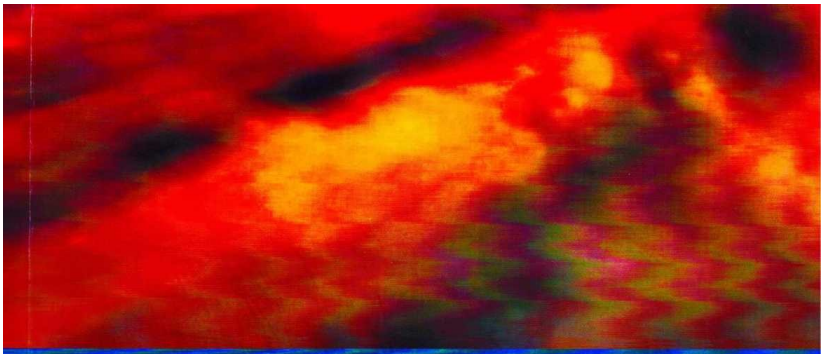

Geneza leninismului romantic

O perspectivă teoretică
asupra orientării internaționale
a comunismului românesc 1948-1989

Emanuel Copilaş

INSTITUTUL EUROPEAN

ȘTIINȚE POLITICE

A

ACADEMICA

ACADEMICA

Cartea de faţă, structurată pe două planuri (unul empiric, respectiv unul teoretic), analizează orientarea internaţională a României comuniste cu ajutorul a patru teorii majore ale relaţiilor internaţionale: pluralismul, realismul, marxismul şi socio-constructivismul. Insistând asupra aspectelor ideologice ale gândirii şi comportamentului comunismului românesc în plan extern şi asupra conexiunilor acestora cu orientarea internă a regimului, lucrarea avansează ca ipoteză de lucru *leninismul romantic*, adică ideologia *sui generis* a comunismului românesc, ajuns la maturitate în timpul „epocii Ceauşescu”. Cadrul argumentativ al lucrării este bazat pe demonstrarea faptului că socio-constructivismul este teoria internaţională cea mai adecvată pentru descifrarea politicii internaţionale a României în perioada comunistă.

Emanuel Copilaş

Ce este leninismul? Delimitări conceptuale Conflictul sovieto-iugoslav şi Republica Populară România „Devierea de stânga" sau despre „unitatea monolitică” a PMR. Premise interne şi externe o reacţie neaşteptată: Republica Populară România împotriva supranaţionalizării CAER De-a şoarecele şi pisica: tatonând relaţiile cu Uniunea Sovietică Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului Un ultim gest de

frondă: Republica Socialistă România renunţă la clauza naţiunii celei mai favorizate.

Coordonatori serie: Anton Carpinschi
Gheorghe Lencan Stoica Lucian-Dumitru Dârdală

Emanuel COPILAŞ este asistent doctor la departamentul de Ştiinţe Politice al Facultăţii de Ştiinţe Politice, Filosofie şi Ştiinţe ale Comunicării din cadrul Universităţii de Vest, Timişoara. A publicat articole ştiinţifice în diferite reviste de profil din ţară şi străinătate: *East European Politics and Societies*, *Sfera Politicii*, *Studia Europaea*, *Revista de Ştiinţe Politice*, *Revista Română de Geografie Politică*, *Impact Strategic*, *Geopolitica*, *Annales Universitatis Apulensis* (Series Historica), *Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţiu”* (Series Historica), *Valahian Journal of Historical Studies*, *Romanian Review of International Studies*, *Political Studies Forum*, *Geographica Timisensis*, *Colloquium Politicum*, *Colocviu Strategic*. Domenii majore de interes: teoria relaţiilor internaţionale, ideologii politice, istorie politică, teorii ale totalitarismului.

Emanuel Copilaş, Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc 1948 – 1989

2012 Institutul European Iaşi

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României COPILAŞ, EMANUEL Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc / Emanuel Copilaş; pref.: Michael Shafir.
— Iaşi: Institutul European, 2012 Bibliogr.
Index
ISBN 978 – 973 – 611 – 902 – 6 I. Shafir, Michael (pref.)
329.15 (498)

EMANUEL COPILAŞ
Geneza leninismului romantic
O perspectivă teoretică asupra orientării internaţionale a comunismului românesc 1948 – 1989

Prefaţă de Michael SHAFIR

INSTITUTUL EUROPEAN 2012

Părinţilor mei
„Şi pentru ca minciuna să fie eternă, trebuie să distrugem tot ce poate servi ca termen de comparaţie…”
Alexandr Zinoviev
Cuprins

Prefaţă. Un „conceptualist” rătăcit în Epigonia (Michael SHAFIR) / 11
Introducere 115
Capitolul 1. Cadrul teoretic /19
1.1. Realismul /19
1.2. Pluralismul / 22
1.3. Marxismul / 24
1.4. Socio-constructivismul / 31
Capitolul 2. Cadrul conceptual. De la Lenin la Gorbaciov: varietăţi ale leninismului sovietic / 45
2.1. Ce este leninismul? Delimitări conceptuale / 45
2.2. Leninism revoluţionar / 52
2.3. Leninism post-revoluţionar / 53
2.4. Leninismul europenizat *versus* leninismul asianizat: conflictul sino-sovietic şi devastatorul său efect asupra substanţei revoluţionare a leninismului / 56
2.5. Leninism sistemic / 59
2.6. Leninism post-bolşevic / 61
Capitolul 3. În colimatorul Uniunii Sovietice: România şi Europa de Est sub auspiciile leninismului post-revoluţionar (1945 – 1955) / 65
3.1. Procesul sovietizării Europei de Est. Emergenţa „democraţiilor populare” / 67
3.2. De la monarhie la republică populară. România în intervalul 1945 – 1947/74
3.3. „Lagărul socialist” şi configurarea Războiului Rece / 89
3.4. Conflictul sovieto-iugoslav şi Republica

Populară România / 96
3.5. Panoramarea principalelor dispute intestine din cadrul PCR PMR (1945 – 1953). Premise interne şi externe /114
3.6. Noul curs, conducerea colectivă şi dilemele leninismului preeuropenizat /136
3.7. „Procesul transformărilor revoluţionare”: „penetrare”, „insulare” şi începuturile „schimbării simulate” /144
Capitolul 4. De la leninismul post-revoluţionar la leninismul europenizat: reinventarea socialismului. Republica Populară România şi riscurile destalinizării /149
4.1. Redescoperirea falibilităţii: reverberaţii intersistemice ale destalinizării /152
4.2. Polonia la ora destalinizării: tardiva surmontare a unei crize politice /158
4.3. Maghiarii împotriva „noii clase” şi a protectorului sovietic al acesteia. Itinerariul unei revoluţii eşuate /174
4.4. Pe culmile „vigilenţei revoluţionare”. Republica Populară România şi revoluţia maghiară / 202
4.5. Iugoslavia în capcana revoluţiei maghiare. Evoluţia relaţiilor româno-iugoslave în a doua jumătate a anilor ’50 / 224
4.6. „Devierea de stânga” sau despre „unitatea monolitică” a PMR. Premise interne şi externe / 233
4.7. Fructele obedienţei: trupele sovietice

părăsesc teritoriul Republicii Populare România / 241

4.8. Concluzii: capcanele destalinizării şi gestaţia naţional-comunismului / 246

Capitolul 5. Divergenţe economice şi oportunităţi geopolitice. Politica externă a Republicii Populare România în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej / 251

5.1. Contextul internaţional: de la crizele Berlinului la criza rachetelor din Cuba / 252

5.2. O reacţie neaşteptată: Republica Populară România împotriva supranaţionalizării CAER / 257

5.3. „Ăştia sunt mai ai dracu' decât iugoslavii". Evoluţia poziţiei române în cadrul conflictului sino-sovietic / 266

5.4. Semnificaţia simbolică a momentului aprilie 1964 pentru comunismul românesc. Premise, dimensiuni, consecinţe / 270

5.5. Concluzii: „Principalul lucru este că noi mergem împreună" / 278

Capitolul 6. Preferatul Occidentului: Ceauşescu, Republica Socialistă România şi procesul configurării leninismului romantic (1965 – 1971) / 281

6.1. De la leninismul post-revoluţionar autonom la leninismul romantic: o metamorfoză *sui-generis* / 282

6.2. Succesorul: Ceauşescu la început de drum / 310

6.3. Consolidarea afirmării internaţionale: între disidenţa calculată şi diplomaţia de prestigiu / 316
6.4. Leninismul sistemic împotriva „contrarevoluţiei" cehoslovace. Impactul „primăverii de la Praga" asupra „lagărului socialist" / 330
6.5. August 1968 sau zenitul comunismului românesc. Momentul simbolic al naşterii leninismului romantic / 348
6.6. „Gărzile patriotice" şi „războiul popular". Securitatea naţională în viziunea leninismului romantic / 356
6.7. De-a şoarecele şi pisica: tatonând relaţiile cu Uniunea Sovietică / 368
6.8. Leninismul asianizat şi galvanizarea leninismului romantic / 378
6.9. Leninismul romantic manifest. Declinul PCR / 391
Capitolul 7. Marota independenţei. Leninismul romantic în căutarea afirmării internaţionale şi a mobilizării naţionale / 401
7.1. Helsinki 1975: viziuni ideologice concurente asupra securităţii europene / 402
7.2. Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului / 407
7.3. Hegemonul Balcanilor? Strategii geopolitice regionale ale leninismului romantic / 423
7.4. Eurocomunism şi leninism romantic: o

prietenie rezervată / 426
7.5. „Socialist în formă, naţional în conţinut”? „Raportul naţional-internaţional” în economia ideologică a leninismului romantic / 438
7.6. Cultul personalităţii ca dimensiune constitutivă a leninismului romantic / 455
7.7. Aspecte ideologice ale „economiei socialiste” / 462
7.8. Despre „poporul muncitor unic” şi locul minorităţilor naţionale în cadrul „naţiunii socialiste” / 476
7.9. Informaţii interne din surse externe: Vocea Americii şi Radio Europa Liberă / 490
7.10. Ambiţii tiermondiste. Leninismul romantic şi lumea a treia / 493
7.11. „Diplomaţia multilaterală” şi „noua ordine internaţională” / 500
Capitolul 8. Sfârşitul. Leninismul romantic, un paria pentru ambele tabere ale Războiului Rece / 509
8.1. Sindicatul Solidaritatea şi criza leninismului polonez în accepţie romantic leninistă / 510
8.2. Leninismul post-bolşevic. Reacţii romantic leniniste la „îmburghezirea” ideologică a centrului moscovit / 524
8.3. Un ultim gest de frondă: Republica Socialistă România renunţă la clauza naţiunii celei mai favorizate / 541
8.4. Concluzii: contracţia şi dispariţia

leninismului romantic / 545
În loc de concluzii: ce fel de construcţie socială? Evaluări teoretice / 547
Evaluarea pluralistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 551
Evaluarea marxistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 555
Evaluarea realistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 561
Evaluarea social-constructivistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic / 566
Bibliografie /575 Indice / 633 Mulţumiri / 647 Abstract / 649 Zusammenfassung / 653

Prefaţă

Un „conceptualist” rătăcit în Epigonia

Trăim în Epigonia, şi asta ne ocupă tot timpul, aş spune parafrazându-l pe un bine cunoscut jurnalist din imperiul „mogulilor”. Situată undeva la periferia continentului Academia, Epigonia excelează în câteva domenii consacrate de istorie şi de cunoscători. Dacă e să ne referim la documentele produse de impresiile călătorilor rătăciţi pe meleagurile ei prin secolul XVIII-XIX, fără îndoială că acestea pun în evidenţă două aspecte esenţiale: absenţa unei infrastructuri adecvate acelor timpuri, precum şi plagiatul ca stil de viaţă. Cel din urmă aspect, spun rău-voitorii, l-ar fi determinat pe Cancelarul Herr Dr. Tieger al Deutschmarkului să se împotrivească acreditării continentale a Epigoniei pe la mijlocul secolului XIX. Sub pretextul că a fi „epigon” nu ar constitui o entitate academică separată, ci mai degrabă o „profesiune” apropiată celei mai vechi îndeletniciri cunoscute, dar lipsită de şarmul acesteia din urmă. În sfârşit, nu putem trece cu vederea nicio a treia trăsătură remarcată de aceşti călători, anume „clientelita”, o puternică manifestare de solidaritate impropriu denumită de un alogen drept „lanţ al slăbiciunilor”, clientelita fiind, de fapt, condiţia absolut necesară (deşi nu neapărat şi suficientă) a supravieţuirii în spaţiul epigonez.

Trecut-au anii, şi multe s-au schimbat de atunci în Epigonia. După oarecari ezitări, continentul Academia a acreditat Epigonia drept membru cu drepturi depline, măsura fiind luată după ce NATO (N-ai Articole [ISI], Te Omor) îi primise deja pe epigonezi, descoperind ingeniozitatea defensivă a acestora, manifestată în bătălia de la Posada, când demonstraseră că şi paşa însuşi fusese neputincios în faţa bolovanilor, buzaţilor, berindeilor, şi altor căpetenii. Inevitabil, alte lucruri au rămas „cum ştim”. Şi tocmai pentru că au rămas aşa, volumul de faţă reprezintă o apariţie inedită, aş cuteza să afirm chiar singulară, în publicistica neo-epigoniană.

Să ne referim mai întâi la cele trei aspect semnalate mai sus. *Geneza leninismului romantic* este o carte construită pe o infrastructură ireproşabilă. Dacă am început să ne obişnuim, din nefericire, cu volume în care sunt utilizate cu dezinvoltură concepte ale căror definire rămâne nebuloasă sau care sunt depăşite cu câteva decade bune de literatura de specialitate cunoscută în Occident, nu acesta este cazul volumului ce ni-l propune tânărul cercetător timişorean. Bazat pe o bibliografie impresionantă, diferitele abordări teoretice ale disciplinei

Relaţiilor Internaţionale, de la Realism la Socio-Constructivism, trecând prin Pluralism şi Marxism, sunt discutate în manieră critică, termenii fiind întotdeauna definiţi, pentru a

justifica în cele din urmă opţiunea autorului în favoarea Socio-Constructivismului drept cea mai adecvată manieră de analiză a orientării relaţiilor internaţionale ale României în perioada 1948 – 1989. Superficialitatea (sau dacă preferaţi „fuşăreala”) atât de răspândită în Epigonia seculară şi suculară ar trebui să ridice nişte semne de întrebare. Dar în Epigonia se scrie, nu se citeşte…

Se scriu mai ales ode. La adresa conducătorilor (de doctorate inclusiv) şi /sau la adresa celor cu care „e bine să te-ai bine”, adică la adresa celor „instituţionalizaţi”. Încă un aspect care evidenţiază autorul drept o stranie apariţie pe meleagurile Epigoniei. Nu numai că el nu respectă „instituţionalizarea”, dar (cum bine-i stă unui adept al Socio-Constructivismului), îndrăzneşte să pună la îndoială analizele şi concluziile unor supra-instituţionalizaţi la nivel internaţional (cazul Stephen Fischer-Galaţi) sau naţional (cazul Florin Constantiniu); ca să nu mai vorbim de alţi (mărturisiţi sau ba) promotori ai naţional-comunismului înainte şi după decembrie 1989. Ceea ce nu-l transformă pe Emanuel Copilaş neapărat într-un iconoclast. Fine ironii - da, epitete sau atacuri la persoană - nicicând. Cu riscul de a mă repeta: în zadar va căuta cititorul să descopere printre rânduri acel ghem al Ariadnei care să-i releve parcursul clientelitei. Copilaş nu urmăreşte altceva decât să-şi creeze

propriul parcurs, dar mai ales propriile instrumente conceptuale.

Şi excelează în această misiune. Desigur, pentru a produce originalul concept al „leninismului romantic”, autorul a trebuit să bată drumul unei literaturi vaste, să se confrunte (şi dacă-i necesar să şi înfrunte) cu „marii conceptualişti”: Ken Jowitt, Robert Tucker şi alţii de aceeaşi talie. Pe parcursul acestei odisei conceptuale se reliefează importanţa ideologiei ca „variabilă independentă”, deci explicativă. Ceea ce nu înseamnă câtuşi de puţin că această importanţă nu variază, la rândul ei, în funcţie de spaţiu şi timp. Dacă Leninismul este factorul ideologic comun tuturor sistemelor comuniste, în cadrul acestuia autorul face o distincţie absolut esenţială între leninismul revoluţionar şi cel post-revoluţionar, între leninismul europenizat şi cel asianizat, precum şi între cel sistemic şi cel post-bolşevic.

Aceste distincţii îşi dovedesc utilitatea odată ce analiza se concentrează pe începutul şi evoluţia relaţiilor sovieto-române din perioada leninismului post-revoluţionar (1945 – 1955), perioadă în care este format viitorul conducător român Nicolae Ceauşescu şi de influenţa căreia nu se va debarasa, de fapt, nicicând. În cursul acestei perioade, urmare a impunerii modelului sovietic, România aflată sub conducerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej este (atât de voie cât şi de nevoie)

forţată să parcurgă (împrumutând conceptele lui Jowitt) perioada de „penetrare” şi de „insulare”, dar către sfârşitul ei se profilează oarecum incert, dar din ce în ce mai atractiv, alternativă „schimbării simulate”, concept dezvoltat de autorul acestei introduceri într-un volum publicat pe când Copilaş făcea primii paşi în viaţă nu numai la figurat, dar şi la propriu.

Analiza tranziţiei române de la Leninismul post-revoluţionar la cel europenizat, cu alte cuvinte de la Stalin la Hruşciov şi de la Dej la… Dej şi contextul apariţiei primelor divergenţe economice ce vor determina deschiderea unor oportunităţi politice (în înseşi cuvintele autorului), sunt pagini în care alternează profunzimea cunoştinţelor factuale cu rar-întâlnita capabilitate de nu încurca „borcanele bârfei de alcov comunist” cu abordarea sistemică în care copacii se dovedesc a fi nimic altceva decât o parte a pădurii. În Epigonia însă, domină mai degrabă modelul borcanelor bârfei de alcov, uneori asezonat cu câte un plagiat conceptual niciodată admis. De aceea, nu sunt neapărat optimist în privinţa receptării acestui remarcabil volum. Cu atât mai admirabil riscul asumat de autorul său.

Un capitol cheie al volumului este dedicat genezei leninismului romantic în perioada 1965 – 1971. Orice încercare de a rezuma acest capitol este destinată eşecului. Ar fi ca şi cum cineva ar tatona rezumarea tragediei prinţului Hamlet la

problema oedipală a acestuia. Desigur, şi aceasta este una dintre problemele dramei shakespeariene, dar multiplicitatea problemelor reflectate în ea ar transforma acest rezumat al tragediei într-o tragicomedie. Iar „tragicomedia comunismului românesc” (sintagma unui binecunoscut politolog de origine cartier primăvăratecă) îşi are originile tocmai în convingerile de natură leninist romantică ale conducătorului acestuia. În cele din urmă, acesta (arată un alt capitol al volumului) va sfârşi prin a deveni un paria pentru ambele tabere ale Războiului Rece.

La sfârşit, o notă de natură mai personală, ce sper să-mi fie scuzată. În ultimul an am avut multe deziluzii produse de tineri în care îmi pusesem mari speranţe. Primul meu doctorand, Emanuel Copilaş, nu se numără printre ei. Când alţii veneau la seminariile doctorale mimând citirea unor cărţi ale căror coperte le erau necunoscute (ce să mai vorbim de conţinut?), Copilaş venea cu liste de volume întâlnite în subsolul capitolelor recomandate spre citire, întrebându-mă ingenuu: „Poate aveţi şi cartea asta?”. Pentru el şi puţini alţii ca el a meritat să-mi aduc biblioteca cu mine în România odată cu revenirea în ţară. Pentru el, şi puţini alţii ca el, a meritat să ţin acele cursuri, de la predarea cărora unii (foarte diferiţi de el) au încercat să mă elimine. Au reuşit numai temporar şi parţial. Le voi continua, sub o formă sau alta,

altundeva. Dar chiar dacă reuşeau, succesul lor tot parţial rămânea. Pentru că acest Copilaş va creşte. Şi va deranja al naibii în Epigonia.

Michael SHAFIR

Introducere

Miza prezentei lucrări constă în analiza ideologică şi descifrarea teoretică a politicii internaţionale a comunismului românesc în perioada în care s-a aflat la putere, 1948 – 1989. Au fost consultate cu această ocazie diverse surse bibliografice, începând cu documente de arhivă şi materiale propagandistice şi terminând cu lucrări şi articole ştiinţifice, destul de divergente în privinţa interpretării orientării externe a României în perioada mai sus menţionată.

Pentru început se delimitează cadrul teoretic al lucrării, alcătuit din principalele teorii ale relaţiilor internaţionale (RI) – realismul, pluralismul, marxismul şi socio-constructivismul – punându-se accent pe ideile structurante şi metodele analitice ale fiecăreia. Premisa de la care pornesc este aceea că socio-constructivismul este cea mai indicată teorie pentru clarificarea orientării internaţionale a comunismului românesc. Desigur, politica externă şi internaţională nu poate fi analizată izolat de politica internă şi, în cazul regimurilor leniniste, de elementul ideologic subiacent, poate cea mai importantă dimensiune a acestora. Astfel că acestor două aspecte li s-a acordat o atenţie considerabilă în lucrarea de faţă.

Urmează apoi contextul conceptual, care are la bază o analiză ideologică a diferitelor tipuri de leninism pe care le consider active de-a lungul

timpului în Uniunea Sovietică: leninismul revoluţionar, post-revoluţionar, europenizat, asianizat, sistemic şi post-bolşevic. Acestea sunt utilizate în lucrare în funcţie de perioadele supuse analizei şi din punct de vedere al aportului ideologic pe care l-au adus la creionarea leninismului romantic, conceptul care consider că acoperă cel mai bine ideologia comunismului românesc după 1965, atât în plan intern cât şi extern.

În continuare se aduce în discuţie procesul sovietizării Europei de Est, insistându-se cu precădere asupra cazului României. Analiza este centrată la nivel internaţional, dar se insistă şi asupra metamorfozelor politice interne care, strâns corelate cu intervenţia arbitrară a Uniunii Sovietice, permit comuniştilor autohtoni să preia treptat puterea desfiinţând partidele istorice şi persecutându-i pe membrii acestora. În ianuarie 1948 România devine republică populară. În acest context, din raţiuni pe care le analizez pe parcursul capitolului, apar diferite linii de sciziune în cadrul noii elite politice, fapt care se va solda în 1952 cu eliminarea din funcţii de conducere a Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi, respectiv, Teohari Georgescu. Gheorghiu-Dej reuşise astfel marginalizarea politică a principalilor să-i competitori. Puterea sa nu va fi însă suficient consolidată decât peste câţiva ani mai târziu, odată cu disiparea şocului destalinizării, care

vulnerabilizase într-o proporţie deloc neglijabilă poziţia liderului Partidului Muncitoresc Român (PMR).

Capitolul următor se concentrează pe impactul destalinizării asupra lumii comuniste şi asupra revoluţiilor din Ungaria şi Polonia. Am în vedere în special maniera în care conducerea Republicii Populare România (RPR) a reuşit să amortizeze impactul destalinizării şi să câştige încrederea noului lider sovietic, Nikita Hruşciov, până în punctul în care contingentele Armatei Roşii au fost retrase de pe teritoriul ţării. În capitol se acordă atenţie şi aşa numitei „devieri de stânga". Sesizând momentul unor reglări de conturi politice cu ocazia inculpării lui Stalin de către Hruşciov la al XX-lea congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au încercat să creeze o coaliţie politică ostilă lui Gheorghiu-Dej cu scopul înlăturării acestuia din principalele funcţii de conducere pe linie de partid şi de stat. De ce au eşuat şi care au fost consecinţele intenţiei lor sunt numai câteva întrebări la care am încercat să ofer un răspuns, fie şi parţial, în acest capitol.

Ultima perioadă a conducerii dejiste este axată pe două mari evenimente internaţionale. Primul l-a reprezentat conflictul dintre RPR şi Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER). Deoarece ţările mai dezvoltate ale lagărului

socialist – Cehoslovacia, Republica Democrată Germană şi Uniunea Sovietică – doreau specializarea producţiei în două direcţii principale, industrială şi alimentară, RPR urmând să fie încadrată în ultima, liderii de la Bucureşti au protestat, argumentând în termeni ideologici, politici şi bineînţeles economici în favoarea accelerării nivelului de industrializare. Disputa a fost soluţionată temporar prin renunţarea la pretenţiile sovietice în ceea ce priveşte integrarea şi supranaţionalizarea economiilor statelor socialiste. Strâns legată de divergenţa RPR cu CAER se află şi orientarea conducerii de la Bucureşti în privinţa conflictului sino-sovietic, o oportunitate de pe urma căreia Gheorghiu-Dej şi camarila sa au obţinut, prin acrobaţii diplomatice, importante beneficii economice şi politice, distanţându-se în acest fel şi mai mult de Moscova.

„Epoca Ceauşescu” este structurată la fel, pe trei capitole. Primul problematizează conceptul de leninism romantic, un construct ideologic aflat în subsidiarul politicii româneşti din acea perioadă, internă şi externă deopotrivă, concentrându-se apoi pe ascensiunea lui Ceauşescu şi pe celebrele gesturi de politică externă ale nou-numitei Republici Socialiste România (RSR) în a doua jumătate a anilor ’60, care au atras nemulţumirea moderată a Moscovei, simpatia, şi deloc neglijabilul capitalul occidental. Este analizat apoi

fluxul ideologic din 1971, pe care l-am numit momentul manifest al leninismului romantic.

Anii ’70 nu aduc schimbări majore în politica externă a RSR. Cele mai importante evenimente care au loc în acest deceniu sunt deschiderea economiei româneşti înspre organismele financiare internaţionale ale Occidentului, împreună cu foarte mediatizata conferinţă de la Helsinki unde s-a discutat securitatea europeană şi s-a afirmat cu forţă, de către tabăra „imperialistă”, un nou concept de bază în practica internaţională: drepturile omului. Regimurile comuniste au avut numai de pierdut de pe urma recunoaşterii principiului drepturilor omului; acesta le-a condiţionat tot mai mult politicile externe şi, la nivel intern, a impulsionat disidenţa. Un alt punct central al capitolului este dat de conexiunile ideologice dintre politica internă şi cea externă a leninismului romantic.

În sfârşit, ultima etapă a conducerii ceauşiste are în vedere derivele totalitare tot mai accentuate ale regimului, din cauza cărora va cunoaşte o progresivă izolare internaţională. După 1985, anul ajungerii la putere a lui Mihail Gorbaciov, RSR va fi repudiată chiar de către „lagărul socialist”, transformându-se într-un paria pentru mişcarea comunistă internaţională, a cărei „îmburghezire” o percepuse însă ca dezintegratoare din punct de vedere ideologic şi constrângătoare din punct de vedere politic.

După expunerea corpusului empiric al lucrării urmează analiza teoretică a materialului cu ajutorul celor patru teorii ale RI menţionate anterior. Expun, în acest capitol, motivele pentru care consider socio-constructivismul o teorie mai bună pentru abordarea politicii internaţionale a comunismului românesc şi a dimensiunii ideologice subiacente acestuia – decât pluralismul, marxismul şi chiar realismul, cu care are suficiente elemente în comun astfel încât să fi fost încadrată la acest capitol de către alţi cercetători români.

* * *

Din punct de vedere metodologic, lucrarea de faţă este structurată pe două părţi majore, una empirică, respectiv una teoretică. Partea empirică, care acoperă intervalul cronologic dintre 1948 şi 1989, a fost redactată utilizând în principal analiza istorică de tip comparat, împreună cu analiza documentelor. Politica internaţională a regimului comunist român a fost plasată în contextul epocii sale, analizându-se în special relaţia cu Uniunea Sovietică, dar şi încadrarea în principalele tendinţe ale politicii mondiale. Pe lângă literatura secundară, au fost cercetate documente edite şi inedite şi materiale propagandistice, evidenţiindu-se în principal aspectele ideologice şi politice.

Partea teoretică, deşi redusă ca dimensiuni în raport cu analiza evenimenţială, cum este de altfel

firesc, include în schimb mai multe tipuri de metodologie ştiinţifică. Pe lângă aplicarea celor patru mari teorii ale RI – realismul, pluralismul, marxismul şi socio-constructivismul – asupra intervalului istoric investigat, am utilizat, în primul rând, analiza ideologică, apoi, în mai mică măsură, analize antropologice, de psihologie politică şi, nu în ultimul rând, analiza de discurs sau chiar de conţinut.

Capitolul 1

Cadrul teoretic

Axată pe evaluarea teoretică a politicii internaţionale a României comuniste, cartea insistă pe dimensiunea ideologică a acestui proces. Patru teorii majore utilizate în studiul relaţiilor internaţionale (RI) – realismul, pluralismul, marxismul şi socio-constructivismul – vor alcătui instrumentarul necesar analizei. Teoriile au fost amintite în ordinea cronologică a importanţei în ceea ce priveşte disciplina; din punct de vedere al adecvării lor la studierea materialului empiric, succesiunea va cunoaşte, aşa cum vom observa, schimbări notabile. Să vedem, în continuare, premisele şi asumpţiile fundamentale ale fiecăreia dintre aceste teorii.

1.1. Realismul

Având în spate o tradiţie intelectuală veche de mii de ani, care începe cu Tucidide, trece prin Machiavelli, Hobbes, Clausewitz şi ajunge fără probleme în secolul XXI prin intermediul unor autori de genul lui Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, Robert Gilpin sau John Mearsheimer – realismul reprezintă curentul teoretic dominant în RI, în ciuda criticilor diverse şi judicioase care i se aduc de câteva decenii încoace.

Fiecărei teorii a RI îi corespunde, în mai mică sau mai mare măsură, o ideologie politică (ideologie înţeleasă aici în sens ştiinţific, analitic,

nu în termeni militanţi şi dogmatici, aşa cum va fi aplicată noţiunea conceptului de leninism romantic, dezvoltat în lucrare). Corelativ, realismul reprezintă faţeta internaţională a conservatorismului, un curent de gândire maturat de-a lungul mileniilor în doctrinele militare greceşti şi romane, apoi sub egida protectoare a teologiei catolice şi, nu în ultimul rând, ca o reacţie de respingere sau cel puţin susceptibilizare a proiectului raţional al modernităţii. Avem aici un prim aspect care diferenţiază net realismul de celelalte teorii ale RI: anterioritatea sa în raport cu filosofia iluministă creatoare de modernitate. Pluralismul, marxismul şi socio-constructivismul sunt toate produse ale unor proiecte intelectuale care se revendică, fără excepţie, de la moştenirea critică a Revoluţiei Franceze.

Realismul operează, la fel ca toate celelalte teorii ale RI, cu câteva concepte de bază[1]. La nivel metodologic, studiind cauzele declanşării războaielor, Kenneth Waltz distinge trei „imagini”:

---

1 Pentru simplificarea scrierii şi parcurgerii textului, voi menţiona succint principalele titluri bibliografice utilizate în acest subcapitol: Dunne, Kurki, Smith: 2010; Steans, Pettiford: 2008; Dougherty, Pfaltzgraff: 1997; Halliday: 1994; Baylis, Smith, Owens: 2008; Viotti, Kauppi: 1999; Taylor (ed.): 1980; Lobell. Ripsman, Taliaferro: 2009; Morgenthau: 2007; Carr: 1947; Niebuhr: 1977; Guzzini: 2000: Waltz: 2001; Waltz: 2007; Miroiu, Ungureanu: 2006; Buzan: 2000; Wendt: 1999: Gilpin: 1981: Mearsheimer: 2003; Nye, Keohane: 2009; Nye: 2009; Ball, Dagger: 2000; Copilaş: 2009a.

prima, conform căreia conflictul internaţional apare în mintea decidentului politic, fiind ulterior reificat; a doua, unde războaiele sunt declanşate datorită constituţiei interne – politice, economice, sociale, ideologice – a statelor, un factor explicativ superior simplei psihologii a liderilor şi, în sfârşit, ultima imagine, cea mai importantă în opinia lui Waltz: structura internaţională, alcătuită din fluctuaţiile de putere ale statelor care, la nivel global, devin independente de intenţiile directe ale acestora – „distribuţia capacităţilor în sistem" în termenii lui Waltz (2007) – şi presează asupra comportamentului internaţional al fiecărei „unităţi" (stat) în manieră deterministă. Deşi toate cele trei imagini (devenite ulterior „nivele de analiză" şi înglobând o arie analitică mai largă în RI, nelimitată doar la conflicte) sunt utile în descifrarea politicii internaţionale a unui stat, avertizează Waltz, numai cea sistemică este indispensabilă. Fac o precizare cu această ocazie, pe care o voi dezvolta în ultimul capitol al lucrării. Studiul de faţă se plasează în cadrul celui de al doilea nivel de analiză waltzian, fără a neglija însă nici nivelul trei, nici primul nivel.

Realismul waltzian a devenit cunoscut sub numele de neorealism sau realism structural. Configuraţia intelectuală a neorealismului nu ar fi existat însă în absenţa realismului clasic de care a fost precedat. Aici apar în prim-plan nume ca Hans Morgenthau, Edward Carr sau Reinhold

Niebuhr. Prima imagine a lui Waltz este cea mai importantă în cazul realismului clasic. Natura umană, coruptă, amorală, laşă sau vindicativă se află la baza tuturor evenimentelor reprobabile are au loc în lume. Se poate observa aportul teologiei catolice la acest tip de realism: „păcatul originar" cu care fiecare persoană se naşte, trăieşte şi moare oferă măsura relaţiilor interumane şi implicit a politicii internaţionale: violentă, anarhică, structurată de ambiţii, orgolii şi „voinţă de putere", pentru a folosi expresia lui Nietzsche. Aflate în filiaţie directă cu oamenii din care sunt alcătuite, toţi împărtăşind aceeaşi natură umană, statele realiste se vor comporta la fel ca şi subiecţii lor; se schimbă doar planul acţiunii: pattern-urile pe care realiştii le identifică în relaţiile interpersonale pot fi extrapolabile cu uşurinţă pe scena politicii globale.

Pentru Hans Morgenthau, politica internaţională îşi are rădăcinile în natura umană, din care pot fi extrase regularităţi care acţionează ca nişte „legi obiective" şi care fac inteligibil astfel comportamentul statului în plan internaţional. La baza acţiunii externe a fiecărui stat se află „interesul naţional" pe care Morgenthau îl înţelege ca fiind definit „în termeni de putere". Cu alte cuvinte, maximizarea propriei puteri. Urmărindu-şi astfel logica politică, flecare stat caută să devină hegemon, dacă sistemul permite această metamorfoză. În mod normal, istoria,

pentru, realişti, este o succesiune de hegemonii exercitate de către statul sau statele cele mai puternice asupra celor mai puţin sau foarte puţin puternice. Când hegemonia devine insuportabilă, împotriva hegemonului se creează o alianţă care îi contrabalansează puterea exagerat de mare şi, cu timpul, i-o distruge, fie printr-un conflict manifest, purtat cu mijloace preponderent militare, fie printr-un proces de lungă durată ce poate îmbrăca o multitudine de formă. Sigur, mai există şi varianta *bandwagon*ingului, în care statele slabe se aliază cu cel puternic pentru a îşi asigura o oarecare securitate. Strategia nu este însă una pe termen lung, ci doar scurt sau mediu: sistemul nu poate stagna la nesfârşit în această configuraţie şi, mai devreme sau mai târziu, fie va apărea un contestatar al hegemonului, fie se va recurge la contrabalansare. În acest fel, balanţa de putere acţionează invariabil, contribuind la haşurarea concepţiei ciclice asupra istoriei: hegemonie-contrabalansare-restructurarea sistemului. Unitatea de analiză a procesului istoric este alcătuită deci dintr-un astfel de ciclu, iar ciclurile se repetă, chiar dacă au la bază noi configuraţii de putere şi noi actori internaţionali: forţele care îl subîntind, argumentează realiştii, sunt aceleaşi.

Prin simplul fapt că sunt suverane în plan intern şi independente în plan extern, dinamica statelor creează anarhia internaţională. Anarhie nu are aici sensul doctrinar prin care termenul

este de obicei înţeles, ci reprezintă o consecinţă a intereselor, puterilor şi ideologiilor diferite ale statelor care interacţionează liber, în absenţa unei autorităţi globale care să le reglementeze comportamentul. Anarhia poate fi de diferite tipuri, mai predispusă spre pace sau, dimpotrivă, spre conflict, în funcţie de dispoziţiile şi filosofiile statelor într-o anumită conjunctură internaţională: Barry Buzan distinge între anarhii „mature", cooperante, respectiv „imature", conflictuale, pe când Alexander Wendt teoretizează trei culturi ale anarhiei, aflate într-o ordine crescătoare din punct de vedere al „maturităţii": hobbesiană, lockeană şi kantiană (Buzan: 2000; Wendt: 1999).

Mai trebuie menţionat faptul că realismul clasic accentuează puterea individuală a statelor, în special pe filieră militară, într-un cadrul internaţional anarhic în care funcţionează principiul auto-ajutorării (*self-help*), în timp ce realismul structural se preocupă mai puţin de puterea individuală a statelor, cât de securitatea colectivă la care acestea sunt nevoite să recurgă datorită presiunilor sistemice la care sunt permanent supuse. Absenţa dinamicii internaţionale propusă de modelul neorealist a fost deseori criticată fapt care a antrenat reevaluări ale teoriei originale din partea unor autori ca Robert Gilpin sau John Mearsheimer. Primul dezvoltă conceptul de „război hegemonie" prin intermediul căruia s-ar face trecerea de la un

ciclu istoric la următorul, în timp ce al doilea conferă neorealismului un caracter ofensiv, spre deosebire de cel defensiv pe care îl reprezintă Waltz, argumentând că presiunile sistemului nu antrenează o reacţie de supunere din partea statelor, ci mai degrabă una de luare sub control a acestora (Gilpin: 1981, Mearsheimer: 2003).

Sfârşitul Războiului Rece a însemnat o provocare teoretică de anvergură pentru realism, deoarece interpretarea sa în termenii stricţi ai politicii de putere este reducţionistă şi finalmente inadecvată, au susţinut criticii. Din fertilitatea dezbaterilor s-a conturat treptat o nouă formă de realism, cel neoclasic. Spre deosebire de predecesorii săi, realismul clasic şi structural, realismul neoclasic ia în considerare, până la un anumit punct, ideile, valorile şi factorii sociali în articularea politicii internaţionale a unui stat, elemente neglijate aproape în totalitate de către formele mai vechi ale realismului, renunţând de asemenea şi la perspectiva ciclică asupra istoriei, respectiv la luarea în considerare a statelor ca actori internaţionali unici sau cel puţin semnificativi. Statele nu interacţionează conform unor scheme prestabilite şi permanente, afirmă realiştii neoclasici, ci creează regulile pe parcurs, comportându-se nu numai în baza factorilor tradiţionali ca puterea, interesul naţional sau intimidarea, ci luând în considerare întreaga diversitate a variabilelor care se manifestă la nivel

global în noul mileniu (Lobell, Lipsman, Taliaferro: 2009).

1.2. Pluralismul

Această teorie a RI este echivalentul tradiţiei liberale a gândirii politice. Pe cale de consecinţă, asumpţiile sale principale pun în problemă mediul internaţional dintr-o perspectivă considerabil – nu fundamental – diferită de cea realistă. În perioada interbelică, disputa dintre realismul clasic şi idealism – eticheta pe care realiştii au atribuit-o curentului liberal american din acea perioadă este tendenţios denumită, încercându-se astfel inducerea unei impresii depreciative despre orientarea internaţională a liberalilor, sens care s-a păstrat şi până astăzi; voi păstra denumirea, în absenţa alteia mai bune şi pentru a nu crea confuzii – a ajuns să fie cunoscută drept prima „mare dezbatere”. Argumentele liberale în favoarea „securităţii colective” care ar fi putut fi construită printr-un progres al ideii de pace, interpretarea naturii umane drept ameliorabilă, nu iremediabil tarată şi, nu în ultimul rând, conceperea procesului istoric în termeni pozitivişti, de progres, atât material cât şi moral şi deci social – au fost ridiculizate de către realiştii vremii, în special de Edward Carr. Acesta reproşa idealiştilor – termenul îi aparţine – naivitatea cu care abordau relaţiile internaţionale, credulitatea excesivă în natura umană şi posibilităţile de

îmbunătăţire a acesteia şi corelativ a politicii internaţionale şi iresponsabilitatea flagrantă de care dădeau până la urmă dovadă, nefăcând nimic pentru a preveni ascensiunea totalitarismului fascist, de exemplu.

Dacă realismul a părut să obţină o victorie fără drept de replică în faţa idealismului, după 1945 situaţia a început să se nuanţeze şi chiar să se schimbe. Pe măsură ce războiul devenea o amintire, fiind înlocuit de bunăstare şi progres economic, liberalismul a început să ocupe un loc tot mai important ca teorie internaţională. Pornind de la prezumţia clasică a comerţului creator de bunăstare şi de valoare adăugată, liberalismul s-a putut afirma cu succes într-un mediu internaţional relativ relaxat şi comod, deşi dominat încă de principii realiste.

Ceea ce în RI a ajuns să fie cunoscut sub numele de „a doua mare dezbatere" a fost disputa între neorealism şi neoliberalism. Spre deosebire de liberalismul clasic, bazat pe individualitate, drepturi politice, economie liberă şi drepturile omului, neoliberalismul aduce în prim plan rolul instituţiilor internaţionale ca şi creatoare de stabilitate şi securitate. Educând statele în vederea surmontării unui mediu anarhic imatur, pentru a îl parafraza pe Buzan, instituţiile neoliberale proiectează de asemenea un mediu internaţional structurat pe coordonate economice mai degrabă decât politice, unde guvernele au

tendinţa de a deveni simple anexe ale unor procese economice globale asupra cărora nu numai că nu au niciun control direct, ci care aproape că dispune de state înseşi. Economia şi politica devin, prin intermediul instituţiilor şi organizaţiilor internaţionale, interdependente (Vezi Nye, Keohane: 2009). Neorealismul şi neoliberalismul au multe elemente comune, cel mai important fiind cel de structură internaţională; contează mai puţin că primul accentuează dimensiunea ei politică iar ultimul pe cea economică: cele două curente sunt în mare măsură complementare. Administraţia George W. Bush Jr. a dovedit cu prisosinţă acest lucru la nivel empiric; în ceea ce priveşte nivelul teoretic, mulţi socio-constructivişti, la care ajungem puţin mai încolo, sunt de această părere.

Unul dintre conceptele principale ale pluralismului este acela de "*soft power*". Teoretizat de către Joseph Nye," *soft power*" are de-a face cu puterea înţeleasă în termeni de difuziune şi atractivitate culturală şi socială, luând în considerare puţin sau deloc dimensiunea militară, politică sau economică, ingredientele principale în concepţiile clasice asupra puterii (Nye: 2009). Pliindu-se perfect pe lumea globalizată în care ne desfăşurăm existenţa, conceptul se doreşte a fi o alternativă viabilă la omniprezentele principii realiste, făcând inteligibil un mediu internaţional mai cooperant, înclinat

spre schimburi culturale şi economice, alcătuit prin eforturile sinergice ale tuturor sau majorităţii actorilor internaţionali – a cărui fezabilitate pare astăzi mai aproape ca niciodată.

Dintre criticile pluraliste la adresa realismului, două ar ieşi pregnant în evidenţă. În primul rând, dilema cu care realismul clasic se confruntă în ceea ce priveşte securitatea. Dacă un stat se înarmează pentru a îşi spori puterea şi securitatea individuală, nemanifestând intenţii agresive la adresa vecinilor săi, el este susceptibil de a cauza gradual o reacţie în lanţ în care şi celelalte state din regiune să se înarmeze, la început din aceleaşi motive, apoi de teamă. Rezultatul? Creşterea tensiunilor internaţionale şi potenţialul conflictogen apărut ca efect neintenţionat al dorinţei fiecărui actor de a îşi asigura securitatea pe cont propriu. În al doilea rând, realismul clasic se raportează la politica internaţională ca la un joc de sumă nulă: ceea ce o parte câştigă reprezintă cu necesitate pierderea altei părţi. În acest fel, posibilitatea unei arhitecturi de securitate comune este din start compromisă. De fapt, aşa cum am observat, o asemenea posibilitate nici nu este luată în calcul, fiind respinsă *a priori* drept utopică şi/sau naivă. Dimpotrivă, liberalii susţin că politica internaţională poate fi şi trebuie transformată într-un joc de sumă pozitivă, în care actorii internaţionali, nu numai statele, ci în primul rând

instituţiile internaţionale – caută cooperarea multilaterală în baza beneficiilor comune pe care le derivă ulterior din acest proces.

1.3. Marxismul

Deşi prin marxism se înţelege, în general, un corpus de analize sociologice a căror obiect nu este dat neapărat de către relaţiile internaţionale, ci de procese şi tendinţele economice globale care ar fi creat şi creează în continuare etape ale dezvoltării istorice a umanităţii în baza sistemelor economice subiacente – acest curent intelectual sau, mai bine spus, ramificaţiile pe care le-a dezvoltat au luat în calcul tot mai mult interacţiunile dintre state, păstrând însă metodologia sociologică marxistă şi circumscriindu-le cadrului social global căruia acestea îi aparţin.

Marxismul este extrem de important ca filosofie a ştiinţei în general, de aici putând fi derivate şi consistentele sale implicaţii internaţionale – deoarece, deşi parte a ontologiei pozitiviste care a ajuns la apogeu în secolul XIX şi a rămas acolo şi în cea mai mare parte a secolului XX, marxismul a oferit premisele intelectuale ale depăşirii acesteia, fapt care a condus gradual la două curente de cercetare majore: postmodernismul, pe de o parte, respectiv socio-constructivismul, pe de cealaltă parte. Voi analiza mai jos, foarte pe scurt, dezvoltarea intelectuală a marxismului şi aportul curentelor marxiste şi post-

marxiste din secolul XX la apariţia postmodernismului, respectiv a socio-constructivismului, perspectivă ştiinţifică utilă nu numai studiului relaţiilor internaţionale ci şi a relaţiilor sociale în general, bazată pe o metodologie care, deşi nu atât de bine pusă la punct ca cele folosite în ştiinţele pozitiviste, este incomparabil mai utilă decât lipsa sau lipsa de finalitate a metodei ştiinţifice postmoderne.

Marxismul, făcut posibil de revoluţia intelectuală iluministă care a opus raţionalitatea critică a individului teologiei dogmatice catolice, consideră desfăşurarea istoriei ca fiind supusă unor etape bine definită, flecare configurată de raportul dintre forţe de producţie (invenţii, progres) şi relaţii de producţie (stabilizarea unui sistem economico-social care devine cu timpul opresiv prin însăşi structura sa, o frână, o „cătuşă" pentru posibilităţile de dezvoltare). Fiecare „mod de producţie" („comuna primitivă", „sclavagist", „feudal", „asiatic" şi „capitalist"), adică societate, compusă dintr-o „structură" economică şi o „suprastructură" culturală, politică şi religioasă determinată direct de către forma structurii

— O „ideologie" în sensul utilizat de către Marx şi Engels în *Ideologia germană* – se transformă dialectic, în sensul în care forţele de producţie învinge la un moment dat relaţiile de producţie stagnante şi avem de-a face cu o

revoluţie; ulterior, forţele de producţie victorioase vor deveni treptat, la rândul lor relaţii de producţie şi vor fi demantelate de către noi forţe de producţie, ş.a.m.d. Dialectica marxistă este materialistă: susţine, cu alte cuvinte, că există forţe obiective care ghidează dezvoltarea umană şi care sunt independente ca manifestare de acţiunea omului. Pe de altă parte, o componentă deseori ignorată a gândirii lui Marx este aceea că aceste forţe nu înseamnă absolut nimic în absenţa gestionării lor de către oameni: raportul dintre cele două părţi este deci complementar, nu asimetric[2]. În plus, aşa cum argumentează Margot Light, Marx a contestat spre sfârşitul vieţii că ar fi încercat să ofere legi obiective pentru întreaga evoluţie umană: „modul de producţie asiatic”, de exemplu, contrazice flagrant schema sa istorică, datorită unor circumstanţe geografice, sociale şi economice total diferite de cele europene. Departe de a fi descurajat de acest lucru, Marx a recunoscut pur şi simplu că a teoretizat,«o schiţă istorică a genezei capitalismului în Europa Occidentală [...] [nu] o teorie istorico-filosofică a direcţiei generale de dezvoltare prescrisă de

2 Principalele titluri bibliografice utilizate în acest subcapitol sunt: Marx, Engels: 1949; Marx, Engels: 1956, Marx: 1957; Marx: 1954; Marx: 1987; Engels: 1967; Gramsci: 1969; Ionescu: 1999, Kołakowski: 2009, 2010a, 2010b: Wallerstein: 1992; Wallerstein: 1989; Cox: 2002; Tucker: 1969; Aron: 2007; Light: 1988. Popper: 1996; Heilbronner: 2005, Habermas: 1983; Copilaş: 2009b.

soartă tuturor naţiunilor, indiferent de circumstanţele istorice în care se găsesc»” (Marx in Light: 1988,78).

Marx a fost ferm convins că procesul revoluţionar trebuie să urmeze, pentru a fi complet şi a nu degenera într-una dintre multele „ideologii”, etapele de dezvoltare descrise mai sus. Revoluţia, în sensul în care Marx foloseşte termenul, este un proiect emancipator care are la bază conştientizarea opresiunii economice şi sociale la care este supusă majoritatea celor care îşi desfăşoară activitatea în cadrul modului de producţie capitalist şi depăşirea limitelor naţionale, construite „de sus” şi care nu fac altceva decât să dezbine proletariatul în favoarea capitalismului. Întreg modul de producţie capitalist trebuie depăşit, mai ales „fetişismul mărfii” (bucuria consumeristă, s-ar putea traduce astăzi expresia), pentru ca oamenii să-şi redobândească umanitatea. Procesul va fi unul violent, a argumentat Marx, deoarece capitalismul speculează toate interstiţiile dintre forţele care i se opun şi ajunge să le înregimenteze, mai devreme sau mai târziu. Nu este suficient ca distribuţia bunurilor să fie echitabilă, procesul de producţie însuşi al capitalismului trebuie schimbat, deoarece aceste generează inevitabil inegalităţi care polarizează societatea. Moralitatea este deci insuficientă pentru a rezolva problema economică a modernităţii; ea nu este decât una

din multele iluzii „idealiste”. Dacă un patron decide să îşi trateze mai echitabil muncitorii decât ceilalţi, costurile sale de producţie vor creşte şi profiturile se vor micşora. Astfel, acesta va ajunge la faliment în mod sigur. De aici rezultă, din nou, necesitatea depăşirii violente a capitalismului: soluţiile mai puţin radicale nu pot sfârşi decât încorporate în sau măturate efectiv de capital. Şi în acest punct, Marx şi-a revizuit opinia cu timpul. A ajuns să susţină că revoluţia poate fi făcută şi pe cale parlamentară în unele state dezvoltate, acolo unde relaţiile de producţie şi conştiinţa revoluţionară sunt suficient de „coapte” pentru a o permite.

Marx distinge în *Contribuţii la critica economiei politice*, lucrare care va anticipa conceptual *Capitalul*, între „valoarea de întrebuinţare”, respectiv „valoarea de schimb” a obiectelor produse în comunităţile umane. „Marfa”, obiectul intrat deja în logica esenţialmente consumeristă a capitalismului, posedă atât valoare de întrebuinţare, pentru cumpărător, cât şi valoare de schimb, pentru intermediarul care o vinde pe piaţă, capitalistul. Cu timpul, profitul devine cea mai importantă finalitate a capitalismului, iar spaţiul artificial interpus între vânzător şi cumpărător creşte. În acest fel, argumentează Marx pe urmele lui Hegel, de la care a împrumutat dialectica dar pe care a transpus-o din planul abstract, ideatic, „idealist”,

cum îl numeşte el, al autorului ei, în plan material concret – valoarea de întrebuinţare este „negată”, devenind valoare de schimb. Pasul următor îl constituie „negarea negaţiei”: valoarea de schimb este la rândul ei negată de către valoarea de întrebuinţare a cumpărătorului. Între valoarea de întrebuinţare (individuală, concretă) şi cea de schimb (socială, abstractă) există o permanentă contradicţie pe care numai surmontarea modului de producţie capitalist o va depăşi. Marfa şi capitalul sunt produse ale activităţii umane, dar ele obiectivează la un moment dat umanitatea şi o reifică astfel încât producătorii devin alienaţi în raport cu produsul muncii lor. Din obiect, omul trebuie să redevină subiect luându-se din nou în posesie prin sustragerea de sub forţele impersonale ale capitalului. Când valoarea de întrebuinţare va fi rămas singura valoare care structurează schimburile dintre oameni, procesul va fi reuşit.

Capitalul operează cu ajutorul a două instrumente majore: „plusvaloarea” şi „diviziunea muncii”. Plusvaloarea se obţine prin exploatarea subtilă şi eficientă a muncii. Cum? Dacă în modurile de producţie anterioare capitalului munca era exploatată direct, acum ea este exploatată indirect şi totodată mult mai eficient. Proletarul nu îşi vinde munca în sine, ci forţa de muncă, ceea ce înseamnă cu totul altceva. Pentru munca efectivă depusă, muncitorului i-ar ajunge

două, patru sau şase ore de muncă. Patronul îi cere în schimb opt, zece, douăsprezece sau chiar mai multe. Astfel, capitalistul îşi însuşeşte şi vinde pe piaţă şi produsul unor ore de muncă pentru care muncitorul nu este plătit. Profitul derivat de aici Marx îl numeşte plusvaloare. Plusvaloarea creşte direct proporţional cu exploatarea proletariatului, accentuând astfel tensiunile sociale şi grăbind procesul revoluţionar. La fel, diviziunea muncii este responsabilă de geneza capitalismului, cum argumentează Wallerstein, prin simplul fapt că impulsionează comerţul şi deci crearea de valoare de schimb.

Crizele economice generate de capitalism nu sunt pure accidente, ci reprezintă însăşi forţa sa motrică, argumentează Marx în *Capitalul*. Aici, pe lângă valoarea de întrebuinţare şi valoarea de schimb, apare şi valoarea efectivă a mărfii, înţeleasă ca timp de lucru şi resurse consumate de către muncitor pentru a o produce în decurs de o zi, o încercare până la urmă de a obiectiva valoarea atât în raport cu cererea (valoarea de întrebuinţare), cât şi cu oferta (valoarea de schimb). Marx cuplează „capitalul variabil”, (muncitorii şi forţa de muncă pe care şi-o vând pentru a supravieţui) şi „capitalul fix” (maşinile, tehnologia de producţie) în conceptul de „compoziţie organică a capitalului”. Profitul sau plusvaloarea nu poate fi obţinut decât prin prisma capitalului variabil sau a „muncii vii”, cum o mai

numeşte Marx. Paradoxul este că, pe termen scurt, capitalul fix pare să ofere capitalistului posibilitatea unui profit mai mare. Cumpărând maşini care au o productivitate net superioară muncitorilor, capitalistul va fi nevoit să disponibilizeze gradual o mare parte o forţei de muncă, îndatorându-se în acelaşi timp la bancheri pentru a putea plăti noile achiziţii. Astfel, ponderea capitalului fix începe să crească în defavoarea celui variabil. Şi aşa începe marea contradicţie internă a capitalismului: muncitorii disponibilizaţi, alcătuind „armata proletară de rezervă”, nu vor mai avea putere de cumpărare; muncitorii nedisponibilizaţi încă trebuie să se resemneze cu salarii mai mici, fiind îngrijoraţi de concurenţa acerbă pentru tot mai puţinele locuri de muncă. În acest timp, fabricile capitaliste produc, cu ajutorul maşinilor, tot mai mult şi tot mai ieftin, pentru a putea obţine profitul necesar achitării creditelor şi continuării, eventual dezvoltării afacerii. Problema este că forţa de cumpărare scade masiv ca urmare a disponibilizărilor şi a scăderii salariilor. Profitul nu are altă soluţie decât să scadă la rândul său. Suntem în miezul unei crize de supraproducţie: bunuri multe şi ieftine pe care tot mai puţini îşi permit să le cumpere, inundă o piaţă pentru care nu mai au desfacerea anterioară. Urmează falimentele. Acestea vor urma principiul dominoului, deoarece reţelele financiare

capitaliste sunt interdependente: industrii, bănci, companii maritime sau de căi ferate care transportă şi distribuie marfa etc. După consumarea crizei, modul de producţie capitalist îşi reia cursul. Pentru a se îndrepta inevitabil, susţine Marx, către o altă criză, şi mai puternică. Şi tot aşa, până la revoluţia care îl va aboli.

Foarte important de reţinut este faptul că, pentru Marx, revoluţia este un proces de natură socială, mai puţin politică (vezi Tucker: 1969). Pe de altă parte, nu se poate afirma însă că orientarea socială a revoluţiei este nimic mai mult decât o proiecţie la scară largă a eului traumatizat şi ale frustrărilor de natură morală ale lui Marx, aşa cum consideră acelaşi autor (2011); o astfel de abordare psihologizantă şi simplistă ce reduce marxismul şi filosofia idealistă germană care l-a anticipat la probleme de natură personală ale unor indivizi suferind de exces de zel intelectual şi moralizator, pe lângă faptul că ratează întâlnirea cu mizele filosofice profunde ale unui Kant, Hegel sau Marx, nu beneficiază nici de relevanţă ştiinţifică. Revenind la situarea socială a marxismului, Lenin a politizat intens revoluţia marxistă şi a transformat-o până la urmă într-o „ideologie”, în sensul pe care Marx îl atribuie termenului, poate chiar într-o ideologie mult mai dogmatică decât şi-ar fi imaginat Marx că ar putea exista vreodată şi, culmea ironiei, tocmai în numele ideilor sale. Din acest motiv, pe lângă

faptul că reprezintă scheletul conceptual al întregii lucrări, leninismul va fi tratat într-un capitol separat, nu ca o simplă continuare a marxismului, ceea ce de fapt nici nu este.

Gândirea lui Marx a influenţat decisiv secolul XIX şi a pus o amprentă de neşters asupra secolului XX prin tocmai „interpretarea monstruoasă" care a fost dată filosofiei sale de către Lenin (Aron: 2007). Principala sa moştenire nu este în niciun caz leninismul – nimic mai mult decât o deturnare tendenţioasă a sa – ci tradiţia intelectuală critică, respectiv doctrina politică social-democrată. Încă din timpul vieţii sale Marx s-a văzut nevoit să facă faţă unor revizionişti ca Eduard Bernstein sau Karl Kautsky, care argumentau în sensul păstrării şi „umanizării" capitalismului. După cum am văzut, Marx se pronunţa clar pentru schimbarea modului de producţie capitalist, în absenţa căruia opresiunea nu putea decât să continue, chiar dacă ar fi îmbrăcat forme edulcorate. În ciuda acestei polemici, şi a obiectivului poate prea ambiţios şi totodată simplificator al lui Marx – capitalismul şi depăşirea lui – social-democraţia este astăzi una dintre doctrinele politice dominante în Europa Occidentală. Nu ar fi ajuns aici, nu ar fi ajuns să existe în definitiv, în absenţa fermentului intelectual marxist.

Unul dintre principalii continuatori şi dezvoltatori ai gândirii lui Marx a fost Antonio

Gramsci. Întemniţat în cea mai mare parte a vieţii sale intelectuale active, opera lui Gramsci se datorează, paradoxal, tocmai încarcerării sale de către regimul fascist italian. Dacă ar fi reuşit să se sustragă persecuţiilor declanşate de Mussolini asupra grupărilor de stânga, este foarte probabil ca acesta să fi sfârşit în gulagurile lui Stalin. Gramsci a argumentat convingător că, în cazul unui „bloc istoric" (expresia corespunde aproximativ „modului de producţie marxist"), structura şi suprastructura au aceeaşi pondere hegemonică. De fapt, hegemonia, concept introdus de Gramsci, se exercită mai degrabă prin intermediul suprastructurii. Aceasta constă din diferitele „filosofii" ale claselor sociale care, în perioade istorice determinate de anumite moduri de producţie, alcătuiesc „istoria". Spre deosebire de Marx, pentru care suprastructura este o consecinţă directă a formei şi conţinutului structurii, Gramsci admite existenţa mai multor filosofii defazate în raport cu eşafodajul economico-social pe care au crescut. Aici intervine „filosofia practicii", filosofia critică, apanajul intelectualilor critici, care militează activ pentru conştientizarea hegemoniei în primul rând, armonizarea filosofiilor cu structura şi contopirea lor într-o critică unitară prin care dualismul structură-suprastructură este anulat iar hegemonia „blocului istoric" surmontată. Acesta ar fi, pe scurt, procesul revoluţionar în accepţia lui

Gramsci.

Structura şi suprastructurile formează un «bloc istoric», adică ansamblul complex contradictoriu şi discordant al suprastructurilor e reflexul ansamblului raporturilor sociale de producţie. De aici rezultă că numai un sistem ideologic total reflectă pe plan raţional contradicţia structurii şi reprezintă existenţa condiţiilor obiective pentru răsturnarea practicii. Dacă se formează un grup social omogen în proporţie de 100%, aceasta înseamnă că există 100% premise pentru o asemenea răsturnare, adică «raţionalul» e real în fapt şi în act. Raţionamentul se bazează pe reciprocitatea necesară dintre structură şi suprastructuri (reciprocitate care e tocmai procesul dialectic real) (Gramsci: 1969,58).

Cu cât dogmatismul ideologic este mai „copt", cu atât fezabilitatea revoluţiei creşte. Sigur, sensul materialist pe care îl atribuia Marx dialecticii, recognoscibil în primul rând la nivel structural şi de abia după aceea în suprastructură – capătă alte valenţe la Gramsci. Cu alte cuvinte, dialectica iese de pe teritoriul structurii pentru a relaţiona acum structura cu suprastructura eterogenă a lui Gramsci. Este reliefată astfel componenta intelectuală a revoluţiei, spre deosebire de sensul socio-economic pe care aceasta îl avea în cadrul marxismului clasic. Cu toate acestea, Gramsci, rămâne, ca şi Marx, pe

teren comunist (folosesc termenul în sens marxist, nu leninist): capitalismul trebuie depăşit, nu doar recosmetizat, pentru abolirea verosimilă a distincţiei dintre subiect şi obiect. Gramsci nu este şi nu trebuie confundat deci cu un social-democrat, deşi maniera în care a „democratizat" comunismul a creat o fertilă tradiţie intelectuală occidentală care nu are nimic de-a face cu „ideologiile", cu atât mai puţin cu cele totalitare.

Cel mai mare pericol care ameninţă filosofia practicii este acela al transformării, la rândul său, într-o ideologie în sens marxist. Gramsci critică direct şi vehement partidele unice totalitare, fie ele fasciste sau leniniste, deoarece subminează efectiv politica şi deci posibilitatea emancipării intelectuale şi sociale. Ideologizând problemele politice ale societăţilor pe care le guvernează, partidele totalitare obstrucţionează categoric posibilitatea soluţionării lor:

[…] în ţările unde există partid unic şi totalitar de guvernământ […] un asemenea partid nu mai are o funcţie într-adevăr politică, ci doar tehnică, de propagandă, de poliţie, de influenţare morală şi culturală. Funcţia politică e indirectă, căci, dacă nu există alte partide legale, există totdeauna alte partide în fapt şi există tendinţe ce nu cedează constrângerilor legii şi împotriva cărora se duc polemici şi lupte ca la un joc de-a baba-oarba. În orice caz e sigur că în semenea partide predomină funcţiile culturale (în sensul

mai degrabă de ideologice, n.m.), dând naştere la un limbaj politic de genul jargoanelor, cu alte cuvinte problemele politice îmbracă forme culturale şi ca atare devin insolubile (Gramsci: 1969,151 – 152).

De asemenea, pe lângă distrugerea politicii şi ideologizarea problemelor care reclamă rezolvări politice – şi a întregii vieţi sociale până la urmă, o dezvoltare pe care Gramsci nu a mai apucat să o trăiască, poate cel mult începuturile ei – birocraţia devine un alt inconvenient major al partidelor totalitare. Ne putem convinge deci de ce Stalin nu l-ar fi agreat pe „contrarevoluţionarul" Gramsci, epurându-l mai mult ca sigur: deoarece acesta era un teoretician marxist original, nu un simplu şi fanatic executant leninist al directivelor de partid.

Moştenirea intelectuală critică a lui Gramsci şi-a găsit poate cea mai importantă expresie în Şcoala de la Frankfurt. Fără a intra în amănunte, este suficient de menţionat faptul că teoreticieni ca Theodor Adorno, Herbert Marcuse sau Max Horkheimer au susţinut, cu argumente asemănătoare dar nu identice, că revoluţia a devenit un obiectiv tot mai puţin fezabil din cauza faptului că hegemonia culurală a devenit tot mai eficientă, în primul rând pe plan mediatic. Jürgen Habermas, un membru mai tânăr al mişcării şi totodată unul dintre cei mai semnificativi filosofi contemporani, a explicat „problemele de legitimare ale capitalismului târziu" care, printr-

un adevărat asalt cultural şi mediatic asupra societăţii, o îndepărtează tot mai mult de problemele politice care contează, fie şi cu preţul pierderii propriei legitimităţi. Distanţa dintre politic şi social se amplifică astfel, pe fondul unui permanent spectacol mediatic. Contradicţiile interne identificate de Marx în interiorul fenomenului capitalist se menţin, chiar dacă îşi schimbă forma.

Pe urmele şcolii de la Frankfurt, Immanuel Wallerstein a pus bazele a ceea ce a ajuns să se numească şcoala *dependencia*. „Sistemul mondial modem", capitalismul, susţine Wallerstein, a început să se contureze prin secolul XV, aproximativ cu descoperirea şi devastarea Americilor de către conchistadorii spanioli. Specializarea producţiei şi flexibilitatea politică au evitat transformarea capitalismului într-un imperiu, aşa cum se întâmplase până atunci. Capitalismul a supravieţuit şi a prosperat tocmai datorită dinamismului economic şi inegalităţilor constitutive care alcătuiau, atunci ca şi acum, forţa sa motrică. Astfel, în sistem s-au departajat cu timpul un nucleu, o semiperiferie şi o periferie, cu conţinuturi deloc statice. Statele pot migra dinspre centru spre semiperiferie şi dinspre semiperiferie spre periferie, cum la fel pot migra şi în sensul periferie-semiperiferie-centru. Sigur, migraţiile uzuale au loc de obicei pe câte un singur nivel şi se desfăşoară de-a lungul a decenii,

chiar secole întregi. Probleme politice şi culturale majore ale Occidentului, cum ar fi Revoluţia Franceză, de exemplu, devin neesenţiale pentru Wallerstein: sistemul mondial modem era deja consolidat la trecerea dintre secolele XVIII ŞI XIX. Şi deci forma politică a modernităţii este în definitiv mai puţin importantă în raport cu structura ei economică. Până la urmă, tara inerentă sistemului, argumentează Wallerstein, este că centrul menţine voit semiperiferia în stare de dependenţă şi periferia în stare de subdezvoltare pentru a îşi menţine poziţia privilegiată în cadrul economiei mondiale.

Astăzi, Robert Cox este un reprezentant de marcă al teoriei critice. Hegemonia, argumentează el, s-a extins la nivel global. Lumea a Treia trebuie să îşi asume rolul de forţă socială majoră a unei mişcări contrahegemonice de proporţii. Numai aşa, argumentează autorul, se pot pune bazele depăşirii blocului istoric global şi poate începe procesul de emancipare de sub hegemonia omnipotentă a neoliberalismului.

Pentru a reveni la problema iniţială a acestui capitol: cum a contribuit marxismul la posibilitatea depăşirii filosofiei pozitiviste din care face parte iară doar şi poate? Să începem cu asumpţiile de bază ale pozitivismului: mersul ştiinţific înspre progres al omenirii este incontestabil, analiza ştiinţifică are la bază disocierea obiectivă între cercetător şi obiectul

cercetat, respectiv între valori şi fapte. Lumea poate fi înţeleasă şi gestionată ca un uriaş mecanism, cu condiţia să îi descoperi toate piesele şi funcţionalitatea acestora în ansamblul sistemului. Prin perspectiva critică pe care a pus-o în problemă, marxismul şi multitudinea de curente intelectuale care se revendică de la ei au reuşit să chestioneze însăşi epistemologia pozitivistă şi să propună astfel noi ontologii în cele din urmă, ce-i drept, mai mult sau mai puţin validabile la nivel empiric. Astfel, foarte pe scurt, autori postmoderni ca Michel Focault, Jacques Derrida sau Richard Rorty, unii dintre ei, mai ales Focault, cu aplomb de-a dreptul nietzschean – au criticat separaţia între cercetător şi obiectul cercetat, fapte şi valori, cunoaştere şi putere, în cele din urmă. Bazându-se pe analiza de discurs, postmodernismul a conceput un cadru analitic autoreferenţial în interiorul căruia fiecare discurs nu poate avea legătură decât raportat la altul şi tot aşa: realităţile sociale mai ample de dincolo de discurs nu sunt luate în considerare. Ontologia postmoderna propune în definitiv un spaţiu în care naraţiuni egale se povestesc şi respovestesc pe sine fără o finalitate şi o miză certă, conducând astfel la relativism. Dacă postmodernismul este astăzi un curent intelectual în retragere, nu acelaşi lucru se poate spune despre socio-constructivism, filosofia şi teoria relaţiilor internaţionale care va fi discutată în continuare.

1.4. Socio-constructivismul

Socio-constructivismul, o nouă teorie a relaţiilor internaţionale apărută în ultimii ani ai Războiului Rece, cunoaşte astăzi o reputaţie de invidiat[3]. Ca teorie post-pozitivistă, îşi propune articularea unei noi ontologii, însă nu a uneia atât de radicale ca cea postmoderna, nici, de asemenea, relativiste. În termenii lui Emanuel Adler, constructivismul îşi propune o „cale de mijloc" între, pe de o parte, refundamentarea principiilor ştiinţifice ale cunoaşterii şi, pe de altă parte, validarea empirică a rezultatelor afirmate (Adler: 1997,2005). Între emfaza asupra interpretării existentă în curentele filosofice post-pozitiviste, respectiv perspectiva raţionalistă clasică a modernităţii, care pune în centru individul. Pentru Adler, constructivismul aspiră şi până la un punct a reuşit să găsească un teren de mijloc (*middle ground*) între o perspectivă raţionalistă care se concentrează asupra individualităţii şi universalităţii şi o perspectivă interpretativă care postulează cunoaşterea contextuală, contingenţa şi interpretarea umană drept pietre unghiulare ale realităţii sociale. Acest teren de mijloc poate fi identificat în încercările constructiviştilor de a sublinia: a) rolul agenţiei (indivizi şi state) în construcţia realităţii sociale; b)

3 în acest subcapitol am utilizat, în general, titlurile menţionate la subcapitolele despre realism şi pluralism. Excepţiile sunt citate în text.

contextul global sau cosmopolitan în care comunităţile transnaţionale se dezvoltă; c) importanţa principiilor generale normative care pot fi învăţate de către comunităţi prin logica argumentului comunicativ şi a convingerii; d) noţiunea conform căreia chiar dacă, [...], comunitatea practică în RI poate fi comunitatea transnaţională a realiştilor, este de asemenea adevărat că în ultimele decenii şi-a făcut apariţia o comunitate competitivă de liberali (în special în Europa), care se opune realiştilor şi depune eforturi pentru a constitui practica liberală internaţională o realitate auto-înţeleasă; e) argumentul că practica socială ajută la îmbinarea lumii ideatice şi discursive şi a lumii materiale (Adler: 2005,5 – 6).

Înainte de a analiza conceptele principale cu care operează, trebuie menţionat faptul că socio-constructivismul nu îşi propune să fie, pur şi simplu, o altă teorie a RI, ci o nouă ontologie, un nou mod de a concepe existenţa socială şi articulaţiile care o pun în act: are deci ambiţii mult mai mari decât teoriile anterioare. Am ajuns, în acest punct, la a treia mare dezbatere din cadrul RI. Aceea dintre pozitivism (constructiviştii includ aici, nediferenţiat, realismul, pluralismul, marxismul şi teoriile derivate de la acestea, având ca bază ştiinţifică şi metodologică, aşa cum am amintit, distincţia dintre fapte şi valori, respectiv dintre cercetător şi obiectul cercetării) şi post-

pozitivism, curentele de gândire care contestă aceste distincţii arbitrare, considerând că pozitiviştii nu ţin cont de complexitatea socială care face posibilă toate acele interacţiuni şi concepte „tari” cu care aceştia operează şi nu iau în calcul necesitatea problematizării lor.

Socio-constructivismul are rădăcini adânci în abordările sociologice inovative din a doua jumătate a secolului XX, o perioadă în care structurile sociale „tari” enunţate şi analizate de către un Emile Durkheim, chiar şi un Max Weber, încep să fie tot mai mult contestate. Se pune accent acum pe procese, pe devenirea socială. Abordarea ştiinţifică implicit statică a secolului XIX este contestată în numele dinamicii intersubiective a grupurilor sociale, constituite şi reconstituite în permanenţă prin interacţiunea dintre agenţi (indivizi, organizaţii neguvernamentale) şi structuri (reţele de putere politică, administrativă, instituţională, cutumiară), cu rol constitutiv în funcţionalitatea socială. Structurile creează „norme” şi „resurse”, argumentează Anthony Giddens. Normele reprezintă căile legale prin intermediul cărora agenţii produc resursele. De-a lungul acestui proces, printr-un set de practici bine definite, agenţii reproduc efectiv structurile sociale, în exteriorul cărora nu pot exista, în definitiv. Agenţii nu sunt însă instrumente pasive aflate la dispoziţia structurilor, ci subiecţi conştienţi care pot şi

trebuie să reconstituie structurile, alcătuite la urma urmelor din propriile interacţiuni. La rândul lor, structurile interacţionează permanent, această dinamicitate constituind forţa motrice a societăţii. Constructiviştii preiau distincţia sociologică între agenţi şi structuri, extrapolând-o la nivelul relaţiilor internaţionale. Anticipând confuzia metodologică care poate apărea în acest punct (agenţii pot fi şi indivizi, şi partide politice, şi state, şi organizaţii internaţionale, structurile la fel, cu excepţia primei categorii amintite), Harry Gould propune luarea în considerare a problemei pe diferite nivele sociale de analiză. „Agentul este partea, structura întregul. La următorul nivel de analiză, structura/întregul original este acum agentul/partea, în timp ce la nivelul de analiză inferior, agentul/ partea originală este acum structura/întregul relevant” (Gould în Kubálková, Onuf, Kovert: 1998,96). Cu alte cuvinte, la nivelul unei localităţi, agenţii pot fi cetăţenii, iar structura consiliul local. La următorul nivel, consiliul local devine agent în raport cu consiliul judeţean, prefectura, partidele politice relevante la nivel de judeţ. Apoi, consiliile judeţene, locale şi filialele judeţene ale partidelor politice devin agenţi în raport cu guvernul, agenţiile guvernamentale, partidele politice principale, parlamentul, preşedintele etc. În final, guvernul (statul), respectiv diferite organizaţii internaţionale statale devin agenţi în raport cu sistemul internaţional

anarhic.

Interacţionând, agenţii şi structurile construiesc mediile sociale în care ne desfăşurăm existenţa. Astfel, realitatea socială, cu toate obiectele şi subiecţii care o definesc, este construită social. Factorii materiali nu există independent de percepţia şi capacitatea noastră de a îi construi social, acordându-le semnificaţii şi roluri în viaţa de zi cu zi. În acest punct, constructivismul se desparte în mai multe ramuri. Fără a intra în amănunte, putem distinge două tipuri majore de constructivism: unul pentru care există factori materiali şi în afara microclimatului construit la nivel social, respectiv un constructivism mai radical, pentru care întreaga lume este construită social, inclusiv factorii materiali „tari”. În prima categorie, Alexander Wendt, un nume aflat în prim-planul teoriei, susţine că oricât am construi social marea, de exemplu, tot ne putem îneca în ea în anumite circumstanţe. La fel, oricât am încerca să construim social realitatea unor porci zburători, aceasta nu se va fi posibilă deoarece, pur şi simplu, porcii nu zboară (Wendt: 1999). Pe acelaşi ton, o avalanşă enormă distruge pădurea şi sătucul de la poalele muntelui, oricât de social construite ar fi lentilele prin care este percepută. Şi lista poate continua. Există deci forţe în natură, argumentează Wendt, independente de voinţa şi posibilităţile umane de a le influenţa.

Constructiviştii numiţi aici radicali, (termenul nu desemnează o formă de militantism, ci ducerea până la capăt a asumpţiilor şi metodologiei constructiviste), dintre care l-aş aminti în primul rând pe Nicholas Onuf, cu care ne vom întâlni mai încolo – afirmă că toată realitatea la care o persoană sau comunitate are acces de-a lungul vieţii este construită social. Asta nu însemnă că nu este recunoscută influenţa unor forţe materiale naturale, nici pe departe, ci faptul că influenţa, impactul, cunoaşterea acestor forţe în cele din urmă, nu poate fi la rândul ei decât o suprapunere de construcţii sociale. Marea ne îneacă în anumite circumstanţe, da, dar înecul este o construcţie socială, la fel şi marea; niciuna nu poate exista în afara interpretărilor şi acţiunilor umane care le conferă sens şi le gestionează în moduri acceptate social. Porcii nu zboară, dar numai un om şi-ar putea imagina că o fac: imaginea aceasta este deci, la rândul ei, o construcţie socială. O avalanşă este, la fel, tragică numai prin faptul că oamenii îi atribuie asemenea conotaţii; în absenţa factorului uman, avalanşa nu ar însemna nimic. Ar exista fizic, nimeni nu contestă asta, dar ar fi ceva aflat dincolo de experienţa directă a vieţii şi cunoaşterii umane, şi deci nu ar putea exista până la urmă ca avalanşă. Denumirea însăşi, avalanşă, reflectă construcţia socială care i se atribuie fenomenului într-o anumită societate; în alte societăţi există alte denumiri, fiecare limbaj exprimând construcţii

sociale diferite, dar interdependente, respectiv construcţii sociale ale unor fenomene naturale care au aceleaşi efecte fizice, dar care intră în conştiinţele şi realităţile sociale, din nou, prin construcţii diferite, chiar dacă similare.

Limbajul, experienţa, cultura, obiceiurile, tradiţiile, temerile, aspiraţiile, speranţele – toate aceste construcţii sociale datorate raporturilor peremptorii, dinamice şi flexibile dintre agenţi şi structuri sedimentează cu timpul identităţi. Acestea sunt individuale sau sociale, şi reprezintă conceptul central al socio-constructivismului. Wendt:

În sens filosofic o identitate este orice face un lucru ceea ce este. Formulare este prea largă pentru a fi folositoare aici, aşa că o voi trata ca o proprietate a actorilor intenţionali care generează dispoziţii motivaţionale şi comportamentale. Asta înseamnă că identitatea este la bază o calitate subiectivă sau dependentă de nivelul avut în vedere, înrădăcinată în auto-înţelegerea unui actor. Pe de altă parte, sensul acestor înţelegeri depinde deseori de faptul dacă ceilalţi actori îşi reprezintă un actor în acelaşi fel, şi în acest sens identitatea va avea de asemenea o calitate intersubiectivă sau sistemică. John poate crede că este profesor, dar dacă acea credinţă nu este împărtăşită de către studenţii săi atunci identitatea sa nu va funcţiona în interacţiunea lor. Două tipuri de idei pot intra în identitate, cu alte

cuvinte, cele deţinute de Sine şi cele deţinute de Alteritate.

Identităţile sunt constituite de structuri atât interne cât şi externe (Wendt: 1999,224).

Identităţile nu sunt date odată pentru totdeauna, aşa cum au tendinţa să le perceapă, deşi în grade diferite, realiştii, pluraliştii sau marxiştii – ci dinamice şi flexibile, reflectând raportul dintre agenţi şi structuri pe diferite nivele de analiză, de la local la global.

Constructivismul este, pe lângă o teorie, un program emancipator care, spre deosebire de postmodernism, nu cade nici în capcana relativismului, nici în cea a ignorării metodologiilor empirice. Wendt susţine, în acest sens, că practica rămâne în continuare cel mai bun criteriu pentru testarea teoriei. De asemenea, acesta teoretizează la nivel internaţional trei „culturi ale anarhiei", hobbesiană, lockeană şi kantiană, acestea reprezentând esenţialmente progresul social şi normativ pe care istoria umană l-a parcurs până în prezent. Wendt avertizează însă că, deşi am lăsat în urmă anarhia hobbesiană unde funcţiona principiul „*homo homini lupus*" şi unde actorii nu îşi recunoşteau reciproc legitimitatea ontologică, nu am reuşit încă să depăşim anarhia lockeană în care, deşi actorii se recunosc reciproc, funcţionează într-un mediu competitiv, preferabil desigur celui conflictual hobbesian, dar mai puţin dezirabil decât

cooperarea determinată de valori comune a mediului internaţional kantian care îşi face tot mai mult simţită prezenţa. Kantianismul internaţional rămâne o aspiraţie însă, şi depinde de noi toţi măsura în care îl construim social pentru a se transforma în norme, practici şi instituţii cu anvergură universală (Wendt: 1999,246 – 312).

Constructivismul lui Wendt nu dispune însă de o metodologie adecvată ştiinţelor sociale, în ciuda intenţiilor sale etice generoase. Problema analizelor empirice nu este deloc neglijabilă în socio-constructivism, punându-i în discuţie până la urmă însuşi statutul de disciplină (vezi Kukla: 2002). Golul îl acoperă, consider, lucrările lui Nicholas Onuf (1989; Onuf în Kubálková, Onuf, Kovert: 1998,58 – 78). Onuf propune, pentru a surmonta dualismul metodologic agenstructură, conceptul de reguli, operaţionalizat împreună cu cel de norme {*rules and norms*). Regulile (legile în general) şi normele (dispoziţiile morale şi comportamentale care legitimează regulile într-o societate dată) se află la intersecţia dintre agenţi şi structuri, constituind în esenţă ambele părţi. Agenţii folosesc regulile pentru a îşi urma interesele, de cele mai multe ori materiale, în timp ce pentru structuri regulile stabilizează şi omogenizează cadrul social în care agenţii acţionează, reproducându-i astfel existenţa înseşi. Fiecare agent acţionează raţional, urmărind maximizarea propriului interes cu un minimum de

costuri pe fondul unei legislaţii şi a unui cod etic anterioare şi interdependente. Din perspectiva observatorului extern, agenţii nu par să acţioneze întotdeauna raţional, dar asta se datorează tocmai complexităţii existenţei sociale şi imposibilităţii de a o cuprinde, şi mai puţin de a o epuiza în termeni ştiinţifici. În ceea ce îi priveşte, agenţii acţionează raţional, de unde putem trage concluzia că şi raţionalitatea este un construct social dependent de cultura, valorile, interesele şi obiceiurile societăţilor în parte, chiar dacă aceste diferite raţionalităţi se pot intersecta şi suprapune pe nivele consistente.

Regulile şi normele nu sunt pur şi simplu postulate, ci au în spate o complexă istorie conceptuală. Astfel, Onuf porneşte de la „paradigme operative” pentru a demonstra că realităţile sociale postulate de către liberali, respectiv marxişti, sunt tarate prin faptul că au în compoziţie elemente ideologice proiectate tocmai către de aceste curente de gândire care pretind că se întemeiază pe perspective preconceptualizate se realităţii. Despre ce este vorba? Orice demers ştiinţific, susţine Onuf, trebuie să pornească de la un nivel social cât mai puţin maculat de proiecţii teoretice. Astfel, în orice societate se poate observa că există anumite tipuri recurente de comportament, acestea dând naştere unor forme de autoritate specifice. „Rules create rule”, afirmă Onuf, adică regulile creează autoritate. Pornind de

la acest principiu de bază, universal valabil, sociologul american articulează o schemă teoretică foarte complexă, asupra căreia urmează să insistăm. Până atunci, să trecem în revistă faptul că „paradigma operativă" liberală şi cea marxistă au dezavantaje majore, fiecare pornind de la propria imagine asupra omului şi societăţii care este însă abordată prin prisma unui eşafodaj axiologic bine conturat, nu în absenţa lui, aşa cum este indicat pentru orice demers ştiinţific. Liberalii consideră că omul este în primul rând consumator, având o percepţie intensă asupra drepturilor sale individuale şi cu o conştiinţă civică bine pusă la punct, revendicând permanent de la puterea politică propria libertate pe care mai apoi o investeşte în procesul civic pentru a flexibiliza şi ţine în şah politicul astfel încât să prevină derapajele dictatoriale de care nicio formă de guvernământ legitimă nu este ferită. Marxiştii, pe de altă parte, văd în om un producător încorsetat permanent de un simulacru de drepturi care avantajează doar o anumită categorie socială, „burghezia" – şi care, conştientizând gradual dimensiunile exploatării sale şi posibilitatea de a o surmonta, se angajează cu perseverenţă într-un proces emancipator care va avea ca finalitate instaurarea unei lumi post-capitaliste, singura capabilă să ofere libertate şi împlinire autentică. Dar, aşa cum atrage atenţia Onuf, ambele „paradigme operative" nu fac decât să proiecteze

propriile asumpţii valorice asupra socialului, distorsionându-l. În schimb, „paradigma operativă transdisciplinară” a regulilor care creează autoritate nu cade în această capcană. Sigur, nici nu poate pretinde că porneşte de la un nivel social „pur”, ceea ce ar fi imposibil, dar aduce în prim plan anumite practici evidenţiate prin simpla observaţie, fără a le circumscrie unui cadru axiologic dat (Onuf: 1989,13 – 22).

Astfel, cele trei „tipuri ideale” ale autorităţii avansate de Weber, cea „tradiţională”, „raţională”, respectiv „charismatică”, sunt abandonate în favoarea unor alte tipuri de autoritate, având o ancorare socială mult mai profundă (Onuf: 1989,24 – 26). Regulile şi normele existente în fiecare societate configurează, şi sunt la rândul lor configurate de anumite tipuri de autorităţi specifice, trei la număr. Observăm că, pentru Onuf, autoritate înseamnă mult mai mult decât sensul atribuit termenului în teoria politică, penetrând toate nivele societăţii, atât din punct de vedere factual, cât şi valoric, după cum urmează să ne convingem.

Analiza de discurs, aşa cum o înţeleg Ernesto Laclau şi Chantai Mouffe, ar fi fost fără doar şi poate utilă pentru a analiza orientarea internaţională a României comuniste. În accepţia celor doi autori, discursurile sunt mecanisme care încearcă să creeze identităţi sociale în anumite medii structurate de conflicte şi antagonisme.

Bazată pe „cotitura lingvistică”, care favorizează limbajul şi, în general, o abordare „reflectivistă” a problemelor ştiinţifice, accepţia discursului pentru Laclau şi Mouffe este următoarea: „vom numi *articulare* orice practică stabilind o relaţie între elemente astfel încât identitatea lor este modificată ca rezultat al practicii articulatorii. Totalitatea structurată rezultând din practica articulatorie o vom numi *discurs* (subl. în orig.)” (Laclau, Mouffe: 2001,105; vezi şi Vesalon în Gherghina, Mişcoiu: 2010,191 – 194). Astfel, discursurile sunt strategii de fragmentare a societăţilor pentru a re-legitima şi reimpune anumite hegemonii asupra lor. De ce prefer social-constructivismul onufian analizei de discurs elaborată de Chantai şi Mouffe? Deşi la rândul său constructivismul social a apărut după „cotitura lingvistică” şi este de asemenea reflexiv ca abordare metodologică, şi în ciuda faptului că Laclau şi Mouffe au extrapolat conceptul de discurs din filosofia postmoderna în câmpul teoriei sociale – consider că discursurile nu încorporează suficient realităţile sociale pe care se presupune că le articulează. Multe dintre ele sunt irelevante în viaţa cotidiană. Mai important, şi aceasta este o critică pe care John Searle a atribuit-o constructivismului însuşi, discursurile cad în capcana logică a „regresiei circulare”: dacă totul este discursiv creat, atunci discursul însuşi are nevoie de discurs pentru a se teoretiza. Dar o

teorie nu poate fi validată decât în relaţie cu altceva, nu de către propriile concepte şi metode (Searle: 2000). Voi analiza în continuare contribuţia lui Searle la această problemă împreună cu pertinenta sa critică la adresa social-constructivismului de factură onufiană, nu înainte de a explicita pe scurt ce înţelege Onuf prin „acte de vorbire”, reguli şi autoritate.

Din contribuţiile lui Searle în domeniul filosofiei cognitive, Onuf preia sintagma acte de vorbire.

Una dintre întrebările cele mai evidente în orice filosofie a limbajului este: câte modalităţi de utilizare a limbajului există? Wittgenstein a abordat problema ca insolvabilă pentru orice listă finită de categorii., X) ar câte tipuri de întrebări există?... Există nenumărate [...] tipuri” [...]. Dar această concluzie mai degrabă sceptică ar trebui să ne trezească suspiciunea. Nimeni nu va spune presupun că există nenumărate tipuri de sisteme economice sau aranjamente maritale sau feluri de partide politice; de ce ar trebui limba să fie mai recalcitrantă taxonomic decât orice alt aspect al vieţii sociale umane? Argumentez [...] că dacă utilizăm actul ilocuţionar (asta înseamnă întreg actul ilocuţionar cu forţa sa ilocuţionară şi conţinutul propoziţional) ca unitate de analiză, [...] atunci găsim că sunt cinci moduri generale de a utiliza limbajul, cinci categorii generale de acte ilocuţionare. Spunem oamenilor cum sunt

lucrurile (Asertive), încercăm să-i determinăm să facă anumite lucruri (Directive), ne angajăm să facem lucruri (Angajante), ne exprimăm sentimentele şi atitudinile (Expresive), şi cauzăm schimbări în lume prin asumările noastre (Declaraţii) (Searle: 1999, VII-VIII; vezi şi Searle: 2000).

Din cele cinci acte de vorbire propuse de Searle Onuf preia doar trei, primele trei mai exact: cele asertive, directive şi angajante. În conformitate cu un anumit model ilocuţionar, putem avea de-a face corelativ cu „societăţi hegemonice", (castele indiene), „societăţi ierarhizate autoritar", (regimuri totalitare şi autoritare" şi „societăţi formal ierarhizate", (regimurile democrat-liberale) (Onuf în Kubálkova, Onuf, Kovert: 1998,58 – 78). Expresivele şi declarativele nu sunt luate în calcul deoarece nu produc, în opinia lui Onuf, efecte sociale relevante. Actele de vorbire nu înseamnă nimic în absenţa regulilor, autorităţii şi de asemenea a resurselor (bogăţia socială distribuită de structuri pentru agenţi şi pentru ele însele, în primul rând). Actele de vorbire asertive creează reguli asertive (practici, habitudini, legi) şi societăţi hegemonice (autoritate asertivă), actele de vorbire directive produc reguli directive şi autoritarism sau chiar totalitarism (autoritate directivă), în timp ce actele de vorbire angajante creează heteronomie, ceea ce echivalează cu aşa numitele „consecinţe

neintenţionate” pe care agenţii, în procesul socializării lor, le creează: flecare agent se comportă raţional la nivel individual dar, de multe ori, rezultatele colective produse sunt iraţionale. Pe cale de consecinţă, hegemonia este inevitabilă, sub o formă sau alta, argumentează Onuf, dar cu cât este mai asimetrică, în sensul distribuirii resurselor cât mai inechitabil între agenţi şi structuri, cu atât este mai indezirabilă (Onuf: 1989).

Dacă Occidentul şi-a construit identitatea utilizând acte de vorbire directive şi angajante, fapt care a condus în prezent la autorităţi corespunzătoare, regimurile leniniste insistă în schimb pe asertivitate[4], chiar dacă uneori indirect, ca scop final al procesului revoluţionar. Aşa cum vom vedea, în timpul regimului Gheorghiu-Dej, leninismul post-revoluţionar a pus în practică acte de vorbire asertive în primul rând, apoi directive şi în final angajante. Odată cu intrarea în scenă în

4 Ipoteza mea o contrazice parţial pe cea a lui Onuf, pentru care regimurile totalitare şi autoritare utilizează în primul rând acte de vorbire directive. Dacă Onuf are dreptate în cazul regimurilor autoritare, regimurile totalitare, înţelegând aici regimurile leniniste şi cel naţional-socialist – cât de adecvat este în acest caz termenul totalitarism reprezintă o altă discuţie – caută în primul rând să convingă, de abia apoi să impună. Obiectivul final este îndoctrinarea, metodele coercitive utilizate pentru a ţine sub control populaţia sunt doar un mijloc în vederea atingerii acestui scop. Astfel că, pentru regimurile totalitare, mai ales cele leniniste, actele de vorbire asertive primează în raport cu cele directive.

timpul „epocii Ceauşescu” a leninismului romantic, ponderea asertivelor creşte, acestea menţinându-se pe prima poziţia, dar se observă de asemenea o creştere a intensităţii directivelor, respectiv angajantelor. Acest fapt nu reflectă altceva decât ostilitatea ideologică crescută a unui regim care se consolidase faţă de realitatea „burgheză” bazată, în termeni onufieni, pe acte de vorbire, reguli şi autorităţi directive şi angajante, reprezentând deci, deşi la rândul său hegemonie, un construct social mai puţin asimetric. În ciuda retoricii sale egalitare, leninismul are ca efect creşterea asimetriilor (economice, politice, sociale sau culturale) din societăţile asupra cărora se exercită, din simplu motiv că pretinde şi primeşte mai mult de la oameni decât le înapoiază, concept pe care Onuf îl numeşte „îndatorare” (rent) (Onuf: 1989,285 – 286). Iar prin asaltul permanent la adresa realităţii „burgheze” de către regimurile leniniste în general şi leninismul romantic în particular, sintagmă des întrebuinţată de-a lungul cărţii, nu înţeleg altceva decât încercarea de a înlocui o formă mai „blândă” de hegemonie, cea liberală, cu o hegemonie totală în care nu mai există decât acte de vorbire, reguli şi autoritate asertivă, pe care nimeni nu le mai pune în problemă, asumându-le ca perfect adevărate şi, mai ales, unice. Crearea „conştiinţei revoluţionare” şi a „omului nou”, imunizat a tentaţiile ideologice „burgheze” reflectă tocmai

procesul prin care regimurile leniniste căutau să implementeze o hegemonie perfectă, în care nu mai exista altceva decât asertivitate, a cărei valabilitate ar fi devenit absolută indiferent de timp şi spaţiu. Cu timpul, majoritatea regimurilor leniniste au renunţat treptat, pe măsură ce se „îmburghezeau”, pierzându-şi militantismul, la ambiţia asertivizării. Nu şi leninismul romantic, acesta radicalizându-se invers proporţional cu scăderea flerului revoluţionar în cadrul „lagărului socialist” şi rămânând permanent în căutarea hegemoniei ultime, absolute, chiar dacă imposibil de atins.

Revenind la Searle – pe care Onuf îl numeşte fără echivoc pozitivist deoarece consideră limbajul ca mediator între subiect şi realitate, în loc să observe rolul său de constructor al realităţii (Onuf: 1989,94) – acesta este expeditiv la adresa constructivismul social radical sau, cu alte cuvinte, onufian, pe care îl acuză de aceeaşi regresie circulară pe care am imputat-o analizei de discurs. Dacă totul este social construit, atunci şi social-constructivismul ajunge să fie social construit. Pe lângă această carenţă metodologică, Searle este de asemenea sceptic în raport cu puseul emancipator al constructivismului social, catalogându-l drept naiv. Deci, este constructivismul social o capcană teoretică? Voi încerca, în continuare, să apăr socio-constructivismul onufian de imputările pe care i le

aduce Searle.

— „Ontologia fundamentală” a lui Searle constă în „particule” care se găsesc în „câmpuri de forţă” şi creează „sisteme” vii sau moarte. Unele sisteme vii au evoluat până acolo încât au dezvoltat „conştiinţă”, ceea ce nu înseamnă mai mult decât un mănunchi de celule localizat în interiorul creierului; conştiinţa ar fi deci un aspect fizic, material al existenţei. Unele sisteme evoluate au dezvoltat de asemenea „intenţionalitate”, sau „capacitatea minţii să reprezinte obiecte şi stări ale lucrurilor din lumea exterioară, diferite de ea însăşi” (Searle: 2000,18 – 19). Mai departe, Searle distinge între epistemologie subiectivă şi obiectivă şi, respectiv, între ontologie subiectivă şi obiectivă. Dacă îmi place o pictură mai mult decât alta mă plasez în câmpul epistemologiei subiective. Dacă mă informez asupra vieţii şi epocii pictorului respectiv, Van Gogh, de exemplu, operez cu date obiective epistemic. Dacă mă lovesc de o stâncă, am de asemenea acces la subiectivitate ontologică: durerea este ceva pe care nu numai oamenii, ci şi animalele o simt. Experimentarea durerii nu necesită intermedierea limbajului. Şi deci, gândirea poate fi astfel prelingvistică. Dar aici cunoaşterea mea se opreşte. Nu pot avea acces la obiectivitate ontologică. Gândirea reprezintă ultimul refugiu al accesului la subiectivitate ontologică. Epistemologia subiectivă şi obiectivă are nevoie

de mai mult decât de gândire, au nevoie să fie social construite. Dar, pentru a fi social construite, au nevoie de o ontologie obiectivă la care să se raporteze. În caz contrar, devin captive ale spectrului regresiei circulare. În acest fel, Searle aduce o obiecţie fatală relativismului postmodern: problema este una care ţine de epistemologie, nu de ontologie. Nu tot ceea ce există este relativ, ci tot ceea ce ştim. Iar cunoaşterea poate fi atât relativă cât şi obiectivă. Relativă, deoarece există multe metodologii ştiinţifice care oferă acces, prin prisma propriilor conceptualizări, la diferite tipuri de „adevăruri”. Obiectivă, deoarece aceste metodologii asigură căi specifice de analiză independente în raport cu cercetătorul, deşi modalitatea în care cercetătorul îşi alege domeniul ştiinţific de activitate este o problemă de fenomenologie husserliană, nefiind deci integral ferită de subiectivitate.

Pe scurt, pentru Searle munţii posedă obiectivitate ontologică, fapt care le permite să existe ca munţi chiar şi în absenţa oricărei fiinţe umane. Pentru Onuf, pe de altă parte, munţii posedă o indeniabilă obiectivitate ontologică, dar nu avem niciun indiciu asupra a ce este această ontologie şi cum să o abordăm. Munţii sunt construcţii sociale accesibile nouă ca munţi. Am ajuns aici la vechea dispută filosofică între realism, pentru care lucrurile există independent de percepţia noastră asupra lor, şi nominalism,

care argumentează că etichetele pe care le ataşăm lucrurilor le fac inteligibile pentru noi ca lucruri; în afara acestor etichete sau denumiri, lumea este totalmente lipsită de semnificaţie. Putem concluziona că socio-constructivismul este divizat astăzi de o formă modernă a acestei controverse, care l-ar plasa pe Wendt de partea realistă, împreună cu Searle, chiar dacă acesta nu este un analist al relaţiilor internaţionale – iar pe Onuf de partea nominalistă. Dar, schimbând perspectiva, socio-constructivismul ca filosofie post-pozitivistă per ansamblu poate fi plasat în tabăra nominalistă, în timp ce filosofiile care dau viaţă intelectuală teoriilor relaţiilor internaţionale maturate înaintea „cotiturii lingvistice” sunt realiste.

Deci, putem salva constructivismul radical al lui Onuf de regresie circulară? Ar trebui să ne angajăm într-un astfel de proces, în lumina criticilor pertinente pe care Searle i le aduce? Să nu uităm, până la urmă, că lumea oamenilor este construită social pe diferite nivele. Structurile, de exemplu, sunt instituţii construite social care s-au sedimentat în timp ajungând astfel la o existenţă oarecum obiectivă. În relaţie cu agenţii însă, ele sunt mai puţin construite social. Şi, ceea ce este şi mai important, instituţiile trebuie să fie permanent reconstruite pentru a nu se distanţa prea mult de agenţi, intensificând astfel nivelul asimetriei sociale. Ca ştiinţă socială, constructivismul are în vedere în primul rând lumea socială şi politică.

Conceptele sale nu pot fi aplicate tuturor tipurilor de demersuri ştiinţifice sau, în general, întregii existenţe, cel puţin nu în manieră satisfăcătoare. Şi ca ştiinţă socială şi politică, social-constructivismul nu poate renunţa la componenta normativă, emancipatoare, în absenţa căreia nu s-ar putea disocia în cele din urmă de relativismul postmodern. Politica şi teoria socială în general nu prezintă doar lumea aşa cum este ci, infinit mai important, lumea aşa cum este şi cum ar trebui să fie. Cu cât distanţa dintre ele este mai redusă, cu atât mai mult scopul social-constructivismului este atins.

Regulile şi normele lui Onuf pot fi înţelese şi cu ajutorul teoretizărilor altor constructivişti. John Ruggie, de exemplu, distinge între „reguli regulative", respectiv „reguli constitutive". Ca şi Wendt, Ruggie consideră că teoriile „materialiste" ale RI (pozitiviste în contextul prezentei discuţii) iau statele şi sistemul internaţional ca pe ceva dat şi fix, fără a chestiona conţinutul sau procesul formării lor. Dar statele nu preexistă sistemului internaţional, cum susţin „materialiştii", nici sistemul nu este conceptibil ca independent în raport cu ele. Actorii şi structura internaţională se constituie reciproc prin interacţiuni permanente. Deci, „regulile regulative" ale „materialiştilor" sunt insuficiente pentru a ne oferi o perspectivă profundă asupra mediului internaţional şi a lumii sociale globale, în general. Numai „regulile

constitutive” ale constructiviştilor pot face asta (Ruggie: 2002,22 – 24).

Ted Hopf, pe de altă parte, consideră mai importante decât regulile şi normele oficiale practicile sociale şi obiceiurile concrete pe care acestea le antrenează. Numai practicile agenţilor sociali ne pot oferi o autentică înţelegere a proceselor de socializare complexe, suprapuse, juxtapuse şi nu rareori conflictuale care structurează comunităţile politice modeme. Parţial, sunt de acord cu argumentul lui Hopf, în ciuda faptului că este relativ dificil de înţeles unde se termină practicile şi încep normele, apoi regulile sociale. În plus, aşa cum am observat, conceptele onufiene de norme şi reguli integrează practicile sociale, de la care pornesc pentru a ajunge în sfera juridicului şi a politicului. Pe de altă parte, studiul de faţă nu este unul sociologic, ci, în termeni foarte largi, politologic. Nu analizez constituirea socială a politicii externe şi internaţionale a României lui Dej, respectiv Ceauşescu, ci impunerea ei politică, „de sus”, cu alte cuvinte, atât la nivel intern, cât şi extern, prin intermediul ideologiei leniniste şi a practicilor politice asociate acesteia. Dacă unghiul de analiză ar fi fost „de jos”, social, nu văd de ce modelul lui Hopf nu ar fi explicat satisfăcător identitatea românească în perioada comunistă aşa cum se relaţiona ea cu practicile internaţionale ale regimului şi densa textură propagandistică

asociată acestora; Hopf analizează de altfel convingător identităţile ruse în perioada lui Hruşciov, respectiv tranziţia dintre perioada Elţîn şi începutul conducerii lui Vladimir Putin (Hopf: 2002). Eu îmi propun însă să cercetez cum identitatea „de sus", „paramodernă" (preluat din Matei: 2007) – voi explica la timpul potrivit conceptul – pe care regimul, în virtutea logicii sale ideologice, încerca să o impună societăţii omogenizând-o şi mobilizând-o deopotrivă – s-a reflectat în gândirea şi activitatea internaţională a comunismului românesc, în primul rând şi, complementar, în raporturile regimului cu societatea. Pe cale de consecinţă, regulile şi normele lui Onuf îmi sunt mai utile decât practicile sociale ale lui Hopf, pe care oricum le includ deşi nu se centrează neapărat asupra lor.

În sfârşit, Onuf consideră anarhia internaţională ca o consecinţă neintenţionată a activităţii agenţilor statali, suverani, independenţi şi interdependenţi. Ca orice consecinţă neintenţionată a agenţilor sociali, ea poate fi înlătuată gradual, prin eforturi conjugate (Onuf în Kubálková, Onuf, Kovert: 1998,58 – 78). Aici apare cu maximum de vizibilitate diferenţa dintre constructivismul moderat al lui Wendt, „materialism rezidual", cum îl numeşte autorul (Wendt: 1999,110 – 112), respectiv constructivismul radical favorizat de Onuf: pentru primul: anarhia internaţională e un dat static şi

obiectiv în cele din urmă; ea poate fi cosmetizată, umanizată, kantianizată, să spunem aşa, dar nu depăşită. Ori, Onuf pune problema tocmai în aceşti termeni: anarhia internaţională, oricât de structurantă ar fi, reprezintă, împreună cu alte produse ale activităţii umane, totalitarism, război, foamete, opresiune, injustiţie etc. – consecinţe neintenţionate ale actorilor care au rezultat din structuri puternice şi norme partizane, mai puternice decât agenţii, care nu au putut, prin practicile sociale curente, decât să le reproducă sub o formă sau alta. Prin norme noi agenţii pot identifica noi trasee ale socializării, mai puţin înclinate către conducere nedemocratică (*rule*) şi cu o mai mare propensiune înspre flexibilizarea structurilor, la rândul lor indispensabile oricărui proiect social. Sigur, la această concluzie este infinit mai uşor de ajuns cu mijloace teoretice decât practice. Pe de altă parte însă, constructivismul radical măcar imaginează convingător alternative care ar putea fi socializate odată; realismul, pluralismul, marxismul – deşi acesta a oferit instrumentele conceptuale necesare ieşirii din paradigma pozitivistă – chiar şi constructivismul moderat al lui Wendt, toate aceste teorii rămân captive spectrului ştiinţific pozitivist şi aparţin până la urmă trecutului.

Pe cale de consecinţă, voi utiliza modelul teoretic onufian pentru analiza materialului empiric din care este alcătuită lucrarea, politica

internaţională a României comuniste. În continuare detaliez cadrul conceptual al lucrării, varietăţile leninismului sovietic, pentru a putea explica influenţa acestei metamorfoze ideologice asupra leninismului romantic, varianta românească a ideologiei sovietice care a pus o amprentă de neşters asupra secolului XX.

Capitolul 2

Cadrul conceptual. De la Lenin la Gorbaciov: varietăţi ale leninismului sovietic

2.1. Ce este leninismul? Delimitări conceptuale

Cea mai importantă amprentă lăsată asupra secolului XX a fost cea a lui Lenin şi a leninismului (Gellately: 2008). Scrierile celui care reprezintă simbolul revoluţiei bolşevice au reprezentat matricea ideocratică din interiorul căreia a putut lua naştere ulterior, recuperând de asemenea şi tradiţia intelectuală romantică – fascismul, o ideologie geamănă şi practic o „erezie socialistă" (Muravchik: 2004) – şi au stat la baza tuturor metamorfozelor experimentate de către leninismul sovietic.

Relaţia dintre marxism şi leninism este una delicată şi intens dezbătută. A pus Lenin în practică esenţialul ideilor marxiste, sau le-a distorsionat? înclin înspre a doua variantă, deşi nu încerc să neg că există o filiaţie de netăgăduit între Marx şi Lenin. În primul rând, trebuie înţeles faptul că Marx a fost un filosof german care, deşi orientat înspre acţiune, rămâne totuşi un filosof, în timp ce Lenin nu a fost decât un agitator politic semidoct. Filosofia lui Marx a fost deschisă, autoreflexivă, bazată pe analize empirice, cu un puternic mesaj moral şi social (Popper: 2005,270),

în timp ce ideologia lui Lenin a fost închisă, dogmatică, indiferentă la realităţile empirice şi amorală, respingând dialogul, compromisul şi negocierile drept categorii „burgheze” care subminează conştiinţa revoluţionară a proletariatului (Lenin: 1946). Trebuie ţinut cont în primul rând de faptul că, spre deosebire de Marx, Lenin a făcut parte din ceea ce în Europa de Est şi în special în Rusia ţaristă era numită inteligheţia, un grup de intelectuali cu idei radical-democratice, persecutaţi de către regimul politic şi neînţeleşi, chiar respinşi, tocmai de către populaţia rurală căreia încercau să-i inoculeze o conştiinţă politică revoluţionară. Pe cale de consecinţă, în a doua jumătate a secolului XIX, inteligheţia rusă a trecut printr-un proces de radicalizare şi a dezvoltat gradual un sens mesianic al misiunii sale, izolându-se în raport cu dialogul inter-social şi realităţile empirice. Membrii inteligheţiei au transformi ideile în arme, amputând funcţiile lor critice şi auto-reflexive; majoritatea au devenit terorişti, optând pentru o terapie de şoc pentru a soluţiona imediat şi radical înapoierea socială şi politică a Rusiei. Chiar şi Marx s-a plâns, în ultimii ani ai vieţii sale, că lucrarea sa *Capitalul* era greşit interpretată de către social-democraţii ruşi (Berdiaev: 1994; Besançon: 1993; pentru o analiză a inteligheţiei ruse vezi Pomper: 1993). Acesta a fost mediul social-intelectual care i-a dat naştere lui Lenin şi

leninismului, foarte diferit deci de atmosfera în care Marx şi-a desfăşurat activitatea. Sigur, şi acesta din urmă a întâmpinat, datorită jurnalismului său necompromiţător, dificultăţi din partea autorităţilor germane, franceze sau britanice, incomparabile însă ca intensitate cu cele experimentate de către revoluţionarul rus.

Cu toate acestea, lui Marx nu i-a fost deloc indiferentă activitatea politică. Dimpotrivă. O personalitatea puternică, autoritară, gânditorul german l-a admirat, întocmai ca şi Lenin, pe Nikolai Cernîşevski, un membru proeminent al inteligheţiei ruse (Lichtheim: 1970,139). Marx a îndemnat permanent proletariatul să se organizeze pentru a îşi revendica drepturile, dirijând activităţi şi organizaţii care l-au transformat într-un proscris în toată Europa occidentală. Mai mult, filosofia sa conţinea de asemenea o dimensiune profetico-mesianică: socialismul va surmonta necesarmente, ştiinţific şi obiectiv capitalismul (Popper: 2005,258), deşi nu în absenţa unor eforturi majore pentru configurarea conştiinţei politice a proletariatului. Când această turnură dialectică va avea loc depindea în primul rând de gradul de pregătire al muncitorilor, de emanciparea lor socială, politică şi intelectuală (Callinicos: 1995,93 – 95).

Astfel, se poate concluziona că Lenin a distorsionat marxismul politizându-l (Lefort: 2002,29 – 30; Lovell: 1986,188 – 197; Ionescu:

1999,205 – 208). Aşa cum se pronunţă şi Giovanni Sartori, pentru Lenin nu a contat „Marx ca gânditor, ci Marx revoluţionarul” (Sartori: 1999,405). Dar, pentru Marx, revoluţia socială era cea mai importantă: revoluţia politică nu era decât pandantul său (Tucker: 1969,10 – 11). Dimpotrivă, pentru Lenin, state înapoiate ca Rusia aveau nevoie de revoluţie politică sub patronajul unei elite revoluţionare (partidul comunist), eveniment care ar fi antrenat ulterior dinamica socială corespunzătoare. Marx nu ar fi fost niciodată de acord cu politizarea şi confiscarea revoluţiei proletare de către o elită auto-proclamată de revoluţionari profesionişti. Aşa cum subliniază şi excelenta lucrare a Vendulkăi Kubálková şi A. Cruickshank, *Marxism-Leninism and the theory of international relations*, Lenin a alterat gândirea marxistă originală, în care factorul empiric ocupa locul central. Dialectica leninistă nu este, ca cea marxistă, imanentă devenirii istorice, ci exterioară ei. Cu riscul unei digresiuni, se poate menţiona aici că ceea ce Marx, Engels sau Lenin înţelegeau prin dialectică nu era deloc acelaşi lucru. Pentru primul, dialectica avea loc la nivel social, iar rolul său era mai degrabă emancipator decât ştiinţific, deşi componenta din urmă era permanent afirmată. Engels a extins dialectica pentru a include orice proces natural: tot ce se întâmplă în lume este ghidat de legile dialecticii, chiar şi creşterea plantelor sau circuitul apei în natură.

Totalizantă, dogmatică şi determinista, dialectica lui Engels a fost recuperată de Lenin care, fără a îi nega anvergura, a completat-o cu rolul activ al conştiinţei umane. Omul intervine cognitiv în procesul dialectic natural, fie prin gândire spontană, fie prin abstractizare. Numai revoluţionarii autentici reuniţi sub egida partidului erau capabili de abstractizare, masele imature ideologic neputându-şi manifesta nemulţumirile decât prin formule intelectuale spontane, dar rudimentare şi deci irelevante pentru procesul revoluţionar. Conştiinţa activă şi abstractizantă devine acum parte materială a dialecticii în ansamblu, pe care o orientează în sens revoluţionar (Harding: 1996,225 – 237). Sau, aşa cum însuşi Lenin teoretizează în *Materialism şi empirocriticism*, evenimentele sau materialismul dialectic în ansamblu, pornind de la fapte şi opus astfel idealismului „burghez", naiv şi utopic, se „reflectă" în gândirea şi reprezentarea umană. Numai prin abstractizare omul poate deveni o componentă a acestui imens şi complicat proces, înţelegându-l şi ghidându-l înspre o lume post-capitalistă, fără contradicţii. Ambiţia lui Lenin era aceea de a oferi o soluţie definitivă dimensiunii sociale, umane a dialecticii; restul său natural urma să fie controlat, transformat şi adaptat nevoilor acelei lumi noi apărută în urma revoluţiei globale (Lenin: 1948).

Astfel, „Teoria a fost divorţată de practică şi",

scriu Kubálková şi Cruickshank, „în loc de a descoperi dialectica în ea, dialectica a fost impusă practicii”. Astfel, „Interpretarea istoriei a devenit [scolastică] şi teoria acţiunii o practică [teroristă], interzicând orice era în dezacord cu principiile sale”. Cei doi continuă:

Pentru a justifica această schemă dogmatică, care este una pur apriorică, marxismul contemporan (în sensul de leninism, n.m.) confiscă şi se ataşează materialismului vulgar. Dialectica istoriei este interpretată ca un fapt empiric printre altele, imprimându-se în minte aşa cum „culorile cauzează o reacţie fotochimică asupra retinei”. Dialectica, aşa cum am remarcat, este impusă asupra istoriei, mai degrabă decât descoperirea ei să fie atribuită unei analize perseverente. Materialismul istoric devine o ideologie „statică” care este „oficial revizuită” (sic!) numai când detaşarea ei de practică devine jenant de evidentă. Nu se mai fac încercări pentru a demonstra şi justifica necesitatea şi universalitatea dialecticii; validitatea ei este asumată.

Această contradicţie de bază în marxismul contemporan devalorizează lucrările lui Marx şi Engels din moment ce, în acest sens, Marx şi Engels înşişi nu au fost marxişti. Dar trebuie spus de asemenea că fără această contradicţie probabil puţine rămăşiţe de marxism ar fi supravieţuit şi ideologia conducătoare a Estului ar fi trebuit să

aibă o etichetă diferită, mai puţin legitimă (Kubálková, Cruickshank: 1980,32; vezi şi Harding: 1996,220 – 225).

În plus, observă Kubálková şi Cruickshank, Lenin acordă, în celebrul său studiu despre relaţiile internaţionale intitulat *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, un rol mult mai important statelor decât cel atribuit de către mentorul său Marx acestei categorii politice (1980). După cum se ştie, analiza marxistă originală se baza pe structurile economice care ar fi imprimat, în funcţie de caracteristicile diferite pe care acestea le posedau, trăsături distincte suprastructurilor corelative, cu care alcătuiau împreună „moduri de producţie" sau societăţi, am putea spune, văzute preponderent în cheie economică. Lenin, pe de altă parte, insista asupra imperialismului ca surplus al acumulărilor capitaliste din interiorul statelor colonialiste europene, revărsat în exterior, în colonii, atunci când posibilitatea profiturilor era eliminată în plan intern, din diferite motive. La sfârşitul secolului XIX, argumenta Lenin, geografia globală era dominată de către puterile europene care, în virtutea dinamicii capitaliste care le anima, ar fi căutat noi şi noi surse de exploatare economică, ajungându-se la un război imperialist global de pe urma căruia ar fi profitat mişcarea revoluţionară comunistă (Lenin: 1945). Revoluţia leninistă apare deci ca un proces politic, pe când cea a lui Marx

era în primul rând, una socială. Chiar dacă sau şi atunci când acesta discuta relaţiile socio-economice globale pe care „epoca burgheză” le-ar fi instaurat până la urmă, în virtutea materialismului istoric reprezentând forţa motrică a evoluţiei materiale şi post-ideologice (în sens marxist) a omenirii:

Epoca burgheză din istorie trebuie să creeze baza materială a lumii noi – pe de o parte, relaţii mondiale întemeiate pe interdependenţa dintre popoare şi mijloacele acestor relaţii – pe de altă parte (mai importantă, n.m.), dezvoltarea forţelor de producţie omeneşti şi transformarea producţiei materiale într-o dominare a forţelor naturii prin ştiinţă. Industria burgheză şi comerţul burghez creează aceste condiţii materiale ale unei lumi noi, tot aşa precum revoluţiile geologice au creat suprafaţa pământului. Abia când o mare *revoluţie socială* va domina rezultatele epocii burgheze – pieţele din lumea întreagă şi forţele de producţie modeme – şi le va supune controlului comun al celor mai înalte popoare, progresul omenirii va înceta să semene cu acel hidos idol păgân care nu-şi bea nectarul decât din ţestele celor ucişi (Marx: 1949,354 – 355, subl.m.).

Sau, după cum putem citi în celebrul citat din prefaţa lucrării *Contribuţii la critica economiei politice*, în producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor, relaţii de producţie

care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor materiale de producţie. Totalitatea acestor relaţii de producţie formează structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie al vieţii materiale condiţionează în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa ci, dimpotrivă, existenţa socială le determină conştiinţa. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele materiale de producţie ale societăţii intră în contradicţie cu relaţiile de producţie existente, sau, ceea ce nu este decât expresia lor juridică, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat până atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se prefac în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de *revoluţie socială*. Odată cu schimbarea bazei economice este revoluţionată mai încet sau mai repede toată uriaşa suprastructură (Marx: 1954,9 – 10, subl.m.).

Înlocuind clasele sociale cu state în analiza şi practica internaţională, leninismul operează, pe de altă parte, încă o deturnare a marxismului clasic, poate chiar mai importantă. El se impune prin şi reprezintă un fenomen intelectual produs la nivelul suprastructurii, nu al structurii sociale rurale a Rusiei ţariste. Pentru a anihila discontinuitatea care separa şi încă separă

regimul sovietic de structura socio-economică asupra căreia s-a impus, noua formă de stat a acaparat integral pârghiile dezvoltării economice (Kubálková, Cruickshank: 1980,99 – 100). Dacă Marx a transpus dialectica hegeliană din plan ideatic în plan material deoarece ar fi stat „cu capul în jos”, Lenin l-a întors pe Marx la rândul său „cu capul în jos”, extrapolând din nou dialectica din planul structural în cel suprastructural. Leninismul nu este altceva decât ceea ce Marx a denumit ideologie, dar un tip aparte de ideologie, deoarece preia instrumentarul conceptual marxist, renunţând însă la metodologia şi la viziunea ontologică marxistă: revoluţia se poate face acum şi „de sus”, nu „de jos”, aşa cum susţinuse permanent autorul *Capitalului*, dimensiunea politică a leninismului fiind deci net superioară celei sociale în favoarea căreia Marx argumentase, dar situată pe o poziţie secundară în raport cu factorul ideologic, chintesenţa fenomenului leninist. Astfel că, în cadrul regimurilor leniniste, după cum vom constata când vom analiza leninismul romantic, „conştiinţa socială” va încerca să determine, fără succesul la care spera însă, „existenţa socială”. Inversiunea a apărut pentru prima oară în scrierile liderului sovietic Nikolai Buharin, epurat de către Stalin în timpul Marii Terori de la sfârşitul anilor ’30. Acesta considera că în epoca imperialistă statul îşi asumă un rol economic tot

mai pronunţat, fapt care îi conferă atribuţii structurale, astfel încât suprastructura politică obţine un ascendent în raport cu baza economică, răsturnând astfel argumentul lui Marx. Lenin, iniţial intrigat de această inginerie ideologică, ajunge să o accepte pentru a justifica exacerbarea politicului în procesul instituţionalizării revoluţiei bolşevice (Harding: 1996,129,147). Pe cale de consecinţă, dacă statul devine principalul actor economic, iar partidul şi statul ajung la un moment dat să se confunde, rolul statului de promotor al ideologiei leniniste devine evident. Procesul are relevanţă deosebită, vom vedea, în cazul leninismului romantic.

Putem constata deci că, dacă marxismul a fost o filosofie cu potenţial ideocratic, leninismul a fost o ideologie cu aparenţă filosofică (Copilaş: 2009 c). Datorită acestui fapt, leninismul reprezintă o contra-idee: o idee autentică are o puternică funcţie critică şi autocritică şi este orientată înspre extinderea cunoaşterii în general, în timp ce o contra-idee renunţă la funcţia sa critică înlocuind-o cu una politică şi reduce cunoaşterea pentru a exalta militantismul şi acţiunea politică imediată. Contra-ideea leninistă este partizană şi exclude comunicarea socială şi realităţile empirice3 pentru a îşi menţine puritatea revoluţionară şi forţa de acţiune. Dar toate ideile trebuie, aşa cum a argumentat Antonio Gramsci, „socializate critic” (Gramsci: 1969,23) deoarece

sunt, în definitiv, social construite. Leninismul se pronunţă împotriva socializării critice a ideilor sale de bază. Acesta utilizează ideile pentru proiectul său politic radical, argumentând că, numai după ce revoluţia va triumfa pe toată suprafaţa globului şi clasele sociale vor fi abolite, ideile vor putea fi folosite liber, fără a servi „obiectiv" cauza „burgheză", perpetuând astfel exploatarea economică, socială şi politică. Aceasta echivalează cu construirea unei lumi apolitice prin mijloace hiper-politice. O utopie periculoasă, dar seducătoare. Aşa cum voi încerca să demonstrez mai jos, leninismul reprezintă un apel militant pentru implementarea promisiunilor unei modernităţi radicale (egalitate totală, funcţionând în paralel cu o libertate totală), prin mijloace dictatoriale. Conform acestei percepţii, pentru a obţine suprema egalitate şi libertate, lupta trebuie dusă prin absolutizarea mijloacelor politice. Orice şi oricine care nu susţine cauza leninistă ajută „obiectiv" duşmanul; critica în exteriorul partidului nu este de asemenea permisă deoarece îl subminează, susţinând deci „obiectiv" capitalismul (Lenin: 1961,417). Lupta trebuie să fie totală şi lipsită de compromisuri, deoarece numai după victoria revoluţiei globale omenirea va dobândi egalitate şi libertate totale, ceva ce nu exista şi nici nu putea fi înţeles în interiorul economiei şi tiparelor de gândire capitaliste. Ceea ce Lenin nu a înţeles, spre deosebire de Marx şi

discipolul său italian Gramsci, este faptul că fiecare revoluţie este socială în primul rând, având loc pe perioade relativ lungi şi fiind articulată „de jos”, nu produsă de către o elită autoreferenţială în numele proletariatului.

Există două momente distincte în evoluţia leninismului: Leninismul ca mişcare (o contracultură subversivă sau, aşa cum scrie Robert Tucker, „o orientare înspre tutelajul partidului asupra unei mişcări populare înspre un ţel revoluţionar” – Tucker: 1987,44), respectiv ca regim (după acapararea puterii politice). Deşi sunt separate de multe diferenţe importante, consider că leninismul poate fi înţeles mai bine, aşa cum a intenţionat şi inventatorul său, ca un asalt continuu şi unificat asupra realităţii înţeleasă ca modernitate. Aici rezidă unul din motivele principale pentru aderenţa sa populară comparativ cu ideologiile politice clasice.

Eclectismul unor ideologii ca liberalismul, conservatorismul şi socialismul reflectă diversitatea originilor lor, şi reprezintă parţial o funcţie a nevoii simţite de a apela la o identitate mai largă. Ele constituie o (deseori iluzivă) unitate în diversitate. Prin contrast, leninismul pretinde o consistenţă fermă legând fiecare aspect al discursului său şi fiecare moment al analizei sale filosofice, sociologice, economice şi istorice. A reuşit să se proiecteze ca fiind consistent intern («modelat dintr-un singur bloc de oţel», aşa cum

afirma Lenin) deoarece a fost dezvoltat de către un singur om în mai puţin de o decadă după 1914 (Harding: 1996,3).

Într-adevăr, această imagine auto-proiectată a unui „singur bloc de oţel” a oferit leninismului, atât ca ideologie, cât şi ca grup de acţiune disciplinat, o forţă şi o coerenţă care a părut mult mai eficientă şi nu în ultimul rând morală în comparaţie cu vechile, fragmentatele şi fluctuantele ideologii ale conservatorismului, liberalismului şi social-democraţiei. Dar Harding greşeşte atunci când consideră leninismul „produsul unui singur om”; aşa cum încerc să demonstrez în această carte, orice varietate a leninismului reprezintă în primul rând o relaţie socială bazată pe un partid şi un set de norme şi practici prin care membrii acestuia încearcă să îi extindă influenţa hegemonică la un nivel cât mai larg şi finalmente global. Apoi, consideră Harding, leninismul nu a apărut ca ideologie distinctă până la izbucnirea Primului Război Mondial; până atunci Lenin se considera discipolul marxismului european, fiind oarecum incomodat de particularităţile şi dogmatismul marxismului rus, precursor al bolşevismului. Numai în timpul războiului ar fi conştientizat liderul revoluţiei ruse oportunitatea politică a acestei înapoieri ideologice, transformând-o într-o armă şi cucerind finalmente puterea cu ajutorul ei (Harding: 1996,17 – 18). Argumentul lui Harding este

pertinent, dar ceea ce el consideră momentul apariţiei leninismului poate fi la fel de bine interpretat ca o pură tactică politică, nu neapărat ca o metamorfoză ideologică. Separarea bolşevicilor de menşevici şi mai ales introducerea centralismului democratic în primii ani ai secolului XX alcătuiesc pietrele unghiulare ale configurării leninismului în mai mare măsură decât Primul Război Mondial.

Kenneth Jowitt argumentează că „Atât în regimurile liberale, cât şi în cele leniniste (în contrast cu societăţile rurale), acţiunea socială este orientată preponderent înspre norme impersonale. Ce particularizează regimurile leniniste este faptul că impersonalitatea nu este exprimată în valori şi reguli procedurale (i.e. datorită procesualităţii fenomenului), ci mai degrabă în impersonalitatea charismatică a organizaţiei de partid. Inovativitatea leninismului ca organizaţie este dată de substituirea impersonalităţii charismatice cu impersonalitatea procedurală dominantă în Vest”. Jowitt continuă: „Lenin a preluat noţiunile fundamental conflictuale de eroism individual şi impersonalism organizaţional şi le-a redimensionat sub forma unui erou organizaţional – partidul bolşevic”, un proces lipsit de „precedent istoric” (Jowitt: 1993, 1 – 4). Sunt de acord cu argumentul lui Jowitt, dar numai până la un punct: „impersonalitatea charismatică” a partidului bolşevic creat de Lenin

reflectă, în mare măsură, personalitatea charismatică a lui Lenin însuşi. Chiar şi eticheta „leninism”, derivată din pseudonimul revoluţionar al lui Lenin, stă mărturie în acest sens. În cadrul regimurilor leniniste, relaţia dintre partid şi lider nu este deloc asimetrică; dimpotrivă, este interdependenţă. Robert Tucker subliniază convingător rolul constitutiv al personalităţii dictatoriale în interiorul a ceea ce a numit „regimuri dinamice de masă” (Tucker: 1971,41 – 42,67). Dar, în acelaşi timp, acesta insistă asupra diferenţelor de netăgăduit dintre Leninism şi Stalinism, argumentând că reprezintă două faze separate ale evoluţiei ideologice sovietice (Tucker: 1971,55 – 56,133 – 134). În ciuda tuturor diferenţelor dintre leninismul clasic sau revoluţionar, multe dintre ele realmente importante, stalinismul sau leninismul post-revoluţionar, cum prefer să îl numesc, a reprezentat o continuare a leninismului revoluţionar mai degrabă decât o despărţire de el. Stalin a fost urmaşul lui Lenin în mai mare măsură decât Lenin a fost urmaşul lui Marx.

Foarte utilă pentru clarificarea relaţiei dintre partid şi conducător în regimurile leniniste este distincţia lui Chalmers Johnson între „regimuri comuniste autonome”, care ajung la putere prin mijloace proprii (Uniunea Sovietică, China, Iugoslavia) şi „regimuri comuniste derivate”, care îşi datorează succesul celor autonome care le-au

instalat de altfel la putere (Johnson în Johnson: 1970, l-32). Se poate afirma că, în cadrul „regimurilor autonome”, poate fi întâlnit un echilibru relativ între partid şi conducător, în timp ce în cadrul „regimurilor derivate” balanţa înclină – deseori datorită absenţei suportului popular şi a tradiţiilor revoluţionare – înspre lider.

2.2. Leninism revoluţionar

Prin *leninism revoluţionar* înţeleg mesajul şi activitatea lui Lenin însuşi, nu enorma mistificare la care au fost supuse imaginea şi cărţile sale imediat după ce a decedat în 1924. Începând cu separaţia dintre bolşevici şi menşevici (1903) şi până la revoluţia din octombrie, şi (parţial) până la moartea lui Lenin, leninismul a fost, oricât de truistic ar putea suna, o mişcare solidă, revoluţionară. A fost de asemenea puternic emancipatoare: pentru muncitori, care au salutat-o ca sfârşit al opresiunii ţariste şi ca promisiune a unei vieţi mai bune, pentru ţărani, cărora le-a fost promis pământ, obiectul aspiraţiilor lor seculare, şi pe care l-au primit pentru câţiva ani, numai pentru a fi confiscat de către stat în 1928, când Stalin a lansat procesul de colectivizare. Dar Lenin a fost cel care a argumentat primul că pământul trebuie colectivizat deoarece ţăranii intră în raporturi comerciale care sprijină activ capitalismul şi subminează revoluţia. Alte categorii sociale care au beneficiat de pe urma revoluţiei au fost artiştii şi femeile. Activităţile

artistice au cunoscut o scurtă fază efervescentă după abolirea cenzurii ţariste, în timp ce femeile, conduse în special de celebra activistă bolşevică Alexandra Kollontai, îşi afirmau ostentativ noua identitate emancipată constând în drepturi civile şi egalitatea socială cu bărbaţii (Figes: 1998).

Naţionalităţile din imperiul ţarist au beneficiat de asemenea de o scurtă perioadă de libertate, o facilitate de care nu avuseseră parte în trecut. Generozitatea bolşevică s-a datorat în principal insuficientei consolidări administrative din acei ani de început, dar a reprezentat de asemenea o strategie prin care Lenin a menţinut – deşi dreptul naţionalităţilor de a se separa de noua entitate politică era formal recunoscut – arhitectura geopolitică a defunctului imperiu (Copilaş: 2009 d, 114 – 121). Problema naţională a noii Rusii sovietice, împreună cu cea economică, erau de departe cele mai importante, dar Lenin a identificat rapid mijloacele revoluţionare de a le face faţă. *Recunoaşterea* dreptului naţiunilor la auto-determinare implică *sprijin* pentru fiecare pretenţie a fiecărei naţiuni pentru auto-determinare?", s-a întrebat acesta cinic. Naţionalismul a fost creaţia „absolutismului", o „alienare a claselor muncitoare de diferite naţionalităţi, exploatate de către acest absolutism". Deci, absolutismul remanent trebuia atacat cu „deplină unitate" şi printr-o „luptă centralizată". Auto-determinarea reprezenta o

„soluţie «simplă» a problemei, dar superficială şi profund falsă în esenţă” (Lenin: 1958,15 – 24, subl. în orig.). Singura soluţie autentic-revoluţionară era aceea a „unităţii de acţiune” şi a „luptei centralizate”, totale, împotriva inamicului ideologic. Gândirea critică, reflexivă, nu are niciun loc în cadrul leninismului, în special în formele sale revoluţionară şi post-revoluţionară.

Paradoxal, simbolul revoluţiei bolşevice a dat dovadă de realism politic, în ciuda încadrării sale ideologice: pacea de la Brest-Litovsk din 1917, când Rusia revoluţionară a semnat armistiţiul umilitor impus de către forţele germane victorioase, este un argument solid în sprijinul acestei ipoteze. Mai mult, unul dintre avantajele principale ale leninismului revoluţionar a fost faptul că s-a prezentat pe sine ca fiind singura alternativă viabilă la capitalism şi la dominaţia sa economico-politică neîntreruptă, suprapusă peste epoca modernă (Lefort: 2002). Pe scurt, cele discutate mai sus au constituit premisele leninismului revoluţionar, care, ironic, s-a dovedit a fi cea mai scurtă etapă a leninismului sovietic.

2.3. Leninism post-revoluţionar

Acest concept acoperă ceea ce în istoria sovietică este denumit de obicei stalinism. Stalinismul este abordat deseori ca o extremă birocratizare a PCUS, concomitent cu evanescenţa fermentului revoluţionar. Cel mai frecvent argument adus în sprijinul acestei ipoteze este

conceptul lui Stalin de „socialism într-o singură ţară”, o inovaţie ideologică având rolul de a stabiliza şi consolida tânărul regim sovietic. Dacă Lenin credea şi lupta pentru o revoluţie simultană în cele mai dezvoltate ţări europene ca o condiţie pentru supravieţuirea regimului sovietelor şi declanşarea revoluţiei globale, după moartea sa acest gen de gândire autosugestivă a lăsat locul unor abordări mai realiste. Stalin nu a renunţat la obiectivul înfăptuirii revoluţiei globale, dar a argumentat că acesta trebuie pus în practică treptat, ţinând cont de contradicţiile inegale care subminează capitalismul, şi demarând procesul dintr-un centru revoluţionar, Uniunea Sovietică.

[…] ce altceva este ţara noastră, a „socialismului în construcţie”, dacă nu baza revoluţiei mondiale? Dar poate ea să fie o bază reală a revoluţiei mondiale, dacă nu e capabilă să construiască societatea socialistă? Poate ea să rămână ce mai mare centru de atracţie pentru muncitorimea din toate ţările, cum şi este fără îndoială acum, dacă nu e capabilă să învingă, între propriile sale hotare, elementele capitaliste din economia sa, să ducă la victorie construcţia socialismului? Eu cred că nu! Dar nu urmează, oare, de aci că neîncrederea în victoria construirii socialismului, propovăduirea acestei neîncrederi duce la discreditarea ţării noastre ca bază a revoluţiei mondiale, iar discreditarea ţării noastre duce la slăbirea mişcării revoluţionare mondiale?

(Stalin: 1952 a, 146).

O altă inovaţie introdusă de către Stalin, proporţională cu amplificarea paranoiei sale, a fost aceea a naturii luptei de clasă în procesul „construirii socialismului”. Acum, după ce se proclamase construirea societăţii socialiste, în loc să se relaxeze, aşa cum argumenta marxismul clasic, lupta de clasă, dimpotrivă, aceasta se intensifica. De ce? Datorită „elementelor” reziduale „anti-leniniste” şi a agenţilor infiltraţi ai capitalismului care încercau cu disperare să distrugă socialismul atât din exterior cât şi din interior (Stalin: 1952 b, 366 – 384).

Duşmanii partidului, oportunişti de toate nuanţele, naţional-deviatorii de toate soiurile, au fost zdrobiţi. Dar rămăşiţele ideologiei lor trăiesc încă în capetele unora din membrii partidului şi nu arareori se fac simţite. Partidul nu trebuie privit ca ceva rupt de oamenii care îl înconjoară. El trăieşte şi activează în mediul înconjurător. Nu-i de mirare că din afară pătrund nu arareori în partid stări de spirit nesănătoase. Iar teren pentru asemenea stări de spirit există fără îndoială în ţara noastră, dacă n-ar fi decât din cauză că la noi mai există unele pături intermediare de populaţie, atât la oraşe cât şi la sate, care constituie un mediu prielnic pentru asemenea stări de spirit.

Conferinţa a XVIII-a a partidului nostru (1932, n.m.) a spus că una din sarcinile politice principale în cadrul înfăptuirii celui de al doilea

plan cincinal constă în «a lichida rămăşiţele capitalismului în economie şi în conştiinţa oamenilor». Este o idee absolut justă. Dar se poate oare spune că am lichidat deja toate rămăşiţele capitalismului în economie? Nu, nu se poate spune acest lucru. Cu atât mai puţin se poate spune că am lichidat rămăşiţele capitalismului în conştiinţa oamenilor. Nu se poate spune lucrul acesta, nu numai pentru că conştiinţa (sic!) oamenilor rămâne, în dezvoltarea ei, în urma situaţiei lor economice, dar şi pentru că tot mai există încercuirea capitalistă, care caută să învioreze şi să susţină rămăşiţele capitalismului în economie şi în conştiinţa oamenilor din U.R.S.S., încercuire împotriva căreia noi, bolşevicii, trebuie să ţinem totdeauna uscat praful de puşcă.

Se înţelege că aceste rămăşiţe constituie un teren favorabil pentru înviorarea, în capetele unora dintre membrii partidului nostru, a ideologiei grupărilor anti-leniniste zdrobite. Adăugaţi şi faptul că majoritatea membrilor partidului nostru nu au un nivel teoretic prea ridicat, că munca ideologică a organelor noastre de partid este slabă, că activiştii noştri de partid sunt supraîncărcaţi cu munca pur practică, care le răpeşte posibilitatea de a-şi întregi bagajul teoretic – şi veţi înţelege de unde vine confuzia într-o serie de probleme ale leninismului, confuzie care domneşte în capetele unora dintre membrii partidului, care nu arareori pătrunde în presa

noastră şi care înlesneşte înviorarea rămăşiţelor ideologiei grupărilor anti-leniniste zdrobite.

Iată de ce nu se poate spune că lupta s-a sfârşit şi că nu mai este nevoie de politica de ofensivă a socialismului (Stalin: 1952 b, 368 – 369).

Mentalităţile „contrarevoluţionare”, impulsionate de forţele imperialiste, exercită o influenţă negativă asupra populaţiei sovietice şi, implicit, asupra unor membri de partid. Astfel, porţile „marii terori” au fost larg deschise. Dar, mai important este faptul că au fost deschise prin mijloace şi pentru scopuri „revoluţionare”, chiar dacă vechea gardă bolşevică a reprezentat principalul perdant al acestui proces. Stalin a oferit revoluţiei o orientare internă renunţând, cel puţin ca obiectiv imediat, la orientarea sa externă, revoluţionar-leninistă. De asemenea, sub conducerea lui Stalin, revoluţia a devenit iraţională, întorcându-se mai degrabă împotriva partidului însuşi decât împotriva adevăraţilor să-i duşmani: *konspiratsia* era peste tot. Ceea ce s-a schimbat a fost însă direcţia revoluţiei; existenţa ei era, cel puţin în acel moment, indiscutabilă.

Aşa cum am menţionat mai sus, politologi proeminenţi ca Robert Tucker sau Stephen Cohen argumentează că stalinismul, mai degrabă decât o continuare a leninismului, a reprezentat sfârşitul său: cu ajutorul marii terori în special, dar utilizând de asemenea şi alte mijloace mai puţin

violente, Stalin a distrus elita bolşevică, sufletul revoluţiei bolşevice (Tucker: 1971,55 – 56; Tucker: 1987,51 – 71; Cohen în Tucker: 1977,3 – 29). Mai mult, politic vorbind, „statul tutelar" al lui Lenin a fost transformat de către Stalin într-un „sistem de putere totală". Deşi sunt de acord cu aceste argumente, ele nu demonstrează discontinuitatea dintre leninismul revoluţionar şi cel post-revoluţionar. În continuare, Cohen susţine că „Abordând trecutul bolşevic şi stalinist ca o singură tradiţie nediferenţiată (aşa cum au procedat majoritatea sovietologilor americani în perioadele interbelică şi postbelică, n.m.), mulţi cercetători au minimalizat capacitatea de reformă a sistemului în anii de după Stalin" (Cohen în Tucker: 1977,4). Miza problemei, în ceea ce mă priveşte, nu este aceea de a omogeniza bolşevismul şi stalinismul ca o „singură tradiţie nediferenţiată", ci recunoaşterea filiaţiei dintre ele prin intermediul matricei ideologice a leninismului. Aşa cum scrie Milován Djilas, „Stalin nu a distrus partidul, ci l-a transformat, l-a epurat şi l-a făcut o unealtă a posibilului". El a plătit preţul salvgardării instituţionale şi politice a leninismului prin renunţarea voluntară la surplusul său revoluţionar: „spiritul camaraderesc din partid şi societatea egalitară" (Djilas: 1991,139).

A fost deci impulsul revoluţionar absent din cadrul stalinismului? Nu, şi de aceea prefer să îl

numesc leninism post-revoluţionar. Nu trebuie uitată de asemenea nici dinamica socială a industrializării, care a mobilizat şi animat chiar largi categorii ale populaţiei sovietice (Lefort: 2002,95 – 99). A Treia Internaţională în sine reprezintă dovada că leninismul revoluţionar a supravieţuit, chiar dacă într-o structură socială stabilizată care devenea tot mai inadecvată pentru el. În ciuda faptului că a fost considerat internaţional, Cominternul a fost de fapt un instrument prin care centrul moscovit a dominat incontestabil toate celelalte mişcări revoluţionare care se proclamau de descendenţă leninistă.

2.4. Leninismul europenizat *versus* leninismul asianizat: conflictul sino-sovietic şi devastatorul său efect asupra substanţei revoluţionare a leninismului

După Stalin, Uniunea Sovietică şi întreaga lume comunistă au experimentat schimbări majore. La fel şi leninismul. Destalinizarea, „coexistenţa paşnică”, „statul întregului popor”, toate aceste noi concepte ideologice avansate de către Nikita Hruşciov au reflectat o „deradicalizare” a leninismului, pentru a utiliza un alt concept teoretizat de către Robert Tucker (Tucker: 1969,187 – 188). Noul lider sovietic era realmente devotat leninismului şi a încercat să restaureze ceea ce percepea a fi autentica sa esenţă, eliminând de-a lungul procesului pervertirea stalinistă a leninismului (Crankshaw:

1971,3 – 9). Acesta a fost descris de către Andrei Grachev, fost consilier de politică externă a lui Gorbaciov, drept „ultimul credincios sincer în posibila victorie a cauzei comuniste globale”; după debarcarea sa în toamna anului 1964, „dimensiunea ideologică a politicii externe sovietice a fost gradual redusă la retorică şi propagandă”, factorii politici monopolizând de acum înainte scena.

Desigur, retorica devotată avansului continuu al „procesului revoluţionar mondial” a putut fi auzită în continuare în declaraţiile publice ale liderilor sovietici şi a continuat să ocupe un loc onorabil în rapoartele politice ale secretarului general la congresele partidului. Dar era utilizată pentru consum intern şi folosită ca unul dintre elementele mecanismului de stabilizare a sistemului. Era tot mai evident că actuala politică externă a Uniunii Sovietice (post-hruşcioviste, n.m.), deşi a menţinut o anumită relaţie cu originea sa ideologică, şi-a sacrificat ambiţia revoluţionară pentru pragmatismul de mare putere (Grachev: 2008,12 – 13; vezi şi Hobsbawm: 1999,93).

Dând dovadă, ocazional, de un anumit grad de responsabilitate politică, Hruşciov a înţeles că o confruntare violentă între socialism şi capitalism, aşa cum prevăzuse Lenin, ar fi catastrofică în noul context internaţional nuclear, periclitând însăşi ideea de comunism. Aceasta nu

echivala însă cu o renunţare la confruntarea ideologică dintre cele două tabere ale Războiului Rece, ci mai degrabă cu extrapolarea conflictului de pe palierul politic şi militar pe cel economic, social şi cultural. Hruşciov, leninist convins, a crezut sincer că are sorţi de izbândă. Deşi, retrospectiv, s-a înşelat, moştenirea *leninismului europenizat* a jucat un rol major în economia ideologică a conceptului aflat în discuţie.

Relaxând tensiunea internaţională, înclinând înspre valori politice occidentale cum ar fi negocierea sau compromisul, luând Piaţa Comună Europeană drept model, concomitent cu abordarea concurenţială a acesteia, încercând să restaureze „legalitatea socialistă", eliberând din gulaguri aproximativ douăzeci de milioane de oameni şi diminuând controlul asupra regimurilor satelite est-europene (Taubman: 2005), renunţând astfel la perspectiva „intrasistemică" în favoarea celei „intersistemice" (Shafir în McCauley: 1987,156 – 158) – sunt motive suficiente pentru a numi hruşciovismul leninism europenizat. Chiar dacă Hruşciov a dat dovadă uneori de agresivitate la nivel internaţional, s-a comportat în acest fel datorită temperamentului său impulsiv, nu în baza vreunui plan prestabilit; viziunea sa globală rămâne cea mai paşnică de până atunci a unui conducător sovietic.

Leninismul, chiar şi în era lui Lenin, dar mult mai vizibil pe timpul lui Stalin, a avut nevoie de un

centru puternic pentru a lansa asaltul său permanent asupra realităţii. Dacă leninismul ca ideologie este relativ flexibil, adaptându-se particularităţilor societăţii pe care plănuieşte să o asalteze, leninismul ca disciplină revoluţionară trebuie să fie ferm subordonat unui singur centru. Asta înseamnă în definitiv „centralismul democratic”: membrii de partid au dreptul de a dezbate şi critica până la luarea unei decizii; ulterior, nu mai sunt permise dezbateri suplimentare pentru că acestea nu pot fi decât „contrarevoluţionare”, subminând „unitatea de acţiune” şi eficienţa partidului însuşi. Centrul moscovit de unde leninismul şi-a început asaltul asupra realităţii „burgheze”, încercând disperat să pună în locul ei propria realitatea fantasmagorică – a fost contestat, la începutul anilor ’60, de către un centru alternativ, Beijingul. Un alt regim leninist „autonom” se poziţiona în competiţie cu centrul clasic pentru a câştiga supremaţia asupra comunismului internaţional. O situaţie cu adevărat unică şi care va culmina cu implozia reminiscenţelor revoluţionare ale leninismului (Copilaş: 2009 c, 89 – 111).

Leninismul asianizat dispreţuia leninismul europenizat ca o capitulare ideologică în confruntarea cu capitalismul global. Prefer conceptul de leninism asianizat în locul maoismului, cu care nu se confundă în ciuda faptului că împărtăşeşte numeroase similarităţi –

deoarece beneficiază de două avantaje majore. Primul este că evidenţiază filiaţia leninistă a comunismului chinez, tratat deseori ca o specie ideologică *sui-generis*, în ciuda eşafodajului conceptual comun tuturor acestor mişcări şi/sau regimuri. În al doilea rând, amprenta personalităţii şi gândirii lui Mao este circumscrisă unui context mai larg, în care acesta din urmă reprezintă desigur elementul central. La fel am procedat şi în conceptualizarea celorlalte tipuri de leninism. Stalinismul, hruşciovismul, brejnevismul, gorbaciovismul, dejismul sau ceauşismul reduc fenomene cu o amplă anvergură socială şi ideologică la personalităţi care deşi le-au influenţat enorm, nu se confundă cu ele. Dar utilizarea termenului leninism nu comportă aceeaşi inadvertenţă, aceea de a simplifica un fenomen cirumscriindu-l personalităţii principalului protagonist, Lenin? Nu neapărat, deoarece, aşa cum am menţionat, consider leninismul o relaţie socială a cărei chintesenţă excede gândirea şi convingerile omului Lenin; pe de altă parte, din raţiuni de comoditate terminologică şi pentru a evita pe cât posibil echivocul, am decis să păstrez denominaţiunea clasică a termenului. Nu în ultimul rând, leninismul nu poate fi echivalat cu bolşevismul ca potenţial substituent conceptual deoarece acesta din urmă reprezintă experienţa ideologică şi politică a unui singur partid comunist într-o

perioadă relativ limitată a existenţei sale, subsumabilă în mare măsură leninismului revoluţionar, şi care nu acoperă adecvat amploarea şi diversitatea întregului fenomen.

Leninismul asianizat se pronunţa pentru o respingere totală a compromisului cu inamicul şi pretindea, cu cinism, că nu se teme de război, fie şi nuclear: chiar dacă ar fi murit jumătate din populaţia globului, argumenta Mao Zedong, imperialismul ar fi fost înfrânt şi supravieţuitorii ar fi putut avansa în siguranţă înspre comunism. Mai mult, Uniunea Sovietică era acuzată vehement de renunţarea la lupta pentru revoluţia globală, de boicotarea ei în interiorul altor regimuri leniniste (cel chinez) şi de adoptarea unei posturi revizioniste datorită acceptării tezei eurocomuniste conform căreia în anumite condiţii se poate ajunge la socialism prin mijloace parlamentare, în absenţa violenţei. Pentru chinezi, aceasta echivala cu trădarea leninismului. La rândul lor, sovieticii îi acuzau pe chinezi de „stângism”, un pericol împotriva căruia Lenin a avertizat, şi care consta în intransigenţă revoluţionară romantică ce putea periclita succesul însăşi al revoluţiei (Copilaş: 2009 c, 97 – 102).

Cine a câştigat? Nimeni. Cine a pierdut? Leninismul. Forţa şi prestigiul mişcării comuniste internaţionale au fost iremediabil afectate şi unitatea sa, chiar şi formală, iremediabil pierdută.

Substanţa revoluţionară a leninismului dispăruse. A continuat însă să existe în forme insolite, aşa cum vom vedea în continuare.

2.5. Leninism sistemic

Leninismul sistemic pare o contradicţie în termeni. Chiar este o contradicţie în termeni, un oximoron ideologic pentru a fi mai precişi. Cum poate fi leninismul sistemic, esenţa sa fiind, dincolo de toate, revoluţionară? Putem discuta despre leninism fără a face referire la textura sa revoluţionară? Cred că da, deşi trebuie specificat faptul că, de acum încolo, vorbim despre un leninism mai mult sau mai puţin emasculat.

Prin leninism sistemic înţeleg ideologia Uniunii Sovietice de-a lungul epocii Brejnev, în special perioada care a început cu conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa şi a continuat cu începutul anilor ’80. Acum, oricât de ciudat ar părea, leninismul a dezvoltat caracteristici care l-au apropiat foarte mult de conservatorism. Leninismul clasic, revoluţionar, era de acum mort şi îngropat; a fost înlocuit cu un surogat al leninismului, o cochilie pietrificată de dogmatism ideologic, birocratizare excesivă şi comoditate „burgheză” care au paralizat aproape toţi membrii de partid. Conştiinţa revoluţionară dispăruse, deşi impulsuri ale leninismului revoluţionar mai erau de găsit în vechea gardă stalinistă, chiar leninistă[5].

---

5 Viaceslav Molotov blamează vehement, în conversaţia sa cu

Primăvara de la Praga din 1968 poate fi interpretată în acest sens ca o măsură pe care leninismul sistemic a luat-o pentru a îşi stabiliza propriul perimetru geopolitic. Sigur, s-ar putea argumenta că în 1956 leninismul europenizat a procedat la fel în Ungaria, aşa că este noua formă de leninism justificabilă teoretic? Ar trebui să insistăm însă, aşa cum se va întâmpla într-unul din capitolele viitoare, că în cazurile Ungariei şi Poloniei, leninismul europenizat a luptat împotriva unei instabilităţi pe care el însuşi o pusese în practică: destalinizarea. Mişcările sociale din aceste două ţări au fost spontane, o reacţie directă şi instinctuală la diminuarea fricii care ţinea „lagărul socialist" împreună în timpurile leninismului post-revoluţionar. Pe de altă parte, „mişcarea de reformă cehoslovacă", aşa cum o numeşte Galia Golan, a fost mult mai periculoasă: a demarat ca o critică marxistă a leninismului (cu

---

jurnalistul Felix Chuev, pierderea leninismului revoluţionar. La „al XXIV-lea Congres al partidului", ţinut în 1971, Leonid Brejnev a declarat: „«Putem acum să respirăm liber, să lucrăm bine şi să trăim calm.» Partea cu «trăitul calm» era adresată în particular bolşevicilor. Bolşevicii nu au putut accepta asta. Dacă oamenii beneficiază de o viaţă calmă, bolşevicii nu mai sunt necesari. Ei devin total inutili. Bolşevicii sunt întotdeauna în fruntea evenimentelor, conducând oamenii, depăşind obstacolele. La ce ar mai fi folosiţi ei dacă \iaţa ar deveni calmă? Social- democraţii ar fi mult mai potriviţi. Ar fi perfecţi. Ei s-ar supune, să spunem aşa, acestei mişcări spontane a capitalismului" (Chuev: 1993, 222). Acest citat ilustrează perfect ceea ce Robert Tucker înţelege prin „regimuri dinamice de masă".

alte cuvinte, din interiorul partidului însuşi, nu din exteriorul său, cum s-a întâmplat în cazurile din 1956) care s-a maturizat gradual după comunizarea ţării în 1948 (Golan: 1971). A fost deci mult mai ameninţătoare, ameninţând stabilitatea de acum „îmburghezitului" leninism existent în Uniunea Sovietică.

La nivel social, un efect insolit al leninismului sistemic a constat în toleranţa pe care a manifestat-o faţă de forţele naţionaliste în ascensiune, chiar încurajarea lor până la un anumit punct. Astfel, naţionalismul a utilizat degradarea leninismului sistemic pentru a îşi impune prezenţa, în timp ce regimul se străduia să îi imprime naţionalismului o direcţie orientată înspre viitor, în conformitate cu inerţia sa leninistă. Deoarece inerţia (instituţională, politică, mentală) leninistă era fără doar şi poate prezentă. Fiecare ideologie, una cunoscând un reviriment, alta autoconsumându-se, a încercat să o paraziteze pe cealaltă, să utilizeze vitalitatea celeilalte (leninismul sistemic) sau mijloacele sale instituţionale şi politice (naţionalismul) pentru a o manipula în propriul beneficiu. Natura sistemică a leninismului în timpul epocii Brejnev a devenit plenar vizibilă la conferinţa de la Helsinki din 1975 şi imediat după. În relaţiile internaţionale, poziţia sovietică semăna puternic cu cea realistă, ghidul teoretic al „imperialismului" american în acest domeniu (Lynch: 1989,31). Se ştie ce s-a

întâmplat cu această ocazie: „o înţelegere între o Uniune Sovietică nerăbdătoare să îşi legitimeze frontierele europene existente, şi astfel hegemonia sa în Europa de Est, şi un Vest nerăbdător să extragă un preţ pentru această recunoaştere” (Vincent: 1995,66), şi anume respectul pentru şi practicarea drepturilor omului aşa cum erau înţelese ele în lumea occidentală. În a doua jumătate a anilor ’70, drepturile omului ca instrument de legitimare a conduitei internaţionale reprezentau ceva cu adevărat revoluţionar, în timp ce leninismul devenise sistemic, nu numai acceptând, ci indirect chiar pretinzând, printr-un discurs leninist ce-i drept, o reîntoarcere la realism în sensul postbelic al acestuia. Aceasta reprezenta o cotitură ideologică neobişnuită: dintr-un stat revoluţionar care încerca permanent să modifice statu-quo-ul internaţional, Uniunea Sovietică s-a transformat într-un stat realmente non-revoluţionar, care recunoştea raportul de forţe existent. Trebuie insistat însă asupra faptului menţionat anterior, şi anume că inerţia leninistă era prezentă, atât în afacerile interne cât şi în relaţiile internaţionale. Dar inerţia leninistă înseamnă nimic mai mult decât decât că Uniunea Sovietică respecta direcţia pe care i-o imprimase leninismul viu, indiferent de forma sa revoluţionară, post-revoluţionară sau europenizată, extrăgându-şi mecanic legitimitatea din viitorul comunist şi proiectând-o în prezent, în

timp ce „imperialismul” avea tendinţa de a proceda exact invers, legitimându-se discursiv prin referirea la trecut. Leninismul sistemic nu era altceva decât leninism mort clinic. Sarcina resuscitării sale va aparţine unei forme de leninism nu mai puţin neobişnuite, şi anume leninismului *post-bolşevic*. Metaforic, leninismul sistemic poate fi imaginat ca un recif coralier mare şi frumos, spectaculos la vedere, dar mort în interior. Această imagine reprezintă, după mine, cea mai adecvată modalitate de a ne imagina ideologia sovietică în timpul erei Brejnev: hipertrofiată, supra-ornamentată, dar aflată în moarte clinică. Să vedem, în continuare, ce remedii a propus leninismul post-bolşevic pentru a surmonta aceste dileme.

2.6. Leninism post-bolşevic

Ca şi leninismul sistemic, leninismul post-bolşevic a reprezentat o altă formă insolită pe care leninismul a îmbrăcat-o pentru a se autoconserva, dar şi pentru a se adapta activ unei lumi care experimenta schimbări profunde şi accelerate. A început în maniera leninismului europenizat, recunoscând şi proclamând chiar filiaţia directă cu acesta, dar s-a terminat ca o depăşire a leninismului, prin renunţarea voluntară la dimensiunea sa bolşevică. Sigur, reformismul gorbaciovist şi-a declarat în permanenţă abordarea „leninistă, bolşevică” (Gorbaciov: 1988 a, 62) în raport cu suita de probleme complexe pe

care le avea de înfruntat. Oare lucrurile stăteau întocmai aşa?

Este imperativ, în acest punct, să clarificăm sensul termenilor leninism şi bolşevism. De obicei, sunt folosiţi interşanjabil. Fără a dezaproba această utilizare, prefer însă reliefarea anumitor diferenţe care articulează distinctivitatea lor semantică. Pentru început, dacă leninismul enumera câteva principii de bază ale practicii revoluţionare, aplicabile unor condiţii diferite ale „luptei de clasă" şi circumscribile la rândul lor unor situaţii politice, economice şi culturale diferite – bolşevismul se referă la experienţa revoluţionară şi politică a unui partid comunist specific, PCUS. Mai mult, partidul bolşevic fondat în 1903 prin separarea socialiştilor ruşi în bolşevici (o majoritate radicală autoproclamată) şi menşevici (o minoritate, în accepţie bolşevică, moderată), a reprezentat creaţia lui Lenin. A încorporat filosofia politică, strategia, întregul său *Weltanschauung*, dar nu poate fi echivalat cu leninismul însuşi. Pentru a utiliza o altă metaforă, ne putem întreba: cine a fost primul, oul sau găina? Găina, desigur. Dacă substituim găina cu leninismul şi oul cu bolşevismul, obţinem o imagine adecvată a ceea ce doresc să demonstrez: leninismul înseamnă mai mult decât bolşevism şi cadrul conceptual al leninismului este mai larg şi mai util pentru analizarea unor regimuri politice care pretind o formă sau alta de ascendent

leninist.

Leninismul post-bolşevic şi-a definit identitatea ideologică prin contrastul ferm cu leninismul sistemic şi post-revoluţionar. „Socialismul trebuie eliberat de toate aceste distorsiuni şi deformări pseudo-socialiste din perioada cultului personalităţii, din perioada dominaţiei sistemului de comandă, de stagnare, trebuie să îi redăm sensul autentic leninist”. (Gorbaciov: 1988 b, 17; vezi de asemenea Gorbaciov: 1987 a, 7 – 25; Gorbaciov: 1988 a, 13 – 15; *O nouă viziune*…

1988,27 – 29). În acelaşi timp, a încercat să ducă până la capăt leninismul europenizat, extrăgând şi aplicând şi cele mai radicale consecinţe derivabile din acesta. Succesorul lui Cemenko a pretins întotdeauna că este un „copil al Congresului XX” (Taubman: 2005,648; Gorbaciov: 1988 c, 26). Iniţiativele domestice şi externe ale lui Gorbaciov au fost autentic reformiste şi, mai important, nu au fost introduse prin acţiuni coercitive externe (ca republicanismul american, de pildă, aşa cum pretind Beschloss, Talbott: 1994), ci prin eforturi interne neobosite pentru reimaginarea identităţii leniniste la începutul secolului XXI. „Mişcările politice extraordinare, propunerile neaşteptate de compromis, gesturile şi concesiile unilaterale, toate acestea ar fi inconceptibile în cadrul logicii tradiţionale a confruntării dintre superputeri”.

Sau, cu cuvintele lui Gorbaciov, „lumea de astăzi a devenit prea mică şi fragilă pentru războaie şi politică de putere” (Gorbaciov: 1986,83).

Apelurile viguroase ale leninismului post-bolşevic pentru „democratizare” şi „noua gândire” în afacerile interne şi „suficienţă rezonabilă” în relaţiile internaţionale au fost dedublate de profunde reforme culturale şi instituţionale: glasnost şi perestroika. De ce au eşuat? Era leninismul prea anchilozat pentru a fi reformat? Nu neapărat. Problema este că Gorbaciov a încercat o reformă colosală a leninismului utilizând procedee non-bolşevice. Pentru prima dată în istoria sa, leninismul a abandonat principiul „centralismului democratic”: critica era de acum liberă să se manifeste chiar şi împotriva partidului şi a deciziilor sale. Această libertate „burghează” de a critica a erodat leninismul din interior atât de repede şi de complet încât a uimit toţi observatorii acestui proces. Mai mult, din nou pentru prima dată în istoria sa, leninismul a încercat să se reformeze din interior, nu să se adapteze particularităţilor societăţilor „burgheze” pe care avea menirea de a le asalta. De fapt, leninismul post-bolşevic a renunţat voluntar la asedierea realităţii „burgheze”, alegând astfel o postură ideologică echivalentă cu emascularea. Aşa cum a afirmat Stephen Senfield, „«Noua gândire” a lui Gorbaciov a permis absolutismului moral să îşi stabilească o poziţie precară în

fortăreaţa ideologiei oficiale»" (Brown: 1997,222). După cum intenţionez să demonstrez, leninismul post-bolşevic a făcut considerabil mai mult: a îmbrăţişat deschis ceea ce ar putea fi numit „«absolutism moral» burghez".

Cum? în primul rând, prin renunţarea la obiectivul revoluţiei mondiale. La cel de-al XXVII-lea congres al PCUS, ţinut în 1986, Gorbaciov a declarat ferm că „stimularea revoluţiilor din exterior, în special cu mijloace militare, este *inutilă şi inadmisibilă*" (Gorbaciov: 1986,15 subl. m.; vezi şi Gorbaciov: 1987 b, 110 – 121 şi *Documente şi materiale*... 1988,33). Aşa cum subliniază Archie Brown, „Gorbaciov, cu noua sa emfază asupra problemelor globale şi valorilor universale, abandona, de fapt, ideea victoriei finale a comunismului şi legitima atât o diversitate politică şi economică, cât şi o cooperare internaţională care transcendea diviziunile ideologice" (Brown: 1997,223 – 224). Mai departe, leninismul post-bolşevic a renunţat la „cuceriri revoluţionare ale socialismului" ca Germania de Est (Gorbaciov: 1994,119 – 132; 249 – 252) şi până la urmă întreaga Europă de

Est. Acesta ar fi fost un gest inconceptibil din partea oricărui alt tip de leninism analizat aici.

În al doilea rând, leninismul post-bolşevic şi-a centrat programul asupra oamenilor ca indivizi mai degrabă decât a oamenilor ca societăţi. Abordarea antropologică a leninismului

revoluţionar, dar şi a formelor care l-au precedat, a fost astfel răsturnată. Acest „umanism universalist” (Brown: 1997,221), aşa cum îl numeşte Archie Brown, a fost înţeles de către Gorbaciov după cum urmează: …Vedem socialismul ca un sistem umanist autentic, real, în condiţiile căruia omul apare efectiv ca „«măsură a tuturor lucrurilor». Întreaga dezvoltare a societăţii, începând cu economia şi sfârşind cu sfera ideologico-spirituală este orientată înspre satisfacerea nevoilor omului, înspre dezvoltarea sa multilaterală, toate acestea fiind făcute prin munca, creaţia, energia oamenilor înseşi” (Gorbaciov: 1988 c, 90). La fel, meritul pe care Gorbaciov şi-l atribuia în această problematică era acela că „acum fiecare poate spune ce gândeşte şi ce doreşte” {*Documente şi materiale*… 1988,89). Pentru un bolşevic bătrân ca Viaceslav Molotov, leninismul post-bolşevic era foarte asemănător „deviaţiei buhariniste”. Acest a condamnat vehement şi profetic acest tip de umanism, fundamentat în esenţă de Hruşciov, drept „filistinism mic-burghez” (Chuev: 1993,362) şi a declarat fără ambiguitate, demonstrându-şi formaţia revoluţionar-leninistă: „Nu poate exista decât un scop major dacă vrem să avansăm: numai revoluţia internaţională. Nu există nimic, nicio alternativă mai sigură decât aceasta” (Chuev: 1993,389 – 390).

În concluzie, leninismul post-bolşevic a

încercat să păstreze leninismul instituţional renunţând în acelaşi timp la sensul său revoluţionar fundamental: revoluţia globală. A sucombat în faţa moralităţii „burgheze” sau, mai bine spus, a adoptat-o cu bucurie şi a abandonat simultan „centralismul democratic”, principiul leninist conform căruia, în cadrul unui partid bolşevic, criticismul şi dezbaterile sunt permise, chiar încurajate până la un anumit punct, dar numai până la luarea unei decizii. După aceasta, criticismul este strict interzis deoarece slăbeşte partidul şi „unitatea [sa] de acţiune”, creează dezorientare şi îl îndepărtează gradual de la scopul său final: revoluţia şi, în cele din urmă, revoluţia globală. În siajul colapsului sovietic, Gorbaciv a desfiinţat până şi PCUS; în termeni instituţionali, acesta a reprezentat cel mai post-bolşevic gest al său (Judt: 2008, Brown: 1997). Acestea sunt motivele principale care m-au condus la concluzia că, în timpul lui Gorbaciov, leninismul a devenit post-bolşevic. Citându-l încă o dată pe Archie Brown, „Gorbaciov a păstrat o viziune idealizată despre Lenin în timp ce se îndepărta tot mai mult de esenţa leninismului” (Brown: 1997,223).

În colimatorul Uniunii Sovietice:

România şi Europa de Est sub auspiciile leninismului post-revoluţionar (1945 – 1955)

Calibrarea regimurilor politice ale statelor est-europene postbelice pe coordonatele politice şi

ideologice trasate de către „centrul moscovit” (Jowitt: 1993,159) a reprezentat un proces fluctuant, meandric şi nu în ultimul rând dificil de pus în practică, în ciuda libertăţii de manevră obţinută de Stalin de la viitorii săi „foşti” aliaţi, Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii. Puternicele partide politice bazate pe electoratul rural împreună cu rezistenţa opusă de majoritatea populaţiilor din regiune au obstrucţionat în permanenţă planurile sovietice de a le înregimenta în cursa revoluţiei mondiale, chiar dacă raportul de forţe dintre cele două părţi era, bineînţeles, unul profund dezechilibrat.

Pe de altă parte, comunismul postbelic sau leninismul post-revoluţionar, pentru a utiliza terminologia propusă în capitolul precedent, a beneficiat, în această inegală luptă, de câteva avantaje palpabile. Din punct de vedere economic, capitalismul era asociat în Europa de Est şi în multe state vest-europene cu criza anilor 1929 – 1933 care a făcut posibilă emergenţa mişcărilor fasciste, contribuind astfel substanţial la declanşarea celei mai mari conflagraţii a secolului XX. Economia sovietică, dirijată de stat, apărea deci ca o alternativă viabilă la detestatul capitalism. În plus, sarcina reconstrucţiei postbelice a statelor est-europene apărea multora ca fiind facilitată de existenţa unui stat puternic, apt să canalizeze şi să supervizeze întregul proces, iar Uniunea Sovietică reprezenta un exemplu în

acest sens. Ideologic apoi, programul comunist postbelic nu punea accent pe „dictatura proletariatului”, intensificarea luptei de clasă sau edificarea comunismului, concentrându-se preponderent pe „nevoia de a face front comun împotriva fascismului, de a asigura pacea şi de a reconstrui societatea, obiective ce puteau fi împărtăşite de toţi cei de bună credinţă”. Nu în ultimul rând, aristocraţiile est-europene şi categoria micilor burghezi, „adesea compusă din evrei sau germani”, principalii inamici ideologici ai comunismului, au reprezentat totodată palierele sociale cele mai afectate de război (Crampton: 2002,241). Pe scurt, capitalul de imagine al Uniunii Sovietice se ameliorase considerabil în timpul celui de al Doilea Război Mondial şi al participării acesteia la alianţa împotriva nazismului (Soulet: 1998,14 – 16; Crampton: 2002.241).

În condiţiile politice şi geopolitice existente imediat după 1945, comunizarea Europei de Est poate apărea ca inevitabilă. Realitatea a fost însă mult mai nuanţată. Sigur, Stalin urmărea securizarea graniţelor sovietice, în special a celor estice. Nefasta experienţă pe care o avusese cu Germania nazistă îl convinseseră de această necesitate. Nu trebuie pierdut din vedere nici resortul ideologic al politicii externe sovietice, revoluţia mondială, o sarcină din care Uniunea Sovietică a făcut, în ciuda unor aparenţe şi a

replierilor strategice operate mai ales după intrarea în scenă a destalinizării, piatra unghiulară a aproape întregii sale existenţe. Dar Moscova nu a avut niciodată un plan bine articulat pentru a integra Europa de Est pe orbita geopolitică sovietică (Crampton: 2002,240 – 241; Soulet: 1998,17). A speculat mai degrabă indecizia şi tonul diplomatic conciliant al puterilor occidentale, reuşind să îşi impună, printr-o paletă largă de tehnici manipulative, propriile interese în Europa de Est. O confirmare a acestei ipoteze rezidă în însuşi faptul că state ca Iugoslavia sau Albania au devenit comuniste în manieră independentă, în absenţa contribuţiei directe a Moscovei şi chiar împotriva preferinţelor acesteia, sovieticii recuzând orice comunizare pe care nu o puteau controla. De asemenea, Cehoslovacia, care va dezvolta gradual unul dintre cele mai dogmatice regimuri comuniste est-europene, nu făcea parte din celebrul „acord al procentajelor" încheiat între Churchill şi Stalin la Moscova în ultimele luni ale lui 1944.

Pentru Vojtech Mastný, factorii domestici care au contribuit la conturarea politicii externe sovietice în perioada declanşării Războiului Rece (necesitatea menţinerii de către Stalin a propriei „autocraţii" şi a bazelor economice care o făceau posibilă) sunt frecvent subestimaţi. Atunci când se prezenta ca fiind suprema ameninţare la adresa Occidentului, Uniunea Sovietică era de fapt mai

vulnerabilă ca oricând, atât datorită imenselor pierderi suferite pe parcursul celui de al Doilea Război Mondial şi a diminuării parţiale a bazelor dictaturii staliniste în interior, cât şi din cauza ostilităţii conjugate a foştilor să-i aliaţi, în exterior (Mastny: 1998,191 – 193).

Un fin analist al „comportamentului internaţional sovietic", Stanley Hoffmann, consideră că orientarea externă a Moscovei nu era aceea a „unei puteri expansionist[e] neobosit[e] al căr[ei] scop este dominaţia mondială", strict ofensivă deci, dar niciuna defensivă, urmărind exclusiv securizarea câştigurilor postbelice. Uniunea Sovietică nu a fost nici inamicul ideologic agresiv postulat de Statele Unite, care au proiectat mai degrabă propria percepţie a realităţilor internaţionale şi propria manieră de abordare asupra Uniunii Sovietice, dar nicio putere care acţiona de pe poziţii strict defensive: era totuşi un stat „revoluţionar", în sensul în care urmărea să modifice în favoarea sa *statu-quo*-ul global. O sinteză a poziţiilor mai sus amintite, asumată de studiul de faţă, este aceea că politica externă a regimului sovietic era una pragmatic-expectativă sau „oportunistă", cum o numeşte Hoffmann, fiind calchiată pe o „exploatare a ocaziilor favorabile oferite deseori mai degrabă de circumstanţe locale decât create de Moscova" (Hoffmann: 1999,200 – 202).

3.1. Procesul sovietizării Europei de Est.

Emergenţa „democraţiilor populare”.

Acordul Churchill-Stalin nu infirmă ipoteza noastră de lucru, aceea a inexistenţei unui plan concret al Moscovei în vederea satelitizării statelor est-europene. Dimpotrivă, relevant este că iniţiativa acordului i-a aparţinut liderului britanic. Stalin doar a acceptat un târg care s-a dovedit apoi, odată cu tensionatele evoluţii politice din primii ani postbelici, şi mai avantajos pentru Uniunea Sovietică decât în cazul respectării prevederilor iniţiale. În ce consta el? O pondere decizională sovietică de 90% în România pentru o influenţă aliată (britanică) de 90% în Grecia. În Bulgaria sovieticii urmau să deţină 75%, în timp ce Iugoslavia şi Ungaria urmau să fie divizate egal, fiecare parte obţinând 50%. Deşi Churchill a condiţionat (neconvingător) durata acordului de finalizarea războiului (Churchill: 1953, în Stokes: 1991,31 – 32), ceea ce a contat imediat după 1945 a fost capacitatea de intimidare militară (Brogan: 1990,156), de care Kremlinul dispunea din plin în Europa de Est.

Nici celebra confesiune făcută de Stalin proeminentului lider comunist iugoslav (devenit ulterior disident) Milován Djilas, cum că „în războiul acesta nu este la fel ca în trecut, […] cel care ocupă un teritoriu îşi impune şi sistemul său social. Fiecare îşi impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa” (Djilas: 1991,74 – 75) – nu confirmă existenţa unei planificări în vederea

înregimentării sovietice a Europei de Est, aşa cum sugerează Mircea Chiriţoiu (Chiriţoiu: 2005,31). Stalin nu putea anticipa cu certitudine în câte state va ajunge Armata Roşie şi în câte dintre ele va rămâne, oferind astfel premisele procesului de sovietizare. Finlanda, Austria sau Iranul de nord au experimentat, pentru diferite perioade, prezenţa Armatei Roşii, fără a fi confruntate cu impunerea unui regim comunist modelat după tiparele trasate de Moscova (Crampton: 2002,241). Şi, aşa cum am amintit mai sus, state ca Albania sau Iugoslavia au devenit comuniste în absenţa tutelei sovietice, căreia au ajuns chiar să i se opună, pe rând, atunci când au considerat pretenţiile hegemonice ale Moscovei ca fiind excesive.

Aşa cum scrie şi Elizabeth Kridl Valkenier despre extinderea geopolitică a leninismului post-revoluţionar, „stalinizarea a fost un proces, nu un plan" (Kridl Valkenier: 1993 în Crampton: 2002,241). Sigur, Stalin a pretins, la conferinţa de la Potsdam din vara anului 1945, guverne „democratice şi prietenoase" pentru vecinii vestici ai Uniunii Sovietice, dar interesul său era focalizat în principal asupra Poloniei – stat care a ocupat un rol central atât în declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial, cât şi a Războiului Rece (Herz: 1967,38 – 111)

— Şi pe care îl dorea securizat din punct de vedere politic şi ideologic pentru a servi drept

tampon geopolitic împotriva unei eventuale resurgenţe a imperialismului german (Crampton: 2002,240), posibilitate pe care mulţi o considerau aproape o certitudine în primii ani de după război. Chiar dacă, tacit, odată cu acordurile încheiate la conferinţa de la Teheran din decembrie 1943 şi cu debarcarea forţelor aliate în Normandia, un an mai târziu – „Europa Răsăriteană fusese acceptată ca responsabilitate a Uniunii Sovietice" (Crampton: 2002,239), forma pe care urma să o ia această responsabilitate nu era definitivată pentru protagonişti, chiar dacă fiecare o percepea prin prisma propriilor interese şi dezirabilităţi. Trebuie luat în calcul şi faptul că între Washington şi Londra, pe de o parte, şi Uniunea Sovietică, pe de cealaltă parte, a existat o intensă suspiciune reciprocă. Stalin se temea ca puterile occidentale să nu încheie o pace separată cu Reichul nazist, în timp ce acestea nu uitaseră pactul Ribbentrop-Molotov din august 1939 şi încercau să nu îi ofere liderului de la Kremlin motive pentru a şi-l aminti cu plăcere. Ajutau deci consistent Armata Roşie cu armament şi hrană şi acceptaseră chiar, mai mult sau mai puţin explicit, pretenţiile lui Stalin asupra teritoriilor care îi reveneau ca urmare a înţelegerii pe care o făcuse cu Hitler (Gaddis: 2009,33 – 34; Gaddis: 1972,135).

Situaţia Europei de Est în ansamblu urma însă să fie negociată, depinzând în permanenţă de poziţiile militare sovietice, respectiv americane.

Rezultă că prezumtiva abandonare a Europei de Est de către Churchill în cadrul „acordului procentajelor”, consfinţită apoi la conferinţa de la Yalta, care ar fi acceptat *statu-quo-ul* sferelor de influenţă, nu este decât un mit. Factorul principal care orienta negocierile sovietice era dat de poziţia Armatei Roşii, aflată într-un avans continuu; deja după conferinţa de la Teheran din decembrie 1943 se ştia că România şi Bulgaria vor fi „eliberate” de armata sovietică – deşi nimeni nu ar fi putut prevedea durata şi consecinţele acestei „eliberări” (Deletant, Pearton: 1998,119 – 128; Brătianu: 2002). Politica depindea de configuraţia dinamică a frontului, nu invers.

Atunci, la finalul celui de al Doilea Război Mondial, Washingtonul urmărea cu predilecţie crearea Organizaţiei Naţiunilor Unite şi deschiderea unui front sovietic împotriva Japoniei, în timp ce Churchill dorea să contrabalanseze puterea sovietică în vestul Europei şi să prevină comunizarea Greciei, calea de acces a imperiului britanic la importantele strâmtori Bosfor şi Dardanele. Stalin, pe de altă parte, era interesat, aşa cum am menţionat, de instalarea unui guvern prosovietic în Polonia (Bohlen în Stokes: 1991,19 – 27). Câte alte state est-europene urmau să fie „finlandizate” sau comunizate, şi în ce măsură, era o întrebare care nu beneficia de un răspuns concret în acel moment.

* * *

Polonia a reprezentat miza centrală a intereselor Moscovei în Europa de Est. Invadată simultan de către Germania Nazistă şi Uniunea Sovietică în septembrie 1939, moment care a marcat începutul celei mai devastatoare conflagraţii a secolului precedent, Polonia era în 1945 statul est-european cel mai devastat, atât din punct de vedere material, cât şi uman (Brogan: 1990,52). Insurecţia populară împotriva ocupaţiei naziste a condus la crearea Armatei Teritoriale (*Armia Krajová*). Decimarea acesteia în 1944 în Varşovia de către Wermacht a fost urmărită pasiv de unităţile Armatei Roşii staţionate de cealaltă parte a fluviului Vistula; Stalin a considerat că trupele sale nu au niciun interes să îşi sporească inutil pierderile şi aşa extrem de mari implicându-se în lupta împotriva unui inamic de o importanţă secundară, care oricum urma să fie anihilat în scurt timp de către forţele militare ale celui de al Treilea Reich şi, pe deasupra, demonstrase cu fiecare ocazie o orientare „hotărât anticomunistă" (Andrew, Gordievski: 1994,245). „Uniunea Patrioţilor Polonezi", înfiinţată la Moscova în anul precedent, a profitat de ocazie pentru a pune bazele „Comitetului pentru Eliberare Naţională", forma embrionară a viitorului guvern comunist al Poloniei, stabilit provizoriu la Lublin. Concurat de guvernul exilaţilor polonezi din Londra, guvernul marionetă al Moscovei a reuşit să se impună pe măsură ce prioritătile sovietice în Polonia

începuseră să prevaleze în raport cu cele aliate, după îndelungate şi dificile negocieri. Noile graniţe poloneze includeau teritorii care aparţinuseră Reich-ului German, mai exact Prusiei Orientale. Sovieticii s-au implicat activ în trasarea acestor graniţe pentru a accentua subordonarea Poloniei comuniste faţă de Kremlin: o eventuală resurgenţă a unei Germanii resentimentare şi agresive nu ar mai fi fost abordată adecvat de acum încolo decât cu ajutor sovietic (Soulet: 2008,54). În aceste condiţii, *Armia Krajova* „este practic desfiinţată. Unii dintre membrii săi formează o clandestinitate anticomunistă; alţii se alătură comuniştilor; majoritatea renunţă la luptă, mulţumiţi că au scăpat cu viaţă" (Andrew, Gordievski: 1994,246).

Perceput ca insuficient devotat cauzei revoluţiei mondiale, având Moscova drept far călăuzitor, Partidul Comunist Polonez a fost epurat integral în 1938. Peste patru ani a fost reînfiinţat sub numele de Partidul Muncitoresc Polonez, pentru această sarcină fiind utilizaţi comunişti polonezi pe care Stalin putea conta. Władisław Gomułka, ieşit recent din detenţie, a preluat conducerea partidului. Era surclasat însă ca pondere decizională de Bolesław Beirut, care petrecuse anii războiului la Moscova şi se bucura de o mai mare încredere din partea lui Stalin. Cei doi lideri, reprezentanţi a două facţiuni concurente în ceea ce devenise de acum, prin

înglobarea forţată a socialiştilor, Partidul Muncitoresc Unit Polonez

— Vor intra ulterior în conflict din cauza reticenţei lui Gomułka faţă de crescânda imixtiune sovietică în afacerile interne ale ţării prin intermediul creării Cominformului. Gomułka va fi destituit din funcţiile politice pe care le deţinea şi închis dar nu va fi lichidat fizic, spre deosebire de ceea ce se întâmpla cu precădere în restul „democraţiilor populare". Va reveni pe scena politică în 1956, odată cu turbulenţele sociale şi politice reprezentând corolarul destalinizării operate de Nikita Sergheevici Hruşciov (Brogan: 1990.45 – 55: Taras: 1986,44 – 51).

Germania de Est, asupra căreia voi insista când voi trata emergenţa Războiului Rece şi maniera în care va impacta configurarea „lagărului socialist", ilustrează, prin artificialitatea caracterului său statal şi dependenţa integrală de directivele centrului moscovit – determinarea sovieticilor de a preveni revirimentul Germaniei postbelice, cel puţin în termeni occidentali. Fiind o creaţie exclusiv sovietică şi o consecinţă a demarării Războiului Rece, Republica Democrată Germană îşi urmărea cel mai bine interesele într-un mediu internaţional tensionat, asigurat de competiţia intensă dintre „lagărul imperialist", respectiv cel socialist. Avantajată de poziţia sa geografică, (la graniţa estică a Occidentului), beneficiile Germaniei sovietice erau direct

proporţionale cu nivelul conflictual existent între cele două superputeri. Cu cât acesta era mai scăzut, cu atât importanţa geostrategică tradusă prin alocarea de resurse de către Uniunea Sovietică se diminua în consecinţă şi Germania de Est devenea totodată şi mai vulnerabilă la desantul socio-cultural occidental, care i s-a dovedit fatal în cele din urmă (Brown: 1991,125 – 148; Brogan: 1990: 13 – 44). De aceea Partidul Socialist Unit German condus de Walter Ulbricht, iar mai apoi de Erich Honecker, a reprezentat una din portavocele cele mai vehemente împotriva destalinizării hruşcioviste sau a reformismului gorbaciovist. Iată unul dintre cele mai intrigante paradoxuri ale Războiului Rece şi ale relaţiilor dintre Moscova şi sateliţii ei est-europeni.

O excepţie în procesul sovietizării statelor est-europene a constituit-o *Cehoslovacia*. Sacrificată în 1938 pe altarul ambiţiilor naziste la conferinţe de la München (teritoriile slovace locuite de etnici germani vor fi încorporate în cel de al Treilea Reich, în timp ce Cehia va fi transformată în protectorat), această ţară va fi ieşi de sub ocupaţia nazistă la sfârşitul războiului prin aportul conjugat al armatei americane (teritoriile vestice), respectiv al celei sovietice (teritoriile estice). Se pare că unităţile militare americane ar fi ajuns înaintea sovieticilor în Praga dacă nu ar fi primit subit ordin să-şi oprească înaintarea din partea generalului Dwight Eisenhower,

reprezentantul Statului Major al Statelor Unite pe frontul european. Dacă raţiunile acestui gest sunt relativ ambigue, abordarea lui în parametri speculativi nu face obiectul studiului de faţă.

Cert este însă faptul că Cehoslovacia avea în perioada interbelică o cultură şi un sistem politic mai apropiate de Occident decât oricare alt stat est-european. De asemenea, Partidul Comunist Cehoslovac se putea lăuda cu o consistentă atractivitate populară, beneficiind totodată şi de un grad ridicat de autonomie faţă de Moscova, caz unic, cu excepţia Iugoslaviei, printre partidele comuniste din Europa de Est. Dovada o reprezintă alegerile libere din 1946 (majoritatea alegerilor postbelice din statele est-europene au fost masiv fraudate de sovietici) în care comuniştii cehoslovaci au câştigat 38% din voturi şi au intrat la guvernare împreună cu social-democraţii. Însă receptivitatea multor membri ai elitei politice faţă de planul Marshall (situaţie care s-a repetat în cazul Poloniei) l-a convins pe Stalin de necesitatea renunţării la guvernările de coaliţie şi la consolidarea fidelităţii partidelor comuniste est-europene faţă de Uniunea Sovietică. Comuniştii, care deţineau postul de prim-ministru prin persoana devotatului stalinist Klemet Gottwald, au demarat penetrarea ministerului de Interne prin concedierea chestorilor non-comunişti. Confruntat cu demisia iminentă a miniştrilor non-comunişti în semn de protest, pe care preşedintele Eduard

Beneš nu o accepta, Gottwald a reuşit, cu asistenţă sovietică, să organizeze ample proteste de stradă şi să boicoteze contra-demonstraţiile opoziţiei. Beneš a fost nevoit în cele din urmă să accepte demisia membrilor non-comunişti ai cabinetului Gottwald, acesta din urmă putând demara de acum, fără obstrucţii majore, înregimentarea post-revoluţionar leninistă a Cehoslovaciei (Brogan: 1990: 79 – 85).

Cazul *Ungariei* nu s-a distins printr-o particularitate anume; transformarea ei într-un satelit sovietic a urmat regulile prestabilite, în ciuda disensiunilor remarcabile care au divizat noua elită politică până la revoluţia budapestană din 1956. Amiralul Miklós Horthy, regent încă de la începutul anilor 1920, a fost înlocuit în 1944 de către forţele de ocupaţie naziste cu Ferenc Szalasi, liderul grupării fasciste „Crucile cu săgeţi". Deşi fusese un colaborator loial al celui de al Treilea Reich începând cu 1940, Horthy boicotase în permanenţă deportarea evreilor maghiari spre lagărele naziste. Succesorul său, care se evidenţiase prin zelul cu care îmbarcase populaţia de rit iudaic în infamele „trenuri ale morţii", nu a apucat să îşi păstreze funcţia mai mult de un an: avansul rapid al Armatei Roşii către est a condus în scurt timp la ocuparea Ungariei şi la revitalizarea minusculului partid comunist local. Acesta era deja fragmentat, la o primă analiză conturându-se o facţiune

„evreiască” condusă de Mátyás Rákosi, fidelă liderului de la Kremlin, care se opunea mai puţin dogmaticului Imre Nagy şi altor stalinişti ca László Rajk şi János Kádár, cu alte cuvinte, comuniştilor care, la prima impresie, aveau un sentiment naţional mai pronunţat. Însă genul acesta de distincţie între comunişti „nativi” sau „autohtoni”, respectiv comunişti „moscoviţi” sau „alogeni” este, aşa cum urmează să vedem, improprie şi chiar eronată.

Ungaria ieşea în prim-plan în raport cu celelalte state est-europene atunci când se punea problema recentului său trecut „revoluţionar”. A fost primul stat după Uniunea Sovietică unde a fost încercat, deşi pentru puţin timp, experimentul bolşevic. Béla Kun l-a pus în practică în 1919, dar invazia armatei române l-a determinat să se retragă în Uniunea Sovietică, devenind una din numeroasele victime ale proceselor staliniste din a doua jumătate a anilor 1930. Societatea maghiară păstra o amintire dezagreabilă puseului bolşevic iniţiat de Kun, fapt care s-a dovedit a fi un impediment substanţial în procesul de sovietizare al ţării. Dar nu unul insurmontabil.

La fel ca şi în România, Polonia, Cehoslovacia sau Bulgaria, partidele comuniste locale au fost instruite de Stalin să îşi camufleze în primă fază ambiţiile politice prin alcătuirea de „fronturi naţionale” care să includă partidele social-democrate împreună cu alte grupări de stânga,

multe dintre ele creaţii artificiale ale comuniştilor est-europeni lucrând în tandem cu Moscova în vederea atenuării animozităţilor faţă de fenomenul comunist şi de amintirea istorică a Rusiei ţariste, în raport cu care ostilitatea populară era foarte vie în regiune. La fel ca şi în cazul Cehoslovaciei, primele alegeri postbelice au fost libere şi au condus la formarea unor „coaliţii democratice genuine" (Berend: 1998,16). Dar ele aveau să fie de scurtă durată. Rákosi va numi foarte cinic şi expresiv această strategie politică „tactica salamului", adică „felierea" progresivă a opoziţiei. Dar opoziţia nu era percepută ca existând numai în exteriorul partidului. László Rajk a fost eliminat politic şi fizic în 1949, Rákosi considerând că acesta îi ameninţă poziţia (Brogan: 1990,115 – 120). În valul de epurări care au convulsionat la începutul anilor 1950 întreg „lagărul socialist", originat de paranoia crescândă a lui Stalin şi de declanşarea Războiului Rece, Rákosi a jucat „rolul cel mai activ", implicându-se în culisele luptei pentru putere din interiorul mai multor partide comuniste est-europene (Muraşko în Rusan: 1998,346).

Sovietizarea *Bulgariei* implică unele aspecte similare cu cea a României, dar şi multe diferenţe notabile, după cum urmează să vedem. Aliată a Germaniei naziste până în 1944, va întoarce armele după intrarea pe teritoriul ei a Armatei Roşii. Însă nu monarhia bulgară va fi responsabilă

pentru acest gest, aşa cum s-a întâmplat la Bucureşti, ci „Frontul Patriei”, un melanj politic alcătuit din grupări de stânga orchestrate de Partidul Comunist Bulgar. Spre deosebire însă de tacticile folosite în Polonia, Ungaria sau România, comuniştii bulgari s-au implicat „direct şi brutal” în construirea socialismului, iniţiind o campanie de teroare în masă (Brogan: 1990,196). În semn de protest, membrii non-comunişti ai frontului s-au retras din organizaţie în august 1945. Treptat, are loc lichidarea opoziţiei politice, în care locul central a fost deţinut Uniunea Agrarienilor şi de Partidul Socialist.

Celebrul Gheorghi Dimitrov, liderul Cominternului, o figură marcantă în lumea comunistă, a cărui popularitate fusese creată mediatic de Uniunea Sovietică şi începuse după ce obţinuse achitarea în procesul care i-a fost înscenat de nazişti în 1934 pentru incendierea Reichstag-ului – fusese însărcinat de Stalin cu preluarea conducerii Partidului Comunist Bulgar imediat după ce Armata Roşie ajunsese la Sofia. Cu puţin timp înaintea decesului său, survenit în iulie 1949, îl va epura pe Traicho Kostov. Acesta fusese liderul comuniştilor bulgari înainte de Dimitrov şi spre deosebire de mult mai impozantul său succesor, fidelitatea sa politică nu se îndrepta necondiţionat spre Moscova. Opunându-se jafului sistematic înfăptuit sub umbrela justificatoare a despăgubirilor de război pe care sovieticii îl

aplicaseră în multe dintre „democraţiile populare”, Kostov nu l-ar fi putut înlocui niciodată pe Dimitrov, foarte bolnav, la conducerea statului şi a Partidului Comunist Bulgar (Brogan: 1990,197 – 199). Cel puţin nu atât timp cât Stalin se mai afla încă în viaţă.

Ocupată succesiv în timpul celui de-al Doilea Război Mondial de armatele lui Musolinni, respectiv Hitler, *Albania* devine la rândul său, în septembrie

1944, republică populară. Partidul Comunist Albanez, condus de Enver Hoxha, fusese creat şi instalat la putere de către mişcarea de partizani a renumitului comunist iugoslav Josip Broz Tito. Comunizarea Albaniei şi a Iugoslaviei (care va fi tratată într-o altă secţiune a studiului, axată pe elucidarea poziţiei române faţă de conflictul sovieto-iugoslav) a urmat deci un traseu diferit de a celorlalte „democraţii populare”, realizându-se fără aportul determinant al Moscovei, mai ales că armata sovietică nu a ajuns niciodată pe teritoriul albanez. Acest fapt se va repercuta ulterior asupra centrului moscovit, cele două state devenind singurele din Europa de Est care s-au sustras tutelei ideologice şi geopolitice a Uniunii Sovietice, edificând regimuri comuniste independente.

Dacă procesul comunizării Albaniei s-a realizat în manieră *sui generis* comparativ cu restul „democraţiilor populare” (exceptând

Iugoslavia) Partidul Comunit Albanez nu va fi scutit de rivalităţi politice intestine. Taberele aflate în confruntare erau cea a aşa-zişilor „intelectuali", uniţi în jurul lui Enver Hoxha, respectiv cea a „proletarilor" unde se evidenţiase Koci Xoxe. Ultimul reuşise să câştige simpatia lui Tito, urmărind să acapareze puterea în partid şi să epureze facţiunea „intelectuală", suspectată de simpatii prooccidentale. După declanşarea conflictului Tito-Stalin şi expulzarea Iugoslaviei din Cominform, Xoxe va fi pus într-o postură foarte ingrată: protectorul său se afla acum în dizgraţia liderului de la Kremlin, în timp ce rivalul său, Enver Hoxha, îi intrase în graţii, înlăturat din funcţia de ministru de interne în 1948, Xoxe va fi judecat şi executat în primăvara anului următor (Brogan: 1990,174 – 178).

Odată intrate în sfera de influenţă a Moscovei, statele mai sus menţionate au devenit „democraţii populare" după un tipar general care a inclus, în accepţia istoricului Hugh Seton-Watson, trei etape: „coaliţii pluraliste", în care apar pe scena politică „fronturile naţionale" compuse din forţe de stânga între care, aparent, partidul comunist nu joacă un rol major; „coaliţiile de faţadă", unde elementul comunist devine proeminent în raport cu celelalte grupări politice, devenite pur decorative şi, în sfârşit, „instaurarea unui regim declarat comunist" (Soulet: 2008,52; Schöpflin: 1993,58 – 59).

Cum am putea înţelege mai bine semnificaţia expresiei „democraţie populară”? Pentru mintea „burgheză”, ea nu reprezintă decât o contradicţie în termeni sau, pur şi simplu, o „ipocrizie”. Numai că sintagma nu a fost gândită neapărat pentru mintea „burgheză”, ci pentru cea sovietică sau aflată în curs de sovietizare. Din acest punct de vedere, „democraţia populară” poate fi înţeleasă ca „participare populară de masă în procesul continuu de reînnoire naţională” (Tucker: 1971,11). Astfel, ea capătă un nou sens, acela de mobilizare permanentă, de revoluţionare „de sus în jos” a întreg corpului social pentru a facilita instaurarea cât mai rapidă şi mai eficientă a utopiei ideocratice (vezi Friedrich; Brzeziński: 1956,132).

Zbigniew Brezinski numeşte transformările politice, sociale şi economice experimentate de statele est-europene între 1945 şi 1947 „domesticism”. Termenul reflectă o oarecare relaxare temporară a directivelor ideologice sovietice, lăsând astfel loc unor iniţiative în plan local, ce-i drept limitate. Ceea ce înseamnă că proiectul sovietizării a fost doar schiţat, Stalin acceptând, în incertitudinea anilor postbelici, contribuţii personale ale comuniştilor locali la aplicarea „tacticii salamului”.

Domesticismul este pur şi simplu o perspectivă implicită care este inevitabil adoptată chiar şi de cei mai loiali funcţionari sovietici

atunci când le sunt atribuite sarcini specifice în contextul unor concepţii ideologice flexibilizate. Poate implica o frecventă şi inconştientă preocupare pentru obiectivele comuniste locale, domestice, în detrimentul obiectivelor internaţionale sovietice, mai generale. Absenţa unui scop extern direct, ca şi lupta împotriva capitalismului mondial sau a implicării sovietice directe în dirijarea unei anumite ţări, generează orientarea domestică la mulţi comunişti locali. Dar odată ce scopul devine evident şi priorităţile sunt din nou repuse pe tapet, acest tip de comunism ar trebui să se ajusteze la noile valori fără ezitare (Brezinski: 1971,52).

Ceea ce s-a şi întâmplat începând cu anii 1948 – 1949. Democraţiile populare lăsau acum locul republicilor populare, în timp ce preeminenţa leninismului post-revoluţionar anihila orice formă de alteritate politică, asociată cu implicit cu o formă potenţială sau manifestă de opoziţie.

3.2. De la monarhie la republică populară. România în intervalul 1945 – 1947

În data de 23 august 1944, după ce fusese timp de peste trei ani o aliată fidelă a Germaniei naziste, România şi-a conjugat, împreună cu tabăra aliată, efortul în vederea capotării dominaţiei celui de al Treilea Reich asupra Europei şi a stopării conflagraţiei mondiale. Iniţiativa acestui gest i-a aparţinut tânărului

monarh Mihai I care, cu ajutorul câtorva membri devotaţi din personalul Palatului şi beneficiind de suportul Partidului Naţional Ţărănesc (PNŢ), al Partidului Naţional Liberal (PNL), al Partidului Social-Democrat (PSD) şi al Partidului Comunist din România (PCdR), a reuşit să-l aresteze pe Ion Antonescu, dictatorul militar autoproclamat „conducător" în 1941 care a antrenat România într-un prelungită, extrem de costisitoare şi inutilă campanie de război împotriva Uniunii Sovietice (Ciobanu: 1991,20 – 25; Shafir: 1984,31; Markham: 1996,95 – 109; Franck: 1992,34 – 49; Ionescu: 1994,111 – 115; Ionniţiu: 1993,28 – 85).

Regele a fost avantajat de perspicacitatea şi promptitudinea colaboratorilor săi, dar cel mai important sprijin l-a primit din partea armatei înseşi. În primăvara lui 1944 Armata Roşie trecuse Prutul şi înainta spre Bucureşti. Armata română, reîntoarsă la rândul ei în ţară a revenit, „într-un fel, sub comanda directă a Marelui Stat Major român, chiar dacă operaţiunile erau strâns coordonate cu cele ale Wermacht-ului. Drept urmare", continuă Dinu Giurescu, „când Marele Stat Major, la porunca regelui Mihai, a dat ordinul de încetare a luptei pe frontul de Est, ordinul a fost executat integral, fără nicio defecţiune" (Giurescu: 1996,22. Vezi şi Deletant: 2001,45).

Imaginarul comunist a metamorfozat gradual lovitura de stat din 23 august, atribuindu-şi în cadrul ei un loc central (Giurescu: 1996,4 – 6),

deşi doar liderul comunist Lucreţiu Pătrăşcanu fusese activ implicat în această acţiune, iar PCdR, având sub 1.000 de membri, o aderenţă populară redusă şi o capacitate logistică pe măsură, ocupa în acel moment un loc insignifiant pe scena politică românească. Însă rescrierea în cheie ideologică a istoriei partidului va transforma ziua de 23 august 1944 într-un moment fondator al legitimităţii acestuia (Dej: 1956,100,831; Dej: 1960,21; Dej: 1962,104; Ceauşescu, I. Tucă, Ionescu, Duţu: 1985,31 – 45; Enescu: 1979,15 – 49; Zincă: 1970,2 – 16; *Magazin Istoric*: august 1974; Petric: 1981: 216), încercându-se astfel compensarea pentru reprobabila inactivitate din anii războiului, în care nu a fost organizată nicio mişcare de rezistenţă împotriva ocupantului nazist (Constantiniu, Chiper: 1995,9 – 10), în timp ce în alte viitoare „democraţii populare" grupările de partizani erau deosebit de active (Iugoslavia sau Polonia). Pe cale de consecinţă, comuniştii români se erijează în principalii orchestranţi a ceea ce va fi denumit, în istoriografia dintre 1948 – 1989, „marele act istoric", „insurecţia naţională armată antifascistă" şi, respectiv, „revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă" (Giurescu: 1996,6). Cu toate acestea, într-o lucrare publicată la sfârşitul regimului, partidul nu mai este nici măcar menţionat ca participant la lovitura de stat, dar se insistă totuşi asupra congruenţei dintre aceasta şi

„transformările revoluţionare care au avut loc în ţară” (Dobrinescu: 1988,24 – 32).

Cu acordul liderilor PNŢ (Iuliu Maniu), PNL (I.C. Brătianu), PSD (Titel Petrescu) şi a reprezentantului PCdR Lucreţiu Pătrăşcanu, deşi ilegalistul Constantin Pârvulescu apărea în cotidianul comunist *Scânteia* cu titulatura de secretar general al partidului la începutul lui septembrie 1944 (Constantiniu: 2003,8; Deletant, Pearton: 1998,183 – 184) – regele Mihai a desemnat componenţa noului guvern, avându-l ca prim-ministru pe generalul Constantin Sănătescu. Pătrăşcanu ocupa funcţia de ministru interimar al Justiţiei (Cioroianu: 2005,55), prima funcţie guvernamentală deţinută de un comunist în România.

Ca peste tot în Europa de Est în acei ani, ambiţiile hegemonice ale partidelor comuniste erau camuflate prin intermediul „fronturilor naţionale” orientate împotriva „fascismului” (termen generic sub cupola căruia erau incluşi toţi anticomuniştii sau non-comuniştii potenţial ostili). Finanţat de Moscova, comunismul românesc începe o campanie mediatică de amploare pentru denigrarea guvernului şi în vederea sporirii rândurilor „Blocului Naţional Democrat”. Vizat era în primul rând grupul social care alcătuia laitmotivul ideologiei marxist-leniniste, proletariatul industrial.

Activiştii PCdR încep de îndată mobilizarea

lucrătorilor din fabrici. […]. Presa procomunistă publică ştiri despre demonstraţii de stradă şi adunări menite să exprime „voinţa populară” în sprijinul „Platformei” (programului de preluare a puterii a membrilor forţelor politice „progresiste”, bazat pe „democratizarea” educaţiei, armatei sau a administraţiei publice, n.m.) şi a unui guvern FND. Au urmat, firește, adeziunile la Frontul Naţional Democrat: PCdR, Partidul Social Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Socialist Ţărănesc, Uniunea Patrioţilor, Partidul Ţărănesc Popular, Frontul Unic Muncitoresc (FUM), Frontul Naţional Democrat al Tineretului, Tineretul Democrat Universitar. Cu excepţia social-democraţilor, toate aceste „partide”, „fronturi” şi „uniuni” aveau un număr foarte redus, uneori simbolic, de aderenţi (Giurescu: 1996,32).

Perseverenţa cu care comuniştii locali şi cei sovietici încercau să îşi extindă influenţa nu se limita doar la nivel politic. Exemplificator în acest sens este cazul ARLUS (Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică), o grupare alcătuită preponderent din intelectuali cu simpatii procomuniste, axaţi pe compunerea unei imagini „cosmetizată şi aseptizată” a Uniunii Sovietice şi pe înregimentarea populaţiei cu un anumit grad de educaţie în campanie de reimaginare a politicii şi societăţii româneşti în consonanţă cu utopicul obiectiv al revoluţiei mondiale dirijate de Moscova. Înfiinţată la scurt

timp după ieşirea României din Axă se va transforma în 1946 în „Partidul Naţional Popular”, devenind una din multele şi nesemnificativele organizaţii „frontiste”. Se va autodesfiinţa în 1949, după ce motivul care condusese la existenţa sa se împlinise în anul anterior, când România a intrat în rândurile „democraţiilor populare” (Cioroianu: 2005 a, 106 – 148; Şandru: 2007,210 – 211).

Datorită acţiunilor subversive dirijate de PCdR, presiunilor sovietice şi, nu în ultimul rând lipsei de implicare dincolo de spectrul declarativului a puterilor aliate occidentale, regele Mihai este nevoit să remanieze cabinetul Sănătescu. Anticipabil, numărul miniştrilor comunişti se va multiplica: pe lângă Pătrăşcanu, acum ministru plenipotenţiar la Justiţie, Gheorghe Gheorghiu-Dej va prelua portofoliul Comunicaţiilor, Teohari Georgescu va fi numit subsecretar la Ministrul de Interne iar viitorul prim-ministru Petru Groza, liderul Frontului Plugarilor, va ocupa postul de vicepremier (Cioroianu: 2005 a, 55).

Era însă insuficient pentru ambiţiile politice ale liderilor PCdR. Asaltul propagandistic asupra populaţiei, muncitorii şi ţăranii fiind vizaţi cu predilecţie, se amplificase. Peste tot în marile oraşe ale ţării aveau loc „greve spontane” unde se cerea demisia imperativă a guvernului şi înlocuirea lui cu unul „de largă concentrare democratică”, în timp ce manifestările de

susţinere a partidelor cu aderenţă populară erau sistematic obstrucţionate, iar publicarea principalelor cotidiene PNŢ şi PNL boicotată prin tergiversările sindicatului tipografilor din Bucureşti dominat de comunişti (Giurescu: 1996,174 – 182; Scurtu: 1996 a, 422 – 423). La cererea expresă a sovieticilor, ziarele acestor partide primeau chiar şi o cantitate de hârtie de zece ori mai mică decât cea alocată cotidianului comunist *Scânteia* (King: 1980,50). Nu în ultimul rând, nu numai presa opoziţiei era intimidată şi împiedicată să-şi desfăşoare activitatea: începând cu primele luni ale ocupaţiei sovietice manualele şcolare au fost rescrise pe cât posibil, eliminându-se orice conţinut „dăunător”; hărţile au fost de asemenea modificate, fiind omise Basarabia şi ţinutul Herţa; proiecţiile cinematografice, emisiunile radio şi corespondenţa populaţiei erau de asemenea cenzurate (Mocanu: 1995,199 – 201). În aceste condiţii, partidele numite în istoriografia stalinizată „istorice” vor pretinde organizarea de alegeri democratice, singura măsură funcţională aptă de a surmonta criza politică aflată pe un traseu ascendent. Opţiunea lor se lovea de intransigenţa Anei Pauker sau a lui Vasile Luca, lideri comunişti de formaţie cominternistă, reîntorşi în România după 23 august. Alegerile libere ar fi subminat proiectul comunist centrat pe stalinizarea graduală a ţării şi ar fi reflectat la nivel politic ponderea socială

impresionantă pe care o deţinea în acel moment, în ciuda eforturilor depuse de „frontişti”, PNŢ (Ionescu: 1994,132 – 133).

În procesele de sovietizare, agenţii „revoluţiilor antifasciste” aveau ca obiectiv central penetrarea şi acapararea ministerelor cheie (Internele, Justiţia, Armata), poziţii din care „felierea” opoziţiei fasciste, iar mai apoi burghezo-moşiereşti putea fi facilitată cu un maximum de beneficii şi costuri relativ reduse, în România, regele Mihai rezistase presiunilor de a numi un reprezentant comunist sau agreat de PCdR la conducerea ministerului de Interne. Odată cu amplificarea injoncţiunilor sovietice, generalul Nicolae Rădescu va fi desemnat prim-ministru. Acesta va prelua şi postul de ministru de Interne, într-o ultimă încercare de a evita plasarea sa pe orbita influenţei FND. Deşi lăudabilă, iniţiativa noului prim-ministru s-a dovedit a fi efemeră şi aproape superfluă în contextul constrângerilor corelate ale comuniştilor români (subsecretarul de stat de la Interne Teohari Georgescu infiltrează agenţi comunişti în minister şi refuză să se supună ordinului de demitere semnat de Rădescu) (Ionescu: 1994,133 – 134), respectiv a celor sovietici (Andrei Ianuarievici Vîşinski, adjunctul comisarului poporului pentru relaţii externe Viaceslav Molotov, exprimă cu cinism şi ipocrizie nemulţumirea Uniunii Sovietice relativ la impasul politic ce afectează România, propunând totodată

soluţiile identificate de Moscova pentru a-l depăşi). La fel, încă din octombrie 1944, într-o convorbire purtată între ministrul de externe Grigore Niculescu-Buzeşti şi generalul sovietic Vinogradov, primul afirma că „soluţia raporturilor noastre cu Uniunea Sovietelor şi politicii noastre internaţionale" nu erau degăsit în niciun caz în marile capitale occidentale, „cum greşit s-a procedat până acum, ci numai la Moscova" (Mocanu: 1995,81).

În primăvara anului 1945 Vîşinski îi adresează un ultimatum regelui Mihai pentru numirea unui guvern integral controlabil de către sovietici. Monarhul, încurajat de recenta conferinţă de la Yalta, unde se adoptase principiul consultărilor colective a celor trei „mari" în privinţa problemelor politice din ţările ocupate (Stokes: 1991,15,18) speră să poată tergiversa din nou lucrurile, anunţându-l pe reprezentantul sovietic de demararea „consultărilor" cu partidele politice pentru înfiinţarea unui cabinet Rădescu remaniat. Dar Vîşinski este tranşant atunci când apreciază gestul drept nesatisfăcător. „Noi (sovieticii, n.m) considerăm pe Rădescu fascist şi guvernul lui fascist sau cel puţin susţinător de fascişti... Vă declar oficial în numele guvernului meu că nu putem tolera un asemenea guvern..." afirma subalternul comisarului poporului pentru afaceri externe Viaceslav Molotov la o întrevedere personală cu regele. Pentru ca mai apoi să îi

transmită, pentru a risipi orice urmă de echivoc, următorul mesaj: „Dacă guvernul nu este schimbat imediat noi (sovieticii, n.m.) nu mai putem răspunde de existenţa liberă a poporului român” (Giurescu: 1996,305 – 306; Ionescu: 1994,136).

Confruntat cu o astfel de alegere, monarhul este nevoit să accepte propunerea sovietică pentru postul de premier: Petru Groza, conducătorul organizaţiei „frontiste” care existase, cu intermitenţe, şi în perioada interbelică – Frontului Plugarilor. Iată ce informare transmitea Vîşinski superiorului său Molotov în data de 4 martie, cu o zi înaintea formării noului cabinet: „Groza a fost la rege şi a pus problema caracterului intolerabil al oricăror tergiversări în formarea guvernului”. Regele Mihai s-a menţinut pe poziţii principiale, încercând totuşi să îşi impună punctul de vedere. Recunoscând, în acele împrejurări „guvernul Groza drept unicul posibil”, tânărul monarh a afirmat cu fermitate că „nu poate să ocolească partidele istorice”. Situaţia era însă deja tranşată. „Groza”, încheie Vîşinski telegrama trimisă lui Molotov, „va rămâne pe poziţiile iniţiale” (Ciuceanu: 1997,140). Calificat de Archibald Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, drept un „nătărău jovial” (Scurtu: 1996 a, 94), noul prim-ministru dispunea însă de fler politic. Afirmând răspicat că „odată pierzând războiul, am avut norocul de a fi alături de cei ce

au câştigat victoria", acest adăuga: „Nu se poate să nu pătrundă până şi în cea mai întunecată minte ideea că, odată alături de aceşti biruitori, alături de uriaşa noastră vecină din Răsărit, trebuie să mergem înainte pe linia istorică, alături de ei" (Groza: 1973,338). Relaţiile sale cu PCR nu au fost însă în permanenţă atât de cordiale în această perioadă pe cât se crede de obicei. Dimpotrivă, deoarece la nivel local PCR acţiona făţiş pentru neutralizarea filialelor Frontului Plugarilor, Groza se manifesta uneori vehement, neezitând chiar să-i ameninţe cu pistolul pe unii lideri comunişti, ca de exemplu Lucreţiu Pătrăşcanu, aflăm dintr-un raport secret al generalului sovietic Susaikov către Molotov (Ciuceanu: 1997,213 – 217). Bineînţeles, după abolirea pluripartidismului şi comunizarea integrală a ţării, situaţia organizaţiilor politice independente, în ciuda atribuţiilor lor de anticamere ale PCR, a devenit şi mai precară. „Viitorul lor nu este de lungă existenţă. Când condiţiile vor permite aceasta, sigur că vom merge la desfiinţare. Asta este lege", clarifica Gheorghiu-Dej problema în 1951 (Moraru C. et. al.: 2004,537).

Cortland Van Rensselaer Schuyler, reprezentantul Statelor Unite în Comisia Aliată de Control, organism politico-militar compus din membri marcanţi ai armatelor principalilor învingători în al Doilea Război Mondial care se

regăsea în majoritatea statelor foste aliate ale Germaniei naziste în Europa de Est şi care îndeplinea o funcţie executivă temporară, până la organizarea de alegeri parlamentare şi reintrarea vieţii politice în normalitate – scria în jurnalul său următoarele cuvinte: „Este pentru prima oară când regele ia o decizie neconstituţională. Este clar că a fost nevoit să capituleze, probabil în urma unor noi presiuni din partea lui Vîşinski” (Schuyler: 1997,63). Însă natura acestor presiuni, ce vizau însăşi suveranitatea şi independenţa, fie ea în curs de formalizare, a statului român, i-au rămas probabil inaccesibile generalului american. Schuyler nu a ezitat să critice ameninţările vehemente ale forţelor procomuniste la adresa liderului ţărănist Iuliu Maniu, concretizate deseori prin afişe propagandistice care incitau la chiar la lapidarea sa (Ciuceanu: 1997,147 – 148). De asemenea, Schuyler a dat de înţeles ocupanţilor sovietici, încă de la începutul anului 1945, că partea americană nu este de acord cu preluarea puterii politice de către un singur partid, aluzie clară la tentativele de comunizare a ţării iniţiate de Moscova. Totodată, a propus ca, în eventualitatea unei lovituri de stat, Comisia Aliată de Control să redacteze un anunţ public prin care să îşi declare făţiş dezacordul (Mocanu: 1995,232 – 233).

Comisia Aliată de Control, înfiinţată în baza armistiţiului semnat de guvernul de la Bucureşti

cu sovieticii în septembrie 1944 (Banu: 2004,61) nu era decât un simulacru al reprezentativităţii echitabile a Statelor Unite, Marii Britanii şi Uniunii Sovietice în problemele interne ale României. În realitate, interesele sovietice primau, fiind contestate doar la nivel retoric de către ceilalţi membri ai comisiei; odată ce România intrase pe itinerariul leninismului postrevoluţionar, prezenţa şi sporadicele proteste legate de încălcările drepturilor omului sau a oricăror alte tipuri de drepturi efectuate de oficialii de la Washington sau Londra căpătaseră un rol decorativ tot mai proeminent. De altfel, la sfârşitul anului 1945, cu ocazia unei recepţii private organizate de generalul Schuyler în cinstea senatorului american Pepper cu ocazia vizitei pe care o făcea în România şi la care au participat, desigur, şi invitaţi sovietici – Pepper „a repetat nu o dată" că nu există interese economice majore ale Statelor Unite în România, cifra comerţului fiind mai degrabă simbolică, aproximativ 40 de milioane de dolari pe an. În aceste condiţii „este treaba României dacă îşi propune să facă comerţ cu U.R.S.S., America nu se va amesteca" (Mocanu: 1995,400). Situaţia era deci destul de clară: iată unul dintre principalele motive pentru care nu numai România, ci întreaga Europă de Est postbelică nu a contat mai mult decât simbolic în politica externă a Washingtonului, cel puţin până la sfârşitul anilor

1960.

Dar regele Mihai era decis să speculeze ponderea politică, chiar minimală, pe care reprezentanţii puterilor occidentale o aveau la Bucureşti. Nemulţumit de componenţa cabinetului Groza, care includea comunişti în fruntea ministerelor cheie, „frontişti" în celelalte şi pe liberalul disident Gheorghe Tătărăscu la conducerea afacerilor externe – monarhul demarează o acţiune de protest ingenioasă şi relativ eficientă, care va rămâne cunoscută sub numele de „greva regală".

Gestul monarhului se traducea prin refuzul de a semna orice tip de act emis de guvern, sincopând astfel, deşi pentru doar câteva luni, amplificarea puterii regimului democrat-popular. Un stimulent în această direcţie l-a constituit refuzul guvernului american şi a celui britanic de a recunoaşte guvernul Groza, considerat, pe bună dreptate, drept „nereprezentativ" deoarece nu includea membri ai „partidelor istorice" (Cioroianu: 2005 a, 61). Se pare că Stalin ar fi apreciat, la modul ironic, „originalitatea" tânărului monarh român, o trăsătură rar întâlnită, după părerea sa, la membrii caselor regale (Ciachir: 1996,341), dar despre care generalul Susaikov îşi făcuse o părere diferită, considerând că „nu străluceşte prin calităţi intelectuale deosebite", neavând nici „păreri ferme şi convingeri personale în probleme de principiu" (Ciuceanu: 1997,180).

Opinia lui Susaikov este confirmată şi de către fostul prim-ministru, generalul Sănătescu, pentru care regele era „foarte timid” şi reticent în a ţine discursuri publice (Sănătescu: 1993,127).

Mihai a cerut depunerea mandatului de către Petru Groza pentru urgentarea procedurilor necesare creării unui nou guvern, dar acesta a refuzat categoric, „spunând că are de realizat mandatul încredinţat. Regulile democraţiei erau de partea regelui. Dar acesta pierduse fără să o ştie încă, deşi jucase foarte frumos” conchide plastic Camil Demetrescu (Demetrescu în Buzatu: 1991,324). „Era pentru întâia dată în toată istoria constituţională a României, începând cu 1866”, aflăm de la Dinu Giurescu, când „un prim-ministru refuza să demisioneze atunci când regele – care avea această prerogativă – i-o cerea” (Giurescu: 1999,17). Era însă tot pentru prima dată când România se confrunta cu un astfel de context politic şi geopolitic.

Flagrantelor abuzuri şi injustiţii ale sovieticilor părea că li se oferă, pentru prima dată, o împotrivire fermă. De fapt, vocea Occidentului era destul de timorată, parţial şi din cauza faptului că Churchill recunoscuse într-o scrisoare adresată preşedintelui american Roosevelt de înţelegerea pe care o făcuse cu Stalin în anul precedent de a păstra Grecia necomunizată din raţiuni de stat britanice în favoarea unei implicări simbolice în politicile interne ale României şi Bulgariei,

înţelegere pe care, aparent, ambii protagonişti intenţionau să o respecte (Roberts: 1969; 268 – 269). O conferinţă internaţională a fost organizată la Moscova în vederea soluţionării acestui impas politic. Participanţii principali: miniştrii de Externe ai celor trei „mari”: James Byrnes din partea Statelor Unite, Ernest Bevin din partea Marii Britanii şi Molotov din partea Uniunii Sovietice. Conferinţa decide includerea în cabinetul Groza a câte unui membru PNŢ, respectiv PNL, ambii necesitând indispensabilul consimţământ al Moscovei, organizarea de alegeri libere şi, nu în ultimul rând, înfiinţarea unei comisii interaliate compusă din Vîşinski împreună cu Averell Harriman şi Archibald Clarek Kerr, ambasadori din partea Washingtonului, respectiv Londrei la Moscova (Bâtfoi, 2004: 347; Cioroianu: 2005 a, 61 – 64; Frunză: 1990,318; Baciu: 1990 a, 209). Pe scurt, un triumf al liderilor de la Kremlin şi al acoliţilor lor români. O va recunoaşte şi noul secretar general al Partidului Comunist Român (PCR) – noua titulatură fusese adoptată la Conferinţa Naţională a partidului din octombrie 1945 (Dej: 1956,9) – Gheorghe Gheorghiu-Dej, care va afirma, în discursul ţinut în Polonia peste doi ani cu ocazia înfiinţării Cominformului, că cercurile reacţionare anglo-americane au încercat pe cale de presiune diplomatică să înlăture noul guvern ca nereprezentativ şi să redea partidelor reacţionare locul conducător în guvern. Datorită

sprijinului energic al Guvernului sovietic, reprezentanţii Angliei şi ai Statelor Unite ale Americii au fost siliţi să accepte soluţia dată de acordul de la Moscova din ianuarie 1946. Guvernul Groza a rămas la putere. Reacţiunea nu a obţinut decât posibilitatea de a avea câte un ministru fără portofoliu din fiecare din cele două partide reacţionare: P.N.Ţ. Şi P.N.L. Dar şi aceşti doi miniştri urmau să fie acceptaţi de guvernul Groza (Dej: 1956,106).

Au fost aleşi pentru a face parte din cabinetul impus de sovietici Emil Haţieganu din partea PNŢ, respectiv Mihai Romniceanu, membru al PNL. Amândoi reprezentau figuri politice teme (una din condiţiile specificate implicit de Moscova) a căror ministeriate vor fi condiţionate de absenţa portofoliilor (Şandru: 2007,187 – 188). Vor demisiona după rezultatele campaniei electorale din anul următor ca un corolar al dezacordului „partidelor istorice" în raport cu subminarea galopantă a instituţiilor depozitare ale tinerei şi asediatei democraţii româneşti (Ionescu: 1994,155; Cioroianu: 2005 a, 65).

Următoarea etapă în procesul „felierii" opoziţiei a constituit-o aşadar alegerile trucate din toamna anului 1946 unde, apreciază R.L. Wolff, „toate mijloacele de furt, violenţă şi lipsă de scrupule ce s-au folosit vreodată în Balcani au fost utilizate din plin" (Wolff în Ionescu: 1994,154). Frontul Naţional Democrat (FND), care a

participat la campania electorală sub denumirea de „Blocul Democrat”, a reuşit să îşi asigure 347 de locuri în viitorul legislativ, în timp ce ţărăniştii au obţinut doar 33 (o cifră invers proporţională cu reala lor popularitate), iar liberalii numai trei. Înainte de alegeri, regele Mihai fusese constrâns să aprobe noua lege electorală „care prevedea o legislativă unicameralã şi garantarea dreptului de vot femeilor, votul fiind însă refuzat fasciştilor, celor din Garda de Fier şi celor care luptaseră împotriva «aliaţilor»”. Se pare că experienţa alegerilor libere din Cehoslovacia şi Ungaria îl convinsese pe Stalin cât de intense erau sentimentele anticomuniste şi anti-ruse manifestate de populaţiile est-europene, acesta nemaidorind „să-şi asume un risc similar în România” (Ionescu: 1994,152 – 155; Stanomir: 2006,19; vezi şi Ţârău: 2005,427 – 493).

Ambasadorul sovietic la Bucureşti, Serghei Kavtaradze, nu fusese satisfăcut de felul în care Blocul Democrat planificase alegerile, aducând acest lucru la cunoştinţa ministerului de externe al Uniunii Sovietice.

În problema raportului de forţe în alegeri, nici conducerea Partidului Comunist Român nu are o părere unitară. O parte a acesteia (Gh. Dej, Ana Pauker, Bodnăraş) cred că Blocul Democratic va primi la alegeri maxim 60%, alţii consideră că 65 – 70%, însă prin folosirea corespunzătoare a posibilităţilor pe care le dă legea electorală şi prin

utilizarea unei anumite „tehnici” toţi speră să ridice numărul voturilor la 90%.

Trebuie remarcat că în intenţia sa de a folosi „tehnica” în timpul alegerilor, Blocul guvernamental, se pare, nu prea respectă conspirativitatea, deoarece unii şefi ai partidelor istorice din provincie sunt deja informaţi, după spusele lor, despre măsurile pe care Blocul guvernamental are intenţia să le aplice în diferite regiuni în scopul falsificării. „Istoricii” (membrii partidelor istorice, n.m.) şi protectorii lor, nesperând în victorie, sunt mai interesaţi să compromită alegerile şi să demonstreze caracterul ilegal al acestora. Din această cauză folosirea măsurilor de „tehnică” electorală reprezintă o problemă riscantă şi periculoasă, însă, probabil că experienţa organizatorică şi considerente politice judicioase nu vor permite conducătorilor să facă vreun pas imprudent (Scurtu: 1996 a, 445 – 446; vezi şi Sănătescu: 1993,173).

Paradoxal însă, aşa cum se poate afla dintr-un raport al ambasadorului britanic la Bucureşti, Adrian Holman, către prim-ministrul laburist Clement Atlee, „majoritatea copleşitoare pe care se pare că a obţinut-o opoziţia în alegeri a fost în cea mai mare parte rezultatul voturilor membrilor partidelor de guvernământ, inclusiv ai Partidului Comunist, pe care guvernul îi considerase a fi de încredere” (Scurtu: 1996 a, 569). Pentru Holman, „Era evident că mulţi dintre adepţii lor înfocaţi se

alăturaseră Partidului Comunist numai pentru un profit personal, dar, când venise momentul să-şi exprime voinţa, votaseră cu opoziţia. Nici chiar muncitorii feroviari, din rândurile cărora se recrutau trupele comuniste de şoc, şi nici funcţionarii de la Ministerul de Finanţe şi Ministerul de Război nu susţinuseră guvernul" (Scurtu: 1996 a, 573). Nu este deci de mirare că Uniunea Sovietică nu avea prea mare încredere în capacităţile organizatorice ale comuniştilor români, mai ales dacă luăm în calcul numărul derizoriu de membri şi totala lipsă de influenţă a PCdR înainte de şi în timpul războiului. Pe de altă parte însă, aceştia s-au dovedit a fi, încă de la început, elevi silitori.

În ciuda unor timide proteste occidentale, noul Parlament, configurat astfel încât să avantajeze organizaţiile şi partidele membre FND, a fost în cele din urmă acceptat. Pe cale de consecinţă, unul dintre ultimele impedimente importante în parcursul stalinizării României consta acum în însăşi existenţa PNŢ şi a PNL. Majoritatea socialiştilor votaseră deja afilierea la PCR, într-un congres ţinut în luna mai. Titel Petrescu, membru fondator al PSD, anticipând acest deznodământ, va pune bazele Partidului Socialist Independent cu care se va prezenta, într-un gest de bravură, la alegeri. Fără succes însă. Socialiştii disidenţi vor fi înglobaţi forţat în ceea ce va deveni la începutul anului 1948 Partidul

Muncitoresc Român (PMR), iar Petrescu va cunoaşte funesta experienţă a închisorilor comuniste (Ionescu-Gură: 2005,27 – 83; Markham: 1996,243 – 247; Ionescu: 1994,152). PMR ar fi trebuit să se numească PUM (Partidul Unic Muncitoresc), „dar, în circumstanţe care rămân obscure" s-a optat până la urmă pentru prima variantă denominativă (Shafir: 1985,42; Scurtu: 1994 a, 371; Scurtu: 1994 b, 227 – 235; Moraru C. et. al.: 2002,8).

Revenind la PNŢ ŞI PNL, primul va fi desfiinţat în vara anului 1947 în urma unui decret guvernamental, în timp ce ultimul a ales, în aceeaşi perioadă, calea autodizolvării. O parte dintre ţărăniştii proeminenţi (excluzându-l pe Iuliu Maniu) vor fi antrenaţi într-o încercare de emigrare ilegală, regizată de comunişti. Atunci când avionul cu care urmau să părăsească România staţiona înainte de decolare pe aeroportul Tămădău, aceştia vor fi arestaţi, iar ulterior judecaţi şi încarceraţi (Onişoru: 2008). Un pretext perfect pentru PCR să dizolve forţat „partidele istorice" şi structurile subiacente lor (Ionescu: 1994,161 – 162). La finalul aceluiaşi an, după presiuni sporite şi şantaje din partea lui Gheorghiu-Dej şi a lui Petru Groza, aflaţi sub îndrumarea directă a lui Vîşinski (Scurtu: 1991,170 – 177; Scurtu: 1994 b, 288 – 289), regele Mihai este constrâns să abdice şi să părăsească ţara, gest exploatat masiv mai apoi de către

propaganda comunistă, îndepărtarea regelui apărea ca şi consecinţă a unui proces firesc. Pentru militantul comunist Gheorghe Vasilichi, „Era deci normal ca acum, când clasa moşierească şi capitalistă ca şi bancherii nu mai au nicio (sic!) putere, monarhia, care rămăsese ca o coadă, să rămână ca ceva atârnat în aer şi să fie şi ea lichidată”. În acest sens, unul dintre imperativele propagandistice imediate ale noului regim a constat în desfiinţarea „legendei” conform căreia „regele ar fi fost un om care nu făcea politică, stătea deasupra claselor, nu se amesteca în cearta dintre partide sau clase, ci împărţea dreptatea acelora care o aveau, indiferent din ce categorie socială făceau parte” (Moraru C. et. al.: 2002,7). Independent de faptul că, deşi stipulată la nivel constituţional, neutralitatea monarhului în general era de cele mai multe ori absentă, deceniile de propagandă comunistă nu au elucidat adevărul istoric referitor la afinităţile politice ale regilor români, ci au căutat, fără a şi reuşi, să creeze o simplă contra-legendă prin care rolul atât al instituţiei, cât şi al indivizilor care au personificat-o cu timpul, a fost grosier denaturat.

* * *

Sovietizarea României s-a desfăşurat sinuos şi relativ dificil, existând şi situaţii neprevăzute, ca „greva regală”, de exemplu. Fostul ministru de externe al Uniunii Sovietice, Viaceslav Molotov, a recunoscut în conversaţiile sale cu Felix Chuev că

România şi Ungaria au fost ţările comunizate cu cele mai mari eforturi (Chuev: 1993,62 – 63). Însă, odată România intrată în colimatorul Moscovei, procesul a fost implementat după un mecanism articulat exclusiv la nivel politico-ideologic şi deci indolent relativ la comportamentul societăţii sau al elitei politice (Roberts: 1969,265). Chiar dacă au fost făcute concesii, ele au fost ghidate întotdeauna de raţiuni politice şi în subsidiar ideologice. Moralitatea, sentimentul de vină sau pur şi simplu preocuparea autentică pentru nevoile locale nu au existat, aparenţa lor sporadică fiind manipulată în vederea atingerii ţelului mai sus amintit.

În această direcţie se încadrează şi relaţiile economice ale tinerei democraţii populare cu protectorul sovietic. Profitând de un artificiu legal, şi anume faptul că tratatul de neagresiune cu Uniunea Sovietică fusese semnat în noaptea dinspre 12 spre 13 septembrie 1944 (Baciu: 1991,274 – 279), la trei săptămâni după ce România ieşise din Axă, bunurile expropriate de Armata Roşie în acest interval nu au fost incluse în compensaţiile de război, şi aşa imense, pe care Bucureştiul a a fost nevoit să le plătească Moscovei în contul daunelor produse de armata română în perioada în care a luptat împreună cu forţele Wermachtului pe teritoriul sovietic. În plus, unităţi ale armatei române erau dezarmate episodic de sovietici, în ciuda încetării *de facto* a

ostilităţilor dintre cele două părţi (Giurescu: 1996).

Suma stabilită ca despăgubiri de război, 300 de milioane de dolari constând în diferite tipuri de bunuri, a fost plătită înzecit, sugerează mai multe analize economice (Zamfirescu: 1995,19; pentru o apreciere mai detaliată legată de aceste cifre vezi Deletant: 1991,259 – 260). Analize recente fixează cifra reală a despăgubirilor la 1,2 miliarde dolari (Păun: 2009,346,374). Datoria a fost eşalonată pe şase ani, câte 50 de milioane de dolari anual; cursul de schimb al dolarului a fost însă cel din 1938, nu cel din 1945, când inflaţia postbelică era la apogeu. Moscova nu a cedat la acest capitol, în ciuda insistenţelor reprezentanţilor Comisiei Române pentru Aplicarea Armistiţiului, condusă de Savel Rădulescu. Astfel, considera Rădulescu, suma reală a despăgubirilor creştea de aproximativ cinci ori (Mocanu: 1995,108). Pe de altă parte, o analiză a ministerului de externe al Statelor Unite avansa numai o creştere de „cel puţin 75%”. Însă tot acolo putem citi că, din cei 300 de milioane de dolari stabiliţi la cursul din 1938, România plătise în primul an (septembrie 1944-septembrie 1945) „echivalentul a 610 milioane de dolari” (Mocanu: 1996,141). Cert este că, în septembrie 1945, la un an deci de la semnarea armistiţiului cu Uniunea Sovietică, Moscova fixa datoria României la 948 miliarde de lei, conform cursului existent în aprilie 1945,

dintre care 348 de miliarde erau consideraţi ca achitaţi (Mocanu: 1995,362 – 363).

Au fost înfiinţate în acest sens numeroase societăţi cu capital mixt, sovieto-român, axate teoretic pe eficientizarea economiei româneşti. În practică, sovromurile s-au dovedit a fi un instrument pentru abuzarea fragilei economii postbelice a României şi pentru direcţionarea tuturor bunurilor de origine germană înspre Uniunea Sovietică (Banu: 2004,123). Ca un fel de despăgubire tacită pentru politica economică pe care o practica, Moscova făcea apel la naţionalismul populaţiei. Armistiţiul din septembrie declara nul şi neavenit Dictatul de la Viena din 1940, prin care Ungaria, cu aprobarea Germaniei naziste, ocupase Ardealul de Nord. Cu toate acestea, Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa, anexate de sovietici în acelaşi an, nu aveau să fie returnate (Deletant: 2001,54). Imaginea generală a României „a întrunit", în acea perioadă, „toate trăsăturile unei ocupaţii militare". Însă responsabilitatea pentru acest *statu-quo* era difuză şi ţinea de raporturile de forţă încă nedefinitivate de la sfârşitul războiului şi deci nu putea fi atribuită preponderent, aşa cum încearcă să ne convingă Ion Şuţa, dezinteresului vinovat al puterilor occidentale (Şuţa: 1991,286 – 297).

Tonul encomiastic al istoriografiei române din perioada conducerii lui Gheorghiu-Dej la adresa rolului Armatei Roşii în reorganizarea postbelică a

ţării avea să fie atenuat treptat în timpul epocii Ceauşescu, pe măsură ce veleităţile independentiste ale secretarului general al PCR se amplificau. În ultimii ani ai regimului, a devenit de-a dreptul critic.

Un document din 1 septembrie 1944, al Ministerului Afacerilor Străine menţiona că „trupele sovietice dau impresiunea de a considera România ca ţară ocupată" şi observa, de asemenea, „este greu de stabilit contactul cu unii generali sovietici, care declară că nu au niciun fel de instrucţiuni de la Moscova". Dezarmarea trupelor române, pe alocuri, cererea sovietică de a prelua Comandamentul Militar al Capitalei, dezorganizarea transporturilor, prin exagerarea rechiziţiilor de materiale şi autovehicule sunt fapte, menţiona nota Externelor, „care trebuie aduse la cunoştinţa celor trei ambasadori, arătându-li-se că sunt contrare declaraţiei lui Molotov". […]

Cu toate aceste nereguli, guvernul român a căutat să-şi respecte, cât mai corect, obligaţiunile asumate la 13 septembrie 1944. Celor trei probleme (colaborarea militară, măsurile cu caracter intern şi respectarea angajamentelor externe) li s-a răspuns cu maximum de bunăvoinţă, făcându-se tot ceea ce îngăduiau împrejurările. O serie de defecţiuni, cum ar fi lipsa de timp necesar unei organizări prealabile, insuficienţa mijloacelor de acţiune ale

administraţiei române dezorganizate, efectele bombardamentelor, schimbările de personal, lipsa de coordonare între măsurile luate de înaltul Comandament Sovietic şi administraţia românească, nu puteau fi reproşate serviciilor româneşti (Dobrinescu: 1988,63 – 64, subl. m.).

Populaţia, în special cea rurală, era principalul perdant al întâlnirilor cu Armata Roşie (Stănescu, Zamfirescu: 1998).

În afară de 23 august sau 1 mai, în RPR se mai sărbătoreau şi alte evenimente de importanţă capitală pentru regim. Unul dintre ele era reprezentat de către „săptămână prieteniei româno-sovietice", care avea loc între întâi şi şapte noiembrie. Festivitatea se desfăşură „sub semnul popularizării grandioaselor realizări ale regimului sovietic, a popularizării luptei pe care [acesta] o duce în fruntea lagărului păcii împotriva imperialiştilor provocatori de război, pentru pace şi progres". În 1949, Comitetului Judeţean al PMR Timiş, ca de altfel tuturor celorlalte comitete judeţene, i se trasase sarcina de a „constitui" în cel mai scurt timp posibil „o Comisie de sărbătorire" a evenimentului cu rolul de a „conduce efectiv întreaga campanie". Urmau să fie aduse în prim-plan, cu această ocazie, „creşterea continuă a forţelor democraţiei şi socialismului în întreaga lume", apoi „prietenia cu URSS" care alcătuia „temelia politicei Statului nostru şi garanţia principală a dezvoltării R.P.R. pe

drumul socialismului” şi, nu în ultimul rând, „rolul tov.[arăşului] Stalin ca prieten al poporului nostru, conducător al frontului păcii şi socialismului, învăţător al oamenilor muncii din întreaga lume”. Numeroase conferinţe şi programe artistice contribuiau la definitivarea propagandistică a „săptămânii prieteniei româno-sovietice”, toate axate pe reliefarea „succeselor” sovietice în diverse domenii cum ar fi politica externă, agricultura sau viaţa culturală (DITAN, fond Comitetul Judeţean al PMR Timiş Torontal, dosar 59/1949, f. 37 – 39).

Un alt moment festiv, de data aceasta pentru întreg lagărul sovietic, era dat de către ziua de naştere a „marelui” Stalin: 21 decembrie. Tot în 1949, când generalissimul atingea respectabila vârstă de 70 de ani, Comitetul Judeţean al PMR Timiş făcea tot posibilul pentru a se asigura că evenimentul „se va desfăşură sub semnul dragostei neţărmurite a oamenilor muncii din ţara noastră pentru I.V. Stalin, marele geniu al omenirii muncitoare, conducătorul poporului sovietic care construieşte comunismul, învăţătorul oamenilor muncii din întreaga lume, eliberatorul şi prietenul poporului nostru”. La fel, o comisie specială fusese însărcinată cu gestionarea „sărbătorii”. Aflăm astfel că intensa activitate propagandistică depusă cu această ocazie consta, pe lângă mediatizarea în presă sau emisiuni radiofonice, într-o serie de conferinţe eşalonate tematic pentru „oraşele mai

mari”, „toate oraşele”, respectiv localităţile rurale. În primul caz putea fi audiată conferinţa „I.V. Stalin conduce URSS pe drumul construirii comunismului”, în al doilea caz „I.V. Stalin, învăţătorul şi conducătorul popoarelor în lupta pentru pace, libertate şi socialism, prieten al poporului nostru”, iar în al treilea caz – "I.V. Stalin, îndrumătorul ţărănimii muncitoare pe calea vieţii îmbelşugate şi fericite”, respectiv conferinţa care urma să aibă loc în „toate oraşele”. Spontaneitatea era total absentă din cadrul unor astfel de manifestări: „alegerea vorbitorilor, textul conferinţelor şi programele artistice” erau riguros controlate de către autorităţile locale, nefiind admisă „nicio manifestare în afara celor stabilite în planul comisiei de partid”. De asemenea, „propaganda vizuală” se baza exclusiv pe „materialul trimis de către Comisia de Partid”. Nu se primea aprobare nici măcar pentru „folosirea diferitelor materiale locale ca: tablouri, sculpturi, portrete, (sic!) etc” (DITAN, fond Comitetul Judeţean al PMR Timiş Torontal, dosar 59/1949, f. 42 – 48; pentru o analiză detaliată a mecanismelor propagandistice din primii ani după 1948 vezi Denize: 2009). Nimic, nici chiar excesul de zel, nu trebuia să depăşească limitele şi mijloacele impuse de către Comitetul Judeţean, aflat la rândul său sub lupa conducerii de la Bucureşti.

Conferinţa de Pace de la Paris, desfăşurată în cursul anului 1946, s-a încheiat pentru România

cu un tratat de pace semnat la începutul următor şi cu impresia că fusese nedreptăţită la mai multe capitole, în special prin neacordarea cobeligeranţei, adică a recunoaşterii efortului depus după 23 august 1944 la înfrângerea Reichului nazist (Şuţa, 1991; Dobrinescu: 1988,185). Într-adevăr, înlăturarea mareşalului Antonescu şi ieşirea din Axă a României a redus apreciabil durata conflictului, prin dezorganizarea frontului german în sudul şi estul Europei; se pare însă că memoria României antonesciene, o fidelă aliată a lui Hitler timp de patru ani, a fost mai puternică.

Deosebit de persistent în lucrările unor analişti români, mitul Yaltei (Baciu: 1990 a; Baciu: 1990 b; Georgescu: 1993) este din păcate confirmat şi de o durabilă ancorare în mentalul colectiv est-european. Pentru Nicolae Baciu, Yalta a însemnat pur şi simplu „crucificarea României”; în plan european, conferinţa s-a transformat, crede el, în „mormântul libertăţii, al democraţiei, al liberei determinări a popoarelor. Ea este sinonimă cu trădarea, cu naivitatea puterilor occidentale, cu indiferenţa lor în faţa brutalităţii, cinismului şi machiavelismului sovietic” (Baciu: 1990 a, 62). Autorul deplânge şi capitularea necondiţionată impusă de Aliaţi membrilor Axei, care ar fi prelungit inutil războiul; în absenţa acestei condiţii, armistiţiile semnate de liderii de la Moscova cu ţările est-europene ar fi fost mai

puţin dure, mergând până la potenţială lor autonomie în raport cu sfera de influenţă sovietică.

În primul rând, subiectivitatea autorului şi determinarea sa de a încadra fluida situaţie est-europeană din ultimii ani ai războiului în schema simplificantă şi reducţionistă a „trădării" şi „naivităţii" Occidentului în raport cu cinismul realist al Uniunii Sovietice este de la bun început tarată. Deşi au existat diferenţe majore de limbaj diplomatic, inclusiv o insuficienţă în materie de informare a preşedintelui american Roosevelt în chestiunile europene, tehnicile de negociere sovietice şi modul de distorsionare a realităţii specific marxism-leninismului (Soulet: 1998,20) – Occidentul nu a fost manipulat pentru a accepta ambiţiile imperialiste ale sovieticilor. Numai că diplomaţia occidentală a funcţionat „pe două voci" cu obiective relativ diferite, în timp ce diplomaţia sovietică, monolitică, a dat impresia unei forţe şi coeziuni net superioare. Apoi, aşa cum s-a mai menţionat pe parcursul studiului, raporturile de forţă din perioada finală a războiului în Europa de Est au suferit reconfigurări multiple: nu conferinţa de la Yalta a condus la sovietizarea statelor din regiune, ci avansul implacabil al Armatei Roşii şi incertitudinile substanţiale ale protagoniştilor referitoare la viitorul apropiat. În plus, un amănunt care nu cred să îi fi scăpat lui Baciu în privinţa condiţiilor de armistiţiu oferite de Stalin

statelor est-europene membre ale Axei este că acestea erau direct proporţionale ca rezonabilitate cu gradul de avansare al Armatei Roşii: termenii în care se negocia când Uniunea Sovietică era în defensivă sau era nesigură în privinţa deznodământului războiului s-au inversat gradual după victoria la Stalingrad, radicalizându-se pe măsură ce forţele Axei erau împinse spre graniţa vestică şi respectiv în afara teritoriului sovietic. În ceea ce priveşte capitularea necondiţionată impusă Germaniei naziste şi aliaţilor săi, au existat în trecut conflicte armate în care inamici cu mult mai „umani" decât naziştii au fost constrânşi să depună armele fără pretenţii. Mai ales că Hitler arătase cu prisosinţă în anii '30 preţul real pe care îl acordă negocierilor, compromisului şi, în general, înţelegerilor de bună credinţă.

Aplicând modelul analitic al istoricului Hugh-Seton Watson asupra sovietizării României, Robert King apreciază că etapa „coaliţiei autentice" a fost limitată la doar câteva luni, fiind cuprinsă între 23 august 1944 şi 6 martie 1945, data instalării cabinetului Groza. A cuprins deci cele două guvernări Constantin Sănătescu şi pe cea a lui Nicolae Rădescu. Pe cale de consecinţă, etapa „coaliţiei de faţadă" începută cu instaurarea guvernului Groza s-a încheiat abrupt în 30 decembrie 1947, data abolirii monarhiei române prin actul de abdicare semnat de regele Mihai

datorită injoncţiunilor conjugate ale comuniştilor locali dirijaţi de Moscova. În aceeaşi zi începe, prin intrarea în existenţă a Republicii Populare România (RPR), ultima etapă a cuceririi puterii, aceea a unui „regim monolitic”, integral comunist (King: 1980,47 – 51).

Chalmers Johnson propune o tipologie dihotomică a regimurilor comuniste, în funcţie de modalitatea autonomă sau heteronomă prin care acestea ajung la putere. Partidele comuniste care se instalează la guvernare prin forţe proprii şi care beneficiază totodată şi de o anumită susţinere populară „se găsesc, într-un fel, prinse în capcana propriei popularităţi”, confruntându-se, pe cale de consecinţă, cu următoarele posibilităţi: fie operează concesii ideologice pentru a păstra cât mai mult posibil din sprijinul societăţii, fie urmează neabătut principiile intransigenţei leniniste, indiferente la efectele acesteia asupra capitalului social pe care îl deţin. De obicei, susţine Johnston, ele vor opta pentru prima variantă (Johnson în Johnson, 1970,31; vezi şi King: 1980,39 sau Constantiniu, Chiper: 1995,31).

Dilema popularităţii nu afectează însă „regimurile comuniste derivate”. Impuse din exterior, acestea nu au de ce să se îngrijoreze pentru o susţinere populară care oricum nu există. Populaţia este abordată mai degrabă ca o „resursă” (Johnson: 1970,32), deoarece regimul îşi extrage legitimitatea din cu totul alte surse decât

popularitatea pe care o deţine la nivelul societăţii, aşa cum se întâmplă în regimurile democratice. Cu toate acestea, regimul comunist român nu se va arăta chiar atât de impasibil la maniera în care era receptat în societate. Această turnură s-a petrecut însă începând cu anii 1960, când îşi va fi consolidat puterea atât pe plan intern cât şi pe plan extern. Deocamdată, în perioada preluării şi consolidării puterii, comuniştii români confirmau analiza lui Johnson: guvernul Groza «putea fi numit, fără îndoială, *cel mai nepopular guvern român din timpurile moderne*" (Giurescu: 2002,125, zbl, autorului).

3.3. „Lagărul socialist" şi configurarea Războiului Rece în literatura care dezbate problematica originilor Războiului Rece pot fi întâlnite mai multe teorii concurente, dar având totodată şi un grad ridicat de complementaritate (McCauley: 1999,42 – 43). Acestea pot fi subsumate unei grile explicativ-interpretative sinoptice, alcătuită din trei teze fundamentale. Prima, cea *tradiţionalistă* sau *ortodoxă*, afirmă că responsabilitatea declanşării conflictului aparţine expansionismului agresiv şi ideologic orientat al Moscovei, care ar fi urmărit în permanenţă, printr-o largă gamă de mijloace, dominaţia mondială. Invers, *revizioniştii* afirmă că Uniunea Sovietică postbelică suferise pierderi economice, umane sau logistice enorme care ar fi constrâns-o să adopte o poziţie internaţională defensivă mai degrabă decât

ofensivă. Integrând Europa de Est pe propria orbită ideologică, politică şi geopolitică, Kremlinul nu făcea altceva decât să se protejeze în faţa imperialismului american dezlănţuit, care avea ca scop, sub masca discursivă a liberalismului economic şi a democraţiei politice, transformarea întregii lumi după chipul şi asemănarea sa. Sintetizând argumentele tradiţionaliste şi pe cele revizioniste, *post-revizioniştii* susţin cu îndreptăţire că sursa conflictului nu aparţine exclusiv Moscovei sau Washingtonului, ambele părţi purtând răspunderea pentru emergenţa lui şi fiecare adaptându-şi strategia în funcţie de comportamentul şi interpretarea acţiunilor celuilalt (Loth: 1997,10 – 15; Nye: 2005,107 – 110; Deighton în Woods: 1999,83; McCauley: 1999,42 – 43).

În afară de diferendele care apăruseră între aliaţi încă din timpul războiului (locaţia celui de al doilea front, Balcanii sau Europa Occidentală, problema polonează), o sursă de iritare majoră pentru Stalin o constituia intrarea Statelor Unite în posesia bombei atomice (Holloway: 1998). Utilizarea demonstrativă a noii arme împotriva Japoniei antrenase o vie îngrijorare la Moscova. Contrar aşteptărilor preşedintelui american Truman, care anticipase o flexibilizare a poziţiilor diplomatice sovietice ca urmare a defazării apărute între cele două părţi în ceea ce priveşte capabilităţile militare – Stalin a decis să cimenteze

intransigenţa pe care o dovedise până atunci în negocierile pe care le purtase cu puterile occidentale. Destăinuindu-se celor mai apropiaţi consilieri ai săi la finalul anului

1945, Stalin clarifica dezacordul dintre sentimentele pe care bomba atomică i le inspirase şi comportamentul aparent impasibil cu care întâmpinase evenimentul: „Este evident că […] nu putem realiza nimic serios dacă începem să cedăm în faţa intimidării sau să ne trădăm nesiguranţa” (Levering în Gaddis: 2005,41).

„Cortina de Fier” pe care Churchill o vedea divizând Europa în 1946 – sintagma o formulase încă din mai 1945, dar de abia în martie 1946 va lansa, la Foulton, Missouri, „cariera publică a expresiei” – a fost primită iniţial cu o doză considerabilă de scepticism (Parish: 2002,83). Anii ce vor urma vor dovedi însă pe deplin judiciozitatea expresiei churchilliene, mai ales că fostul prim-ministru britanic nu avusese un rol secundar în trasarea ei. Sigur, nu ar fi dorit-o atât de perenă pe cât s-a dovedit a fi dar, aşa cum subliniază Stanley Hoffmann, „problema percepţiilor” este una centrală în studiul relaţiilor internaţionale, iar analistul acestui domeniu trebuie să-şi concentreze atenţia „asupra percepţiilor şi intenţiilor oamenilor şi asupra frustrărilor şi contradicţiilor pe care le resimt oamenii când ceea ce ei realizează este diferit de ceea ce ei au intenţionat” (Hoffman: 1999,191).

Nu putem anticipa cu exactitate gradul de frustrare a lui Churchill, dar percepţiile şi limbajele diferite pe care le foloseau cei trei „mari” au reprezentat cu siguranţă una din premisele fundamentale ale declanşării Războiului Rece. În acest sens, un factor principal care a alimentat emergenţa Războiului Rece a fost, în accepţia istoricului britanic Peter Calvocoressi, „teama”. Conflictul, „o luptă pentru putere şi o consecinţă a unor calcule greşite”, nu ar fi apărut dacă occidentalii nu s-ar fi alarmat în legătura cu posibila înaintare a Armatei Roşii spre vest sau a câştigării alegerilor în Europa de Vest de către comuniştii locali, iar Stalin ar fi acordat mai puţin credit prezumtivei ostilităţi pe care foştii săi aliaţi ar fi avut-o faţă de Uniunea Sovietică şi influenţa pe care o exercita în Europa de Est (Calvocoressi: 2000 b, 155 – 156). Nu trebuie însă uitat faptul că teama era sentimentul predominant în acei ani. Absenţa contextualizării ei, împreună cu tentaţia unor judecăţi retrospective „tari” nu sprijină cercetarea asupra originilor Războiului Rece. Dimpotrivă, o obnubilează.

Planul Marshall a fost un alt pas spre glacializarea relaţiilor dintre învingătorii celui de-al Doilea Război Mondial. Iniţiat din raţiuni economice, politice, de securitate şi, de ce nu, culturale, planul urmărea reconstruirea Europei cu ajutorul fondurilor americane. Gestul implica desigur o reciprocitate asumată, fiind în principal

unul strategic: repunerea în mişcare a unui important partener comercial şi prevenirea unei eventuale extinderi sovietice înspre vestul continentului, fie direct, fie prin intermediul comuniştilor locali, care, se temeau americanii, ar fi putut convinge un segment considerabil al unui electorat disperat să le acorde încredere (Gaddis: 1989,56; detalii interesante despre geneza planului Marshall sunt de găsit în memoriile fostului secretar de stat american, Dean Acheson: 1987,226 – 237). Planul a fost conceput pentru orice stat european, inclusiv cele intrate deja în sfera de influenţă a Moscovei şi chiar pentru Uniunea Sovietică însăşi (Harkness: 1974,36). Generalul şi secretarul de stat George Marshall afirma: „Nu luptăm contra nici unei ţări, contra nici unei doctrine, singurii noştri duşmani se numesc foamea şi mizeria. Guvernele, partidele politice şi guvernele care încearcă să perpetueze mizeria pentru a o exploata în scopuri politice sau de altă natură se vor lovi de opoziţia Statelor Unite" (Marshall în Fontain: 1992,97 – 98).

Stalin a respins planul prin vocea comisarului poporului pentru afaceri externe Viaceslav Molotov, catalogându-l drept „imperialism al dolarului". Perceput ca o continuare agresivă pe filieră economică a anticomunistei „doctrine Truman" – prin care fuseseră puse bazele politicii de „containment" care echivala cu neprecupeţirea nici unui efort în vederea limitării extinderii

globale a comunismului – planul ar fi reprezentat astfel „un document programatic al expansionismului american” a cărui emergenţă ar fi oglindit „tendinţa oligarhiei financiare din S.U.A. de a soluţiona dificultăţile economice şi politice care au apărut în faţa imperialismului american după ce-l de-al Doilea Război Mondial” (Haloşa: 1963,14). Cel mai probabil, Moscova a nutrit reţineri în ceea ce priveşte angajarea într-un proiect de factură capitalistă care i-ar fi subminat credibilitatea ideologică şi preeminenţa pe care o câştigase în estul continentului. Cu toate acestea, Stalin a cochetat cu ideea obţinerii unui împrumut de la Statele Unite, însă necondiţionat şi nu prin intermediul unui „organism colectiv, care ar fi repus în cauză influenţa exclusivă a U.R.S.S. asupra Europei răsăritene şi ar fi accentuat capacitatea de rezistenţă a Europei Occidentale” (Marshall în Fontain: 1992,100; Yutaka: 1983,257 – 258). Nu l-a obţinut.

Deşi iniţial guvernele din Polonia şi Cehoslovacia îşi arătaseră disponibilitatea şi chiar entuziasmul faţă de proiectul american, sovieticii au impus poziţia pe care o adoptaseră faţă de planul Marshall sateliţilor lor. Polonia a fost nevoită să revină asupra deciziei luate, argumentând că participarea Germaniei i se pare inacceptabilă, în timp ce Klement Gottwald, secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac, „va avea parte de vii reproşuri din

partea lui Stalin" (Fontain: 1992,102).

Ca reacţie la planul Marshall şi la ceea ce Uniunea Sovietică percepea ca fiind ofensiva pe mai multe fronturi a Ocidentului, apare, în primă fază, teoria celor două „lagăre". Emisă de ideologul-şef Andrei Jdanov în septembrie 1947, teoria afirma configurarea a doua tendinţe distincte în politica internaţională: prima, cea „imperialistă", având ca pol central Statele Unite, nu este altceva decât o moştenire a „hitlerismului" şi încearcă în permanenţă să subjuge lumea prin „capitalismul monopolist", forţa motrică a elitelor sale politice; de cealaltă parte, „tabăra antifascistă" sau „lagărul socialist", grupat în jurul Uniunii Sovietice, denunţă şi se opune politicilor imperialiste, promovând eliberarea tuturor popoarelor de încorsetările economice, politice şi ideologice ale capitalismului mondial.

Cu cât războiul alunecă mai mult în trecut, cu atât mai distincte devin două tendinţe majore în politica internaţională postbelică, corespunzând divizării forţelor politice operând pe scena internaţională în două tabere majore: tabăra imperialistă şi antidemocratică, pe de o parte, şi tabăra anti-imperialistă şi democratică, pe de cealaltă parte. Principala forţă motrică a taberei imperialiste sunt Statele Unite ale Americii. […]

Scopul cardinal al taberei imperialiste este întărirea imperialismului, declanşarea unui nou război imperialist, combaterea socialismului şi

democraţiei şi susţinerea regimurilor şi mişcărilor reacţionare şi antidemocratice, profasciste, de pretutindeni. […]

Forţele antifasciste alcătuiesc cea de a doua tabără. Această tabără este bazată pe U.R.S.S. Şi pe noile democraţii. […] Tabăra anti-imperialistă este bazată pe mişcările muncitoreşti şi democratice şi pe partidele comuniste frăţeşti din toate ţările, pe luptătorii pentru eliberare naţională din colonii şi state dependente, pe toate forţele progresului şi democraţiei din fiecare ţară. Scopul acestei tabere este de a rezista ameninţării unor noi războaie şi expansiuni imperialiste, de a întări democraţia şi de a extirpa vestigiile fascismului (Zhdanov în Stokes: 1991,40).

Comuniştii români şi-au însuşit cu zel şi tenacitate directiva centrului moscovit. „Planul Marshall", afirma Gheorghiu-Dej la primul Congres al PMR, „este un plan de subjugare economică şi politică a ţărilor europene, de paralizare a industriei lor naţionale şi de desfiinţare a suveranităţii lor" (Dej: 1952,125). Peste doi ani, cu ocazia împlinirii a 33 de ani „de la evenimentul cel mai măreţ din istoria omenirii: Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie", planul Marshall se transformă în „instrumentul făţiş al politicii războinice americane" (Dej: 1952,507,509). Există însă şi veşti bune: „Eşecul ruşinos al planului Marshall demonstrează încă o dată că niciun fel de cârpeală nu poate face viabil

sistemul capitalist, care şi-a trăit traiul" (Dej: 1952,350). A fost inventată chiar o expresie nouă, aceea de „ţări marshallizate": secretarul general al partidului deplângea „subjugarea economică a ţărilor Europei Occidentale de către Statele Unite ale Americii, prin pierederea suveranităţii, prin acapararea industriei naţionale şi prin transformarea ţărilor *marshallizate* în colonii americane" (Dej: 1952,587, subl. m.). Liderii de la Bucureşti nici măcar nu au cochetat cu ideea planului, aşa cum făcuseră omologii lor polonezi sau cehoslovaci. Şi în următorii ani, acţiunile regimului se vor încadra cu stricteţe în limitele trasate de sovietici, confirmând astfel eticheta de „satelit perfect" (Anton: 2007,17).

Finalul anului 1947 aduce cu sine crearea Biroului Informativ al mişcării comuniste internaţionale, Cominformul. Stalin este acuzat în Occident de resuscitarea fostei Internaţionale a Treia, adică de recuperarea practicilor centraliste despotice la adresa partidelor comuniste din lumea întreagă, de coordonarea lor fără drept de apel şi în conformitate exclusivă cu intenţiile şi scopurile internaţionale ale Moscovei. Biroul informativ şi Cominternul deţineau, în esenţă, acelaşi rol: extrapolarea a ceea ce Lenin a numit „centralism democratic" de la nivelul unui singur partid asupra întregii mişcări comuniste. Între cele două centre ale lumii comuniste nu existau decât diferenţe „tehnice": numărul de membri,

sediul sau o strategie ideologică mult mai flexibilă; importanţa acestor distincţii, deşi notabilă, nu trebuie însă supradimensionată, aşa cum proceda, la un an după apariţia Cominformului, Sidney Fay (Fay: 1948, 1 – 5). Două raţiuni majore, interdependente, au ghidat apariţia Cominformului. Prima, aşa cum observase şi Occidentul, rezidă în necesitatea readucerii partidelor şi mişcărilor comuniste sub autoritatea Uniunii Sovietice, întreruptă sau considerabil slăbită în urma războiului mondial. A doua, aflată în directă continuitate cu prima, constă în afirmarea şi consolidarea unui front ideologic al comunismului internaţional care să contracareze ameninţările şi presiunile a căror sursă o constituia „lagărul imperialist”. După deteriorarea relaţiilor sovieto-iugoslave şi expulzarea Iugoslaviei din organizaţie, sediul Cominformului a fost mutat de la Belgrad la Bucureşti. Aici apărea şi publicaţia oficială a organizaţiei, *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*. Efemerul şi mult mai puţin prestigiosul urmaş al Cominternului a fost de fiinţat de Hruşciov în 1956 ca o relicvă a leninismului post-revoluţionar şi ca un gest pentru captarea bunăvoinţei lui Tito, cu care Moscova încerca să restaureze relaţiile politice (la nivel interstatal) şi ideologice (la nivel de partide). A reuşit, parţial, numai în primul caz.

Dilema centrală a securităţii europene postbelice şi în acelaşi timp miza viitoarelor relaţii

Est-Vest era dată în 1945 de „problema germană”. Atât teritoriul fostului Reich, cât şi Berlinul, aflat în zona de ocupaţie sovietică, erau divizate între cei trei „mari” plus Franţa, adăugată în mare măsură datorită curtoaziei americane. Treptat, pe măsură ce neîncrederea şi animozităţile dintre foştii aliaţi cunoşteau un traseu ascendent, fezabilitatea unei Germanii postbelice unite se diminua corelativ. Însă, aşa cum scrie Peter Alter, „Germania divizată a fost mai degrabă o consecinţă a Războiului Rece” decât a unor planuri prestabilite (Alter: 2004,184). Planul Marshall, pe de o parte, şi propaganda împreună cu acţiunile de subminare economică şi de amplificare a tensiunilor sociale exercitate de Moscova ca premise ale unei potenţiale transformări a Germaniei în „democraţie populară, pe de altă parte – au contribuit din plin la acest deznodământ.

Pe măsură ce dezacordurile dintre occidentali şi sovietici se amplifică, reunificarea Germaniei devine un obiectiv tot mai îndepărtat. Pe cale de consecinţă, Statele Unite şi Marea Britanie decid în ianuarie 1947 să-şi unifice zonele de ocupaţie, alcătuind Bizonia. Franţa, nereceptivă în primă fază la acest proiect, consimte să adauge în anul următor Bizoniei teritoriile germane pe care le ocupa. Rezultatul, Trizonia, va reprezenta faza politică embrionară a viitoarei Republici Federale Germane. Washingtonul şi Londra se conving,

imediat după crearea noii entităţi, de necesitatea unei reforme monetare. Marca germana se devalorizase profund ca o consecinţă a războiului, iar reconstrucţia economică a Germaniei postbelice nu putea avea loc în absenţa unei monede puternice care să o susţină. Stalin este alarmat de reforma monetară din zona de ocupaţie occidentală care ameninţă să submineze influenţa economică şi implicit politică a Uniunii Sovietice asupra viitoarei Republici Democrate Germane. Atunci când reforma ajunge în Berlinul de Vest, Stalin se confruntă cu pierderea în scurt timp a capacităţii sovietice de a îşi menţine poziţia în Berlinul de Est. Rezultatul incertitudinilor liderului de la Kremlin se va materializa sub forma „blocadei Berlinului”: sub pretextul necesităţii unor recondiţionări a infrastructurii, sovieticii au întrerupt accesul pe căile ferate, şosele, chiar şi canalele care făceau legătura între Berlin şi Germania occidentală, introducând totodată marca est-germană în partea de oraş pe care o controlau, monedă cu care au încercat de asemenea să elimine marca vest-germană din oraş. Populaţia Berlinului de Vest, care depindea de proviziile asigurate de guvernele american, britanic şi francez se găsea acum într-o situaţie critică. Ingenioasa soluţie pentru surmontarea blocadei a constat în punerea în funcţiune a unui pod aerian prin care se transportau zilnic proviziile necesare berlinezilor din partea vestică

a oraşului. Blocada, care a durat din iunie 1948 până în iulie anul următor, s-a încheiat prin capitularea lui Stalin, care nu îşi permitea să rişte un conflict deschis cu foştii săi aliaţi (Judt: 2008,144 – 145; Calvocoressi: 2000 a, 14 – 18; Dufour: 2002,95). La scurt timp au fost create Republica Federală Germană (RFG), respectiv Republica Democrată Germană (RDG), fiecare fiind integrate în decursul anilor următori în organizaţiile militare şi economice aferente „taberei" din care făceau parte.

La fel calm şi celelalte regimuri est-europene satelitizate, „guvernul provizoriu" al RDG era în această perioadă multipartinic, incluzând, pe lângă Partidul Socialist Unit German (PSUG), Partidul Liberal-Democrat, Uniunea Creştin-Democrată, Partidul Democrat Ţărănesc, respectiv Partidul Naţional Democrat. Pentru Moscova, responsabilitatea divizării Germaniei aparţinea integral Occidentului. Marea Britanie, Franţa şi Statele Unite erau acuzate de purtarea unor „tratative separate" în vederea constituirii „unui stat german occidental, cu privire la instituirea unui regim special în regiunea Ruhr, cu privire la frontierele Germaniei apusene şi la statutul de ocupaţie pentru Germania occidentală"; dar, se afirmă în continuare, „toate aceste probleme cădeau în competenţa celor patru puteri de ocupaţie, care le puteau rezolva în comun" (Fedotov: 1949,25,29). Deşi acţiunile puterilor

occidentale au fost conforme cu cele prezentate mai sus, nu se menţionează absolut nimic despre permanenta atitudine tergiversantă şi destabilizatoare a sovieticilor asupra întreg spaţiului german, pe care urmăreau, printr-o formă sau alta, să îl domine.

Divizarea Germaniei s-a instaurat ca o consecinţă a insecurităţii resimţite atât de Occident, cât şi de Moscova, fiecare parte încercând să o surmonteze prin metodele proprii. Rezultatul acestei insecurităţi reciproce a fost incert în primii ani postbelici, conturându-se cu claritate de abia în 1948, după consumarea blocadei Berlinului; deşi aceasta a fost, aşa cum am observat, pusă în practică de către Stalin, propaganda sovietică o atribuia exclusiv reformei monetare operată de cele trei puteri vestice în propriile zone de ocupaţie. Reforma afecta şi chiar ar fi putut pune sub semnul întrebării influenţa sovietică în viitoarea Germanie de Est, dar nu trebuie uitat faptul că fusese iniţiată tocmai pentru a pune capăt haosului economic pe care sovieticii îl amplificau pentru a putea crea premisele unei revoluţii comuniste, chiar dacă „derivate”. „Poporul german”, susţineau în continuare sovieticii, „desfăşoară o luptă neîmpăcată împotriva aţâţătorilor la un nou război, împotriva includerii Germaniei în blocurile militare agresive – în Uniunea occidentală (Comunitatea Europeană, n.m.) şi Pactul

Atlanticului de Nord”. Planurile lui Stalin, nematerializate până la urmă, erau deci ferm trasate: combaterea „occidentalizării” Germaniei, ceea ce nu putea însemna, conform concepţiilor politice ale liderului de la Kremlin, decât satelitizarea sau cel puţin „finlandizarea” acesteia(*Lecţii*... 1960,608).

Din vina celor trei mari puteri a încetat să funcţioneze la Berlin organul aliat coordonator de administrare a Germaniei – Consiliul de Control. La 18 iunie 1948, autorităţile de ocupaţie americane, engleze şi franceze au proclamat reforma monetară separată în zonele lor de ocupaţie, înălţând, astfel, un zid între zonele occidentale şi zona de răsărit, im zid care a împărţit Germania în două. Prin aceasta, s-au periclitat toate deciziile cvadripartite care garantau lichidarea potenţialului de război al Germaniei, dezvoltarea ei pe cale democratică şi îndeplinirea tuturor obligaţiilor ei faţă de puterile aliate (Fedotov: 1949,29 – 30).

Bineînţeles, eşecul lui Stalin de a extinde influenţa sovietică asupra întregii Germanii nu putea fi decât un mare succes pentru propaganda „democraţiilor populare”. O dovedeşte Gheorghiu-Dej care, la aniversarea a „32 de ani de la evenimentul care a schimbat tot mersul istoriei omenirii, care a deschis lumii întregi drumul spre desfiinţarea oricărei forme de exploatare a omului de către om”, şi care nu putea fi decât „Marea

Revoluţie Socialistă din Octombrie 1917.

— Afirma următoarele:

Crearea Republicii Democrate Germane este, după cum ne-a arătat I.V. Stalin, „o faptă măreaţă pentru întreaga Europă, asigurându-i o pace trainică”, căci ea a pus temelia unei Germanii unite (sic!), democratice şi iubitoare de pace. O Germanie paşnică, alături de existenţa Uniunii Sovietice, iubitoare de pace, va exclude posibilitatea războiului, pentru că Uniunea Sovietică şi Germania reprezintă cel mai mare potenţial uman şi economic din Europa (Dej: 1952,381,386).

În final doresc să atrag atenţia asupra dimensiunii ideologice a relaţiilor dintre statele membre ale „lagărului socialist”, de departe trăsătura care le evidenţiază unicitatea în raport cu relaţiile dintre statele non-comuniste şi care le permite să escamoteze în permanenţă realitatea (burgheză), cu tot cu neajunsurile ei, în favoarea unei realităţi aflată în prin proces de autoconstruire şi care îşi oferă propria economie şi propriile reguli de funcţionare prin asaltarea permanentă a realităţii burgheze, pe care o consideră condamnată la dispariţie. Astfel putem înţelege de ce lumea comunistă îşi va afirma constant superioritatea în raport cu cea „imperialistă”: deoarece această superioritate se manifestă pe alt plan şi, aşa cum aminteşte Jean François Revel, ea este una a intenţiilor, nu a

rezultatelor (Revel: 2002).

Spre deosebire de sistemul mondial al capitalismului, sistemul mondial socialist are o unitate de monolit. Unitatea sistemului socialist se bazează pe *comunitatea orânduirii social-economice şi de stat* caracterizată prin deţinerea puterii de stat de către clasa muncitoare în frunte cu partidul ei revoluţionar şi prin proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producţie, pe *comunitatea ţelului final*

— Construirea socialismului şi comunismului – şi pe *comunitatea ideologică*, întemeiată pe învăţătura marxist-leninistă, pe ideile atotbiruitoare ale internaţionalismului proletar (Canja: 1959,12 – 13; subl. în text).

3.4. Conflictul sovieto-iugoslav şi Republica Populară România

Comparativ cu celelalte state est-europene, Iugoslavia a devenit comunistă utilizând un traseu *sui-generis*. Folosind tipologia lui Johnson, ea s-a dovedit a fi un regim comunist autonom, nu derivat, aşa cum l-ar fi dorit Stalin. De aici şi ruptura ulterioară dintre cele două părţi, prima de acest fel din lumea comunistă, care a reverberat cu mult dincolo de graniţele „lagărului socialist" însuşi.

Iugoslavia, un spaţiu mozaicat din punct de vedere etnic şi lingvistic, a apărut ca stat în ultimul an al Primului Război Mondial (Brogan: 1990,149). În 1941 va fi invadată de către

armatele lui Hitler după o lovitură de stat care îl îndepărtase de la putere pe prinţul Paul. Acesta se pusese la dispoziţia Germaniei naziste. Înlocuirea sa cu regele Petru al II-lea, chiar dacă noua conducere susţinuse că va respecta acordul încheiat cu Berlinul, îl va determina pe Hitler să invadeze Iugoslavia. Avea nevoie de stabilitate în Balcani pentru a putea demara planul Barbarossa, adică operaţiunea invadării şi înfrângerii Uniunii Sovietice.

Rezistenţa împotriva ocupantului german apare sub două forme: *cetnicii* grupaţi în jurul lui Draza Mihailović (îşi împrumutaseră denumirea de la un legendar grup de luptători sârbi care organizaseră rezistenţa împotriva otomanilor), respectiv *partizanii* (denumire preluată de la rezistenţa spaniolă împotriva lui Napoleon) conduşi de experimentatul cominternist Iosip Broz, care adoptase pseudonimul Tito. Spre deosebire de partizani, profilul politic al cetnicilor era total diferit: aceştia erau devotaţi regelui Petru al II-lea, aflat în exil din 1941 şi, de asemenea, „se puseseră sub autoritatea guvernului iugoslav în exil”, care acţiona, ca şi în cazul Poloniei, din Londra (Constantiniu, Pop: 2007,19).

Luptând împotriva naziştilor, dar şi una împotriva celeilalte, aceste grupări vor antrena Iugoslavia într-un îndelungat şi costisitor război civil. În final, victoria va aparţine partizanilor. Atât

Tito cât şi Mihailović au fost finanţaţi de către britanici; liderul partizanilor a reuşit să îi convingă pe aceştia din urmă de superioritatea contribuţiei sale la efortul de război şi să redirecţioneze astfel ajutorul britanic dinspre cetnici înspre gruparea pe care o conducea. De menţionat faptul că Tito a recurs la ajutorul britanic datorită refuzului Moscovei de a-şi aduce aportul la cauza partizanilor (Brogan: 1990,153 – 155); după expulzarea Iugoslaviei din Cominform, lui Tito i se va imputa cu insistenţă colaborarea partizanilor cu forţele militare şi serviciile de spionaj britanice în timpul războiului.

În ciuda faptului că partizanii nu fuseseră sprijiniţi de Uniunea Sovietică, Tito rămăsese un stalinist convins. Atât de convins încât intransigenţa sa începuse să îl irite pe liderul de la Kremlin cu mult înainte de îndepărtarea trupelor germane de pe teritoriul Iugoslaviei. În 1942, după o lungă perioadă în care contactul între sovietici şi Tito fusese întrerupt, Stalin îl avertizase pe liderul iugoslav să îşi tempereze aversiunea manifestată faţă de Statele Unite şi de Marea Britanie (de care îl lega doar inamiciţia comună a Germaniei naziste) şi totodată să nu încerce nimic „revoluţionar” încă, pentru a nu compromite imaginea Moscovei la Washington, respectiv Londra, periclitând astfel ambiţiile geopolitice ale „generalissimului” în Europa de Est.

Ţineţi cont de faptul că Uniunea Sovietică are relaţii oficiale cu regele şi guvernul iugoslav, iar o poziţie ostilă făţişă din partea voastră ar crea noi dificultăţi în cadrul eforturilor comune de război şi între relaţiile dintre Uniunea Sovietică, pe de o parte, şi Marea Britanie şi Statele Unite, pe de cealaltă parte. Nu luaţi în calcul lupta pe care o purtaţi doar din punctul vostru de vedere, naţional, ci şi din punctul de vedere internaţional al coaliţiei britanico-americano-sovietice. […] Arătaţi mai multă elasticitate şi abilitate de manevră (Pijade în Lendvai: 1970,78).

Tito nu a urmat aceste sfaturi. Nu pentru că ar fi dorit să îl sfideze pe Stalin, dimpotrivă, pentru a îi demonstra cât de devotat îi este, manifestându-şi stalinismul *avant la lettre*. Dar „genialul conducător al oamenilor muncii din toată lumea" (Dej: 1952,398) nu avea nevoie de emuli, ci de executanţi. Cu cât mai servili şi mai obedienţi, cu atât mai bine; entuziasmul revoluţionar şi devotamentul ideologic puteau însemna o indezirabilă autonomie cognitivă şi organizatorică. Stalin, când nu manifesta un amuzament sarcastic faţă de acest tip de comportament, îl considera circumspect, ceea ce putea antrena majore deservicii pentru „idealist".

Tito s-a dovedit însă a fi mult mai puţin idealist decât îl considera liderul de la Kremlin. Îşi argumenta cu tenacitate şi realism punctele de vedere, chiar dacă acestea contrastau cu cele ale

Moscovei, punând întotdeauna pe primul plan revoluţia iugoslavă, nu pe cea mondială. Astfel, când Stalin şi Dimitrov, prin intermediul Cominternului, au încercat să îl convingă pe liderul partizanilor să se alieze cu cetnicii conduşi de Mihailović, s-au lovit de refuzul implacabil al acestuia. Mai apoi, tot pentru a demonstra puterilor occidentale că nu are intenţia de a comuniza Iugoslavia, Stalin l-a convins pe Tito să accepte o reîntoarcere temporară a regelui Petru al II-lea în Iugoslavia, precum şi formarea unui guvern din partizani şi membri ai guvernului iugoslav aflat în exil la Londra, „până la organizarea de alegeri care să decidă asupra formei de guvernământ” (Constantiniu, Pop: 2007,26 – 27).

Armata Roşie a ajuns la Belgrad în octombrie 1944. Până atunci, Tito avusese grijă să respingă în mare parte trupele Wermachtului şi să îşi consolideze poziţia politică, fără a urma însă sfaturile primite de la Moscova, ba chiar în detrimentul lor. Cel mai important punct care diferenţiază Republica Federativă Populară Iugoslavă de regimurile comuniste est-europene rezidă, aşa cum am menţionat la începutul acestei secţiuni, în caracterul său autonom: partizanii au cucerit puterea fără asistenţă masivă din partea centrului moscovit, aşa cum s-a întâmplat în cazul celorlalte „democraţii populare”. Mai mult, au optat pentru instalarea imediată la guvernare,

fără a acorda o importanţă prea mare „fronturilor naţionale” prin intermediul cărora comuniştii est-europeni îşi camuflau în primă fază ambiţiile politice, înaintând cu prudenţă şi perseverenţă, în baza strategiei trasate de Moscova, spre cucerirea integrală a puterii. Pe scurt, Tito se dovedea a fi un „comunist indisciplinat” (Constantiniu, Pop: 2007,19). Sigur, comuniştii iugoslavi utilizau un „front naţional” – care va funcţiona mult timp după transformarea „democraţiilor populare” în „republici populare” şi a cărui existenţă va fi ulterior condamnată de sovietici ca escamotând şi estropiind Partidul Comunist Iugoslav (PCI) – dar păstrau, în cadrul său, poziţiile dominante, spre deosebire de omologii lor est-europeni, mai abili, aparent, în arta camuflajului politic.

Ambiţiile teritoriale ale Iugoslaviei postbelice în defavoarea vecinilor săi au constituit o altă notă disonantă între Belgrad şi Moscova. „Stalin însuşi, care nu era modest în materie de anexiuni teritoriale” a fost pur şi simplu stupefiat de pretenţiile iugoslavilor. Pe lângă Albania, care ar fi urmat să devină o republică federală iugoslavă sau un protectorat al Belgradului, Tito „prezenta revendicări faţă de Italia, Austria, Ungaria, România, Bulgaria şi Grecia”. Sesizând situaţia tensionată care s-ar fi creat în Balcani, o regiune în care influenţa sovietică era departe de a fi consolidată imediat după 1945, Stalin s-a opus proiectului anexionist al Iugoslaviei (Constantiniu,

Pop: 2007,27 – 28).

În aceeaşi perioadă îşi fac loc dezamăgirea şi chiar ostilitatea lui Tito faţă de practicile sovietice de pe teritoriul statului pe care îl conducea. Atitudinea sovietică, intruzivă şi condescendentă, va fi reproşată în scurt timp de către Tito liderului de la Kremlin şi va constitui totodată factorul declanşator al conflictului sovieto-iugoslav, încheiat cu excluderea Iugoslaviei din familia comunismului internaţional. Printre nemulţumirile conducerii iugoslave la adresa Moscovei, atât ideologice cât şi politice, se numărau extrema birocratizare a PCUS (acuză pe care şi Troţki o formulase la adresa leninismului post-revoluţionar cu două decenii mai devreme) şi eterna tentaţie imperială a Moscovei, deşi ambalată în retorica marxist-leninistă. Urmau apoi cultul personalităţii lui Stalin, hipertrofiat în raport cu partidul în sine, poziţiile flagrant inegale de pe care interrelaţionau statele socialiste, respectiv dominarea şi exploatarea de către Moscova a „democraţiilor populare". Reprehensiunile iugoslave au devenit publice numai după consumarea rupturii Moscova-Belgrad şi după ce Tito conştientizase faptul că o reconciliere cu Stalin, pe care iugoslavii o doreau şi în vederea căreia depuseseră eforturi, devenise practic imposibilă (Stanciu: 2008,94).

Cu un an înaintea ostracizării Iugoslaviei, proiectul unei federaţii balcanice iugoslavo-

bulgare provocase un răspuns dur din partea Moscovei. Tito şi Dimitrov haşuraseră, fără a-l anunţa în prealabil pe Stalin, contururile unei potenţiale federaţii care să includă, în primă instanţă, Iugoslavia, care ar fi încorporat Albania ca una din republicile sale federative, şi Bulgaria; ulterior, Grecia ar fi urmat să se alăture noii entităţi politice. Stalin a dezavuat explicit proiectul, admonestându-i pe cei doi iniţiatori ai săi care au fost chemaţi de urgenţă la Moscova pentru a da explicaţii. Ideea emergenţei unui centru de putere autonom în Balcani i-a displăcut „tătucului popoarelor”, apărându-i ca o sfidare implicită la adresa supremaţiei sovietice asupra lumii comuniste; pe cale de consecinţă, prima sa reacţie a fost una de combatere agresivă a proiectului (Muraşko: 1998,343).

În plus, nici Tito şi nici Dimitrov nu ajunseseră la un acord în privinţa statutului Bulgariei în noua federaţie. În timp ce primul o percepea ca pe o viitoare republică federativă membră a unei Iugoslavii extinse, ultimul se raporta la ea ca o „conlucrare între egali”. Pentru a nu părea totuşi atât de tranşant în respingerea propunerii făcută de cele două mari nume comunismului internaţional, Stalin a avansat o contraofertă: alcătuirea a trei federaţii în loc de una singură. Acestea ar fi fost, în ordine, federaţia bulgaro-iugoslavă (care ar fi inclus Albania), federaţia ungaro-română, respectiv federaţia

cehoslovaco-poloneză. La momentul potrivit, construcţiile politice mai sus menţionate ar fi fost fost integrate în Uniunea Sovietică, probabil datorită disputelor teritoriale existente în interiorul fiecăreia şi pe care Moscova le-ar fi exploatat cu siguranţă, erijându-se în pacificatoarea Balcanilor (Constantiniu, Pop: 2007,29 – 32). Flerul politic de care dispunea Tito l-a ajutat să anticipeze susbsidiarul propunerii lui Stalin. I s-a opus, făcând astfel încă un pas înspre glacializarea relaţiilor dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică.

De fapt Stalin anticipase, după 1945, polemicile serioase pe care le va avea cu impetuosul lider al PCI. Nu întâmplător sediul iniţial al Cominformului fusese fixat la Belgrad; abia după conflict va fi mutat la Bucureşti. „Se spera astfel într-o mai bună încadrare informativă a posibilului rebel şi într-un control mai eficient al spaţiului iugoslav” (Banu, Ţăranu: 2006,289). Un alt motiv pentru care Stalin era deranjat de comportamentul lui Tito consta în ajutorul substanţial pe care acesta îl acorda gherilelor comuniste greceşti (Brogan: 1990,157). Stalin observase cât de importantă este poziţia geopolitică a Greciei pentru puterile occidentale, în special pentru Marea Britanie şi deşi dorea accesul sovietic la strâmtorile dintre Marea Neagră şi Marea Mediterană, nu îşi presase prea tare foştii aliaţi în această privinţă. Interesele şi

raporturile de forţe au prevalat şi în acest caz, nu înţelegerea încheiată între Churchill şi generalissim în 1944 la Moscova. Pe scurt, Tito îşi dovedea din nou indisciplina.

Factorul principal care a condus galopant către oficializarea conflictului s-a consumat în primăvara anului 1948. A constat în dezaprobarea făţişă a conducerii de la Belgrad faţă de comportamentul sovietic în Iugoslavia, în special de aroganţa şi condescendenţa cu care oficialii sovietici penetrau reţelele informative ale iugoslavilor, pretinzând totodată acces la informaţii sensibile şi o subordonare totală din partea gazdelor („The Soviet Yugoslav Dispute", Documentul 4, în McNeal: 1967,58; Djilas: 1991,60). Moscova a ripostat susţinând că PCI acordă reprezentanţilor ţărilor burgheze aceeaşi importanţă pe care o acordă Uniunii Sovietice, fapt inadmisibil; apoi, iugoslavii erau acuzaţi de o serie întreagă de greşeli organizatorice, de propagarea de zvonuri şi sentimente anti-sovietice şi de incapacitatea de a-şi face autocritica („The Soviet Yugoslav Dispute", Documentul 5, în McNeal: 1967,61 – 62; „The Tito-Stalin Correspondence, March-June 1948", în Stokes: 1991,58 – 60).

La rândul său, Tito a contraatacat: „Indiferent de cât iubeşte fiecare dintre noi ţara socialismului, U.R.S.S, nu poate, în niciun caz, să îşi iubească propria ţară mai puţin, care de

asemenea construieşte socialismul – în acest caz concret RFPI – pentru care atât de multe mii dintre cetăţenii săi progresişti au căzut. Ştim foarte bine că acest lucru este înţeles în manieră similară în Uniunea Sovietică" („The Tito-Stalin Correspondence, March-June 1948", în Stokes: 1991,60). Iugoslavii propuneau de asemenea, pentru a îşi demonstra buna credinţă faţă de Moscova, ca o comisie sovietică să se deplaseze la Belgrad pentru a constata verosimilitatea argumentelor iugoslave şi pentru a rezolva problema cât mai rezonabil cu putinţă pentru ambele părţi. Dar Stalin nu a fost de acord cu abordarea bilaterală sugerată de Tito. A recomandat în schimb întrunirea Cominformului în vederea clarificării chestiunii, care căpăta un caracter litigios tot mai pronunţat. Iugoslavii au respins propunerea lui Stalin, denunţând totodată şi faptul că sovieticii făcuseră publică disputa printre celelalte partide comuniste membre ale Biroului Informativ. Au optat în continuare pentru discuţii bilaterale, afirmând că nu şi-ar putea susţine adecvat poziţia în cadrul Cominformului, deoarece *Mr* reprezenta o minoritate dezavantajată („The Soviet Yugoslav Dispute", Documentele 4,5,6, în McNeal: 1967,58 – 64).

Biroul Informativ s-a întrunit în cele din urmă, în absenţa şi pentru a condamna atitudinea PCI. Rezoluţia emisă cu această ocazie instituţionaliza divergenţa sovieto-iugoslavă şi

excluderea lui Tito din „lagărul socialist”. Acuzele care i se imputau erau atât de natură ideologică, cât şi politică, cele două dimensiuni fiind practic indistincte în cazul regimurilor comuniste. Astfel, printre neajunsurile politice identificate de Stalin la adresa comuniştilor iugoslavi se număra în primul rând „politica duşmănoasă” a acestora „faţă de Uniunea Sovietică şi PCUS” şi echivalarea „politicii externe a Uniunii Sovietice cu politica externă a puterilor imperialiste”, ignorarea atenţionărilor şi criticilor venite din partea Comitetelor Centrale a multor partide comuniste şi, nu în ultimul rând, refuzul de a participa la reuniunea Cominformului. Rezoluţia se termină cu un apel la conştiinţa revoluţionară a „elementelor sănătoase, loiale marxism-leninismului” care trebuie să ajute prezenta conducere să îşi recunoască erorile, iar în caz contrar să o înlocuiască.

Acuzele ideologice erau mai numeroase şi mai complexe. După ce Iugoslavia fusese „democraţia populară” cea mai ardent stalinistă şi iniţiase prima o masivă campanie de industrializare şi colectivizare, guvernul de la Belgrad începuse să permită separarea gospodăriilor ţărăneşti de fermele colective, observând cât de contraproductive erau şi de ce tensiuni sociale se făceau responsabile. Moscova denunţa devierea ideologică a iugoslavilor şi abandonarea de către aceştia a luptei de clasă în

mediul rural. Pe cale de consecinţă, apăruse o – creştere a elementelor capitaliste" datorită faptului că liderii iugoslavi „percepeau ţărănimea ca pe o entitate distinctă", neţinând cont de „teza leninistă conform căreia micile gospodării individuale dau naştere capitalismului şi burgheziei continuu, în fiecare zi, oră, spontan şi pe scară largă" („Resolution concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia", în Jacobs: 1979,133 – 144). Mai mult, regimul comunist iugoslav era acuzat că nu se sprijină pentru „construirea socialismului" pe proletariat, ci chiar pe ţărănime şi pe categoria ei cea mai culpabilă şi care ar fi trebuit eradicată cât mai rapid posibil, „chiaburimea". Muncitorilor li se refuză astfel „calitatea de principală forţă conducătoare a regimului de democraţie populară" („Clica lui Tito, agentură a imperialismului anglo-american": 1949,19). Un document inedit aflat în arhivele naţionale din judeţul Timiş insistă asupra mecanizării insuficiente a agriculturii iugoslave şi a gestionării ei de către „chiaburii cei mai crunţi, mai aprigi, mai sălbatici", care nu ar fi altceva decât „copii răsfăţaţi ai regimului fascisto-titoist" (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, 1950, Dosar 25, f. 202,203).

Era deplânsă apoi subaprecierea rolului partidului comunist în favoarea «frontului naţional" sau „popular", încă activ şi puternic, în

timp ce în celelalte «democraţii populare” îşi epuizase deja „rolul istoric”. Însăşi PCI era acuzat de degenerare, deoarece „înlocuise critica şi autocritica […] prin metode de comandă”. Apoi, din punct de vedere ideologic, „clicii titoiste” îi era reproşat pe un ton extrem de virulent faptul că „a servit membrilor de partid o mixtură infectă compusă din diferite «teorii» burgheze şi din deşeurile «doctrinelor» oportuniste de tot felul”. (Golubovschi: 1949,2). Urma apoi, în final, absenţa „democraţiei de partid”, adică persecutarea şi încarcerarea membrilor PCI consideraţi drept prosovietici („Resolution concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia”, în Jacobs: 1979,133 – 144). În acest caz, comuniştii iugoslavi „credincioşi principiilor internaţionalismului şi cauzei lui Lenin şi Stalin” erau nevoiţi să dea din nou curs, exact ca în timpul ocupaţiei naziste, „luptei din ilegalitate” (Medvedev: 1950,31). Pentru Moscova, regimul iugoslav îşi pierduse calităţile care îl desemnau drept comunist. Se punea de acum problema recreării „partidului cu adevărat comunist revoluţionar” în Iugoslavia. Un alt document din arhivele judeţene Tmiş ne ajută să ne formăm o părere asupra acestui proces.

Pentru transformarea Jugo-Slaviei într-un (sic!) stat fascist, clica lui Tito *sa* (sic!) bazat pe sprijinul burgheziei şi al chiaburimii, acele elemente care îi erau cele mai devotate pentru aceste acţiuni. Pentru a putea şi mai crunt stoarce

proletariatul a mai împiedicat rezistenţa comuniştilor devotaţi, astfel ei au văzut necesitate alungării din organele puterii de stat pe reprezentanţii clasei muncitoare, care reprezentau o piedică în acţiunile lor.

[…] Propaganda calomnioasă a clicii lui Tito, îndreptată împotriva Uniunii Sovietice şi a lagărului socialist, în Jugo-Slavia nu a putut să ascundă maselor muncitoare largi nici caracterul reacţionar şi fascist al regimului Titoist, nici esenţa politicii şi acţiunilor bandei lui Tito. De aceea după trecerea făţişă a clicii lui Tito în lagărul imperialiştilor, oamenii muncii din Jugo-Slavia au început o luptă grea şi îndârjită împotriva regimului Titoist.

Din cauză că regimul fascist al clicii lui Tito a devenit o armă în mâinile imperialiştilor pentru aservirea popoarelor Jugo-Slaviei, această luptă are caracterul unei lupte de eliberare. Forţa principală a mişcării de eliberare din Jugo Slavia este alianţa dintre clasa muncitoare (sic!) şi ţărănimea muncitoare, alianţă condusă de clasa muncitoare şi de grupele ilegale de partid ale partidului comunist care e în curs de a fi din nou creat.

Trăsătura caracteristică a dezvoltării luptei revoluţionare de eliberare a popoarelor Jugo-Slaviei împotriva regimului fascist al clicii lui Tito este că, pe de o parte, această luptă a fost la început o luptă spontană, neorganizată a

oamenilor muncii, iar pe de altă parte, că în organizarea şi crearea unui partid comunist nou, care trebuie să fie conducătorul unic al luptei de eliberare al maselor populare, a domnit spiritul de cerc. Se poate spune că această perioadă a dezvoltării a luptei de eliberare (sic!) se apropie de sfârşit. Şi cu toate că nu există un partid comunist nou format, care să fie conducătorul unic al luptei revoluţionare de eliberare a maselor, există astăzi într-un (sic!) mare număr de centre populate şi în întreprinderi grupuri Marxist-Leniniste (sic!) ilegale, care conduc această luptă şi care duc în acelaşi timp lupta pentru formarea şi crearea noului partid comunist (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, 1950, Dosar 25, f. 208).

Între 1949 şi 1952, diatribele sovietice la adresa Iugoslaviei vor atinge punctul culminant. Trei teme majore le pot rezuma: colaborarea economică, informativă şi militară cu Occidentul, mergând până la tentativele de a declanşa un nou război în Balcani, îngreunarea condiţiilor de trai şi manipularea populaţiei iugoslave şi, după ce speranţele lui Tito într-o reconciliere rezonabilă cu Stalin se vor risipi, denigrarea Uniunii Sovietice şi a „lagărului socialist” în manieră de-a dreptul „fascistă”. Toate articolele apărute Uniunea Sovietică şi în gazetele „democraţiilor populare” care tratează „problema iugoslavă” până la moartea lui Stalin se termină invariabil cu

încurajarea comuniştilor „ortodocşi” şi a populaţiei iugoslave să continue „lupta” împotriva „clicii titofasciste” (Kirsanov: 1950,41), exprimându-şi în acelaşi timp speranţa în victoria lor finală.

Astfel, ni se aduce la cunoştinţă „troţkismul” lui Tito şi faptul că acesta fusese recrutat de către serviciile de spionaj britanice, chiar şi de către Gestapo (!), „înaintea războiului”, când „Tito şi complicii lui au fost trimişi în rândurile Partidului Comunist Iugoslav cu scopuri diversioniste” (Pozolotin: 1951,28; Kirsanov: 1950,41; Carasev: 1952,61) şi instalaţi la putere după finalizarea conflagraţiei mondiale, postură din care „acoperindu-se cu numele partidului comunist şi lucrând în numele statului de democraţie populară, clica lui Tito Rancovici a mers pas cu pas spre lichidarea cuceririlor poporului Jugoslav” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, 1950, Dosar 25, f. 215). Cu ajutorul fondurilor occidentale, se susţinea, Iugoslavia fusese transformată într-o „colonie a imperialiştilor americani” (Chirsanov: 1952,33) şi plasată „în slujba spionajului imperialiştilor” (Minaiev: 1952: 32). Ajutorul „imperialist” nu era însă utilizat în industria civilă, ci „folosit exclusiv pentru nevoile industriei de război şi a celei extractive”, fapt care se repercuta negativ asupra bunăstării populaţiei (Medvedev: 1952,110). Pentru V. Bruscov, „numeroase fapte arată că titoiştii se grăbesc să

facă pregătirile necesare în vederea intrării trupelor americane în Iugoslavia şi a dezlănţui (sic!) o agresiune în Balcani" (Bruscov: 1951,31; DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48,1952, f. 123). Conducerea de la Belgrad era acuzată de comasarea unor forţe armate la graniţa cu România şi Ungaria, unde de altfel ar provoca „zilnic incidente" cu potenţial conflictogen extins. Însă populaţiei iugoslave i se inocula de către guvernanţi ideea că toate aceste măsuri ar fi necesare datorită „pericolul[ui] militar care ar ameninţa Iugoslavia de la Răsărit" (Calinin: 1951,42).

Nu numai că manifesta un prezumtiv comportament agresiv la adresa «democraţiilor populare" vecine; conducerea iugoslavă „calomnia" deschis însăşi Uniunea Sovietică, pe care o acuza că „ar fi vrut să menţină Iugoslavia la nivelul unei ţări agrare înapoiate", cu alte cuvinte, să o „exploateze". În opinia lui Rudolf Slánský, secretar general al Partidului Comunist Cehoslovac epurat în 1952 în cadrul ultimului val de procese staliniste, „Trădătorii iugoslavi au nevoie de aceste afirmaţii mincinoase pentru a face poporul iugoslav să creadă că U.R.S.S. Şi ţările de democraţie populară ar fi ostile Iugoslaviei şi din această cauză alianţa cu capitalismul ar fi «un rău mai mic»". La contra-argumentele lui Tito conform cărora şi alte state socialiste întreţin relaţii cu Occidentul, în special

Cehoslovacia, Slanski susţinea că nu este vorba despre acelaşi tip de comerţ, cehoslovacii neprimind de la „capitaliştii occidentali” „niciun credit”, ceea ce nu se întâmpla în cazul Iugoslaviei (Slánský: 1949,4).

Stalin nu ezita să finanţeze generos publicaţiile „emigranţilor revoluţionari iugoslavi” rezidenţi în Uniunea Sovietică sau în „ţările de democraţie populară”. Astfel, la Moscova apărea *Pentru o Iugoslavie socialistă*, în Republica Populară România (RPR), *Sub steagul internaţionalismului*, în Cehoslovacia *Lupta nouă*, în Bulgaria *înainte* şi în Albania *Pentru libertate*, toate acestea având „un rol important în demascarea politicii aventuriere, anti-populare, a lefegiilor de la Belgrad ai imperialiştilor” („Clica lui Tito-Rancovici transformă Iugoslavia într-un cap de pod al agresiunii”: 1951,76; Calinin: 1950,17 – 19; Piradov: 1949,18 – 22).

Deşi Tito se considera un comunist disident, Stalin îl transformase într-un proscris. Se pare că ruptura nu fusese anticipată numai la Moscova, ci şi la Belgrad. Tito le-ar fi lăsat sovieticilor prima mutare (publică) pentru a câştiga susţinere populară în ţara pe care o conducea şi, de ce nu, printre liderii altor „democraţii populare”. Într-adevăr, capitalul de imagine obţinut de conducătorul iugoslav cu această ocazie a fost imens, în special în lumea non-comunistă. A reprezentat totodată şi supapa de salvgardare a

economiei iugoslave, reorientată acum spre Occident după ce în 1948.50% din comerţul iugoslav avea ca partener „lagărul socialist” (Lendvai: 1970,81,86; Vucinich: 1951,32). Se pare că Stalin ar fi luat în considerare chiar posibilitatea declanşării unui război împotriva „rebelului”, dar amintirea eficienţei gherilelor de partizani, coroborată cu începutul Războiului din Coreea i-au redirecţionat priorităţile internaţionale înspre „ameninţarea imperialistă” (Constantiniu, Pop: 2007,42).

După deschiderea parţială a arhivelor sovietice de la începutul anilor ’90, s-a aflat faptul că existase chiar şi un plan pentru asasinarea liderului iugoslav. Ministerul Securităţii Statului (MGB) trimisese personal lui Stalin un document ultrasecret în care cerea permisiunea demarării unei operaţiuni teroriste care viza lichidarea fizică a lui Tito. Aceasta urma să fie îndeplinită de „agentul ilegal «Max», tovarăşul I.R. Grigulevich, cetăţean sovietic şi membru al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice începând cu 1950”. Calităţile acestuia, atât personale cât şi operative, „îl recomandă pentru o astfel de misiune. Cerem aprobarea dumneavoastră”. Nu există o confirmare scrisă a aprobării misiunii de către Stalin, dar, ţinând seama de iniţierea unor „pregătiri preliminare” în acest sens, există o mare probabilitate ca liderul de la Kremlin să fi consimţit. Fără să fi atins totuşi o anvergură

considerabilă, operaţiunea a fost sistată în martie 1953 ca urmare a decesului neaşteptat al „genialului conducător al popoarelor” ilWIHP: 1998,137).

Putem conchide că disputa a avut un caracter mai degrabă politic decât ideologic. Nu a fost decât o luptă pentru putere între doi lideri şi două sisteme politice funciarmente asemănătoare; o demonstrează nu numai pretenţiile de subordonare formulate de Stalin, ci şi perseverenţa lui Tito de a aborda fricţiunile „în planul *raporturilor dintre statul iugoslav şi statul sovietic*” (Fejtő: 1979,227, subl. în original).

Interesant este faptul că Dimitrov, deşi oficial participa la condamnarea ritoismului, l-a sfătuit în particular pe liderul iugoslav prin intermediul subalternului său Milován Djilas ca, odată conflictul declanşat, să se menţină ferm pe poziţii şi să nu cedeze în faţa presiunilor lui Stalin. „Fără îndoială că vorbea din lunga sa experienţă, ştiind că dacă partidul iugoslav se va supune lui Stalin şi îl va detrona pe Tito, Djilas şi pe ceilalţi, vor fi cu toţii împuşcaţi” (Brogan: 1990,200).

În final Milován Djilas sintetizează judicios în lucrarea *Convorbiri cu Stalin* dilemele relaţiei discipol-maestru, edificantă pentru raporturile dintre Iugoslavia şi Uniunea Sovietică:

Primul contact între cele două revoluţii şi (sic!) cele două autorităţi, chiar dacă ele se aflau *pe* baze sociale şi ideologice asemănătoare, nu

putea să nu ducă la fricţiuni. Însă dat fiind că acestea se petreceau într-o ideologie exclusivă şi închisă, nici nu puteau avea un alt aspect iniţial decât ca o dilemă morală şi ca o tristeţe şi un regret că drept-credinciosul centru nu înţelege bunele intenţii ale unui partid mic şi ale unei ţări sărace (Djilas: 1991,60 – 61).

* * *

Mutarea, după consumarea „schismei roşii" (Constantiniu, Pop: 2007), a sediului Cominformului de la Belgrad la Bucureşti a însemnat o creştere a „vigilenţei revoluţionare" în cazul tuturor „democraţiile populare". Portavocea condamnării Iugoslaviei a reprezentat-o însă RPR. Gheorghiu-Dej s-a întrecut pe sine în vituperările cu care ataca vecinul de la graniţa de sud-vest a statului pe care îl conducea şi cu care întreţinuse până atunci relaţii politice foarte bune. Atitudinea PMR nu era autentică ci fusese bineînţeles dictată de Moscova, iar secretarul general al partidului avea tot interesul să câştige încrederea şi bunăvoinţa lui Stalin (Anton: 2007,24) fiind unicul personaj politic proeminent în acel moment care nu beneficiase de „şcoala" Cominternului (Deletant, Pearton: 1998,178). Zelul său în „demascarea" noului duşman al Moscovei trebuia deci să compenseze această carenţă majoră care i se putea dovedi oricând fatală.

În 1947, când insatisfacţiile sovietice faţă de conducerea de la Belgrad se amplificau, Dej nu le-

a acordat o importanţă deosebită, considerându-le nefondate (Constantiniu, Pop: 2007,46). Bineînţeles, nu a putut să îşi facă publică poziţia: Stalin se hotărâse să lichideze ameninţarea titoistă cu orice cost. Nu se aşteptase însă la imposibilitatea schimbării conducerii de la Belgrad. PCI, un partid unit în jurul liderului său şi care ajunsese la putere prin forţe proprii a rezistat cu succes presiunilor Moscovei, sfidându-l astfel pe Stalin şi demantelând mitul unităţii „monolitice" a lumii comuniste.

În mai 1949, în publicaţia Cominformului *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară* apărea un articol intitulat „Clica lui Tito – duşman de moarte al socialismului". Punctul focal al articolului îl reprezintă denunţarea vehementă a „clicii Tito-Rankovici" sau al lui „Iuda-Tito", cel care ar fi „vândut" aspiraţiile revoluţionare genuine ale poporului iugoslav „imperialiştilor". Defectarea sa este considerată ireversibilă, dar se afirmă totodată precaritatea susţinerii populare a conducerii de la Belgrad care pretinde că este în continuare socialistă, o manipulare efectuată în vederea inducerii în eroare a „maselor muncitoreşti". „Tito a trecut definitiv în lagărul imperialist. Ca orice trădător însă, se teme să mărturisească aceasta deschis, cu atât mai mult cu cât este silit să ţină seama de adevăratele sentimente ale popoarelor Iugoslaviei, care nutresc o ură neîmpăcată împotriva

imperialismului anglo-american” (Dej: 1952,332; vezi şi Moraru et. al.: 2002,54).

Următoarea acuză, care fusese clar specificată şi în rezoluţia Cominformului din anul precedent, viza diluarea fermităţii ideologice a PCI prin intermediul infuzării acesteia în întreg Frontul Popular. O asemenea abordare nu putea conduce decât la reemergenţa capitalismului, mai ales că iugoslavii abandonaseră educaţia revoluţionară, permiţând integrarea în palidul lor a tuturor „elementelor nesănătoase” care ar fi dorit să se înscrie. Concluzia? „Socialism în vorbe – şi restaurarea capitalismului în fapte” (Dej: 1952,334). Deşi arborează cu ipocrizie principiile socialismului, pe care nu le mai aplică, emulul lui Stalin demarează afaceri proprii cu „imperialiştii” de pe urma cărora ar beneficia exclusiv „clica” sa, în timp ce „proletariatul iugoslav” este unicul perdant al acestor înţelegeri oneroase. Tito este asiduu culpabilizat apoi pentru livrările de alimente care ar urma să ia destinaţia Germaniei occidentale. „Trupele S.S., care au scăldat Iugoslavia într-o baie de sânge, au nevoie de calorii. Cât priveşte popoarele Iugoslaviei, ele pot să îndure”. Suntem avertizaţi în continuare că „Aşa gândeşte şi acţionează clica lui Tito, căci aşa dictează interesele aţâţătorilor la război anglo-americani şi restaurarea capitalismului în Iugoslavia” (Dej: 1952,334 – 335).

Există însă speranţa, alimentată prin orice

mijloace posibile de către Moscova, că popoarele Iugoslaviei, „Tot ce este cinstit şi patriotic în Iugoslavia” nu vor admite metamorfozarea acestei ţări „într-o semicolonie a imperialismului anglo-american”. Mesajul transmis de către Stalin este lipsit de orice urmă de echivoc: înlocuirea actualei conduceri, „naţionaliste” şi revenirea la principiile – internaţionalismului proletar”. Astfel, oamenii muncii îşi exprimă convingerea că popoarele din Iugoslavia, în frunte cu clasa muncitoare, în frunte cu majoritatea comuniştilor devotaţi măreţelor şi invincibilelor idei ale lui Lenin şi Stalin, vor şti să izgonească fracţiunea naţionalistă a lui Tito din Partidul Comunist din Iugoslavia şi vor readuce Iugoslavia în rândurile frontului unic socialist. Poporul iugoslav se bucură de sprijinul moral al puternicei şi măreţei Patrii a Socialismului, U.R.S.S, al ţărilor de democraţie populară şi al mişcării revoluţionare a proletariatului internaţional (Dej: 1952,336).

Emblematic pentru ferocitate incriminărilor aduse lui Tito rămâne însă raportul prezentat de Gheorghiu-Dej cu ocazia reuniunii Cominformului desfăşurată în toamna aceluiaşi an. Aici, Iugoslavia devine din „semicolonie” „colonie” integrală a forţelor „imperialismului” (Dej: 1952,399). Transpare foarte clar acum „piatra de încercare şi criteriul internaţionalismului”: fidelitatea necondiţionată a oricărui partid comunist sau mişcări revoluţionare faţă de

Uniunea Sovietică. Pentru a întări această aserţiune, Gheorghiu-Dej oferă un citat relevant din „operele” fundamentale ale „genialul[ui] învăţător al omenirii muncitoare şi conducătorul lui] luptei popoarelor pentru cauza păcii şi socialismului, tovarăşul Stalin” (Dej: 1952,418), pe care îl reproducem integral în rândurile de mai jos.

Internaţionalist – spune tovarăşul Stalin – este acela care fără rezerve, fără şovăieli, fără condiţii este gata să apere Uniunea Sovietică, pentru că Uniunea Sovietică este baza mişcării revoluţionare mondiale, şi nu poţi să aperi, să faci să meargă înainte această mişcare revoluţionară, dacă nu aperi Uniunea Sovietică. Căci acela care intenţionează să apere mişcarea revoluţionară mondială fără Uniunea Sovietică şi împotriva ei, acela merge împotriva revoluţiei şi se va rostogoli inevitabil în lagărul duşmanilor revoluţiei (Stalin în Dej: 1952,401, subl. în orig.).

O altă noutate adusă de raport rezidă în coroborarea valului de procese care convulsionase lumea comunistă la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50 cu „chestiunea iugoslavă”. Astfel, în RPR fusese arestat în 1948 Lucreţiu Pătrăşcanu, un potenţial competitor al lui Dej (subiectul va fi detaliat în următoarea secţiune a studiului); tot în acelaşi an vor fi arestaţi László Rajk în Ungaria şi Koci Xoxe în Albania, ambii fiind executaţi un an mai târziu; în sfârşit, în 1952 va fi lichidat şi

Rudolf Slánský, membru de vază al PCC şi totodată principalul organizator al epurărilor care afectaseră recent acest partid. Toţi cei mai sus menţionaţi au fost responsabilizaţi, printre altele, ca fiind „vechi spioni şi agenţi provocatori, care au pătruns pătruns în rândurile clasei muncitoare în rolul de agenţi plătiţi ai imperialiştilor americani şi englezi” (Dej: 1952,405).

„Republicile populare” erau avertizate cu privire la încercările iugoslavilor de a racola nu numai duşmani externi ai socialismului, ci şi interni, din rândul propriilor populaţii. Aceştia ar fi urmat să submineze „construirea socialismului” şi să organizeze lovituri de stat pentru a destabiliza regimurile populare şi pentru a le deplasa înspre „lagărul imperialist”, readucându-le astfel sub robia „capitalului internaţional” (Dej: 1952,403). La acest capitol RPR se considera vulnerabilă datorită graniţelor directe pe care le avea cu Iugoslavia şi a minorităţii sârbe care locuiau la graniţa vestică a ţării. Campania anti-titoistă a fost deosebit de intensă în această regiune, soldându-se cu arestări abuzive, procese falsificate şi chiar cu deportarea unor etnici sârbi în Bărăgan (Constantiniu, Pop: 2007,52). O dovedeşte un articol publicat de Gheorghiu-Dej în *Scânteia* la finalul anului 1949 în care atrăgea atenţia asupra acţiunilor subversive ale „spionilor titoişti” localizaţi pe teritoriile „republicilor populare” şi solicita intensificarea acţiunilor de

propagandă în rândurile minorităţii sârbe din interiorul RPR. Au fost luate în acest sens măsuri ferme, atât „pe linie de partid”, cât şi „pe linie de stat” (Duică: 2004,455 – 461).

Trădătorii iugoslavi, din ordinul imperialiştilor, încearcă să creeze în ţările de democraţie populară bande complotiste, alcătuite din elemente fasciste-reacţionare, pentru a înfăptui în aceste ţări o lovitură de stat contrarevoluţionară spre a le despărţi de U.R.S.S. Şi a le subordona imperialismului.

De aceea lupta împotriva clicii Tito-Rankovici – unealta provocatorilor imperialişti ai războiului – e o sarcină a tuturor partidelor comuniste şi muncitoreşti. Partidul nostru trebuie să ia în considerare şi faptul că pe teritoriul Republicii noastre trăieşte o populaţie destul de numeroasă de naţionalitate sârbă. Această populaţie se bucură de drepturi politice, economice şi culturale egale cu ale poporului român. Ea se bucură de cele mai largi libertăţi democratice, are şcoli în limbă proprie, presă şi literatură în limbă proprie.

Partidul şi guvernul fac eforturi continue pentru ridicarea nivelului material şi cultural al acestei populaţii. Noi trebuie să ne preocupăm sistematic de educarea populaţiei muncitoare sârbe în spiritul devotamentului pentru R.P.R., în spiritul internaţionalismului proletar şi al dragostei pentru Uniunea Sovietică. Populaţia muncitoare sârbă, în întregul ei, trebuie să fie o

forţă activă în lupta împotriva bandei de spioni şi asasini a lui Tito-Rankovici.

Banda Tito-Rankovici caută să infiltreze în rândurile acestei populaţii pe agenţii ei plătiţi. Noi trebuie să obţinem ca poporul muncitor român şi naţionalităţile conlocuitoare, inclusiv populaţia muncitoare sârbă din R.P.R., să formeze un zid de nepătruns pentru agenţii criminalei clici de spioni şi asasini a lui Tito (Dej: 1952,429 – 430).

Pe cale de consecinţă, propaganda anti-titoistă a fost intensificată la maximum în vestul şi sud-vestul ţării, în special în localităţile de frontieră. De exemplu, în raionul Oraviţa fuseseră „confecţionate" în 1952.33 de panouri, pictate cu caricaturi titoiste şi antiimperialiste" mai mult decât sugestive, având Pliuri de genul: „Creşa titoistă", „Generalul ciumă", „Cuibul şerpilor", „Şobolanul kii Truman", „Muştele infectate", „Emisarii civilizaţiei lui Truman", „Libertate femeilor din Jugoslavia Titoistă", „Bugetul înarmărilor din Jugoslavia" etc DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48,1952, f. 38). Aveau loc de asemenea numeroase conferinţe pe teme de politică externă organizate de către secţiile de agitaţie şi propagandă, precum şi sancţionări şi excluderi din partid pentru cei ce, exasperaţi în principal de ritmul galopant al colectivizărilor, încercau să se sustragă utilizând o gamă foarte variată de mijloace

DITAN, fond Comitetul Regional PMR

Timişoara, Dosar 48,1952, f. 39). Alte metode utilizate în campania anti-titoistă constau în utilizarea unor „caravane cinematografice”, trimise din localitate în localitate pentru proiectarea de filme propagandistice şi organizarea unor conferinţe care aveau ca protagonişti „emigranţi politici Jugoslavi” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48,1952, f. 93). De asemenea, erau condamnate manifestările protitoiste ale populaţiei sârbe din Banat, mai ales a învăţătorilor, pe care ministerul de interne şi cel de externe erau invitate să colaboreze pentru a îi controla şi chiar expulza (Moraru C. et. al.: 2002,176).

Cu toate acestea, Comitetul Regional Timişoara al PMR recunoaşte existenţa unor neajunsuri „în ceea ce priveşte propaganda antititoistă”. În primul rând, „operativitatea”, respectiv „combativitatea” sa lasă de dorit, fapt care afectează „calitatea programelor artistice-culturale”. Nici în privinţa „agitaţiei vizuale” lucrurile nu stau mai bine în satele şi comunele din această regiune, iar – ajutorul centrului este slab”. Apoi, presa trata insuficient subiectul, iar agitatorii nu beneficiau de o instrucţie „regulată”. Nici „calitatea” şi frecventabilitatea „învăţământului de partid” nu era întotdeauna „corespunzătoare”. Alte probleme se înregistrau la unele „cadre” al căror nivel de pregătire „politico-ideologică” era scăzut şi relativ la funcţionalitatea

„staţiilor de radioficare”, ceea ce constituia un recul important pentru activitatea propagandistică (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 90,1953, II. 11 – 12).

Într-un alt document al Direcţiei Judeţene Timiş a Arhivelor Naţionale, intitulat „Rolul bandei de asasini şi de spioni de la Belgrad în planurile agresive ale imperialiştilor americani” sunt deplânse „Actele agresive săvârşite la frontierele noastre” de către conducerea de la Belgrad. Acestea „stârnesc indignarea şi ura întregului nostru popor muncitor. Toţi oamenii cinstiţi şi iubitori de pace condamnă manevrele criminale titoiste şi devin mai hotărâţi în a spori vigilenţa pentru a zădărnici orice uneltiri ursită (sic!) de duşmanii păcii de la Belgrad”. Următoarea frază pare scoasă din repertoriul propagandistic al ceauşismului târziu: „Ei («oamenii cinstiţi şi iubitori de pace», n.m.) înconjoară cu dragoste fierbinte bravii grăniceri care apără eroic hotarele sfinte ale patriei” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48,1952, f. 131). Din acelaşi fond arhivistic putem afla că „titofascismul” nu mai este considerat nici măcar un regim „deviaţionist” cu rădăcini socialiste, transformându-se în „cel mai reacţionar şi periculos produs al imperialismului”. Pe cale de consecinţă, „lupta împotriva lui este sarcina tuturor membrilor de Partid”. Printre „măsurile” circumscrise acestei „lupte” se numărau „întărirea

vieţii de Partid, ridicarea nivelului politic şi ideologic al membrilor, ridicarea necontenită a nivelului cultural al maselor şi demascarea permanentă a duşmanului şi uneltelor sale" (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 42,1951, f. 58). Orice contaminare cu „titoism" ar fi fost periculoasă pentru un regim încadrat de o permanentă examinare a activităţilor sale de către Moscova, pe de o parte, şi de o ostilitate populară nedisimulată, pe de cealaltă parte.

Revenind la „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni", aflăm resorturile principale ale politicilor guvernului de la Belgrad, atât în plan intern, cât şi în plan extern. În primul caz avem de-a face cu anularea cuceririlor revoluţionare şi cu reîntoarcerea ţării, prin renunţarea la lupta de clasă în mediul rural şi la încurajarea apariţiei gospodăriilor private, forme embrionare ale capitalismului – în malaxorul imperialismului. În plus, se susţinea că din punct de vedere naţional, liderii iugoslavi aplică „o politică naţional-şovinistă rasială de tip fascist" prin care minorităţile erau în permanenţă supuse unei largi palete de opresiuni. În ceea ce priveşte politica externă titoistă, aceasta era calchiată pe doi piloni consecutivi: denigrarea şi „calomnierea" Uniunii Sovietice „folosind cele mai mârşave născociri împrumutate din arsenalul hitleriştilor", ca dominată de tentaţii imperiale şi promotoare a

agresiunii internaţionale, respectiv provocarea, datorită intrării în serviciul „lagărului imperialist”, a unui nou război mondial (Gheorghiu-Dej: 1952,404,406,408,412). Pentru comuniştii „ortodocşi”, deznodământul era dincolo de orice posibilitate de îndoială: Iugoslavia se transformase într-o „ţară marshallizată” (Gheorghiu-Dej: 1952,413).

Ca şi în precedentul articol supus analizei („Clica lui Tito – duşman de moarte al socialismului”), apare din nou tema falaciozităţii şi a relei credinţe cu care PCI ar pretinde că lucrează pentru „construirea socialismului”, nefăcând altceva decât să manipuleze populaţia iugoslavă. Orice revoluţionar şi orice marxist autentic ştie însă că socialismul nu poate fi construit în absenţa coordonării sovietice sau, mai mult, împotriva ei. Pe cale de consecinţă, nu se mai poate discuta de socialism în Iugoslavia, opinau partidele comuniste membre ale Cominformului, „în condiţiile când Tito a rupt cu Uniunea Sovietică, cu întregul lagăr al socialismului şi democraţiei, răpind prin aceasta Iugoslaviei reazimul principal al construirii socialismului” (Gheorghiu-Dej: 1952,408). În continuare, lipsa «democraţiei interne de partid” era încă o dată deplânsă, excluderea din PCI şi încarcerarea acelor membri „credincioşi internaţionalismului proletar” fiind întâmpinată cu „un salut comunist de luptă” de către Biroul

Informativ (Gheorghiu-Dej: 1952,410).

Concluzia raportului era drastică: „<*ajungând în mâinile duşmanilor poporului*, PCI „*a pierdut dreptul de a se numi partid comunist* (subl.m.)”. Acesta nu mai reprezenta, în prezenta formă, altceva decât un instrument golit de orice conţinut, aflat la dispoziţia lui Tito şi a veroasei sale „clici”. Astfel că „datoria internaţională a tuturor partidelor comuniste şi muncitoreşti” era exprimată acum prin combaterea asiduă, peremptorie şi prin orice mijloace a titoismului. Pentru a îşi atinge obiectivul, flecare partid trebuia să dea dovadă de „vigilenţă revoluţionară”, care se traducea prin introducerea „ordin[ii] bolşevic[e] în propria noastră casă – partidul nostru. În această privinţă mijlocul principal este *verificarea membrilor partidului".* (Gheorghiu-Dej: 1952,414 – 418, subl.m.). Traseul ultimelor epurări staliniste, care ar fi întrecut, dacă ar fi dispus de suficient timp pentru a se materializa integral, sinistrele „procese-spectacol” din Moscova anilor ’30, era deschis.

„Vigilenţa” PMR era la cote înalte, mai ales că Gheorghiu-Dej devenise suspect în ochii Moscovei pentru bunele relaţii pe care le întreţinuse cu Tito înainte de excluderea Iugoslaviei din Cominform (Constantiniu, Pop: 2007,153 – 155). În plus, aşa cum scrie Stelian Tănase, „Gradul de independenţă al comuniştilor români era cel mai scăzut din blocul sovietic”

(Tănase: 2006,42). Pe cale de consecinţă, situaţia secretarului general al PMR nu era deloc de invidiat în acea perioadă. Acesta îşi va demonstra însă disciplina şi devotamentul faţă de directivele staliniste. La scurt timp după apariţie, rezoluţia Biroului Informativ fusese prompt „prelucrată" (interpretată în manieră corespunzătoare) în organizaţiile de partid din capitală dar şi pe tot cuprinsul ţării, pentru a contracara ceea ce Gheorghiu-Dej percepea drept „pericolul autolinişţirii" partidului şi a insuficientei combativităţi revoluţionare (Moraru C.: 2003,575). Iosif Chişinevschi, responsabil în acea perioadă cu activităţile propagandistic-ideologice, s-a achitat cu conştiinciozitate de această sarcină, cel puţin la nivel central. Acesta insistase asupra datoriei morale şi politice pe care o avea PCI faţă de PCUS. Revoluţia iugoslavă nu ar fi fost posibilă fără precedentul sovietic, ceea ce, în mare măsură, era adevărat (Constantiniu, Pop: 2007,90). Acelaşi Chişinevschi, ideologul şef al PMR, profitase de ocazie pentru a evidenţia (şi a crea) similitudini între Gheorghiu-Dej şi Tito. „Eu pentru dânsul eram un titoist, neverificat încă" îşi amintea fostul secretar general (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,191; vezi şi Moraru C. et. al.: 2002,56 – 70). Chişinevschi va plăti pentru acest gest, şi pentru altele chiar mai grave, în 1957, când, împreună cu Miron Constantinescu, va fi neutralizat pe filieră politică.

În iulie 1948 a avut loc al patrulea Congres al PCI. Consecvenţi deciziei luate în cadrul Cominformului, comuniştii români nu au participat, deşi o delegaţie compusă din membri PMR se afla în acel moment în Iugoslavia pentru a lua parte la Conferinţa internaţională a Dunării (Lăcustă: 2005,43). Încă de la conferinţa de pace de la Paris, care avusese loc cu doi ani mai devreme, Uniunea Sovietică îşi făcuse publică, prin vocea comisarului poporului pentru relaţii externe, Viaceslav Molotov, ambiţia de a nu permite accesul pe fluviu decât a vaselor statelor riverane. Cu alte cuvinte, excluderea din perimetrul Dunării a puterilor „imperialiste" şi a pretenţiilor lor de „şanse egale" traduse prin „democraţia dolarului" şi prin încorporarea „tinerelor democraţii" de la gurile Dunării în cămaşa de forţă a capitalului internaţional. Mesajul era orientat clar spre conturarea unei sfere sovietice de influenţă în Europa de Est: aşa cum Uniunea Sovietică nu solicita „acces egal" la canalele Panamá sau Suez, nici Statele Unite nu aveau dreptul să ridice astfel de pretenţii în cazul Dunării (Molotov: 1951,215 – 230). Cererea sovietică a fost instituţionalizată cu ocazia Conferinţei internaţionale a Dunării, când accesul statelor neriverane la navigaţia pe fluviu a fost interzis. Delegaţia română prezentă la conferinţă a fost condusă de Ana Pauker, ministrul de externe a RPR. La întoarcerea în ţară, ea va prezenta un

raport în faţa Consiliului de Miniştri (guvernului) unde va atinge problema stării de spirit a populaţiei iugoslave, foarte tensionată, în optica ei, de conflictul dintre conducerea de la Belgrad şi Moscova. Unii din reprezentanţii sovietici proeminenţi aflaţi la conferinţă (Vîşinski) ar fi fost ovaţionaţi intens şi pur şi simplu îmbrăţişaţi pe stradă, fapt care o făcea pe Ana Pauker să conchidă „că la poporul iugoslav există un adevărat cult pentru Uniunea Sovietică" (Lăcustă: 2005,44 – 45).

Se prea poate ca Dej să îl fi admirat în secret pe Tito pentru prestigiul obţinut de mişcarea partizanilor în cel de-al Doilea Război Mondial şi pentru „anvergura politică" la care ajunsese figura liderului iugoslav în lumea comunistă datorită perseverenţei şi fermităţii cu care combătuse invadatorul nazist şi eliberase Iugoslavia prin forţe proprii (Cioroianu: 2005 a, 196). Ştim cu certitudine că a regretat, după moartea lui Stalin, survenită în martie 1953, virulenţa cu care a admonestat poziţia de-a dreptul curajoasă pe care s-a plasat Tito în disputa cu Stalin, fiindu-i probabil imposibil să nu aprecieze demnitatea şi onestitatea cu care liderul de la Belgrad a încercat să soluţioneze clivajul creat între Iugoslavia şi „lagărul socialist".

La şedinţa plenară a Comitetului Central al PMR din noiembrie-decembrie 1961, Dej a mărturisit că raportul Cominformului fusese

redactat în baza unor materiale trimise direct de Moscova şi că însuşi titlul raportului, „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni” fusese ales de către Stalin.

Titlu acesta este titlul dat de Stalin personal, pentru că eu am avut un alt titlu, Stalin l-a indicat prin telefon şi am adoptat titlul acesta al lui Stalin (sic!). Conţinutul raportului pe baza căruia s-a întocmit rezoluţia a fost întocmit de mine. Eu nu puteam să am alte materiale decât din sursele lor (a sovieticilor, n.m.), chiar dacă erau proaste, şi am tăcut interpretări, aprecieri, pe baza unor materiale furnizate. Eu am avut, aşa cum aveau toţi comuniştii, încredere în Uniunea Sovietică, în P.C.U.S., nici prin cap nu mi-ar fi trecut că se pot deforma aşa lucrurile (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006: 188).

Deşi am rezerve faţă de prezumtiva lipsă de cunoştinţă a lui Dej faţă de maniera în care sovieticii „deformau lucrurile”, mai ales că secretarului general al PMR îi fuseseră aduse la cunoştinţă încă din 1947 reproşurile Moscovei faţă Tito, şi pe care le considerase lipsite de credibilitate încă de atunci – recunoaşterea faptului că sovieticii au pus la dispoziţia părţii române materialele în baza cărora urma să fie conceput raportul şi că însuşi titlul acestuia fusese ales de Stalin personal fără a ţine cont de versiunea propusă de Gheorghiu-Dej – elucidează, fie şi parţial, culisele elaborării celebrului raport.

Informaţia este confirmată şi de Paul Sfetcu, fost şef de cabinet al lui Dej, care pretinde însă că secretarul general nu primise de la Stalin documentele care să probeze invariabil reaua-credinţă de care Tito s-ar fi făcut vinovat. Raportul ar fi fost conceput în baza unor „idei principale” pe care Stalin le-ar fi „dictat personal”, – dar "documentele incriminatoare” care ar fi trebuit să dovedească „vinovăţia lui Tito şi injusteţea politicii Partidului Comunist din Iugoslavia” nu au mai ajuns niciodată la Bucureşti. „N-am avut încotro!”, ar fi afirmat Dej (Sfetcu: 2008, 338)

În perioada post-stalinistă relaţiile dintre Bucureşti şi Belgrad se normalizează treptat, pe măsură ce noul lider sovietic Nikita Hruşciov face tot posibilul pentru a reintegra Iugoslavia în „lagărul socialist”. „S-au reluat relaţiile prieteneşti şi frăţeşti între U.R.S.S. Şi R.P.F. Iugoslavia”, clama Gheorghiu-Dej cu ocazia celui de al doilea Congres al PMR ţinut în decembrie 1955, „eveniment de mare însemnătate pentru cauza păcii şi socialismului” (Dej: 1960,8).

De această ţară şi de poporul iugoslav ne leagă nu numai o prietenie istorică, dar şi asemănarea condiţiilor social-economice, năzuinţa comună de a construi societatea socialistă, devotamentul comun pentru cauza păcii şi convieţuirii paşnice între popoare. Suntem pentru dezvoltarea şi întărirea mai departe a acestor relaţii prieteneşti, pe baza egalităţii în drepturi, a

neamestecului în treburile interne, a înţelegerii şi încrederii reciproce şi considerăm că există baza stabilirii de relaţii tovărăşeşti între Partidul Muncitoresc Român şi Uniunea Comuniştilor din Iugoslavia (Dej: 1960,17).

Iniţiativa Moscovei nu a avut însă succesul scontat, Tito manifestându-se relativ rezervat faţă de bunăvoinţa sovietică şi refuzând să includă Iugoslavia în CAER (Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc, înfiinţat în 1949) sau în Organizaţia Tratatului de la Varşovia, apărută în 1955, ambele organisme aflându-se sub egida Moscovei.

Bucureştiul şi Belgradul reiau contactele politice, economice şi culturale. La nivel ideologic însă, „pe linie de partid”, relaţiile rămân în continuare, ca şi în cazul contactelor sovieto-iugoslave, sincopate (Cătănuş: 2004 b, 75; Hruşciov: 1959,809), în pofida disponibilităţii manifestate de către Gheorghiu-Dej în acest sens. În ciuda vehemenţei cu care fusese atacat de către liderii de la Bucureşti, raţiunea politică a prevalat în cazul lui Tito în raport cu resentimentele care puteau proveni din orgoliul său rănit. A înţeles că Dej fusese instrumentalizat de Moscova şi că avea nevoie de relaţii favorabile cu RPR în delicata situaţie geopolitică în care Iugoslavia continua să se afle.

Reapropierea lui Tito de lagărul socialist a cunoscut un recul serios în 1956, cu ocazia

turbulenţelor sociale şi politice din Polonia şi Ungaria. După ce în primă fază liderul de la Belgrad aprobase intervenţia armată a Uniunii Sovietice la Budapesta, ulterior se răzgândise şi o condamnase, ceea ce îi atrăsese încă o dată oprobriul Moscovei. Indiferent de poziţia lui Tito în raport cu evenimentele din 1956, modelul comunist iugoslav avusese, pe lângă destalinizare, o influenţă majoră, cel puţin morală, asupra revoltelor care au zguduit în acel an Varşovia şi Budapesta. Legitimat prin acceptarea sa de către Hruşciov, titoismul a constituit o alternativă palpabilă la dominaţia pe care Moscova o exercita asupra statelor comuniste din Europa de Est (Soulet: 1998,114). Pe cale de consecinţă, a fost din nou recuzat, deşi pentru o perioadă relativ scurtă şi cu o intensitate propagandistică redusă în raport cu divergenţa de la finalul anilor ’40, atribuindu-i-se apelativul „revizionist”.

3.5. Panoramarea principalelor dispute intestine din cadrul PCR-PMR (1945 – 1953). Premise interne şi externe încă de la înfiinţarea sa în 1921, conducerea PCdR a făcut obiectul unor rivalităţi aprinse, fiind disputată între mai multe facţiuni competitoare. În perioada ilegalităţii (1924 – 1944), în special în timpul celui de al Doilea Război Mondial, când legătura cu Cominternul fusese întreruptă (1940 – 1944), organizarea partidului se afla într-o stare deosebit de confuză. Existau, pe de o parte, foarte mulţi

comunişti încarceraţi, în rândul cărora devenise o figură proeminentă Gheorghe Gheorghiu-Dej; apoi, funcţiona clandestin Comitetul Central avându-l ca secretar general pe Ştefan Foriş, nominalizat de Comintern şi, în sfârşit, Moscova găzduia la rândul ei membri ai PCdR, dintre care Ana Pauker era cea mai cunoscută (Tismăneanu: 2005,119 – 124). Nu putem considera însă aceste nuclee ca reprezentând „trei centre" de putere alternative, aşa cum afirmă Vladimir Tismăneanu. Partidul era fragmentat, indubitabil, dar Ştefan Foriş, chiar dacă lipsit de o personalitate puternică, reprezenta conducerea oficială. Comuniştii din închisori alcătuiau un grup informai, deşi puternic, neintegrat însă în circuitul oficial al puterii comuniste. În plus, contactele lui Foriş şi ale lui Dej cu Ana Pauker şi cu membrii PCdR aflaţi la Moscova erau inexistente.

Neacţionând de pe aceleaşi poziţii (oficiale sau neoficiale) şi neavând contacte decât sporadice (Foriş-Dej) sau deloc (Foriş, Dej – Pauker), nu putem cataloga aceste facţiuni drept autentice „centre" de putere.

În aprilie 1944 Ştefan Foriş a fost înlăturat din postul de secretar general al PCdR de către un trio alcătuit din Emil Bodnăraş, Iosif Rangheţ şi Constantin Pârvulescu, care va prelua totodată conducerea partidului. „Având în vedere trecutul de agent sovietic al lui Bodnăraş, care fusese antrenat în U.R.S.S. în şcoli speciale ale N.K.V.D.,

este puţin probabil ca această iniţiativă de a-l elimina pe liderul numit de Moscova să fi fost o acţiune spontană locală" (Tismăneanu: – 1) 05,119 – 120). Foriş a fost învinuit de pasivitate politică şi de absenţa organizării unei rezistenţe împotriva naziştilor. Cert este că iniţiativa acestui gest nu i fost una exterioară: Gheorghiu-Dej îşi pregătea gradual ascensiunea politică Tismăneanu: 2008,67; Cătănuş, Chiper: 1999). Viitorul secretar general va adăuga acuzelor mai sus amintite pe cea, nedovedită încă, a colaborării cu Siguranţa, datorită unui „şir de arestări care slăbiseră activitatea partidului după 1940".

Deletant: 2006,44). Asasinat la ordinul lui Dej în 1946, Foriş –, element[] laş[j], trădător[] şi capitulant[]" (*Lecţii*... 1960,444) – va fi reabilitat ulterior de către Nicolae Ceauşescu, mai degrabă ca un gest de blam la adresa predecesorului său decât în baza unor criterii obiective.

Gheorghiu-Dej va fi ajutat să evadeze în august 1944, un rol central în această acţiune ocupându-l tot Emil Bodnăraş. Îşi va construi cu tenacitate şi meticulozitate ascensiunea spre putere, în ciuda rivalilor puternici pe care i-a avut de înfruntat. Chiar dacă obţinuse postul de secretar general la conferinţa naţională a PCR din octombrie 1945 (Constantiniu: 2002,443; Ionescu: 1994,148), poziţia lui Dej era departe de a fi consolidată, între 1945 şi 1948 fiind relativ precară şi până la neutralizarea politică a Anei

Pauker şi a susţinătorilor săi Vasile Luca şi Teohari Georgescu, survenită la începutul anului 1952, instabilă.

În istoriografia perioadei 1945 – 1952 se întâlneşte uneori o dihotomie pernicioasă, aceea dintre comuniştii aşa-zis „locali" sau naţionali, conduşi de Gheorghiu-Dej, respectiv comuniştii ajunşi după 23 august de la Moscova, denumiţi „internaţionalişti" sau simplu „moscoviţi", a căror figură emblematică era încarnată de Ana Pauker, secondată de Vasile Luca şi de Teohari Georgescu. Primul grup este considerat a fi alcătuit din etnici români, ataşaţi într-o anumită măsură valorilor naţionale şi ostil „moscoviţilor" ne-români, formaţi la şcoala post-revoluţionar leninistă, adevăraţii arhitecţi ai comunizării României şi a represiunilor care au însoţit acest proces. Aflăm de la unul din promotorii cei mai importanţi ai acestei teorii, Florin Constantiniu, că „Deşi Gheorghiu-Dej vedea în Ana Pauker principalul său rival, în fapt, ea încerca să medieze în opoziţia dintre Dej şi violentul Vasile Luca, de care o lega însă statutul de minoritară etnică şi anii petrecuţi în URSS" (Constantiniu: 2002.445). O lucrare ulterioară ne aduce la cunoştinţă că niciunul dintre grupuri nu câştigase totuşi încrederea lui Stalin, ambele fiind „la fel de obediente faţă de stăpânul de la Kremlin" (Constantiniu: 2003,10). Informaţia este adevărată, deşi nerenunţarea la tipologia celor două grupuri rivale, improprie, după cum urmează

să vedem, îi diminuează veracitatea.

Fostul general de securitate Neagu Cosma poate fi considerat unul din exponenţii „extremi” ai acestei teorii. În accepţia sa, este clar că „elementul alogen” din interiorul PCR este responsabil de ororile post-revoluţionar leniniste petrecute în România. După ce încearcă să ne convingă că, pe lângă Ana Pauker (evreică) şi Vasile Luca (maghiar cu nume românizat), Teohari Georgescu era de asemenea „alogen” (ceea ce este fals), Cosma afirmă că ponderea decizională a lui Gheorghiu-Dej era minoritară în raport cu hotărârile concertate ale acestora, orientate înspre subordonarea României marelui vecin de la răsărit. „Oricât ar fi fost Gheorghiu-Dej de român”, scrie Cosma, „el, conform principiului democratic, se supunea votului majorităţii; în mod concret, hotărârilor luate de Ana Pauker, Luka László şi Teohari Georgescu”. Mai departe aflăm că nu numai eşalonul superior al partidului era penetrat de străini, ci şi cele inferioare; acolo erau de găsit „tot elemente alogene, «internaţionaliste», venite, mare parte din ele, din afara graniţelor ţării, pe tancurile sovietice sau mai înainte, clandestin, peste frontiera de uscat, aer sau apă a României, cu însărcinări precise de a da viaţă marilor decizii privind înfeudarea ţării” (Cosma: 1996,10 – 11; vezi şi Cosma: 1994,30 – 31 sau Stănescu: 2009,121). În paranteză fie spus, aberaţiile lui Cosma sunt invalidate tocmai de

către cei pe care îşi propune să îi apere, Gheorghiu-Dej şi susţinătorii săi recunoscând tranşant împotrivirea „grupului Pauker-Luca" faţă de măsurile leniniste „pure şi dure" de accelerare a dezvoltării industriei grele şi colectivizare a agriculturii(*Lecţii*... 1960,621 – 622) – tocmai acele „mari decizii de înfeudare a ţării" amintite în citatul anterior din lucrarea fostului general al Securităţii. O variantă moderată a tezei conform căreia Gheorghiu-Dej şi comuniştii „autohtoni" se găseau într-o poziţie inferioară în raport cu „moscoviţii" în organele de conducere a partidului (Biroul Politic, Secretariatul Comitetului Central) este identificabilă şi în lucrarea *The New România. From People's Democracy to Socialist Republic*, scrisă de profesorul Stephen Fischer-Galaţi (1967,31).

Acelaşi Fischer-Galaţi mai susţine faptul că Stalin i-ar fi însărcinat pe „moscoviţi" să răstoarne regimul antonescian odată ce Armata Roşie ar fi pătruns în România pentru a trece astfel direct la sovietizarea ţării. Etapa intermediară a „democraţiei populare" ar fi apărut ca urmare a inopinatei lovituri de stat din 23 august la care au participat şi „autohtonii" şi care ar fi anulat planurile Moscovei în vederea unei comunizări imediate. Mai mult, acelaşi plan ar fi prevăzut „«lichidarea» comuniştilor români încarceraţi de regimul Antonescu, pentru a preveni formarea oricărei coaliţii de guvernare înaintea sosirii

Armatei Roşii şi a comuniştilor «moscoviţi» conduşi de Ana Pauker, Vasile Luca şi alţi expatriaţi români, care îşi petrecuseră anii războiului în Rusia şi care fuseseră aleşi de sovietici ca viitorii conducători ai României" (Fischer-Galaţi în Hammond, 1975,310). Un astfel de plan nu a existat niciodată. Chiar dacă Ana Pauker i-a reproşat lui Dej „rapiditatea" loviturii de stat, petrecută înainte ajungerii la Bucureşti a Armatei Roşii (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,165 – 166), „moscoviţii" nu au avut niciodată aprobarea Moscovei pentru preluarea puterii în partid. O dovedeşte din plin eliminarea lor politică din 1952. Nici problema „lichidării" comuniştilor aflaţi în ţară nu s-a aflat vreodată pe agenda lui Stalin: Moscova a căutat mai degrabă să testeze întreg eşalonul superior al conducerii partidului, indiferent de apartenenţa etnică a membrilor săi, pentru a putea observa gradul de loialitate şi promptitudinea cu care reacţiona flecare la sugestiile sau directivele Kremlinului.

La rândul său, David Floyd se pronunţă pentru divizarea pe criterii etnice a elitei politice comuniste din perioada postbelică. Gruparea din jurul Anei Pauker ar fi fost sprijinită direct de Moscova, impunându-şi astfel concepţiile şi priorităţile în partid; Floyd recunoaşte însă că ambele tabere se arătau a fi, cel puţin la nivel oficial, la fel de obediente faţă de Stalin (Floyd: 1965,50 – 51). Nu în ultimul rând, teoria

„grupurilor” este susţinută şi de Titu Georgescu, care distinge la rândul său în PCR-ul postbelic o facţiune „internaţionalist-stalinistă”, având-o în frunte pe Ana Pauker, respectiv un „curent naţional” format din comunişti români care se împotriveau, pe cât posibil, completei aserviri a ţării Uniunii Sovietice (Georgescu: 1993,100).

Împotriva distincţiei între comunişti „naţionali” sau „autohtoni” şi comunişti „internaţionalişti” sau „moscoviţi” se pronunţă o serie de cercetători de renume mondial, istorici recunoscuţi pe plan naţional, dar şi un fost redactor şef al cotidianului comunist *Scânteia*. În primul rând, se pune întrebarea de ce – moscoviţii”, beneficiind de girul lui Stalin, au fost eliminaţi în 1952 din competiţia pentru putere din interiorul PMR? De fapt, niciuna din prezumtivele tabere nu era mai puţin post-revoluţionar leninistă decât cealaltă, atât la nivel propagandistic, oficial, cât şi la nivel ideologic, iar gruparea Anei Pauker nu a avut niciodată sprijinul necondiţionat al lui Stalin, în ciuda faptului că se considera superioară şi trata oarecum condescendent membrii PMR care fuseseră încarceraţi în timpul războiului, lipsiţi de „şcoala” Cominternului.

@Moscova era cu siguranţă conştientă de rivalitate, dar nici în momentul emergenţei comunismului din ilegalitate nu s-a alăturat grupării Pauker. Situaţia română nu a cuprins o relaţie duală „patron-client”, ci mai degrabă una

triunghiulară „patron-clienţi”, chiar dacă grupul „moscovit” fusese convins de contrariu. Mai mult, […] niciuna dintre cele două facţiuni aflate în competiţie nu era realmente coezivă, şi distincţia între „comunişti nativi” şi „moscoviţi” este mai degrabă o reflectare a necesităţii de categorizare analitică (sau chiar scolastică) decât luarea în considerare a situaţiei reale, fluide. Lupta pentru putere care a apărut la finalul anilor ’40 şi începutul anilor ’50 a implicat grupări şi regrupări de-a lungul unor diviziuni mai degrabă personale decât strict ideologice, pentru a nu le mai menţiona pe cele naţionale. De exemplu, Miron Constantinescu, un „comunist nativ”, închis împreună cu Dej, a trecut de partea facţiunii Pauker Luca, în timp ce „moscoviţi puri” cum ar fi Chişinevschi sau L. Răutu, s-au aliat cu Dej, cel puţin pentru moment (Shafir: 1985,35).

Aceeaşi poziţie este îmbrăţişată şi de istoricul britanic Dennis Deletant (2001,118; 2006: 129 – 130; Deletant, Pearton: 1998,177) sau de Vladimir Tismăneanu (2005: 123; Tismăneanu, Vasile: 2008,20 – 21,32,96), respectiv Liviu Ţârău (2005: 334 – 337) şi Liviu Rotman (2004: 158 – 159). Şi fostul redactor al *Scânteii*, Sorin Toma, opinează că dihotomia mai sus analizată nu are niciun sens atunci când se pune problema înţelegerii haoticei lupte pentru putere care a convulsionat comunismul românesc în faza sa incipientă de dezvoltare. Acesta afirmă că Gheorghiu-Dej a

început să fie remarcat în manieră pozitivă la Moscova încă de când se afla în detenţie deoarece a iniţiat relaţii strânse cu anumiţi comunişti de naţionalitate rusă sau ucraineană „condamnaţi pentru spionaj în favoarea URSS”. După preluarea puterii, mulţi dintre ei au fost recompensaţi cu funcţii de prim rang. Cel mai important caz este cel al lui Gheorghe Pintilie (Pantelei Bodnarenko), care va fi însărcinat de Dej cu preluarea conducerii Securităţii (Toma: 2004,86 – 88; Deletant: 2001,119; Stanciu: 2008,75 – 76).

Unul dintre cei mai importanţi potenţiali rivali ai lui Gheorghiu-Dej în lupta pentru putere a fost Lucreţiu Pătrăşcanu (voi folosi ortografierea oficială a numelui comunistului român, deşi acesta se prezenta şi semna întotdeauna Patraşcanu). Spre deosebire de marea majoritate a membrilor PCR, Pătrăşcanu avea studii superioare şi un doctorat în Drept, obţinut la Leipzig. În timpul războiului a activat în ilegalitate, fiind însărcinat de partid în prima jumătate a anului 1944 să conlucreze cu PNŢ ŞI PNL pentru construirea unei alianţe „antifasciste” orientată înspre capotarea dictaturii antonesciene (Tismăneanu: 2005,151). În luna septembrie a aceluiaşi an a condus delegaţia română care a semnat Convenţia de Armistiţiu cu Uniunea Sovietică, ocazie cu care a fost tratat deosebit de glacial de către interlocutorul său sovietic, Andrei Ianuarievici Vîşinski. Moscova, se pare, adoptase o atitudine

circumspectă, de tatonare, faţă de comuniştii din România, cu care de abia reluase legăturile (Buga: 2005,13 – 14). Comportamentul liderului comunist nu a făcut decât să amplifice suspiciunile sovietice. „Socotindu-se îndreptăţit de cultura şi meritele sale revoluţionare”, Pătrăşcanu, marxist convins, sugerează că România va mai avea nevoie de cel puţin cinci ani pentru a-şi definitiva revoluţia burgheză, iar în acest interval, pentru a câştiga popularitate, colaborarea comuniştilor cu partidele „istorice” este imperativă (Betea: 2006,102). Bineînţeles, o astfel de atitudine nu putea decât să amplifice nemulţumirile Moscovei faţă de el. Un alt moment important al carierei politice a lui Pătrăşcanu rezidă în participarea sa la conferinţa postbelică desfăşurată la Paris pentru semnarea tratatelor de pace cu foştii membri ai Axei. În timpul procesului care i-a fost intentat ulterior, va fi acuzat, printre multe altele, că şi-ar fi negociat, cu ocazia conferinţei, emigrarea în Statele Unite, iniţiativă la care ar fi renunţat până la urmă din cauza nemulţumirii pricinuite de concesiile prea mari făcute de americani sovieticilor. „«Americanii sunt nebuni. Le oferă mai mult ruşilor decât cer şi aşteaptă. Dacă trec de partea americană s-ar putea chiar ca aceştia să mă dea pe mâna ruşilor. Prefer să merg acasă»”, ar fi spus Pătrăşcanu (Levy: 1995,150).

Între Gheorghiu-Dej şi Pătrăşcanu exista, pe lângă o rivalitate politică, un conflict personal. În

primul rând, cei doi proveneau din medii foarte diferite: Dej avea o pregătire de muncitor electrician, în timp ce Pătrăşcanu începuse o carieră universitară. Apoi, în perioada interbelică, Dej era încarcerat la penitenciarul din Caransebeş în timp ce Pătrăşcanu, datorită relaţiilor părinţilor săi, a reuşit să îi fie comutată pedeapsa în domiciliu obligatoriu într-o vilă din Poiana Ţapului, proprietate personală a familiei, fapt care l-a deranjat pe Dej (Tismăneanu: 2005,151). Nu în ultimul rând, temperamentele celor doi erau diferite. Noul prim-secretar al partidului era precaut, adaptabil, plăcut la nivel interpesonal şi foarte atent la cei din jurul său, deţinând deci capacităţi manipulative indiscutabile, în timp ce viitoarea sa victimă era arogantă, etala un sentiment al propriei superiorităţi intelectuale şi manifesta deseori un comportament intempestiv, presărat cu iniţiative personale neaprobate în prealabil de către partid. Gheorghiu-Dej nu ezita să îl admonesteze pe Pătrăşcanu în exteriorul partidului. La o şedinţă comună a comuniştilor şi social-democraţilor din toamna anului 1944, pe atunci încă aliaţi, Dej răspundea unor nemulţumiri ale social-democraţilor referitoare la ministrul Justiţiei cu următoarele cuvinte: „Pătrăşcanu nu înţelege să stabilească cu mine lucrurile înainte de a intra în şedinţă” (Ciuceanu, Lungu: 2003,83).

În raport cu colegii săi care vor alcătui noua elită a partidului, Pătrăşcanu probase

indiscutabile calităţi intelectuale, dar, în acelaşi timp, şi o fatală lipsă de maturitate politică, tradusă în primul rând prin neanticiparea şi „necunoaşterea viitorului […] destinat României de către conducerea URSS” (Betea: 2006,100). Nefiind un internaţionalist convins, ca orice bun comunist, unele discursuri ale acestuia vor trăda tuşe naţionaliste, fapt de natură să îi atragă acuza de „şovinism”. Astfel, cu ocazia a doua discursuri ţinute în iunie 1945 şi iunie 1946 la Cluj pentru a combate agitaţiile naţionaliste apărute după reîntoarcerea administraţiei române în Transilvania, Pătrăşcanu va fi blamat pentru a nu fi insistat suficient de mult pe responsabilitatea „şovinismului românesc” în producerea acelor evenimente, concentrându-se preponderent pe condamnarea „şovinismului maghiar”.

— Devierea naţionalistă” se regăseşte în special în discursul din 1946, unde Pătrăşcanu afirma că „Transilvania a aparţinut şi va aparţine statului român, în întregime”. Singurul câştig pe care îl poate obţine populaţia maghiară din

Transilvania este acela de a se împăca cu prezenta situaţie. *Interesul poporului maghiar de la noi, care va urma să trăiască laolaltă cu poporul român, este de a înţelege […] că nicio agitaţie sterilă niciun fel de afirmare lipsită de înţeles, goală de înţeles, venită de peste hotare, nu poate schimba situaţia*”. Mai departe, Pătrăşcanu acuza guvernul de la Budapesta de „revizionism” şi de

tentative perseverente de a modifica noile graniţe ale României. Dar „A cere revizuirea frontierelor este un amestec în treburile noastre interne” (Constantiniu: 2001,143 – 146, subl. în orig.).

Reacţiile nu au întârziat să apară. În şedinţa Biroului Politic, convocată special pentru a analiza „devierea naţionalistă” a lui Pătrăşcanu şi pentru a-l constrânge să-şi facă autocritica, Gheorghiu-Dej constata că acesta nu îşi îndeplinise sarcina principală, aceea de a condamna fără drept de apel „şoviniştii români”, principalii responsabili în optica partidului de tulburările naţionaliste petrecute în zona Clujului. Se ştie că populaţia transilvăneană română detesta guvernul Groza, în timp ce maghiarii, cărora partidul le oferise numeroase concesii pentru a le câştiga sprijinul, îl aprobau (Şandru: 2007). Un alt minus al discursului lui Pătrăşcanu rezidă în afirmaţiile făcute în plan internaţional (recuzarea atitudinii „revizioniste” a guvernului maghiar), pentru care nu avea aprobarea prealabilă a partidului. Dezacordul lui Dej faţă de conduita colegului său este tranşantă:

Dacă prima parte a discursului său împotriva acţiunilor şi agenţilor revizionişti unguri a fost tăioasă, categorică, nu tot aşa se poate spune despre atitudinea pe care ar fi trebuit să o ia împotriva şoviniştilor români. Secretariatul, Biroul Politic al partidului nostru consideră că devierea tovarăşului Pătrăşcanu a fost posibilă tocmai

datorită influenţei curentelor şovine şi revizioniste care străbat azi Transilvania şi mai cu seamă partea de nord a Transilvaniei. Aceste influenţe au avut darul să-l sileaască pe tov. Pătrăşcanu a lovi mai mult în revizionişti unguri decât în şoviniştii români. Dar ce e mai grav tovarăşi, e faptul că prin cum a prezentat lucrurile în declaraţiile sale făcute la Cluj, el dă credit moral şi politic regimurilor reacţionare din trecut (Constantiniu: 2001,159; vezi şi Scurtu: 1996 a, 277).

Făcându-şi autocritica, Pătrăşcanu admite că a greşit, afirmând că a ţinut respectivul discurs în baza unor notiţe, „fără un text revizuit de Secretariat", ceea ce i-a conferit un caracter improvizat. Apoi recunoaşte că îi este imputabilă şi acuza de „individualism", deoarece a făcut unele afirmaţii în nume personal şi nu în numele partidului, aşa cum ar trebui să procedeze orice comunist responsabil (Constantiniu: 2001,167).

Nu era însă suficient. În şedinţa Comitetului Central a partidului din iulie 1946, care a avut loc la câteva săptămâni după întrunirea Biroului Politic, Dej a continuat, într-un cadru lărgit, criticile aduse lui Pătrăşcanu, pentru a clarifica „poziţia PCR faţă de curentele şovine şi revizioniste". Pe cale de consecinţă.

Comitetul Central a fost unanim în aprecierea că Lucreţiu Pătrăşcanu, în discursul său de la Cluj (cel din 1946, n.m.), unde a afirmat că după 1918 s-ar fi deschis întregii populaţii din Transilvania,

atât română cât şi maghiară, noi izvoare de viaţă şi noi căi de progres, *nu* a accentuat răspunderea politică a partidelor „istorice” în întreţinerea urii şovine, în asuprirea naţională la care a fost supusă în trecut populaţia maghiară din Transilvania şi în provocările recente iniţiate şi organizate de partidele „istorice” (Dej: 1952,92. subl. în orig.).

Pătrăşcanu se făcuse deci vinovat şi de faptul de a nu fi identificat şi recunoscut rolul pe care PNŢ ŞI PNL le-ar fi jucat în instigarea la ură naţională în Transilvania. Mai departe, şi aici devine evidentă dimensiunea personală a conflictului dintre cei doi lideri comunişti, Dej îl acuză pe Pătrăşcanu de lipsă de obiectivitate politică, datorată „influenţelor şovine” şi „educaţiei şovine” pe care acesta ar fi dobândit-o în tinereţe. Neputând percepe „comunitatea de interese a reacţiunii române şi maghiare împotriva democraţiei”, Pătrăşcanu a adus un mare deserviciu partidului prin denaturarea poziţiei acestuia relativ la „problema naţională”. „Greşesc acei tovarăşi români care nu precizează că Transilvania a fost alipită *României democratice*”, prelungeşte Dej şirul acuzelor. Apoi lansează un avertisment voalat asupra viitorului politic al lui Pătrăşcanu, afirmând că „nu poate fi combătut cu succes şovinismul şi revizionismul, dacă nu se combat cu toată hotărârea şi nu se elimină influenţele şovine şi reprezentanţii lor ce pătrund în partid” (Dej: 1952,95 – 96, subl. în orig.).

În ciuda formaţiei sale de jurist, Pătrăşcanu nu a fost invitat să contribuie la elaborarea proiectului de constituţie din 1948. La Congresul PMR din acelaşi an, numele său nu a mai apărut pe lista membrilor Comitetului Central. Conştientizând marginalizarea politică impusă de către colegii săi, va face un gest disperat, care îl va costa enorm. Se va adresa ambasadorului sovietic la Bucureşti, fără ştirea colegilor săi, cerând clarificare situaţiei în care se afla. În raportul trimis la Moscova, ambasadorul menţionează un zvon credibil, după părerea sa, conform căruia Pătrăşcanu ar fi avut „legături cu cercurile reacţionare ale emigranţilor români" (Betea: 2006,167 – 169). Cariera sa politică se încheiase.

Va fi obligat să demisioneze din postul de ministru al Justiţiei şi arestat în decursul aceluiaşi an. Până în 1954, când va fi condamnat la moarte, va fi supus unei îndelungate şi chinuitoare anchete, din care nu au lipsit torturile, abuzurile şi şantajul. Se pare că Ana Pauker, în ciuda opoziţiei formale pe care o manifestase în raport cu „devierea" lui Pătrăşcanu, l-a sprijinit pe acesta cât mai mult posibil, tergiversând procesul care îi fusese intentat conform unei decizii a Biroului Politic şi încercând, cu ajutorul influenţei sale, să îi asigure corectitudinea. Procesul lui Pătrăşcanu a făcut parte dintr-o serie de procese halucinante care au terifiat lumea comunistă în ultimii ani ai

erei staliniste (Rajk în Ungaria, Kostov în Bulgaria) menite, printre altele, să prevină în viitor ocurenţa oricărei abateri de natură „titoistă". Sovieticii au intervenit direct în toate aceste cazuri, indicând chiar metodele de tortură pentru obţinerea informaţiilor necesare finalizării lor în manieră, justă". Se pare că Pătrăşcanu devenise un „element dubios" pentru Moscova încă din a doua jumătate a anilor '30, când avusese câteva misiuni de îndeplinit în cadrul Cominternului şi fusese inclus pe lista marilor epurări din acea perioadă. În 1951, Ana Pauker încercase să soluţioneze amiabil cazul Pătrăşcanu susţinând că acesta ar fi vinovat doar de abateri „pe linie de partid, nu şi de acte criminale", gest care i-a nemulţumit pe sovietici. După moartea lui Stalin, Moscova şi-a pierdut interesul faţă de procesul lui Pătrăşcanu, sfătuindu-l pe Dej să procedeze cum crede de cuviinţă (Levy: 1995,143 – 178). Asta nu înseamnă că sovieticii nu au fost în permanenţă informaţi în legătură cu desfăşurarea procesului (Buga: 2002,145 – 146). „A prevenit" deci Ana Pauker, aşa cum se întreabă Robert Levy, „un «proces Rajk» în România?" (Levy: 1995,143). Mai degrabă l-a întârziat, aşa cum şi tăria de caracter a liderului comunist, care nu a confirmat nicio acuză din cele ce îi fuseseră aduse, explică durata neobişnuită a anchetei[6].

---

6 Foarte interesante în cazul procesului Pătrăşcanu sunt mărturiile fostului său subaltern Herbert (Belu) Zilber. Arestat

Deşi Moscova a fost implicată într-o anumită măsură, după cum am putut constata, în cazul Pătrăşcanu procesul şi sentinţa acestuia au reprezentat în primul rând o „reglare de conturi" petrecută în interiorul partidului. „Noi am tolerat un timp în C.C. al partidului pe Pătrăşcanu, deşi acesta avea ieşiri oportuniste şi un trecut dubios" mărturisea Dej în 1951. După „demascarea" sa, a devenit clar, cel puţin pentru prim-secretarul PMR, „că el constituia o rezervă ascunsă a duşmanului în conducerea partidului nostru" (Dej: 1952,576 – 577).

Dacă eliminarea lui Pătrăşcanu a consolidat poziţia lui Gheorghiu-Dej în cadrul partidului, marginalizarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui Teohari Georgescu va constitui un adevărat triumf politic. Membră activă şi cu vechime în mişcarea comunistă internaţională, Ana Pauker

---

cu un an înaintea lui Pătrăşcanu, acesta a fost „prelucrat" sistematic astfel încât să redacteze, semneze şi să susţină public aberaţii incomensurabile orientate înspre incriminarea liderului comunist român căzut acum în dizgraţie. în memoriile sale, Zilber încearcă să îşi justifice rolul în cheie mai degrabă ideologică decât psihologică, prin ataşamentul absolut faţă de corectitudinea „istorică" şi infailibilitatea partidului. Mărturia sa este revelatoare pentru încercarea de a haşura un profil psihologic al „revoluţionarului" comunist din prima jumătate a secolului XX. „Nu mă puteam despărţi de partid cum nu se pot unii despărţi de femeia vieţii lor, curvă, hoaţă şi sperjură. A căzut la femeie, spune poporul. Marxismul practicat din tinereţe devine viţiu. Căzusem la partid. Presimţeam ce mă aşteaptă, dar nu mă puteam rupe de această abstracţie denumită partid" (Şerbulescu: 1991,45).

fusese intens mediatizată în cadrul Cominternului începând cu 1936, an în care fusese încarcerată în urma unui proces care i s-a intentat pentru agitaţie comunistă. În urma unui schimb de prizonieri, va ajunge în 1940 în URSS, unde va deveni reprezentanta PCdR în Comintern şi, după declanşarea operaţiunii Barbarossa, va organiza divizia „Tudor Vladimirescu", alcătuită din prizonieri de război români cărora li se inculcase crezul comunist (Levy: 2002).

În persoana Anei Pauker Dej a identificat cel mai important rival politic al său (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,497). Încă de la primele contacte, aceasta l-a chestionat pe viitorul lider al partidului referitor la „schimbarea conducerii alese" îndepărtarea lui Foriş din funcţie), fapt care l-a iritat pe Dej (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,175). Dacă Stalin a ales între cei doi, este foarte improbabil să o fi făcut în prima parte a anului 1945, înainte de conferinţa naţională a partidului, aşa cum afirmă Silviu Brucan în memoriile sale (Brucan: 1992,59). Din câte ştim, Pauker a optat pentru ocuparea funcţiei de secretar general de către Dej la o întâlnire cu Stalin şi Molotov din vara aceluiaşi an, argumentând că ea, fiind – femeie, intelectuală, evreică" şi petrecând anii războiului în URSS (Deletant, Pearton: 1998,189), ar fi adus mai degrabă prejudicii partidului, care urma să guverneze şi să depună eforturi pentru a modela o societate profund conservatoare.

Pentru Dej, culisele alegerii sale în funcţia de secretar general în octombrie 1945 au fost neconforme cu principiile leniniste după care ar fi trebuit să se ghideze partidul {*Lecţii*... 1960,620). La plenara Comitetului Central al PMR din decembrie 1961, acesta îşi aminteşte că a fost propus pentru a ocupa funcţia la domiciliul Anei Pauker, unde se mai găseau Vasile Luca şi Teohari Georgescu, nu într-un cadru oficial, cum ar fi fost de aşteptat; în plus, i s-ar fi dat de înţeles că urma să joace rolul unei marionete, conducătorul *de facto* al partidului urmând să fie tocmai cea care l-a numit secretar general.

În discuţiile la desemnarea secretarului general începe Ana. Tovarăşi, ce păcat, n-avem noi, n-are partidul nostru, n-are mişcarea noastră revoluţionară asemenea figuri ca un Dimitrov, un Rákosi, un Thorez, un Togliatti, un Pieck, şi a trecut în revistă o serie de lideri ai unor partide frăţeşti, pentru a sublinia ce sărăcie e la noi, nici măcar n-aveam aşa lideri în ţara noastră cum sunt aceştia. Imediat ia cuvântul Luca, parcă aveau rolurile împărţite. Eu nu sunt de acord cu tov. Ana Pauker, noi avem asemenea lideri, şi începe să înşire calităţile liderului şi, la urmă, acest lider este tovarăşa Ana Pauker. Să nu credeţi că s-a revoltat Ana Pauker, n-a protestat, n-a spus măcar aşa, de formă: mă, ce tot mă umfli atâta? N-a zis nimic. […]

Spune dânsa: ei, ce să faci, trebuie să alegem

pe cineva dintre noi. Trebuie să ţinem seama, la urma urmei, de situaţie. Afară de asta. România, poporul român, este înapoiat din punct de vedere cultural, o înapoiere îngrozitoare, este plin de prejudecăţi, şi n-ar înţelege dacă ar fi desemnată secretar general o femeie să conducă Partidul Comunist. De aceste prejudecăţi ar trebui să ţinem seama şi, spunea dânsa, sunt evreică, sunt venită nu de mult din Uniunea Sovietică, şi există încă multe urme puternice ale influenţei acestei politici de discriminare rasială, antisemită şi munca fasciştilor români etc. etc. Aşa este tovarăşe, ai dreptate, dar nu putem şi de aceea, spune ea, după ce a spus toate, eu aş propune pe tovarăşul Gh. Gheorghiu-Dej.

Vă închipuiţi ce discuţie penibilă, dar de ce să mă propună ea, de ce să nu mergem la plenară. Să propună, pe oricine ar considera, o comisie din rândurile Comitetului Central şi să se dezbată acolo în plenară. Dar ce, o să-şi ia oare secretarul general angajamente faţă de 2 – 3 oameni? El este obligat faţă de partid, faţă de Comitetul Central, de principiile partidului nostru.

La propunerea lui Ana Pauker, Luca spune: da (ca să vedeţi ce aranjament), eu sunt de acord cu propunerea tovarăşei Ana, cu o condiţie, ca tovarăşul Dej să înţeleagă că adevăratul secretar general este tovarăşa Ana Pauker (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,175 – 176; vezi şi Apostol: 1998,74 şi Moraru C. et. al.: 2007,211).

Dej s-ar fi revoltat dar, constrâns de situaţie, a acceptat într-un final. La aceeaşi plenară, oratorii se întrec în a denunţa „carierismul”, „oportunismul” sau „împăciuitorismul” Anei Pauker şi a acoliţilor ei, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Pauker ar fi fost vinovată şi pentru denigrarea poporului român, considerându-l „un popor hoţ, un popor cu apucături foarte urâte” (Neagoe Pleşa, Pleşa: 2006,338). Acuza este insolită pentru un partid comunist, având un ton naţionalist care probează că, pe măsură ce PMR adopta o postură tot mai autonomă în plan extern, în plan intern recurgea la tuşe naţionaliste pentru a câştiga legitimitate. Pe de altă parte, când Vasile Luca învinovăţea, în 1944, „mentalitatea otrăvită a poporului”, profund indignat de cât „de adânc a intrat fascismul şi mai ales agitaţia aceasta fascistă” în mentalul colectiv şi avertizând în privinţa eforturilor colosale necesare pentru a elimina „fascismul din minţile oamenilor”, a obţinut aprobarea tuturor celorlalţi lideri ai PMR. Alte acuze aduse grupării Pauker sunt „aristocratizarea”, respectiv „ruperea de mase” şi „fracţionismul”, deoarece membrii grupării „au rupt unitatea Partidului monolit, de tip leninist” (Constantiniu: 2003,91).

Pe lângă faptul că a obstrucţionat procesul lui Pătrăşcanu, Anei Pauker îi fuseseră imputate două carenţe majore. În primul rând, aceea că între anii 1945 – 1947, înainte de a ocupa funcţia de

ministru de Externe, a permis, împreună cu Luca şi Georgescu, integrarea în PCR a multor membri cu un trecut politic indezirabil sau cu o pregătire ideologică insuficientă (Ciuceanu, Lungu: 2003,219 – 220). Fostul ilegalist Alexandru Sencovici se pronunţa foarte clar şi pragmatic în legătură cu acest aspect: „Dacă el spune: iertaţi-mă că am făcut această porcărie, am fost analfabet din punct de vedere politic, şi va fi controlat în continuu de voi, ca să fie un bun luptător… Nu poate fi ştampilată viaţa omului pentru totdeauna, pentru că a fost odată 2 luni în organizaţiile acestea fasciste (Garda de Fier sau diferite organizaţii fasciste maghiare, n.m.). Şi vor putea fi atrase în partid elemente bune", de care partidul avea neapărată nevoie pentru a îşi instituţionaliza puterea. „Nu e vorba să se pună chestiunea în mod mecanic, este vorba să controlezi şi să atragi elemente bune, active" (Ciuceanu, Lungu: 2003,224).

Bineînţeles că decizia de a coopta cât mai mulţi membri în partid fusese aprobată în prealabil de Biroul Politic, în vederea extinderii bazei sociale a partidului, însă Dej fructificase oportunitatea de a o responsabiliza pe Pauker pentru acest semieşec. Verificarea cadrelor PMR a început la finalul anului 1948, atunci când partidul număra aproximativ 720.000 de membri şi s-a încheiat în 1950, când la 192.000 dintre ei le-au fost retrase carnetele de partid. Aflându-se sub

controlul „oamenilor lui Dej”, procesul a contribuit la consolidarea poziţiei politice a secretarului general (Fischer-Galaţi: 1967,39; Raţiu: 1990,28 – 29). Cifrele şi procentajele exacte, „din noiembrie 1948 până în aprilie 1950”, sunt următoarele: 913.027 membri de partid verificaţi, dintre care 38,52% muncitori, 35,25% ţărani şi 26,23% „elementul mic-burghez de la oraşe”. Dintre aceştia, marea majoritate, 98,24%, intraseră în partid după instaurarea guvernului Groza. 21,13% şi-au pierdut carnetele de membru, mai exact 192.881. Şi, în final, „Din cei 720.146 de membri confirmaţi, 84.391 sau 11,72% au fost identificaţi că în trecut au făcut parte din diferite partide sau organizaţii fasciste şi reacţionare”, majoritatea provenind desigur din fosta Gardă de Fier: 2,88%, adică 20.724 de persoane (Pavelescu: 2006,91 – 93; vezi şi Scurtu: 1994 a, 390 – 391). Numărul mare le foşti legionari din partid demonstrează că natura conflictului dintre Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker a fost una politică, niciunul nefiind interesat realmente, cel puţin în acea perioadă, de componenţa socială a PMR.

Reorganizarea partidului fusese motivată de compromiterea imaginii – revoluţionare” a acestuia prin acceptarea foarte multor membri cu un trecut politic indezirabil. Dar numai gruparea Pauker fusese integral responsabilizată pentru introducerea de foşti legionari în partid. Astfel, Dej susţinea că, într-un discurs public din

noiembrie 1944, Ana Pauker „a adresat în mod direct legionarilor apelul să intre în partidul nostru”, în timp ce Teohari Georgescu, viitorul ministru de Interne, s-ar fi înţeles cu un reprezentant al liderului legionar Horia Sima, aflat în exil, să contribuie la intrarea legionarilor „în legalitate” prin înscrierea lor în PCR. „Indicaţiile lui Pauker (sic!) şi înţelegerea cu legionarii au creat mari confuzii şi dezorientare la mulţi activişti şi membri de partid”, continuă Dej tirada culpabilizărilor, „au dus la slăbirea vigilenţei, ceea ce a înlesnit pătrunderea în partid a numeroşi legionari şi membri ai altor organizaţii fasciste, a dat posibilitatea elementelor străine, duşmănoase, să pătrundă în masă în partid (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,179 – 180; *Lecţii*... 1960,619 – 620; Moraru C. et. al.: 2007,37 – 38). Dej uita însă că, în 1950. recunoscuse că problema legionarilor din PMR era una „foarte grea” şi că, „deşi nu putem primi şi ţine în partid [...] foşti legionari decât în mod excepţional”, pe marea majoritate, în special cei ce nu deţinuseră funcţii de conducere, „am reuşit să-i reeducăm”. Deşi susceptibili încă din punct de vedere ideologic, foştii membri ai Gărzii de Fier constituiau o prezenţă tacit acceptată în eşaloanele inferioare ale partidului de către întreaga conducere, în niciun caz numai de Ana Pauker. „E destul ca la 100 de oameni să fie un singur comunist adevărat, ca el să poată încadra toată masa” încheia Dej pe un ton de optimism

militant (Moraru C. et. al.: 2003,610 – 611).

Celălalt cap major de acuzare îl constituia problema colectivizării agriculturii. Demarată în 1948, colectivizarea a întâmpinat o ostilitate nedisimulată în lumea rurală, la fel ca şi în celelalte „republici populare". De fapt, liderii statelor est-europene satelitizate erau profund îngrijoraţi de ravagiile provocate de colectivizare în Uniunea Sovietică, o experienţă pe care încercau să o evite pe cât posibil în propriile lor ţări (Levy: 2002,82). Spre deosebire de Gheorghiu-Dej, care fusese permanent încarcerat între 1933 şi 1944 şi nu circulase în afara graniţelor României până în 1945, Ana Pauker era intim familiarizată cu mişcarea comunistă internaţională, cu succesele şi în primul rând cu eşecurile ei. De asemenea, dincolo de convingerile ideologice, aceasta era dotată cu un pragmatism politic indiscutabil: încă din 1945 recunoştea faţă de jurnalistul american Mark Ethridge că, „în condiţiile existente astăzi în România, ar fi o nebunie să urmăm o politică neprietenoasă faţă de Uniunea Sovietică" (Burger: 2000,170). Sau cel puţin independentă. Un amănunt pe care Pătrăşcanu nu l-a înţeles şi care, adăugat aversiunii pe care Gheorghiu-Dej o nutrea faţă de el, i s-a dovedit fatal. Tot referitor la relaţia României cu Uniunea Sovietică, Pauker recunoştea răspicat că era exclusă orice intervenţie occidentală în defavoarea noii posturi

geopolitice a ţării, şi că pretenţiile politice ale Moscovei în ceea ce priveşte România nu suferă amânare.

În Italia, unde Uniunea Sovietică are interese indirecte, e departe Italia (sic!), şi acolo Uniunea Sovietică şi-a spus cuvântul şi i-a spus destul de hotărât şi cu anumite rezultate. Darmite aici în România, la graniţa Uniunii Sovietice, România care a dus acest război criminal, ticălos, împotriva Uniunii Sovietice, îşi poate pune problema un om politic englez să se pună de-a curmezişul Uniunii Sovietice pentru România? Asta o poate crede numai un orb şi un senil ca Maniu. Fără a avea intenţia să se amestece în treburile interne ale României, Uniunea Sovietică nu va admite ca o nouă clică de felul celei a lui Antonescu, să continue o politică de inconştienţă, cum se duce până acum. Uniunea Sovietică, uriaşul acesta, se uită la mizerabilii aceştia care, ca nişte păduchi, stau şi ciupesc, până ne va da tuturor peste cap, de nu ne vom putea mişca (Ciuceanu, Lungu: 2003,118).

De asemenea, se pare că Ana Pauker făcea tot posibilul pentru a urgenta îndeplinirea condiţiilor politice şi economice impuse de Moscova prin armistiţiul din septembrie 1944 tocmai pentru a evita radicalizarea lor, o perspectivă care ar fi compromis poate iremediabil perspectivele de redresare economică ale României, nici aşa prea optimiste: „[…]

Uniunea Sovietică ne rabdă, dar nu ne va răbda multă vreme. Le rabdă, le strânge şi într-o bună zi va spune: ajunge, nu sunteţi în stare să îndepliniţi şi condiţiile armistiţiului, nu sunteţi în stare să faceţi ordine în ţara voastră, vom face noi ordine. Şi nu vom avea condiţii de pace ca ale armistiţiului, ci astfel de condiţii, că nu ne vom ridica ani de zile" (Ciuceanu, Lungu: 2003,118). O altă prioritate a Anei Pauker a fost propaganda prosovietică şi în special cea în favoarea Armatei Roşii, menită să camufleze „fiecare nedibăcie sau greşeală a ostaşilor roşii" şi să canalizeze atenţia populaţiei înspre abuzurile comise de armata română pe teritoriul sovietic, faţă de care comportamentul soldaţilor sovietici să pară exemplar (Ciuceanu, Lungu: 2003,319 – 320).

Revenind la problema colectivizării, studii recente demonstrează că militanta comunistă a încercat să încetinească şi să limiteze în permanenţă acest proces, intrând şi la acest capitol în conflict cu secretarul general al PMR care, „ca şi Stalin, ajunsese, se pare, să vadă colectivizarea ca singurul mod de a deţine controlul asupra mediului rural, unde autoritatea partidului era, în mod tradiţional, neglijabilă şi în continuu declin" (Levi: 2002,94). De fapt, opoziţia „grupului Pauker-Luca" la accelerarea colectivizării, dar şi a industrializării, este specificată foarte clar în *Lecţii[le] în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, publicate în 1960 de

către Editura Politică – unde, culmea ipocriziei şi a scurtcircuitării argumentaţiei raţionale, „fracţionişti” sunt acuzaţi de „arestarea şi înscenarea de procese unui mare număr de ţărani muncitori, provocare ce lovea în alianţa dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare” {*Lecţii*... 1960,621 – 622). Ca şi cum aceştia erau responsabili şi de măsurile represive pe care oponenţii lor politici le puseseră în practică tocmai pentru a creşte viteza „construirii socialismului la sate”! De asemenea, într-o şedinţă a Secretariatului Comitetului Central al PMR din 1949, Ana Pauker sublinia clar că „Noi punem accentul pe industria grea. Ar fi greşit să ne închipuim că putem face industrie grea aruncând la o parte industria uşoară, agricultura noastră”. Afirmând că productivitatea agricolă s-ar putea dubla chiar, militanta comunistă adăuga: „În afară de faptul că am putea mulţumi populaţia noastră, am putea exporta. Nu vom dezvolta nici cine ştie cum industria uşoară, dar nici nu putem să o lăsăm la o parte, fiindcă ea ne ajută în anumită parte ca să ne putem importa cele ce ne trebuie” (Moraru C. et. al.: 2003,423 – 424). Cu alte cuvinte, stimulând productivitate agricolă, un rezultat care nu putea fi atins decât prin temporizarea procesului de colectivizare, se putea stimula şi industrializarea, asigurându-se astfel o politică de dezvoltare echilibrată. Dar logica pur stalinistă în care funcţiona atunci PMR, împreună

cu răfuielile personale dintre anumiţi lideri ai partidului, au condus finalmente în altă direcţie. În fond, colectivizarea era axată pe necesitatea partidului de a centraliza economia şi a impune un monopol asupra preţurilor şi a costurilor de producţie. Autonomia producătorilor individuali din mediul rural, care se ghidau după principii economice liberale şi stabileau preţurile produselor în funcţie de raportul cerere-ofertă, contravenea ambiţiilor dominante ale partidului (Levy: 2002,94).

Atitudinea Anei Pauker faţă de colectivizare se manifestase foarte clar şi înainte de 1948. Acuzându-şi aliatul de atunci, Partidul Social-Democrat, că încearcă impunerea unei forme relativ uşoare de colectivizare ţăranilor români care, imediat după ieşirea din război, nu sperau altceva decât să fie împroprietăriţi, aceasta a declarat răspicat: „Nu se colectivizează sărăcia”. Strategia era ca, cel puţin în primă fază, ţăranii să primească pământ pentru a se obţine un minim randament agricol, imperios necesar pentru o România devastată economic. De abia după aceea s-ar fi prospectat o astfel de posibilitate. Deocamdată trebuia cucerită pas cu pas puterea într-o ţară profund ostilă Uniunii Sovietice, comunismului şi ideii de colectivizare, de a cărei efecte ţăranii români auziseră şi de a cărei posibilitate erau pur şi simplu terorizaţi. Pentru militanta comunistă, „punând ţăranilor chestiunea

de colectivizare înseamnă să-i întărâţi, să dai apă la moară fasciştilor, să le spună ţăranilor: «Vedeţi pentru ce au avut nevoie de pacea cu Uniunea Sovietică, pentru ca să vă colectivizeze, să vă jefuiască». În momentul de faţă, colectivizarea pământurilor este cea mai reacţionară punere a chestiunii, cea mai periculoasă şi pentru care, nu vă supăraţi dragi fraţi social-democraţi, o să vă combatem cu ultima energie" (Ciuceanu, Lungu: 2003,96). Nu putem anticipa în ce măsură opoziţia faţă de colectivizare reprezenta pentru Ana Pauker o problemă de principiu sau o temporară repliere strategică. Cert este că la acest capitol şi nu numai, poziţia acesteia s-a dovedit mai raţională, flexibilă şi mai puţin dogmatică decât cea a rivalului său.

Din punct de vedere ideologic, opoziţia celor trei lideri comunişti marginalizaţi, şi în special a Anei Pauker, faţă de ritmul galopant al colectivizării, a purtat numele de „deviere de dreapta". De ce de dreapta? Deoarece, permiţând supravieţuirea liberului schimb în mediul rural se tolera existenţa capitalismului în sine, chiar dacă la un nivel minimal. Şi cum edificarea proiectului comunist era şi a rămas în permanenţă fragilă, iar capitalismul constituia inamicul său principal, eradicarea oricărei urme de economie liberală devenea, pe cale de consecinţă, imperativă. „Zdrobirea devierii de dreapta în partidul nostru a creat condiţiile necesare pentru o cotitură

hotărâtă în aplicarea politicii de clasă faţă de chiaburime”, jubila Dej în august 1952. Distrugând ţărănimea înstărită, responsabilizată pentru menţinerea şi amplificarea capitalismului la sate, PMR urmărea să surmonteze, mai mult prin ameninţări şi şantaje decât prin persuasiune, rezistenţa ţăranilor faţă de integrarea forţată în „gospodăriile agricole colective”, îndatorirea membrilor de partid din mediul rural era aceea „de a spori vigilenţa împotriva greşelilor stângiste (intransigenţă, absenţa răbdării şi/sau a puterii de convingere, n.m.) faţă de ţărănimea mijlocaşă, căreia trebuie să i se acorde un permanent sprijin şi ajutor politic în vederea lichidării complete a şovăielilor care-i sunt proprii” (Dej: 1952,674).

Al doilea nume ca importanţă după Ana Pauker, Vasile Luca a ocupat funcţia de ministru de Finanţe între 1947 – 1952. Efectuând la rândul său un lung stagiu cominternist, revine în România odată cu aceasta în septembrie 1944. La propunerea Biroului Politic, care la rândul său nu acţiona fără aprobarea Moscovei, a iniţiat, în primul şi în ultimul an de mandat, reforme monetare care s-au repercutat extrem de dur asupra puterii de cumpărare a populaţiei. Era, prin urmare, o figură foarte impopulară, fapt speculat şi utilizat de Dej pentru a-i submina cariera politică. Se pare că Luca s-ar fi opus celerităţii cu care sovieticii cereau înfăptuirea ultimei reforme monetare, ridicând problema

oportunităţii rămânerii în ţară a delegaţiei de economişti trimisă în acest sens de conducerea de la Moscova. Informat despre comportamentul ministrului de Finanţe al RPR, şi despre suportul care îi fusese acordat de către Ana Pauker şi Teohari Georgescu, Stalin şi-a manifestat nemulţumirea, ceea ce a antrenat accelerarea declinului grupării Pauker (Constantiniu: 2003,10 – 11; Stanciu: 2008,78). „Devierea de dreapta" s-a manifestat deci şi în economie, nu numai în agricultură, şi nu a demarat cu o critică directă a activităţii Anei Pauker; primul expus atacurilor lui Dej şi a susţinătorilor acestuia fiind, după cum am observat, Vasile Luca.

Primele critici ale acestuia au fost rostite în ianuarie 1952, la o conferinţă specială a Biroului Politic al PMR având ca temă reforma monetară, dar reproşuri şi fricţiuni deloc neglijabile între cei doi lideri avuseseră loc mult mai devreme, şi anume imediat după instaurarea guvernului Groza, când Luca l-a acuzat pe Dej de lipsă de punctualitate, iar acesta din urmă a ripostat învinovăţindu-l de neglijarea activităţii organizatorice a partidului (Ciuceanu, Lungu: 2003,341 – 342). Condamnând „risipitorii", Dej avertiza cu subînţeles: „Trebuie să afle clasa muncitoare, poporul, indiferent cine ar fi, că nu şi-a făcut datoria, scos din muncă şi din funcţie (sic!)". Peste aproximativ o lună, vinovăţia lui Luca a început să fie proclamată tot mai direct. În

termeni tehnici, ministerul de finanţe şi banca de stat erau condamnate că nu au păstrat secretul iminentei reforme monetare, fapt care a dus la eliminarea din circulaţie a 10 miliarde de lei cu aproximativ o lună înaintea aplicării reformei. Cum? în primul rând, ţăranii şi micii meşteşugari au refuzat să mai vândă statului la preţuri fixe propriile produse pentru a evita obţinerea de monedă care urma să fie curând devalorizată (în general, cu 1: 200 sau 1: 400). „Zvonul", care era de fapt o certitudine, „a împiedicat statul să facă achiziţii", se plângea Gheorghiu-Dej, iar „Duşmanii, folosind aceste zvonuri, pe de o parte s-au aruncat asupra mărfurilor deţinute de stat în magazine de stat şi cooperative, şi pe de altă parte s-au grăbit să plătească impozite şi datorii către stat, ca să nu fie prinşi ei, ci păgubit să fie statul, să nu fie sterilizaţi banii la păturile avute ale populaţiei" (Moraru C. et. al.: 2006,85). Rolul reformei era deci de a crea un nou raport între lichidităţi şi mărfurile aflate pe piaţă, unul din care statul a ieşit câştigător prin „neutralizarea" sumelor importante aflate în proprietatea comercianţilor particulari („speculanţilor") care profitau de pe urma deficienţelor de aprovizionare ale populaţiei. Astfel, statul nu a câştigat o parte importantă din produsele pe care se baza, rămânând la rândul său cu bani devalorizaţi. În al doilea rând, populaţia a preferat să depună mari sume la C.E.C., bani pe care conducerea

promisese că nu îi va devaloriza.

Degeaba a încercat Luca să argumenteze că amplificarea nejustificată a circulaţiei monetare ar fi provocat inflaţie şi clasa muncitoare ar fi fost principalul perdant, deoarece reforma i-ar fi scăzut brusc puterea de cumpărare, cum de altfel a şi făcut-o, sau că devalorizarea sumelor depuse la C.E.C. a scăzut abrupt şi pe termen lung încrederea socială în politica fiscală a regimului. Viitorului contrarevoluţionar, actualmente „tovarăş" de încredere, Miron Constantinescu, îi fusese încredinţat rolul de a îl „demasca" şi responsabiliza cu orice preţ. „Noi n-am făcut o devalorizare, ci ridicarea conţinutului de aur. Numai ţările capitaliste devalorizează moneda. Noi am sterilizat sumele care se găseau la speculanţi şi la chiaburi", contracara Constantinescu. „Cetăţenii însă au pierdut", replica impenitent Luca, „pentru dacă ar fi cheltuit banii şi nu i-ar fi ţinut la C.E.C. avea (sic!) mai multe mărfuri. Deci pentru ei înseamnă devalorizarea banilor lor. Au primit înapoi o valoare mai mică, pentru că noi am sterilizat banii în interes obştesc" (Moraru C. et. al.: 2006,22 – 38). Acuzele însă continuau. Ministrul de finanţe era blamat pentru nerespectarea „sfatului" de a intensifica circulaţia monetară în perioada premergătoare reformei şi pentru discuţii particulare, „nepartinice", a căror conţinut, în manieră total ne-leninistă, nu ar fi fost deliberat

aduse la cunoştinţa membrilor Biroului Politic. Imputându-i şi supărarea, pentru discuţii în fond „principiale”, nu personale, Luca a răbufnit: „Nu sunt mic-burghez ca să mă supăr. Cer critică justă”, acuzându-şi colegii că „mistifică” situaţia în defavoarea sa şi că responsabilitatea pentru implementarea reformei este colectivă, pentru ca imediat după aceea să se dezvinovăţească: „În tot timpul acestei lucrări eu am fost ocolit”. Concret, Luca reproşa că raportul cu privire la reformă fusese făcut fără consultarea sa şi instrumentat pentru a îi submina poziţia politică (Moraru C. et. al.: 2006,51 – 53,77).

N-am ştiut nimic de pregătirea materialului, nu ştiam cine lucra la acest material şi nici pe ce bază. Nimic. Am fost surprins când ai spus că sâmbătă nu este materialul gata (adresându-se lui Gheorghiu-Dej, n.m.). Atunci am aflat că este vorba de o Dare de seamă. Sunt secretar de partid şi am această însărcinare cu Finanţele. Atât meritam, să mi se arate şi să mi se spună ce părere ai, să ai răspundere pentru bancă, pentru finanţe, să lămurim şi apoi să venim în Biroul Politic să nu pierdem 3 zile cu discuţii ca la concluzii să aflăm că materialul a fost văzut şi discutat şi că concluziile (sic!) sunt trase cu tovarăşii pentru că ne pune într-o situaţie foarte neplăcută. Dacă socotiţi că aceasta este o metodă de conducere, eu nu pot înţelege. Eu n-aş fi făcut aşa ca să vin cu un asemenea document, care

trebuie în oarecare măsură să-l văd şi eu şi să-mi spun părerea, şi măcar să se sfătuiască cu mine. […]

Oamenii au primit directive nu prin mine, ci direct de la tovarăşii sovietici şi de la tov. Miron şi de la tov. Gheorghiu, multe lucruri care eu nu le ştiam le-am aflat mai târziu. Şi nu cred că s-ar putea spune că m-am opus uneia sau alteia din aceste directive. Dimpotrivă. Dar forma în care s-a lucrat, mă punea într-o situaţie în care aveam impresia că planează asupra mea oarecare neîncredere, că eu în finanţe am făcut pagube şi este vorba de judecarea mea (Moraru C. et. al.: 2006,77 – 78).

Mai departe, Luca era condamnat de colegul său Alexandru Moghioroş pentru „politica ţărănească, nemarxistă" pe care Stalin ar fi observat-o în procesul transformărilor economice şi sociale din RSR. Pentru prea multe compromisuri, cu alte cuvinte, cu „chiaburimea" de la sate (Moraru C. et. al.: 2006,207,239) în primul rând, dar şi, colateral, cu „mica-burghezie" de la oraşe. „Curat" – deviere de dreapta"! Alte critici vizau impulsivitatea cu care ameninţa că demisionează de fiecare dată când era criticat în Biroul Politic sau brutalitatea verbală cu care îşi trata subalternii. Nu în ultimul rând, Luca nu ar fi conştientizat importanţa reformei monetare şi chiar i s-ar fi împotrivit, neînţelegând astfel judiciozitatea criticilor „tovărăşeşti" care i se

aduceau (Moraru C. et. al.: 2006,97 – 140). Ceea ce începuse ca o condamnare a „elementelor corupte" din cadrul ministerului de finanţe şi a băncii naţionale se transformase într-o complexă capcană politică pentru Luca, una din care nu a reuşit să se salveze. „Autocriticile" sale repetate erau considerate superficiale şi insuficiente pentru eliminarea cauzelor profunde ale manifestărilor „antipartinice" de care se făcuse vinovat. La un moment dat, atmosfera a devenit foarte tensionată prin replica dură pe care Luca i-a dat-o lui Constantinescu: „Respectă cel puţin vârsta, dacă nu calitatea mea. Dacă vrei, treci în locul meu; dacă întreruperile le-ai învăţat de la mine, poţi să-mi iei locul. De ce permanent mă întrerupi şi cu atâta patimă?" (Moraru C. et. al.: 2006,220).

Deciziile luate la nivelul conducerii au fost „prelucrate" în filialele locale ale partidului, „păcatele" lui Luca fiind amplificate în rezoluţia oficială care a stat la baza demersului. La îngrijorările fireşti ale acestuia, Dej a răspuns cinic: „Tu te alarmezi, nu face pe dracul mai negru decât este" (Moraru C. et. al.: 2006,342). Ministrul de interne Teohari Georgescu, împreună cu Ana Pauker, începuseră să îl încurajeze tacit pe Luca, făcând apel la moderaţie şi acceptarea autocriticilor acestuia, fapt care le-a atras ulterior tuturor acuza de „împăciuitorism" şi de complotare de pe o „platformă comună antipartinică" împotriva hotărârilor partidului.

„Nu trebuie să facem din ţânţar armăsar”, afirmase clar Ana Pauker. „Dar ţânţar este?!” a venit replica fals indignată a lui Moghioroş (Moraru C. et. al.: 2006.346 – 347).

În mai 1952, la câteva luni după acest episod, ministrul de finanţe va primi lovitura finală, care va ricoşa apoi asupra Anei Pauker şi în acelaşi timp a mai puţin importantului Teohari Georgescu. Reiterând nemulţumirile la adresa conţinutului rezoluţiei prin care fuseseră aduse la cunoştinţa organelor locale ale PMR minusurile reformei monetare şi rolul său pretins „tendenţios” în acest proces, Luca nu va mai primi din partea lui Dej un răspuns atât de liniştitor ca precedentul: „Tovarăşe Luca, ce rost au aceste proteste? Conteşti dreptul organizaţiilor de partid de a prelucra scrisoarea, de a exprima păreri?”. Se părea că „dracul” era totuşi destul de negru. „Ai băgat un cuţit în spatele reformei băneşti”, continua nemilos Dej (Moraru C. et. al.: 2007,2 – 4). Între timp fusese derulată şi o anchetă pentru a investiga cauzele abaterilor constatate la ministerul de finanţe şi banca de stat, iar concluziile îl incriminau şi mai mult pe Luca. Acesta protestase prin două scrisori, fapt care a fost interpretat de Dej ca o „încercare de împiedicare a Comisiei de anchetă pentru a îşi îndeplini misiunea”. Luca încă mai riposta: „Acolo spune deschis că am indus în eroare în mod duşmănos partidul”, fapt care echivala cu a „face

proces de intenţie”. „Atât timp cât sunt secretar de partid, contest să se afirme că am indus în eroare partidul şi guvernul. Eu acest lucru n-am făcut. Au dreptul să ridice şi eu am dreptul să protestez”. Nu în ultimul rând, acesta acuza raportul comisiei de anchetă ca fiind distorsionat şi plin de „elemente” „care nu sunt adevărate” (Moraru C. et. al.: 2007.

46,29). Amintind de cei „34 de ani de activitate revoluţionară” pe care îşi construise cariera, Luca spera, inutil, să îşi salveze măcar parţial reputaţia de revoluţionar cu vechime în partid: „Eu sunt de acord să fiu scos şi să se cerceteze, însă nu sunt de acord şi nu pot să fiu de acord cu cu aprecierea care s-a făcut asupra mea într-o serie de lucruri, nu în întregime, şi mai ales aceea care mă acuză cu acţiune duşmănoasă contrarevoluţionară. Nu pot să fiu de acord, asta înseamnă să iau un pistol şi să mă împuşc, pentru că n-am pentru ce trăi. Eu toată viaţa nu am închinat-o burgheziei şi duşmanilor, nu pentru aceasta am suferit”. Cinic şi nemilos până la capăt, Dej îi va atrage atenţia că la sinucidere recurge „acela care fuge de greutăţi, fuge de răspundere” (Moraru C. et. al.: 2007,31).

Neutralizarea lui Luca însemna şi eliminarea din joc a Anei Pauker, pe care aceasta era acuzată că l-a „încurajat” şi „apărat”, dar şi a lui Teohari Georgescu, incriminat că, din postura de ministru de interne, nu a sesizat şi nu a adus la cunoştinţa

partidului manifestările „nesănătoase” care aveau loc la ministerul de finanţe. Cât despre Ana Pauker, acuzată şi de faptul că nu ar fi acordat credit „întovărăşirilor”, un fel de preambul al colectivizărilor propriu-zise, bazate pe asocierea voluntară a ţăranilor (vezi şi Apostol: 1998) – o acuză care nu făcea decât să disimuleze circumspecţia ei faţă de colectivizările accelerate – lovitura de graţie îi va fi administrată tot de către Miron Constantinescu, tânărul promiţător al partidului. Începând cu înmulţirea spectaculoasă a numărului membrilor de partid în 1945, fapt care i-a afectat calitatea ideologică* şi ajungând la presupusa cooperare pe care aceasta i-ar fi cerut-o în 1947 pentru a îl marginaliza pe Dej, emisarul secretarului general al PMR concluziona:

Învăţătura stalinistă spune (în „Opere” vol. XII) că în perioada trecerii de la capitalism la socialism deviatorii de dreapta au tendinţa să se grupeze şi să formeze grup împotriva partidului. Este scris acest lucru de tovarăşul Stalin. Oare să fie scutit partidul nostru şi ţara noastră de un astfel de fenomen? Nu văd de ce. Şi noi suntem în perioada de trecere de la capitalism la socialism, şi la noi este luptă ascuţită împotriva burgheziei şi a chiaburimii. Legea aceasta arătată de tovarăşul Stalin, este perfect valabilă şi la noi, şi la noi în perioada de trecere la socialism deviatorii de dreapta s-au grupat şi au luat poziţie împotriva partidului în mai mare sau mai mică măsură,

fiecare în parte. Practica arată, dacă verificăm ideologia şi orientarea politică cu practică, practica arată că sectoarele care le conduceţi Dv. – Agricultura, Colectările – au alunecat pe abaterea de dreapta cel puţin în aceeaşi măsură ca Ministerul de Finanţe. Acesta este un fapt. Am studiat materialul anchetei pe chestia Agriculturii şi aceasta a arătat fără îndoială că în agricultură s-a produs, în ceea ce priveşte constituirea şi organizarea sovhozurilor, constituirea colhozurilor, cu pământul luat de la Stat, infiltrarea elementului chiaburesc, în ce priveşte T.O.Z-urile (întovărăşirile, n.m.) care au fost împiedicate să se nască, colectările care n-au fost realizate şi merg acum atât de prost, – toate aceste fapte incontestabile, materializate în unităţile naturale şi cifre, arată că sectoarele conduse de Dvs. s-au abătut de la linia partidului în aceeaşi măsură ca şi sectorul financiar şi preţuri şi aceasta este un fapt incontestabil. Şi dacă abaterea din sectorul financiar a fost un cuţit în spatele reformei băneşti, abaterea în sectorul colectărilor poate să devină un cuţit în munca noastră pentru desfiinţarea cartelelor şi sunt dator să vă spun această părere a mea, pentru că altfel îmi asum răspunderea că gândindu-mă la acest lucru nu l-am spus partidului. Dacă nu se face o cotitură în Agricultură şi Coletări, se pregăteşte un nou cuţit în spatele muncii partidului pentru realizarea sarcinii puse de tov. Gheorgiu şi C.C. de a desfiinţa

cartelele.

Tovarăşă Ana, n-aţi răspuns ce înseamnă aceste convorbiri laterale, nepartinice, cu Vasile Luca şi Teohari Georgescu? Convorbiri de acestea aţi avut şi înainte. Este aceasta o metodă partinică? Eu nu pot să spun ce aţi vorbit, nu am de unde să ştiu, dar analizez faptele şi convingerea mea este că aţi avut relaţii antipartinice cu Luca şi Teohari de mai mulţi ani, că Dv. aţi mers pe linia constituirii unui grupuleţ, aţi folosit metode fracţioniste în muncă şi asta a dus la slăbirea unităţii de acţiune a partidului împotriva duşmanului şi Dv. n-aveţi voie, Dv. sunteţi o tovarăşă veche cu mare răspundere în partid şi aţi alunecat grav. Numai spunându-ne, vă ajutăm. Dv. trebuie să vă rupeţi de această asociaţie putredă. Chiar după plenara C.C. de la 1 martie, tot timpul vă afişaţi numai cu Teohari când ştiaţi că conducerea partidului consideră pe Teohari ca împăciuitorist şi deviator. De ce acest lucru? Este prietenie personală? Nu poate fi vorba de prietenie personală când este vorba de partid. Partid deasupra tuturor (sic!). Clasa muncitoare deasupra tuturor. Trebuie să ne smulgem orice sentimente care vin în contradicţie cu interesele partidului, sunt sentimente nesănătoase (Moraru C. et. al.: 2007,36 – 37).

Gheorghiu-Dej nu ar fi acţionat cu atâta aplomb şi determinare dacă nu ar fi fost convins de sprijinul lipsit de echivoc al lui Stalin, pe care îl

obţinuse un an mai devreme (Levy: 1995,164), după ce „generalissimul” se convinsese că Ana Pauker, în ciuda meritelor ei incontestabile ca activistă de prim rang a Cominternului, constituia o frână în procesul de stalinizare a agriculturii şi economiei româneşti. În plus, Molotov, principalul susţinător al acesteia, începuse să iasă din graţiile liderului de la Kremlin şi se afla pe o pantă tot mai descendentă din punct de vedere politic. Nu în ultimul rând, în 1952, ambasadorul Moscovei la Bucureşti, Serghei Kavtaradze, simpatizant al Anei Pauker, îi cedează locul lui Lavrentiev, lipsind-o de aceasta de încă un important sprijin politic (Stanciu: 2008,79).

În ceea ce priveşte lichidarea politică a Anei Pauker – acuzată oficial, pe lângă „devierea de dreapta”, de faptul că a „«presărat ministerul de Externe cu cosmopoliţi, care aveau idei sioniste şi care nu prezentau nicio încredere»” (Calafeteanu: 2005,17) – ca şi consecinţă derivată în principal din puseul de antisemitism (denumit oficial „cosmopolitism”) care a străbătut Uniunea Sovietică la finalul anilor ’40 şi începutul anilor ’50 (Floyd: 1965,51) – o consider o ipoteză cu un grad relativ scăzut de sustenabilitate. Cei care o acceptă sunt de cele mai multe ori partizanii teoriei „grupurilor”, pentru care disputa Dej-Pauker se rezumă la un conflict între comuniştii „naţionalişti”, „autohtoni”, respectiv cei „internaţionalişti” sau „moscoviţi”, ultimii fiind cei

mai stalinişti şi cei mai vinovaţi de consecinţele sociale şi economice ale falimentului experimentului comunist în România. Dar, după cum am constatat, ambele facţiuni erau la fel de devotate ideologic lui Stalin, iar la nivel empiric, tocmai Dej şi aşa zişii comunişti „naţionalişti" a căror memorie este astăzi aseptizată – s-au dovedit a fi cei mai consecvenţi stalinişti. De fapt, singurul comunist care adera simultan şi la principiile naţionalismului în acea perioadă era nimeni altul decât Lucreţiu Pătrăşcanu (Jowitt: 1971,126; Shafir: 1985,35), al doilea inamic politic ca importanţă al secretarului general al PMR. Pe de altă parte, nu trebuie subestimată în niciun caz importanţa şi intensitatea antisemitismului din perioada leninismului post-revoluţionar târziu, mai ales în cazul proceselor spectacol din Cehoslovacia, respectiv Ungaria şi, în primul rând, Uniunea Sovietică. Celebrul proces (nefinalizat) al aşa numitelor „halate albe" (medici de rang înalt care ar fi complotat în vederea asasinării celor mai importanţi lideri de la Moscova) a avut ca principali capi de acuzare doctori evrei (vezi Brent, Naumov, 2004). Acest antisemitism s-a împletit însă cu raţiuni politice evidente, neputând fi transformat deci în cauza fundamentală a mai sus amintitelor procese, deşi a reprezentat cu siguranţă o componentă de prim rang a acestora.

Revenind la cazul României, după cum observă şi Dennis Deletant, succesorul Anei

Pauker, „Simion Bughici, evreu şi el, dovedeşte că la mijloc nu a fost o măsură din cadrul campaniei antisemite în plin avânt, atunci, în celelalte state din Europa de Est” (Deletant: 1998,65). Cu toate acestea, în anii ’50 şi 60, se poate observa o reducere semnificativă a numărului de evrei care deţineau funcţii publice (Rotman: 2004,156). Mai mult, un antisemitism latent devine detectabil în PMR chiar de la începutul perioadei de legalitate, făcându-şi simţită prezenţa atât în rândul conducerii, cât şi, mai ales, la nivelul eşaloanelor inferioare ale partidului, în marea activiştilor mărunţi aflată într-o considerabilă expansiune. Fenomenul nu trebuie diminuat, dar nici supradimensionat, aşa cum am insistat anterior: reprezenta pur şi simplu o „parte a unei construcţii politice” (Rotman: 2004,169) în care nu deţinea locul central, nefiind însă nici pe departe o „cantitate neglijabila”.

Un amănunt care atestă, dincolo de autenticitatea sa contestabilă şi improbabilă, dependenţa comunismului românesc de omniprezentul centru moscovit este dat de tentativă operată în cadrul plenarei Comitetului Central al PMR din decembrie 1961 de a atribui „deviaţionismul” grupării Pauker activităţilor fracţioniste ale lui Lavrenti Beria, liderul securităţii sovietice, încarcerat şi executat la câteva luni de la moartea lui Stalin datorită enormei puteri pe care o acumulase, îngrijorându-

şi astfel colegii din eşalonul superior al PCUS. Astfel, Valter Roman, ilegalist care luptase în războiul civil din Spania, se declară de acord cu Nicolae Ceauşescu în privinţa acestui aspect, subliniind la rândul său că „trebuie văzut în acest grup o agentură a lui Beria” (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,344; vezi şi King: 1981,92).

„Devierea de dreapta” a însemnat, ca şi procesul lui Pătrăşcanu, un conflict de natură politică şi, în subsidiar, personală, între Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker, având ca miză centrală atât dominarea integrală a partidului (Shafir: 1985,45 – 46; Fisher: 1967,39), cât şi „coezivitatea elitei politice” (King: 1981,91), care va rezista astfel mult mai bine viitorului cutremur al destalinizării decât conducerile altor „democraţii populare”, mai puţin unite. Secretarul general al PMR obţinuse acum un ascendent incontestabil în cariera sa politică. Ana Pauker va fi arestată la începutul anului 1953, fiind eliberată la scurt timp după moartea lui Stalin; nu va mai primi însă nicio funcţie de conducere în partid. Ginerele său Gheorghe Brătescu menţionează că aceasta nu şi-a făcut niciodată autocritica în interiorul familiei (Brătescu: 2003,243). Vasile Luca, mai puţin norocos, va deceda în închisoare în 1963 în timp ce Teohari Georgescu a fost cu siguranţă cel mai puţin afectat de răzbunarea lui Dej: nu va fi arestat dar va cunoaşte o marginalizare extremă, intrând, până la moartea

lui Dej, într-un total anonimat politic. Dincolo însă de disputele intestine din PMR, moartea lui Stalin va antrena consecinţe majore pentru mişcarea comunistă internaţională, începând cu PCUS. Epoca terorii lăsa locul epocii incertitudinilor.

3.6. Noul curs, conducerea colectivă şi dilemele leninismului preeuropenizat

Perioada cuprinsă între 1953 şi 1955 a fost întâmpinată de statele membre ale „lagărului socialist" cu precauţie, îngrijorare, dar şi cu speranţa unei posibile ameliorări a relaţiilor dintre „centrul moscovit" şi periferiile est-europene, în sensul obţinerii de câte acestea a unui grad sporit de autonomie. Demantelarea ingineriei politice post-revoluţionar leniniste a adus în prim-plan temeri ale liderilor „democraţiilor populare", marionete ale fostului lider de la Kremlin; în absenţa garanţiilor oferite de mentorul lor, aceştia începuseră să conştientizeze incertitudinea şi precaritatea propriilor poziţii. În acelaşi timp, a impulsionat ambiţiile politice ale unor lideri locali marginalizaţi, care presimţiseră oportunităţile derivabile din noua conjunctură şi îşi făceau planuri pentru a le exploata, în timp ce Uniunea Sovietică experimenta trecerea de la ceea ce am numit leninism post-revoluţionar la leninismul europenizat, sateliţii est-europeni încercau, în general, să se menţină pe coordonatele ideologice ale leninismului post-revoluţionar, singurul la care avuseseră acces până atunci şi care le garanta

însăşi firava legitimitate pe care o invocaseră pentru a se menţine la putere. Aşa cum observă şi Dan Cătănuş, erodarea progresivă a mitului lui Stalin reprezenta o ameninţare explicită pentru partidele comuniste est-europene (Cătănuş: 2002,185) care, în consecinţă, au încercat să o contracareze sau să o „simuleze" aşa cum au putut.

@Consider că cel mai adecvat termen pentru a descrie acest tranzitoriu şi efemer interval este acela de leninism preeuropenizat (în Uniunea Sovietică) sau post-stalinism. Destalinizarea nu începuse încă, aşa cum încearcă să ne convingă celebrul sovietolog Adamulam (1968,541) şi nu va demara cu adevărat decât la începutul lui 1956, după ce în anul precedent Nikita Hruşciov, noul lider al PCUS, câştigase confruntarea cu rivalul său politic Gheorghi Malenkov, pe care îl destituise din funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri (prim-ministru), motivând incompetenţa şi implicarea sa într-un episod reprobabil din lupta pentru putere (Medvedev: 1983,159). Sigur, fuseseră iniţiate timid anumite măsuri politice şi economice aflate în discontinuitate cu practicile post-revoluţionar leniniste în aceste domenii, dar Stalin nu începuse să fie transformat în ţapul ispăşitor al tuturor neajunsurilor regimului; de abia după Congresul XX al PCUS şi „discursul secret" al lui Hruşciov în care erau dezvăluite şi vehement condamnate o

parte din crimele şi abuzurile fostului dictator se va întâmpla acest lucru. De asemenea, până în 1955, oprobriul pentru teroarea stalinistă îi va reveni în integralitate lui Lavrenti Beria, conducătorul serviciului de securitate al Uniunii Sovietice (NKVD). Arestat la scurt timp după moartea lui Stalin, Beria a fost executat în iarna anului 1953; teama majorităţii membrilor Biroului Politic de imensa şi discreţionara putere pe care o acumulase îi determinase să acţioneze în acest fel (vezi Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, Dosar 27/1953, f. 13 – 28). Faptul că Malenkov avusese strânse legături cu Beria îl dezavantajase în competiţia pentru putere; eliminarea acestuia a contribuit substanţial la slăbirea suportului politic al primului ministru.

Trebuie să recunoaştem însă că în culisele luptei pentru putere, planurile lui Hruşciov pentru iniţierea destalinizării fuseseră întâmpinate cu deosebită reticenţă de membrii fostului Biroul Politic stalinist, din care şi acesta făcuse parte. Toţi, inclusiv Hruşciov, contribuiseră la ororile regimului stalinist, iar culpabilizarea fostului lider reverbera şi asupra lor. Acesta din urmă avea însă avantajul de a fi făcut parte din mecanismul intim al conducerii Uniunii Sovietice după încheierea celui de al Doilea Război Mondial, nefiind părtaş, spre deosebire de mulţi dintre colegii săi, la decimarea intrapartinică din a doua jumătate

amilor 30. Destalinizarea a însemnat, în această optică, compromiterea şi neutralizarea rivalilor politici ai noului lider al PCUS.

Însă imediat după decesul lui Stalin din luna martie a anului 1953, noua conducere era conştientă de necesitatea continuării aparenţei monolitismului, a imaginii „puterii şi unităţii”, pentru a nu oferi nici „imperialiştilor”, nici statejor-satelit şi nici propriei societăţi o privire reală asupra puternicelor dispute intestine din PCUS (Ulam: 1968,541). S-a ajuns astfel la principiul *conducerii colective*, adică a disocierii funcţiei de secretar general de cea de prim-ministru, îmbele deţinute până atunci de Stalin: Gheorghi Malenkov, perceput de toţi ca – moştenitorul” fostului lider şi cel mai puternic om din Uniunea Sovietică la acea iată, a păstrat pentru sine prim-ministeriatul, în timp ce conducerea partidului a fost reorganizată prin restructurarea Secretariatului Comitetului Central. Compus din cinci membri, niciunul neavând, teoretic, o pondere decizională mai mare decât a colegilor săi, noul Secretariat a intrat sub influenţa lui Nikita Hruşciov, singurul secretar membru simultan şi al Biroului Politic. Începând cu septembrie 1953, postul de „prim-secretar” al partidului, mult redus ca influenţă în comparaţie cu cel de secretar general căruia i-a luat locul, îi aparţinea de acum dinamicului şi ambiţiosului Hruşciov (Medvedev: 1983,155 – 156; Taubman:

2005,258).

Schimbările introduse de Malenkov au fost resimţite în principal la nivel economic şi au ajuns să fie cunoscute sub denumirea de *noul curs*. Axate pe o Qexibilizare a greoaiei şi ineficientei economii hipercentralizate staliniste, modificările iniţiate de noul prim-ministru vizau relocalizarea priorităţii alocate de către stat industriei grele asupra industriei de consum. Pe cale de consecinţă, noul curs antrenase o uşoară dar încurajantă ameliorare a nivelului de trai al populaţiei; în aceeaşi măsură însă, a devenit treptat obiectul criticilor, de natură ideologică şi nu numai, emise de către prim-secretarul Hruşciov şi susţinătorii săi, care îşi demonstrau astfel filiaţia post-revoluţionar leninistă (Brzeziński: 1971,158). Ca şi în cazul grupării Anei Pauker, deşi din motive diferite, Malenkov a fost acuzat de „deviaţionism de dreapta" (Taubman: 2005,265).

În planul relaţiilor internaţionale, noul curs a demonstrat o relaxare a tensiunilor dintre cele două tabere protagoniste ale Războiului Rece, identificabilă în primul rând prin stoparea războiului din Coreea, în vara anului 1953, relaxare care a corespuns unei descongestionări a relaţiilor dintre Moscova şi „democraţiile populare". Limitată, bineînţeles, de un cadru ideologic comun şi o teleologie mobilizantă şi coercitivă deopotrivă (Brzeziński: 1971,155,158).

Periferizarea politică a lui Malenkov în 1955 a însemnat şi o renunţare parţială la noul curs. În accepţia lui Hruşciov, neglijarea accentului pus pe industria grea, centrală în gândirea economică a bolşevicilor, echivala cu o sincopare a canonului ideologic marxist-leninist şi, în termeni politici, cu o diminuare a puterii de control a partidului asupra societăţii şi cu posibilitatea contestării de către aceasta a regimului însuşi. O revenire la capitalism, cu alte cuvinte. Hruşciov va reintroduce deci, deşi într-o măsură relativ limitată, practicile economice ale predecesorului său. În plus, între cei doi lideri politici sovietici existau notabile diferenţe de mentalitate, temperament şi comportament. În timp ce Malenkov era timid, nesigur, ezitant şi retractil, Hruşciov era dinamic, expansiv şi intruziv, dând dovadă de fermitate şi de o „bolşevică" siguranţă de sine (Medvedev: 1983,158; Brzeziński: 1971,158). Eliminarea primului din cursa pentru putere absolută apare, retrospectiv, ca fiind aproape inevitabilă; în schimb, moştenirea sa inovativă va supravieţui, sub diferite forme, emasculării sale politice.

În cazul „democraţiilor populare", post-stalinismul a fost întâmpinat în general cu scepticism; secretarii generali ai respectivelor partide comuniste erau cu toţii vulnerabili la acuza de stalinism. Treptat însă, s-a putut observa că schimbările introduse de sovietici nu erau chiar

atât de periclitante pentru conducătorii est-europeni, care au reuşit, mai mult sau mai puţin, să le adapteze condiţiilor locale, o abordare formală a lor fiind suficientă pentru noile pretenţii ale Moscovei. „Concesiile politice, ca introducerea conducerii colective, erau esenţial procedurale şi, spre deosebire de URSS, nu au implicat o schimbare substanţială în contextul de putere est-european" (Brzeziński: 1971,159). Republica Democrată Germană, din motive evidente cel mai obedient satelit al Moscovei, a fost prima care a adoptat noul curs. Confruntaţi, în iunie 1953, cu puternice greve muncitoreşti, începute în Berlinul de Est şi răspândite apoi deosebit de rapid în toată ţara, Walter Ulbricht şi camarila sa s-au conformat noilor directive economice, nu neapărat şi politice, ale Kremlinului, reuşind să atenueze parţial tensiunile sociale care ameninţaseră însăşi existenţa RDG (Soulet: 2008,94 – 95; Brzeziński: 1971,159 – 160).

Consecutiv, Ungaria a fost următoarea care a experimentat, atât economic cât şi politic, dilemele noului curs. Constrâns de sovietici, secretarul general Matias Rákosi s-a văzut nevoit să cedeze funcţia de prim-ministru rivalului său Imre Nagy, pe care reuşise să îl excludă din cercul puterii. În 1955 însă, odată cu debarcarea lui Malenkov, protectorul lui Nagy, Rákosi va prelua din nou, deşi pentru scurt timp, preşedinţia Consiliului de Miniştri (Brogan: 1990,122 – 123).

Bulgaria mai degrabă a „mimat” implementarea reformelor cerute de Moscova, în timp ce în Cehoslovacia acestea au „funcţionat”, în special la nivel economic. Ambele aveau partide mai puternice şi mai coezive decât Partidul Comunist Ungar, ceea ce le-a ajutat să se adapteze mai bine schimbărilor (Brzeziński: 1971,163 – 164). Polonia, ultimul regim comunist „derivat” care a aplicat selectiv şi lipsit de convingere reformele conţinute în noul curs, se deosebea de celelalte «democraţii populare” prin simplul fapt că, aici, adulaţia faţă de stalinism şi faţă de orice era de provenienţă sovietică nu atinsese cotele iraţionale întâlnite, de exemplu, în România, Ungaria sau Bulgaria. Colectivizarea şi industrializarea fuseseră de asemenea puse în practică într-un ritm mai moderat, fapt valabil, cel puţin în cazul industrializării, şi în România. Pentru conducerea de la Varşovia, noul curs a însemnat în primul rând o temperare a preeminenţei serviciilor secrete poloneze. Arestat în 1951 Władisław Gomułka, un actor cheie în timpul revoltelor muncitoreşti de la Poznań consumate în vara anului 1956, va fi eliberat în 1954, devenind ulterior liderul Partidului Comunist Polonez (Brzeziński: 1971,165, Brogan: 1990,54).

În ceea ce priveşte relaţiile Uniunii Sovietice cu Iugoslavia, ele au fost cu siguranţă ameliorate în perioada interludiului politic în care supremaţia lui Gheorghi Malenkov asupra partidului şi

statului sovietic a fost de necontestat. Decizia în acest sens a fost luată în toamna anului 1954, deşi nu exista o opinie împărtăşită de toţi membrii Biroului Politic al PCUS referitoare la gradul şi natura relaţiilor cu Belgradul, aflate în curs de restabilizare. Pe cele mai contrastante poziţii s-au situat Hruşciov, care propusese o conciliere cât mai profundă între Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, atât în ceea ce privea relaţiile interstatale cât şi cele inter-partinice, ideologice – şi Molotov, pentru care Tito rămăsese în continuare anti-sovietic şi îşi pierduse deci calitatea de comunist, ministrul de externe sovietic accentuând necesitatea unei simple „normalizări a relaţiilor diplomatice”, nedublată de o reapropiere ideologică (Brzeziński: 1971,176 – 179). Mai mult, problema iugoslavă a fost utilizată în disputele intestine din cadrul PCUS, devenind practic o armă politică. „Astfel, la eliminarea lui Beria, în vara lui 1953, acesta a fost învinuit chiar de tentativa de stabilire de legături separate (ocolind CC) cu «adversarii URSS, Tito şi Rankovici». Dimpotrivă, la Plenara CC A PCUS, din 1955, Molotov a fost dur criticat pentru opoziţia sa faţă de apropierea de Iugoslavia” (Stykalin, 2006,376). Dorinţa lui Molotov s-a îndeplinit, Moscova şi Belgradul reînodând legăturile exclusiv pe linie de stat iţârău: 2005,386 – 387); acestea se vor deteriora însă la scurt timp, cu ocazia revoluţiei maghiare din

1956. De remarcat şi reticenţa lui Tito faţă de avansurile politice hruşcioviste, datorată probabil consistentei sale experienţe în ceea ce priveşte sensul prieteniei şi al ajutorului „frăţesc” acordate de Uniunea Sovietică.

În cadrul conducerii de la Bucureşti, amplele metamorfoze politice şi economice care începuseră în Uniunea Sovietică la scurt timp după dispariţia lui Stalin nu declanşaseră nicio reacţie notabilă; atmosfera dominantă era aceea de aşteptare precaută în vederea extragerii unui maxim de profitabilitate din noua conjunctură de putere. Considerând că momentul oportun şi-a făcut apariţia în toamna anului 1953, Gheorghiu-Dej a emis, la nivel interguvernamental, o cerere care viza obţinerea unui împrumut de aproximativ 350 – 400 milioane de ruble din partea Uniunii Sovietice. Adresată prim-ministrului Gheorghi Malenkov, cererea a provocat o anumită iritare în rândurile liderilor sovietici datorită sumei considerabile pe care o vehicula. Partea română argumenta necesitate primirii creditului în baza insuficienţei „resurselor de materii prime interne” şi a „dezechilibrului balanţei de plăţi şi a apariţiei unui deficit de 450 milioane de ruble” – RPR acumulase datorii importante faţă de RDG, Polonia şi Cehoslovacia „în urma achiziţiilor de tehnică militară” (Buga: 2002,140). O parte a problemelor economice care afectau România proveneau, se susţinea, şi din impedimentele cu care regimul se

confrunta în procesul de implementare a noului curs. În final, după o serie de negocieri în cadrul cărora sovieticii au recunoscut influenţa negativă exercitată asupra economiei româneşti în timpul epocii staliniste, cuantumul împrumutului a fost stabilit în 1954 la 200 milioane ruble (Volokitina: 2006,360,362 – 363).

Dincolo de aspectele procedurale ale obţinerii „ajutorului frăţesc", deosebit de interesante şi sugestive sunt criticile aduse de sovietici proiectelor economice româneşti. Osificată pe coordonatele ideologice ale dogmatismului stalinist, dezvoltarea RPR se axa pe amplificare iraţională a industriei grele, neţinându-se cont de penuria materiilor prime necesare pentru sustenabilitatea unui astfel de demers. În continuare, se „atrăgea atenţia asupra decalajului mare dintre ritmul de dezvoltare al industriei şi agriculturii", respectiv dintre cel al „industriei militare" în comparaţie cu „industria civilă" (Buga: 2002,143; Anton: 2006,343). Concluzia consta în urgentarea creşterii şi consolidării sectorului economic domestic şi renunţarea la investiţii masive în industria grea, devenită neproductivă, coroborate cu estomparea clivajelor existente între diferitele ramuri economice. Pe scurt, se cerea achiesarea părţii române la principiile fundamentale ale noului curs. Bucureştiul a ascultat sfaturile Moscovei, dar nu le-a transpus în practică. Fidelă ortodoxiei post-revoluţionar

leniniste, unde industrializarea pe scară largă reprezenta premisa consolidării revoluţiei, conducerea română înţelegea pretenţiile sovieticilor ca pe o încercare mai mult sau mai puţin explicită de a tempera cimentarea poziţiei sale politice. Are loc astfel, deşi la un nivel minimal, nemanifest, o primă disonanţă între ambiţiile regimului Gheorghiu-Dej şi directivele trasate de centrul moscovit (Stanciu: 2008,111).

Comunismul românesc îşi va extinde orizontul economic, fără a manifesta intenţia, imposibilă de altfel, de a surmonta spectrul ideologico-politic care fi articula. Infuzându-şi o doză substanţială de pragmatism, se va deschide gradual spre resursele de provenienţă occidentală, pe care le va subsuma însă scopului principal: dezvoltarea industriei grele, înţeleasă ca premisă al unui mai larg spaţiu de manevră politică. Are loc, în această perioadă, o ameliorare a relaţiilor politice şi economice dintre Statele Unite şi RPR. Aşa cum scriu Joseph Harrington şi Bruce Courtney, „Coincidenţa a făcut ca dorinţa liderului român de a promova comunismul în România să se suprapună cu interesul guvernului american pentru o politică mai flexibilă vizavi de Europa de Est” (Harrington, Courtney: 2002,176).

Din raportul politic prezentat de Dej în numele Comitetului Central la al doilea Congres al PMR transpare fără echivoc noua orientare economică a regimului faţă de Occident,

neobişnuit de pragmatică şi de incisivă în raport poziţia pe care se situase anterior.

Republica Populară România este pentru relaţii economice, politice şi culturale cu Statele Unite ale Americii, cu Anglia şi cu celelalte ţări capitaliste din apusul Europei, pe bază de egalitate şi avantaje reciproce. Între aceste ţări şi R.P.R. nu există diferende care să nu poată fi reglementate prin tratative. […] în Statele Unite ale Americii, ca şi în alte ţări apusene, sunt destui oameni politici şi de afaceri care, refuzând să rămână prizonieri ai unor vederi depăşite de istorie, îşi dau seama de interesul reciproc al îmbunătăţirii relaţiilor dintre aceste ţări şi R.P.R. […]

Nu este oare mai înţelept ca cercurile guvernante din Statele Unite ale Americii şi alte ţări occidentale, chiar dacă nu le place regimul nostru, după cum nici nouă nu ne place regimul lor, să privească în faţă realitatea? O asemenea poziţie realistă nu poate decât să slujească dezvoltării de relaţii normale şi de legături economice şi culturale între ţări (Dej: 1960,18).

În continuarea *dimensiunii economice* a receptării noului curs în RPR voi analiza *dimensiunea politică* a acestui proces. Conducerea colectivă a fost implementată de regim tardiv şi, bineînţeles, de faţadă. De abia în aprilie 1954 s-a desfiinţat postul de secretar general, iar Secretariatul Comitetului Central al PMR a fost

restructurat, conducerea sa fiind preluată de către un prim-secretar (aceste schimbări avuseseră loc în Uniunea Sovietică încă din septembrie 1953). Gheorghiu-Dej a decis să păstreze pentru sine funcţia de prim-ministru, în timp ce Gheorghe Apostol, colaborator fidel al său, va fi numit în funcţia de primsecretar. Aparenţa democratizării nu a durat decât până în anul următor, când Dej îşi va prelua prim-secretariatul, restabilind astfel „centralismul democratic" (Fischer-Galaţi: 1998,162 – 163,168 – 169).

Anul 1955 a fost martorul a două evenimente politice care s-au dovedit a fi anticipatorii pentru politica internaţională dezvoltată de regim începând cu următorul deceniu. În primul rând, întorcându-se dintr-o vizită oficială efectuată la Belgrad şi care avusese ca scop ameliorarea relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi Iugoslavia, statul paria al „lagărului socialist", Hruşciov va face, la întoarcere, o escală la Sofia şi ulterior la Bucureşti. Aici, Emil Bodnăraş, ales special de Gheorghiu-Dej pentru credibilitatea pe care o deţinea la Moscova, îi va propune liderului sovietic luarea în considerare a oportunităţii retragerii Armatei Roşii din RPR. Scandalizat în primă fază, Hruşciov va recunoaşte ulterior pertinenţa argumentelor favorabile acestei opţiuni: atât din punct de vedere ideologico-politic (devotamentul regimului Dej faţă de cauza comunismului, întrupată de Uniunea Sovietică), cât şi din punct

de vedere geopolitic (încercuirea RPR de către „democraţii populare”, aceasta neaflându-se deci la periferia taberei socialiste şi nefiind atât de vulnerabilă la penetranta influenţă ideologică occidentală)

— Regimul comunist din România putea supravieţui fără probleme absenţei trupelor sovietice de pe teritoriul ţării. În plus, sugera Bodnăraş, inamicii comunismului nu vor mai putea argumenta că statele est-europene nu aderă din convingere, ci din necesitate la cauza revoluţiei mondiale (Cioroianu: 2005 a, 345 – 346). Acest ultim argument denota resentimentele lui Gheorghiu-Dej faţă de o brutală şi cinică punere la punct pe care Molotov i-o administrase cu mai mulţi ani în urmă, şi care făcea referire la fragilitatea comunismului românesc şi la condiţionarea existenţei sale de staţionarea contingentelor sovietice pe teritoriul României: „v-aţi obişnuit să trăiţi sub aripa caldă a Armatei Sovietice”, i-ar fi spus acesta, „dacă n-ar fi Armata Sovietică, nici trei zile nu v-ar răbda poporul” (Neagoe Pleşa, Pleşa: 2006,382). Urmau să mai treacă încă trei ani tumultuoşi până la reificarea insolitei idei a elitei politice de la Bucureşti.

Următorul eveniment politic consumat în 1955 şi semnificativ pentru evoluţia ulterioară a regimului în plan internaţional a avut loc în data de 23 august, cu ocazia împlinirii a unsprezece ani de la „eliberarea” ţării de sub Jugul fascismului”.

Beneficiind de prezenţa lui Hruşciov, comemorarea a căpătat în scurt timp un ton polemic de abia disimulat: acesta ar fi emis remarci acide la adresa cumulării de funcţii atât pe linie de stat, cât şi de partid. Era o aluzie transparentă la faptul că Dej se reinstalase de puţin timp în funcţia de prim-secretar al PMR. Apoi, cei doi s-au contrazis în privinţa contribuţiei Moscovei la înlăturarea regimului politic anonescian. În timp ce Hruşciov a marşat pe abordarea ideologică tradiţională, în care Uniunea Sovietică era creditată pentru reuşită „în cel mai bun caz cu ajutorul românilor", Dej a atribuit acţiunea forţelor politice române, exacerbând desigur rolul partidului comunist. În continuare, a afirmat dreptul fiecărui regim popular de a construi socialismul aşa cum crede de cuviinţă şi „inalienabilitatea drepturilor suverane ale tuturor naţiunilor, indiferent de organizarea lor politică sau socio-economică" (Fischer-Galaţi, 1998,168). Semnificativ este şi faptul că la Congresul al II-lea al PMR din iarna acelaşi an nu au fost prezenţi Hruşciov sau noul prim-ministru Nikolai Bulganin, ci Alexei Kiricenko, un simplu „prim-secretar al Partidului Comunist din Ucraina" (*Congresul al II-lea*...\ 1956,213 – 222), un semnal clar al insatisfacţiei conducerii sovietice la adresa liderilor români.

În plan *ideologic*, perioada cuprinsă între 1953 şi 1955 este caracterizată de confuzie şi

totodată de precauţie. Neavând altă experienţă şi alte ambiţii politice decât cele circumscrise stalinismului, comuniştii români nu puteau decât să insiste în continuare asupra inexistenţei unui „alt drum de construire a socialismului decât acela indicat de marxism-leninism, verificat de experienţa istorică a gloriosului Partid Comunist al Uniunii Sovietice, ca şi de experienţa propriului nostru partid şi a altor partide comuniste şi muncitoreşti din ţările de democraţie populară" (Dej: 1960,24 – 25). De remarcat totuşi că rolul ideologic al PCUS este acum central, nu absolut. În ciuda dezorientării ideologice caracteristică post-stalinismului, „democraţiile populare" nu îşi pierd nicio clipă încrederea în providenţialitatea istorică a marxism-leninismului; ceea ce le derutează este procesul de cristalizarea a noii puteri sovietice. Aşa cum a observat şi Zbigniew Brzeziński, leninismul, indiferent de variantele sale, este inextricabil legat de putere (Brzeziński: 1971); puterea, discreţionară şi permanentă, pentru a nu fi confundată cu cea existentă în regimurile democratice, reprezintă un ingredient inerent ideologiei comuniste. Pe cale de consecinţă, fluctuaţiile puterii se repercutează asupra ideologiei sub forma unor reculuri direct proporţionale ca intensitate cu amploarea instabilităţii politice existente.

Un episod important pentru legitimarea internaţională a regimului de la Bucureşti are loc

în 1955, odată cu admiterea RPR în cadrul ONU. Încercări în acest sens mai fuseseră efectuate şi în 1947,1948,1952 şi 1954 (Ionescu-Gură: 2006,71; Dobre: 2011,61 – 63); insuccesele repetate deveneau deja frustrante pentru conducerea de la Bucureşti. „Blocarea în mod repetat a tentativelor de accedere în instituţia mondială era supremul afront adus unui regim care suferea de lipsă de legitimitate în interior şi de o insecuritate resimţită dramatic în relaţia cu Occidentul" (Nistor: 2006,236). Motivele invocate, preponderent de către Washington, pentru invalidarea pretenţiilor RPR de a fi admisă în clubul ONU constau în nerespectarea de către regim a principiilor drepturilor omului şi, susţine Nicoleta Ionescu-Gură, în absenţa dorinţei de a oferi un sprijin, oricât de mic, Uniunii Sovietice, membră fondatoare a organizaţiei (Ionescu-Gură: 2006,75 – 76). În 1950, pentru a demonstra determinarea sancţionării României pentru violarea sistematică a oricăror drepturi civile, Statele Unite au desfiinţat biroul comercial al RPR, având sediul în New York (Ionnitziu în Cretzianu: 1956,333). Treptat însă, Washingtonul a ajuns să considere că sateliţii sovietici ar putea fi – influenţaţi" mai eficient în cadrul ONU decât în afara sa, atât în sensul diminuării opoziţiei faţă de obiectivele taberei occidentale, cât şi în sensul creării unor potenţiale surse de disidenţă în raport cu hegemonia exercitată de către Kremlin asupra

regiunii (Weiner: 1984,39).

RPR a devenit membră a ONU datorită relaxării tensiunilor geopolitice globale de la jumătatea anilor ’50 şi datorită unei înţelegeri între cele două superputeri pentru acceptarea unor membri consideraţi de fiecare în parte indezirabili. Aşa numitul „package deal” însemna votarea, de către o tabără, a unor candidaţi respinşi iniţial, pentru a obţine votarea propriilor candidaţi de către cealaltă tabără. Procedeul a funcţionat, şaisprezece state fiind admise în acest fel în organizaţia internaţională în timpul aceleiaşi întruniri (Ionescu-Gură: 2006,77 – 78).

Pentru Gheorghiu-Dej şi camarila sa, evenimentul a fost unul de primă însemnătate, fapt observabil din tonul radios şi cromatica optimistă în care este prezentată integrarea RPR în ONU cu ocazia celui de al doilea Congres al PMR.

Poporul nostru îşi exprimă profunda satisfacţie faţă de hotărârea Adunării Generale a Organizaţiei Naţiunilor Unite de a primi Republica Populară România în rândurile Organizaţiei Naţiunilor Unite. […] Vreme îndelungată ţării noastre i s-a refuzat satisfacerea dreptului său legitim de a face parte din Organizaţia Naţiunilor Unite, din cauza opoziţiei unor guverne occidentale, în primul rând al Statelor Unite ale Americii. Chestiunea primirii Republicii Populare România în ONU era folosită de anumite cercuri

drept mijloc de amestec în treburile interne ale ţării noastre şi de presiune asupra poporului român, care şi-a făurit o orânduire corespunzătoare cu voinţa şi interesele sale. Dar datorită poziţiei ferme şi iniţiativelor Uniunii Sovietice, cât şi schimbărilor mari petrecute în opinia publică în favoarea colaborării între popoare, care s-au oglindit în votul masiv la ONU, Republica Populară România şi-a ocupat locul ce i se cuvine de drept în ONU. Acesta este un nou succes al politicii de coexistenţă paşnică între popoare, o mare înfrângere a adversarilor păcii şi a independenţei popoarelor (Dej: 1960,18 – 19).

3.7. „Procesul transformărilor revoluţionare”: „penetrare”, „insulare” şi începuturile „schimbării simulate”.

Traseul comunismului românesc – şi est-european în general – în intervalul cronologic circumscris acestui capitol (1945 – 1955) comportă, în discursul oficial al regimului, o dublă metamorfoză. Etapa „democraţiei populare”, adică a cuceririi graduale a puterii şi a abolirii vestigiilor vechiului regim „burghezomoşieresc”, desfăşurată între 1945 şi 1947, va lăsa loc în anul următor etapei „revoluţiei socialiste”. Transformarea este deosebit de importantă, deoarece de abia din acest moment genealogia comunismului românesc devine superpozabilă în raport cu experienţa legitimatoare a leninismului fondator. Se ajunge astfel la „dictatura

proletariatului”, concept avansat de către Lenin şi se postulează „alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare” (Dej: 1960,20 – 24). Cu alte cuvinte, PMR pretinde că a demarat „construirea socialismului” ca etapă intermediară în itinerariul clar delimitat din punct de vedere teleologic: comunismul.

Tipologia „democraţie populară” – „revoluţie socialistă” este subsumabilă uneia dintre grilele analitice ale consolidării puterii prin intermediul „strategiilor de construire a naţiunii” propuse de către cercetătorul american Kenneth Jowitt. Ocurenţa acestora este limitată la regimurile politice de factură non-democratică. „Construirea naţiunii” conţine două faze, fiecare încorporând o componentă politică, respectiv una axiologică. În prima fază, aceea a „penetrării” t *breaking-trough*), noua elită politică urmăreşte „alterarea sau distrugerea decisivă a valorilor, structurilor şi comportamentelor care sunt percepute […] ca înglobând sau contribuind la existenţa reală sau potenţială a unor centre alternative de putere politică”. Aici, politicul este superior deci axiologicului, cel puţin ca mijloc de acţiune. În faza următoare, aceea a „integrării politice”, relaţia dintre cele două componente se echilibrează, accentul mutându-se de la acapararea şi consolidarea puterii la „tipul comunităţii politice care este creată” (Jowitt: 1971, „— 8). „Penetrarea” şi „integrarea politică”

sunt mai degrabă interdependente decât consecutive, deoarece regimul, a cărui coezivitate merită o discuţie aparte, este confruntat peremptoriu, chiar şi după demantelarea structurilor politice concurenţiale, cu posibilitatea emergenţei unui nucleu de putere alternativ; invers, ideologia mobilizează „elita politică revoluţionară" de-a lungul întregii sale existenţe, cu precădere în timpul ascensiunii politice şi a eliminării competitorilor.

Ideologia reprezintă forţa motrică a regimurilor de tip leninist, chiar iacă aceasta este temperată de considerente politice practice, justificate întotdeauna în raport cu „dictatura" corpusului de idei fondatoare. În plus, aşa cum im menţionat, leninismul este indisociabil de putere, înţeleasă ca „disciplină revoluţionară" şi totodată ca proiect gradual de înlocuire a realităţii „burgheze" cu eschatologia politică a revoluţionarilor utopici, comunismul. Paradigma teoretică dominantă în timpul Războiului Rece, realismul, afirma superioritatea intereselor şi a raţiunii de stat în raport cu orice formă de legitimare a lor: politica nu ar fi decât o luptă pentru putere pură (Stanciu: 2008,16). În această logică, Uniunea Sovietică se autoînşela şi îi înşela şi pe alţii oferind o indispensabilă siatrice ideologică obiectivelor sale internaţionale: Moscova ar fi trebuit să recunoască interesele naţionale care îi animau comportamentul în plan

extern fără să le camufleze în spatele unei inutile şi falaciose legitimări ideologice. Dar, pe lângă faptul că politica internaţională a Washingtonului în acea perioadă era xieologizată cel puţin în aceeaşi măsură, chiar dacă beneficia de un grad superior de maleabilitate, ţelul suprem al Moscovei rămânea, cel puţin până în prima Timătate a anilor ’60, revoluţia mondială, un obiectiv leninist prin excelenţă, a cânii urmărire comporta similarităţi cu politica de putere teoretizată în cadrul paradigmei realiste. De fapt, aşa cum a demonstrat Stefano Guzzini, realismul şi marxism-leninismul s-au influenţat reciproc şi în măsură constitutivă de-a lungul żitregii durate a Războiului Rece (Guzzini: 2000,163 – 182), fără ca totuşi să se confunde: regimurile leniniste şi-au păstrat permanent, chiar dacă sub forme diierite, identitatea ideologică.

O altă tipologie avansată de Jowitt pentru o mai bună înţelegere a regimurilor comuniste care ajung la putere în societăţi predominant agrare este aceea a binomului „insulare-transformare”, numit „substituţie combinată”: un astfel de regim trebuie să se „insuleze”, în primă fază, atât în raport cu mediul internaţional, cât şi cu societatea pe care o guvernează. Ulterior, acesta va demara transformarea societăţii în baza perspectivelor ideologice care îl articulează (Jowitt: 1993,46). Fiind un regim leninist „derivat”, nu autonom, comunismului românesc din prima jumătate a

epocii Gheorghiu-Dej i se aplică perfect modelul propus de analistul american. Problema va apărea atunci când Uniunea Sovietică, cu un regim leninist autocefal prin excelenţă, va solicita regimului „derivat" din RPR să pună în practică transformări care depăşeau limitele pe care acesta era dispus să şi le asume. Se conturează astfel un model comportamental pe care regimul de la Bucureşti îl va utiliza mai târziu din plin, şi anume „schimbarea simulată" (Shafir: 1985): paradoxal, comunismul românesc va ajunge să se „insuleze" gradual tocmai în raport cu „regimul-mamă" sovietic, mimând apoi schimbări de anvergură atât faţă de regimurile politice non-comuniste cu care iniţiase contacte, cât şi faţă de societatea pe care o guverna.

În contextul metamorfozării relaţiilor din interiorul taberei socialiste odată cu preluarea puterii în Uniunea Sovietică de către Nikita Hruşciov şi a trecerii de la „perspectiva intra-sistemică" la „perspectiva inter-sistemică", adică la o descongestionare controlată a raporturilor centru-periferie care a influenţat în manieră constitutivă evoluţia politică a regimurilor est-europene (Shafir: 1987,156 – 157) – regimul de la Bucureşti optează tacit pentru păstrarea leninismului post-revoluţionar, pe coordonate atât economic, cât şi politic. Alegerea va conduce în viitor la dispute cu Moscova, dar Dej îşi consolidase deja suficient poziţia politică pentru a

le putea face faţă.

Identitatea imaginată de regimul comunist pentru a se autodefini şi impusă societăţii prin practici discursive cotidiene a fost una de o inovativitate radicală în raport cu palimpsestul identitar pe care societatea îl dezvoltase până atunci. Clasele, noile categorii identitare, sunt afirmate prin „act[el de putere" iniţiate de regim printr-o propagandă asiduă. Diferite de manifestările „tari", coercitive, ale puterii comuniste, acestea urmăreau penetrarea şi modelarea societăţii în conformitate cu ideocraţia leninistă (Morar-Vulcu: 2007,32). Societatea, la rândul ei, rezista asaltului identitar venit „de deasupra" (ilustrativ în acest sens este titlul lucrării lui Ioan Lăcustă *Republica Populară şi România, 1948 – 1952*), la început activ, dar ulterior tot mai pasiv, pe măsură ce comunismul părea să devină ireversibil. Nu numai în intervalul pe care acest studiu a fost axat, ci pe întreaga durată a existenţei sale, comunismul românesc a încercat să rearticuleze societatea prin prisma discursului propagandistic oficial, conferindu-i o identitate abstractă dar şi maleabilă, proporţională cu metamorfozele prin care el însuşi trecea.

În celebra lucrare *The New Class. An analysis of the communist system*, Milován Djilas identifică, pornind de la experienţa sovietică, trei tipuri succesive de comunism: revoluţionar

(perioada lui Lenin, caracterizată de entuziasm revoluţionar şi o anumită deschidere ideologică), dogmatic (perioada lui Stalin, în care entuziasmul revoluţionar dispare treptat, lăsând locul unui sistem ideologic reducţionist şi rigid) şi, în sfârşit, non-dogmatic (perioada lui Hruşciov, caracterizată de o parţială detensionare a raporturilor dintre regim şi societate – «statul întregului popor" – respectiv dintre regim şi tabăra „imperialistă") (Djilas: 1957,52 – 53). Dacă aplicăm această grilă interpretativă comunismului românesc observăm că, de-a lungul perioadei analizate şi chiar de-a lungul întregii sale existenţe, acesta a fost unul de factură dogmatică, post-revoluţionar leninistă; fiind, aşa cum am mai menţionat, un regim comunist „derivat", absenţa etapei revoluţionare este oarecum de înţeles. Neacceptarea non-dogmatismului sau a reformismului hruşciovist devine inteligibilă doar dacă este juxtapusă peste ambiţiile, respectiv temerile regimului de la Bucureşti, dar şi atunci numai parţial: regimurile comuniste din Ungaria, Polonia sau Cehoslovacia, la rândul lor „derivate", au fost capabile să opereze indiscutabile reforme interne, nerămânând integral captive spectrului post-revoluţionar leninist.

Am observat în acest capitol parcursul implementării unui regim leninist post-revoluţionar în România, principala sa orientare în problemele internaţionale care îl priveau direct,

dar şi procesul stabilizării sale interne. În ceea ce priveşte provocarea post-stalinistă, PMR a reuşit să o utilizeze la nivel economic, simuleze la nivel politic şi să o escamoteze din punct de vedere ideologic. În continuare vom vedea cum va face faţă regimul turbulenţelor pe care centrul moscovit le va experimenta şi proiecta la nivelul „lagărului" datorită procesului de reinventare ideologică pe care îl va declanşa. Odată cu consolidarea conducerii hruşcioviste, leninismul post-revoluţionar se va retrage în favoarea leninismului europenizat. Destalinizării, care marchează intrarea în scenă a noii forme a leninismului la nivelul Uniunii Sovietice, îi va fi opusă leninismul post-revohiţionar la care sateliţii est-europeni nu erau în niciun caz pregătiţi să renunţe. Vom analiza în secţiunea următoare diferitele efecte produse de către această confruntare la nivelul „lagărului socialist", punând accent pe echilibristica pe care regimul de la Bucureşti s-a priceput să o pună în practică cu indeniabilă abilitate.

De la leninismul post-revoluţionar la leninismul europenizat: reinventarea socialismului. Republica Populară România şi riscurile destalinizării

Schimbările profunde experimentate de către „lagărul socialist" de-a lungul anilor '50 s-au datorat în exclusivitate încercării de a gestiona, în manieră adecvată (în acest caz, lipsită pe cât

posibil de turbulenţe politice şi sociale) dificila şi apăsătoarea moştenire a stalinismului sau a ceea ce am numit leninism postrevoluţionar. Dezideratul nu a putut fi împlinit decât parţial. Asta deoarece cutremurul produs prin denunţarea lui Stalin de către succesorii săi a influenţat mai puternic periferiile lumii comuniste decât centrul său. Principalul resort ideologic al Uniunii Sovietice era dat de leninismul revoluţionar; pe cale de consecinţă, leninismul post-revoluţionar putea fi catalogat drept o excrescenţă malignă a leninismului şi înlăturat. „Democraţiile populare" nu beneficiau însă de această opţiune. În cazul lor, Lenin reprezenta un mit fără implicaţii politice directe, reimaginat într-o versiune limitativă şi pur simbolică de către continuatorul său, Stalin. Teoria politică şi experienţa practică a elitelor comuniste est-europene era integral circumscrisă spectrului leninismului post-revoluţionar. Recuzarea fostului dictator şi a metodelor sale însemna deci o profundă subminare a bazelor politice şi ideologice a înseşi „democraţiilor populare" (Cătănuş: 2002 a, 185).

Avem de-a face deci cu rezistenţa leninismului post-revoluţionar est-european în raport cu noua tendinţă ideologică a centrului moscovit, cu o defazare între metamorfoza leninistă a centrului şi reticenţa comprehensibilă a periferiei, rămasă pe coordonatele vechiului tip de leninism, impus bineînţeles tot de către centru.

Odată cu emergenţa leninismului europenizat, al cărui moment simbolic poate fi considerat Congresul XX al PCUS, periferia est-europeană s-a confruntat cu o serie de turbulenţe sociale care au pus în pericol, în Polonia dar în special în Ungaria, stabilitatea şi chiar regimurile comuniste înseşi. Aşa cum urmează să vedem, tensiunile sociale au fost impulsionate de apariţia leninismului europenizat, o idee mai puţin opresivă pentru, masele fără de partid" care, în ţările mai sus menţionate, doreau să fie adoptată de către propriile conduceri pentru a putea beneficia de avantajele sale. Situaţia a escaladat însă progresiv, ajungându-se pentru Moscova la punctul intolerabil al renunţării la leninism în favoarea „democraţiei burgheze", fapt care a antrenat, aşa cum vom vedea, intervenţia sovietică în Ungaria.

Destalinizarea, deşi necesară, a fost îngreunată de faptul că promotorii săi erau, înainte de toate, captivi ai spectrului ideologic post-revoluţionar leninist: „potenţialele lor alegeri, perimetrul viziunilor lor, concepţia lor asupra unui viitor socialist erau sever limitate de către acea experienţă (a leninismului postrevoluţionar, n.m.). Aveau relativ puţine idei despre cum ar putea arăta agenda socialismului şi strategia de conducere în absenţa lui Stalin". (Schöpflin: 1993,106). Aşa cum am menţionat şi în capitolul precedent, nu sunt de acord cu considerarea

perioadei 1953 – 1955 ca făcând parte din procesul destalinizării. Poststalinismul – care la nivelul Uniunii Sovietice poate fi înţeles şi ca leninism preeuropenizat – anticipează desigur destalinizarea, reprezentând o perioadă relativ confuză pentru decidenţii politici sovietici, în cadrul căreia sunt iniţiate reforme economice şi politice limitate (noul curs, conducerea colectivă), fiind recunoscute totodată anumite erori şi excese imposibil de eludat. Însă multe dintre acestea nu îi erau imputate lui Stalin, cel puţin nu în mod direct, ci în principal fostului lider al NKVD-ului, epurat la finalul anului 1953, Lavrenti Pavloviei Beria (Brzeziński: 1971,155 – 180). Aşa cum argumentează şi Alexandr Stykalin, până către sfârşitul toamnei anului 1955, numele lui Stalin nu a fost amintit niciodată în legătură cu gravele încălcări ale legii, cu critica cultului personalităţii de pe poziţiile democraţiei interne de partid, şi, de regulă, nu s-a stabilit vreo legătură între represiunile în masă şi obiectivele reabilitării. Răspunzător pentru represiuni nu a fost făcut Stalin, ci Beria şi Abakumov (un subaltern al acestuia, n.m.). „Încă tremuram în faţa fostei sale autorităţi şi, de aceea, nu puteam judeca ferocitatea sa cu toată forţa… doream, oarecum, să-l absolvim (*de culpă* – *n. trad.*), ne convingeam că dracu-l ademenise (sic!), iar acest drac fusese când Iagoda, când Ejov, când Beria" avea să afirme, mai târziu, Hruşciov despre Stalin,

dictându-şi memoriile, la sfârşitul anilor ’60. Într-o altă zi de dictare, el va spune: „Am creat o versiune. În ansamblu, noi am născocit totul despre rolul lui Beria, despre faptul că Beria era principalul vinovat de abuzurile făcute de Stalin... La drept vorbind, eram prizonierii acestei versiuni create de noi, în interesul reabilitării lui Stalin”. […] „Astfel, timp de trei ani, ne-am complăcut în această situaţie, când noi înşine nu puteam găsi, eu nu aş spune curajul, ci convingerea şi necesitatea internă de a întredeschide o pagină necunoscută nouă”. Mikoian, în memoriile sale, s-a solidarizat cu Hruşciov: „Noi nu imediat l-am evaluat corect pe Stalin. Stalin murise, iar noi, vreme de doi ani, nu l-am criticat... Nu reuşeam, din punct de vedere psihologic, să facem acest lucru (Stâkalin în Cătănuş, Buga: 2006,16 – 17).

Hruşciov mai afirmă în memoriile sale că „ochii” conducerii post-stali nişte s-au deschis cu ocazia procesului lui Lavrenti Beria. Este vorba despre dimensiunile terorii şi a abuzurilor petrecute în cadrul epocii staliniste, nu despre responsabilitatea personală a lui Stalin faţă de aceste tragedii. Pur şi simplu, sí confesează Hruşciov, „am refuzat să credem că Stalin însuşi ar fi putut fi în spatele terorii pe care Beria o supraveghea. Pentru un timp am dat partidului şi oamenilor explicaţii incorecte despre ce s-a întâmplat; am pus totul pe umerii lui Beria. Era o figură convenabilă”. Mai departe aflăm că s-a

făcut tot posibilu pentru protejarea imaginii şi prestigiului lui Stalin. „Am făcut tot ce am putui pentru a îl proteja pe Stalin, fără a realiza pe deplin că acoperim un criminal, un asasin, un ucigaş în masă! Repet: de abia în 1956 ne-am eliberat de subordonarea faţă de Stalin” (Crankshaw: 1971,343). Aşa cum am constatat, acest pas, decisiv pentru dinamica politică sovietică, a avut în subsidiar un profund reson de natură psihologică, chiar dacă evenimentul poate şi trebuie înţeles în primul rând în cheie politică.

De abia la al XX-lea Congres al PCUS, consumat în februarie 1956. Hruşciov va face publice, într-un cadru limitat, o parte dintre crimele şi excesele lui Stalin. În cadrul oficial al Congresului, înainte deci de dezvăluirile pe care le va face în noaptea respectivă unei audienţe consternate, selectate în prealabil cu mare grijă, responsabilitatea pentru neajunsurile petrecute în Uniunea Sovietică în ultimele decenii a fost atribuită, încă o dată, „clicii lui Beria” (Werth: 2004,22). Impactul „discursului secret” asupra auditoriului a fost enorm. Adamulam îl consideră de-a dreptul „devastator” (1968,575). Piotr Pospelov, un veteran stalinist care fusese însărcinat de către prim-secretarul sovietic în anul precedent cu formarea unei comisii care să probeze cu o documentare irefutabilă abuzurile lui Stalin, a prezentat conducerii sovietice, cu câteva zile înainte de Congres, îextul raportului care

cuprindea concluziile activităţii desfăşurate de către comisie. Lată cum îşi aminteşte Anastas Mikoyan, pe atunci membru al Biroului Politic al PCUS evenimentul: „Faptele erau atât de terifiante încât [...] i-au apărut lacrimi în ochi şi vocea i-a tremurat. Am fost toţi stupefiaţi: deşi am ştiut multe, tot ceea ce comisia ne-a raportat, fireşte, nu am ştiut. Iar acum totul era verificat şi confirmat de documente". (Mikoyan în Pop: 2002,49 – 50).

RPR ca şi în cazul celorlalţi sateliţi sovietici, a conştientizat propria vulnerabilitate în raport cu noua direcţie trasată de către centrul moscovit. Cu excepţia lui Tito, toţi liderii „democraţiilor populare" fuseseră instalaţi la putere sub directa supraveghere a lui Stalin, căruia îi datorau cariera politică şi care le apărea drept modelul prin excelenţă al guvernării unui stat socialist. Pe cale de consecinţă, Gheorghiu-Dej şi camarila sa au încercat să escamoteze şi să minimalizeze impactul destalinizării asupra realităţii politice româneşti. Partidul Muncitoresc Român (PMR) a reacţionat tardiv şi evaziv la denunţarea cultului personalităţii operată în cadrul celui de al XX-lea congres al PCUS. „Noi am procedat prudent", afirma Emil Bodnăraş în 1957, aşteptând ca „lucrurile să-şi arate toate feţele" (Breazu: 2001,150).

4.1. Redescoperirea failibilităţii: reverberaţii intersistemice ale destalinizării

Amprenta profundă a metamorfozelor politice iniţiate de către Nikita Hruşciov asupra regimurilor comuniste din Europa de Est ajută la haşurarea contextului care a făcut posibile evenimentele responsabile pentru punerea la încercare a înseşi fundamentelor comunismului internaţional în a doua jumătate a anului 1956. Michael Shafir distinge două abordări ale fenomenului hruşciovist. Prima, cea intrasistemică, este fundamentată pe „examinarea obiectivelor declarate şi nedeclarate" pe care Moscova le avea în acea perioadă în spaţiul est-european. Perspectiva este lipsită de fertilitate analitică, deoarece, punând problema în aceşti termeni, „concluzia că Hruşciov a fost personificarea eşecului este pur şi simplu inevitabilă". O alternativă mult mai promiţătoare este reprezentată de către abordarea intersistemică, care are în vedere „impactul produs de rolul lui Hruşciov asupra evoluţiei vieţii sociale şi politice a Europei de Est". Această direcţie de cercetare se remarcă prin faptul că accentuează mutaţiile şi transformările experimentate de către „lagărul socialist" nu atât din perspectiva Moscovei şi a ambiţiilor sale hegemonice, cât din punctul de vedere al schimbărilor antrenate de leninism europenizat, multe dintre ele independente de voinţa prim-secretarului PCUS însuşi (Shafir în McCauley: 1987,156 – 158).

Relevant pentru un termen care a făcut carieră, şi anume destalinizarea, este faptul că acesta nu apare nici în raportul „secret” prezentat la Congresul al XX-lea al PCUS, nici în vocabularul liderilor sovietici cărora le incumbă consecinţele majore care au avut drept cauză procesul destalinizării (Stanciu: 2009,130). În schimb, raportul prezentat de către Hruşciov insista asupra „cultului personalităţii” de care se făcuse vinovat Stalin. „Genialului conducător al popoarelor” îi fuseseră descoperite numeroase şi grave tare, printre care distorsionarea „principiilor de partid, a democraţiei de partid şi a legalităţii revoluţionare”, respectiv „violarea principiului conducerii colective a partidului” şi „acumularea unei imense şi nelimitate puteri”, utilizată, odată cu trecerea anilor, tot mai discreţionar şi abuziv (Hruşciov în Jacobs: 1979,162). Iniţiativa primsecretarului PCUS era însă limitată şi partinică deopotrivă. Limitată, deoarece „privea doar crimele comise împotriva partidului (nu şi a societăţii, n.m.) şi numai după 1936 (mai degrabă 1934, an în care s-a desfăşurat al XVII-lea Congres al PCUS, n.m.)” (Pop: 2002,50), adică după declanşarea Marii Terori; ori, se ştia fără urmă de îndoială că şi înainte de această perioadă avuseseră loc lupte pentru putere şi „reglări de conturi” în PCUS care se soldaseră cu crime. Partinică, doarită faptului că destalinizarea avea implicaţii politice benefice

pentru Hruşciov, permiţându-i să discrediteze vechea gardă post-revoluţionar leninistă care îi obstrucnona accesul spre obţinerea unui grad de putere cât mai ridicat. Neintrând în cercul intim al lui Stalin decât după încheierea celui de al Doilea Război Mondial, acesta se putea déroba cu uşurinţă de orice acuză care l-ar fi prezentat drept părtaş la acţiunile reprobabile ale colegilor să-i mai vârstnici. Tocmai din această cauză, opinează Jean François Soulet, raportul prezentat de către Hruşciov este unul „selectiv" şi „superficial" (Soulet: 1998,104; Werth: 2004,23 – 24).

Pe cale de consecinţă, scopul originar al destalinizării a fost unul de natură politică, aceasta însemnând în primul rând un instrument util pentru elita politică sovietică care se afirma atunci pe scena luptei pentru putere, deosebit de intensă şi cu neanticipate răsturnări de situaţie, vidată de dispariţia fostului dictator. La câteva luni după Congresul XX al PCUS, cel puţin 40% dintre membrii Comitetului Central al partidului fuseseră epuraţi (Friedrich, Brzeziński: 1956,52). Însă, în societatea sovietică şi în cadrul „lagărului socialist" în general, desalinizarea a căpătat, de la caz la caz, o propensiune reformistă pronunţată şi o anvergură aflată cu mult peste limitele pe care Hruşciov era dispus să le tolereze.

S-a întors, cu alte cuvinte, împotriva sa, antrenând o reacţie sociopolitică de-a dreptul seismică pentru regimurile satelitizate din Europa

de Est. Asta deoarece, de la bun început, raportul „secret” prezenta o serie de contradicţii subestimate de către liderul PCUS, ale căror efecte subversive vor fi curând experimentate de către regim. În primul rând, culpa pentru neajunsurile existente era transpoziţionată de pe umerii partidului şi ai regimului exclusiv pe umerii lui Stalin; apoi, Hruşciov condamna „teroarea stalinistă” şi metodele dictatoriale ale fostului conducător, pretinzând, „în acelaşi timp, menţinerea unei obedienţe necondiţionate”. Nu în ultimul rând, în locul mitului şi simbolului stalinist demantelat nu era avansată nicio alternativă, cel puţin nu una de aceeaşi factură. Deriva în care va intra lumea comunistă începând cu anul 1956 se va dovedi, cu toate sinuozităţile şi replierile sale strategice, ireversibilă (Gotowich, Delwit, De Waele:

2003,166 – 167).

Revenind la „discursul secret”, aflăm că însuşi Lenin, în ultimii săi ani de viaţă, avusese conflicte sporadice cu Stalin, pe care îl considera „excesiv de nepoliticos” pentru a se achita cu succes de responsabilităţile care îi reveneau în calitatea de secretar general al partidului. Evoluţia politică şi psihologică a lui Stalin era divizată după cum urmează: perioada anilor ’20 şi a primei jumătăţi a anilor ’30, când acesta, împreună cu întreg partidul, acţionase ferm şi judicios – împotriva troţkiştilor, a deviaţioniştilor

de dreapta şi naţionaliştilor burghezi", respectiv perioada începând cu a doua jumătate a anilor '30 şi până la moartea sa, când a început să încalce gradual „toate normele morale şi legile sovietice". Spre deosebire de Lenin, care pleda pentru „convingerea şi educarea" comuniştilor vinovaţi de „indecizie sau non-conformitate temporară cu linia partidului".

Stalin a renunţat la „metoda luptei ideologice în favoarea violenţei administrative, a represiunilor de masă şi a terorii" (Hruşciov în Jacobs: 1979,164 – 172).

Mai mult, atitudinea iraţională prin care fostul secretar general urmărea slăbirea propriului partid şi desconsiderarea totală a conducerii colective au umbrit şi chiar periclitat succesele „revoluţionare" ale Uniunii Sovietice, „avangarda" socialismului internaţional. Acest fapt a devenit vizibil în special în timpul celui de al Doilea Război Mondial, când, susţinea Hruşciov", Stalin, deşi adulat ca un „geniu militar", a fost incapabil să ia deciziile necesare contracarării cu succes a maşinăriei de război germane, pentru ca mai apoi să epureze pe „mulţi dintre comandanţii care au contribuit atât de mult la victoria asupra inamicului". Nu în ultimul rând, Stalin era vinovat de „neglijarea realităţilor vieţii" şi a agriculturii în special, sau de „fabricarea" multor înscenări pe care le utiliza în vederea eliminării, prin intermediul unor procese trucate, a membrilor de

partid pe care ajunsese să îi considere indezirabili. De asemenea, în planul relaţiilor internaţionale îi era reproşată „afacerea iugoslavă” care, în optica lui Hruşciov, „nu conţinea nicio problemă care nu ar fi putut să fie soluţionată prin discuţii partinice între tovarăşi”. Pe cale de consecinţă, „ar fi fost complet posibilă prevenirea rupturii relaţiilor cu acea ţară. Asta nu înseamnă”, continuă Hruşciov, „că liderii iugoslavi nu au făcut greşeli sau nu au avut lipsuri. Dar aceste greşeli şi lipsuri au fost exacerbate într-o manieră monstruoasă de către Stalin, ceea ce a rezultat în ruperea relaţiilor cu o ţară prietenă” (Hruşciov în Jacobs: 1979,173 – 211). În general, raportul accentuează erorile „domestice” şi faţă de partid comise de către Stalin, insistând foarte puţin asupra relaţiilor internaţionale. Hruşciov aminteşte, lacoonic, „marile complicaţii” produse de „deciziile unui singur om” care periclitaseră „relaţiile noastre paşnice cu alte naţiuni”. Nu a fost menţionată concret nicio astfel de „complicaţie”, deşi este probabil ca Hruşciov să fi avut în minte blocada Berlinului (Ulam: 1968,576).

Deşi îşi adusese incontestabil şi din plin aportul la cauza revoluţionară, prin „mari servicii” puse în slujba „partidului, a clasei muncitoare şi a mişcării muncitoreşti internaţionale”, Stalin prejudiciase grav, prin cultul personalităţii pe care îl construise în jurul său, eficienţa PCUS, atractivitatea sa socială şi internaţională. Sub

formă de concluzie, Hruşciov cerea „condamnarea şi eradicarea cultului personalităţii ca fiind străin marxism-leninismului”, revenirea la „principiul conducerii colective” şi la „practicare criticii şi autocriticii” şi, în sfârşit, „restaurarea completă a principiilor leniniste ale democraţiei socialiste sovietice”, aşa cum erau „exprimate” acestea în cadrul „constituţiei Uniunii Sovietice” (Hruşciov în Jacobs: 1979,214 – 230).

În ciuda faptului că a încercat să limiteze diseminarea acestor informaţii la nivelul partidelor comuniste, textul „discursului secret” a ajuns foarte repede cunoscut nu numai în societăţile est-europene, ci şi în Ocident. Degeaba l-a respins Hruşciov ca fiind fals până înainte cu un an de moartea sa; efectele demolării mitului lui Stalin au avut, aşa cum au avertizat foşti acoliţi ai acestuia ca Viaceslav Molotov sau Lazar Kaganovici, un impact puternic asupra întregii lumi, cu consecinţe nu neapărat benefice pentru Uniunea Sovietică. Pe de altă parte, pe Hruşciov se pare că nu l-a deranjat ideea unei circulaţii cât mai largi a raportului în societatea sovietică; acesta îi făcea o indiscutabilă publicitate de comunist reformist, decis să elimine tarele leninismului post-revoluţionar şi să eficientizeze economia şi viaţa culturală a URSS. În cadrul PCUS, discursul prim-secretarului a produs reacţii variate, dintre care cea mai puternică a fost – dezorientarea”, trecând apoi prin „disciplina

conformistă" în vederea escamotării zelului stalinist de care foarte mulţi activişti de partid se făcuseră vinovaţi în trecut şi, în sfârşit, „voinţa unei mici minorităţi, repede condamnată, de a se merge mai departe în denunţarea stalinismului" (Werth: 2004,24). Majoritatea reacţiilor, provenind de la activiştii de partid de rang minor şi de la ţărănime, au fost însă, paradoxal, favorabile fostului despot. Decadele de propagandă intensă îşi spuneau cuvântul, iar Stalin era glorificat în baza celor mai frecvente argumente care contribuiseră la consolidarea cultului personalităţii sale: victoria împotriva invadatorului nazist, respectiv metamorfozarea Uniunii Sovietice – «ţărănească şi înapoiată în una din cele două superputeri mondiale»" (Werth: 2006,92 – 94).

Destalinizarea, oricât de limitată, partinică şi lipsită de profunzime ar fi fost, nu punea în discuţie rolul central al Uniunii Sovietice în interiorul taberei socialiste, nici pe cel al PCUS în raport cu celelalte partide comuniste din întreaga lume. „Percepţia lui Hruşciov asupra Europei de Est a rămas aceea a unei regiuni în care interesele legitime ale Kremlinului în vederea securizării implementării liniei sale, la nevoie prin nominalizări, eliminări şi chiar lovituri de stat, nu puteau fi puse la îndoială" (Shafir: 1987,162). De aceea atunci când, în vara anului 1956, secretarul general al Partidului Comunist Italian, Palmiro

Togliatti, declara că „Experienţa acumulată în construcţia unei societăţi socialiste în Uniunea Sovietică nu poate conţine instrucţii pentru rezolvarea tuturor problemelor” cu care sunt confruntate mişcările comuniste din diverse ţări (Togliatti în McNeal: 1967,88) – „policentrismul” pe care acesta încerca să îl impună avea să fie categoric respins de către PCUS împreună cu marea majoritate a partidelor comuniste aflate la guvernare.

Într-un discurs ţinut la şedinţa plenară a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) în martie 1956, cunoscut în literatura de specialitate sub numele de al doilea „discurs secret” – Hruşciov îi aduce noi acuze lui Stalin, insistând, printre altele, asupra consumului exagerat de alcool al acestuia şi asupra obligaţiei membrilor Biroului Politic de a se îmbăta la rândul lor atunci când luau cina în compania sa…Este adecvat să ne imaginăm un erou”, întreba retoric prim-secretarul PCUS…şi să facem ca totul să depindă de el?” Genul acesta de atitudine nu poate însemna decât lipsa de încredere în judecata umană”, în „forţa democraţiei” şi în „conducerea colectivă”. Responsabilitatea lui Stalin pentru eşecurile iniţiale ale sovieticilor de a respinge invadatorul nazist este încă odată adusă în prim plan. „Unii spun, ce aţi fi făcut în timpul războiului, dacă nu l-aţi fi avut pe Stalin? I-am fi învins pe germani. I-am fi învins – şi i-am fi învins

mai repede, cu mai puţin sânge [pierdut] (sic!). Sunt sigur de asta. Şi poate am fi putut evita războiul" (Głuchowski: 1998,47).

Spre deosebire de Congresul PCUS, unde Stalin fusese catalogat drept nemarxist, Hruşciov afirma în faţa comuniştilor polonezi că fostul dictator fusese un marxist convins, „care îşi dedicase trupul şi sufletul clasei muncitoare" dar care, ca fiecare om, era totuşi „failibil". În definitiv, conchidea Hruşciov, „Stalin este o figură foarte complexă" în care „mulţi istorici îşi vor rupe dinţii (sic!)" şi cu toate acestea „va rămâne ceva de învăţat". În ceea ce priveşte viitorul, „noi înşine nu garantăm că nu se vor face greşeli" atenţiona prim-secretarul sovietic. Inamici rămăseseră destui, aşa că lupta împotriva lor, prin orice mijloace, era la fel de indispensabilă ca şi în trecut (Głuchowski: 1998,48 – 49).

*

* * *

Regimurile socialiste est-europene nu au reacţionat în manieră unitară la provocările considerabile ridicate de către destalinizare. Deşi au încercat să îi limiteze impactul şi, pe cât posibil să o eludeze, conducerile comuniste din Europa de Est au abordat noua direcţie trasată de către Moscova în manieră individuală, nu colectivă. Astfel, în timp ce unii sateliţi sovietici s-au confruntat cu turbulenţe sociale şi politice majore (Polonia, Ungaria), alţii, ca Bulgaria, Cehoslovacia

sau România au reuşit să tempereze pornirile reformiste ale propriilor societăţi şi clivajele mai mult sau mai puţin puternice din interiorul elitelor politice aflate la guvernare. Albania a fost singura care a condamnat deschis şi virulent atacul iniţiat asupra lui Stalin şi a moştenirii sale, în timp ce Iugoslavia a încercat să îşi amelioreze capitalul de imagine în lumea comunistă, afectat de conflictul apărut între Tito şi Stalin în 1948, pozând subtil într-o potenţială alternativă la hegemonia Moscovei în spaţiul est-european, fapt care va antrena o nouă dispută, mai puţin intensă de această dată, cu Uniunea Sovietică. Nu voi analiza în această secţiune a studiului efectele destalinizării în Polonia, Ungaria, România sau Iugoslavia; maniera în care aceste ţări au tratat schimbările politice, ideologice şi sociale de anvergură produse în 1956 va fi dezbătută pe larg în subcapitolele următoare.

Astfel, în Bulgaria, cel mai fidel aliat est-european al sovieticilor (Shafir: 1987,162), stalinistul Vulko Cervenkov a fost destituit în luna aprilie din postul de prim-ministru, fiind înlocuit, cu acordul şi supravegherea directă a Moscovei (Brogan: 1990,201), de către Anton Yugov, mutare care îi asigură secretarului general Todor Jivkov rolul central în ecuaţia puterii din acest stat. Sunt iniţiate în următoare luni reforme economice şi sociale consistente: reducerea săptămânii de lucru, micşorarea preţurilor principalelor bunuri

de consum, creşterea alocaţiilor pentru copii, a pensiilor şi a salariilor, beneficii acordate fermierilor etc. Pe de altă parte, anul următor demonstrează limitele reformelor pe care comuniştii bulgari sunt dispuşi să le accepte. În acest sens, sunt iniţiate măsuri punitive împotriva jurnaliştilor şi funcţionarilor publici. De asemenea, se încearcă atenuarea nemulţumirilor studenţilor şi ale intelectualilor (Baeva: 2006,64 – 85). „Vigilenţa revoluţionară" a Partidului Comunist Bulgar obstrucţionează manifestarea oricărei insatisfacţii legată de politica regimului în afara cadrului impus cu stricteţe de către acesta.

Klement Gottwald, o figură emblematică pentru mişcarea comunistă cehoslovacă, decedase la câteva zile după Stalin, datorită unor afecţiuni cardiace severe. Pilon al legitimităţii Partidului Comunist Cehoslovac, imaginea sa nu a fost deteriorată în timpul destalinizării. În schimb, succesorul său Antonín Zápotocký a canalizat eşecurile şi abuzurile din perioada post-revoluţionar leninistă, în manieră similară cu ceea ce avea să se întâmple în România, asupra altui proeminent comunist cehoslovac, executat în 1952 în cadrul unuia din multele „procese spectacol" orchestrate de către Stalin – Rudolf Slánský. Apoi, ministrul Apărării, Alexej Čepička, ginerele fostului secretar general, a fost transformat într-un „Beria cehoslovac". O altă metodă utilizată pentru dezvinovăţirea lui Gottwald a constat în

culpabilizarea mediului social al acestuia, insinuându-se astfel că o parte dintre apropiaţii săi l-au „izolat” în raport cu „membrii de partid şi viaţa de zi cu zi”. Principalele contestaţii la adresa regimului comunist cehoslovac au fost aduse, ca în cazul tuturor „democraţiilor populare”, de către studenţi şi intelectuali, fiind însă abil surmontate de către conducerea de la Praga (Balík, Holzer în Cătănuş, Buga: 2006,86 – 108).

În cazul Albaniei, liderul comunist Enver Hoxha s-a opus sistematic şi total oricărei forme de destalinizare, fie ea şi simbolică. Cu ocazia conferinţei naţionale a Partidului Comunist Albanez din aprilie 1956, unii participanţi, încurajaţi de deciziile adoptate cu ocazia celui de al XX-lea Congres al PCUS, au pus întrebări legitime şi la obiect în legătură cu neajunsurile economice, nivelul de trai scăzut, absenţa oricărei forme de criticism sau nepotismul omniprezent în administraţia şi sistemul politic albanez. Hoxha, care nu s-a prezentat la conferinţă în prima zi, probabil pentru a putea identifica vocile cele mai critice la adresa sa, s-a lansat, susţinut fiind de către membrii Biroului Politic, într-o tiradă violentă la adresa vorbitorilor, cărora le-a adus în principal acuze de natură politică. Spre deosebire de partidele comuniste din România, Bulgaria sau Cehoslovacia, care măcar au mimat, în diferite măsuri, destalinizarea, comuniştii albanezi nu au diseminat informaţiile prezentate la Congresul

PCUS în cadrul organizaţiilor din teritoriu. Mai mult, textul raportului prezentat de către Hruşciov nu a fost distribuit nici măcar membrilor Comitetului Central. După înapoierea sa din capitala sovietică, Hoxha a convocat o şedinţă plenară a Comitetului Central unde „a oferit numai un rezumat din «ceea ce şi-a amintit după citirea raportului»”. Liderul albanez a conştientizat implicaţiile demantelării cultului lui Stalin pentru propria poziţie politică, încercând, şi reuşind, din păcate, să anihileze orice potenţială reformă şi să persecute în acelaşi timp orice tip de gândire reformistă care şi-ar fi putut face loc în interiorul partidului sau a societăţii albaneze, în general. Hoxha considera destalinizarea o „slăbiciune” de pe urma căreia inamicii comunismului puteau profita din plin şi care submina, aşa cum s-a constatat în cazul Poloniei şi al Ungariei, înseşi fundaţiile regimurilor leniniste din Europa de Est (Lalaj: 2006,34 – 63). Destalinizarea operată de către Hruşciov a stat la baza glacializării relaţiilor dintre Albania şi Uniunea Sovietică conducând, în anii următori, la o apropiere progresivă între Tirana şi Beijing. Hoxha s-a simţit ameninţat de iniţiativele sovietice în vederea reintegrării Iugoslaviei în „lagărul socialist”, deoarece între Tito şi Hoxha exista, încă din a doua jumătate a anilor ’40, o animozitate nedisimulată; lipsa de succes a planurilor lui Hruşciov îl vor linişti, cel puţin pentru moment, pe

dictatorul albanez (Brogan: 1990,180 – 181).

Nu toate regimurile comuniste vor fi însă la fel de „norocoase” ca şi cele mai sus menţionate. Revolta muncitorilor polonezi de la Poznań va marca începutul unui scurt dar deosebit de intens interval de tulburări sociale şi politice care, deşi s-a manifestat cel mai vizibil în Polonia şi Ungaria, a reverberat profund asupra tuturor partidelor comuniste din Europa de Est, marcându-le pe întreaga durată a existenţei lor.

4.2. Polonia la ora destalinizării: tardiva surmontare a unei crize politice

Efectele demantelării cultului lui Stalin au declanşat în Polonia o succesiune de evenimente care apar, retrospectiv, ca având un caracter insolit. Acest atribut poate fi clarificat dacă ţinem cont de faptul că liderii de la Varşovia au fost, în perioada post-stalinistă (1953 – 1955), ultimii, în comparaţie cu celelalte conduceri est-europene, care au adoptat principiile noului curs iniţiat de către premierul sovietic Gheorghi Malenkov (Brzeziński: 1971,239; Berend, 1998,207). Totodată însă, Polonia a devenit primul satelit al Moscovei în care efectele destalinizării au reverberat intens la nivel social, nu numai politic, antrenând astfel întreaga pleiadă de evenimente revoluţionare care particularizează, în interiorul taberei socialiste şi în istoria Războiului Rece în general, anul 1956.

Precaut, liderul stalinist Bolesław Beirut a

încercat cu orice preţ să limiteze diseminarea destalinizării la aparatul de partid, temându-se de o liberalizare care ar fi putut pune în discuţie, aşa cum s-a şi întâmplat de altfel, legitimitatea regimului însuşi. Au existat însă o serie de evenimente care, începând cu primele luni de după moartea lui Stalin, au amplificat neliniştile populaţiei şi revendicările acesteia în direcţia unor ameliorări materiale ale condiţiilor de viaţă. Astfel, la finalul anului 1953, Józef Światło, un membru proeminent al poliţiei politice poloneze, a obţinut azil politic în Berlinul de Vest. În anii următori, într-o serie de emisiuni ale posturilor de radio Europa Liberă, respectiv Vocea. Americii, dar şi cu ajutorul unor baloane care împrăştiau manifeste pe teritoriul Poloniei, acesta a condamnat în termeni duri abuzurile puse în practică de către serviciile secrete poloneze, respectiv penetrarea consistentă a acestora de ofiţeri sovietici de rang înalt, informaţie menită să demoleze orice imagine independentă a Varşoviei în Occident. Ca urmare a denunţurilor lui Światło, serviciile de securitate şi Ministerul de Interne al Poloniei au fost profund restructurate: ar populaţia a reacţionat negativ cunoscând acum, la scară relativ largă, excesele practicate de cei care ar fi trebuit, în mod normal, să îi asigure securitatea. Nu s-a ajuns însă, cel puţin deocamdată, la proteste de stradă (Brzeziński: 1971,240 – 241; Pop: 2002,58 – 59; Kamiński:

2006,201; Staar în György: 1966,69).

Apoi, într-un efort neconvingător de a copia modelul impus de către centrul moscovit, PMUP va implementa la rândul său principiile conducerii colective. Bolesław Beirut, preşedinte şi prim-ministru până în 1954, va ceda funcţia din urmă lui Józef Cyrankiewicz, „care se mai bucurase de aceste prerogative în perioada 1947 – 1952”; Beirut îşi va atribui acum postul de prim-secretar al partidului (Karpiński: 1993,70 – 71). Nu în ultimul rând, fostul secretar general şi totodată arhitectul creării PMUP prin fuziunea în 1948 a Partidului Comunist Polonez cu Partidul Socialist Polonez (Brogan, 1990,51) – Władysław Gomułka, arestat şi exclus din partid în 1951, va fi eliberat din închisoare şi, în august 1956, reprimit în PMUP (Karpiński: 1993,73; Brzeziński: 1971,241; Staar în György: 1966,72). Iată cum prezenta *Trybuna Ludu*, publicaţia Comitetului Central al PMUP, evenimentul:

A Şaptea Şedinţă Plenară a Comitetului Central al PMUP a decis anularea rezoluţiei celei de a Treia Şedinţe Plenare a Comitetului Central al PMUP din noiembrie 1949, în ceea ce priveşte acuzaţiile nefondate şi eronate de tolerare a agenţilor inamici formulate împotriva tovarăşilor Władysław Gomułka, Marian Spychalski şi Zenon Kliszko.

După a Şaptea Şedinţă Plenară, reprezentanţii Biroului Politic al Comitetului

Central al PMUP au avut o discuţie cu Tovarăşul Władysław Gomułka în timpul căreia, printre alte lucruri, au fost discutate problemele fundamentale a celei de-a Şaptea şedinţe Plenare a Comitetului Central al PMUP.

Biroul Politic, ascultând un raport asupra cursului acestei discuţii, a decis să restabilească Tovarăşului Władysław Gomułka drepturile sale ca membru de partid (Zinner: 1956,187).

Vara anului 1955 este martorul înmulţirii revendicărilor pe care populaţia, studenţii şi muncitorii în special, le adresau regimului. Se conturează treptat o societate civilă incipientă prin lansarea, în primăvara aceluiaşi an, a „Clubului Cercului împătrit”. Axat pe discuţii cu caracter intelectual pe teme politice şi economice, clubul şi-a lărgit treptat baza socială, extinzându-se într-un ritm galopant de-a lungul întregii ţări. Până în toamna anului următor existau peste 200 de astfel de cluburi (Brzeziński: 1971,243) care, susţinute de o presă tot mai „îndrăzneaţă” şi pe fondul unei penurii alimentare şi a deprecierii condiţiilor de viaţă în general, au devenit fermentul ce a stimulat turbulenţele sociale, potenţate la rândul lor de o criză politică, care au pus la îndoială pentru prima dată triumfalista ireversibilitate a comunismului, teoretizată până la refuz în toate statele unde experimentul bolşevic se desfăşurase cu succes.

Săptămânalul *Nowa Kultura* publica în august

1955 un poem care a devenit expresia culturală clasică a insatisfacţiilor existente în societatea poloneză. Autorul „Poemului pentru adulţi”, Adam Ważyk, vechi membru de partid şi intelectual marxist, expunea în versuri o critică incisivă a feloniilor de care PMUP se făcea vinovat în faţa muncitorilor, studenţilor şi chiar a membrilor de partid care îşi canalizaseră întreaga energie în sprijinul idealului revoluţionar, confiscat şi degradat acum de către o elită politică nevrednică de misiunea pe care şi-o arogase. „M-am întors acasă/ Ca un om care a ieşit să cumpere medicamente/ Şi s-a întors după douăzeci de ani./ Nevasta m-a întrebat: unde ai fost?/ Copii m-au întrebat: Unde ai fost?/ Eu eram tăcut, tremurând ca un şoarece”. Pe ruinele visului comunist, realitatea vieţii de zi cu zi a polonezilor apare din ce în ce mai deprimantă. „Visătorul Fourier a profetizat frumos/ Că marea se va transforma în limonada./ Şi nu este aşa?/ Ei beau apă de mare,/ şi plâng/ Limonada!/ Se întorc încet acasă/ pentru a vomita/ pentru a vomita”. Acuzând cheltuielile enorme pentru tehnologie militară în detrimentul industriei de consum, Ważyk ironizează încercările propagandei de a le transforma în succese ale „construirii socialismului”. Costisitoarele avioane cu reacţie ale armatei poloneze sunt prezentate în această lumină. „Când nu vrem să discutăm sincer despre pământ/ atunci spunem: Cerul nu este gol”. Poemul se termină cu o listă de revendicări ferme,

toate însă – exprimând probabil convingerile socialiste ale autorului sau dorinţa acestuia de a îşi vedea poemul publicat – avansate prin partid, nu în afara sa. „Cerem pe acest pământ,/ pentru oamenii suprasolicitaţi,/ chei pentru uşi deschise,/ camere cu ferestre,/ pereţi care nu putrezesc,/ ură pentru micile documente,/ timp uman sfânt,/ o întoarcere acasă sigură,/ o simplă distincţie între cuvinte şi fapte”. Ultima strofa constituie practic esenţa poemului, şi anume onestitatea înşelată a muncitorilor care nu cer altceva decât un catharsis al partidului, o reasumare, autentică de această dată, a rolului său de avangardă. „Facem cereri pe acest pământ,/ pentru cei care nu au aruncat zaruri,/ pentru care un milion au pierit în bătălie: / pentru un adevăr clar,/ pentru pâinea libertăţii,/ pentru raţiune arzândă,/ pentru raţiune arzândă./ Cerem aceste lucruri în fiecare zi./ Le cerem prin intermediul Partidului” (Zinner: 1956.41 – 48).

Aşa cum era de aşteptat, poemul lui Ważyk a fost denunţat virulent de către scriitorii afiliaţi regimului împreună cu conducerea PMUP, fiind catalogat drept o „«isterie infantilă»” (Constantin: 20 oba, 257). Cu toate acestea, curentul proreformist nu a putut fi stopat; din contră, a căpătat amploare odată cu susţinerea sa făţişă de către săptămânalul studenţesc *Po Prostu’* (Simplu). Criticile împotriva regimului au început să crească, atât ca frecvenţă, cât şi ca intensitate.

Nu ajunseseră însă să influenţeze marea parte a populaţiei poloneze, fiind deocamdată limitate numai la mediul intelectual (Kamiński: 2006,202).

Momentul declanşator s-a produs în februarie anul următor, când discursul secret al lui Nikita Hruşciov avea să dea semnalul destalinizării. Participarea la Congresul XX al PCUS i-a fost fatală lui Bolesław Beirut, secretarul general al PMUP. Afecţiunile cardiace ale acestuia au fost amplificate de către impactul dezvăluirilor crimelor lui Stalin, fapt care i-a cauzat, câteva zile mai târziu, decesul. „În pofida ordinelor exprese ale succesorului său, Edward Ochab, ca raportul secret hruşciovist, tradus în limba polonă, să circule doar între membrii C.C.-ului şi într-un număr limitat la zece mii de exemplare numerotate, mii de exemplare, cu numerotaţie trucată, au circulat nestingherite în Varşovia, ba chiar au putut fi cumpărate pe piaţa neagră cu echivalentul unui salariu mediu lunar” (Pop: 2002,59). Alegerea lui Ochab a fost influenţată direct de către Hruşciov, care luase parte la şedinţa plenară a Comitetului Central al PMUP în vederea desemnării unui nou prim-secretar (ocazie cu care a ţinut „al doilea discurs secret”, mai sus menţionat). Acesta nu fusese de acord cu alegerea preconizată a lui Roman Zambrowski, membru al guvernului la acea dată, „sub pretextul că acesta era evreu”, fapt „ce putea genera dificultăţi în rândurile populaţiei”. Atitudinea

arbitrară şi „tonul deschis antisemit” al liderului sovietic au produs nemulţumiri în rândurile comuniştilor polonezi, mai ales în contextul liberalizărilor pe care tocmai acesta le anunţase (Fontaine: 1993,286).

Devenit public, deşi nu la nivel oficial, raportul citit de prim-secretarul PCUS la al XX-lea Congres al partidului a accentuat insatisfacţiile intelectualilor, dar şi ale muncitorilor polonezi. Spre deosebire de celelalte state comuniste din Europa de Est, unde circulaţia raportului a fost limitată cu stricteţe, presa poloneză va juca un rol activ în diseminarea voalată a concluziilor acestuia (Fontaine: 1993,284). Au urmat, succesiv, reabilitări ale unor importanţi comunişti est-europeni epuraţi în cadrul ultimelor procese „spectacol” orchestrate de către Stalin (Traicho Kostov, László Rajk), demiteri ale celor mai compromişi stalinişti din rândurile armatei, Ministerului de Interne şi cel al Justiţiei, valuri de amnistii pentru deţinuţii politici şi reduceri de pedepse pentru cei de drept comun (Fontaine: 1993,286 – 287; Brzeziński: 1971,246).

Nu era însă suficient. La nivel economic, pentru a atinge, fie şi parţial, cifrele de creştere care fuseseră planificate, cu costuri cât mai reduse posibil, autorităţile au decis să mărească programul de lucru şi obligaţiile muncitorilor, menţinându-le sau chiar diminuându-le salariile (Burakovski: 2006,225; Constantin: 20 oba, 264 –

265; Constantin: 20 obb, 20). În contextul destalinizării, era o măsură cel puţin imprudentă. Muncitorii din Poznań au protestat organizând o grevă generală în care au revendicat o salarizare decentă, norme de lucru rezonabile şi, per ansamblu, creşterea calităţii şi siguranţei vieţii. „La originea imediată a revoltei se afla", scrie André Fontaine, „zvonul fals potrivit căruia o delegaţie trimisă la Varşovia pentru a cere condiţii mai bune de lucru fusese arestată" (Fontaine: 1993,288). Şi aşa, prezumtiva arestare nu a fost decât motivul imediat şi oarecum superficial pentru declanşarea protestelor, cauza profundă constând în opresiunea sistematică la care era supusă de către regim proletariatul polonez, paradoxal, categoria socială cea mai favorizată în comunism, cel puţin la nivel mediatico-propagandistic.

Itinerariul grevei de la Poznań cuprinde două momente succesive. Primul este alcătuit din solicitări cu caracter economic, când pe pancartele muncitorilor se putea citi: „Vrem creşterea salariilor", „Vrem pâine", „Ne este foame", sau „încetaţi exploatarea muncitorilor". Ulterior, când situaţia s-a precipitat şi forţele de ordine şi-au făcut apariţia, revendicările politice s-au adăugat celor economice. Noile pancarte conţineau mesaje de genul: „Fără bolşevici", „Fără astfel de libertate", „Fără comunişti", „Libertate", „Vrem noi alegeri libere sub supravegherea ONU"

(Kamiński: 2006,206). Sunt atacate clădirea radioului şi cea a poliţiei, fără niciun rezultat însă în primul caz. După apariţia trupelor armate au loc ciocniri violente care se soldează cu câteva zeci de morţi şi sute de răniţi. Alte câteva sute de protestatari sunt arestaţi (Fontaine: 1993,288; Karpiński: 1993,83). Merită amintit aici că, la fel ca în cazul Ungariei, revendicările muncitorilor polonezi au fost inspirate substanţial de către modelul economic iugoslav. Se punea astfel problema reconfigurării „interne a uzinelor şi a gestionării lor" în sensul „autogestiunii aplicate în Iugoslavia". PMUP s-a văzut nevoit să cedeze şi, treptat, a ajuns la un compromis cu muncitorii, permiţându-le să înfiinţeze, în luna septembrie, „primele consilii muncitoreşti" (Soulet: 2008,95).

Aşa cum vom avea ocazia să constatăm, există câteva diferenţe semnificative între evenimentele petrecute în acel an în Polonia, respectiv Ungaria, utile în vederea explicării deciziei Uniunii Sovietice de a nu interveni armat decât la Budapesta. Deocamdată, este suficient să menţionăm iniţiativa eşuată a insurecţionarilor polonezi de a ocupa clădirea radioului pentru a-şi mediatiza la maximum acţiunile, gest pe care budapestanii au reuşit să îl ducă la bun sfârşit. Apoi, conducătorii PMUP creditat chiar, până la un anumit punct, doleanţele muncitorilor, canalizând responsabilitatea pentru lipsurile existenete în sectorul economic către birocraţie. În schimb,

prim-secretarul maghiar Ernő Gerő a condamnat în termeni periorativi erupţia populară, catalogând-o drept o „contrarevoluţie” finanţată de către „imperialişti” şi pusă în aplicare cu ajutorul rezistenţei „fasciste” autohtone, nemanifestând niciun fel de înţelegere faţă de protagoniştii ei. Dar cel mai important aspect care diferenţiază Varşovia de Budapesta în 1956 rezidă în coeziunea elitelor politice. PMUP a reuşit, în ultimul moment, să surmonteze tensiunile interne şi să aleagă un lider cu un capital de imagine impresionant, care să mulţumească, pe lângă partid, atât societatea poloneză cât şi pe liderii sovietici. Dând dovadă de un incontestabil simţ politic, prim-secretarul PMUP Edward Ochab i-a cedat locul lui Władysław Gomułka, iar eforturile conjugate ale acestora au reuşit să câştige încrederea lui Hruşciov şi să evite o intervenţie militară sovietică, mai ales că tancurile Armatei Roşii îşi începuseră deja marşul către capitala poloneză. Nu acelaşi lucru se poate spune despre Gerő, efemerul conducător al comuniştilor maghiari. Şi în Ungaria a existat un lider comunist în care populaţia avea încredere, Imre Nagy, dar Gerő a refuzat cu obstinaţie să îi cedeze locul, deşi l-a numit în funcţia de prim-ministru. Într-un fel, acesta a avut dreptate deoarece, ca urmare a amplorii şi violenţei manifestaţiilor, care se inflamaseră mult mai repede comparativ cu cele din Polonia, partidul comuniştilor maghiari intrase

în stare de descompunere, iar Nagy, deşi susţinuse iniţial reprimarea protestelor de stradă, se va ralia în final revoluţionarilor. Ezitant, fără a da dovada unei tării de caracteri adecvate momentului, acesta nu a reuşit să câştige nici încrederea „tovarăşilor" săi, nici pe cea a lui Hruşciov, fapt care a condus la consecinţe tragice.

Revenind la protestele muncitorilor polonezi, acestea s-au întins destul de repede în principalele centre industriale ale ţării (Burakovski: 2006,218 – 256). Alarmaţi, în principal datorită incidentelor petrecute la Poznań, epicentrul puseului revoluţionar, liderii PMUP se reunesc în luna iulie într-o şedinţă plenară pentru a analiza situaţia şi a-i oferi un răspuns cât mai eficient posibil, urmărind în primul rând limitarea anvergurii şi intensităţii protestelor stradale. Literatura dedicată Poloniei post-staliniste şi evenimentelor din 1956 distinge, în special în cadrul acestei plenare, manifestarea opoziţiei între două facţiuni politice concurente, a căror configurare este plasată aproximativ în anul 1954. Este vorba despre facţiunea „Natolin" (denumită după un palat din Varşovia unde cei reuniţi sub această denumire obişnuiau să se întâlnească), respectiv facţiunea „Puławska", a cărei membri se reuneau pe strada din Varşovia cu acelaşi nume.

Primii, consideraţi stalinişti dogmatici, argumentau în favoarea menţinerii unei legături cât mai strânse posibil cu Uniunea Sovietică,

restaurarea cenzurii asupra presei, menţinerea principalelor coordonate ale stalinismului în economie (industrializare) şi ideologie (lupta de clasă), limitarea accesului evreilor la funcţii publice, creşterea salariilor cu până la 50% şi restabilirea prerogativelor politice ale lui Gomułka, adică reintegrarea sa în Biroul Politic (Brzeziński: 1971,249 – 250). Ţinând cont de antisemitismul latent al polonezilor, aceştia urmăreau culpabilizarea membrilor de partid de origine iudaică pentru eşecurile regimului (Kamiński: 2006,203). Ultimii, cei cu vedere reformiste, susţineau necesitate liberalizării regimului, atât din punct de vedere economic cât şi politic. Înglobând evrei care deţineau funcţii importante, ca de exemplu primul ministru Józef Cyrankiewicz, acestora le lipsea antisemitismul manifestat de către „natolini”. Aşa cum scrie Brzeziński, „principala sursă de coeziune” a grupării reformiste „era opoziţia faţă de programul Natolin” (1971: 250). Cu alte cuvinte, grupul reformist nu era nici omogen, nici bine delimitat.

Nu sunt de acord cu această diviziune reducţionistă, dihotomică a opoziţiilor manifestate în interiorul PMUP la mijlocul anilor ’50, pe care Brzeziński o cataloghează pertinent ca fiind „stereotipă” (1971: 249). În ansamblu, situaţia era mult mai complexă şi mai fluidă pentru a fi reprezentată adecvat prin ipoteza celor două

facţiuni concurente. În primul rând, aşa-zişii reformişti nu doreau reîntoarcerea la putere a lui Gomułka, binecunoscut pentru orientarea sa în favoarea unei „căi poloneze spre socialism”, deoarece se temeau de o posibilă avantajare a taberei dogmatice. Apoi, „eticheta stalinistă putea fi ataşată cu o justificare mai mare facţiunii «Puławska» deoarece conducea şi controla de fapt ţara în acel moment” (Staar în György: 1966,71), putându-i-se imputa deci în mult mai mare măsură situaţia economică, socială şi politică a Poloniei în prima jumătate a anilor ’50. Într-adevăr, reprimarea protestelor de stradă fusese ordonată în perioada în care aşa-zişii reformişti îşi făceau tot mai mult simţită prezenţa la conducerea partidului şi a statului polonez. Apoi, facţiunile mai sus amintite se bazau în primul rând pe „antipatii personale”, care ulterior obţinuseră o anumită dimensiune politică, secundară însă în raport cu conflictele individuale care le configurau (Burakovski: 2006,220). Nu în ultimul rând, când situaţia s-a precipitat şi perspectivele unei invazii sovietice începuseră să se contureze tot mai ameninţător, aripa reformistă i-a acordat încredere lui Gomułka care, sprijinit şi de către „natolini”, a fost numit prim-secretar al PMUP (Pop: 2002,64; Constantin: 20 oba, 268; Constantin: 20 obb, 21). Nu în ultimul rând, cele două facţiuni abordau în manieră similară evenimentele petrecute la Poznań, chiar dacă în

planuri distincte, „natolinii” încercând să le utilizeze drept pretext pentru revenirea la măsuri politice dure pentru a ţine în frâu societatea – în plan intern

— În timp ce reformiştii insistau asupra „caracterului «banditesc» şi de inspiraţie externă” a manifestărilor muncitoreşti (Burakowski: 2006,233), aspru admonestate câteva luni mai târziu de către Gomułka însuşi.

Concluzia la care se ajunge după reliefarea ambiguităţilor care apar la încercarea de a dihotomiza scena politică poloneză în 1956 este aceea că facţiunile respective sunt neomogene, au caracteristici contradictorii (reformiştii se opun lui Gomułka şi coordonează tacit reprimarea mişcării muncitoreşti, în timp ce staliniştii îl susţin) şi sunt fundamentate pe conflicte personale mai degrabă decât pe opoziţii ideologice. Nu se poate distinge cu adevărat între stalinişti şi non-stalinişti, între reformişti şi non-reformişti. Pe cale de consecinţă, aceste facţiuni nu sunt decât o simplificare cu scop teoretic a unei situaţii reale deosebit de complexe şi fluide şi care este astfel distorsionată. Totuşi, negarea facţiunilor nu implică negarea existenţei unui curent reformist, respectiv a unui curent anti-reformist în PMUP. Polarizarea lor nu a luat însă forma a două facţiuni omogene şi bine delimitate, ci a fost mai degrabă difuză, acoperind, ca şi în cazul disputelor intestine din PMR, spectrul unei lupte pentru putere dinamice, în

care protagoniştii nu au rămas pe poziţii stabile pe parcursul derulării conflictului.

Gomułka nu a acceptat rolul unei simple marionete. A condiţionat revenirea sa la putere, de unde fusese înlăturat în 1951 de către unii stalinişti conservatori, integraţi ulterior în aşa-zisul grup „Natolin”, de „retragerea ofiţerilor şi specialiştilor sovietici din forţele armate poloneze şi aparatul de securitate”. Nu în ultimul rând, comunistul naţional aflat din nou în ascensiune politică directă a solicitat ca simbolul opresiunii sovietice, mareşalul Rokossowski, să fie eliminat din Biroul Politic al PMUP (Głuchowski: 1995,38; Kramer: 1995,50). Abil, prim-secretarul Edward Ochab îi va ceda în scurt timp funcţia lui Gomułka, gest care a condus la finalizarea, sau cel puţin estomparea unor divergenţe care au afectat în profunzime Polonia destalinizată. În primul rând, tensiunile politice au fost, pentru moment, atenuate. Apoi, ameninţarea invaziei sovietice a fost de asemenea înlăturată. Nu în ultimul rând, readucerea la putere a celui care l-a înfruntat pe Stalin prin refuzul de a accepta preeminenţa Cominformului asupra afacerilor interne ale Poloniei a redus semnificativ ostilitatea populaţiei faţă de partid (Głuchowski: 1995,38).

Conştient de superioritatea pe care o dobândise şi de atuurile pe care le deţinea în acel moment, Gomułka nu a ezitat să lanseze un dur rechizitoriu la adresa colegilor săi de partid:

Tovarăşi, aţi eşuat în observarea climatului prevalent în rândurile clasei muncitoare şi a naţiunii [...] Tot ceea ce s-a făcut până acum [...] a fost greşit [...] Este posibil să conduci o naţiune fără a te bucura de încrederea ei, dar o astfel de conducere nu poate fi menţinută decât cu ajutorul baionetelor. Oricine alege această opţiune alege de asemenea drumul calamităţii universale. Nu ne putem întoarce la vechile metode. Dificultăţile noastre curente rezultă din slăbiciunea Partidului, din inconsistenţa noastră. [...]

Nu am suficientă putere pentru a înfrunta provocările muncii active (sic!) şi condiţiile prezente nu încurajează pe nimeni în acest sens. Cu toate acestea, o situaţie politică neobişnuită şi-a făcut apariţia, iar consecinţele sale pur şi simplu nu pot fi evitate. De aceea nu mă voi da în lături de la activităţi politice. [...] Până acum m-aţi împiedicat să fac acest lucru, dar dacă vă veţi schimba părerea astăzi nu voi spune nu. Aş dori să accentuez acest lucru. [...] Consider părerile mele ca fiind corecte şi nu mă voi retrage. Voi face apel la conducerea Partidului şi chiar la organizaţiile de Partid de pe întreg cuprinsul ţării. Îmi voi face cunoscute dubiile. Sunt o persoană încăpăţânată. Aş dori să ştiţi lucrul acesta (Głuchowski: 1995,38 – 39).

La nivel social, situaţia rămăsese în continuare încordată. Grevele şi manifestaţiile populaţiei continuau, acum în majoritatea marilor

oraşe poloneze, iar reinstaurarea lui Gomułka în frunte PMUP constituia una dintre revendicările principale ale protestatarilor. Pentru a preveni scăparea de sub control a situaţiei, şi totodată pentru a linişti spiritele la Moscova, Biroul Politic al PMUP s-a reunit în a doua jumătate a lunii octombrie, pentru a definitiva alegerea conducerii partidului. S-a votat pentru includerea lui Gomułka în Biroul Politic şi în secretariatul Comitetului Central, în timp ce din aceleaşi organisme de conducere au fost excluşi cei mai fideli şi consecvenţi stalinişti, printre care mareşalul Rokossowski (Głuchowski: 1995,39). Cu toate acestea, sovieticii, nemulţumiţi de schimbările care se petreceau fără înştiinţarea şi permisiunea lor, au ajuns la data de 19 octombrie la Varşovia, unde Hruşciov a început să apostrofeze dur conducerea PMUP imediat după aterizarea avionului în care efectuase călătoria (Brogan: 1990,55; Fontaine: 1993,292).

Polonia reprezenta o piesă cheie în ecuaţia geopolitică a Kremlinului, asigurând accesul trupelor sovietice în Germania de Est, bastionul socialismului la graniţa cu lumea occidentală. Pe cale de consecinţă, orice schimbare de anvergură în conducerea acesteia avea o importanţă de prim rang pentru Moscova. „Dezbaterile s-au ţinut într-o atmosferă tovărăşească şi de sinceră prietenie” titra *Tybuna Ludu* a doua zi (Zinner: 1956,197), ceea ce însemna că fricţiunile dintre liderii

polonezi şi cei sovietici fuseseră la cote înalte. În tot acest timp, noua figură dominantă a PMUP, Gomułka, a fost informat de avansarea infanteriei şi a tancurilor Armatei Roşii înspre capitala poloneză. Indignat, acesta i-a cerut lui Hruşciov, care caracterizase manevrele drept „exerciţii militare”, să ordone imediat încetarea lor, în caz contrar armata poloneză urmând să intre în acţiune, într-adevăr, prim-secretarul PCUS fusese înştiinţat de către mareşalul Rokossowski că polonezii nu vor urmări pasiv o eventuală intervenţie armată sovietică pe teritoriul ţării lor. Muncitorii din Varşovia fuseseră înarmaţi de către autorităţi, iar la ordinul direct al lui Gomułka, efective ale poliţiei şi jandarmeriei se mobilizaseră pentru a împiedica accesul trupelor sovietice în oraş (Kramer: 1995,50 – 51; Fejtő: 1979,108). Se pare că decizia unei intervenţii „directe” fusese luată la Moscova încă de la jumătatea lunii octombrie (Remington: 1971,31).

În final, Hruşciov a cedat. Trupele sovietice au fost retrase, pe măsură ce noua conducere a PMUP şi populaţia făcuseră front comun împotriva „fratelui cel mare”. Totuşi, motivul care a stat la baza deciziei lui Hruşciov nu a fost în niciun caz intimidarea, iar ceea ce s-a întâmplat la Budapesta câteva zile mai târziu o dovedeşte din plin. Mai degrabă, Hruşciov a fost convins de sinceritatea noului lider polonez în ceea ce priveşte necesitatea menţinerii unor relaţii strânse cu

Uniunea Sovietică. „Nu vreau să rup prietenia polono-sovietică”. afirma Gomułka cu ocazia dezbaterilor din 19 octombrie. „Cred că ceea ce propunem va întări prietenia [aceasta]. Orice altă formă de soluţionare a acestor afaceri va conduce doar la întărirea campaniei anti-sovietice” (Głuchowski: 1995,40). Într-adevăr, Gomułka era convins de necesitatea menţinerii Armatei Roşii pe teritoriul polonez, fapt care reprezenta, în optica sa, o garanţie a menţinerii graniţei vestice a Poloniei în eventualitatea unei resurgenţe a imperialismului german (Granville: 2002,540 – 541; Nagee; Donaldson: 1988,227). Nu în ultimul rând, acesta era până la urmă un comunist convins, care nu ar fi permis liberalizări de natură să submineze regimul, având totodată certitudinea că procesul de „construire a socialismului” nu se putea face decât împreună cu, nu împotrivă, Uniunii Sovietice.

Dacă în trecut relaţiile dintre Partidul nostru şi PCUS şi dintre Polonia şi Uniunea Sovietică nu au luat forma pe care ar fi trebuit să o ia în accepţia noastră, atunci astăzi acest fapt aparţine irevocabilului trecut. Dacă într-un domeniu sau altul al vieţii noastre există încă probleme care trebuie soluţionate, atunci acest lucru trebuie făcut în manieră prietenească şi calmă, deoarece astfel de ţinută ar trebui să caracterizeze relaţiile dintre partidele şi statele lagărului socialist. Şi dacă este cineva care crede că este posibil să

stimuleze sentimente anti-sovietice în Polonia, atunci se înşală profund. Nu vom permite obstrucţionări ale intereselor vitale ale statului polonez şi a cauzei construirii socialismului în Polonia.

Sistemul cultului personalităţii şi toate daunele pe care le-a produs aparţine irevocabil trecutului. Relaţiile polono-sovietice bazate pe principiile egalităţii şi independenţei vor crea în mijlocul poporului polonez un sentiment de prietenie atât de profund pentru Uniunea Sovietică încât nicio încercare de a manifesta lipsă de încredere faţă de Uniunea Sovietică nu va găsi ecou în rândurile poporului Poloniei. Astfel de relaţii sunt protejate în primul rând de Partidul nostru şi împreună cu el de către întreaga naţiune (Zinner: 1956,233).

Asigurată de fermitatea continuării „operei de construire a socialismului" în Polonia, delegaţia sovietică s-a întors la Moscova la data de 20 octombrie, aceeaşi zi în care *Trybuna Ludu* publica rândurile citate anterior. În ziua următoare, Gomułka va fi confirmat oficial în funcţia de prim-secretar al PMUP. Paradoxal, protestele de stradă au luat amploare în zilele următoare, căpătând un caracter tot mai pronunţat anti-sovietic, tocmai când noul lider polonez câştigase încrederea şi suportul Moscovei (Brzeziński: 1971,262). Influenţând atmosfera contestatară din Ungaria, protestele poloneze

erau acum la rândul lor stimulate de evenimentele din Budapesta, fapt care conduce la concluzia că cele două centre revoluţionare, cel polonez şi cel maghiar, s-au influenţat în mare măsură reciproc. Încercând să facă tot posibilul pentru a menţine propriile probleme sub control şi a preveni dezagregarea comunismului maghiar, din siajul căruia făcea eforturi tot mai mari pentru a ieşi, PMUP va ajunge să emită acuze oficiale la adresa guvernului Nagy (Brzeziński: 1971).

Într-un apel al Comitetului Central al PMUP către Partidul Muncitoresc Maghiar (PMM) din data de 28 octombrie, semnat de către Gomułka şi prim-ministrul Cyrankiewicz, se susţine că „tragicele veşti" provenite din Ungaria sunt primite de către naţiunea poloneză prietenă „cu mare durere şi *nelinişte adâncă*" (subl. m.). Conştientizând că datoria sa „internaţionalistă" îl obligă să „nu rămână tăcut", dar, totodată, fără a avea intenţia de a interveni în afacerile interne maghiare, PMUP insista asupra caracterului comun al revendicărilor formulate de către polonezi, respectiv maghiari. „De secole naţiunile noastre au fost legate printr-o dragoste de libertate comună". Datorită faptului că acestea au „luptat" umăr la umăr de-a lungul istoriei împotriva „monarhilor agresivi", a „fascismului hitlerist", a „moşierilor autohtoni şi proprietarilor de fabrici" şi, recent, „pentru democratizarea socialistă" a propriilor ţări, „pentru egalitate şi

suveranitate în relaţiile dintre statele socialiste" – PMUP se simţea îndreptăţit să lanseze acest „ardent apel" către PMM şi naţiunea maghiară. *JFraţi Maghiarii* Voi şi noi suntem de aceeaşi parte, partea libertăţii şi a socialismului. Vă rugăm: destul sânge, destulă distrugere, destulă luptă fratricidă" (Zinner: 1956,444 – 445, subl. în orig.). Desigur, apelul nu a avut consecinţele scontate, fapt care a antrenat condamnarea publică mai sus amintită a mişcării revoluţionare maghiare. Confruntat cu spectrul demantelării regimului comunist ungar, prim-secretarul polonez şi-a manifestat „ortodoxia" ideologică şi, întocmai ca Tito, a aprobat intervenţia tancurilor sovietice în vederea „pacificării" Ungariei. Ceea ce demonstrează în definitiv puterea enormă a ideocraţiei: pentru un comunist, oricât de reformist sau liberal s-ar pretinde; democraţia va rămâne în permanenţă subordonată idealului „construcţiei socialismului". Nu trebuie uitat însă faptul că, cel puţin în prima fază a revoluţiei maghiare, liderul PMUP s-a dovedit simpatetic la cererile insurgenţilor budapestani, fiind de acord cu retragerea Armatei Roşii din Ungaria (Lostun: 2006,31). Numai după ce s-a convins că PMM nu este capabil să facă faţă situaţiei şi că, pe teritoriul maghiar, „cuceririle socialismului" erau puse în pericol – şi-a schimbat conducătorul polonez opinia, aprobând intervenţia sovietică.

Sarcinile pe care Gomułka le va trasa

partidului, de un reformism controlat, pot fi rezumate după cum urmează: „decolectivizare”, adică amortizarea presiunilor politice asupra agriculturii (în Polonia acestea fuseseră întotdeauna mai scăzute decât în restul lagărului), o descongestionare a vieţii religioase (catolicismul a jucat, începând cu epoca modernă, un rol fundamental în viaţă civilă poloneză) şi, nu în ultimul rând, reforme economice, toate puse în slujba „dezvoltării «democraţiei socialiste»” (Fejtő: 1979,111). Fapt insolit pentru un regim comunist, Gomułka a permis emergenţa unui pluralism politic limitat. Au apărut astfel Partidul Democratic, Partidul Unit Ţărănesc, împreună cu alte „diferite grupuri politice catolice” (Bromke în London: 1966,76). În total, segmentul politic non-comunist va atinge un procentaj de 18,3% (Constantin în Cătănuş, Buga: 20 oba, 278). Însă toate aceste formaţiuni politice erau subsumate mai mult sau mai puţin explicit unui „Front Naţional” în care rolul central era deţinut, bineînţeles, de către PMUP. De asemenea, pentru prima dată de la comunizarea Poloniei, la alegerile parlamentare de la începutul anului 1957, pe lângă faptul că au participat numeroşi candidaţi necomunişti, care au obţinut aproape; jumătate dintre scaunele legislativului, numărul candidaţilor a depăşit numărul locurilor disponibile, chiar dacă toţi erau înscrişi pe aceeaşi listă (Bromke în London: 1966,277).

Pluralismul nu a fost limitat numai la sfera politică. În administraţia publică au fost integraţi specialişti neaparţinând partidului, selectaţi pe baza competenţelor profesionale. Majoritatea universităţilor au început să admită studenţi tară a ţine cont de originile sociale ale acestora, ceea ce constituia o altă premieră. Lupta de clasă în învăţământul superior fiind astfel estompată, s-au făcut paşi semnificativi în direcţia unei anumite descentralizări limitate. Rolul statului parlamentului) în iniţiativele legislative a fost întărit în raport cu cel al partidului, fără a deveni însă predominant. În ciuda acestor incontestabile liberalizări, „Gomułka s-a mişcat cu precauţie” (Bromke în London: 1966,75). O altă deosebire majoră faţă de ceea ce omologul său Imre Nagy a încercat în Ungaria rezidă în accentuarea de către prim-secretarul PMUP a menţinerii Poloniei în cadrul structurilor economice şi de securitate ale taberei socialiste. Gomułka nu a dorit niciodată ca ţara sa să renunţe la statutul de membră a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) sau, mai grav, a Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (OTV); dimpotrivă, acesta chiar l-a condamnat pe Nagy când, la data de 30 octombrie 1956, a anunţat la ONU neutralitatea Ungariei prin ieşirea din OTV. Prin permanentul său apel la leninism, Gomułka insista asupra democratizării prin partid şi în direcţia ferm trasată a „construirii socialismului”, în niciun caz în afara partidului şi

împotriva „construirii socialismului” (Bromke în London: 1966,75 – 76). Strategia sa pentru consolidarea regimului a fost una triplă, implicând „întărirea autorităţii sale personale, revigorarea calităţii de membru de partid” şi, cel mai important, „reafirmarea funcţiilor partidului în activităţile sociale şi economice” (Bielasiak în Brumberg: 1983,13). În cuvintele lui Gomułka.

Drumul democratizării este singurul drum care conduce la construirea celui mai bun model de socialism în condiţiile noastre. Nu vom devia de la acest drum şi ne vom apăra cu toată puterea pentru a nu fi împinşi de pe acest drum. Şi nu vom permite nimănui să folosească procesul democratizării pentru a submina socialismul. Partidul nostru se află în fruntea procesului de democratizare şi numai Partidul, acţionând conjugat cu alte partide ale Frontului Naţional, poate ghida acest proces în aşa fel încât să conducă cu adevărat la democratizarea relaţiilor în toate sferele vieţii noastre, la întărirea fundaţiilor sistemului nostru, şi nu la slăbirea lor (Zinner: 1956,232. subl. m.).

Aşa cum argumentează Ray Taras, nu se poate verifica autenticitatea reformismului manifestat de către prim-secretarul PMUP. „Acesta era un comunist veteran nu mai puţin autocratic decât staliniştii în compania cărora îşi petrecuse atât de mulţi ani”. Pe cale de consecinţă, o permisivitate prea mare în direcţia

pluralismului şi a democratizării puteau conduce la punerea în discuţie a rolului principal al partidului în conducerea Poloniei şi, implicit, a rolului lui Gomułka în cadrul partidului. Un astfel de deznodământ era total inacceptabil pentru popularul (deocamdată) lider polonez. Astfel că, începând cu anul care a urmat alegerii sale în funcţie, acesta „a început să atace cu egală vigoare staliniştii dogmatici şi reformiştii eclectici". Sensibil la pericolul subminării comunismului printr-un exces de democratizare, Gomułka va declara hotărât că „«Dogmatismul nu poate fi vindecat de revizionism»" (Taras: 1986,54 – 55). Scurtul puseu liberal experimentat de către societatea, PMUP şi statul polonez va intra astfel pe o pantă descendentă, pe măsură ce liderul în care fuseseră investite atâtea speranţe îşi consolida poziţia şi reuşea să manipuleze cererile populare prin intermediul unui tot mai fals şi caduc dialog cu muncitorii şi intelectualii polonezi (Soulet: 2008,101).

Poznań va rămâne un moment de răscruce în cadrul relaţiilor dintre partid şi societate. În legătură cu acesta, Gomułka va afirma franc: „Cauzele tragediei de la Poznań şi a profundei insatisfacţii a întregii clase muncitoare sunt de găsit în noi înşine, în Partid, în Guvern" (Zinner: 1956,208). Greutăţile pe care le întâmpina Polonia în acele momente nu puteau fi surmontate, considera primsecretarul PMUP, decât prin

intermediul proletariatului. „Totul, atât ziua de azi cât şi perspectivele viitoare, depinde de atitudinea sa”. În perfectă simbioză ideologică cu mişcarea chemată să o conducă înspre idealul revoluţionar, „atitudinea clasei muncitoare depinde de politica Partidului, aşa cum este trasată de către conducerea sa”; în acest pasaj, Gomułka insistă asupra propriei responsabilităţi în configurarea unei relaţii funcţionale cu muncitorii, cu societatea poloneză, tocmai din cauza faptului că însăşi credibilitatea acestei relaţii fusese atât de dramatic pusă la îndoială prin protestele de la Poznań.

Clasa muncitoare a oferit recent o lecţie dureroasă conducerii Partidului şi Guvernului. Însuşindu-şi arma grevei şi ieşind să demonstreze pe străzi în joia neagră (sic!) din luna iunie, muncitorii de la Poznań au strigat cu o voce puternică: Destul! Asta nu mai poate continua! întoarceţi-vă de pe falsul drum.

Clasa muncitoare nu a recurs niciodată la greve ca la o armă de luptă pentru drepturile sale în manieră necugetată. În special acum, în Polonia Populară care este guvernată în numele său şi în numele tuturor oamenilor muncii, acest pas nu a fost făcut în manieră nechibzuită de către clasa muncitoare. Este evident că măsura a fost depăşită, şi nimeni nu poate întrece măsura cu impunitate.

Muncitorii de la Poznań nu au protestat

împotriva Poloniei Populare (fals, n.m.), împotriva socialismului când au ieşit pe străzile oraşului. Ei au protestat împotriva răului care era larg răspândit în sistemul nostru social şi care era de asemenea dureros resimţit de ei, împotriva distorsionării principiilor fundamentale ale socialismului, care este ideea lor.

Clasa muncitoare a asociat toate speranţele sale pentru o viaţă mai bună cu ideea socialismului. A luptat pentru socialism din primele zile ale vieţii sale conştiente. Şi când cursul istoriei a făcut posibil pentru reprezentanţii săi să-şi asume frânele guvernului în Polonia, clasa muncitoare şi-a devotat tot entuziasmul şi toate forţele în direcţia implementării ideii socialismului.

Clasa muncitoare este clasa noastră, puterea noastră neabătută. Fără ea, adică, fără încrederea clasei muncitoare, nimeni dintre noi nu ar putea reprezenta practic mai mult decât propria sa persoană.

Stângacea încercare de a prezenta dureroasa tragedie de la Poznań ca rezultatul actvităţii agenţilor imperialişti şi a provocatorilor a fost foarte naivă politic. Agenţi şi provocatori pot să acţioneze oriunde, dar niciodată şi nicăieri nu pot determina atitudinea clasei muncitoare (Zinner: 1956,206 – 207. subl. m.).

Tocmai această „stângace” şi „naivă politic” explicaţie a fost avansată de către Moscova – şi

preluată de către toate regimurile satelite est-europene – în ceea ce priveşte revoluţia maghiară. Până la abordarea acestui subiect, să ne oprim puţin asupra firavei reacţii a conducerii de la Bucureşti relativ la tulburătoarele evenimente petrecute în capitala poloneză ca o consecinţă directă a sincopatului proces al destalinizării.

* * *

Spre deosebire de Polonia sau Ungaria, ecourile româneşti ale destalinizării au fost, aşa cum urmează să vedem, mult mai puţin intense decât ar fi presupus-o vecinătatea cu Ungaria şi minoritatea maghiară numeroasă. Dacă la nivel social s-au înregistrat mişcări de protest ale studenţilor la Timişoara, şi încercări eşuate în acest sens la Cluj, Iaşi, respectiv Bucureşti, la nivel politic, atmosfera a fost mult mai „stabilă" în comparaţie cu alte „democraţii populare". A existat o încercare din partea lui Miron Constantinescu şi a lui Iosif Chişinevschi, membri ai Biroului Politic al PMR, de a-l învinovăţi pe Dej de consecinţele negative ale promovării cultului personalităţii în România – pe care o voi aborda într-o secţiune specială a studiului – dar aceasta a fost neorganizată, izolată, nereuşind să devină un catalizator pentru nemulţumirile existente în interiorul partidului.

Ambasada RPR din Polonia transmitea, la 1 iulie, un scurt raport referitor la protestele muncitorilor din Poznań. În cel mai pur vocabular

post-revoluţionar leninist, Ministerului Român al Afacerilor Externe i se aducea la cunoştinţă că „până în ziua de 29 iunie a continuat, în diferite puncte a oraşului [...] un schimb intens de focuri între bandiţii ascunşi prin clădiri şi unităţile militare" dar că, începând cu ziua următoare, situaţia a început să se normalizeze. Activităţile în întreprinderile industriale fuseseră „în mare parte" relansate, ca şi comerţul, respectiv transportul public (Lungu, Retegan: 1996,63 – 64).

În legătură cu sosirea neaşteptată a delegaţiei sovietice la şedinţa Biroului Politic al PMUP din data de 20 octombrie Bucureştiului i se relata, din informaţii neverificate însă, că acesteia nu i s-ar fi permis accesul în şedinţă. De asemenea, aceeaşi sursă informase ambasada română cum că „întreg Biroul Politic şi-a înaintat demisia aseară". Ambele comunicări erau rectificate însă în cursul aceleiaşi zile. (Lungu, Retegan: 1996,64 – 66). În zilele următoare, conţinutul rapoartelor era focusat preponderent pe atmosfera tensionată existentă în interiorul căminelor studenţeşti ale Varşoviei. Manifestaţiile care ar fi urmat să se axeze pe o relaxare a controlului politic asupra societăţii, pe ameliorarea vieţii economice şi liberalizarea culturii fuseseră stopate, în ultimul moment, de către „activul de partid", care urmărea să evite confruntarea studenţilor cu unităţile armate din jurul Varşoviei. Ostilitatea împotriva URSS

ajunsese la cote extrem de înalte. „Astăzi nimeni în Varşovia n-are curajul să spună că este rus de frică să nu fie linşat, aşa de departe a ajuns atmosfera antisovietică” (Lungu, Retegan: 1996,66 – 69).

În ceea ce priveşte capacitatea PMUP de a menţine controlul asupra situaţiei, Biroul Politic al PMR primea veşti descurajante. Turbulenţele sociale din Polonia erau abordate în optică profund stalinistă de către ambasada română, care scria: „În viaţa partidului e un adevărat haos. Nimeni din activul de partid nu ştie ce va urma. Sunt împinşi de la spate de aşa-zisa intelectualitate democratică spre o politică de pe poziţii tari faţă de statele socialiste şi de îmbrăţişare a Occidentului. Se vorbeşte deschis că se merge spre un împrumut de la ţările occidentale pentru redresarea economiei poloneze” (Lungu, Retegan: 1996,68).

Recesiunea economică a Poloniei afecta în mod direct şi România. Mare importatoare de cocs polonez în vederea punerii în aplicare a unui costisitor şi inutil program de industrializare masivă, RPR nu avea cum să reacţioneze pozitiv la semnalele de creştere a preţului pentru acest produs, care era vândut, se discuta în capitala poloneză, „pe preţ de nimic”, în timp ce „polonezii mor de foame”. Soluţia identificată pentru eliminarea acestui neajuns, pe lângă mărirea preţului, consta în scăderea drastică a

exporturilor. Astfel, pentru anul 1957, România urma să primească doar o treime din cantitatea de cocs pe care o importa în mod normal, „şi aceasta cu mare greutate; preţul va fi cel mondial [de] pe piaţa capitalistă (Lungu, Retegan: 1996,68,70,238).

Pentru a satisface nemulţumirile populaţiei, comunica un alt raport al ambasadei române, va fi iniţiată o politică economică bazată pe limitarea exporturilor şi pe alimentarea pieţei interne cu produse de consum. Se urmărea astfel minimalizarea costurilor sociale ale „construirii socialismului". În altă ordine de idei, PMUP va „rămâne fidel", în ceea ce priveşte politica externă a Poloniei, „alianţei frăţeşti cu URSS şi [cu] ţările de democraţie populară". Se tăcea însă precizarea că „în acesta alianţă vor fi ceva schimbări", dar despre conţinutul schimbărilor, diplomaţii români nu obţinuseră nicio informaţie pertinentă (Lungu, Retegan: 1996,71).

O altă dovadă a dogmatismului ideologic al ambasadei române rezidă în mesajele transmise de către aceasta în legătură cu problema armatei poloneze, mai concret, a eliminării militarilor de rang înalt care s-au făcut remarcaţi în primul rând prin fidelitatea necondiţionată faţă de Uniunea Sovietică. Astfel, aflăm că „Epitetul de (sic!) «stalinist»" este atribuit celor care „nu sunt de acord cu lozincile antisovietice ca «armata poloneză să fie condusă de ofiţeri polonezi»" şi

care, totodată, „nu sunt de acord cu propaganda antisocialistă ce se face prin presă sau viu grai, propagandă ce otrăveşte şi mai mult sufletul poporului polonez”. La sfârşitul lunii octombrie, pronosticurile referitoare la stabilitatea regimului erau sumbre, nelipsind paralelele cu evenimentele din Ungaria. „Deocamaia, guvernul este stăpân pe situaţie, însă nu ne putem da seama ce vor aduce schimbările ce se proiectează în armată. Agitaţia în armată va slăbi combativitatea ei, [iar] elementele reacţionare vor căuta să profite de aceasta şi să împingă Lucrurile la fel cum le-au împins în Ungaria” (Lungu, Retegan: 1996,107).

De-a lungul lunii noiembrie protestele de stradă au continuat, iar penuria alimentară de asemenea. Spre deosebire de Poznań, muncitorii nu mai reprezentau acum principala categorie a manifestanţilor, ci studenţii, respectiv intelectualii. „Muncitorii îşi văd de lucru, numai studenţii şi intelectualii sunt elemente care agită populaţia”, era informat Bucureştiul. Gomułka reuşea însă, prin popularitatea şi discursurile sale, să disperseze grupurile de protestatari (Lungu, Retegan: 1996,180 – 181). Percepţia prim-secretarului PMUP se va schimba însă radical în prima jumătate a lunii decembrie când, după o vizită pe care o făcuse în Uniunea Sovietică pentru a stabili coordonatele relaţiilor pe care cele două părţi – arnau să le dezvolte de acum încolo, declaraţiile sale la întoarcere „au nemulţumit pe

partizanii «democratizării largi», care au început să îl atace calificându-l *în* trădător şi «vândut Moscovei»” (Lungu, Retegan: 1996,378). Mitul lui Gomułka începea astfel să se destrame, proces care va continua într-un ritm tot mai alert până în 1970, an în care acesta va fi nevoit să demisioneze, paradoxal, tocmai datorită unor proteste muncitoreşti de amploare. Până la urmă, între muncitorii care în 1956 au cerut revenirea sa la putere şi cei din 1970, care au manifestat pentru a obţine exact contrariul, nu există nicio diferenţă. Nici între Gomułka în 1956, respectiv 1970. Ce s-a schimbat atunci? Resursele de legitimitate ale regimului comunist polonez, erodate din cauza nerespectării promisiunilor făcute în permanenţă populaţiei. Va fi confirmată astfel judecata lui. Albert Camus care afirma, referitor la evenimentele din Budapesta anului 1956: – Comunismul nu este reformabil”.

Revenind la receptarea crizei poloneze în România, ultimele rapoarte constată cu regret şi nelinişte revirimentul religiei. În viaţa publică” şi în şcoli, fapt care ar antrena adevărate persecuţii la adresa copiilor, respectiv profesorilor comunişti, primii „forţaţi” să înveţe, iar ultimii obligaţi să predea, sau cel puţin să tolereze prezenţa religiei în mediul educaţional. Mai este deplânsă de asemenea „agitaţia antisemită şi antisovietică care ia proporţii chiar în sânul partidului” (Lungu, Retegan: 1996,389). Din păcate, antisemitismul se

manifesta cu putere şi la nivel social, protestele studenţeşti din luna noiembrie având o astfel de componentă, chiar bine reliefată.

Impactul evenimentelor din Polonia nu a îngrijorat atât de tare conducerea de la Bucureşti cum avea s-o facă revoluţia maghiară. A fost întărită, desigur, „vigilenţa revoluţionară”, dar, în raport cu mişcările muncitoreşti de la Poznań, măsuri concrete de precauţie, în teritoriu sau în capitală, nu au fost puse în practică. Odată cu venirea toamnei, pe măsură ce turbulenţele care începuseră să îşi facă loc la Varşovia influenţau tot mai mult situaţia internă a Ungariei, PMR a decis să lanseze câteva măsuri preventive. Au fost demarate o serie de operaţiuni ample menite să „prelucreze” populaţia, oferindu-i o versiune fabricată ideologic a protestelor din Polonia şi Ungaria. Fiind conştient de faptul că nu este deloc popular, regimul Gheorghiu-Dej s-a simţit puternic ameninţat de revoluţia maghiară, contribuind prin toate mijloacele posibile pentru a o opri, mai ales că graniţa comună a României cu Ungaria permitea un transfer facil al informaţiilor despre cele întâmplate la Budapesta în Transilvania, locuită de o numeroasă şi receptivă populaţie de etnie maghiară.

Moment culminant al anului 1956 pentru tabăra socialistă, experimentul revoluţionar consumat în Ungaria va fi, tocmai datorită gradului său ridicat de contagiozitate, prompt

eradicat de trupele armate ale Uniunii Sovietice. Memoria sa va rămâne însă vie. Demolatoare pentru atractivitatea mitului comunist mondial, ecourile revoluţiei maghiare au subminat în permanenţă legitimitatea şi aşa fragilă sau chiar inexistentă a regimurilor comuniste, constituind un reper periculos la care procesul de „construire a socialismului" a trebuit să se raporteze în permanenţă pentru a se autoconserva, până în momentul imploziei sale.

4.3. Maghiarii împotriva „noii clase" şi a protectorului sovietic al acesteia. Itinerariul unei revoluţii eşuate

Fiecare regim comunist, departe de a aboli conflictul dintre clasele sociale, căruia îi conferă de fapt dimensiuni antagonice, sfârşeşte prin a aduce în prim-plan o „nouă clasă". Eclectică şi cuprinzând diverse categorii sociale (ca de altfel şi clasele „clasice" cum ar fi burghezia, proletariatul, ţărănimea, investite de către revoluţionarii marxist-leninişti cu o consistenţă şi omogenitate inexistente în lumea reală), „noua clasă" nu precede revoluţia, ci se formează ca o consecinţă a ei. Cu alte cuvinte, spre deosebire de revoluţiile anterioare, influenlate decisiv de către un grup social sau altul, aflate în ascensiune, revoluţia comunistă creează post-factum clasa care o legitimează şi care, cel puţin teoretic, ar fi trebuit să o preceadă. Iată o substanţială invalidare a postulatului ideologic leninist conform căruia

revoluţia apare ca urmare a eforturilor clasei muncitoare care se aliază sau nu, în funcţie de particularităţile locale, cu alte clase, de obicei cu „ţărănimea revoluţionară”.

„Noua clasă”, avertizează Milován Djilas, nu se confundă cu partidul comunist care îi facilitează existenţa. Cele două părţi se află într-o relaţie simbiotică a cărei polaritate se modifică gradual, trecând în ritm mai mult sau mai puţin rapid de la nivelul politic la cel social. Astfel, după revoluţie, când „noua clasă” îşi începe existenţa, aceasta se află într-un raport de inferioritate cu partidul; pe măsură ce promisiunile comuniste îşi dezvăluie neverosimilitatea, partidul intră într-un con de umbră, în timp ce „noua clasă” prosperă. „Partidul alcătuieşte clasa, dar clasa creşte şi foloseşte partidul ca bază. Clasa devine mai puternică, în timp ce partidul devine mai slab; aceasta este soarta inevitabilă a fiecărui partid comunist aflat la putere” (Djilas: 1957,40).

Rădăcinile noii oligarhii sunt de găsit preponderent în mediul muncitoresc. Prin urmare, „noua clasă” va acapara proletariatul şi, prin intermediul său, întreaga societate, impunându-i un „monopol” a cărei principală componentă este cea „intelectuală”. Avantajată de politicile economice specifice leadership-urilor comuniste, concentrate pe dezvoltarea industriei grele, „noua clasă” gestionează din punct de vedere administrativ acest proces aflat într-o permanentă

expansiune (Djilas: 1957,37 – 47). Putem extinde însă „noua clasă" dincolo de stufoasele birocraţii ale regimurilor leniniste, unde o situează Djilas; în afara funcţionarilor din administraţia publică, incontestabilul fundament al „noii clase", aceasta mai poate include şi membri ai forţelor de ordine, muncitori de elită, profesori sau studenţi. Cu alte cuvinte, toţi cei care au de câştigat şi îşi datorează poziţia socială ascendentă sistemului comunist.

În toamna anului 1956, populaţia maghiară s-a ridicat împotriva acestei noi clase" şi a partidului care o crease. Împotriva comunismului impus cu forţa de către sovietici, un deceniu mai devreme. Împotriva opresiunii ideologice, economice, politice şi culturale la care era supusă sistemtic de către o autocraţie despotică şi lipsită de legitimitate. Împotriva lanţurilor care în loc să dispară, aşa cum argumentase Marx şi pe urmele lui, Lenin, deveniseră din ce în ce mai grele.

Ce s-a întâmplat în Ungaria ca urmare a procesului de destalinizare? Andor Horvath sugerează că sintagma „insurecţie naţională democratică" este cea mai adecvată pentru a descrie tumultuoasele mişcări de protest ale maghiarilor din acel memorabil an. „În înţelesul strict al termenului ele n-au fost [...] o revoluţie", scrie Horvath, „din moment ce obiectivul urmărit era reformarea, nu răsturnarea regimului" (Horvath în Jela. Tismăneanu: 2006,120). Este drept că aspiraţiile iniţiale ale protestatarilor erau

mai degrabă reformiste dar, pe măsură ce situaţia a escaladat, ele au devenit de-a dreptul revoluţionare. Consider deci, şi voi încerca să argumentez în această secţiune a tezei, că maghiarii au înfăptuit în 1956 o autentică revoluţie, chiar dacă aceasta nu a ieşit niciodată de sub semnul unui implacabil eşec. Efemeră ca durată şi ca pondere politică, revoluţia maghiară a avut în schimb o importanţă simbolică inestimabilă.

Conform dicţionarului de sociologie apărut sub egida Oxford University Press, revoluţiile reprezintă evenimente „în cursul cărora întreaga ordine politică şi socială este răsturnată, de obicei prin mijloace violente, şi reconstruită pe baza unor principii noi, cu conducători noi” (Marshall: 2003,475). Chiar dacă Impre Nagy nu a fost un conducător „nou”, faptul că a declarat neutralitatea Ungariei anunţând ONU de retragerea acesteia din Organizaţia Tratatului de la Varşovia şi, mai mult, că a reinstaurat, chiar dacă pentru foarte scurt timp, un autentic sistem politic pluripartit – toate aceste acţiuni ale sale transcend „logica schimbărilor din interiorul sistemului”, conturând „momentul unei mişcări antisistemice”. Pe cale de consecinţă, „se poate spune că Imre Nagy a pornit ca reformator şi a sfârşit ca revoluţionar” (Tismăneanu: 1999,86), ce-i drept, datorită presiunii evenimentelor mai degrabă decât din proprie iniţiativă; cu toate

acestea, meritele sale personale şi caracterul revoluţionar al protestelor maghiarilor nu poate fi negat (Tismăneanu în Jela, Tismăneanu: 2006,146). Sigur, Nagy a fost un comunist convins, iar biografia sa cuprinde destule „pete negre", aşa cum urmează să aflăm. Însă faptul că, „în al doisprezecelea ceas" s-a alăturat revoluţiei în loc să o combată îi conferă un incontestabil prestigiu.

Restaurarea pluripartidismului în Ungaria, deşi s-a făcut numai pentru câteva zile, a fost mai „radicală" decât în Polonia. Aici, deşi au continuat să existe până la sfârşitul regimului, partidele politice necomuniste erau integrate într-un „front naţional" menit să ofere aparenţa diversităţii politice, în fond un surogar al acesteia şi un mecanism pentru emascularea respectivelor partide. În Ungaria, pe de altă parte, Nagy a urmărit „«cooperarea democratică a partidelor, *aşa cum existau ele în 1945*»„ (Méray: 2000,263 subl.m.; Pop: 2002,85; Zinner: 1956,454). Nu în cadrul unui „front naţional" deci, ci în manieră independentă, bazată pe relaţii de egalitate reciprocă. Ceea ce s-a întâmplat în Ungaria reprezintă deci o revoluţie, chiar dacă una efemeră şi născută din păcate sub semnul eşecului.

* * *

Moartea lui Stalin a antrenat în Ungaria schimbări consistente la nivelul elitei politice,

direct proporţionale cu procesul de cristalizare a noii conduceri de la Moscova. Secretarul general al Partidului Muncitoresc Maghiar (PMM) care, aşa cum se obişnuia în perioada leadership-ului stalinist, deţinea şi funcţia de prim-ministru, era poreclit, aspect definitoriu pentru orientarea sa politico-ideologică, „pupilul favorit al lui Stalin”. Mátyás Rákosi supusese Ungaria unui masiv şi iraţional program de industrializare rapidă, a cărui efecte economice erau resimţite din plin la nivel social. Pe cale de consecinţă, popularitatea PMM şi a comunismului în general erau la cote minime.

În iunie 1953 Rákosi este nevoit, la presiunile sovieticilor, să renunţe la conducrea guvernului în favoarea lui Imre Nagy. Cunoscut ca un comunist moderat şi reformist, care îşi făcuse totuşi „ucenicia” în cadrul Cominternului, acesta fusese eliminat în 1948 din postul de ministru al agriculturii, ca urmare a maşinaţiunilor directe ale lui Rákosi. Acest indiscutabil recul pentru cariera politică a secretarului general al PMM nu a continuat, aşa cum ar fi fost probabil, prin minimalizarea rolului său şi la nivelul partidului. Dimpotrivă, extrem de abil şi de adaptabil (ca o paranteză, acesta cunoştea opt limbi străine), infatigabilul Rákosi a aşteptat momentul potrivit, căruia i-a facilitat apariţia prin numeroase intrigi de culise, pentru a recâştiga, în 1955, preşedinţia guvernului. Însă la un an după acest succes, aşa

cum urmează să vedem, cariera sa politică se va sfârşi abrupt, doar cu câteva luni înainte de declanşarea protestelor din Budapesta. Rákosi va deveni una dintre „victimele” politice ale destalinizării, fiind indezirabil şi pentru societatea maghiară, şi pentru noua conducere de la Moscova (Brogan: 1990,122 – 123; Rainer: 2006,292 – 293).

Imre Nagy s-a lansat cu convingere în direcţia implementării noului curs economic. Au fost mărite sumele investite în agricultură, industria domestică şi cea alimentară, concomitent cu reducerea gestionării hipercentralizate a economiei şi sporirea importanţei şi a ponderii decizionale a instituţiilor locale. Aparatul de partid era însă nesatisfăcut de noua orientare economică. Fostul prim-ministru, după o aprobare formală a principiilor noului curs şi a conducerii colective, începuse să emită critici voalate în legătură cu majorarea numărului şi activităţilor „chiaburilor” (ţăranilor înstăriţi sau foarte întăriţi, responsabili în optica marxist-leninistă de promovarea capitalismului la sate); o altă critică viza reducerea „vigilenţei revoluţionare” în rândul proletariatului (Brzeziński: 1971,215 – 216).

Nagy era însă determinat să ducă la bun sfârşit reformele economice şi sociale. Denunţând „monopolul stalinist asupra ştiinţei marxism-leninismului”, acesta îi atribuia „greşeli teoretice

serioase, care au avut repercusiuni asupra dezvoltării sociale la scară globală ca şi asupra luptei dintre cele două sisteme, şi în sfârşit asupra destinului socialismului însuşi”. Noul curs nu reprezenta o abatere de la marxism-leninism, aşa cum fusese acuzat, ci o continuare şi o dezvoltare a acestuia. Foarte important, noul curs, susţinea Nagy, nu propunea „noi sarcini strategice” pentru PMM; acestea, „trasarea fundaţiilor economice ale socialismului şi construirea socialismului în Ungaria” şi, în general, în lumea comunistă, erau inalterabile. O etapă în direcţia „construirii socialismului”, noul curs era însă foarte important şi „trebuia îndeplinit necondiţionat”. În ce consta el? în „stabilirea unor relaţii tot mai strânse în schimbul de bunuri între oraş şi sat, între industria socialistă şi sistemul micilor gospodării producând pentru piaţă, facilitând tranziţia înspre un sistem socialist de ferme agricole care să producă pe scară largă”. În Ungaria, premisele implementării noului curs erau de departe inconsistente; cu toate acestea, necesitatea noului curs pentru finalitatea ideologică a regimului şi pentru câştigarea încrederii populaţiei în cadrul acestui proces era, cel puţin pentru Imre Nagy, evidentă.

Cerinţele de bază şi trăsăturile specifice a politicii economice a perioadei tranziţionale (noul curs, n.m.) era fie inexistente în Ungaria, fie realizate parţial

— În parte datorită faptului că politicii noastre economice îi lipsea o bază ştiinţifică în analiza marxist-leninistă şi de asemenea deoarece, ca o consecinţă, noi am copiat pur şi simplu metodele sovietice aplicate la o scară mult mai largă în construirea socialismului, eliminând astfel etape întregi de dezvoltare. Acesta este motivul pentru care Ungaria a avut nevoie de un nou curs în construirea socialismului – pentru a face posibil ca principiile şi cerinţele de bază ale perioadei tranziţionale să-şi demonstreze pe deplin importanţa, lăsând loc pentru caracteristicile şi trăsăturile specifice originale din condiţiile concrete şi în acelaşi timp asigurând cele mai eficiente căi, forme şi metode de dezvoltare a socialismului. Dar pentru acelaşi motiv noul curs nu poate fi pur şi simplu „abolit" sau „suspendat", pentru că o astfel de acţiune ar lipsi ţara de posibilitatea unei căi eficiente şi rapide de construire a socialismului, una care ar solicita cele mai mici eforturi posibile din partea populaţiei. […] Principala eroare nu a fost aceea că noi am stabilit noul curs în Ungaria pentru construirea socialismului ci, mai degrabă, aceea că nu am urmat acest curs consistent şi pe deplin (Nagy în Stokes: 1991,82 – 87).

Traseul noului curs maghiar va fi stopat în 1955, odată cu înlocuirea lui Nagy cu András Hegedűs, un apropiat al lui Rákosi. Acest lucru nu ar fi fost posibil în absenţa unor modificări în

structura de conducere a Uniunii Sovietice însăşi. Astfel, prim-ministrul sovietic Gheorghi Malenkov, iniţiatorul noului curs şi, pe cale de consecinţă, susţinătorul lui Nagy, a fost înlocuit de către Nikolai Bulganin, un apropiat al prim-secretarului PCUS Nikita Hruşciov. Spre deosebire de Malenkov, Nagy nu îşi va face autocritica, nerecunoscând erorile economice majore pe care i le imputa prim-secretarul PMM şi câştigând astfel un impresionant capital de imagine. Nu se va transforma însă într-un „Gomułka maghiar”; va avea această şansă dar, din varii motive, aşa cum urmează să vedem, o va rata (Crampton: 2002,322).

Între timp, bucuria lui Rákosi va fi însă de scurtă durată. Pe lângă faptul că era o figură publică extrem de impopulară, opoziţia politică împotriva sa creştea în ritm ameninţător. Congresul XX al PCUS va avea un efect destabilizator pentru conducerea PMM. Insatisfacţiile populare, combinate cu cele ale intelectualilor, se accentuau, subminând din ce în ce mai mult poziţia lui Rákosi şi a staliniştilor aflaţi încă în funcţii de conducere. Revolta muncitorilor polonezi consumată în iunie 1956 la Poznań fusese declanşată datorită unor condiţii existente din plin şi în societatea maghiară, fapt care a constituit un semnal de alarmă pentru conducerea sovietică, alimentat de obstinaţia cu care prim-secretarul PMM eluda exhaustiv

aplicarea unor relaxări economice şi politice, fie şi într-o variantă cât mai moderată posibil. Din aceste motive, Rákosi va fi înlocuit cu Gerő (Rainer: 2006,293 – 294). Alegerea era cel puţin neinspirată, deoarece Gerő se formase de asemenea la şcoala Cominternului, őind deci un stalinist convins.

Szabad Nép, cotidianul PMM, anunţa la data de 19 iulie că, din motive de sănătatea, Mátyás Rákosi fusese suspendat, „la cererea sa, din calitatea de membru al Biroului Politic şi din postul de Prim Secretar al Comitetului Central”. În scrisoarea prin intermediul căreia îşi făcea publică demisia, „pupilul favorit al lui Stalin” afirma că, ajungând la vârsta de 65 de ani şi suferind de doi ani de hipertensiune, performanţele sale ca prim-secretar al partidului erau afectate în profunzime. „Mai mult”, continuă acesta, „greşelile pe care le-am comis în domeniul cultului personalităţii şi cel al legalităţii socialiste îngreunează sarcina conducerii Partidului de a concentra atenţia Partidului nostru în cea mai mare măsură posibilă asupra sarcinilor care se află în faţa noastră” (Zinner: 1956,340).

Autocritica nu era însă suficientă deoarece, considera noua conducere a PMM, carenţele antrenate de către fostul prim-secretar asupra partidului şi a procesului de „construire a socialismului” erau foarte numeroase şi grave. Astfel, Rákosi a fost constrâns să facă o declaraţie

suplimentară în legătură cu demisia sa. În care să detalieze, pe larg, maniera în care a pus în pericol regimul şi responsabilitatea care îi revine în acest sens. În ciuda dimensiunilor sale, complexa autocritică a lui Rákosi merită reprodusă integral.

În legătură cu greşelile pe care le-am comis în domeniul „cultului personalităţii” şi violarea legalităţii socialiste, le-am admis la şedinţele Comitetului Central din iunie 1953, repetându-le de atunci încolo. De asemenea, am exercitat autocritică public.

După Congresul XX al PCUS şi discursul tovarăşului Hruşciov, mi-a devenit clar că ponderea şi efectul acestor greşeli erau mai mari decât crezusem şi răul făcut partidului nostru prin intermediul acestor greşeli a fost mult mai serios decât crezusem anterior.

Aceste greşeli au îngreunat munca Partidului nostru, au diminuat puterea şi atractivitatea Partidului şi a Democraţiei Populare, au obstrucţionat dezvoltarea normelor leniniste ale vieţii de partid, ale conducerii colective, ale criticii constructive, şi ale autocriticii, (sic!) ale democratismului (sic!) în viaţa de partid şi de stat, şi ale iniţiativei şi a puterii creatoare a maselor largi ale clasei muncitoare, în final, aceste greşeli au oferit duşmanului o oportunitate de atac extrem de largă. În totalitatea lor, greşelile pe care le-am comis în cel mai important post al muncii de Partid au cauzat neajunsuri serioase

dezvoltării noastre socialiste în ansamblu.

Ţinea de sarcinile mele să am rolul principal în remedierea acestor greşeli. Dacă reabilitarea a fost uneori înceată şi cu pauze intermitente, dacă o anumită recrudescenţă a fost observată anul trecut în lichidarea cultului personalităţii, dacă critica şi autocritica împreună cu conducerea colectivă s-au dezvoltat în ritm lent, dacă orientările sectare şi dogmatice nu au fost combătute suficient de ferm – atunci pentru toate acestea, fără doar şi poate, responsabilitatea principală îmi aparţine mie, ca Prim Secretar al Partidului (Zinner: 1956,338 – 342).

În continuare, PMM îşi propunea să se conecteze la procesul destalinizării prin intermediul a trei tipuri de reforme majore. Prima o constituia „ridicarea nivelului de viaţă al muncitorilor", urmată de „creşterea securităţii productive a ţărănimii muncitoare" şi, în sfârşit, „ameliorarea circumstanţelor sociale şi culturale ale oamenilor muncii" (Zinner: 1956,348). În ceea ce priveşte ultimul aspect, lucrurile vor lua treptat o turnură îngrijorătoare.

Astfel, cercul Petőfi care, la fel ca şi Clubul Cercului împătrit din Polonia, se extinsese de-a lungul întregii ţări, îl susţinea cu aplomb pe Imre Nagy şi măsurile reformiste pe care acesta le iniţiase. Studenţii, intelectualii nemulţumiţi şi muncitorii începeau să facă front comun împotriva elitei staliniste aflate la conducerea Ungariei

(Brzeziński: 1971,222). Cu puţin timp înaintea protestelor de la Poznań, membrii cercului iniţiaseră un protest de anvergură împotriva lui Rákosi şi în vederea reinstalării lui Nagy la putere. Prim-secretarul PMM a renunţat la arestarea lui Nagy şi a câtorva sute de suporteri importanţi ai acestuia numai în urma presiunilor sovietice directe (Durschmied: 2003,380; Fontaine: 1993,304). Reabilitarea lui László Rajk în martie, precum şi o serie de amnistii şi descentralizări administrative limitate nu reuşeau să se transforme într-un debuşeu pentru doleanţele societăţii. Dimpotrivă, reînhumarea lui Rajk – un stalinist cu nimic mai bun decât Rákosi, executat în 1949 în urma unui proces stalinist care avea ca obiectiv central compromiterea lui Tito – s-a transformat într-un eveniment public de anvergură, adunând laolaltă zeci de mii de oameni (François Fejtő avansează cifra de 300.000 de participanţi) într-un protest tacit dar deosebit de expresiv la adresa conducerii de la Budapesta (Brzeziński: 1971,223; Fejtő: 1979,120).

Înlocuirea lui Rákosi cu Gerő nu a avut niciun efect; din contră, prin substituirea unui stalinist cu altul, doleanţele populaţiei pentru autentice „reforme politice” nu fuseseră satisfăcute, ci mai degrabă luate în derâdere. Mai mult, părea că însăşi Uniunea Sovietică îşi oferă girul pentru reformarea comunismului maghiar. Acceptându-l în cele din urmă pe Gomułka la conducerea PMUP

şi a Poloniei, fapt pe care presa maghiară l-a considerat de o „importanţă istorică”, Moscova părea că nu se împotriveşte destalinizării „democraţiilor populare”. Amnistiile decretate în primăvara lui 1956 de către Rákosi avuseseră un efect neaşteptat: contribuiseră, prin reîntoarcerea multor membri de partid încarceraţi abuziv în anii anteriori, la demoralizarea PMM. Nu în ultimul rând, debusolarea îşi făcea loc tot mai mult în rândurile armatei, aspect sugestiv pentru facilitatea cu care a trecut de partea insurgenţilor în timpul revoluţiei. „Treptat, ofiţerii şi cadeţii militari se identificau cu intelectualii neliniştiţi, mergând până la a lua parte la discuţiile din cluburi”, scrie Zbigniew Brzeziński (1971,225 – 227).

Chiar şi intelectuali convinşi de justeţea marxismului, ca György Lukács, recunoşteau că acesta era mai impopular ca oricând. Salutând Congresul XX al PCUS, înaintea căruia „nicio dezbatere nu fusese posibilă”, filosoful maghiar milita pentru democratizarea vieţii politice şi intelectuale cu ajutorul polemicilor constructive. Reîntoarcerea la leninism, avertiza în continuare acesta, trebuie făcută prin intermediul metodologiei leniniste, deoarece „Lenin poate fi transformat la fel de mult într-o figură de citatologie şi dogmatism ca şi Stalin”. Din păcate, constata Lukács, „există anumite forţe gata să imprime Congresului Douăzeci tsic!) această

direcţie, şi este datoria fiecărui comunist – datoria sa faţă de revoluţia socialistă, datoria sa în onoarea Marxismului, care ne uneşte ca filosofi şi intelectuali Marxişti – să ia poziţie împotriva acesteia de la bun început” (Lukács: 1991,88 – 93). Revoluţia maghiară va depăşi însă cadrul ideologic propus de către Lukács. Acesta va fi deportat împreună cu Imre Nagy în România, datorită faptului că îl susţinuse activ în timpul tumultuoaselor zile de la sfârşitul lui octombrie şi începutul lui noiembrie. Se va întoarce un an mai târziu în Ungaria, unde îşi va face autocritica, rămânând loial regimului până la sfârşitul vieţii.

*

Studenţi, intelectuali, muncitori, membri de partid, cadre militare: tabloul social era astfel complet. La mijlocul lunii octombrie fusese înfiinţată la Szeged o asociaţie studenţească autonomă, care milita pentru o democratizare a vieţii sociale, politice, economice şi intelectuale tot mai puţin compatibilă cu existenţa regimului comunist maghiar. Vestea confirmării lui Władysław Gomułka, care simboliza pentru polonezi ceea ce Imre Nagy însemna pentru speranţele de reformare existente în Ungaria în funcţia de prim-secretar al PMUP, ajunge în Ungaria la o zi după data la care devenise oficială: 21 octombrie. Încurajaţi, studenţii propun o listă de revendicări şi un marş demonstrativ pe străzile Budapestei, care va fi demarat la 23 octombrie şi

care va reprezenta, prin sprijinul consistent acordat de către muncitori, momentul izbucnirii revoluţiei maghiare (Rainer: 2006,298 – 299; Pop: 2002,77; Korda: 2006,92).

Printre cerinţele formulate de studenţi, paisprezece la număr, care fuseseră asumate acum şi de restul protestatarilor, se numărau: reînnoirea conducerii PMM, „Remanierea guvernului şi includerea tovarăşului Imre Nagy printre membrii săi”, respectarea suveranităţii naţionale şi a principiului neamestecului în afacerile interne, retragerea Armatei Roşii de pe teritoriul ungar, restructurări economice substanţiale, procese publice pentru Rákosi şi principalul colaborator al acestuia, fostul ministru al Apărării Naţionale Mihály Farkas, modificarea uniformelor militare şi revenirea la stema naţională „din epoca lui Kossuth”, „Libertatea totală de opinie şi libertatea presei”, eliminarea statuii lui Stalin, „simbolul tiraniei şi al asupririi”, din Budapesta şi, în sfârşit, „Solidaritatea totală a maghiarilor” (Méray: 2000,43 – 44).

Guvernul va afla despre planul studenţilor de a ieşi în stradă. Dezorientaţi, membrii Biroului Politic al PMM, care de abia se întorseseră din Iugoslavia, unde încercaseră să îl convingă pe Tito de buna credinţă a noii conduceri maghiare, Rákosi fiind considerat de către acesta din urmă unul dintre cei mai mari inamici personali şi totodată unul din liderii est-europeni cei mai ostili

variantei iugoslave de socialism – vor interzice manifestaţia (Fejtő: 1979,122). Degeaba. Adunându-se în jurul statuii lui József Bem, general polonez care a jucat un rol deosebit de important în timpul revoluţiei maghiare din 1848, manifestanţii se îndreaptă apoi spre piaţa Parlamentului, scandând lozinci anticomuniste şi cerând ca Imre Nagy să li se adreseze. Numărul lor creşte, pe măsură ce li se alătură tot mai mulţi muncitori şi chiar militari care păzeau clădiri publice, ajungând la aproximativ 200 – 250.000. Pe traseu, o parte dintre manifestanţi se vor deplasa în piaţa Stalin, pentru a distruge statuia ridicată în onoarea acestuia cu cinci ani mai devreme, în timp ce o altă parte se îndreaptă spre clădirea radiodifuziunii, dorind să transmită cele 14 puncte, pe calea undelor, la nivelul întregii ţări (Pop: 2002,78). Potenţialul conflictual a fost alimentat din plin de către însuşi Gerő, căruia, în aceeaşi seară, Radiodifuziunea îi va transmite un comunicat sfidător şi jignitor la adresa manifestanţilor şi a obiectivelor pe care aceştia le urmăreau. Iată un pasaj relevant din declaraţia prim-secretarului PMM:

Principala sarcină a duşmanilor poporului nostru în prezent este încercarea de a submina puterea clasei muncitoare, slăbirea alianţei dintre muncitori şi ţărani, subminarea rolului conducător al clasei muncitoare în ţara noastră, şi zguduirea încrederii poporului nostru în partidul său –

Partidul Muncitoresc Maghiar; încercarea de a slăbi strânsele legături prieteneşti dintre ţara noastră, Republica Populară Ungară, şi celelalte ţări care construiesc socialismul, îndeobşte între Ungaria şi Uniunea Sovietică socialistă. Ei încearcă să slăbească relaţiile care leagă partidul nostru de gloriosul Partid Comunist al Uniunii Sovietice, partidul lui Lenin, partidul Congresului XX.

Ei proferează o grămadă de calomnii la adresa Uniunii Sovietice. Ei presupun că noi facem comerţ cu Uniunea Sovietică de pe poziţii inegale, că relaţiile noastre cu Uniunea Sovietică nu ar fi iniţiate de pe poziţii egale, şi că independenţa noastră ar trebui să fie apărată nu împotriva imperialiştilor ci împotriva Uniunii Sovietice. Toate acestea sunt minciuni neruşinate, propagandă ostilă care nu conţine un dram de adevăr (Zinner: 1956,403).

Pentru starea de spirit a mulţimii, aceste cuvinte erau imprudente, dacă nu chiar inconştiente. În continuare, Gerő recunoştea că anumite probleme îşi făcuseră loc în relaţia dintre partid şi societate, şi anunţa, în cel mai scurt timp posibil, o şedinţă plenară a Comitetului Central al PMM pentru a le dezbate şi a le găsi o soluţie. Până atunci însă, „o vigilenţă deosebită este necesară pentru a preveni ca elementele ostile să obstrucţioneze eforturile Partidului nostru, ale clasei muncitoare, şi ale oamenilor muncii, şi

clarificarea situaţiei (sic!)”. Făcând apel la unitatea şi coeziunea partidului (nu numai din raţiuni ideologice, ci probabil şi din cauza conştientizării slăbiciunii organizatorice a acestuia şi a pericolului de dezintegrare care îl ameninţa), Gerő se declara ferm în favoarea – democraţiei socialiste”, avertizând retoric împotriva catastrofalei eventualităţi a restaurării capitalismului în Ungaria.

Întotdeauna a fost mare nevoie de unitatea Partidului. Fără unitate Partidul nostru nu ar fi fost în stare să sfideze teroarea criminală a fascismului hortyst de-a lungul unui sfert de secol. Fără unitatea Partidului nostru şi a clasei muncitoare, democraţia populară nu ar fi putut triumfa în ţara noastră, şi clasa muncitoare aliată cu ţărănimea muncitoare nu ar fi câştigat puterea. Această unitate, unitatea Partidului, a clasei muncitoare şi a oamenilor muncii, trebuie păzită ca lumina ochilor noştri. Să încurajăm organizaţiile Partidului nostru, în manieră disciplinată şi în completă unitate, să se opună oricărei încercări de a crea dezordine, otrăvire naţionalistă, şi provocare.

Tovarăşi muncitori! Muncitori! Trebuie să admitem cu sinceritate că problema care se pune acum este dacă vrem o democraţie socialistă sau o democraţie burgheză. Vrem să construim socialismul în ţara noastră sau să facem o breşă în construirea socialismului şi apoi să deschidem

larg porţile capitalismului? Veţi permite ca puterea clasei muncitoare, a alianţei muncitori-ţărani, să fie subminată, sau vă veţi ridica cu hotărâre, disciplinaţi şi în completă unitate, împreună cu toţi oamenii muncii, pentru apărarea puterii muncitorilor şi a succeselor socialismului? (Zinner: 1956,406 – 407)

În aceste momente de derută, membrii securităţii maghiare care păzeau imobilul au deschis focul asupra mulţimii, instigate în urma neinspiratului discurs al liderului PMM, care se termina cu dezamăgitorul mesaj „Cu Unitatea Partidului pentru Democraţie Socialistă!”. Înarmaţi progresiv de către militarii care trecuseră de partea lor, insurgenţii au ripostat în aceeaşi manieră. Clădirea Radioului a fost cucerită după un asediu susţinut. Trupele care trebuiau să o apere fie au trecut de partea demonstranţilor, fie au refuzat să lupte de partea detestaţilor membri ai serviciului de securitate. Pe de altă parte, un aspect care a facilitat ocuparea clădirii de către revoluţionari a fost acela că mesajele reprezentanţilor puterii începuseră să fie transmise din altă parte („localitatea Lakihegy”); prin urmare, importanţa strategică a acestui obiectiv se diminuase considerabil, mai ales că, după intervenţia tancurilor sovietice, putea fi recucerit oricând şi cu pierderi minime (Méray: 2000,159 – 166). Revoluţia maghiară devenise ireversibilă (Granville:

2002,536 – 537; Korda: 2006,94 – 95; Méray: 2000,111,145; Pop: 2002,78 – 79).

Referitor la problematica înarmării revoluţionarilor, observaţiile făcute de către istoricul Adrian Pop sunt interesante. Acesta consideră „suspectă" uşurinţa cu care protestatarilor le-a fost facilitat, în diferite împrejurări, accesul la arme de foc, ajungând la concluzia că KGB-ul, „în colaborare cu pandantul său maghiar, ÁVÓ" au acţionat „la ordinele exprese ale adversarilor stalinişti ai lui Hruşciov, interesaţi în producerea unei situaţii de haos în Ungaria" în vederea demonstrării limitelor şi dezavantajelor destalinizării şi a compromiterii, respectiv neutralizării politice a prim-secretarului PCUS, Nikita Hruşciov" (Pop:

2002,79 – 80). O asemenea ipoteză, oricât de atractivă şi de plauzibilă ar părea la prima vedere, nu a fost validată până în acest moment de surse documentare verosimile. Pe cale de consecinţă, adoptarea ei ca una dintre premisele escaladării revoluţiei maghiare mi se pare a fi cel puţin improprie.

Între timp, Nagy, care tocmai revenise dintr-un concediu de odihnă, se pusese integral la dispoziţia partidului, în care fusese reprimit în urmă cu câteva zile (Méray: 2000,114; Żinner: 1956,388 – 389). Va fi chemat în cele din urmă la sediul partidului, unde Gerő, cu vădită insatisfacţie, îi va cere să se adreseze mulţimii

aflată în piaţa Parlamentului, pentru a o tempera şi a preveni un deznodământ violent. Ceea ce fostul prim-ministru nu va ezita să facă. Ieşind la balconul principal al clădirii care constituia sediul legislativului, Nagy, după ce va fi într-un târziu recunoscut şi lăsat să vorbească, îşi va începe discursul într-o inerţie terminologică ce va contraria şi nemulţumi enorma adunare. „Tovarăşi!” va apela el, având neplăcuta surpriză de a fi huiduit cu intensitate. „Mulţimea agitată, sensibilizată de evenimente, destul de obosită, oscilând încă între teamă şi speranţă, se aştepta, fără îndoială, ca el să i se adreseze cu «Prieteni» sau «Maghiari», cuvinte ce ar fi corespuns adevăratei stări de spirit” (Méray: 2000,117). După aplanarea vociferărilor, Nagy va îndemna la calm şi la întoarcerea paşnică a demonstranţilor la propriile domicilii. Fără succes însă. Prestaţia sa modestă, contrastând enorm cu energicele discursuri, prezenţa de spirit şi stăpânirea de sine de care Gomułka dăduse dovadă în împrejurări similare – nu a convins mulţimea. Ciocnirile cu forţele de ordine au continuat până dimineaţa.

A doua zi, Nagy va fi reinstaurat în funcţia de prim-ministru. Concomitent, ca urmare a apelului pe care Gerő îl făcuse încă din ziua precedentă, trupele sovietice staţionate în Ungaria au iniţiat prima intervenţie împotriva insurgenţilor. Demonstrând incapacitatea conducerii PMM de a evalua corect gravitatea situaţiei, precum şi deriva

tot mai accentuată a partidului însuşi, Gerő va face publică, în termeni cu care ne-am obişnuit deja, cerea guvernului maghiar pentru asistenţă militară din partea trupelor sovietice.

Atenţie! Atenţie! Condamnabilele atacuri ale bandelor contrarevoluţionare din timpul nopţii (23 – 24 octombrie, n.m.) au creat o situaţie extrem de serioasă. Bandiţii au penetrat fabrici şi clădiri publice şi au asasinat mulţi civili, membri ai forţelor naţionale de apărare, şi luptători ai organelor de securitate a statului. Organele Guvernului nu s-au împăcat cu sângeroasele şi condamnabilele atacuri şi au solicitat în consecinţă ajutorul, în conformitate cu termenii Tratatului de la Varşovia, formaţiunilor sovietice staţionate în Ungaria. Formaţiunile sovietice, venind în întâmpinarea cererilor guvernului, iau parte la restaurarea ordinii. Guvernul face apel la locuitorii capitalei pentru a rămâne calmi; pentru a condamna sângeroasa dezordine declanşată de către bandele contrarevoluţionare şi pentru a susţine peste tot trupele maghiare şi sovietice care caută să menţină ordinea. Lichidarea bandelor contrarevoluţionare este cauza cea mai sacră a oricărui muncitor maghiar onest, a poporului şi a Patriei. În acest moment ne concentrăm toată forţa în direcţia acestei sarcini (Zinner: 1956,409).

Încercând să limiteze amplitudinea violenţelor armate şi a devastărilor care

începuseră să se propage pe teritoriul întregii ţări, Imre Nagy va adresa în aceeaşi zi o „proclamaţie către naţiunea maghiară”, în care, pe lângă apelul la încetarea violenţelor armate, va pleda pentru „democratizarea profundă a vieţii publice maghiare”, pentru „realizarea unui drum maghiar corespunzând caracteristicilor noastre naţionale în construirea socialismului” şi, în primul rând, pentru o „ameliorare radicală a condiţiilor de viaţă a muncitorilor” (Zinner: 1956,410). Se observă atenţia cu care prim-ministrul îşi alege formulele prin intermdiul cărora se adresează revoluţionarilor: „popor al Budapestei”, sau „Prieteni, Maghiari!”. Detestatul „tovarăşi” aproape că dispare, fiind încadrat strategic de termeni cu rezonanţă familiară, non-ideologică: „Maghiari, tovarăşi, prieteni!” (Zinner: 1956,409 – 411). De asemenea, Nagy insistă asupra dimensiunii naţionale a mesajului pe care îl transmite, în încercarea tot mai puţin fezabilă de a surmonta haosul distructiv care se instalase pe străzile capitalei maghiare.

Demonstrându-şi, în ochii conducerii sovietice, incapacitatea de a gestiona adecvat situaţia, Gerő este înlocuit cu János Kádár. Până atunci unul din secretarii Comitetului Central al PMM, acesta este recunoscut pentru orientarea sa politico-ideologică moderată. Dând dovadă de empatie, până la un anumit punct, faţă de demonstranţi, Kádár afirma că „Demonstraţia unei

secţiuni a tineretului care a început paşnic şi în care majoritatea participanţilor au avut scopuri oneste a degenerat în câteva ore într-un atac armat la adresa puterii de stat şi a Democraţiei Populare în conformitate cu intenţiile elementelor antipopulare şi contrarevoluţionare care au intervenit pe parcurs" (Zinner: 1956,415). Pe cale de consecinţă, riposta armată a forţelor de ordine a fost, deci, mai mult decât justificată, afirmă acesta.

Intervenţia trupelor sovietice din 24 octombrie „a fost, din punct de vedere strict militar, puţin eficientă". Fără a avea un sprijin pe măsură din partea infanteriei, tancurile sovietice erau ţinte relativ uşoare pentru manifestanţii tineri în principal, „înarmaţi cu grenade şi cocktailuri Molotov". Apoi, militarii sovietici nu erau familirizaţi cu teatrul de operaţiuni, iar majoritatea hărţilor pe care le primiseră aveau o vechime de cel puţin zece ani, interval în care multe din denumirile străzilor fuseseră modificate. Se poate afirma că prezenţa Armatei Roşii pe străzile Budapestei a avut efectul contrar celui anticipat de către conducerea PMM: a potenţat „puternicele sentimente antiruseşti şi antisovietice" ale manifestanţilor, instigându-i totodată la noi proteste de anvergură (Pop: 2000,82 – 83).

Referitor la intervenţia sovietică, Nagy a dat dovadă de un comportament ambivalent, chiar

stalinist în anumite momente. A sfătuit, ceea ce este de înţeles, trupele maghiare să nu se opună sub nicio formă „pacificatorilor” sovietici, şi nici nu a protestat când Gerő a apelat conducerea de la Moscova în acest sens. Mai mult, acesta s-a pronunţat chiar, în data de 25 octombrie, pentru majorarea numărului efectivelor sovietice care acţionau în Budapesta (Granville: 1995 a, 23; Crampton, 2002,328). Cu toate acestea, Nagy a dezminţit public faptul că ar fi solicitat intervenţia armată a a trupelor sovietice în primele zile ale revoluţiei maghiare (Zinner: 1956,458), fapt care îl exonerează de orice vină în acest sens. Acţiunile figurii centrale a revoluţiei maghiare au indus în eroare mulţi protagonişti ai evenimentului şi, mai târziu, cercetători, atribuindu-i-se astfel calităţi pe care acesta nu le poseda. Nu trebuie uitat faptul că, între 1930 şi 1944, Nagy a fost activ din punct de vedere politic la Moscova. În calitate de membru al Cominformului, acţionând sub denumirea conspirativă „Volodya”, el a oferit informaţii despre aproape două sute de persoane, printre care maghiari, bulgari, ruşi, polonezi, germani sau austrieci. Cincisprezece dintre aceştia au murit încarceraţi sau în faţa plutonului de execuţie. De asemenea, în 1951, an în care János Kádár, la rândul său, fusese încarcerat şi supus unor torturi extreme (i-au fost zdrobite testiculele), Nagy a aprobat în scris arestarea şi implicit măsurile punitive la care fusese supus

colegul său de partid. Nu este exclus ca Nagy, odată căzut în dizgraţie în 1948, să fi fost ferit de soarte unui Rajk, Kostov, sau, în mai mică măsură, Gomułka, datorită protecţiei care îi era oferită de persoane care aparţineau anturajului lui Stalin însuşi (Granville: 1995 b, 34 – 35; Granville: 2002,544). Este demonstrată astfel din nou, dacă mai era nevoie, inconsistenţa dihotomiilor „comunişti nativi" sau patrioţi, moderaţi şi orientaţi înspre reforme, respectiv „comunişti moscoviţi", străini şi responsabili de utilizarea metodelor post-revoluţionar leniniste.

O altă figură importantă a revoluţiei maghiare, de data aceasta mai puţin cunoscută, este aceea a colonelului Pál Maiéter. În ultimele zile din octombrie, după ce fusese însărcinat de către Kádár cu reprimarea acţiunilor „contrarevoluţionare", acesta va trece de partea insurgenţilor, punând în practică o defensivă organizată şi, în măsura posibilităţilor, bine coordonată, împotriva trupelor sovietice. Dispunând de cinci tancuri, dar având avantajul cunoaşterii depozitelor de arme, atât ale armatei, cât şi ale forţelor securităţii, colonelul a adus o majoră contribuţie, dacă nu la o imposibilă victorie împotriva sovieticilor, care şi-au retras temporar trupele la finalul lunii, atunci cel puţin la starea de spirit euforică din acele zile memorabile. „În el", scrie Erik Durschmied, „mişcarea şi-a găsit liderul militar". Situaţia va lua însă curând o

întorsătură dramatică. După restabilirea pluripartidismului şi declararea neutralităţii Ungariei, o delegaţie condusă de către Maiéter s-a întâlnit cu reprezentanţii sovietici pentru a negocia noua formă a relaţiilor dintre cele două părţi. Nebănuind cursa care li se întinsese, toţi membrii delegaţiei au fost arestaţi. De conducătorul acesteia nu s-a mai auzit nimic până în vara anului 1958, când i-a fost anunţată lapidar execuţia, împreună cu cea a lui Imre Nagy (Durschmied: 2003,376 – 440; Fontaine: 1993,321 – 322; Korda: 2006,156; Andrew, Gordievski: 1994,301).

Pe străzile Budapestei, luptele continuau, în ciuda apelurilor permanente ale autorităţilor la restabilirea păcii şi reluarea activităţilor cotidiene, în absenţa cărora oraşul era literalmente paralizat. Nu toţi locuitorii capitalei maghiare luau însă parte la ostilităţi. Existau cozi interminabile în faţa brutăriilor, iar a face parte dintr-un astfel de grup necesita nu mai puţin curaj decât în cazul angajării în activităţi combative. Riscurile ca cei care aşteptau să cumpere pâine să se transforme în victime colaterale erau foarte mari. În cazuri de acest gen, care nu erau deloc rare, victima era pur şi simplu mutată în altă parte. Nimeni nu risca să îşi piardă locul şi să se întoarcă acasă fără pâine (Mironov în Cătănuş, Buga: 2006,471 – 509). Iată un tip de eroism care nu este amintit mai deloc în literatura centrată pe revoluţia maghiară, acela al

gospodinelor budapestane care, spre deosebire de combatanţi, erau expuse direct tirului dar, fără a căuta adăpost, aveau ca obiectiv prioritar aprovizionarea propriilor familii (Fontaine: 1993,325).

Între timp, atitudinea lui Nagy devine tot mai convergentă cu cererile revoluţionarilor. Pe tot cuprinsul ţării, în oraşe ca Győr sau Debrecen, muncitorii îşi organizează propriile consilii, denumite ironic „«soviete antisovietice»”, alcătuind comitete regionale prin intermediul cărora cer alegeri libere, retragerea trupelor sovietice, neutralitatea Ungarie şi eliberarea din închisoare a cardinalului József Mindszenty, simbol al anticomunismului maghiar, încarcerat în 1949 (Crampton: 2002,328). Mai mult sub presiunea evenimentelor decât din proprie iniţiativă, Nagy va transpune în practică, gradual, aceste măsuri. Va începe prin anunţarea, la 25 octombrie, când luptele de stradă se amplificaseră, cererii guvernului de retragere a Armatei Roşii de pe teritoriul Ungariei, eveniment care se va consuma, doar în aparenţă, câteva zile mai târziu.

Ca Preşedinte al Consiliului de Miniştri, anunţ că Guvernul Ungar va iniţia negocieri în legătură cu relaţiile dintre Republica Populară Ungară şi Uniunea Sovietică, printre altele despre retragerea forţelor se\îetice staţionate în Ungaria, pe baza prieteniei ungaro-sovietice, a

internaţionalismului proletar, a egalităţii dintre Partidele Comuniste şi statele socialiste, şi a independenţei naţionale.

Sunt convins că relaţiile ungaro-sovietice construite pe aceste fundaţii vor asigura o bază solidă pentru o prietenie sinceră şi adevărată între popoarele noastre, pentru progresul nostru naţional şi viitorul nostru socialist. Rechemarea trupelor sovietice a căror intervenţie în luptă a devenit necesară pentru asigurarea intereselor vitale ale ordinii noastre socialiste va avea loc fără întârziere după restaurarea păcii şi ordinii.

Guvernul va manifesta o generozitate profundă în spiritul reconcilierii şi al înţelegerii şi nu va aplica legea marţială împotriva celor care au recurs la arme fără intenţia de a răsturna regimul nostru democrat-popular şi a celor care vor înceta imediat lupta şi vor preda armele. Acesta se aplică tuturor, tuturor tinerilor, muncitorilor, şi personalului forţelor armate (Zinner: 1956,417 – 418).

Peste două zile, Nagy va forma un nou guvern (frontul Popular Patriotic”) în vederea continuării implementării reformelor şi a restabilirii controlului asupra situaţiei (Crampton: 2002,328). Însă luptele de stradă continuau, ca de altfel şi polarizarea a ceea ce impropriu ar putea fi denumită în acel context elita politică maghiară. O parte a acesteia dorea continuarea moderată a reformelor, acceptând că revoluţia avea o bază

legitimă, în timp ce altă parte cataloga insurecţia drept „contrarevoluţionară”, făcând apel la zdrobirea ei prin orice mijloace posibile.

Încercând să nu inflameze şi mai mult atmosfera, cotidianul *Szabad Nép*, care fusese suspendat pentru scurt timp dar îşi reluase apariţia, recunoştea doleanţele justificate ale populaţiei, care în 23 octombrie manifestase pentru aplicarea unor reforme Juste, naţionale şi democratice”. Avertiza însă împotriva „elementelor rele”, care „au luat parte la demonstraţie de la bun început. Acestea au comis excese armate, în special după declanşarea luptei”. Acuzele continuă. „S-au ridicat împotriva Democraţiei noastre Populare. Au omorât oameni inocenţi, neînarmaţi, şi prizonieri”, dedându-se, dacă ar fi să dăm crezare articolului, chiar la devastări şi la furturi din magazine (Zinner: 1956,425 – 427).

Între timp, Nagy emisese un ordin de încetare a focului, care nu a avut însă efect. În ceea ce priveşte accepţia ideologică a evenimentelor, acesta se pronunţa ferm împotriva catalogării lor drept „contrarevoluţionare”. Manifestaţiile, chiar dacă fuseseră infiltrate pe alocuri de către „elemente contrarevoluţionare” reprezentau expresia voinţei muncitorilor maghiari pentru democraţie, demnitate şi condiţii de viaţă dacă nu compatibile cu aspiraţiile idealului socialist, atunci cel puţin decente.

Guvernul condamnă punctele de vedere care susţin că formidabila mişcare prezentă este o contrarevoluţie. Fără dubiu, cum se întâmplă întotdeauna în timpurile marilor mişcări populare, şi această mişcare a fost folosită de către elemente criminale pentru a o compromite şi a comite acte criminale comune. Este de asemenea un fapt că elementele reacţionare şi contrarevoluţionare au penetrat mişcarea cu scopul de a răsturna regimul popular-democratic.

Dar este de asemenea indiscutabil că în cadrul acestor agitaţii o mare mişcare naţională şi democratică, îmbrăţişând şi unificând întreg poporul nostru, s-a dezvoltat cu o forţă deosebită. Această mişcare aspiră la garantarea libertăţii noastre naţionale, independenţă, şi suveranitate, spre avansarea societăţii noastre, a sistemului nostru economic şi politic pe calea democraţiei – deoarece aceasta este *singura fundaţie a socialismului în ţara noastră*. Această mare mişcare a explodat datorită gravelor crime comise în timpul perioadei istorice recente. Situaţia a fost în continuare agravată de faptul că până la sfârşit, conducerea [Partidului] nu a decis să se separe odată pentru totdeauna de politica veche şi criminală. Aceasta mai presus de toate a condus la tragica luptă fratricidă în care atât de mulţi patrioţi au murit de ambele părţi (Zinner: 1956,429, subl.m.).

Ulterior, după impunerea domiciliului forţat

în vila de la Snagov, viziunea lui Nagy asupra subiectului se va radicaliza. Condamnând explicit „şovinismul rus de mare putere”, politicianul maghiar îi va acuza pe cei care se încăpăţânează să vadă în revoluţia maghiară o „contrarevoluţie” de ignorarea marxismului însuşi şi de încercarea de a restabili „vechea subordonare stalinistă în relaţiile dintre ţările, popoarele şi partidele comuniste”. Nu poporul maghiar, ci aceia care îl incriminează sunt, conchide Nagy, „adevăraţii contrarevoluţionari”. Şi continuă retoric: „Poate fi privită drept contrarevoluţie o mişcare populară în care clasa muncitoare, fostul reprezentant principal al intereselor naţionale, pe lângă lupta armată, foloseşte arma atât de caracteristică pentru ea, arma grevei generale, a rezistenţei pasive, arma specifică şi încercată a muncitorilor?” Pe lângă muncitori, însăşi majoritatea membrilor de rang inferior al PMM au participat activ la luptele de stradă, ceea ce îl face pe Nagy să se întrebe din nou: – Este oare contrarevoluţie mişcarea populară sau lupta – sau cea mai disperată luptă armată – la care participă toată clasa muncitoare sub conducerea sutelor de mii de comunişti?” (Nagy: 2004,79).

La câteva zile după crearea noului guvern, este anunţată retragerea contingentelor sovietice din Ungaria. Era însă o mişcare manipulatorie din partea Moscovei care, trimiţându-şi reprezentanţii la Budapesta, urmărea să îl inducă în eroare pe

Nagy, mai ales prin declaraţiile oficiale referitoare la absenţa oricăror intervenţii în afacerile interne ale statelor socialiste şi la respectarea bazelor egalitare a relaţiilor dintre acestea (Zinner: 1956,485 – 489). Când, la data de 30 octombrie, acesta anunţa restabilirea pluripartidismului, urmată peste două zile de declararea neutralităţii Ungariei prin renunţarea la calitatea de membru al Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (Zinner: 1956,453 – 454,463 – 464) – planul sovietic pentru o a doua intervenţie armată era deja concretizat, fiind pus în practică în dimineaţa zilei de 4 noiembrie. Revoluţia maghiară va fi zdrobită de o forţă militară colosală, 2000 de tancuri şi 60.000 de infanterişti eliminând metodic o rezistenţă net inferioară din toate punctele de vedere (Pop: 2002,91).

În aceeaşi zi în care fusese declarată neutralitatea Ungariei, prim-secretarul János Kádár anunţa formarea unui nou partid comunist, pe ruinele fostului PMM. Acesta va fi intitulat Partidul Socialist Unit Maghiar (PSUM), chemând în rândurile sale „muncitori, ţărani, şi intelectuali” în vederea „luptei pentru viitorul socialist al poporului nostru”. Noua formaţiune politică solicita „depăşirea pericolului unei nefaste contrarevoluţii” şi chema în ajutorul guvernului sprijin extern (Zinner: 1956,464 – 467), ştiind bineînţeles că acest „ajutorul frăţesc” se şi pusese în mişcare. Anunţul referitor la constituirea PSUM

nu a fost făcut la Budapesta, deoarece Kádár ieşise misterios de pe scenă cu câteva zile înainte, şi nu se va întoarce în capitala maghiară până la 7 noiembrie pentru a reconfigura, în parametri sovietici, comunismul maghiar (Granville: 1995 a, 27). Astfel, prim secretarul PSUM, după ce susţinuse iniţial revendicările maghiarilor, va trece acum de partea cealaltă, condamnând în manieră directă şi chiar vituperantă lupta maghiarilor pentru o viaţă mai bună, care să poată fi edificată în afara sferei de influenţă sovietică. „Puterea adevărului îi va birui pe Kádár şi pe tovarăşii săi, ca şi pe toţi cei care stau în spatele lor şi le acoperă trădarea" va scrie profetic Nagy pe când se afla în captivitate la Snagov (Nagy: 2004,120). Vor mai trece însă peste trei decenii până când dezideratul emblematicei figuri a revoluţiei maghiare să fie pus în practică.

A doua intervenţie sovietică nu a fost cauzată de afirmarea neutralităţii Ungariei. Dimpotrivă, Nagy recursese la acest gest deoarece „ştia că ţara fusese invadată" (Crampton: 2002,331), urmărind probabil să anuleze orice bază legală a agresiunii Moscovei, lipsită acum de justificarea intervenţiei în baza principiilor cuprinse în tratatul militar pe care ţările comuniste îl semnaseră la Varşovia în anul precedent (Pop: 2002,87). Oricât de loial s-ar fi manifestat la adresa Uniunii Sovietice, Nagy era depăşit de evenimente şi nu mai prezenta încredere la

Moscova. De asemenea, a formulat declaraţia atunci când consecinţele deciziei sovietice în vederea unei noi implicări militare deveniseră deja vizibile prin aceea că armata trimisă în Ungaria nu se retrăgea, ci îşi sporea efectivele (Granville: 1995 a, 27; Békés: 2006,332).

Un aspect deosebit de controversat al evenimentelor petrecute în Ungaria anului 1956 rezidă în rolul jucat de către Occident în cadrul lor. Unul dintre miturile principale (şi încă unul care persistă după 1989) este acela al sprijinului militar direct pe care Statele Unite ar fi putut să îl acorde maghiarilor, ajutându-i să iasă de sub hegemonia sovietică şi creând o breşă în interiorul Cortinei de Fier. Nimic mai neadevărat. Washingtonul a sprijinit moral lupta maghiarilor, neimplicându-se însă dincolo de acest nivel. Conjunctura geopolitică existentă, cea a Războiului Rece, făcea posibil riscul ca orice conflict între superputeri să escaladeze incontrolabil către un deznodământ nuclear, poate chiar un al treilea război mondial, fapt mai mult decât dezavantajos pentru ambele părţi (Békés: 2006,322). Preşedintele Dwight Eisenhower era explicit în această privinţă, declarând public: „«Nimic n-a tulburat atât de mult poporul american ca evenimentele din Ungaria. Inima noastră era alături de maghiari şi am făcut tot ce ne-a stat în putinţă pentru a le îndulci suferinţele»”. Dar, insista Eisenhower, «trebuie să

subliniez următorul fapt: Statele Unite n-au încurajat niciodată şi nici nu vor încuraja revoltele deschise ale populaţiilor fără apărare împotriva unor forţe superioare»” (Méray: 2000,311; vezi şi Korda: 2006,103 – 104).

Din păcate, acest lucru nu era adevărat. Posturi de radio ca Europa Liberă sau Vocea Americii au incitat manifestanţii în direcţia continuării protestelor şi au anunţat sprijin armat iminent din partea Occidentului, mai exact a Statelor Unite. S-a mers până acolo încât s-au dat „sfaturi precise răzvrătiţilor” pentru a emite „noi revendicări” şi a provoca „neîncrederea faţă de Imre Nagy şi de guvernul său” (Méray: 2000,231; Pop: 2002,92 – 93; Barbu: 2006,217). Broşurile răspândite ulterior pe teritoriile „democraţiilor populare” pentru a „prelucra” revoluţia au insistat din plin asupra acestui aspect(*Rolulforţelor contrarevoluţionare*... 1958,11 – 21). Henry Kissinger explică: „Deşi Radio Europa Liberă era un post finanţat de guvernul american, era condus de un consiliu de conducere independent şi de administratori care nu primeau instrucţiuni oficiale de la administraţie” (Kissinger: 2003,486). Dar asta nu îl exonerează de responsabilitatea pe care o poartă în prelungirea inutilă a tragediei şi de necesitatea de a se informa pertinent înainte de a îi încuraja pe maghiarii creduli şi suprasaturaţi de propagandă occidentală triumfalistă la o sinucigaşă rezistenţa. O anchetă

demarată ulterior a stabilit că angajaţii maghiari ai postului, dând expresie mai degrabă propriilor speranţe decât realităţii, induseseră în eroare ascultătorii, ceea ce fusese facilitat de lipsa oricărei supravegheri a conducerii Europei Libere asupra conţinutului transmisiunilor. În consecinţă, vor fi introduse o serie de reforme organizatorice, printre care se va număra şi un Cod de Conduită al jurnaliştilor, care va interzice orice fel de difuzare a ştirilor sau comentariilor cu potenţial de incitare la revoltă socială sau la conflicte interetnice (vezi Puddington: 2000,89 – 114).

Atenţia internaţională asupra revoluţiei maghiare a fost umbrită de o criză pe care o experimentase simultan lumea occidentală, mai exact, evenimentul care a rămas cunoscut în istorie sub numele de criza Suezului. Gamal Abdel Nasser, liderul Egiptului în acea perioadă, a decis, în urma unor promisiuni neonorate ale Washingtonului de a sprijini modernizarea canalului, naţionalizarea acestuia. Statele Unite au decis să recurgă la acest gest pentru a sancţiona receptivitatea Egiptului faţă de avansurile sovietice, neconcretizate însă în vreun fel până în acel moment. Naţionalizând canalul pentru a câştiga de pe urma impozitării tuturor vaselor care urmau să îl traverseze, Nasser atingea direct interesele coloniale ale Marii Britanii şi ale Franţei. Acestea, împreună cu Israelul, iniţiază o incursiune militară pentru a

câştiga controlul asupra canalului. Statele Unite vor admonesta acţiunea public, care va eşua în consecinţă. Era prima dată după al Doilea Război Mondial că Occidentul era divizat de un conflict intern răsunător.

Moscova s-a oferit să-şi conjuge eforturile cu cele ale Washingtonului pentru a remedia criza, propunere respinsă prompt de către administraţia Eisenhower, care şi-ar fi văzut astfel prestigiul internaţional lezat (Kissinger:

2003,474). În schimb, sovieticii au profitat de sincronizarea celor două conflicte pentru a îl rezolva cât mai rapid şi discret posibil pe cel aflat în propriul areal geopolitic. Mai mult, Kremlinul câştigase chiar un sprijin moral prin criza Suezului: de ce să fie condamnată acţiunea Armatei Roşii pe teritoriul maghiar când britanicii şi francezii procedau întocmai în Egipt? (Korda: 2006: 104) în plus, Moscova avea astfel şansa de a îl atrage pe Nasser înspre lumea comunistă şi de a consolida nişte relaţii diplomatice relativ modeste până în acel moment, profitând de slăbiciunile şi inconsecvenţele cu care ONU abordase criza Suezului (Martelli: 2006,26; McCauley: 1981,777 – 800; Hoffmann: 1957,446 – 469). Confruntate, în cadrul Consiliului de Securitate, cu o condamnare hotărâtă a ostilităţilor şi o rezoluţie impunând imediata „încetare a focului", Londra şi Parisul îşi vor retrage treptat trupele din Egipt, acestea fiind, până la finalul lunii decembrie, substituite „de

«Căşti Albastre» ale ONU” Faptul care a condus în cea mai mare măsură înspre acest deznodământ a fost, scrie Alfred Grosse, „presiunea financiară brutală a guvernului american”, care iniţiase o campanie sistematică de devalorizare a lirei, punând în circulaţie sume enorme din această monedă pe piaţa internaţională (Grosser: 1999,199 – 200).

Până la urmă, sovieticii ar fi intervenit oricum în Ungaria – riscul ca scânteia revoluţionară să reaprindă Polonia şi probabil alte „democraţii populare” era de neacceptat pentru Hruşciov – indiferent de ce s-ar fi petrecut sau nu în Egipt (Békés: 2006,324). România, la fel ca celelalte state socialiste, a condamnat intervenţia „imperialistă” în Egipt, considerând poziţia lui Nasser total justificată. Pe lângă faptul că, în acele momente, nu dorea să atragă atenţia Moscovei adoptând o postură disidentă, Bucureştiul iniţiase relaţii economice cu Egiptul, de unde începuse să importe în special piele, bumbac sau fructe şi legume exotice, oferind în schimb *know-how* în industrie şi agricultură, motoare Diesel şi diferite produse electronice. Pe cale de consecinţă, exista tot interesul pentru cultivarea şi dezvoltarea relaţiilor economice dintre cele două părţi (Stanciu: 2004,84 – 89).

Se estimează că peste 2500 de cetăţeni maghiari şi aproximativ 700 de soldaţi sovietici şi-au găsit sfârşitul în revoluţia maghiară.

Disproporţia este şi mai mare atunci când vine vorba de numărul răniţilor: înjur de 20.000 în primul caz, respectiv 1500 în al doilea (Granville: 2004,97,99). Trebuie să se ţină cont însă şi de disproporţia existentă între efectivele şi dotarea combatanţilor: câteva zeci de mii de militari de profesie, echipaţi corespunzător, au înfruntat cu siguranţă adversari mai puţini şi incomparabil mai slab echipaţi. Cu toate acestea, operaţiunile militare au durat considerabil mai mult decât anticipase mareşalul Ivan Konev, comandantul suprem al Tratatului de la Varşovia (Granville: 2004,98).

Luptele revoluţionarilor împotriva regimului revigorat de către „ajutorul frăţesc" al Uniunii Sovietice, condus acum de prim-secretarul János Kádár, vor continua sporadic până în ianuarie 1957. La Budapesta, conflictele armate au încetat mai devreme, pe la jumătatea lunii noiembrie. Revoluţia maghiară se încheiase. Fantoma ei va bântui însă spectrul comunismului internaţional până în *annus mirabilis* 1989, când revoluţiile produse atunci în Europa de Est au avut în ea un reper fundamental şi o inspiraţie morală impresionantă.

*

* * *

Pe când tancurile sovietice zdrobeau rezistenţa de-a dreptul temerară a budapestanilor în dimineaţa zilei de 4 noiembrie, Imre Nagy,

împreună cu familia şi câţiva apropiaţi, a solicitat şi obţinut azil politic la ambasada Iugoslaviei. După aproximativ trei săptămâni de incertitudini şi de negocieri în care reuşise să obţină într-un final promisiunea de a se putea întoarce fără probleme la domiciliu, acesta şi toţi cei care îl însoţeau vor fi arestaţi imediat după părăsirea clădirii ambasadei şi, sub escortă sovietică, transportaţi iniţial la o şcoală militară de unde, a doua zi, vor fi trimişi în România. Bucureştiul a avut un rol central în desfăşurarea întregii operaţiuni, care va fi analizat însă într-o altă secţiune a studiului. Mă interesează aici în primul rând accepţia lui Nagy asupra a ceea ce s-a întâmplat în Ungaria la finalul remarcabilului an 1956.

Să-i dăm deci cuvântul pentru a afla cum s-a petrecut evacuarea „grupului Nagy” – în realitate, un „grup de politicieni” cu opinii „eterogene”, în niciun caz „o grupare organizată”, aşa cum se insinua în presa sovietică şi est-europeană (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,610) – din clădirea ambasadei iugoslave din Budapesta, după ce Ministerul Apărării condus acum de Ferenc Münnich pusese la dispoziţia refugiaţilor un autobuz.

La 22 noiembrie 1956, ora 6 seara, autobuzul a sosit în faţa clădirii Ambasadei Iugoslave.

Ataşatul militar iugoslav, plin de indignare, ne-a comunicat că şoferul din autobuz este rus şi

că există şi alţi însoţitori. Am spus că în aceste condiţii nu ne vom urca în autobuz. După care, în incinta Ambasadei au pătruns doi ofiţeri de la poliţia maghiară şi ne-au comunicat că, din însărcinarea lui Münnich, ei se vor îngriji de transportarea noastră acasă. Am început apoi să urcăm în autobuz. Pe mine au vrut să mă transporte cu o maşină mare, de tip „Zis”, însă eu am refuzat şi am urcat în autobuz împreună cu ceilalţi.

În timp ce ne ocupam locurile în autobuz, pe unul dintre ofiţerii poliţiei maghiare l-a luat gura pe dinainte şi a spus că, înainte de a merge acasă, ne vom duce la Münnich care doreşte să ne vorbească.

Imediat am coborât din autobuz, nu i-am mai permis să mai pornească şi m-am antrenat într-o discuţie aprinsă cu comandanţii sovietici ce se aflau acolo în post, precum şi cu translatorul Ambasadei Se\ieoce, care urcase şi el în autobuz. Am chemat din clădirea Ambasadei Iugoslave pe ambasadorul Soldaţici, căruia i-am comunicat cele întâmplate şi i-am cerut să clarifice problema cu Münnich Ferenc. Ambasadorul, acolo, în stradă, a protestat împotriva prezenţei şi a amestecului rusesc şi s-a referit la convenţia dintre guvernele iugoslav şi maghiar (prin care Nagy şi însoţitorii săi nu puteau fi constrânşi să se deplaseze unde nu doreau după părăsirea ambasadei, n.m.).

Pentru siguranţă, a dispus să urce în maşină

primul-secretar al Ambasadei Iugoslave, Georgevici, şi ataşatul militar, ca să ne conducă pe toţi până acasă. Am pornit, în curând, s-a văzut că nu ne duc acasă. Îndată ce am pornit, în faţa şi în spatele autobuzului a apărut câte un car blindat sovietic cu mitraliere mici în poziţie de tragere. După câteva minute, am ajuns în faţa clădirii comandamentului orăşenesc sovietic de pe calea Ajtai-Dürer. Aici i-au dat jos pe cei doi funcţionari amintiţi şi paza în autobuz a fost preluată de ostaşi sovietici.

[…] După un drum destul de lung, sub escorta celor două care blindate, am sosit la şcoala militară purtând numele lui Rakoczy Ferenc al II-lea. Aici eram de acum prizonieri. Ne-au interzis să discutăm între noi sau să intrăm unul în camera celuilalt. Coridoarele erau păzite de santinele înarmate. Era clar că ne aflăm în mâinile organelor de Securitate sovietice (Nagy: 2004,104 – 105).

La puţin timp după sechestrarea comisă sub patronajul direct al Moscovei, Valter Roman, membru al PMR pe care Nagy îl întâlnise de mai multe ori la Moscova la începutul anilor ’40, a încercat să îl convingă pe acesta să accepte domicilierea temporară în România, „până la normalizarea relaţiilor politice cu Ungaria”. Fostul prim-ministru a refuzat tranşant, temându-se cu siguranţă de o anchetă sovietică prelungită şi cu final anticipabil. „Am declarat că pe mine din

Ungaria mă pot scoate cu forţa, fiindcă pentru asta dispun de suficientă putere, dar consimţământul meu nu-l vor avea niciodată" (Nagy: 2004,105).

A doua zi, membrii „grupului Nagy" vor fi transportaţi cu avionul la Bucureşti, unde li se va fixa reşedinţa într-o vilă din staţiunea Snagov. Situaţia lor nu era deloc de invidiat: „eram deportaţi, sub pază armată şi sub supravegherea organelor de Securitate, izolaţi de lumea exterioară, izolaţi unii de alţii, cu o informare politică extrem de incompletă (fără radio, doar câteva ziare)" (Nagy:

2004,107). Notele informative erau redactate în limba maghiară, iar ulterior traduse în română. Personalul şi aparatura utilizată pentru urmărirea politicienilor maghiari şi a familiilor lor nu se evidenţiau însă prin profesionalism. „Diverse zgomote naturale, ca tusea, distrugeau textul înregistrat". În plus, „deţinuţii" vor reuşi să stabilească un mijloc de comunicare relativ facil, prin care vor înşela pentru lungi perioade de timp atenţia supraveghetorilor. „Bileţele scrise erau ascunse pentru multă vreme, neobservate de către agenţi, cu toate că aceştia percheziţionau cu regularitate apartamentele şi îmbrăcămintea" (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,610). Acum, Nagy va avea timp să reflecteze îndelung asupra evenimentelor care i-au schimbat viaţa. Va teoretiza „două accepţii" ale acestora. Prima,

asumată de către Gerő şi acoliţii acestuia împreună cu conducerea sovietică, consta în reprimarea violentă, cu mijloace tipic post-revoluţionar leniniste e a.jmişcărilor populare”, caracterizate invariabil prin apelativul „contrarevoluţionare”. Exista apoi a doua variantă de interpretare a revoluţiei maghiare, ca „mişcare populară revoluţionară” care, pentru a avea succes, trebuie ghidată de către partid înspre „dezvoltarea paşnică, echilibrată şi umană” în direcţia socialismului (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,75).

Pronunţându-se bineînţeles pentru această din urmă optică asupra revoluţiei, Nagy argumenta că, în eventualitatea în care „ar fi învins”, ceea ce era, aşa cum am observat, de-a dreptul imposibil, insurgenţa maghiarilor ar fi redat ideilor de „socialism, democraţie, independenţă, suveranitate” ceea ce le fusese răpit de către leninism post-revoluţionar, şi anume „adevăratul lor sens, esenţa lor marxistă” (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,117). Metodele rebarbative utilizate de Uniunea Sovietică în timpul lui Stalin în numele extinderii şi consolidării idealului revoluţionar au rezultat într-o dureroasă incompatibilitate între, pe de o parte, „independenţa naţională”, respectiv, pe de-a cealaltă parte, atractivitatea şi aplicabilitatea socialismului. „Aceasta este esenţa tragediei maghiare” scrie Nagy. „Scopul fundamental al

revoluţiei maghiare a fost acela de a căuta şi de a găsi calea aplanării acestei situaţii contradictorii şi de a realiza unitatea celor două idei" (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,118).

Din punct de vedere al implicării arbitrare a Moscovei în evenimentele care avuseseră loc în Budapesta, Nagy aprecia cu judiciozitate că sovieticii preferau o „Ungarie slăbită", dependentă de tutela sovietică şi utilizabilă pe post de semnal de alarmă pentru eventualele tendinţe independenţiste care şi-ar fi făcut loc în rândurile „democraţiilor populare" (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,121 – 122). Mai mult, aprecia fostul prim-ministru, „monopolul ideologic şi politic al P.C.U.S., care a ţinut în deplină dependenţă atât partidul, cât şi întreaga ţară", a obstrucţionat conlucrarea PMM cu „poporul" pentru a clarifica „problemele interne". Pe cale de consecinţă, imixtiunea sovietică „a constituit principalul motiv al catastrofei în Ungaria" unde partidul nu a fost, aşa cum prezenta propaganda guvernului Kádár, asaltat de către „contrarevoluţionari", ci „a stat de partea opoziţiei" care „a reprezentat" deci „majoritatea zdrobitoare a partidului" şi care a devenit astfel legitimă (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,126,124).

Pentru turnura sângeroasă a protestelor din octombrie, responsabilitatea îi aparţine categoric şi integral Uniunii Sovietice. Moscova ar fi trebuit

să ţină cont, opinează fostul premier, de situaţii similare care se consumaseră pe teritoriile unor „democraţii populare” în ultimii ani. În primul rând, de revoltele muncitoreşti petrecute la puţin timp după moartea lui Stalin în Berlinul de Est, apoi de tensiunile sociale ce îşi făcuseră loc în vara lui 1956 în Polonia, respectiv Ungaria. Toate acestea „au semnalat că greşelile politice fatale ale P.C.U.S. vor duce la un şir de catastrofe” (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,84). În ciuda semnalelor de alarmă reprezentate de aceste mişcări populare pentru puterea sovietică, nu se poate afirma că ele ar fi avut un rol premonitoriu, anticipând tragedia maghiară, mai ales că situaţia din Polonia nu a degenerat în adevăratul război care s-a purtat pe străzile Budapestei. Nagy generalizează aici dincolo de limitele acceptabilităţii ştiinţifice. Focarele revoluţionare mai sus menţionate au apărut şi s-au dezvoltat în circumstanţe diferite şi sub acţiunea unor factori similari, dar nu identici. Particularităţile fiecărui dintre aceste cazuri îi reflectă singularitatea. Sursele „catastrofei din Ungaria” rezidă, pe lângă factorul sovietic, cel puţin în aceeaşi măsură în deciziile sau absenţa deciziilor de la nivelul conducerii PMM în acele momente critice, aşa cum voi încerca să argumentez în continuare. Chiar Nagy recunoaşte că, „în ultima clipă, datorită acţiunii energice şi hotărâte a conducătorilor polonezi, P.C.U.S. Şi guvernul

sovietic au dat înapoi, astfel încât s-a putut evita lupta armată”. Ce a lipsit Ungariei pentru a se transforma în o a doua Polonie? Un partid şi o conducere de partid în stare să facă faţă crizei. „Numai unitatea tovarăşilor polonezi, unitatea conducerii partidului, unitatea partidului şi guvernului şi neînfricarea lor au făcut ca intervenţia armată a trupelor sovietice să nu mai aibă loc” (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,87). Şi un fler politic ca al lui Gomułka, aş adăuga, ceea ce omologul său maghiar nu a avut niciodată.

În continuare, Nagy recunoaşte rolul revoltelor de la Poznań asupra escaladării tensiunilor din Budapesta. „Evenimentele din Ungaria au izbucnit sub influenţa evenimentelor din Polonia, dintr-un sentiment de adâncă simpatie faţă de atitudinea partidului polonez şi faţă de tendinţa de independenţă polonează”. Acestea au fost intensificate de intervenţia discreţionară a unităţilor militare sovietice, în niciun caz de aşa-zisa „contrarevoluţie” orchestrată de către imperialişti; prin atitudinea lor, dar de data aceasta „Sub pretextul internaţionalismului proletar”, sovieticii au restabilit de fapt o conjunctură istorică din secolul XIX, centrată pe ambiţiile „ţarismului rus”, şi anume Sfânta Alianţă, alcătuită după războaiele napoleoniene din Austria, Ungaria şi Rusia imperială. Cu alte cuvinte, a fost repusă în drepturi o „sfântă alianţă socialistă”, condusă, la fel ca şi precedenta, de

propensiunea hegemonică a Moscovei (Hegedűs, Somlai în Rusan: 2000,141 – 142). Nagy se pronunţă categoric împotriva desemnării revoluţiei maghiare drept „contrarevoluţie" deşi, în ultimele zile din octombrie, admisese că aceasta fusese totuşi infiltrată de către forţe „reacţionare şi contrarevoluţionare" (Zinner: 1956,429).

Un aspect mai puţin cunoscut din biografia politică a fostului premier, şi unul care, ca şi altele pe care le voi trata în continuare, nu îi face cinste, rezidă în antisemitismul nedisimulat pe care l-a manifestat faţă de ceea ce va numi „clica Rákosi". Cuprinzând, pe lângă „pupilul favorit al lui Stalin, mai mulţi membri proeminenţi ai PMM, „Gerő, Farkas, Révai, Kovács, Nógrádi", „clica" era responsabilă în ochii lui Nagy de „înrăutăţirea relaţiilor economice cu ţările vecine-prietene" ca Cehoslovacia. Iugoslavia sau România. În ceea ce priveşte relaţiile cu ultima dintre aceste ţări, litigioasă chestiune a Ardealului predomina.

În 1947, la conferinţa de pace de la Paris, în loc să pună problema „în spirit socialist", Rákosi „a împins-o înspre naţionalismul burghez", fapt care „a împiedicat fundamental posibilitatea de a o rezolva". Nu numai în relaţiile internaţionale, ci şi în afacerile interne a comis „clica Rákosi" erori şi abuzuri care au lezat grav interesele Ungariei, era de părere Nagy. „Rolul hotărâtor l-a jucat fără îndoială faptul că erau evrei şi, pe deasupra, evrei veniţi de la Moscova. Ei au întors spatele maselor,

care la rândul lor, desconsiderându-i, şi-au manifestat ura faţă de ei, i-au socotit nişte agenţi străini care nu erau în stare să devină reprezentanţii intereselor naţionale maghiare şi cu atât mai puţin reprezentanţi ai sentimentelor naţionale maghiare”. Încercând să depăşească acest obstacol, „Clica evreiască a lui Rákosi a vrut să fie mai naţionalistă decât înşişi maghiarii şi a adus astfel ţării daune extraordinar de mari” (Nagy: 2004,97 – 98).

Cu siguranţă, argumentele lui Nagy conferă, la prima vedere, credit acelei teorii care operează cu distincţia „comunişti nativi”, patrioţi, dar împiedicaţi să – facă ceea ce trebuie” de către „comuniştii moscoviţi”, alogeni, şi de cele mai multe ori evrei. Chiar dacă este îmbrăţişată şi de o parte dintre cei care constituie obiectul ei de studiu, teoria nu este mai puţin caducă. Să ne amintim că Nagy a petrecut intervalul 1930 – 1944 la Moscova, întorcându-se în Ungaria odată cu Armata Roşie. Disputele interne din partidele comuniste est-europene în epoca postbelică nu au fost nicicând purtate de tabere constituite criteriul „nativi” *xersus* „moscoviţi”. Nu existau comunişti „nativi” şi „moscoviţi”, nestalinişti şi stalinişti. Toţi, fără excepţie, îi erau loiali lui Stalin, chiar şi Nagy, chiar dacă s-a dovedit ulterior mai puţin dogmatic decât alţi colegi de-ai să-i Nu a devenit Lavrenti Beria, temutul lider al NKVD-ului, primul care, la scurt timp după moartea

„generalissimului” să ceară reforme economice şi politice de o anvergură care l-a neliniştit chiar şi pe „reformistul” Hruşciov? Şi apoi, în ce consta – evreitatea” lui Rákosi şi a lui Gerő şi cum se reflecta la nivelul conduitei politice a celor doi? Ce ne-ar împiedica să punem incapacitatea lui Nagy de a soluţiona în mod paşnic criza maghiară pe seama faptului că fusese născut creştin de rit reformat? La o analiză atentă, conflictele din interiorul partidelor comuniste erau articulate de grupuri mult mai volatile, eterogene şi aflate într-o permanentă dinamică. Criteriul principal al diferenţierii acestora nu era nici naţional şi nici ideologic, ci personal. Tocmai de aceea, lupta pentru putere era una haotică, în care taberele aflate în conflict nu puteau fi bine delimitate deoarece se reconfigurau în permanenţă în funcţie afinităţile sau animozităţile fluctuante care îi animau pe protagonişti (Shafir: 1985,35).

Referitor la chemarea trupelor sovietice pentru restabilirea ordinii în 23 octombrie, Nagy se dezvinovăţeşte. „În acel moment, eu nu eram membru în B.P. (Biroul Politic, n.m.), nici în guvern. Această măsură i-a fost cerută de Gerő prin telefon lui Hruşciov, care a procedat în conformitate”. De abia la un interval de câteva zile a fost întocmită cererea oficială a guvernului maghiar de a fi asistat militar de către Moscova, iar Nagy, care, după cum ne amintim, redevenise prim-ministru o zi mai târziu, la 24 noiembrie, a

fost solicitat pentru a o semna. „Ceea ce eu am refuzat” continuă el. „Mai târziu, şi Kádár a recunoscut că nu a fost corect din partea lor să-mi ceară să semnez acel act, deoarece pe atunci nu eu, ci Hegedűs era preşedintele Consiliului de Miniştri”, responsabilitatea *de jure* pentru respectiva cerere revenindu-i astfel acestuia (Nagy: 2004,145).

În sfârşit, Nagy era convins că dacă, odată ajunsă în faţa clădirii Radiodifuziunii, mulţimii i s-ar fi satisfăcut cererea de a se difuza cele paisprezece puncte care vor deveni în scurt timp programul revoluţiei, sau dacă, imediat după ce a ţinut discursul din piaţa Parlamentului, s-ar fi adresat şi celor care înconjuraseră Radiodifuziunea, aducându-le la cunoştinţă că puterea este dispusă să facă publice revendicările lor la nivel naţional, „cei de acolo ar fi primit ideea cu un entuziasm uriaş, s-ar fi liniştit şi în felul acesta s-ar fi putut evita evenimentele sângeroase ce au urmat. Dacă nu s-a întâmplat aşa, răspunderea îi revine Biroului Politic, în primul rând lui Gerő Ernő şi Hegedűs András”. Dacă Nagy ar fi început apelul către manifestanţi tot cu „Tovarăşi!”, nu sunt sigur că ar fi avut succesul pe care îl anticipa. Pe acelaşi ton, acesta continuă, afirmând că „punctul de vedere că atacul împotriva Radioului a fost o acţiune contrarevoluţionară bine pregătită, organizată dinainte, nu corespunde realităţii şi este o

minciună ordinară (subl. m.)”. Acuzând abţinerea liderilor PMM de a participa la întâlniri cu revoluţionarii, în afară de el însuşi, Nagy va conchide că aceştia şi-au trădat misiunea şi au dat dovadă de „laşitate” şi de o conduită nedemnă pentru conducători comunişti. „Comportarea membrilor Biroului Politic în zilele evenimentelor din octombrie este o pată ruşinoasă şi marchează *falimentul moral al conducerii partiduluť* va scrie el cu obstinaţie. Verdictul? *În Ungaria, conducătorii comunişti au contribuit cel mai puţin la apărarea socialismului. Este o catastrofă morală ireparabilă. Şi aceste cadavre morale îndrăznesc acum să vorbească despre «trădarea guvernului Nagy Imre»*” încheia deosebit de virulent fostul prim-ministru ultimele pagini ale însemnărilor sale de la Snagov. Toate deciziile majore pe care acest guvern le luase se aflau în continuitate directă cu aspiraţiile poporului maghiar, nu obosea Nagy să repete, inclusiv, sau mai ales, proclamarea neutralităţii Ungariei prin retragerea din Organizaţia Tratatului de la Varşovia (măsură căreia acesta i se opusese iniţial) (Nagy: 2004,169 – 171, subl. m.; Granville, 2002,546).

Oricât ar fi fost de uşor pentru Nagy să îşi acorde un credit retroactiv prin supradimensionarea conexiunilor dintre deciziile cabinetului pe care îl conducea şi cerinţele revoluţionarilor în încercarea de a se erija în

postura de erou moral al evenimentului, meritele sale de a fi luat nişte hotărâri de o importanţă răsunătoare, fie şi la presiunea străzii mai degrabă decât din convingere, nu pot fi negate. Dar s-a convins Nagy oare, în singurătatea şi atmosfera meditativă de la Snagov, de „falimentul moral” al sistemelor comuniste în sine, nu numai a anumitor conducători ale acestora? Din notele sale ar reieşi că nu, deşi întrebării nu i se poate oferi un răspuns cert. Tocmai de aceea, o figură istorică de o complexitate ca a sa trebuie abordată cu multă precauţie analitică şi mare grijă pentru detalii. Altfel, riscăm mai mult ca sigur să ratăm întâlnirea, fie şi ineluctabil incompletă şi distorsionată de trecerea timpului şi de înceţoşarea treptată a contextului, cu cel care a fost Imre Nagy.

*

Pentru o mai bună înţelegere de ansamblu a evenimentelor petrecute în 1956 în cadrul „lagărului socialist”, deosebit de instructivă este o comparaţie între cele două focare revoluţionare: Polonia şi Ungaria. Există câteva motive bine conturate pentru care revoltele de la Poznań şi ulterior Varşovia nu s-au transformat în revoluţia budapestană şi invers. Ele ar putea fi grupate în două mari categorii: natura revendicărilor, respectiv caracterul şi comportamentul liderilor pe durata desfăşurării acţiunilor de protest.

Astfel, dacă cerinţele muncitorilor de la

Poznań au fost preponderent economice, cu o componentă politică mai puţin pronunţată, la Budapesta s-a întâmplat exact opusul. Cele paisprezece revendicări ale revoluţionarilor maghiari erau în primul rând politice, şi de abia în al doilea rând aveau o tuşă economică, fiind deci mai greu de satisfăcut de către un regim comunist, în care politicii îi sunt subordonate toate celelalte aspecte ale vieţii sociale. Apoi, Edward Ochab şi Biroul Politic al PMUP a fost prezent în ţară încă de la începutul tulburărilor, având timp deci să se familiarizeze cu ele şi să le ofere un răspuns cât de cât adecvat. Gerő şi colegii săi, pe de altă parte, fuseseră în Iugoslavia pentru a câştiga bunăvoinţa şi încrederea lui Tito, lăsând problemele domestice în plan secund. Ne amintim că s-au întors în ţară tocmai în ziua în care protestele fuseseră demarate la scară largă şi, în loc să facă eforturi, cum a fost cazul omologilor lor polonezi, de a manifesta o anumită înţelegere, dacă nu simpatie faţă de cauzele insatisfacţiilor populare, discursul radiodifuzat al lui Gerő a încins şi mai tare spiritele, prin sfidarea, condescendenţa şi totala incapacitate de a sesiza potenţialul fenomenului cu care PMM se confrunta. Mai departe, liderii polonezi nu au făcut apel la ajutor militar din partea Moscovei. Nici măcar nu s-a pus această problemă, pe când Gerő a recurs încă din prima seară la acesta metodă de soluţionare a problemei, fără ca nici

măcar să încerce surmontarea prin mijloace proprii a dificultăţilor apărute (Granville: 2002,528 – 529).

Lista diferenţelor continuă. În timp ce armata maghiară a fraternizat spontan cu revoluţionarii, trupele militare poloneze, dominate de ofiţeri sovietici, nu s-au confruntat decât la început, şi atunci sporadic, cu acest neajuns. Nu în ultimul rând, susţineau cu cinism Suslov şi Mikoyan, reprezentanţii Moscovei la Budapesta, asupra manifestanţilor maghiari s-a tras foarte târziu, permiţându-li-se deci implicit să se organizeze şi să prindă curaj. În Polonia, protestele au fost întâmpinate încă din faza incipientă cu foc armat, ceea ce a contribuit, mai mult ca sigur, la descurajarea multora dintre cei aflaţi pe străzi să persevereze în înfruntarea regimului (Granville: 2002,536 – 539).

Factorul personal este unul deosebit de important în ecuaţia politică a evenimentelor consumate în 1956 în lumea comunistă. Imre Nagy avea, în comparaţie cu Gomułka, un instinct politic mult mai estompat, fiind în schimb mai bine pregătit din punct de vedere teoretic. Dar elocinţa argumentativă, chiar dacă în spiritul marxism-leninismului, nu îi va fi de niciun folos lui Nagy în acele momente. Dimpotrivă, se poate conchide că „bucherismul” (orientare bazată pe teoretizarea excesivă a problemelor revoluţionare, „ruptă” deci de „viaţă”) l-a dezavantajat. Apoi, prezenţa şi

stăpânirea de sine a prim-secretarului polonez, care, el însuşi muncitor de meserie, a ştiut să gestioneze şi să tempereze mulţimea adunată pe străzile Varşoviei, şi a cărui poziţie a fost mult mai puţin stabilă decât se crede în general – a impresionat în manieră pozitivă conducerea de la Moscova, Hruşciov devenindu-i cu timpul unul din cei mai buni prieteni personali. Nu acelaşi lucru se poate spune despre Nagy, care, în ciuda charismei sale, a pierdut complet şi iremediabil controlul asupra situaţiei.

Cea mai importantă diferenţă între Polonia şi Ungaria în 1956 este însă una de natură internaţională. Gomułka, temându-se de revanşismul german şi conştientizând că, în absenţa garanţiilor Moscovei, ar putea fi periclitată graniţa vestică a Poloniei postbelice, care cuprindea acum o mare parte din fosta Prusie Orientală, nu a comis niciodată fatala imprudenţă de a da curs cererilor de proclamare a neutralităţii Poloniei şi a retragerii ei din Tratatul de la Varşovia. Chiar dacă sovieticii deciseseră să intervină pentru a doua oară în Ungaria înainte ca Nagy să procedeze în acest sens, gestul premierului maghiar nu putea decât să le confirme convingerea că au acţionat corect (Granville: 2002,543 – 563; Nagee; Donaldson: 1988,227 – 229).

După 1956, PMUP a început să restrângă treptat libertăţile civice pe care le instituise

pentru a putea face faţă protestelor şi a le atenua. În relaţiile cu Moscova va începe să manifeste un grad de autonomie tot mai ridicat, pe care, neoficial, îl va justifica mai ales în baza considerentelor de ordin domestic, şi anume tradiţionalele sentimente antiruse ale polonezilor (Schilling: 1964,13). Cu ocazia consfătuirii partidelor comuniste care a avut loc la Moscova în anul următor, delegaţia poloneză a afişat „o atitudine de concesii neprincipiale faţă de cercurile imperialiste", renunţând la teza leninistă clasică care postula implozia imperialismului ca urmare a contradicţiilor sale interne, fiind motivată de lipsa de dorinţă de a-şi compromite relaţiile comerciale cu anumite state occidentale, care demaraseră promiţător. De asemenea, polonezii nu se manifestau la fel de critic ca restul partidelor comuniste la adresa „revizioniştilor", noţiune prin care se făcea trimitere la „tovarăşii" iugoslavi. Aceştia, aşa cum urmează să vedem, avuseseră o atitudine ambivalentă faţă de revoluţia maghiară, fapt care a afectat încă o dată relaţiile dintre Belgrad şi Moscova, deşi nu la aceeaşi intensitate ca în timpul conflictului Tito-Stalin. „Dogmatismul" trebuia considerat la fel de periclitant ca şi „revizionismul" pentru comunismul internaţional, argumentau reprezentanţii Poloniei, care nu aprobau nici „tezele despre rolul Uniunii Sovietice în fruntea ţărilor socialiste şi ca centru al unităţii mişcării

comuniste internaţionale” (Cătănuş: 2004 a, 28).

Ungaria, pe de cealaltă parte, a avut o evoluţie diferită, dacă nu chiar opusă celei poloneze. Având ca obiectiv principal minimalizarea memoriei revoluţiei, prim-secretarul PSUM a introdus anumite concesii economice şi culturale, care nu erau însă constante, variind în funcţie de obiectivele pe termen scurt şi mediu ale regimului. Nu şi-a respectat însă promisiunea de a se manifesta indulgent şi cu clemenţă la adresa foştilor combatanţi anticomunişti, „iar procesele politice, deportările, arestările, şi execuţiile secrete, reminiscenţe ale regimului stalinist al lui Rákosi, au revenit încă o dată în prim-plan”. De asemenea, partidul însuşi a cunoscut metamorfoze majore: s-a birocratizat, pentru a fi cât mai sigur de sprijinul membrilor săi, coalizaţi şi de represiunea exercitată asupra foştilor revoluţionari, şi s-a distanţat progresiv de populaţie, căpătând tot mai mult caracteristicile unei secte religioase. În plan internaţional, pe de altă parte, Kádár a rămas unul dintre cei mai fideli aliaţi ai Uniunii Sovietice (Váli în György: 1966,86 – 107). Îi datora poziţia politică în care se afla lui Hruşciov personal, căutând deci să evite orice nemulţumire posibilă a Moscovei, spre deosebire de Gomułka, care avea susţinere în partid şi, parţial, şi la nivelul societăţii. Revoluţia din 1956 va rămâne însă pentru Kádár şi partidul pe care îl conducea un

moment inexpiabil, a cărui imposibilă surmontare va reprezenta o tară permanentă a comunismului maghiar, până în clipa sfârşitului său lipsit de glorie.

Am văzut cum noua formă de leninism pe care Moscova încerca să o impună „democraţiilor populare" s-a tradus prin amplificarea conflictelor politice din cadrul partidelor comuniste est-europene, fapt care le-a slăbit coeziunea, îacându-le şi mai vulnerabile în faţa ostilităţii populare. Încercând să facă faţă pretenţiilor ideologice ale centrului, păstrând în acelaşi timp cadrul leninismului post-revoluţionar – în ciuda existenţei unor importante curente proreformiste – regimurile din Polonia şi mai ales din Ungaria nu au mai găsit resursele necesare pentru a face faţă cu succes instabilităţii interne şi asaltului mentalităţii mic-burgheze", dominantă în societăţile pe care încercau să le conducă înspre viitorul comunist. În continuare vom vedea cum au reuşit comuniştii români să – simuleze" leninismul europenizat, menţinându-se în acelaşi timp cu fermitate pe poziţii leniniste post-revoluţionare.

4.4. Pe culmile „vigilenţei revoluţionare". Republica Populară România şi revoluţia maghiară

Pentru conducerea PMR, moartea lui Stalin nu a echivalat cu depăşirea moştenirii politice a acestuia. Dimpotrivă, Gheorghiu-Dej şi acoliţii săi, profund tributari, atât ideologic cât şi politic, *Welt ans chauung-ului* post-revoluţionar leninist, au

încercat să limiteze cât mai mult posibil impactul disputelor politice din interiorul eşalonului superior al PCUS asupra stabilităţii şi coeziunii conducerii române. Leninismul preeuropenizat şi destalinizarea au reprezentat pentru RPR, în cuvintele lui Kenneth Jowitt, „o perioadă de învăţare latentă şi de docilitate”, marcată de anumite transformări interne lipsite de entuziasm şi de temeri crescânde în legătură cu intenţiile hegemonului sovietic; nu se poate afirma însă, aşa cum o face Stephen Fischer-Galaţi, că în acest interval au fost puse bazele viitoarei „independenţe” de la începutul anilor ’60 (Jowitt: 1971,167; Shafir în Schöpflin: 1986,364 – 365; Fischer-Galaţi în London: 1966,265; Fischer Galaţi: 1998,157). Conducerea de la Bucureşti căuta să îşi asigure un spaţiu de manevră mai larg, este adevărat, dar supremaţia sovietică în lumea comunistă era afirmată convingător cu ocazia fiecărei manifestări publice. Iar în al doilea rând, România, prin permanenta sa apartenenţă la CAER şi Tratatul de la Varşovia, nu poate fi considerată decât o voce autonomă sau disidentă în cadrul blocului socialist, în niciun caz una independentă. În absenţa divergenţelor cu CAER, RPR ar fi devenit probabil o altă Polonie: naţional-comunistă în interior şi, în ciuda unor ocazionale opinii neagreate de către Moscova, indiscutabil fidelă scopurilor „internaţionalismului proletar” în exterior.

„Dintre toate guvernele Europei răsăritene, cel român era cel mai puţin afectat de convulsiile destalinizării” scrie Ghiţă Ionescu, fapt care reprezenta „o dovadă a apatiei şi slăbiciunii din P.M.R”. Dezavantajat de influenţa socială deosebit de slabă, aproape inexistentă, de care dispunea, dar şi de absenţa unei culturi marxiste autentice, care să îi ridice nivelul ideologic şi să ofere o aparenţă cât de cât decentă prestaţiilor sale care se doreau ştiinţifice, PMR s-a dovedit, paradoxal, tocmai din aceste cauze, mult mai capabil decât alte partide est-europene a face faţă provocărilor antrenate de către destalinizare. „Dacă el ar fi avut ceva rădăcini în popor, dacă ar fi fost cât de cât sensibil la curentele de opinie şi şi-ar fi dus lupta cu idei originale, corespunzătoare problemelor specific naţionale, atunci cu siguranţă ar fi fost mai vizibil afectat”. Bazându-se însă doar pe un instinct politic primitiv şi pe o totală dependenţă de Moscova – să nu uităm că, înainte de 1945, PCR era cel mai slab şi mai dezorganizat partid comunist din Europa de Est (Tănase: 2006,42) – „partidul comunist din România rămânea preocupat doar de un singur lucru – să rămână la putere” (Ionescu: 1994,291 – 292). Cu alte cuvinte, şocul destalinizării nu a fost perceput în RPR la nivel ideologic, valoric, nu a reprezentat, ca pentru alţi comunişti, o turnură bruscă şi dureroasă, o abatere de la moştenirea veridică a marxism-leninism-stalinismului, şi nu a avut, în

definitiv, pe cine să dezamăgească: legitimată doar printr-un surogat ideologic, elita politică de la Bucureşti, alcătuită într-o proporţie zdrobitoare din persoane cu o educaţie care nu depăşea cele patru clase elementare, a fost pur şi simplu speriată de noua orientare sovietică, fiind preocupată exclusiv de aferentele măsuri de precauţie care i-ar fi permis să supravieţuiască acestei încercări, percepută ca zguduitoare doar pe filieră politică.

Leninismul preeuropenizat cuprinde câteva evenimente internaţionale care îşi vor lăsa amprenta asupra întregii evoluţii a comunismului românesc. În

1955, Uniunea Sovietică şi Austria semnează, la zece ani de la încheierea celui de al Doilea Război Mondial, tratatul de pace prin care ultima devine stat neutru. Prin urmare, trupele sovietice sunt retrase de pe teritoriul său, iar necesitatea menţinerii lor în România şi Ungaria, ţări în care contingentele Armatei Roşii asigurau conexiunile logistice cu trupele din Austria, dispare. Pentru a contracara însă potenţială ameninţare a NATO, organizaţie militară apărută în 1949, Moscova decide crearea unei organizaţii similare împreună cu o mare parte a statelor comuniste. Apare astfel OTV, organism care justifica prezenţa Armatei Roşii pe teritoriile statelor „frăţeşti” prin necesitatea contracarării unei eventuale ameninţări din partea „lagărului imperialist”

(Ionescu: 1994,263 – 264). Apoi, după mulţi ani de eşecuri repetate care frustraseră regimul, accentuându-i insecuritatea internă şi externă, RPR este finalmente admisă în ONU (Ionescu-Gură: 2006,69 – 80; Nistor: 2006,236; Georgescu: 1993,144). În cadrul acestei organizaţii, Bucureştiul se va dovedi un suporter deosebit de activ al Uniunii Sovietice între a doua jumătate a anilor ’50 şi începutul anilor ’60 (Weiner: 1984,40 – 41), contrazicând încă o dată teoriile care plasează perioada germinativă a disidenţei româneşti în raport cu „lagărul socialist” în perioada post-stalinistă.

O dovadă clară a dezorientării produse la Bucureşti de către noile mutaţii din ecuaţia politică a Kremlinului rezidă în tardivitatea organizării Congresului al doilea al PMR. Întârziat aproape patru ani sub diferite pretexte, evenimentul, produs în toamna anului 1955, consacră revenirea lui Gheorghiu-Dej în postul de prim-secretar al partidului după ce, începând cu aprilie 1954, această poziţie i-a revenit lui Gheorghe Apostol, un apropiat al dictatorului român (Ionescu: 1994,266; Fischer-Galaţi: 1998,162 – 163; Deletant: 2001,192 – 193; Troncotă: 2006,126). Liderul PMR recursese la această stratagemă sub influenţa directă a metamorfozelor petrecute la nivelul conducerii sovietice. Dacă în septembrie 1953 Nikita Hruşciov devenise prim-secretar al PCUS, postul

de premier nu i-a mai revenit, ca în perioada post-revoluţionar leninistă, tot lui, ci lui Gheorghi Malenkov, membru al Biroului Politic şi orientat înspre reforme a căror amploare l-a neliniştit pe Hruşciov însuşi. Acesta a reuşit să îl înlăture în 1955 şi să-l numească în locul său pe Nikolai Bulganin, un docil executant al ordinelor hruşcioviste. Lui Gheorghiu-Dej nu i-a scăpat semnificaţia acestui gest, care sugera o reîntoarcere cosmetizată la concentrarea puterii politice în mâinile unui singur decident, aşa cum se întâmplase înainte de 1953. Pe cale de consecinţă, a redevenit, formal, prim-secretar al PMR, încredinţându-i funcţia de prim-ministru apropiatului său Chivu Stoica (Ionescu: 1994,66; Fischer-Galaţi: 1967,54; Betea: 1997,127).

Un amănunt care scapă multor analize de specialitate este acela că, până la al doilea Congres PMR, poziţia lui Dej a fost mult mai precară decât se consideră în general. O parte din ataşaţii americani şi britanici de la Bucureşti au remarcat acest aspect, precum şi atitudinea condescendentă pe care o manifestau faţă de prim-secretarul PMR anumiţi oficiali sovietici. De abia după ce Hruşciov s-a impus în raport cu competitorii săi politici şi, presat de chestiuni internaţionale deosebit de importante ca semnarea tratatului de neutralitate cu Austria şi crearea OTV, l-a asigurat, cel puţin temporar, pe Gheorghiu-Dej că îşi va păstra postul, cu ocazia

unei vizite efectuate la Bucureşti – numai după obţinerea acestei garanţii s-a simţit liderul român suficient de încrezător pentru a organiza Congresul (Ţârău: 2005,456 – 457; Fischer-Galaţi: 1967,51). Însă testul principal pentru convingerea Moscovei de fidelitatea sa a fost susţinut de Gheorghiu-Dej cu ocazia revoluţiei maghiare, împrejurare în care acesta s-a arătat deosebit de zelos şi de docil în sprijinirea prin orice mijloace posibile a Armatei Roşii care îi zdrobea pe insurgenţii maghiari, mai ales că regimul de la Bucureşti se număra printre beneficiarii direcţi ai intervenţiei sovietice (Tismăneanu: 2005,191).

Efectele noului curs s-au făcut simţite în România mai degrabă la nivel economic decât politic. Sovieticii erau nemulţumiţi de accentul disproporţionat pe care PMR îl acorda industriei grele în detrimentul agriculturii sau a industriei de consum. „Industrializarea socialistă”, deşi nu atât de accentuată ca şi în cazul altor state est-europene, ca de exemplu Ungaria, reprezenta totuşi principala direcţie a politicii economice româneşti (Apostol în *Probleme*... 1962,43 – 89; *Să ne cunoaştem*... 1961,189 – 232). Un articol scris de fostul vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri Gheorghe Apostol în 1962, la aproape un deceniu de la demararea noului curs, confirmă obstinaţia cu care PMR a continuat acest proces care a devenit, după cum urmează să constatăm, unul din principalii factori ai deteriorării

raporturilor sovieto-române. Analizând „noua etapă în care a păşit ţara noastră”, aceea a „desăvârşirii construcţiei socialismului”, Apostol argumenta că „una din sarcinile de bază, de care depinde dezvoltarea neîntreruptă a întregii economii şi creşterea permanentă a bunăstării poporului, este *continuarea în ritm susţinut a industrializării ţării, acordându-se prioritate industriei grele, cu pivotul ei – industria constructoare de maşini*” (Apostol în *Probleme*… 1962,43 subl. în orig.).

Concomitent cu „industrializarea socialistă”, Moscova critica şi proiectul canalului Dunăre-Marea Neagră, sistat în scurt timp ca urmare a acestor sesizări. Sovromurile (societăţi economice cu capital mixt, sovietic şi român, a căror beneficii erau integral însuşite de către Moscova) sunt de fiinţate începând cu 1954. Responsabilizând mai mult sau mai puţin direct conducerea sovietică pentru neajunsurile economice pe care le înregistra, RPR va solicita un însemnat împrumut financiar, din care i se va acorda însă aproximativ 50%. În plan politic, procesul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, cel mai lung din istoria proceselor politice staliniste, va fi finalizat în 1954 prin condamnarea inculpatului la pedeapsa capitală. Pătrăşcanu nu mai reprezenta de mult timp o ameninţare reală pentru Dej, opinează Vasile Buga. Însă, în contextul insecurităţilor antrenate de către noua orientare a conducerii PCUS, acesta

a decis să nu îşi asume niciun fel de risc. Sovieticii au fost ţinuţi la curent în permanenţă, deşi nu au intervenit direct în derularea procesului (Buga: 2004,95 – 116). Apare întrebarea: de ce a fost totuşi executat Pătrăşcanu dacă nu mai reprezenta cu adevărat un competitor politic serios pentru Gheorghiu-Dej? I se poate răspunde satisfăcător printr-o altă întrebare: de ce ar fi atras Dej atenţia asupra sa printr-un proces şi o sentinţă tipic post-revoluţionar leniniste în scurtul interludiu post-stalinist, dacă nu îl considera pe fostul ministru de justiţie un real pericol?

Raportul secret prezentat de către Nikita Hruşciov la la XX-lea Congres al PCUS a „debusolat" profund conducerea PMR, care nu a formulat o poziţie oficială referitor la acesta timp de o lună de zile. De abia la sfârşitul lui martie a fost condamnat, şi numai într-un cadru restrâns, cultul personalităţii lui Stalin, care, se afirma, afectase grav eficienţa şi atractivitatea PCUS şi a mişcării comuniste internaţionale, în general. Au fost menţionate cu această ocazie şi o serie de excese ale Securităţii, dar numai în perioada în care Teohari Geogescu fusese ministru de Interne. Astfel, printr-o abilă manevră politică, responsabilitatea pentru implementarea principiilor staliniste în RPR este transferată asupra „deviatorilor de dreapta" sau a „fracţionişţilor" neutralizaţi în 1952: Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu (Deletant:

2006,137 – 136; Deletant: 2001,194 – 195; Haupt: 1968,674 – 675; Mary Ellen Fischer: 1989,50; Fischer-Galaţi: 1967,58; Cătănuş în Cătănuş, Buga: 2006,120 – 121; Stanciu: 2009,130). În 1960, *Lecţii[le] în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.* subliniau foarte clar faptul că

Fracţioniştii au încălcat principiul muncii colective, au încercat să se ridice deasupra partidului însuşi, au calomniat sistematic conducerea partidului, au negat rolul Comitetului Central şi au practicat pe scară largă cultul personalităţii, proslăvirea propriei lor persoane (sic!). Ei s-au înconjurat de tot soiul de elemente străine, mic-burgheze, declasate, care se prosternau în faţa lor, îi tămâiau şi-i adulau. Ei duceau o politică de înăbuşire a criticii, de cultivare a ploconelilor şi servilismului, de încălcare sistematică a liniei şi hotărârilor partidului în cele mai importante probleme, încercând să se suprapună partidului, conducerii sale {*Lecţii*... 1960,620).

Motto-ul destalinizării româneşti va fi astfel ilustrat de afirmaţia „Noi nu avem pe nimeni de reabilitat”, care se dorea a fi o dovadă a imenselor calităţi politice şi umane ale lui Gheorghiu-Dej, care ocrotise, pasămite, partidul de ravagiile unor epurări discreţionare şi injuste.

Prin intrigi şi calomnii, fracţioniştii căutau să întreţină o atmosferă de bănuieli şi suspiciuni faţă de cadrele de bază, devotate, ale partidului,

duceau o politică de lovire, înjosire şi timorare a cadrelor cinstite şi devotate care se opuneau politicii lor aventuriste, antipartinice, căutau să le defăimeze, să le discrediteze, în scopul izolării şi înlăturării lor. Aceste elemente duşmănoase, descompuse au încercat să determine organizarea unor represiuni împotriva unor cadre de bază ale partidului, să împingă la acte judiciare ilegale împotriva lor. Partidul a opus însă o rezistenţă hotărâtă acestor încercări provocatoare şi a reuşit să împiedice luarea de măsuri represive, de exterminare a cadrelor de partid. *Cadrele de partid au fost apărate şi salvate*. (*Lecţii*... 1960,621; subl. m.).

În raportul prezentat şedinţei plenare a Comitetului Central al PMR, desfăşurată între 23 şi 25 martie 1956, Gheorghiu-Dej afirma că, simultan cu creşterea „victoriilor" poporului sovietic condus de către PCUS, „au început să se manifeste tot mai pronunţat în activitatea lui Stalin acele trăsături care, cu timpul, s-au transformat într-un cult al persoanei sale". Eludând conducerea colectivă, pe care Lenin o susţinuse fără echivoc, „Foarte multe hotărâri importante erau luate de I.V. Stalin de unul singur, fără Biroul Politic, fără Comitetul Central. Conducerea colectivă era astfel substituită prin conducere unipersonală". Modelată după raportul citit de Hruşciov la Congresul XX al PCUS, cuvântarea lui Dej insista asupra abrogării de

către Stalin a practicilor leniniste ce vizau reintegrarea comuniştilor „rătăciţi”, prin „convingere” şi „educare”, în sânul partidului – în favoarea unor metode represive, de natură să slăbească, nu să consolideze rolul conducător şi puterea partidului ca forţă motrică a revoluţiei mondiale. Erau admonestate apoi „ruperea lui Stalin de viaţă”, încetarea deplasărilor acestuia în „vizite de lucru”, singura metodă prin care se puteau audia direct problemele muncitorilor şi forma o părere cât mai adecvată şi realistă despre nevoile şi aspiraţiile „celor ce muncesc” (Tudor, Cătănuş: 2001,31 – 33).

„Cultul personalităţii încătuşa gândirea creatoare, ducea la stagnare în domeniul ideologic, făcea să întârzie luarea de hotărâri dictate de nevoile vieţii”, continuă Dej. Nu erau omise nici erorile de care Stalin se făcuse vinovat cu ocazia invadării Uniunii Sovietice de către Germania nazistă, când acesta, „în ciuda unor avertismente numeroase, a ignorat primejdia iminentă a agresiunii hitleriste, ceea ce a dus la înfrângeri grele, la mari pierderi de vieţi omeneşti, de teritorii şi de resurse, în prima perioadă a războiului”. Nu a ezitat însă, după finalizarea conflagraţiei şi victoria sovietică, să se erijeze în postura „geniului militar” care a făcut posibil acest lucru, ignorând astfel sau minimalizând rolul armatei, al partidului şi al însuşi poporului sovietic, a căror determinare şi

sacrificii supraomeneşti coroborate au condus la succesul militar şi ideologic asupra Reich-ului nazist (Tudor, Cătănuş: 2001,33,35).

Conştientizând situaţia delicată în care se afla, Dej a făcut tot posibilul pentru a limita efectele destalinizării şi a canaliza nemulţumirile societăţii şi ale unora dintre colegii săi de partid cât mai departe de persoana sa, orientându-le ferm în direcţia fostelor sale victime, a căror blamare ritualică nu avea nicio implicaţie pentru stabilitatea conducerii PMR, obiectivul central al prim-secretarului român. Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, care participaseră împreună cu Dej la Congresul XX al PCUS, începuseră să lanseze o serie de critici la adresa practicilor post-revoluţionar leniniste şi a cultului personalităţii acestuia, urmărind să îl compromită şi să îl înlăture din funcţie. Neobţinând, aşa cum urmează să vedem într-o altă secţiune a tezei, un sprijin consistent din partea conducerii partidului, cei doi nu şi-au îndeplinit obiectivul, fiind înlăturaţi din Biroul Politic. Vor fi transformaţi retroactiv în apendice al „grupului Pauker”, şi acuzaţi că nu urmăriseră altceva decât să discrediteze şi să submineze conducerea partidului.

Iată cum încerca să justifice liderul PMR, în 1961, cu ocazia unei şedinţe a Biroului Politic în care se trasaseră direcţiile principale ale imediat următoarei plenare a Comitetului Central, absenţa unei reacţii ferme şi consistente a RPR în raport

cu fenomenul destalinizării:

[…] pe noi toţi ne-a emoţionat, ne-au frământat lucrurile acestea. Noi toţi am fost educaţi de partidul nostru în spiritul respectului şi dragostei pentru Uniunea Sovietică, pentru Partidul Comunist al Uniunii Sovietice. Vreme îndelungată […], pe măsură ce Stalin înlocuia partidul etc. etc., comuniştii din toată lumea vedeau în persoana lui Stalin însuşi P.C.U.S., îl confundau cu P.C.U.S.

A spune astăzi că am văzut altfel lucrurile atunci cred că nimeni nu poate să facă, n-am proceda cinstit. Atunci nimeni nu şi-a putut da seama, abia la Congresul al XX-lea au ieşit la iveală toate lucrurile acestea. Este de înţeles de ce a putut să provoace anumită frământare într-un loc sau altul. Întotdeauna când se pun în faţa partidelor asemenea probleme de mare importanţă nu se înţeleg dintr-odată. Sigur, nu în mod negativ arătat, adică că (sic!) este nevoie de adoptare, de însuşire, de a ne da seama pe deplin (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006,120).

Mai mult, Nicolae Ceauşescu îi luă în oarecare măsură chiar apărarea fostului dictator sovietic, care va reprezenta pentru el modelul politic prin excelenţă. „Trebuie, fără îndoială”, afirma acesta, „să luăm atitudine şi să tragem toate învăţămintele din abuzurile, din ilegalităţile cu care nimeni nu poate fi de acord. Mie îmi este greu să spun că acum, şi consider că nici n-ar fi

just ăă spunem, că trebuie să dăm totul la o parte şi să nu ţinem seama de ceea ce s-a făcut bun”. Din acest punct de vedere, Ceauşescu va relua teoria post-stalinistă a culpabilizării lui Beria şi a asociaţilor să-i pentru cele mai grave erori şi abuzuri petrecute în Uniunea Sovietică în special după 1945 (Neagoe-Pleşa. Pleşa: 2006,266 – 267).

Gheorghiu-Dej a încercat să eludeze temerile pe care le avea cu privire la noua orientare politică a Mosocovei. Precaut, observând conflictele cauzate de către măsurile reformiste ale lui Hruşciov în interiorul elitei politice maghiare şi poloneze, acesta „a sporit contactele cu centrul moscovit, dând asigurări că el este liderul potrivit să implementeze politica preconizată de Congresul al XX-lea”. Mai mult, a pretins că l-a susţinut pe prim-secretarul sovietic împotriva competitorilor politici, cei doi abordând aceste aspecte în august 1955, cu ocazia unei vizite oficiale a lui Hruşciov la Bucureşti (Tănase: 2006,141; Jowitt: 1971,171) [7]. De ce pe el şi nu pe Molotov, de exemplu, de care cu siguranţă se simţea mult mai apropiat din punct de vedere ideologic? Aş răspunde la această întrebare în felul următor: datorită instinctului politic înnăscut al lui Dej, care intuise probabil cine va deveni noul lider incontestabil al Uniunii Sovietice, dar şi

7 De fapt, aşa cum afirmă Stelian Tănase, Dej a evitat să se implice direct în lupta pentru putere din interiorul Kremlinului post-stalinist, deci mai degrabă nu s-a pronunţat ferm în favoarea lui Hruşciov. Vezi Tănase: 2006.

datorită faptului că nu s-a implicat niciodată direct în competiţia pentru putere care se desfăşură în interiorul Kremlinului post-stalinist. Nu ca urmare a unei preferinţe speciale pentru Hruşciov, cum susţine Kenneth Jowitt. Acesta afirmă că cei doi conducători împărtăşeau o serie de trăsături comune: acelaşi background socioeconomic (ambii erau muncitori), o atitudine de intransigenţă faţă de intelectualitate şi o încredere „ortodoxă" în beneficiile industriei grele (Jowitt: 1971,171 – 172). Nu consider aceste argumente ca oferind o bază consistentă pentru ipoteza unei consonanţe între Dej şi Hruşciov. Prim-secretarul PMR nu avea niciun motiv pentru a îl aprecia pe omologul său sovietic şi, pe măsură ce principalele momente ale evoluţiei politice ale acestuia se vor consuma, dispreţul lui Dej faţă de succesorul lui Stalin se va amplifica în consecinţă. „Dej n-avea deloc consideraţie pentru Hruşciov. Îl socotea superficial, pripit. Cred că şi faptul că a ridicat problema cultului personalităţii l-a făcut pe Dej să-l desconsidere. Realmente, nu-l suporta", îşi aminteşte Alexandru Bârlădeanu, care încheie cu o totală lipsă de ambiguitate: „Eu l-am auzit chiar înjurându-l" (Betea: 1997,128). Se prea poate ca Dej să fi ezitat în susţinerea lui Molotov şi datorită unor considerente de ordin personal, şi anume a modului arogant şi condescendent cu care fusese tratat de către acesta în câteva ocazii (Ţârău: 2005,460).

În variantă românească, destalinizarea a însemnat deci o cimentare a elitei politice, unită de dezideratul păstrării propriei poziţii şi a respingerii voalate a unora dintre principiile adoptate în Uniunea Sovietică la al XX-lea Congres al PCUS (Dumitriu: 1961,17 – 18). Chiar dacă, formal, Dej se declarase de acord cu criticarea cultului personalităţii şi contracararea efectelor politice ale acestuia, nu ezita în schimb să insiste, pentru a se proteja, asupra condiţiilor diferite existente în RPR, pe de o parte, şi în Uniunea Sovietică, pe de cealaltă parte (Frunză: 1990,426). Relativizând problema, prim-secretarul PMR urmărea să evite cu orice preţ asimilarea sa unui „mic Stalin”. Nu în ultimul rând, deşi aparent Dej a fost de acord şi cu invalidarea tezei post-revoluţionar leniniste conform căreia lupta de clasă devine tot mai intensă pe măsură ce „construirea socialismului” avansează, în practică atrăgea însă atenţia că „atâta vreme cât la noi în ţară există rămăşiţe ale claselor exploatatoare, atâta vreme cât cercurile imperialiste agresive uneltesc împotriva păcii şi independenţei popoarelor, duşmanul de clasă va căuta şi pe viitor să lovească în regimul democrat-popular”. Pe cale de consecinţă, în vederea surmontării acestui pericol, regimul era îndemnat să manifeste o „neslăbită vigilenţă” (Tudor, Cătănuş: 2001,39 – 40).

Partidul s-a unit în jurul lui Gheorghiu-Dej,

fidelitatea faţă de persoana sa reprezentând tot mai mult condiţia necesară pentru avansarea în ierarhia PMR (Haupt: 1968,676). „Hruşciov făcuse o eroare de calcul, socotind că Dej putea fi înlăturat cu uşurinţă sau înlăturat, în general”, conchide Victor Frunză. În decursul timpului, prim-secretarului sovietic i-ar fi devenit tot mai clar „că P.M.R. avea în frunte un conducător perfect stăpân pe situaţie şi că fără să fi fost un teoretician de valoare”, întocmai ca şi Hruşciov, „Dej era un practician al socialismului de tip sovietic, greu de dovedit” (Frunză: 1990,425). Dar Dej nu a fost deloc „perfect stăpân pe situaţie”. Dimpotrivă, între 1954 şi 1955 poziţia sa politică a fost, aşa cum am observat, caducă. A fost însă avantajat de absenţa unor contestatari puternici din interiorul partidului, de neimplicarea directă în susţinerea vreunui protagonist al luptei pentru putere petrecută în interiorul Kremlinului şi de o conjunctură internaţională favorabilă (semnarea de către Moscova a tratatului de neutralitatea cu Austria şi crearea OTV), care a abătut pentru moment atenţia noului lider de la Moscova, Nikita Hruşciov, de la conducerea PMR. Surprinzător, ralierea în jurul prim-secretarului PMR (cu excepţia lui Constantinescu şi Chişinevschi) a fost suficientă pentru a feri partidul, în mare măsură, de presiunile sovietice în vederea unor schimbări la nivelul conducerii şi de cutremurul politic din Ungaria care, avându-şi epicentrul în dezvoltarea

procesului de destalinizare, a reprezentat cea mai mare provocare cu care „lagărul socialist” se confruntase până în acel moment.

„Clica aflată la conducerea Partidului Comunist Român a fost întotdeauna caracterizată de precauţie, discreţie şi o utilizare şireată a armei terorii; probabil că de aceea este singura conducere de Partid care a supravieţuit morţii lui Stalin” scria, la câţiva ani după consumarea revoluţiei maghiare şi la un an după ce reuşise să fugă în Occident scriitorul Petru Dumitriu (1961,17). Într-adevăr, conducerea de la Bucureşti reuşise, datorită unui complex de împrejurări deja menţionat, să facă faţă provocărilor leninismului preeuropenizat. Va surmonta până la urmă şi dificultăţile generate de procesul de destalinizare, dintre care cu siguranţă cea mai ameninţătoare pentru regim a constat în proximitatea şi efectele contaminante ale revoluţiei maghiare.

Când primele proteste ale studenţilor şi muncitorilor români au început să îşi facă loc în marile oraşe ale ţării (Bucureşti, Timişoara, Cluj), Gheorghiu-Dej se afla într-o vizită oficială în Iugoslavia. S-a discutat cu această ocazie, printre altele, şi despre demararea proiectului hidroelectric Porţile de Fier, dar lucrările pentru construirea defileului vor trebui să mai aştepte câţiva ani. Până atunci însă, atât Tito cât şi Dej erau tot mai îngrijoraţi de turnura pe care o luau manifestaţiile din Ungaria vecină. După cum vom

vedea, aveau şi de ce. Primsecretarul PMR şi-a întrerupt deci vizita şi s-a întors în grabă la Bucureşti la data de 29 octombrie, îngrijorat de faptul că situaţia ar putea scăpa uşor de sub control, aşa cum se întâmplase la Budapesta (Deletant: 2006,141; Calafeteanu:

2003,374; Stanciu: 2008,120).

A doua zi apărea o hotărâre semnată atât de Comitetul Central al PMR, cât şi de Consiliul de Miniştri, prin care, „Ţinând seama de agravarea situaţiei din Republica Populară Ungară, cât şi în vederea asigurării ordinii şi liniştii pe teritoriul RPR" se instituia un Comandament General, compus din Nicolae Ceauşescu, Emil Bodnăraş, Alexandru Drăghici şi generalul Leontin Sălăjan. Beneficiind de puteri extraordinare (avea în subodine Armata şi forţele Ministerului de Interne), Comandamentul era „însărcinat cu luarea tuturor măsurilor necesare asigurării ordinii depline pe întreg teritoriul al RPR" (Lungu, Retegan: 1996,149 – 150). În aceeaşi zi, Moscova emitea un comunicat despre „relaţiile dintre statele socialiste" în care insista asupra bazelor „egale" şi a „respectului reciproc" pe care se fundamentează acestea. Foarte important, documentul făcea referire la două chestiuni care interesau în mod direct conducerea de la Bucureşti: punerea în discuţie a staţionării trupelor sovietice pe teritoriul statelor membre a OTV şi totodată problema retragerii consilierilor

sovietici din aceleaşi state (Zinner:
1956,485 – 489). Se pare că primul aspect, care va fi tratat într-o secţiune specială a dizertaţiei, fusese abordat într-o discuţie informală cu Hruşciov încă din 1955, dar evenimentele din Polonia şi Ungaria îl plasaseră, cel puţin temporar, într-un con de umbră. Oricum, Bucureştiul era interesat în cel mai înalt grad de aceste chestiuni. Delegaţia care urma să participe în curând la o întâlnire a Comitetului Politic Consultativ al OTV a fost instruită să facă public faptul că „Guvernul RPR nu consideră necesară staţionarea de trupe sovietice pe teritoriul RPR, iar prin retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul RPR s-ar lua din mâna elementelor duşmănoase din interior şi a celor din exterior un mijloc de a crea agitaţie antisovietică” (Lungu, Retegan: 1996,148). O interpretare ingenioasă, care deplasa beneficiile acestui gest dinspre Bucureşti înspre Moscova, dar care se va concretiza abia peste alţi doi ani.

Măsurile luate de către conducerea de partid şi de stat pentru prevenirea extinderii sentimentelor revoluţionare din Ungaria vecină pe teritoriul Transilvaniei şi al României în general au fost deosebit de dure. Paza de frontieră a fost suplimentată, civililor nemaflindu-le permis, indiferent de motiv, să călătorească pe tritonul RPU. De asemenea, corespondenţa şi publicaţiile maghiare au fost interzise, pentru a nu inflama

starea de spirit a populaţiei române, care începuse deja să fie „nesănătoasă”. Sediile radiodifuziunilor şi a centrelor de comunicaţii, *čai* şi locaţiile care adăposteau sediile PMR au fost puse sub protecţia forţelor se ordine (Boca: 2001,115; Stanciu: 2010,44 – 45).

Cele mai mari temeri ale autorităţilor se îndreptau către studenţi şi intelectuali. Recunoscând că în cămine condiţiile de cazare, la fel ca şi calitatea ŕsranei servite în cantinele studenţeşti, lasă de dorit, partidul sublinia necesitatea remedierii acestor neajunsuri dar şi intensificarea activităţilor cu caracter politic printre studenţi (Retegan: 1995 a, 122; Boca în Jela, Tismăneanu: 2006,169 – 195). Alte doleanţe ale studenţilor constau în prezenţa obligatorie la cursuri, precum şi obligativitatea studierii limbii ruse şi a marxism-leninismului. Într-un discurs ţinut a Cluj în vederea diminuării nemulţumirilor studenţeşti, Miron Constantinescu, viitorul ministru al Educaţiei, se dovedea flexibil în ceea ce priveşte primul ispect, obligativitatea participării la cursuri, nefăcând în schimb nicio concesie revendicării de renunţare la predarea marxism-leninismului în universităţi: „neitsuşirea concepţiei materialismului dialectic şi istoric lipseşte pe student de o viziune de ansamblu a lumii”. Mai mult, promotorii unei astfel de atitudini „au concepţii duşmănoase socialismului, vor să înlocuiască educaţia materialistă cu

rropovăduirea idealist-mistică” (Lungu, Retegan: 1996,214). Într-adevăr, mişcările studenţeşti au fost cele mai organizate acţiuni de protest din România acelui an, la care PMR a răspuns cu o suită de măsuri a căror represivitate a rămas la cote înalte chiar mult timp după înfrângerea revoluţiei şi stabilizarea situaţiei din Ungaria. Ne vom opri asupra protestelor studenţilor, mai ales a celor din Timişoara, cele mai intense dintre toate centrele universitare, imediat după evaluarea consecinţelor sociale şi economice pe care revoluţia maghiară le-a indus 3 i România.

În timpul în care insurgenţii maghiari luptau împotriva Armatei Roşii şi i propriilor conducători, „Bucureştiul dădea impresia unui oraş mut şi abandonat”, îşi aminteşte Petru Dumitriu. „Noaptea nu era nimeni pe stradă cu excepţia patrulelor de poliţie dotate cu arme automate uşoare şi civili siniştri, întotdeauna perechi, care duhneau a poliţie secretă de la kilometri distanţă” (Dumitriu: 1961,18). O atmosferă apăsătoare, menită să descurajeze orice manifestări de frondă împotriva regimului. Însă PMR a încercat de asemenea să câştige populaţia de partea sa, nu numai să o intimideze. Stau mărturie creşterile salariale şi aprovizionările cu alimente pe care partidul le-a pus de urgenţă în practică (Lungu, Retegan: 1996,78; Boca: 2001,132; Duică: 2006.38 – 39.41; Anton: 2007,99), amintindu-şi subit de lipsurile a căror prezenţă devenise, cu

trecerea anilor, tot mai puţin suportabile pentru populaţie.

Un factor care ar fi temperat într-o anumită măsură contagiozitatea revoluţiei maghiare în România, susţin istorici ca Florin Constantiniu sau Alexandru Ghişa, a constat în pretenţiile emise cu această ocazie asupra Transilvaniei. Pe străzile Budapestei începuseră să fie văzute „hărţile «Ungariei Mari»", iar în centrele de învăţământ superior din capitala maghiară „se lansase ideea introducerii în programul revoluţiei a unui punct distinct – unirea Transilvaniei cu Ungaria", revendicări care nu puteau trece neobservate în România (Ghişa: 2006,28). Într-adevăr, populaţia maghiară din această provincie, la fel ca şi cea română, de pe întreg teritoriul ţării de altfel, a fost receptivă la evenimentele din Ungaria, confirmând astfel temerile PMR, care a luat numeroase măsuri de securitate în vederea prevenirii unei revoluţii române (Bottoni în Cătănuş, Buga: 2006,381 – 385). Pe de altă parte însă, este total improprie considerarea revizionismului ca unul dintre principalele imbolduri ale revoluţiei maghiare. Aşa cum remarcă şi Andor Horváth sau Tibor Méray, în documentele oficiale ale revoluţiei maghiare nu există referinţe iredentiste la problema Transilvaniei (Horváth în Jela, Tismăneanu: 2006,136; Méray: 2000,338 – 339). Chiar dacă manifestări izolate de naţionalism au existat printre revoluţionarii maghiari, acestea au

fost în primul rând antisovietice, nu antiromâneşti. Regimul a pedalat însă pe legitimarea retrospectivă a măsurilor represive implementate cu deosebit zel în 1956 prin intermediul naţionalismului şi a pretinsului „pericol maghiar" care ar fi ameninţat integritatea teritorială a statului român (Purcăruş: 2009,176 – 181). Naţional-comunismul de ist începea să îşi facă simţită prezenţa.

Nemulţumirile nu s-au manifestat doar printre studenţi şi muncitori; unii ţărani şi chiar o parte dintre cadrele militare s-au pronunţat de asemenea pentru reforme economice şi sociale de anvergură. Însă la nivel politic, fermentul revoluţionar era absent (Stoica: 2006,43). În ciuda încercării izolate a lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi de a da tonul unui curent contestatar în interiorul partidului, iniţiativa lor s-a lovit de pasivitatea şi de teama membrilor PMR, fiind astfel sortită eşecului.

Care a fost interpretarea ideologică dată de PMR evenimentelor din Ungaria? Ea poate fi dedusă cu uşurinţă din discursurile ţinute, pe de o parte, de Miron Constantinescu în faţa studenţilor din Cluj, respectiv pe de cealaltă parte de către Gheorghiu-Dej în Regiunea Autonomă Maghiară, la jumătatea lunii decembrie – şi constă în adoptarea poziţiei lui János Kádár, noul prim-secretar al PSUM, pentru care revoluţia începuse având în subsidiar cereri legitime ale „oamenilor

muncii” dar, ulterior, fusese penetrată de „elemente contrarevoluţionare” şi devenise astfel indezirabilă, reprimarea ei fiind deci perfect justificată. Astfel, Constantinescu afirma că

[…] clasele din Ungaria au manifestat în mod diferit interesele lor şi în cursul acestui proces al evenimentelor tot mai puternic s-a imprimat acestei mişcări o tendinţă reacţionară, o tendinţă naţionalistă, şovinistă şi revanşistă, deci ceea ce la început fusese legat de anumite revendicări economice, de îndreptare a anumitor greşeli politice, de îmbunătăţire a condiţiilor de trai, printr-o intervenţie activă a o serie de grupe contrarevoluţionare, naţionaliste, instruite din punct de vedere militar pentru a ocupa diferite puncte strategice din Budapesta, prin intervenţia bandelor fasciste conducerea acestei mişcări a fost preluată de elemente contrarevoluţionare, care au imprimat o anumită direcţie reacţionară, un anumit caracter retrograd al desfăşurării evenimentelor din Ungaria, până în ultimele zile. Este evident că în Ungaria exista un centru militar contrarevoluţionar, care a pregătit cu multe luni înainte grupele înarmate fasciste în ascuns, în hrubele întunecate, care a procurat arme şi a creat depozite de armament. Guvernul Nagy care s-a constituit în primele zile ale desfăşurării acestor evenimente, în loc să se orienteze pe o linie democratică, a mers din compromis în compromis, din concesie în concesie faţă de

forţele reacţionare, clericale, fasciste, ajungând la o capitulare în faţa lor (Lungu, Retegan: 1996,205).

Gheorghiu-Dej evidenţia la rândul său erorile comise de fostele conduceri ale PMM, cea a lui Rákosi, respectiv cea a lui Gerő, „în toate domeniile construcţiei de partid, de stat şi economice", care au oferit „reacţionarilor" aflaţi în interiorul ţării şi „imperialiştilor" din exterior, posibilitatea de a iniţia şi gestiona mai apoi, într-un moment favorabil, „acţiunea contrarevoluţionară". O altă greşeală", cu care Dej era familiarizat încă de la finalul anilor '40, când supusese partidul unui îndelungat şi minuţios proces de verificare a membrilor pentru a o acuza pe Ana Pauker că a permis infiltrarea în partid a foştilor legionari şi a multor „reacţionari" – rezida în includerea în PMM a multor membri oportunişti sau simpatizanţi ai vechiului regim fascist:

În construcţia de partid, vechea conducere a încălcat în mod grav şi periculos principiile leniniste, a deschis larg porţile partidului, neţinând seama de condiţiile concrete ale Ungariei după 24 de ani de dictatură horthistă, timp în care se desfăşurase o acţiune sistematică de răspândire a otrăvii fascismului şi şovinismului. Aceasta a făcut ca, pe lângă elementele cinstite şi sănătoase din rândurile muncitorilor din fabrici şi uzine, ale ţăranilor muncitori şi intelectualilor legaţi de popor, în partid să pătrundă numeroase

elemente carieriste, străine, cât şi horthişti, szalasişti şi alte elemente reacţionare. Se ştie doar că elementele duşmănoase folosesc orice prilej favorabil spre a pătrunde în partid în scopul de a-l slăbi, a-l submina, şi că este necesară o vigilenţă deosebită pentru a apăra puritatea rândurilor partidului. Lipsa unei reglementări stricte a compoziţiei sociale a partidului şi a organelor de partid, nesocotirea sarcinii de a forma un sâmbure proletar puternic al partidului, din rândurile căruia să fie promovate cadrele de conducere ale acestuia, au făcut ca mentalitatea şi stările de spirit mic-burgheze să exercite o influenţă copleşitoare în organele şi organizaţiile de partid. La aceasta mai trebuie adăugat faptul că vechea conducere s-a izolat, s-a rupt de mase, de membrii partidului, s-a îngâmfat, folosea metode birocratice. Organele de partid s-au rupt de masa membrilor de partid, iar organizaţiile de partid s-au rupt de masa oamenilor muncii. Existenţa mai multor grupuri în conducerea partidului măcina unitatea acestuia. Toate acestea au avut drept rezultat că în momentul în care a izbucnit acţiunea contrarevoluţionară, minuţios pregătită de agenţii spionajului imperialist, *partidul s-a destrămat*, s-a dovedit incapabil de a opune o rezistenţă organizată, de a zdrobi puciul fascist (Dej: 1960,194 – 195, subl. m.).

Se observă că poziţia lui Dej este chiar mai intransigentă decât cea a lui Constantinescu,

acesta insistând în principal pe neajunsurile organizatorice şi tactice ale PMM, care l-au condus la imposibilitatea gestionării adecvate a situaţiei şi la „destrămare” – şi mai puţin asupra revendicărilor legitime ale populaţiei pentru reforme economice, sociale şi politice de amploare.

În continuare, Dej abordează teoretic natura evenimentelor care au avut loc în Ungaria, nefiind de acord cu termenul de „revoluţie”. În accepţia sa, orice revoluţie autentică trebuie să aibă un caracter progresist, să fie animată de cele mai înalte idei de dreptate şi echitate socială, să urmărească abolirea conflictelor dintre clase prin transferarea graduală a puterii în mâinile proletariatului, care, prin dimensiunile şi caracterul eminamente moral al luptei sale, să reprezinte garantul şi traducătorul în practică a dezideratului unei societăţi şi, în final, a unei lumi eliberate din chingile conflictelor economice, sociale şi politice. În cazul în care proletariatul, prin reprezentantul, organizatorul şi conducătorul său, partidul comunist aflat în avangarda luptei revoluţionare, este înlăturat de la guvernare şi înlocuit cu un regim „reacţionar”, orientat înspre agravarea, nu eliminarea conflictelor sociale, nu se mai poate vorbi de revoluţie, ci de „contrarevoluţie”. Exact acest fenomen s-a petrecut în Ungaria, conchidea Dej. Profitând de slăbiciunea structurală a PMM, argumenta acesta,

„contrarevoluţia” şi-a putut face loc treptat nu numai în carul societăţii maghiare, ci şi în interiorul partidului însuşi. Astfel, „vigilenţa revoluţionară” a coborât la cote îngrijorător de mici, ceea ce a permis un atac concertat asupra regimului, atât din interior, din partea „elementelor reacţionare”, „horthiste” şi „carieriste”, cât şi din exterior, din partea „imperialismului anglo-american”, fapt care a periclitat enorm „cuceririle socialismului” în Ungaria.

O revoluţie înseamnă întotdeauna un mare pas înainte pe linia progresului istoric, în dezvoltarea societăţii. De aceea, Marx numea revoluţiile „locomotivele istoriei”. Progresist, revoluţionar este acel proces social care corespunde cerinţelor obiective ale dezvoltării societăţii, mersului ascendent al istoriei, care apropie pe oamenii muncii de cucerirea puterii politice şi economice sau care întăreşte şi dezvoltă cuceririle socialiste ale poporului, care este îndreptat spre desfiinţarea exploatării omului de către om şi victoria deplină a socialismului. Dimpotrivă, ceea ce se opune acestor ţeluri slujeşte întotdeauna intereselor forţelor reacţionare, contrarevoluţionare.

Trăsătura fundamentală a oricărei revoluţii o constituie trecerea puterii din mâinile unei clase în mâinile alteia. Dar nu orice răsturnare a unei clase de către alta poate fi numită revoluţie. Dacă

împotriva puterii deţinute de clasa înaintată, progresistă, se pune la cale o răscoală, aşa cum s-a petrecut în Ungaria, dacă puterea este acaparată de fosta clasă dominantă, aceasta nu este revoluţie, ci contrarevoluţie. […]

Nu poate fi numită revoluţie o mişcare ce ar fi împins înapoi Ungaria din dezvoltarea ei social-economică şi ar fi readus dominaţia claselor exploatatoare şi aservirea de către puterile imperialiste. În ce priveşte termenul de „revoluţie naţională”, care şi el este larg folosit de presa şi staţiile de radio reacţionare din Occident, afirmându-se că evenimentele din Ungaria au avut un caracter de mişcare de eliberare naţională, e clar că în realitate un astfel de caracter nu poate avea decât o mişcare de scuturare a jugului străin, de eliberare şi de dobândire a independenţei şi suveranităţii naţionale. Astfel de mişcări au loc şi capătă tot mai mare amploare în ţările coloniale şi dependente ca Algeria, Malaia, Cipru, Coreea de sud şi multe altele, unde se duce o luptă eroică pentru scuturarea jugului imperialist. Acestea sunt adevărate mişcări de eliberare naţională. […] Dacă încercarea contrarevoluţionară ar fi reuşit, ea ar fi dus la ruperea Ungariei de prietenii ei adevăraţi – ţările socialiste –, la izolarea ei în faţa marilor puteri imperialiste şi la aservirea economică şi politică de către acestea, adică tocmai la subjugarea naţională a poporului maghiar (Dej: 1960,195 – 197).

La fel cum a procedat în România, Dej a perceput principalul pericol pentru regimul comunist maghiar ca fiind originat de cercul Petőfi, de către intelectualitate, căreia i se permisese să se contureze într-o opoziţie din ce în ce mai organizată. Pentru RPR, două lecţii erau de însuşit din revoluţia maghiară. Prima consta în „lupta pentru apărarea unităţii ideologice, a unităţii de voinţă şi de acţiune a partidului”, consolidarea cât mai profundă a PMR pentru a putea gestiona cu succes orice criză de genul care condusese la „destrămarea” PMM. Din acest punct de vedere, dictonul leninist al „disciplinei de partid” aflată înainte de toate era repus pe tapet. A doua lecţie era aceea a consolidării legăturilor partidului cu societatea. „Masele” trebuiau educate în conformitate cu cerinţele „construirii socialismului” şi supravegheate în permanenţă, pentru „preîntâmpinarea şi zădărnicirea oricăror uneltiri ale duşmanilor orânduirii democrat-populare”. Nu în ultimul rând, Gheorghiu-Dej a menţionat „necesitatea combaterii tendinţelor de birocratism în activitatea de partid, a şedinţomaniei (sic!)”, o piedică în calea realizării unui contact cât mai autentic şi mai durabil cu societatea (Dej: 1960,198 – 199,201,203).

Pentru PMR, ca şi pentru întreaga tabără socialistă, concluzia era lipsită de echivoc: „Evenimentele din Ungaria sunt pentru toate popoarele din ţările socialiste un îndemn la

sporirea vigilenţei revoluţionare” (Retegan: 1995 b, 150). În RPR, „vigilenţa revoluţionară” fusese tradusă în practică în două modalităţi. Pe de o parte, forţele de ordine care patrulau pe străzi primiseră întăriri pentru a preveni sau lichida din faşă orice acţiune pe care regimul ar fi considerat-o ostilă. O altă metodă de persuasiune a populaţiei, mai subtilă şi mai eficientă, sperau liderii români, era aceea a ameliorării condiţiilor de viaţă. Astfel, la şedinţa plenară a Comitetului Central al PMR din decembrie 1956, Gheorghiu-Dej se lansa într-o pledoarie ipocrită pentru necesitatea „<*dezvoltării sistematice şi hotărâte a agriculturii şi industriei producătoare de bunuri de consum*” prin alocarea unui număr crescut de resurse „materiale” şi „financiare”. Se urmărea astfel atenuarea nemulţumirilor sociale provocate de politica economică a regimului, centrată excesiv pe dezvoltarea industriei grele în detrimentul nevoilor de consum ale populaţiei. Noua direcţie economică (temporară) avea ca obiectiv efortul de a „*repartiza o parte mai mare din venitul naţional satisfacerii cerinţelor materiale şi culturale ale poporului muncitor*” (Dej: 1960,208 – 209, subl. m.). Foarte important, se anunţa cu această ocazie anularea, începând cu anul următor, a cotelor obligatorii pentru „gospodăriile cooperatist-socialiste”, dar şi pentru cele „individuale”, la următoarele produse: „*grâu – secară*, *porumb*, *floarea soarelui*, *alte boabe*,

cartofi, fân, precum şi pentru laptele de vacă şi oaie”. De asemenea, atât gospodăriile colective, cât şi ţăranii care nu posedau mai mult de un hectar de teren agricol, urmau să fie scutiţi începând cu aceeaşi dată de sistemul de cote obligatorii pentru came şi produsele din came. În locul cotelor, statul îşi propunea să încheie contracte de achiziţionare cu producătorii doritori, avantajaţi printr-o serie de beneficii suplimentare (Dej: 1960,223, subl. m.; Chiriţoiu: 2005,229). Liberalizările limitate nu au fost puse în practică exclusiv în sfera economică. Literatura, cultura în general a cunoscut un anumit dezgheţ, stopat însă rapid datorită amplorii pe care o luase, îngrijorătoare pentru regim (Vasile în Jela, Tismăneanu: 2006,222 – 229).

Deja în februarie 1957, prim-secretarul PMR anunţa că „partidul şi guvernul au luat o serie de măsuri prin care s-a îmbunătăţit salarizarea mai multor categorii de muncitori, tehnicieni şi funcţionari”. În ce constau ele? „A fost ridicat minimul de salariu”, continuă Dej, „au fost sportite pensiile mici şi s-a acordat alocaţia de stat pentru copii. De asemenea au fost sporite salariile lucrătorilor din comerţul socialist, ale medicilor şi corpului didactic, ale cadrelor armatei”. Studenţii, principalul focar revoluţionar al RPR, deşi lăsaţi pe ultimul loc în ierarhia ideologică a ocupaţiilor, au beneficiat la rândul lor de burse şi alocaţii pentru cantine mai mari (Dej: 1960,257). Acestea

nu erau acordate atât pentru atenuarea nemulţumirilor studenţilor, cât pentru a îi integra gradual în „noua clasă” sau măcar pentru a îi determina să facă un compromis cu regimul în sensul necontestării sale directe şi vehemente. „Clasa muncitoare asigură condiţii favorabile de învăţământ, dar nicicum nu vrea să întreţină huligani”, afirma Nicolae Ceauşescu la câteva zile după înfrângerea revoluţiei maghiare. Atât studenţii, cât şi cadrele didactice care îi pregătesc ar trebui să fie conştienţi de faptul că „ei sunt datori faţă de clasa muncitoare şi toate cheltuielile suportate de stat fac un bun al poporului nostru şi *studenţii sunt un bun al poporului*, deci *noi nu suntem datori ca să întreţinem orice huligan* (Lungu, Retegan: 1996,255 – 256, subl. m.). Şi Gheorghiu-Dej insista asupra necesităţii unei pregătiri adecvate a profesorilor din universităţi, în special din punct de vedere ideologic, lăsând aspectul competenţei profesionale pe plan secund. „Statul democrat-popular”, afirma acesta, „statul muncitorilor şi ţăranilor preţuieşte munca patriotică a corpului profesoral; el este însă pe deplin îndreptăţit să ceară tuturor profesorilor să dea dovadă de o înaltă conştiinţă cetăţenească în îndeplinirea sarcinii ce le-a fost încredinţată de popor”. Cu alte cuvinte, să se ocupe în primul rând de educaţia politică a studenţilor, să le insufle idealul revoluţionar. Astfel s-a ajuns ca în universităţile româneşti să fie incluse cadre

didactice cel puţin mediocre ca formare profesională, dar cu „origini sănătoase” şi convinse sau măcar obediente în raport cu politicile regimului. Continuă Gheorghiu-Dej: „Nu putem admite ca unii profesori să considere că şi-au îndeplinit datoria după ce şi-au ţinut lecţia în faţa studenţilor. Munca de educare a tineretului, de cultivare a patriotismului tinerei generaţii, a dragostei şi devotamentului faţă de orânduirea democrat-populară, de combatere a oricăror încălcări ale disciplinei constituie o îndatorire fundamentală a profesorilor” (Dej: 1960,205).

Rolul RPR în facilitarea reprimării revoluţiei maghiare a fost considerabil, Bucureştiul dovedindu-se cel mai zelos aliat al Moscovei pe durata întregului eveniment (Deletant: 2006,145; Deletant: 2001,202; Deletant în Rusan: 2000,602). Avea toate motivele pentru a da dovadă de un astfel de comportament: câştigarea încrederii lui Hruşciov în singura elită politică est-europeană neatinsă de reverberaţiile destalinizării. Aşa cum scrie Misha Glenny, „stalinismul a rămas standardul [politic] românesc”, deoarece Moscova a fost convinsă de „ortodoxia” ideologică a Bucureştiului şi i-a permis lui Dej, în schimbul promptitudinii cu care a colaborat la înăbuşirea revoluţiei maghiare, limitarea reformismului în plan intern (Glenny: 1999,557; vezi şi Tismăneanu: 1998,111 – 112). Colaborarea dintre Dej şi Hruşciov ar fi ajuns până în punctul în care

liderul sovietic a pretins utilizarea trupelor române pentru înăbuşirea „contrarevoluţiei”, refuzată însă de Dej sub pretextul numărului crescut de soldaţi de etnie maghiară existenţi în armata română şi a simpatiei generale a acesteia faţă de revolta poporului maghiar (Verona: 1992,103; Deletant: 2006,142; Deletant în Rusan: 2000,600). Florin Constantiniu oferă o variantă total opusă, confirmată şi de memoriile lui Hruşciov (Crankshaw: 1971,420), şi anume că atât România cât şi Bulgaria au dorit să trimită trupe în Ungaria pentru a stabiliza situaţia, dar Hruşciov ar fi refuzat preferând să se bazeze doar pe forţe proprii (Constantiniu: 2002,460). Deşi nu se poate stabili cu certitudine care variantă este cea corectă, prima pare totuşi mai plauzibilă, deoarece comportamentul Bucureştiului a inspirat la Moscova în toamna lui 1956 orice numai neîncredere nu; cât despre Bulgaria, aceasta a fost de-a lungul întregii sale perioade comuniste cel mai obedient aliat al Uniunii Sovietice. În cele din urmă, Hruşciov a optat pentru o intervenţie sovietică unilaterală, renunţând la aportul militar şi logistic al „ţărilor frăţeşti” şi la eliminarea „contrarevoluţiei” prin intermediul OTV. Nu exista acoperire în constituţia maghiară pentru un astfel de demers, bazat pe folosirea trupelor ţărilor socialiste în vederea asigurării stabilităţii interne a uneia dintre ele (Filip: 2007,81 – 82). Succesorul lui Hruşciov, Leonid Brejnev, nu a permis însă

unor astfel de amănunte insignifiante să pericliteze „cuceririle socialismului” în Cehoslovacia anului 1968.

Vladimir Tismăneanu consideră că, în toamna anului 1956, „marxismul revizionist al noii conduceri de la Budapesta” reprezenta principala temere a lui Gheorghiu-Dej şi a acoliţilor săi, în niciun caz presupusul iredentism manifestat de către revoluţionarii maghiari (Tismăneanu: 2005,189). Aşa cum am avut ocazia să constatăm, aşa-zisele revendicări asupra Transilvaniei emise pe străzile Budapestei nu au fost decât un mit prin care comuniştii români au încercat să legitimeze, tardiv, duritatea măsurilor de precauţie puse în aplicare pentru a preveni răspândirea fermentului revoluţionar pe teritoriul românesc. Pe de altă parte însă, în România acelor vremuri lipsea un echivalent al cercului Petőfi. Lipsea şi un intelectual marxist de anvergura unui György Lukács. Mişcările studenţeşti din Timişoara, Bucureşti, Cluj sau Iaşi erau în primul rând sociale şi politice, şi abia apoi intelectuale. Regimul se temea deci în primul rând de contagiozitatea socială şi politică a crizei maghiare, nu de impactul ideilor sale asupra intelectualităţii româneşti. În această privinţă nu avea de ce să se îngrijoreze. Şi totuşi, aşa cum subliniază Michael Shafir (1984,435 – 459), disidenţa, în cadrul unui regim comunist, pentru a depăşi stadiul unei insatisfacţii marginale şi slab configurate, trebuie

să înceapă tocmai din interiorul partidului însuşi. Să fie tradusă în termeni marxişti autentici. Apoi să fie înserată în vocabularul ideologic de factură leninistă, pseudo-marxistă, cu alte cuvinte. Numai în acest fel se poate constitui disidenţa într-un fenomen organizat, într-o societate civilă embrionară. Însă România comunistă nu a avut niciun intelectual, niciun filosof marxist veritabil; ultimul gânditor de un astfel de calibru fusese Constantin Dobrogeanu-Gherea, însă acesta murise în 1920 (Shafir: 2007,5 – 48). Nu a fost succedat niciodată de un György Lukács, deja amintit, de un Leszek Kołakowski, de un Adam Schaff sau de un Bronisław Baczko în variantă română. Tocmai din acest motiv nu a existat în România o Solidaritate sau o Charta 77: din cauza absenţei cărturarilor care să poată exprima cererile de reformă ale societăţii *vis-à-vis* de conducerea de partid.

După 4 noiembrie, data în care coloana vertebrală a revoluţiei maghiare a fost zdrobită de către Armata Roşie, protestele din România au scăzut în intensitate şi frecvenţă. Populaţia a conştientizat, dezamăgită, riscurile şi inutilitatea continuării grevelor şi a manifestaţiilor (Boca: 2001,133). Comunismul ieşise, cel puţin deocamdată, victorios, aşa cum se putea vedea şi din mesajul transmis de către Comitetul Central al PMR şi guvernul RPR noii puteri maghiare, „guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc”

condus de János Kádár:

Poporul român îşi exprimă simpatia sa fierbinte pentru această luptă dreaptă a poporului frate maghiar şi încrederea deplină că guvernul revoluţionar muncitoresc-ţărănesc sprijinit de masele largi populare va înfăptui cu succes programul său înfăţişat poporului şi va asigura victoria forţelor democraţiei şi socialismului în Republica Populară Ungară.

În numele clasei muncitoare, al ţărănimii muncitoare, al intelectualităţii progresiste, asigurăm clasa muncitoare, ţărănimea muncitoare şi intelectualitatea ataşată cauzei poporului din Ungaria de solidaritatea şi sprijinul nostru frăţesc. Munca creatoare plină de abnegaţie patriotică a oamenilor muncii din Ungaria va asigura poporului maghiar prosperitatea şi înflorirea posibile numai atunci când puterea se află în mâinile celor ce muncesc (*Scânteia*: 1956,5 noiembrie; vezi şi Grigorescu în Rusan: 2000,612 – 616 sau Bărbulescu et. al.: 1983,222).

Evenimentele din Ungaria au avut seriöse repercusiuni asupra planurilor economice ale liderilor de la Bucureşti. Schimburile comerciale din interiorul „lagărului socialist" au fost scurtcircuitate, dezvoltarea economică fusese stopată şi, nu în ultimul rând, „producţia era dezorganizată". În aceste condiţii, obiectivele propuse în planul cincinal 1956 – 1961 nu au mai putut fi atinse. S-a hotărât finalizarea acestui plan

mai devreme cu un an şi, tot atunci, conducerea de la Bucureşti a iniţiat un alt plan de dezvoltare economică, cu o durată de şase ani de data aceasta, pentru a escamota cât mai eficient efectele economice profund negative ale crizei maghiare (Floyd: 1965,56). Pentru a recompensa eforturile depuse alături de Uniunea Sovietică în vederea menţinerii unităţii „lagărului" şi a combaterii expeditive a „fenomenelor contrarevoluţionare", şi totodată „pentru a compensa neajunsurile cauzate de o recoltă deficitară", Moscova „a acceptat să-i împrumute României 450.000 tone de grâu şi 60.000 tone de nutreţ". Mai mult, plata datoriilor către „fratele cel mare" a fost reeşalonată, fiind amânată până în 1959 (Harrington, Courtney: 2002,187).

Bucureştiul a fost deosebit de prompt în a oferi asistenţă noii conduceri a lui János Kádár pentru a o ajuta să depăşească perioada critică şi să preia controlul într-o ţară devastată, în care ostilitatea faţă de comunism şi Uniunea Sovietică, amplificată de intervenţia Armatei Roşii care a înecat în sânge revoluţia maghiară, nu dădea semne că ar urma să se împrăştie prea curând. Pe lângă servicii medicale şi alimente, liderii români au mai contribuit masiv la reorganizarea serviciului de securitate maghiar, de-a dreptul devastat în timpul revoluţiei (Ionescu: 1994,306; Deletant: 2006,144).

Deşi au rămas fără un ecou social pe măsură,

protestele studenţilor din marile centre universitare româneşti nu au trecut neobservate. Au fost însă dezorganizate şi dispersate rapid de către activiştii de partid şi membrii serviciului de securitate. Cele mai puternice şi mai bine organizate mişcări de protest s-au înregistrat la Timişoara, dar acţiunile de acest gen nu au lipsit nici la Bucureşti, Cluj-Napoca sau Iaşi.

Nemulţumiţi de condiţiile de cazare şi de calitatea şi cantitatea scăzută a meselor primite la cantină, dar şi de cenzura omniprezentă sau de obligativitatea participării la cursuri şi a studierii marxism-leninismului, anumiţi studenţi de la Facultatea de Mecanică a Institutului Politehnic din Timişoara au organizat o adunare de protest în sala cantinei pentru a îşi expune insatisfacţiile şi a pretinde autorităţilor rezolvarea lor. Evenimentul nu a fost însă unul spontan. Cu câteva zile înainte avusese loc încercarea de a convinge studenţii de caracterul „contrarevoluţionar” al crizei maghiare şi de justeţea măsurilor luate de PMR în această privinţă. „Prelucrarea” urma să aibă loc în grupe mici, la seminarii. Asistentul care urma să „spargă gheaţa”, în loc de o singură grupă, găseşte în sala unde urma să aibă loc activitatea didactică „întreg anul V”, fapt care îi îngreunează situaţia, şi aşa dificilă. Studenţii refuză să accepte varianta regimului conform căreia evenimentele din Ungaria sunt dirijate de către spionajul „imperialist” şi puse în practică de „huligani

contrarevoluţionari”; bine informaţi, aceştia se lansează într-o tiradă vehementă împotriva patetismului argumentaţiei oficiale, punând totodată numeroase întrebări „duşmănoase” (Someşan, Iosifescu în Rusan: 2000,626).

Natura revendicărilor studenţilor rămâne un subiect disputat şi insuficient analizat până în ziua de astăzi. Pentru Karl Lupeasca, unul dintre protagoniştii evenimentului, cererile studenţimii timişene nu aveau ca obiect capotarea regimului, ci numai ameliorarea lui. Acesta îşi amintea că „generaţia noastră, în general, credea că socialismul, în principiu, e bun. Eram în 1956, trecuseră câţiva ani de îndoctrinare… Nu aveam dubii că socialismul va fi societatea viitorului, ci doar că socialismul, aşa cum îl facem noi, nu-i bun” (Sitariu: 2004,18). Versiunea lui Lupeasca este contrazisă însă explicit de către Caius Muţiu, Teodor Stanca şi Aurel Baghiu, principalii organizatori ai protestelor. Foştii studenţi afirmă fără echivoc că manifestaţiile au avut, pe lângă dimensiunea „revendicativă”, socio-economică, şi una indubitabil politică, „anticomunistă” (Muţiu, Stanca, Baghiu în Rusan: 2000,677 – 678; Stanca în Rusan: 2000,691 – 703). Teza este susţinută şi de către Ioan Munteanu, care scrie că „Mişcarea, la început revendicativă, situată în planul obiectivelor proprii studenţimii, se transformă într-o *acţiune politică* clară, care depăşeşte ca importanţă centrul universitar timişorean şi

dobândeşte o *semnificaţie naţională* incontestabilă" (Munteanu în Rusan: 2000,643 – 644, zbl. În orig.). Este foarte probabil ca, dacă protestele ar fi căpătat amploare, extinzându-se consistent şi la nivelul altor paliere sociale, să fi căpătat un caracter revoluţionar pronunţat, cum s-a întâmplat de altfel şi în Ungaria. Limitate doar la mediul studenţesc, caracterul lor politic şi implicit anticomunist riscă să fie trecut cu vederea; chiar dacă, cu siguranţă, au existat voci care atunci au solicitat reformarea, nu abolirea sistemului, (fapt lipsit de ambiguitate, după cum o atestă şi mărturia lui Lupeasca), nu se poate nega, în ansamblu, fondul anti-sistemic al manifestaţiilor.

Adunarea studenţească a fost împânzită, aşa cum era de aşteptat, cu informatori. Au fost de asemenea prezenţi, la insistenţele studenţilor, decanii mai multor facultăţi, Coriolan Dragulescu, ministrul adjunct al învăţământului, dar şi „doi membri ai C.C. al P.M.R", Ilie Verdeţ şi Vasile Lupu, care s-au prezentat fără a fi chemaţi oficial de către studenţi. Întrebările la care reprezentanţii puterii au trebuit să răspundă au fost deosebit de caustice şi de „duşmănoase". Au fost dezbătute, pe lângă cererile imediate legate de condiţiile de cazare şi calitatea hranei, chestiunea penuriei alimentare, necesitatea construirii canalului Dunăre-Marea Neagră şi victimele pe care le-a provocat, nivelul de trai execrabil al muncitorilor şi ţăranilor etc. Cu

această ocazie, studenţii timişoreni au prezentat un memoriu, a cărui idee prinsese contur cu trei zile înainte, la data de 27 octombrie, când avusese loc tentativa eşuată de a li se inocula la seminarii varianta de interpretare ideologizată a evenimentelor din Ungaria – care cuprindea acelaşi gen de cereri formulate de către omologii lor maghiari: retragerea Armatei Roşii de pe teritoriul României, o mai mare transparenţă a politicii comerciale a regimului, eliminarea cotelor din agricultură şi a normelor industriale, împovărătoare şi degradante şi, nu în ultimul rând, abolirea cenzurii culturale şi mediatice.

Depăşite de valul de ostilitate crescândă, autorităţile au dat asigurări ferme că vor prezenta revendicările conducerii partidului, urmând ca peste trei zile să le ofere studenţilor şi răspunsurile formulate de către Comitetul Central al PMR (Muţiu, Stanca, Baghiu în Rusan: 2000,673). Toate acestea se întâmplau „în timp ce forţele militare înconjurau clădirea şi împânzeau campusul universitar”. A doua zi, 31 octombrie, protestatarii, precum şi studenţii care începuseră să se adune în centru şi în faţa clădirii Prefecturii cerând eliberarea colegilor reţinuţi de către forţele de ordine, peste două mii în total, au fost înghesuiţi cu forţa în mai multe camioane militare şi transportaţi în comuna Becicherecu Mic. Vor fi ţinuţi aici câteva zile în nişte barăci folosite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, unde vor

fi anchetaţi şi intimidaţi în permanenţă. Cei care avuseseră un rol, oricât de mic, în organizarea protestelor, ori se evidenţiaseră pe parcursul desfăşurării lor, vor fi departajaţi de ceilalţi şi trimişi pentru a fi interogaţi de către organele de securitate (Boca: 2001,137 – 138; Sitariu: 2006,49; Someşan, Iosifescu în Rusan: 2000,627). Dintre aceştia îi putem enumera pe cei care au atras atenţia în mod special autorităţilor, studenţii „Muţiu Caius, Stanca Teodor, Boghin Aurel, Nagy Ladislau şi alţii, sprijiniţi de asistentul de la catedra de ştiinţe sociale, Pop Gheorghe” (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 239). Recunoscând „influenţa negativă” a evenimentelor din Ungaria asupra stării de spirit existente în vestul ţării, mai ales printre studenţi, autorităţile locale vor face tot posibilul pentru limitarea răspândirii în continuare a acesteia. Vor reuşi în cele din urmă, datorită unor măsuri coercitive deosebit de dure. Să vedem deocamdată accepţia oficială a modului în care a decurs întâlnirea studenţilor cu reprezentanţii puterii în sala cantinei din cadrul Institutului Politehnic:

Se poate aprecia că încă de la început adunarea s-a desfăşurat într-o atmosferă încărcată, cu huiduieli la adresa partidului şi guvernului, întreţinută de elementele duşmănoase, studenţi repetenţi, exmatriculaţi, antrenând până la urmă pe majoritatea studenţilor participanţi la adunare. Caracterul duşmănos şi

antistatal al adunării s-a concretizat şi prin aceia, că în afară de cele prevăzute în memoriu, unele elemente au pretins, că partidul nu preocupă (sic!) de ridicarea nivelului de trai al oamenilor muncii, că trebuie să se acorde mai multă „libertate” presei şi cuvântului, să se acorde burse tuturor studenţilor fără a se ţine cont de situaţia la învăţătură şi starea materială, armata sovietică să plece din ţară etc.

Influenţa elementelor duşmănoase în rândul studenţilor a devenit în acele momente atât de mare, încât intervenţia tovarăşilor care au fost de faţă, a fost fără rezultat, fiind puşi în situaţia de a părăsi sala. Pentru a se preîntâmpina o eventuală antrenare în această acţiune duşmănoasă şi a celorlalţi studenţi din institute, precum şi a elementelor duşmănoase din rândul populaţiei, au fost luate măsuri de izolarea studenţilor (sic!) cu ajutorul forţelor armate, măsuri care au continuat şi în cursul zilei de 31 octombrie 1956 (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 240)

Această acţiune nu ar fi fost posibilă, conchidea autorul raportului, dacă influenţa partidului în mediile studenţeşti ar fi fost suficient de crescută, ceea ce nu era însă cazul. „Organizaţiile de partid din facultăţi nu îşi îndeplinesc rolul de conducător atât în rândul corpului didactic, cât şi în rândul studenţilor”, ni se aduce la cunoştinţă în continuare. Cauza

principală a acestui indezirabil deznodământ era identificată în „compoziţi[al social că] necorespunzătoare îndeosebi a membrilor de partid din rândul corpului didactic şi personalului administrativ” (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 242), care nu acordau suficientă atenţie sau chiar deloc îndoctrinării ideologice a studenţilor. Erau admonestaţi în special membrii catedrei de Ştiinţe Sociale a Institutului Politehnic, din care făcea parte asistentul Gheorghe Pop, cel care se solidarizase cu revendicările studenţilor (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 244 – 245). În loc să fie fundamentate în baza fidelităţii faţă de regim, cadrele didactice erau selectate pe criteriul competenţei profesionale, aspect apreciat de către autor drept o lipsă serioasă în activitatea educaţională din universităţile timişorene. „Conducerile institutelor de învăţământ au fost stabilite în mare măsură numai după criterii pregătirii profesionale (sic!), fără a se ţine cont de ataşamentul lor faţă de regim”. Pe cale de consecinţă, „latura educativă a muncii cu studenţi” era, fapt inadmisibil, neglijată (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 245).

Analizând structura de „clasă” a cadrelor didactice care profesau în institutele de învăţământ superior din Timişoara, informatorul ajungea la următoarea concluzie: „Din cei 735

profesori, conferenţiari şi asistenţi de la toate institutele 73 sunt de origine exploatatori (sic!), 401 funcţionari, 189 ţărani muncitori şi mici meseriaşi şi numai 72 au origine muncitorească". În plus, mulţi dintre aceştia, fapt deosebit de grav, făcuseră parte înainte de 1948 „din partide burghezo-moşiereşti, unii având funcţii de răspundere". Datorită acestei componenţe sociale nesatisfăcătoare, corpul profesoral universitar nu a reuşit să fie la înălţimea pe care momentul o cerea şi să limiteze influenţa ideilor şi activităţilor „contrarevoluţionare" în rândul studenţilor. Mai mult, o parte dintre ei au afişat chiar o „aprobare tacită" în raport cu „acţiunile huliganice organizate de studenţi" (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 246). Dacă structura socio-profesională a cadrelor didactice lăsa de dorit, acelaşi lucru se putea spune şi despre studenţi. Astfel, „din cei 4486 studenţi din facultăţi 2214 sunt fii de funcţionari, preoţi, comercianţi, judecători, avocaţi, fii de exploatatori şi membrii (sic!) ai fostelor partide fasciste şi istorice" (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 247).

Numeroşi activişti de partid au fost trimişi în căminele Universităţii Politehnice pentru a încerca să calmeze spiritele. Fără succes însă, după cum dovedeşte şi următoarea notă informativă aflată la Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale (DITAN):

În cursul zilei de azi, 31 octombrie, studenţii au primit pe tov, trimişi de a sta cu ei de vorbă, prin vociferări şi strigăte, refuzând în mod făţiş să ia parte la discuţii, neadmiţând nicio opinie organizând rezistenţă activă faţă de încercările de a discuta cu ei. Niciunul nu a vrut să declare cine a fost organizatorii (sic!) acestei acţiuni. Şi studenţii fii de muncitori şi de ţărani muncitori s-au solidarizat faţă de manifestările huliganice, fiindu-le frică că (sic!) masa de studenţi e organizată şi de a nu fi învinuiţi de colegii lor să le trădează (sic!) cauza. Tot în acest cămin, sub pretextul prezenţei armatei, studenţii au refuzat să ia masa de prânz, motivând „n-am muncit, nu mâncăm”, „sunt prea emoţionat ca să mănânc”. Pe la ora 14 starea de spirit s-a înrăutăţit, studenţii refuzând să ia masa în totalitatea lor, declarând greva foamei. Studenţilor din exterior (cca. 50 persoane) li s-a servit masa în afară clădirii (sic!) căminului şi în discuţiile avute cu ei au ridicat mereu problema situaţiei colegilor lor din cămin, vrând să ştie situaţia lor.

Impresia tovarăşilor care au stat de vorbă cu studenţii este, că există o masă de oameni, care pe baza de lozinci momentane (demagogice şi reacţionare) s-au solidarizat între ei (sic!) (DITAN, fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20, f. 105).

Cursurile şi seminariile au fost suspendate, în timp ce studenţii de la facultatea de Medicină şi

cei de la Institutul Agronomic s-au solidarizat cu protestele colegilor lor de la facultatea de Mecanică. Mult timp de acum încolo, angajaţi ai serviciului de securitate au organizat razii nocturne în cămine pentru a îi intimida pe studenţi şi a afla mai multe informaţii despre organizatorii protestelor (Sitariu: 2004,82). Pentru a nu fi puşi în situaţia de a îşi compromite finalizarea studiilor şi chiar viitorul profesional, studenţii „au fost obligaţi să semneze declaraţii de desolidarizare de revendicările susţinute în 30 octombrie" (Boca: 2001,139).

Principalii organizatori ai protestelor au primit sentinţe variind între maxim opt ani şi minim trei luni de detenţie. Deşi autorităţile au depus eforturi sistematice pentru a limita răspândirea informaţiilor despre protestele studenţeşti din Timişoara, acestea au „avut un ecou imediat şi în restul ţării", câştigând simpatia populaţiei. Dacă media română nu a oferit niciun amănunt despre evenimentele petrecute în oraşul de pe Bega, Europa Liberă sau Vocea Americii, binecunoscutele posturi de radio din Occident, au devenit principalele surse de informare ale românilor în legătură cu ceea ce se petrecea în propria lor ţară (Boca: 2001,139 – 140).

Ioan Munteanu afirmă că manifestaţiile studenţeşti care au avut loc în Timişoara, capitala Banatului istoric, cele mai intense din întreaga ţară, nu au apărut nici spontan şi nici întâmplător.

Datorită stilului „de viaţă al bănăţenilor în general, foarte puternic ancorat într-un profund sentiment ai dreptului la proprietate”, dar şi a compoziţiei etnice a populaţiei, regimul s-a manifestat în această regiune cu un plus de represivitate. Spiritul burghez, foarte bine conturat prin sentimentul dezvoltat al proprietăţii şi al participării civice, reprezenta un inamic funciar al ideologiei comuniste. Pentru a asigura măcar perpetuarea, nu neapărat victoria regimului, acesta trebuia neapărat eradicat. Deportările etnicilor germani, apoi a celor sârbi, în perioada paranoiei anti-titoiste, stau mărturie în acest sens (Munteanu în Rusan: 2000,636 – 637).

Un rol deosebit de important în revoluţia maghiară l-a jucat, după cum urmează să vedem în continuare, Iugoslavia lui Tito. Prin aprobarea cerută de către Hruşciov direct pentru stoparea *manu militari* a revoluţiei şi prin acordarea de azil politic lui Imre Nagy şi colaboratorilor săi la ambasada iugoslavă din Budapesta, liderul iugoslav, care a reprezentat unul din principalii factori de inspiraţie pentru manifestaţiile din Ungaria vecină, a influenţat în mare măsură derularea acestora. Nu în ultimul rând, triunghiul Moscova-Belgrad-Bucureşti a constituit arena politică în care s-a jucat finalul dramei maghiare.

4.5. Iugoslavia în capcana revoluţiei maghiare. Evoluţia relaţiilor româno-iugoslave în a doua jumătate a anilor ’50

Refugierea lui Imre Nagy la ambasada iugoslavă din Budapesta a pus Belgradul într-o poziţie deosebit de delicată. Asta deoarece urma să supună unui test internaţional imaginea de comunist independent a lui Tito. Surprinzător însă, cel puţin la prima vedere, este faptul că poziţia iugoslavă şi cea sovietică în ceea ce priveşte natura crizei maghiare şi mijloacele adecvate pentru a o gestiona a fost, cu mici excepţii, convergentă; cele două poziţii s-au despărţit însă atunci când s-a pus problema justificării lor în conformitate cu întărirea prestigiului politic al fiecărei părţi în cadrul lumii comuniste.

Tito nu îl putea preda pe Nagy şi „grupul" său Moscovei, aşa cum ceruse Hruşciov, fără să rişte să îşi compromită poziţia independentă pe care o câştigase în cadrul lumii comuniste. Aşa că a venit cu o contraofertă. A propus ca cei care solicitaseră azil politic să fie transferaţi în Iugoslavia sau, ca alternativă, garantarea libertăţii acestora de a se deplasa în oricare altă ţară socialistă doresc. Astfel, argumenta Belgradul, s-ar fi evitat o conjunctură nedorită în care Uniunea Sovietică să fie acuzată de răpire, sechestrare şi violare a drepturilor omului, iar Iugoslavia să apară drept complice. Moscova a protestat ferm faţă de această eventuală soluţionare a „cazului" Nagy, acuzându-l pe Tito că încalcă înţelegerea de la Brioni şi aduce prejudicii ireparabile relaţiilor

dintre cele două părţi (Ghibianski în Cătănuş, Buga: 2006,429 – 436).

În noaptea de 2 spre 3 noiembrie 1956, Hruşciov şi Malenkov se întâlniseră cu Tito la reşedinţa acestuia de pe insula Brioni, unde l-au informat de decizia unei a doua invazii în vederea distrugerii focarului revoluţionar maghiar. După ce îşi manifestase reticenţa faţă de prima intervenţie militară, liderul iugoslav şi-a surprins plăcut gazdele declarându-se de acord cu planul propus de către aceştia, ba chiar ar fi afirmat că, la nevoie, ar fi trimis din proprie iniţiativă trupe în Iugoslavia pentru stabilizarea situaţiei. În ceea ce priveşte noua conducere maghiară, Hruşciov l-a propus pe fostul cominternist Ferenc Münnich (viitorul ministru al Apărării), pe care însă Tito nu l-a agreat tocmai datorită susceptibilităţii sale prosovietice. În final, s-a căzut de acord ca János Kádár să fie numit noul prim-secretar al PSUM (Granville: 2004,105 – 112; Gibianskii: 1998,140 – 141).

Colaborarea dintre Belgrad şi Moscova intrase însă în impas după ce Imre Nagy şi însoţitorii săi se retrăseseră la ambasada iugoslavă de la Budapesta. Tito încercase să îl convingă pe fostul premiser maghiar să recunoască noul guvern Kádár, dar nu a reuşit. Pentru a câştiga timp, liderul iugoslav a negat că azilul acordat lui Nagy ar contraveni în vreun fel acordului de la Brioni, făcând apel la empatia lui

Hruşciov pentru a înţelege delicata ipostază în care Iugoslavia se afla (Granville: 2004,109; Ghibianski: 2006,428). La sugestia Moscovei, RPR s-a oferit să găzduiască „grupul" Nagy până când tensiunile se vor aplana şi reîntoarcerea membrilor săi în Ungaria nu va mai prezenta un grad ridicat de risc, respectând pe durata întregii lor şederi „regulile ospitalităţii, regulile prevăzute în legile internaţionale despre azil". Tito s-a declarat de acord, impunând însă două condiţii: în primul rând, aprobarea guvernului Kádár, iar în al doilea rând, consimţământul lui Nagy (Lungu, Retegan: 1996,330; Stykalin: 2005,57 – 58).

Prima condiţie era desigur şi cea mai uşor de îndeplinit. Prim-secretarul PSUM avea numai de câştigat de pe urma îndepărtării lui Nagy, care prin simpla sa prezenţă pe teritoriul maghiar obstrucţiona posibilitatea noii conduceri de a îşi prelua atribuţiile şi de a obţine recunoaşterea populaţiei. „A doua condiţie, de a convinge pe Imre Nagy şi grupul său [să fie transportaţi în România, n. m.], noi n-am putut s-o realizăm", admitea Gheorghiu-Dej în faţa Biroului Politic al PMR. *Abstracţie făcând de dreptul internaţional*, dacă a vrut sau nu să vină în România (sic!), *interesele superioare ale socialismului au făcut necesar să se stabilească un acord în această privinţă*, care să ajute guvernul Kádár, pentru a lua complet frânele conducerii statului în mână" continua liderul român (Lungu, Retegan:

1996,332, subl. m.). Oficial, în scrisorile pe care guvernul român şi maghiar le-au schimbat pe această temă, se stabilea ca intervalul petrecut de Nagy şi asociaţii săi pe teritoriul românesc să fie limitat, aceştia urmând să fie repatriaţi odată ce partea maghiară era în măsură să le asigure securitatea. „Guvernul român nu va expulza pe Imre Nagy şi persoanelor din grupul său (sic!) şi, în general, nu va permite strămutarea lor într-o ţară terţă decât cu consimţământul expres atât al acestor persoane, cât şi al Guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc ungar", se angaja Bucureştiul. „Guvernul român va permite însă", continua comunicatul, „la cererea acestor persoane, înapoierea lor în Republica Populară Ungară, atunci când guvernul ungar va notifica că este în măsură să le garanteze securitatea personală în RPU" (Lungu, Retegan: 1996,286; Stykalin: 2002,69 – 76).

Belgradul a înaintat o notă de protest conducerii maghiare în legătură cu modalitatea prin care s-a efectuat evacuarea lui Nagy şi a colaboratorilor săi în România, faţă de care Moscova şi-a exprimat nedumerirea. Tito era nemulţumit de maniera în care fusese soluţionată „problema" Nagy, care afecta, în opinia sa, credibilitatea şi prestigiul guvernului iugoslav, atât în plan intern, cât şi la nivel internaţional. Un alt reproş pe care liderul iugoslav îl aducea sovieticilor se referea la campania anti-iugosivă

tot mai vehementă din presa est-europeană, gestionată de Moscova şi axată pe criticarea faptului că Belgradul ar fi obstrucţionat rezolvarea constructivă a azilului „grupului" Nagy din ambasada sa de la Budapesta (Ghibianski în Cătănuş, Buga: 2006,437 – 438; Gibianskii: 1998,143).

Însă nu numai Moscova era responsabilă de panta descendentă pe care intraseră relaţiile sovieto-iugoslave. Încă din 11 noiembrie, într-un discurs ţinut în localitatea Pula Tito condamnase ferm prima intervenţie a Armatei Roşii în Ungaria, considerând-o „greşită". Apoi, dacă noul guvern şi noul partid comunist maghiar ar fi fost create în cel mai scurt timp posibil, fără a se aştepta susţinere militară din partea sovieticilor, a doua intervenţie nu ar mai fi devenit necesară, afirmase liderul iugoslav. Operaţiunea militară era totuşi justificabilă în baza posibilităţii „restaurarării capitalismului" în Ungaria; cu toate acestea, argumenta în continuare Tito, ar fi putut fi evitată prin implementarea, la timp, a măsurilor politice necesare:

Mulţi oameni întreabă acum de ce a avut loc a doua intervenţie sovietică. Este clar, şi noi am spus-o şi vom continua să o spunem, că suntem împotriva interferenţei şi a folosirii de forţe armate străine. Care era acum cel mai mic rău? Putea fi ori haos, război civil, contrarevoluţie, şi un nou război mondial, sau intervenţia trupelor

sovietice care erau acolo. Prima variantă ar fi fost o catastrofă şi ultima o greşeală. Şi, bineînţeles, dacă însemna salvarea socialismului în Ungaria, atunci, tovarăşi, putem spune, deşi suntem împotriva intervenţiei, intervenţia sovietică a fost necesară. Dar dacă ar fi făcut tot ce ar fi trebuit să facă mai devreme, nu ar mai fi fost nevoie de o intervenţie militară. Această eroare a fost, din nefericire, rezultatul ideii lor că puterea militară rezolvă totul (Zinner: 1956,529).

Moscova avea toate motivele să fie iritată. După ce, iniţial, la Brioni, liderul iugoslav fusese de acord cu planul sovietic de a soluţiona *manu militari* criza maghiară, acum, pentru a salvgarda prestigiul Iugoslaviei de stat socialist independent, care era în pericol de a fi prejudiciat de consonanţa cu Uniunea Sovietică în privinţa utilizării metodelor dure pentru apărarea „cuceririlor socialismului", Tito emitea critici voalate la adresa conducerii sovietice. Faptul nu a trecut neobservat la Moscova. Cotidianul PCUS, *Pravda*, îşi exprima „surprinderea" faţă de interpretarea acordată de către liderul iugoslav celei de a doua intervenţii a Armatei Roşii pe care, pentru a evita pericolul „contrarevoluţiei", o considera „un pas necesar şi inevitabil" (Zinner: 1956,549; vezi şi Lungu, Retegan: 1996,394).

Pe de altă parte însă, soluţia aleasă de către sovietici pentru „cazul" Nagy nu avantaja cu nimic partea iugoslavă; dimpotrivă, îi conferea rolul unei

marionete docile, care acceptase fără niciun fel de obiecţii zdrobirea revoluţiei maghiare şi deportarea lui Imre Nagy şi a colaboratorilor acestuia, împreună cu familiile lor, pe teritoriul României, fapt care se petrecuse printr-o desconsiderare totală a drepturilor omului. Nu în ultimul rând, şansele membrilor „grupului Nagy”, cel puţin a celor mai proeminenţi, de a scăpa din captivitatea impusă de Moscova şi de a îşi relua viaţa normală erau practic nule. Conştientizând responsabilitatea, fie şi parţială, ce îi revenea ca urmare a acestui deznodământ, Tito a pledat pentru repatrierea lui Nagy, cu condiţia recunoaşterii de către acesta a guvernării Kádár:

Noi considerăm că Nagy putea să fie lăsat la Budapesta, acasă, fără să existe pericol ca el să se amestece în munca guvernului şi s-o împiedice. Noi considerăm că s-ar mai putea găsi în această privinţă o rezolvare. Noi credem că ar fi util dacă i s-ar acorda acum lui Nagy posibilitatea de a se întoarce în Ungaria şi să stea acolo (sic!). Eventuala lui declaraţie că el se întoarce în Ungaria cu acordul Guvernului ungar şi că nu va împiedica eforturile acestui guvern în restaurarea ţării etc. ar stârni un uriaş răsunet pozitiv în rândurile poporului ungar şi ar fi fost înlăturate argumentele pentru campania în lumea întreagă împotriva deportării lui Nagy. Într-un cuvânt, toate acestea ar fi scos de pe ordinea de zi (sic!) şi normalizarea situaţiei din Ungaria ar fi progresat

considerabil mai mult (Lungu, Retegan: 1996,362 – 363).

Pe Hruşciov, propunerea lui Tito l-a înfuriat de-a dreptul. Acesta a acuzat Iugoslavia că încalcă înţelegerea de la Brioni şi că, prin sugestia făcută în legătură cu „grupul" Nagy, în loc să acorde sprijin „guvernului revoluţionar muncitoresc-ţărănesc" condus de János Kádár, îi obstrucţionează de fapt funcţionalitatea:

Ne-am înţeles că vom sprijini în comun Guvernul revoluţionar muncitoreseţărănesc din Ungaria, în frunte cu tov. Kádár. Totuşi, cuvântările conducătorilor dvs., diferite articole apărute în presa iugoslavă, acţiunile reprezentanţilor oficiali ai Iugoslaviei, inclusiv la ONU, dovedesc contrariul, într-adevăr, nu se poate vorbi de sprijinirea Guvernului muncitoresc-ţărănesc din Ungaria şi a insista în acelaşi timp asupra înapoierii lui Nagy şi a membrilor grupului lui în Ungaria, a propaga păreri cu privire la atragerea lor în guvernul ungar. Nu încape îndoială că Nagy Imre a acţionat în mod capitulard, că el a deschis drumul contrarevoluţiei. […] în situaţia actuală, înapoierea lui Nagy Imre în Ungaria poate avea numai un singur rezultat: contrarevoluţia va face din el steagul său.

Singura atitudine justă pentru acela care vrea să ajute cauzei socialismului în Ungaria poate fi numai condamnarea publică a lui Nagy Imre,

Losonczy şi a grupului lor. Apărarea perseverentă a lui Nagy şi a grupului lui din partea dvs., în locul condamnării lui politice, duce în mod obiectiv la aceea că în cercurile largi ale opiniei publice sporesc îndoielile în ceea ce priveşte nepărtinirea poziţiei dvs, faţă de evenimentele din Ungaria (Lungu, Retegan: 1996,392 – 393).

O altă insatisfacţie a liderului sovietic era legată de maniera în care fusese interpretată în Iugoslavia a doua intervenţie a Armatei Roşii în vederea lichidării „contrarevoluţiei" din Ungaria. Tito era acuzat indirect de ipocrizie, deoarece dezavuase în public soluţionarea militară a crizei maghiare, în timp ce la întâlnirea de la începutul lunii noiembrie afirmase că era chiar pregătit să trimită propriile trupe în Ungaria, deja comasate în acest scop la graniţa dintre cele două state (Lungu, Retegan: 1996,394). Hruşciov a interpretat acest comportament drept o acţiune „îndreptată împotriva unităţii ţărilor lagărului socialist" prin care Iugoslavia a „căutat să-şi sporească preţul pe arena internaţională" (Hruşciov: 1959,610 – 611), acuzând periodic în anii următori „revizionismul" iugoslav şi masiva contribuţie americană la „construirea socialismului" în această ţară (Hruşciov: 1959,566,587,590,609 – 628).

Pe scurt, se poate afirma că Iugoslavia a căzut în capcana revoluţiei maghiare, după ce iniţial sperase, la fel ca şi Uniunea Sovietică, să o

utilizeze pentru a-şi ameliora propriul capital de imagine în lumea comunistă şi, de asemenea, în cea capitalistă. În timp ce Belgradul dorea o Ungarie comunistă adaptată modelului titoist, Moscova urmărea în schimb împiedicarea cu orice preţ a ieşirii Ungariei din tabăra socialistă sau „iugoslavizarea" ei, eventualitate care i-ar fi subminat îngrijorător de mult credibilitatea şi prestigiul în ochii „ţărilor frăţeşti". În final, spre deosebire de perioada conflictului Tito-Stalin, Belgradul nu a avut de data aceasta câştig de cauză, fiind nevoit să recurgă la diverse artificii şi escamotări politice, ideologice şi mediatice „pentru a masca oarecum în faţa propriului popor şi a opiniei publice mondiale" aportul pe care îl adusese la soluţionarea crizei maghiare în manieră sovietică (Ghibianski în Cătănuş, Buga: 2006,440).

* * *

După 1956, relaţiile româno-iugoslave au urmat un traseu sinuos. Au fost deteriorate datorită poziţiei Belgradului în ceea ce priveşte revoluţia maghiară, dar şi din cauza unor aprecieri teoretice ale realităţilor internaţionale pe care, aşa cum urmează să vedem, Bucureştiul nu le împărtăşea. Însă proiectul Porţile de Fier, centrat pe ameliorarea navigaţiei pe Dunăre şi în primul rând pe obţinerea de energie electrică, a reprezentat, începând cu a doua jumătate a anilor '50, principalul liant dintre cele două părţi.

Legăturile dintre RPR şi Iugoslavia la nivel de stat, fuseseră reînnodate cu puţin timp în urmă; acum, acestea au fost dublate, deosebit de important, de reluarea relaţiilor dintre partidele comuniste ale celor două ţări (Benea: 2009,95 – 96), fapt care nu a avut loc, de exemplu, între Uniunea Comuniştilor din Iugoslavia (UCI) şi PCUS. Se făcea publică astfel disponibilitatea lui Tito de a ameliora colaborarea Belgradului, în primul rând din punct de vedere economic, cu Bucureştiul. După o vizită pe care o făcuse la începutul lunii iunie la Moscova, la invitaţia lui Hruşciov, pentru a extinde procesul de cooperare iugoslavo-sovietic, la întoarcere, liderul iugoslav i-a făcut o vizită prim-secretarului PMR. Cu această ocazie s-a ajuns la un consens în privinţa construirii unei hidrocentrale comune pe Dunăre şi s-au încheiat şi o serie de acorduri culturale, comerciale sau ştiinţifice (Moraru în Cătănuş, Buga: 2006,187; Benea: 2009,97). Gheorghiu-Dej se pronunţa ferm pentru ameliorarea contactelor dintre cele două state: „să înlăturăm tot ce poate stânjeni îmbunătăţirea relaţiilor. Noi am luat măsuri şi vom mai lua”. Aceste măsuri constau în principal în permiterea reîntoarcerii etnicilor sârbi şi germani deportaţi în câmpia Bărăganului şi despăgubirea acestora pentru suferinţele şi deposedările pricinuite de către regim (Moraru în Cătănuş, Buga: 2006,198).

În plan ideologic însă, situaţia se prezenta cu

totul altfel. Iugoslavii erau acuzaţi că insistă asupra diferenţelor existente între diferitele căi de „construire a socialismului”, fără a menţiona măcar fondul comun al acestui proces. Apoi, pe filon mediatic, presa iugoslavă „oglindeşte ca şi înainte extrem de reţinut, chiar rece, faptele care privesc viaţa din U.R.S.S. Şi ţările de democraţie populară”. Ştirile difuzate despre tabăra socialistă „sunt foarte puţine şi tonul lor este adesea neprietenos”, chiar „duşmănos” în anumite împrejurări (Stanciu: 2008,277).

PMR renunţă să trimită o delegaţie la Congresul UCI din 1958, după ce primise o invitaţie în acest sens, motivând gestul prin faptul că „numeroase teze cuprinse în proiectul de program, precum şi aprecieri privind relaţiile internaţionale şi probleme ale mişcării comuniste mondiale se află în contradicţie cu principiile marxism-leninismului”, aşa cum fuseseră ele exprimate cu ocazia consfătuirii partidelor comuniste şi muncitoreşti care avusese loc la Moscova în 1957. „După convingerea noastră”, continuă Gheorghiu-Dej, „astfel de teze şi aprecieri nu pot decât să contribuie la răspândirea unor confuzii şi să aducă prejudicii mişcării muncitoreşti internaţionale” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 1; vezi şi Deletant, Pearton: 1998,271).

Cel mai mare neajuns al orientării internaţionale a Iugoslaviei, considera conducerea

de la Bucureşti, rezida în echivalarea relaţiilor existente între statele socialiste cu cele dintre statele capitaliste şi în premisa conform căreia în fiecare „lagăr” se manifestă o tendinţă hegemonică a popoarelor mari şi puternice de a le domina pe cele mici. Apoi, tabăra socialistă nu putea fi considerată, la fel ca şi cea capitalistă, un simplu „bloc militar”. Orientarea eminamente „paşnică” şi profunda unitate ideologică având ca scop „construirea socialismului” era astfel impardonabil eludată, la fel ca şi „contradicţiile” din interiorul lumii capitaliste, împreună cu orientarea internaţională agresivă şi belicoasă a acesteia (Canjaet, al: 1958,16 – 18):

Atunci când unii factori de răspundere şi organe de presă din Jugoslavia (sic!) au căutat să reducă esenţa lagărului socialist la aceea a unui bloc militar şi au tratat problema relaţiilor internaţionale, ignorând contradicţia fundamentală dintre sistemul socialist şi cel capitalist, dintre forţele socialismului şi păcii, pe de o parte, şi cele ale imperialismului şi războiului pe de altă parte, partidul nostru şi-a exprimat deschis dezacordul cu acest mod de a prezenta lucrurile. Din păcate aceste aprecieri se găsesc într-o formă amplificată în proiectul de program al U.C.I.

Este cu desăvârşire necorespunzător cu realitatea istorică şi dăunează cauzei socialismului că una din rădăcinile existenţei „celor două

blocuri antagoniste militar politice” – e vorba deci atât de blocul ţărilor imperialiste cât şi de ţările lagărului socialist – ar constitui-o „politica de împărţire în sfere de interese dusă întotdeauna până acum în scopul impunerii hegemoniei şi a dominaţiei imperialiste asupra popoarelor mici”.

Proiectul de program trece sub tăcere faptul că ţările socialiste se pronunţă în mod constant împotriva împărţirii lumii în blocuri militare şi duc o politică consecventă pentru lichidarea acestei împărţiri, că statele socialiste reprezintă un factor esenţial al luptei pentru pace, colaborare internaţională şi coexistenţă paşnică a diferitelor sisteme sociale, aşa cum se arată şi în Manifestul Păcii (rezoluţia consfătuirii partidelor comuniste şi muncitoreşti de la Moscova, desfăşurată în 1957, n.m.), semnat, alături de celelalte partide comuniste şi muncitoreşti şi de Uniunea Comuniştilor din Jugoslavia (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 2).

Interpretarea relaţiilor dintre statele socialiste ca fiind profund inechitabile şi bazate pe constrângeri şi pe politici de putere „prezintă politica partidului şi guvernului R.P.R., ca şi a altor ţări socialiste, într-un mod în totul necorespunzător realităţii şi jignitor” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 3). Urmează apoi o pledoarie patetică pentru confirmarea principiului „egalităţii în drepturi”,

care s-ar afla în subsidiarul întregii texturi inter-relaţionale a statelor socialiste, precum şi rolul constitutiv al Uniunii Sovietice, „care acordă celorlalte ţări socialiste un ajutor internaţionalist în opera de construire a socialismului şi apărare a independenţei” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 4) – în cadrul acestui ansamblu. Este invalidată astfel teza unor cercetători ca Stephen Fischer Galaţi, Mioara Anton, Florin Constantiniu, şi alţii, care susţin ceea ce poate fi rezumat prin pretinsa confesiune pe care Gheorghiu-Dej i-ar fi făcut-o lui Silviu Brucan imediat după lichidarea focarului revoluţionar maghiar: „«Dragă Tache, dacă nu facem o cotitură de 180 de grade în relaţiile noastre cu sovieticii, suntem pierduţi!»„ (Brucan: 1992,72). Cu alte cuvinte, îndepărtarea RPR de poziţia internaţională a Moscovei începând cu jumătatea anilor ’50.

În primul rând, Brucan era pe atunci un personaj secundar în ierarhia PMR, fapt care face improbabilă o astfel de atenţie din partea lui Gheorghiu-Dej faţă de persoana sa. În al doilea rând, este mult mai credibilă teza avansată de către cercetători ca Michael Shafir, Denis Deletant, Sergiu Verona, Kenneth Jowitt sau Liviu Ţârău, care consideră că poziţia autonomă a României în cadrul „lagărului socialist” a început de abia în 1962, odată cu divergenţele dintre Moscova şi Bucureşti în privinţa oportunităţii

supranaţionalizării CAER. Chiar dacă, prin interpretarea în cheie naţionalistă a revoluţiei maghiare şi avansarea falsei supoziţii potrivit căreia insurgenţii urmăreau realipirea Transilvaniei la Ungaria şi atentau astfel la integritatea teritorială a României au fost trasate unele dintre premisele naţional-comunismului, nu se poate afirma că disputa româno-sovietică şi-ar fi avut originea în acel an. Mai mult, documente de arhivă demonstrează „atitudinea de preţuire" a PCUS faţă de PMR (Cătănuş: 2004 a, 47), mai ales datorită rolului jucat de către „tovarăşii" români în suprimarea revoluţiei maghiare. Pe scurt, România avea nevoie de Uniunea Sovietică pentru planurile sale economice, iar în privinţa noilor concepte pe care aceasta le avansa în domeniul relaţiilor internaţionale, cum ar fi coexistenţa paşnică, nu avea, cel puţin deocamdată, nimic de obiectat.

„Partidul nostru, ca şi celelalte partide comuniste şi muncitoreşti", sublinia Gheorghiu-Dej în scrisoarea trimisă Comitetului Central al UCI, „învaţă şi se inspiră din tezaurul bogat de experienţă al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, detaşament de frunte al mişcării comuniste internaţionale". Nu reiese din acest pasaj nicio tendinţă de autonomie în raport cu centrul moscovit, ba chiar din contră, rolul său central pentru unitatea şi coeziunea lumii comuniste este reafirmat fără echivoc. Idee care

se desprinde de altfel şi din următorul pasaj. „Este cunoscut prestigiul de care se bucură Uniunea Sovietică, prima şi cea mai puternică ţară care a făurit societatea socialistă şi construieşte comunismul, stat care, în fruntea lagărului socialist, duce o politică consecventă (sic!) de luptă pentru pace şi socialism” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 5). Alte reproşuri aduse de către comuniştii români omologilor lor iugoslavi constau în abordarea improprie a influenţei statului în economia socialistă, pe care acesta, în accepţia ultimilor, ar avea tendinţa să o frâneze, precum şi implicarea în afacerile interne ale României de care Tito s-ar fi făcut responsabil prin recomandările pe care le făcuse în privinţa drepturilor populaţiei sârbe din afara graniţelor Iugoslaviei (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 6 – 7).

Documentul se încheia însă cu un ton relativ optimist, afirmând disponibilitatea şi dorinţa PMR de a contribui la consolidarea şi extinderea relaţiilor dintre partidele comuniste şi statele socialiste „în conformitate cu principiile egalităţii în drepturi, a neamestecului şi respectului reciproc, a internaţionalismului proletar, în interesul socialismului şi păcii” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 8). În concluzie, Iugoslavia era acceptată ca un membru *sui-generis* al lumii comuniste,

considerându-se improprie catalogarea sa drept un stat capitalist. Conducerea de la Bucureşti se pronunţa de asemenea pentru critici constructive ale erorilor ideologice şi politice ale iugoslavilor, care să nu aibă însă ca finalitate „ruperea relaţiilor" cu aceştia. „Noi trebuie să manifestăm mai multă înţelegere, mai mare supleţe", în problema Iugoslaviei, era de părere Gheorghiu-Dej, „pentru că suntem interesaţi să colaboreze mai mult cu noi decât cu lumea capitalistă" (Cătănuş: 2004 a, 144,194). Este foarte probabil ca atitudinea Bucureştiului în privinţa „problemei iugoslave", care se încadra într-o orientare mai largă promovată de către Moscova, să fi rezultat, în afara convingerilor ideologice profund staliniste ale conducerii de la Bucureşti, şi din dorinţa de a consolida relaţiile cu Uniunea Sovietică prin aportul adus la coeziunea politică şi congruenţa ideologică a „lagărului socialist", mai ales că ecourile revoluţiei maghiare erau încă departe de a se fi disipat (Deletant, Pearton: 1998,272; BR/România: 1959,18). În ciuda deteriorării relaţiilor ideologice dintre PMR ŞI UCI, care au antrenat şi o diminuare a raporturilor economice, relaţiile politice, la nivel de stat, au rămas în mare măsură, datorită eforturilor conjugate depuse în acest sens – nealterate, la fel ca şi „contactele culturale şi sportive" (BR/România: 1959,18 – 19). Situaţia se va ameliora însă gradual, culminând, în 1963, cu demararea proiectului hidroenergetic

Porţile de Fier, o iniţiativă pe care cele două părţi o dezbăteau încă din 1956 (Benea: 2009,98,119). Porţile de Fier reprezintă, astfel, o concesie pe care Bucureştiul şi Moscova au făcut-o oportunităţilor economice şi stabilităţii politice, în ciuda disensiunilor ideologice care animau partidele comuniste aflate la conducerea acestor ţări.

4.6. „Devierea de stânga" sau despre „unitatea monolitică" a PMR. Premise interne şi externe

Fostul ministru de Externe în perioada 1961 – 1972, Comelui Mănescu, îşi amintea despre Gheorghiu-Dej faptul că acesta era pasionat în primul rând de probleme de politică externă; abia apoi urmau politica internă sau chestiunile economice. Judecând după abilitatea cu care a făcut faţă cutremurului maghiar păstrându-şi şi ulterior consilidându-şi poziţia de prim-secretar al PMR, nu văd de ce afirmaţia lui Mănescu nu ar fi credibilă. Ca mulţi alţi colaboratori apropiaţi ai lui Dej, şi Mănescu depune mărturie pentru instinctul înnăscut al acestuia în ceea ce priveşte relaţiile interumane şi evaluarea corectă a diferitelor conjuncturi în care se întâmpla să se afle. „Simţea ce e bine şi îi aduce folos" (Betea: 200 la, 101,104).

De asemenea, prim-secretarul PMR „simţea" şi elimina cât mai rapid şi eficient posibil orice ameninţare, reală sau potenţială, la adresa poziţiei

sale. Aşa s-a întâmplat în 1952, când Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu au fost îndepărtaţi din funcţiile pe care le deţineau la nivel de partid şi de stat şi neutralizaţi politic. Aşa s-a întâmplat şi în 1957, când Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au fost excluşi din Biroul Politic pentru criticile pe care i le aduseseră lui Dej cu un an înainte, la puţin timp după Congresul XX al PCUS (King: 1980,94). Înclin să cred că, în absenţa revoluţiei maghiare, eveniment care a solicitat atenţia lui Dej în plan internaţional, cei doi ar fi fost înlăturaţi de la putere chiar în acelaşi an, aşa cum opinează de altfel şi Sorin Toma, fostul redactor şef al *Scânteii* (2004,127).

Se ştie că perdanţii jocului pentru putere l-au însoţit pe Dej în delegaţia PMR care a fost prezentă în februarie 1956 la Congresul XX al PCUS. După ce „tovarăşilor" români le-a fost distribuit textul cuvântării secrete a lui Hruşciov, cei doi au devenit subit recalcitranţi, nemaidorind să joace domino (jocul preferat al conducerii sovietice şi, pe cale de consecinţă, şi al conducerilor est-europene) şi chiar acuzându-l pe Dej că trişează pentru a ieşi întotdeauna câştigător. După consumarea acestui incident, „între membrii delegaţiei Partidului Muncitoresc Român nu au mai avut loc discuţii deosebite" îşi aminteşte Paul Sfetcu, secretarul-şef al lui Dej, care îl însoţise pe acesta la Moscova. „Vedeam

însă că între

Gheorghiu-Dej, secondat întrucâtva de Petre Borilă, de o parte, Iosif Chişinevschi şi Miron Constantinescu, pe de cealaltă parte, se produsese o delimitare, chiar ruptură, mai precis, o răcire a relaţiilor. Îşi vorbeau numai despre ceea ce considerau a fi strict necesar. Într-o astfel de atmosferă a decurs şi întoarcerea în ţară" (Sfetcu: 2008,300).

După prezentarea, în cadrul unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR, a unei forme sintetice a discursului „secret" al lui Hruşciov, şi unde se afirma caracterul „protocronist" al destalinizării româneşti, pasămite pusă în practică încă din 1952 prin combaterea „devierii de dreapta" (Pop: 2002,56), Biroul Politic s-a întrunit în aprilie într-o şedinţă care avea ca temă „cultul personalităţii" şi combaterea influenţelor acestuia. Apar acum discuţii despre ordinea în care ar fi trebuit să fie convocate plenara, respectiv şedinţa Biroului Politic, o parte dintre participanţi susţinând că ar fi trebuit să se procedeze în ordine inversă, pentru a se putea stabili, întâi într-un cadru restrâns, poziţia conducerii de partid asupra semnificaţiei destalinizării, iar numai după aceea să fie iniţiată distribuirea acesteia într-un context mai larg, cum ar fi acela a unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR. Cu alte cuvinte, Dej şi apropiaţii săi se temeau de o insuficientă „prelucrare" a

consecinţelor ce decurg pentru RPR din noua direcţie ideologică adoptată de către Moscova.

Cu această ocazie, Miron Constantinescu lansează, într-un cadrul oficial, primele critici la adresa activităţii politice a prim-secretarului PMR. Incriminând activitatea ministerului de Interne de la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50, ambiţiosul intelectual comunist îl acuza pe Dej că, fiind la curent cu această situaţie, a tolerat-o, cauzând serioase prejudicii imaginii partidului. „Se va spune poate de către unii că ridic lucruri nepotrivite cu privire la persoana tovarăşului Gheorghiu-Dej. Nimeni însă nu este infailibil în partidul nostru şi chiar dacă numai o parte din ce spun este adevărat, tot înseamnă un ajutor” (Tudor, Cătănuş: 2001,54 – 55).

Afirmând că nu ignoră „meritele” lui Dej, Constantinescu îşi propunea însă să reliefeze în acea împrejurare „părţile sale negative”. Una dintre acestea o constituia condescendenţa cu care îi trata pe membrii Biroului Politic, care se transforma ocazional şi în „batjocorirea părerii lor”. Apoi, prim-secretarul PMR era acuzat că în vara anului 1955, când se pusese problema menţionării retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul românesc în faţa lui Hruşciov, aflat la vânătoare împreună cu „tovarăşii români” în pădurile carpatice (episod care va fi tratat în secţiunea următoare a dizertaţiei), acesta s-a eschivat, pasându-i lui Emil Bodnăraş

responsabilitatea abordării lui Hruşciov. Alte obiecţii emise de către Constantinescu sunt legate de maniera deosebit de dură în care liderul român îşi „admonesta" subalternii, respectiv de existenţa cultului personalităţii în RPR, „o înclinare – şi la tov. Gheorghiu-Dej şi la noi spre laude şi preamărire". Răspunderea pentru situaţia creată era una colectivă, iar Constantinescu nu ezita să recunoască propria contribuţie în acest sens. „Este o vină a mea că am făcut şi eu aceasta în legătură cu persoana tov. Gheorghiu-Dej, deşi vedeam lipsuri în munca şi personalitatea sa" (Tudor, Cătănuş: 2001,57 – 69).

Surprinzător, o critică moderată a prestaţiei politice de iste este exprimată şi de către Emil Bodnăraş, unul dintre cei mai influenţi membri ai Biroului Politic şi totodată informator al Moscovei, deşi fidelitatea sa a înclinat în cele din urmă de partea lui Dej. Acesta susţinea că, atât în presă cât şi în lucrările ştiinţifice, prim-secretarului PMR i se atribuia ritualic un rol hipertrofiat în cadrul multor evenimente, ajungându-se „până la deformări ale adevărului istoric". În acest fel, continuă Bodnăraş, se configurează cultul personalităţii: „cu concursul tuturor, prin deformări, măguliri, ploconiri. Cui servesc toate acestea? Ce sentiment apăsător de jenă ai când vezi că toate ţi se atribuie cu sau fără merit şi ce sentiment de grijă te cuprinde când toate sunt aşteptate de la tine"! Dej se pare că era de acord

cu această apreciere, deoarece notase pe marginea textului stenogramei „Aşa este!”. O altă obiecţie a lui Bodnăraş era legată de maniera în care Gheorghiu-Dej îşi organiza munca şi care, în opinia sa, lăsa de dorit. „În felul cum lucrează, el ţine adeseori prea puţin cont de timpul celorlalţi, care au şi ei sarcini multiple şi care nu pot irosi timpul fără rost. Datorită acestor lipsuri, şedinţele Biroului Politic sunt de cele mai multe ori slab organizate” (Tudor, Cătănuş: 2001,86 – 88).

La rândul său, Iosif Chişinevschi, ideologul şef al partidului, era de părere că „atunci când se ridică vreo chestiune – chiar în general – în legătură cu cultul personalităţii, Gheorghiu-Dej are impresia că lucrurile sunt îndreptate împotriva lui”. Acesta mai considera, afirmaţie care a animat în mare măsură şedinţa Biroului Politic, „că orice problemă ridicată în legătură cu Gheorghiu-Dej este un risc”. Printre apărătorii liderului comunist s-au distins Nicolae Ceauşescu şi în principal Gheorghe Apostol, care au încercat să relativizeze, în primul caz, responsabilitatea existenţei cultului personalităţii – „toţi am contribuit la acest cult” (Tudor, Cătănuş: 2001,95) – respectiv să îi acuze pe contestatari de ipocrizie şi generalizări eronate, în al doilea caz. „După mine”, se pronunţa salvator Apostol, „şi Miron şi Ioşca vor să îmbrace în mantia principialităţii nemulţumirile lor personale acumulate ani de-a rândul, orgoliul mic-burghez şi ranchiuna”. Acţiunea celor doi

putea fi redusă, continua vorbitorul, la o „răfuială personală” cu prim-secretarul PMR. „Dar Gheorghiu-Dej nu este o persoană izolată, ruptă de Biroul Politic şi de Comitetul Central, de partidul nostru”. Urmează o menţionare sinoptică a calităţilor, respectiv a minusurilor conducătorului român, accentuându-se în final diferenţele dintre condiţiile existente în interiorul elitei politice a Uniunii Sovietice în raport cu cea a RPR, fapt care exclude în accepţia lui Apostol orice paralelă dintre formele şi manifestările cultului personalităţii în cele două ţări. „Partidul nostru cunoaşte munca şi atitudinea fermă a tovarăşului Dej pentru apărarea principiilor leniniste ale construcţiei de partid.

Nimeni nu poate afirma că în activitatea tov. Dej nu au existat lipsuri şi deficienţe. Dar aceste lipsuri şi deficienţe ale sale sunt departe, foarte departe de a se face cât de cât o comparaţie cu cele petrecute în conducerea PCUS”. Mai departe, Apostol era de părere că „Miron nu ar fi făcut afirmaţiile pe care le-am auzit, dacă nu ştia că are sprijinul lui Ioşca”. În final, acesta sugera că activitatea celor doi ar trebui catalogată drept „nepartinică”, iar Biroul Politic ar trebui să adopte o hotărâre în acest sens, convocând de asemenea şi o şedinţă plenară a Comitetului Central al partidului (Tudor, Cătănuş: 2001,136 – 138).

Însă cea mai radicală condamnare a intenţiilor lui Miron Constantinescu şi Iosif

Chişinevschi va veni din partea ministrului de Interne Alexandru Drăghici, care aprecia drept „«răspândire de metode antipartinice cu tendinţe de fracţionism»” iniţiativa acestora (Tudor, Cătănuş: 2001,168). Confruntaţi cu o rezistenţă fermă şi totodată bine orchestrată, cei doi vor ceda foarte uşor (Tudor, Cătănuş: 2001,138 – 139), negând însă că ar fi purtat discuţii prealabile pe tema criticării lui Gheorghiu-Dej.

Urmând procedura standard în aceste cazuri, şi pentru a înlătura, cel puţin în aparenţă, orice urmă de suspiciune în direcţia unei idealizări a activităţii sale, Gheorghiu-Dej îşi va face autocritica, recunoscând că, în perioada post-stalinistă, a eşuat în ceea ce priveşte abordarea „rolului partidului cu toată fermitatea şi în mod principial. În aceasta am o răspundere nu mai mică decât o au şi ceilalţi membri ai Biroului Politic, poate chiar am răspunderea cea mai mare”. Alte tare pe care şi le imputa prim-secretarul PMR erau aceea a unei atitudini „împăciuitoriste” în privinţa cultului personalităţii, respectiv în genul de comportament afişat „uneori faţă de tovarăşi”, minusuri pe care îşi propunea să le remedieze în cel mai scurt timp cu putinţă (Tudor, Cătănuş: 2001,154 – 155).

Considerându-se că nu au respectat „cerinţele statutare de partid şi normele leniniste ale vieţii de partid”, Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi au fost excluşi un an mai târziu, cu

ocazia unei şedinţe plenare a Comitetului Central al partidului din Biroul Politic, permiţându-li-se însă să rămână în componenţa acestui organ de conducere al PMR. Condamnaţi pentru că ar fi „încercat să calomnieze activitatea organelor conducătoare de partid şi a organelor statului democrat-popular şi să orienteze în acest spirit dăunător dezbaterea în partidul nostru a învăţămintelor Congresului al XX-lea al PCUS”, aceştia au fost lichidaţi din punct de vedere politic. Chişinevschi va deceda în 1967, dar Constantinescu va mai apuca să fie reabilitat un an mai târziu de către noul lider al partidului, Nicolae Ceauşescu. Va avea însă un rol decorativ până la moartea sa survenită în 1974, chiar dacă îi vor fi încredinţate anumite funcţii importante în domeniul educaţiei.

La aceeaşi şedinţă, Gheorghe Apostol îşi exprima satisfacţia de a fi interpretat corect atitudinea disidenţilor. Neavând, aşa cum ar fi fost cazul, „o educaţie temeinică de partid”, cei doi „au pierdut simţul realităţii” şi „s-au văzut multă vreme numai pe ei şi mai puţin pe partid, interesele partidului şi ale statului”. Pe cale de consecinţă, se întreba retoric Apostol, în eventualitatea în care „Biroul Politic ar fi acceptat punctul de vedere susţinut de Chişinevschi şi Miron Constantinescu şi am fi dat orientarea susţinută de ei dezbaterilor hotărârilor Congresului al XX-lea şi în rândul maselor fără de

partid, ce s-ar fi întâmplat cu partidul nostru? Cu poziţiile de clasă conducătoare a proletariatului în statul democrat popular, cu rezultatele măreţe ale construirii socialismului?”. Răspunsul nu era decât unul singur şi consta în exemplul evenimentelor survenite în toamna anului 1956 în Polonia şi Ungaria (Tudor, Cătănuş: 2001,196 – 199,251). Acţionând prompt pentru păstrarea „unităţii monolitice” a partidului s-a acţionat în direcţia consolidării şi poate chiar supravieţuirii regimului, era de părere acelaşi Apostol.

Cei doi au fost incluşi retroactiv în grupul „deviatorilor de dreapta”, compus din Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu şi neutralizat în 1952, susţinându-se că au acţionat până în 1952 la ordinele directe ale Anei Pauker (Deletant, Pearton: 1998,254). „Devierea de stânga” de care au fost de asemenea acuzaţi reflecta zelul excesiv cu care urmăriseră implementarea noii tendinţe ideologice a centrului moscovit, fără a o ajusta însă „specificului local”, românesc. La şedinţa plenară a Comitetului Central al PMR de la finalul anului 1961 s-a redescoperit subit faptul că Miron Constantinescu se afla în relaţii excelente cu „La Passionaria” română, fiind denumit chiar „copilul” său „băiatul lui Ana (sic!)” (Neagoe-Pleşa, Pleşa: 2006, vol. II, 139; *Idem*, vol. I, 157).

Se pune firesc întrebarea: în ce măsură „devierea de stânga” a reprezentat o afacere internă de partid şi în ce măsură disidenţa

concertată a lui Miron Constantinescu şi a lui Iosif Chişinevschi a fost orchestrată de către Moscova? Afâlierarea acestora la poziţiile Kremlinului este confirmată, cel puţin parţial, din mai multe surse, în special în cazul lui Iosif Chişinevschi (Tismăneanu: 2005,193; Fischer-Galaţi: 1967,59 – 61; Betea: 1997,130; Chelaru: 2001,52). Dacă operăm însă o comparaţie cu ceea ce s-a petrecut în 1952, vom constata că implicarea sovietică a fost mult mai pregnantă în acel caz (Dej a avut nevoie de aprobarea directă a lui Stalin pentru a o demite pe Ana Pauker din funcţia de ministru de Externe şi din Biroul Politic al PMR) decât în 1957. Chiar dacă ipoteza sfătuirii celor doi disidenţi de către Kremlin este plauzibilă, implicarea directă a sovieticilor pentru susţinerea lor nu este atestată de nicio sursă documentară. La fel cum, în afara lui Georges Haupt, nicio altă sursă nu confirmă faptul că Chişinevschi şi Constantinescu ar fi fost eliminaţi în tandem cu lupta pentru putere care avea loc în PCUS între „vechea gardă" stalinistă şi reformiştii fideli lui Hruşciov, şi pe care Dej se aştepta ca prim-secretarul sovietic să o piardă, pentru a putea să îi acuze pe cei doi că ar fi „agenţi ai lui Hruşciov" animaţi de un „deviaţionism periculos[8]„. Datorită rezultatului nefavorabil facţiunii „ortodoxe" a

8 Detalii interesante, nu neapărat şi obiective, despre maniera în care Hruşciov a reuşit să îşi neutralizeze principalii rivali, „grupul antipartinic" format din Molotov, Malenkov,

PCUS, Dej şi-ar fi schimbat interpretarea cu 180 de grade, acuzându-i pe aceştia de „stalinism” şi de promovarea „cultului personalităţii” (Haupt: 1968,677).

Din documentele citate anterior se observă foarte clar că nici lui Constantinescu, nici lui Chişinevschi nu le-au fost aduse astfel de învinuiri. Revenind la comparaţia cu „devierea de dreapta”, se poate constata că poziţia lui Dej în 1957 era mult mai autonomă şi stabilă decât în 1952. În plus, este posibil ca vendetta politică din interiorul PMR să fi fost privită cu o oarecare îngăduinţă la Moscova datorită promptitudinii şi zelului „revoluţionar” cu care Dej a contribuit, depăşind toate celelalte state est-europene, la suprimarea revoluţiei maghiare şi la reorganizarea aparatului de securitate şi chiar la consolidarea noii conduceri maghiare prin rolul nefast pe care Bucureştiul l-a jucat în „afacerea” Nagy.

În final, consider că titlul sub care Alina Tudor şi Dan Cătănuş şi-au publicat cartea de documente – foarte utilă de altfel – *O destalinizare ratată*, este oarecum impropriu, deoarece nici Constantinescu şi nici Chişinevschi nu au reprezentat voci cu adevărat reformiste în partid, fiind animaţi în primul rând de pragmatism şi de „oportunism” în acţiunea pe care au declanşat-o pentru reconfigurarea ecuaţiei puterii în PMR. Ambii erau formaţi la şcoala post-revoluţionar leninistă şi, după cum am avut ocazia să

constatăm, criticile pe care le-au exprimat la adresa lui Dej şi a conducerii sale nu au fost formulate în termeni ideologici, fiind mai degrabă de natură personală sau politică. Nu puteau constitui deci startul unei veridice campanii de destalinizare deoarece, am mai insistat asupra acestui aspect, în regimurile comuniste, orice reformism autentic şi, pe urmele sale, orice disidenţă potenţială sau efectivă nu pot lua naştere decât în şi prin partid însuşi pornind de la revendicări exprimate în termeni marxişti (Shafir: 1984,435 – 459). Pe lângă faptul că, în eşalonul superior al PMR, acţiunea celor doi nu a beneficiat de sprijinul scontat, aceasta devine inteligibilă exclusiv prin prisma unei lupte primitive, instinctuale şi spontane pentru putere, în care componenta ideologică, singura care ar fi putut imprima substanţă preten-Kaganovich şi Shepilov sunt de găsit în recent publicatele memorii ale ultimului lider sovietic menţionat. Acesta încearcă să îşi minimalizeze rolul în tentative de puci din 1957, care a fost oricum mai redus decât a celorlalţi trei protagonişti. Shepilov confirmă crearea artificială a „grupului antipartinic”, a cărui imagine a fost instrumentată în scopuri propagandistice de către Hruşciov, deşi admite totuşi că a existat „un fel de întâlnire unde aceştia erau pregătiţi să facă ceva. Nu ştiu cine a iniţiat-o. Dar nu cred că a fost un grup antipartinic”. Shepilov continuă: „nu am auzit nimic despre un

grup antipartinic. Fiecare a început pur şi simplu să spună că nu puteam continua în acest fel şi că totul se ducea de râpă. Venise vremea să se facă ceva în privinţa asta. Ţara, partidul, comerţul, economia – totul se dezintegra, se alegea praful de tot. Hruşciov se certa cu toată lumea, cu China de asemenea…”. În opinia autorului, motivaţia protagoniştilor nu era aceea a reinstaurării vechilor practici ale succesorului lui Lenin – o asemenea atitudine ar fi devenit imposibilă după Congresul XX al PCUS – ci limitarea neajunsurilor şi erorilor conducerii hruşcioviste (Bittner: 2007,388 – 389).

ţiilor lor reformiste, este puternic atrofiată. Utilizând un alt concept avansat de către Michael Shafir, acela de „schimbare simulată”, se poate propune o variantă de titlu mult mai adecvată pentru lucrarea mai sus menţionată, şi anume *o destalinizare simulată*.

„Prelucrând” rezultatele şedinţei plenare a Comitetului Central cu activul de partid din regiunea Bucureşti, Emil Bodnăraş haşura o corelare sugestivă între capcanele destalinizării şi iniţiativa lui Constantinescu şi a lui Chişinevschi, devenită puerilă în lumina evenimentelor din Polonia şi Ungaria:

Se ştie ce frământări au fost în întreaga lume după Congresul al XX-lea, atât între comunişti cât şi între necomunişti, fiecare în felul lui. Ce, a fost uşor să afle despre Stalin lucrurile care s-au

prezentat la Congresul al XX-lea (sic!)? Cine nu a judecat a păţit ce a păţit, cum a fost cazul în Polonia şi în Ungaria. Partidul nu a procedat aşa cum ar fi dorit Miron Constantinescu şi cu Chişinevschi, şi anume să facă dezbateri imediate, să dăm publicităţii totul. Dacă am fi procedat aşa, nu am fi realizat nimic bun. E adevărat că partidul are experienţa lui, legătura lui cu masele, însă foc tot putea să iasă. Nebuni tot se mai găsesc într-un stat în care lupta este în toi, în care clasa muncitoare îşi construieşte o societate nouă în alianţă cu cea mai însemnată populaţie a ţării [probabil ţărănimea, n. m.], nu fără a lovi şi a năpăstui pe cineva. Democraţia populară este pentru cineva, dar este şi împotriva cuiva. Sigur că în asemenea împrejurări un chibrit poate găsi un petec de gaz. Noi am procedat prudent.

Am înarmat mai întâi partidul. Nu cum s-a făcut în Polonia şi Ungaria, unde s-a vândut şi la chioşcuri raportul tov. Hruşciov la Congresul al XX-lea şi unde s-au făcut discuţii de cine trebuie şi de cine nu (sic!). Pentru acest motiv am preferat [...] să lăsăm lucrurile să-şi arate toate feţele (Breazu: 2001,150).

O interpretare „ortodoxă”, antiintelectuală, în cea mai bună tradiţie post-revoluţionar leninistă a PMR.

În august 1957, cu ocazia vizitei la Bucureşti întreprinsă de către liderul comunist vietnamez Ho şi Min, Gheorghiu-Dej afirma cu vădită

mândrie că repercusiuni ale evenimentelor din Polonia şi Ungaria au atins şi România, dar că PMR a ştiut să le surmonteze ferm şi la timpul potrivit. Cu această ocazie, referindu-se la Constantinescu şi Chişinevschi, Dej afirma că „Metodele şi tactica lor era aceeaşi ca şi a grupului diversionist din Ungaria" (Preda, Opriş: 2008,262). Comparaţia este însă mai mult decât forţată. Nu există nicio similitudine între forţa reformismului polonez sau maghiar din perioada leninismului preeuropenizat şi cea a destalinizării, dublat de către o consistentă activitate intelectuală de stânga în acest sens, şi acţiunea anemică şi lipsită de urmări a celor doi membri ai Biroului Politic, nesusţinută nici la nivel politic, nici, mai ales, la nivel ideologic.

O altă consecinţă a destalinizării „simulate" s-a petrecut în vara lui 1958, cu puţin înaintea demarării procesului de retragere a trupelor sovietice din România. Mai mulţi vechi ilegalişti, colaboratori de-ai lui Gheorghiu-Dej în perioada interbelică, au fost excluşi din PMR cu ocazia unei şedinţe plenare a

Comitetului Central al PMR, convocată special în acel scop. După 1945, aceştia fuseseră marginalizaţi datorită cunoştinţelor pe care le aveau despre noii lideri ai partidului, iar rolul lor fusese redus treptat la acela de naratori ai momentelor „revoluţionare" din perioada interbelică, postură din care trebuiau să

maximizeze neapărat meritele „tovarăşilor” din Biroul Politic, în special ale lui Gheorghiu-Dej, concomitent cu estomparea sau chiar trecerea sub tăcere a aportului personal la respectivele evenimente. Frustraţi şi considerând că au fost excluşi pe nedrept din veritabila viaţă politică, aceştia vor profita de campania de destalinizare pentru a îşi exprima nemulţumirile. Conflictul cu liderii PMR ajunge la apogeu în februarie 1958, cu ocazia împlinirii a 25 de ani de la grevele muncitorilor ceferişti de la Griviţa, cele mai importante din perioada interbelică. În istoriografia oficială a momentului, hipertrofiat şi sistematic distorsionat, Dej va ocupa locul central; în realitate, el nu fusese decât unul dintre organizatorii secundari ai grevei, meritul principal în acest sens aparţinându-i vechiului militant comunist Constantin Doncea. Convocat pentru a lua parte la sărbătorirea evenimentului, Doncea va refuza cu aroganţă, afirmând: „«Eu am făcut greva, voi faceţi simpozionul»” (Tudor, Cătănuş: 2000,120). Atitudinea nu era neobişnuită în cazul său. Gheorghe Gaston Marin, fostul „ministru al Energiei Electrice şi Industriei Electrotehnice”, îl caracterizează drept „Fire orgolioasă şi brutală”, care „manifesta nemulţumire faţă de rolul, relativ modest, ce i se atribuia după război” (Gaston Marin: 2003,163,109).

Interesant este rolul pe care îl joacă Miron Constantinescu în toată această afacere. Obedient

şi servil, nemaiştiind cum să procedeze pentru a reintra în graţiile lui Gheorghiu-Dej, fostul membru al Biroului Politic va face un amplu rechizitoriu inculpaţilor, cu nimic mai prejos de cel al lui Ceauşescu, acuzatorul principal. „În nenumărate rânduri, în perioada 1945 – 1958”, afirma Constantinescu, „Doncea a dat dovadă de călcarea liniei partidului, a disciplinei de partid, de carierism şi aventurism politic, de necinste profesională”. Înţelegătoare şi generoasă, „Conducerea partidului a făcut totul pentru a-l salva, dar fără voinţa şi munca proprie a lui Doncea, aceasta nu s-a putut realiza”. Acuzat că subminează unitatea partidului şi că iniţiază „o diversiune politică menită să servească astăzi fostei burghezii şi reacţiunii internaţionale”, fostul colaborator al lui Dej era acuzat că „se vede pe sine şi numai pe sine” şi că „n-a înţeles rolul partidului”, al „colectivului” în gestionarea grevei din 1933 (Tudor, Cătănuş: 2000,152 – 153). Doncea, deci, discredita partidul în plan internaţional, uitând că numai acesta, nu individualităţile care îl compun, reprezintă forţa motrică a mişcării revoluţionare. Şi cum partidul devenise sinonim cu Gheorghiu-Dej, concluzia se impunea de la sine. Motivele identificate de către Constantinescu pentru explicitarea poziţiei lui Doncea constau în pe lângă „resentimentele care merg până la ura personală faţă de tovarăşi”, în „influenţa puternică mic-burgheză, burgheză

chiar”, în raport cu care acesta „s-a arătat foarte receptiv” (Tudor, Cătănuş: 2000,152; vezi şi Tănase: 2004,66 – 70).

Discursul nu l-a scutit pe Constantinescu de sarcasmul şi ironia muşcătoare a foştilor să-i colegi, care i-au pus întrebări tendenţioase despre paralelele existente între erorile comise de el şi cele prezente, ajungându-se până la insinuarea, gratuită, dar de efect, că ar fi jucat un rol în organizarea şi coordonarea protestului foştilor ilegalişti (Tudor, Cătănuş: 2000,155 – 164). Desigur, acuzaţii, impropriu comasaţi sub denumirea de „grupul Doncea” deoarece cei mai mulţi nu se cunoşteau între ei, au fost excluşi din partid şi „trimişi la munca de jos”. Eliminarea „grupului Doncea” nu reprezenta prima acţiune de acest gen a lui Gheorghiu-Dej; în vara anului 1956, cu puţin înaintea declanşării periplului revoluţionar din Polonia şi Ungaria, fuseseră excluşi din partid alţi foşti ilegalişti care, încurajaţi de dezgheţul ideologic din Uniunea Sovietică şi nemulţumiţi de politicile economice şi politice ale PMR, îşi permisesem să formuleze câteva reproşuri timide la adresa conducerii partidului.

4.7. Fructele obedienţei: trupele sovietice părăsesc teritoriul Republicii Populare România

Aşa cum am observat, printre acuzele aduse de Miron Constantinescu lui Gheorghiu-Dej se număra şi aceea că, în loc să discute personal cu

Hruşciov despre oportunitatea retragerii Armatei Roşii din România, îl delegase pe Bodnăraş să îl înlocuiască. Propunerea i-ar fi fost făcută liderului sovietic la o partidă de vânătoare la care a participat şi primul ministru din acea perioadă, Ion Gheorghe Maurer, care susţine că în intervalul 1955 – 1958, de la prima discuţie pe această temă până la retragerea efectivă a trupelor sovietice, „noi nu l-am slăbit cu insistenţele noastre" (Betea: 200 lb, 174). Documentele de arhivă demonstrează însă altceva. În aprilie 1956, când Chişinevschi şi Constantinescu l-au criticat pe Dej în cadrul şedinţei Biroului Politic pe care am analizat-o în paginile anterioare, acesta încheia respectiva întâlnire cu două recomandări: intensificarea acţiunilor de propagandă, respectiv recunoaşterea oficială şi unanimă de către conducerea de partid a faptului că „ridicarea problemei retragerii trupelor sovietice din ţara noastră a fost greşită" (Tudor, Cătănuş: 2001,169).

Pe cale de consecinţă, după Congresul al XX-lea al PCUS, Bucureştiul îşi renegase iniţiativa avută în anul precedent, fapt care contrazice argumentaţia lui Maurer. Însă măsura în care ideea retragerii trupelor sovietice a aparţinut părţii române nu reprezintă un capitol încheiat din istoria comunismului românesc, este de părere Sergiu Verona. Mai mult, acesta afirmă că, de fapt, nu Biroul Politic al PMR, ci Hruşciov însuşi ar fi fost cel care a avansat propunerea în august 1955,

după încheierea tratatului de pace dintre Uniunea Sovietică şi Austria şi acceptarea neutralităţii celei din urmă. Chiar dacă în memoriile sale Hruşciov susţine contrariul (Crankshaw: 1971,513 – 514). este foarte posibil ca, de fapt, liderii români să fi speculat în baza unei păreri emisă tocmai de el însuşi. În acea perioadă, conclude Verona, Bucureştiul nu îşi putea permite să aibă astfel de iniţiative (Verona: 1990,237 – 238).

Cu toate acestea, faptul că iniţiativa retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul RPR a fost lansată de către comuniştii români este confirmat atât de surse documentare, cât şi de memoriile protagoniştilor, inclusiv cele ale lui Hruşciov (Scurtu: 1996 b: 225, Falls: 1993,491 – 492). Pe de altă parte, este clar că propunerea română s-a încadrat într-un context mai larg, care îşi avea rădăcinile în noua atitudine internaţională a Moscovei, fiind evident impulsionată de către hotărârea sovietică „de a reduce forţele armate staţionate pe teritoriile statelor membre ale Tratatului de la Varşovia” (Anton: 2007,105; Hruşciov: 1959,41 – 42). Subiacente deciziei sovietice erau două raţiuni majore, una propagandistică şi una economică. În primul rând, capitalul de imagine al lui Hruşciov în Occident s-ar fi ameliorat considerabil ca urmare a unui astfel de gest, care conferea substanţă şi credibilitate atât de vehiculatului concept al „coexistenţei paşnice” (Verona: 1992,146 – 148). „Propunerile

Uniunii Sovietice în problemele dezarmării", afirma Hruşciov în august 1955, cu ocazia unei vizite făcute în România pentru a sărbători, alături de PMR, data de 23 august 1944, „hotărârea guvernului sovietic de a reduce, până la 15 decembrie 1955, efectivul trupelor sovietice cu 640.000 de oameni sunt salutate de opinia publică mondială şi apreciate ca o nouă contribuţie importantă a Uniunii Sovietice la cauza păcii şi securităţii popoarelor" (Scurtu: 1996,220). În al doilea rând, economia sovietică stagna, iar costurile întreţinerii diviziilor Armatei Roşii pe teritoriile sateliţilor est-europeni ajunseseră inacceptabil de ridicate pentru liderii de la Kremlin. Aşa încât, mâna de lucru blocată inutil şi cu costuri foarte mari în afara Uniunii Sovietice putea fi utilizată la foarte necesara relansare economică a acesteia (Cioroianu: 2005 a, 355 – 358; Verona: 1990,246; Crankshaw: 1971,515).

Pe cale de consecinţă, consider că ideea retragerii trupelor sovietice a aparţinut Bucureştiului, aşa cum indică toate sursele consultate, însă ea a fost lansată numai după ce Moscova însăşi a creat un climat favorabil în acest sens, anunţând diminuarea efectivelor sovietice de pe teritoriile statelor-est europene ca urmare a deciziei de a relaxa (pragmatic) mediul internaţional, profund încordat după finalizarea celui de al Doilea Război Mondial şi până la moartea lui Stalin. Hruşciov a reacţionat dur la

propunerea făcută de către Bodnăraş, pe care îl considera însă „un bun prieten al Uniunii Sovietice, un vechi bolşevic […] care se bucura de încredere absolută şi de respect”. Astfel că, atunci când „tovarăşul Bodnăraş a ridicat din senin problema trupelor, pot spune că m-am înfuriat. «Ce spui? Cum poţi sugera un asemenea lucru?»„ Liderul român a continuat cu diplomaţie şi tact conversaţia, argumentând că „«România are graniţe numai cu ţări socialiste (Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria şi U.R.S.S.), iar la Marea Neagră nu este nimeni în afară de noi şi de turci.»„ Nereuşind să îl convingă pe impetuosul prim-secretar al PCUS, Bodnăraş a cedat, afirmând că „«ne retragem propunerea»”, făcută pentru a convinge Moscova şi statele „imperialiste” că nu „«stăm pe poziţie socialistă numai datorită trupelor staţionate pe teritoriul nostru.»„ Urmează apoi o mărturisire de credinţă revoluţionară care a sensibilizat interlocutorul „«Vrem să ştiţi că noi credem sincer în construirea socialismului şi în urmarea politicii marxist-leniniste, iar poporul nostru ne recunoaşte ca fiind conducătorii lor (sic!) şi ne susţin în totalitate. Dezvoltarea socialismului în ţara noastră nu este determinată de presiunea Uniunii Sovietice»” (Crankshaw: 1971,513 – 514; Scurtu: 1996 b, 234).

Biroul Politic a ţinut cont de reacţia impulsivă a lui Hruşciov şi a admis, după cum am văzut, în

aprilie 1956, că iniţiativa avută în vederea retragerii trupelor sovietice fusese intempestivă (Tudor, Cătănuş: 2001,169). De abia după revoluţia maghiară, când RPR s-a distins ca slujbaş zelos al apărării integrităţii – lagărului socialist", a fost readusă în discuţie problema, de data aceasta de către partea sovietică. Zvonuri despre o posibilă retragere a Armatei Roşii din Ungaria şi România ajunseseră însă în Occident încă din vara lui 1955, când respectiva iniţiativă se afla încă în fază embrionară pe birourile Kremlinului. Gheorghiu-Dej avusese grijă să infirme prompt aceste zvonuri, afirmând că o astfel de posibilitate ar deveni fezabilă numai în eventualitatea în care „trupele străine aparţinând statelor occidentale ar fi retrase din ţările Europei apusene în limitele graniţelor lor naţionale, iar grupările militare create în Occident ar fi lichidate"; numai atunci „situaţia din Europa s-ar schimba şi ar fi înlăturată necesitatea Tratatului de la Varşovia, precum şi a acelor măsuri de asigurare a securităţii care sunt prevăzute în acest Tratat" (Scurtu: 1996 b, 218). Se pare că declaraţia liderului român a fost emisă în absenţa unei consultări prealabile cu Moscova, fapt care comportă o interpretare ambivalenţă, putând să însemne fie o susţinere a tendinţelor internaţionale sovietice aflate în curs de elaborare, fie o anumită formă de presiune, fără un obiectiv bine delimitat, la adresa Kremlinului

(Verona: 1990,237).

Oficial, trupele sovietice erau staţionate în România pentru a asigura conexiunea cu cele aflate pe teritoriul Austriei. Odată tratatul de pace cu aceasta semnat în 1955 şi trupele aflate pe teritoriul ei retrase, dispărea raţiunea menţinerii unităţilor militare sovietice în România, fapt care, coroborat cu motivele expuse mai sus, în cadrul dialogului purtat între Bodnăraş şi Hruşciov, a încurajat conducerea de la Bucureşti să emită propunerea mai sus amintită. Numărul militarilor sovietici staţionaţi în România se ridica undeva la 30.000 începând cu 1952 – după semnarea tratatului de pace dintre Bucureşti şi Moscova în 1947 a scăzut progresiv până la această valoare – şi a rămas constant până la retragerea survenită în 1958. Unităţile militare sovietice „erau concentrate în cinci regiuni: Craiova-Slatina, Bucureşti-Giurgiu, Sibiu-Alba-Iulia, Constanţa şi Brăila Focşani. Amplasarea trupelor sovietice alcătuia o structură care, în caz de nevoie, putea fi extinsă rapid”. Trupele din zona Craiova-Slatina s-au dovedit a fi deosebit de utile în timpul revoluţiei maghiare, acestea fiind „primele care au intrat în Ungaria” în toamna anului 1956. „Faptul că garnizoanele sovietice nu erau în niciun caz localizate de-a lungul căii ferate care conecta România cu Ungaria şi Austria” dovedeşte, argumentează cu judiciozitate Sergiu Verona, „că menţinerea liniilor de comunicaţie nu a fost

niciodată motivul real pentru amplasarea trupelor sovietice în România". De fapt, prezenţa acestora se justifica prin raţiuni mai degrabă politice şi geopolitice: intimidarea Iugoslaviei, respectiv „creşterea prezenţei militare a Moscovei în zona Mării Negre" (Verona: 1990,233 – 234).

În aprilie 1957, RPR şi Uniunea Sovietică semnau un acord „referitor la statutul juridic al trupelor sovietice staţionate temporar pe teritoriul Republicii Populare România" în care era prevăzut că acestea „nu se mestecă în treburile interne" ale statului român, iar prezenţa lor „nu afectează în niciun fel suveranitatea Statului Român"; tratatul mai conţinea de asemenea prevederi legate de obligaţiile care reveneau părţilor contractante, în special obligaţia de a se despăgubi reciproc în cazul unor eventuale prejudicii „materiale care pot fi cauzate Statului Român prin acţiunile sau neglijenţele unităţilor militare sovietice sau ale unor persoane din compunerea lor", respectiv „pentru daunele care pot fi cauzate avutului unităţilor militare sovietice aflate pe teritoriul Republicii Populare România şi a persoanelor care intră în compunerea trupelor sovietice, prin acţiunile sau neglijenţele instituţiilor române de stat" (Scurtu: 1996 b, 246 – 253). Acordul acesta poate fi considerat un preambul la acordul din mai 1958, prin care se instituţionaliza „modalitatea de retragere a trupelor sovietice din România". Astfel, ne este adus la cunoştinţă cu această

ocazie faptul „că de pe teritoriul Republicii Populare România vor fi retrase toate trupele sovietice, care se vor afla acolo în ziua semnării acestui acord”, procesul urmând să se desfăşoare în intervalul 15 iunie – 15 august 1958 (Scurtu: 1996 b, 276 – 280).

În scrisoarea oficială trimisă de către Hruşciov Comitetului Central al PMR cu mai bine de o lună înaintea semnării acordului prim-secretarul PCUS relua o parte dintre argumentele utilizate în 1955 de către comuniştii români pentru a îl convinge de oportunitatea şi utilitatea unui astfel de gest:

Şederea trupelor sovietice pe teritoriul ţării dv., a corespuns atât intereselor Republicii Populare România, cât şi intereselor cauzei noastre comune şi până în ultima vreme a fost, fără îndoială, necesară şi a corespuns scopului, în prezent, situaţia s-a schimbat în mod esenţial. În urma politicii iubitoare de pace a ţărilor lagărului socialist, a fost obţinută o oarecare slăbire a încordării internaţionale. Republica Populară România a obţinut mari succese în construirea socialismului şi întărirea regimului de democraţie populară. Ea dispune acum de forţe înarmate de nădejde, capabile să dea o ripostă provocărilor imperialiştilor, să apere cuceririle socialiste ale poporului român şi să-şi aducă contribuţia la cauza apărării intereselor comune ale lagărului socialist.

De aceea, după părerea noastră, acum nu mai este necesară şederea trupelor sovietice pe teritoriul Republicii Populare România.

La aceasta trebuie să adăugăm, că cercurile imperialiste folosesc larg, în scopul propagandei antisovietice şi al calomnierii Republicii Populare România, faptul că trupele sovietice se găsesc pe teritoriul ţării dv. (Scurtu: 1996 b, 273).

Aşa cum putem observa, din raţiuni de imagine şi prestigiu politic, iniţiativa a fost înfăţişată ca aparţinând „guvernului sovietic", în timp ce Bucureştiul apărea ca „beneficiar[ul] acestei măsuri" (Moraru: 2008,25). La nivel internaţional, gestul nu a declanşat din partea Occidentului nicio reacţie notabilă. A fost catalogat, aşa cum şi era de fapt, drept o manevră lipsită de reale consecinţe strategice şi geopolitice, servind ameliorarea imaginii externe a Uniunii Sovietice şi a prim-secretarului PCUS, pentru reducerea bugetului militar al Kremlinului şi pentru încercarea de a redresa economia sovietică aflată pe o pantă descendentă (Verona: 1990,244 – 246; Verona: 1992,143 – 144; Ionescu: 1994,325; BR/România: 24 December 1959,19). În plan intern, retragerea trupelor sovietice a fost cuplată cu un nou val de represiuni la adresa populaţiei, ceea ce demonstra faptul că regimul nu intenţiona să iniţieze liberalizări de niciun fel, nici să limiteze controlul şi supravegherea permanentă a tuturor categoriilor sociale (Verona: 1992,148).

A anticipat retragerea trupelor sovietice din România disidenţa regimului de la începutul anilor ’60 în cadrul CAER sau a OTV? Un răspuns pozitiv la această întrebare este foarte facil şi foarte tentant deopotrivă. Însă trebuie să avem permanent în vedere contextul în care acest act de bunăvoinţă al Uniunii Sovietice s-a produs, şi care a reprezentat o confirmare a loialităţii şi a absolutei obedienţe a comunismului românesc. Până în 1962 nu a existat niciun gest de frondă al Bucureştiului faţă de Moscova, relaţiile dintre cele două părţi fiind chiar apreciate ca foarte bune. Interesul Moscovei de a retrage Armata Roşie de pe teritoriul românesc este recunoscut şi de Dumitru Popescu, un personaj de prim rang în peisajul intelectual al „epocii Ceauşescu”. În acea perioadă, „Dej se bucura încă de încrederea nelimitată a U.R.S.S”… De abia „la începutul anilor ’60 a intrat el în conflict cu Hruşciov”, ni se aduce la cunoştinţă în continuare (Popescu: 1993,301 – 302).

Pe de altă parte, RPR căuta să îşi lărgească orizonturile economice în plan extern şi să îşi consolideze poziţia în plan intern printr-o politică de dezvoltare industrială consistentă, bazată pe o planificare hipercentralizată şi pe un program extins de electrificare a ţării; astfel că, din punct de vedere statistic, ratele de creştere economică avansau de la an la an, producând destule impresii pozitive în Occident (Gaston-Marin: 2003,164 –

242). Importând tot mai multă tehnologie de prelucrare a materiilor prime din Statele Unite, Republica Federală Germană, Franţa sau Marea Britanie, era inevitabil ca gradul de dependenţă al economiei române faţă de cea sovietică său. În general, faţă de a celorlalte state est-europene să scadă. Autonomia astfel câştigată nu era însă orientată împotriva centrului moscovit, ci salutată ca un efort sistematic de a construi socialismul în manieră pragmatică, indiferent de provenienţa resurselor puse în slujba acestui deziderat; procesul se desfăşură însă sub tutela ideologică a Uniunii Sovietice, Gheorghiu-Dej neuitând nicio clipă să reafirme cu convingere, aşa cum am observat, că partidul şi statul pe care îl conducea „învaţă şi se inspiră din tezaurul bogat de experienţă al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, detaşament de frunte al mişcării comuniste internaţionale” (DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41, f. 5).

4.8. Concluzii: capcanele destalinizării şi gestaţia naţional-comunismului

Studiind relaţia dintre „radicalitatea” unei „mişcări revoluţionar-populare” („mass-movement regime”) şi statutul său politic, Robert Tucker ajunge la concluzia că cele două sunt invers proporţionale: cu cât mişcarea (în acest caz, un partid comunist) este mai puternică şi mai puţin temătoare în raport cu duşmanii (reali sau imaginari) aflaţi în interior, respectiv în exterior,

cu atât tendinţa acesteia de a se „de-radicaliza” se accentuează. Astfel, argumentează Tucker, „când societatea începe să acorde un anumit grad de acceptare unei mişcări radicale”, acest fapt se poate repercuta asupra coeziunii mişcării şi a „accentuatului sens al alienării faţă de lume şi a angajamentului faţă de o ordine viitoare care caracteriza mişcarea în fazele sale timpurii”. Din punct de vedere administrativ, „creşterea partidului ca organizaţie slăbeşte ataşamentul faţă de obiectivul revoluţionar. Pentru că acţiunea revoluţionară nu poate decât să pericliteze poziţia unui partid care a atins o aderenţă de masă, o birocraţie, o trezorerie, şi o reţea de interese financiare şi morale extinsă asupra întregii ţări” (Tucker: 1969,187 – 188). Destalinizarea reprezintă deci, conform formulei avansate de istoricul american, o „deradicalizare” a mişcării bolşevice clasice, a cărei existenţă ajunsese să fie pusă sub semnul îndoielii în urma epurărilor staliniste (Tucker: 1971,132 – 135).

Utilizând tipologia propusă de către Kenneth Jowitt în lucrarea sa de referinţă *New world disorder*. *The Leninist extinction*, fiecare regim comunist experimentează, de-a lungul existenţie sale, trei etape succesive: transformarea, consolidarea, respectiv incluziunea (1993,220 – 221). În primul caz, partidul transformă gradual societatea, în raport cu care se şi izolează concomitent pentru a păstra nealterat idealul

revoluţionar – în conformitate cu propriile principii ideologice şi particularităţi locale. Apoi, regimul îşi consolidează puterea în cadrul societăţii, printr-o varietate de mijloace. În sfârşit, în etapa incluziunii, regimul încearcă să integreze societatea, nu invers, şi să îi imprime dezideratul revoluţionar în măsură cât mai mare cu putinţă, înaintând astfel împreună, tot mai indistinct, înspre „construirea socialismului”, respectiv a comunismului.

Se poate observa că destalinizarea iniţiată de Moscova afectează profund interesele şi obiectivele comunismului românesc. În timp ce Uniunea Sovietică încerca să avanseze, prin platforma ideologică a Congresului XX al PCUS, din faza de consolidare în cea de incluziune, RPR şi celelalte „democraţii populare” se aflau de abia la începutul procesului de consolidare a propriei puteri. Destalinizarea a fost defazată deci în raport cu situaţia şi priorităţile statelor comuniste est-europene, periferia nefiind nici pe departe pregătită să facă faţă provocărilor incluziunii în care centrul, considerându-se suficient de consolidat, se lansase. Pot fi interpretate satisfăcător din acest unghi evenimentele din Polonia şi Ungaria, ca reacţii ale unor societăţi ostile, faţă de şi în raport cu care regimul nu se insulase, respectiv consolidase suficient.

O altă caracteristică a regimurilor leniniste, dar şi a celor liberale, consideră Jowitt, este aceea

că „acţiunea socială este orientată prin norme impersonale”. Dar, ceea ce distinge cele două tipuri de regimuri politice este faptul că impersonalitatea leninistă nu este articulată, ca cea liberală, prin „valori procedurale şi reguli”, ci prin „impersonalitatea charismatică a organizaţiei de partid”. Fapt unic în istorie, Lenin a reuşit să concilieze charisma tipică eroului individual şi „impersonalitatea organizaţională” a partidului pentru a le „metamorfoza în forma unui erou organizaţional – Partidul Bolşevic” (Jowitt, 1993, 1 – 3). Consider însă că această „charisma impersonală” nu apare în cazul tuturor regimurilor leniniste, ci numai a celor autonome, neimpuse din exterior, sau, utilizând terminologia lui Chalmers Johnson, ne-„derivate” (Johnson în Johnson: 1970, l-32). Nebeneficiind de o cultură politică bine închegată, regimurile leniniste „derivate” se conturează în primul rând în jurul personalităţii liderului de partid. Sigur, şi în cadrul acestora partidul este creditat ca reprezentând principala forţă a luptei pentru înfăptuirea societăţii fără clase dar, nefiind atât de dezvoltate ideologic ca regimurile autonome, cele „derivate” se bazează pe mijloace de legitimare mai tradiţionale, cum ar fi charisma şi imaginea liderului de partid.

Destalinizarea s-a încheiat, *de facto*, prin 1958, după ce Hruşciov reuşise în anul precedent să elimine membrii proeminenţi ai facţiunii

conservatoare a PCUS, Viaceslav Molotov, Lazar Kaganovici şi Dmitri Shepilov, cărora li se alăturase şi fostul premier Gheorghi Malenkov. Personalitatea lui Hruşciov a suferit o schimbare radicală în rău: tendinţele liberale, oricum limitate şi „simulate" în mare măsură, au lăsat treptat loc unui comportament tot mai despotic şi mai autosuficient. Câteva mărturii în acest sens ale unor foşti colaboratori apropiaţi sunt extrem de sugestive. Astfel, Ghennady Voronov, fost membru al Biroului Politic al PCUS, afirmă că „«Hruşciov în 1956 şi Hruşciov în 1964 erau doi oameni foarte diferiţi; din anumite puncte de vedere nu semănau între ei deloc. Abordarea sa democratică înnăscută, care nu putea decât să te câştige atunci când îl întâlneai prima oară, a lăsat treptat locul înstrăinării, unei încercări de a se izola într-un cerc îngust de oameni, dintre care unii îi alimentau cele mai rele tendinţe.»„ Fostul ministru al Agriculturii, Ivan Benediktov, insistă la rândul său asupra rolului negativ pe care l-a avut victoria împotriva „grupului antipartinic" Molotov, Malenkov, Kaganovici şi Shepilov asupra metamorfozei dictatoriale a lui Hruşciov. Îmbătat de reuşita politică şi beneficiind acum de un spaţiu de manevră mult mai larg, prim-secretarul PCUS,«a început să afişeze aroganţă, să insiste asupra infailibilităţii propriilor judecăţi, şi să exagereze succesele obţinute»" (Taubman: 2005,365). Chiar dacă la al XXII-lea Congres al

PCUS, atacul asupra lui Stalin a fost reluat cu o intensitate sporită, scurtul dezgheţ sovietic se încheiase. Rolul conducător al partidului era afirmat cu fermitate în toate domeniile vieţii sociale, iar drepturile acordate până atunci minorităţilor naţionale în plan cultural şi mai ales lingvistic erau treptat retrase (Mendel: 1961,371 – 486).

În RPR, destalinizarea s-a încheiat înainte de a fi început. Până în decembrie 1989, comunismul românesc a fost, exceptând câteva scurte perioade de semiliberalizări strategice, esenţialmente dogmatic. Retragerea Armatei Roşii a fost urmată de o intensă campanie represivă împotriva populaţiei. Constrângerile juridice au crescut, iar pedepsele pentru delictele de natură politică au fost amplificate la maximum, ajungându-se la introducerea pedepsei cu moartea pentru acţiunile percepute ca periclitante pentru stabilitatea regimului. În această perioadă au fost trasaţi principalii parametri a ceea ce va deveni ulterior leninismul post-revoluţionar autonom al lui Dej şi mai apoi leninismul romantic al lui Ceauşescu. Argumentul principal pentru susţinerea acestei teze îl consider a fi nu retragerea trupelor sovietice, deşi ulterior i s-a oferit în mod abuziv şi impropriu această conotaţie, ci distorsionarea în cheie naţionalistă a revoluţiei maghiare, menită să impulsioneze prejudecăţile anti-maghiare ale populaţiei şi să îi câştige încrederea şi sprijinul.

Fără succes, după cum am observat. Acest sporadic episod naţional-comunist nu a avut nicio continuare la sfârşitul anilor ’50, fiind reluat de abia la începutul decadei următoare, atunci când pretenţiile geoeconomice ale Moscovei ameninţau, considera conducerea de la Bucureşti, dezvoltarea industrială şi implicit independenţa politică a României. Importanţa lui este legată însă de practica manipulării simbolurilor şi mai ales a prejudecăţilor naţionale, iniţiată cu nonşalanţă, prin care regimul urmărea să facă tranziţia de la etapa transformării la cea a consolidării.

Aşa cum se ştie, Iugoslavia titoistă a oferit primul exemplu de regim naţional-comunist. I-a urmat apoi Albania lui Enver Hodja, Polonia sub conducerea lui Gomułka, şi lista poate continua cu China sau Coreea de Nord etc. În România, resorbirea naţionalismului în textura ideologică a regimului se va amplifica treptat, ajungându-se la un fel de leninism post-revoluţionar fascistoid (leninism romantic) de-a dreptul grotesc şi, în ultimii ani dinaintea revoluţiei din 1989, eminamente xenofob. Nemaifăcând nicio distincţie între inamicii săi naţionali şi cei ideologici (Shafir: 1989 a, 3), regimul ceauşist a sfârşit detestat atât de către statele capitaliste, cât şi de statele „frăţeşti”, socialiste, într-o lume pe care practic nu a mai înţeles-o şi cu care nu mai avea nimic în comun. Să nu uităm însă că fundamentele acestei orientări au fost schiţate în ultimii ani ai regimului

de ist, şi au apărut ca o reacţie profilactică la consecinţele intersistemice ale avatarului ideologic contrariant al centrului moscovit. Capcanele destalinizării au fost surmontate în final de către RPR, la fel ca şi provocările leninismului preeuropenizat. Criza de legitimitate a regimului nu a fost depăşită însă niciodată. Dovada o constituie faptul că, de-a lungul întregii sale existenţe, regimul nu a reuşit să treacă de faza de consolidare. Incluziunea, despre care putem afirma că a fost iniţiată, cel puţin într-o formă definitivată, în 1971, odată cu aşa numitele „teze din iulie”, deşi îşi făcuse simţită prezenţa încă din 1968, când condamnarea invaziei Cehoslovaciei de către conducerea de la Bucureşti s-a bucurat de un impresionant ecou popular – a rămas în permanenţă un obiectiv imposibil de atins pentru comunismul românesc.

Cu ingeniozitate şi abilitate, conducerea PMR a reuşit să „simuleze” implementarea leninismului europenizat, dar mai ales să câştige toleranţa centrului moscovit prin participarea consistentă pe care a avut-o la suprimarea revoluţiei maghiare. De asemenea, la nivel intern, a reuşit să câştige un spaţiu de manevră mai larg şi o anumită popularitate după retragerea Armatei Roşii de pe teritoriul ţării. În acel moment, aşa cum vom vedea, nu s-a pus însă problema unei distanţări de Moscova.

Divergenţe economice şi oportunităţi

geopolitice. Politica externă a Republicii Populare România în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej

Nimic nu anticipa în 1960, la al treilea Congres al PMR, glacializarea bruscă a relaţiilor româno-sovietice care va surveni peste numai doi ani. Cu această ocazie, Gheorghiu-Dej se exprima emfatic la adresa celui mai important stat socialist, insistând servil asupra meritelor internaţionale ale Moscovei, pe care o considera „un model de politică leninistă prin consecvenţa cu care promovează principiile coexistenţei, prin caracterul ei ştiinţific bazat pe analiza aprofundată a tuturor factorilor situaţiei internaţionale, prin fermitatea şi principialitatea cu care demască pe adepţii încordării, prin perseverenţa cu care militează pentru unirea forţelor păcii" (*Congresul al III-lea al PMR*: 1960,99). Într-adevăr, nu existau animozităţi politice sau economice palpabile între Bucureşti şi Moscova în acel an; politica externă disidentă (nu independentă, deoarece statul român nu s-a retras din structurile economice şi de scuritate ale „lagărului socialist") a României va demara, după cum intenţionez să demonstrez, de abia în 1962, odată cu opoziţia Bucureştiului în raport cu tentativele de supranaţionalizare a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), ghidate de către Uniunea Sovietică (Shafir în Schöpflin: 1986,364; King: 1980,141 – 142; Moraru: 2008,92;

Braun: 1978,4; Jowitt: 1971: 198 – 199) – în niciun caz în 1956, aşa cum argumentează unii autori români sau de origine română (Constantiniu: 2002,467; Brucan: 1992,72; Fischer-Galaţi: 1998,174 – 175,183; Anton: 2007,101).

Cu siguranţă, sfidarea victorioasă a Moscovei în plan economic şi implicit politic nu ar fi fost posibilă în absenţa conflictului sino-sovietic (Shafir: 1985,177; Fischer Galaţi în London: 1966,268 – 269; Burks în London: 1966,96). Speculând cu abilitate disputa dintre cei doi coloşi ai lumii comuniste, Republica Populară România (RPR) îşi va consolida atât propria poziţie economică, cât şi propria orientare politică internaţională. Desigur, nu va reuşi să se ridice cu adevărat la nivelul poziţiei de mediator în conflictul dintre Moscova şi Beijing (Betea: 200 lb, 91), aşa cum a încercat să se erijeze pentru a îşi ameliora imaginea în cadrul lumii comuniste; va obţine în schimb o pondere crescută în afacerile interne ale „lagărului socialist" şi o reputaţie tot mai bună în Occident, pe care o va exploata la maximum.

Nu putem aborda disputa RPR cu CAER şi implicarea sa în conflictul sino-sovietic în absenţa unei creionări prealabile a tumultuosului context internaţional de la sfârşitul anilor '50 şi începutul anilor '60. În această perioadă, evenimente cum au fost criza Berlinului sau criza rachetelor din Cuba vor modifica în profunzime peisajul

geopolitic global, având totodată implicaţii puternice la nivelul politicii interne a celor două superputeri. Astfel, Statele Unite vor iniţia o politică de securitate mai combativă în raport cu cea existentă în perioada administraţiei Eisenhower, urmărind să răspundă cel puţin la fel de ferm şi de agresiv provocărilor lansate de către Moscova, în timp ce elita politică a Uniunii Sovietice, nemulţumită de reformele economice şi administrative eşuate şi de politica externă riscantă şi lipsită de succese a lui Nikita Hruşciov, atât în ceea ce priveşte lumea occidentală, cât şi tabăra socialistă – îl va debarca pe acesta în toamna anului 1964, înlocuindu-l cu mult mai conservatorul şi ternul Leonid Brejnev. Destalinizarea lansată la începutul anului 1956 permisese descentralizarea latentă a lumii comuniste astfel că, treptat, poziţiile autonome şi, în cazul Chinei, independente în raport cu Moscova – începuseră să îşi facă simţită prezenţa. Pe cale de consecinţă, politica externă impetuoasă, nesistematică şi caracterizată de tot mai multe eşecuri a succesorului lui Stalin a iritat de asemenea multe dintre conducerile est-europene, printre care, după cum urmează să constatăm, şi pe cea de la Bucureşti.

5.1. Contextul internaţional: de la crizele Berlinului la criza rachetelor din Cuba

Decesul lui Stalin, consumat în martie 1953, antrenează o descongestionare precaută a

mediului economic şi politic intern, dar şi a orientării internaţionale a Uniunii Sovietice. Chiar dacă „generalissimul” nu a fost condamnat direct decât trei ani mai târziu, cu ocazia Congresului XX al PCUS, până atunci fiind culpabilizaţi exclusiv subalterni ai săi cu funcţii de conducere în cadrul NKVD-ului, ca Lavrenti Beria sau Viktor Abakumov – premisele destalinizării se configurează tot mai clar în perioada post-stalinistă sau a leninismului preeuropenizat, cu care totuşi nu se confundă.

Confruntată în 1954 cu perspectiva integrării Germaniei Federale în NATO, insecuritatea Moscovei se amplifică. Încă de la divizarea teritoriului german ca şi consecinţă a blocadei Berlinului, Stalin a declamat în permanenţă responsabilitatea „blocurilor militare agresive” pentru acest deznodământ şi pentru presupusul refuz de a colabora în vederea unei soluţionări acceptabile pentru ambele părţi a „problemei germane”. Neînţelegerile dintre foştii aliaţi au escaladat treptat, culminând, în optica sovietică, cu „reforma monetară separată” pe care „autorităţile de ocupaţie americane, engleze şi franceze” au impus-o „în zona lor de ocupaţie, înălţând, astfel, un zid între zonele occidentale şi zona de răsărit, un zid care a împărţit Germania în două”. Datorită acestui fapt, „s-au periclitat toate deciziile cvadripartite care garantau lichidarea potenţialului de război al Germaniei, dezvoltarea

ei pe cale democratică şi îndeplinirea tuturor obligaţiilor ei faţă de puterile aliate" (Fedotov: 1949,30). Se uită însă haosul financiar şi economic pe care Armata Roşie îl întreţinea voit în ceea ce va deveni Germania Răsăriteană, şi pe care încerca să îl exporte în teritoriile ocupate de către puterile occidentale. Moscova urmărea astfel să destabilizeze situaţia fostului Reich pentru a crea condiţiile sociale favorabile unei revoluţii de tip bolşevic. Confruntat cu reforma monetară iniţiată în sectoarele occidentale care ajunsese în Berlinul de Vest, şi pe care germanii o aprobau cu însufleţire, şi temându-se totodată de perspectiva unei alianţe militare americano-europene, Stalin a acţionat alimentând temerile puterilor vestice, de care la rândul lui se simţea ameninţat (Brigoleuix: 2005,115; Loth: 1997,197). A declanşat blocada Berlinului, izolând populaţia din partea estică a oraşului, a cărei supravieţuire depindea de ajutoarele umanitare occidentale, prin refuzul de a aproba contingentelor militare americane, engleze şi franceze intrarea în sectorul controlat de către sovietici. Printr-o campanie aeriană susţinută, asupra căreia Stalin nu şi-a permis riscul de a deschide focul, berlinezii din partea estică a oraşului au fost constant aprovizionaţi timp de aproape un an. Confruntat cu această situaţie, liderul sovietic a fost nevoit să renunţe la blocadă. La puţin timp după aceea a fost creată Republica Federală Germană, gest la care Moscova a

răspuns prin transformarea teritoriului controlat de către Armata Roşie în Republica Democrată Germană.

„Problema germană" era însă de abia la început. La sfârşitul anilor '50, Nikita Hruşciov a considerat că statul pe care îl conduce este suficient de puternic pentru a oferi o soluţionare a contenciosului german în termeni sovietici. Berlinul de Vest, o enclavă occidentală în interiorul RDG, cauza întregului „lagăr socialist" mari prejudicii de imagine. Hruşciov a încercat să tranşeze problema declarând acordurile pentru divizarea capitalei fostului Reich nazist nule şi neavenite şi invitând Statele Unite la negocieri în vederea semnării tratatului de pace cu statele germane, care trena încă de la finalul celui de-al Doilea Război Mondial. Liderul sovietic a propus însă ca Washingtonul să semneze un tratat de pace cu Germania Federală, în timp ce Moscova ar fi semnat câte un tratat de pace cu fiecare stat german în parte, soluţie care ar fi condus la demantelarea motivelor menţinerii de trupe occidentale în Berlinul de Vest (Fursenko, Naftali: 2006,388 – 408). „Berlinul occidental a fost transformat într-un centru de diversiune şi spionaj împotriva R.D.G. Şi a celorlalte ţări socialiste, într-un periculos focar de război în inima Germaniei şi a Europei" se putea citi în manualul de *Socialism ştiinţific* apărut la Editura Politică în 1962 (1962: 457). Oraşul ar fi urmat să devină o zonă liberă,

demilitarizată. Sesizând capcana, Statele Unite au refuzat propunerea sovietică, în ciuda ultimatumurilor Moscovei. Neacceptarea soluţiei sovietice nu a făcut decât să îl irite pe Hruşciov, o fire şi aşa deosebit de impulsivă. Sub pretextul „normalizării" relaţiilor dintre statele germane şi mai ales a relaţiilor dintre puterile victorioase în 1945, Hruşciov, pentru care „Berlinul occidental" era o sursă „pentru promovarea politicii agresive împotriva Republicii Democrate Germane, împotriva Uniunii Sovietice şi celorlalte ţări ale lagărului socialist" şi un loc de unde Vestul „aţâţă starea de spirit revanşardă în Germania occidentală şi contribuie la învierea în această parte a Germaniei a organizaţiilor şi forţelor fasciste, reacţionare" – se pronunţa pentru „o intervenţie chirurgicală, adică să lichidăm statutul de ocupaţie al Berlinului", care între timp „s-a transformat într-un fel de tumoare canceroasă" (Hruşciov: 1959,828 – 829). Pentru liderul sovietic.

[…] S.U.A., Anglia şi Franţa – au posibilitatea să se poarte ca nişte stăpâni în Berlinul occidental, transformând această parte a oraşului, care este capitala R.D. Germane, într-un fel de stat în stat şi, profitând de aceasta, să ducă din Berlinul occidental o activitate de subminare împotriva Republicii Democrate Germane, împotriva Uniunii Sovietice şi a celorlalte ţări participante la Tratatul de la Varşovia. În afară de

aceasta, ele se mai bucură şi de dreptul de liberă comunicaţie între Berlinul occidental şi Germania occidentală prin spaţiul aerian, pe căile ferate, pe autostrăzile şi pe căile fluviale ale Republicii Democrate Germane, pe care nici măcar nu vor s-o recunoască.

Se pune întrebarea: cine profită de pe urma acestei situaţii şi de ce S.U.A., Franţa şi Anglia nu încalcă şi această parte a acordului cvadripartit? (pe lângă propaganda „fascistă" şi menţinerea capitalismului economic responsabil de ajungerea la puterea a lui Hitler, vezi *infra*, n.m.). Lucrurile sunt cât se poate de clare: ele nici nu se gândesc să încalce această parte a hotărârilor de la Potsdam, ci, dimpotrivă, se cramponează în fel şi chip de ea, deoarece acordul referitor la Berlin este avantajos exclusiv puterilor occidentale. Fireşte, puterile occidentale nu ar avea nimic în vederea prelungirii la infinit ale unor astfel de privilegii de „aliaţi", deşi ele au distrus demult baza juridică pe care se întemeia prezenţa lor la Berlin" (Hruşciov: 1959,802 – 803).

Dar, aşa cum am constatat, Washingtonul a rămas ferm pe poziţie în timp ce Moscova a acceptat indirect, nu şi propagandistic, această înfrângere tactică. Având de-a face cu exodul masiv al inteligenţei şi forţei de muncă din partea estică a oraşului înspre vest, Hruşciov şi liderul est-german Walter Ulbricht au demarat în 1961 construcţia zidului Berlinului, un simbol al

eşecului şi al menţinerii comunismului prin forţă şi ameninţare, nu prin convingere (Taubman: 2005,435; Copilaş: 2009 e, 43 – 44).

Pe măsură ce situaţia se deteriora şi devenea din ce în ce mai clar că presiunile sovietice nu vor avea rezultatul scontat, Hruşciov declama, pe de o parte, că „nu intenţionăm să impunem nimănui reţetele noastre de rezolvare a problemei germane", adăugând însă prevenitor: „este vorba nu de o problemă obişnuită în practica internaţională, nu de o înaintare pe căi bătătorite şi verificate prin experienţă, ci de o problemă care s-a ivit pentru prima oară în istorie: problema reunificării paşnice a doua state suverane cu orânduiri social-economice diferite". Pentru liderul sovietic, „o contopire mecanică a celor două state care se dezvoltă în direcţii atât de deosebite" nu ar avea nicio şansă de reuşită (Hruşciov: 1959,72 – 73). Singura soluţie fezabilă era aceea propusă de către RDG şi iniţiată de Moscova, „crearea unei confederaţii a celor două state germane" (Hruşciov: 1959,74) care ar fi putut fi ulterior manipulată în sensul integrării ei în sfera de influenţă sovietică. Să nu uităm că includerea în 1954 a Germaniei Occidentale în NATO a fost percepută de sovietici drept un gest neinspirat care „agravează şi mai mult relaţiile internaţionale, şi îndeosebi relaţiile dintre cele două state germane", nereprezentând altceva decât „un zid între cele două părţi ale Germaniei"

a cărei construcţie a fost demarată la Bonn (Hruşciov: 1959,604). Moscova era dispusă chiar să renunţe la statutul de membru al Tratatului de la Varşovia în cazul Germaniei de Est pentru o retragere concomitentă a Germaniei de Vest din NATO (Hruşciov: 1959,83), nimic mai mult decât un artificiu propagandistic, lipsit în acei ani încordaţi de orice fezabilitate. Nu în ultimul rând, discursurile politice ale cabinetului lui Konrad Adenauer „abundă în inadmisibile ieşiri grosolane la adresa Uniunii Sovietice" având „ţelul de a cultiva în rândurile populaţiei R.F.G. sentimente de ostilitate faţă de poporul sovietic şi de a împiedica în fel şi chip dezvoltarea relaţiilor dintre cele două state" (Hruşciov: 1959,710).

Uniunea Sovietică îşi acuza foştii aliaţi că nu au respectat acordurile de la Potsdam în privinţa „problemei germane", permiţând pe teritoriile germane pe care le controlau continuarea propagandei de tip fascist şi menţinând funcţională „dominaţia cartelurilor, sindicatelor şi a celorlalte monopoluri, adică a forţelor care, la timpul lor, l-au adus pe Hitler la putere, au încurajat şi au finanţat aventurile sale militare" (Hruşciov: 1959,800). Iată cum democraţia „burgheză" este echivalată în logică leninistă cu fascismul. Apare aici deosebit de clar orientarea militantă a leninismului europenizat şi permanentul război pe care l-a purtat împotriva lumii „burgheze", în ciuda disocierii de şi

condamnării leninismului post-revoluţionar. Avem de-a face în acest caz, aşa cum am amintit de altfel, cu ultima variantă de leninism sovietic structurată pe coordonate revoluţionare.

Un alt episod cu o miză deosebit de importantă pentru prestigiul internaţional al Uniunii Sovietice l-a reprezentat criza rachetelor din Cuba. La începutul anilor ’60, pentru a sprijini sfidarea noului regim comunist al lui Fidel Castro la adresa guvernului american, Hruşciov va introduce clandestin rachete nucleare cu rază medie de acţiune pe teritoriul cubanez. Astfel, se spera în transformarea acestei insule, dominată până recent de către americani, într-un cap de pod pentru extinderea influenţei sovietice în perimetrul geopolitic american. Fiind pe punctul de a declanşa o dură ripostă a Washingtonului, Hruşciov, după ce iniţial negase existenţa rachetelor nucleare sovietice pe teritoriul cubanez, a renunţat după ce ambasadorul american la ONU a făcut publice fotografiile obţinute cu ajutorul unui satelit care probau existenţa bazelor unde temutele arme fuseseră amplasate. Moscova a retras rachetele nucleare, cerând în schimb, pentru a îşi salva pe cât posibil prestigiul internaţional, ca şi Washingtonul să renunţe la armele nucleare de pe coasta turcă a Mării Negre (Delmas: 2003; Frankel: 2004; Fusenko, Naftali: 2007,465 – 492).

Aceste două iniţiative internaţionale, agresive

şi lipsite de precauţie, au afectat profund imaginea Uniunii Sovietice în lume. Au invalidat totodată şi conceptul „coexistenţei paşnice”, de care Moscova făcuse atâta caz, proclamându-l, la puţin timp după moartea lui Stalin, drept noua strategie sovietică de politică internaţională. La al XXII-lea Congres al PCUS din 1961, coexistenţa paşnică, o idee avansată la începutul anilor ’20 de către Lenin, şi care desemna o stare de „«existare împreună»” temporară „a republicii sovietice revoluţionare şi a restului lumii” – a devenit parte oficială a programului Congresului (Tucker: 1972,240 – 241; *Congresul al XXII-lea al P.C.U.S.*: 1962,34 – 38). Dedublată de o dezarmare generală şi mai ales nucleară la nivel global (Hruşciov: 1961,3 – 61), coexistenţa paşnică reprezenta o recosmetizare a obiectivului final al comunismului, revoluţia mondială, în niciun caz abandonarea acestuia, neputând fi echivalată deci cu o „«coexistenţă ideologică»”, astfel că distanţa ideologică „dintre societăţile comuniste şi necomuniste” rămânea în continuare insurmontabilă (Tucker: 1969,205). Să vedem, mai pe larg, ce accepţie îi atribuia secretarul general al PCUS Nikita Hruşciov cu ocazia Congresului mai sus amintit.

Coexistenţa paşnică implică renunţarea la război ca mijloc de a rezolva disputele internaţionale, şi soluţionarea lor prin negociere; egalitate, înţelegere mutuală şi încredere între

ţări; luarea în considerare a intereselor mutuale; neintervenţia în afaceri interne; recunoaşterea dreptului fiecărui popor de a rezolva toate problemele propriei ţări prin el însuşi; respectul strict al suveranităţii şi al integrităţii teritoriale al tuturor ţărilor; promovarea colaborării economice şi culturale pe baza egalităţii complete şi a interesului reciproc.

Coexistenţa paşnică serveşte ca bază pentru competiţia paşnică dintre socialism şi capitalism la scară internaţională şi constituie o formă specifică de luptă de clasă între ele. Urmărind neabătut politica coexistenţei paşnice, statele socialiste întăresc poziţiile sistemului socialist global în competiţia sa cu capitalismul. Coexistenţa paşnică permite oportunităţi mai favorabile pentru lupta clasei muncitoare din statele capitaliste şi facilitează lupta popoarelor statelor coloniale şi dependente pentru eliberarea lor" (Hruşciov în Mendel: 1961,418).

Astfel că, pentru noua orientare internaţională a Moscovei, coexistenţa paşnică însemna nici mai mult nici mai puţin decât „singura cale raţională a relaţiilor dintre state în epoca noastră" (Adjubei et. al.: 1960,509; vezi şi

Hruşciov în Hum Kim: 1966,427 – 443). În ciuda acestor tuşe conciliante, politica externă sovietică nu a renunţat niciodată la pretenţia de a fi în întregime „ştiinţifică". Şi în perioada târzie a leninismului post-revoluţionar era utilizat

conceptul coexistenţei pentru a oferi o explicaţie ideologică a realităţii internaţionale postbelice, chiar dacă nu era completat cu atributul „paşnic”. Nerenunţând la obiectivul final, anihilarea capitalismului global, ideologii stalinişti argumentau că „înfrângerea şi prăbuşirea la scară mondială a imperialismului sunt precedate de o perioadă îndelungată de coexistenţă a celor două sisteme opuse – sistemul capitalist şi cel socialist”. Această coexistenţă dintre „lagărul socialist”, respectiv „lagărul imperialist”, reprezenta „baza politicii sovietice de colaborare internaţională”. Fiind, pentru acea etapă istorică, „inevitabilă”, cele două superputeri trebuiau să facă tot posibilul pentru a ajunge la o „colaborare internaţională” autentică. Obiectivul revoluţiei mondiale nu era însă obstrucţionat de acest temporar *statu-quo*\ dimpotrivă, era chiar avantajat: „Colaborarea internaţională contribuie la consolidarea păcii; ea permite dezvăluirea superiorităţii orânduirii sociale şi de stat, socialiste” (Rubinstein: 1952,15), interpretare preluată, puţini ani mai târziu, şi de către Hruşciov. Nu în ultimul rând, capacitatea nucleară a Statelor Unite o întrecea de câteva ori pe cea a Uniunii Sovietice, un alt motiv pentru care, argumentează Harry Hanak, liderul sovietic ar fi insistat atât de mult în favoarea coexistenţei paşnice (Hanak în McCauley: 1987,184).

5.2. O reacţie neaşteptată: Republica

Populară România împotriva supranaţionalizării CAER

„Politica externă a Republicii Populare România este politica externă a Rusiei sovietice”. Cu această propoziţie începea un raport al Radio Europa Liberă din decembrie 1959, nelăsând niciun dubiu asupra orientării internaţionale a Bucureştiului. Chiar dacă Armata Roşie fusese retrasă de pe teritoriul românesc cu un an mai înainte, „RPR nu a deviat nici cu o iotă de la linia dictată de către Moscova în relaţiile externe”. Mai mult, se observă în acelaşi document, raporturile de prietenie cu „lagărul socialist” în general şi Uniunea Sovietică în particular apar în constituţia RPR „ca o necesitate”. În „afacerile globale”, se argumentează tranşant în continuare, „politica externă a României este ecoul complet al celei a Uniunii Sovietice şi nu merită o analiză mai detaliată” (BR/ România: 24 December 1959,15). Concluzia cuprinsă în raport este confirmată de manualul de *Socialism ştiinţific* utilizat în RPR, publicat, atenţie, în 1962, unde se specifica foarte clar că, *Aa temelia politicii externe a statului nostru se află prietenia şi alianţa indestructibilă cu Uniunea Sovietică şi cu celelalte ţări ale lagărului socialist, întărirea continuă a sistemului mondial al socialismului. Coeziunea şi forţa lagărului socialist* \ se argumenta în continuare, *„constituie chezăşia independenţei naţionale a ţărilor socialiste, a securităţii şi succeselor lor în*

construirea socialismului” – cu alte cuvinte, de bunăstarea şi puterea Uniunii Sovietice depindea bunăstarea şi puterea regimurilor comuniste „derivate” (*Socialism ştiinţific*: 1962,460, subl. în orig.). O altă dovadă a declanşării animozităţii româno-sovietice nu mai devreme de începutul anilor ’60 este de găsit într-un document al ambasadei române de la Moscova din octombrie 1965, având ca obiect de studiu „evoluţia relaţiilor româno-sovietice” în timpul celor două decenii postbelice. „Începând din 1961 – 1962”, aflăm din această sursă, în special după punerea în scenă de către PMR a „Declaraţiei de independenţă” – „PCUS şi guvernul sovietic au adoptat în relaţiile politice, economice şi cultural-ştiinţifice cu ţara noastră atitudini lipsite de principialitate, cu manifestări evidente de presiuni asupra partidului şi statului nostru” (Anton, Chiper: 2003,225). Pe cale de consecinţă, este evident că fricţiunile Bucureştiului la adresa Moscovei şi sfidarea „curajoasă” a „fratelui cel mare” de către Gheorghiu-Dej şi camarila sa nu au demarat în niciun caz la sfârşitul anilor ’50, aşa cum le place sau se încăpăţânează să creadă unii cercetători români. Proverbul românesc „după război, mulţi viteji se arată” pare să îşi găsească în această atitudine o deplină confirmare…

Fondat în 1949 pentru a facilita controlul economic al Moscovei asupra tinerelor „democraţii populare”, dar şi ca un fel de replică

în termeni sovietici la planul Marshall (Stanciu: 2005,43), CAER nu a beneficiat de o activitate notabilă în ultimii ani de viaţă ai lui Stalin. Singurul rezultat relativ important care s-a materializat la iniţiativa ministrului sovietic de externe Viaceslav Molotov a constat în construirea în 1950 a podului Giurgiu-Ruse, care uneşte malul românesc, respectiv bulgar al Dunării, o investiţie sprijinită de către „toate ţările lagărului socialist" (Ţăranu: 2007,31; Betea: 1997,144).

Revirimentul organizaţiei s-a produs de abia peste patru ani, când Hruşciov, atent la planurile vest-europene de integrare economică care se vor solda cu crearea Comunităţii Economice Europene, a dat startul reconfigurării şi consolidării acesteia. Pe lângă motive general-ideologice de genul accelerării „construcţiei socialismului", planul hruşciovist relua raţiunile avansate cu ocazia înfiinţării CAER: o planificare mai eficientă a dezvoltării economice a sateliţilor est-europeni, respectiv o departajare a producţiei pentru a se evita o concurenţă inutilă între statele membre şi pentru a se pune bazele unei complementarităţi a economiilor acestora. Existau totodată şi semne clare ale unei tendinţe înspre centralizarea Consiliului: statele membre urmau să aibă reprezentanţi permanenţi în CAER, care urma să se întrunească mai des, şi se înfiinţa un secretariat situat la Moscova, „ale cărui atribuţii se concretizau în pregătirea materialelor pentru

sesiunile Consiliului şi monitorizarea hotărârilor luate în cadrul sesiunilor ordinare şi extraordinare a CAER" (Ţăranu: 2007,67; Ionescu: 1994,375).

Specializarea producţiei în cadrul CAER, pe filieră industrială, în primă fază – avantaja economiile mai dezvoltate ale „lagărului", cum erau Cehoslovacia şi RDG care, de altfel au şi insistat cu succes asupra adoptării în 1956 a acestui tip de organizare economică (Montias: 1964,130; Gaston Marin: 2003,245 – 246). De asemenea, aceste state plăteau, începând cu 1950, materiile prime importate din Polonia, România sau Bulgaria la preţuri aflate sub nivelul mondial, urmărindu-se astfel o mai eficientă concurare a produselor obţinute pe pieţele capitaliste (Ţăranu: 2007,94). Numai că Cehoslovacia şi RDG nu reuşeau să ofere produse de natură industrială suficient de competitive pe piaţa globală, după cum nu puteau obliga celelalte „democraţii populare" să le cumpere[9]. „Din această cauză,

9 România avusese o experienţă neplăcută de acest gen când, după ce încheiase un acord comercial substanţial cu Cehoslovacia în 1958, Praga îi furnizase echipamentele industriale prevăzute în contract cu mare întârziere, acestea fiind totodată de o calitate atât de îndoielnică încât „programul [românesc, n.m.] de industrializare lansat la sfârşitul anilor '40 se apropia de un eşec" (Ţăranu: 2007, 107-108). Un raport al Radio Europa Liberă din decembrie 1959 semnalează ameliorarea relaţiilor economice dintre RPR, pe de o parte, şi Cehoslavacia şi RDG, pe de cealaltă parte, ceea ce denotă faptul că, în primă fază, Bucureştiul a fost receptiv la posibilităţile economice oferite de colaborarea cu statele mai sus menţionate (BR/România: 24 Decembrie 1959. 95).

începând cu 1959, cehii şi est-germanii vor schimba tactica, mutând accentul de pe specializarea industrială pe specializarea în agricultură" (Cătănuş: 2005 a, 72 – 73). Acest moment reprezintă premisa viitoarelor dispute dintre România şi CAER. Nemulţumit de faptul că trebuia să livreze materii prime Cehoslovaciei şi RDG-ului la un preţ dezavantajos, Bucureştiul îşi vedea acum şi planurile industriale ameninţate, sugerându-i-se să se reorienteze înspre dezvoltarea agriculturii şi să lase dezvoltarea industrială pe seama membrilor mai avansaţi ai „lagărului socialist". În acest fel, se argumenta în continuare, România, Bulgaria şi Polonia ar fi devenit principalii furnizori agricoli ai CAER, în timp ce Cehoslovacia sau RDG s-ar fi putut concentra pe dezvoltarea industrială, a cărei rezultate ar fi urmat să fie de asemenea diseminate la nivelul întregului „lagăr".

Bucureştiul a respins, cu sprijinul parţial al Varşoviei, departajarea statelor comuniste în agrare şi industrializate, dar cehoslovacii şi est-germanii, dornici să-şi dezvolte cât mai repede economiile, chiar şi în detrimentul altor „ţări frăţeşti", au relansat iniţiativa anul următor (Cătănuş: 2005 a, 73 – 74). Din nou, fără succes. Deoarece iniţiativele Cehoslovaciei şi RDG-ului avantajau bineînţeles Uniunea Sovietică, aceasta a decis să intervină pentru a ajuta la surmontarea impasului în care se afla funcţionalitatea CAER.

Hruşciov l-a însărcinat pe liderul comunist polonez Władysław Gomułka cu convocarea unei întruniri a Consiliului pentru anul 1962; ar fi făcut-o cu siguranţă în anul precedent dacă nu ar fi intervenit, la Congresul XXII al PCUS, oficializarea disputei cu China prin excluderea Albaniei, vehement prochineză, din „lagărul socialist”. Cu această ocazie ar fi urmat să fie adoptate următoarele principii: supranaţionalizarea CAER prin „crearea unui organ suprastatal, care urma să ia hotărâri obligatorii pentru state, înlocuindu-se principiul bazat pe elaborarea de recomandări; apoi, luarea deciziilor pe bază de unanimitate era înlocuită prin ambigua sintagmă a „«unităţii de idei»”; amplificarea ponderii decizionale a secretariatului organizaţiei, care ar fi urmat să fie configurat „proporţional cu contribuţia la acoperirea cheltuielilor” CAER; în sfârşit, „internaţionalizarea forţelor de producţie prin repartizarea teritorială raţională” (Cătănuş: 2005 b, 78 – 79). Delegaţia română va respinge sistematic şi ferm aceste propuneri în baza dreptului, ideologic potenţat, de a îşi construi propria industrie grea în vederea dezvoltării economice a ţării şi, de ce nu, a consolidării poziţiei elitei politice – argumentând „că orice hotărâre privind România [şi economia acesteia, n.m.] era de competenţa exclusivă a conducerii acestei ţări” (Moraru: 2008,182; vezi şi Stanciu: 2009,244 – 245). Disputa RPR-CAER devenise

publică (Montias: 1967,213).

Paul Niculescu-Mizil afirmă că Uniunea Sovietică ar fi sprijinit principiul „specializării producţiei” lansate de către Cehoslovacia şi RDG încă de la Consfătuirea partidelor comuniste din 1960, desfăşurată la Moscova. Delegaţia română s-ar fi opus iar sovieticii, pentru a evita tensionarea suplimentară a atmosferei politice – conflictul Moscova Beijing căpăta o amploare tot mai mare

— Au canalizat problema înspre CAER (Niculescu-Mizil: 2001,96). Informaţia, deşi plauzibilă, nu este atestată de către celelalte surse documentare pe care le-am consultat în această privinţă.

Ce l-a determinat pe Hruşciov să sprijine poziţiile Cehoslovaciei şi a RDG-ului în cadrul CAER, deşi la sfârşitul anilor ’50 nu făcuse niciun gest în acest sens? Pe lângă influenţa modelului Comunităţii Economice Europene asupra liderului sovietic[10], pe care acesta încerca să îl imite pentru

10 Maurer a criticat, într-un articol publicat în 1963, intitulat, „Temelia de neclintit a unităţii mişcării comuniste internaţionale”, tendinţele de integrare din cadrul Comunităţii Economice Europene tocmai pentru a ataca indirect intenţia lui Hruşciov de a prelua parţial acest model de dezvoltare: „Aşa numita integrare, formarea de organizaţii interstatale, de tipul Pieţei Comune constituie o expresie a monopolurilor, o nouă formă de luptă pentru reîmpărţirea Pieţei mondiale capitaliste între marile uniuni ale capitaliştilor, pentru penetraţia statelor imperialiste mai puternice în economia partenerilor lor mai slabi, ceea ce duce în mod inevitabil la încălcarea suveranităţii

a-l putea învinge în viitor (Cioroianu: 2005 a, 373 – 374), conflictul dintre Beijing şi Moscova ameninţa preeminenţa Uniunii Sovietice în lumea comunistă; pe cale de consecinţă, aceasta urmărea combaterea eventualei atractivităţi a alternativei ideologice, politice şi economice chineze în rândurile „democraţiilor populare"; nu în ultimul rând, planurile economice ale lui Hruşciov aruncaseră Uniunea Sovietică într-o adevărată criză, aceasta fiind pusă practic în imposibilitatea de a mai livra, aşa cum procedase până atunci, când beneficiase de o economie „relativ stabilă" – materii prime şi produse agricole „celor mai dezvoltate dintre statele CAER", Cehoslovacia şi RDG. „Prin urmare, aceste state vor fi puse în situaţia de a-şi găsi alţi furnizori, cum ar fi fost, de exemplu, România" (Cătănuş: 2005 b, 79 – 80).

Confruntat însă cu rezistenţa românească, la

şi independenţei acestora, o armă a politicii reacţionare agresive a oligarhiilor financiare internaţionale, şi a ofensivei monopolurilor împotriva nivelului de trai şi drepturilor cetăţeneşti ale celor ce muncesc. Piaţa comună este în mod justificat apreciată drept unul dintre cele mai nevralgice noduri ale contradicţiilor inter-imperialiste. Realitatea infirmă teoriile cu privire la caracterul pretins «ireversibil» şi «progresist» al Pieţei comune. Clasa muncitoare din ţările capitaliste în frunte cu partidele comuniste, cheamă cele mai largi straturi ale poporului la lupta împotriva monopolurilor, împotriva «integrării», pentru interesele economice şi drepturile democratice ale celor ce muncesc, pentru apărarea independenţei şi suveranităţii tuturor popoarelor" (ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 24/1963, f. 18.

care s-au raliat din nou polonezii, datorită unor condiţii economice similare cu cele româneşti, în ciuda faptului că Gomułka fusese constrâns să convoace mai sus amintita sesiune a CAER (Ţăranu: 2007,151 – 152; Ţăranu: 2006,54 – 55) – Hruşciov a fost nevoit să cedeze. Pentru puţin timp însă. Anul următor va fi martorul unor noi iniţiative sovietice în direcţia supranaţionalizării CAER, care se contura tot mai mult ca o divergenţă „româno-sovietică" (Cătănuş: 2005 b, 92). Din nou, Bucureştiul a respins, prin vocea reprezentantului delegaţiei române, Alexandru Bârlădeanu, planurile sovietice în vederea supranaţionalizării CAER, afirmând că acestea subminează suveranitatea naţională (Betea: 1997,145; Cătănuş: 2005 b, 93 – 94; Cătănuş: 2004 a, 187; Montias: 1967,215). Se invoca de asemenea şi caracterul „prematur" al unei astfel de iniţiative, precum şi absenţa unui studiu de fezabilitate alcătuit „în comun", al „oportunităţilor" şi al „modalităţilor" de înfiinţare a „întreprinderilor comune". Fiecare dintre aceste potenţiale „întreprinderi comune", argumenta în continuare partea română, „«pentru a-şi putea desfăşură activitatea»", avea nevoie „«să fie constituită ca persoană juridică într-unul din statele membre ale CAER, unde să aibă sediul principal şi organele de conducere şi să îmbrace forma unei întreprinderi având naţionalitatea acestui stat»" (Ţăranu: 2001,133 – 145). O altă

critică adusă Consiliului rezida în nereprezentativitatea sa pentru lumea comunistă, state ca Iugoslavia sau China nefiind membre ale acestui organism (din raţiuni politice, ele fuseseră fie neconvocate, fie declinaseră invitaţia de a se alătura CAER) (Montias: 1967,218). Raportul prezentat de către Bârlădeanu în şedinţa Biroului Politic al PMR referitor la activitatea delegaţiei române în cadrul Consiliului a declanşat o reacţie deosebit de dură din partea lui Gheorghiu-Dej:

Ceea ce propun ei duce în fapt la încălcarea suveranităţii, la amestec în treburile interne ale ţărilor. Se prevede o uniune pe ramură de producţie pe bază de majoritate de voturi, dar guvernele ţărilor ce vor trebui să mai facă, să fie de acord, atunci cine planifică? Planificarea este unul dintre atributele hotărâtoare în toate domeniile de viaţă ale statului respectiv. Orice atingere adusă acestui drept pe care îl are statul înseamnă amestec în treburile statului. Ce înseamnă asta? Asta vrea şi Ulbricht [liderul RDG, n.m.] şi alţii, ei spun că România stă pe bogăţii ca cloşca pe ouă (sic!). Ei vor ouăle şi s-au gândit cum să facă şi au dat o avalanşă de formule de marxism de te înnebuneşte, că te pun într-o predispoziţie, dacă spui ceva, aici te face antimarxist (Cătănuş: 2004 a, 188).

Consiliul ajunsese să fie perceput în România ca un instrument prin care anumite state îşi transformau priorităţile şi necesităţile economice

în „probleme generale ale lagărului”, încercând să externalizeze costurile dezvoltării lor industriale asupra membrilor a căror progrese economice erau de abia la început (Retegan, Duţu: 2004,34 – 35). Responsabilitatea pentru absenţa rezultatelor notabile a CAER era canalizată de către aceste state înspre membrii care, nefăcând decât să îşi apere interesul legitim, „leninist”, de a se industrializa, obstrucţionau astfel funcţionalitatea întregii organizaţii prin „«manifestări naţionaliste»” sau „«tendinţe de autarhie»” (Retegan, Duţu: 2004,36).

Rezistenţa română era construită în baza principiilor adoptate cu ocazia consfătuirilor internaţionale ale partidelor comuniste consumate în 1957 şi 1960 la Moscova. Deşi polemicile sino-sovietice în probleme ideologice începuseră să capete amploare, consfătuirea din 1957 a condus la adoptarea unui document comun, parţial revizuit trei ani mai târziu, când disputa dintre Beijing şi Moscova era pe punctul de a depăşi cadrul restrâns al culiselor de partid. Chiar Mao dăduse de înţeles în 1957 că recunoaşte doar formal rolul Moscovei de lider al lumii comuniste: „Să spunem în declaraţie că Uniunea Sovietică este în frunte, că ea să convoace consfătuiri (sic!). Aceasta nu ne va aduce pagube ci numai foloase, pericolul imperialist va fi slăbit” (Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 2/1957, f. 4).

Principalele puncte asupra cărora participanţii au ajuns la un consens constau în aprecierea progreselor globale ale socialismului în raport cu „imperialismul”, a cărui sucombare datorită „contradicţiilor interne” era doar o chestiune de timp; aspiraţiile statelor socialiste pentru o dezvoltare paşnică şi evitarea conflictelor militare; succesele partidelor comuniste „în combaterea sectarismului şi dogmatismului, prin înlăturarea consecinţelor cultului personalităţii” şi respingerea „revizionismului” (iugoslav), concomitent cu apărarea „purităţii” ideologiei marxist-leniniste. Aspectul cel mai apreciat de către comuniştii români a fost acela că partidele comuniste urmau să interrelaţioneze în baza „internaţionalismului proletar”, combinând „«unitatea strânsă, colaborarea şi lupta comună a tuturor partidelor muncitoreşti şi revoluţionare» cu «independenţa politică şi organizatorică, cu suveranitatea fiecărui partid, cu neamestecul unuia în treburile interne ale altuia»” (Cătănuş: 2003,198 – 199; ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 2/1957, f. 2 – 28).

Ori, tocmai acest ultim principiu era sistematic încălcat, în optica liderilor de la Bucureşti, prin tentativele perseverente de supranaţionalizare a CAER.

Cei care acţionau în acest sens uitau că, se argumentează în continuare, o premisă de bază a surmontării subdezvoltării economice şi a

avansării în mare măsură simultane a statelor socialiste înspre comunism o constituie uniformizarea «nivelurilor de dezvoltare economică". Specializarea producţiei în interiorul Consiliului nu contribuia deloc la acest deziderat; dimpotrivă, promotorii ei urmăreau să potenţeze inegalităţile existente între „ţările frăţeşti", comportându-se ca pe timpul „vechii diviziuni capitaliste a muncii care rezerva ţărilor înapoiate rolul de furnizoare de produse agrare, materii prime şi pieţe de desfacere pentru ţările industriale" (Retegan, Duţu: 2004,132). O acuză deosebit de gravă. Soluţia? Numai „industrializarea socialistă", susţinea Biroul Politic al PMR, putea elimina inegalităţile economice dintre statele socialiste. Pentru România, industrializarea mai avea marele avantaj de a menţine o anumită stabilitate socială prin evitarea suprapopulării mediului agricol, contribuind astfel şi la dacă nu acceptarea, cel puţin tolerarea regimului şi implicit la consolidarea lui; nu se poate vorbi deci de o curajoasă turnură naţionalistă a comunismului românesc. Regimul nu urmărea să satisfacă interesele populaţiei, ci interesele proprii, aşa cum dovedeşte şi cazul sovromurilor prin care economia românească a fost exploatată din plin de către Moscova în primii ani de după constituirea RPR. Recuperarea naţionalismului a fost operată conjunctural şi, oferind rezultate îmbucurătoare, cum ar fi

ameliorarea imaginii partidului în plan intern şi internaţional, a fost, gradual, extinsă. Naţional-comunismul românesc a apărut din raţiuni politice, nu datorită unor autentice convingeri naţionaliste ale regimului; manipulând simbolurile mitologiei naţionaliste a românilor, acesta a început prin a constitui o interfaţă între regim şi populaţie. De abia în perioada ceauşistă avem de-a face cu o naţionalizare în profunzime a comunismului românesc, ba chiar cu o fascizare a sa.

Revenind la disputa Bucureştiului cu CAER, putem găsi o formulare concisă a poziţiei generale a RPR în această privinţă într-o şedinţă a Biroului Politic al PMR desfăşurată în iulie 1963.

Ideea unui organ de planificare suprastatal, comun pentru toate ţările CAER, comportă implicaţii de cea mai mare importanţă economică, dar mai ales politică, întrucât, în concepţia autorilor lui, [acesta] urma să aibă ca atribuţii dirijarea cu deplină răspundere a întregii economii a ţărilor membre ale CAER, planificarea principalelor proporţii ale dezvoltării economiei naţionale a tuturor ţărilor noastre în ansamblu, întocmirea balanţelor materiale necesare pentru cele mai importante ramuri ale economiei, urmărirea realizării planurilor comune etc. Apare evident faptul că adepţii acestei concepţii socotesc faptul că planificarea economiei naţionale este unul din atributele fundamentale, esenţiale şi

inalienabile ale suveranităţii naţionale ale statului socialist, fiind instrumentul prin care acesta îşi realizează principalele sale obiective politice şi social-economice. Construcţia economiei socialiste, stabilirea direcţiilor principale şi a ritmului ei de dezvoltare, modificările în structura socială ce decurg din aceasta, ridicarea nivelului de trai material şi cultural al oamenilor muncii, asigurarea capacităţii de apărare a statului – toate îşi găsesc realizare prin planul de stat. Prin însăşi natura societăţii noastre, statul socialist este suveran numai dacă dispune efectiv şi integral de mijloacele de realizare a atribuţiilor economice, numai dacă deţine în mâinile sale întregul ansamblu al pârghiilor de conducere a vieţii economice şi sociale.

Planificarea nu este doar o funcţie tehnico-economică, ci în primul rând o funcţie politică. Trecerea unor astfel de atribuţii asupra unui organ suprastatal sau extrastatal, oricare ar fi el şi orice compunere ar avea, înseamnă o ştirbire a suveranităţii, care ar rămâne o noţiune abstractă, lipsită parţial sau total de conţinut. Pe baza învăţăturii comune marxist-leniniste, a aceloraşi legi economice caracteristice orânduirii noastre, statele socialiste înfăptuiesc opera de planificare; succesul acestei opere depinde de cunoaşterea cerinţelor obiective, a posibilităţilor concrete, a particularităţilor sociale şi economice ale fiecărei ţări. Niciun organ suprastatal nu poate înlocui în

această privinţă statul, partidul (Retegan, Duţu: 2004,141 – 142).

O astfel de măsură nu putea contribui decât la „naşterea unor grave neînţelegeri, nemulţumiri şi disensiuni" între statele socialiste. Făcând apel la ideologia şi obiectivele comune ale „ţărilor frăţeşti", PMR sublinia faptul că „problemele în care există puncte de vedere diferite" trebuie abordate cu răbdare şi înţelegere, „în spirit internaţionalist"; rezolvarea fructuoasă a diferenţelor de natură economică sau politică nu depinde de „intervenţia unui organ suprastatal care să arbitreze sau să impună soluţii", ci de buna credinţă şi disponibilitatea de a coopera de pe poziţii egale a tuturor membrilor „lagărului socialist" (Retegan, Duţu: 2004,142 – 143).

De altfel, în discursul pe care l-a ţinut la întrunirea CAER din 1963, Gheorghiu-Dej nu uita să precizeze că „specializarea producţiei va fi cu atât mai eficientă, cu cât se va îmbina mai strâns cu dezvoltarea proporţională a economiei naţionale a diferitelor ţări socialiste (sic!)" (ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 24/1963, vol. I, f. 6 – 7). Spre finalul discursului însă, liderul român se va pronunţa ferm şi fără echivoc împotriva creşterii puterii decizionale a CAER.

În legătură cu propunerea de constituire în cadrul CAER a organizaţiilor tehnico-productive de ramură, cuprinsă în proiectul de Hotărâre,

Republica Populară România a formulat o părere diferită, exprimându-şi în mod amănunţit, în cadrul Comitetului Executiv, motivele de ordin principial şi practic datorită cărora nu ne putem însuşi această propunere.

Fiind de acord în întregime cu proiectul de Hotărâre supus de Comitetul Executiv, propunem ca în redactarea finală a documentelor Consfătuirii şi ale sesiunii CAER să fie eliminat punctul respectiv. După părerea noastră, ţările care consideră utile pentru ele asemenea forme, pot să le realizeze prin acorduri între statele interesate, – (sic!) şi nu prin hotărâri ale organizaţiei noastre.

Procesul de elaborare a documentelor supuse Consfătuirii a arătat că prin eforturi comune, prin spirit constructiv şi înţelegere reciprocă, se poate ajunge la concluzii şi hotărâri unanim acceptabile, aşa cum este şi firesc între ţările frăţeşti (ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 24/1963, vol. I, f. 14 – 15).

Se poate afirma, în definitiv, că deşi manifestări prooccidentale ale orientării economice internaţionale a României pot fi identificate încă de la sfârşitul anilor ’50 (Shafir: 1985,48), ele au devenit consistente de abia la începutul decadei următoare, odată a cu agravarea conflictelor de interese din cadrul CAER (Cătănuş: 2006,118). Bucureştiul nu urmărise sistematic ameliorarea relaţiilor

comerciale cu Occidentul, ci fusese constrâns să procedeze în acest fel de noua situaţie economică din interiorul lumii comuniste, care ameninţa să îi diminueze accesul la resurse considerate de importanţă capitală pentru dezvoltarea industrială. Comparativ cu „ţările frăţeşti”, relaţiile economice cu statele vestice comportau, cel puţin în primă fază, dezavantajul naţionalizărilor pe care regimul le pusese în practică pe scară largă imediat după ce ajunsese la putere şi care cauzaseră pierderi importante statelor non-comuniste care aveau afaceri în România. Pentru reluarea raporturilor economice, acestea trebuiau despăgubite (Stanciu:

2005,49; vezi şi Lendvai: 1970,294). În acelaşi timp, pentru a nu îşi vedea periclitate planurile de industrializare, Bucureştiul şi-a lărgit paleta furnizorilor de materii prime. Pe lângă Uniunea Sovietică, acesta s-a orientat înspre furnizori ca India, Brazilia sau Emiratele Arabe Unite (Montias: 1967,229 – 230).

Relaţiile (politice) româno-sovietice au rămas, începând cu acei ani, pe un traseu descendent – cele economice nu au fost afectate într-o măsură considerabilă – în ciuda vizitei întreprinse de Nikita Hruşciov la Bucureşti în a doua jumătate a anului 1962 pentru a convinge conducerea PMR de oportunitatea supranaţionalizării CAER şi de absenţa substituirii acestuia conducerilor naţionale. În ciuda fricţiunilor existente,

discursurile ţinute de Gheorghiu-Dej cu această ocazie au fost, aşa cum se obişnuia, encomiastice la adresa Uniunii Sovietice şi a lui Hruşciov personal, existând chiar cuvinte de laudă la adresa „diviziunii internaţionale socialiste a muncii”! (Dej: 1962: 372). Liderul sovietic şi-a manifestat nemulţumirea în raport cu eforturile depuse pentru industrializarea economiei româneşti, interpretând de asemenea nefavorabil planurile prin care se urmărea, în toamna aceluiaşi an, demararea construcţiei combinatului siderurgic de la Galaţi (Anton: 2007,141 – 147; Fischer-Galaţi: 1967,91). Încercărilor conciliante ale sovieticilor din anul următor, care vizau o întâlnire personală între Hruşciov şi Gheorghiu-Dej li s-a răspuns prin tatonări care mascau un evident refuz: partea română ar fi urmat să se întâlnească cu liderul Uniunii Sovietice numai după finalizarea unui document care va fi încapsulat orientarea internaţională a Bucureştiului; de abia atunci s-ar fi putut purta o discuţie pertinentă şi convingător argumentată (Stanciu: 2009,257 – 260; Moraru: 2008,184). Dar, odată ce acel document va fi făcut public în aprilie 1964, orice întâlnire pentru atenuarea disonanţelor româno-sovietice va deveni inutilă. Poziţia economică autonomă a României devenise treptat o realitate, după cum va deveni în scurt timp şi cea politică – la care contribuise în mare măsură, după cum urmează să vedem, conflictul sino-sovietic.

5.3. „Ăştia sunt mai ai dracu’ decât iugoslavii”. Evoluţia poziţiei române în cadrul conflictului sino-sovietic

Conflictul sino-sovietic a fost unul dintre cele mai complexe evenimente care au afectat lumea comunistă, cel puţin la fel de important ca destalinizarea iniţiată de către Nikita Hruşciov în februarie 1956. A avut o enormă influenţă negativă, prin amploarea şi vehemenţa sa, asupra prestigiului, imaginii şi în definitiv puterii comunismului internaţional. Deşi s-a desfăşurat simultan pe mai multe paliere, dimensiunea ideologică (foarte greu de diferenţiat în regimurile comuniste de cea politică) a conflictului rămâne fundamentală: atât China cât şi Uniunea Sovietică au încercat flecare să îşi impună propria accepţie asupra leninismului, disputându-şi acerb rolul de centru al lumii comuniste (Tucker: 1969,212; Copilaş: 2009 c, 97 – 111).

Aflată în plin avânt revoluţionar, China maoista recuza destalinizarea asociind-o cu o concesie făcută inamicului „imperialist” în războiul ideologic dus împotriva acestuia. Nu era de acord nici cu coexistenţa paşnică, considerând că o abordare mai combativă la adresa capitalismului global, aflat în „descompunere”, ar fi avantajat mişcarea comunistă internaţională şi ar fi accelerat procesul desăvârşirii revoluţiei mondiale. Nu în ultimul rând, interesele economice ale Chinei ar fi beneficiat de pe urma

unui reviriment al Războiului Rece deoarece ar fi obţinut mai multe fonduri şi asistenţă economică din partea Uniunii Sovietice; un mediu internaţional mai relaxat ar fi reorientat priorităţile economiei sovietice în sensul concentrării pe obiective interne şi a diminuării sprijinului acordat pentru dezvoltarea economiilor „ţărilor frăţeşti”. Moscova a oferit un răspuns pe măsură contestării Beijingului, după ce iniţial se abţinuse de la a face publică polemica cu China. Când aceasta s-a oficializat în 1961, cu ocazia celui de al XXII-lea Congres al PCUS, conducătorii sovietici au catalogat China drept iresponsabilă şi propensiunea ei pentru o abordare conflictuală a relaţiilor internaţionale în era nucleară profund dăunătoare pentru etapa prin care trecea atunci comunismul internaţional. În acest punct, Mao şi-a atras ostilitatea marii majorităţi a partidelor comuniste când a argumentat că, în eventualitatea unui conflict nuclear devastator între socialism şi „imperialism”, chiar dacă ar dispărea jumătatea din populaţia pământului, cealaltă jumătate ar prospera rapid datorită extincţiei inamicului, iar avansarea înspre comunism ar fi fost astfel accelerată. Încă de anul trecut, cei peste 1300 de consilieri economici sovietici fuseseră retraşi de pe teritoriul Chinei, fapt care antrenase un recul masiv al proiectelor de dezvoltare industrială a ţării. Mai mult, Moscova nu oferise sprijin pentru recucerirea Taiwan-ului dominat de către forţele

naţionaliste ale lui Cian Kai Şek. În termeni ideologici, sovieticii îi acuzau pe chinezi de „stângism” (romantism şi intransigenţă revoluţionară care dăunează, prin absenţa compromisurilor văzute ca o adeziune la puritatea idealului revoluţionar, intereselor mişcărilor comuniste în ansamblu), în timp ce ultimii îi acuzau pe primii, datorită acceptării recente a posibilităţii de a se ajunge la comunism şi pe cale paşnică, parlamentară – de „revizionism” şi de „trădare” a principiilor marxist-leniniste clasice (Soulet: 1998,138 – 146; Copilaş: 2009 c, 97 – 111).

Încă de la primele semne ale disputei între cei doi coloşi ai lumii comuniste, RPR s-a plasat, din convingere, de partea Moscovei (Neagoe-Pleşa, Pleşa:

2006,246 – 247). Poziţia adoptată nu a fost însă făcută publică; comuniştii români, atât liderii cât şi, mai ales, simpli membri de partid, treceau cu siguranţă printr-o stare de confuzie, China fiind plasată întotdeauna până atunci pe locul doi în ierarhia lumii comuniste (BR/România: 19 April 1961,16). Nu în ultimul rând, se poate aprecia că poziţia RPR în cadrul conflictului sino-sovietic a fost, în primă fază, mai degrabă expectativă decât ferm ancorată într-una dintre cele două tabere. Bucureştiul, deşi recunoştea anumite merite ale dezvoltării industriale a Chinei, era ostil „comunelor populare” pe care aceasta le

organizase, ca „marelui salt înainte” prin care se urmărea ceea ce putem numi o „terapie de şoc” orientată înspre lichidarea abruptă a subdezvoltării ţării (Liu Yong: 2006,93).

Trecând la comune populare [chinezii, n.m.] au săvârşit o serie întreagă de abateri, au băgat acolo toate cratiţele şi toate oalele (sic!). S-a desfiinţat şi viaţa de familie, i-au băgat cum ne înjurau capitaliştii: „la cazan îi scoală cu goarna, îi duce la muncă cu goarna, îi culcă cu goarna, îi pune la instrucţie la cataramă, merg pe principiul înarmării întregului popor”. Foarte multe bazaconii, care compromit socialismul în lume. De cele ce se petrece în comunele populare (sic!) s-au sesizat cercurile ziaristice din străinătate, au început să speculeze stările înapoiate de acolo. Sigur, au obţinut rezultate în industrie, în construcţia economică, au avut un ajutor mare din partea Uniunii Sovietice care s-a lăsat pe ea în detrimentul dezvoltării economiei Uniunii Sovietice şi a furnizat echipament, sume colosale, i-a dat credite mari, a ajutat-o cu specialişti, care a dus la dezvoltarea construcţiei economice şi culturale în China, au obţinut rezultate multilaterale în construcţia economică, însă anumite laturi negative aruncă înapoi activitatea bună aşa cum sunt şi aceste comune populare (sic!). Nu au mers pe linia experienţei sovietice, noi am aplicat-o în mod creator şi nu am avut greutăţi (Cătănuş: 2004 a, 72).

Cu ocazia celui de al III-lea Congres al PMR, Hruşciov a lansat un atac dur la adresa delegaţiei chineze la care Gheorghiu-Dej a subscris voalat, calificând în particular China drept „«un fel de acţiune fracţionistă în mişcarea comunistă internaţională»” (Cătănuş: 2004 a, 119 – 127). Chiar dacă susţinea integrarea Chinei în ONU, condamnând „imperialismul american” care „nu poate uita că victoria revoluţiei chineze a dat întregului sistem colonial una din cele mai grele lovituri, însufleţind lupta pentru libertate şi independenţă naţională a celorlalte popoare asuprite” (Dej: 1961: 265) – relaţiile sino-române se aflau într-o conjunctură nefavorabilă, iar Beijingul nu manifestase nicio apreciere faţă de gestul Bucureştiului.

Cea mai mare îngrijorare a PMR legată de atitudinea comuniştilor chinezi consta în maniera „dogmatică” în care aceştia din urmă abordau problema războiului. Orientarea Beijingului era echivalată cu o „primejdie deosebită” cu care „nu e de glumă”, probând totodată „dispreţul […] faţă de fiinţa umană”. „Eu cred că oamenii aceştia”, afirma Gheorghiu-Dej, „dacă nu suntem atenţi pot să se arunce chiar şi în aventură, pot să se arunce în lucruri foarte serioase şi foarte grave” care ar aduce prejudicii majore întregului „lagăr socialist” (Cătănuş: 2004 a, 74 – 75,80). Accepţia chineză asupra problematicii războiului era blamată deoarece avea ca repercusiuni „subminarea

încrederii popoarelor în posibilităţile apărării păcii" şi „acţiuni aventuriste în politica externă", conducând în final „la «stângism» şi sectarism". Per ansamblu, comuniştii chinezi se făceau vinovaţi de „subapreciere" la adresa „forţelor păcii şi socialismului" (Cătănuş: 2004 a, 123).

Deşi consideraţi de către liderul PMR „mai ai dracu' decât iugoslavii" (Cătănuş: 2004 a, 109), relaţiile dintre comuniştii chinezi şi cei români au început să se amelioreze gradual din 1962, datorită discordanţelor pe care România începuse să le aibă cu Uniunea Sovietică în privinţa transformării CAER într-un organism suprastatal. În presa română şi cea chineză nu au mai fost publicate articole ostile. La începutul anului următor, ambasadorul român la Beijing a informat despre disensiunile apărute în relaţiile româno-sovietice şi a încercat să justifice comportamentul României la al III-lea Congres al PMR ca nefăcând „parte din planurile lui Dej". Răspunsul chinez a fost amabil şi „înţelegător", iniţiindu-se astfel o ameliorare substanţială a relaţiilor dintre cele două părţi (Yong: 2006,136 – 141; Yong: 2003,158; Stanciu: 20Í0,117). Mai mult, ca şi cum ar fi anticipat schimbările „revoluţionare" pe care China le va experimenta în ultimul deceniu al conducerii lui Mao Zedong, politicieni români ca Emil Bodnăraş au avansat încă de la al treilea Congres al PMR, desfăşurat în 1960, conceptul de „revoluţie culturală", al cărui obiectiv era acela de

„a asigura întregii creaţii culturale şi ştiinţifice conţinutul ideologic al concepţiei despre lume a clasei muncitoare – ideologia marxism-leninismului” {*Congresul*... 1960,367). Oamenii de ştiinţă s-au conformat cu promptitudine la noua tendinţă ideologică argumentând că, în România, „revoluţia culturală” are la bază următoarele obiective: „lichidarea analfabetismului, aşezarea pe baze noi a învăţământului, organizarea unui sistem ramificat de instituţii cultural-educative, formarea culturii socialiste, crearea intelectualităţii noi, credincioasă cauzei clasei muncitoare, desfăşurarea unei susţinute activităţi de răspândire a ideologiei marxist-leniniste în mase, făurirea conştiinţei socialiste, în scopul înfloririi continue a economiei şi culturii” (Badale, Coţău, în *Probleme*... 1962,271 – 272; vezi şi *Socialism ştiinţific*: 1962,647 – 669).

La nivel oficial, RPR s-a remarcat prin refuzul de a se poziţiona categoric într-una dintre taberele aflate în conflict şi prin apelurile permanente îndreptate către încetarea polemicii şi tranşarea chestiunilor litigioase prin discuţii bilaterale. A încercat chiar să tempereze disputa trimiţând, în martie 1964, o delegaţie la Beijing, condusă de prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer. Privită cu o anumită circumspecţie, ca potenţial mesager al intereselor sovietice, delegaţia nu şi-a atins scopul, deşi a condus la suspendarea pentru o lună a invectivelor reciproce (Direcţia Judeţeană a

Timiş a Arhivelor Naţionale, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9,1964, f. 135; Remington: 1971,74); a contribuit însă în mare măsură la consolidarea şi extinderea relaţiilor sino-române (Yong: 2003,169 – 165). Bucureştiul nu a încercat realmente, aşa cum se crede deseori, să medieze disputa sino-sovietică; avea o pondere politică mult prea mică pentru a conta cu adevărat în cadrul disputei, îşi aminteşte fostul ministru de externe din acea perioadă, Corneliu Mănescu (Betea: 200 la, 91). Mai mult, însuşi Maurer afirmă, fără echivoc, motivul principal al respectivei vizite: „Nu m-am dus acolo ca să mediez conflictul ruşilor cu chinezii. M-am dus cu scopul de a face China să înţeleagă politica noastră ca o politică de ieşire de sub hegemonia sovietică. Să câştigăm, deci, sprijinul Chinei” (Betea: 200 lb, 176).

În particular, atât Uniunea Sovietică cât şi China erau acuzate de ipocrizie, ambele urmărind „să înfăţişeze lucrurile ca şi cum polemica publică ar porni de la probleme principiale. Dar, dând la o parte acest înveliş, reiese că la mijloc stă ambiţia nemăsurată, lupta pentru rolul de hegemon în mişcarea comunistă şi în lagărul socialist” (DITAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9,1964, f. 135). Deşi se pronunţa ferm pentru coexistenţa paşnică, părând că dă câştig de cauză argumentelor sovietice, RPR sprijinea China în ceea ce priveşte improbabilitatea tranziţiei

nonviolente de la capitalism la comunism: În nicio ţară socialistă nu a fost înfăptuită revoluţia fără violenţă", avertizând însă în privinţa „absolutiz[arii] căii nepăşnice". În definitiv, „Esenţial pentru asigurarea revoluţiei proletare, este ca clasa muncitoare şi partidul să ştie să folosească toate mijloacele, să stăpânească toate formele de luptă, să fie pe deplin pregătite pentru orice eventualitate spre a putea înlocui rapid o formă a luptei cu ilta, potrivit schimbărilor ce survin în condiţiile concrete de desfăşurare a revoluţiei" (DITAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9,1964, f. 140).

Mai mult, comuniştii români considerau că nici China, nici Uniunea Sovietică nu dădeau dovadă, în cadrul conflictului, de o poziţie cu adevărat leninistă, aşa cum considerau că procedează PMR. „Citându-l pe Lenin, în cursul polemicii publice, P.C.U.S. se referă numai la cale paşnică [de a ajunge la socialism, n.m.], iar P.C. Chinez numai la calea violenţei. Partidul nostru în Declaraţia sa [din aprilie 1964, n.m.] îl citează pe Lenin în întregime" (DITAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9,1964,141).

Pe scurt, iată cum interpreta PMR conflictul sino-sovietic şi propriul rol în cadrul acestuia:

Partidul nostru priveşte cu îngrijorare situaţia din mişcarea comunistă internaţională, faptul că Partidul Comunist Chinez teoretizează sciziunea iar P.C.U.S. propune o ripostă colectivă,

consacrarea sciziunii prin pregătirea în grabă a consfătuirii reprezentanţilor unor partide comuniste şi muncitoreşti [la care RPR a refuzat să participe şi care în final nu a mai avut loc, n.m.]. Oare la sciziune, sau la unitate ne învaţă marxism-leninismul, experienţa istorică? Polemica publică a adus şi aduce încă mari daune mişcării comuniste, pe care o fărâmiţează, slăbeşte influenţa şi prestigiul ei în organizaţiile mondiale ale oamenilor muncii, tineretului, femeilor, mişcării pentru pace etc. Burghezia n-ar fi putut aduce niciodată mişcării comuniste atâtea daune câte i-a adus polemica publică în aceşti ani.

În polemica publică nu pot exista învinşi sau învingători. Dacă e vorba să fie un învingător, apoi acela trebuie să fie marxism-leninismul, unitatea mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, socialismul şi comunismul în lumea întreagă (DITAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9,1964, f. 149).

Speculând tensiunile apărute în mişcarea comunistă internaţională între China şi Uniunea Sovietică, RPR a câştigat o capacitate de manevră mai largă în vederea urmăririi propriilor interese şi a reuşit să surmonteze presiunile pe care Moscova le făcea asupra sa prin intermediul CAER. Deşi a înclinat înspre China, a procedat în acest fel din raţiuni strict politice; aşa cum am observat, nu existau afinităţi ideologice notabile între Bucureşti şi Beijing. Ele vor apărea în

schimb în cadrul „epocii Ceauşescu”. Situaţia în care se afla lumea comunistă în prima jumătate a anilor ’60 a determinat PMR să-şi clarifice poziţia deţinută în cadrul acesteia şi maniera în care considera că membrii ei ar trebui să interacţioneze.

5.4. Semnificaţia simbolică a momentului aprilie 1964 pentru comunismul românesc. Premise, dimensiuni, consecinţe

„Dragă tovarăşe Gheorghiu-Dej! Suntem amândoi comunişti şi amândoi provenim din rândurile muncitorilor. Amândoi reprezentăm interesele popoarelor noastre, ale statelor noastre. Aceste interese cer în mod insistent ca U.R.S.S. Şi

R.P.R. să stea întotdeauna ca fraţi în aceleaşi rânduri ale luptei noastre comune împotriva imperialismului” (Moraru: 2008,229). Pe acest ton îi scria Hruşciov, în primăvara anului 1963, secretarului general al PMR, insistând pentru a obţine o întâlnire bilaterală în vederea soluţionării recentelor dispute care afectau vizibil relaţiile româno-sovietice. Dej nu era însă deloc receptiv la avansurile omologului său; dimpotrivă, utilizând contextul existent la acea dată în cadrul mişcării comuniste internaţionale pentru a îşi extinde cât mai mult posibil ponderea diplomatică şi aria de acţiune, RPR va emite în anul următor un document care a rămas definitoriul pentru orientarea internaţională a comunismului românesc pe întreaga durată a existenţei sale.

„Declaraţia cu privire la poziţia Partidului Muncitoresc Român în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale” sau simplu, dar inadecvat din punct de vedere istoric, „Declaraţia de independenţă” a PMR a consfinţit respingerea pretenţiilor tutelare ale Moscovei, imprimând totodată filigranul politicii externe a României ceauşiste: disidenţa calculată (Copilaş: 2010 b). Disputa româno-sovietică atinsese un punct de maximă intensitate. Chiar dacă principala ei dimensiune a fost, indubitabil, una economică, disputa româno-sovietică s-a purtat şi în termeni geopolitici, culturali, istorici sau teritoriali.

Decizia lui Hruşciov de a trimite arme nucleare în Cuba fără a înştiinţa conducerea de la Bucureşti a contribuit substanţial la deteriorarea raporturilor dintre Bucureşti şi Moscova. „Cu mine nu a discutat, nu mi-a cerut părerea”, îşi amintea resentimentar Gheorghiu-Dej, „ci pur şi simplu mi-a adus la cunoştinţă că doar trimite rachete în Cuba” (Cătănuş: 2004 a, 233; vezi şi Otu: 2004,38 – 39). Invocând calitatea de membru al Organizaţiei Tratatului de la Varşovia (OTV), RPR acuza faptul că nu a fost consultată în legătură cu o decizie atât de importantă, care ar fi putut antrena o conflagraţie mondială în care Bucureştiul ar fi fost angrenat, deşi în totală necunoştinţă de cauză, în virtutea apartenenţei sale la „lagărul socialist”. „Pentru faptul că

suntem membri ai Pactului de la Varşovia ar fi trebuit să ne informăm, să discutăm, să hotărâm împreună dacă este bine sau nu să trimitem aceste rachete acolo. Noi am aflat abia după ce au fost trimise" (Cătănuş: 2004 a, 346). Mai mult, Bucureştiul nu a fost anunţat nici de decizia sovietică de a retrage rachetele din Cuba, raliindu-se astfel la poziţia chineză care interpreta întreaga acţiune a Moscovei drept „aventuristă" (Cătănuş: 2004 a, 202 – 203; vezi şi Cătănuş: 2002 b, 179; Cătănuş: 2001,42 – 45).

Mircea Maliţa, reprezentant al României la ONU în acea perioadă, îşi aminteşte că în toamna anului 1962 delegaţia română nu s-a asociat poziţiei oficiale a ţărilor socialiste care, constrânse de Moscova, negau existenţa rachetelor sovietice în Cuba. A procedat în acest fel mai degrabă accidental, deoarece nu a putut primi instrucţiuni clare de la Bucureşti, conducerea română, inclusiv ministrul de externe Corneliu Mănescu, aflându-se „într-o vizită oficială în Indonezia, India şi Birmania". Aşa că, după câteva dezbateri ad-hoc, s-a convenit ca discursul lui Maliţa să fie axat pe blocada impusă de Statele Unite Cubei, catalogată drept un „act agresiv", „unilateral" şi „neautorizat" (Maliţa: 2007,1,9). Fostul diplomat îşi mai aminteşte că, în scurt timp, conducerea de la Bucureşti s-a dezis oficial de decizia sovietică de a instala rachete nucleare în Cuba, „de care nu fusese anunţată", evenimentul lăsându-şi

amprenta politicii externe româneşti de-a lungul anilor ’60 (Maliţa: 2007,23 – 25; Chelaru: 2001,54).

Anul următor a fost martorul unei noi acţiuni disidente a României în cadrul ONU. De data aceasta, fără urmă de echivoc, cu siguranţă datorită faptului că relaţiile tensionate cu Moscova deveniseră publice. Mexicul propusese un proiect de denuclearizare a Americii Latine, pe care Cuba revoluţionară îl aproba doar parţial. Iniţiativa ar fi devenit credibilă, argumenta Fidel Castro, numai în cazul în care Washingtonul ar fi consimţit la denuclearizarea canalului Panamá şi la abandonarea punctului strategic Guantánamo, aflat pe teritoriu cubanez. Uniunea Sovietică şi marea majoritate a statelor socialiste sprijineau poziţia Havanei. Mai puţin Polonia şi România. De ce? Ambele state iniţiaseră la sfârşitul anilor ’50 proiecte, neconcretizate, pentru denuclearizarea Europei Centrale, respectiv a Balcanilor (BR/România: 19 April 1961,56 – 59). „Ce s-ar fi ales de credibilitatea lor”, se întreabă Mircea Maliţa, „dacă nu ar fi susţinut iniţiativa latino-americană înrudită, care privea, ca şi ele, o zonă distinctă a lumii?” În final, Polonia a decis să opteze pentru abţinere, împreună cu restul taberei socialiste, în timp ce România, sprijinind argumentele Cubei, a votat totuşi, „în ultimul moment”, în favoarea iniţiativei mexicane. „Când s-a produs votul nominal şi am spus «da»”, îşi

aminteşte Maliţa, „preşedintele olandez a ridicat ochii mirat şi a spus: România, rog repetaţi {*please repeat*). Am spus din nou «da», în rumoarea generală" (Maliţa: 2007,60 – 78; vezi şi Weiner: 1984,44 – 45).

Din punct de vedere cultural, divergenţele româno-sovietice s-au concretizat prin profunda limitare a influenţei limbii şi literaturii ruse asupra programei educaţionale. Institutul Maxim Gorki a fost practic desfiinţat prin încorporarea sa în facultatea de Slavistică, parte a unui „nou institut de Limbi Străine şi Literatură" din cadrul Universităţii din Bucureşti. Simbol al „hegemoniei sovietice asupra vieţii culturale româneşti în timpul erei staliniste", institutul Maxim Gorki ajunsese în timpul anului universitar 1957 – 1958 să aibă în jur de 150 de cadre didactice şi aproximativ 630 de studenţi. Concomitent cu iritarea produsă Moscovei, gestul Bucureştiului beneficia de sprijinul populaţiei, „pentru care limba rusă a fost întotdeauna o povară exasperantă" (BR/România, 24 septembrie 1963, 1 – 2). De asemenea, începând cu 1962, *Scânteia*, cotidianul PMR, va aloca spaţii tot mai reduse ştirilor despre Uniunea Sovietică şi despre „realizările" acesteia, urmărind să îşi afirme astfel şi în plan mediatic, chiar dacă indirect, distanţarea de Moscova (Anton: 2001,149). Nu în ultimul rând, „s-au intensificat schimburile culturale cu vestul. În august 1963 a fost oprită

bruierea emisiunilor de radio occidentale ce emiteau în limba română". Treptat, în ţară ajungeau tot mai multe „piese de teatru, cărţi, filme, expoziţii, conferenţiari şi turişti din Anglia şi Statele Unite, Franţa şi Italia" (Ionescu: 1994,380). Dar, după aproape două decenii de propagandă prosovietică, populaţia privea cu o anumită „circumspecţie" noua orientare a PMR (Stan: 2010,224 – 225). Şi pe bună dreptate, dacă ţinem cont de un amănunt pe care mi l-a relatat Gabriela Colţescu (2009), studentă în acea perioadă: în amfiteatrele Universităţii din Bucureşti, Ion Gheorghe Maurer şi Silviu Brucan au avut întâlniri cu studenţii pentru a justifica proaspăt descoperita tendinţă a regimului Dej, ultimul pronunţându-se în termeni deosebit de virulenţi la adresa Uniunii Sovietice: „Porcii de ruşi!"

Animozitatea care a apărut în secolul XIX între Principatele Române şi Imperiul Ţarist reprezintă un subiect deloc neglijat în istoriografia română postdecembristă. În perioada comunistă însă, subiectul a fost reintegrat în circuitul istoric de abia la începutul anilor '60, ca urmare a eforturilor Bucureştiului de a se elibera de sub tutela sovietică. Opresiunile la care imperialismul rus supusese populaţia şi elita politică română în acea perioadă au fost readuse în actualitate prin intermediul unor manuscrise inedite descoperite în arhivele olandeze şi scrise de nimeni altul decât

Karl Marx. Lovitura era cu adevărat abilă, Moscova neputându-şi permite decât cu preţul unei masive discreditări ideologice să îl contrazică pe principalul teoretician al comunismului. Marx insistă asupra rolului nefast al absolutismului ţarist, care se manifesta sistematic împotriva „drepturilor fundamentale ale poporului român de a reglementa afacerile interne ale ţării după propria lui voinţă”. Mai mult, continuă Marx, „Aceste provincii «s-au veştejit la umbra protecţiei ruse»”, iar acea parte, relativ redusă, a elitei politice care urmărea modernizarea ţării şi orientarea spre Vest, s-a lovit de „Influenţa predominantă a Rusiei” care „a lucrat intens pentru a zădărnici astfel de planuri”. Apoi, „A fi suspectat de a nutri sentimente patriotice era egal cu a fi exclus din funcţiuni publice. Servilitatea faţă de interesele Rusiei era un titlu de promovare… De la domn şi până la cel mai modest funcţionar, toţi ştiau că slujba lor era la bunul plac al consulului rus…” (Marx: 1964,174 – 175). Referindu-se la sentimentele populaţiei faţă de puterea rusă, Marx nota: „«Ţăranul român» nutreşte pentru «muscal» (moscovit) numai ură” (Marx: 1964,167). Comentariile sunt de prisos.

Însemnări despre români invalida, cu cuvintele lui Marx, pretenţiile istorice ale Moscovei asupra Basarabiei. Paul Niculescu-Mizil susţine că a fost primul membru din conducerea partidului căruia i-a fost adusă la cunoştinţă

existenţa manuscriselor. Primele două ediţii ale lucrării, însumând câteva zeci de exemplare, au fost publicate exclusiv pentru uzul elitei politice. De abia în decembrie 1964 a fost lansată pe piaţă prima ediţie pentru public, însoţită de un solid apart critic. Aşa cum era de aşteptat pentru o astfel de lucrare, succesul la public nu s-a lăsat aşteptat. Liderii PMR au avut însă precauţia de a prezenta „problema ca fiind exclusiv de cercetare istorică”, încercând să îi atenueze astfel evidentele valenţe teritoriale şi politice (Niculescu-Mizil: 1997,279).

Problema Basarabiei a reprezentat un permanent litigiu în relaţiile româno-sovietice. Alipită în 1918 României, va reveni în 1940, în urma dictatului de la Viena, Uniunii Sovietice, împreună cu nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa. În timpul perioadei antonesciene, Basarabia a revenit, de facto, României, dar a fost din nou cedată sovieticilor la sfârşitul războiului. În cadrul disputei sino-sovietice, Mao, apreciind suportul indirect oferit de către conducerea de la Bucureşti cu ocazia vizitei din martie 1964, a recunoscut caracterul românesc al provinciei, considerând încorporarea ei în Uniunea Sovietică drept un gest discreţionar. La întoarcere, delegaţia română a făcut o scurtă escală la Moscova, informându-l pe Hruşciov de conţinutul discuţiilor avute cu liderii chinezi. Când primul-ministru Ion Gheorghe Maurer i-a relatat conducătorului PCUS acest

amănunt, Hruşciov a avut o senzaţie neplăcută, presimţind „că românii ne mai purtau pică pentru că am redat Basarabia Uniunii Sovietice, după război” (Anton:

2007,176; Harrington, Courtney: 2001,231). Imediat după recucerirea provinciei de către Armata Roşie, Moscova a început un proces intens şi sistematic de sovietizare a acesteia, încercând să anihileze prin toate mijloacele posibile identitatea etnicilor români. Sovieticii au acţionat în două direcţii majore: creşterea nivelului de educaţie a populaţiei şi, implicit, a gradului de ideologizare şi de acceptare a idealurilor comuniste, şi, respectiv, distrugerea tuturor legăturilor cu ţara mamă (Dima: 1982).

Cu puţin timp înaintea apariţiei,»Declaraţiei de independenţă”, Moscova a dat curs unei ultime încercări de a îşi argumenta planurile economice integraţioniste – de data aceasta, pe filieră academică – prin intermediul articolului „Problemele dezvoltării economice ale raioanelor dunărene din România, Bulgaria şi U.R.S.S”, scris de economistul E.B. Valev, cadrul didactic al Universităţii din Moscova. Dezvoltarea economică a statelor socialiste era obstrucţionată de încorsetările naţionale, care periclitau în definitiv posibilitatea tranziţiei înspre comunism; pentru a surmonta acest neajuns, Valev propunea crearea unor „complexe economice interstatale” configurate pragmatic şi de o importanţă

superioară vetustelor graniţe naţionale, devenite de acum ostile progresului. Pe cale de consecinţă, Valev afirma necesitatea constituirii unui „complex teritorial de producţie al Dunării de Jos”, alcătuit din „«raioanele dunărene ale României, Bulgariei şi U.R.S.S.», însumând o suprafaţă de 150.000 kmp, cu o populaţie de 11 milioane de locuitori”. Contribuţia teritorială, demografică şi de furnizor de resurse a României urma să fie însă net superioară în raport cu cea a celorlalte două state participante. Astfel, 42% din teritoriul RPR (100.000 kmp) şi 48% din populaţia sa (9.000.000 locuitori) urma să fie integrată în acest complex, în timp ce Bugaria ar fi asigurat 38.000 kmp şi 2000.000 locuitori, iar Uniunea Sovietică 120.000 kmp şi aproximativ 700.000 locuitori. Mai mult, pe teritoriul românesc care ar fi urmat să intre în componenţa complexului, format din regiunile Bucureşti, Ploieşti, Argeş, Dobrogea, Galaţi şi Oltenia, „se realiza 48% din producţia globală industrială a ţării, 54% din producţia de maşini, 51% din producţia chimică, 86% din producţia de ţiţei şi gaze de sondă. Regiunile în cauză ocupau 44,5% din suprafaţa agricolă a ţării, 31,8% din fondul forestier şi asigurau 58,5% din producţia de grâu şi 60% din cea de porumb” (Preda în Rusan: 2001,504 – 505). Ţinând cont de tensiunile existente între Bucureşti şi Moscova pe tema integrării economice supranaţionale, putem înţelege, politic, nu neapărat şi economic, reacţia

deosebit de dură a autorităţilor române, care au catalogat „planul Valev” drept o încercare, ridicolă şi deopotrivă deosebit de gravă, de a atenta la integritatea şi suveranitatea naţională a statului român (Preda în Rusan: 2001,507; Montias: 1967,219 – 223).

Distanţarea treptată de Moscova, concretizată prin activităţile mai sus analizate, a culminat în aprilie 1964 prin emiterea documentului care a rămas cunoscut sub numele, impropriu, aşa cum am mai menţionat, de „Declaraţia de independenţă”. Acesta făcea publice poziţiile PMR în raport cu principiile care ar trebui să ghideze relaţiile internaţionale, indiferent de sistemul ideologic al statelor: neamestecul în afacerile interne, respectarea suveranităţii şi a intereselor naţionale, cooperarea neîngrădită pornind de la egalitatea în drepturi a fiecărui stat etc. De asemenea, Declaraţia admonesta ideologic, în termeni foarte duri, pretenţia Moscovei de a coordona economiile statelor socialiste, pe care o eticheta drept prematură şi lipsită de realism.

Prezentarea formelor de conducere economică suprastatală – se poate citi în rezoluţia adoptată la plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964 – ca derivând din ideile lui Lenin despre economia mondială unică, constituie o interpretare neîntemeiată pentru epoca actuală. […] Aceasta

este o problemă a unei epoci istorice viitoare, când socialismul va învinge în întreaga lume, sau cel puţin în majoritatea ţărilor capitaliste şi, în primul rând, în totalitatea ţărilor capitaliste avansate. Evident, pe măsură ce noi popoare vor păşi pe calea socialismului, pe măsură ce noi ţări vor intra în alcătuirea sistemului socialist, ele vor căuta şi vor stabili formele de colaborare cele mai potrivite condiţiilor respective. În zilele noastre, o asemenea problemă este prematură, lipsită de baze realiste (Banu, Ţăranu: 2004,107).

Reamintind carenţele provocate imaginii şi eficienţei socialismului prin intermediul subordonării partidelor comuniste Cominternului dominat de către ambiţiile lui Stalin, RPR atrăgea atenţia asupra consecinţelor negative majore care ar rezulta în urma revirimentului unor astfel de practici.

Dată fiind diversitatea condiţiilor de construcţie socialistă, nu există tipare sau reţete unice; aşa cum nu se poate pretinde să existe un monopol al adevărului absolut, tot astfel nimeni nu poate să-şi atribuie dreptul de a hotărî ce este just şi ce nu pentru alte ţări sau partide. Prin propria lor experienţă istorică ţările socialiste cunosc cât de mari daune pot aduce astfel de practici care încătuşează gândirea creatoare, împiedică studierea condiţiilor concrete, sunt o sursă serioasă de greşeli, stânjenind mersul înainte al societăţii" (Banu, Ţăranu: 2004,115).

Pretinzând că acţionează în baza autenticelor principii ale leninismului, comuniştii români afirmau contribuţia incomensurabilă a „experienţei” şi a luptelor fiecărui partid comunist la „tezaurul comun al învăţăturii marxist-leniniste”, proces la care acestea contribuiau de pe baze egale, nu aflându-se în raport de subordonare unele faţă de celelalte.

Este dreptul exclusiv al fiecărui partid de a-şi elabora, de sine stătător, linia politică, obiectivele concrete, căile şi metodele atingerii acestora, aplicând creator adevărurile generale ale marxism-leninismului şi concluziile pe care le desprinde din studierea atentă a experienţei celorlalte partide comuniste şi muncitoreşti. Nu există şi nu poate exista un partid „părinte” şi un „partid-fiu”, partide „superioare” şi partide „subordonate”, dar există marea familie a partidelor comuniste şi muncitoreşti egale în drepturi; niciun partid nu are şi nu poate avea un loc privilegiat. Fiecare partid îşi aduce contribuţia la tezaurul comun al învăţăturii marxist-leniniste, la îmbogăţirea formelor şi metodelor practice ale luptei revoluţionare pentru cucerirea puterii şi construirea societăţii socialiste (Banu, Ţăranu: 2004,134 – 135).

O altă idee care apare în document şi care va fi utilizată intens după 1965 este aceea a „desfiinţării” simultane a „blocurilor militare” de genul NATO sau OTV, acestea reprezentând „o

primejdie permanentă" la adresa păcii mondiale (Banu, Ţăranu: 2004,96; Shafir: 1985,175 – 176). Se observă clar caracterul normativ şi totodată programatic al Declaraţiei, care va reprezenta de acum încolo principalul ghid teoretic al politicii externe a României comuniste. Catalogând-o drept un „credo" al comunismului românesc, celebrul politolog Ghiţă Ionescu afirmă că Declaraţia a reprezentat „prima contribuţie originală" de acest gen a PMR. Deşi la nivel retoric documentul nu era atât de inflamant ca cele produse de către China sau Albania, acesta era produsul unei logici faptice, nu declarative: „stilul românesc" de a aborda problematica existentă în cadrul mişcării comuniste internaţionale putea fi caracterizat drept „criptic şi indirect – acţiunile fiind mai puternice decât cuvintele" (Ionescu: 1965,243; Ciobanu, Olteanu: 2001,515; Giurescu: 2004,15; Schilling: 1964,151; Brzeziński: 1971,442).

Comuniştii români acceptau coexistenţa paşnică şi importanţa sa fundamentală pentru noua eră în care omenirea intrase, dar atrăgeau în acelaşi timp atenţia că „Politica de coexistenţă paşnică nu înseamnă însă renunţarea la lupta de clasă, sau la împăciuire cu capitaliştii (Şic!)" (DITAN, Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 138). Dimpotrivă, urmând îndemnurile leniniste, „Partidul Muncitoresc Român a considerat necesar să arate că partidele comuniste şi muncitoreşti trebuie să desfăşoare o

largă luptă revoluţionară, să stăpânească toate formele de luptă, fără excepţie". Socialismul trebuia să îşi continue marşul global victorios adaptându-se la condiţiile locale, astfel că insistenţa cu care Moscova susţinea mijloacele paşnice de avansare înspre socialism rezona pentru comuniştii români cu o „alunecare spre oportunism" (DITAN, Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 139). Pe de altă parte, la fel de eronată era şi „absolutizarea căii nepăşnice" de extindere a socialismului, aşa cum o prezenta China maoistă (DITAN, Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 140).

Pentru a conferi autenticitate noii direcţii „naţional-comuniste" pe care o adoptase, PMR a lansat o campanie intensă de popularizare a acesteia, dublată de eliberarea pe scară largă a deţinuţilor politici (Stanciu: 2010,57). „În România, Declaraţia s-a bucurat de o aprobare unanimă" îşi aminteşte Sorin Toma, fost redactor-şef al cotidianului *Scânteia*, pe atunci exclus din partid şi marginalizat (Toma: 2004: 189). Deşi regimul câştigase o anumită popularitate (Deletant:

2006,158), atmosfera politică rămăsese însă una încordată, iar neajunsurile economice pe care le îndura populaţia îşi făceau în continuare simţită prezenţa. „Lipsurile materiale şi nivelul de trai scăzut al populaţiei continuau să plaseze România, cu excepţia Albaniei, pe ultimul loc între «ţările

frăţeşti»” (Ţârău: 2005,495; vezi şi Tismăneanu: 2005,221).

„Declaraţia” era interpretată uneori în maniere care deranjau PMR. Astfel, în unele sate din actualul judeţ Timiş, ţăranii discutau despre posibilitate ca pământurile să le fie retrocedate, implementându-se un sistem agricol similar cu cel din Iugoslavia (stat care abandonase procesul de colectivizare încă de la finalul anilor ’40). Alte subiecte îngrijorătoare erau reprezentate de zvonurile reinstaurării pluralismului politic sau a unui posibil atac sovietic asupra României, „«datorită atitudinii din ultimul timp»”. Un caz mai grav, şi tragicomic în acelaşi timp, este acela al lui Lăbăşan Petru, „element înrăit, fiu de chiabur”, care, „aflat în stare de ebrietate”, „a mers în bufetul cooperativei din comuna Dorgoş satul Ususău unde a afirmat faţă de mai mulţi cetăţeni că la radio s-a comunicat, că începând cu 15 mai 1964, România a devenit o ţară liberă şi independentă şi că comuniştii (sic!) nu mai conduc ţara”. De asemenea, acesta anunţase o soartă sumbră pentru membrii PMR, care urmau să fie „spânzuraţi de limbă”. Reprezentanţii locali ai partidului, alarmaţi, au trimis „în comunele şi satele unde sunt zvonuri tovarăşi competenţi care să lămurească problemele”. (DITAN Fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 9, f. 70 – 72). Populaţia trebuia înştiinţată cu orice preţ că nu se punea în discuţie abandonarea „construirii

socialismului”; procesul continua neabătut, îmbrăcând însă o formă naţională, pentru a apărea mai puţin alogen faţă de aspiraţiile şi sentimentele sociale decât era de fapt (Braham: 1964,24).

Dacă presa occidentală nu îşi disimula interesul pentru Declaraţie, jurnaliştii din ţările socialiste se vor arăta mult mai rezervaţi. Asta deoarece Moscova tergiversa adoptarea unei poziţii oficiale faţa de document, în care existau reacţii explicite împotriva manierei sovietice de a aborda problemele economice şi ideologice ale lumii comuniste. Până la urmă, Uniunea Sovietică va da dovadă de o anumită diplomaţie, ignorând pur şi simplu argumentele principale ale Declaraţiei, fapt care nu a fost de natură să deranjeze Bucureştiul. Astfel, „conducerea de la Moscova salva ce se mai putea: păstra colaborarea cu un partid – PMR – care nu era pregătit să rupă definitiv relaţiile cu «fratele cel mare» şi nici nu avea de gând să o facă (Cătănuş: 2004 c, 45; vezi şi Remington: 1971,75 – 76).

5.5. Concluzii: „Principalul lucru este că noi mergem împreună”.

Cu această propoziţie a încheiat ambasadorul sovietic I.K. Jegalin convorbirea avută cu Gheorghiu-Dej în data de 21 iunie 1964, imediat după ce liderul român afirmase „Deosebiri de păreri pot să existe, dar, dacă nu sunt de acord cu o problemă, asta nu trebuie să fie considerat antisovietism” (Moraru: 2004,51). Pe cale de

consecinţă, indiferent cum am înţelege metamorfoza politicii externe româneşti survenită la începutul anilor ’60 – drept „permanenţă simulată” (Shafir: 1985,175), „aliniere parţială” (Farlow: 1971,54 – 63), „autonomie”, (King: 1980,136; Gross: 1966,16), „disidenţă calculată” (Copilaş: 2010 b) – distanţarea Bucureştiului de tabăra socialistă nu a fost dusă până la capăt, România rămânând membră a CAER, respectiv a OTV, în ciuda faptului că aria sa de acţiune în plan internaţional s-a lărgit considerabil. David Floyd consideră că, din punct de vedere economic, România a devenit cu adevărat independentă, autonomia sa rămânând limitată doar la palierul politic (Floyd: 1965,114). Asumpţia sa poate fi contrazisă atât din perspectivă empirică, cât şi din perspectivă ideologică. În primul rând, relaţiile comerciale pe care Bucureştiul le-a dezvoltat cu Occidentul, deşi substanţiale, nu ar fi putut substitui niciodată raporturile economice cu lumea comunistă, care au cunoscut chiar un reviriment în anii ’80. De fapt, datorită acestei politici de industrializare masivă, economia RPR devenise substanţial „complementară” în raport cu economia sovietică, încă de la finalul anilor ’50. Cu alte cuvinte, Bucureştiul era dependent pe filieră economică de Moscova, în ciuda disputelor cu un pronunţat caracter politic care îşi făcuseră loc între cele două părţi (Montias: 1967,182). Apoi, în regimurile comuniste, economicul este

subordonat întotdeauna politicului, fie şi cu preţul eficienţei sale, în vederea menţinerii sub supraveghere şi a eliminării în timp util a oricărei surse de gândire sau de acţiune independentă şi deci potenţial ostilă. Separarea celor două domenii nu are aceeaşi fezabilitate şi relevanţă ca în cazul regimurilor non-comuniste, fiind preferabilă evitarea ei. Extrapolând argumentul la nivelul politicii externe, dependenţa economică a RPR faţă de Uniunea Sovietică se traducea implicit şi printr-o anumită dependenţă politică, fapt care invalidează prezumtiva independenţă a Bucureştiului pe scena relaţiilor internaţionale: acesta a rămas, nici mai mult nici mai puţin, un actor autonom.

Pe lângă motivele de natură economică sau ideologică, antipatia lui Dej pentru Hruşciov a contribuit în mare măsură la distanţarea politicii române de Moscova. „Legăturile dintre Gheorghiu-Dej şi Hruşciov au fost întotdeauna încordate”, îşi aminteşte Paul Sfetcu, fostul secretar al liderului PMR. Cei doi conducători comunişti nu ar fi avut niciodată „discuţii sincere, clare, deschise, fiecare păstrând rezerve”, deoarece obiectivele lor politice în raport cu „lagărul socialist” nu coincideau (Sfetcu: 2008,327; vezi şi Deletant: 2001,214 – 215; Fejtő: 1979,176).

Primele manifestări ale disidenţei economice a RPR în raport cu CAER au fost întâmpinate în

Occident cu rezerve şi chiar cu scepticism, ţara fiind cunoscută „de mult timp ca unul dintre cei mai docili «sateliţi» ai Moscovei” (Gross: 1966,16 – 17; Burks în London: 1966,93). Dar, datorită intereselor divergente şi flerului politic al prim-secretarului PMR Gheorghiu-Dej, „deviaţia naţională română” (Burks în London: 1966,93), a devenit în scurt timp imposibil de ignorat. Randolph Braham scria pe un ton umoristic în vara anului 1964 că „dacă prezenta poziţie a comuniştilor chinezi va prevala vreodată în mişcarea comunistă internaţională, Gheorghiu-Dej ar putea să demonstreze cu uşurinţă că fusese dintotdeauna stalinist” (Braham: 1964,16). Şi într-adevăr aşa şi era. Disidenţa calculată a comunismului românesc, care urmărea, în termeni ideologici ortodocşi, autoconsolidarea, indiferent de provenienţa resurselor puse în slujba acestui deziderat, a devenit filigranul orientării internaţionale a regimului până la finalul violent al acestuia, consumat în decembrie 1989.

Acest capitol a fost centrat asupra procesului de autonomizarea a leninismului post-revoluţionar românesc. Am operat o analiză sinoptică a cauzelor, componentelor şi efectelor sale, urmărind demonstrarea inconsistenţei tezelor care avansează ipoteza unei autentice independenţe a comunismului românesc care ar fi demarat în această perioadă. În următoarea secţiune a lucrării voi încerca să demonstrez cum leninismul

post-revoluţionar a lăsat loc treptat *leninismului romantic*, o mixtură ideologică specifică „erei Ceauşescu”, în care eşafodajul leninist a fost împănat progresiv cu elemente specifice romantismului filosofic german, leninismului asianizat şi chiar fascismului – şi care au fost consecinţele acestei metamorfoze ideologice asupra orientării internaţionale a comunismului românesc.

Preferatul Occidentului: Ceauşescu, Republica Socialistă România şi procesul configurării leninismului romantic (1965 – 1971)

Odată cu trecerea de la „epoca Gheorghiu-Dej” la „epoca Ceauşescu”, leninismul post-revoluţionar românesc va suferi o transformare corelativă, cedând locul leninismului romantic. Acest capitol va urmări modul în care noul lider s-a încadrat în primii ani după preluarea puterii pe coordonatele internaţionale trasate de către predecesorul său, supradimensionându-le cu timpul şi oferindu-le o orientare proprie. De-a lungul acestui proces, orientarea ideologică din subsidiarul politicii, atât externe cât şi interne a regimului său, folosind o expresie din vocabularul vremii, „raportul naţional-internaţional în politica P.C.R”. (Şerbănescu: 1973; *Socialismul ştiinţific*: 1977,57 – 60) va fi de asemenea luat în calcul.

Intervalul cronologic supus analizei se individualizează prin neobişnuita liberalizare (în raport cu etapa precedentă) a politicii interne pe

care partidul, redenumit cu ocazia Congresului din vara anului 1965 Partidul Comunist Român (PCR), o va pune în practică. De asemenea, pentru a sublinia continuitatea „dialectică" dintre trecutul „revoluţionar" şi prezent, la acest congres se va relua vechea denombrare începută cu ocazia primului congres al nou înfiinţatului PCdR care s-a consumat în mai 1921. Astfel, însumând cele cinci congrese din perioada interbelică şi trei din timpul conducerii de iste s-a ajuns la Congresul al IX-lea al PCR, moment fondator pentru legitimitatea politică a noului lider (*Congresul al IX-lea*... 1965,17; vezi şi Shafir: 1985,23 şi Deletant: 2006,14).

Aşa cum voi încerca să demonstrez, capitalul de imagine pe care autonomizarea leninismului post-revoluţionar a antrenat-o atât în plan extern cât şi în plan intern i-a fost indispensabil lui Nicolae Ceauşescu în primii ani de conducere. Treptat, odată ce leninismul romantic va înlocui leninismul post-revoluţionar şi depăşirea aproape hegeliană a acestuia din urmă (prin criticare, dar mai ales prin continuarea sa într-un context ideologic diferit în care va avea însă o pondere constitutivă) va fi consumată, succesorul lui Dej va reduce progresiv propensiunea reformistă internă, concomitent cu o reafirmare tot mai extravagantă a necesităţii „democratizării ordinii internaţionale" şi a implementării unei

„Noi ordini internaţionale" (ambele concepte

vor fi analizate în capitolul următor al lucrării). Această discrepanţă reprezintă pentru Vladimir Tismăneanu principala „ambiguitate" a comunismului românesc de după 1965 (1984,65 – 79). Ipoteza de lucru avansată de Tismăneanu este corectă din perspectiva ştiinţei politice „burgheze" şi a instrumentarului său conceptual. Dacă încercăm însă o analiză empatică a leninismului romantic şi facem un efort pentru a percepe realitatea prin intermediul opticii sale, vom observa că această ambiguitate este inexistentă. În plan intern, democratizarea avansa în sens leninist, chiar dacă din punct de vedere burghez părea că regresează; de asemenea, orientară internaţională a regimului era fundamentată de principii ideologice comuniste, formulate însă astfel încât să pară şi chiar să fie, până la un anumit punct, consonante cu ideile democraţiei occidentale. Între poziţia internă şi cea externă a regimului Ceauşescu exista mai degrabă o relaţie simbiotică decât o aparentă discontinuitate, aşa cum voi încerca să argumentez în capitolul următor al lucrării.

Una din trăsăturile fundamentale care particularizează leninismul romantic în raport cu majoritatea celorlalte forme ale leninismului existente în acel moment este substanţa sa revoluţionară. În a doua jumătate a anilor ’60, conflictul sino-sovietic va antrena implozia forţei ideologice a mişcării comuniste internaţionale.

Aceasta nu îşi va mai reveni niciodată din şocul conflictului, pierzând şi până şi coeziunea imperfectă şi imaginea unitară care o caracterizase până atunci. Ca şi consecinţă, substanţa revoluţionară a regimurilor leniniste se va eroda progresiv atât din cauze interne (confuzie, stabilitate organizaţional pentru care dinamica revoluţionară nu putea fi decât ameninţătoare), cât şi din cauze externe (influenţa penetrativă a modului de viaţă şi a filosofiei occidentale). După consumarea revoluţiei culturale chineze şi decesul lui Mao, se poate aprecia că, în afara Coreei de Nord şi, temporar a Cambodgiei, leninismul romantic care a caracterizat România lui Ceauşescu a sfidat relaxarea ideologică globală a mişcării comuniste, devenind tot mai revoluţionar pe măsură ce eşua atât în „construirea socialismului" la nivel intern, cât şi în calibrarea la tendinţa de „îmburghezire" a comunismului global, tot mai contaminat, în optica lui Ceauşescu, de filosofia occidentală – în plan extern.

6.1. De la leninismul post-revoluţionar autonom la leninismul romantic: o metamorfoză *sui-generis*

Aşa cum am putut constata, leninismul post-revoluţionar din perioada Gheorghiu-Dej a trecut printr-o metamorfoză care l-a autonomizat în raport cu centrul moscovit. Principiile sale staliniste sau post-revoluţionar leniniste au rămas

esenţialmente nealterate. Aşa cum scrie şi Mary Ellen Fischer, „nu Gheorghiu-Dej a fost cel care s-a schimbat. S-au schimbat planurile sovietice pentru
România” (1989,64). Intensitatea revoluţionară a acestui tip de leninism a fost mai scăzută în interiorul regimurilor est-europene decât la nivelul centrului moscovit. Cu alte cuvinte, leninismul post-revoluţionar sovietic a fost mai revoluţionar decât copiile sale est-europene. În aceeaşi ordine de idei, aşa cum am argumentat la începutul lucrării, există cercetări pertinente, în special cele ale celebrului sovietolog Robert Tucker, care insistă asupra aspectelor birocratice şi dogmatice ale leninismului post-revoluţionar, pe care îl plasează, în special datorită epurărilor petrecute în anii ’30 care au afectat profund vechea gardă bolşevică, într-o discontinuitate radicală cu ceea ce am numit leninism revoluţionar. Însă stalinismul sau leninismul post-revoluţionar a fost, aşa cum am observat, atât o continuare a leninismului, cât şi o îndepărtare parţială de la principiile acestuia. Orientarea sa revoluţionară nu a dispărut: a căpătat însă, pe măsură ce revoluţiile bolşevice în Europa de Vest deveneau tot mai improbabile, o orientare internă, confirmată de celebra teză a „socialismului într-o singură ţară” (Stalin: 1952 a, 137 – 146). În cazul statelor est-europene comunizate după 1945, intensitatea ideologică a

leninismului post-revoluţionar a fost desigur mai scăzută, dar nu se poate argumenta că a lipsit: avântul şi entuziasmul construirii „noii ordini”, cuplat cu posibilitatea vieţii unei vieţi calitativ superioare au avut o aderenţă sinceră la membrii partidelor comuniste est-europene, cum s-a întâmplat şi în cazul PCUS. Nu toţi cei care s-au angajat în stalinizarea societăţilor est-europene au fost „oportunişti”; în plus, nici nu se poate trasa o distincţie fermă între, să spunem, revoluţionari „autentici” şi „oportunişti”; de foarte multe ori, cele două tipuri ideale, pentru a folosi terminologia weberiană, au coincis într-o mai mică sau mai mare măsură la nivel empiric datorită unei identificări a lor, aş spune, în plan ideologic.

Spre deosebire de leninismul post-revoluţionar, comun, în ciuda unor fireşti particularităţi, tuturor regimurilor est-europene, leninismul romantic reprezintă o experienţă ideologică endemică pentru România, cu rădăcini adânci în trecutul naţionalist al ţării, dar, ca orice tip de leninism, orientat înspre viitor, nu înspre trecut. Acesta din urmă conta doar în măsura stabilirii unui raport „dialectic” între trecut şi prezent; depozitarul fundamental al leninismului romantic va fi însă fără îndoială viitorul „comunist”. Determinismul futurist al regimurilor leniniste poate fi înţeles pornind de la o idee marxistă. Friedrich Engels considera, în a sa *Dialectică a naturii*, că timpul şi spaţiul nu pot fi

înţelese abstract ca fiind infinite. Dimpotrivă, infinitatea lor devine inteligibilă numai prin prisma interpretării istoriei „ca proces al dezvoltării unor organisme *conştiente de sine* (subl. în orig.)”. Astfel, infinit[al varietate a naturii (înţeleasă, la Hegel, ca formă exterioară de manifestare a spiritului şi care, considera Engels, căpătase practic aceeaşi semnificaţie ca şi istoria, n.m.) şi a istoriei cuprinde în ea infinitatea spaţiului şi a timpului – falsul infinit – numai ca pe un moment desprins care, deşi este esenţial, nu este predominant” (Engels: 1954,240 – 241). Altfel spus, infinitul nu are sens decât raportat la continua transformare a materiei din care este alcătuită istoria. Gândit abstract, nu este altceva decât un „fals infinit”. „Organismele conştiente de sine” care imprimă istoriei propria dinamică nu sunt altceva decât reflectarea structurii de clasă a societăţilor „burgheze”, adică a tipului de relaţii materiale, economice de care sunt articulate (vezi Lungu în Milcu: 1972,95 – 96). Pentru Engels, dezvoltarea istorică rezidă în aprofundarea distincţiei dintre „libertate” şi necesitate” care îi incumbă subiectului cunoscător. „Hegel a fost primul care a prezentat just raportul dintre libertate şi necesitate. Pentru el libertatea este înţelegerea necesităţii. «Necesitatea este oarbă numai *în măsura în care nu este înţeleasă*». Libertatea nu constă în visata independenţă faţă de legile naturii”, avertizează Engels, „ci în

cunoaşterea acestor legi şi în posibilitatea dată prin aceasta de a le pune în mod sistematic în acţiune pentru atingerea anumitor scopuri (subl. în orig.)". Libertatea constă deci în conştientizarea necesităţii şi în a acţiona conform ei, „în a ne domina pe noi înşine şi în a domina natura exterioară, dominare întemeiată pe cunoaşterea necesităţilor naturii [...]; ea este, prin urmare, în mod necesar un produs al dezvoltării istorice" (Engels: 1966,116 – 117).

Spre deosebire de leninism, marxismul lasă finalitatea istoriei la latitudinea dezvoltării conştiinţei critice şi „revoluţionare" (termenul nu are acelaşi sens în discursul leninist) protagonistului ei, proletariatul, care nu include, aşa cum punctează Alex Callinicos, numai celebra „clasă muncitoare", ci pe oricine care depinde de exploatarea capitalului pentru a îşi asigura existenţa. În acest sens, toţi suntem proletari (Callinicos, 1995,94). Leninismul, pe de altă parte, forţează prin mijloace politice extreme revoluţia totuşi socială şi mentală a lui Marx (vezi Tucker: 1969,10 – 11). Finalitatea istoriei nu mai este lasătă la latitudinea încetei şi incertei emancipări a proletariatului, ci devine apanajul unui partid creat special în acest sens. Leninismul asediază realitatea „burgheză" prin mijloace ultrapolitice pentru a impune propria versiune despre finalitatea dezvoltării istorice, care este practic răpită în acest fel proletariatului. De aceea, pentru

a reveni la problema iniţială, leninismul urgentează permanent viitorul, pe care îl înţelege, aşa cum am constatat, în manieră ideocratică, nu filosofică, aşa cum procedează marxiştii.

Leninismul romantic, la rândul său, preia genul acesta de raportare la viitor. După cum voi detalia în continuare, leninismul romantic înglobează, pe lângă, bineînţeles, romantism, elemente de fascism, leninism asianizat şi naţionalism.

Teza de la care pornesc este următoarea: în secolul XIX, societatea românească a preluat din Occident o variantă a modernităţii influenţată mai degrabă de romantism decât de iluminismul francez. Chiar dacă elementele de romantism francez predominau, nu erau deloc neglijate cele ale romantismului german care, cu timpul, se va constitui într-o importantă sursă de inspiraţie pentru leninismul romantic[11]. Aşa cum se poate constata din scrierile lui Nicolae Bălcescu – nume emblematic al revoluţionarei generaţii paşoptiste, a cărui imagine, deformată ideologic, va fi deturnată de comuniştii români pentru a sublinia continuitatea dialectică între „trecutul de luptă” şi prezentul „revoluţionar” al poporului român – acesta pledează atât pentru egalizarea condiţiilor economice şi sociale dintre ţărănimea exploatată

11 Trimit aici la Mamina: 2007, 197. Romantismul francez a avut, datorită specificului istoric al Franţei secolului XIX, o puternică orientare politico-pragmatică, urmărind obstrucţionarea

şi boierimea dominatoare (Boia: 2002,65) cât şi pentru afirmarea independenţei şi identităţii naţiunii române în raport cu celelalte popoare europene. „Să nu uităm că suntem datori a apăra naţionalitatea şi drepturile noastre”, scria Bălcescu în 1848, „chiar vărsând sângele nostru. De vom cădea în această luptă sfântă, să cădem încă bărbăteşte, astfel cum au trăit părinţii noştri; şi ca dânşii să strigăm: mai bine să se prefacă într-un întins mormânt, numai să rămâie tot ţeara românilor” (Bălcescu în *Apărarea patriei*... 1977 a, 91). Exaltarea romantică este aici la ea acasă; după 1970, Ceauşescu va folosi din ce în ce mai des acelaşi gen de discurs, recuperând mai ales ideea independenţei naţionale şi cea a unui viitor optimist la care românii ar fi fost îndreptăţiţi datorită secolelor întregi în care şi-ar fi păstrat identitatea fiind hărţuiţi de populaţiile migratoare. Cerând „Neatârnarea administrativă şi legislativă în toate cele din lăuntru, fără amestec a orice puteri străine” şi „să avem credinţă în viitorul nostru. O naţie asupra căreia au trecut huni, goţi, avari, vandali şi alte atâtea seminţii străine [...] a rezistat şi s-a ţinut până astăzi, [...] nu este cu putinţă ca să fie osândită de *providenţă* să piară tocmai astăzi în secolul naţionalităţilor (subl. m.)” (Bălcescu în *Apărarea patriei*... 1977 b, 94 – 95) – faimosul revoluţionar nu avea cum să nu îi fie pe plac lui Ceauşescu. Mai ales când scria

Vrem să fim o naţie, una, puternică şi liberă

prin dreptul şi datoria noastră, pentru binele nostru şi al celorlalte naţii, căci voim fericirea noastră şi *avem o misie a împlini în omenire* […]. Aceste condiţii de putere, de care avem nevoie, nu le putem găsi decât în solidaritatea tuturor românilor, în unirea lor într-o singură naţie, unire la care suntem meniţi prin naţionalitate, prin aceeaşi limbă, religie, obiceiuri, simţăminte, prin poziţia geografică, prin trecutul lor şi, în oricăror revoluţii, potenţiale sau manifeste, pe când romantismul german este impregnat în principal de idealism şi metafizică. „Universul valorilor spirituale a reprezentat domeniul predilect al activităţii romanticilor germani” (Râmbu: 2001,145). Între romantismul francez şi cel german au existat însă, aşa cum se poate intui, în primul rând similarităţi (vezi în acest sens Mamina: 2007,2002). Ţinând cont de mijloacele concrete precare ale paşoptiştilor români de a realiza mult sperata unire, putem înţelege de ce aceasta a reprezentat de la început un ideal în direcţia căruia au fost orientate toate energiile revoluţionare posibile. În epocă, impactul politic al romanticilor germani fost neglijabil, ca de altfel şi în cazul paşoptiştilor. Situaţia se va schimba radical peste aproximativ un secol, când influenţa ideatică a romantismului asupra fascismului se va dovedi decisivă în spaţiul german; în România, paşoptismul, aşa cum a demonstrat convingător Sorin Adam Matei, a stat într-o măsură

considerabilă la baza tuturor formelor de naţionalism dezvoltate în spaţiul cultural românesc după a doua jumătate a secolului XIX (2007).

sfârşit, prin nevoia de a se păstra şi a se mântui. Dacă *naţionalitatea este sufletul unui popor*, dacă câtă vreme (sic!), el păstrează acest semn caracteristic al individualităţii sale el este investit cu dreptul imprescriptibil de a trăi liber, *unitatea naţională* este chezăşia lui, *este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară şi să amorţească ci din contră să poată creşte şi a se dezvolta* (Bălcescu în Ceauşescu I.: 1986,104, subl. m.; pentru romantizarea întregii epoci vezi Bodea: 1968,2 – 9; Cheresteşiu: 1968,16 – 20; Corbu: 1968,21 – 25).

Imaginea lui Bălcescu a fost instrumentată şi politic, nu numai ideologic. Transformat într-un erou al modernizării României, acţiunile sale majore şi gândirea sa politică erau re interpretate în cheie romantic leninistă pentru a le anticipa pe cele ale viitorului „mare cârmaci”. Aflăm astfel de la Valeriu Stan că „Pentru Bălcescu revoluţia nu putea fi decât rezultatul evoluţiei proprii a societăţii româneşti şi nu al unor influenţe din afară” (Stan: 1978,35). Aluzia la incomensurabilul orgoliu al RSR de a fi independentă pe plan extern, mai ales în ceea ce priveşte relaţia cu fostul „tutore” sovietic este clară. Exteriorizând o „atitudine intransigentă” în ceea ce priveşte

„problema apărării revoluţiei contra presiunilor dinafară”, revoluţionarul paşoptist încerca să îşi convingă partenerii de necesitatea unei „politicţi] de demnitate şi rezistenţă” în raport cu Poarta otomană, căreia nu trebuiau să i se facă prea multe „concesii”. Mai aflăm din scurta biografie a lui Valeriu Stan la adresa personajului că acesta „acord[al o deosebită atenţie problemei organizării rezistenţei armate şi apărării revoluţiei cu armele în mâini, atât contra intervenţiei turceşti, cât şi faţă de o *eventuală intervenţie ţaristă* (subl. m) \ Plasarea „intervenţiei ţariste” pe locul doi la capitolul gravitate este adecvată din punct de vedere istoric; mesajul politic al paragrafului este însă mai important, pentru că trimite la teama lui Ceauşescu şi a camarilei sale de a nu fi înlăturat de la putere de către sovietici. Revenind, pentru a rezista unei eventuale agresiuni externe, Bălcescu „preconiza antrenarea maselor” şi „constituirea unei armate populare” (Stan: 1978,47). Întocmai ca şi ilustrul său urmaş care a pus la punct „gărzile patriotice” în eventualitatea unui „război popular” împotriva invadatorului extern, rareori şi subtil numit, dar permanent temut: Uniunea Sovietică.

Fără a emite judecăţi de valoare la adresa discursului lui Bălcescu, inevitabil impregnat de atmosfera vremii, nu îmi propun să demonstrez, în această fază, decât ceea ce am anunţat anterior: modernitatea intelectuală românească este

rezultatul maculării dintre iluminismul francez şi (mai ales) romantismul german. Pe cale de consecinţă, aşa cum observa şi Lucian Boia, naţiunea va fi înţeleasă în accepţia ei germană, adică în termeni preponderent etnici, nu contractuali, aşa cum s-au autoreprezentat francezii după Revoluţia din 1789 (Boia: 2002,61 – 62).

Pentru a evidenţia elementele romantice din citatele de mai sus, este necesară o trecere în revistă a câtorva asumpţii de bază a curentului romantic german. Acesta s-a format sub influenţa iluminismului francez – Revoluţia Franceză a fost chiar admirată de către romanticii timpurii, care nu ezitau să se considere „revoluţionari" (Râmbu: 2001,13 – 14) – de la care a împrumutat „ideea perfectibilităţii omului prin cultură şi educaţie", oferindu-i însă o orientare religioasă, profund diferită de spiritul raţionalist al iluminiştilor. De asemenea, romanticii se disting de iluminişti prin mefâenţa pe care o afişează faţă de raţionalitate şi tendinţa ultimilor de a explica lumea în termeni cauzali; acesteia ei îi opun o „viziune organică asupra universului" în care spiritualitatea completează şi primează în raport cu cauzalitatea, iar „între subiect şi obiect se constituie" astfel „o unitate organică" (Râmbu: 2001,38). Putem distinge acest organicism în concepţiile lui Bălcescu asupra naţiunii, recuperate mai târziu cu fidelitate de către Ceauşescu, dar încastrate, de

data aceasta, pe un soclu leninist. În continuare, romanticii susţin că „misiunea” civilizării omenirii trebuie să aparţină unei elite spirituale. Chiar dacă elita aceasta este gândită în termeni mai degrabă conservatori (exclusivişti), partidul de tip leninist poate fi considerat la rândul său o elită, de data aceasta incluşivistă, având misiunea de a civiliza lumea prin revoluţie.

Romanticii nu sunt neapărat, aşa cum s-ar putea crede, religioşi, idealişti sau sentimentali în accepţiile curente pe care le dăm acestor termeni. Pentru ei, „în sfera religiozităţii”, „întregul, nedivizatul” devine „un concept-cheie”. „Credinţa într-o lume de dincolo este, din această perspectivă, de nesusţinut fiindcă ea presupune tocmai divizarea întregului”. Pe cale de consecinţă, ca şi în cazul marxism-leninismului, avem de-a face „cu o transcendenţă coborâtă în lume, nu în afara ei” (Râmbu: 2001,100). Şi tot ca în cazul marxism-leninismului, „romanticul nu este un idealist” în sens hegelian sau kantian. Pentru el, „valorile nu sunt transcendente”. Dimpotrivă, „pot fi înfăptuite”. „Intangibilitatea lor este numele pe care-l dăm neputinţei noastre şi lipsei noastre de *eroism* (Râmbu: 2001,19; subl. m.). Tema eroismului, transparentă la Bălcescu, va avea o pondere majoră şi în discursurile ceauşiste. Ea va fi recuperată însă pe filon mai degrabă fascist decât leninist, aşa cum vom vedea în continuare. De asemenea, „Romantismul nu este o

formă de sentimentalism, aşa cum se consideră adesea. El este la fel de departe de excesul sentimentului ca şi de excesul raţiunii în care a căzut raţionalismul dogmatic (iluminismul, n.m.)". Romanticii sunt atraşi de „complexitatea sinelui" şi se distanţează de frivolitatea sentimentalistă apelând la „interioritatea omului ca un întreg univers în care se află forţe tainice care trebuie puse în lumină" (Râmbu: 2001,40). Şi, de ce nu, orientate înspre „construirea socialismului".

La fel ca în cazul marxismului sau al leninismului, romantismul acordă o pondere determinantă forţelor istorice în raport cu omul, însă o percep în sens spiritual-mistic, nu legic şi pozitivist, aşa cum se întâmplă în cazul primilor. Forţele tenebroase şi chiar metafizice ale istoriei trebuie armonizate cu cele ale „*umanităţii*, concepută ca popor" (subl. în orig). Revoluţionarii francezi sunt astfel acuzaţi că au privilegiat umanitatea în raport cu istoria, distrugând balanţa delicată dintre acestea; i. e., romanticii ar fi fost chemaţi să refacă echilibrul. Un alt element care apropie, parţial, leninismul de romantism, este faptul că „*posibilitatea*, în ansamblul categorial, a fost concepută, din punct de vedere axiologic, ca fiind superioară realităţii. Starea eternei deveniri este preferată de romantici şi valorizată în consecinţă" (Râmbu: 2001,21 – 23; subl. în orig.). Chiar dacă leninismul vizează devenirea revoluţionară a lumii, iar leninismul romanic pe

cea a naţiunii pe care o asaltează, încercând prin orice mijloace să o imediaţizeze, nu să o „eternizeze”, plasarea posibilităţii (revoluţionare) deasupra realităţii (burgheze) le confirmă, mai ales celui de al doilea, dar şi primului, după cum vom vedea, filiaţia romantică.

Leninismul diferă de romantism în ceea ce priveşte raportarea la trecut. În primul caz, este vorba despre instrumentarea trecutului pentru a servi prezentul (partidul) şi implicit viitorul (comunismul), dar şi pentru a stabili atât de necesara conexiune dialectică între trecut, prezent şi viitor. Pentru romantici însă, „trecutul are valoare prin simplul fapt că este o negaţie a prezentului”, ceea ce nu echivalează totuşi cu o retragere în „neant, ci într-o realitate”, imanentă, „pe care o idealizează” (Râmbu: 2001,25). Se observă aici anumite tangenţe între conceptul de realitate prezentă a romanticilor, respectiv cea a leniniştilor. Ambele sunt imanente, nu transcendente, şi ambelor li se dedică o doză de entuziasm mobilizator. Pentru primii însă, retragerea din realitatea are însă o valoare emoţională, semimistică, în timp ce ultimii se retrag din realitate în măsura în care o combat şi îi opun propriul concept, ideocratic, de realitate. Realitatea leninistă asaltează în permanenţă atât trecutul cât şi mai ales prezentul, mai exact, categoriile „burgheze”, non-revoluţionare, în care oamenii le gândesc, pentru a impune realitatea

alternativă, pe care o consideră confirmată legic de către istorie, a „revoluţiei globale” urmată de construirea societăţii globale şi lipsită de clase a comunismului. Observăm cum, în ciuda unei abordări care se vrea pozitivistă şi raţională asupra istoriei, leninismul îi imprimă acesteia un suflu indubitabil romantic. În cazul leninismului clasic, acesta rămâne la nivel regulativ. În cazul leninismului romantic, aşa cum sugerează şi denumirea, romantismul, prin intermediul unui naţionalism exacerbat, devine constitutiv şi obţine astfel o pondere cel puţin egală cu solul ideologic leninist din care a crescut.

De asemenea, romantismul se desparte clar de leninism în ceea ce priveşte ideea de progres, faţă de care manifestă o atitudine mai degrabă conservatoare, de reîntoarcere la valorile ierarhice ale Evului Mediu fără a urmări însă „vreo restaurare a vechilor stări, fie ele şi medievale” (Huch: 2011,505), pe de o parte, iar pe de altă parte îi opune şi concepţia originală a „labirintului” în care omul este nevoit să îşi desfăşoare existenţa şi care îi simbolizează totodată „destinul” (Râmbu: 2001,101,115). Leninismul porneşte în schimb de la sensul iluminist al progresului, pe care îl distorsionează pentru a se putea încadra m şi legitima proiectul revoluţiei mondiale. O altă disjuncţie între romantism şi leninism, ambele produse ale modernităţii, pe care încearcă să o depăşească

pornind de pe poziţii diferite, cu mijloace diferite şi având obiective diferite – apare la nivelul ideii de egalitate. Romanticii dezavuează egalitatea, pe care o înţeleg ca omogenitate sufocantă pentru corpul social. „Oamenii nu trebuie să fie egali, fiindcă armonia unui stat este dată tocmai de inegalitatea cetăţenilor. Întregul, în politică, nu este decât ceea ce Novalis numeşte *statul poetic*, în care particularitatea fiecăruia contribuie la perfecţiunea ansamblului”. De altfel, „ideea statului poetic se asociază cu teza romantică potrivit căreia fiecare om trebuie să fie un artist. Cu atât mai mult un rege, care are de modelat spiritul cetăţenilor” (Râmbu: 2001,109 – 110). Pentru leninism, în schimb, egalitatea nu înseamnă altceva decât posibilitatea libertăţii sociale autentice. Problema este că leninismul gândeşte în termeni existenţiali radicali categoriile ideale ale egalităţii şi libertăţii, a căror aplicabilitate empirică o cere integral şi cât mai rapid posibil.

Din punct de vedere social, leninismul pretinde că acţionează în numele unui proletariat imatur, pe care îl susţine şi orientează în procesul emancipării sale revoluţionare; romantismul, pe de altă parte, privilegiază ca şi categorie socială ţărănimea, „îndrăgită ca un prunc, ca imagine a unei stări naive şi desăvârşite din care noi am ieşit definitiv, dar care ne stă în faţă ca un paradis al viitorului”. Ruralitatea este idealizată ca vârstă a

inocenţei, dar, prin solicitarea reîntoarcerii la economia „naturală”, nemonetizată, nu se încearcă neapărat reintroducerea unei forme de exploatare a ţăranilor similară cu cea medievală, ci protejarea lor astfel încât „să nu încapă pe mâna cămătarilor” şi să nu fie astfel integraţi în „economia capitalistă, cu toate formele ei dăunătoare” (Huch: 2011,515). Chiar dacă pornesc de la perspective sociale diferite, leninismul şi romantismul se întâlnesc până la urmă în aversiunea comună faţă de capitalism. Şi nu numai.

Filosofic apoi, romantismul se îndepărtează şi mai mult de leninism, apropiindu-se însă de leninismul romantic. Cu toate acestea, sensul pe care îl atribuie Novalis verbului „a romantiza” poate fi înţeles şi în cheie leninistă, nu numai romantic leninistă. „«Romantizarea nu este altceva decât o potenţare calitativă»”, scrie celebrul poet german. „«Atunci când dau lucrului comun un înţeles înalt, celui obişnuit o înfăţişare tainică, celui cunoscut demnitatea necunoscutului, finitului aparenţa infinitului, atunci *romantizez* (subl. în orig).»„ (Râmbu: 2001,107). În cadrul leninismului, ideea de progres sau de „devenire întru revoluţie”, pentru a-l parafraza pe Constantin Noica, poate fi înţeleasă la rândul ei ca „potenţare calitativă” a realităţii, fiind însă orientată numai spre viitor. Să-i dăm cuvântul Angelei Botez pentru a ne convinge: „Creând,

omul revoluţionează şi revoluţionând creează lumi noi. El poartă în sine însemnul unui destin demiurgic asigurat de o capacitate deosebită – capacitatea de creaţie" (Botez în Drăgănescu, Voiculescu: 1986,82).

„Potenţarea calitativă" a romanticilor este, aşa cum am constatat, „labirintică" şi/sau paseistă. Totodată, se poate face şi o paralelă între eschatologia romantică şi cea leninistă: prima are în vedere o „vârstă de aur", care nu ar fi însă „o etapă istoric determinată, ci mai degrabă o *stare de spirit* care se poate produce oricând" (Râmbu: 2001,111; subl. m.), în timp ce ultima poate fi înţeleasă tot ca o vârstă de aur, dar nu numai din punct de vedere spiritual, cât şi, mai ales, material. Din acest punct de vedere, leninismul romantic se apropie de romantism prin maniera în care gândeşte raportul marxist dintre existenţă şi conştiinţă socială. Subliniind că, în marxismul clasic, condiţiile de viaţă determină gândirea, ideologii români afirmau, după 1970, că, de fapt, raportul dintre cele două părţi nu este deloc unul asimetric, aşa cum s-ar putea crede. Din contră, argumentau aceştia, „conştiinţa reflectă existenţa nu numai sub aspectul său *dat*, ci şi sub aspectul posibilităţilor pe care le deschide. Conştiinţa umană are, în general, şi o funcţie *anticipatoare*, de proiectare a viitorului, de *devansare* a existenţei sociale determinate. Tocmai funcţia anticipatoare a conştiinţei sociale constituie o

condiţie necesară pentru progres, pentru revoluţia socială, pentru transformarea revoluţionară a societăţii" (*Probleme ale materialismului dialectic*... 1977,82; vezi şi Popa: 1987,17 – 18, Petre, Achim în Borgeanu et. al.: 1968,238 – 278; *Literatura şi arta*... 1972,159 – 169; Florea în *Culegere de teze*... 1982,233 – 251; *Rolul conducător al partidului*... 1972,47 – 48; subl. în orig.). Cu alte cuvinte, pe măsură ce dezideratul material al leninismului romantic întârzia să apară, componenta sa mentală este supradimensionată compensatoriu. Inversând subtil ordinea marxistă existenţă-conştiinţă, leninismul în general, cu atât mai mult leninismul romantic, îi opune crearea unei conştiinţe revoluţionare, insensibilă la realităţile materiale observabile, care se încăpăţânau să rămână „burgheze". Treptat, pe măsură ce mişcarea comunistă globală va pierde din „vigilenţa revoluţionară" datorită mareei ideologice burgheze, leninismul romantic se va izola tot mai mult în propria fortăreaţă mentală, ajungând un paria chiar şi în cadrul „lagărului socialist". Ne aflăm în plin roman orwellian, cu menţiunea că în leninism, „dublugânditul" nu este un scop în sine, ci o treaptă în direcţia a ceea s-ar putea numi „nougândit" (Vezi Orwell: 1991). Într-un fel, se poate afirma că Ceauşescu a fost unul dintre cei mai fideli continuatori ai lui Lenin în accepţia sa stalinistă, post-revoluţionară. Ca şi Stalin,

Ceauşescu a imprimat noi direcţii leninismului, în aceeaşi măsură în care gândirea sa era formată după tiparul leninist.

În ceea ce priveşte politicul, romanticii îl gândesc în termeni pur organici, ca un raport „personal”, nu „instituţional”, între „«suveranul mistic» şi cetăţeni. „Iubirea” şi „credinţa” sunt pietrele unghiulare ale interrelaţionării dintre monarh şi supuşii săi; prin viaţa sa de familie, prin virtutea, moralitatea şi curajul său, primul trebuie să devină un exemplu pentru toţi pe cei care îi conduce: „«o cununie regală într-o eternă legătură de iubire»”, iată cum percepe

Novalis legătura dintre stat şi societate (Râmbu: 106 – 109). Iar statul, aparţinând pământului din care se presupune că îşi extrăgea seva, „era un organism viu, cu membre ducând până la un punct o viaţă independentă”, „o plantă naturală, o operă de artă a lui Dumnezeu”. De-a lungul vieţii unui stat, „noul nu trebuie lepădat în favoarea vechiului, şi nici invers; fiecare îşi are timpul şi prilejul său” (Huch: 2011,512), erau de părere romanticii, iar leninismul romantic nu contrazicea cu nimic această aserţiune.

Organicismul romantic va fi integrat cu succes în textura ideologică a leninismului romantic, unde partidul proclama triumfător „integrare[al organică” „în viaţa şi activitatea socială” (Bold în *Probleme fundamentale ale statutului*... 1980,24 – 36) – numai că va ajunge

aici pe filieră mai degrabă fascistă decât leninistă. La fel ca şi cultul genialităţii, al personajului providenţial, care în cazul lui Ceauşescu va atinge, din diferite motive care vor fi expuse ulterior, proporţii neîntâlnite nici măcar în perioada leninismului post-revoluţionar sovietic. Pe de altă parte, romantismul clasic este mai degrabă apolitic, aflăm de la Ricarda Huch, ceea ce denotă o incompatibilitate suplimentară, nu şi insurmontabilă, între leninism şi romantism. Pentru exponenţii acestui curent, „organizarea exterioară a vieţii" conta prea puţin, aceştia abordând „omul în primul rând ca pe o fiinţă lăuntrică, de raportat la eternitate şi la infinit. Nu aveau vocaţia acţiunii" (Huch: 2011,505). Nu se poate afirma acelaşi lucru şi despre leninismul romantic, acesta acţionând, cu mai mult sau mai puţină „vocaţie" asupra omului pentru a îl transforma, din exterior, în sensul încercării de a crea un sentiment de intimitate colectivă între partid şi societate – organicismul mai sus menţionat – proiectându-l ulterior, în formă militantă, asupra lumii exterioare.

Pentru Nicolae Râmbu, „*de la romantism la fascism nu este decât un singur pas*" (2001,138; subl. în orig.). Iar lucrările lui James Gregor ne demonstrează faptul că *fascismul*, atât ca fenomen ideologic, dar şi ca manifestare politică, este foarte greu de clasificat. De ce? Deoarece include caracteristici care pot fi distinse şi în interiorul

societăţilor tradiţionaliste, uneori chiar democratice şi, mai ales, în ideologia şi tehnicile mobilizatoare utilizate de către regimurile leniniste. De fapt, fascismul lui Mussolini a demarat ca „erezie socialistă” (Muravchik: 2004) sau ca „marxism heterodox” (Gregor: 2009,136 – 160), speculând situaţia socio-economică deosebit de grea a Italiei de după Primul Război Mondial. Ca program teoretic, fascismul a fost elaborat de către socialiştii italieni care au „trădat”, la fel ca şi ceilalţi compatrioţi europeni, spiritul universalist al marxismului şi au optat pentru susţinerea în conflict a naţiunii din care făceau parte, în detrimentul sinergiei politice de care ar fi trebuit să dea dovadă toate socialismele europene denunţând caracterul „imperialist” al războiului şi acţionând în vederea concretizării revoluţiei globale (Gregor: 2002,201). Gregor distinge două categorii majore de fascism, flecare alcătuită la rândul ei din diferite „specii” şi „subspecii”: „fascismul generic**, compus din „conducere charismatică, partide unitare, ideologii formale anti-democratice, scopuri mesianice, participare orchestrată, ca şi control disciplinat asupra economiei şi informaţiei publice”, respectiv „fascismul paradigmatic”, care cuprinde acele sisteme ordonate ierarhic care utilizează organizarea de masă pentru a organiza energiile colective prin intermediul programelor de reabilitare naţională, industrializare sau renovare.

Strategia lor de mobilizare exploatează în mod normal naţionalismul reactiv pentru a câştiga pentru comunităţile lor naţionale „un loc sub soare”. Par să implice invariabil un masiv efort orientat către industrializare expansivă şi/sau mobilizare economică pentru a asigura scopuri care includ capabilităţi efective şi/sau agresive pentru a restaura „demnitatea naţională”, „teritoriile pierdute”, asigura o bază pentru insulare economică sau „autarhie”, sau pentru a învinge „inamicul imperialist internaţional”, „conspiraţia internaţională evreiască” sau „puterile plutocratice”. În cursul dinamicii lor aceste mişcări tind să dezvolte o infrastructură de organizaţii „capilare” sau „celulare” sub conducerea unui unic sau singur partid, sub controlul ierarhic şi centralizat a unui „comitet central” şi de obicei a unui „lider charismatic” (Gregor: 1997, XXIII, 257).

Deşi asemănările dintre ele sunt mai numeroase şi probabil mai importante decât diferenţele, putem înţelege „fascismele generice” ca şi corpusuri de idei circumscribile unui fascism aflat în formă brută, primară, ale cărui dimensiuni tehnice, să le spunem aşa, sunt insuficient dezvoltate sau chiar inexistente. Este, printre altele, cazul Legiunii „Arhanghelul Mihail”, căreia Gregor îi dedică o pertinentă analiză prin care o distinge de mişcările fasciste „paradigmatice” (Gregor: 1997,250; Gregor: 2002,212 – 215),

acestea din urmă alimentându-se dintr-un fascism pe care l-am putea numi matur sau maturizat, dezvoltat atât din punct ideologic, cât şi politico-organizatoric.

Se poate observa cum fascismul încorporează teme ideologice leniniste, oferindu-le însă o amprentă proprie. Dihotomia proletariat-burghezie sau proletariat-imperialism este transpusă pe coordonate naţionale, transformându-se în dihotomia „naţiuni proletare”-”naţiuni imperialiste”; foarte interesant, distincţia va apărea şi în discursul maoist sau al leninismului asianizat (Tsetung: 1971,476 – 478), care îşi demonstrează astfel, şi nu numai, după cum vom vedea, filiaţia fascistă. Gregor analizează judicios maniera în care fascismul face apel la frustrările colective naţionale sau economice, canalizându-le simbolic printr-o imagistică mobilizantă, deseori cazonă, şi un discurs militant orientat împotriva inamicilor exteriori, percepuţi cel mai adesea sub forma unor alte popoare sau, în cazul nazismului german, rase (Gregor: 2002,200 – 221). Industrializarea susţinută, pentru a putea intra în competiţie cu naţiunile „imperiale” sau „marile puteri”, împreună cu retorica naţionalist-xenofobă a fascismului au reprezentat, printre altele, dimensiuni axiale şi pentru programul ideologic ceauşist.

Studiile lui Gregor asupra fascismului, de o

înaltă ţinută ştiinţifică, insistă însă atât de mult asupra paralelor dintre fascism şi leninism încât riscă să atrofieze diferenţele care totuşi le despart. Sigur, nu se poate nega faptul că cele două patologii ale politicului (pentru a împrumuta o expresie a actualului papă Benedict al XVI-lea) posedă un trunchi comun şi s-au influenţat reciproc covârşitor de mult; trebuie totuşi aduse în discuţie şi particularităţile fascismului, respectiv leninismului deoarece, la urma urmei, ne raportăm totuşi la două fenomene diferite, chiar dacă natura diferenţelor dintre ele reprezintă în continuare un subiect problematic şi nu mai puţin deschis.

Analizând regimurile leniniste, Kenneth Jowitt propune ca acestea să fie abordate în termeni „impersonalitate charismatică”, în contrast cu „impersonalitatea procedurală” existentă în cadrul regimurilor democratice occidentale. Cu alte cuvinte, în regimurile leniniste charisma este diseminată la nivelul întregului partid care se transformă astfel într-un „erou organizaţional”, spre deosebire de democraţiile occidentale care funcţionează după principiul liberal al neutralităţii axiologice în spaţiul public, coroborat cu eficienţa administrativ-organizatorică. Ambele sunt, în grade diferite, „impersonale” deoarece charisma pe care o transmit nu este galvanizată de o persoană anume, ci de o organizaţie care funcţionează în baza unor „norme impersonale”

similare (Jowitt: 1993, 1 – 4). În cazul fascismului însă, şi în special a nazismului, charisma devine personală. Pornind de la celebrul *Führerprinzip*, partidul de tip fascist nu este altceva decât o anexă aflată la bunul plac discreţionar al liderului său, în timp ce partidele leniniste, aşa cum am observat, au prioritate în raport cu cel care le conduce. Sigur, se poate contraargumenta, charisma personală nu este deloc absentă din regimurile leniniste, fapt dovedit cu prisosinţă de deşănţatele culte ale personalităţii pe care acestea le-au experimentat sau, în cazul Coreei de Nord, încă le experimentează. Sunt de acord, dar asta nu reflectă decât progresiva lor *fascizare*.

În cadrul marxismului şi a leninismului revoluţionar, personalitatea (liderul) nu putea fi decât o emanaţie a maselor, singurele capabile de a imprima istoriei tendinţa de a se dezvoltare în conformitate cu progresul legic aflat în subsidiarul ei. „Un om mare nu este mare prin faptul că particularităţile sale imprimă marilor evenimente istorice o fizionomie individuală, ci prin faptul că el posedă particularităţi în virtutea cărora el este cel mai capabil să slujească marile cerinţe sociale ale timpului său” scria marxistul rus Gheorghi Plehanov. Comparându-l pe acest „om mare” cu „eroii” lui Carlyle – şi astfel demonstrând prezenţa romantismului şi în marxism – Plehanov afirmă fără echivoc: „El este un erou. Dar nu în sensul că ar putea să oprească sau să schimbe mersul firesc

al lucrurilor, ci în sensul că activitatea lui este expresia conştientă şi liberă a acestui mers necesar şi inconştient. În aceasta constă întreaga lui însemnătate, întreaga lui forţă" (Plehanov: 1961,269). În cadrul regimurilor leniniste, aşa cum am văzut, eroismul este proiectat asupra partidului de avangardă, rămânând, ca în cazul marxismului, impersonal, dar achiziţionând o dimensiune organizaţională.

În cadrul leninismului romantic, ca şi în cazul leninismului asianizat, eroismul este reproiectat, în sens romantic, dinspre partid spre lider. Sigur, retorica marxistă este în continuare utilizată, dar ea devine gradual un surogat, o cochilie pietrificată a marxismului clasic. Aflăm astfel că acele calităţi ale eroului marxist enumerate mai sus de către Plehanov erau „în modul cel mai strălucit întruchipate în persoana tovarăşului Nicolae Ceauşescu, personalitate eminentă a partidului şi poporului nostru, a mişcării comuniste şi muncitoreşti, care se bucură de un deosebit prestigiu în lumea contemporană" {*Probleme ale materialismului dialectic*... 1977,141; vezi şi Petre în Borgeanu et. al.: 1968,118 – 134). În anii '80 însă, referirile la PCR se diminuează direct proporţional cu exacerbarea cultului personalităţii dictatorului român. „Prin istoricul salt pe care l-a conferit destinelor României, prestigiului ei în lume", scria în 1988 Ion Bodunescu referindu-se la politica

„internaţionalistă” a RSR, „prin demersurile sale pe eşichierul politicii internaţionale, preşedintele Nicolae Ceauşescu a devenit un simbol al atitudinii curajoase şi hotărâte în toate problemele decisive cu care se confruntă ţara, lumea şi veacul, binemeritând înaltul titlu de *Erou al naţiunii române* şi de cel de *Erou al Păcii* (subl în orig)”. Avem de-a face acum cu „epoca Ceauşescu”, în care PCR intră într-un proces de evanescenţă concomitent cu accentuarea trăsăturilor „eroice” şi „geniale” ale secretarului său general. Charisma este proiectată, ca în cazul fascismului, la nivelul liderului, ale cărui trăsături romantice sunt dincolo de orice îndoială. Aflăm în continuare că iniţiativele internaţionale ale dictatorului român „împlinesc un prestigiu – purtând numele Nicolae Ceauşescu – ale cărui nobile străluciri se revarsă asupra patriei noastre, asupra fiecărui dintre noi, umplându-ne inimile de mândrie, de marea mândrie de a-i fi contemporani”. Mai mult, „Trăim – prin marea rezonanţă universală a numelui celui care ne întrupează cu *geniu* virtuţile, idealurile şi vrerile

— Mândria că ideile noastre, ideile ce dau sens existenţei noastre, îşi croiesc drum în lume şi biruie” (Bodunescu: 1988,5 – 6; subl.m.).

La fel, strofele pe care i le dedică Nicolae Dragoş lui Ceauşescu evidenţiază din plin mitul romantic al eroului. „E viaţa lui o flamură ce-şi trage/ flacăra sacră din adânci istorii./ Prin fapte

de erou ales cârmaci e/ ce-a dus către victorii muncitorii…” Sau: „Conduce demn poporul şi viteaz!/ El vrea ce vrea poporul, şi ce speră!/ E soarele stăpân în ţară azi/ şi-i luminează comunistă eră/”. Exact ca în cazul regimurilor fasciste, partidul devine insignifiant în raport cu liderul. „Când Ceauşescu spunem într-un glas/ ne ştim, o ţară, sufletul rostit,/ şi-n dimineaţa unui singur azi/ uniţi, urcăm sub flamuri de partid…” Elementele fasciste ale leninismului romantic din ultimii ani ai existenţei sale reies şi din triada ierarhică pe care cetăţeanul era obligat să o respecte şi căreia îi era în primul rând „dator”: ţara, conducătorul („fiu devotat al gliei/demn luptător pentru popor/ şi fala României”) şi de abia în ultimul rând partidului:, *tejar în codrul foşnitor*,/ adânc în rădăcini,/ Partidului îi eşti dator/ şi marii lui lumini!” (Dragoş: 1983,9 – 19; subl.m.). Nemaireprezentând „codrul”, care devine acum „ţara”, ci doar un „stejar” în interiorul său, ambele conduse de „fiul devotat al gliei” (alt simbol fascist, similar cu „sângele şi pământul” romanticilor şi apoi naziştilor germani), rolul PCR se diminuează, aşa cum am constatat, în sens fascist (vezi şi Brown: 1969,14). La ultimul Congres al PCR, al XIV-lea, derulat în noiembrie 1989, Ceauşescu va compara socialismul cu Făt-Frumos, „care putea creşte într-o lună la fel de mult cât puteau creşte alţii într-un an întreg” (Shafir: 1989 b, 29; Ceauşescu: 1989,84 – 85;

Societatea socialistă.../. 1972,325). Ştim că Ceauşescu înţelegea „socialismul" în termeni romantic leninişti; *a fortiori*, putem aprecia că, indirect, prin metafora lui Făt Frumos se viza şi pe sine însuşi, în primul rând pe sine însuşi, chiar dacă prin intermediul PCR...Partidul nostru este partidul tinereţii, al viitorului! Pentru a-şi putea îndeplini cu cinste înalta misiune istorică ce-i revine, el trebuie să rămână permanent în ţara tinereţii fără bătrâneţe, să privească mereu spre viitor!". Abandonându-şi orientarea proiectivă, leninismul romantic ar fi încetat să existe. „Acei care vor privi înapoi vor păţi ca Făt-Frumos din poveste, care, părăsind ţara tinereţii fără bătrâneţe, pe măsură ce se apropia de trecut a îmbătrânit şi a murit" (*Activitatea ideologică*... 1972,43). Setea romantică de eroism nu l-a părăsit pe Ceauşescu nici în ceasul al doisprezecelea. Din contră, s-a amplificat.

O altă distincţie care poate fi operată între regimurile fasciste şi cele leniniste este aceea că apelurile mobilizatoare ale primelor sunt adresate întregului corp social, tuturor membrilor naţiunii, în timp ce ultimele insistă asupra luptei de clasă" şi a „dictaturii proletariatului", categorie socială privilegiată în raport cu celelalte. Altfel, dinamica internă a celor două tipuri de regimuri este, cel puţin în fazele iniţiale de după preluarea puterii, diferită. Cu timpul însă, şi regimurile leniniste ajung să apeleze la întreaga populaţie pentru

edificarea – socialismului”. Jowitt (1993.220 – 221) distinge trei etape succesive în evoluţia regimurilor leniniste: transformarea, consolidarea şi incluziunea. În prima, partidul, ca „fortăreaţă” ideologică (Jowitt: 1993), transformă progresiv societatea pe care ajunge să o guverneze, „insulându-se” totodată pentru a nu se lăsa penetrat de spiritul burghez al acesteia. La acest nivel, transformarea poate fi înţeleasă în primul rând în termeni materiali şi/sau organizatorici; propagandistic, chiar dacă se depun eforturi frenetice, populaţia este încă departe de a fi maturizată în sens leninist. În faza consolidării, partidul utilizează toate mijloacele posibile pentru a asigura ireversibilitatea revoluţiei, îndepărtând astfel orice pericol „contrarevoluţionar”. În ultima fază, cea a incluziunii, partidul încearcă, la fel ca în etapele precedente, dar mai intens, crearea „omului nou” şi deci „leninizarea” societăţii în care doreşte acum să se integreze, păstrându-şi însă funcţiile de conducere, pentru a avansa împreună, tot mai indistinct, înspre înfăptuirea comunismului. În aceeaşi moment al existenţei sale, niciodată atins în practică, regimul leninist încearcă să insufle entuziasmul revoluţionar-mobilizator întregii populaţii, întocmai ca fascismul. Sigur, demersuri în acest sens încep încă din faza consolidării, dar de abia acum obţin o pondere majoră în discursul oficial. Leninismul capătă astfel trăsături fasciste, în sensul mai sus

menţionat, dar şi prin faptul că recurge tot mai mult la o formă de naţionalism pe care o vrea aseptizată ideologic – „patriotismul revoluţionar socialist”, în cazul leninismului romantic – pentru a câştiga legitimitate şi securitate, de care duce de fapt o peremptorie lipsă.

În ceea ce priveşte România comunistă, se poate aprecia că etapa transformării s-a suprapus în general „obsedantului deceniu” (aprox. 1948 – 1958), etapa consolidării coincide cu procesul autonomizării leninismului post-revoluţionar românesc (prima jumătate a anilor ’60), în timp ce tentativa de incluziune, proiect pe care leninismul romantic nu a reuşit nicicând să îl finalizeze – va începe cu acel *annus mirabilis* pentru Ceauşescu, 1968, când, probabil datorită unei temporare câştigări a încrederii populaţiei cu ocazia condamnării intervenţiei OTV în capitala Cehoslovaciei – PCR va decide înfiinţarea „Frontului Unităţii Socialiste”. Conceput ca „expresie a unităţii întregului popor”, FUS trebuie deosebit de alte fronturi de acest gen, ca de exemplu cel polonez, deşi îndeplineşte, în general, aceleaşi funcţii. Acesta din urmă includea şi partide politice distincte celui comunist, chiar dacă integral subordonate acestuia, în timp ce FUS cuprindea numai toate „organizaţiile de masă şi obşteşti”, pe cele ale minorităţilor naţionale şi chiar, se susţine, pe cele ale cultelor religioase. Scopul noii instituţii era acela de a oferi „o

consacrare politico-organizatorică noilor realităţi economice, sociale şi politice din ţara noastră, atestând cu forţa faptelor istorice că unitatea indestructibilă a poporului este temeinic clădită pe aceste realităţi, pe coeziunea de interese şi de năzuinţe care defineşte întreaga noastră societate". Procesul inclusivist se desfăşură însă exclusiv sub dirijarea PCR. Din acest punct de vedere, leninismul nu era cu nimic alterat (Buzatu: 1975,19 – 21, subl. în orig.). Va apărea însă o discontinuitate ideologică datorită faptului că PCR a considerat validă teoria „dictaturii proletariatului" până în 1981: elemente specifice fazei transformatoare erau menţinute astfel la mult timp după apariţia fazei integratoare. Mai mult, atunci când liderul comunist francez Georges Marchais a decis la congresul PCF din 1976 renunţarea la această dogmă leninistă, presa română, în general, a ignorat gestul, în timp ce alte state est-europene ca RDG sau Cehoslovacia l-au criticat dur (Bernard: 1990: 62 – 65; Devlin: 1977,10). Cotidianul PCR *Scânteia* s-a mulţumit să atragă atenţia asupra „circumstanţelor diferite în care partidele est-europene au ajuns la putere şi cele prevalând în «ţări caracterizate de un nivel avansat de dezvoltare socială şi economi că, în care partidele comuniste vet-europene funcţionează" (SR/ România: 8 July 1977,13).

Asta nu l-a împiedicat însă pe Ceuşescu, cinci ani mai târziu, sesizând probabil discrepanţa

ideologică mai sus amintită, să renunţe la rândul său la „dictatura proletariatului” pentru a o înlocui cu „«noţiunea de democraţie muncitorească sau stat al democraţiei muncitoreşti»” (Cuciuc: 1986,20). Deja cu un an înainte, FUS devenise FDUS („Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste”). Cu siguranţă, iniţiativa modificării titulaturii acestui organism a rezultat din ascensiunea internaţională a drepturilor omului şi a filosofiei democratice care o însoţea, silind regimurile leniniste, tot mai lipsite de legitimitate, să încorporeze aceste noţiuni în propria textură ideologică. Schimbarea era însă una „simulată” (Shafir: 1985), deoarece statele est-europene, cu atât mai puţin RSR, nu aveau de gând să implementeze aceste principii, cel puţin nu în accepţia lor burgheză. Din punctul lor de vedere, ideologia burgheză trebuia combătută, aşa cum afirmase Lenin în *Stângismul, boala copilăriei comunismului* (1954,571 – 646) – prin toate mijloacele, acestea incluzând desigur şi simularea unor concepte proprii filosofiei politice occidentale. Orientarea leninismului este, aşa cum acesta însuşi afirmă, proiectivă; legitimitatea sa derivă întotdeauna din viitor, care nu poate fi mai devreme sau mai târziu decât comunist. Regimurile liberale pun însă la baza legitimităţii lor prezentul, realitatea empirică: viitorul se poate construi numai pornind de la prezent. Pentru leninism însă, ordinea trebuie inversată, astfel că

prezentul nu poate fi edificat decât în conformitate cu fundamentarea viitoare a comunismului.

În sfârşit, o altă distincţie între fascism şi leninism apare atunci când analizăm raportarea lor la modernitate. Ambele sunt, după cum voi încerca să demonstrez, fenomene modeme. Din raţiuni tehnologice şi (pseudo) ştiinţifice, apariţia lor ar fi fost imposibilă înaintea Revoluţiei Franceze. Trunchiul lor comun constă în ostilitatea pe care o manifestă faţă de ideologiile politice modeme (liberale sau socialiste) şi societăţile modeme (capitaliste şi/sau „burgheze”) De obicei, fascismul şi leninismul se dispreţuiesc reciproc, în termeni mai degrabă ideologici decât organizaţionali, chiar dacă asemănările dintre ele sunt, cum am văzut, consistente. Dar, spre deosebire de leninism, fascismul respinge valorile modeme ca egalitatea şi libertatea, substituindu-le nostalgia după idealizata societate ierarhică distrusă de către Revoluţia Franceză. Fascismul nu are însă, spre deosebire de conservatorism, o orientare temporală paseistă ci, întocmai ca leninismul, una orientată înspre viitor, chiar dacă nu îi atribuie aceeaşi pondere determinista (vezi Arendt: 1994; Frei: 2007, Gregor: 1997). Nici nu respinge progresul material care s-a dezvoltat ca o dimensiune principală a modernităţii; dimpotrivă, îl încorporează în propriul program socio-economic, dar înlocuieşte în acelaşi timp valorile modeme cu valori premoderne sau, mai bine spus,

antimoderne (ierarhie, disciplină, control, tradiţie etc.). Preia deci orientarea anti-raţionalistă a romantismului, transpunând-o pe noi coordonate ideologice (vezi Heywood: 1993,175). În acelaşi timp, utilizează numai mijloace dictatoriale pentru a îşi atinge scopurile. Astfel, fascismul mimează anti-modernitatea în timp ce încearcă să o obţină la nivel material, schimbându-i însă cadrul axiologic. Preluând de la romantici cultul eroismului, al autosacrificiului şi exultarea „marilor fapte" care ar aduce gloria naţională, fascismul dispune de un cadru organizatoric mai puţin structurat decât leninismul. Partidul fascist nu are nici pe departe, aşa cum am constatat, ponderea ideologică a celui leninist. Chiar şi Stalin ţinea cont de PCUS, chiar dacă numai atunci când discuta despre „linia corectă" a partidului. În plus, leninismul se constituise ca ideologie înainte de 1922, când acesta a ajuns la conducerea Uniunii Sovietice. Nu în ultimul rând, fenomene ca destalinizarea sau critici aduse „cultului personalităţii" sunt inconceptibile în cadrul fascismului (Jowitt: 1993,8). În plus, elitismul fascist este exclusivist, tratând condescendent „masele" lipsite de ideal şi de eroism.

Leninismul, pe de altă parte, poate fi considerat un tip de *elitism inclusivist*. Masele trebuie îndoctrinate, nu doar constrânse să accepte ideologia oficială. Avansând înspre comunism, partidul se va topi gradual în

societatea căreia i-a imprimat deja propriul *Weltanschauung*. Spre deosebire de fascism, leninismul acceptă atât modernitatea materială, cât şi filosofică, imprimându-le însă un sens radical. Revoluţia Franceză a promis „libertate, egalitate şi fraternitate”, dar nu a reuşit să ofere decât libertate. Pentru marxistul francez Étienne Balibar, libertatea (socială) şi egalitatea sunt îngemănate: niciuna nu poate exista cu adevărat în absenţa celeilalte. Libertatea fără egalitate nu înseamnă decât libertatea celor puternici de a îi exploata pe cei slabi, din toate punctele de vedere. Pe de cealaltă parte, egalitatea fără libertate nu înseamnă decât despotism omogenizator. De aceea, argumentează Balibar, prin intermediul „egalibertăţii”, modernitatea trebuie constrânsă să îşi împlinească atât promisiunea de libertate, cât şi, cel mai important, pe cea de egalitate. Atunci când este orientată înspre denunţarea multelor şi gravelor imperfecţiuni ale modernităţii în sens economic, capitalist, şi pledează pentru soluţionarea lor paşnică, „egalibertatea” este utilă şi demnă de laudă. Când însă îşi propune să asalteze realitatea „burgheză” prin toate mijloacele disponibile, încercând implementarea radicală a promisiunii egalităţii şi a libertăţii care derivă din ea, dizolv[înd] astfel normativul în existenţial” (Friedrich, Brzeziński: 1956,5), „egalibertatea” devine leninism. În definitiv, leninismul este la fel de antimodern ca şi fascimul,

clamând însă implementarea unei „autentice” modernităţi. Cu alte cuvinte, leninismul ucide modernitatea în numele valorilor pe care aceasta le-a inaugurat. Astfel, leninismul devine o progenitură paricidală a modernităţii.

Am ajuns la componenta *maoista* a leninismului romantic. Maoismul, sau leninismul asianizat, cele două concepte nesuprapunându-se integral, a jucat un rol important în politica externă a României comuniste şi, începând cu anii ’70 a exercitat de asemenea o influenţă ideologică enormă asupra conducerii de la Bucureşti. La fel ca leninismul romantic, la configurarea căreia a contribuit substanţial, dar mai mult regulativ decât constitutiv, aşa cum voi încerca să demonstrez mai jos, leninismul asianizat conţine, pe lângă elemente post-revoluţionar leniniste, şi fascism, în proporţii considerabile chiar.

La fel ca Stalin, Mao considera că partidul pe care îl conduce este asediat, atât din exterior, cât mai ales din interior, de duşmani. Aceştia trebuiau, fireşte, eliminaţi (Tsetung: 1971,143 – 144). De asemenea, nu îi lipseau apetenţa pentru eroism şi conflict, ambele considerate ca având un rol regenerator pentru societăţile umane (Meisner: 2008,29 – 30). Apoi, la fel ca Stalin şi ca semidiscipolul său, Ceauşescu, Mao nu avea încredere în tendinţele „mic-burgheze” ale intelectualilor; spre deosebire însă de liderul sovietic şi la fel ca cel român, Mao insista, fapt

care îl apropie de leninismul revoluţionar, asupra necesităţii educării comuniste a intelectualilor, nu a epurării lor (Tsetung: 1971,457 – 459). De asemenea, „centralismul democratic” sau „disciplina de partid”, „democraţia de partid” şi strategia instrumentării aliaţilor, indiferent de culoarea politică – a leninismului asianizat, este mai apropiată de leninismul post-revoluţionar decât de cel revoluţionar (Tsetung: 1971,149 – 150,145 – 146). Să vedem în continuare ce a preluat Mao din ideologia fascistă.

În primul rând, aşa cum am menţionat, deja, distincţia între naţiuni „proletare”, respectiv „burgheze” sau „imperialiste” (Tsetung: 1971,476 – 479). Apoi, Mao nu ezita să le ceară chinezilor să „apere patria-mamă până la ultima picătură de sânge”. Ideea o vom regăsi şi în ideologia PCR, când vom analiza „războiul popular” şi „gărzile patriotice”, unităţi paramilitare, care, utilizând tactici de gherilă, ar fi luptat împreună cu armata pentru neutralizarea şi eliminarea agresorului. La fel, perechea conceptuală „patriotism”„internaţionalism” va fi de asemenea încorporată, organic chiar, în leninismul romantic. „Poate un comunist, care este un internaţionalist, să fie în acelaşi timp patriot?” se întreba Mao. „Nu numai că poate”, răspundea acesta cu pedanterie nedisimulată, „dar şi trebuie să fie”.

Comuniştii chinezi trebuie să combine patriotismul cu internaţionalismul. Suntem

simultan internaţionalişti şi patrioţi, şi sloganul nostru este „Luptă pentru a apăra patria-mamă de agresori”. Pentru noi, defetismul este o crimă şi lupta pentru victorie [...] o datorie de neocolit. Pentru că numai luptând în apărarea patriei vom putea învinge agresorii şi obţine eliberarea naţională. Şi numai prin obţinerea eliberării naţionale va fi posibil pentru proletariat şi alţi oameni ai muncii să obţină propria emancipare. Victoria Chinei şi înfrângerea imperialiştilor invadatori (textul a fost scris în 1938, când japonezii invadaseră cu un an în urmă Manciuria, n.m.) va ajuta popoarele altor ţări. Astfel că, în războaiele de eliberare naţională, patriotismul este internaţionalism aplicat (Tsetung: 1971,139 – 140).

Pentru Ceauşescu, „patriotismul revoluţionar socialist” (Răducu, Deliman: 1983) echivala cu aplicarea „internaţionalismului”, a „solidarităţii militante cu toate forţele păcii şi progresului”, „cu *toate popoarele, cu mişcările de eliberare naţională în lupta contra dominaţiei străine, pentru libertate şi independenţă, împotriva imperialismului, colonialismului şi neocolonialismului* (Ilie în *Probleme fundamentale ale statutului*... 1980,374 – 375, subl. în orig; vezi şi *Solidaritate militantă*: 1977) – chiar şi pe timp de pace. Pacea era însă numai militară, nu şi ideologică. Următorul citat pare extras cuvânt cu cuvânt dintr-un discurs ceauşist:

Fiind marxişti, comuniştii sunt internaţionalişti, dar nu putem pune marxismul în practică decât atunci când este integrat în trăsăturile specifice ale ţării noastre şi obţine o formă naţională definită. Marea putere a marxism-leninismului stă precis în integrarea sa cu practica revoluţionară concretă a tuturor ţărilor. Pentru Partidul Comunist Chinez, problema este de a învăţa să aplice teoria marxist-leninistă la circumstanţele specifice ale Chinei. Pentru comuniştii chinezi care sunt parte a marii naţiuni chineze (nu a proletariatului mondial, n.m.), carne din carnea sa şi sânge din sângele său (tuşa romantic-fascistă este inconfundabilă, n.m.), orice discuţie despre marxism izolată de caracteristicile Chinei nu este decât marxism abstract, marxism într-un vacuum. De aici aplicarea concretă a marxismului în China astfel încât fiecare manifestare a sa să aibă un indubitabil caracter chinez, *i.e.*, aplicarea marxismului în lumina caracteristicilor specifice Chinei – devine o problemă urgent de înţeles şi rezolvat pentru întregul partid. Stereotipurile străine trebuie abolite, trebuie redus cântatul pe note goale şi abstracte, şi dogmatismul trebuie lăsat deoparte; ele trebuie înlocuite cu stil şi spirit chinez proaspăt şi viu, pe care oamenii obişnuiţi din China îl iubesc. A separa conţinutul internaţionalist de forma naţională este practica acelora care nu înţeleg primul lucru despre

internaţionalism. Noi, dimpotrivă, trebuie să le gândim pe cele două apropiat. În această problemă există erori serioase în rândurile noastre care ar trebui depăşite conştient (Tsetung: 1971,156).

Broşurile propagandistice din „epoca Ceauşescu" axate pe politica externă şi „internaţionalistă" a RSR abundă în genul acesta de expresii, fapt care probează legătura ideologică indisolubilă dintre leninismul romantic şi cel asianizat. Succesorul lui Gheorghiu-Dej nu a obosit niciodată să peroreze triumfalist despre condiţiile „naţionale" sau „specifice" de aplicare a marxismului, acestea constituindu-se în adevăratele premise ale unui internaţionalism autentic, adică leninist, în care „dialectica naţional-internaţional" ocupa un loc central {*Politica externă*... 1972; *Politica internaţionalistă*... 1972; Şerbănescu: 1973). „Solidaritatea" internaţională, chiar dacă putea oferi un loc temporar forţelor ne-leniniste, „burgheze", chiar şi fasciste sau naziste, după cum a demonstrat Stalin – avea la bază o orientare ideologică fermă, un asalt constant şi neînduplecat asupra realităţii „burgheze" pentru victoria căruia, aşa cum avertiza însuşi Lenin, trebuie utilizate absolut toate mijloacele disponibile.

În ceea ce priveşte *naţionalismul*, toate constructele ideologice avansate sau analizate mai sus îl conţin cu prisosinţă. La rândul său o

ideologie, naţionalismul deţine această caracteristică într-un sens fluid, nefiind atât de dezvoltat teoretic şi programatic ca şi fascismul său, mai ales leninismul. Acesta are „un caracter politic schizofrenic, străbătând toate ideologiile majore. În diferite momente, naţionalismul a fost progresiv şi reacţionar, democratic şi autoritar, şi atât de stânga cât şi de dreapta. Cu toate acestea, complexitatea politică nesigură a naţionalismului nu i-a subminat deloc impactul şi s-ar putea dovedi chiar cheia succesului său" (Heywood: 1993,136). Din acest punct de vedere, Ceauşescu s-a dovedit a fi un naţionalist convins. Mediul intelectual în care s-a maturizat şi ideile pe care le-a deprins atunci, pentru a nu mai renunţa la ele niciodată, au fost impregnate substanţial de naţionalismul abundent al României Mari. Un naţionalism „tare", de factură etnică, asupra căruia, în istoria Balcanilor, toleranţa *milieu-i ÛQ* otomane s-a repercutat oarecum paradoxal. Naţionalismele balcanice au prosperat sub tutela otomană şi au erupt cu violenţă în secolul XIX, într-un mediu cultural divers, a cărui intoleranţă şi instabilitate a crescut odată ce aceste naţionalisme s-au constituit sau au încercat să se constituie în corpuri politice independente. Naţionalismele vest-europene au urmat un traseu relativ diferit, devenind mai democratice în sens „contractualist" pe măsură ce erau ţinute în frâu şi chiar create de state centralizate puternice,

absente în Europa de Est (Fischer: 1989,9 – 34; Gilberg: 1990, l-16). De asemenea, în Balcani şi mai ales în teritoriile care au intrat în componenţa României, colectivismul social a fost mai puternic decât individualismul (Shafir: 1985,132 – 139), aspect care a potenţat la rândul său fenomenul naţionalist.

O analiză interesantă asupra naţionalismului conţinut în leninismul romantic apare la Mary Ellen Fischer (Fischer în Nelson: 1983: 189 – 220). Utilizând aceeaşi distincţie pe care Gilberg o face între naţionalismul popular şi naţionalismul elitelor politice din spaţiul românesc, complementare ideologic, deşi provenind de la două categorii sociale care se dispreţuiesc reciproc şi având cauze istorice asupra cărora nu insistăm aici (Gilberg: 1990) – autoarea argumentează că discursul naţionalist al PCR reprezenta atât un cadru cognitiv al conducerii acesteia, cât şi, cel puţin la fel de important, o formă de a delegitima orice potenţial contradiscurs naţionalist al societăţii. Ipoteza este fertilă din punct de vedere ştiinţific, putând fi extrapolată la nivelul orientării internaţionale a RSR după cum urmează: utilizând abundent, aşa cum urmează să vedem, retorica democraţiei occidentale în sensul fără doar şi poate leninist al „democratizării relaţiilor internaţionale” şi al construirii unei „noi ordini internaţionale” în care statele mici şi mijlocii, aflate în curs de dezvoltare,

să fie tratate pe picior de egalitate cu statele dezvoltate economic şi „marile puteri” – leninismul romantic nu urmărea altceva decât să ofere un contradiscurs filosofiei politice a Vestului, utilizându-i o parte din termeni şi încercând astfel să o învingă cu propriile sale arme. Logica în care erau inseraţi aceşti termeni era însă, aşa cum am menţionat, categoric leninistă. Iar pledoariile şi gesturile patetice care acompaniau deseori acest contradiscurs internaţional al regimului Ceauşescu, în parte „simulate”, în parte rezultate din convingeri ideologice ferme – nu fac decât să confirme încă o dată caracterul romantic al acestui insolit şi pernicios tip de leninism. În plus, regimul a reuşit nu numai să lipsească de fundament orice naţionalism alternativ pe care societate i l-ar fi putut opune, ci să şi canalizeze frustrările naţionaliste, în special pe cele ale „subculturii politice intelectuale”, înspre exterior, Uniunea Sovietică şi Ungaria reprezentând „ţintele” preferate (Shafir: 1985,51).

Pe de altă parte, leninismul romantic a manipulat naţionalismul nu numai la nivel simbolic, ci şi organizaţional. Naţionalismul, o ideologie cu potenţial mobilizator local mult mai puternic decât socialismul sau leninismul „internaţionalist”, a jucat un rol fundamental în dinamica modernizării industriale a României ceauşiste. Am discutat mai sus cele trei etape (transformare, consolidare, incluziune) pe care

Kenneth Jowitt consideră că le experimentează un regim leninist de-a lungul existenţei sale şi am stabilit că putem considera că incluziunea şi-a făcut simţită prezenţa în 1968. În această etapă a existenţei sale, niciodată împlinită, regimul leninist ajunge să îşi exercite puterea mai degrabă prin manipulare decât recurgând la pura coerciţie, aşa cum proceda în etapele anterioare. Rolul fundamental al partidului ar fi astfel reconfirmat, acum, prin mijloace administrative mai degrabă decât culturale. Între manipularea simbolică şi cea organizaţională nu există însă diferenţe „semnificative" (Shafir: 1985,53). Mai mult, cele două sunt parte ale aceluiaşi proces ideologic prin care leninismul romantic a asaltat societatea română, urmărind, fără succes, să îi exorcizeze înclinaţiile „mic-burgheze" şi să o ghideze înspre ceea ce înţelegea prin comunism.

Nicolae Ceauşescu a reprezentat desigur principala sursă ideologică a leninismului romantic. Formarea sa intelectuală devine astfel un instrument indispensabil înţelegerii felului în care a gândit şi a condus România timp de un sfert de secol. În linii mari, mentalitatea sa era deja închegată înaintea începerii celui de-al Doilea Război Mondial, fiind structurată de două coordonate majore: „cultura politică română, cu dorinţa sa frustrată de unitate naţională, independenţă şi dezvoltare industrială, şi tradiţia revoluţionară a Partidului Comunist Român, cu

baza sa ideologică în marxism-leninism-stalinism şi istoria sa de slăbiciune, fracţionism şi dispute cu Cominternul" (Fischer: 1989,31). Atunci când a ajuns la putere, Ceauşescu a potenţat aceste idealuri, urmărind să creeze un partid unit pe baze naţionale şi cu aderenţă populară, deloc asemănător minusculului, nepopularului şi dezorganizatului PCdR, „filială a Internaţionalei Comuniste". Legăturile cu centrul moscovit trebuiau pe cât posibil retezate; numai aşa noul partid putea deveni realmente independent (vezi Tismăneanu:

1984,78; Fischer: 1989,32). În plus, dezideratul industrializării masive se regăsea atât în naţionalismul românesc, cât şi în leninism. Ceauşescu nu avut deci nicio problemă să îl recupereze, reconciliind de asemenea leninismul cu naţionalismul într-o mixtură ideologică *sui-generis*. O afirmă fără echivoc Michel

Hamelet, un jurnalist francez, autor al unei elogioase biografii a dictatorului: „Preşedintele Ceauşescu este [...] continuatorul patrioţilor şi, în acelaşi timp al revoluţionarilor din secolele trecute" (Hamelet: 1971,88). Pe de altă parte, Ceauşescu nu a avut nicio mentalitate urbană închegată, după cum se poate afirma că nici mentalitatea rurală nu l-a caracterizat complet. Gândind ca un „lumpenproletar" (Gilberg: 1990,67), o combinaţie eşuată între o ruralitate nedepăşită şi un urbanism neasumat, Ceauşescu a

putut iniţia fără regrete procesul de redefinire arhitecturală a oraşelor şi de „sistematizare” a satelor pentru a le putea subsuma viziunii sale înguste asupra modernităţii. Să nu uităm nici că Ceauşescu, la fel ca Mao şi Hruşciov, făcea parte dintr-o generaţie de revoluţionari pe care îi putem considera mult mai intransigenţi şi mai îndoctrinaţi decât generaţia sau generaţiile anterioare, receptive totuşi la o anumită gândire critică ce lipsea cu desăvârşire printre membrii „noii gărzi” (vezi Fischer: 1989,166).

Deosebit de interesantă pentru naţionalismul ceauşist este o discuţie în contradictoriu purtată în 1968, la o şedinţă a Comitetului Central (CC) al PCR, între Ceauşescu şi veteranul cominternist Constantin Pârvulescu, cel care îl va ataca virulent cu ocazia Congresului al XII-lea al partidului consumat unsprezece ani mai târziu. Polemica reflectă fidel orientarea maoist-naţionalistă a liderului PCR, care ajunsese să contrasteze cu leninismul post-revoluţionar al lui Pârvulescu, format, spre deosebire de partenerul său de dialog, la vechea şcoală a bolşevismului. „Tovarăşi, China a deraiat foarte mult de la mişcarea revoluţionară, a deraiat înspre asta naţionalistă…” încerca Pârvulescu să-şi convingă auditoriul. Ceauşescu se opune: „Auzi, tov. Pârvulescu, eu aş propune să nu discutăm, noi n-avem materiale despre China şi cred că să nu discutăm (sic!) în plenară problema Chinei”

(Preda, Opriş: 2009,338 – 339). Treptat, discuţia ajunge la tema conferinţei internaţionale a partidelor comuniste care se va desfăşură în anul următor la Moscova, aflată pe atunci în stadiul de proiect. Comuniştii români vor participa până la urmă, deşi vor exprima anumite reţineri, pentru a compensa probabil atitudinea avută cu ocazia primăverii pragheze. Nu era prudentă o tensionare inutilă a nervilor şi aşa întinşi ai Moscovei, în ciuda faptului că România, cum voi argumenta în continuarea lucrării, nu s-a aflat nicio secundă în pericolul de a fi realmente invadată.

Fidel orientării sale naţional-leniniste, Ceauşescu argumenta, personal sau prin interpuşi, în favoarea abordării de către statele comuniste a relaţiilor internaţionale de pe baze strict bilaterale. Ideea unui „centru conducător" al mişcării comuniste internaţionale era considerată de domeniul trecutului, mai ales datorită abuzurilor şi neajunsurilor la care au fost supuse partidele „satelit" de către centrul moscovit prin intermediul Cominternului (vezi *Politica internaţionalistă*... 1972). O nouă conferinţă de acest gen ar fi trezit deci amintiri neplăcute comuniştilor naţionali, readucându-le în minte arbitrarul cu care sovieticii se implicau în problemele lor interne. Nu şi lui Pârvulescu.

Noi într-adevăr construim socialismul, dar ce, îl construim pe baza naţionalismului? sau (sic!) pe

baza ideilor noastre marxist-leniniste, pe baza experienţei Uniunii Sovietice şi a întregii mişcări muncitoreşti internaţionale. Uite aceasta am vrut eu să spun, tovarăşi. Eu sunt pentru să participăm (sic!), să mergem să ne spunem cuvântul acolo, ca să facem tot posibilul ca într-adevăr să uşurăm şi să apropiem pregătirea consfătuirii. Cu cât această consfătuire nu va avea loc, forţele reacţionare folosesc această spargere a mişcării noastre şi ne dau lovituri. Şi acei tovarăşi care vorbesc şi nu iau măsuri, nu luptă pentru realizarea acestora nu face nimic, e o vorbărie (sic!). Trebuie să trecem la acţiuni pentru că de atâta timp, nu-i aşa, în 1960 a fost această (ultimă, n.m.) consfătuire. Ea a avut o importanţă foarte mare pentru toate partidele, inclusiv şi pentru partidul nostru. Că a avut unele lucruri greşite, acestea se pot critica, dar ceea ce a avut bun a ajutat la întărirea mişcării muncitoreşti, la dezvoltarea, pe baza ei s-a dezvoltat toată lupta până în zilele noastre (sic!). O altă consfătuire trebuie, analizând condiţiile actuale, să găsească căile cele mai juste de realizare a sarcinilor de luptă împotriva imperialismului şi luptă pentru construirea socialismului (Preda, Opriş: 2009,339).

A fost rândul lui Ceauşescu să riposteze. A făcut-o, spre deosebire de interlocutorul său, în cheie maoistă. Legitimând politica externă a RSR pornind de la Congresul al IX-lea, nu de la

conferinţele mişcării comuniste internaţionale, cum procedase Pârvulescu, Ceauşescu va argumenta că „Nu există o experienţă universal valabilă, şi chiar dacă ar exista o experienţă îndelungată, ea nu poate fi aplicată în orice condiţii sociale”. Tirada continuă:

Numai cine a rămas pe poziţii de închistare, care priveşte marxism-leninismul ca o dogmă, la care trebuie să te închini, şi nu ca o concepţie despre lume şi viaţă, care ajută pe comunişti să înţeleagă evenimentele, să înţeleagă viaţa şi să elaboreze strategia şi tactica luptei corespunzător condiţiilor concrete, poate să spună că ceea ce a fost acum 30 de ani trebuie să mergem pe aceeaşi cale (sic!), că dacă nu facem toţi în acelaşi fel nu este marxist-leninist, că cine face altfel e naţionalist, e cutare, e cutare (sic!). Asemenea metode nu au nimic în comun cu marxism-leninismul, ele sunt o încălcare a principiilor socialiste, internaţionaliste, de relaţii între ţări şi între partide. Noi trebuie să militǎm ca comunişti (sic!) pentru relaţii pe principiile de deplină egalitate între ţările socialiste, pe solidaritatea internaţională şi pe dreptul fiecărei ţări de a-şi mobiliza toate forţele pentru construcţia socialistă, de a dezvolta colaborarea cu toate ţările socialiste şi cu toate ţările, pe principiul neamestecului în treburile interne (Preda, Opriş: 2009,340 – 341).

Pentru Ceauşescu, la fel ca pentru Mao,

„internaţionalismul înseamnă tocmai apărarea intereselor naţionale” (Preda, Opriş: 2009,341, subl. în orig.). Aşa cum putem citi în colecţia de documente intitulată *Naţiunea socialistă*, liderul român a soluţionat definitiv chestiunea câţiva ani mai târziu, când va răspunde la asemenea întrebări: oare în condiţiile socialismului afirmarea şi întărirea suveranităţii şi independenţei naţionale nu vin în contradicţie cu marxism-leninismul? Noi considerăm că la această întrebare trebuie să răspundem: nu! Dimpotrivă, numai în socialism se creează condiţiile pentru afirmarea deplină a independenţei şi suveranităţii naţionale. Este cunoscut că societatea capitalistă, imperialismul au nesocotit şi nesocotesc interesele naţionale, negând dreptul la independenţă şi suveranitate al naţiunilor. Noi, comuniştii, ne-am ridicat însă întotdeauna împotriva agresiunii capitaliste, imperialiste, înălţând steagul egalităţii în drepturi între oameni şi între naţiuni. Aceasta este una din problemele vitale ale marxism-leninismului şi numai înfăptuirea în practică a acestor idealuri asigură triumful marxism-leninismului (.*Naţiunea socialistă*: 1972,24).

În Europa de Est, naţionalismul a avut întotdeauna resorturi anti-imperialiste. Popoarele din această zonă şi-au definit şi redefinit în mare măsură identitatea opunând-o marilor imperii în periferia cărora erau înglobate la un moment dat (Fischer-Galaţi: 1996,63 – 64). Pentru Fischer-

Galaţi, combinaţia dintre „marxism” şi naţionalism a fost una „artificială” deoarece era instrumentată politic, nefiind expresia unei sinteze culturale autentice. În plus, „în acest proces[, marxismul a avut mai mult de suferit decât naţionalismul” (Fischer Galaţi: 1996,64). Sigur că naţionalismul a fost manipulat de către elitele politice est-europene în a doua jumătate a secolului XX. Însă, aşa cum am văzut, relaţia dintre cele două părţi nu a fost deloc asimetrică: mai ales în ceea ce priveşte România, naţionalismul s-a dovedit a fi şi o ideologie formatoare pentru mentalitatea liderilor comunişti. Mai mult, Fischer-Galaţi confundă, la fel ca cei care au atacat visceral moştenirea intelectuală a lui Karl Marx după 1989, marxismul cu leninismul sau cu ceea ce Herbert Marcuse numeşte „«marxism sovietic»” iar Jürgen Habermas „«marxism răsăritean»” (Marga: 2006,40). Dar între marxism şi leninism nu există, aşa cum am observat, o filiaţie directă; dimpotrivă, elementele care le despart sunt mai numeroase decât cele care le aseamănă. Consecinţele analitice ale unei astfel de confuzii afectează profund orice demers ştiinţific axat pe înţelegerea şi interpretarea ideologiei oricărui tip de regim leninist.

Acelaşi Fischer Galaţi îl consideră pe Ceauşescu un „conservator naţionalist”, a cărui şanse de a deveni „erou naţional” s-au amplificat considerabil după scena balconului din august

1968 (Fischer-Galaţi în Swearingen: 1971,355 – 364). Nu sunt de acord cu prima noţiune, cel puţin nu cu pretinsul conservatorism al succesorului lui Gheorghiu-Dej. Conservatorismul reprezintă o ideologie politică, mult mai închegată decât naţionalismul, care îşi extrage legitimitatea exclusiv din trecut[12]. Naţionalismul este proteic din acest punct de vedere, iar leninismul, aşa cum am menţionat, are ca permanent reper ideologic viitorul. De obicei, istoricii care analizează regimurile leniniste le raportează la categorii intelectuale şi politice din trecut; însăşi natura formării lor intelectuale le imprimă mai mult sau mai puţin voluntar această direcţie (vezi în acest sens excelenta lucrare a lui Georgescu: 2008). Leninismul este însă un fenomen ideologic nou, de o noutate de-a dreptul înspăimântătoare. Raportarea sa la trecut se face numai pentru legitimarea prezentului (partidul) şi, *a fortiori*, a viitorului („construirea socialismului" şi a comunismului). De obicei, regimurile leniniste atribuie trecutului o funcţie propagandistică şi „educaţională": articularea entuziasmului mobilizator şi a creării prin îndoctrinare a „omului nou", ambele aflate sub spectrul inconturnabil al comunismului. Filosofând, Ceauşescu distingea între un naţionalism „burghez" şi „reacţionar" şi

12' Pe de altă parte, Ceauşescu manifesta fară doar şi poate un conserv atorsim rural, concretizat prin accentul pe care îl punea pe valorile familiei, ostilitatea faţă de adulter sau încu-

unul „progresist”. Numai înspre acesta din urmă trebuia canalizată activitatea ideologică a partidului, şi nu pentru el în sine, ci pentru „educarea” cetăţenilor în spirit leninist. „Acest trecut glorios stă la baza dezvoltării viitoare a poporului nostru, în centrul politicii educative! Numai dacă vom şti să îmbinăm în mod armonios trecutul glorios cu prezentul vom reuşi să trasăm căile făuririi cu succes a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, să creăm premisele necesare făuririi comunismului în România” (*P.C.R.* — *Continuator*... 1972,226 – 227). Trecutul este deci romantizat, după cum observă şi Vladimir Tismăneanu (1989: 331), iar mitul eroului aflat în „fruntea” ţării pentru a continua şi duce la bun sfârşit, probabil, „trecutul de luptă” al misticizatului popor nu avea cum să lipsească: „Poporul, simplu, numele-i rosteşte/ din mari oraşe-n cel mai mic cătun,/ azi, Ceauşescu, spus pe româneşte,/ înseamnă Cel Viteaz, Cel Drept, Cel Bun” (Dragoş: 1983,21). Cât de departe ne aflăm de internaţionalismul leninismului revoluţionar! într-adevăr, între leninismul din timpul lui Lenin şi naţionalism exista o incompatibilitate structurală. Din acest punct de vedere, „comunismul naţional”, care va fi discutat în continuare, reprezintă un „paradox”. Relaţia dintre naţionalism şi leninismele, sovietice sau nu, care au urmat leninismului revoluţionar nu este

însă „paradoxală”, aşa cum încearcă să ne convingă Kurt London (vezi Smultea: 1972,514 – 515). Ea nu reflectă decât fie „fascizarea”, fie inevitabila lor „îmburghezire”, condamnate fiind să îşi ducă existenţa într-o lume în care revoluţia comunistă globală nu se produsese, o lume esenţialmente „burgheză”.

De fapt, ce distinge leninismul romantic de fascism, de exemplu, sau de leninismul asianizat? De ce nu poate fi considerat mai degrabă naţionalist decât leninist? De ce conceptul consacrat de comunism naţional este insuficient pentru a rajarea natalităţii. Şi acesta era însă articulat în direcţie ideologică, urmărind creşterea numerică a populaţiei pentru a se putea asigura suficientă mână de lucru ambiţioaselor planuri de industrializare a României (vezi Fischer: 1989,25 – 34; Tismăneanu: 2005,248; Kligman, 1992,364 – 418 sau Comănescu, Mihuţă, Petrescu: 1989).

explica ceauşismul? în primul caz, am oferit deja o posibilă distincţie între leninism şi fascism. Deşi similarităţile dintre fascism şi leninismul romantic sunt consistente în plan atât intern cât şi extern, aş argumenta că orientarea primului înspre viitor nu este deterministă şi deci ferm ideologizată, cum se întâmplă în cazul leninismului romantic. De fapt, fascismul este mai degrabă naţionalist din acest punct de vedere, deoarece coordonatele temporale din care îşi extrage legitimitatea sunt proteice: trecut, prezent

sau viitor, în funcţie de nevoile ideologice imediate ale regimului. Deşi este orientat în general înspre viitor, fascismul nu îi acordă acestuia ponderea pe care o are în cazul regimurilor leniniste, cărora leninismul romantic le aparţine fără doar şi poate.

În ceea ce priveşte leninismul asianizat, situaţia este puţin mai complicată. Într-adevăr, tangenţele şi chiar filiaţia ideologică dintre maoism şi ceauşism lasă foarte puţin spaţiu posibilităţilor de identificare a diferenţelor dintre ele. Cu toate acestea, aş argumenta că leninismul asianizat are o orientare ideologică mai moderată, atât în ceea ce priveşte „construirea socialismului”, cât şi la nivelul relaţiilor internaţionale. Sigur, mai ales în ceea ce priveşte ultimul aspect, şi Mao a dat dovadă de puseuri romantice, la fel cum şi Ceauşescu putea fi deosebit de pragmatic şi de ingenios, câştigând, pe merit chiar, aş adăuga, până la un anumit punct, o reputaţie internaţională solidă. Dar, la o analiză sinoptică, leninismul asianizat dovedeşte totuşi un simţ al echilibrului mai dezvoltat. Romanticii, să nu uităm, aveau oroare de măsură şi de măsuri, iar leninismul romantic, într-un anumit sens, a moştenit această trăsătură.

În final, carenţele comunismului naţional au fost deja scoase în evidenţă (Shafir: 1989 a, 1 – 2). Nu aş adăuga decât că naţionalismul este mult mai difuz din punct de vedere ideologic, iar teleologia sa nu are neapărat un sens proiectiv, ca

şi în cazul leninismului romantic. De asemenea, comunismul este un termen care face referire la o realitate în curs de devenire, niciodată una prezentă sau posibilă, cel puţin până acum; leninismul în schimb, cu toate metamorfozele prin care a trecut şi „vlăstarii” ideologici pe care i-a dezvoltat, are în vedere relaţia dialectică dintre viziunea proprie asupra trecutului, prezentului şi (mai ales) viitorului. În concluzie, consider că leninismul romantic poate fi înţeles ca o formă de leninism în care naţionalismul devine, spre deosebire de leninismul post-revoluţionar, constitutiv, nu regulativ. Acestuia i se adaugă fascismul, (nu nazismul), sub forma unui naţionalism virulent, violent şi mobilizator, mult mai militant deci decât naţionalismul clasic – a cărui componentă modernă în sens material, imagine cazonă şi hipertrofiere a liderului în raport cu partidul ocupă împreună împreună un loc central în noua formulă ideologică. Leninismul asianizat reprezintă sursa principală de alimentare atât cu naţionalism, cât şi cu fascism a leninismului romantic. Iar „prin sentimentul de tinereţe şi de aventură” la care încearcă să facă pe oricine părtaş, prin revolta, iată de cameleonismul şi meschinăria lumii”, care îl va determina să se autoizoleze pe măsură ce realitatea „burgheză” îl invada din toate părţile, chiar şi din „lagărul socialist” – putem înţelege acum de ce „Realitatea ultimă spre care aspiră”

leninismul romantic „nu poate fi astfel decât propria sa realitate”. „Romanticul este întotdeauna protestatar, fără a şti cu certitudine care este obiectul revoltei sale”. Leninismul romantic îl cunoaşte, dar îi şi face plăcere să se complacă în postura de apărător al cauzelor pierdute. În aceeaşi măsură, „spiritul romantic suferă, fără a putea preciza motivul suferinţei sale”. Leninismul romantic suferă la rândul său, dar din motive pe care le cunoaşte sau crede că le cunoaşte foarte bine. Cu toate acestea, suferinţa îi oferă un sentiment al propriei superiorităţi, un sentiment al măreţiei şi deopotrivă al tragismului, tipic romantic. Nu în ultimul rând, „sufletul romantic este prin esenţă nosalgic, iar nostalgia este tocmai dorul după ceva imposibil de determinat cu exactitate” (vezi Râmbu: 2001,15 – 16). Şi imposibil de atins, în cazul leninismului romantic sau a leninismului în general.

Se poate afirma că, odată ce revoluţia globală a eşuat definitiv la începutul anilor ’20, leninismul a fost condamnat să coabiteze cu şi ulterior să integreze elemente naţionaliste pentru a se autolegitima. Este un proces analizat şi de Robert Tucker, pentru care, „comunismul la putere” manifestă o tendinţă aproape invariabilă „de a se transforma în comunism naţional” (Tucker: 1969,169). În cazul leninismului romantic, naţionalismul nu este doar tacit acceptat, ci capătă o pondere structurantă, fiind de o

importanţă egală cu leninismul. Deşi au mai fost schiţate până acum paralele între romantism şi gândirea lui Ceauşescu, ele au fost marginale şi insuficient analizate (vezi Tismăneanu: 1985,63). De asemenea, Kenneth Jowitt analizează „naţionalismul romantic" al comunismului românesc în politica internaţională (independenţă, suveranitate, relaţii pe bază de egalitate între naţiuni), considerând însă că nu era exclus ca acesta să se transforme într-un „naţionalism integral", în sensul de universalist şi intolerant, mult mai compatibil cu structura ideologică a leninismului (Jowitt: 1971,288 – 289). Ceea ce nu s-a întâmplat niciodată, deşi puseuri în această direcţie nu au lipsit. Naţionalismul şi leninismul au ocupat, aşa cum am argumentat, poziţii de importanţă aproximativ egală în cadrul leninismului romantic. Putem specula însă că „naţionalismul romantic" al RSR ar fi devenit cu uşurinţă şi chiar urmărea un ţel „integral", odată ce situaţia internă şi internaţională i-ar fi permis-o. Probabil că aşa s-ar fi întâmplat, în virtutea expansivă a oricărui tip de naţionalism (Girardet:

2003,35 – 36), dar şi de leninism. De fapt, dacă ţinem cont de ipoteza lui Girardet, pentru care orice tip de naţionalism este orientat spre extindere prin însăşi natura sa, distincţia lui Jowitt între „naţionalismul romantic" şi cel „integral" este invalidată. O putem păstra, parţial, considerând, pe urmele lui Marx, că

„naţionalismul romantic” poartă în sine germenii „naţionalismului integral”, iar însumarea progresivă a schimbărilor cantitative va conduce, atunci când condiţiile vor fi „coapte”, la transformarea calitativă. Chiar dacă leninismul romantic nu a fost creaţia unei mari puteri, se imagina pe sine, mai devreme sau mai târziu, romantic, în fruntea unei societăţi dezvoltată industrial şi demografic, pe care să o structureze ideologic prin dezvoltarea şi definitiva impunere a unei conştiinţe leniniste şi politic prin intermediul unui aparat statal exacerbat. Ceauşescu era categoric frustrat de faptul că nu era liderul unei mari puteri (Popescu: 1993; Alexandrescu în Rusan: 2001,582). Naţionalismul conţinut în leninismul romantic nu a deţinut niciodată o bază reală care să îi dea posibilitatea de a deveni din „romantic” „integral”, dar s-a autoconsumat căutând-o şi a antrenat astfel şi colapsul structurii ideologice pe care era implantat. Continuând argumentul, Ceauşescu a depus eforturi economice, demografice şi diplomatice în acest sens, cu o însufleţire, entuziasm şi inconştienţă, din nou, de-a dreptul romantice. În afară de ultimele, măcar interesante până la un anumit punct, celelalte au fost catastrofale.

Adrian Drăguşanu se apropie la rândul său de acest tip de leninism prin analiza pe care o operează asupra „romantismului revoluţionar” al lui Nicolae Bălcescu. Conceptul, introdus de

Ceauşescu însuşi, urmărea să proiecteze dimensiunile eroismului liderului paşoptist asupra sa şi a planurilor sale ideologic articulate (Drăguşanu în Boia: 1998,121 – 123). Dar, aşa cum am menţionat, leninismului romantic, ca oricărui tip de leninism, îi este indispensabilă componenta proiectivă, teleologia revoluţionară; „romantismul revoluţionar" are mai degrabă o funcţie propagandistică, direcţionată către „masele fără de partid" în primul rând, comuniştii convinşi nemaiavând nevoie de atât de multă îndoctrinare şi devenind la rândul lor factori propagandistici convingători (vezi Zanc: 1975,42 – 43) – şi nu oferă astfel decât o idee vagă şi incompletă despre plenitudinea ideologică a leninismului romantic. În final, o lucrare recentă a lui Alexandru Matei insistă asupra componentei romantice a gândirii lui Ceauşescu, fără a analiză însă problema din punct de vedere ideologic, aşa cum îmi propun eu (Matei A.: 2011,59 – 68).

Aşa cum vom vedea în secţiunile următoare ale acestui capitol, momentul naşterii simbolice a leninismului romantic poate fi considerat anul 1968 când Ceauşescu, admonestând vehement intervenţia OTV în capitala Cehosivaciei a devenit, fie şi pentru câteva momente, eroul romantic aflat în prelungirea organică a mulţimii care îl aclama. În 1971, odată cu celebrele „teze din iulie", leninismul romantic devine, sub influenţa galvanizatoare a celui asianizat, manifest. Până

atunci, să ne oprim deocamdată asupra înlocuirii lui Gheorghiu-Dej de către Nicolae Ceauşescu şi a cadrelor informale şi formale în care procesul s-a derulat. Deşi concurenţa pentru ocuparea postului de secretar general al partidului nu a lipsit, existenţa sa nu a ridicat probleme serioase pentru relativ tânărul şi determinatul Ceauşescu.

6.2. Succesorul: Ceauşescu la început de drum în martie 1965, imediat după decesul lui Dej, datorat unui cancer galopant care îl incapacitase politic cu aproape un an înainte, Ceauşescu devine noul secretar general al PMR, redenumit în iulie, cu ocazia Congresului al IX-lea al partidului, PCR. La fel, titulatura statului român se va transforma din RPR în RSR. Nu în ultimul rând, însăşi denumirea de secretar general va fi introdusă în locul celei de „prim-secretar", utilizată în cadrul „lagărului socialist" după încheierea etapei post-revoluţionar leniniste. În acest fel, Ceauşescu ar fi dorit să sublinieze că nu are întâietate în raport cu niciun alt secretar al CC, ci doar atribuţii generale (Fischer: 1989,77). Modificările introduse de noul lider, care reflectau, în opinia sa, avansul înspre „construirea socialismului", nu s-au limitat însă doar la aspecte denominative. Astfel, Biroul Politic dispare şi este înlocuit de un Prezidiu Permanent, redenumit după câţiva ani Birou Permanent, a cărui componenţă a fost extinsă pentru a cuprinde cât mai mulţi susţinători ai lui Ceauşescu. Apare de asemenea Comitetul Politic Executiv (CPE),

unde la fel, vor fi introduşi colaboratori loiali ai ambiţiosului lider (Shafir: 1985,71 – 72; Tismăneanu: 2005,231; Tismăneanu: 1989,368; Du Bois: 1998,121). „Comitetul Executiv asigură conducerea activităţii partidului între plenare, Prezidiul Permanent rezolvă problemele politice curente ale partidului, iar Secretariatul (CC, n.m.) organizează şi controlează îndeplinirea hotărârilor partidului şi selecţionarea cadrelor”, putem citi în volumul Congresului al IX-lea al PCR (1965,806). Distincţia funcţională dintre CPE şi Prezidiul Permanent este aproape inexistentă (Tismăneanu: 2005,231); ce se poate afirma cu certitudine este că primul organism avea o pondere decizională mai mare decât ultimul. Congresul al IX-lea nu a reprezentat decât un prim pas în acapararea totală a pârghiilor de putere, proces care nu va fi definitivat decât câţiva ani mai târziu, cu ocazia următorului Congres al partidului.

Culisele alegerii lui Ceauşescu în funcţia de secretar general al PCR sunt instructive din perspectiva înţelegerii succesiunii politice în regimurile comuniste. Funcţionalitate acestora se bazează în principal pe coerciţie – chiar dacă se încearcă să i se ofere aparenţa unei ancorări juridice solide – deoarece societăţile pe care le guvernează nu ajung niciodată la un nivel de îndoctrinare corespunzător. Astfel, în perioadele de tranziţie a conducerii, regimurile leniniste sunt mult mai instabile şi implicit vulnerabile decât

cele liberale (Fischer: 1989,83), deoarece nu beneficiază de un sistem normativ autonom, care să faciliteze procedural alegerea noii conduceri. Dimpotrivă, legislaţia este creată pentru a justifica priorităţile, ambiţiile şi interesele prezentei conduceri; schimbarea ei antrenează deci, pe lângă metamorfoze ideologice sau politice, schimbări juridice substanţiale. Toate acestea au fost reflectate direct de instaurarea regimului Ceauşescu: leninismul post-revoluţionar autonom a fost înlocuit treptat de leninismul romantic, stilul de conducere s-a schimbat (să ne amintim celebrele „vizite de lucru"), în timp ce rolul partidului şi al statului vor intra într-un proces de comasare în urma căruia cu greu ar mai fi putut distinse; nu în ultimul rând, Ceauşescu va schimba, în anul preluării puterii, Constituţia (vezi Du Bois: 2008,115).

Ascensiunea politică a viitorului „geniu al Carpaţilor" a fost rapidă. După ce, în anii '30, fusese arestat episodic pentru agitaţie comunistă, între 1940 şi 1944 a fost închis la Jilava, respectiv Văcăreşti şi Târgu-Jiu (Hamelet: 1971,41 – 52). După 23 august 1944 îl găsim, rând pe rând, în funcţia de secretar al partidului pentru problemele tineretului, apoi ministru adjunct la ministerul Agriculturii, ulterior al Apărării. Din 1954 devine „secretar al partidului cu probleme organizatorice şi de cadre" şi, începând cu anul următor, ocupă un loc permanent în Biroul Politic

al PCR, după ce în 1948 se număra printre membrii titulari ai Comitetului Central (Du Bois: 2008,54 – 55). Fiind responsabil cu „cadrele”, Ceauşescu va controla practic admiterile, cât şi, mai ales, ocuparea posturilor cheie în partid, fapt care se va dovedi de o importanţă capitală în câştigarea luptei politice dusă pentru înlocuirea lui Dej. „Partidul […] era în mâinile lui!”, afirmă răspicat fostul ministru de Externe Ştefan Andrei (Andrei în Jianu:
2008,96).

Există, oarecum firesc, numeroase speculaţii referitoare la identitatea celui pe care Gheorghiu-Dej l-ar fi ales drept succesor. Aici, întâietatea este disputată între Ion Gheorghe Maurer şi Gheorghe Apostol, ambii membri de prim rang ai elitei politice. Primul susţine că muribundul Dej l-ar fi nominalizat pe el în primă fază pentru a îi luă locul. „Eu i-am răspuns că ar fi o mare greşeală politică”, susţine Maurer. Două motive ar fi stat la baza refuzului acestuia: „sunt primul român din neamul meu. Tata e neamţ, mama e franţuzoaică iar eu, român!”. Apoi, oponenţii politici ai lui Maurer nu s-ar fi dat în lături de la nimic pentru a îl înlocui; nefiind etnic român, ei ar fi apelat chiar şi la ajutor sovietic pentru a pune în practică o lovitură de stat, destabilizând astfel ţara. Dej ar fi reflectat asupra acestor argumente şi l-ar fi propus în cele din urmă pe Gheorghe Apostol în funcţia de secretar general al partidului (Betea:

200 lb, 206). Dincolo de veracitatea îndoielnică a cauzelor refuzului primului-ministru de a îl înlocui pe Gheorghiu-Dej, se poate afirma că Maurer era o persoană comodă, care nu dorea responsabilităţi foarte mari, mulţumindu-se cu sinecuri din care putea deriva cel puţin la fel de multe avantaje.

Apostol susţine că problema succesiunii a fost discutată în prealabil într-un cadru restrâns, format din cei mai puternici membri ai partidului la acea dată: Alexandru Drăghici, Nicolae Ceauşescu, Ion Gheorghe Maurer, Emil Bodnăraş, Chivu Stoica şi el însuşi (Apostol: 1998,155; Jianu: 2008,45). Îşi aminteşte că Drăghici a fost singurul care a obiectat la alegerea sa ca lider al partidului, susţinând că o astfel de conversaţie este deocamdată prematură; Maurer, pe de altă parte, susţine că şi Ceauşescu s-ar fi opus, fără a fi avut însă un motiv anume (Apostol: 1998,156; Betea: 200 lb, 207). Imediat după decesul lui Dej, Apostol i-a întâlnit în clădirea CC pe Maurer, Ceauşescu şi Chivu Stoica, care ar fi decis convocarea Biroului Politic şi a CC pentru alegerea noului secretar general. „Nu ne mai întâlnim cei 6, aşa cum s-a stabilit?" întreabă deconcertat Apostol. „Maurer intervine: Nu mai este timp pentru aşa ceva. Încep să sosească delegaţiile străine, invitate să participe la funeraliile lui Dej". În continuare, Apostol susţine că propunerea ca Ceauşescu să devină noul lider al partidului a fost făcută în primă fază în cadrul

Biroului Politic – „în sală tăcere mormântală. Am fost luaţi prin surprindere” – apoi în CC, unde la fel, nu au apărut obiecţii. De fapt, argumentează Apostol, procedura a fost încălcată în ambele cazuri, neîntrebându-se „cine este pentru cine este împotrivă, cine se abţine”. În opinia celui care se consideră şi astăzi principalul perdant al luptei politice pentru înlocuirea lui Dej datorită unor maşinaţiuni „diabolice”, alegerea lui Ceauşescu a reprezentat distrugerea „oriciarei] nuanţ[el de democraţie în conducerea centrală a partidului” (Apostol: 1998,158 – 159).

Maurer avansează însă o versiune substanţial diferită a acestui episod politic. Când Drăghici şi Ceauşescu s-au opus nominalizării lui Apostol în funcţia de secretar general al partidului, acesta din urmă a tăcut, aspect care nu îl menţionează în memoriile sale. Primul ministru şi-ar fi dat atunci „seama că lucrurile nu mai sunt simple”. Dezavuându-l pe ministrul de Interne Drăghici, pe care îl considera, probabil întemeiat, „omul ruşilor”, Maurer, confident de încredere al lui Dej şi decan de vârstă al conducerii comuniste, va decide ca Ceauşescu să ocupe cea mai importantă funcţie în partid. Acesta făcuse o bună impresie asupra lui Maurer prin poziţia sa (deja) antisovietică (Betea: 200 lb, 207 – 209; Petcu: 1994,154); în plus, primul ministru considera că tinereţea şi relativa lipsă de experienţă a lui Ceauşescu îl vor transforma cu uşurinţă într-un

personaj manipulabil. Diferit de versiunea lui Apostol, Maurer afirmă că propunerea de nominalizare a lui Ceauşescu drept secretar general nu a mai fost votată în Biroul Politic, ci direct în CC. „Şi acolo, crezând, probabil, că înainte s-a căzut de acord asupra propunerii în cadrul Biroului Politic, s-au uitat unii la alţii, au tăcut şi au votat «pentru»” (Betea: 200 lb, 210). În plus, Maurer susţine că opoziţia lui Drăghici şi Ceauşescu faţă de numirea lui Apostol în locul lui Dej s-a desfăşurat într-un cadru oficial, Biroul Politic, nu neoficial, de abia ulterior fiind convocate Biroul Politic şi CC – aşa cum afirmă Apostol (Betea: 200 lb, 207; Apostol: 1998,155 – 156).

Din aceste relatări în mare măsură convergente ale unora dintre foştii protagonişti ai luptei pentru putere dusă în 1965 ne putem forma o imagine asupra „înscăunării” lui Ceauşescu. În primul rând, acesta avea o poziţie mult mai puternică în aparatul de partid decât liderul sindical Gheorghe Apostol. Apoi, se poate afirma că era şi mult mai determinat să obţină puterea. Nu în ultimul rând, a beneficiat de sprijinul lui Maurer, cu siguranţă liderul informai al partidului la acea dată.

Mi-am dat seama că am greşit după vreo doi-trei ani. La început n-au fost probleme. Părea a fi înţelegător şi puteam discuta despre ceea ce urma să facem. Numai că, între timp, a introdus în

Biroul Politic oameni care-i erau devotaţi lui. Când a avut suficienţi ca să-i iasă la vot ce-i trebuia lui – după doi, trei ani – a început să meargă după socotelile lui. Stăteam cu el de vorbă despre o anume chestiune şi atunci când părerile noastre nu se potriveau, îmi spunea să punem problema aceea în Biroul Politic. Schimbase şi denumirea Biroului Politic (Prezidiu Permanent, n.m.), aşa că avea şi o motivaţie că nu se mai discută acolo, în acelaşi fel, cu care eram învăţaţi. Iar acolo, voturile erau de partea lui. Aş fi putut crede că membrii Biroului Politic ce votau de partea lui îi împărtăşeau părerea dacă unii dintre ei n-ar fi venit, după aceea, să-mi spună că sunt de partea mea şi că eu am dreptate. Asta în particular. Şi-i întrebam atunci: „Bine, dar de ce nu ai votat după cum îţi sunt convingerile?”. „N-am avut încotro”, răspundea acela. Apoi lucrurile au evoluat. Nici nu mai supunea la vot, în Biroul Politic, divergenţele dintre noi. Eu continuam să fiu preşedintele Consiliului de Miniştri dar el chema, pe rând, miniştrii la el. Le spunea ce să facă într-o problemă sau alta a ministerului respectiv şi după ce le dădea indicaţii, le atrăgea atenţia să nu-mi spună mie, de ele (Betea: 200 lb, 211 – 212).

Deşi Maurer îşi creează cu plăcere o imagine de „king-maker”, nu trebuie să uităm faptul că, în ciuda unor admonestări temporare, Gheorghiu-Dej însuşi îl aprecia pe Ceauşescu, pe care îl considera „întruchiparea desăvârşită a

*apar*atcikului stalinist (subl. în orig)" (Behr: 1999,162) Gradual, noul lider va concentra puterea în mâinile sale, afişând un comportament tot mai puţin democratic chiar şi după standarde leniniste. Motivele şi consecinţele acestei aparente schimbări vor fi detaliate pe parcursul lucrării. Deocamdată, este important de menţionat faptul că reputaţia naţionalistă a lui Ceauşescu a trezit mefienţa Ungariei vecine şi îngrijorare la Moscova. Budapesta se temea, pe bună dreptate, că Ceauşescu se va dovedi mai intransigent faţă de minoritatea maghiară decât predecesorul său, în timp ce sovieticii sperau într-o ameliorare a relaţiilor cu România, pe care alegerea lui Ceauşescu în postura de secretar general al PCR nu o anticipa. În plus, aspect foarte important, „propaspătul numit era primul şef din istoria PCR instalat fără aprobarea şi nici măcar consultarea Moscovei" (Du Bois: 2008,102 – 103,96 – 97; Câmpeanu: 2002,242). Interesant este faptul că, în 1956, Ceauşescu s-a dovedit a fi un leninist post-revoluţionar convins atunci când a susţinut cu convingere reprimarea brutală a revoluţiei maghiare. După 1965, acest episod a fost bineînţeles muşamalizat, deoarece contrasta cu poziţia implicit antisovietică pe care noul lider încerca să o acrediteze (Kunze: 2002,161). Stalinismul sau leninismul post-revoluţionar a reprezentat însă întotdeauna o constantă a gândirii ceauşiste, chiar dacă a fost orientat până

la urmă împotriva centrului moscovit şi reciclat în textura ideologică a leninismului romantic.

Ceauşescu va demara deci un amplu proces de centralizare a puterii, atât pe linie de partid cât şi pe linie de stat. Cele două vor deveni tot mai puţin distincte, rezultat cu care regimul se mândrea dar care, comparat cu tendinţele politice ale celorlalte regimuri est-europene, reflecta mai degrabă o involuţie, încercând să surmonteze „paralelismul" dintre activitatea partidului şi ce a statului, s-au luat măsuri organizaţionale care dimpotrivă, au sporit confuzia şi au întărit ascendentul primului asupra celui de al doilea. De asemenea, o trăsătură caracteristică leninismului romantic, orientarea sa ideologică se amplifica, în ciuda tendinţelor de relaxare în această privinţă a „lagărului socialist" (Szajkowski în Holmes: 1981,46; Brown: 1969,12 – 14).

După ce în 1967 l-a înlocuit pe Chivu Stoica în funcţia de lider al Consiliului de Stat (statului) – deşi cu doi ani mai înainte, la Congresul al IX-lea, funcţia de secretar general al PCR şi cea de conducător al statului fuseseră explicit separate, îmbinarea lor fiind considerată o greşeală a vechii conduceri – Ceauşescu a făcut un pas important pe drumul spre puterea absolută (vezi Shafir:

1985,71). Argumentele pe care Paul Niculescu-Mizil le invocă pentru justificarea gestului ţin de politica externă: datorită intensei activităţi diplomatice pe care România începuse să

o desfăşoare, distincţia între şeful statului şi cel al partidului putea crea confuzii de protocol şi complicaţii nedorite. De aceea s-ar fi decis în unanimitate ca Ceauşescu să deţină ambele funcţii. „Astăzi, post-factum, se înţeleg mai bine lucrurile. Atunci însă, argumentarea propunerii respective ne părea corectă, prestigiul oamenilor care au susţinut-o era ireproşabil. Toate acestea *nu au permis* să se înţeleagă toate urmările măsurii respective”, se dezvinovăţeşte Mizil (2001,437 – 438, subl. în orig; vezi şi Tudor-Pavelescu: 2004,122).

Un alt pas în aceeaşi direcţie l-a oglindit decizia de a reabilita, în 1968, foşti membri proeminenţi ai partidului, marginalizaţi sau chiar executaţi la ordinele exprese ale lui Dej. Este vorba de Lucreţiu Pătrăşcanu, Ştefan Foriş, Miron Constantinescu, Teohari Georgescu, Belu Zilber etc. O comisie a fost creată special pentru această sarcină încă din 1965. Desigur, dincolo de retorica restabilirii „legalităţii socialiste”, Ceauşescu dorea să discrediteze camarila dejistă pentru a o aduce sub controlul său şi, mai important, să îl neutralizeze politic pe ministrul de Interne Alexandru Drăghici – funcţie pe care o deţinuse începând cu anii ’50, când au avut loc cele mai mari represiuni politice şi sociale din istoria României comuniste – principalul său adversar în lupta pentru putere (Câmpeanu: 2002,234 – 241; Shafir: 1985,69 – 71; Mironov: 2005,169 – 190;

Cioroianu: 2005 a, 397 – 403; Kunze: 2002,209 – 213; Biberi: 1968,29 – 34). Noul lider urmărea să acrediteze ideea (falsă) că s-ar fi opus exceselor lui Drăghici încă din 1956, când l-ar fi criticat „pentru abuzurile comise de către Securitate (care a existat independent de ministerul de Interne în intervalul 1951 – 1955, n.m.) şi pentru scoaterea ministerului de resort de sub controlul partidului" (Deletant: 1998,93 – 94). De asemenea, Ceauşescu se va déroba de orice responsabilitate în privinţa epurărilor din prima jumătate a anilor '50 apelând la absenţa sa din cadrul Biroului Politic. Astfel, succesorul lui Dej „nu a fost implicat în diferitele mişcări care au avut loc în partid", dar le-a condamnat „primul", „de îndată de a avut posibilitatea" (Hamelet: 1971,82). La fel vor fi marginalizaţi treptat şi Gheorghe Apostol şi Ion Gheorghe Maurer, primul în 1969 la Congresul X al PCR, când va fi exclus din CC, după ce deja din 1965 pierduse funcţia de prim-vicepremier (Mironov: 2004,228), iar ultimul în 1974 prin pensionare „voluntară", care îi permitea însă să se bucure de toate avantajele materiale ale vieţii de prim-ministru (Tismăneanu: 2005,239). Nu în ultimul rând, inevitabil şi mai ales voluntar, memoria lui Gheorghiu-Dej însuşi a fost compromisă prin aceste reabilitări.

Până la Congresul al X-lea al PCR, Ceauşescu reuşise să îşi consolideze fără doar şi poate poziţia în partid. „Nu întâmplător, la acest congres se

pune capăt practicii creşterii numerice a Comitetului Central, semn al încheierii transferului de putere de la un regim la altul. Tendinţa manifestată în anii următori va fi mai degrabă în direcţie opusă, de micşorare a numărului de membri ai organelor de conducere ale partidului, ceea ce facilita controlul personal al secretarului general asupra unor mecanisme de putere care îi erau în totalitate supuse" (Tudor-Pavelescu: 2004,125). Cu toate acestea, numărul de membri ai CC a crescut de la precedentul congres cu o treime (44), ajungând de la 121 la 165 {*Congresul al IX-lea*... 1965,735 – 737; *Congresul al X-lea*... 1969,751 – 753), ceea ce oferă un indiciu despre ambiţiozitatea şi profunzimea procesului prin care Ceauşescu acapara puterea politică. Un alt demers în acest sens îl reprezintă ceea ce în limbajul vremii s-a numit „democraţia internă de partid" (Romanescu în *Probleme fundamentale ale statutului*... 1980,65 – 73): pentru prima dată în istoria PCR, secretarul general urma să fie ales nu de către Comitetul Central, ci de către Congres, a cărui majoritate era alcătuită acum din susţinători ai lui Ceauşescu (Fischer: 1989,154; Tudor-Pavelescu: 2004,124 – 125; *Congresul al X-lea*... 1969,749 – 750; Romanescu în *Probleme fundamentale ale statutului*... 1980,67). Un fost colaborator al lui Gheorghiu-Dej, Alexandru Bârlădeanu, consideră

că Ceauşescu a studiat maniera în care Hruşciov a fost debarcat în toamna anului 1964 de către propriii săi oameni din CC al PCUS şi a decis să evite cu orice preţ genul acesta de linşaj politic. „Pentru a se proteja de acest pericol, Ceauşescu a schimbat sistemul: secretarul general urma să fie ales de congres, de delegaţii care habar nu aveau care sunt relaţiile şi competenţele la vârfurile puterii". Pe cale de consecinţă, „Lecţia lui Hruşciov i-a servit lui Ceauşescu pentru a-şi asigura, până la moarte, conducerea" (Betea: 1997,203). Însă tocmai moartea acestuia reprezintă rezultatul unor lecţii politice pe care, cu toată precauţia şi dexteritatea de care a dat dovadă, nu le-a învăţat niciodată.

Asemănările între comportamentul politic al lui Ceauşescu, respectiv Hruşciov în primii ani de după preluarea puterii sunt departe de a se fi epuizat. Reabilitările primului au fost cu siguranţă influenţate de destalinizarea demarată în 1956, cu ocazia Congresului XX al PCUS. Chiar dacă la nivele diferite, ambele au jucat, din punct de vedere politic, acelaşi scop, contribuind la solidificarea poziţiei noului lider şi a acoliţilor săi, în detrimentul camarilei precedentului conducător. Ideologic însă, destalinizarea a fost mai importantă. Completând tranziţia de la leninismul post-revoluţionar la leninismul europenizat, destalininzarea a marcat apariţia unei noi forme de leninism a cărui consecinţe la

nivelul lumii comuniste au fost cel puţin majore. Reabilitările din mai 1968, pe de altă parte, i-au oferit lui Ceauşescu atuuri politice, fără a avea însă implicaţii ideologice deosebite. Mai departe, atât urmaşul lui Stalin cât şi cel al lui Dej aveau „O pronunţată tendinţă de a «rezolva» probleme prin proiecte grandioase şi «campanii» care se dovede [au] nefezabile, combinate cu interferenţă personală şi directive în toate câmpurile de activitate”. De asemenea, amândoi insistau asupra necesităţii unei industrializări masive, combinate cu injoncţiuni asupra muncitorilor şi ţăranilor pentru a o pune în practică (Shafir: 1985,94). Îi desparte însă, fără doar şi poate, tipul de leninism pe care îl va articula fiecare: leninismul europenizat a fost mai apropiat de leninismul post-revoluţionar şi implicit de leninismul revoluţionar prin dimensiunea sa internaţionalistă în sensul necesităţii unui centru director al comunismului mondial; leninismul romantic s-a opus însă cu vehemenţă acestei pretenţii, insistând asupra faptului că fiecare stat comunist şi fiecare stat în general ar trebui să interacţioneze de pe poziţii egale în plan extern, pornind de la o incontestabilă suveranitate în plan intern şi pe dreptul de a „construi socialismul” pornind de la specificităţile şi tradiţiile revoluţionare locale. Naţionalismul constitutiv şi excesiva retorică normativă, sfidând romantic existenţialul, atât în plan intern cât şi în plan extern, îndepărtează leninismul romantic de

cel europenizat.

În Vest, la fel ca şi în „lagărul socialist”, naţionalismul manifestat de către noul lider nu trecuse neremarcat (vezi Mironov: 2002,228 – 254). Asemănările se opresc însă aici. Ceauşescu a ştiut să exploateze abil moştenirea dejistă în relaţiile internaţionale, conferindu-i noi dimensiuni „democratice” şi (aparent) independente care l-au transformat, pentru o lungă perioadă, în cel mai simpatic şi integru lider comunist din Europa de Est. Să vedem, în continuare, cum şi de ce a devenit Ceauşescu preferatul Occidentului.

6.3. Consolidarea afirmării internaţionale: între disidenţa calculată şi diplomaţia de prestigiu între 1965 şi 1989, politica externă a României a avut la bază două coordonate majore. Prima, disidenţa calculată, a fost deja discutată în capitolul anterior al lucrării. Conceptul se referă la exploatarea poziţiei autonome a Bucureştiului în cadrul „lagărului socialist” pentru a obţine capital de imagine, fonduri şi sprijin politic din Occident, concomitent cu utilizarea acestui sprijin pentru a obţine concesii economice şi toleranţă politică din partea Moscovei. Gradual însă, mai ales în ultimul deceniu al existenţei regimului, disidenţa calculată şi-a inversat reperele: pe măsură ce drepturile omului capătă o pondere sporită în relaţiile internaţionale, iar majoritatea statelor comuniste manifestă o anumită

disponibilitate de a le tolera, la nivel limitat, în accepţia lor „burgheză”, RSR va păstra sensul leninist ai drepturilor omului, complăcându-se în stil romantic în această postură perdantă şi voluntară deopotrivă. Vestul nu mai este acum dispus să întreţină relaţii comerciale cu un regim dictatorial, care îşi respectă cu greutate termenele scadente ale unor dobânzi care excedau posibilităţile economice ale ţării şi care, în ciuda abundentei retorici democratice pe care o afişează cu orice ocazie, refuză cu încăpăţânare să i se supună în practică. Pentru a asigura necesarul de materii prime unei industrii grele supradimensionate, Ceauşescu se va apropia timid de Uniunea Sovietică. „Fiul rătăcitor” nu se va întoarce însă cu adevărat acasă; se va plimba mai degrabă prin faţa grădinii pretinzând îmbufnat că va intra înăuntru numai atunci când i se va permite să îşi impună propriile reguli. Cu alte cuvinte, în anii ’80, disidenţa lui Ceauşescu era îndreptată mai degrabă împotriva Vestului (pe care nu încetase niciodată să îl considere inamic) decât a „lagărului socialist”, unde încerca să îşi impună cu fiecare ocazie punctul de vedere „independent”. „Ţările frăţeşti” nu uitaseră însă şicanele de politică externă ale Bucureştiului din deceniile precedente, nici nu aveau vreun interes special să reprimească simbolic în „lagăr” un stat care nu admitea alte criterii de comportament decât pe cele proprii. În plus, după cum vom

vedea, Gorbaciov l-a privat pe Ceauşescu de imaginea comunistului reformist, un rol pe care nu l-a jucat, ca dictatorul român, ci în care realmente a crezut. Astfel, disidenţa calculată îşi va pierde practic sensul şi va sfârşi prin a se manifesta atât împotriva „imperialismului" cât şi a propriei tabere. La rândul lor, ambele priveau cu o ostilitate tot mai puţin disimulată regimul de la Bucureşti.

Pe de altă parte, *diplomaţia de prestigiu* reprezintă la rândul ei o componentă relativ independentă a „disidenţei calculate", fără a deţine însă substratul pragmatic al acesteia. Un exemplu în acest sens îl constituie decizia României de a se implica în războiul din Vietnam ca posibil mediator. „Într-o zi, când lucram cu Ion Gheorghe Maurer la el acasă", îşi aminteşte Paul Niculescu-Mizil, „a sunat N. Ceauşescu şi a informat despre evenimente noi în Vietnam, evenimente care făceau obiectul analizelor noastre. Fără voia mea, am asistat la respectiva convorbire telefonică. Ion Gheorghe Maurer a dat soluţia pe loc: «*Am înţeles, trebuie să fim în zonă*» (subl. în orig)". Pentru Mizil, expresia era „un joc de cuvinte" şi era utilizată „când situaţia nu ne permitea să stăm impasibili şi cerea noi măsuri, respectiv prezenţa noastră în Vietnam sau SUA" (Niculescu-Mizil: 2008,32). Prin „a fi în zonă", eu înţeleg ceva diferit. Şi anume, intenţia RSR de a îşi crea şi spori prestigiul internaţional, de a fi

prezentă în majoritatea punctelor fierbinţi de pe glob fără a avea posibilitatea de a contribui cu adevărat la soluţionarea problemelor. De fapt, intenţia Bucureştiului era cu totul alta: să fie cât mai vizibil pe scena relaţiilor internaţionale şi să derive cât mai multe avantaje de pe urma acestui aspect. Nu în ultimul rând, postura eroic-romantică pe care regimul o afişa în plan extern corespundea atât imaginii pe care şi-o va face treptat despre sine, cât şi imaginii pe care dorea să o „vândă" Occidentului.

În primii ani de după preluarea puterii, Ceauşescu a continuat şi extins relaţiile cu „lagărul imperialist" iniţiate de către predecesorul său. Motivaţia sa a fost de natură pragmatică: odată ce răcirea relaţiilor cu Moscova periclita obţinerea de materii prime pentru industria grea, RSR a utilizat impresia favorabilă pe care disidenţa sa o crease în Occident pentru a obţine capital economic: finanţe şi *know-how*, în special (vezi, mai pe larg, Ceauşescu: 1967; Ecobescu, Celac: 1975). Materiile prime va încerca să le obţină, aşa cum vom vedea, din ţările Lumii a Treia.

Astfel, contacte economice cu *Republica Federală Germania* (RFG) au fost antamate încă din 1963, în perioada adâncirii conflictului dintre România şi CAER. De fapt, tendinţe timide în acest sens au apărut cu opt ani mai devreme, când Gheorghiu-Dej îşi manifestă intenţia de a iniţia

„relaţii diplomatice cu Bonn-ul”. Tot atunci, în 1955, este anulată starea de război cu Germania, care data din 1944. De asemenea, în timpul crizei Berlinului şi în ceea ce priveşte „problema germană” în general, Bucureştiul va adopta o poziţie precaută sugerând că „restabilirea unităţii Germaniei poate fi asigurată numai de germani” (Popescu: 2002,216 – 223).

Sesizând potenţialul economic al RFG, RPR îi va face acesteia, începând cu finalul anilor ’50, oferte economice tot mai consistente. Va aduce în discuţie şi delicata problemă a minorităţii germane de pe teritoriul românesc – problema minorităţilor în RSR va fi tratată în următorul capitol al lucrării – lăsând să se înţeleagă că ar fi dispusă să soluţioneze favorabil unele cazuri de „reîntregire a familiilor” (emigrare) dacă Bonn-ul s-ar fi arătat mai receptiv la propunerile sale de colaborare comercială. De fapt, RFG adusese acest subiect în discuţie, argumentând că relaţiile diplomatice şi economice dintre cele două părţi nu pot avea loc în absenţa posibilităţii etnicilor germani de a se repatria. RPR nu dorea să facă prea multe concesii în acesta privinţă deoarece se temea să nu e confrunte în scurt timp cu un masiv val de emigrări care i-ar fi afectat atât imaginea internaţională, şi aşa precară, cât şi ritmul industrializării. „Construirea socialismului” reclama cât mai multă mână de lucru. Pe cale de consecinţă, relaţiile economice dintre cele două

părţi au trenat până pe la jumătatea anilor ’60, chiar dacă în iunie 1963 „se desfăşoară, la Bonn, lucrările primei sesiuni a Comisiei mixte a R.P. Române şi RF Germania (sic!)”, iar în august „a început să funcţioneze oficial Misiunea comercială din România” (vezi Popescu: 2002,224 – 225).

Politica externă a RFG funcţiona în acea perioadă conform doctrinei Hallstein. Aceasta însemna că nu era dispusă să întreţină relaţii diplomatice cu state care nu o recunoşteau drept singura reprezentantă a poporului german. Cu alte cuvinte, un stat nu putea avea simultan relaţii cu RFG ŞI RDG; logica bipolară a Războiului Rece îşi spunea cuvântul. Pentru RPR, membră, ca şi RDG, a „lagărului socialist”, o astfel de condiţie era pur şi simplu prohibitivă; totuşi, a reuşit să îi facă faţă, declarându-se neutră în problema germană şi abţinându-se de la referiri asupra,«pretenţiil[or] de suveranitate» ale lui Ulbricht”. De fapt, RFG era interesată la rândul ei într-o anumită măsură de colaborarea cu România, ambele părţi dând dovadă de disponibilitate în privinţa cooperării. Un exemplu în acest sens îl reprezintă evitarea semnării unor documente scrise, care ar fi afectat poziţia fiecărui stat în „lagărul” din care făcea parte, şi recurgerea în schimb la înţelegeri verbale. „Cuvântul rostit în bună înţelegere şi strângerea de mână au ţinut adesea loc în acea perioadă unor paragrafe care, odată scrise, ar fi contravenit spiritului vremii”

(Popescu: 2002,226 – 227; Burger în Rusan: 2001,678; Florian în Anton, Anghel, Popa: 2006,391). Bineînţeles, RDG a condamnat în termeni expliciţi decizia României de a colabora cu RFG. Raporturile dintre cele două ţări „au fost considerate ca fiind de-a dreptul proaste în anul 1964" scrie Ulrich Burger (în Rusan: 2001,670). Aveau şi de ce. Anul următor, RFG s-a transformat în „cel mai important partener economic al României în lumea capitalistă. Schimburile comerciale ale României cu RFG erau de 7 procente, în timp ce cele cu RDG ajungeau doar la 5,5 procente" (Burger în Rusan:
2001,678).

În 1967 însă, când între RSR ŞI RFG s-au stabilit relaţii la nivel de ambasadă, raporturile dintre Bucureşti şi Berlinul de Est au atins „punctul minim". Est-germanii nu puteau accepta ca RFG-ul să deţină un procent superior în comerţul extern al RSR (Weiss în Rusan: 2001,685 – 694; vezi şi Kunze: 2002,217 – 222; Nicolae: 2000,24 – 34). Implicaţiile politice ale acestui gest nu au întârziat să apară. Deşi a fost invitată să participe la conferinţa partidelor comuniste europene de la Karlovy Vary, desfăşurată în luna aprilie a aceluiaşi an, România a „boicotat-o", alături de Albania şi Iugoslavia, prin refuzul de a se prezenta (Devlin: 1977,1). „Am considerat reuniunea de la Karlovy-Vary un mijloc de presiune colectivă împotriva noastră", se

destăinuie Paul Niculescu Mizil (2001). În timpul conferinţei de la Karlovy Vary, conducerea română va găzdui, ostentativ, o delegaţie chineză care va vizita RSR din partea „«Asociaţiei prieteniei chinezo-române»” (Hunter Madsen: 1982,288 – 290). Gestul transmitea un mesaj geopolitic lipsit de ambiguitate: presiunile, reale sau potenţiale, asupra RSR având ca sursă partea europeană (şi sovietică) a lumii comuniste vor fi contracarate prin înclinarea Bucureştiului înspre polul asiatic al aceleiaşi lumi comuniste. Nu va fi nici prima, nici ultima oară când Ceauşescu va paria pe „cartea chineză” în relaţiile sale cu „lagărul socialist.

„La 3 februarie, «*Neues Deutschland*» (cotidianul Partidului Socialist Unit German – PSUG – n.m.) apreciază (drept, n.m.) «regretabilă» decizia românească de reluare a relaţiilor diplomatice cu RFG. Acest articol a fost un semnal de alarmă pentru noi”. După ce chestiunea a fost dezbătută în cadrul Prezidiului Permanent, s-a hotărât ca RSR să participe la consfătuire numai dacă vor fi îndeplinite următoarele condiţii: „amânarea reuniunii şi schimbarea locului ei” (Niculescu-Mizil: 2001,104 – 105). Liderii de la Bucureşti doreau astfel, pe de o parte, să tergiverseze situaţia pentru a câştiga timp, iar pe de alta să atragă atenţia că nu vor accepta să fie criticaţi, în cazul în care vor participa, pentru recent stabilitele raporturi la nivel de ambasadă cu RFG. Primul ministru sovietic Alexei Kosîghin

se declară de acord cu schimbarea locaţiei (Karlovy Vary era probabil prea aproape de RDG), sugerând Budapesta, Varşovia sau Moscova, propunând de asemenea amânarea conferinţei „cu una-două zile”. Ceauşescu se menţine însă pe poziţii:

„Noi am dori să ne exprimăm de la bun început poziţia că înţelegem participarea la consfătuire ca un schimb de păreri, aşa cum s-a propus iniţial şi să nu fie puse în discuţie *acţiunile de politică externă* ale României”. Ceauşescu repetă: „*Dacă* însă se are în vedere ca la consfătuire să fie puse în discuţie acţiunile de politică externă a României sau ale altei ţări, *în acest caz* noi nu vom participa. […] *Dacă* se are în vedere aşa ceva, nu vom participa sub nicio formă. Acest lucru am vrea să fie clar de la început, pentru a nu fi puşi în *situaţia de a pleca* de la consfătuire”. În legătură cu aceasta, Kosîghin răspunde: „Nu cred că se vor ivi greutăţi de natura celor la care vă referiţi dumneavoastră” (Niculescu-Mizil: 2001,106 – 107, subl. în orig.).

În cele din urmă, România nu s-a prezentat la consfătuirea mai sus amintită, înţelegând probabil că ideea sa romantică de a interzice discutarea şi implicit criticarea propriei politici externe sau pe cea a altor „ţări frăţeşti” era lipsită de fezabilitate, mai ales în condiţiile în care saltul calitativ al relaţiilor cu RFG afecta direct RDG-ul şi deranja centrul moscovit, insensibil la argumentul că şi

acesta avea, la rândul său, acelaşi tip de relaţii cu Bonn-ul. România a fost astfel primul stat est-european care a recunoscut diplomatic RFG (Weiner: 1984,46). În Occident, din punct de vedere politic, disidenţa românească în ceea ce priveşte „problema germană" a fost receptată pozitiv, la fel ca şi poziţia neconformistă a Bucureştiului în „Războiul de şase zile". Nu trebuie însă să ne imaginăm că şi la nivel mediatic se întâmpla acelaşi lucru, deşi sectorul propagandistic al PCR pedala în permanenţă pe hipertrofierea imaginii regimului, atât în ţară, cât şi în străinătate. „Adevărul regretabil, dar nu mai puţin real, este că în străinătate se scrie şi se vorbeşte foarte puţin despre România" le transmitea Noel Bernard ascultătorilor secţiei române a Radio Europa Liberă în 1975, la câţiva ani după momentele de glorie internaţională ale Bucureştiului de la sfârşitul anilor '60 şi în plină perioadă a turneelor diplomatice ale cuplului Ceauşescu. „Chiar în ţările vizitate de dl. Ceauşescu, în momentul vizitelor sale, presa locală nu consacră evenimentului pagini întregi, cum e cazul la Bucureşti, ci doar câteva paragrafe, câteva scurte ştiri, câte un articol răzleţ despre această ţară îndepărtată, a cărei politică externă trezeşte oarecare interes" (Bernard: 1990,43 – 44). Să ne întoarcem deocamdată la primii ani ai regimului Ceauşescu şi la iniţiativele şi reuşitele sale în plan internaţional.

Israelul şi România s-au apropiat politic în 1967, cu ocazia „Războiului de şase zile”, timpul necesar statului evreu pentru obţinerea victoriei în conflictul armat cu Egiptul, Iordania şi Siria, de la care a anexat unele teritorii care rămân şi astăzi cu un statut politic incert. Războiul a izbucnit datorită unui complex de cauze ce nu fac obiectul prezentei lucrări. Important de reţinut este faptul că, în cadrul Adunării Generale ONU, convocată de urgenţă, RSR nu a votat pentru catalogarea Israelului drept stat agresor şi nici nu a rupt relaţiile diplomatice cu acesta, aşa cum au procedat ceilalţi membri ai lagărului socialist. În schimb, a propus ca fiecărui stat din Orientul Mijlociu să îi fie recunoscut dreptul la existenţă, „la asigurarea integrităţii teritoriale şi a suveranităţii naţionale” (Weiner: 1984,46; Weiner: 1973,73 – 74; Petcu: 1994,278; *Pentru prietenie, înţelegere*… 1975,477). Fiind singura ţară care nu a condamnat Israelul în 1967, România a fost de asemenea „singura ţară cu economie centrală planificată care a beneficiat foarte mult de pe urma unei rapide dezvoltări a cooperării multilaterale cu Tel Aviv-ul după acea criză” (SR/România: 14 February 1968,1). Pe lângă dimensiunea pragmatică a atitudinii româneşti, trebuie avut în vedere desigur „un factor adiţional care ar putea explica interesul special al României pentru Israel. Acesta este mărimea grupului de origine română din Israel. Concentrat în mare

parte în Haifa şi Tel Aviv, ajunge la cel puţin 300.000, dintr-o populaţie totală de aproximativ două milioane (cifrele pentru anul 1968, n.m.). Acest grup reprezintă în sine un puternic factor potenţial pentru România din punct de vedere economic cu presupusa sa preferinţă pentru bunuri româneşti şi receptivitate pentru contactul cultural-turistic românesc, şi altele de acest gen" (SR/România: 14 February 1968,5). Speranţele lui Ceauşescu s-au dovedit a fi însă nefondate din acest punct de vedere, chiar dacă în 1973, negociind cu ocazia vizitei în SUA, printre alţii, cu reprezentanţii organizaţiilor evreieşti din această ţară, Ceauşescu făcea presiuni pentru obţinerea clauzei naţiunii celei mai favorizate argumentând că a sprijinit necondiţionat Israelul în 1967 şi pretinde acum acelaşi lucru din partea liderilor evrei din America, reticenţi în a face lobby pentru România deoarece nivelul emigraţiei evreieşti ar fi fost nesatisfăcător. „În Israel se apreciază că sunt acum aproximativ 400.000 de cetăţeni care provin din România. Cred că, dacă mi-aş depune candidatura acolo, aş câştiga majoritatea" (Moraru:

2009,36). Sigur, chiar dacă avem îndoieli în raport cu predicţia electorală a lui Ceauşescu, transpare fără echivoc încercarea de a instrumenta politic grupul evreilor de origine română din Israel. Cât despre presupusa afinitate culturală a acestui grup cu ţara de origine, putem

fi siguri că nu exista decât la nivel propagandistic. De asemenea, PCR întreţinea relaţii cu ambele partide comuniste israeliene, Partidul Comunist din Israel, respectiv Partidul Muncitoresc Unit din Israel (*Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii*… 1978,205 – 208), încercând să influenţeze relaţiile româno-israeliene şi pe această filieră. Bucureştiul a încercat să păstreze bunele relaţii cu Tel-Avivul şi în anii următori, având o poziţie similară celei din 1967 în ceea ce priveşte războiul de „Yom Kippur" (1973). Sprijinul acordat Israeluluia fost însă oarecum mai moderat, datorită şocului petrolier care izbucnise în acelaşi an. Ceauşescu nu şi-a permis să îşi irite prea tare partenerii arabi, mai ales într-o conjunctură energetică internaţională de care era net dezavantajat. Nu se poate însă afirma, aşa cum susţine Cristina Păiuşan, că România a jucat un rol diplomatic major în soluţionarea conflictului (2004,87 – 97).

Pe de altă parte, raporturile regimului Ceauşescu cu Israelul au fost retardate de doi factori majori. Am în vedere în primul rând minoritatea evreiască din România, căreia, ca şi în cazul etnicilor germani, i s-a permis să emigreze tot mai greu după 1965. Chestiunea, asupra căreia ne vom concentra mai încolo, a constituit un permanent punct nevralgic în raporturile dintre cele două state. Urmează apoi bunele relaţii pe care RSR le va cultiva cu statele arabe pentru a îşi asigura, din ce în ce mai greu, necesarul de

materii prime pe o piaţă globală tensiontă şi fluctuantă. În acest fel, Ceauşescu dorea să menţină relaţii bune atât cu Israelul, cât şi cu statele arabe, ajungând să se imagineze chiar în postura de mediator al conflictelor din Orientul Mijlociu şi să fie convins că merită premiul Nobel pentru asta, chiar dacă în 1978 a contribuit la semnarea acordurilor de pace de la Camp David dintre Israel şi Egipt (Ioanid: 2005,121,139 – 140). De fiecare dată când vizita câte o ţară sau un partid comunist arab, Ceauşescu nu uita să precizeze, de cele mai multe ori explicit, dar uneori şi implicit, când era vorba de foste state beligerante ca Siria – că Israelul a ocupat pe nedrept teritorii ale statelor vecine în războiul din 1967 şi ar trebui, pentru relaxarea climatului politic şi militar din regiune, să le retrocedeze (*Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii*… 1978,201,341; *Sub semnul solidarităţii româno-libiene*: 1979,53; *Pentru colaborare şi înţelegere*… 1977,152; *Solidaritate militantă*: 1977,148; *Pentru prietenie, înţelegere*… 1975,308,477,490 – 491,508). Nu uita însă să transmită „deschis prietenilor arabi că nu înţelegem şi nu împărtăşim poziţia acelor cercuri care se pronunţă pentru lichidarea statului Israel. Noi nu vrem să dăm nimănui sfaturi, dar învăţăturile istoriei arată că un popor nu poate să-şi înfăptuiască năzuinţele naţionale şi sociale când se plasează împotriva dreptului la existenţă a altui popor” (Ceauşescu

apud. Kunze: 2001,222).

Ca urmare a aprecierii disidenţei româneşti în raport cu centrul moscovit, vizibilă, aşa cum am observat, în cazul relaţiilor cu RFG şi Israel, ONU va decide ca România să prezideze cea de-a douăzeci şi două sesiune a Adunării Generale, prin intermediul ministrului de Externe Corneliu Mănescu. Propunerea a fost acceptată cu 112 voturi pentru şi o singură împotrivire, din partea Tanzaniei. În acest fel, o altă premieră la nivel est-european, RSR devenea primul stat comunist căruia i se făcea o astfel de onoare. Discursul lui Mănescu cu acesta ocazie reflectă temele care vor deveni clasice pentru orientarea internaţională a leninismului romantic: egalitatea în drepturi a tuturor statelor şi, în primul rând, a naţiunilor, indiferent de ideologia de la care se reclamă, respectarea suveranităţii şi a independenţei acestora, reducerea inegalităţilor economice existente la nivel global, sprijinirea „state[lor] tinere ce îşi afirmă dreptul la existenţă” (o presumtivă sursă de capital politic pentru RSR, preluată de la China maoista, n.m.), susţinerea dezarmării globale şi renunţarea totală la armele nucleare şi, nu în ultimul rând, necesitate luării în calcul tot mai mult a statelor mici şi mijlocii, ca România, pe scena relaţiilor internaţionale (Weiner: 1984,46 – 48; Betea: 200 la, 315 – 319).

Iată cum îşi aminteşte fostul ministru de Externe culisele alegerii sale ca preşedinte al

Adunării Generale a ONU:

Candidatura la acest forum internaţional este o chestiune care presupune existenţa unor elemente de consideraţie şi, dacă vreţi, de afecţiune. În 1967, eu aveam câţiva ani buni la activ de când participam la sesiunile ONU. Îi cunoşteam aproape pe toţi ceilalţi. Vorbisem cu ei, lucrasem cu ei. Pentru că acolo nu candidează România, sau Ungaria, sau Suedia. Candidează Popescu, sau Varga, sau Petersen. Alegerea este personală. Totul depinde de impresia pe care o faci celorlalţi. Nu puteai candida însă, din poziţia în care se afla ţara pe care o reprezentam, fără înştiinţarea sovieticilor. Deşi toată lumea din lagărul socialist considera că a venit momentul să ieşim în faţă cu o candidatură, nu eu eram favoritul. Nici conducerea românească nu era de acord. Eu simţisem cu mult înainte de convorbirea cu Johnson că aş putea să câştig (preşedintele american i-a dat de înţeles lui Mănescu, într-o discuţie particulară, că îi va susţine candidatura, n.m.). Dar Ceauşescu a spus-o: n-ai nicio şansă. Şi Maurer, în principiu, fusese de acord cu Ceauşescu. Până la convorbirea cu preşedintele Americii, când n-a mai avut ce spune (Betea: 200 la, 177).

Ironia situaţiei: România va fi apreciată de către Occident în cadrul ONU pentru politica sa disidentă cu acordul explicit al Moscovei, care avea însă în vedere prestigiul taberei pe care o

conducea, nu pe cel al statului al cărui reprezentant va fi ocupat funcţia de preşedinte al Adunării Generale, aşa cum s-a întâmplat în cazul României. De fapt, aflăm în continuare, preferatul „lagărului socialist" pentru această poziţie era „Ministrul de Externe al Ungariei, Peter János" (Betea: 200 la, 177), un stat recunoscut pentru obedienţa cu care urma directivele sovietice în problemele internaţionale. Mănescu aspira însă la mai mult, considerând că în 1969 avea „şanse reale*" de a ocupa postul de „secretar general al ONU". Nu ar fi ocupat această funcţie deoarece Ion Gheorghe Maurer s-ar fi împotrivit, neacceptând ca mai tânărul Mănescu să ocupe o poziţie atât de influentă, care i-ar fi permis să aibă un cuvânt mult mai greu de spus în politica internă (Betea: 200 la, 180). Nu au fost evidenţiate, deocamdate, surse mai credibile pentru acreditarea acestei ipoteze. Prin urmare, deşi pare plauzibilă, nu poate fi considerată totuşi o informaţie certă.

Se conturează tot mai pregnant, în primii ani după 1965, orientarea leninist romantică a politicii internaţionale a RSR va depăşi după 1970 naţionalismul haşurat în timpul autonomizării leninismului post-revoluţionar. Dacă în timpul „Declaraţiei de independenţă" din aprilie 1964 se făceau primii paşi în direcţia unui naţionalism impus „de sus", la care societatea a reacţionat relativ favorabil, răspunzându-i timid cu propriul

naţionalism „de jos”, periculos însă pentru PMR datorită fundamentării sale ideologice încă tributară ethosului „burghez” – în timpul „erei Ceauşescu”, naţionalismul „de sus” va fi exacerbat, omniprezenţa sa traducându-se prin apariţia unui „salt calitativ” la nivel ideologic, leninismul romantic. Eroismul revoluţionar, spiritul de sacrificiu şi, jertfa pentru binele patriei” (amintind din plin de legionarismul admonestat la nivelul discursului oficial” pe care Ceauşescu încerca să le inoculeze populaţiei dezvăluie o epocă în care naţionalismul, „altoit” pe baze leniniste, devine structurant pentru ideologia şi politica, internă sau externă, a regimului. Sigur, naţionalismul conţinut în leninismul romantic nu s-a putut defini pe sine decât prin raportarea la naţionalismul „burghez”; în acelaşi fel, pentru Lenin însuşi comunismul nu putea fi construit decât preluând elementele „burgheze” cele mai adecvate, „care ies *din sânul* capitalismului (subl. în orig.) (Lenin: 1954,197 – 198). Astfel, naţionalismul „leninist” conţine din plin elemente „burgheze”. Dar, pe măsură ce proiectul de realitate alternativă a leninismului romantic devenea tot mai puţin fezabil, dimensiunii „burgheze” a naţionalismului acestui tip de leninism i s-a oferit o pondere tot mai mare. Se avea în vedere încercarea disperată de a obţine sprijin popular pentru partid şi pentru „construirea socialismului”, succesul lăsându-se

însă aşteptat. Astfel, putem înţelege de ce, după 1989, naţionalismul, atât „de sus” (recuperat de ceauşişti nostalgici), cât şi „de jos” (adoptat de grupuri sociale care căutau să îşi definească identitatea în baza tradiţiilor naţionale, prezumtiv opuse comunismului pe care ultimul prim-ministru necomunist, Nicolae Rădescu, l-a numit „străin de neam şi ţară”) a cunoscut o explozie populară, dub diferite forme, mai ales extremiste: deoarece componenta sa „burgheză” s-a eliberat de leninismul care îl încorsetase până atunci şi chiar îi limitase popularitatea. Revenind la perioada aflată în discuţie, Paul Niculescu-Mizil, responsabil cu politica ideologică a partidului în primii ani ani de după 1965 şi un apropiat al lui Ceauşescu până la căderea sa în dizgraţie după 1970, ale cărui cărţi mai degrabă memorialistice decât ştiinţifice sunt citate în lucrare

— S-a remarcat încă de atunci ca vehement apărător şi promotor al naţionalismului gândit pe coordonate leniniste. La nivel extern, naţionalismul era codificat discursiv sub forma „marxismului creator” şi a „particularităţilor naţionale” fundamentale pentru „construirea socialismului”. Rolul central al Moscovei în lumea comunistă era astfel contestat (vezi SR/România: 27 July 1967,3).

În mai 1968, generalul *Charles de Gaulle* va vizita România, în ciuda vehementelor proteste studenţeşti care aveau loc pe teritoriul Franţei.

Călătoria fusese planificată să aibă loc în anul precedent însă, datorită războiului de şase zile mai sus discutat, „a trebuit amânată” (Stolojan: 1994,7). Ceauşescu a fost profund impresionat, chiar tulburat de prestanţa liderului francez – „trebuia să se stăpânească că să-şi păstreze (sic!) sângele rece” – o adevărată legendă vie (Stolojan: 1994,16). Existau de altfel şi asemănări majore între discursul politic al celor doi. De Gaulle pleda în favoarea unei Europe construite pe baze naţionale, în care, în paranteză fie spus, modelul cultural francez să fie cel dominant

— Şi împotriva hegemoniei exercitate de către marile puteri asupra statelor mici, adică, în termeni romantic leninişti, împotriva „politicii de bloc”. „De Gaulle a fost revoltatul blocului militar occidental, adversarul tutelei americane, personajul *romantic* purtător al steagului mândriei franceze, ai dreptului Franţei de a rămâne ea însăşi. Acelaşi rol l-a jucat Ceauşescu în estul Europei (totuşi, nu chiar atât de explicit, n.m.), în lagărul socialist” (Popescu: 1993,121, subl. m.). Se poate afirma că, dacă Ceauşescu îşi manifesta tacit disidenţa în raport cu Moscova, de Gaulle se opunea făţiş şi zgomotos politicii externe americane. Putem lua ca exemple în acest sens respingerea repetată, în 1961 şi 1967 (Nugent: 2006,26), a admiterii Marii Britanii, aliat fidel al Statelor Unite, în Comunitatea Europeană.

Pentru liderul român, de Gaulle „trudeşte

pentru pace şi securitate europeană, şi probabil că nu e departe de ideea unei dezmembrări a Alianţei Nordătlantice şi a tratatului de la Varşovia" (Durandin: 1992,93). Exact acelaşi deziderat îl regăsim în discursurile româneşti din epocă ce ating subiecte ca pacea sau dezarmarea nucleară, în Europa şi în întreaga lume, unde se argumentează de asemenea pentru o „nouă ordine internaţională", politică şi economică deopotrivă, în care să nu mai existe discriminări între state bogate şi sărace, mari şi mici şi, nu în ultimul rând, pentru „adaptare[al la cerinţele lumii contemporane" a organizaţiilor internaţionale, în special a ONU (Ecobescu: 1980; Neagu: 1980; Sava: 1978; Caraciuc: 1980; Bodunescu: 1988; Neagu: 1983; Glaser: 1982; Ene: 1985; *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu*... 1976). „Perspectiva unei neutralizări a Europei îl seduce pe Ceauşescu. El vede în asta o etapă prealabilă a extinderii socialismului prin mijloace pacifiste". Pe lângă naţionalismul gaullist, tehnologia franceză constituie de asemenea, în optica română, un motiv de consolidare a relaţiilor dintre cele două părţi (Durandin: 1992,93 – 94).

Vizita preşedintelui francez a avut în subsidiar interese politice şi în primul rând geopolitice. Transmiţând un mesaj indirect Uniunii Sovietice, stat care criticase recent naţionalismul, ceea ce echivala cu o capacitate tot mai redusă de a îşi exercita hegemonia în lumea comunistă – de

Gaulle se străduia să creeze punţi către estul continentului şi, aparent, îi rezervase României un rol important în acest proces (Pavelescu: 2005,205 – 206). La discuţiile oficiale dintre cei doi şefi de stat, Ceauşescu, preluând o idee lansată de omologul său francez, a rostit o propoziţie memorabilă: „A fi în termeni buni cu URSS este o necesitate pentru România" (Stolojan: 1994,75). De Gaulle a fost însă cel care a emis-o primul, atunci când i-a prezentat liderului comunist programul său geopolitic.

Credem […] că o dependenţă prea îndelungată sau definitivă ar compromite echilibrul în Europa. Într-o asemenea situaţie, Occidentul este nevoit să se înţeleagă cu Statele Unite ale Americii, altfel spus, să existe două blocuri. Asta înseamnă că, pentru a asigura pacea în Europa, dumneavoastră, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria, puteţi juca un rol capital. Am spus că *mi se pare cu totul firesc să fiţi în bune raporturi cu Uniunea Sovietică*, dar ea nu trebuie să-şi sporească autoritatea asupra Europei de Est, căci acest lucru va avea drept consecinţă o creştere a influenţei Statelor Unite. America va fi aceea care se va ocupa de Europa Occidentală, ceea ce s-a şi întâmplat într-o oarecare măsură. Or, Franţei, Germaniei şi Angliei nu le va conveni acest lucru, de altfel nici Italiei. Trebuie evitată dezvoltarea peste măsură a Rusiei, altfel se va sfârşi cu independenţa celorlalte state.

Dintre ţările Europei Centrale şi orientale, ne interesăm în mod special de România. Aceasta din cauza sentimentelor pe care le cunoaşteţi, precum şi pentru că aţi ştiut să vă recâştigaţi libertatea de acţiune în domeniul economic şi politic. E un lucru deosebit de îmbucurător că România a putut face asta. S-ar putea spune acelaşi lucru şi despre Iugoslavia (în primul rând despre Iugoslavia, n.m.), dar noi nu avem o afinitate deosebită cu această ţară. Acelaşi lucru ar fi valabil şi pentru Polonia, dacă Polonia n-ar avea o situaţie aparte datorită vecinătăţii ei cu Germania (Stolojan: 1994,72 – 73, subl. m.).

Aceeaşi poziţie a fost adoptată de general şi cu ocazia discursului pe care l-a ţinut în faţa Marii Adunări Naţionale. Ducând până la capăt, în sens „burghez" desigur, consecinţele ideilor internaţionale ale lui Ceauşescu, de Gaulle nu a reuşit să trezească îngrijorarea auditoriului. Leninismul romantic nu accepta ca obiectivele internaţionale pe care le afişa să îi fie impuse din exterior, chiar dacă de Gaulle credea că a găsit un veritabil partener politic în persoana lui Ceauşescu. Chiar dacă foloseau termeni comuni, vocabularul ideologic al leninismului romantic era totalmente diferit de cel „burghez", iar cu timpul va ajunge să fie tot mai distant şi în raport cu discursurile celor mai multe regimuri leniniste. „Democraţie", „independenţă", „dezarmare", „pace", „popoare", toţi aceşti termeni aveau sens

proiectiv, anticipând o realitate internaţională structurată în conformitate cu anumiţi parametri ideologici stricţi; nu era vorba cu alte cuvinte, de realitatea prezentă, ci de cea normativ-leninistă. Sigur, comunismul internaţional la care aspira leninismul romantic părea imposibil din punct de vedere „burghez”; militantismul, voluntarismul şi dinamica permanentă care îl însoţeau nu puteau fi înţelese de către „profani”, mai ales de „imperialişti”. Chiar dacă până la urmă realitatea „burgheză” a învins, nu înseamnă că leninismul romantic nu a reprezentat un ideal mobilizator, în care s-a crezut cu pasiune, până în ultimul moment – cel puţin pentru Nicolae Ceauşescu. Pe de altă parte, din punct de vedere politic, proximitatea coercitivă a Moscovei îşi spunea cuvântul. Să ne întoarcem deci la discursul lui de Gaulle din parlamentul RSR:

„Cum se poate admite în continuare, fiind vorba de nişte ţări beneficiind de atâta raţiune şi experienţă, cum sunt ţările Europei, o situaţie în care multe dintre ele, împărţite în două blocuri opuse, sunt nevoite să se supună unor direcţii politice şi militare venite din exterior, suportând prezenţa permanentă a unor forţe străine pe teritoriul lor?” Asistenţa era încordată. Ceauşescu părea preocupat, enervat. La un moment dat, pârâitul din căşti s-a întrerupt. Lângă mine, un deputat şopti: „S-a încurcat”, vorbind despre interpret. În realitate, după cum am aflat mai

târziu, Generalul făcuse câteva modificări (în textul iniţial al discursului, n. m.). La cererea lui Ceauşescu, suprimase aluzia la hegemonie din fraza „ca să terminăm cu sistemul celor două blocuri formate în jurul a două hegemonii”. Evident, preşedintele român (de fapt, Ceauşescu va deţine această funcţie abia din 1974, n.m.) nu dorea să rişte să-i indispună pe sovietici. Elocvenţa generalului şi efectul cuvintelor sale începuseră să-l neliniştească. Se temea poate ca Generalul să nu lanseze un „Trăiască România… liberă”! (aşa cum procedase la încheierea unui discurs în partea franceză a Canadei, când afirmase răspicat „Trăiască Québec-ul liber” (Stolojan: 1994,33 – 34).

Chiar dacă i-a declarat emfatic omologului său român că „Noi vă acceptăm aşa cum sunteţi!” sau „Noi vă iubim” (Stolojan: 1994,76), de Gaulle a fost realmente dezamăgit de Ceauşescu, liderul român nefiind dispus să dea un concret conţinut politic retoricii curajoase pe care o afişa la nivel internaţional. Limitele toleranţei sovietice nu trebuiau forţate. Ceauşescu, în schimb, a beneficiat enorm de pe urma imaginii şi reputaţiei generalului, care s-a reflectat parţial şi asupra sa. Nu atât de mult însă ca vizita preşedintelui american Richard Nixon la Bucureşti, consumată un an mai târziu.

Invazia Cehoslovaciei în august 1968 de către cinci state membre ale OTV i-a permis lui

Ceauşescu să devină „eroul naţiunii” şi, pe termen mai lung, liderul comunist est-european preferat de către Occident (prin care înţeleg atât Europa de Vest, cât şi Statele Unite) pentru atitudinile şi gesturile sale de politică internaţională, cel puţin îndrăzneţe. Ne vom concentra asupra acestui eveniment în secţiunile următoare ale prezentului capitol. Să ne îndreptăm deocamdată atenţia asupra unei consecinţe majore a sfidării ceauşiste la dresa centrului moscovit: vizita lui Nixon în România.

Pe când era doar fost vicepreşedinte coborât la nivelul de senator, în

1967, Nixon vizitase de asemenea România, „unde se bucurase de o primire triumfală” (Petcu: 1994,290; *Scânteia*, 23 martie 1967). La încheierea convorbirilor dintre Ceauşescu şi Nixon, liderul RSR îşi va „exprim[al convingerea că, întorcându-se în SUA, după această lungă călătorie, (Richard Nixon, n.m.) va fi, într-un anumit sens, un prieten al României”. Nixon va confirma, oarecum evaziv, dorinţa lui Ceauşescu: „Niciodată nu voi fi un duşman al României şi cred că întotdeauna voi fi prietenul României” („Niciodată” în *Dosarele istoriei*…

2004,34). După 1969, între cei doi lideri se vor stabili cu timpul chiar o anumită amiciţie; îi apropiau dorinţa de putere, ambiţia nemăsurată şi faptul că ambii erau „partizanţi] [ai] diplomaţiei ascunse” (Nicolae: 2000,62 – 63; Harrington,

Courtney: 2002). Deci realişti, în sensul teoriei relaţiilor internaţionale. Vom vedea însă mai încolo similitudinile, dar şi diferenţele între realismul „burghez" şi realismul leninismului romantic.

Nixon era sensibil la fastul protocoalelor diplomatice. Nu va uita niciodată că la Bucureşti, în 1967, i se întinsese covorul roşu, în timp ce în alte state est-europene nivelul primirii fusese considerabil mai scăzut. Este posibil ca Ceauşescu să fi „pariat" pe el în ceea ce priveşte alegerile americane din 1968 – întotdeauna l-a interesat, din raţiuni lesne de înţeles, cine va ajunge lider la Casa Albă – şi să fi avut câştig de cauză. În ceea ce priveşte vizita din 1969, Ceauşescu i-a acordat o asemenea importanţă încât a amânat cu câteva zile Congresul al X-lea al PCR. Deranjat, liderul sovietic Brejnev nu va mai veni la Congres, neuitând să îl admonesteze pe Ceauşescu cu ocazia unor convorbiri oficiale derulate la Moscova, un an mai târziu (vezi Niculescu-Mizil: 2001,518 – 552).

Aşa cum putem afla din lucrările fostului secretar de stat Henry Kissinger, Washingtonul urmărea ca printr-o astfel de vizită, prima de acest gen dintr-o ţară comunistă est-europeană, să îi „înţepe" pe sovietici, mai ales pentru că aceştia nu se arătau deloc dispuşi să coopereze cu Statele Unite pentru oferirea unei soluţionări adecvate conflictului din Vietnam (vezi Kissinger: 2003). În

plus, ca parte a unui plan geopolitic mai larg, Nixon urmărea să stabilească legături cu China şi, eventual, un canal de comunicare informai cu Hanoiul. Să ne oprim deocamdată asupra preliminariilor vizitei, aşa cum apar în memoriile lui Kissinger:

Reacţionând la un raport despre tumultuoasa primire oferită astronautului Frank Borman (liderul unei misiuni spaţiale care a zburat pentru prima dată în jurul lunii, n.m.) în Cehoslovacia, preşedintele mi-a trimis o notă la începutul lui iunie 1969: „Henry, cred că am putea să îi înţepăm pe prietenii noştri de la Moscova aranjând mai multe vizite în ţările est-europene. Popoarele din acele ţări, dacă li se oferă o şansă, vor întâmpina reprezentanţii cabinetului nostru şi pe alţii cu mult entuziasm”.

Câteva săptămâni mai târziu, Nixon a avut o idee mai concretă – că ar trebui să viziteze Europa de Est el însuşi. El a sugerat includerea României în călătoria sa în jurul lumii, devenind astfel primul preşedinte american care să facă o vizită de stat într-o ţară comunistă. A făcut asta din două motive: Când era în afara puterii („out of the office”) fusese tratat cu mult respect de conducerea română într-o vizită din 1967, în contrast cu maniera în care a fost tratat în alte ţări est-europene. Nixon nu a uitat niciodată curtoazii de acest gen. Dar principalul său motiv a fost să-i înţepe pe sovietici, sau, aşa cum mi-a

spus, Până când vom termina această vizită, vor fi înnebuniţi că jucăm un joc chinez" (Kissinger: 1979,156).

De asemenea, primirea care i s-a făcut lui Nixon la Bucureşti a depăşit fără drept de apel entuziasmul dirijat de către propagandiştii PCR. Pentru Kissinger, „era dificil dacă nu imposibil pentru orice guvern să creeze emoţia, bucuria, calitatea umană a revărsării publice". De asemenea, fostul secretar de stat consideră vizita „o extraordinară demonstrare a independenţei României faţă de Uniunea Sovietică" (Kissinger: 1979,157). Sigur, în 1979, când Kissinger şi-a publicat primul volum de memorii, Războiul Rece tocmai se intensificase, iar un „aliat rebel" ca România putea fi în continuare util strategiei geopolitice americane, chiar dacă nu acesta a fost cazul. Apoi, Kissinger nu cunoştea probabil amănunte de culise care poate l-ar fi convins că România, cu toată disidenţa sa, deţinea un grad de autonomie ridicat în „lagărul socialist", dar nu era chiar independentă. De fapt, dacă ar fi luat în considerare faptul că RSR era membră CAER ŞI OTV, în timp ce, de exemplu, Iugoslavia nu aparţinea acestor organizaţii – nu era nevoie de acces la stenograme şi documente clasificate pentru a se încredinţa de autonomia, nu independenţa, politică a Bucureştiului. Mircea Carp, corespondent la Radio Vocea Americii, estimează că s-au strâns (şi au fost strânşi) pentru

a îl vedea pe Nixon aproximativ un milion de persoane. Şi Washingtonul a acordat însă atenţie evenimentului, dacă luăm în calcul fie şi numai cei 850 de ziarişti americani care l-au însoţit şi amplul ecou internaţional pe care l-a declanşat (Carp: 1997,29 – 32).

Discuţiile dintre cei doi lideri au atins subiecte economice, politice şi geopolitice. După ce a declarat, la început, că înţelege raporturile româno-americane „ca relaţii între două state cu regimuri social-politice diferite, dar care doresc să dezvolte raporturi normale de cooperare, pe bază de egalitate şi avantaj reciproc", Ceauşescu s-a arătat interesat de extinderea comerţului cu Statele Unite, „de unele licenţe şi utilaje" şi de obţinerea clauzei naţiunii celei mai favorizate. Nu a uitat nici să îşi impresioneze interlocutorul, afirmând „că pentru noi nu este valabilă nicio «doctrină» a suveranităţii limitate", ştiind că motivul principal pentru care Nixon îl vizita la Bucureşti era tocmai poziţia incriminatoare la adresa Moscovei pe care o adoptase explicit după consumarea invaziei Pragăi. La rândul său, Nixon îi va răspunde că nu poate garanta pentru obţinerea clauzei, ea fiind la latitudinea voiturilor din Congres, dar că va face eforturi în această direcţie. Cât înţelegea Ceauşescu din sistemul democratic american, şi cât l-a crezut pe Nixon când acesta a afirmat că primirea clauzei nu depinde numai de el, nu putem şti cu certitudine.

Ceea ce ştim este că liderul american i-a făcut lui Ceauşescu propunerea de a „media" între China şi Statele Unite, pe care acesta, vanitos şi infatuat, o va accepta cu o aparentă reţinere, susţinând că apelul la intermediari în această privinţă nu i se pare necesar, deoarece RSR a avut întotdeauna o poziţie internaţională deschisă. „Noi am spus şi vom spune însă chinezilor părerile noastre despre problemele internaţionale, inclusiv despre relaţiile cu Statele Unite" va adăuga conciliant Ceauşescu. La care preşedintele american, nu degeaba poreclit „Tricky Dick", va răspunde pe măsură: „Vă rog să mă scuzaţi; nu am folosit cuvântul potrivit. De fapt, chiar aceasta am avut în vedere" („Notă"… în *Dosarele istoriei*: 2004,30 – 43; vezi şi Ceauşescu: 1969,233 – 238).

România jucase oarecum acest rol şi în ultimii ani ai preşedinţiei lui Lyndon Johnson, când se oferise să transmită mesajele americanilor Hanoiului, între timp, Washingtonul renunţase la acest canal de legătură care nu i-a adus câştiguri importante (vezi pentru detalii, nu şi interpretare, Niculescu-Mizil: 2008). Problema războiului din Vietnam a fost atinsă şi cu această ocazie. Acum, a fost rândul lui Nixon să fie tranşant. „Doresc pacea, dar nu voi accepta niciodată o înfrângere. Nu voi permite niciodată ca Statele Unite să fie umilite în Vietnam". În paranteză fie spus, tocmai această atitudine de superioritate intransigentă a condus la retragerea înjositoare a Americii din

Vietnam. Ceauşescu s-a arătat împăciuitor, argumentând însă pentru finalizarea războiului, a cărui prelungire „poate să conducă la apariţia unor situaţii care sunt imprevizibile astăzi, cu consecinţe destul de grave” („Notă”… în *Dosarele istoriei*: 2004,45 – 56; vezi şi, Harrington, Courtney: 2002).

RSR nu va obţine clauza decât şase ani mai târziu, în timpul preşedinţiei lui Gerald Ford. Ceauşescu va vizita Statele Unite în 1970 şi 1973, făcând presiuni în acest sens. După 1975, relaţiile comerciale româno-americane s-au intensificat, invers proporţional însă cu cele politice, din cauze pe care urmează să le analizăm. Ceauşescu nu ar fi obţinut însă clauza naţiunii celei mai favorizate în absenţa sprijinului lui Nixon, iar acesta nu i l-ar fi acordat dacă nu ar fi fost impresionat de poziţia adoptată de RSR în timpul crizei cehoslovace.

6.4. Leninismul sistemic împotriva „contrarevoluţiei” cehoslovace. Impactul „primăverii de la Praga” asupra „lagărului socialist”.

Urmând leninismului europenizat, leninismul sistemic acoperă în ideologia sovietică perioada brejnevistă. Vizibilitatea sa maximă s-a manifestat preponderent în perioada de după acordurile de la Helsinki, semnate în 1975. Am constatat că acest tip de leninism sovietic este primul căruia îi lipseşte vâna revoluţionară, atât din cauza conflictului sino-sovietic, cât şi, mai ales, din

raţiuni practice, pentru a compensa instabilitatea structurală a aparatului administrativ, a politicii interne şi externe şi a economiei lăsate moştenire de impredictibilul Hruşciov (vezi Brown: 1997,3). Cu alte cuvinte, leninismul sistemic renunţă la dinamica revoluţionară, păstrând dimensiunea ei propagandistică, şi devine astfel din ce în ce mai „burghez". Sigur, interesele geopolitice şi o anumită inerţie leninistă nu lipsesc Uniunii Sovietice în această perioadă. Brejnev a căutat să extindă influenţa sovietică în Lumea a Treia, Orientul Extrem sau America de Sud; în 1979, a început războiul din Afghanistan în baza aceloraşi considerente. Dar, în timpul conferinţei pentru securitate şi cooperare în Europa s-a văzut cel mai clar orientarea statică, stagnantă a leninismului sistemic: confruntat cu atacul „burghez" ai drepturilor omului şi al democraţiei, nu a *acţionat* militant şi hotărât, aşa cum s-ar fi întâmplat probabil în cazul leninismelor care l-au precedat. Şi-a demonstrat lipsa de spirit revoluţionar, cu alte cuvinte, *reacţionând* la valorile occidentale, fără a căuta să le contrapună convingător o ofensivă ideologică proprie. Uniunea Sovietică se transformase într-un stat care pur şi simplu dorea să-şi păstreze cuceririle trecute şi prezente. O interesa stabilitatea, atât internă (Brejnev s-a remarcat în acest sens, plasând în posturi cheie apropiaţi de ai săi cărora le dădea garanţii de inamovabilitate şi le şi respecta, construind astfel

un aparat de partid şi de stat osificat şi suprasaturat de gerontocraţii fideli lui), cât şi externă.

Astfel, dinamismul valoric occidental (drepturile omului, democraţia) îngrijora Moscova, care căuta doar să păstreze statu-quo-ul european de după 1945. La insistenţele Vestului, Brejnev s-a angajat să respecte drepturile omului, adaptându-le desigur la „particularităţile" sovietice. Acum, suflul revoluţionar venea mai degrabă din partea Vestului; Uniunea Sovietică, „îmburghezită" deja într-o anumită măsură la nivel material şi politic, a consimţit să respecte formal drepturile sociale şi culturale „burgheze" pe care i le impunea „imperialismul", crezând că nu va întâmpina probleme majore ţinându-le în frâu. S-a înşelat. După cum vom vedea mai jos, leninismul post-bolşevic va încorpora organic, să spunem aşa, valori burgheze, în încercarea de a se reinventa. Odată cu intrarea în scenă a lui Gorbaciov, leninismul va fi gradual perceput mai degrabă ca problemă decât ca raţiunea existenţială a statului sovietic, sucombând astfel sub presiunea ideologiei „burgheze" care acţiona atât din interior, cât şi din exterior.

De ce s-a petrecut atunci invazia Cehoslovaciei în vara anului 1968, dacă leninismul sistemic îşi pierduse substanţa revoluţionară? De ce a acţionat în maniera în care leninismul europenizat va pune capăt revoluţiei maghiare,

acesta din urmă fiind fără doar şi poate revoluţionar? Din raţiuni mai degrabă politice decât ideologice, aş răspunde. Dacă Hruşciov a patronat zdrobirea revoluţiei maghiare pentru a extinde influenţa destabilizatoare a acestuia asupra „lagărului socialist”, el a acţionat şi datorită unor convingeri ideologice profunde, fiind încredinţat de victoria globală, mai devreme sau mai târziu, a comunismului. Brejnev, în schimb, deşi format la rândul său la şcoala leninistă, a preferat să pună deoparte dinamismul revoluţionar al acesteia în favoarea unei comodităţi politico-ideologice care nu mai avea nimic în comun cu leninismul revoluţionar sau post-revoluţionar, aşa cum le cunoscuse fostul ministru de Externe al lui Stalin, Viaceslav Molotov. Acesta incrimina „«viaţa calmă»” pe care Brejnev o promisese membrilor de partid în 1971, cu ocazia celui de la XXIV-lea congres al PCUS – sugerând astfel că epoca sacrificiilor în numele revoluţiei globale a ajuns la sfârşit. Pentru Molotov, poziţia lui Brejnev echivala cu renunţarea la bolşevism şi cu „capitularea” în faţa „capitalismului” (Chuev: 1993,222).

Ipoteza de la care pornesc în acest subcapitol este că leninismul sistemic a părut, prin invazia Cehoslovaciei şi prin doctrina „suveranităţii limitate”, cel puţin la fel de revoluţionar ca şi tipurile de leninism care l-au precedat. Paradoxul este că nu mai poseda însă această caracteristică.

Leninismul sistemic şi-a croit o imagine cu atât mai revoluţionară (determinare politică şi intransigenţă ideologică), cu cât substanţa sa revoluţionară îl părăsea iremediabil. Transformările petrecute în Cehoslovacia ameninţau existenţa sa ca regim leninist şi, pe cale de consecinţă, puteau destabiliza întreaga Europă de Est. În acest caz, Brejnev nu a fost motivat nici măcar parţial de idealul leninist al revoluţiei mondiale, ca predecesorul său Hruşciov atunci când a readus sub ordine Ungaria; tot ce l-a interesat a fost stabilizarea situaţiei pentru *prezentul tot mai puţin revoluţionar*, nu pentru *viitorul leninist*. Chiar dacă s-a manifestat agresiv la nivel militar şi intimidant din punct de vedere politic, la fel ca tipurile de leninism care au existat înainte să leninismul sistemic se separă de acestea printr-un considerent major: renunţă la dimensiunea sa revoluţionară. Implicaţiile profunde ale acestui proces vor deveni cu adevărat vizibile după 1985, când Gorbaciov, puternic influenţat de ele, va încerca să reconfigureze leninismul prin mijloace non-bolşevice.

Ceea ce diferenţiază în primul rând Budapesta anului 1956 de Praga anului 1968 este faptul că, în primul caz, mişcările de protest au fost spontane şi au provenit din partea societăţii, fiind deci exterioare regimului. În cazul Cehoslovaciei, ele s-au maturat gradual în

interiorul regimului însuşi; odată ce acesta nu a mai reuşit să le facă faţă cu succes, puseurile reformiste au fost recuperate şi amplificate de către societate (pentru o comparaţie utilă între revoluţia maghiară şi invazia praghezăvezi Király: 1969,52 – 60 şi Aczel: 1969,60 – 66). În plus, populaţia cehoslovacă avea încredere în măsurile de eficienizare a socialismului, ceea ce nu se poate spune şi în cazul maghiarilor. Stopând eroziunea internă şi asaltul extern asupra leninismului cehoslovac, al populaţiei aflate sub influenţă „imperialistă", Moscova era preocupată mai degrabă de utilitatea politică a ideologiei decât de salvgardarea ethosului său revoluţionar; dimpotrivă, acesta din urmă trebuia sacrificat în favoarea stabilităţii şi comodităţii la care ajunsese leninismul sistemic şi de care dorea să se bucure. Renunţând însă la asaltul permanent asupra realităţii „burgheze" pentru obţinerea unui *statu-quo*, leninismul sistemic a fost penetrat, conştient sau nu, de axiologia burgheză. „Viaţa calmă" pe care o promitea Brejnev avea toate motivele să fie condamnată de veteranul Molotov: reprezenta primul pas în direcţia „social-democraţiei" şi o concesie periculoasă şi nejustificată făcută inamicului ideologic. Desigur, există argumente politice bine întemeiate pentru a justifica acţiunile Uniunii Sovietice în perioada lui Brejnev, dar ele nu ne interesează neapărat în cazul de faţă.

În acest punct se poate trasa o paralelă

interesantă între leninismul sistemic şi „neotradiţionalism”, concept propus de către Kenneth Jowitt (1993,121 – 158). Neotradiţionalismul se referă la birocratizarea, creşterea corupţiei şi disoluţia spiritului revoluţionar în cadrul regimurilor leniniste târzii, iar leninismul sistemic este un exemplu perfect în acest sens. Incapabil să îşi susţină pe termen lung „carisma impersonală”, leninismul sistemic degenerează în „personalism eroizat”: membrii de partid proeminenţi modifică imaginea partidului după propria lor imagine şi suprapun interesele personale peste cele de partid, devenind „din ce în ce mai mult patroni de tip tradiţional şi «oameni mari»” (Jowitt: 1993,127). Astfel, corupţia din cadrul regimurilor leniniste reprezintă răspunsul societăţii la lipsa economiei de piaţă, nu adaptarea la intensificarea birocraţiei, aşa cum se întâmplă în economiile liberale. (Neo) tradiţionalismul rezidă deci în similarităţile dintre regimurile leniniste şi economiile de tip feudal, precapitaliste, întâlnite şi astăzi în lumea a treia. Dacă în societăţile primitive, ne atrage atenţia Jowitt, vânătoarea ocupă un loc central, fiind considerată îndatorirea principală a „războinicilor”, construcţia de instalaţii şi utilaje pentru industria grea, respectiv armament – ocupă un loc similar în regimurile leniniste (Jowitt: 1993,130). Carisma, şi nu neapărat pragmatismul, este definitorie pentru economiile de acest tip,

ceea ce ne duce cu gândul la originile revoluţionare, militante, ale fenomenului leninist.

Problema este că neotradiţionalismul reflectă tocmai „îmburghezirea" capacităţii combative şi diminuarea spiritului revoluţionar de care era animat odată partidul, a cărui membri se transformă corelativ din „revoluţionar de profesie" în simpli şi temi funcţionari. „Rutinizarea" devine cireaşa de pe tort în cadrul acestui proces, iar „cripto-capitalismul" devine din ce în ce mai important în economia subterană sovietică, unde raportul cerere-ofertă este constitutiv. Carenţele ideologice şi incapacitatea mobilizării sociale în vederea „construirii socialismului" ţinând acum de domeniul cotidianului, partidul este nevoit să se bazeze din ce în ce mai mult pe tehnicile de intimidare şi control ale poliţiei politice pentru asigurarea stabilităţii sistemului (Jowitt: 152 – 158). Leninismul asianizat şi leninismul romantic au luptat fiecare în manieră proprie împotriva creşterii ponderii neotradiţionalismului: Mao a declanşat revoluţia culturală, iar Ceauşescu a preluat din acesta elementele de naţionalism de care era atât de ataşat. PCR nu a scăpat însă de birocratizare, rutinizare şi corupţie; dimpotrivă, acestea au ajuns la nivelul unor prezenţe permanente în viaţa de zi cu zi a regimului, sabotând în consecinţă militantismul pe care Ceauşescu îl reclama de la membrii de partid şi populaţie în general. Ca spectru al „îmburghezirii"

latente, neotradiţionalismul a reprezentat un pericol major pentru dinamica şi combativitatea pe care leninismul romantic se străduia să le pună în practică. Tocmai de aceea, aşa cum vom vedea, Ceauşescu îşi va pierde încrederea în propriul partid şi va critica vehement tendinţa înspre comoditate şi confort a comuniştilor români, manifestată în detrimentul idealurilor revoluţionare în care acesta credea neabătut. Totuşi, neotradiţionalismul a jucat un rol important în stabilizarea administrativă şi economică a „epocii de aur", retardându-i însă combativitatea şi „vigilenţa revoluţionară". Iată încă un paradox al leninismului romantic, nevoit să se preteze la anumite compromisuri cu influenţele „burgheze" din PCR şi societatea română pentru a îşi putea păstra platforma materială de pe care să se lanseze în atacuri violente tocmai împotriva acestora.

Revenind la Cehoslovacia, ca stat socialist, aceasta a fost sensibil diferită de ceilalţi sateliţi est europeni ai Moscovei. După 1945, nu a intrat în calculele geopolitice ale lui Stalin şi nici nu a făcut parte din celebrul „acord al procentajelor" încheiat între liderul sovietic şi premierul britanic Winston Churchill. Un procent însemnat al populaţiei se pronunţa în favoarea comunismului sovietic, perceput ca o garanţie a integrităţii teritoriale a ţării în faţa unei noi agresiuni germane. Stalin a decis însă comunizarea

Cehoslovaciei utilizând acelaşi tipar ca în restul Europei de Est: lovitură de stat, teroare, subminare progresivă a opoziţiei. Odată devenită „ţară frăţească”, Cehoslovacia a experimentat la rândul ei leninismul post-revoluţionar şi, ulterior, destalinizarea. A cunoscut, la fel ca ceilalţi sateliţi sovietici, conflicte politice, procesele „spectacol” de la sfârşitul anilor ’40, copiate după modelul marii terori, destalinizarea şi, de-al lungul tuturor acestor etape, o ineficientă economică accelerată. La începutul anilor ’60, Partidul Comunist Cehoslovac (PCC) va admite explicit eşeul măsurilor economice pe care le pusese în practică prin renunţarea la cel de-al treilea plan cincinal. Nemulţumirile populaţiei se amplificau, pe fondul unei absenţe generalizate a bunurilor de larg consum. De asemenea, presiunile slovacilor pentru câştigarea unei autonomii decizionale mai mare în cadrul sistemului politic au intensificat la rândul lor propensiunea pentru reformă. Oricât de reticent se arăta secretarul general al PCC, Antonin Novotny, faţă de destalinizare şi de reforme în general, s-a văzut nevoit să recurgă la acest gen de compromisuri în încercarea de a-şi salvgarda poziţia politică (Golan: 1971,7 – 21). Regimul leninist cehoslovac se afla în impas, şi o recunoscuse public.

Între 1962 şi 1968, Cehoslovacia a implementat o serie de reforme economice şi administrative în vederea creşterii eficienţei

economice şi a flexibilizării sistemului administrativ. Acestea nu au avut rezultatele scontate. Cauza principală este de găsit în rezistenţa structurală a regimului: măsurile inovatoare erau sabotate tacit de către structurile politice şi economice interesate de păstrarea propriilor privilegii, dar şi de funcţionalitatea sistemului însuşi, care tindea spre stabilitatea iniţială. Cu timpul, insuccesul reformelor a creat confuzie şi a ascuţit partizanatele din interiorul elitei politice cehoslovace. Pe de altă parte, societatea a început să emită cereri tot mai îndrăzneţe în direcţia liberalizării. Au început să apară proteste studenţeşti. Situaţia s-a amplificat şi datorită aportului intelectualilor. Aceştia au încercat să ofere o reinventare marxistă a leninismului, să reformeze sistemul din interior, cu alte cuvinte, pentru a-l „democratiza”, adaptându-l specificităţilor cehoslovace (Golan: 1971; Shafir: 1984,435 – 459; Sik: 1971, l-10; Cioroianu: 2002,137). Dezideratul intelectualilor a contribuit cel mai mult la destabilizarea regimului şi a fost probabil motivul profund al deciziei sovietice de a invada, prin intermediul OTV, Cehoslovacia. Leninismul s-a dovedit însă imposibil de reformat în sens marxist, critic, ceea ce denotă mai degrabă inamiciţia decât filiaţia dintre cele două curente de gândire. Foarte important însă, Brejnev a fost interesat de stabilizarea politică a Cehoslovaciei şi de menţinerea ei în lagărul socialist. Nu l-a

interesat leninismul în sine, ci numai măsura în care putea contribui la restabilirea locului şi rolului central al partidului în societate. Importanţa scăzută pe care liderul sovietic o acorda ideologiei poate explica de ce Alexandr Dubcek, succesorul reformist al lui Novotny, a rămas în funcţie după evenimentele din august 1968 până în primăvara anului următor, când a fost înlăturat de către stalinistul Gustav Husak.

În decembrie 1967, Novotny, secretar general al PCC încă din 1953, a fost silit să demisioneze. Deşi supravieţuise multor cutremure politice, presiunile pentru reformarea autentică a economiei, politicii şi ideologiei cehoslovace, pe care le acceptase în forme atenuate cu câţiva ani în urmă, s-au dovedit prea puternice pentru a fi ţinute în frâu şi manipulate la nesfârşit. I-a urmat Alexandr Dubcek, un reformist moderat de naţionalitate slovacă, care, fără a putea fi considerat un adept al reformelor radicale, îşi manifestase simpatia faţă de intelectualitatea „liberală”, dar, în acelaşi timp, nu condamnase public niciodată facţiunea stalinistă din partid. Până în acel moment, niciun comunist slovac nu deţinuse puterea la Praga; mai mult, aceştia din urmă erau percepuţi şi trataţi ca fraţi mai mici ai comuniştilor cehi, adevăraţii conducători ai ţării. Cu alte cuvinte, schimbarea operată prin alegerea lui Dubcek era una de anvergură (Golan: 1971,273 – 274).

Noul lider a încercat să galvanizeze, la nivel politic şi social, atât forţele centripetale, conservatoare, cât şi forţele centrifugale, „liberale”, care doreau emanciparea de sub tutela partidului şi argumentau pentru o democratizare radicală, care să includă pluralismul politic, descentralizarea economică, abolirea cenzurii etc. Dubcek şi noua sa echipă insistau asupra „reîntoarcerii la Europa” a Cehoslovaciei, dar subliniau cu promptitudine că nu este vorba de o alianţă ideologică sau politică, ci de „contacte economico-politico-diplomatice” (Golan: 1971,326). Nu se punea problema renunţării la „socialism” ci, după cum vom vedea, se argumenta în favoarea unei asumări critice a acestuia şi a recunoaşterii şi remedierii erorilor şi limitelor de care partidul se făcuse vinovat în trecut. Odată cu Dubcek, scrie Otto Ale, „căutarea adevărului asupra trecutului a început. Meritul pentru depăşirea vechilor tabuuri şi «adulmecarea» faptelor aparţine în principal mass-mediei – şi de asemenea noii conduceri, care nu a făcut niciun efort pentru a interveni. Împotriva rezistenţei poliţiei, justiţiei, şi a unei părţi majore a aparatului de partid şi de stat, birourile editoriale şi-au asumat rolul de agenţii investigative şi au câştigat curând încrederea şi sprijimul publicului”. (Ale: 1969,19). De menţionat aici rolul lui Jiří Pelikan, diretorul televiziunii cehoslovace, care va fi demis după invazie şi nevoit curând să

părăsească ţara.

Se căuta deci adevărul despre trecut, dar, atenţie, este vorba de adevărul „burghez”, nu de cel leninist. Moscova avea toate motivele să fie îngrijorată, aşa cum se arăta reticentă şi faţă de programul internaţional al echipei reformiste, care urmărea să surmonteze dihotomia est-vest şi să colaboreze liber cu orice stat ar fi dorit, în baza intereselor naţionale, nu a intereselor mişcării comuniste mondiale. Dubcek a încercat în permanenţă să convingă conducerea PCUS, ca de altfel şi pe el însuşi, că nu urmăreşte decât revirimentul regimului leninist cehoslovac, fundamentarea lui pe baze solide, reale, democratice şi, cel mai important, câştigarea încrederii populaţiei în partid. Pentru Brejnev, toate acestea nu însemnau decât „deviaţionism mic-burghez”. Să vedem în continuare, mai pe larg, ce obiective îşi trasase noua conducere cehoslovacă în „Programul de Acţiune” care îi definea convingerile:

Nu ne schimbăm orientarea fundamentală; în spiritul tradiţiilor noastre şi a deciziilor precedente vrem să dezvoltăm la maxim în această ţară o societate socialistă avansată, lipsită de antagonisme de clasă, profund avansată economic, tehnologic şi cultural, echitabilă social şi naţional, organizată democratic, cu un management calificat, prin bogăţia resurselor sale, oferind posibilitatea unei vieţi umane demne,

relaţii tovărăşeşti de cooperare reciprocă între oameni şi un orizont liber pentru dezvoltarea personalităţii umane. Vrem să începem să construim un nou model de societate socialistă, intens democratic, care să corespundă din plin condiţiilor cehoslovace. Dar experienţele noastre şi gândirea ştiinţifică marxistă ne-au adus împreună la concluzia că aceste scopuri nu pot fi obţinute prin vechile căi folosind mijloace care sunt de mult timp învechite şi metode dure, care ne trag întotdeauna înapoi. Declarăm cu deplină responsabilitate că societatea noastră a intrat într-o perioadă dificilă în care nu ne mai putem baza pe scheme tradiţionale. Nu putem înghesui viaţa în modele prestabilite, indiferent cât de bine intenţionate sunt. Acum, depinde de asemenea de noi să ne croim cale prin condiţii necunoscute, să experimentăm, să oferim dezvoltării socialiste un nou profil, în timp ce ne bazăm pe gândirea marxistă creativă şi pe experienţele mişcării internaţionale muncitoreşti, bazându-ne pe adevărata înţelegere a condiţiilor dezvoltării socialiste a Cehoslovaciei ca ţară care îşi asumă responsabilitatea în faţa mişcării internaţionale comuniste pentru îmbunătăţirea şi profitarea de pe urma unei baze materiale relativ avansate, standarde de educare şi cultură a poporului neobişnuit de ridicate şi tradiţii democratice indeniabile în beneficiul socialismului şi comunismului. Nimeni nu ne-ar putea ierta dacă

am irosi această şansă, dacă am renunţa la oportunităţile noastre(*Excerpts from the Action Programm of the Communist Party of Czechoslovakia*).

Spre deosebire de retoricile asemănătoare ale unor partide leniniste, care erau numai normative, urmărind să forţeze impunerea leninismului asupra unor populaţii caracterizate de spirit „mic-burghez”, programul noii conduceri cehoslovace era în mare măsură şi descriptiv, nu numai normativ. Reformele gândite şi puse în practică s-au maturat de-a lungul mai multor ani şi beneficiau din plin de susţinerea populaţiei, care dorea cu ardoare „schimbări economice şi politice fundamentale”, fiind convinsă „că reforma va asigura o soluţie pentru extenuarea economică […], va produce o dezvoltare economică eficientă, şi va impulsiona implicare şi iniţiativă autentică din partea marii mase a poporului” – ne aduce la cunoştinţă Ota Sik, unul dintre principalii arhitecţi ai reformelor economice (1971: 10). În opinia lui Kurt Treptow, dacă în Cehoslovacia anului 1968 ar fi avut loc „alegeri libere”, Dubcek şi echipa sa ar fi obţinut un rezultat răsunător. Dintr-un sondaj de opinie efectuat „la începutul lunii august” rezulta că 97% dintre cehoslovaci se pronunţau pentru programul reformist iniţiat de către Dubcek (Treptow în Rusan, 2001,765).

Este de asemenea foarte important de reţinut un alt aspect, şi anume că metamorfozele care

aveau loc în Cehoslovacia nu aveau o dimensiune anti-rusă, cel puţin nu înainte de invazia din august. Dubcek şi echipa sa doreau o regândire a sistemului pentru a-l face cu adevărat funcţional, nu pentru a-l depăşi; se considera că modelul sovietic de socialism nu fusese adecvat pentru Cehoslovacia şi trebuia deci conceput unul nou; acesta nu era însă pentru „export”. Liderii PCC nu aveau intenţii subversive în sensul destabilizării „lagărului socialist” prin reformele pe care le aplicau; dimpotrivă, le considerau mai mult sau mai puţin locale, înţelegându-le ca o formă proprie de destalinizare (Stanciu: 2011,142) şi, în plus, nu au manifestat nici cea mai vagă aluzie la neutralitate şi la părăsirea OTV şi/sau a CAER-ului. Experimentul cehoslovac a creat însă temeri justificabile în „ţări frăţeşti” ca RDG, Polonia şi bineînţeles Uniunea Sovietică, unde părţi din elitele politice deveneau tot mai atrase de ceea ce se întâmpla la Praga. De aici până la planificarea şi punerea în practică a invaziei nu a mai fost decât un singur pas (Golan: 1971,326 – 327).

Ce s-a întâmplat cu leninismul în Cehoslovacia? Din perspectivă sovietică, era vorba despre o certă alunecare înspre „dreapta”, adică îmbrăţişarea principiilor social-democraţiei şi deci capotarea în faţa asaltului ideologic „burghez”. Când Jiří Hendrich, membru CC al PCC, afirma la începutul anului 1967 că reformarea ideologică a Cehoslovaciei presupune renunţarea la

„abordarea sectaristă şi maximalista” (Hendrich în Pătroiu: 1998,28), moştenirea istorică a bolşevismului era direct atacată în favoarea „minimalismului” menşevic, corespunzător în mare măsură social-democraţiei. Consecinţele politice ale dezintegrării leninismului cehoslovac erau însă cele care îl interesau în mod direct pe Brejnev: o ieşire a acestui stat din cadrul „lagărului socialist” ar fi echivalat cu o reacţie centrifugală periculoasă la nivel intersistemic şi cu o lovitură necruţătoare la adresa prestigiului şi forţei sovietice, la nivel extrasistemic.

De asemenea, Dubcek se făcea vinovat în ochii Moscovei de renunţarea la principiul „centralismului democratic”, pe care PCC, ca orice partid leninist, ar fi trebuit să îl apere „ca pe lumina ochilor” {*Scrisoare adresată CC al PCC*... în Pătroiu: 1998,65). Conform „centralismului democratic”, o decizie este dezbătută în interiorul partidului înainte de a fi adoptată; odată înfăptuit acest pas, orice dezbatere şi orice critică încetează, deoarece nu ar conduce decât la subminarea foiţei partidului şi al „rolului conducător” al acestuia în societate. Această este accepţia clasică a principiului, întâlnită în timpul leninismului revoluţionar. După consumarea primei etape a leninismului, „centralismul democratic” a ajuns să însemne impunerea deciziei de către liderul de partid, fără consultări şi dezbateri prealabile, şi obligativitatea

respectării acesteia atât de partid, cât şi de societate. Într-adevăr, din punct de vedere al „centralismului democratic”, liderul cehoslovac putea fi acuzat pe drept de subminarea leninismului. Dubcek „recunoscuse dreptul minorităţii de a pleda pentru propriul caz după luarea deciziei” şi condamnase unitatea mincinoasă a partidului şi deciziile impuse „de sus”. În plus, a permis ca polemicile „să fie purtate în public”, iar „rolul conducător al partidului” să fie „dezbătut în presă şi la radio”. Partidul trebuia acum să îşi „câştige” dreptul de a conduce, făcând astfel compromisuri impardonabile cu societatea imaturizată din punct de vedere ideologic. În acest fel, „unitatea monolitică” şi „disciplina de partid” au devenit cuvinte fără sens (leninist). PCC ajunsese astfel extrem de vulnerabil în faţa „«fracţioniştilor» şi a «grupurilor antipartinice»” (Huizinga: 1969,45 – 47).

Tocmai asta le reproşau liderilor cehoslovaci cu câteva săptămâni înainte de invazie conducerile sovietică, poloneză, est-germană, maghiară şi bulgară: subminarea voluntară a leninismului. Pretinzând că nu intenţionează să ştirbească în vreun fel suveranitatea Cehoslovaciei intervenind în afacerile sale interne, reprezentanţii acestor cinci state, reuniţi la Varşovia, afirmau în acelaşi timp că nu sunt „de acord ca forţele duşmănoase (interne sau externe,

n.m.) să abată ţara dv, de pe calea socialismului şi să creeze primejdia ruperii Cehoslovaciei de comunitatea socialistă. Aceasta nu mai este o chestiune care vă priveşte pe dv. Aceasta este o chestiune comună tuturor partidelor comuniste şi muncitoreşti şi a Statelor Unite prin alianţă, colaborare şi prietenie". Insistând asupra importanţei

OTV pentru securitatea mişcării comuniste internaţionale, cele cinci state „frăţeşti" reproşau regimului Dubcek desprinderea de leninism prin slăbirea şi chiar abolirea controlului asupra societăţii, a „maselor fără de partid", prin eliminarea cenzurii mediatice şi, cel mai important, prin infiltrarea voluntară a paridului de tendinţe, idei şi procese „mic-burgheze", toate acestea rezultând într-o „situaţie absolut inacceptabilă pentru o ţară socialistă"(*Scrisoare adresată CC al PCC*... în Pătroiu: 1998,64 – 66). PCC a răspuns pe acelaşi ton „mic-burghez", care nu prevestea nimic bun din punctul de vedere al leninismului sistemic. Insistând asupra faptului că numeroasele contradicţii sesizate de viitorii invadatori reprezintă rezultatul unui proces îndelungat şi „nu pot fi soluţionate în mod satisfăcător, imediat, pe termen scurt" – noua conducere a PCC afirma că a conştientizat riscurile inerente abordării sale reformiste, dar că le ţine sub control, neînţelegând „cauzele reale care să dea dreptul la afirmaţii care califică

actuala noastră situaţie drept contrarevoluţionară”. Era însă capabil Dubcek să menţină situaţia sub control? Următoarele afirmaţii cu siguranţă l-au convins pe Brejnev de contrariu. „Partidul Comunist se bazează pe sprijinul poporului” şi „serv[este] cu devotement dezvoltării (lui) libere, progresiste, socialiste”. Mai mult, „Autoritatea sa nu poate fi impusă, dar trebuie neîncetat cucerită prin iniţiativele sale” (*Răspunsul conducerii PCC*… în Pătroiu: 1998,71 – 75). În termeni leninişti însă, poporul *înseamnă* partidul şi, mai concret, membrii partidului cu conştiinţa revoluţionară deja formată. Dacă în loc să modeleze gradual poporul, partidul se bazează pe „sprijinul (său) voluntar”, se iese din perimetrul discursiv al leninismului şi se ajunge în cel al social-democraţiei. Mai departe, „dezvoltarea liberă” a poporului nu poate avea loc în sens leninist decât sub îndrumarea partidului şi proiectată înspre viitorul comunist, singurul în măsură să ofere poporului şi omenirii de altfel, libertatea autentică. Dacă ar fi auzit că „autoritatea” partidului trebuie câştigată în ochii populaţiei, Lenin probabil că ar fi zâmbit. Pentru el, autoritatea partidului trebuia impusă atât cu forţa, cât şi prin măsuri persuasive, unei societăţi inamice în esenţă, structurată de o mentalitate „mic-burgheză”. Treptat, şi procesul era unul de lungă durată, pe măsură ce societatea ar fi dezvoltat o conştiinţă normativ-leninistă şi ar fi

devenit imună la asaltul propagandistic „imperialist” şi total impenetrabilă în raport cu ethosul „burghez” – de abia atunci partidul ar fi putut fi apreciat cu adevărat de societate, pe măsură ce se topea în interiorul ei, pe drumul înspre comunism. Între timp, desigur, „imperialismul” ar fi pierdut teren la nivel global şi ar fi fost până la urmă învins şi eradicat. Avem de a face deci, în cazul lui Dubcek, cu o „deviere de dreapta”. Cu siguranţă, Brejnev şi Dubcek erau departe de a înţelege acelaşi lucru prin „popor”, iar ultimul îi apărea primului drept un naiv iremediabil, mai ales atunci când liderul cehoslovac afirma cu mândrie că „am desfiinţat cenzura şi am legiferat libertatea cuvântului şi a presei. Ceea ce înainte se răspândea numai sub formă de «zvonuri» ş.a.m.d. astăzi poate fi difuzat în mod public” (*Răspunsul conducerii PCC*... în Pătroiu: 1998.79).

Confirmând temerile Moscovei, tendinţele conturării unei autentice societăţi civile deveneau tot mai vizibile în Cehoslovacia. Intelectualii au jucat principalul rol în acest proces. Opunând ideologiei oficiale una de „protest” autodefinită drept „«umanism socialist universal»”, intelectualii îşi propuneau să se comporte ca o „«conştiinţă critică a naţiunii»”, catalogând „«dogmatismul»” drept „lipsă de loialitate faţă de marxism-leninism” (Ludz: 1969,34). Aşa cum am menţionat, intelectualii încercau imposibilul: o

reconfigurare marxistă a leninismului. Extinzând argumentul, „dogmatismul" (leninist) era pus la zid ca trădare a marxism-leninismului, în timp ce marxismul autentic era chemat să îi ia locul. Dar marxismul occidental, critic şi autoreflexiv, chiar şi marxismul lui Marx până la urmă, reprezentau pentru leninism o formă de „deviaţionism mic-burghez". Nu este de mirare deci că Moscova a optat pentru invazia Cehoslovaciei, fie şi numai pentru menţinerea stabilităţii politice derivată din leninism.

Revenind la intelectuali, aceştia argumentau în favoarea unei raportări critice a oamenilor la mediul cultural înconjurător, acţionând asupra lui creativ şi construindu-l deci în funcţie de necesităţile intelectuale proprii. De asemenea, conceptul de „practică" în sens leninist, de acţionare în numele, pentru şi din interiorul partidului, capătă o turnură sartriană şi, aş adăuga, hegeliană, transformându-se în „«luptă pentru recunoaştere – i.e., procesul realizării libertăţii umane»". În acest fel, accentul trece de la o conştiinţă impusă „de sus" la una individuală, în care „«sistemul»" şi „«individul»" se găsesc într-un complex proces de interrelaţionare. Treptat, se va ajunge la invocarea „adevăratului Marx" pentru a îl opune „distorsionărilor" marxiste, ca leninismul. Ivan Svitak va spune lucrurilor pe nume când va scrie: „«Vrem democraţie, nu democratizare. Democratizarea nu

este decât un program minimal pe drumul înspre democraţie»", dar şi atunci când, apelând la o variantă mai degrabă gramscianã a marxismului, îşi va manifesta lipsa de încredere „faţă de oricare ortodoxie şi oricare formă de instituţionalizare a adevărului" (Ludz: 1969,35 – 39).

La fel de departe de leninism era şi „manifestul celor 2000 de cuvinte" redactat de către scriitorul Ludvík Vaculík. Acesta condamna fără drept de apel abuzurile PCC, dar în acelaşi timp pleda pentru colaborare cu comuniştii, a căror structuri organizaţionale puteau fi foarte eficiente în implementarea reformelor a căror importanţă o percepea în primul rând în cheie economică. Vaculík oferea o formă intelectuală accesibilă cererilor generale ale societăţii, făcând de asemenea educaţie civică cehoslovacilor şi îndemnându-i să lupte pentru „scopul nostru de a umaniza acest regim. Dacă nu o facem, răzbunarea vechilor forţe va fi crudă". Aici nu greşea. Principiul leninist *kio-kogo* (care pe care) a fost pus în practică de Brejnev în timpul evenimentelor din august 1968, iar revanşa leninismului sistemic a fost într-adevăr dură. „Primăvara a ajuns acum la sfârşit", încheia profetic Vaculík manifestul scris în luna iunie, „şi nu se va întoarce niciodată. Până la iarnă vom şti totul" (Vaculík în Stokes: 1991,126 – 131).

Cum a reacţionat Dubcek, prins, pe de o parte, între presiunile leninismului sistemic de

menţinere a *statu-quo*-ului, şi societatea care ajunsese să pretindă făţiş adoptarea unei democraţii „burgheze”, pe de cealaltă parte? Pe scurt spus, a încercat o riscantă echilibristică pentru care a ajuns să fie tratat cu mefienţă atât de societate, cât şi de centrul moscovit. Ezitând, presiunile societăţii s-au radicalizat progresiv, pe măsură ce noi concesii puteau fi astfel obţinute. La fel, nemulţumirile sovietice s-au amplificat în consecinţă şi au culminat cu „intervenţi[al armată” (Hoppe în Zub, Solomon: 2003,116 – 117). Dubcek s-a confruntat într-adevăr cu o situaţie extrem de dificilă care a pus punct abrupt carierei sale politice. Câţiva ani mai devreme, ar fi plătit probabil cu viaţa, aşa cum s-a întâmplat cu Imre Nagy.

Deseori, poziţia lui Dubcek a fost oscilantă şi chiar contradictorie. Recunoscând dreptul societăţii de a avea o voce politică, Dubcek condamna mesajele care contestau „rolul conducător al partidului” şi „avertiza împotriva «confundării libertăţii cuvântului cu dreptul de a exprima viziuni subiective în faţa a milioane de telespectatori, ascultători sau cititori fără a lua în considerare suficient influenţa lor socială»”. Recunoscând necesitatea criticării constructive a erorilor anterioare a partidului, Dubcek insista că munca în folosul prezentului trebuia să predomine. Deşi partidul era nevoit de acum să îşi „câştige” prerogativele politice – şi să cedeze

astfel în faţa tendinţelor „mic-burgheze” ale societăţii, aflate în plin avânt – societatea nu putea totuşi să îl tragă la răspundere în caz că ar fi eşuat. Dar o astfel de perspectivă, lipsită de fezabilitate „«în condiţiile prezente»”, putea fi luată în calcul într-un viitor mai mult sau mai puţin îndepărtat. Totuşi, pluralismul politic ieşea din discuţie: ca stat socialist, Cehoslovacia ar fi abolit clasele sociale care să articuleze expresii politice proprii sub forma unor partide concurente; în plus, genul acesta de sistem politic se regăsea în societăţile capitaliste şi reflecta, pentru ideologii oficiali, profundele contradicţii interne care le subminau.

În continuare, Dubcek nu ezita să afirme că „«profitul este motorul progresului social»”, exact ca în cazul mult hulitului capitalism, şi să ceară restructurarea economiei şi societăţii pe baze „«meritocratice»”, nu „«mediocratice»”, cum se întâmplase până acum. O astfel de abordare ar fi cauzat însă nemulţumiri profesionale şi dinamici sociale cu mult peste puterea de a le ţine în frâu a partidului. Reformele economice nu ar fi creat decât un „nou proletariat” ostil regimului. Pentru J.H. Huizinga, „membrii săi ar fi provenit din trei grupuri diferite: muncitorii necalificaţi văzând creşterea salariilor celor calificaţi; muncitori pierzându-şi slujba pe măsură ce fabricile neeconomice se închideau sau eliminau munca redundantă pentru a deveni mai eficiente; şi în

final toţi acei membri ai «noii clase» (teoretizate de Milován Djilas. n.m.) înlocuiţi de noua meritocratic”. Odată ce reformele şi libertatea de opinie ar fi devenit literă de lege, nemulţumiţii care îşi vedeau poziţiile ameninţate şi nemulţumiţii cărora li se părea că nu avansează suficient de repede ar fi condus la apariţia unei instabilităţi structurale pe care regimul nu ar fi putut surmonta-o decât prin două mijloace: fie reîntoarcerea la leninismul post-revoluţionar, riscantă şi cu şanse incerte de reuşită, fie „continuând procesul democratizării” care ar fi condus, mai devreme sau mai târziu, la abolirea monopartidismului şi conturarea unei democraţii „burgheze” (vezi Huizinga: 1969,44 – 50).

Pe de altă parte însă, meritele lui Dubcek sunt incontestabile. Iniţiativele sale extrem de inovatoare pentru un lider comunist au avut o anvergură foarte mare şi s-au constituit într-un simbol pentru disidenţa ulterioară cehoslovacă. Un simbol al puterii îndreptat împotriva puterii. Cu alte cuvinte, societatea şi intelectualii au observat că pot obţine nesperat de multe concesii din partea unui lider reformist şi, de atunci încolo, nu au ezitat să le ceară. Dubcek nu a fost preţuit în sine, ci pentru liberalizările pe care cehoslovacii simţeau că i le pot „smulge”, mult mai profunde decât cele oferite de către acesta şi echipa sa. La nivel ideologic, ceea ce Dubcek a încercat să pună în practică poate fi numit

leninism post-bolşevic avant la lettre. Leninismul post-bolşevic a fost ultima fază a leninismului sovietic – pe care o voi analiza în detaliu în ultimul capitol al lucrării – a cărui principal protagonist, Mihail Gorbaciov, a gândit şi acţionat în mare măsură similar cu Dubcek, deşi a fost, până la un anumit punct, mult mai stăpân pe reformarea comunismului sovietic decât a fost Dubcek pe reformarea celui cehoslovac. Principala caracteristică a leninismului post-bolşevic rezidă în abandonarea imaginii de „fortăreaţă" impenetrabilă ideologic a partidului, aşa cum o numeşte Jowitt, şi, la fel, renunţarea la centralismul democratic. Partidul trebuie să îşi asume greşelile trecute şi prezente, la fel şi criticile din şi din afara partidului, pentru a putea deveni cu adevărat forţa conducătoare a societăţii. Leninismul post-bolşevic încearcă o recuperare a leninismului cu mijloace şi în spirit „burghez", am putea spune, asta după ce leninismul sistemic adoptase deja atitudini şi idei „mic-burgheze". Nu degeaba Molotov, care mai era în viaţă la începutul perioadei Gorbaciov, cataloghează noua orientare drept „deviaţie buharinistă", (adică şi mai de dreapta decât „deviaţionismul" lui Brejnev), iar pe Dubcek şi Gorbaciov îi încadrează în aceeaşi categorie a „deviaţioniştilor de dreapta", numindu-i cu cinism „culaci care au scăpat" (Chuev: 1993,329 – 420).

Am văzut cauzele politice, derivate din

metamorfoze ideologice, care au convins Uniunea Sovietică să intervină în Cehoslovacia. Regimul leninist de aici se afla în cădere liberă, antrenând astfel nefasta posibilitate a apariţiei unui regim democratic „burghez”, cu implicaţii subversive enorme pentru întreg „lagărul socialist”. Începând cu ianuarie 1968, data instaurării regimului Dubcek, statele comuniste îngrijorate de direcţia în care evolua Cehoslovacia, au organizat o serie de întâlniri în care era discutată „situaţia internaţională” şi organizarea unei noi conferinţe a „partidelor comuniste şi muncitoreşti”, pentru a reafirma forţa şi prestigiul Uniunii Sovietice, ambele serios afectate de conflictul sino-sovietic. Au vut loc întâlniri preliminare la Budapesta, o convocare a Comitetului Politic Consultativ al OTV la Sofia, o nouă întâlnire la Dresda. După cum urmează să vedem, delegaţia PCR a părăsit demonstrativ „consfătuirea pregătitoare” a noii conferinţe internaţionale a partidelor comuniste, ţinută la Budapesta, şi nu a mai fost invitată la celelalte (Retegan: 1998; Cioroianu: 2005 a). În paralel, noua conducere cehoslovacă s-a întâlnit cu reprezentanţi ai Uniunii Sovietice şi ai altor state frăţeşti, încercând să le atenueze temerile şi să îi convingă de fidelitatea sa faţă de cauza marxism-leninismului. Situaţia se precipita însă pe măsură ce PCC reuşea tot mai greu să ţină sub control procesul reformelor şi cererile tot mai îndrăzneţe ale societăţii. Au loc două ultime

întâlniri, la sfârşitul lui iulie şi începutul lui august, în care liderii cehoslovaci sunt somaţi cu fermitate să lupte eficient împotriva „contrarevoluţiei” care le ameninţă ţara şi să recâştige puterea decizională pe care, în optică sovietică, o pierdeau cu repeziciune. Dubcek şi echipa sa vor consimţi, cerând însă timp. La Čiema nad Tisou şi Bratislava, Brejnev s-a convins probabil că Dubcek este depăşit de situaţie şi că este necesară o intervenţie în forţă pentru a restaura comunismul în Cehslovacia (vezi Retegan: 1998,179). În comunicatul adoptat la Bratisiva se specifica clar că „imperialismul” complică şi agravează „situaţia internaţională”, iar statele „frăţeşti”, pentru a îi face faţă, „îşi reafirmă din nou hotărârea de a-şi pune de acord şi de a-şi coordona acţiunile pe arena internaţională” (.*Declaraţia partidelor comuniste*... 1998,84).

Ultima convorbire telefonică dintre Brejnev şi Dubcek de dinaintea invaziei a avut loc în ziua de 13 august. Transpare foarte clar acum nemulţumirea profundă a primului şi dezorientarea ultimului, în ciuda faptului că se tutuiau. Brejnev va demara convorbirea într-o notă cinică: „«Nu te reţin prea mult cu acest telefon?»”. Apoi va continua ameninţător:

Mă adresez din nou ţie pentru a-ţi exprima neliniştea mea pentru faptul că mijloacele de propagandă în masă nu numai că explică incorect

consultările de la Čiema nad Tisou şi Bratislava, dar îndreaptă atacuri asupra forţelor sănătoase, propagă antisovietismul şi idei antisocialiste. De altminteri, nu e vorba de fapte izolate, ci de o campanie organizată şi, judecând după conţinutul materialelor, aceste organe de presă intervin ca un megafon al forţelor de dreapta, antisocialiste. În Biroul nostru Politic a avut loc un schimb de opinii şi am ajuns în unanimitate la concluzia că există toate motivele pentru a considera că situaţia care s-a creat este o violare a acordului realizat la Čiema. Am în vedere acordul pe care l-am încheiat împreună, între patru ochi; […] am în vedere acordul dintre Biroul nostru Politic şi conducerea partidului vostru.

Dubcek încearcă să nu îşi trădeze neliniştea şi îi aduce la cunoştinţă liderului sovietic faptul că se iau măsuri în privinţa eliminării din mass-media a atacurilor împotriva Uniunii Sovietice, dar că acestea au nevoie de timp pentru a îşi demonstra eficienţa. În plus, Dubcek îl înştiinţează pe Brejnev că a avut loc „o consfătuire cu lucrătorii din presă”, unde jurnaliştii antisovietici ar fi fost admonestaţi. Brejnev este însă de neclintit:

Saşa, problema nu constă doar în faptul că a avut loc o consfătuire cu lucrătorii din presă. Nu ne-am înţeles asupra unei consfătuiri. Ne-am înţeles ca toate mijloacele de propagandă în masă – presa, radio, televiziunea – vor fi puse sub controlul Comitetului Central al PCC şi al

guvernului, că după Bratislava vor lua sfârşit toate manifestările antisovietice şi antisocialiste. Din partea noastră, în Uniunea Sovietică ne ţinem strict de acord şi nu intrăm în nicio polemică. În ceea ce priveşte organele cehoslovace de informare în masă, continuă, fără piedici, atacul împotriva PCUS şi a Uniunii Sovietice; s-a ajuns până acolo încât ele atacă pe conducătorii partidului nostru. Suntem numiţi stalinişti şi aşa mai departe. Vreau să te întreb: ce trebuie să înţeleg? […] O să-ţi spun eu adevărul. Cred că până acum nu vedem în activitatea conducerii Comitetului Central că ar păşi la îndeplinirea angajamentelor în acest domeniu. Ţi-o spun deschis, Saşa, că amânările în îndeplinirea angajamentelor nu reprezintă altceva decât *trădare* şi, în fapt, sabotarea soluţiilor adoptate în comun. O astfel de atitudine faţă de angajamentele luate creează *o nouă situaţie* şi obligă la o *altă evaluare a declaraţiilor voastre*. Este de aceea necesar să se adopte *noi soluţii autonome care să poată apăra PCC ca şi cauza socialismului în Cehoslovacia* (subl.m.).

Liderul PCC repetă argumentele precedente, insistând din nou asupra timpului insuficient. Brejnev îl atenţionează: „Voi înşivă aţi acceptat sarcina de a restabili odinea în mijloacele de informare în masă. Dacă aţi promis, atunci trebuie să şi realizaţi”. Afirmând că înţelege complexitatea şi gravitatea problemelor cu care se ocupă

conducerea PCC, liderul sovietic nu cedează însă la capitolul urgenţei cu care trebuia începută măcar rezolvarea lor. O altă insatisfacţie a lui Brejnev este legată de problema „cadrelor”, adică de aducerea în posturi cheie a unor membri ai PCC fideli Moscovei. Cum Dubcek tergiversa problema, Brejnev va ajunge la concluzia că acesta şi echipa sa au pierdut controlul asupra situaţiei: „conducerea voastră nu conduce nimic […] De aici decurge faptul că dialogul nostru nu a fost serios”. Pentru a face faţă greutăţilor prezente, îi sugera liderul sovietic tot mai demoralizatului Dubcek, trebuie să „iei tu însuţi în mâinile tale această luptă”. Liderul cehoslovac va ceda în cele din urmă, afirmând că „Forţele mele s-au epuizat” şi că în scurt timp va fi aleasă o nouă conducere, deoarece el doreşte să se retragă. Brejnev insistă însă că „e nevoie de luat hotărâri şi de menţinut obligaţiile asumate” („Dragă Saşa…”: 1998,14 – 16). Soarta reformismului în Cehoslovacia era de acum pecetluită.

Invazia a avut loc, după cum se ştie, în noaptea dinspre 20 spre 21 august. Manevre militare la graniţele Cehoslovaciei se desfăşuraseră deja de ceva timp. Populaţia a fost sfătuită mediatic să nu opună rezistenţă (Stenograma discuţiilor… în Pătroiu: 1998,90). Soldaţilor care au participat la ocuparea Pragăi li s-a spus că urmează să lupte împotriva RFG. Un raport al unui căpitan român care intrase în

contact cu anumiţi colonei cehoslovaci consemna că „numai de la comandant de divizie în sus s-a cunoscut ce misiune urmează să îndeplinească trupele celor cinci ţări”. Mai mult, la aproximativ o săptămână după consumarea invaziei, „trupele şi-au dat seama de realitate” şi „au trebuit să fie înlocuite, deoarece au fost în stare să-şi părăsească unităţile” (*Notă de convorbiri*… în Pătroiu: 1998,141 – 145). Chiar dacă probabil nu toţi soldaţii au fost atât de revoltaţi la aflarea veştii că nu invadaseră Germania occidentală, ci Cehoslovacia „frăţească”, cert este că aceştia au fost manipulaţi cu cinism să ducă la bun sfârşit o sarcină asupra căreia ar fi avut îndoieli dacă i-ar fi cunoscut adevărata finalitate.

Pentru Brejnev, manevra militară fusese neapărat necesară. Elaborând doctrina care avea să îi poarte numele, liderul sovietic afirma că statele socialiste îşi respectă reciproc suveranitatea şi independenţa. Pe de altă parte însă, afirmarea şi apărarea suveranităţii statelor care au luat drumul construcţiei socialiste au o semnificaţie specială pentru noi comuniştii. Forţele imperialismului şi reacţiunii caută să priveze poporul prima dată întruna, apoi în altă ţară socialistă de dreptul suveran pe care l-au câştigat de a asigura prosperitatea pentru ţara lor şi bunăstarea şi fericirea pentru masele largi muncitoreşti prin construirea unei societăţi libere de orice opresiune şi exploatare. Şi când

încălcarea acestui drept primeşte o respingere comună din partea lagărului socialist, propagandiştii burghezi fac caz de «apărarea suveranităţii» şi de „nonintervenţie”. E clar că acesta este pură înşelăciune şi demagogie din partea lor. În realitate aceste guri-sparte au în vedere nu păstrarea suveranităţii socialiste, ci distrugerea ei (Brezhnev în Stokes: 1991,133).

De fapt, succesorul lui Hruşciov ne oferă, într-un articol scris în 1977 pentru aniversarea revoluţiei bolşevice, viziunea sa condensată asupra relaţiilor dintre statele socialiste, a mişcării comuniste internaţionale şi a posibilităţii extinderii comunismului în lume. Iese în prim plan rolul central al Uniunii Sovietice în toate cele trei cazuri. Accentul este pus însă pe factorul politic, iar referinţele la ideologie sunt cvasi-absente, chiar dacă discursul este ambalat într-o formă fără doar şi poate leninistă; se confirmă astfel rolul Moscovei de putere care accepta statu-quo-ul, fără a căuta să îl depăşească în vederea înfăptuirii revoluţiei globale

— Şi implicit comoditatea ideologică a leninismului sistemic, prins de acum în capcana confortabilităţii „mic-burgheze”.

Fiecare dintre ţările care au păşit pe calea socialistă a soluţionat într-un anumit sens, în felul său propriu, original, problemele organizării de stat socialiste, ale dezvoltării industriei socialiste, cooperativizării ţărănimii, reeducării ideologice a

maselor populare.

Trecerea la socialism a altor popoare şi ţări cu diferite niveluri de dezvoltare şi tradiţii naţionale va genera, fără îndoială, o şi mai mare diversitate de forme concrete ale construcţiei socialiste. Este ceva absolut firesc.

După cum confirmă însă viaţa, se menţin şi îşi păstrează forţa trăsăturile fundamentale generale inalienabile ale revoluţiei socialiste şi construcţiei socialiste. Experienţa cumulată a dezvoltării socialismului mondial convinge, în speţă, de următoarele:

Problema de bază a revoluţiei rămâne în continuare problema puterii. Sau puterea clasei muncitoare, care acţionează în alianţă cu întregul popor muncitor, sau puterea burgheziei. O a treia posibilitate nu există.

Trecerea la socialism este posibilă numai dacă clasa muncitoare şi aliaţii ei folosesc puterea politică reală, pe care au cucerit-o, în scopul lichidării dominaţiei economico-sociale a exploatatorilor capitalişti şi de altă natură.

Victoria socialismului este posibilă dacă clasa muncitoare şi avangarda ei – comuniştii, vor şti să însufleţească, să unească strâns masele de oameni ai muncii în lupta pentru construirea noii societăţi, pentru restructurarea pe principii socialiste a economiei naţionale şi a tuturor relaţiilor sociale.

Socialismul se poate afirma numai în cazul în care puterea celor ce muncesc va reuşi să apere

revoluţia de orice atacuri ale duşmanului de clasă (inevitabile atât pe plan intern, cât şi, mai curând, din afară.

Acestea sunt numai unele din învăţămintele dezvoltării contemporane a socialismului. Ele reafirmă măreaţa însemnătate internaţională a Revoluţiei din Octombrie, în pofida condiţiilor originale în care s-a produs. Ele reconfirmă profunda dreptate pe care o avea V.I. Lenin când spunea «Exemplul rus arată *tuturor* ţărilor câte ceva – absolut esenţial – din viitorul lor inevitabil şi apropiat». Socialismul mondial are însă şi o altă experienţă, ce vine să confirme că abaterea de la linia marxist-leninistă, îndepărtarea de la internaţionalismul proletar conduc în mod inevitabil la insuccese şi încercări grele pentru popor (subl în orig.)" (Brejnev: 1978,177 – 178).

Revenind la Cehoslovacia anului 1968, mai exact la o săptămână după invazie, Dubcek, după consultări prealabile cu liderii sovietici, va face o declaraţie oficială în care va apela la „normalizarea" situaţiei în baza responsabilităţii de care cetăţenii cehoslovaci ar fi trebuit să dea dovadă în acele împrejurări. Trupele „celor cinci puteri" urmau să fie retrase dar, pentru aceasta, Dubcek cerea populaţiei ajutor pentru a face faţă cu succes „tuturor provocărilor elementelor care au interes să agraveze şi mai mult situaţia, care este deja destul de încordată". În acel moment, „patimile" trebuiau lăsate deoparte în favoarea

unei abordări raţionale a procesului de „normalizare”. „Vă rog, nu admiteţi provocări”, încheia Dubcek implorator. „Nu admiteţi pătrunderea panicii în rândurile noastre. Nu ne rămâne nimic în aceste clipe grele decât să ne încordăm toate forţele, toată inteligenţa pentru a face faţă muncii viitoare” (*J*) *iscursul integral*...”, în Pătroiu: 1998,123 – 128).

La câteva zile după ce, sub egida OTV, tancurile Uniunii Sovietice, Poloniei, Bulgariei, Ungariei şi RDG ocupau Praga, PCC a ţinut, „într-o fabrică industrială sub protecţia muncitorilor şi miliţiei populare”, cel de-al XIV-lea congres al său. Noul Comitet Central ales cu această ocazie era mult mai „liberal” decât precedentul. Situaţia părea că se află sub control, nedându-se astfel niciun motiv sovieticilor pentru a interveni discreţionar în vederea schimbării conducerii partidului. Dar problemele reformiştilor erau de abia la început. Gustav Husak, politician cu convingeri post-revoluţionar leniniste, va fi ales în scurt timp secretar general al Partidului Comunist Slovac (în cadrul federaţiei cehoslovace, fiecare stat avea un partid comunist propriu). Mai mult, la sfârşitul lunii august, Congresul XIV la PCC a fost anulat, iar inamicii reformismului marca Dubcek au mai făcut un pas înainte, chiar dacă acesta îşi păstrase deocamdată funcţia (Provazník: 1969,2 – 7).

Înverşunaţi în prealabil de prezenţa trupelor

străine pe teritoriul cehoslovac[13], şi acum de reîntoarcerea „dogmatismului”, politic dar şi mediatic (Moscova finanţa şi înfiinţa din plin publicaţii prosovietice), studenţii au declanşat proteste de anvergură, pe care Dubcek le-a clasificat „«iresponsabile şi aventuriste»”, chiar dacă studenţii s-au manifestat „disciplinat” şi nu au intenţionat „decât să îşi exprime sprijinul pentru conducerea partidului împotriva opoziţiei staliniste”. În continuare, tensiunile sociale s-au reaprins atunci când Jan Palach, „un un tânăr student ceh” (Provaznik: 1969,7 – 14), a decis să protesteze împotriva reintrării ţării pe făgaşul leninismului dându-şi foc într-un loc public din Praga.

Între timp, regimul Dubcek se menţinea tot mai greu la putere. Încercând să facă un compromis cu cerinţele sovietice şi cu forţele interne antireformiste, acesta nu dorea nici să abandoneze „Programul de Acţiune” demarat în ianuarie 1968, atunci când ajunsese la putere. Problema era că atât societatea, cât şi antireformiştii externi şi interni se considerau înşelaţi în aşteptările lor. Moscova căuta un pretext pentru a îl debarca pe Dubcek. L-a găsit în

13 în octombrie 1968, Dubcek, printr-un tratat încheiat cu Moscova, „a legalizat staţionarea unui număr nespecificat de trupe sovietice pe teritoriul cehoslovac pentru o perioadă nedefinită de timp”. Acestea nu ar fi violat suveranitatea Cehoslovaciei, ci ar fî avut rolul de a o proteja de „revanşismul” vest-german (Remington: 1971. 110-111).

primăvara anului următor, când victoria echipei de hochei cehoslovace împotriva celei sovietice a antrenat noi mişcări de masă, de data aceasta de bucurie. Era vorba de o revanşă simbolică împotriva ocupantului. Moscovei nu i-a scăpat semnificaţia gestului, pe care l-a condamnat în termeni duri, acuzând conducerea de la Praga că nu este capabilă de a reglementa situaţia politică internă şi de a stopa manifestările „nesănătoase", „periculoase" şi nu în ultimul rând „antisovietice". Dubcek a început să cedeze. La scurt timp, au fost reabilitaţi „foşti reprezentanţi ai partidului pe care media cehoslovacă i-a acuzat că au susţinut intervenţia sovietică din august 1968". Printre aceştia se număra şi Vasil Bilak, membru al PCC care s-a evidenţiat cel mai puternic în acest sens. Imediat după aceasta, Dubcek şi-a dat seama că nu mai are rost să continue şi, într-o şedinţă a Comitetului Central, a cerut să fie eliberat din funcţia de secretar-general al partidului, propunând ca Gustav Husak să îl înlocuiască (Provaznik: 1969,7 – 14). Cehoslovacia redevenise un membru de încredere al „lagărului socialist".

Dintre toate statele care au participat cu efective militare la invazie, RDG a fost de departe cea mai îngrijorată de transformările petrecute în Cehoslovacia (Golan: 1973,222 – 223). O reacţie justificabilă, ţinând cont de precaritatea construcţiei politice est-germane, total dependentă de centrul moscovit. La rândul ei, RSR

a acordat o atenţie deosebită evoluţiei regimului Dubcek, dar din cu totul alte motive.

6.5. August 1968 sau zenitul comunismului românesc. Momentul simbolic al naşterii leninismului romantic

Aşa cum am constatat, liderul reformist al Cehoslovaciei anului 1968 nu şi-a propus distrugerea regimului, ci eficientizarea lui, în primul rând printr-o asumare critică a plusurilor, dar mai ales a minusurilor acestuia. De asemenea, în politica externă, Dubcek nu şi-a propus nici pe de parte o orientare antisovietică, nici măcar neutră (care ar fi însemnat oricum acelaşi lucru pentru Moscova); dimpotrivă, la acest capitol, liderul de la Praga s-a străduit să infirme temerile indirecte sovietice şi est-germane cum că „va porni pe «calea românească»”. Tocmai din acest motiv Dubcek a evitat să se răspundă curtoaziilor lui Ceauşescu şi invitaţiilor sale de a stabili o întâlnire până în iulie 1968, când PCC va primi scrisoarea semnată de partidele comuniste ale viitoarelor state invadatoare, amintită în rândurile de mai sus. Ceauşescu însă, speculând conjunctura favorabilă internaţională pentru RSR, a susţinut încă de la început reformismul lui Dubcek, în ciuda atitudinii acestuia. De abia când „Cehoslovacia s-a trezit într-o izolare internaţională perfectă” a devenit Dubcek atent la avansurile politice ale omologului său român. Era însă prea târziu. „Şi astfel, în timp ce

Cehoslovacia ocupată a devenit din nou unul dintre sateliţii sovietici neinteresanţi, România şi-a câştigat prin poziţia sa fermă un prestigiu internaţional considerabil…” (Hoppe în Rusan: 2001,738 – 739).

Florin Constantiniu s-a referit la „scena balconului” din 21 august 1968 ca fiind apogeul carierei politice a lui Ceauşescu, „his finest hour” (Constantiniu:

2002,478 – 483). Avea dreptate. Adresându-se mulţimii convocate special pentru a urmări discursurile oficialilor comunişti, iar cu timpul numai pe cele ale secretarului general, Ceauşescu a galvanizat un entuziasm general şi autentic, depăşind cu mult regizările propagandistice obişnuite. Considerând stoparea militară a reformismului cehoslovac prin intermediul OTV drept „o mare greşeală şi o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume”, inadmisibilă din punct de vedere al relaţiilor care ar trebui să se desfăşoare între statele „frăţeşti” – liderul PCR s-a transformat subit dintr-un lider comunist într-un autentic lider naţional. În continuare, acesta a insistat asupra necesităţii reconstituirii „gărzilor patriotice” (unităţi populare paramilitare care vor fi analizate în secţiunea următoare a capitolului), deoarece, pornind de la pericolul „contrarevoluţionar” cehoslovac, „se vor găsi poate mâine unii care să spună că şi aci, în această adunare, se manifestă

tendinţe contrarevoluţionare. Răspundem tuturor: întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre. Uitaţi-vă, aci e întregul nostru Comitet Central, Consiliul de Stat, guvernul. Cu toţii suntem hotărâţi să servim cu credinţă poporul în construcţia socialismului, în apărarea cuceririlor revoluţionare, a independenţei sale". La final, acesta făcea apel la „cetăţenii patriei noastre" pentru a da „dovadă de unitate deplină" şi, nu în ultimul rând, de „calm şi fermitate" (Ceauşescu: 1969,415 – 418).

Regăsim în acest discurs teme romantice clasice: unitatea organică a naţiunii (între partid şi popor), eroismul pe care liderul îl proiectează asupra sa (implicit) şi asupra maselor (explicit), idealul mobilizator al sentimentului naţional, instrumentat în sens leninist, dorinţa de autodepăşire politică. Ceauşescu devine acum „eroul naţiunii", o imagine pe care va avea grijă să o păstreze şi să o amplifice mai ales pe măsură ce îşi pierdea consistenţa (vezi Du Bois: 2007,146 – 155). Detaliile acestui proces vor fi discutate în capitolul următor. Până atunci, să menţionăm doar că Ceauşescu s-a bucurat în acea zi din august 1968 de cea mai mare popularitate din întreaga sa carieră politică. Nu numai categorii sociale mai puţin educate, ca muncitorii sau ţăranii, i-au sprijinit discursul naţional-leninist; dimpotrivă, numeroşi intelectuali au fost convinşi de patriotismul şi de buna sa credinţă, înscriindu-se

ulterior voluntar în partid. S-au primit de asemenea numeroase scrisori de susţinere a PCR în faţa prezumtivei ameninţări sovietice. Entuziaste ca ton, unele dintre ele îl transformau pe Ceauşescu în „salvatorul naţiunii”, aflat în continuitate directă cu Vlad Ţepeş, Mihai Viteazul sau Ştefan cel Mare (Betea: 2009; Grigorov: 2005,91). Naţionalismul „de sus” se împletea astfel cu naţionalismul „de jos”. Boris Buzilă, jurnalist în acea perioadă la *România liberă*, redă fidel în memoriile sale atmosfera discursului:

În liniştea înmărmurită a pieţei, cuvintele de ordine răsună hotărât, viguros, bărbăteşte, demn. Uneori ele sunt aprobate de mulţime, fără agitatori, cu un ecou pornit din zeci de mii de piepturi: „Aşa e!”. Se aplaudă cu mâinile deasupra capului, se ovaţionează tumultuos, ochii multora sunt plini de lacrimi, alţii se îmbrăţişează şi se sărută. Precum doi colegi de la *Scânteia*, George Radu Chirovici şi Paul Anghel, care se strâng în braţe unul pe altul, se sărută. Se strigă mereu „Ceauşescu şi poporul”. Încercăm, eu şi Atanasiu, să culegem impresii de la participanţi, el mereu cu casetofonul, eu cu carnetul. Suntem înconjuraţi îndată de o mulţime de doritori să ne dea declaraţii, bucureşteni şi provinciali, tineri şi vârstnici. Toţi aprobă şi îşi exprimă adeziunea la poziţia oficială a ţării faţă de evenimentele din Cehoslovacia” (Buzilă: 1999.49: subl. în orig.).

A fost discursul lui Ceauşescu din 21 august

1968 unul convenit în prealabil cu ceilalţi membri ai Prezidiului Permanent, sau, dimpotrivă, a fost spontan? Mărturiile în acest sens sunt contradictorii. Paul Niculescu-Mizil (2003,73 – 87), care făcea parte la acea dată din conducerea restrânsă a partidului, susţine că decizia de a condamna în termeni categorici invazia Pragăi a fost luată cu o noapte înainte. În cazul în care Moscova ar fi decis să o transforme într-o a doua Cehoslovacie, variantă care Mizil susţine că ar fi fost luată în calcul, RSR ar fi rezistat armat. Pe de altă parte însă, există şi variante ca cea a lui Alexandru Bârlădeanu, care contestă existenţa unui plan pentru respingerea unei prezumtive invazii sovietice. Tuşele anti-sovietice din discursul liderului român ar fi fost deci spontane: „la adunarea populară, l-a luat gura dinainte pe Ceauşescu. S-a înflăcărat şi s-a montat singur”. Bârlădeanu continuă: „Nu era momentul ca după ce ieşi în faţa tigrului să-l tragi şi de coadă”. Genul acesta de ieşiri ar fi fost frecvente în primii ani de conducere ai lui Ceauşescu, şi existau chiar şi antecedente în acest sens. Bârlădeanu îşi aminteşte cum, într-o vizită la Moscova efectuată înainte de 1965, Ceauşescu a ţinut o cuvântare, cu aprobarea lui Dej, la o uzină pe care delegaţia română o vizita. „Şi acolo l-a luat gura pe dinainte. N-a spus nimic grav, dar s-a înflăcărat copilăreşte, nu s-a putut stăpâni” (Betea: 1997,191). Putem ajunge deci la concluzia că direcţiile majore ale

discursului au fost convenite în prealabil, dar Ceauşescu le-a mai adăugat o notă personală tradusă în forma unei exaltări romantice.

România a urmărit cu interes schimbările petrecute în interiorul sistemului cehoslovac. După ce a părăsit însă demonstrativ întâlnirea partidelor comuniste de la Budapesta, în care se dezbăteau liniile majore pe care le-ar fi urmat noua conferinţă a comunismului internaţional datorită unui atac direct asupra politicii sale externe, conducerea RSR a fost exclusă de la întrunirea Comitetului Politic Consultativ al OTV pe care tocmai Ceauşescu îl solicitase pentru a se edifica asupra intenţiilor sovietice în privinţa Cehoslovaciei. Ulterior, reprezentanţii PCR nu au avut acces nici la celelalte întruniri care au premers invaziei. Cu siguranţă, Ceauşescu a fost îngrijorat (vezi Retegan: 1998; Cătănuş: 2005,66), dar probabil nu chiar atât de îngrijorat pe cât ni-l prezintă fostul şef al spionajului românesc, Ion Mihai Pacepa, care susţine că, la aflarea veştii despre invazie în noaptea de 20 august, secretarul general al PCR ar fi devenit incoerent din cauza fricii paralizante care îl cuprinsese, şoptind bâlbâit „Acu-i r-rândul m-meu” (Pacepa: 1993,290 – 291).

Ceauşescu, la fel ca şi Tito, a vizitat demonstrativ Praga cu puţin timp înaintea invaziei. Ambii şi-au declarat sprijinul pentru reformele lui Dubcek, argumentând că PCC nu

este în pericolul de a pierde controlul asupra situaţiei. De fapt, *Scânteia* prezenta pe un ton optimist evoluţiile cehoslovace, încă din luna mai, insistând însă asupra impactului lor benefic asupra politicii externe a Pragăi (SR/România: 29 May 1968,1). RSR şi Cehoslovacia au semnat la 16 august şi un tratat de prietenie, fapt care cu siguranţă a fost de natură să irite Moscova (vezi Ceauşescu: 1969,391 – 395). Întrebat de un jurnalist cehoslovac de ce România nu a fost prezentă la unele întâlniri ale altor state comuniste organizate sub egida OTV, Ceauşescu a răspuns: „Cel mai bine ar fi să-i întrebaţi pe cei care au participat la aceste consfătuiri. Noi nu le considerăm consfătuiri ale organizaţiei Tratatului de la Varşovia, ci ale unor state care sunt membre ale acestei organizaţii" (Ceauşescu: 1969,399). Cu alte cuvinte, legitimitatea instituţională a întrunirior era făţiş contestată.

Cu siguranţă însă, liderul român nu era impresionat de programul reformist al echipei Dubcek, pe care nu avea nici cea mai mică intenţie să îl transpună în practică în RSR; interesul manifestat pentru procesul de reînnoire al economiei, politicii şi ideologiei cehoslovace avea ca obiect măsura în care putea fi legitimat împotriva ostilităţii directe a centrului moscovit. Ne putem convinge de acest lucru din criticile aduse de Ceauşescu libertăţii de expresie excesive din Cehoslovacia. „Iată, s-au apucat tovarăşii

cehoslovaci să scrie ce vor. Ce-au scris? Lucruri care le-au dăunat”. „Numai aparent le-a folosit, în schimb le-a dăunat (sic!)” (Pavelescu, Dumitru: 2007,159; Andrei: 2011,107 – 108). Rezumând, dacă noul model cehoslovac ar fi avut succes, aplombul disidenţei calculate a Bucureştiului s-ar fi intensificat de asemenea. Cu toate acestea, tocmai insuccesul cehoslovac în plan intern a contribuit direct la succesul românesc în plan extern.

La o zi după invazie, poziţia românească în raport cu Uniunea Sovietică devenise în mare măsură conciliantă. Tratând în continuare evenimentul drept o „greşeală”, conducerea de la Bucureşti, prin intermediul Marii Adunări Naţionale, evidenţia „relaţiile de prietenie tovărăşească” pe care le avea cu toate ţările „frăţeşti”, în special cu centrul moscovit. Pleda de asemenea pentru „promovarea fermă a principiilor internaţionaliste” în cadrul „lagărului socialist” şi pentru respectarea suveranităţii şi independenţei fiecărui popor care îl alcătuia. Raliindu-se la poziţiile sovietice, responsabilitatea „contrarevoluţiei” cehoslovace era pusă pe umerii „imperialismului”, aşa cum de altfel fuseseră înştiinţaţi conducătorii români printr-o scrisoare care le-a parvenit în noaptea dinspre 20 spre 21 august din partea ambasadei sovietice din Bucureşti (Betea: 2009 a, 103 – 110). Pe de altă parte, comunicatul oficial al Marii Adunări

specifica deosebit de clar că

Tratatul de la Varşovia a fost creat exclusiv ca instrument de apărare a ţărilor socialiste împotriva unei agresiuni din afară, a unui atac imperialist. Aceasta a fost, este şi va fi unica raţiune a existenţei sale. Sub niciun motiv, în niciun caz şi în nicio formă Organizaţia Tratatului de la Varşovia nu poate fi folosită sau invocată pentru acţiuni militare împotriva vreunei ţări socialiste.

Tratatul de la Varşovia poate fi conceput numai ca o organizaţie a unor state socialiste egale în drepturi. De aceea, orice act întreprins în numele Tratatului, orice acţiune militară înfăptuită sub egida sa trebuie să fie rezultatul consultărilor şi al hotărârii comune, unanime, a tuturor statelor membre, aşa cum prevede însuşi Tratatul.

Măsurile care contravin acestor norme nu pot angaja în niciun fel Tratatul de la

Varşovia ca organizaţie, toate statele membre ale acesteia" (Betea: 2009 a, 145).

Deşi a încercat să convoace o conferinţă internaţională a statelor comuniste pentru analiza situaţiei cehoslovace, dar să şi obţină o vizită la Moscova, Ceauşescu a eşuat în ambele cazuri. Brejnev a părut a nu avea nimic împotriva primei propuneri, dar a respins-o în termeni categorici pe a doua: „este evident că ţinerea acesteia necesită o altă atmosferă decât cea care a fost creată în

prezent datorită acţiunilor neprieteneşti ale conducerii P [artidului] C[omunist] [Român] faţă de Uniunea Sovietică şi alte ţări socialiste" (Betea: 2009 a, 251). Nici în primăvara anului următor liderul sovietic nu va da curs invitaţiei de a face o vizită oficială în RSR, propunând în schimb ca o delegaţie română să se deplaseze până la Moscova (Betea: 2009 a, 252 – 253). Subînţelesul locaţiei posibilei întâlniri era conştientizat de ambele părţi: dacă Brejnev ar fi venit la Bucureşti, ar fi legitimat pretenţiile de independenţă ale României; invers, dacă Ceauşescu s-ar fi deplasat la Moscova, şi-ar fi compromis imaginea disidentă de pe urma căreia începuse să aibă tot mai multe beneficii. Chestiunea a rămas suspendată până în 1976, când, datorită unui moment relativ favorabil în relaţiile româno-sovietice, Brejnev va face o vizită de prietenie în capitala RSR.

A fost România în pericol de a fi la rândul ei invadată în august 1968? Există foarte multe mărturii contradictorii în acest sens. Majoritatea aparţin unor foşti membri de prim rang ai regimului Ceauşescu, care susţin, ca Ion Stănescu, fost conducător al Securităţii, că „ţara" a trecut atunci printr-un „pericol de moarte" (Cosma, Stănescu: 1991,72). Însă şi câteva lucrări ştiinţifice nou apărute şi relativ bine documentate cad în aceeaşi capcană (Burakowski: 2011,115 – 125; Watts: 2011). Numai unitatea conducerii PCR şi fermitatea cu care s-a decis opunerea de

rezistenţă armată oricărui inamic extern ar fi descurajat o invazie dirijată de sovietici în România. În plus, ar fi existat un impresionant „consens naţional" între guvernaţi şi guvernanţi care de asemenea ar fi dat de gândit invadatorilor (Niculescu-Mizil: 2003,84 – 87). Deşi momentul august 1968 a antrenat poate cea mai autentică apropiere între regimul comunist şi societate, România nu s-a aflat realmente în pericol de a fi invadată. Sigur, utilizări demonstrative ale puterii militare sovietice nu au lipsit, în special la graniţa estică a ţării (Betea: 200 lb, 206), dar acestea au fost mult supradimensionate.

Bineînţeles, o anumită tensiune internaţională legată de acest subiect nu a lipsit. Chiar preşedintele american Lyndon Johnson acuza Moscova că „a recurs pe scară largă la puterea militară în Cehoslovacia" şi că sunt „zvonuri" că *„această acţiune s-ar putea repeta […] în altă parte a Europei Răsăritene"* Afirmând că „nu *putem şi că nu trebuie, în anul 1968, să ne întoarcem la o lume a agresiunii nestăpânite*", Johnson avertiza: *„siimeni să nu dezlănţuie câinii războiuluť* (Cătănuş în Niculescu-Mizil: 2008,308 – 317, subl. în orig.). Liderii de la Washington au convenit în cele din urmă să nu riposteze armat la invazia Cehoslovaciei, deşi Congresul a făcut presiuni pentru o atitudine oficială mult mai dură faţă de Uniunea Sovietică. Pe de altă parte însă, Moscova nu avea nici cea mai mică intenţie să

intervină militar în România, chiar dacă au existat temeri americane în acest sens. Manifestându-şi surprinderea faţă de gestul sovietic, de care fusese luat prin surprindere, secretarul de stat Dean Rusk l-a întrebat fără ocolişuri pe ambasadorul sovietic Anatoly Dobrânin: „«Va fi România următoarea?»”. Apoi a continuat: „«Asta ar fi prea mult, şi nu ne aşteptăm să putem controla opinia publică (în această eventualitate, n.m.)»”. Continuă Dobrânin: „La 28 august Rusk m-a convocat urgent să îmi spună că a auzit despre o mişcare neobişnuit de activă de trupe sovietice la graniţa cu România în ultimele douăzeci şi patru de ore. Existau deja speculaţii în Vest despre posibilitatea unei invazii sovietice în România, bazate în mare măsură pe refuzul ei de a lua parte la acţiunea comună cu alte state membre ale Tratatului de la Varşovia împotriva Cehoslovaciei. Într-adevăr, Moscova era foarte iritată de liderul României Nicolae Ceauşescu, şi trupe sovietice s-au angajat în acţiuni tactice demonstrative în apropierea graniţei româneşti. Dar Moscova nu se gândea cu adevărat să invadeze România, deoarece nu s-a îndoit niciodată de stabilitatea regimului comunist de acolo”. În acele zile, preşedintele american a avertizat din nou Uniunea Sovietică să nu se angajeze în acţiuni militare în România şi Berlinul de Vest, deoarece „consecinţele ar fi impredictibile” şi „dezastruoase pentru relaţiile

sovieto-americane şi pentru întreaga lume”. Ambasadorul sovietic a sfătuit Moscova să ofere un răspuns urgent declaraţiilor americane. Acesta a fost conciliant, permiţând astfel relaxarea tensiunii internaţionale care atinsese deja un punct critic (Dobrynin: 1995,181 – 183).

Per ansamblu, presiunile sovietice la adresa României nu au fost de natură „agresivă”; obiectivul lor a fost mult mai „limitat” şi, dimpotrivă, „defensiv”, urmărind să „prevină” o marjă de acţiune prea largă pentru disidenţa românească „în instabila situaţie creată de invazia R[epublicii] S[socialiste] C[ehoslovacia]” (SR/România: 6 November 1968,2 – 3). Mai ales că exemplul românesc putea fi contagios pentru alte state est-europene, iar Moscova căuta cu orice preţ să preîntâmpine o astfel de evoluţie (Paul: 1968,25). Pe de altă parte, după cum am putut constata, România era departe de a împărtăşi soarta Cehoslovaciei în acea fatidică vară. Desigur, în inerţia naţionalistă a leninismului romantic, unii protagonişti ai evenimentelor de atunci caută să demonstreze tocmai contrariul pentru a sublinia meritele şi curajul unui regim din care au făcut la rândul lor parte. Nu avem de-a face decât cu o manipulare tipic leninistă a adevărului, care persistă într-un grad destul de ridicat şi după 1989. August 1968 a creat, în viziunea lui Ceauşescu, relaţia organică dintre conducător şi naţiune, dându-i posibilitatea

primului să demareze punerea în aplicare a saltului calitativ înspre comunismul internaţional, proces în care s-ar fi amplificat permanent rolul

României „în conştiinţa lumii” (vezi „anchetele” apărute în acest sens în revista *Lumea*, în care erau coroborate citate şi aprecieri provenite de la diferite personalităţi – politice sau academice – internaţionale la adresa lui Ceauşescu şi a RSR: nr. 51,1974,4 – 7; nr. 2,1975,4 – 6; nr. 43,1974,4 – 8; nr. 42; 1974,6 – 8; nr. 45,1974,2 – 5). La nivel simbolic, leninismul romantic se născuse, deşi se afla încă într-o fază embrionară.

Aşa cum am menţionat, declaraţiile politice ale Bucureştiului au devenit mult mai împăciuitoare la câteva zile după invazie. O întâlnire a lui Ceauşescu cu ambasadorului sovietic Basov, derulată în 25 august, a pus capăt oricărei tuşe antisovietice din partea RSR (Brown: 1969 b, 35; vezi şi SR/România: 22 May 1968, 1 – 2). În scrisoarea transmisă de Basov lui Ceauşescu din partea conducerii sovietice cu această ocazie se putea citi: „Noi respingem în mod hotărât denaturarea poziţiei principiale a Uniunii Sovietice şi a altor ţări socialiste şi nu putem să trecem pe lângă gălăgia nesănătoasă care se face în România în legătură cu aceasta”. Acuzând indirect România că se aliază poziţiilor „contrarevoluţionare” occidentale, sovieticii îndemnau ca dezideratului ameliorării relaţiilor cu

Moscova, care fusese exprimat public cu câteva zile înainte în şedinţa Marii Adunări Naţionale – să îi fie conferită o dimensiune empirică. Ameninţarea voalată de la finalul scrisorii nu avea cum să treacă neobservată: „Noi am dori să ne exprimăm speranţa că, pentru a nu permite înrăutăţirea relaţiilor româno-sovietice, slăbirea prieteniei României socialiste cu celelalte ţări socialiste, ceea ce corespunde, de asemenea, şi intenţiilor noastre, din partea dumneavoastră vor fi trase concluziile care să corespundă în mod real situaţiei create şi acestora vor corespunde paşii întreprinşi în mod practic de dumneavoastră” (Betea: 2009 a, 219 – 223). Pe de altă parte, rezultatul discuţiilor purtate de conducerea română cu liderul iugoslav Tito au contribuit cu siguranţă la rândul lor la adoptarea acestei atitudini. Acuzându-i pe sovietici că „nu mai au niciun fel de raţiune şi judecată”, liderul PCR îi explica omologului său iugoslav cum invazia României ar alimenta copios propaganda „contrarevoluţionară” dar că rezistenţa armatei şi a „poporului” nu ar ezita să se manifeste. Înţelegând că „raportul de forţe nu e chiar egal”, Ceauşescu încerca să îl facă părtaş pe Tito la o eventuală rezistenţă armată împotriva Uniunii Sovietice. Acesta nu a intrat însă în joc, afirmând că trupele române se puteau refugia în Iugoslavia, dar acolo urmau să fie dezarmate. „Mă înţelegeţi ce am în vedere”, se justifică Tito, „ca URSS să nu

ne atace şi pe noi. Să nu le dăm pretexte". Emil Bodnăraş, însoţitorul lui Ceauşescu în vizita din Iugoslavia, va contraargumenta: „Cel mai probabil e că va trebui să luptăm împreună". Tito va răspunde însă evaziv, sugerând conducerii române că se află pe cont propriu. Exaltarea romantică a lui Ceauşescu întâmpina luciditatea rece a lui Tito. De fapt, acesta a fost şi sfatul dat de liderul iugoslav delegaţiei române: prudenţă, moderaţie, „luarea de poziţie pozitivă, ca ţară socialistă şi în ceea ce priveşte relaţiile pe care le doriţi cu celelalte ţări socialiste, în aşa fel încât nimeni să nu poată spune că aveţi o comportare negativă, care să creeze pretext pentru ceva" (Betea: 2009 a, 157 – 171). Nu în ultimul rând, conducerea de la Bucureşti se temea că Moscova ar putea utiliza situaţia minorităţii maghiare din Transilvania pentru a destabiliza situaţia politică internă a României. Vizitele „de lucru" făcute de Ceauşescu la finalul lunii august în ţinutul secuiesc par să confirme neliniştea liderilor români în acest sens (SR/România: 6 November 1968,5; Willem Bos în Rusan: 2001,812 – 813).

Dacă iniţial presa română preluase masiv informaţii din presa străină care condamnau vehement invadarea Cehoslovaciei, criticând la rândul ei acţiunea, această atitudine va dispărea la rândul ei, subit, datorită reorientării politice a PCR. Cristian Popişteanu, corespondent la Praga al revistei *Lumea*, scria în septembrie 1968 un

articol despre situaţia politică a Cehoslovaciei în care abordarea subiectului se făcea exclusiv din perspectiva „oficială”, sovietică. Erau citate şi comentate declaraţii ale lui Dubcek şi a altor politicieni cehoslovaci importanţi, toate axate pe punerea în aplicare a unui proces de „normalizare” care să canalizeze integral energiile politice şi sociale ale ţării. Autorul se solidariza indirect cu eforturile cehoslovace, dar orice referinţă critică la adresa invaziei era absentă (Popişteanu: 1969,6 – 7). Cu toate acestea, presa maghiară, sovietică sau poloneză au admonestat în diferite grade poziţia disidentă a RSR. Ungaria s-a evidenţiat la acest capitol, condamnând „pasiunile naţionaliste” ale conducerii române care ar fi provocat o „serioasă indignare printre popoarele statelor socialiste frăţeşti”. În perioada comunistă, şi nu numai, relaţiile românomaghiare vor fi permanent tensionate datorită minorităţii ungare din Transilvania şi a politicilor asimilaţioniste ale regimului Ceauşescu (acestea vor fi tratate detaliat mai jos); pe cale de consecinţă, vehemenţa jurnaliştilor maghiari devine inteligibilă dacă luăm în calcul acest aspect. *Scânteia* nu va riposta însă pe un ton caustic, mulţumindu-se doar să menţioneze că „presa unor ţări socialiste prezintă poziţia României într-o manieră distorsionată”. De asemenea, într-o declaraţie făcută la sfârşitul lunii august, premierul Ion Gheorghe Maurer susţinea

precaut că „noi construim socialismul în aşa fel încât nu se va putea spune niciodată că am deviat de la el” (SR/România: 6 September 1968, l-11; vezi şi SR/România: 6 November 1968,16 – 17; Johnson: 1970, l-20 sau Cătănuş: 2006,227 – 237).

În a doua jumătate a anului 1968, România şi-a conştientizat deci limitele geopolitice, dar numai după avertismente clare din partea Moscovei şi a Belgradului. Exaltarea romantică a politicii sale externe i-ar fi putut cauza mai multe neplăceri, dar o invazie militară coordonată de OTV nu se afla printre ele. Lecţia cehoslovacă l-a impulsionat însă pe Ceauşescu să caute noi forme de control şi de integrare a societăţii în planurile sale de construire a comunismului, în absenţa oricărei imixtiuni exterioare. Reconstituirea „gărzilor patriotice” şi avansarea doctrinei „războiului popular* reprezintă consecinţe directe ale regândiri politicii de securitate a RSR şi, totodată, noi paşi în direcţia devenirii ideologice a leninismului romantic.

6.6. „Gărzile patriotice” şi „războiul popular”. Securitatea naţională în viziunea leninismului romantic

„Am hotărât ca, începând de astăzi, să trecem la constituirea gărzilor patriotice înarmate, alcătuite din muncitori, ţărani şi intelectuali, apărătoare ale independenţei patriei noastre socialiste” – se angaja Ceauşescu în faţa mulţimii adunate la 21 august pentru a asculta poziţia

conducerii române în raport cu evenimentele din Cehoslovacia. „Dorim ca poporul nostru să-şi aibă unităţile sale înarmate pentru a-şi apăra cuceririle revoluţionare, pentru a-şi asigura munca paşnică, independenţa şi securitatea patriei socialiste” (Ceauşescu: 1969,416 – 417). Mai mult, peste două zile, cu ocazia unei defilări militare, „gărzile patriotice” au marşat ostentativ prin faţa ambasadei sovietice (Cătănuş: 2005,86). 520.000 de soldaţi, „inclusiv rezervele active”, şi „700.000 de membri ai gărzilor patriotice” puteau fi mobilizaţi până la sfârşitul lui 1968 sub conducerea PCR (Jones:

1981,83; Jacobini: 1987,84). Ceauşescu a dorit să transmită un mesaj clar Moscovei, şi anume că rămâne în continuare ferm pe poziţie; atitudinea sfidătoare a RSR va înceta însă câteva zile mai târziu, când, aşa cum vom vedea, ambasadorul sovietic va transmite un mesaj foarte clar impetuosului lider român din partea Biroului Politic al PCUS.

„Gărzile patriotice” nu fuseseră înfiinţate însă în 1968, ci aveau o istorie mult mai lungă. Încă înainte de 23 august 1944, aceste gărzi fuseseră constituite ca brigăzi de „şoc” prin intermediul cărora comuniştii ar fi pregătit „insurecţia armată” împotriva guvernului Antonescu. În realitate, „gărzile patriotice” reprezentau formaţiuni paramilitare care terorizau populaţia şi instituţiile statului pentru a crea confuzie şi

descurajare, ingrediente vitale în preluarea puterii de către PCR. Alcătuite „în cea mai mare parte din muncitorii cei mai înaintaţi şi cei mai hotărâţi în lupta împotriva fascismului, muncitori comunişti, utecişti şi fără partid”, gărzile, aflate în acea perioadă sub comandamentul lui Emil Bodnăraş, erau secondate de „grupuri de patrioţi cu misiuni locale, care prin sabotaje şi agitaţie trebuiau să creeze o derută generală în aparatul de stat fascist” {*Lecţii*…/. 1960,449 – 450). Grupurile de şoc au jucat, se pare, un rol considerabil în aducerea sub control a instituţiilor publice şi a populaţiei în general. Împreună cu armata, „care a întors armele împotriva ocupanţilor hitlerişti” şi „masele de muncitori şi ţărani”, gărzile „au creat acea forţă revoluţionară care a dat un caracter larg popular insurecţiei armate şi a asigurat condiţiile pentru a ajunge la izbândă” {*Lecţii*… 1960,466; Loghin, Petricean: 1974,28 – 53). Este vorba despre „izbânda” din 23 august; cu toate acestea, gărzile au avut o contribuţie notabilă şi la instaurarea regimului, prin menţinerea lor „în oraşe şi chiar în unele localităţi săteşti” ca forme de „control cetăţenesc împotriva speculanţilor, împotriva hoţilor şi a altor delincvenţi” (Loghin, Petricean: 1974,94 – 95; *în sprijinul activităţii*… 1986,20 – 21).

Putând fi înfiinţate şi desfiinţate după bunul plac al regimului, gărzile şi-au pierdut treptat utilitatea generală, pe măsură ce leninismul post-

revoluţionar înlocuia cu succes organizarea „burgheză” a societăţii româneşti. Au fost reactivate în 1956, cu ocazia revoluţiei maghiare, dar au intrat tot mai mult într-un con de umbră după retragerea trupelor sovietice, consumată doi ani mai târziu şi, în final, desfiinţate în 1962. În perioada conducerii dejiste, aceste grupări erau denumite oficial „formaţiuni de luptă ale poporului”. De abia în 1968, când, datorită insecurităţii lui Ceauşescu, au fost permanent repuse în funcţiune, au devenit „gărzi patriotice” (Loghin, Petricean: 1974). Noua denumire reflectă surplusul de naţionalism al noului regim. De asemenea, prin permanentizarea respectivelor gărzi putem înţelege, parţial, tendinţa integrativă a leninismului romantic în raport cu societatea, mut mai pronunţată decât cea a leninismului post-revoluţionar autonom.

Reconstituirea acestor formaţiuni a început imediat după discursul lui Ceauşescu din piaţa palatului. Beneficiind, cel puţin în acea fază, de o anumită aderenţă populară, bazată în primul rând pe teama unei iminente invazii sovietice, gărzile au atins cifre impresionante. Numai în judeţul Timiş (reorganizarea teritorial-administrativă avusese loc în februarie), însumau aproximativ 15.000 de membri, dispuşi după cum urmează: în Timişoara, Lugoj şi Jimbolia fuseseră create 79 de gărzi cu 4248 de membri, iar în comune (implicit şi sate) existau 169 de astfel de formaţiuni,

cuprinzând 10.599 de membri (Direcţia Judeţeană Timiş a Arhivelor Naţionale, fond Comitetul Judeţean PCR Timiş, Dosar 34.

1968, f. 10,17). Ne putem forma astfel o imagine de ansamblu despre numărul membrilor „gărzilor patriotice" existent la nivel naţional. Şi mai important, în acele momente, PCR putea conta, în cazul unei improbabile agresiuni externe, pe majoritatea membrilor acestora. Ceea ce nu se poate spune pentru anii '70 şi mai ales pentru anii '80, când regimul pierduse de mult entuziasmul popular în a cărui inerţie tardivă continua însă să se imagineze. Dar, pe de altă parte, aflăm dintr-un document confidenţial al Radio Europa Liberă, începuturile Gărzilor Patriotice au fost penibile (este vorba despre reînfiinţarea lor din 1968, n.m.). Au fost luaţi mai toţi cei care făcuseră serviciul militar sau care aveau un grad în armată în calitate de rezervist. Alegerea fiecărui „voluntar" în parte a fost aprobată de organizaţia de bază. Au început apoi primele şedinţe în cursul cărora s-a explicat din nou mânuirea puştii folosită încă în Primul Război Mondial. Aceste prime şedinţe prezentau un aspect jalnic, oamenii fiind speriaţi de cele petrecute în Cehoslovacia, fiind aproape convinşi că Ruşii vor intra şi în România iar ei nu vor fi decât o carne de tun inutilă. De altfel, instituţiile principale, cum era radioteleviziunea sau ministerele, erau păzite de trupe astfel că nu se vedea la ce ar servi gărzile

patriotice. Din primele momente, foarte multă lume s-a manifestat împotriva acestor gărzi. Numeroşi salariaţi s-au prezentat cu certificate medicale pentru a fi scutiţi. Alţii lipseau fără justificare de la aplicaţiile teoretice şi practice („Despre gărzile patriotice”:

28 septembrie 1971, 1 – 2).

Pe măsură ce leninismul romantic devenea tot mai izolat în plan intern şi extern, şi deci tot mai puţin capabil de a-şi finaliza proiectul comunist internaţional, rolul „gărzilor patriotice” ca formatoare de „conştiinţă socialistă” şi „patriotism revoluţionar” se amplifică (vezi *în sprijinul activităţii*.../. 1986,24 – 25). La fel şi romantismul specific acestui tip de leninism, în care sunt recognoscibile tuşele fasciste. Indiferent de organizaţiile din care fac parte, toţi cetăţenii aveau „obligaţia primordială” „de a fi gata oricând să apere cu abnegaţie, cu *preţul sângelui şi al vieţii*, cuceririle revoluţionare ale poporului, suveranitatea şi independenţa naţională (subl. m.)”. Îndemnurile mobilizante în stilul lui Nicolae Bălcescu sunt de asemenea prezente: „Pentru a fi vrednici de înaintaşii noştri, suntem datori să le împlinim visul de-a face ca patria să fie tot mai înfloritoare, de-a o ridica pe noi culmi de civilizaţie, astfel încât să strălucească pururea între ţările lumii” (*în sprijinul activităţii*.../. 1986,60 – 61).

Atât pe durata unui conflict armat, cât şi pe

timp de pace, „luptătorul” încadrat în „gărzile patriotice” trebuia să respecte în primul rând legislaţia în vigoare. Construită după tipare leniniste, aceasta ar fi constituit un indispensabil ghid de acţiune al combatantului. „*Socialismul nu se poate construi prin nesocotirea legilor, prin încălcarea lor, prin anarhie*/” declara răspicat Ceauşescu., *răceasta reprezintă o mentalitate şi un spirit burghez, mic-burghez, străin concepţiei revoluţionare, străin clasei muncitoare, care, prin esenţa ei, este clasă disciplinată, revoluţionară*!” (Ceauşescu apud. *În sprijinul activităţii*.../. 1986,109. subl. în orig.). De altfel, disciplina, alături de rezistenţă, era considerată cea mai importantă calitate a luptătorului; curajul şi „vitejia” sa trebuiau în permanenţă subsumate conducerii partidului, singura forţă îndrituită să construiască „socialismul” (*în sprijinul activităţii*.../. 1986,110 – 111). În continuare, membrii „gărzilor patriotice” aveau datoria de a apăra „vigilent” „cuceririle revoluţionare ale poporului”, în special în faţa inamicilor interni, a căror acţiuni erau întotdeauna sprijinite, material sau fie numai şi ideologic, de către inamici externi. Filiaţia leninismului romantic cu leninismul post-revoluţionar transpare cu claritate în acest punct. Astfel, deoarece „într-o formă sau alta, persistă în conştiinţa unora dintre membrii societăţii rămăşiţe ale vechilor moravuri, atitudini şi concepţii alimentate de o serie de influenţe

burgheze pătrunse din exterior”, membrii gărzilor trebuiau să identifice şi să „combată” „elementele corupte”, instrumentate de „reacţionari” şi de „imperialişti”, care nu ar fi altceva decât „rămăşiţe ale fostelor clase exploatatoare” sau „indivizi declasaţi, avizi de trândăvie şi huzur, făpturi lipsite de cele mai elementare norme morale, dispuse să-şi vândă patria, să-şi trădeze ţara în care s-au născut şi au crescut pentru a-şi satisface meschinele lor interese personale”. Aceştia erau categoric înfieraţi de către secretarul general al PCR: „*pentru un pumn de arginţi* îşi *trădează patria*” (*în sprijinul activităţii*… 1986,150 – 151. subl. în orig.). Utilizarea de metafore biblice pentru a condamna lipsa de aderenţă a societăţii faţă de proiectul revoluţionar al regimului confirmă faptul că romantismul acestuia se exacerba pe măsură ce pierdea războiul cu realitatea „burgheză”. Leninismul romantic punea în practică ultimele încercări, tot mai deşănţate, de a forţa apariţia „conştiinţei revoluţionare” a populaţiei şi unităţii organice dintre aceasta şi aspiraţiile secretarului general al PCR, concomitent cu respingerea influenţelor externe, de acum inamice indiferent de provenienţa lor politică şi ideologică.

Ca parte componentă a conştiinţei socialiste şi a patriotismului revoluţionar, vigilenţa revoluţionară nu constituie un act de conjunctură, ci o normă de conduită care trebuie să

călăuzească pe fiecare om al muncii, pe fiecare militar şi luptător din gărzile patriotice în orice împrejurare. Pentru cetăţenii patriei noastre nu există cinste mai mare, îndatorire mai nobilă şi mai înălţătoare decât aceea de a-şi iubi şi apăra patria socialistă. Înalta conştiinţă revoluţionară a poporului nostru, patriotismul său fierbinte, respectarea cu stricteţe a legilor ţării, ura faţă de cei care încearcă să atenteze la cuceririle sale revoluţionare, la independenţa şi suveranitatea naţională au făcut ca serviciile de informaţii străine să nu găsească teren propice pentru activitatea lor de spionaj. Este fapt dovedit că o caracteristică a societăţii noastre o constituie unitatea de monolit a poporului în jurul partidului, unitate ce se exprimă în hotărârea cu care toţi oamenii muncii, fără deosebire de naţionalitate, muncesc pentru dezvoltarea puterii economice şi a capacităţii de apărare a patriei (*în sprijinul activităţii*... 1986,153).

„Gărzile patriotice" erau subordonate PCR şi armatei. Nefiind niciodată implicate într-un conflict armat, ele erau folosite pentru o multitudine de funcţii care includeau: asistarea „unităţilor Ministerului de Interne" sau a „trupelor de grăniceri", misiuni de pază şi de menţinere a ordinii publice, dar şi acordarea de ajutor în cazul calamităţilor naturale, a incendiilor sau a accidentelor majore care ar fi necesitat convocarea lor (*în sprijinul activităţii*... 1986,23).

Înrolarea în „gărzile patriotice” era voluntară. Sigur, este vorba de voluntariat în sens leninist; dintr-un document al Direcţiei Judeţene Timiş a Arhivelor Naţionale aflăm că, la data de 23 august s-a încheiat organizarea noilor formaţiuni în comunele de pe raza judeţului Timiş. Deloc surprinzător, „nu a refuzat nimeni să facă parte din gărzile patriotice” (DITAN, fond Comitetul Judeţean PCR Timiş, Dosar 34,1968, f. 18). Limita de vârstă, 60 de ani pentru bărbaţi şi 55 de ani pentru femei, putea fi depăşită dacă existau cereri ale membrilor în acest sens. Vârsta minimă necesară pentru a face parte din „gărzile patriotice” era de 21 de ani, pentru ambele sexe. Dar recrutarea de „detaşamente de tineret pentru scopuri de apărare” începea mult mai devreme, de la 16 ani (Loghin, Petricean: 1974,133; Chaplin: 1983,273). Tinerii urmau, sub îndrumarea armatei, programe detaliate de instruire pentru lupta corp la corp, utilizarea diferitor tipuri de armament şi derivarea de avantaje din poziţia şi resursele terenului pe care s-ar fi desfăşurat respingerea agresorului extern. Manualul „de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei”, editat de către Ministerul Apărării Naţionale este foarte concludent în acest sens (Toma et. al.: 1974). Aceste formaţiuni nu şi-au îndeplinit până la urmă rolul fundamental, acela de a mobiliza populaţia în jurul regimului prin instrumentare unei permanente imagini a inamicului extern. În

plus, armamentul pus la dispoziţie gărzilor era învechit iar instrucţiunile de luptă superficiale.

Judecând logic nu prea se vede utilitatea acestor gărzi patriotice decât doar ca o formă de mobilizare a cetăţenilor şi o atragere a lor de partea regimului care îi mobilizează împotriva URSS-ului. Activitatea gărzilor a devenit pur formală, ca mai tot ce se face în ţară, şi ea tinde să răpească timp oamenilor. Lipseşte cu desăvârşire entuziasmul ce ar trebui să călăuzească tineretul. Cu mici excepţii, membrii acestor gărzi, în caz de conflict, ar căuta să se predea şi să arunce armele învehite de care dispun, indiferent de unde ar apare duşmanul (sic!).

Armamentul de care dispun gărzile patriotice este învechit şi cu totul diferit de ce utilizat în zilele noastre. Membrii gărzilor nu sunt instruiţi în ce priveşte războiul de guerilă sau lupta în localităţi. Se face doar ceva instrucţie militară, trageri, după care se întocmesc tabele cu rezultate, în majoritatea lor exagerate, ca să existe justificare pentru militarii ce conduc exerciţiile. Aceşti militari îşi dau seama de inutilitatea lor dar ordinul vine de sus, de la „comandantul suprem” şi deci nu poate fi discutat. Armele sunt decalibrate şi ruginite sau uneori pline de unsoare, căci nimeni nu are chef să se ocupe de ele. Există rastele speciale unde sunt ţinute armele în fiecare instituţie sau întreprindere, dar

nu există armurier care să se ocupe de ele. Sunt unele arme atât de proaste încât oricât ai fi de bun trăgător tot nu poţi nimeri ţinta. În ce priveşte muniţia, ea este foarte controlată. Fiecare trăgător primeşte pe linia de tragere câte 3 cartuşe şi în cel mai fericit caz 5 cartuşe. Cu asemenea cantităţi şi cu astfel de arme nu se poate face mare lucru chiar dacă ar exista bunăvoinţă („Despre gărzile patriotice”: 28 septembrie 1971,3 – 4).

În caz de război, gărzile ar fi luptat sub îndrumarea armatei pentru a respinge agresorul (RSR ar fi purtat numai războaie, juste”, defensive), în cadrul unui „război popular” sau „război al întregului popor” care, în imaginaţia lui Ceauşescu, ar fi atins proporţii epopeice. Acesta ar fi însemnat un efort coordonat pe care întreaga populaţie, „tineri şi vârstnici, bărbaţi şi femei” ar fi fost obligată să îl depună în vederea salvgardării „independenţei patriei”. Acum, „misiunile de luptă” ale gărzilor includ apărarea diferitelor obiective strategice şi facilitarea acţiunilor logistice pentru stoparea invadatorului, dar pot avea, ocazional, şi caracter ofensiv. Interesant este că, pentru a asigura combativitatea gărzilor, acestea ar fi fost localizate, în caz de război, în perimetrele localităţilor în care luptătorii locuiau sau se născuseră (Loghin, Petricean: 1974,135 – 142). Iată cum sentimentul naţional era indus şi exploatat nu numai de „sus în jos”, ci şi invers, de

jos în sus”. Conceptul de „război al întregului popor” nu era o invenţie a lui Ceauşescu, ci o preluare din doctrina militară iugoslavă. „Războiul popular” va fi utilizat şi pentru subminarea politicii de securitate a întregului lagăr, gestionată prin intermediul OTV. RSR nu subscria la dezideratul „apărării colective” pe care această organizaţie încerca să îl impună ci, dimpotrivă, transforma securitatea naţională într-o chestiune principială care nu suporta un referent superior (Alexiev în Kolkowicz, Korbonski: 1982,213; Alexiev: 1981,5 – 18). Leninismul romantic îşi va afirma cu vehemenţă disidenţa şi la nivel militar; naţionalismul armatei va fi împletit cu cel provenit din ideologia oficială pentru un asalt cât mai eficient asupra „vechiului”, a spiritului „mic-burghez” care se încăpăţâna să reziste tăvălugului propagandistic al partidului. Rolul principal al armatei va fi deturnat, aceasta transformându-se într-un „agent pentru socializare patriotică” care, sub coordonarea PCR, va depune eforturi în vederea creării „conştiinţei socialiste” atât de necesară viitorului „om nou” (vezi Alexiev în Kolkowicz, Korbonski: 1982,217 – 219).

Într-adevăr, aşa cum au observat Jones şi Alexiev, PCR a reuşit să imprime cu succes „valorile (sale n.m.) ideologice” gândirii militare româneşti, astfel că naţionalismul militar s-a combinat aproape perfect cu naţionalismul romantic leninist (Alexiev: 1982,221 – 222; Jones:

1981,171). „În domeniul militar, conducerea este prin excelenţă o activitate politică, date fiind caracterul revoluţionar al instituţiei armate, rolul şi funcţiile sale în societate, misiunea ei sacră”, iar întreaga activitate a armatei trebuie subsumată nu numai ideologic, ci şi organizatoric, PCR. Îndoctrinarea în sens romantic leninist era de asemenea o componentă de bază a activităţii armatei: „toţi comandanţii, toate cadrele trebuie să înţeleagă că munca politică, de educaţie nu este în armata noastră o specialitate, nu este sarcina unei categorii distincte de cadre, ci o atribuţie de căpetenie a tuturor cadrelor” (Arsântescu, Găinuşe, Lustig: 1985,154 – 155). Iată câteva caracteristici pe care „cadrele militare” trebuiau să şi le formeze pentru a servi cât mai bine „patriei”: în primul rând, acestea trebuiau să se ocupe de „*cultura lor politică şi ideologică*”, respectiv „stăpânirea profundă şi multilaterală a politicii partidului, înarmarea lor cu concepţia revoluţionară a clasei muncitoare despre lume şi viaţă – materialismul dialectic şi istoric –, (sic!) cunoaşterea temeinică a operei tovarăşului Nicolae Ceauşescu, care (sic!) reprezintă aplicarea creatoare a marxismului la condiţiile concrete ale ţării noastre”. Apoi, militarii trebuiau să dea dovadă de „patriotism înflăcărat”, să îşi cultive „spiritul lor revoluţionar” şi „militantismul”, cadrele de ofiţeri „să fie pătrunse de un *dezvoltat simţ ai dreptăţii*\ să nu

iasă din litera „demnităţii şi onoarei militare”, să îşi arate „înalta responsabilitate” în muncă şi să aibă „curajul asumării răspunderii”, să manifeste „spirit de iniţiativă”, să debordeze permanent, *pasiune* nestinsă în muncă”, „să servească drept *exemplu pentru subordonaţi şi, nu în ultimul* rând, să aibă „priceperea de a *mobiliza şi însufleţi subordonaţii* la îndeplinirea ireproşabilă a datoriilor” (Arsântescu, Găinuşe, Lustig: 1985,160 – 174; subl. în orig.). Cum să nu fie aceste principii compatibile cu ideologia romantic leninistă, când nu sunt altceva decât o expresie vehementă a ei?

La fel, cum să nu fie compatibil naţionalismul tipic militar şi cel romantic leninist când ultimul îl acaparase integral pe primul, instrumentându-l conform propriei logici ideologice? în timp ce spiritul „burghez” cucerea şi se inflitra tot mai profund în lumea comunistă, propaganda militară din RSR se străduia să le inoculeze purtătorilor de uniformă „contopirea propriei fiinţe cu ţelurile şi idealurile partidului, contopire exprimată într-o dăruire fără rezerve îndeplinirii neabătute a acestor ţeluri şi idealuri”. Nu era vorba aşadar doar de „propagarea şi explicare unor concepţii, teze, precepte, calităţi, virtuţi”, ci de o autentică „transformare a lor în idealuri şi convingeri nestrămutate ale militarilor, care să prindă viaţă în atitudinile şi faptele lor, în felul lor de a gândi şi trăi” (Arsântescu, Găinuşe, Lustig: 1985,224,248). Aşa cum bine subliniază Alexiev, PCR a articulat

din punct de vedere ideologic un nou tip de naţionalism care poate fi descris ca „o politică calculată să atragă suport pentru obiectivele majore ale partidului şi este folosit primar ca un instrument de mobilizare”. Dar, nu uită să precizeze Alexiev, „urmărind un curs naţionalist, partidul însuşi a trecut printr-un proces de resocializare în valori naţionaliste. Asta l-a făcut, în schimb, mai receptiv la valori intrinsec militare. O consecinţă logică a acestui proces a fost decizia partidului să readucă armata, trecută anterior în plan secund, la poziţia ei tradiţională de depozitar al ideilor naţionale” (Alexiev: 1982,207).

Revenind la „războiul popular”, aflăm că, spre deosebire de războaiele clasice, în care „acţiunile de luptă sunt duse numai sau aproape numai de forţele armate regulate”, în cadrul „războiului popular” „acţionează şi joacă un rol important formaţiunile de luptă populare (guerile, partizani, gărzi patriotice, formaţiuni de rezistenţă etc.) care, în funcţie de împrejurări, pot acţiona independent sau împreună cu armata regulată” (Soare: 1988,216). O tipologie a acestui tip de război, avansată în ultimii ani ai regimului, ne ajută să înţelegem mai bine maniera în care leninismul romantic îşi concepea (în) securitatea Astfel, „războiul popular” nu se confundă cu războaiele defensive sau de „eliberare socială” sau naţională, deşi cuprinde indubitabil elemente de acest gen. Putând fi întâlnit şi în state

„capitaliste”, semantica sa este mult mai pronunţată însă în cadrul regimurilor leniniste, unde „asigură îmbinarea indisolubilă a spiritului patriotic cu cel revoluţionar în acţiunea socială şi militară”. Apoi, pentru a fi cu adevărat popular, un război necesită „o participare largă, de masă”. Tehnicile sale de luptă sunt variate, „în raport cu posibilităţile poporului, naţiunii, forţelor sociale care îl susţin şi îl poartă”; chiar dacă este indicat ca adversarul să nu fie „masacrat”, totuşi, acest aspect depinde până la urmă de comportamentul său. Lupta împotriva inamicului nu comportă în niciun caz „restricţii sau prejudecăţi”; invadatorul trebuie respins şi „fiinţa naţională” apărată cu orice preţ. Mai departe, aflăm că „războiul popular este un război de durată”. Prelungirea sa reflectă capacitatea de rezistenţă a populaţiei şi erodarea progresivă a forţelor, materiale şi morale, ale inamicului. În sfârşit, acest tip de război „dispune de propriile sale forme şi procedeee de luptă”, dintre care cea mai importantă este „strâns[al corelare a dimensiunilor social-politice cu formele şi procedeele luptei armate” şi este de asemenea „un război total”, deoarece „presupune o angajare pe toate planurile – militar, politic, ideologic, diplomatic, economic, moral-psihologic” pentru a face faţă cu succes agresorului (Soare: 1988,220 – 225; vezi şi Braun: 1978,173 – 178,184 – 185; o detaliată analiză a grupărilor militare şi

paramilitare şi a „doctrinei defensive” a RSR este de găsit în Jacobini: 1987,85 – 103). Se estima, de către experţii militari, că aproximativ 50% din populaţie ar fi putut fi efectiv mobilizată în cazul unui astfel de conflict (Alexiev: 1981,6 – 7).

Devine vizibilă astfel componenta principală a „războiului popular”, şi anume, îndoctrinarea ideologică (vezi Chaplin: 1983,276 – 277). Leninismul romantic avea nevoie în primul rând de fidelitatea societăţii şi de credinţa acesteia în „construirea socialismului”; în eventualitatea unui conflict, capacitatea sa de a îşi păstra puterea ar fi fost pusă serios sub semnul întrebării, iar conducerea PCR era fără doar şi poate conştientă de acest aspect. Propaganda în favoarea regimului, camuflată într-o oarecare măsură sub forma „patriotismului revoluţionar socialist” cunoştea un proces de exacerbare pe măsură ce societatea se îndepărta tot mai mult de regim, cedând tentaţiilor ideologice „burgheze”. Tendinţa este confirmată fără echivoc de studii sociologice făcute asupra mass-mediei româneşti din acea perioadă, care ajungeau la concluzia că „preferinţele cetăţenilor pentru mass-media audio-vizuală plasau reportajele politico-patriotico-economice pe poziţii jenant de scăzute – mai puţin importante decât orice program muzical sau de divertisment, decât orice transmisiune sportivă, de teatru sau culturală, sau chiar decât buletinul meteo” (Nelson: 1988,30; vezi şi Kamoouh:

2011,60).

Planul intern al politicii de securitate a RSR se întrepătrunde desigur cu cel extern, la fel cum orientarea internă a lenininismului romantic este conectată cu cea internaţională: totalitarismul mobilizator şi integrativ în raport cu „naţiunea socialistă" are ca şi corespondent dezideratul independenţei, fie ea militară, politică, sau economică.

Constituită în 1955 ca şi contrapondere la înfiinţarea Alianţei Nord Atlantice şase ani mai devreme, OTV reprezenta dimensiunea militară a „lagărului socialist", instrumentată bineînţeles de către centrul moscovit. În mare, structura OTV era alcătuită din Comitetul Politic Consultativ, organism care se întrunea de două ori pe an pentru a dezbate problemele militare presante, apoi o „comisie permanentă având ca sarcină să elaboreze recomandările în probleme de politică externă" şi „Un secretariat unit", care reunea reprezantanţi ai statelor participante (Filip: 2007,65). În 1969, acestor organisme li s-a adăugat un „consiliu militar": securitatea „lagărului socialist" trebuia redefinită după evenimentele din 1968. Consiliul avea un rol consultativ, care nu implica însă RSR (Jones: 1981: 133). Mai apare, aproximativ în aceeaşi perioadă, şi un „directorat politic", având rolul de a preveni tendinţele centrifugale ale membrilor pactului, în sensul adoptării unor strategii de securitate

similare celor iugoslave sau române (Jones: 1981,164 – 171).

Una dintre activităţile principale ale membrilor OTV consta în efectuarea de exerciţii militare comune. Acestea fuseseră introduse de către mareşalul sovietic Greciko în 1961, argumentează Cristopher Jones, „pentru a împiedica România să dezvolte un sistem teritorial defensiv şi să împiedice alte ministere de apărare ale OTV să urmeze exemplele albaneze şi româneşti de a îşi retrage forţele armate din interiorul mecanismelor de control sovietice” (Jones: 1981,106). Aşa cum ştim, trupele sovietice se retrăseseră de pe teritoriile româneşti în 1958, iar Albania şi Uniunea Sovietică încetaseră relaţiile diplomatice în 1961, când Enver Hodja se poziţionase viguros de partea Chinei maoiste în conflictul sino-sovietic.

În consonanţă cu noua sa politică externă de la începutul anilor ’60, Bucureştiul nu a mai permis manevre militare ale trupelor sovietice pe teritoriul românesc începând cu 1962. Până în 1967, comuniştii români au refuzat aplicaţiile comune de amploare, participând doar în 1964 şi 1967 la exerciţii „desfăşurate pe teritoriul R.P. Bulgaria” (Preda: Opriş: 2009,372). După 1964, noua conducere sovietică a făcut presiuni asupra RSR pentru o integrare crescută a forţelor sale militare în structurile militare ale OTV, fapt care nu a făcut decât să deterioreze şi mai departe

relaţiile dintre cele două state, şi aşa aflate la un minim istoric (Remington: 1971,78 – 93). Începând cu 1969, datorită urmărilor intervenţiei în Cehoslovacia şi tensionării relaţiilor din interiorul „lagărului”, RSR a conştientizat imprudenţa continuării unui ton sfidător în problemele militare est-europene, drept care se va implica mai frecvent în activitatea OTV, participarea sa rămânând totuşi sporadică la evenimente de acest gen (Braun: 1978,129 – 138).

Per ansamblu, interacţiunile RSR cu OTV au fost formale în raport cu gradul de implicare a celorlalţi membri, dar nu se poate afirma că liderii de la Bucureşti au neglijat obligaţiile care le reveneau ca semnatari ai pactului. Nu au făcut decât să le menţină la un „nivel minimal” (Linden în Sodaro, Wolchik: 1983,62). După 1970, au fost permise un anumit gen de acţiuni ale OTV pe teritoriul românesc, şi anume simulări de exerciţii militare pe hartă, făcute de ofiţeri; nu au fost permise, aşa cum se întâmpla pe teritoriile altor state membre, implicarea de contingente militare efective. Acţiuni de o amploare mai mare nu au fost permise, deoarece ar fi antrenat temerea încălcării suvemaităţii naţionale şi a cedării conducerii armatei române sovieticilor; Ceauşescu era foarte sensibil la acest aspect. Eroismul său romantic, cuplat cu orgoliul de a fi comandant suprem al forţelor armate, îşi spunea din plin cuvântul: „«Armata română va primi ordine numai

de la organele supreme de partid şi de stat şi la chemarea poporului, şi […] nu va primi niciodată ordine din exterior»”. Natura raporturilor dintre RSR ŞI OTV este plastic şi ironic descrisă de către Cristopher Jones în felul umător: „după exerciţiile din 1963 (Braun avansează 1962 ca an al opririi activităţilor comune ale pactului în interiorul graniţelor româneşti), România nu a mai permis niciodată manevre pe pământ românesc, deşi a trimis la OTV personal pe care românii l-au descris ca observatori, iar sovieticii l-au descris ca participanţi” (Zimmerman în Meiklejohn Terry: 1984,13).

Pe lângă, sau în consonanţă cu direcţia ideologică a raporturilor dintre centrul moscovit şi sateliţii est-europeni, componenta militară joacă la rândul său un rol important. Uniunea Sovietică a intervenit armat, argumentează Jones, nu neapărat când ideologia leninistă intrase în colaps, cum s-a întâmplat în Ungaria în 1956 sau în Cehoslovacia în 1968, ci atunci când regimul comunist local nu reuşise să mobilizeze populaţia împotriva unei eventuale agresiuni externe. Iugoslavia lui Tito, Polonia lui Gomułka şi România lui Ceauşescu nu intrau în această categorie. În cazul unei intervenţii într-una dintre aceste ţări, regimurile comuniste puteau conta, cel puţin în această privinţă, pe sprijinul unei mari părţi a populaţiei. Chiar dacă forţele defensive nu ar fi avut şanse în faţa agresorului, riscurile geopolitice

pe care un astfel de scenariu le-ar fi antrenat convingeau Moscova că prudenţa este preferabilă (Jones: 1981,60 – 105). Sunt de acord cu Jones până la un anumit punct: da, realismul politic a cântărit greu şi în relaţiile dintre statele socialiste, nu numai în exteriorul comunismului internaţional, dar, pe de altă parte, nu putem pune cadrul ideocratic leninist pe un plan secundar în această ecuaţie. Dimpotrivă, avem de-a face mai degrabă cu un realism leninist, să-i spunem aşa, măcar până în prima jumătate a anilor ’60, când leninismul europenizat încă mai credea sincer în fezabilitatea revoluţiei globale, chiar dacă în termeni social-culturali mai degrabă decât politico-militari.

De fapt, principala inadvertenţă a relaţiilor dintre RSR ŞI OTV era dată de faptul că „românii au avut tendinţa să vadă pactul de la Vraşovia mai mult o alianţă militară tradiţională de state militară de state suverane decât o fraternitate militară de ţări socialiste care împărtăşesc obiective, sisteme sociale şi o ideologie identică” (Alexiev: 1981,12), ceea ce era perfect consonant cu ambiţiile independenţiste şi postura eroică în care leninismul romantic se imagina şi urmărea să fie perceput pe scena internaţională. Dar, pe de altă parte, RSR nu a trecut dincolo de limitele toleranţei sovietice în afacerile militare ale „lagărului socialist”, aşa cum nu a făcut-o nici în cele politice şi economice.

Ceauşescu a criticat dur, în 1968, discuţiile de la Dresda referitoare la tentativele de supranaţionalizare a OTV, la care RSR nu fusese invitată. Întâlnirea prefigura iminenta invazie a Cehoslovaciei, care, aşa cum am văzut, fusese dur criticată la Bucureşti.

La întâlnirea de la Dresda ţara noastră nu a fost invitată. Nu facem pentru aceasta niciun reproş nimănui. Ceea ce ne-a reţinut însă atenţia este faptul că la această întâlnire s-au pus în discuţie probleme ale activităţii C.A.E.R.-ului şi ale Comandamentului Forţelor Armate Unite ale statelor participante ale Tratatului de la Varşovia. Considerăm că discutarea unor astfel de probleme, care se referă la organisme internaţionale la fondarea cărora România nu a luat parte, nu se poate face numai de către *unele* ţări membre. Ne miră faptul că s-a discutat despre comandamentul militar al statelor participante la Tratatul de la Varşovia, deoarece la Sofia s-a hotărât de către toate delegaţiile ca miniştrii forţelor armate să elaboreze, într-un termen de şase luni, propuneri pentru îmbunătăţirea activităţii acestui comandament. […]

Aşa cum a dovedit experienţa de până acum, asemenea acţiuni şi procedee nu sunt de natură să contribuie la întărirea acestor organisme, la sporirea încrederii, colaborării şi unităţii ţărilor socialiste (Oancea et. al.: 1981,34, subl. în orig.).

OTV era considerată o organizaţie cu rol pur

defensiv, care urma să intre în acţiune „numai atunci când o ţară dintre cele care s-au asociat în această organizaţie va fi atacată de o ţară imperialistă” (Oancea et. al.: 1981,38). Forţa şi coeziunea OTV constau, pentru Ceauşescu, în permanenta întărire a capacităţilor naţionale de întărire a statelor membre, nu în centralizarea ei, din care ar fi rezultat tocmai contrariul. Încă din 1966, când noua echipă sovietică, avându-l în frunte pe Leonid Brejnev, încerca să redefinească OTV în termeni cât mai avantajoşi pentru Moscova, conducerea PCR se pronunţa ca fiind „neindicat să existe reprezentanţi ai Comandamentului Suprem ai Forţelor Armate Unite în armatele statelor participante la Tratatul de la Varşovia” (Preda, Opriş: 2009,256), poziţie pe care RSR nu o va abandona niciodată.

Teza care încearcă a fi acreditată în ultimul timp (finalul anilor ’60, n.m.) după care apărarea în comun a ţărilor socialiste împotriva vreunui atac imperialist presupune limitarea sau renunţarea la suveranitatea vreunui stat participant la Tratat nu corespunde principiilor relaţiilor dintre ţările socialiste şi nu poate fi sub nicio formă acceptată. Apartenenţa la Tratatul de la Varşovia nu numai că nu pune în discuţie suveranitatea ţărilor membre, că nu „limitează” în vreun fel sau altul independenţa lor de stat, ci, dimpotrivă, după cum se prevede chiar în Tratat, este un mijloc de întărire a independenţei şi

suveranităţii naţionale a fiecărui stat.

Nu resurgenţa centralismului, care ar fi amintit de perioade din mişcarea comunistă internaţională care repugnau de-a dreptul RSR, considera secretarul general al PCR ca fiind soluţia la problemele de securitate ale „lagărului socialist”, ci, aşa cum am menţionat, capacităţile militare ale fiecăreia în parte: „forţele ţărilor participante la Tratatul de la Varşovia se bazează pe forţa şi tăria fiecărei armate naţionale”, iar „răspunderea fiecărui stat este de a întări propriile sale armate” (Oancea et. al.: 1981,39). Pretinzând că acţionează prin împuternicirea şi în numele poporului, cu care încerca să edifice varianta romantic leninistă de socialism, Ceauşescu declara viguros că, acţionând exclusiv pentru securitatea naţiunii române, conducerea armatei acesteia nu putea fi sub nicio formă exteriorizată: „nu se poate concepe în niciun fel cedarea vreunei părţi, cât de mici, a dreptului de comandă şi de conducere a forţelor armate de către partid, de către guvern” (Oancea et. al.: 1981,47). Conducerea de la Bucureşti îşi legitima permanent poziţia utilizând principii înscrise în documentele fondatoare ale OTV şi reinterpretându-le desigur în cheie romantic leninistă: „În Statutul Tratatului de la Varşovia se spune clar că fiecare ţară va participa la activitatea acestuia în conformitate cu capacitatea sa, cu prevederile şi hotărârile pe care le va

adopta fiecare stat în parte. Deci, nu am ceda şi nu vom ceda niciodată nimănui dreptul de a angaja armata română în vreo acţiune militară, decât parlamentului, poporului, organelor de partid şi de stat româneşti" (Oancea et. al.: 1981,75).

În 1978, RSR a făcut din nou notă discordantă cu planurile sovietice de sporire a cheltuielilor militare ale OTV, refuzând de asemenea să adopte postura sovietică în evenimente internaţionale de prim rang cum ar fi condamnarea Moscovei a acordurilor de la Camp David, în semnarea cărora preşedintele american Jimmy Carter a avut un rol central. Sovieticii erau nemulţumiţi cu siguranţă că poziţia Israelului ieşea întărită în raport cu cea a statelor arabe, acest stat fiind considerat de către Kremlin un cap de pod al influenţei americane în interiorul propriului perimetru geopolitic. Nu în ultimul rând, conducerea de la Bucureşti s-a abţinut să intervină în criticarea, ritualică de pe acum, a Chinei. Brejnev a condamnat în termeni duri atitudinea RSR, acuzând-o de „demagogie" şi de subminarea potenţialului defensiv al „lagărului socialist" în raport cu imperialismul (Nelson: 1988,205).

Comportamentul comuniştilor români în raport cu OTV s-a menţinut pe aceleaşi poziţii şi de-a lungul deceniului următor. La fel şi ambiţia romantic leninistă a unei politici internaţionale

independente, care nu a reuşit, probabil că nici nu avea cum, să treacă de nivelul autonomiei:

Faptul că România este membră a Pactului de la Varşovia nu este de natură să limiteze în vreun fel politica sa externă independentă. Acest pact a fost creat pentru apărarea independenţei fiecărei naţiuni membre în cazul unor atacuri din afară şi el îşi justifică existenţa numai în măsura în care fiecare ţară îşi poate asigura pe deplin independenţa, poate participa activ la viaţa internaţională, în concordanţă cu propriile sale interese (Oancea et. al.: 1981,67).

6.7. De-a şoarecele şi pisica: tatonând relaţiile cu Uniunea Sovietică

Moscova nu a ezitat să îşi manifeste iritarea faţă de comportamentul internaţional, deseori sfidător, al RSR. Gesturile de frondă ale lui Ceauşescu din primii ani de după obţinerea puterii, deşi circumscrise unei retorici moralizatoare, deţineau întotdeauna şi o latură conciliantă: disidenţa româna nu îşi permitea să forţeze prea tare anumite limite. Dar problema nu se punea în termenii unei ameninţări militare sovietice, ci în presiuni intersistemice care ar fi riscat să se repercuteze până la urmă şi asupra Bucureştiului. Aşa cum am observat, în vara anului 1968 sovieticii au adoptat o postură mai degrabă „defensivă" la adresa reproşurilor lui Ceauşescu, nedorind ca acestea să destabilizeze şi mai mult situaţia internă a lagărului, şi aşa

convulsionată (SR/România: 6 November 1968,2 – 3). Eascaladarea tensiunilor ar fi cauzat cu siguranţă, pe lângă mai multe atacuri mediatice, presiuni economice şi politice sporite. Ori, cu siguranţă, lui Ceauşescu nu i-ar fi convenit o astfel de evoluţie a evenimentelor.

În plus, să nu uităm că toleranţa Moscovei faţă de sateliţi depindea substanţial de coeziunea sau lipsa de coeziune a elitei politice sovietice, aşa cum observă judicios Ronald Linden: „Slăbiciunea regimului Hruşciov în ultimele sale zile, şi nesiguranţa perioadei iniţiale Brejnev-Kosîghin, a permis o rază de acţiune mai amplă pentru politicile româneşti în anii ’60. Prezenta conducere sovietică, cu un Brejnev aflat mai ferm în control, a fost totuşi dispusă să trăiască cu aliatul său rebel, acesta asumându-şi respectul continuu pentru anumite limite”. O altă barieră pentru constrângerea sovietică a RSR de a respecta un anumit tipar comportamental extern rezida, aşa cum am observat în capitolele anterioare, în însăşi efectele pe care conflictul sino-sovietic le avea asupra imaginii şi reputaţiei internaţionale a Moscovei (Linden în Nelson: 1981,236 – 237). Acelaşi Linden afirma, cu altă ocazie, că „Deviaţia politicii externe româneşti” nu reprezenta altceva decât „un produs, un rezultat” al presiunilor economice consecvente ale Uniunii Sovietice începând cu debutul anilor ’60. Pe acest fond al disidenţei calculate s-ar fi pliat apoi

ambiţia romantic leninistă de a se imprima în „conştiinţa lumii”, cum elogios titra la jumătatea anilor ’70 revista *Lumea*

— Utilizând o politică internaţională „simulat” democratică şi esenţialmente leninistă (vezi Linden: 1979,177 – 203).

Conducerea PCUS nu a urmărit impasibilă ridicarea relaţiilor dintre RSR ŞI RFG la nivel de ambasadă, lipsa condamnării la ONU a Israelului de către reprezentanţii României, alegerea ministrului de Externe Corneliu Mănescu în funcţia de preşedinte al Adunării Generale a aceleiaşi organizaţii, vizitele lui de Gaulle şi Nixon la Bucureşti şi, nu în ultimul rând, dezaprobarea vehementă, fie şi numai pentru câteva zile, a invaziei Cehoslovaciei de către liderii PCR (vezi, mai pe larg, „Note de convorbire…”, în Mizil: 2001,522 – 534). În presa şi în discursurile politice sovietice puteau fi găsite des referiri critice la „naţionalismul” românesc. Pe de altă parte însă, şi Ceauşescu era conştient de limitele geopolitice impuse de către proximitatea geografică a Uniunii Sovietice şi de consistentele relaţii economice pe care RSR le întreţinea cu acesta, în ciuda unor fluctuaţii periodice induse politic.

Succesorul lui Dej a făcut prima sa vizită la Moscova, în calitate de secretar general al PCR, în septembrie 1965. Au fost discutate cu această ocazie o serie de subiecte, dintre care se remarcă, printre altele, problema tezaurului pe care

autorităţile române l-au depozitat la Moscova în timpul Primului Război Mondial, şi care era acum revendicat de către noua conducere de la Bucureşti. De asemenea, Ceauşescu şi însoţitorii săi mai doreau şi arhiva PCdR, parte a mult mai marii arhive a fostului Comintern, depozitată tot la Moscova.

Alexandru Bârlădeanu, un colaborator de încredere al lui Gheorghiu-Dej care se mai afla, încă, în cercurile puterii, şi care l-a însoţit pe Ceauşescu în vizita mai sus amintită, a fost însărcinat să deschidă discuţia despre tezaur. Menţionând că, în total, au fost încredinţate spre păstrare guvernului ţarist (1916) şi apoi sovietic (1917) „93.452 kg aur fin”, pe lângă alte valori, Bârlădeanu solicita returnarea acestora, avansând ca argument un citat din Lenin conform căruia tezaurul se va întoarce în ţara de origine numai „după doborârea contrarevoluţiei române”. Fiind de aproape două decenii un stat socialist, liderii de la Bucureşti considerau că ar fi cazul să primească de acum întreg tezaurul, din care reveniseră în ţara, în 1935 şi 1956 anumite părţi „conţinând arhivă, documente istorice, opere de artă” – cu excepţia impresionantei cantităţi de aur şi a celor „două casete cu bijuterii ale fostei case regale” (Anton, Chiper: 2003,133; Bârlădeanu: 1995,181 – 199). O soluţionare pozitivă a cererii române, argumenta cu tact Bârlădeanu, „în afară de o anumită importanţă economică pentru ţara

noastră", ar fi avut „şi o deosebită semnificaţie politică atât prin faptul că se înfăptuieşte ceea ce încă Lenin considera că trebuie înfăptuit, cât şi prin faptul că ar ilustra relaţiile de înaltă principialitate pe care se bazează prietenia şi colaborarea frăţească dintre popoarele noastre" (Anton, Chiper: 2003,134).

După intervenţia lui Bârlădeanu, Paul Niculescu-Mizil a ridicat la rândul său problema restituirii arhivelor mişcării comuniste din România activă în perioada interbelică, aflate pe atunci în posesia Cominternului şi acum, implicit, a liderilor PCUS. Pe lângă documente importante, atenţiona Mizil, „în arhiva Internaţionalei Comuniste sunt numeroase materiale care cuprind date despre mişcarea muncitorească din România, despre activitatea partidului nostru". Ceea ce îi interesa de fapt pe comuniştii români relativ la acest subiect, va menţiona lipsit de echivoc Ceauşescu, era „documentare[al privitoare la unii activişti ai partidului nostru" care lucraseră în aparatul administrative al Cominternului şi „care în perioada 1936 – 1937 au fost condamnaţi aici. Noi n-am clarificat până acum situaţia lor şi avem obligaţii în ţară; ei au familii, rude şi trebuie să le clarificăm situaţia" (Anton, Chiper: 2003,136 – 137). Dincolo de grija lui Ceauşescu pentru activiştii Cominternului de origine română executaţi de către Stalin în timpul „marii terori", chestiunea era sensibilă din punct de vedere

politic, dar şi juridic. Primul ministru Kosîghin a ripostat susţinând că aceştia primiseră deja cetăţenie sovietică şi, pe cale de consecinţă, nu ar mai fi trebuit să facă obiectul preocupărilor conducerii române. Problema a rămas însă suspendată, decizându-se ca, în viitorul apropiat, să aibă loc întâlniri ale unor comisii juridice româno-sovietice pentru a soluţiona adecvat cererea (Anton, Chiper: 2003,137 – 138).

Solicitarea lui Ceauşescu era îndrăzneaţă sub aspect politic, punând deliberat conducerea sovietică într-o postură delicată. Dacă ar fi recunoscut oficial suprimarea fizică a a activiştilor cominternişti de origine română în închisorile staliniste, Brejnev ar fi alimentat deteriorarea imaginii Uniunii Sovietice drept centru director al lumii comuniste, un proces pe care dorea cu orice preţ să îl inverseze. Ne aflăm la jumătatea anilor ’60, când conflictul sino-sovietic va pune definitiv capăt unei lumi comuniste structurate după tipare sovietice; pe de altă parte însă, aşa cum era de aşteptat, înlocuitorul lui Hruşciov făcea tot posibilul pentru a reda Moscovei ceea ce considera a fi locul pe care îl merită în cadrul mişcării comuniste internaţionale. Pe de altă parte, poziţia lui Ceauşescu reflectă din plin componenta naţionalistă a gândirii acestuia, care se extindea fără menaj emente şi asupra unei perioade în care comunismul românesc fusese realmente internaţional: în opinia sa, identităţile

acelor activişti şi toate informaţiile despre comunismul românesc interbelic ar fi trebuit să constituie probabil secrete de stat; aflarea lor în posesia Moscovei nu făcea decât să îi reamintească de filiaţia inevitabilă dintre RSR şi Uniunea Sovietică şi, mai important, dintre leninismul romantic aflat pe atunci în fază germinativă şi leninismul sau leninismele de tip sovietic articulate de un centru moscovit care nu îşi va pierde niciodată, din punct de vedere ideologic, supremaţia.

Ajungem astfel la desconsiderarea făţişă pe care Ceauşescu o manifesta în raport cu cea de-a Treia Internaţională Comunistă. Aşa cum am aflat din biografia dedicată personajului de Mary Ellen Fischer, urmaşul lui Dej responsabiliza Cominternul pentru slăbiciunea comunismului românesc din perioada interbelică, ceea ce era adevărat. Susţinând că, prin acest instrument de presiune, Moscova a impus PCdR-ului obiective anti-naţionale care l-au incapacitat total din punct de vedere politic, Ceauşescu va milita permanent pentru recuperarea (sau chiar formarea) unei tradiţii naţionale a PCR, independentă de imixtiunile discreţionare ale Uniunii Sovietice (Fischer: 1989; vezi *Politica internaţionalistă*… 1972 şi *Apărarea patriei*… 1977). Într-adevăr, „Atâta timp cât partidul s-a identificat pe sine cu referentul extern sovietic, nu a avut altă alternativă decât să urmărească o «acumulare

primitivă a legitimităţii». Acum formula politică trebuia schimbată. Gradual, a evoluat într-un efort evident al elitei politice de a se descotorosi de imaginea sa iniţială, extrasistemică, pentru a-şi baza mai degrabă pretenţiile de putere pe continuitate intersistemică. De acum înainte partidul era destinat să devină nu numai încarnarea dezvoltării industriale, ci de asemenea a aspiraţiilor naţionale pentru independenţă" (Shafir: 1985,48). Iar în perioada ceauşistă, am putea adăuga, eforturile dirijate ale partidului în vederea construirii unei autentice imagini naţionale le-au întrecut pe toate celelalte.

Condamnând *„vechea practică a Cominternului de amestec în treburie altor partide, de dizolvare a altor partide, practică care* (sic!) *s-a dovedit a fi proastă"* (Preda, Opriş: 2009,341; subl. în orig.), Ceauşescu făcea tot posibilul pentru a disocia imaginea PCR de cea a PCdR-ului activ în perioada interbelică: partidul trebuia să obţină o nouă identitate, conformă cu aspiraţiile ideologice mobilizatoare şi integrative ale leninismului romantic. Aceasta îşi va fi fost autosuficientă, nemaidepinzând de centrul moscovit care începuse să fie perceput progresiv ca un inamic al intereselor naţionale ale RSR.

Este ştiut că încă în 1943 – declara Ceauşescu la împlinirea a cincizeci de ani de la înfiinţarea PCR – în hotărârea Prezidiului Comitetului Executiv al Cominternului privind

autodizolvarea Internaţionalei Comuniste, evidenţiindu-se „deosebirea adâncă a problemelor ce se pun în faţa clasei muncitoare în diferite ţări”, se sublinia că „rezolvarea problemelor mişcării muncitoreşti din fiecare ţară luată separat, prin forţele unui centru internaţional, oricare va fi el, va întâmpina piedici de netrecut”. Experienţa ulterioară a activităţii Biroului Informativ (Cominformului, n.m.) a confirmat câtă dreptate a avut Prezidiul Cominternului când a hotărât să se dizolve şi cât de greşită a fost hotărârea de înfiinţare a Biroului Informativ. Cu atât mai mult astăzi, când numărul partidelor comuniste a crescut foarte mult, când ele s-au călit şi maturizat, dovedindu-şi capacitatea de a gândi şi acţiona în mod autonom, când mişcarea revoluţionară s-a amplificat şi a îmbrăcat forme noi, existenţa sub orice formă a unui centru în mişcarea comunistă nu mai este nici necesară, dar nici posibilă {*Politica internaţionalistă*... 1972,140).

Bineînţeles, Ceauşescu prefera să escamoteze autenticul motiv al desfiinţării Cominternului de către Stalin, şi anume, convingerea aliaţilor occidentali ai Uniunii Sovietice de intenţiile „democratice” şi non-hegemonice ale PCUS în raport cu celelalte partide comuniste, în special cele din Europa de Vest.

Revenind la vizita delegaţiei române la Moscova, Brejnev şi subalternii săi s-au arătat

surprinşi de cererile omologilor lor români, cerând întreruperea şedinţei pentru a se putea documenta în privinţa problematicii tezaurului. Peste câteva zile, partea sovietică a oferit un răspuns tranşant lui Ceauşescu şi însoţitorilor săi, la care aceştia probabil că se aşteptau. Începând cu sugestia unei mai bune cooperări internaţionale Bucureşti-Moscova, Brejnev a ajuns în scurt timp la concluzia că „Din păcate, noi, în lagărul socialist, […] nu reuşim ca din timp şi în mod coordonat să luăm poziţii pe arena internaţională”. Cu alte cuvinte, era deplânsă emascularea politică a Moscovei, care se chinuia, fără succes, încă din ultimii ani ai conducerii lui Hruşciov să organizeze o nouă conferinţă internaţională a mişcării comuniste globale. Ceauşescu se evidenţiase ca un vehement contestatar al necesităţii organizării unei astfel de conferinţe; tocmai de aceea Brejnev a părut dispus să ofere nişte concesii la acest capitol, fără a renunţa însă la ideea principală: „ar fi foarte util ca noi să ne adunăm pentru o zi, să spunem, în Polonia sau la Bucureşti; nu este neapărat nevoie să o intitulăm consfătuire, ci doar să facem un schimb de păreri şi să analizăm sensul evenimentelor care au loc şi să ne coordonăm paşii politici şi practici în această problemă”. Deoarece o astfel de întâlnire nu ar fi necesitat emiterea unui „document oficial”, partidele şi guvernele comuniste est-europene ar fi fost chiar

„obligate” să accepte o astfel de „propunere”, indiferent de cine ar fi enunţat-o. Pe de altă parte, Brejnev încerca să menajeze susceptibilităţile lui Ceauşescu insistând că o întâlnire de acest tip nu ar fi însemnat lezarea suveranităţii naţionale sau „amestec” în afacerile interne: era vorba pur şi simplu de un „schimb de păreri” în vederea creşterii „încrederii” între participanţi, şi totodată a testării „sincerităţii” lor (Anton, Chiper: 2003,158 – 161).

Mai departe, tonul lui Brejnev s-a radicalizat progresiv. Referitor la lucrarea lui Marx, *însemnări despre români*, apărută un an mai devreme şi discutată în capitolul precedent al lucrării, Brejnev a pretins că nu ar reprezenta decât note de lectură ale filosofului german, făcute sub influenţa unor autori „burghezi”, fiind deci, „din punct de vedere ştiinţific”, inconsistentă. „Dv. ştiţi că nu toată populaţia l-a studiat pe Marx”, îi reproşa Brejnev lui Ceauşescu. „În felul acesta opinia publică este indusă în eroare în ce priveşte adevăratele concepţii ale lui Marx”. Nu în ultimul rând erau incriminaţi intelectualii care redactaseră introducerea cărţii (Andrei Oţetea şi Gheorghe Zâne), deoarece, deşi condamnaseră „în mod just” orientarea externă a „ţarismului rus, au uitat cu totul să spună că întemeietorii socialismului ştiinţific au subliniat în toate lucrările lor că ţările balcanice datoresc existenţa lor Rusiei” (Anton,

Chiper: 2003,162 – 163). Extrapolând argumentul, mesajul era cât se poate de clar: statele comuniste din Balcani nu trebuie să uite că au apărut datorită bunăvoinţei Uniunii Sovietice.

În final, pretenţia reprezentanţilor RSR de a se restitui tezaurul românesc de la Moscova „ne-a provocat nedumeriri", se destăinuie Brejnev. „De ce? Această problemă are o vechime de 50 de ani şi ea se referă la socotelile dintre Rusia ţaristă şi România regală. Acum însă discuţiile au loc între două state socialiste, care în acest timp au încheiat diferite acorduri, au stabilit relaţii frăţeşti, prieteneşti" continua liderul sovietic. După revoluţia rusă din februarie, tezaurul ar fi fost trimis în mai multe regiuni ale Rusiei „pentru a se păstra", iar „o parte din aur" ar fi fost furat până la urmă de armatele „contrarevoluţionare" ale „albgardiştilor" (Anton, Chiper: 2003,172 – 173). Cu alte cuvinte, trasabilitatea tezaurului s-a pierdut, încerca Brejnev să-şi convingă interlocutorii. Apoi continua intimidant:

Dacă este să vorbim aşa, la arhivă există însă şi alte documente. Există un document din care reiese că România regală are datorii faţă de Rusia ţaristă pentru livrări de armament şi alte lucruri în sumă de 300 mii, dolari, ceea ce corespunde cu 274 tone de aur. Dacă este să ridicăm această problemă, trebuie ridicată şi cealaltă. Cred că având în vedere cele spuse de mine până acum – că este o problemă cu o vechime de 50 de ani; că

în aceste condiţii există pretenţii reciproce; că în condiţiile desfăşurării unei activităţi serioase de educare a poporului, acţiune desfăşurată de către partid, în spiritul prieteniei, în condiţiile când s-a reuşit să fie înlăturată amărăciunea provocată de cel de-al Doilea Război Mondial –, (sic!) iar dv, ştiţi că aceasta a fost o amărăciune grea pentru noi; comisiile de război care au stabilit pierderile pricinuite de război la Odessa şi Crimeea, precum şi din documente referitoare la acţiunile trupelor române, pierderile pricinuite depăşesc de 100 ori ceea ce discutăm noi astăzi. De aceea, considerăm această problemă nu pur şi simplu o problemă financiară. Nu este vorba de 900 kg aur sau 300 mii dolari (şic!; în prima parte a fost avansată cifra de 300 milioane dolari, n.m.), aici este o problemă politică. (Anton, Chiper: 2003,173).

În concluzie, solicitarea părţii române nu era conformă „interesului dezvoltării prieteniei noastre şi colaborării dintre noi”. Mai mult, avertiza Brejnev, „Noi considerăm că această problemă trebuie să fie închisă şi să nu ne mai întoarcem la ea. Numai o asemenea rezolvare ar sluji încrederii reciproce şi prieteniei frăţeşti, deplinei înţelegeri”. Referitor la arhivele despre mişcarea comunistă românească din perioada interbelică, liderul sovietic se declara dispus să permită copierea unor documente de către oameni de ştiinţă români şi, de asemenea, să continue să trimită dosare cu copii după astfel de documente

la Bucureşti, aşa cum se proceda începând cu 1957. Pe de altă parte însă, continuă Brejnev „nu putem să hotărâm din proprie voinţă ca documentele secţiei române (a Cominternului, n.m.) să vă fie transmise dumneavoastră şi să lăsăm un loc gol în arhivă” (Anton, Chiper: 2003,174 – 175).

Din partea delegaţiei române, primul ministru Ion Gheorghe Maurer a recunoscut faptul că discuţia a ajuns în impas, iar prelungirea ei în acele condiţii ar fi fost lipsită de sens. Pe de altă parte însă, „problema este deschisă” a subliniat Maurer, şi „va trebui rezolvată în cadrul unor discuţii viitoare”. Ceauşescu nu a fost însă dispus să cedeze, cel puţin în aparenţă.

Noi am ridicat un lucru simplu: între două guverne a intervenit un acord semnat de miniştrii de Finanţe de atunci; aceste valori au fost date spre păstrare, nu au fost date drept gaj, în contul unor datorii.

După toate normele internaţionale şi interne, dacă îi dai cuiva să păstreze ceva, el este obligat să ţi-l înapoieze. Consiliul Comisarilor Poporului – din care, după câte îmi amintesc, făcea parte şi Lenin – a considerat că trebuie să îşi asume răspunderea că va păstra şi va înapoia poporului român aceste valori, adoptând în acest sens o hotărâre specială. Aceasta este o dovadă a respectării dreptului internaţional, a dreptului unui alt popor, pentru că într-adevăr, aşa cum se

spune ale *i*, acest tezaur aparţine poporului român. Este într-adevăr o dovadă de internaţionalism proletar, cum numai Lenin putea să o facă.

Noi aici nu ridicăm decât problema de a restitui ceea ce a fost depozitat şi ceea ce puterea sovietică a spus că va restitui poporului român. Nu înţelegem de ce să ridicăm problema decontărilor. Aceasta într-adevăr nu are niciun rost. Nu înţelegem de ce să legăm problema aceasta simplă de problemele celui de al Doilea Război Mondial (Anton, Chiper: 2003,191 – 192).

Ca o curtoazie reciprocă, ambele părţi şi-au manifestat intenţia de a soluţiona în spirit constructiv divergenţele apărute. Realitatea va fi însă diferită. Putem observa astfel că raporturile dintre conducerile nou instaurate a RSR, respectiv a Uniunii Sovietice, au debutat sub auspicii nefavorabile, care se vor accentua cu timpul. Nadirul relaţiilor româno-sovietice a fost atins peste doar câţiva ani, cu ocazia evenimentelor din Cehoslovacia. În 1970, în cadrul unei noi întâlniri, tot la Moscova, dintre Ceauşescu şi Brejnev, ultimul îi reproşa dur primului atitudinea manifestată în vara anului 1968: *„v-aţi pronunţat în mod deschis* împotriva sprijinului dat *Cehoslovaciei* pentru apărarea socialismului. *Puteaţi să vă abţineţi*, ar aţi spus că este o intervenţie, un amestec brutal în treburile altui stat socialist. Aţi ridicat un *zgomot* ca şi cum

securitatea României era periclitată”. Astfel, continuă Brejnev, s-a ajuns în situaţia indezirabilă în care „o ţară socialistă condamnă întreaga comunitate socialistă” („Note de convorbire…”, în Mizil: 2001,533, subl. în orig; vezi şi Moraru în Rusan: 2001,695 – 705, pentru discuţia purtată ulterior în cadrul Comitetului Politic Executiv în baza dialogului mai sus menţionat).

În 1969, RSR a decis să participe la conferinţa internaţională a partidelor comuniste pe care Moscova reuşise, după îndelungate tergiversări, să o organizeze. Situaţia existentă la nivelul „lagărului socialist” era suficient de tensionată pentru ca liderii PCR să conştientizeze oportunitatea unei replieri strategice. Chiar dacă până atunci aceştia se remarcaseră denunţând cu fiecare ocazie proiectul unei noi conferinţe, în principal în baza argumentului că nu ar fi reprezentativă deoarece nu toate partidele comuniste (cel chinez era vizat în mod special) ar fi fost invitate să participe şi, astfel, „sciziunea” comunismului internaţional ar fi fost mai degrabă confirmată decât surmontată – acum, Ceauşescu a dat dovadă de suficientă precauţie pentru a da curs invitaţiei sovietice, manifestând totuşi anumite rezerve. În primul rând, se cerea adoptarea prin consens a documentelor conferinţei, nu prin vot majoritar. Practic, respectarea acestei cerinţe ar fi condus la blocarea întregii conferinţe. Argumentul invocat

de Mizil se pliază perfect pe substanţa leninismului romantic: „Am arătat că suntem împotriva votului majoritar, deoarece *principiul centralismului democratic are valabilitate numai pe plan intern*”, fiind „*inaplicabil în relaţiile externe*, între partide” (Mizil: 2001,139, subl. m.). La fel, erau considerate inacceptabile atacurile la adresa altor partide, absente sau prezente la conferinţă, împreună cu respectarea în mod egal a opiniilor fiecărui partid participant: subiectul principal al întâlnirii ar fi trebuit să rezide strict în condamnarea „imperialismului” (vezi Mizil: 2001). Oricât de echitabile ar fi fost la nivel teoretic, aceste principii, pe lângă faptul că demonstrau fără nicio urmă de chivoc pregnanta dimensiune naţionalistă a leninismului romantic, erau inaplicabile integral în practică: conferinţa nu putea să nu afirme, cel puţin simbolic, ascendentul sovietic asupra lumii comuniste, fie şi numai prin faptul că se desfăşură la Moscova, iar asta nu se putea face fără condamnarea, cel puţin voalată, a leninismului asianizat. Pe cât ar fi fost de „juste”, genul acesta de principii erau romantice prin însăşi imposibilitatea aplicării lor în lumea politică reală, nereuşind altceva decât să obstrucţioneze în diferite măsuri acţiunile sovietice orientate înspre reafirmarea rolului central ideologic, politic sau economic al Moscovei la nivelul întregului lagăr.

Incriminând atacurile care avuseseră loc la adresa Partidului Comunist Chinez, cu care PCR

considera că avea o relaţie oarecum specială (Ceauşescu: 1970,65 – 66; SR/România: 10 June 1969,3), discursul lui Ceauşescu la conferinţă a fost clar orientat în direcţia rezervelor pe care conducerea PCR le avea faţă de eveniment, sugerând oarecum că partea română, prin participarea sa, făcea o favoare mişcării comuniste internaţionale, arătând că este dispusă să contribuie la rezolvarea dificilelor probleme ale acesteia chiar şi în condiţiile nu tocmai favorabile existente în acel moment.

Condiţiile în care se ţine consfătuirea au – atât în ceea ce priveşte viaţa internaţională, cât şi în relaţiile dintre ţările socialiste, dintre partidele comuniste – un caracter deosebit. Am în vedere complexitatea evenimentelor care au loc pe arena mondială, rolul ce revine partidelor comuniste în viaţa actuală a lumii. Ne referim totodată la faptul că la această întâlnire nu participă partidelor din 5 ţări socialiste, precum şi dintr-o serie de state capitaliste, că în mişcarea noastră există deosebiri de păreri, divergenţe, elemente de încordare care afectează relaţiile de colaborare dintre ţări socialiste, dintre partide comuniste.

După cum se ştie, încă la lansarea organizării consfătuirii Partidul Comunist Român a arătat că nu sunt întrunite cele mai favorabile condiţii pentru ţinerea ei. Astăzi putem spune că, din păcate, viaţa a confirmat justeţea celor arătate de partidul nostru.

Partidul Comunist Român a hotărât să participe la cosfatuire animat de dorinţa de a-şi aduce contribuţia activă la buna desfăşurare a lucrărilor, astfel încât aceasta să creeze premise pentru depăşirea dificultăţilor existente în mişcarea comunistă şi muncitorească, pentru normalizarea relaţiilor dintre toate partidele frăţeşti pe baza principiilor marxism-leninismului şi internaţionalismului proletar, pentru întărirea coeziunii forţelor antiimperialiste. Noi am pornit de la dorinţa ca, în ciuda divergenţelor existente, bazându-ne pe ceea ce ne uneşte, pe ceea ce este comun şi fundamental în lupta noastră, să acţionăm astfel încât consfătuirea să slujească unităţii zecilor de milioane de comunişti din întreaga lume, a giganticelor forţe sociale care se ridică împotriva imperialismului, pentru victoria idealurilor revoluţionare, de pace şi prosperitate ale popoarelor (Ceauşescu:

1970,64 – 65).

În general însă, tonul lui Ceauşescu a fost relativ „conciliant" în comparaţie cu luările de poziţie din presa oficială şi din discursurile politice ale acestuia din respectivii ani (SR/România: 10 June 1969, 1 – 2). Brejnev nu va uita poziţia delegaţiei române la consfătuire, comentând de asemenea defavorabil faptul că în RSR documentele adoptate cu această ocazie au fost incomplet publicate, pasajele pe care autorităţile de la Bucureşti le-au considerat, din

diferite motive, deranjante, fiind pur şi simplu îndepărtate. „România îşi permite să procedeze aşa pe un document semnat de 81 de partide”, conchidea furios liderul sovietic („Note de convorbire…”, în Mizil: 2001,528). O practică de altfel frecventă în lumea comunistă.

Ca urmare a gesturilor disidente ale RSR în plan extern, în special datorită vizitei preşedintelui american Nixon la Bucureşti, Brejnev nu va participa la Congresul al X-lea al PCR, amânat tocmai pentru a îl putea primi fastuos pe liderul de la Washington. Brejnev nu va uita gestul, petrecut într-un context internaţional delicat, în special datorită războiului din Vietnam – caracterizându-l drept „<*cochetărie* cu puterile imperialiste” şi afirmând tranşant că „Vizita a fost *utilă imperialismului american*” („Note de convorbire…”, în Mizil: 2001,526 – 527; subl. în orig.). Pe scurt, prin toate gesturile sale disidente la nivel extern, PCR „a întreprins *demonstrativ* paşi pe arena internaţională *împotriva acţiunilor comune* ale ţărilor socialiste” („Note de convorbire…”, în Mizil: 2001,524; subl. în orig.).

Pe cale de consecinţă, s-a amânat reînnoirea tratatului de prietenie dintre RSR şi Uniunea Sovietică, semnat în 1948 şi valabil douăzeci de ani. 1968 era de departe cel mai nepotrivit an pentru aşa ceva, din perspectivă sovietică. Ceauşescu, pe de altă parte, dorea semnarea tratatului, fapt pe care l-a făcut cunoscut liderilor

sovietici. Când acesta a fost finalmente parafat în 1970, Brejnev nu a participat la ceremonie, ci doar primul ministru, Kosîghin. Moscova a justificat, prin intermediul secretarului general al PCUS, întârzierea semnării tratatului în termeni insipizi, dar relevanţi din punct de vedere politic, „în momentul când doream să venim au intervenit o serie de împrejurări care ne-au împiedicat" (Mizil: 2001,416). Nu trebuie uitate, în acest sens, intensele dispute ideologice purtate între organe de presă reprezentative din punct de vedere propagandistic ale celor două părţi, care au premers lunile dinaintea semnării documentului. Ideologii sovietici condamnau în termeni duri „naţionalismul" românesc şi insistenţa RSR asupra unor categorii politico-teoretice perimate din punct de vedere istoric, de exemplu „suveranitatea", în timp ce omologii lor români insistau asupra dialecticii „naţional-internaţional" în politica oricărui partid comunist şi asupra „internaţionalismului" leninismului promovat de PCR, care ar fi deţinut această calitate tocmai în virtutea orientării sale naţionale asumate; astfel, numai punându-se în „slujba" propriului popor îşi demonstra un partid comunist „internaţionalismul" (Johnson: 1970, l-20; vezi şi *Politica externă*... 1972,58).

Pe de altă parte, tratatul original conţinea o clauză prin care se stipula că, în cazul în care nu va fi reînnoit după douăzeci de ani, valabilitatea

lui s-ar fi prelungit automat, în absenţa unei împotriviri a uneia dintre părţi, încă cinci ani (Petcu: 1994). Cu alte cuvinte, între RSR şi Uniunea Sovietică a existat un tratat politic de bază şi în intervalul 1968 – 1970. Ameninţarea sovietică nu a fost nici pe departe atât de puternică pe cât o prezintă astăzi unii memorialişti nostalgici, şi nici atitudinea PCR atât de curajoasă. De fapt, în ciuda a ceea ce se crede de obicei, politica internaţională a RSR a fost mai degrabă iraţională, punctată de gesturi tipic romantice, decât cerebrală şi calculată metodic.

RSR a fost singurul stat est-european care a semnat un tratat cu Uniunea Sovietică în absenţa lui Leonid Brejnev. Mesajul acestuia era destul de clar, mai ales dacă ţinem cont de faptul că textul tratatului semnat cu România nu cuprindea nici cea mai mică referinţă la „doctrina Brejnev" sau la acceptarea cerinţelor sovietice pentru o sporită integrare economică în cadrul CAER. Liderul sovietic a vrut probabil să demonstreze astfel consideraţia scăzută pe care o purta conducerii române, considerând suficient un protocol organizat exclusiv pe linie de stat pentru semnarea tratatului (SR/România: 9 July 1970,3; SR/România: 1 July

1970, 1 – 5; *Politica internaţionalistă*… 1972,151 – 152). Relaţiile pe linie de partid, cele mai importante pentru regimurile leniniste, intraseră astfel oficial într-un con de umbră.

Dar, paradoxal, tocmai acest lucru îl urmărea şi conducerea PCR. Avansând „ideea fundamentală că deosebirile de păreri dintre partidele couniste din ţările socialiste nu trebuie să afecteze raporturile lor reciproce pe linie de stat” (*Politica internaţionalistă*... 1972,85), Ceauşescu nu punea pe plan secund raporturile ideologice dintre acestea, deşi asta ar părea că urmărise. Dimpotrivă, urmărea să acrediteze identitatea separată a tipului de leninism la articularea căruia a contribuit în cea mai mare măsură. Leninismul romantic este deci cu adevărat *independent* din punct de vedere ideologic, aşa cum am avut ocazia să constatăm în prima parte a acestui subcapitol – reuşind să iasă progresiv de sub tutela leninismului post-revoluţionar de factură sovietică. Intervine aici o precizare: analizele relaţiilor dintre RSR şi Uniunea Sovietică pot fi dihotomizate în mare măsură cu ajutorul următorului instrumentar: unele afirmă independenţa, altele doar autonomia primei în raport cu a doua. Deşi subscriu celei de a doua ipoteze, consider că situaţia este prea complexă pentru a fi abordată adecvat numai în funcţie de aceşti doi parametri: independenţă, respectiv autonomie. Relaţia dintre Moscova şi Bucureşti poate fi structurată pe cel puţin trei nivele principale: ideologic, politic şi economic. Din punct de vedere ideologic, aşa cum am încercat să demonstrez, leninismul romantic este

cu adevărat independent în raport cu centrul moscovit, chiar dacă discutăm despre o independenţă derivată din leninismele de tip sovietic, nu născută în afara lor. Din punct de vedere politic, avem de a face cu un grad relativ ridicat de autonomie a Bucureştiului faţă de Moscova. Din punct de vedere economic, relaţia dintre cele două părţi a fost una de permanentă şi substanţială colaborare, aşa cum vom vedea, deşi supusă periodic unor fluctuaţii de ordin politic.

Să încheiem cu asumarea „zgomotoasă”, aşa cum o considera Brejnev – a unei imagini proprii despre independenţă a leninismului romantic, opusă pretenţiilor de infailibilitate ideologică ale centrului moscovit, dar venind totuşi, din punct de vedere tehnic, am putea spune, în întâmpinarea lor.

Considerăm cu totul îndreptăţită îngrijorarea care se face simţită în mişcarea comunistă internaţională faţă de tendinţele ce se manifestă tot mai pregnant în ultima vreme de a se pune etichete asupra unor partide, aşezându-le pe unele la dreapta, pe unele la stânga, calificându-le pe unele naţionaliste, pe altele internaţionaliste. Se discută că ar putea fi vorba de comunism naţional, de comunism internaţional, de diferite alte tipuri de socialism. Este ştiut însă că socialismul nu poate fi decât unul singur, şi acesta se caracterizează prin socializarea mijloacelor de producţie, prin realizarea societăţii în care atât

puterea politică, cât şi mijloacele de producţie aparţin clasei muncitoare, poporului. Aceasta este condiţia esenţială, criteriul hotărâtor pe baza căruia se poate aprecia dacă o ţară este sau nu socialistă, şi niciun alt fel de considerente, inventate în birou, rupte de viaţă, de realitate. Este ştiut cât rău au adus vechile metode folosite în mişcarea comunistă, pe care partidele le-au combătut la timpul său (sic!) – metode de ingerinţă în treburile altui partid, de etichetare şi excomunicare a unui partid sau a altuia pe considerentul că într-o anumită problemă are o părere proprie, deosebită(*Politica internaţionalistă*... 1972,94).

6.8. Leninismul asianizat şi galvanizarea leninismului romantic

Turnura ideologică operată de către regim începând cu 1971 este un subiect asupra căruia analizele şi dezbaterile de specialitate s-au aplecat din plin (vezi Shafir: 1985, Cioroianu: 2005 a, Tismăneanu: 2005; Cătănuş A.: 2005). Concluziile la care s-a ajuns sunt totuşi departe de a fi convergente. Cum a apărut şi ce a însemnat, pentru economia internă şi orientarea internaţională a leninismului romantic „minirevoluţia culturală" sau aşa-zisele „teze din iulie"? Ipotezele emise înclină înspre două direcţii majore: prima, conform căreia noul flux ideologic şi-a făcut apariţia datorită dorinţei lui Ceauşescu de a-şi afirma fidelitatea faţă de comunism şi de a

nu da ocazia Moscovei să îl transforme într-un nou Dubcek; a doua ipoteză aduce în prim plan cauzele mai degrabă interne ale schimbării, axate pe ambiţia lui Ceauşescu de a accelera componenta propagandistică a procesului de „construire a socialismului”, percepută drept stagnantă în raport cu dimensiunea sa materială. Să le analizăm pe rând.

Istoricul Florin Constantiniu este un adept al primei ipoteze. Pentru el, amplificarea componentei ideologice a regimului Ceauşescu nu înseamnă altceva decât o „revenire la o ortodoxie marxistă”, datorată presiunilor sovietice (Cătănuş A.: 2005,14 – 19). Ceauşescu nu ar fi avut de ce să o pună în practică în cazul în care nu s-ar fi simţit ameninţat de injoncţiunile politice şi militare ale Moscovei. Aşa cum am observat însă, ameninţarea sovietică la adresa RSR cu ocazia evenimentelor din august 1968 şi în anii imediat următori a fost deseori exacerbată. Moscova căuta să limiteze ecourile destabilizatoare are înăbuşirii militare a „primăverii de la Praga” în cadrul „lagărului socialist”, nu să le amplifice, riscând astfel să îşi submineze pârghiile de control asupra propriului condominiu geopolitic şi ideologic. Nu în ultimul rând, am avansat la începutul acestui capitol teza conform căreia leninismul sistemic fost cu atât mai ameninţător din punct de vedere militar şi politic, cu cât textura sa ideologică se disipa iremediabil, „îmburghezindu-l”; cu alte cuvinte, pe

măsură ce substanţa revoluţionară a leninismului dispărea, erodată gradual de concepţii „mici-burgheze” care aveau asupra sa un rol eminamente subversiv. Pentru Raymond Aron, puterea Statelor Unite în timpul Războiului Rece s-a datorat în bună măsură încrederii în misiunea ei civilizatoare, în ideile călăuzitoare din care îşi extrăgea filosofia politică (Aron: 1974). Pierzându-şi încrederea în ideea leninistă şi cedând avalanşei ideologice „burgheze”, leninismul sistemic intrase iremediabil pe o pantă descendentă. Nimeni nu se aştepta însă ca această să fie atât de scurtă. Se pare că leninismul în general a fost mult mai fragil şi mai vunerabil decât l-au perceput aceia care l-au analizat, din diferite puncte de vedere, mai ales odată ce va renunţa la combativitatea revoluţionară, iar apoi va încerca să se redefinească folosind mijloace non-bolşevice şi deci implicit „burgheze”.

Ideologic apoi, nu consider că „minirevoluţia culturală” poate fi interpretată ca o formă a „ortodoxiei marxiste”, aşa cum sugerează Constantiniu. În primul rând, expresia corectă ar fi cea de „ortodoxie leninistă”. Mai departe, chiar dacă leninismul romantic este articulat de numeroase elemente autoritare care pot aminti de leninismul revoluţionar sau post-revoluţionar, el se desparte de formele iniţiale ale leninismului sovietic într-o privinţă mult mai importantă: aceea a naţionalismului care îi este constitutiv.

Leninismul revoluţionar a dezavuat explicit naţionalismul, iar leninismul post-revoluţionar l-a manipulat pentru a se putea ancora într-o lume în care revoluţia globală eşuase şi în care necesita, măcar temporar, repere legitimatoare oarecum „burgheze” pentru a supravieţui şi a se dezvolta. Aşa cum am încercat să demonstrez în prima secţiune a acestui capitol, leninismul romantic a fost naţionalist în aceeaşi măsură în care a fost leninist; naţionalismul i-a fost intrinsec, iar obiectivele sale internaţionale nu aveau în prim plan revoluţia mondială, ca în cazul leninismului revoluţionar, post-revoluţionar şi europenizat, ci o egalizare treptată a raporturilor şi forţelor dintre naţiuni sau popoare: un comunism internaţional, cu alte cuvinte, care, se considera, ar fi reprezentat cel mai propice mediu pentru dezvoltarea leninismului romantic. Sigur, se poate argumenta aici că un astfel de mediu ar fi generat premisele prin care leninismul romantic ar fi încercat punerea în practică a propriei variante de revoluţie mondială. Deşi suntem pe un teren speculativ, teza poate fi plauzibilă, mai ales că, aşa cum am constatat, atât leninismul cât şi naţionalismul sunt fenomene inerent expansive. Nefiind o mare putere, un regret major al lui Ceauşescu (Popescu: 1994), ambiţiile internaţionaliste ale leninismului romantic ar fi trebuit astfel codificate într-un limbaj naţionalist. Pe de altă parte însă, leninismul romantic dorea în

primul rând să se facă acceptat şi să devină tot mai puternic într-o lume *dată*, asupra căreia proiecta desigur propriile coordonate ideologice şi căreia îi manipula vocabularul politic (democratic dar chiar şi „socialist" în sens sovietic) pentru a o vulnerabiliza în vederea unei asaltări ulterioare, proiectată într-un viitor îndepărtat şi nebulos; leninismele de factură sovietică, cel puţin cele animate de o teleologie revoluţionară (leninismul revoluţionar, postrevoluţionar şi europenizat) îşi propuneau, concomitent cu afirmarea în cadrul realităţii „burgheze", *schimbarea lumii date* şi înlocuirea acesteia cu propriul proiect de realitate alternativă; iată ce departajează atât leninismul romantic de leninismele sovietice, revoluţionare sau nu, cât şi naţionalismul micilor puteri de (inter) naţionalismul marilor puteri.

Utilizând analiza lui Aurel Braun asupra relaţiilor româno-sovietice în perioada ceauşistă, ajungem la concluzia că RSR se apăra „activ" relativ la încercările centrului moscovit de a o reîncadra în ceea ce s-ar putea numi „disciplina de lagăr", pe când Moscova, pe de altă parte, se apăra „pasiv" de pretenţiile gălăgioase şi deseori supradimensionate ale leninismului romantic (Braun: 1978). Mai mult, Ceauşescu a exploatat ideea aşa-zisului pericol sovietic pentru a îşi menţine şi consolida puterea politică: eforturile la care supunea populaţia şi incapacitatea de a îi ridica realmente nivelul de trai, aşa cum promitea

– ar fi devenit mai acceptabile, se spera, odată ce aceasta ar fi înţeles că a îl răsturna pe Ceauşescu însemna „a face jocul Moscovei”, care ar fi putut să îşi impună astfel, din nou, dominaţia asupra României (Bernard: 1990,156 – 159). Mai mult, a fi, din diferite motive, împotriva regimului impus de succesorul lui Dej însemna de acum înainte a fi anti-patriot (Cioroianu: 2005,412 – 416); confiscarea discursului naţionalist şi invalidarea apriorică reuşită a oricărui potenţial contradiscurs naţionalist din partea societăţii i-au asigurat leninismului romantic o rezistenţă ideologică deosebită, care i-a supravieţuit cu succes după 1989.

Paul Niculescu-Mizil nu consideră că „tezele din iulie” au avut la bază un resort motivaţional extern; dimpotrivă, „Explicaţiile măsurilor luate în 1971 trebuie căutate, cu prioritate, în evoluţia internă a societăţii româneşti, mai ales în evoluţia puterii politice după alegerea lui Ceauşescu în cea mai înaltă funcţie de conducere” (Cătănuş A.: 2005,49). De data aceasta, deşi (sau tocmai pentru că) a fost unul dintre promotorii principali ai leninismului romantic, Mizil are în mare măsură dreptate. Odată ce comunismul românesc a început să se distanţeze de Moscova, apelul la naţionalism pentru obţinerea fie şi a unui surogat de legitimitate, a devenit indispensabil (vezi Shafir: 1985; Tismăneanu: 1984). Odată ce leninismul post-revoluţionar pus în practică în

RPR s-a autonomizat, a început să câştige, în plan atât extern cât şi intern, un capital de imagine şi capabilităţi crescute. În faza embrionară a existenţei sale, leninismul romantic a preluat şi extins acest proces de autonomizare, oferindu-i noi dimensiuni. Leninismul romantic nu a făcut decât să calculeze avantajele majore pe care le genera o imagine pozitivă a sa prin care erau mimate categorii valorice „burgheze" (anumite libertăţi economice, social sau culturale, nu şi politice), tocmai pentru a manipula atât ethosul „mic-burghez" intern, cât şi Occidentul. Procesul a durat atâta timp cât i-a fost necesar lui Ceauşescu să acapareze integral pârghiile de putere la nivel de partid şi de stat. Am văzut că, în 1969, cu ocazia Congresului al X-lea al PCR, coordonatele majore ale acestui proces fuseseră deja trasate. Asigurându-şi, pe de o parte, simpatia Occidentului (inclusiv a Statelor Unite) şi, pe de altă parte, toleranţa, fie ea şi ostilă, a Moscovei, leninismul romantic s-a perceput pe sine, la începutul deceniului opt al secolului precedent, suficient de consolidat din punct de vedere politic pentru a îşi arăta adevărata faţă ideologică. Astfel, noul tip de leninism dezvoltat în România şi împotriva societăţii româneşti a devenit manifest şi a declanşat un asalt pletoric asupra spiritului „mic-burghez" care, *horrible dietu*, încă anima comportamentul social.

Ajungem acum la încă o întrebare

fundamentală: în ce măsură devenirea manifestă a leninismului romantic se datorează influenţei leninismului asianizat? Ceauşescu, împreună cu o parte dintre membrii Biroului Politic ai PCR au vizitat, în iunie 1971, China, Coreea de Nord, Vietnamul şi Mongolia (*Sub steagul internaţionalismului*... 1972); acest periplu diplomatic în Asia avea ca scop întărirea relaţiilor cu aceste ţări într-o perioadă în care centrul moscovit dădea tot mai multe semne de nemulţumire, politice, economice, mediatice şi culturale la adresa Bucureştiului (Cătănuş A.: 2005,48). Pentru că, deşi „tezele din iulie" au avut în subsidiar cauze interne, nu se poate afirma că RSR a tratat cu indolenţă glacializarea relaţiilor cu Uniunea Sovietică. Dimpotrivă, a încercat să le surmonteze activ prin deschiderea (economică şi politică) spre Vest şi, nu în ultimul rând, spre statele comuniste asiatice, de la care a preluat mult pe filieră ideologică. Mizil nu este de acord cu ideea influenţei ideologice majore a Chinei asupra RSR, susţinând că Ceauşescu promovase necesitatea ameliorării componentei propagandistic-educative a regimului cu ani buni înainte de 1971 (Cătănuş A.: 2005,45 – 49). De acord. Numai că Începând cu 1971, referinţele la stagnarea ideologică a regimului şi măsurile active puse în practică pentru combaterea ei nu au mai fost sporadice, cum se întâmplase până atunci, transformându-se în schimb într-o faţetă

permanentă a asaltului leninismului romantic asupra societăţii. Sigur, Ceauşescu avea clar, în bună tradiţie leninistă post-revoluţionară, o aversiune faţă de intelectuali, a căror tendinţe „şovăielnice” şi spirit „mic-burghez” nu se lăsau realmente înlocuite de o conştiinţă autentic leninistă, „monolitică” în convingerea ei de a distruge realitatea „burgheză”. A manifestat-o tot mai frecvent după primii ani care au trecut de când a preluat puterea politică. În 1968, vorbind la „adunarea generală a scriitorilor”, Ceauşescu sublinia lipsa de fervoare revoluţionară a muncii acestora şi cerea, utilizând desigur vocabularul leninist, îmbunătăţirea conţinutului propagandistic al literaturii publicate în RSR şi cuplarea scriitorilor la pulsul societăţii, în accepţia leninist romantică a termenului.

Pentru a putea sluji aspiraţiile şi idealurile maselor, pentru a satisface cerinţele spirituale ale omului muncii eliberat de exploatare, scriitorul trebuie să trăiască cu maximum de intensitate comandamentele supreme ale societăţii noastre de azi, să înţeleagă tendinţele ei de dezvoltare, să se confunde cu dorinţele şi voinţa poporului în mijlocul căruia s-a născut şi trăieşte. Pentru a-şi dedica opera oamenilor, scriitorul trebuie să ştie ce doresc, la ce visează ei, care sunt interesele şi idealurile lor, el trebuie să pătrundă adânc în conştiinţa maselor, să cunoască marile deplasări pe care le-a determinat în gândirea şi

sensibilitatea lor socialismul. Astfel poeziile, romanele, piesele de teatru vor putea exercita o puternică influenţă asupra minţii şi inimii omului de azi, vor putea deveni purtătoare de mesaj ale celei mai înalte etici – umanismul socialist. Societatea noastră are nevoie de o literatură militantă, care să cheme masele la o tot mai bogată activitate creatoare, conştientă, să mobilizeze conştiinţele, să contribuie la întărirea unităţii moral-politice a întregului popor (*Literatura şi arta*… 1972,76 – 77).

Cu alte cuvinte, RSR avea nevoie de o artă „pătruns[a] de responsabilitate socială" (*Literatura şi arta*… 1972,80). De asemenea, au fost eliminate în acel an indemnizaţiile de merit ale „academicienilor, artiştilor poporului, artiştilor emeriţi, maeştrilor emeriţi ai artei, profersorilor emeriţi etc" (Cătănuş A.: 2005,68). Începând cu 1971, tendinţa anti-intelectuală a regimului s-a cimentat şi a făcut un mare pas înainte, din toate punctele de vedere. Repet, Ceauşescu se simţea acum sigur pe poziţia sa internă şi neameninţat suficient de mult de Moscova pentru a o pierde; astfel, a putut da glas unor convingeri ideologice profunde care, în termeni tehnici, menţineau şi amplificau chiar „rolul conducător al partidului în întreaga viaţă politică, economică şi socială" (1972), dar şi, mai ales, în ceea ce priveşte cultura sau arta. Leninismul romantic începea cu adevărat asaltul, pe toate planurile şi sub toate formele,

împotriva societăţii româneşti, pretinzând însă că poate face acest lucru numai în baza unor tehnici „de muncă şi luptă” particulare, extrase din propria sa experienţă istorică. Metodele şi experienţele sale proprii constituiau singurul etalon pe care leninismul romantic îl accepta în lupta împotriva realităţii „burgheze”; impunerea unor tactici şi experienţe „străine” (citeşte sovietice) nu ar fi putut decât să îngreuneze şi chiar să compromită procesul de „construire a socialismului” în RSR.

Partidul comunist nu trebuie să se cramponeze de trecut, de legităţi care au acţionat într-o altă perioadă şi în alte condiţii istorice, de aşa-zisele adevăruri absolute elaborate o dată pentru totdeauna. Cu adevărat obligatoriu este ceea ce, în condiţiile concret-istorice de astăzi, din fiecare ţară, contribuie la progres, la mersul înainte al societăţii socialiste, al socialismului în general. Pentru a conduce cu succes opera de transformare socialistă a societăţii, partidul comunist nu trebuie să aibă reţineri în a modifica metodele şi tactica de muncă şi luptă în funcţie de cerinţele vieţii, în a adopta măsuri cu caracter revoluţionar care să răspundă noilor condiţii create, schimbărilor din viaţa socială; numai astfel poate asigura el dezvoltarea rapidă a forţelor de producţie, progresul social multilateral, înaintarea accelerată pe calea socialismului şi comunismului (*Rolul conducător al partidului*... 1972,45).

După ce îşi proclamă astfel dreptul de a „construi socialismul” în conformitate cu propriile norme şi metode, detaşându-se astfel de centrul moscovit, leninismul romantic reliefează inamicul împotriva căruia „tezele din iulie” au fost orientate. Este vorba de membrii societăţii care nu îi acceptau primatul ideologic şi de mentalitatea „mic-burgheză”, care încă deţinea o pondere socială ameninţător de mare pentru viziunea leninismului romantic asupra dezvoltării „societăţii socialiste şi a avansării spre comunism”. Următorul citat provine tot dintr-un discurs al lui Ceauşescu ţinut în 1968, dar redă perfect atitudinea ideologică dominantă după 1971. Nu degeaba momentul naşterii simbolice a leninismului romantic s-a consumat în 1968, în timpul şi după „primăvara de la Praga”: Ceauşescu era încântat de cotele la care ajunsese suportul său popular. Treptat, până în vara lui 1971, acesta, acţionând cu o determinare pe care i-o insufla siguranţa nou dobândită, a început să lanseze mesaje tot mai autoritare în direcţia dezvoltării culturale, sociale, economice şi politice a ţării, care erau însă estompate de succesele diplomatice ale regimului în ceea ce priveşte Occidentul şi de atmosfera semiliberală de care societatea încă se mai bucura. Leninismul romantic nu îşi permitea, deocamdată, să „forţeze nota”, şi prea puţini erau cei care anticipau direcţia pe care o va lua în numai câţiva ani. Să-i

dăm deci cuvântul lui Ceauşescu, cu ocazia plenarei CC al PCR din octombrie 1968:

În cadrul societăţii noastre pot există persoane ostile socialismului, elemente pe care obsesia privilegiilor pierdute le-a împiedicat să înţeleagă mersul dezvoltării sociale. De asemenea, în conştiinţa unor oameni mai dăinuie reziduuri ale mentalităţilor burgheze, ale unor teorii şi principii idealiste, retrograde, moştenite de la vechea societate. Continuă să pătrundă totodată, într-o formă sau alta, influenţe ideologice din afară, din lumea capitalistă. Ceea ce caracterizează însă societatea noastră este adeziunea deplină a milioanelor de oameni ai muncii de la oraşe şi sate, a uriaşei majorităţi a populaţiei, la cauza construcţiei socialiste, la politica marxist-leninistă a partidului comunist, nivelul înalt de conştiinţă al muncitorilor, ţăranilor şi intelectualilor care-şi consacră toate eforturile înfloririi patriei socialiste. Orânduirea noastră este puternică, de neclintit, ea se bazează pe voinţa de fier a poporului, căruia nimeni nu-i mai poate smulge măreţele cuceriri revoluţionare, care-şi făureşte astăzi destinul liber şi neatârnat. Trăinicia indestructibilă a orânduirii noastre îşi găseşte izvorul în baza de clasă a societăţii, în fundamentul ei economic socialist, în vasta activitate ideologică şi politică de educare a maselor pe care o desfăşoară partidul comunist. Procesul amplu de ridicare a nivelului de cultură

al maselor, de lărgire a orizontului ştiinţific, de dezvoltare a conştiinţei socialiste a oamenilor muncii „de perfecţionare şi adâncire a democraţiei noastre socialiste duce la victoria deplină a marxism-leninismului în cadrul societăţii noastre. Faţă de cei care ar îndrăzni să ridice mâna împotriva socialismului, poporul, orânduirea noastră dispune de toate mijloacele necesare pentru a-i face inofensivi. Iată de ce aceste elemente nu prezintă niciun pericol pentru societatea noastră socialistă (*Rolul conducător al partidului*... 75 – 76).

Observăm aici o trăsătură tipică tuturor regimurilor leniniste: proiectarea normativului (leninist) asupra existenţialului („burghez" sau „mic-burghez") (vezi Friedrich, Brzeziński: 1957). De fapt, pericolul pe care îl bagateliza Ceauşescu era real, tocmai de aceea îşi făcuse loc în discursul său: mentalitatea „burgheză" se va încăpăţâna să reziste în faţa atacurilor leninismului romantic, subminând progresiv dezideratul acestuia de creare a unei „conştiinţe socialiste". La fel, „voinţa de fier a poporului" nu reflecta decât absenţa acesteia, în planul realităţii „burgheze", respectiv necesitatea construirii ei urgente în plan normativ-leninist. Chiar dacă populaţia era în general pasivă faţă de transformările structurale la nivel material pe care regimul i le impunea (vom vedea ulterior şi din ce cauze), conştiinţa sa „burgheză" era

departe de a fi dispărut. Tocmai acesta a fost obiectivul vizat de Ceauşescu prin intermediul „tezelor din iulie”: transformarea populaţiei într-un factor activ de promovare a ideologiei romantic leniniste. Acceptarea resemnată a regimului de către societate nu echivala, pentru urmaşul lui Dej, cu procesul autentic de „construire a socialismului”. Nu. Populaţia trebuia să se convingă şi să fie convinsă de măreţia, echitatea şi inevitabilitatea avansării spre comunism, să devină deci una cu regimul.

Revin acum la întrebarea enunţată în rândurile de mai sus: în ce măsură turneul diplomatic al conducerii de la Bucureşti din vara anului 1971 în statele „socialiste” asiatice a condus la transformarea leninismului romantic din simbolic în manifest? în mare măsură, consider. În termeni kantieni, aş aprecia totuşi că leninismul asianizat a avut asupra leninismului romantic o influenţă regulativa, nu constitutivă, aşa cum voi încerca să demonstrez în continuare.

Delegaţia română a fost impresionată de manifestările populare care au fost desfăşurate în cinstea sa, mai ales în China şi Coreea de Nord. Volumul de popularizare a vizitei, deja citat, conţinea, semnale clare a satisfacţiei resimţite de Ceauşescu: el şi camarila sa au fost întâmpinaţi de „sute şi sute de mii de oameni, aproape întreaga populaţie a oraşului (Pyongyang, n.m.), precum şi un mare număr de locuitori din împrejurimi” (Swô

steagul internaţionalismului… 1972,106). Apoi, la fel de măgulitor, pe lângă mediatizarea vizitei la posturile de radio şi televiziune şi montarea unor panouri propagandistice imense de-a lungul traseului oficial, „Toate ziarele coreene publică, de asemenea, pe prima pagină, biografia tovarăşului Ceauşescu, însoţită de fotografia sa. Manşetele ziarelor poartă pe toată lăţimea paginii întâi, în limbile coreeană şi română, urarea: «Bun venit delegaţiei de partid şi guvernamentale a Republicii Socialiste România, condusă de tovarăşul Nicolae Ceauşescu!»„ (*Sub steagul internaţionalismului*… 1972,115). Într-adevăr, o primire pe măsura orgoliului secretarului general al PCR. Mai mult, observa un raport al Radio Europa Liberă, „Poziţiile – atât ideologice cât şi geografice – a României şi Coreei de Nord sunt din multe puncte de vedere uimitor de similare”. Pe lângă asemănările legate de suprafaţă şi numărul populaţiei, Ceauşescu şi Kim Il Sung împărtăşeau aceleaşi concepţii despre unitatea lumii comuniste, care ar fi trebuit să pornească de la drepturile „partidelor comuniste şi statelor socialiste” de a interacţiona pe baza „egalităţii depline”, a „independenţei” sau a „neamestecului în afacerile interne a altor state”. De asemenea, opina liderul nord-coreean, statele socialiste „nu trebuie să renunţe la autonomia lor sub presiune externă, nici să urmeze alte partide şi ţări orbeşte” (SR/România: 22 June 1971,1). Fostul

preşedinte al României postcomuniste, Ion Iliescu, a făcut parte dintre cei care l-au însoţit pe Ceauşescu în acest periplu diplomatic. Referitor la vizita din Coreea de Nord, acesta îşi aminteşte: „nu am putut avea un dialog normal, de la om la om, nici cu oamenii cu răspunderi, cu care intram în contact, dar nici cu oamenii simpli. La orice întrebare, ni se răspundea cu citate din Kim Ir Sen. Aveam sentimentul unei societăţi robotizate, dezumatizate" (Iliescu, Tismăneanu: 2004,121). Leninizate, aş adăuga, atâta cât era posibil într-un cadru naţional; în plan internaţional, dacă revoluţia globală ar fi reuşit, am fi avut probabil de a face cu o societate mondială mult mai dezumanizată. De fapt, dezumanizarea nu reprezintă altceva decât o precondiţie indispensabilă leninizării. Lui Ceauşescu nu i-a reuşit, nici măcar în măsura în care au avut succes Kim Ir Sen sau Mao: un eşec ideologic usturător, pe care Ceauşescu îl va compensa, parţial, printr-un deşănţat cult al personalităţii.

În China, acelaşi spectacol, regizat special pentru primirea vizitatorilor români, aceeaşi impresie favorabilă creată acestora. Să nu uităm că liderii de la Pekin îşi exprimaseră sprijinul, chiar dacă mai degrabă moral, la adresa RSR în 1968 atunci când aceasta încerca să convingă pe toată lumea că este în pericol de a fi invadată de trupe sovietice; de asemenea, cu ocazia inundaţiilor catastrofale care au lovit România în

1970, China a trimis un ajutor nerambursabil de aproximativ 25 milioane de dolari, *singurul ajutor de această mărime necondiţionat primit vreodată de România din partea vreunei ţări străine* (Buzatu: 2004,116 – 118, subl. în orig.). De altfel, în a doua jumătate a anilor ’60, RSR era a patra în ordinea preferinţelor internaţionale ale lui Mao. Înaintea sa se plasau doar Coreea de Nord, Cambodgia şi Albania (vezi Buzatu: 2004,116 – 118,122). Ceauşescu va avea deci motive să menţioneze, în toastul oficial pe care îl va face în cinstea gazdelor, că „urmăreşte cu deosebit interes ampla activitate a poporului chinez pentru edificarea noii societăţi” (*Sub steagul internaţionalismului*... 1972,31). În comunicatul oficial emis de la finalul vizitei se specifica foarte clar că „Relaţiile de prietenie şi colaborare dintre cele două partide, ţări şi popoare ale României şi Chinei sunt bazate pe marxism-leninism şi internaţionalism proletar, pe respectarea cu stricteţe a principiilor egalităţii depline în drepturi, independenţei, respectului reciproc şi neamestecului în treburile interne, *relaţii care pot rezista la încercarť* (*Sub steagul internaţionalismului*... 1972,95, subl.m.). Scopul vizitei lui Ceauşescu în China şi în celelalte state asiatice este deci, fără echivoc, politic, având ca miză transmiterea unui mesaj clar Moscovei. Înţelegem astfel mai bine conceptul lui Braun de „apărare activă” a RSR, în raport cu reacţia mai

degrabă „defensivă” a Moscovei (Braun: 1978). Sigur, asta nu înseamnă că regimul de la Bucureşti nu era îngrijorat de unele posibile acţiuni sovietice care l-ar fi putut destabiliza; înlocuirea lui la comanda Moscovei ieşea însă din discuţie deoarece, pentru leninismul sistemic, menţinerea „rolului conducător al partidului” şi a „vigilenţei revoluţionare” la cote înalte erau garanţii suficiente pentru ţinerea în frâu a tendinţelor „burgheze” ale societăţii româneşti şi a ameninţărilor ideologice exterioare. Conta prea puţin că, la rândul său, leninismul sistemic se „îmburghezea” inconştient, sau că leninismul romantic era considerabil diferit din punct de vedere conceptual de leninismele sovietice. Intransigenţa ideologică a leninismului romantic, păstrată de la leninismul post-revoluţionar sovietic, de care, aşa cum am văzut, a fost influenţat în mod constitutiv, oferea leninismului sistemic certitudinea că PCR nu avea de gând să abandoneze „construirea socialismului”, chiar dacă circumscria acest proces unor parametri ideologici proprii, naţionalişti. Leninismul romantic nu era nici pe departe comparabil cu leninismul post-bolşevic de factură cehoslovacă; pentru leninismul sistemic, acesta din urmă nu mai reprezenta decât o cochilie goală, alcătuită dintr-un partid care fusese erodat în mare măsură de un elan revizionist „burghez” în esenţă. Trebuia deci înlăturat, nu neapărat datorită

metamorfozelor ideologice pe care le va cunoaşte – astfel de restructurări ideologice, deşi de altă natură, fuseseră puse în practică şi în cazul leninismului romantic – ci datorită faptului că, din punct de vedere politic, pierdea situaţia de sub control. Or, până în decembrie 1989, nu s-ar fi putut spune acelaşi lucru şi despre leninismul romantic.

În Uniunea Sovietică, reacţii negative la turneul asiatic al conducerii PCR şi-au făcut, indirect, apariţia. La câteva zile după ajungerea delegaţiei române în China, radio Moscova denunţa tendinţele „fracţioniste" ale Pekinului la adresa „mişcării comuniste internaţionale". Singura „linie leninistă" care ar fi trebuit urmată de către statele şi partidele comuniste era aceea a PCUS: „conducerea chineză are o platformă politică şi ideologică care este inompatibilă cu leninismul". Mai mult, se specifica în cadrul aceleiaşi emisiuni, „partidele frăţeşti elimină acum din rândurile lor aventurierii ultrastângişti şi revizionştii de dreapta". În continuare, radio Moscova a atras atenţia asupra clauzei existente în tratatul româno-sovietic semnat în 1970 care prevedea „consultări" în privinţa acţiunilor de politică externă, o cerinţă conţinută şi textul oficial al Tratatului de la Varşovia. La rândul său, publicaţia oficială a armatei sovietice, *Krasnaya zvezda* (Steaua Roşie), condamna şi ea activităţile „fracţioniste" chineze şi atrăgea atenţia că „lupta"

împotriva „imperialismului” nu are nicio şansă dacă este dusă de pe poziţii „izolate”, ci numai dacă este purtată prin intermediul întregii mişcări comuniste existente la nivel mondial (SR/România: 18 June 1971,2 – 3). La încheierea vizitei, delegaţia română a făcut, pe drumul de întoarcere în ţară, o escală la Moscova. Acolo a fost primită de către primul ministru Kosîghin, care a considerat că „în China nu s-a vorbit de comunitatea ţărilor socialiste” şi astfel vizita a „dăunat” acestei comunităţi. O altă critică adusă liderilor români se baza pe prezumtiva „acceptare” de către aceştia a „revoluţiei culturale”, un eveniment haotic şi catastrofal pentru dezvoltarea Chinei, conform oricărei interpretări, asupra căruia sovieticii insistau pentru a compromite Beijingul. Pentru Kosîghin, îmbrăţişarea „revoluţiei culturale” echivala cu susţinerea unui punct de vedere „antisovietic”. Ceauşescu a ripostat afirmând că „nu putem accepta felul acesta de discuţie şi afirmaţiile pe care le-aţi făcut aici; dimpotrivă, noi considerăm că vizita a servit unităţii ţărilor socialiste”. În continuare, secretarul general al PCR şi-a manifestat intenţia de a face publică discuţia în RSR: „vom informa Comitetul Executiv şi Comitetul Central despre poziţia dv”, ceea ce echivala cu un şantaj în vederea atenuării presiunii sovietice. A funcţionat, deoarece în final, după ce partea română şi-a menţinut poziţia şi a

conchis: „noi vrem să dezvoltăm relaţiile (cu Uniunea Sovietică, n.m.)”, Kosîghin a cedat, recunoscând „că totuşi discuţiile au fost folositoare” (Istrăţescu în Rusan: 2001,843 – 845). Conceptul lui Braun de „apărare activă” îşi dovedeşte încă o dată utilitatea. Mai mult, rezumatul acestei discuţii demonstrează din nou, dacă mai era cazul, cât de (ne) ameninţată era România acelor ani de o invazie sovietică.

Din punct de vedere economic, vizita nu a avut consecinţe notabile. Din punct de vedere politic s-au înregistrat rezultate mai bune, deşi au existat şi în acest caz semnificative diferenţe de poziţii. Spre exemplu, premierul chinez Zhou Enlai şi cei care l-au acompaniat „nu au răspuns declaraţiei lui Ceauşescu că «unitatea ţărilor socialiste şi a mişcării internaţionale comuniste şi muncitoreşti este un factor esenţial în întărirea frontului anti-imperialist»”. La rândul său, nici secretarul general al PCR nu a răspuns „remarcilor chineze despre întărirea capabilităţilor defensive a României într-o perioadă când ţara era în «pericol serios de intervenţie imperialistă»” (SR/România: 18 June 1971,5 – 6). Ambele părţi au tatonat, cum se spune, terenul: oficialii chinezi nu au făcut nicio concesie în privinţa aversiunii lor faţă de Moscova, considerată de-a dreptul „imperialistă”, în timp ce delegaţia română a încercat să nu irite prea mult Moscova prin declaraţii tendenţioase (vezi

Istrăţescu în Rusan: 2001,844), mai ales că liderii PCUS erau deja deranjaţi de vizita în sine, fără a mai lua în calcul celelalte gesturi disidente în care politica externă a RSR se angajase până atunci, mai mult sau mai puţin ostentativ. În definitiv însă, în acea perioadă „Relaţiile româno-sovietice s-au stabilizat în jurul unui anumit punct de echilibru în care nicio parte nu este complet satisfăcută dar ambele sunt relativ tolerante una faţă de alta" (Paul: 1973,326).

Ceauşescu a fost profund impresionat de dinamica socială pe care a întâlnit-o în China şi Coreea de Nord. Stau mărturie în acest sens discuţiile purtate în cadrul unei şedinţe a Comitetului Politic Executiv, convocată la scurt timp după încheierea vizitei. „La Pekin am avut o primire deosebit de bună" declara Ceauşescu, impresionat de faptul că „la primirea pe aeroport au venit, practic, toţi conducătorii de partid şi de stat care puteau veni, pentru că ceilalţi erau bolnavi şi nu se puteau deplasa". La fel, manifestările populare organizate de Partidul Comunist Chinez în cinstea evenimentului au măgulit orgoliul exacerbat al liderului de la Bucureşti. Odată ajuns „în oraş", acesta a avut parte de „o primire de sute şi sute de mii de oameni, dar nu grămadă, cum se iese la noi, ci în mod organizat – cu şcoli, fanfară, jocuri sportive, dansuri. Şi la coreeni la fel a fost. Şi *cred că avem* şi *de învăţat*, totul era ordonat. A fost un fel de

sărbătoare, o manifestare sărbătorească" (Istrăţescu în Rusan: 2001,838; subl. m.). Manifestările populare grandioase puse în practică pe stadioane şi aeroporturi începând cu anii '70 îşi trădează astfel sursa de inspiraţie.

Există o mobilizare generală a poporului, de la copii până la oameni bătrâni, toţi sunt mobilizaţi, puşi la treabă, să înveţe, să lucreze: unul nu stă. Ciu En-lai spunea, toată lumea trebuie să muncească, trebuie să facă ceva, nu se poate altfel. Există disciplină şi sunt foarte muncitori peste tot. Pe unde am fost ni s-a spus, astea le-am primit din România, vă mulţumim pentru ajutor şi să spunem dacă avem critici. Totul destul de curat; am vizitat câteva întreprinderi. Am vizitat centrul acesta chimic, care avea inclusiv o instalaţie de cauciuc izoprenic produsă de ei. Totul este produs de noi, ne-au spus, nu vrem să importăm; când vorbim de forţele proprii, vrem să facem pe oameni să înţeleagă că ei pot şi trebuie să facă totul; înainte se crease o mentalitate că aşteptau totul din străinătate. Am vizitat un şantier naval. Aveau cinci submarine mari în construcţie şi alte cinci vase făcute de ei, nu importate. I-am spus tovarăşului Avram – nu-ţi mai dau nimic la import" (Istrăţescu în Rusan: 2001,839).

„Tovarăşul Avram" avea toate motivele să fie îngrijorat. Putem aprecia că strategia economică ceauşistă s-a inspirat, cel puţin parţial, din

modelul de dezvoltare chinez. Numai că Ceauşescu a ales să exagereze limitarea importurilor în favoarea extinderii pe cât de mult posibil a exportului, alcătuit majoritar din produse necompetitive pe piaţa occidentală, vizată în mod special de către conducerea de la Bucureşti. Revenind la impresia produsă asupra lui Ceauşescu de vizita făcută în China, ajungem la „activitatea ideologică", mult mai importantă pentru devenirea manifestă a leninismului romantic decât orice alt considerent, care oricum îi era subsumat. „După părerea mea", afirma Ceauşescu, „aici au făcut o cotitură revoluţionară şi *într-adevăr se poate vorbi de revoluţie culturală. Au dat la o parte – poate prea brusc, dar după părerea mea au făcut bine – toate acele mentalităţi mic-burgheze şi au luat-o de la capăt*" (Istrăţescu în Rusan: 2001,840; subl. m.). Mai mult, dovedind cu prisosinţă influenţa majoră a leninismului asianizat asupra leninismului romantic, „Toată activitatea lor culturală, de balet, de teatru, a fost pusă pe baze revoluţionare". „Mi-a plăcut foarte mult", se destăinuie secretarul general al PCR, care nu va ezita să pună în practică rapid ideile dobândite în China.

O tematică foarte bună privind transformarea omului. În general, se pune faţă în faţă mentalitatea imperialismului cu relaţiile noi, ceea ce noi nu facem. Noi am împânzit cinematografia cu filme de aventuri, iar teatrul cu piese

occidentale. Am scos piesele revoluţionare şi am introdus piesele fără conţinut. La fel facem şi la televiziune, unde tot discutăm şi nu s-a schimbat nimic*. Înainte să plec am avut o şedinţă de Secretariat (al Comitetului Central, n.m.) şi acolo am stabilit să pregătim un material pentru plenară, că propaganda noastră este nemulţumitoare, că ea nu corespunde sarcinilor de educare a tineretului şi poporului în general. Aşa că am spus-o înainte de a merge în China. Dar ceea ce am văzut în China şi Coreea demonstrează că concluzia (sic!) la care noi am ajuns este justă*. Deci, şi din acest punct de vedere este o preocupare foarte serioasă pentru educarea poporului în spirit revoluţionar, comunist. Sigur, critică mult imperialismul, pe americani, pe japonezi, care stau faţă în faţă cu ei, dar în toate compară vechiul cu noul, pun accent pe latura de a ţine treaz spiritul de luptă" (Istrăţescu în Rusan: 2001,840 – 841; subl. m.).

Concluzia: „impresia este deosebit de bună din toate punctele de vedere şi am o părere bună de felul (sic!) cum se desfăşoară activitatea de construcţie socialistă în China. Sigur, sunt unele lucruri pe care noi le facem altfel, dar luând pe total au o bună organizare, disciplină, un spirit sănătos". Ceauşescu se va exprima de asemenea laudativ la adresa economiei nord-coreene, structurată pe baze autarhice şi mecanizată surprinzător de bine pentru o ţară cu resurse şi o

dezvoltare totuşi limitate, încheind cu o judecată internaţională la adresa întregii vizite: „toată lumea se gândeşte numai la America, Franţa, Germania şi Japonia; nu se mai uită şi în altă parte” (Istrăţescu în Rusan: 2001.841 – 842).

Se poate observa deci că secretarul general al PCR ceruse ameliorarea activităţii ideologice a partidului înainte de a ajunge în China; chiar dacă nu ar fi vorba decât de o infatuare de moment, fără acoperire în realitate, am văzut deja că Ceauşescu emisese propuneri concrete în acest sens şi înainte de vara anului

1971. Merită să insistăm puţin asupra acestui aspect, începând cu un fragment dintr-un discurs al lui Ceauşescu cu ocazia întâlnirii din mai 1965 între conducerea PCR şi reprezentanţi ai culturii şi artei româneşti. „Este adevărat că se găsesc ulcioare frumos meşteşugite care te îmbie să bei din ele, dar oricât de atrăgătoare ar fi ele, nu pot egala niciodată izvorul dătător de viaţă” din care „au sorbit strămoşii noştri, în vremurile grele, vitejia şi înţelepciunea care i-a ajutat să răzbată prin secole” (Pavelescu, Dumitru: 2007,23). Romantizarea istorică este lipsită de echivoc. Doi ani mai târziu, la un eveniment similar, semnalele de avertizare la adresa libertăţii excesive de creaţie a artiştilor se amplifică. Declarând că „în fiecare perioadă arta a servit societatea şi intereselor societăţii”, era evident că şi astăzi „societatea poate pretinde ca lucrările de artă

plastică să servească intereselor poporului”. Artistul, în cazul în care nu era sensibilizat de responsabilitatea pe care o avea în procesul „construirii socialismului”, urma să îşi vadă ameninţată existenţa profesională: „trebuie să se gândească că (sic!) totuşi trăieşte în lumea asta, şi dacă statul, cât este el de stat, nu o să-i mai cumpere picturile pentru că nu-i plac, atunci o să moară de foame” (Pavelescu, Dumitru: 2007,118 – 119). Nici în cazul literaţilor situaţia nu se prezenta mai bine, Ceauşescu subliniind în 1968, anul maximei liberalizări a regimului, la o întâlnire cu elita scriitorilor: „noi suntem partizani, de la început până la sfârşit, ai unei literaturi militante, şi nici nu putem concepe un alt gen de literatură”. „Diversitatea de concepţii” prin care s-a încercat contracararea acestei tendinţe a fost redusă de Ceauşescu la „formă”; conţinutul nu era decât unul singur: „concepţia materialistă despre lume şi o atitudine militantă împotriva concepţiei idealiste, a tot ceea ce serveşte concepţiilor claselor exploatatoare” (Pavelescu, Dumitru: 2007,158). Sau, cu alte cuvinte, „în domeniul ideologic trebuie să avem o fermitate de fier” (Pavelescu, Dumitru: 2007,328).

La începutul anului 1971, cu câteva luni înainte de emiterea „tezelor din iulie”, Ceauşescu definea din perspectivă romantic leninistă opera de artă, care, „pentru a fi utilă”, trebuie să contribuie la educarea, formarea şi dezvoltarea

atitudinii politice şi ideologice a oamenilor în aşa fel încât să devină pentru ei o „necesitate”: „iată ce vrem noi de la dumneavoastră şi care sunt cerinţele societăţii noastre de astăzi şi ele vor creşte tot mai mult în anii care vin, tovarăşi”, îi atenţiona Ceauşescu pe artişti (Pavelescu, Dumitru: 2007,291). Artişti, scriitori, activişti, muncitori, ingineri, toată lumea trebuia să devină conştientă de noua turnură ideologică, de apogeul la care ajunsese leninismul romantic: *„când mă refer la indicaţii, numai de la secretarul general al partidului le primiţi. Nimeni nu poate să se adreseze şi să dea vreo indicaţie. Oricine ar încerca, să nu luaţi în seamă. Aceasta este disciplina de partid şi este lege pentru toţi comuniştii, oriunde sunt puşi să lucreze”* (*Pavelescu, Dumitru: 2007,314, subl. m.*).

Pe cale de consecinţă, putem considera că, sub o formă sau alta, activitatea ideologică a PCR ar fi cunoscut cu siguranţă un reviriment odată ce noua conducere a acaparat integral pârgiile de putere la nivel de partid şi de stat, chiar şi în absenţa vizitei în China. Pe de altă parte, şi în acest caz leninismul romantic şi cel asianizat s-ar fi asemănat substanţial, fie şi numai datorită naţionalismului care le articulează pe amândouă. Consider deci că vizita lui Ceauşescu în China şi Coreea de Nord şi-a pus amprenta asupra leninismului romantic în manieră mai degrabă regulativa decât constitutivă: Ceauşescu ar fi

ajuns probabil, cu timpul, la concluzii ideologice similare cu cele ale omologului său Mao Zedong, deoarece, aşa cum s-a specificat deja, odată ce RSR s-a detaşat de centrul moscovit, recurgerea la naţionalism ca bază de legitimare populară era inevitabilă, în plus, orientarea naţionalistă fusese deja haşurată încă din ultima perioadă a conducerii de iste; în caz că nu s-ar fi reîntors sub comanda politică directă a Moscovei – posibilitate exclusă din toate punctele de vedere de către Ceauşescu

— RSR nu ar fi avut altă alternativă decât să o dezvolte. Leninismul romantic ar fi devenit manifest, mai devreme sau mai târziu, şi în absenţa galvanizării sale de către leninismul asianizat.

6.9. Leninismul romantic manifest. Declinul PCR

„Tezele din iulie" s-au repercutat direct şi intens asupra întregii societăţi româneşti. Universităţile au fost obligate să introducă în planurile de învăţământ cursuri despre istoria şi trecutul, dar şi prezentul „de luptă" de luptă al PCR. Activităţile tuturor „oamenilor muncii" trebuiau să reflecte un entuziasm „revoluţionar" pe măsura ambiţiilor leninismului romantic. În consecinţă, propaganda oficială s-a intensificat substanţial (Gilberg: 1972,721 – 723). Scriitorul Nicolae Breban consideră că „tezele din iulie" au fost motivate în primul rând de ambiţiile politice a

lui Ceauşescu. Noul lider ar fi avut în vedere neutralizarea unor figuri de prim rang din „vechea gardă” dejistă, ca Ion Gheorghe Maurer, sau chiar marginalizarea unora dintre proprii săi colaboratori apropiaţi, ca Paul Niculescu-Mizil (Cătănuş A.: 2005,81). Sigur, noua turnură ideologică nu a fost lipsită de utilitate politică la nivelul conducerii de partid şi de stat, permiţându-i lui Ceauşescu asigurarea unor noi spaţii de manevră. Mai mult, începând cu 1972, după implementarea celebrului principiu al, rotirii cadrelor”, implicaţiile politice ale leninismului romantic devenit manifest vor cunoaşte o dinamică fără precedent. Ceauşescu va aboli, atât în teorie, cât şi în practică, distincţia dintre partid şi stat, pentru a eficientiza „construcţia socialismului”, pe de o parte, dar şi pentru a controla şi şantaja cât mai ferm posibil membrii aparatului de partid, nevoiţi astfel să subscrie la fervoarea revoluţionară a liderului sau să fie înlocuiţi. Prin *principiul rotaţiei cadrelor în munci de partid şi de staţ, se urmărea ca ”* (*acestea să dobândească o experienţă multilaterală, să poată înţelege şi soluţiona tot mai eficient problemele complexe ce le ridică viaţa socială, conducerea ştiinţifică a societăţii; în funcţie de nevoi, cadrele pot îndeplini simultan funcţii de conducere atât în cadrul partidului, cât şi al statului*” (*Conferinţa naţională… 1972,538*; *subl. în orig.*).

Dar dincolo de efectele lor politice, „tezele

din iulie” au fost circumscrise unui scop intrinsec ideologic: educarea în spirit revoluţionar a întregii societăţi, dar mai ales a PCR, în vederea aplicării proiectului de modernitate schizoidă al leninismului romantic. În cadrul acestei variante de modernizare, componenta materială (industrializare, dezvoltarea producţiei şi a infrastructurii), care îşi merita fără doar şi poate numele de modernă, coexista în paralel cu o componentă ideologică antimodernă în substanţa ei, structurată, aşa cum am văzut, de un romantism fascizant a cărui nostalgie pentru imaginarul cadru valoric ierarhic al premodemităţii era evidentă. Detalierea aspectelor constitutive ale modernităţii leninismului romantic va fi operată în ultimul capitol al lucrării.

Până atunci, să ne oprim asupra discursului ţinut de secretarul general al PCR cu ocazia şedinţei plenare a Comitetului Central al partidului din noiembrie 1971, care poate fi considerat piatra unghiulară a programului ideologic avansat de către leninismul romantic. *„Transformarea oamenilor* – înarmarea lor cu concepţia înaintată despre viaţă şi societate – materialismul dialectic şi istoric –, (sic!) cu cele mai noi cunoştinţe şi concluzii ale ştiinţei *constituie una din cele mai complicate probleme, cu mult mai grea, în multe privinţe, decât dezvoltarea economier* (*Plenara Comitetului*

Central... 1971,21 – 22; subl. m.). Transpare clar privilegierea componentei ideologice în defavoarea celei materiale: lupta pentru crearea „noii" conştiinţe este cea mai grea pentru orice regim leninist, şi nu a fost câştigată până acum niciodată. Sigur, baza materială a leninismului, la rândul ei articulată ideologic, este foarte importantă, dar nici pe departe atât de importantă ca transformarea mentalităţilor „burgheze" şi „mic-burgheze". Controlul asupra modului în care oamenii gândesc şi îşi reprezintă realitatea înseamnă pentru leninism totul. Obţinându-l, poate inocula societăţii concepţia că viziunea şi transformările economice dirijate exclusiv de la centru sunt superioare economiei capitaliste. Poate impune deci propria realitate alternativă. Pentru ca leninismul să fi creat, în câteva generaţii, „oameni noi" autentici, avea nevoie de o revoluţie globală. Numai când orice referinţă la realitatea „burgheză" dispărea sau putea fi deformată prin propriul său filtru propagandistic, devenit sursă unică de informare, numai atunci ar fi existat premise sigure pentru „avansarea spre comunism". Dar leninismul nu a reuşit să declanşeze o revoluţie globală. A pierdut din acel moment lupta pentru crearea unei „conştiinţe socialiste" şi nu i-au mai rămas, pe termen lung, decât două alternative: fie „îmburghezirea", conştientă sau nu, fie lupta pentru o cauză iremediabil pierdută. Leninismul romantic a ales

ultima variantă, deşi prin fundamentarea sa naţionalistă se poate considera că era deja „îmburghezit” într-o anumită măsură, deoarece recursese la categorii identitare şi legitimatoare non-leniniste. Pe de altă parte însă, structura sa leninistă s-a dovedit a fi suficient de puternică pentru a rezista la acţiunea corozivă a realităţii „burgheze”. Leninismul romantic s-a retras în el însuşi, dar nu poate fi acuzat că s-a „îmburghezit”, aşa cum s-a întâmplat cu majoritatea regimurilor lenineniste în anii ’80. Aşa cum am menţionat, nu şi-a pierdut niciodată substanţa revoluţionară.

Cu adevărat impresionat de politicile culturale chineze prin care leninismul asianizat părea că deţine o poziţie ideologică de invidiat, Ceauşescu a criticat dur lipsa de „vigilenţă revoluţionară” a activităţilor de propagandă a PCR:

[…] datorită neglijenţei, simţului scăzut de răspundere, a lipsei de fermitate ideologică, au fost importate o serie de filme şi alte lucrări artistice sau literare de un slab nivel artistic, cu un conţinut ideologic-educativ dăunător. Toate acestea au exercitat, fără îndoială, o anumită influenţă negativă asupra oamenilor societăţii noastre, inclusiv asupra unor tineri. Consider că asemenea stări de lucruri nu pot fi cu nimic justificate. Trebuie să fie clar pentru toţi cei care lucrează în aceste sectoare de activitate că mijloacele statului nostru socialist nu pot fi

folosite sub nicio formă pentru propagarea unor concepţii despre viaţă opuse ideilor noastre. Nu putem admite ca pe diferite canale şi sub diferite forme să se propage concepţii rasiste, şoviniste, naţionaliste, să se facă apologia brutalităţii, a modului de viaţă burghez.

Noi avem o mare răspundere în faţa partidului, poporului şi trebuie să acţionăm cu fermitate împotriva a tot ceea ce poate duce la poluare spirituală. Nu putem admite ca de dragul aşa-zisei libertăţi să se propage prin mijloacele noastre sau în ţara noastră concepţiile retrograde, moravurile claselor exploatatoare, modul de viaţă burghez, indiferent de unde ar veni acestea (*Plenara Comitetului Central*... 1971,26 – 27).

Pentru Ceauşescu, orice membru al PCR trebuia de acum să fie „un om cu multiple cunoştinţe ştiinţifice şi culturale, care se ocupă continuu de lărgirea orizontului său spiritual, de însuşirea a tot ce este mai înaintat în epoca sa". Având un statut mai înalt decât un simplu membru de partid, unui „activist comunist" îi era indispensabilă „capacitatea de a înţelege noul, de a elabora, pe baza noilor cuceriri ale ştiinţei, concluzii teoretice şi practice pentru transformarea revoluţionară a societăţii omeneşti" (*Plenara Comitetului Central*... 1971,37).

Pentru a înainta cu succes înspre „viitorul comunist al patriei" (*Plenara Comitetului Central*... 1971,56), era necesar să se insufle

întregii activităţi artistice un „conţinut revoluţionar”. Ceauşescu va expune acest deziderat subliniind caracterul social şi educativ care trebuia imprimat unei pentru a o revoluţiona şi a o ajuta la rândul ei să revoluţioneze, ghidând spre jiou”, inerţia „veche” a societăţii. Distingem de asemenea indispensabile teme romantice care articulează discursul liderului PCR: eroul, portretizat prin prisma unui „nou” FătFrumos de extracţie deopotrivă naţionalistă şi leninistă, respectiv „balaurii timpurilor modeme” pe care acesta îi înfruntă neprecupeţind niciun efort.

În uriaşa activitate creatoare de formare a omului nou, cu o înaltă conştiinţă socialistă, literatura şi arta trebuie să aducă o contribuţie tot mai activă. Avem nevoie de proză, de poezii, de piese de teatru, de filme, de muzică, de picturi de sculpturi care să înnobileze (sic!) pe om, să-l însufleţească la fapte măreţe, eroice. Toate lucrările de artă, executate în stiluri şi forme foarte variate, trebuie să redea preocupările şi realităţile epocii pe care o trăim, viaţa poporului. Definind lumea care trebuie să constituie obiectul central al operei de artă, marele scriitor francez Anatole France spunea că gândurile şi ideile exprimate de artist „nu sunt gândurile lui, ci propriile noastre gânduri, pe care poetul le face să cânte în noi... Poetul e un evocator. Când îl înţelegem suntem tot aşa de poeţi ca şi dânsul... Şi credeţi că am iubi atâta pe liricii noştri dacă ne-ar

vorbi de altceva decât de noi?”. Noi vrem să-i preţuim tot mai mult pe liricii noştri şi de aceea le cerem să vorbească în operele lor despre noi, despre poporul nostru muncitor.

Omul, constructor al socialismului, să se poată regăsi în aceste lucrări de artă, să-şi descopere şi defectele, dar şi trăsăturile nobile! Nu avem nevoie de o artă care să poleiască cu aur realităţile, dar nu avem nevoie nici de o artă care să acopere cu noroi sau smoală aceste realităţi; avem nevoie de o artă care să fie suflet din sufletul poporului, să redea greul şi bucuria şi visurile spre viitor ale oamenilor muncii, o artă izvorâtă din realităţile naţiunii noastre, profund umanistă. Avem nevoie de opere de artă de toate genurile şi pentru toate vârstele; copiii vor să cunoască şi pe Făt-Frumos creat de Ispirescu, dar şi pe *FătFrumos de astăzi*, *eroul luptei pentru dreptate socială şi naţională*; ei vor să ştie cum arătau balaurii din basme dar şi cum arată *balaurii timpurilor moderne* şi cine a fost sau este voinicul care le-a tăiat capetele; oamenii vor să afle din romane, poezii, piese de teatru, opere, din cântece cum au luptat comuniştii şi alţi antifascişti şi democraţi, cum au înfruntat închisorile, legările, moartea chiar, pentru eliberarea poporului; şi trebuie ştiut că niciunul dintre aceştia nu a fost plângător că viaţa este grea – au înfruntat duşmanul de clasă cu capul sus, au luptat încrezători în fericirea poporului, în cauza

şocialismului şi comunismului (*Plenara Comitetului Central*... 1971,66 – 68; subl. m.).

În urmă cu aproximativ două secole, Novalis, reprezentant emblematic al romantismului timpuriu german, scria: „Nu mai există monarhie acolo unde regele şi cărturarii nu se mai identifică". Nu cred că Ceauşescu ar fi dezaprobat acest punct de vedere. Cum cu siguranţă ar fi fost de acord că „Un principe adevărat este artistul artiştilor; este adică diriguitorul artiştilor. Fiecare om ar trebui să fie artist. Orice se poate preschimba în arte frumoase. Material principelui sunt artiştii, deoarece numai lui îi este dat să îmbrăţişeze cu privirea întreaga imagine din unghiul drept de vedere, deoarece numai lui îi este pe deplin limpede marea idee ce urmează a fi înfăţişată şi înfăptuită prin forţe şi cugete reunite" (Novalis: 2008,139,145). Ce altceva era Ceauşescu decât „principele" leninismului romantic? Un „principe" care credea, se pare, la fel ca şi predecesorul său „în puterea miraculoasă" a artei, în special a literaturii, „de a educa pe oameni în spirit partinic", pe de o parte, respectiv „de a întreţine o stare psihologică propice contrarevoluţiei", pe de altă parte (Niţescu: 1995,96).

Insistând asupra unei amprente ideologice cât mai profunde asupra vieţii culturale şi a societăţii în general, liderul PCR admonesta virulent atitudinile „de ploconire faţă de tot ce

vine de peste hotare, fie că este valoros, fie că nu”. Se pare că Ceauşescu manifesta resentimente faţă de liberalizarea internă din a doua jumătate a anilor ’60, pe care de abia aşteptase să o limiteze şi treptat să o elimine total prin omniprezenţa şi omnipotenţa partidului. Relaxarea controlului asupra societăţii fusese însă necesară pentru a induce în eroare atât „imperialismul”, a cărui credite şi pieţe erau deosebit de atractive, cât şi ethosul „burghez” care persista la nivel social. Toate informaţiile din surse externe trebuiau filtrate ideologic şi reinterpretate în versiune romantic leninistă.

Toate popoarele au contribuit la „îmbogăţirea patrimoniului civilizaţiei” universale, indiferent de dimensiunile sale, argumenta Ceauşescu, pentru care consecinţele acestei idei se traduceau prin faptul că „popoarele, ca şi oamenii, sunt pe deplin egale”. Mai mult, Ceauşescu oferea un nou criteriu pentru a departaja popoarele mari de cele mici: nu capacităţile militare şi economice ale tranzitoriei epoci prezente, ci efortul depus pentru a oferi „cel mai mult civilizaţiei şi cauzei păcii în lume” (*Plenara Comitetului Central*... 1971,74 – 75). Şi, bineînţeles, cine putea merita mai mult acest titlu decât poporul român, PCR şi Nicolae Ceauşescu? Se confirmă astfel afirmaţia lui Dumitru Popescu: succesorul lui Dej suferea de faptul că nu era decât liderul unui stat secundar în plan internaţional (Popescu: 1994). Din punct de

vedere leninist romantic, el devenea însă un astfel de lider. Iată un veritabil conducător comunist, pentru care distincţia între realitatea „burgheză” şi cea leninistă, menţinută în parametri operaţionali la nivel empiric, începea să se estompeze în cadrul propriei psihologii. Pentru a continua argumentul, ideea de comunism apare la Ceauşescu într-o formă eminamente politică, nu socială, aşa cum o concepuse creatorul său Marx şi, până la un anumit punct, chiar şi Lenin. Justificând tutoriatul partidului şi a statului, tot mai indistinct gândite, asupra dimensiunii culturale a „construcţiei socialismului”, Ceauşescu declama: „statul clasei muncitoare are dreptul să se amestece şi în literatură, şi în arta plastică, şi în muzică, să admită numai ceea ce consideră că corespunde (sic!) socialismului, intereselor patriei noastre socialiste. Acesta este rolul statului în societate şi aşa va fi până când va dispărea statul! Şi *chiar şi în comunism, când va dispărea statul, societatea nu va admite decât ceea ce va considera că îi este util*!” (*Rolul conducător al partidului*... 1972,179180; subl. m.). O altă formulare, mai „blândă” dar identică în conţinut asupra transformării rolului statului în avansarea înspre comunism se găseşte în volumul propagandistic *Perfecţionarea organizării şi conducerii vieţii sociale*. *Rolul statului socialist*: „funcţiile statului se vor schimba şi mai mult, activitatea sa internă concentrându-se în direcţia

organizării producţiei, a vieţii ştiinţifice şi culturale” (1972: 58 – 59). Se conturează astfel cu claritate insaţiabilul apetit de putere al liderului PCR, care nu ar fi renunţat la stat şi deci la conducere totală nici în numele ipoteticului său urmaş politic din vremea unui distant comunism cu care funcţia acestuia era practic incompatibilă…

Revenind la „minirevoluţia culturală”, Ceauşescu se pronunţa răspicat pentru libertatea de creaţie a artiştilor. Contrarierea şi indignarea firească a celor care meritau să poarte acest nume reflecta totala lor lipsă de înţelegere a leninismului romantic. Libertatea de a crea trebuia înţeleasă în sens leninist, al responsabilităţii sociale şi a sinergiei forţelor culturale ale societăţii înspre articularea unui cadru de gândire şi înţelegere normativ-leninist. Astfel, „complexitatea ei dialectică”, se pronunţa Ceauşescu, „înglobează atât interesele individului, cât şi interesele colectivităţii sociale. Altfel”, avertiza acesta, „se transformă în anarhie. Libertatea înseamnă a înţelege necesităţile societăţii şi a acţiona în sensul intereselor societăţii, ale naţiunii tale. Asta înseamnă să fii cu adevărat liber!” (*Rolul conducător al partidului…* 1972,196).

Ce concluzie poate fi extrasă din determinarea lui Ceauşescu de a concepe şi implementa „tezele din iulie”? Momentul

marchează, am încercat să demonstrez, transformarea leninismului romantic din simbolic în manifest. Mai are însă şi o altă însemnătate, cel puţin la fel de importantă. Ceauşescu, pe care Alexandru Bârlădeanu îl descrie ca excesiv de ursuz şi suspicios (Betea: 1997), îşi pierduse încrederea în propriul partid. În acest punct, asemănănarea leninismului romantic cu leninismul post-revoluţionar este substanţială: nici Stalin nu avea încredere în PCUS, de aici şi epurările recurente la care îl supunea. Ceauşescu a decis, în bună tradiţie romantică, să devină un erou comunist prin asaltul ideologic dus pe toate planurile, prin intermediul PCR, împotriva unei societăţi insuficient îndoctrinate. Asta explică şi motivul pentru care, „umanismul socialist", care înlocuise la mijlocul anilor '60 fostul „realism socialist" de coloratură jdanovistă, este golit acum de orice diferenţă cu primul, exceptând numele. Marin Preda l-a ameninţat (fără succes) cu sinuciderea pe Ceauşescu dacă se va reveni la „realismul socialist", bazat, ca şi acum, pe descrierea unei realităţi eroice inexistente în scopul mobilizării maselor pentru crearea acelei realităţi (Shafir: 1981). Începând cu „tezele din iulie", PCR a fost perceput de liderul său mai degrabă ca o parte a societăţii ideologic ostile decât ca vehicul administrativ şi ideologic al leninismului romantic. Rolul partidului intră pe o pantă descendentă, în ciuda frazeologiei oficiale,

concomitent cu exacerbarea progresivă a imaginii celui care îl conducea şi care haşurează astfel premisele propriului cult al personalităţii. Leninismul romantic va cunoaşte de acum înainte o progresivă fascizare (ne amintim că, în cadrul regimurilor fasciste, relaţia dintre lider şi partid este inversă celei din regimurile leniniste: numai liderul contează, partidul nemaifiind decât o formă flexibilă a dispoziţiilor discreţionare ale acestuia), operate pe coordonate esenţialmente romantice. Ce îl deranja cel mai mult pe Ceauşescu? Răspuns:

[…] anumite rămâneri în urmă […] în ce priveşte formarea cadrelor noastre pentru diferite sectoare de activitate, în felul în care aceste cadre înţeleg să-şi îndeplinească în cele mai bune condiţii răspunderile încredinţate de partid şi de stat; sunt manifestări negative, legate de o anumită aslăbire a spiritului de răspundere, de combativitate în diferite domenii de activitate.

Putem spune că şi-a făcut loc şi o anumită subapreciere a importanţei activităţii politico-educative, de formare a omului nou – constructor al socialismului. Pornind de la faptul că, într-adevăr, marea majoritate sau cvasiunanimitatea oamenilor muncii înfăptuiesc neabătut politica internă şi externă a partidului nostru, unii tovarăşi au început să spună: „Ce mai vrem, în definitiv? Oamenii înţeleg lucrurile; de ce trebuie să mai desfăşurăm o activitate atât de intensă de partid, politico-educativă?”. Am arătat mai înainte că

hotărârea cu care întregul nostru popor înfăptuieşte politica partidului este tocmai rezultatul activităţii politico-ideologice, de educare a oamenilor, este urmarea realizărilor obţinute în acest domeniu – iar a admite să se dezvolte stările de lucruri negative la care m-am referit ar însemna ca, treptat-treptat, să asistăm la o gravă rămânere în urmă a activităţii politico-ideologice, a ridicării nivelului general al cadrelor noastre de partid şi de stat, a conştiinţei socialiste a oamenilor muncii – ceea ce ar avea implicaţii negative asupra întregii activităţi de construcţie socialistă din ţara noastră (*Rolul conducător al partidului*... 1972,325 – 326).

În traducere „burgheză”, precara pregătire ideologică a activiştilor PCR compromite eficacitatea asaltului leninismului romantic asupra societăţii româneşti care, deşi se află într-o anumită inerţie leninistă în sens material, nu este deloc maturizată din punct de vedere ideologic. Ca de altfel nici partidul responsabil cu implementarea şi supravegherea acestui proces. Soluţia: Ceauşescu. Eroul romantic, luptând cu „balaurii lumii modeme”, care va asigura succesul leninismului în RSR, exportând apoi propriul model ideologic în întreaga lume: iată cum se vedea „geniul Carpaţilor” pe sine.

Mărturie a noii fervori revoluţionare stă amplificarea tirajelor de documente ale PCR (alcătuite covârşitor din discursuri ale lui

Ceauşescu) în anul următor. Pe lângă dimensiunea ideologică a „tezelor din iulie”, găsim aici, corelativ, şi accente economice. Industrializarea masivă necesita rezerve financiare consistente, „acumulări”, adunate cu preţul diminuării fondului alocat consumului social; reprezenta însă o „înalt[a] obligaţie patriotică” a fiecărui cetăţean „de a asigura, (prin muncă, n.m.), acumulările pe care le solicită dezvoltarea rapidă a economiei, de a aşeza astfel o bază solidă bunăstării generaţiilor de astăzi şi de mâine” (*Perfecţio*narea *repartiţiei*… 1972,43). Reducerea presupus temporară a bunurilor de consum ale populaţiei ar fi fost însă „înţeleasă de poporul nostru cu profund simţ de responsabilitate”. Cu alte cuvinte, Ceauşescu se temea şi încerca să ţină sub control posibilele manifestări de nemulţumire populară, contrapunându-le nu o soluţionare materială, superficială şi pe termen scurt, ci una ideologică, profundă şi permanentă. Cunoscând furturile care aveau loc în „fabrici şi uzine” datorită limitării oficiale a consumului, dar şi a unei tradiţii bizantine perpetuate de-a lungul secolelor – şi anticipând amplificarea lor, Ceauşescu făcea apel la lupta împotriva „moravurilor burgheze” care „se manifestă în primul rând prin atitudinea faţă de proprietatea socialistă; furturile, delapidările, sustragerile de orice fel lovesc în interesele tuturor oamenilor muncii, sunt acte ostile construcţiei socialiste, de aceea trebuie

considerate, aşa cum spunea Lenin, ca acte contrarevoluţionare" (*Perfecţionarea relaţiilor de producţie*... 1972,46).

Leninismul romantic are ca sursă principală şi forţă motrice gândirea rudimentară, şi tocmai de aceea impenetrabilă relativ la dubiile, întrebările sau incertitudinile fireşti, proprii oricărei reflecţii deschise, vii – a lui Ceauşescu. Dar, pe de altă parte, leninismul romantic nu poate fi redus la gândirea lui Ceauşescu. Reprezintă ideologia RSR, vizibilă mai ales după 1970, articulată, în ultimă instanţă, de un centru reductibil la secretarul general al PCR, dar difuzată în primul rând prin intermediul activităţii propagandistice a regimului şi a inerţiei structurale a unui sistem politic dependent integral de Ceauşescu. Chiar dacă acesta nu era mulţumit de rezultatele majorităţii membrilor de partid aflaţi în funcţii de conducere, pe care îi „rotea" permanent, pusese în practică un tip de organizare politico-ideologică aptă de a îi reflecta aproape mecanic ideile şi comenzile. Prin plasarea celor care îi erau fideli în posturi cheie, Ceauşescu s-a asigurat că aceştia conştientizează faptul că îi datorau integral ascensiunea, fiind deci nevoiţi să îl sprijine: „toţi subordonaţii îşi datorau poziţia lui şi înotau sau se scufundau cu el" (Braun: 1978,201). Leninismul romantic a creat deci, sau a încercat să creeze o nouă realitate la care Ceauşescu nu a fost nici pe departe singurul

contribuitor, chiar dacă nu se poate nega că a fost principalul. Întregul aparat de partid şi de stat, pe care Ceauşescu a reuşit, aşa cum am constatat, să îl aducă sub controlul său mult mai eficient decât o făcuse predecesorul său, Gheorghiu-Dej, a devenit un vehicul pentru propagarea concepţiilor liderului. Idealurile lui Ceauşescu au fost însă asimilate temeinic de către mulţi propagandişti, care şi-au adus din plin aportul la dezvoltarea lor; pe de altă parte, naţionalismul existent la nivel social, recuperat de către regim pe alte coordonate ideologice dar păstrat într-o anumită formă familiară populaţiei, a alimentat din plin leninismul romantic. Pe cale de consecinţă, leninismul romantic nu poate fi interpretat ca o creaţie exclusivă a unui singur om; chiar dacă a fost impus „de sus", acesta a încorporat procese şi tendinţe culturale şi sociale diverse, atât „de sus" cât şi „de jos", reprezentând astfel un fenomen ideologic complex, nedependent de o singură persoană.

În primă fază, creatorii de cultură neaserviţi integral regimului nu au fost şocaţi de „tezele din iulie", pe care le-au perceput ca pe un flux ideologic căruia îi va urma, fără îndoială, un „dialectic" reflux. „Ei mizau pe faptul că dorinţa de a părea descuiat a noului şef le va îngădui să-l păcălească la infinit" (Rusan în Rusan, 2001,856). S-au înşelat. Leninismul romantic a declanşat un asalt total şi permanent asupra a tot ce însemna

sau amintea de „burghezie” în sânul societăţii româneşti. Pe de altă parte, mulţi artişti i-au fost aliaţi. Este cazul scriitorului şi poetului Mihai Beniuc, de la care aflăm sensul romantic leninist al termenului de „patrie”: „Ce-i Patria?

— E sângele vărsat/ De mii şi milioane de eroi, / Din orice colţ de ţară, orice sat/ Şi orişicare casă de la noi./ Ce-i Patria?

— Eşti dumneata şi eu/ Şi toţi acei ce sunt cu noi de-o seamă,/ Şi gata sunt să sară când e greu,/ Când patria s-o apărăm ne cheamă./ Ce-i Patria?

— E pasul apăsat/ Când trec, trec rânduri-rânduri muncitorii/ Cu steagul roşu-n vânt desfăşurat/ Duşi de partidul nostru spre victorii” (Beniuc în Iliescu: 1976,192 – 193). Patria, eroii, partidul; putem considera că poezia lui Beniuc (cel aflat în fruntea uniunii Scriitorilor în anii ’50, când fusese impus „realismul socialist”) ne dezvăluie ierarhia axiologică a leninismului romantic, profund diferită de cea a leninismului revoluţionar, unde conta în primul rând „unitatea monolitică a partidului” urmată de punerea în practică a tuturor mijloacelor posibile în vederea reificării revoluţiei globale şi, implicit, a celei bolşevice.

Sau, aşa cum scria poetul sovietic Vladimir Maiakovski în 1921, când o anumită sinceritate şi efervescenţă intelectuală autentică mai puteau fi întâlnite în Rusia sovietică, „Tovarăşi/ treziţi-văz daţi-ne artă nouă/ Pentru a trage republica din noroi” (Maiakovski: 1972,46). Peste o jumătate de

secol, într-un stat care nu cunoscuse experienţa directă a leninismului revoluţionar, ci doar pe aceea a leninismului post-revoluţionar, o nouă formă de leninism îşi afirma şi dovedea cu putere substanţa revoluţionară, pe care regimurile leniniste din jurul său o pierdeau sau o pierduseră deja iremediabil. Numai că, o consecinţă a fascizării sale pe coordonate romantice, în cadrul leninismului romantic nu se va putea vorbi cu adevărat de tovarăşi, ci numai de Tovarăş.

Marota independenţei. Leninismul romantic în căutarea afirmării internaţionale şi a mobilizării naţionale

Odată încheiată faza consolidării conceptuale şi politice, prin trecerea de la simbolic la manifest, leninismul romantic va face tot posibilul pentru a îşi maximiza prezenţa în lume. Va căuta să îşi amplifice şi amelioreze imaginea în Occident, mimând idei şi valori democratice pentru a submina discursul „imperialist” şi transformându-le în arme înserate unei logici ideologice proprii. De asemenea, va căuta să se afirme cu precădere în Lumea a Treia, făcând tot posibilul pentru a fi receptat drept model de dezvoltare ne-occidental şi concurând astfel, deşi la un nivel net inferior, cu regimuri leniniste mult mai impozante, cum ar fi Uniunea Sovietică sau China.

De-a lungul deceniului al optulea al precedentului secol, orientarea internaţională a RSR şi-a păstrat amprenta pragmatică: disidenţa

calculată poate fi considerată şi în acest interval forţa motrică a politicii externe a Bucureştiului. Dar, treptat, finalul anilor ’70 aduce în prim-plan o deteriorare vizibilă a percepţiei externe a regimului. Persecuţia puţinilor disidenţi şi defectarea spectaculoasă a capului spionajului românesc, Ion Mihai Pacepa, vor contribui la compromiterea parţială a prestigiului internaţional al lui Ceauşescu. În plus, preşedinţia lui Jimmy Carter a dus la revalorizarea drepturilor omului ca instrument de politică externă americană. Acest aplomb ideologic al „imperialismului” va zgudui din temelii eşafodajul leninismului romantic, dezagregându-l încetul cu încetul. Drepturile omului vor fi legitimate, în varianta lor „burgheză”, de către „lagărul socialist”, odată cu semnarea acordurilor de la Helsinki în 1975. „Lagărul socialist”, dominat în continuare de Moscova, a făcut astfel o concesie majoră filosofiei occidentale, obţinând în schimb recunoaşterea statu-quo-ului geopolitic postbelic, şi anume acceptarea oficială a comunizării Europei de Est. Pe termen lung însă, preţul ideologic şi politic plătit va exceda beneficiile geopolitice, pe măsură ce regimurilor leniniste, chiar dacă lipsite de acum în marea lor majoritate de fler revoluţionar, le era tot mai greu să facă faţă cerinţelor societăţilor de conformare la drepturile omului: tendinţele „burgheze” interne căpătaseră un nou avânt.

Cu toate acestea, reputaţia politicii externe a RSR în Occident nu va avea de suferit cu adevărat decât în deceniul următor. De-a lungul anilor ’70 însă.

RSR va multiplica relaţiile economice cu Statele Unite şi Comunitatea Europeană, cu Banca Mondială sau Fondul Monetar Internaţional; din punct de vedere politic, va încerca să se impună, aşa cum am menţionat, în Lumea a Treia. În ceea ce priveşte contactele sale cu Moscova şi regimurile leniniste est-europene, nu există diferenţe majore în raport cu orientarea deja asumată: disidenţa calculată se va menţine pe poziţii. O problemă majoră pe care leninismul romantic o va avea de înfruntat în acest deceniu consta în imposibilitatea de a contracara cu succes tendinţele, sursele de informare şi atractivitatea Occidentului, care se manifesta din plin la nivelul populaţiei. Procesul a condus la fortificarea ideologică a leninismului romantic, a cărui intransigenţă faţă de spiritul „burghez” se va amplifica în consecinţă. Să vedem deocamdată poziţia RSR la Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) şi cum s-a raportat la acordurile de la Helsinki semnate în 1975. Spre deosebire de leninismul sistemic, care nu a făcut altceva decât să reacţioneze la ofensiva ideologică occidentală, demonstrând astfel pierderea substanţei sale revoluţionare, leninismul romantic a preluat cu succes termenii discursului

occidental, oferindu-le însă un cu totul alt sens. Astfel, se poate spune că leninismul romantic a articulat un contradiscurs pentru a delegitima discursul occidental, utilizându-i termenii în sens leninist, în niciun caz „burghez”, în ciuda şi tocmai datorită intenţionalităţii lor originale. Cu alte cuvinte, leninismul romantic nu s-a mulţumit să se resemneze cu avansul ideologic occidental, aşa cum s-a întâmplat în cazul leninismului sistemic, ci a acţionat împotriva lui cu toate mijloacele pe care le-a avut la dispoziţie. Şi-a păstrat deci substanţa revoluţionară, iar cu timpul, în loc să o piardă, cum s-a întâmplat cu celelalte regimuri leniniste est-europene, care lăsaseră garda jos şi se „îmburgheziseră” conştient şi/sau inconştient – a sporit-o: o măsură de profilaxie disperată în faţa avansului implacabil, pe toate planurile, al „burgheziei”. Cultul personalităţii lui Ceauşescu nu reprezintă, aşa cum observa şi Mary Ellen Fischer (1989), decât o reacţie de apărare în faţa încăpăţânării societăţii de a nu îi accepta proiectele: leninismul romantic îşi îngustează astfel baza de acţiune, restrângându-şi terenul ideologic în jurul „conştiinţei” şi „vigilenţei revoluţionare” a principalului său arhitect, Nicolae Ceauşescu. Nici că se putea găsi un fundament ideologic mai sigur.

7.1. Helsinki 1975: viziuni ideologice concurente asupra securităţii europene înaintea semnării Actului Final de la Helsinki, istoria CSCE

a cuprins peste două decenii de dezbateri, mai mult sau mai puţin intense sau frecvente, între Moscova şi Washington. Prima iniţiativă în acest sens a aparţinut ministrului de Externe sovietic Viaceslav Molotov şi s-a consumat, fără succes, în 1954. Moscova dorea organizarea unei conferinţe europene. În absenţa Statelor Unite, pentru a legitima noua repartizare a forţelor pe continent cerând în acelaşi timp abolirea nou înfiinţatului NATO. Proiectul conferinţei a intrat într-un con de umbră până când, în 1969, la un an după intervenţia OTV în Cehoslovacia, nerăbdătoare să obţină un acord oficial asupra situaţiei geopolitice europene, Uniunea Sovietică a reînnoit propunerea, acceptând, de această dată, participarea Statelor Unite şi continuarea existenţei NATO (Kissinger: 2000,635 – 637). Confirmând lipsa de fler revoluţionar a leninismului sistemic, Kissinger notează: „Odată ce Conferinţa pentru Securitate Europeană nu a mai avut ca scop înlocuirea Alianţei Atlantice şi a confirmat Statele Unite ca putere europeană, politica sovietică s-a găsit în defensivă. Scopul stabilizării relaţiilor dintre cele două blocuri [...] simboliza că, cel puţin în ceea ce priveşte Europa, Moscova va fi de acum înainte în defensivă, încercând să păstreze ceea ce obţinuse” (Kissinger: 2000,637). În ciuda analizei partinice a lui Kissinger care, în bună tradiţie realistă americană, exagera ameninţarea sovietică pentru

a o putea contracara mai bine utilizând mijloace în mare măsură similare cu cele pe care blama Kremlinul că le foloseşte, sporind astfel insecuritatea Moscovei şi implicit dilema securităţii globale – fostul secretar de stat în cadrul administraţiei Ford analizează pertinent poziţia internaţională a Uniunii Sovietice la jumătatea anilor ’70.

După cum se ştie, CSCE a conţinut trei piloni majori: „securitate, cooperare economică şi cooperare umanitară” (Dobrynin: 1995,345). Aşa cum îşi aminteşte fostul ambasador sovietic la Washington, Anatoli Dobrânin, Moscova nu a fost interesată decât de menţinerea securităţii şi intensificarea relaţiilor economice, refuzând sau minimalizând importanţa drepturilor omului. Occidentul nu a cedat şi, în final, Brejnev şi acoliţii săi au semnat documentul final. Ambele părţi făcuseră concesii, considerând însă că, în ansamblu, rezultatul le va fi favorabil pe termen mediu şi lung (vezi Vincent: 1995,66). Calculele sovietice s-au dovedit a fi însă greşite. Deşi au existat reţineri majore în Biroul Politic al PCUS relativ la semnarea variantei finale, negociată cuvânt cu cuvânt de către experţii şi politicienii celor două tabere, a documentului.

Brejnev a jucat rolul decisiv în susţinerea lui Gromîko (ministrul sovietic de externe, care reprezenta Uniunea Sovietică la conferinţă, n.m.). Motivul său personal principal a fost dorinţa sa

ambiţioasă de a participa la semnarea unor acte internaţionale importante în faţa unui formul atât de larg şi reprezentativ ca şi conferinţa de la Helsinki. El putea evalua cu uşurinţă publicitatea potenţială pe care ar fi câştigat-o – mai presus de toate, în ţara sa – când publicul sovietic ar fi aflat de înţelegerea finală asupra graniţelor postbelice pentru care a sacrificat atât de mult. În ceea ce priveşte problemele umanitare, acestea ar fi putut fi menţionate acasă doar vag, fără prea multă publicitate. El a crezut că asta nu va aduce prea multe necazuri în interiorul ţării noastre. Dar s-a înşelat. Situaţia disidenţilor sovietici nu s-a schimbat desigur peste noapte, dar au fost fără doar şi poate încurajaţi de acest document istoric. Însăşi publicarea sa în *Pravda* i-a conferit greutatea unui document oficial. A devenit gradual un manifest al mişcării disidente şi liberale, o evoluţie total dincolo de imaginaţia conducerii sovietice (Dobiynin: 1995,346, subl. în orig.) 15.

Aşa cum urmează să vedem, centrul moscovit a avut mari probleme ideologice şi politice, atât la nivelului Uniunii Sovietice, cât şi a întregului „lagăr socialist" – datorită acceptării variantei „burgheze" a drepturilor omului. Dar, pe de altă parte, nici secretarului de stat Henry Kissinger nu i-a fost uşor să convingă vocile ultraconservatoare din cadrul Congresului de utilitatea conferinţei. Acestea considerau că, dimpotrivă, Washingtonul a făcut cele mai mare concesii ideologice prin

legitimarea existenţei a însăşi lagărului socialist (Dobrynin: 1995,347 – 348). Dar Occidentul, în timp ce accepta graniţele europene de după 1945, introducea, la insistenţa expresă a RFG, posibilitatea reunificării teritoriale paşnice. Dacă până atunci separarea dintre cele două Germanii fusese considerată „inviolabilă", se deschisese de acum calea, cel puţin la nivel teoretic, unei reunificări non-violente a Germaniei (Kissinger: 2000,639), care va avea loc mult mai repede decât putea cineva să prevadă în acel moment.

Se poate observa, din această scurtă şi incompletă introducere în problematica abordată în cadrul CSCE, ce a constituit „mărul discordiei" între cele două părţi: semnificaţia acordată drepturilor omului, o filosofie ce va circumscrie politica externă americană în a doua jumătate a anilor '70. Din articolul şapte al celui de-al treilea pilon reiese clar sensul occidental, liberal al sintagmei: „Statele participante vor respecta drepturile omului şi libertăţile fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conştiinţă, religie sau credinţă, pentru toţi fără distincţie de rasă, sex, limbă sau religie" („The Helsinki Acords" în Stokes: 1991,160).

Leninismul sistemic interpreta însă în manieră diferită drepturile omului. Ca la orice tip de leninism, semantica sa discursivă era orientată înspre viitor. Prezentul şi trecutul contau doar în măsura în care puteau fi utile viitorului comunist.

Astfel, în societăţile occidentale, drepturile omului erau considerate a fi nimic altceva decât o minciună ideologică bine înrădăcinată prin care conştiinţa revoluţionară a maselor era peremptoriu amputată. Omul nu era cu adevărat liber atâta timp cât statul continua să existe, o ştim de la Lenin; dar, pe de altă parte, se bucura de mai multe drepturi şi libertăţi în cadrul regimurilor leniniste, care pretindeau că aboliseră conflictele de clasă a căror expresie o reprezentau statele „burgheze”, pentru că aboliseră însăşi clasele poziţionate la baza acestui conflict. Adevăratele drepturi ale omului aveau să se nască abia după declanşarea revoluţiei mondiale, înspre a cărei înfăptuire numai Moscova putea jalona

15 Vezi, pentru o trecere în revistă a grupurilor care au devenit un fel de societate civilă incipientă a Uniunii Sovietice Stâkalin în Rusan: 2003,877 – 881.

calea. Existau disidenţi în Uniunea Sovietică? Nu erau decât nişte instrumente lipsite de personalitate şi manipulate de către capitalismul global; mai mult, reprezentau o minoritate insignifiantă în interiorul unei societăţi sovietice care ar fi subscris imperativelor ideologice ale PCUS (vezi Vincent: 1995,61 – 75). Această argumentare nu invalidează teza de la care am pornit în ceea ce priveşte leninismul sistemic, şi anume evanescenţa flerului său revoluţionar. Principiile ideologice începuseră să conteze tot

mai puţin pentru leninismul sistemic, aşa cum se poate observa şi din acceptarea în cele din urmă a variantei occidentale de drepturi ale omului. Tot ce îl interesa era stabilitatea politică, internă şi externă, şi tocmai aceasta a fost afectată masiv de grupurile de disidenţi sovietici impulsionate de rezultatul conferinţei. Din punct de vedere ideologic, adoptarea, fie şi superficială, a principiilor liberale în privinţa drepturilor omului, s-a dovedit a fi rezultatul unei comodităţi inacceptabile în cadrul a ceea ce ar fi trebuit să fie lupta împotriva realităţii „burgheze”, antrenând o anemizare a „vigilenţei revoluţionare” care s-a soldat cu „îmburghezirea” lentă şi inevitabilă a leninismului sistemic însuşi. Orice leninism autentic, revoluţionar, îşi derivă existenţa şi sensul din ofensiva permanentă împotriva lumii înconjurătoare; odată ce se mulţumeşte cu poziţia dobândită şi încearcă obţinerea unui armistiţiu, războiul este ca şi pierdut: poate supravieţui sub formă politică, dar într-o lume care îi dictează coordonatele ontologice şi pe care nu mai are nicio speranţă să o înlocuiască cu propriul proiect ideologic, ci doar să se lase iremediabil înghiţit de ea. Aşa cum scrie şi Henry Kissinger.

Preţul plătit de Uniunea Sovietică pentru căutarea ei disperată de legitimitate a fost acceptarea clauzei referitoare la schimbarea paşnică a frontierelor, care a jucat un rol semnificant în negocierile asupra unificării

germane şi a limbajului extensiv asupra drepturilor omului din «coşul III», care a dezvoltat o viaţă proprie extraordinară. «Grupuri de monitorizare Helsinki» s-au înmulţit în câteva ţări din blocul de est, dintre care cel mai faimos a fost Charta 77 în Cehoslovacia. Ei au interpretat Actul Final de la Helsinki drept consacrarea drepturilor omului în dreptul internaţional – o viziune pe care noi o susţineam din plin (Kissinger: 2000,648; vezi şi Gonzalez Aldea: 2008,42 – 43).

Pentru avantajele ei politice şi geopolitice evidente, aş adăuga. Trebuie menţionat aici că drepturile omului, pe lângă un concept moral subiacent viziunii democratic-militante a Statelor Unite asupra rolului lor la nivel global, reprezentau şi un formidabil instrument de presiune politică la adresa regimurilor leniniste. Dobrânin îşi aminteşte că preşedintele Carter „chiar credea că este moral justificat să apere drepturile omului" dar, în acelaşi timp, „a văzut chestiunea ca armă propagandistică convenabilă (sic!) pentru a-şi manifesta nemulţumirea publică în detrimentul acordurilor asupra altor chestiuni majore din relaţia sovieto-americană" (Dobrânin: 1995,389) cum ar fi cooperarea economică sau negocierile pentru dezarmare şi nonproliferare nucleară. Pentru consilierul principal în probleme de siguranţă naţională al lui Carter, Zbigniew Brzeziński, administraţia Ford nu a fructificat îndeajuns la nivel internaţional ideea drepturilor

omului care, credea el, putea fi o contrapondere ideologică utilă prezumtivelor tendinţe expansioniste ale comunismului global.

Am fost convins de mult timp că ideea de drepturi de bază ale omului avea o influenţă puternică în lumea emergentă a emancipatelor dar de obicei nedemocraticelor state-naţiuni şi că lipsa de atenţie a administraţiei precedente asupra acestei probleme a subminat susţinerea internaţională a Statelor Unite. Eram îngrijorat că America devenea «singurati că, în lume. Eram sigur că un accent major pus asupra drepturilor omului ca şi componentă a politicii externe americane ar avantaja interesele globale ale Americii demonstrând naţiunilor emergente ale Lumii a Treia realitatea sistemului nostru democratic, în contrast puternic cu sistemul politic şi practicile adversarilor noştri. Cea mai bună cale de a răspunde provocării ideologice a sovieticilor ar fi fost să angajăm Statele Unite faţă de un concept care reflecta chintesenţa Americii (Brzeziński: 1983,124).

O abordare de-a dreptul militantă a drepturilor omului, cu mult mai ofensivă în plan moral decât cea kissingeriană. Şi, de asemenea, mai puţin eficientă: preşedinţia lui Carter s-a dovedit a fi, cel puţin din punct de vedere internaţional, dezastruoasă: a condus la reinstaurarea unui climat geopolitic tensionat între Washington şi Moscova, nu a avut niciun

efect major asupra Lumii a Treia sau a Europei de Est, în afară de potenţarea diferendelor deja existente şi, în plus, a pierdut, utilizând terminologia aceluiaşi Brzeziński, un „pivot geopolitic” (2000) important în Orientul Mijlociu: Iranul, care s-a transformat dintr-un regim proamerican într-o teocraţie antioccidentală ce creează şi astăzi tensiuni majore în regiune.

Revenind la momentul Helsinki 1975, se poate afirma că RSR şi-a făcut simţită prezenţa în cadrul pregătirilor pentru conferinţă insistând asupra necesităţii de a trata statele în mod egal la nivel internaţional, de a renunţa la forţă în rezolvarea disputelor dintre state, de a recunoaşte inviolabilitatea frontierelor existente şi, un punct foarte important pentru Ceauşescu, „neamestecul în treburile interne” (Gonzalez-Aldea: 2008,32). Lui Kissinger i-au fost aduse la cunoştinţă direct, cu această ocazie, dorinţele României, Poloniei şi chiar Ungariei de a obţine spaţii de manevră crescute în raport cu centrul moscovit (2000,645). Bucureştiul s-a remarcat însă în special prin neacceptarea vehementă a variantei „burgheze” a drepturilor omului, fapt care a îngreunat procedural desfăşurarea conferinţei, dar mai ales continuarea discutării principiilor emise în cadrul acesteia în anii următori. Să vedem deci ce avea de reproşat leninismul romantic noii ofensive ideologice a „imperialismului” şi cum a încercat să o instrumenteze activ pentru a îşi pune în aplicare

planurile.

7.2. Leninismul romantic despre securitatea europeană şi drepturile omului

Comuniştii români au urmărit cu deosebit interes pregătirile pentru CSCE încă de la finalul anilor ’60, când Moscova a reluat iniţiativa conferinţei. Ceauşescu spera să câştige o pondere mai mare pentru RSR la nivel european şi, de ce nu, internaţional, vehiculând temele sale preferate în acest ultim domeniu: renunţarea la război şi la *„<ameninţare cu forţa”*, impulsionarea *„proletariatului internaţionav* în special a muncitorimii *„din ţările capitaliste”* în lupta de obţinere a drepturilor sale sociale şi politice, de care era sistematic jefuit de către guvernele aservite „imperialismului”, susţinerea tineretului şi a femeilor în plan internaţional (sigur, doar în măsura în care posedau sau dezvoltau o „conştiinţă socialistă” adecvată), rolul în creştere al *„statelor mici şi mijlociť* în lume şi necesitatea morală a „egalizării” decizionale a tuturor statelor în problematica internaţională, renunţarea la *„politica blocurilor”* şi desfiinţarea concomitentă a NATO ŞI OTV, o măsură necesară în vederea eliminării *„bazelor militare străine”* şi a *„retragerţii] tuturor trupelor de pe teritoriile altor state în limitele frontierelor lor naţionale”* şi, nu în ultimul rând, referitor la aspecte strict europene, *necunoaşterea existenţei celor două state germane”*, RDG ŞI RFG, *„şi dezvoltarea unor*

relaţii normale cu acestea, în vederea participării lor la rezolvarea tuturor problemelor europene”. Bineînţeles, numai socialismul (leninismului romantic) putea oferi soluţii judicioase şi de durată acestei largi game de dificultăţi internaţionale (Ceauşescu: 1970,39 – 56; subl. în orig; vezi şi Ceauşescu:

1988,199 – 274; *Politica externă a României socialiste*: 1972,146 – 191; Neagu în Ene: 1985,46 – 129; Glaser: 1982; Neagu: 1980, Bodunescu: 1988,311 – 327; Bogdan: 1988).

Observăm, în cadrul descrierii de mai sus, propuneri de natură să irite în general marile puteri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, având, în general, o tuşă maoista: egalizarea raporturilor juridice, dar implicit şi politice şi economice dintre state sau respectarea necondiţionată a suveranităţii şi independenţei fiecărui stat ca premisă a dezvoltării şi afirmării internaţionale plenare a „fiinţei sale naţionale”, un deziderat romantic recuperat pe coordonate leniniste din doctrina paşoptistă. Aşa cum am afirmat în capitolul precedent, între dezvoltarea internă, dogmatică şi opresivă, şi dezvoltarea externă (aparent) democratică a leninismului romantic nu există nicio „ambiguitate”, aşa cum susţine politologul Vladimir Tismăneanu (Tismăneanu: 1984.65 – 79; vezi şi Bernard: 1990,18): în ambele ipostaze, leninismul romantic se adresează unui public diferit de la care are aşteptări diferite: în

primul caz, are toate pârghiile coercitive necesare pentru controlul şi îndoctrinarea populaţiei cu propriul proiect ideologic; în al doilea caz, raportul de putere fiind inversat. Încearcă să convingă taberele care contează în plan internaţional, Occidentul (că este democratic), „lagărul socialist" (că este şi va rămâne întotdeauna fidel „construirii socialismului") şi Lumea a Treia (că luptă pentru o „nouă ordine internaţională" în care „statele mici şi mijlocii" să conteze la fel de mult ca cele mari în plan extern). Între orientarea internă şi externă a leninismului romantic nu există nicio discontinuitate ideologică; aceasta apare doar atunci când leninismul romantic este analizat în manieră ne-empatică, printr-o lupă conceptuală „burgheză", fără a se ţine cont de obiectivele sale pe termen lung.

Legat de fazele preliminare ale conferinţei, reprezentantul RSR Valentin Lipatti a protestat, în 1972, împotriva deţinerii de către Marea Britanie, Franţa, Uniunea Sovietică şi Statele Unite a câte trei locuri, în timp ce celelalte state trebuiau să se mulţumească numai cu două. „Diplomaţia română a dat roade, astfel că a doua zi toate delegaţiile beneficiau de câte două locuri" (González Aldea: 2008,19). În cadrul conferinţei propriu-zise, RSR nu s-a poziţionat clar nici de partea Occidentului, nici de cea a „lagărului socialist", nici nu a depus eforturi deosebite pentru a se integra în tabăra

Lumii a Treia; a adoptat, în afara problematicii drepturilor omului, unde s-a dovedit a fi mai vehementă decât Uniunea Sovietică însăşi, un ton distinct, încercând să obţină cât mai multe avantaje, indiferent de provenienţa lor. La fel au procedat, din motive mai mult sau mai puţin similare, Spania, Iugoslavia şi Vaticanul (González-Aldea: 2008,17). În general, se poate aprecia că RSR a căutat să devină o prezenţă cât mai vizibilă în cadrul conferinţei, încarnând ideea romantică a lui Ceauşescu a micului „Făt-Frumos" încleştat într-o eroică luptă cu „balaurii lumii modeme" (vezi *Rolul conducător al partidului*... 1972,325 – 326), dar nu a reuşit, spre frustrarea secretarului general al PCR, să-şi depăşească implacabila condiţie de stat mic (sau mijlociu) şi deci prea puţin relevant în cadrul logicii dihotomice a Războiului Rece. „A avut o participare fertilă şi perfidă", apreciază diplomatul spaniol Jorge Fuentes, „de multe ori inoportună, înfrântă alteori, dar mereu plină de imaginaţie" (González-Aldea: 2008,27). Cu siguranţă, o imaginaţie impregnată de romantism. RSR a deranjat într-o anumită măsură chiar şi Uniunea Sovietică, prin insistenţele ei permanente asupra respectării suveranităţii naţionale şi a neamestecului în afacerile interne deoarece, aşa cum am amintit, scopul major al Moscovei la CSCE a constat în legitimarea influenţei sale asupra Europei de Est (King: 1972, l-25).

După semnarea Actului Final, s-a pus problema continuării conferinţei în vederea implementării şi dezvoltării principiilor pe care le adusese în prim plan. Dintre statele socialiste, România şi Iugoslavia s-au remarcat prin susţinerea acordată iniţiativei, prin care sperau, mai ales prima, să îşi lărgească puterea de decizie în raport cu Moscova. Un mediu internaţional mai puţin tensionat ar fi permis RSR să se concentreze asupra intereselor sale de politică externă fără a irita prea puternic Moscova (King: 1972,3 – 4). În general însă, în „lagărul socialist" predomina teama că Occidentul va utiliza conferinţa ca un mijloc de sporire a injoncţiunilor pentru respectarea principiilor umanitare, asupra cărora se ajunsese, pentru prima dată, la un acord oficial. Pe de altă parte, şi statele vestice erau îngrijorate de posibilitate transformării conferinţei într-o rampă de lansare a propagandei comuniste înspre Occident. Temerile care s-au adeverit în cele din urmă au fost cele ale statelor socialiste. Pus în postură defensivă din punct de vedere politic, leninismul sistemic nu mai poseda forţa revoluţionară necesară pentru a se afla în avangarda luptei împotriva imperialismului. Sigur, şi conjunctura internaţională era profund diferită de cea din deceniile precedente şi, foarte important, dezvoltarea spectaculoasă a tehnologiei mediatice a permis subminarea în profunzime a propagandei leniniste, forţând

regimurile de această natură fie să se „îmburghezească”, voluntar sau involuntar, fie să se radicalizeze. RSR a ales, în virtutea elanului revoluţionar al leninismului romantic, a doua variantă.

Următoarea întâlnire a CSCE a avut loc la Belgrad, între 1977 şi 1978. Valentin Lipatti, ambasadorul RSR la conferinţă, apreciază că s-a încheiat „cu rezultate nesatisfăcătoare” (Lipatti: 1985,137). Într-adevăr, minimul de consens obţinut la Helsinki a dispărut: în timp ce Estul insista asupra chestiunilor politice şi economice, Vestul nu ezita să îl lovească în punctul cel mai vulnerabil, (ne) respectarea angajamentelor umanitare. Divergenţele s-au amplificat şi, în absenţa unei concluzii comune, s-a recurs la repetarea mecanică a declaraţiilor conţinute în Actul Final (Gonzalez-Aldea: 2008,62 – 65). Aşa cum se exprimă Lipatti, încercările de dislocare a echilibrului Actului Final, conceput ca un tot unitar, de transformare a Belgradului într-o reuniune specializată pe un anumit domeniu, alunecarea deliberată spre polemici şi confruntări cu caracter ideologic, spre discuţii sterile şi abstracte – folosite adesea pentru consumul mijloacelor de informare în masă – au poluat acest prim obiectiv al reuniunii (măsura în care prevederile Actului de la Helsinki au fost aplicate de către statele semnatare, n.m.), care ar fi trebuit înfăptuit într-un spirit constructiv, de lucru […].

Asemenea tendinţe, urmate adesea în mod conştient sau inconştient de delegaţiile unor ţări care nu aveau decât de pierdut dintr-o asemenea orientare a lucrărilor reuniunii, au răspuns intereselor acelor cercuri şi forţe sociale şi politice ostile procesului edificării securităţii europene, care doreau să închidă «dosarul european» şi să claseze Actul final în arhivele istoriei. Accentul exagerat pus pe schimbul de vederi aprofundat cu privire la aplicarea Actului final – considerat în mod abuziv de unele delegaţii ca principalul obiectiv al Reuniunii de la Belgrad – ca şi concepţia potrivit căreia reuniunea trebuia să aibă doar un caracter consultativ, neavând capacitatea de a adopta decizii, au constituit tot atâtea aspecte negative, contrare prevederilor Actului final şi hotărârilor adoptate prin consens de reuniunea pregătitoare" (Lipatti: 1985,139).

Cu alte cuvinte, RSR, ca şi celelalte state socialiste, fusese deranjată de faptul că statele occidentale îi reproşaseră absenţa punerii în practică a respectării drepturilor omului, fapt care a dus la sterile şi inutile „polemici şi confruntări cu caracter ideologic"; pe de altă parte însă, Lipatti critică, oarecum paradoxal, şi caracterul „consultativ" al reuniunii, incapabilă să stabilească decizii cu caracter obligatoriu pentru statele participante. Înţelegem de aici că RSR dorea ca Occidentul să poată fi constrâns legal să îi ofere avantaje de natură materială, fără a-i

recunoaşte dreptul reciproc, în virtutea aceleiaşi conferinţe, de a o chestiona în privinţa principiilor umanitare asumate. În acest punct era invocat principiul „neamestecului în afacerile interne” şi al suveranităţii naţionale. O poziţie internaţională tipică leninismului romantic.

La conferinţa de la Madrid, derulată între 1981 – 1983, polemicile interideologice s-au amplificat, iar tensiunile politice au cunoscut cote maxime. Intervenţia sovietică în Afghanistan şi continuarea presiunilor occidentale sub forma necesităţii respectării drepturilor omului au contribuit din plin la declinul relaxării tensiunilor globale începută în urmă cu un deceniu. În ceea ce priveşte conferinţa de la Viena, derulată în a doua jumătate a anilor ’80, situaţia se schimbă radical odată cu ajungerea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice. Noul secretar general al PCUS va fi mult mai receptiv la probleme de natură umanitară, facilitând astfel dialogul Est-Vest şi având o contribuţie generală enormă la încheierea Războiului Rece (González-Aldea: 2008). RSR va rămâne însă pe aceleaşi poziţii inflexibile: invadat din toate părţile de contraofensiva ideologică „burgheză”, leninismului romantic nu îi va mai rămâne decât apărarea activă, tradusă printr-o luptă inevitabil pierdută – şi tocmai de aceea glorificată romantic. RSR va obstrucţiona, în cazul acestei conferinţe, ratificarea unui document final, contestând

„libertatea de expresie şi de asociere”, chiar şi în ceea ce priveşte temele ecologice. Sindromul „fortăreţei asediate” teoretizat de către Kenneth Jowitt (1993) i se aplică acum perfect leninismului romantic.

Până la comportamentul internaţional al leninismului romantic în a doua jumătate a anilor ’80 se poate constata însă o radicalizare progresivă a tonului proagandistic împotriva variantei „burgheze” a drepturilor omului afirmată în cadrul CSCE, concomitent cu reducerea până la eliminare a informaţiior despre acest subiect în presa română (Gonzalez-Aldea: 2008,43; vezi şi Ceauşescu: 1988,270). Astfel că, în 1981, Dumitru Tinu se putea pronunţa relativ la obligaţiile umanitare care îi reveneau RSR prin prisma CSCE în felul următor:

Apărătorii ultrazeloşi ai „drepturilor omului” s-au întrecut în a furniza subiecte de senzaţie – şi de divagaţie – căutând să descopere feluriţi „contestatari” sau „disidenţi” în vreo ţară socialistă sau alta. Ca şi cum nu ar fi la îndemâna oricui cifrele şi comunicatelor oficiale cu prilejul consultărilor electorale şi care informează despre numărul „voturilor contra” (pentru a nu vorbi de „contestatarii” din ţările occidentale unde de ani de zile există guverne minoritare – ceea ce înseamnă că respectivii contestatari reprezintă majoritatea societăţii), sau ca şi cum cineva ar fi negat vreodată existenţa unor indivizi care cad

pradă iluziei unui trai mai uşor, fără muncă, undeva, în vreo închipuită „ţară a tuturor posibilităţilor”? Asemenea indivizi au fost şi mai sunt, iar unii dintre ei sunt – trebuie recunoscut, tocmai victime ale propagandei de instigare a emigrări desfăşurate de cercurile reacţionare, ostile destinderii, aflate în slujba monopolurilor interesate să sporească rândurile milioanelor de dezrădăcinaţi pribegi, forţă de muncă ieftină, sursă sigură de supraprofituri. Acestea sunt adevăratele scopuri… „umanitare” ale campaniei demagogic declanşate după Conferinţa de la Helsinki şi care urmărea transformarea reuniunilor europene într-un fel de „tribunale internaţionale” destinate să judece politica diferitelor state, legile lor interne (Tinu în Vlad: 1981,159).

Oricât ar părea de paradoxal pentru poziţia internaţională în care se afla, RSR dorea să impună regulile jocului, nu să accepte, sau să accepte doar selectiv regulile create de către ceilalţi participanţi la CSCE. Aşa cum am amintit, se insista asupra dezarmării (în primul rând deoarece RSR nu dispunea de un arsenal impresionant), asupra pacificării şi „democratizării” relaţiilor internaţionale (care echivala cu egalizarea puterii de decizie a tuturor statelor în plan extern şi adoptarea deciziilor numai prin consens – o măsură care curta aparent moralitatea „burgheză”, fiind însă imposibil de

transpus în practică, în ciuda elanului bombastic al diplomaţiei româneşti, şi tocmai din acest motiv romantică; Ceauşescu şi-ar fi adus astfel aportul la crearea premiselor pentru soluţionarea celor mai spinoase divergenţe internaţionale, devenind un lider de talie globală) şi, în sfârşit, asupra articulării unui cadru european de securitate prin cooperare economică şi politică, nu neapărat culturală şi socială. De fapt, argumentează Romulus Neagu, principiile de bază ale CSCE nu ar fi reprezentat altceva decât confirmarea gândirii inovatoare a lui Ceauşescu în plan internaţional... (Neagu:

1976,261). Din toată filosofia subiacentă CSCE, pentru Ceauşescu, cel mai important principiu era însă acela al inviolabilităţii suveranităţii naţionale. Conform leninismului romantic, procesul dezvoltării naţionale a statelor europene era mai actual ca niciodată, fiind totodată singurul garant al edificării unui socialism liber, independent, conform specificităţilor fiecărui „popor". Amplificarea tendinţelor, economice şi politice, de supranaţionalizare a Europei de Vest (Comunitatea Europeană) obstrucţiona însăşi posibilitatea naţiunilor din această regiune de a câştiga o autentică independenţă. Din fericire, existau forţe sociale „sănătoase" care puteau demantela tendinţele supranaţionale şi care, după modelul exemplar al leninismului romantic, puteau

ghida popoarele europene înspre „construirea” unei variante naţionale de socialism.

Deşi în Europa procesul formării naţiunilor şi a statelor independente s-a realizat mai demult, naţiunea şi lupta pentru independenţă naţională sunt în centrul evoluţiei politice de pe continent. Tendinţele care se manifestă în Occident de a atenta la suveranitatea unor state naţionale şi trecerea la formarea unor organisme supranaţionale constituie, în esenţă, o formă nouă de aspiraţie la dominaţie asupra altor popoare, o încercare de a masca asuprirea de clasă, de a abate masele populare de la lupta pentru transformarea revoluţionară a societăţii. Tocmai de aceea, în statele respective, comuniştii, forţele revoluţionare, progresiste, sunt cele care se pronunţă cu hotărâre împotriva dominaţiei străine şi pentru apărarea intereselor naţionale. Salvgardarea independenţei şi suveranitatea constituie o parte integrantă a luptei împotriva politicii imperialiste, a dominaţiei şi asupririi de clasă, pentru transformarea revoluţionară a societăţii, eliberarea socială a maselor muncitoare şi făurirea noii orânduiri sociale (Neagu: 1976,61 – 62).

Ajungem astfel la interpretarea romantic leninistă a drepturilor omului, înţeleasă în „interdependenţă” asimetrică cu „drepturile popoarelor” (Tinu în Vlad:

1981,161). Deoarece această problemă a

constituit, pe termen lung „mărul discordiei” între „lagărul socialist” şi Occident, va fi tratată separat, mai ales că RSR s-a evidenţiat prin visceralitatea cu care s-a opus acceptării şi implementării drepturilor omului în sensul „burghez” conţinute în Actul Final. Chiar dacă noua filosofie „burgheză” a câştigat deosebit de rapid lupta împotriva regimurilor leniniste şi, în particular, a leninismului romantic, merită trecută în revistă contraofensiva ideologică care i-a fost opusă de către acesta din urmă. Leninismul romantic, după cum s-a amintit, nu s-a mulţumit să reacţioneze, la fel ca majoritatea celorlalte regimuri leniniste, la provocarea ideologică a Occidentului; dimpotrivă a acţionat direct şi prin toate mijloacele pe care le avea la îndemână împotriva supremului inamic.

* * *

Care era accepţia romantic leninistă asupra drepturilor omului? Aşa cum am observat, drepturile omului nu puteau fi împlinite decât prin intermediul popoarelor, neputând fi gândite disociat de acestea din urmă. Unitatea organică dintre individ şi naţiune, postulată de către romantici, reprezintă un element cheie în înţelegerea drepturilor omului de către Ceauşescu. Numai „poporul”, liber, suveran şi independent îşi poate oferi sieşi un cadru adecvat pentru punerea în practică a drepturilor sale; poporul însemnând partid (şi implicit stat) în

termeni leninişti şi Ceauşescu, partid, stat în termeni romantic leninişti, putem pricepe astfel de ce „înfăptuirea drepturilor omului nu este de competenţa unor foruri internaţionale, ci constituie o problemă internă, de competenţă naţională a fiecărui stat, acesta fiind singurul care poate lua măsurile necesare pentru a asigura garantarea prin lege şi exercitare în practică a acestor drepturi” (Tinu în Vlad: 1981,159). Dimpotrivă, tendinţele ilegitime de supranaţionalizare a respectării drepturilor omului, considera Romulus Neagu sunt „departe de a stimula conlucrarea dintre naţiuni pentru soluţionarea problemelor umanitare” şi „nu fac decât să învenineze atmosfera, aducând daune directe promovării drepturilor şi libertăţilor umane” (Neagu: 1983,424).

Cel mai important drept al omului şi a naţiunii din care face parte este, în concepţia secretarului general al PCR, „*dreptul la viaţă, la pace, la existenţa liberă şi independentă* (Ceauşescu în Ecobescu: 1983,26; subl. în orig.). Drepturile omului nu pot fi asigurate într-un climat de insecuritate, belicos, nu obosea Ceauşescu să clameze; pacea deci, combinată cu o suveranitate naţională intangibilă, reprezintă premisele cele mai sigure pentru soluţionarea problemelor umanitare. Aşa cum voi detalia în continuare, între accepţia occidentală, „burgheză” a drepturilor omului şi cea leninist romantică nu

există niciun punct de referinţă comun, chiar dacă Ceauşescu utiliza vocabularul umanitar occidental pentru a delegitima ideologic ofensiva „burgheză” pe teren propriu. În spatele cuvintelor lui Ceauşescu se ascundea o cu totul altă realitate; în bună tradiţie leninistă, aceasta era orientată spre viitorul unde drepturile omului ar fi devenit totale. Odată ce leninismul a fuzionat cu romantismul, drepturile omului nu mai pot fi înţelese fără un cadru de referinţă naţional, a cărui dispariţie devine subiect tabu. Varianta occidentală, liberală, a drepturilor omului, afirma lupta pentru reificarea prezentă a acestora, în măsura posibilului. Orientarea temporală diferenţiază net, aşa cum am mai avut ocazia să ne convingem, leninismul de toate celelalte ideologii „burgheze”.

Drepturile sociale şi economice, „libertatea pozitivă”, aşa cum a numit-o Isaiah Berlin (2001) erau singurele care contau în cadrul leninismului romantic. Semantica lor era însă doar în aparenţă „burgheză”, deoarece aceste drepturi nu se puteau exercita spontan, în afara direcţiilor şi limitelor impuse de către partid. În Constituţia RSR din 1969 le găsim enumerate succint. Cele mai importante ar fi: „dreptul la muncă”, la „odihnă”, la „asigurare materială de bătrâneţe, boală sau incapacitate de muncă”, „dreptul la învăţătură”, drepturile culturale şi politice ale minorităţilor, egalitatea sexelor, dreptul de a face parte din PCR, din care făceau parte „Cetăţenii cei

mai înaintaţi şi cei mai conştienţi din rândurile muncitorilor, ţăranilor, intelectualilor şi ale celorlalte categorii de oameni ai muncii”; urmau apoi dreptul de a face parte din diferite „organizaţii obşteşti”, toate subsumate partidului şi, nu în ultimul rând, „libertatea cuvântului”. Oricât am fi de tentaţi să îl ironizăm, ultimul drept se însera perfect logic în structura ideologică a leninismului romantic: atât „libertatea”, cât şi „cuvântul” (celebra „limbă de lemn”, pe care o voi analiza în continuare) erau definite de către, prin şi pentru partid, identificat de acum cu Ceauşescu. De altfel, se menţiona în continuare că „Libertatea cuvântului, presei, întrunirilor, mitingurilor şi demonstraţiilor nu pot fi folosite în scopuri potrivnice orânduirii socialiste şi intereselor celor ce muncesc” (Constituţia RSR: 1969,7 – 10). Să îi dăm cuvântul lui Ceauşescu:

Nu se poate vorbi de o democraţie reală, de libertate, de asigurarea drepturilor fundamentale ale omului într-o societate („burgheză”, n.m.) care nu asigură unor mase de milioane de oameni posibilitatea primordială de a-şi câştiga existenţa prin muncă, de a participa direct la conducerea diferitelor sectoare de activitate, a societăţii, la luarea hotărârilor ce privesc propria existenţă, propriul viitor. Concepţia noastră despre democraţie – şi, în acest context, despre drepturile omului – porneşte de la necesitatea asigurării deplinei egalităţi între oameni, a realizării unor

relaţii economice şi sociale echitabile, care să permită fiecărui cetăţean să ducă o viaţă demnă, de la accesul liber la învăţământ, cultură, ştiinţă, de la posibilitatea participării directe a oamenilor, fără deosebire de naţionalitate – şi în primul rând a maselor muncitoare – la conducerea întregii societăţi. Numai o asemenea abordare practică a problemei democraţiei poate asigura afirmarea plenară a personalităţii umane, corespunde cauzei descătuşării omului, care să fie cu adevărat liber, stăpân pe destinele sale (Ecobescu: 1983,40).

Democraţia „burgheză" nu putea fi altfel decât falacioasă şi ipocrită, cel mult „formală", deoarece constrângerile pe care le impune cetăţenilor săi au ca finalitate beneficiul „unei minorităţi a societăţii pentru exploatarea şi asuprirea majorităţii". În schimb, „democraţia socialistă", care va fi discutată în următorul subcapitol, este „autentică" deoarece „serveşte poporului pentru asigurarea dezvoltării societăţii, a progresului ei continuu" (Prisca: 1978,308).

În ceea ce priveşte drepturile politice, acestea fuseseră deja implementate în numele „Eroic[ei] noastr[e] clas[e] muncitoare" care „îşi îndeplineşte cu cinste misiunea sa istorică de clasă conducătoare a societăţii" şi „mobilizează eforturile întregului popor pe drumul făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate" (Ecobescu: 1983,104). Nemaiexistând clase antagonice a căror luptă să antreneze o

configuraţie politică inechitabilă, partinică şi exploatatoare pentru societate – sau existând doar ca sprijinitoare a „clasei muncitoare” sau doar ca „rămăşiţe” ale foştilor „capitalişti exploatatori”, condamnate la dispariţie – drepturile politice oferite de către leninismul romantic erau considerate mult mai verosimile în raport cu cele existente în societăţile „subjugate imperialismului”: dreptul unic de a edifica, împreună cu proletariatul, ordinea „socialistă”. Cine altcineva i se putea împotrivi decât „elementele declasate”, lipsite de orice urmă de „patriotism”? (vezi Caraciuc: 1979 şi Cioabă: 1988). Confiscând sensul naţionalismului şi transplantându-l pe coordonate ideologice leniniste, leninismul romantic a reuşit obţinerea unui anumit suport popular şi crearea de confuzie, cel puţin în rândurile unor categorii sociale nehotărâte sau ostile faţă de proiectul său ideologic.

Dar drepturile pe care RSR le acorda cetăţenilor să-i nu însemnau nimic în absenţa îndatoririlor care, corelativ, le incumbau acestora: respectarea legislaţiei în vigoare, îndeplinirea „serviciului militar” şi, cea mai importantă obligaţie dintre toate, „*apărarea* patriei. Aceasta era considerată „*datoria sfântă a fiecărui cetăţean al Republicii Socialiste România*. Călcarea jurământului militar, trădarea de patrie, trecerea de parte inamicului, aducerea de prejudicii

capacităţii de apărare a statului, constituie crimele cele mai grave faţă de popor şi sunt pedepsite prin lege cu toată asprimea" (Constituţia RSR: 1969,12; subl. m.). Aşa cum se poate constata, leninismul romantic era închegat ideologic în faza simbolică a existenţei sale (1968 – 1971); devenirea sa manifestă s-ar fi produs deci şi în absenţa influenţei catalizatoare a leninismului asianizat, cu care împărtăşea oricum consistente afinităţi naţionaliste ce ar fi condus probabil, mai devreme sau mai târziu, la similarităţi pronunţate între cele două părţi.

Între drepturile şi datoriile cetăţeanului RSR exista o interdependenţă „indisolubilă". Libertăţile şi drepturile acordate acestora nu trebuiau înţelese în manieră individuală, „mic-burgheză" şi „anarhică", ci numai într-un context social ferm organizat care „presupune ordine, legalitate, disciplină şi responsabilitate" (Ceterchi, Bolintineanu, Androne: 1980,51). Mai mult, „îndeplinirea cu conştiinciozitate a îndatoririlor are ca rezultat întărirea ordinii socialiste, dezvoltarea economico-socială, având ca efect o creştere a posibilităţii de garantare a drepturilor fundamentale, ceea ce echivalează cu ridicarea nivelului material şi spiritual al omului odată cu cel al întregului popor, ţelul suprem al socialismului şi comunismului" (Prisca: 1978,110). Drepturile cetăţenilor României erau gândite şi aplicate numai prin intermediul statului-partid. Nu

existau în afara acestuia, ceea ce ar fi echivalat cu existenţa unui climat social „anarhic” şi indisciplinat care ar fi compromis dezideratul leninismului romantic de a integra societatea în programul sa de „construire a socialismului” şi de transformare a RSR într-o putere cât mai impozantă în plan internaţional. Drepturile omului trebuiau puse în practică pentru oameni „concreţi”, nu „abstracţi”, fiind condiţionate deci de specificităţi culturale, sociale, economice şi politice; caracterul lor universal, postulat de către propaganda „burgheză”, nu ar reprezenta altceva decât un mijloc ilegitim de amestec în politica internă a statelor socialiste. Respingând universalitatea drepturilor omului, leninismul romantic se poziţiona în continuitate directă cu gândirea conservatoare sau chiar reacţionar-romantică, embrionar fascizată şi fascizantă: pentru Edmund Burke (2000,100 – 104,129) sau Joseph du Maistre, drepturile omului nu puteau fi înţelese decât la nivel naţional. „Lui De Maistre”, scrie celebrul filosof polonez Leszek Kołakowski „i se atribuie celebra observaţie că a văzut francezi, germani, ruşi, dar niciodată nu a văzut un om. Ne putem întreba şi noi: oare chiar văzuse vreodată vreun francez, vreun german sau vreun rus? Nu, nu putuse să-i vadă decât pe domnii Dupont, Müller sau Ivanov, dar nicidecum pe cineva care nu era decât atât: un francez, un neamţ sau un rus”. În absenţa unei concepţii universale despre

demnitatea şi valoarea fiinţei umane, nu se ajunge, mai devreme sau mai târziu, decât la afirmarea pretinsei superiorităţi a unor naţiuni asupra celorlalte şi la „legitimarea sclaviei”, conchide ferm Kołakowski (2007,75 – 76). Definindu-se printr-un naţionalism vehement încorporat pe filieră fascizantă, leninismul romantic nu putea înţelege universalitatea drepturilor omului sau universalitatea în general, nici măcar în măsura în care o făcuse leninismul revoluţionar, desigur, cu mijloace cognitive şi ideologice non „burgheze”. „Departe de a constitui o categorie abstractă de drepturi conferite omului oricând şi oriunde, drepturile şi libertăţile acestuia au, prin urmare, un conţinut istoric concret, determinat de natura şi trăsăturile esenţiale ale contextului lor economic, social şi politic” (Ceterchi, Bolintineanu, Androne: 1980,7). Alte interpretări mai puţin intransigente, ca cea a lui Victor Duculescu, recunoşteau aportul „comunităţii internaţionale” la definirea generală a drepturilor omului, dar atrăgeau atenţia că acestea trebuie filtrate în permanenţă de posibilităţile concrete de aplicare a lor la nivel naţional şi adaptate astfel particularităţilor cultural-istorice a fiecărui popor. Pentru Duculescu, comunitatea internaţională, îndeplinind o operă într-adevăr uriaşă de generalizare şi de sinteză a ideilor ce se cer avute în vedere în domeniul drepturilor omului, nu se

poate substitui statelor naţionale în activitatea reală de protecţie a drepturilor omului. Organelor naţionale le revine în fond sarcina ca, în raport cu specificul fiecărei ţări, de condiţiile nemijlocite şi de priorităţile care se desprind dintr-o analiză realistă pentru un stat sau altul, să fundamenteze direcţiile concrete în care trebuie acţionat pentru a asigura o garantare reală şi cât se poate de potrivită a drepturilor omului. Nu au nimic cu colaborările internaţionale încercările de a atribui exclusiv individului calitatea de „subiect de drept internaţional”, de a acredita ideea că el are acum aptitudinea şi capacitatea de a se adresa direct organelor internaţionale pentru anumite drepturi sau revendicări. Comunităţii internaţionale îi revin într-adevăr sarcini uriaşe în domeniul protecţiei drepturilor omului, dar nu în a încerca să îl convingă pe individ că el nu mai trebuie să aparţină astăzi unei naţiuni, ci „universului”, ci, dimpotrivă, în a intui obstacolele care se ridică la nivelul întregii comunităţi mondiale şi care împiedică o reală şi efectivă afirmare a drepturilor individului astăzi în lume. Or, asemenea obstacole se cunosc, şi sunt evidente pentru oricine vrea să detecteze cauzele reale ale ineficientei unor documente internaţionale, ale încordării în relaţiile dintre ţări, ale nesocotirilor drepturilor legitime ale popoarelor (Duculescu în Tănase, Marinescu: 1981,254 – 255).

Celor care criticau RSR pentru escamatoarea

principiilor umanitare convenite prin Actul Final de la Helsinki, menţionaţi indirect de către Duculescu în citatul de mai sus, Ceauşescu le răspundea provocator: „aş fi deosebit de satisfăcut dacă în toate ţările semnatare ale documentelor de la Helsinki drepturile omului ar fi respectate aşa cum sunt respectate în România”. Urma menţionarea ritualică a drepturilor enunţate şi discutate mai sus, accentul fiind pus întotdeauna asupra „drepturilor popoarelor” comparativ cu cele ale indivizilor (Ecobescu: 1983,62; Ecobescu, Duculescu: 1976,117 – 120; Maier: 4 April 1984 a, 17). „Ceea ce construim în România”, declara emfatic Ceauşescu presei străine, „este o societate care să permită manifestarea deplină a drepturilor omului, în toate domeniile”. Ipocritele şi imperfectele drepturi „burgheze” ale omului păleau desigur în comparaţie cu perfecţiunea permanent proiectivă, niciodată sau prea puţin prezentă, a variantei romantic leniniste a principiilor umanitare. Drepturile liberale, occidentale, nu reprezentau decât nişte „bariere” în calea afirmării plenare a personalităţii umane, încearcă să ne convingă Nistor Prisca (1978,112). Mai mult, strategia ideologică „imperialistă”, pedalând excesiv asupra aspectelor umanitare, nu ar fi încercat decât devierea atenţiei maselor „de la problemele mari, esenţiale – politice, economice şi sociale – care confruntă societăţile capitaliste şi în general popoarele lumii” (Bărbulescu: 1983,20).

Problemele minore nu aveau deci loc pe agenda leninismului romantic. Iar încercările statelor occidentale de a constrânge RSR să accepte accepţia lor asupra aspectelor umanitare ar fi fost, chiar şi în conformitate cu normele dreptului „burghez”, ilegală:

pactele privitoare la drepturile omului nu pot fi folosite în scopul amestecului în treburile interne ale altui stat pe motiv că acel stat nu respectă prevederile pactului, după cum nu pot fi folosite pentru a stimula sau provoca la cetăţenii altui stat a unor manifestări contrare ordinii sociale existente. Este neîndoielnic că în fiecare ţară pot exista, la un moment dat, anumite situaţii deosebite sau care să apară deosebite văzute printr-o optică diferită. A folosi pactele în scopul speculării unor anumite situaţii sau pentru impunerea opticii proprii altui stat, contravine atât scopului pactelor, cât şi primului articol din cele două pacte, care prevede că fiecare popor este în drept să-şi determine liber statutul politic şi să-şi asigure liber dezvoltarea economică, socială şi culturală. Astfel, erijarea unui stat în sprijinitor al câtorva zeci de persoane care au alte concepţii, ostile conducerii legale şi legitime a statului, pe motiv că art. 19 al Pactului internaţional cu privire la drepturile civile şi politice prevede, la paragraful 2, că „Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare; acest drept cuprinde libertatea de a căuta, de a primi şi de a răspândi

informaţii şi idei de orice fel, indiferent de frontiere, sub formă orală, scrisă, tipărită ori artistică sau prin orice alt mijloc, la alegerea sa", este nu numai străină spiritului de colaborare internaţională pe principiul respectării suveranităţii şi deci a neamestecului în treburile interne, ci şi contrară aceluiaşi art. 19, care la paragraful 3 prevede că: „Exercitarea libertăţilor prevăzute la paragraful 2 al prezentului articol comportă obligaţii şi răspunderi sperale. În consecinţă, ea poate fi supusă anumitor limitări care trebuie însă stabilite în mod expres prin lege şi care sunt necesare: a) respectării drepturilor sau reputaţiei altora: b) apărării securităţii naţionale, ordinii publice, sănătăţii sau moralităţii publice" (Prisca: 1978,125; vezi şi Arsene în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare*... 1980,257 – 258).

În general, RSR căuta prin toate mijloacele posibile să minimalizeze importanţa drepturilor omului în relaţiile internaţionale. În timp ce, aşa cum am observat, leninismul romantic eluda în relaţiile internaţionale subiectul, *integrându-l* într-un *plan* secund al „problemelor mari, esenţiale", *economice* şi sociale, *apelurile la patriotism*, *prin care societatea ca întreg era chemată pentru a se pune la dispoziţia şi gradual a deveni una cu regimul – reprezentau răspunsul* propagandistic la drepturile omului în politica internă (vezi SR/România: 11 March 1977,10 – 13). Ceauşescu

avea toate motivele să fie îngrijorat de popularitatea şi facilitatea cu care guvernele occidentale puteau utiliza fenomenul ca o formă de presiune la adresa conducerii sale, ceea ce s-a şi întâmplat, în special datorită lipsei de aderenţă ideologică a leninismului romantic, în ciuda tuturor eforturilor depuse.

Problematica drepturilor omului în România anilor ’70 ar fi desigur incompletă fără trecerea în revistă a unui nume celebru în acest sens: Paul Goma. Fără a intra în detalii, putem aminti că Goma a devenit membru al PCR în 1968, impresionat de prestanţa „patriotică” a lui Ceauşescu cu ocazia evenimentelor din Cehoslovacia. Avusese manifestări disidente şi înainte de a comite acest gest, fiind încarcerat pentru ele. La doi ani după semnarea acordurilor de la Helsinki, Goma a tipărit şi distribuit public „o scrisoare deschisă de solidaritate, adresată lui Pavel Kohout şi altor semnatari a Chartei 77 cehoslovacă” (Shafir: 1985,170) prin care îşi exprima, voalat, nemulţumirea pentru tăcerea glacială şi practica inexistentă care înconjurau, în România, drepturile omului. Ceauşescu l-a admonestat public, mai ales după ce apelul său a fost difuzat la Radio Europa Liberă, în final, în toamna aceluiaşi an va reuşi, după numeroase şicane din partea regimului, să emigreze în Franţa, unde fusese creată deja, special pentru „a mediatiza mişcarea Goma din România”, *Liga*

pentru apărarea drepturilor omului în România. Liga va organiza, în anii următori, numeroase conferinţe de presă, prin intermediul cărora s-a atras atenţia publicului occidental asupra încălcării sistematice a drepturilor omului în România, în special sub forma represiunii psihiatrice, frecventă în Uniunea Sovietică, procedeu utilizat pentru neutralizarea disidenţilor politici prin internarea forţată în clinici pentru pacienţi cu boli mentale. „Simpla mediatizare a unui caz însemna un câştig, pentru că sporea şansele ca cel vizat să nu fie «eliminat» de către autorităţile de la Bucureşti, care nu-şi puteau permite încălcarea flagrantă a unor norme internaţionale la care subscriseseră, chiar dacă de formă" (Boca, Ţentea în Rusan: 2003,161 – 172).

De ce afirmă însă percutant Michael Shafir, referindu-se la fenomenul disidenţei române din acea perioadă, că aceasta „trăieşte la Paris şi se numeşte Paul Goma" (Shafir: 1985,168)? Cu alte cuvinte, de ce nu au existat şi în România mişcări sociale de protest, articulate intelectual, împotriva comunismului? Absenţa fenomenului este prea des şi stereotipic explicată prin intermediul unei pasivităţi ancestrale şi fataliste a românilor în raport cu lumea care îi înconjoară, mai ales cea politică. Dincolo de colectivismul inert al populaţiei rurale (Shafir: 1985) şi de ostilitatea sau indiferenţa ostilă manifestată de marea majoritate a populaţiei în raport cu activităţile

politice, a cărei origini cultural-istorice sunt analizate magistral de către Trond Gilberg (1990) – există interpretări convingătoare care circumscriu anemicitatea disidenţei româneşti unor cauze sociale inteligibile pe termen scurt. În timp ce Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria s-au remarcat din acest punct de vedere, şi datorită influenţei culturale şi civice a Occidentului, în a cărui proximitate geografică se aflau, aceste state au mai beneficiat, mai ales primele două, din diferite motive, de prezenţa unei intelectualităţi critice dispusă să dea glas nemulţumirilor unui proletariat tot mai debusolat de finalitatea guvernărilor leniniste care pretindeau că l-au transformat în *axis mundi*. În România, o alianţă între muncitori şi intelectuali împotriva regimului nu a existat. Asta nu înseamnă că nu s-au manifestat, ocazional, voci critice la adresa regimului; exemplul de mai sus este doar cel mai cunoscut, nu singurul. Apoi, nu au lipsit proteste ale studenţilor şi, mult mai cunoscute, ale muncitorilor: Lupeni 1977 sau Braşov 1987 reprezintă astăzi momente de referinţă pentru literatură de specialitate de după 1989 care tratează, atâtea câte au fost, momentele de revoltă împotriva regimului. Toate aceste manifestări disidente sau, în termenii leninismului romantic, „atitudini nesănătoase şi acte huliganice” au fost însă sporadice şi, mai important, sinergia muncitori-intelectuali a lipsit

cu desăvârşire din peisajul social românesc. Punând între paranteze menirea lor critică şi lăsându-se instrumentaţi, chiar convinşi de mesajul leninismului romantic, marea majoritate a intelectualilor din România a preferat fie să colaboreze direct, fie să nu îşi facă publică lipsa de simpatie la adresa regimului (Shafir: 1978,29 – 39; Shafir: 1983 a, 393 – 420; Shafir: 1984,435 – 459; Shafir: 1985; vezi şi Shafir în Adam Matei, Momescu: 2010 a, 17 – 21).

În anii ’80, leninismul romantic şi-a radicalizat concepţia privitoare la drepturile omului, devenind tot mai mefient faţă de precaritatea „conştiinţei revoluţionare” a societăţii româneşti şi tot mai ostil avansului ideologic al „burgheziei”, venit din exterior. Problema emigrării va fi cu deosebire stigmatizată, din două motive majore: unul fundamental, compromiterea imaginii externe a regimului şi unul mai degrabă propagandistic, deşi important în măsura în care Ceauşescu interzisese avorturile pentru a spori populaţia ţării – scăderea numerică a mâinii de lucru, calificate sau necalificate. Cei care emigrau, „trădătorii de neam şi ţară”, erau stigmatizaţi şi compătimiţi deopotrivă, în primul caz, deoarece se lăsaseră influenţaţi de proparagnda „burgheză” mincinoasă care le promitez totul, oferindu-le foarte puţin în schimb sau, oricum, mult mai puţin decât „iubirea de patrie” era capabilă să le ofere şi, în al doilea

caz, datorită instrumentării lor de către capitalismul global, care îi va exploata la maximum, făcându-i să regrete decizia de a îşi părăsi ţara. În orice caz, aprecia conducerea PCR, era expropriată astfel forţă de muncă ale cărei costuri în vederea calificării fuseseră suportate exclusiv de către statul român. Astfel, „scopul şi mijloacele propagandei burgheze actuale" pe teme umanitare erau, pentru leninismul romantic, următoarele: „să înşele oameni lipsiţi de maturitate civică şi politică, oameni cu fibra moral-politică slabă, covârşiţi, orbiţi de interesul privat spre a-i atrage pe calea emigrării, a părăsirii patriei şi pământului pe care s-au născut, făcându-i să îngroaşe rândurile dezmoşteniţilor, ale rătăciţilor şi rătăcitorilor prin ţările lumii. Scopul principal – tipic negustoresc – este să recruteze forţa de muncă calificată (sic!) pentru pregătirea căreia n-au cheltuit niciun ban". În acest fel, se considera, drepturile omului şi ale poporului căruia omul îi este întotdeauna circumscris sunt, departe de a fi respectate şi încurajate să se dezvolte, negate în substanţa lor intimă. Datorită acestui fapt, se ajunge la „continuarea politicii de înrobire, de asuprire, de învrăjbire şi de dominaţie a popoarelor" (Pânzaru în Cazacu: 1984,94 – 95; vezi şi Plopeanu în *Practici imperialiste*…

1982,19 – 24; Roşu Hamzescu: 1988,274 – 275; SR/România: 11 March 1977,10). În general,

„Societatea capitalistă este, în fapt, o societate a iluziilor pierdute”, în care „speranţele” de prosperitate socială îşi relevă pe zi ce trece falaciozitatea, conchide Ion Roşu Hamzescu (1988,272 – 273); urmând această optică, societatea leninismului romantic nu s-a dovedit a fi decât una a „iluziilor regăsite” doar pentru a fi pierdute, mult mai dureros, în scurt timp.

Se poate observa că acum tonul propagandistic devine ultranaţionalist, dimensiunea sa materială, leninistă (munca solidară a „poporului” pentru edificarea socialismului) nefiind însă mai pronunţată decât viziunea romantică a unei patrii a cărei devotament şi mărinimie socială au fost înşelate de către maşinaţiunile capitalului mondial şi de „conştiinţa socialistă” insuficient dezvoltată a unor membri ai societăţii. În aversiunea faţă de ceea ce este „tipic negustoresc”, leninismul romantic se află clar din punct de vedere ideologic la confluenţa dintre leninism, romantism şi fascism, indiferent de ordinea acestora.

În 1989, la Viena, în cadrul rundelor de negocieri post-Helsinki, RSR s-a remarcat prin postura deosebit de intransigentă, chiar şi pentru „lagărul socialist”, prin care şi-a exprimat dezacordul în legătură cu clauza referitoare la drepturile omului, pe care, totuşi, datorită contextului, a fost nevoită să o semneze. Observatori americani ca Eliott Abrams declarau,

în 1984, că România şi Cehoslovacia încălcau cel mai grav drepturile omului (Maier: 4 April 1984,14; vezi şi Rusan în Rusan: 2003,173 – 185 sau Šustrova în Rusan: 2001,826 – 830). Aşa cum vom vedea, principiile umanitare vor cântări tot mai greu în relaţiile româno-americane, conducând în final la gestul radical al liderului PCR, comis cu un an înaintea Revoluţiei, de a renunţa la clauza naţiunii celei mai favorizate pe care RSR o obţinuse în 1975. La jumătatea anilor ’80, cu ocazia unor întâlniri internaţionale pe probleme culturale şi umanitare desfăşurată la Budapesta, RSR nu a urmărit decât să „obstrucţioneze emiterea oricărui document sau mandat final în baza căruia România putea fi trasă la răspundere” (Socor: 2 February 1989,23; Socor: 27 November 1985,603 – 606). Atitudinile de acest gen vor deveni tot mai intransigente odată cu trecerea timpului.

Revenind la conferinţa de la Viena, delegaţia română a susţinut că măsurile conţinute în documentul final, „sub pretextul grijii pentru drepturile omului şi a libertăţii religioase”, nu făceau altceva decât să îngreuneze dialogul şi cooperarea internaţională eficientă. Astfel că, invocând clişeele suveranităţii şi a independenţei naţionale, reprezentanţii români „au anunţat celelalte 34 de state participante” că „România declară că nu îşi ia niciun angajament pentru a implementa acele stipulaţii din documentul final

faţă de care România a emis comentarii şi rezerve”. Încercând din răsputeri să nege dreptul conferinţei „de a adopta orice «măsuri normative»”, RSR a creat cu siguranţă un sentiment de jenă nu numai printre reprezentanţii statelor occidentale, ci chiar şi printre cei ai statelor socialiste, de care s-a disociat, aşa cum scrie Vladimir Socor, prin conţinutul ideologic consistent al argumentelor pe care le-a utilizat pentru a rezista criticismului şi propunerilor occidentale. A susţinut, de exemplu, că problema emigrării era folosită de Vest pentru a obţine un „furt al creierelor”; că problema naţionalităţilor a fost rezolvată odată pentru totdeauna în socialism (vom vedea cum într-un viitor subcapitol, n.m.); şi că insistenţa occidentală asupra codificării drepturilor religioase era doar o încercare de a promova „misticismul şi obscurantismul”. Într-o încercare de a contracara propunerile occidentale asupra drepturilor religioase, România a trimis pentru a fi inclusă în documentul final cerinţa ca statele să „modeleze şi să dezvolte conştiinţa [umană]” în spirit secular, „ştiinţific”. Delegaţia română nu a primit aproape deloc sprijin de la aliaţii săi din Pactul de la Varşovia pentru această linie de argumentare şi aceste propuneri

Poziţiile rigide ale delegaţiei române erau reîntărite periodic prin consultări la Bucureşti cu liderul de partid şi de stat Nicolae Ceauşescu, care uneori supraveghea personal delegaţia şi îi

dădea instrucţiuni directe. Într-adevăr, în timpul lunilor finale ale conferinţei, câteva declaraţii publice asupra CSCE ale liderului român au definit de fapt poziţia de negocieri a României la Viena şi au fost prezentate conferinţei ca atare. În ultima sa declaraţie de acest gen, în timpul fazei finale a conferinţei, Ceauşescu a avertizat din nou că România va refuza orice angajament printr-un document al CSCE care ar „ar da omenirea înapoi cu 500 de ani în era inchiziţiei... a bigotismului, înapoierii, şi sclaviei" sau care ar „deschide drumul pentru diferite secte şi agenţii religioase" (Socor:

1989,21; vezi şi Socor: 1988 a, 11 – 14).

Preocupat deci de progresul cultural al omenirii şi îngrijorat de posibilitatea recrudescenţei unui nou ev mediu îmbibat de o apăsătoare atmosferă inchizitorială, mai ales de posibilitatea de a fi acuzat că a instaurat o situaţie politică, economică, socială şi, nu în ultimul rând, culturală de acest gen în România şi constrâns să acţioneze în direcţia relaxării ei – Ceauşescu a denunţat direct presiunile făcute asupra intransigenţei ideologice a leninismului romantic şi indirect, probabil, puritatea ideologică pierdută prin care celelalte state socialiste îşi confirmau astfel „îmburghezirea"...Drepturile sociale" ale omului, înscrise în Constituţia RSR, „fundamentale" şi totodată singurele „reale", le includeau pe cele „civile, politice şi religioase",

aflate oricum în plan secund. Din acest punct de vedere, RSR considera că nu poate fi trasă la răspundere pentru nerespectarea drepturilor omului: ar fi dovedit-o din plin respectarea de către regim a „drepturilor sociale”. Temerea principală a regimului, aşa cum putem citi într-un raport al *Radio Europa Liberă* din 1988, era aceea că „cetăţenii” „vor dezvolta loialităţi mai mari decât cele faţă de guvern şi directivele sale” (Shafir: 1988 a, 26). Izolându-se tot mai mult în plan internaţional, aşa cum vom vedea şi în capitolul următor, chiar şi faţă de membrii „lagărului socialist”, leninismul romantic nu făcea altceva decât să răspundă ofensivei ideologice burgheze, de care începea să fie înconjurat din toate părţile – într-o manieră care îi reconfirmă, dacă mai era nevoie, substanţa revoluţionară.

Ceea ce leninismul romantic opunea „diametral” „aşa-zisului umanism burghez bazat pe asuprire şi exploatare, pe inegalitate şi nedreptate socială” era umanismul socialist. Înţelegând „omul ca fiinţă socială, aflată în strânsă legătură şi interdependenţă cu semenii săi, cu masele largi populare”, umanismul socialist avea ca obiectiv central „realizarea fericirii personale în contextul făuririi fericirii întregului popor. În mijlocul maselor largi populare personalitatea nu se pierde, ci se afirmă tot mai puternic, odată cu afirmarea întregii naţiuni” (*Programul PCR*… 1975,165 – 166).

Umanismul socialist, aşa cum îl înţelegea Ceauşescu, era în primul rând revoluţionar, adică bazat pe indispensabila dinamică socială orientată proiectiv în absenţa căreia leninismul romantic nu putea supravieţui, nemaivorbind de a îşi pune în aplicare planurile de transformare radicală a României şi, eventual, a întregii lumi.

Propaganda noastră trebuie să cultive în rândul maselor principiile umanismului revoluţionar, pornind de la premisa că umanismul nu este o noţiune abstractă, imuabilă, ci că sensurile şi conţinutul său se modifică corespunzător diferitelor etape de dezvoltare istorică a societăţii. Esenţa umanismului revoluţionar – spre deosebire de cea a umanismului burghez, care cultivă instinctul egoist, individualismul, lupta pentru bunăstarea personală în dauna bunăstării semenilor – constă în situarea omului în centrul întregii preocupări şi activităţi a societăţii şi, în acelaşi timp, în stabilirea unor raporturi armonioase, organice între individ şi colectivitate. Umanismul revoluţionar concepe afirmarea şi dezvoltarea plenară a personalităţii umane nu izolat, ci în cadrul ansamblului societăţii, promovând principiul raţional şi generos potrivit căruia fericirea personală nu se poate realiza încălcând dreptul la fericire al altora, ci numai în cadrul înfăptuirii generale a colectivităţii, a poporului, a umanităţii. Aceasta este forma superioară, cea mai

avansată a gândirii umaniste, expresia realistă, nu utopică, a înfăptuirii idealului de dreptate şi egalitate pe Pământ. Propaganda noastră trebuie să desfăşoare o luptă continuă, la un înalt nivel de combativitate, împotriva mentalităţilor anacronice, burgheze şi mic-burgheze, împotriva egoismului şi individualismului, propriu claselor exploatatoare (Ceauşescu: 1979 b, 33).

În timp ce, în societăţile capitaliste, structurate de „clase antagonice", drepturile umane sunt trăite individual, fiind astfel sărăcite şi izolate de contextul social care le articulează, concepţia leninismului romantic asupra drepturilor omului implică plasarea acestora într-un univers comunitar „tangibil" şi colectiv determinat. Din acest punct de vedere, propaganda PCR nu ezita să aducă în prim plan „antiumanismul" existent în societăţile occidentale, caracterizate de un pragmatism îngust şi individualism exacerbat, având efecte atomizante asupra ansamblului social („Umanismul..." în *Probleme ale materialismului dialectic*...

1977,385 – 393). „Formarea personalităţii umane multilateral dezvoltate", pentru a finaliza argumentul, nu era nici inteligibilă şi nici fezabilă decât în cadrul ideologic al leninismului romantic, înţeles aici prin conceptul de umanism socialist, aşa cum acesta fusese redefinit după 1971. Numai aşa ar fi putut apărea „acel «om total» despre care

vorbea Marx,”, o „ființă socială înzestrată cu un bogat, autentic şi superior univers spiritual” (Pantazi: 1975,54 – 59).

La prima vedere, s-ar părea că este vorba despre concepţia marxistă asupra drepturilor omului, care, deşi conţine numeroase neajunsuri dintre care cel mai important ar fi ambiguitatea universalităţii prezente a principiilor umanitare, abandonată pentru drepturile plenare ale omului, posibile numai în lumea post-capitalistă (vezi Kołakowski: 2007) – este totuşi critică, autoreflexivă, marxismul testându-şi permanent ideile în manieră empirică. Nu. Aici avem de a face cu o concepţie tipic leninistă asupra omului şi a drepturilor sale, originale din necesitatea de a asalta permanent şi hotărât realitatea „burghează”; ideea conformării empirice la criteriile lumii „burgheze” este nu numai absurdă pentru leninism, ci şi „contrarevoluţionară”. Drepturile, în realitatea căreia îi aparţine sau ar trebui să îi aparţină omul leninist, au o singură finalitate, distrugerea lumii prezente, un proces mai degrabă mental decât fizic, coordonat desigur de către partid. Aşa cum ştim, în vocabularul leninismului romantic partid înseamnă naţiune sau popor („Partidul este poporul reprezentat prin cei mai buni fii ai săi”, putem citi în *Rolul conducător al partidului*… 1972,337) condus şi personificat de nimeni altul decât Făt-Frumosul aflat în luptă cu „balaurii timpurilor modeme” (*Plenara*

Comitetului Central... 1971,66 – 68), Nicolae Ceauşescu.

7.3. Hegemonul Balcanilor? Strategii geopolitice regionale ale leninismului romantic

Concepţia RSR despre securitatea europeană devine şi mai clară atunci când avem în vedere ambiţiile balcanice ale Bucureştiului. Să nu uităm că Ceauşescu a blamat permanent „politica de bloc", adică divizarea lumii (prima şi a doua) în tabăra „imperialistă", respectiv cea socialistă, considerând că, în loc să atenueze tensiunile globale, în special cele de natură militară, le amplifică. În plus, NATO ŞI OTV nu ar fi fost altceva decât nişte „anacronisme" prin care lumea era împărţită arbitrar şi inadecvat în raport cu noile tendinţe politice mondiale, anume ascensiunea forţelor socialiste (Glaser: 1982,99 – 102). De altfel, RSR nu a ezitat să se pronunţe, ori de câte ori a avut ocazia, „pentru desfiinţarea concomitentă a blocurilor militare din Europa – atât a N.A.T.O., cât şi a Tratatului de la Varşovia" (*Congresul al XII-lea al PCR*: 1981,81). Reiese de aici concluzia că, dacă ar fi aderat cu hotărâre la „lagărul socialist", RSR era de părere că nu ar fi avut atât de mult succes în extragerea de beneficii internaţionale aşa cum a reuşit urmărind o politică semiindependentă, disidenţa calculată, în plus, „lagărele" erau dominate de mari puteri. RSR nu ar fi avut nicio şansă să ocupe poziţia Uniunii Sovietice în mişcarea comunistă internaţională;

dar, aşa cum ştim, Ceauşescu se imagina pe sine cu obstinaţie în postura de lider al unei superputeri, acţionând pentru a transforma RSR într-o putere de un respectabil grad doi până în mitizatul an 2000. O lume geopolitic mai fluidă i-ar fi permis deci Bucureştiului un pragmatism economic şi politic neîncorsetat, aducând astfel mai aproape idealul unei Românii puternice şi stimate la nivel mondial. Şi din acest punct de vedere, imaginaţia romantică a fost cu adevărat catalizatorul politicii externe a RSR.

Pentru Ceauşescu, Balcanii au reprezentat regiunea în care îşi putea testa tezele referitoare la surmontarea „politicii de bloc", RSR iniţiind în acest sens relaţii cu statele din zonă în baza principiului „bunei vecinătăţi". Alcătuită din state „mici şi mijlocii" aflate „în curs de dezvoltare", socialiste dar şi capitaliste, zona balcanică reprezenta un teren ideal pentru afirmarea RSR printr-o politică de cooperare care să transcendă barierele ideologice ale „politicii de bloc" şi să evidenţieze astfel meritele RSR şi ale lui Ceauşescu în promovarea unei lumi noi, conformă noilor „aspiraţii ale popoarelor" (vezi Macovescu: 1976,37 – 38; Ene: 1985,120 – 123; *Politica externă*... 1972,192 – 200). Intensificând colaborarea, statele Balcanice ar fi urmat să demonstreze că zona nu mai reprezintă un „butoi cu pulbere" aflat la discreţia marilor puteri şi că are o personalitate geopolitică proprie, capabilă

chiar să le concureze într-un viitor nu prea îndepărtat (vezi Macovescu: 1976,30). Statele Unite erau invitate să îşi retragă bazele din Turcia, „lăsând ţările din această zonă să-şi rezolve problemele fără amestec din afară”. Pe de altă parte, relaţiile cu Moscova puteau fi dezvoltate, sigur, în funcţie de interesele statelor balcanice (*Politica externă*... 1972,194 – 195). Bucureştiul argumenta în favoarea demilitarizării nucleare a Balcanilor, o finalitate care implica în primul rând retragerea, odată cu bazele militare, a armelor nucleare americane de pe teritoriul turc. Ankara, pe de altă parte, nu împărtăşea obiectivul RSR, afirmându-i lipsa de fezabilitate (King: 1970,12 – 13). RSR plusa cu îndrăzneală, demonstrând astfel cât de importantă considera zona pentru realizarea aspiraţiilor sale de putere internaţională.

Deşi Ungaria este menţionată ca stat balcanic şi în acelaşi timp socialist, nu este inclusă, datorită problemelor legate de minoritatea maghiară de pe teritoriul RSR, pe care le vom discuta mai jos – printre colaboratorii balcanici ai RSR: „Republica Socialistă Albania, Republica Populară Bulgaria, Republica Grecia, Ciprul, Republica Socialistă Federativă Iugoslavă, Republica Turcia” (Bodunescu: 1988,303 – 304). În spatele retoricii unei cooperări intense şi plurivalente între statele balcanice se afla ambiţia RSR de a transforma treptat zona în propriul mini-

„lagăr”, structurat însă pe coordonate ideologice mult mai flexibile decât „lagărele” clasice, „imperialist” sau socialist. Un indiciu în acest sens îl găsim în menţionarea faptului că „la Conferinţa internaţională pentru denuclearizarea Europei, la care au luat parte personalităţi politice, ştiinţifice şi culturale, precum şi reprezentanţi ai 64 de organizaţii şi mişcări pentru pace de pe continent, din S.U.A. Şi Canada”, eveniment consumat în 1984 în capitala Greciei, „grupul special de lucru privind denuclearizarea Balcanilor a fost prezidat de reprezentantul ţării noastre” scrie Bodunescu (1988: 306).

Analizând politica RSR în Balcani, Robert King ajunge la concluzia că, de când s-a distanţat de „lagărul socialist”, aceasta „a fost statul cel mai activ în urmărirea detensionării balcanice”. Pledând permanent pentru eliminarea bazelor militare şi a armelor nucleare din zonă, RSR căuta de fapt să surmonteze „izolarea fizică pe care poziţia sa o impune” prin diminuarea propriei „semnificaţii strategice în ochii sovieticilor”. În concluzie, „îndepărtarea bazelor americane din Balcani ar determina liderii sovietici să simtă mai puţină insecuritate de-a lungul flancului sudic şi, pe cale de consecinţă, mai dispuşi să tolereze deviaţia română de la linia sovietică”. Nu în ultimul rând, RSR căuta în cooperarea balcanică avantaje economice şi, aşa cum am menţionat deja, „dorinţa de a dobândi prestigiu prin jucarea

unui rol de bază în relaţiile externe" (King: 1970,5).

Dorinţa ardentă a RSR de a fi recunoscută ca stat de prim rang în relaţiile internaţionale s-a exercitat vizibil în regiunea Balcanilor, care poate fi considerată un fel de „repetiţie generală" a modului în care lumea ar putea şi ar trebui să arate, mai devreme sau mai târziu, în accepţie romantic leninistă. Pentru că Ceauşescu nu a renunţat decât la forma leninistă revoluţionară a idealului revoluţiei globale, nu şi la finalitatea sa, transpunându-l însă pe alte coordonate ideologice şi geopolitice, adecvate posibilităţilor RSR din acel moment, „înflăcărатul apel revoluţionar lansat de Marx şi Engels cu aproape un secol şi jumătate în urmă «Proletari din toate ţările, uniţi-vă»" declama emfatic Ceauşescu „de la înalta tribună a Congresului" al XII-lea al PCR, „este mai actual ca oricând. În noile condiţii istorice el ar trebui însă completat cu apelul: «Muncitori, ţărani, intelectuali, forţe progresiste, anti imperial iste de pretutindeni, popoare din toate ţările, uniţi-vă în lupta pentru progres şi pace, pentru lichidarea imperialismului şi colonialismului, pentru libertate naţională şi socială, pentru dezvoltare liberă şi independentă! Acţionaţi ferm pentru colaborare, pentru destindere, pentru securitate, pentru o lume mai bună şi mai dreaptă pe planeta noastră, pentru pace»" (*Congresul al XII-lea al PCR*: 1981,90 – 91). Iată cum se prezenta idealul

revoluţionar pentru leninismul romantic. Din acest punct de vedere, secretarul general al PCR s-a dovedit a fi un autentic leninist. Se poate observa în acest citat inconfundabila amprentă a leninismului asianizat, regulativa însă, nu constitutivă, aşa cum s-a putut observa din capitolul precedent, unde am încercat să demonstrez că leninismul romantic nu poate fi echivalat ideologic cu leninismul asianizat, chiar dacă ultimul l-a influenţat considerabil.

7.4. Eurocomunism şi leninism romantic: o prietenie rezervată începând cu orientarea RSR în raport cu problemele securităţii europene de la mijlocul anilor ’70, acest subcapitol nu ar fi complet fără o scurtă trecere în revistă a fenomenului eurocomunismului şi a manierei în care a fost înţeles şi abordat de către Ceauşescu. Aşa cum s-a putut constata din capitolul precedent, Bucureştiul nu a participat la conferinţa partidelor comuniste europene de la Karlovy Vary, desfăşurată în 1967, datorită criticilor vehemente cărora ar fi trebuit cu siguranţă să le facă faţă, şi care ar fi vizat noile sale tendinţe de politică externă. Acestea depăşeau considerabil ceea ce, până atunci, erau considerate a fi limitele tacite ale toleranţei Moscovei în raport cu libertatea de manevră internaţională a sateliţilor est-europeni.

Din multe puncte de vedere, conferinţa partidelor comuniste europene consumată în

Berlinul de Est nouă ani mai târziu s-a diferenţiat substanţial de precedenta. Conducerea sovietică spera, aşa cum reuşise parţial în 1967, să-şi reafirme rolul de vioara întâi a lumii comuniste, măcar în spaţiul european. Un deziderat la a cărui lipsă de materializare Brejnev a asistat aproape neputincios. Desele tergiversări ale programului şi amânări ale datei conferinţei stau mărturie în acest sens. Presiunile sovietice, pe de o parte, şi reconfigurarea ideologică a Partidului Comunist Francez (PCF), pe de altă parte, au reprezentat principalele premise ale unei turnuri ideologice, şi nu mai puţin politice – de proporţii pentru partidele comuniste occidentale. Renunţând, aşa cum am menţionat, la conceptul de „dictatură a proletariatului", cu ocazia Congresului PCF din februarie

1976, secretarul general George Marchais şi-a atras oprobriul Moscovei, dar şi pe cel al altor regimuri leniniste est-europene. Raţiunile lui Marchais au fost simple: „dictatura proletariatului" reprezenta un concept revolut, a cărui valabilitate, indiscutabilă într-o anumită etapă a dezvoltării mişcării comuniste globale, devenise în prezent chestionabilă. În plus, însuşi termenul „dictatură" avea prea multe conotaţii negative, fasciste în primul rând, pentru a-şi găsi un loc legitim în vocabularul politic al contemporaneităţii10. Comunismul, în viziunea PCF, nu putea transpus pe coordonate practice

decât prin intermediul democraţiei pluripartidiste, liberale. Sensul leninist al democraţiei rămăsese doar o amintire. „«în Franţa de astăzi, fiecare progres democratic nu poate rezulta decât dintr-un recul impus capitalului şi constituie un sprijin pentru a determina noi reculuri»”, se poate citi în rezoluţia adoptată la Congresul PCF. „«Mobilizând împotriva-i toate forţele ostile marelui capital, constituind, în acelaşi timp, scopul şi mijloacele schimbării, democraţia a devenit miza, terenul principal al luptei de clasă. În aceste condiţii, calea democratică este chiar calea luptei, a luptei de clasă sub toate formele sale, fără război civil»” (Cioabă: 1988,189). Dincolo de aspectele ideologice, izolarea PCF pe scena politică franceză a jucat un rol central în decizia lui Marchais de a abandona conceptul: partidul pe care îl conducea ar fi avut mult mai mult succes în politica internă dacă ar fi putut încheia alianţe electorale cu celelalte partide politice franceze. Frustrat de aderenţa socială, pe de o parte, şi de incapacitatea politică autoimpusă practic, pe de cealaltă parte, Marchais a ajuns la concluzia că PCF trebuie să devină parte a scenei politice plurale a celei de-a cincea republici (vezi Bernard: 1990,63; Brown în Schwab: 1981,92 – 99).

Cu un an înaintea conferinţei mai sus amintite, desfăşurată câteva luni mai târziu, la care li s-a adăugat şi Partidul Comunist Spaniol (PCS), PCF împreună cu Partidul Comunist Italian

(PCIT) au redactat un document prin care făceau publice, unui public mai mult ca sigur consternat, noile convingeri care le animau:

sprijinul „pentru pluralitatea partidelor politice, pentru dreptul la existenţă şi activitate a partidelor de opoziţie, şi pentru alternarea democratică dintre majoritate şi minoritate”. Eventuala construire a unei ordini socialiste în Italia şi Franţa ar fi fost caracterizată de „o democratizare continuă a vieţii economice, sociale şi politice”, în timp ce libertăţile burgheze existente ar fi fost „garantate şi dezvoltate”. Declaraţia continuă: „Aceasta se aplică libertăţii de gândire şi expresie, presei, întrunirilor şi asocierilor, demonstraţiilor, liberei circulaţii a persoanelor în ţară şi în străinătate, inviolabilităţii vieţii private, libertăţii religioase”. Pleda de asemenea pentru „libertatea completă de expresie pentru curentele filosofice, culturale, şi opinia artistică”. Într-un context regional, dincolo de cel naţional, cele două partide s-au angajat să promoveze „acţiunea comună a partidelor comuniste şi socialiste, a tuturor forţelor democratice şi progresive a Europei [Occidentale]” (Devlin: 1977,9 – 10).

Astfel s-a născut oficial ceea ce ulterior a fost numit eurocomunism. În termeni ideologici, se poate observa că eurocomunismul nu conţine nicio urmă de leninism, ceea ce este de-a dreptul uluitor pentru nişte partide care se proclamă,

totuşi, comuniste, dar care au renunţat la „dictatura proletariatului”, „internaţionalismul proletar”, „centralismul democratic” şi chiar la utilizarea termenului leninism, aşa cum a procedat PCS în 1978 (Leonhard: 1979,324 – 326; Burks în Schwab: 1981,38; Willenz în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,265). De fapt, observă Vernon Asparturian, eurocomunismul exprimă mai degrabă „o resocializare a Leninismului în Marxism” (Asparturian în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,19). În ciuda acestui fapt, nu este vorba, în cazul PCF, PCIT sau PCS, de o ruptură totală faţă de trecut, ci mai degrabă de o maturizare politică într-un cadru cultural, economic şi politic total diferit de cel est-european (Cioabă: 1988,181 – 184). Dacă ne amintim că, încă de la începutul anilor ’60, liderul comunist italian Palmiro Togliatti discuta despre „policentrism”, atrăgându-şi inevitabile critici din partea lui Hruşciov, putem înţelege procesul finisării ideologice a eurocomunismului în sensul unei transformări evolutive mai degrabă decât ca o sincopă aflată într-un raport de discontinuitate cu trecutul propriu. Merită amintit aici faptul că, în 1984, la o şedinţă a Biroului Politic al PCUS, ministrul de externe Andrei Gromîko condamna tocmai reformele şi criticismul „antipartinic” al lui Hruşciov ca aflându-se la baza dezvoltării ulterioare a eurocomunismului (Bukovsky: 2010,74).

Originile ideii eurocomuniste coboară însă în timp, ajungând la disputa sovieto-iugoslavă ca moment fondator (Burks în Schwab: 1981,33 – 54; Dinerstein în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,24 – 55; Remington în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,202 – 222). Iniţial, ideologii sovietici au fost convinşi că Zbigniew Brzeziński deţine paternitatea termenului eurocomunism, „un remarcabil, chiar dacă inadvertent tribut adus puterii consilierului pentru probleme de securitate naţională a preşedintelui Jimmy Carter de a influenţa dezvoltarea ideologică în lumea comunistă”, de abia ulterior aflându-se că „acesta a fost folosit prima dată în vara anului 1975 de jurnalistul iugoslav Frâne Bărbieri” (Asparturian în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,5). Terminologic, eurocomunismul este un concept înşelător deoarece nu numai o serie de partide comuniste europene manifestau astfel de tendinţe ideologice, ci şi, de exemplu, partidele comuniste din Japonia, Australia sau Venezuela (Leonhard: 1979,287 – 310; Berton în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,326 – 362). Mai mult, nu numai PCIT, PCS sau PCF, alcătuind într-adevăr nucleul fenomenului eurocomunist, exhibau o viziune pluralistă asupra comunismului, ci şi mute alte partide comuniste din ţări europene ca Danemarca, Suedia, Norvegia, Islanda, Grecia, Marea Britanie sau Finlanda (Leonhard: 1979,239 – 286).

În plus, între cei trei membri fondatori exista diferenţe notabile date de culturile şi societăţile diferite din care proveneau, precum şi aspiraţiile electorale care le animau, fapt care le diferenţia profund culturile politice de cea sovietică (Kriegel în Schwab: 1981,147 – 148; Triska în Asparturian, Valenta.

Burke: 1980,91). De exemplu, spre deosebire de PCS şi mai ales de PCF, PCIT se declarase de acord cu Piaţa Comună încă din 1962 (Leonhard: 1979,172). Nu în ultimul rând, propensiunea eurocomunistă a celor trei partide poate fi ierarhizată începând cu PCIT, ajungând la PCS şi terminând cu PCF, partid cu o lungă tradiţie de fidelitate faţă de Uniunea Sovietică şi care de abia în a doua jumătate a anilor ’70 a aderat la eurocomunism, fără a renunţa însă integral la fidelitatea faţă de centrul moscovit (Kriegel în Schwab: 1981,150 – 151). În sprijinul caracterizării PCIT drept cel mai eurocomunist partid din tripleta mai sus menţionată, acesta fiind de altfel partidul care a iniţiat, în perioada destalinizării, noua tendinţă ideologică, se poate cita un fragment din „Declaraţia programatică” din 1956 a partidului, în care admiraţia şi încrederea în capacitatea democraţiei „burgheze” a Occidentului de a asigura o tranziţie „revoluţionară” paşnică este convingător enunţată:

Instituţiile democratice pot fi dezvoltate ca

bază efectivă a unui regim care – ripostând tentativelor de răsturnare din partea grupurilor monopoliste şi retezând bazele puterii lor –, (sic!) să înainteze spre socialism... Regimul parlamentar, respectarea principiului majorităţii liber exprimat, metoda stabilită de constituţie pentru a asigura formarea liberă şi democratică a majorităţilor sunt nu numai compatibile cu înfăptuirea unor reforme sociale profunde şi cu construirea unei societăţi socialiste, dar înlesnesc şi asigură – în condiţiile de astăzi

— Cucerirea majorităţii de către partidele clasei muncitoare, asigură contactul şi colaborarea lor cu alte forţe sociale şi politice, venirea la putere a unei noi clase conducătoare în cadrul căreia clasa muncitoare să fie forţa determinantă (Cioabă: 1988,188).

Este vorba deci despre o transformare calitativă a democraţiei occidentale pornind din interior, de la instituţiile, valorile şi practicile care o definesc,«dându-i noi noi conţinuturi economice şi sociale»„ – nu din exterior, aşa cum îşi propuneau regimurile leniniste est-europene. Aşa cum am putut observa, PCF ŞI PCS subscriau la rândul lor la această nouă abordare a problematicii „luptei revoluţionare” împotriva capitalismului, iar comuniştii japonezi considerau de asemenea democraţia pluralã drept „«un produs al victoriei umanităţii»” (Cioabă: 1988,190). Fidel mijloacelor democratice de

cucerire a puterii, PCIT se pronunţa în favoarea alianţelor politice, dublate de un consens social profund, apt de a antrena progresiv transformări majore în interiorul structurii capitaliste a societăţilor occidentale, în primul rând prin demantelarea monopolurilor şi a hegemoniei intelectuale „burgheze” (Cioabă: 1988,192 – 193). Pluralitatea politică reprezenta pandantul, cel puţin în primă fază, a unei pluralităţi ideologice. Este ceea ce comuniştii italieni au numit „compromis istoric” între, pe de o parte, „forţele populare de inspiraţie comunistă”, respectiv, pe de altă parte, mişcările „socialistă, catolică” şi „de altă vocaţie democratică”, ca de exemplu cele de „femei, ecologice, de tineret, urbane, chiar mişcări cooperatiste, comerciale, ale artizanilor şi micilor industriaşi, activizate de contradicţiile obiective ale capitalismului” (Cioabă: 1988,194 – 196). Dar, acestui nou „«bloc social al progresului»”, grupările de stânga trebuiau să îi imprime o dinamică revoluţionară specifică. Problema nu se punea în termenii unei conduceri forte, a unei „hegemonii de partid” a PCIT, menţionează secretarul general Enrico Berlinguer, ci a diseminării unei stări de spirit contestatare cu potenţial general, care să se constituie în pepiniera viitoarei surmontări a structurii capitaliste a societăţii. PCIT nu ar fi reprezentat, în cadrul „compromisului istoric”, decât,«o parte»”, chiar dacă partea tacit acceptată drept

cea mai importantă, deoarece ar fi reprezentat componenta avangardistă, creatoare de „conştiinţă revoluţionară” a întregului melanj politic: eterogena şi finalmente imposibila alianţă ar fi avut la bază în ultimă instanţă „convergenţa şi colaborarea între forţele componente, egalitatea şi respectul reciproc” (Cioabă: 1988,196).

În cadrul insolitului construct politic, ideologic şi social propus de PCIT şi de partidele eurocomuniste în general, proletariatul pierdea poziţia centrală care îi era atribuită în marxism şi în propaganda leninistă. „Natura socială a puterii nu se va mai exprima în termenii apartenenţei la proletariat doar, ci într-o dialectică proprie, în care îşi vor regăsi identitatea toate categoriile sociale aliate clasei muncitoare”. Însă, fapt de o importanţă deosebită, chiar şi după ce ar fi avut loc transformarea din interior a societăţii capitaliste în conformitate cu proiectul revoluţionar eurocomunist, „forţele ostile socialismului vor avea posibilitatea să încerce, în condiţiile respectării regulilor democratice, să redevină majoritare” (Cioabă: 1988,202). Iată un amănunt care probează un ataşament substanţial faţă de pluralismul democratic: democraţia „burgheză” nu era pur şi simplu instrumentată în scopuri tactice, ea reprezenta pentru partidele eurocomuniste o valoare în sine, procedurile şi însăşi esenţa ei, constând în legitimitatea diversităţii, urmând să fie aplicate şi în societatea

post-capitalistă. Dar, pe de altă parte, se argumentează că ataşamentul faţă de noul *statu-quo* va fi atât de puternic încât reîntoarcerea capitalismului şi a monopolurilor va fi realmente imposibilă.

Se apreciază că puterea democratică socialistă va reflecta într-o asemenea măsură voinţa şi interesele majorităţii poporului, încât nu va putea fi, practic, înfrântă de o minoritate ostilă, în confruntările electorale, şi va asigura, totodată, condiţiile ca mecanismul democratic să fie riguros respectat. Ea va îmbina în mod organic democraţia la bază – respectiv o largă participare populară la locul de muncă, în unităţile teritoriale (autogestiunea, în viziunea P.C.F.) – cu organizarea pluralistă şi exercitarea democratică a funcţiilor guvernamentale, lărgirea şi garantarea drepturilor şi libertăţilor individuale. *Pluralismul politic, social şi ideologic real* va constitui una din trăsăturile socialismului. Acesta presupune ca, în primul rând, statul socialist să rămână un stat laic, fără o ideologie oficială care să fie impusă tuturor cetăţenilor, un stat în care partidele, indiferent de influenţa de care se bucură, să fie o „parte" a statului excluzându-se orice identificare a statului cu vreun partid anume. În acest fel partidele „eurocomuniste" declară că îşi exprimă opţiunea pentru un socialism care nu trebuie să ducă la uniformizarea societăţii, ci la dezvoltarea şi îmbogăţirea diversităţii structurale şi spirituale a

acesteia (Cioabă: 1988,202, subl. în orig.).

Se observă, din acest citat, încercările lipsite de echivoc ale partidelor eurocomuniste de a îşi crea o identitate proprie, disociată de aceea a partidelor comuniste est-europene. Critica metodelor politice utilizate în interiorul „lagărului socialist" transpare şi mai clar din dezideratul eurocomunist al unui stat care să acţioneze „în limitele unui rol exercitat exclusiv în folosul poporului" şi care „să evite tendinţele biocratice şi autoritare care ar surveni ca urmare a concentrării puterii în mâinile unui partid sau altul", bazat pe separarea puterilor legislativă, executivă şi judecătorească, prima având totuşi un ascendent în raport cu celelalte două, pe independenţa „sindicatelor faţă de stat şi faţă de partide" şi pe „ideea descentralizării responsabilităţilor administrative". La fel, noul tip de stat urma să asigure „un câmp neîngrădit de exercitare" libertăţii „de gândire, de creaţie, de informare, de exprimare, de asociere, religioasă, sindicală", garantând totodată „dreptul la grevă, libertatea presei şi alte libertăţi individuale şi colective" inerente unui pluralism social autentic (Cioabă: 1988,203).

Nu în ultimul rând, proprietatea privată urma să reprezinte celula economică a viitoarei societăţi post-capitaliste. Metodele colectiviste utilizate în statele comuniste est-europene erau recuzate de către partidele eurocomuniste şi asociate cu

„administrarea centralizată, de către stat”, a economiei; alternativă propusă consta în proprietate colectivă „municipală” şi/sau „regională”, liber consimţită, combinată cu o planificare diversă, care „va îmbina” o multitudine de „forme de iniţiativă, atât publice cât şi particulare” (Cioabă: 1988,204). Treptat, „mica proprietate particulară” ar fi urmat să dispară pentru a elimina, aşa cum prevedea şi marximul clasic, orice posibilitate, fie ea cât de limitată, a diviziunii muncii, ingredientul central al modului de producţie capitalist. Dar, subliniau comuniştii spanioli, acest proces trebuie să se desfăşoare lent şi într-un orizont de timp practic nedefinit, pentru a preveni susceptibilitatea „poporului şi chiar a clasei muncitoare” faţă de proiectul eurocomunist şi generarea de atitudini „contrarevoluţionare” în interiorul „maselor” (Cioabă: 1988,205).

În ciuda entuziasmului pe care l-a trezit în epocă, eurocomunismul conţine numeroase paradoxuri şi inadvertenţe de natură ideologică, politică şi economică. Pentru Jan Triska, partidele eurocomuniste erau ameninţate de „stagnare”, nefiind capabile să aleagă decisiv între guvernare şi opoziţie, fapt care conduce la „izolare” şi gradual la irelevanţă pe plan politic local şi, nu în ultimul rând, erau confruntate cu posibilitatea „pierderii identităţii” în încercarea periculoasă şi nu întotdeauna convingătoare de a se disocia de social-democraţie (Triska în Asparturian, Valenta,

Burke: 1980,94 – 95). În plus, menţionează Peter Ludz, existau şi recurenţe periodice ale „centralismului democratic" la care se afirmase clar că aceste partide ar fi renunţat (Ludz în Schwab: 1981,59). Wolfgang Leonhard intuieşte cu acurateţe încă un paradox: eurocomunismul pleda pentru un „compromis istoric" între toate forţele politice, numai că dacă toate partidele politice ar guverna la un moment dat prin acest „compromis istoric", cine ar rămâne să constituie opoziţia indispensabilă democraţiei parlamentare? Şi cum ar putea fi reconciliată naţionalizarea economiei, la care eurocomuniştii nu renunţaseră, cu pluralismul politic (Leonhard: 1979,350 – 351)? în orice caz, nu se poate afirma despre eurocomunism că a reprezentat o pură strategie, o tactică politică în vederea cuceririi puterii adaptată culturii occidentale, după care ar fi urmat o comunizarea inspirată de modelul sovietic, aşa cum consideră Bernard Brown (Brown în Schwab: 1981,122 – 127). Deşi fără o identitate proprie bine configurată, eurocomunismul a reprezentat fără doar şi poate o inovaţie ideologică şi politică foarte diferită de comunismul clasic (Leonhard: 1979,351).

Santiago Carillo, secretarul general al PCS, cu care Ceauşescu se afla în relaţii bune, nu a ezitat să eticheteze „socialismul sovietic" drept „primitiv" în comparaţie cu socialismul occidental, pluralist, tolerant şi democratic. Nefiind îngrijorat

de posibilitatea admonestării din partea Moscovei pentru profesarea unui comunism din care rămăsese doar numele, şi acela total nepotrivit conţinutului său, Carillo a declarat: „În baza cărui drept ar putea ei să ne condamne? Ne pot critica, aşa cum îi criticăm şi noi. Condamnarea este excomunicare dintr-o biserică, şi mişcarea comunistă a fost o biserică, dar acum nu mai este" (Carillo în Devlin: 1977,11). Dincolo de implicaţiile conceptuale şi ideologice ale mărturisirii liderului PCS, prea complexe pentru a fi detaliate în cadrul prezentei lucrări păstrându-i în acelaşi timp coerenţa – reţinem ideea criticilor lipsite de menajamente a eurocomunismului împotriva a ceea ce cu greu se mai poate numi acum centrul moscovit. Seninătatea şi firescul declaraţiei frapează de-a dreptul dacă încercăm să o înţelegem în cheie leninistă. Nu. Eurocomunismul reprezenta un tip distinct de comunism, format şi maturizat în interiorul unor sisteme politice şi ideologice plurale. Pentru Carillo, *„în etapa actuală, rolul de hegemon al clasei muncitoare şi aliaţilor să-i* (sic!) *poate fi exercitat printr-o formulă pluripartită, care să unifice acţiunea de clasă, şi nu în mod necesar printr-un singur partid*. Astfel că, pentru a deveni cu adevărat o forţă politică transformatoare, PCS trebuia să se asigure că „politica şi obiectivele partidului pe termen mediu şi lung sunt împărtăşite în esenţă de către alte forţe organizate cu rădăcini în

popor” (*Documente ale Partidului Comunist din Spania*: 1976,32 – 33, subl. în orig; vezi şi Cioabă: 1988,187,195 – 196). Eurocomunismul nu poate fi echivalat însă cu social-democraţia, oricât de tentantă ar fi comparaţia, deoarece, avertizează Carillo, problema se pune în termenii „transformării”, nu a „îmbunătăţirii” „societăţii capitaliste”. Social-democraţia nu reprezenta deci decât un compromis ruşinos al unor partide pretins proletare cu sistemul politic de tip capitalist, menţinând şi legitimând astfel un „mod de producţie”, pentru a folosi o expresie marxistă, inechitabil şi opresiv. Idealul comunist rezida însă în surmontarea capitalismului prin utilizarea propriului mecanism politic, democraţia plurală, aşa cum afirmă, fără echivoc, liderul PCS: „Lupta pentru o democraţie politică este o parte din drumul nostru spre o democraţie politică şi socială, spre o societate fără exploataţi şi explatatori (*Documente ale Partidului Comunist din Spania*: 1976,11 – 12,30 – 31; Leonhard: 1979,334 – 335). În definitiv, capitalismul trebuia surmontât, nu doar „administrat”, aşa cum procedau social-democraţii (Carillo: 1978).

Revenind la conferinţa partidelor comuniste europene din 1976, trebuie amintit faptul că radicala disociere de trecut a PCF, partidul comunist occidental cel mai fidel centrului moscovit, a cauzat îngrijorare şi chiar indignare în interiorul elitei politice sovietice. Confruntat cu

presiunile mediatice ale Moscovei şi ale partidelor comuniste europene loiale exhaustiv acesteia, PCF a ripostat cerând respectarea drepturilor omului în Uniunea Sovietică şi denunţând lipsa unui minimum de libertăţi civice. PCIT, pe de altă parte, a beneficiat de un câştig electoral enorm chiar în ultimele zile ale conferinţei, când a obţinut la alegerile parlamentare din Italia 33,7% din totalul voturilor, plasându-se foarte aproape de creştin-democraţii care, tradiţional deja, ocupaseră prima poziţie. Performanţa PCIT a antrenat o încredere crescută a liderului Enrico Berlinguer în capacitatea politică a partidului pe care îl conducea şi în distanţarea de Moscova, apreciată la urne de electoratul italian. Într-un interviu luat cu câteva zile înaintea numărării voturilor, „Berlinguer a spus că nu îi este frică de a experimenta soarta «nejustă» a lui Dubcek deoarece «noi suntem în altă zonă a lumii»; şi, întrebat dacă NATO ar putea constitui un «scut util» pentru construirea socialismului în libertate, a fost imediat de acord: «Mă simt mai sigur fiind de această parte»” (Berlinguer în Devlin: 1977,14).

În definitiv, PCIT, PCS ŞI PCF, iniţiatoarele eurocomunismului, nu aveau intenţia de a înceta relaţiile cu PCUS şi cu partidele comuniste aflate la putere în Europa de Est, după cum s-a putut vedea şi din documentul final al conferinţei din 1976. Acesta proclama autonomia fiecărui partid,

nu critica şi nu conţinea panegirice la adresa nici unuia, dar, în ceea ce priveşte orientarea internaţională, punctele de vedere ale Moscovei au fost în mare măsură acceptate, cel mai probabil datorită faptului că nu contraveneau principiilor şi nu interesau în mod special cele trei partide mai sus menţionate. Noua situaţie a comunismului european, dar şi a mişcării comuniste globale, poate fi rezumată prin enunţul PCIT: „Partidele comuniste nu îi consideră pe toţi cei care nu sunt de acord cu politicile lor sau care au o atitudine critică faţă de activităţile lor ca fiind anticomunişti" (Devlin: 1977,15). Acceptând acest deznodământ, leninismul sistemic îşi confirma „îmburghezirea" prin renunţarea la elanul revoluţionar în favoarea stabilităţii politice. Sigur, şi conjunctura internaţională era total diferită comparativ cu deceniile precedente, impunând fără doar şi poate mai multă flexibilitate şi precauţie din partea Moscovei; problema este că leninismul sistemic nu a făcut niciun efort pentru a o schimba realmente, neurmărind decât să i se adapteze.

* * *

RSR nu s-a remarcat cu nimic la mai sus amintita conferinţă. Dimpotrivă, poziţia ei a fost mai degrabă temă, în sensul în care nu a întreprins nicio acţiune directă pentru a şicana Moscova, dar nici nu a susţinut explicit noua tendinţă eurocomunistă. Motivul ar fi următorul:

principiile leninist romantice ale lui Ceauşescu fuseseră integrate deja în proiectul de document al conferinţei. Orientarea externă a eurocomunismului fusese deja configurată un an mai devreme, la conferinţa naţională a PCS. Acolo, Carillo afirma că *internaţionalismul revoluţionar al fiecărui partid se măsoară, în primul rând, prin capacitatea de a face revoluţie în propria lui ţară*)", pledând ferm pentru lăsarea în urmă a „vremuril[or] în care comunismul era un fel de biserică, cu zeii şi dogmele ei, cu Vaticanul ei, cu papa şi conciliile ei, cu mistica ei purificată prin persecuţie şi martiriu" (*Documente ale Partidului Comunist din Spania*: 1976,19; subl. în orig.). Aluzia la centrul moscovit este mai mult decât transparentă. Discutând despre „greşeli" şi „deformări" ale „construirii socialismului" în alte state şi în alte condiţii istorice, sociale şi culturale, Carillo remarcă, incriminând din nou, indirect, practicile sovietice din perioada leninismului post-revoluţionar: „anumiţi factori subiectivi ideologici şi instituţionali au accentuat aceste deformări, în mod deosebit tendinţa de a se contopi partidul şi statul (aici şi Ceauşescu era un adevărat maestru, n.m.), tendinţa către autoritarism, birocratism, tendinţa de a soluţiona problemele de sus, reducând cadrul democratic". Nu în ultimul rând, orientarea internaţională a eurocomunismului se apropia de cea romantic leninistă în privinţa inutilităţii şi a pericolului pe care îl reprezintă

pentru pacea globală „blocurile militare”, aşa cum reiese din programul PCS adoptat în septembrie 1975 unde, la punctul 30, putem citi următoarele: „O politică externă paşnică, independentă şi suverană. Neparticiparea la blocurile militare, lupta pentru desfiinţarea celor care există în momentul de faţă şi lichidarea bazelor militare străine”. Ceauşescu nu putea fi decât încântat de principiile internaţionale eurocomuniste.

Revenind la conferinţa partidelor comuniste europene din 1976, nu PCR, ci PCF sau PCIT urmau să îşi asume posturi disidente. Un aspect relativ bizar al participării române la conferinţă a constat în retragerea „textul lui] care fusese distribuit jurnaliştilor la conferinţa de presă la câteva ore după ce discursul fusese ţinut”, şi schimbarea lui, „12 ore mai târziu”, cu un „text înlocuitor”. Modificările nu erau majore; cele câteva paragrafe în plus concentrându-se asupra „măreţelor” realizări economice ale regimului şi evocând teme clasice ale orientării internaţionale a leninismului romantic: egalitate în drepturi, „independenţa naţională şi suveranitatea tuturor statelor” (SR/România: 14 July 1976,7).

Referindu-se la „internaţionalismul” contemporan, Ceauşescu afirma că „implică” „o participare activă în dezvoltarea democratică, conform intereselor fiecărui popor, a tuturor problemelor complexe ale lumii modeme, ca şi întărirea solidarităţii militante, cu toate forţele

progresive, anti-imperialiste, în acelaşi timp luând în considerare şi protejând interesele fiecărei naţiuni, şi servind, pe această bază, intereselor generale ale socialismului, progresului social, şi păcii", în plus, secretarul general al PCR redefineşte comunismul în conformitate cu cadrul ideologic al leninismului romantic: „iubirea propriului popor şi apărarea intereselor sale vitale" (SR/România: 14 July 1976,8).

În presa română, conferinţa a fost tratată cu moderaţie. Au fost omise în general tuşele prosovietice sau anti-sovietice. Ideea lui Belinguer despre colaborarea dintre partidele comuniste şi cele social-democrate a fost amintită, ca şi intervenţiile lui Brejnev „repudiind orice interes sovietic în stabilirea unui centru conducător, ca şi comentariul balansator despre continua relevanţă a internaţionalismului proletar" (SR/România: 14 July 1976,11). În acest punct, merită să reamintim faptul că, pentru succesorul lui Hruşciov, „fiecare încercare separată de construire a unei noi societăţi (socialiste, n.m.) poate suferi de o unilateralitate sau alta" (Brejnev: 1978,207), neajuns care poate fi remediat numai de către experienţa revoluţionară a Uniunii Sovietice. Apoi, remarcile prosovietice ale liderului Bulgar Todor Jivkov şi blamarea orientărilor anti-sovietice, la fel ca şi atacul lui Brejnev asupra chinezilor „aţâţători la război" – nu au fost publicate. La fel, nici susţinerea lui Berlinguer a Alianţei Atlantice sau

atacurile liderului sovietic la adresa acestei organizaţii. Pe de altă parte, a văzut lumina tiparului o altă idee a lui Berlinguer conformă cu orientarea externă a RSR: critica explicită a invaziei Cehoslovaciei, mai sus amintită.

Dar, şi aici transpare aversiunea faţă de „burghezie" tradusă prin permanenta „vigilenţă revoluţionară" a leninismului romantic – „Românii au părut să fie cumva sensibili la libera circulaţie a ideilor şi alte probleme similare care au fost în prim-plan începând cu conferinţa de la Helsinki. Reflectând această sensibilitate, comentariile lui Berlinguer despre libera circulaţie a ideilor şi a lui Marchais despre libertăţile democratice nu au fost incluse în rezumatele române ale discursurilor lor". Ceauşescu s-a dovedit la fel de „sensibil" în ceea ce priveşte conceptul de „dictatură a proletariatului, presa română nefăcând referiri nici la intervenţia lui Marchais împotriva conceptului, nici la cea a lui Brejnev în favoarea lui" (SR/România: 14 July 1976,10 – 12). Ceauşescu, după ce iniţial va denunţa tacit poziţia lui Marchais de renunţare la „dictatura proletariatului", o va adopta cu nonşalanţă la începutul anilor „80, când, la rândul său, va considera perimat conceptul, înlocuindu-l cu cel de „democraţie muncitorească revoluţionară" (vezi capitolul precedent). Să nu uităm şi faptul ca partidele eurocomuniste renunţaseră la ideea de „om nou" (Gilberg în Asparturian, Valenta, Burke:

1980,184), concept care, aşa cum urmează să vedem, reprezenta un punct central al proiectului ideologic romantic leninist.

În ciuda relaţiilor amicale pe care le avea cu Santiago Carillo, Ceauşescu nu avea niciun motiv să se simtă atras de principiile eurocomunismului. Dimpotrivă, esenţa lor „burghează" îi repugna, aşa cum observă şi Şerban Orescu (2006: 89 – 91), dar se folosea de poziţiile internaţionale ale PCF, PCIT sau PCS pentru a o consolida pe cea a PCR, mai ales în ceea ce priveşte disidenţa calculată în raport cu tutorele niciodată complet şi practic imposibil de repudiat, centrul moscovit. Aşa cum afirma secretarul general al PCR la conferinţa naţională a PCR din 1977, „noţiunea de eurocomunism" reflectă dreptul legitim al fiecărui partid comunist de a utiliza strategii şi concepte specifice arealului cultural şi naţional din care face parte. „Desigur, fiecare o apreciază în felul său", continuă Ceauşescu, „dar noi vedem în aceasta preocuparea partidelor respective de a găsi, corespunzător condiţiilor noi din zona lor, căile de unire a forţelor sociale înaintate în lupta pentru democratizarea societăţii, pentru crearea condiţiilor în vederea trecerii la o nouă orânduire socială" (Ceauşescu: 1977,88).

Suportul pragmatic al lui Ceauşescu faţă de eurocomunism s-a manifestat în 1977, când *Scânteia* a intervenit în favoarea lui Carillo, atacat destul de dur de Brejnev, utilizând argumentele

deja cunoscute ale absenţei unui model unic de „construire a socialismului” şi a necesităţii respectării „«tuturor particularităţilor şi a factorilor economici, sociali, politici şi istorici» din ţara în care funcţionează” (SR/România: 8 July 1977,12 – 14). De altfel, PCR ŞI PCIT dezvoltaseră o relaţie strânsă pe plan internaţional încă de la începutul anilor ’60 (Gilberg în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,185 – 187). În definitiv, RSR pendula între încercarea „de a limita impactul eurocomunismului asupra propriei societăţi în timp ce îl utiliza pentru a îşi întări căutarea unei politici externe autonome”, urmărind să îşi amelioreze şi „legitimitatea domestică” în acest proces. Iar „PCIT, PCS ŞI PCF sunt foarte conştiente de acesta dilemă. Din acest motiv s-au abţinut de la a critica dur performanţele PCR în domenii ca politica naţionalităţilor sau drepturile omului, chiar dacă au criticat intens alte partide conducătoare est-europene în aceste chestiuni”. Dublul tăiş al relaţiei dintre eurocomunism şi leninismul romantic îşi făcea deci simţită din plin prezenţa, mai ales că firava disidenţă românească începuse să îşi argumenteze pretenţiile utilizând, printre altele, şi „documente scrise de eurocomunişti” (Gilberg în Asparturian, Valenta, Burke: 1980,197 – 198).

Pe cale de consecinţă, spre sfârşitul anilor ’80, în interiorul RSR s-au manifestat critici voalate la adresa eurocomunismului. Partidele

eurocomuniste respingeau, aşa cum ne amintim, colectivizarea, planificarea unilaterală a economiei şi monopartidismul – pietre unghiulare ale identităţii leninismului romantic – pronunţându-se în schimb pentru un pluralism politic, ideologic şi social esenţialmente „burghez”. Pentru Aristide Cioabă, parcursul revoluţionar propus de către partidele eurocomuniste „pare să amintească de modul cum însăşi burghezia a devenit clasă conducătoare, punând, la început, stăpânire pe puterea economică şi conştiinţa maselor”. Dar, se întreabă acesta, „lupta partidelor comuniste pentru extinderea drepturilor muncitorilor în întreprinderi, pentru dezvoltarea proprietăţii publice şi autogestiune, pentru îngrădirea şi lichidarea monopolurilor, nu pregăteşte, în principiu, condiţiile în care clasa muncitoare va dobândi o putere de control asupra pârghiilor economice, înainte de a deţine puterea politică în stat?” (Cioabă: 1988,206). Cu alte cuvinte, de ce nu recunosc eurocomuniştii făţiş că propun, deşi utilizând o retorică de factură „burgheză”, preluarea puterii şi abolirea distincţiilor între „clasele sociale” având, în principiu, acelaşi obiectiv ideologic care (încă) animă regimurile leniniste est-europene, şi în special leninismul romantic? De ce încearcă să obţină capital de imagine discreditând „cuceririle revoluţionare” din Europa de Est, care au avut loc în condiţii economice, politice şi sociale radical diferite de

cele din Occident? Sau, pe de altă parte, dacă eurocomunismul este cu adevărat fidel pluralismului „burghez”, intenţionând să îl păstreze ca principiu politic fundamental, aşa cum am constatat, în cadrul viitoarelor societăţi post-capitaliste, proiectul eurocomunist nu se autosubminează din start? Acceptând legitimitatea opoziţiei, eurocomunismul acceptă practic un cal troian de care îi va fi ulterior imposibil să se debaraseze, pare a sugera Cioabă. Fenomenul însuşi al disidenţei cu care statele comuniste est-europene se confruntau după semnarea tratatului de la Helsinki credita oarecum scepticismul acestui autor, bazat deci pe o incontestabilă experienţă, Cioabă pretinzând în continuare „noi clarificări” partidelor eurocomuniste şi renunţarea la „unele generalizări forţate” (Cioabă: 1988,206). În ciuda temporarei şi superficialei, am putea spune, alianţe politice dintre eurocomunism şi leninismul romantic, domeniul ideologic rămâne inaccesibil oricărui compromis. Confruntat, aşa cum se va vedea mai ales în capitolul următor, cu un fenomen de „îmburghezire” generală, atât a comunismului occidental, cât şi a propriului „lagăr socialist”, leninismul romantic nu concepea alt mod de acţiune decât acela al „intransigenţei revoluţionare”, care, cu timpul, se va intensifica în progresie geometrică.

Leninismul sistemic nu putea fi indiferent la provocarea eurocomunismului. Îi resimţea însă

mai degrabă dimensiunea politică decât cea ideologică, pe care oricum i-o subsuma. Leninismul romantic era de asemenea ostil conţinutului „burghez” al eurocomunismului, deşi nu îşi exprima oficial poziţia, dar, spre deosebire de leninismul sistemic, din considerente în primul rând ideologice, abia pe urmă politice.

7.5. „Socialist în formă, naţional în conţinut”? „Raportul naţional-internaţional” în economia ideologică a leninismului romantic

Confruntat cu pericolul dezmembrării tânărului stat sovietic datorită forţelor naţionaliste centrifugale, Lenin a avansat formula „naţional în formă, socialist în conţinut”, un compromis prin care particularităţile culturale şi naţionale ale republicilor sovietice, fostele gubernii ţariste, erau recunoscute, concomitent cu transformarea lor economică, socială şi politică în conformitate cu ideile directoare ale revoluţiei bolşevice (Copilaş: 2009 d, 114 – 121). Referindu-se la România lui Ceauşescu, George Schöpflin consideră că dezideratul leninist s-a metamorfozat atât de mult încât a ajuns „socialist în formă” şi „naţional în conţinut” (Schöpflin: 1987,3). Oricât de percutantă ar fi expresia, nu consider că reflectă pe deplin conţinutul ideologic al leninismului romantic. Pe scurt, leninismul, în forma sa post-revoluţionară, nu a fost niciodată inferior ca pondere naţionalismului fascizant, chiar dacă uneori gradul său de vizibilitate a fost mai redus;

în cadrul leninismul romantic, naţionalismul şi leninismul au ponderi aproximativ egale, încercarea de a le compara neputându-se dovedi decât infructuoasă.

În acest subcapitol vom analiza pe scurt principalele concepte politice ale leninismului romantic, respectiv echivalentele lor în plan internaţional. Vom începe cu *„democraţia muncitorească revoluţionară”* sau „democraţia muncitorească”, sintagmă introdusă de Ceauşescu la începutul anilor ’80 pentru a înlocui de acum perimata „dictatură a proletariatului” (Cuciuc: 1986,20). Aşa cum am putut constata din capitolul anterior, Ceauşescu a operat târziu acest chiuretaj ideologic, având grijă să critice partidele comuniste care renunţaseră la „dictatura proletariatului” înaintea lui, PCF spre exemplu. Să vedem cum era justificat, din punct de vedere ideologic, noul concept:

Definirea statului în alt mod decât statul dictaturii proletariatului este temeinc legitimată de realităţile societăţii noastre. Astfel, în România nu mai există *proletariat* în sensul clasic al acestui termen, de clasă exploatată şi lipsită de mijloace de producţie, deoarece, odată cu cucerirea puterii şi lichidarea exploatării burgheze, clasa muncitoare şi-a schimbat radical situaţia în societate devenind, împreună cu celelalte clase şi categorii de oameni ai muncii, deţinătoarea puterii politice, proprietară asupra principalelor mijloace

de producţie, beneficiară a rezultatelor muncii. Începând cu momentul istoric al eliminării claselor exploatatoare, puterea de stat din ţara noastră nu mai are caracter de *dictatură*, în sensul de dominaţie al unei clase asupra alteia, deoarece structura socială a ţării cuprinde numai clase şi categorii sociale cu trăsături socialiste, între care există o strânsă *unitate*, bazată pe comunitatea de interese fundamentale, ceea ce determină apropierea şi, cu timpul, *omogenizarea* lor" (Băbuţ în *Tematici şi bibliografii*... 1985,71 – 72, subl. în orig.).

Tocmai datorită abolirii „antagonismelor de clasă" ar fi fost „democraţia muncitorească" superioară celei „burgheze": deoarece se considera a fi cu adevărat reprezentativă. Societăţile capitaliste, a căror politică este rezultatul conflictelor între nişte partide ce nu reflectă altceva decât polaritatea socială şi caracterul superficial şi limitat al democraţiei pe care pretind că o articulează, sistemul lor electoral nefiind decât o farsă manipulativă prin care atenţia „maselor" era abătută de la chestiunile cu adevărat importante – nu ar fi avut, pe termen lung, altă alternativă decât aceea de a îmbrăţişa modelul socialist de dezvoltare (Marinescu în Tănase, Marinescu: 1981,162 – 199; „Programul PCR..." în *Socialismul ştiinţific şi problemele dezvoltării*... 1977,117 – 125; Cioabă: 1988; Negreanu în *Capitalismul, orânduirea*...

1981,92 – 97). În RSR, modelul social se baza pe primatul „clasei muncitoare” (vezi Surpat: 1974), cea mai importantă clasă în optica ideologiei oficiale, celelalte fie dispărând, fie subsumându-i-se; în paranteză fie spus, „clasele” nu erau decât nişte constructe ideologice care distorsionau dinamica socială complexă pe care însuşi PCR o antrenase, simplificând-o excesiv. „Democraţia muncitorească” nu ar fi fost astfel decât o expresie a forţei transformatoare a „clasei muncitoare”.

Pentru a înţelege „democraţia muncitorească revoluţionară”, trebuie să începem prin a discuta „centralismul democratic”, o idee de extracţie leninistă, referitoare la principiile directoare care ar trebui să ghideze activitatea fiecărui partid comunist. Cum numai PCR se considera forţa aptă de a crea un regim „democratic” pentru „masele populare”, maniera în care acesta îşi definea funcţionalitatea internă şi sensul pe care îl atribuia democraţiei ca instrument de autoconducere este deosebit de important pentru a putea interpreta aplicabilitatea oferită conceptului în plan social. Dimensiunea centralistă a conceptului, se considera, „asigura elaborarea unitară a programului şi politicii partidului, coordonarea şi conducerea unitară dintr-un singur centru a activităţii organelor şi organizaţiilor de partid, respectarea disciplinei unice de către toţi comuniştii, obligativitatea îndeplinirii hotărârilor organelor superioare ale

partidului de către toţi comuniştii, de către toate organele şi organizaţiile de partid". Pe de altă parte, dimensiunea democratică implica „participarea comuniştilor la conducerea şi rezolvarea treburilor partidului, la dezbaterea şi fundamentarea politicii sale interne şi internaţionale; drepturi egale pentru toţi membrii partidului; eligibilitatea organelor conducătoare de partid; conducerea şi munca colectivă; folosirea criticii şi autocriticii, controlul membrilor de partid asupra organelor alese etc." („Centralismul democratic..." în *Probleme fundamentale ale activităţii de partid şi de stat*: 1977,68; Stănescu: 1977,7 – 28).

Centralismul şi democraţia ar fi avut sens numai împreună. Erau, cu alte cuvinte, „inseparabile", una în absenţa celeilalte neputând conduce decât la o invalidare a „misiunii istorice" încorporate în concept. Astfel, „Fără o conducere centralizată, democraţia poate degenera în anarhie, ceea ce ar pune în pericol însăşi substanţa revoluţionară a partidului clasei muncitoare, tot astfel după cum, fără o democraţie care să străbată toate fibrele vieţii de partid, conducerea centralizată ar risca să se birocratizeze, ceea ce ar paraliza spiritul de iniţiativă şi combativitatea partidului" („Centralismul democratic..." în *Probleme fundamentale ale activităţii de partid şi de staţ*. 1977,68 – 69; vezi şi Iovan în *Probleme*

fundamentale ale statutului P.C.R... 1980,59 – 60; *Perfecţionarea organizării şi conducerii...* 1972,17 – 18). Deşi la nivel propagandistic s-a păstrat sensul originar al „centralismului democratic”, dezbateri libere urmate de o decizie cu valoare de lege, a cărei discutare ulterioară nu ar fi însemnat decât spirit „contrarevoluţionar” – leninismul romantic a păstrat doar „centralismul”, democraţia, înţeleasă în sensul conversaţiilor libere şi chiar a polemicilor pe marginea unui subiect dispărând în totalitate. Pe de altă parte, „disciplina de partid” teoretizată de către Lenin, era la loc de cinste în cadrul PCR, fiind însăşi esenţa „centralismului democratic” în accepţie romantic leninistă (Stănescu: 1977,57 – 82).

În exteriorul partidului, la nivel social, „centralismul democratic” avea rolul de a elabora şi ghida integral direcţiile de dezvoltare, respectiv asigurarea participării active a populaţiei la acest proces (Popovici în Constantinescu:

1974,54). Putem vorbi acum de „democraţie muncitorească revoluţionară”, „o etapă superioară a unităţii dintre socialism şi democraţie” (Cuciuc: 1986,25) în care poporul contribuia activ, prin intermediul partidului, la „construirea socialismului”. Pe de altă parte, genul acesta de democraţie „nu se limitează să fie ecoul transformărilor din economie şi din viaţa socială”; dimpotrivă, trebuie să-şi aducă aportul activ la impulsionarea metamorfozelor care jalonează

drumul înspre comunism. Dezideratul nu face decât să trădeze pasivitatea şi indiferenţa populaţiei faţă de ideologia oficială. Leninismul romantic nu putea tolera, cel puţin nu pentru mult timp, o asemenea atitudine. Substanţa sa revoluţionară, de care nu s-a dispensat niciodată, îi impunea o conduită militantă şi integrativă totodată: nu era suficient ca populaţia să se resemneze cu puterea aparent ireversibilă a regimului, ci trebuia să devină parte activă şi conştientă a proiectului ideologic al acestuia. Tocmai de aceea „în întregul sistem al democraţiei socialiste trebuie să se manifeste spiritul revoluţionar, să nu se instituie imobilismul, comoditatea în gândire, formalismul, birocraţia, lipsa de ordine şi disciplină, nerespectarea legilor” (Cuciuc: 1986,27; vezi şi Nichita în *Tematici şi bibliografii*… 1985,81 – 91). Mai mult, responsabilitatea şi datoria faţă de comunitate reprezentau însăşi garanţia „democraţiei muncitoreşti”, prin intermediul căreia „oamenii muncii” contribuie „la depăşirea necesităţii şi la trecerea în domeniul libertăţii” (Cuciuc: 1986,65).

Încă un exemplu, asupra căruia nu are rost să insistăm, de deturnare leninistă a marxismului. PCR, prin intermediul statului, la nivel politic, şi prin Frontul Unităţii Socialiste, redenumit în anii ’80 Frontul Democratic al Unităţii Socialiste, amintit în capitolul precedent – la nivel social, îşi exercita conducerea direct şi discreţionar asupra

tuturor organizaţiilor „de masă şi obşteşti” existente la nivelul societăţii, la rândul lor incluse în Front (Buzatu: 1975; Cuciuc: 1986; Butaru: 1987,148 – 158; *Programul PCR*... 1975,135 – 136). Putem înţelege astfel capacitatea partidului de a gestiona amănunţit forma societăţii, argumentând că „decizia politică nu este suma actelor individuale, ci voinţa generală, colectivă, expresie a intereselor fundamentale ale poporului, ale naţiunii” (Ceterchi în *Statul socialist român*... 1976,109); conţinutul ei „mic-burghez”, pe de altă parte, i-a rămas în mare măsură inaccesibil.

Să vedem, în definitiv, ce înţelegea Ceauşescu însuşi prin „democraţie muncitorească” şi democraţie în sens larg.

Democraţia de partid, dezvoltarea democraţiei socialiste în general sunt strâns legate şi trebuie concepute în strânsă legătură cu creşterea spiritului de răspundere al fiecăruia, a ordinii şi a disciplinei de partid. Acestea nu numai că nu vin în contradicţie, dar se condiţionează: nici nu se pot concepe una fără alta. Nu se poate concepe democraţia de partid fără ordine şi disciplină, fără răspunderea în muncă, aşa cum nu se poate concepe răspunderea, ordinea şi disciplina de partid fără un înalt nivel politic-ideologic de înţelegere, fără acţiunea conştientă desfăşurată în toate sectoarele de activitate. Nu este vorba de o disciplină oarbă. Este vorba că fiecare, intrând în partidul comunist, devenind

activist al unui partid revoluţionar care-şi propune să transforme lumea, s-a angajat să fie militant, soldat al acestui partid, să-şi îndeplinească în mod exemplar sarcinile ce i se încredinţează. Şi aceasta în mod conştient! (Ceauşescu: 1979 a, 79 – 80; vezi şi Iacob în *Curs de socialism ştiinţific*: 1979,406 – 426).

„Democraţia internă de partid" sau „centralismul democratic", şi, la nivel social, „democraţia muncitorească", nu se confundă cu „democratismul socialist", deşi toate trei au aceeaşi sursă ideologică, leninismul romantic. Ultimul concept se referă la „statul socialist" care, subordonat la rândul său PCR şi tot mai indistinct în raport cu acesta, ar fi fost structurat de o democraţie reală, înţeleasă ca „guvernare a poporului de către popor" şi exprimată „în sistemul nostru electoral, menit să asigure alegerea în organele supreme ale puterii de stat, precum şi în organele locale ale puterii de stat, a celor mai buni şi mai competenţi oameni ai muncii" (Ceterchi în *Statul socialist român*... 1976,115).

În planul relaţiilor internaţionale, PCR atribuia în mare măsură acelaşi sens democraţiei; trebuie să avem însă în vedere faptul că era nevoit să se desfăşoare într-un mediu ideologic ostil, în ultimii ani reuşind să întoarcă împotriva sa până şi majoritatea membrilor „lagărului socialist", asupra cărora influenţa „burgheză" devenise tot

mai vizibilă. Atunci când pleda pentru „democratizarea relaţiilor internaţionale”, leninismul romantic nu se afla deloc în discontinuitate ideologică în raport cu orientarea sa internă. Dimpotrivă, manifesta neobosita dorinţă de a evidenţia rolul tot mai important al „statelor mici şi mijlocii” la luarea deciziilor în lume, la care nu era moral să se ajungă altfel decât prin consimţământ, de a egaliza puterea politică a statelor astfel încât cele subdezvoltate sau aflate „în curs de dezvoltare” – pentru care RSR se imagina, pe lângă China, ca model – să contracareze încet dar sigur hegemonia „imperialismului”. Principalele organizaţii internaţionale, ONU, spre exemplu, trebuiau „democratizate şi raţionalizate” astfel încât să reflecte echitabil noile realităţi internaţionale (Datcu în Caraciuc: 1980,96 – 116; Neagu: 1983).

Preşedintele Nicolae Ceauşescu concepe democratizarea relaţiilor internaţionale ca un proces cu valenţe etice ce reclamă ca acţiunile întreprinse în cadrul lui să nu fie îndreptate împotriva nimănui, ci să servească în egală măsură intereselor tuturor statelor. Ca atare el învederează repudierea din viaţa internaţională a inegalităţilor, hegemonismului şi a întregului sistem de instituţii, norme şi metode create pe această bază, care oferă avantaje unora şi dezavantaje celor mulţi. Aceasta presupune, cum a subliniat în repetate rânduri secretarul general al

partidului nostru, operarea unor mutaţii structurale pe plan internaţional, în sensul unei depline concordanţe între afirmarea principială a adeziunii la marile idealuri ale omenirii – pace, securitate, cooperare – şi acţiunea de transpunere a lor în practică (*Mică enciclopedie*… 1984,62).

Bineînţeles că doleanţele permanente ale României aveau mai degrabă rol propagandistic decât practic, urmărind discriminarea politicilor „imperialismului" care nu se grăbea deloc să vină în întâmpinarea obiectivelor sale. Pe de altă parte însă, recurenţa lor indică ferma convingere a lui Ceauşescu în procesul de extindere a forţelor socialismului la nivel internaţional, în absenţa unui centru conducător, şi în posibilitatea de a specula noile tendinţe, reale sau imaginate, în scopuri politico-ideologice proprii.

„Concepţia după care soarta omenirii stă exclusiv în mâinile marilor puteri nu mai corespunde noilor condiţii ale dezvoltării sociale", scrie Gheorghe Dolgu, astfel că „edificarea relaţiilor dintre state" ar fi trebuit antamată „pe fundamentul unor principii, norme, politici şi mecanisme decizionale care să garanteze şi să asigure în fapt deplina egalitate în drepturi a naţiunilor, respectarea independenţei şi suveranităţii naţionale, neamestecul în treburile interne, avantajul reciproc". Dolgu continuă:

Raportul de forţe pe plan mondial este favorabil schimbărilor înnoitoare. Ţările socialiste,

cu ponderea lor crescândă pe arena mondială, ţările în curs de dezvoltare, puternice prin procesele care au loc atât în cadrul lor, cât şi în cadrul economiei mondiale, prin conştiinţa intereselor lor specifice şi a forţei frontului lor, mişcările de eliberare naţională, mişcarea ţărilor nealiniate, activitatea ţărilor mici şi mijlocii, ascensiunea forţelor de stânga, a mişcărilor democratice şi progresiste în multe ţări vestice sunt tot atâtea forţe potenţiale sau reale ale schimbării (Dolgu în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu*... 1976,70 – 106).

Leninismul romantic era convins de puterea perseverenţei şi de capacitatea sa de persuadare la nivel internaţional. Dar între militantismul său, pe de o parte, şi ponderea sa politică, pe de altă parte, exista o defazare care, în loc să se estompeze sau măcar să rămână constantă, se va accentua progresiv.

În ceea ce priveşte *morala* şi „*etica* socialistă, activitatea propagandistică a PCR le conferea un loc central în procesul de creare a „conştiinţei socialiste" a „maselor". În regimurile leniniste, moralitatea era permanent subsumată obiectivelor politice ale partidului aflat la guvernare. Etica la fel, însemnând progresul moral al societăţii în sensul acceptării *Weltanschauung*-ului leninist. Cu alte cuvinte, distincţia între bine şi rău, între valori şi non sau anti-valori nu putea fi gândită decât în raport cu puterea politică, a cărei

finalitate proiectivă o constituia revoluţia globală. „Asupra moralei şi a gândirii etice îşi exercită o puternică înrâurire conştiinţa şi ideologia politică”, scrie I. Bonis. Pe cale de consecinţă, „morala comunistă se formează sub înrâurirea conştiinţei politice a proletariatului, cântărirea şi preţuirea actelor morale, în orice societate, făcându-se, de fapt, din punctul de vedere al năzuinţelor şi intereselor politice” (Bonis: 1972,15). Nemaiavând grile de evaluare proprii, ci doar eficienţa politică, morala şi etica sunt deturnate semantic şi devin o parte a arsenalului leninist în lupta cu realitatea „burgheză”. „Comunismul a dat omului nu numai cel mai înalt ideal din istoria umanităţii”, putem citi într-una dintre broşurile propagandistice ale PCR, „deplina eliberare de orice asuprire şi exploatare, cucerirea demnităţii umane, deschiderea drumului spre fericire, ci a pus şi bazele unei morale în concordanţă cu acest ideal”(*Etică şi echitate*.../. 1972,402).

„Etica socialistă”, pe de altă parte, înţeleasă ca moralitate extinsă la nivel social, s-ar diferenţia prin „conţinutul social nou” relativ la tipurile de etică anterioare şi prin „lichidarea raporturilor sociale întemeiate pe proprietatea privată, pe exploatarea omului de către om, pe legături inechitabile între oameni, pe discriminări naţionale şi rasiale”; noua etică avea ca obiectiv central „construirea noilor raporturi sociale,

întemeiate pe egalitate între oameni, pe colaborarea oamenilor în procesul muncii, făurirea unei noi ordini economice, social-politice şi juridice" (Grigoraş: 1974,138). Per ansamblu, morala şi etica regimurilor leniniste urmărea demantelarea „vechii" mentalităţi „burgheze" şi înlocuirea ei cu o „conştiinţă socialistă" care să garanteze integrarea activă a subiecţilor în proiectul ideologic leninist. În timp ce, în anii '70 şi 80, Uniunea Sovietică şi majoritatea statelor est-europene încetaseră să mai creadă în validitatea normelor leniniste şi lăsaseră în mare măsură jos garda ideologică, o imprudenţă ce li se va dovedi până la urmă, coroborată cu alţi factori, fatală – combativitatea „revoluţionară" a RSR se menţinea la cote înalte, ba chiar se radicalizase.

În conformitate cu accepţia leninist romantică a „moralităţii socialiste", adevăratul comunist trebuia să dea dovadă de „principialitate", militând permanent pentru afirmarea şi impunerea priorităţilor politice şi a orientării ideologice a PCR.

Partidul nu poate admite în rândurile sale partizani ai «contabilităţii duble» – principiali la slujbă, neprincipiali după slujbă. Principialitatea trebuie să fie proprie întregii activităţi a unui membru de partid. Principiile moralei comuniste nu pot fi abandonate după serviciu, asemenea unei salopete; comportarea nedemnă în viaţa de familie, în relaţiile sociale discreditează în aceeaşi

măsură ca abuzurile în exercitarea funcţiei. Comunistul nu are două vieţi – una obştească şi una personală; el nu este şi nu poate fi principial numai în orele de serviciu sau la şedinţe; el nu cunoaşte o morală la serviciu şi alta acasă (*Etică şi echitate*... 1972,403).

Pe lângă „principialitate", comunistul trebuia să dea dovadă şi de „intransigenţă", „demascând" fără ezitare duşmanii poporului. Deşi afirmă că încurajează spiritul de comunitate, leninismul romantic nu a făcut decât să îl combată şi să creeze exact acea mentalitate duplicitară pe care o acuza în rândurile de mai sus. Unde este în acest caz inadvertenţa? În conştientizarea faptului că leninismul romantic se pronunţa în favoarea comunităţii formată din membri cu o „conştiinţă revoluţionară" deja dezvoltată, maturizaţi ideologic şi fideli disciplinei de partid. Colectivitatea agregată în baza unor valori şi principii „burgheze" îi repugna leninismului romantic. Ori, ca orice societate, şi cea românească era fundamentată pe aceleaşi baze axiologice, esenţialmente non-leniniste. Lupta pentru transformarea ei într-un fel de partid ideal format din membri ideali, militanţi, disciplinaţi, consecvenţi şi intransigenţi – va reprezenta unul dintre obiectivele centrale ale leninismului romantic. Neputând să îl atingă, va deveni din ce în ce mai ostil tendinţelor „burgheze" existente la nivel social, de care va fi copleşit într-un final nu

tocmai îndepărtat.

De cele mai multe ori, „îngăduinţa” şi „toleranţa” faţă de încălcarea normelor eticii noastre este justificată prin considerente de „omenie”, de ajutor acordat în vederea „recuperării morale” a unor oameni. Fără îndoială, atunci când este vorba de greşeli, de abateri minore, întâmplătoare, nesemnificative pentru profitul moral al celui în cauză se impune tact şi măsură în felul cum intervenim. Dar în niciun caz nu trebuie uitat că, înşelând încrederea ce li se arată, profitând de creditul moral acordat, unii se specializează în comiterea de „greşeli” repetate, pe care „le regretă” de fiecare dată, pentru a le relua de îndată ce se consideră scăpaţi de sub control.

Niciun abuz, nicio nedreptate, nicio încălcare a normelor sociale nu pot lăsa indiferent pe un membru de partid; el trebuie să combată cu hotărâre mentalitatea de toleranţă faţă de abuzuri şi ilegalităţi, mentalitate care contribuie, în fapt, la perpetuarea şi încurajarea acestora. Este de datoria fiecărui comunist să nu aştepte apariţia unor „situaţii neplăcute” pentru a interveni, ci să cultive pretutindeni o atmosferă de exigenţă şi combativitate partinică. Din păcate, mai sunt membri de partid care neglijează desfăşurarea unei activităţi sistematice de educare comunistă a oamenilor, limitându-se să intervină atunci când se semnalează abateri care impun adoptarea de

măsuri severe. Este limpede că, printr-un astfel de caracter de „campanie”, eficacitatea muncii de educare comunistă este simţitor diminuată. În multe cazuri, evoluţia negativă a unor membri de partid ar fi evitată dacă s-ar fi înţeles la timp că *exigenţa* şi nu atitudinea de îngăduinţă înseamnă, de fapt, solicitudine şi spirit tovărăşesc (*Etică şi echitate*… 1972,410 – 411; subl. în orig.).

Dar, dincolo de aspectele personale şi interpersonale, piatra unghiulară a „eticii socialiste” era dată de fidelitatea faţă de „patrie”. Astfel, naţionalismul conţinut în cadrul leninismului romantic îşi face din plin simţită prezenţa la nivel ideologic, devenind, paradoxal, dacă ne gândim la principiile internaţionaliste ale leninismului revoluţionar – un criteriu definitoriu pentru aprecierea calităţii de comunist. „Nimic parcă nu atrage după sine o preţuire şi o stimă mai *sacră* pentru om”, scrie emfatic Ioan Grigoraş, „ca devotamentul său nemărginit faţă de patrie, ca *eroismul* său *patriotic*, ca *spiritul de sacrificiu* care poate merge până la *jertfa supremă* pentru apărarea şi binele patriei” (Grigoraş: 1974,254; subl. m.). Sau, aşa cum argumentează Paul Popescu-Neveanu, „Legea morală supremă a comuniştilor, a tuturor oamenilor noi, este slujirea cu abnegaţie dusă până la sacrificiu de sine a intereselor de viaţă ale poporului, ale Patriei socialiste” (Popescu-Neveanu: 1968,101).

Comunistul, membru disciplinat al partidului,

fie făcea parte din „clasa muncitoare”, fie făcea tot posibilul pentru a conecta ideologic muncitorii, dar şi clasa din care ar fi făcut parte, la imperativele PCR. Pentru a merita însă această calitatea nu era nici pe departe suficient să te conformezi directivelor partidului. Trebuia să devii una cu ele. Ceauşescu:

A accepta să fii comunist înseamnă mai mult decât a recunoaşte rolul conducător al partidului, pentru că acest rol îl recunoaşte astăzi fiecare cetăţean al patriei noastre, şi nu numai că-l recunoaşte, dar înţelege că fără partid nu este posibilă dezvoltarea societăţii româneşti, înţelege că numai pe baza conducerii de către partid a tuturor laturilor activităţii economico-sociale România poate merge înainte pe calea socialismului şi comunismului, se poate dezvolta ca stat independent şi suveran!

A fi comunist înseamnă mult mai mult, înseamnă că te-ai angajat în mod benevol, conştient, să lupţi împreună cu ceilalţi membri ai partidului pentru înfăptuirea liniei partidului, a principiilor comuniste despre viaţă. Aceasta presupune că întreaga ta activitate, oriunde acţionezi, trebuie să promovezi şi să înfăptuieşti în practică aceste principii. Aceasta este o problemă – ca să spun aşa – a „A.B.C”. – ului comunismului. A înţelege şi a aplica linia partidului este o condiţie elementară ce se cere oricărui om al muncii, oricărui cetăţean al ţării noastre care vrea

să fie membru al partidului comunist. Iată de ce trebui să înţeleagă toţi tovarăşii din toate sectoarele de activitate că a fi comunist înseamnă a lupta pentru cauza partidului acolo unde se lucrează – în fabrică, în cooperativă, în sat, în institut, în universitate, în şcoală, iar pentru cei din teatru piesele pe care le interpretează, pentru scriitori prin cărţile lor, pentru artiştii plastici prin operele lor. Nu este o pretenţie prea mare, ci minimă, dar fără de care nu poţi fi membru al Partidului Comunist Român. Şi acest lucru trebuie înţeles de toţi tovarăşii! (*Dezvoltarea şi perfecţionarea învăţământului*: 1972,317; vezi şi *Activitatea ideologică*... 1972,89).

În general, „clasa muncitoare" era imaginată ca fiind alcătuită din comunişti devotaţi, cu un profil politic şi moral corespunzător. Avangardă a „construirii socialismului" în RSR, „clasa muncitoare" ar fi fost posesoarea unui „ideal social" care „prin trăsăturile sale specifice şi prin valorile sale, exercită o influenţă considerabilă asupra numeroaselor aspecte ale activităţii şi conştiinţei umane". Aşa cum am menţionat în capitolul precedent, în marxismul clasic „existenţa socială" determină „conştiinţa socială". În cadrul regimurilor leniniste, mai ales atunci când acestea intră într-o perioadă de stagnare şi ulterior de declin, raportul este inversat, „conştiinţa socială", niciodată pe deplin edificată, fiind chemată să creeze o realitate socială imaginată, normativ-

leninistă, pentru a contracara tendinţele „burgheze” tot mai expansive ale propriilor societăţi. Procesul a fost experimentat din plin de către leninismul romantic., *Jdealul determină şi modifică atitudinile*, concentrează iniţiativele şi atitudinile superioare, care orientează aprecierile şi determină critica şi negarea a tot ceea ce se dovedeşte neeficient sau lipsit de valoare în procesul real şi în perspectivele de viitor” (Berescu în Surpat: 1974,198; subl. în orig.). „Idealul” devine deci mai important decât realitatea, care se încăpăţânează să rămână „burgheză”, iar leninismul romantic, asediat atât în plan intern, cât şi extern de contraofensiva ideologică „burgheză”, îi rezistă radicalizându-se progresiv prin amplificarea intransigenţei revoluţionare.

Subiacent eticii şi „moralei socialiste” era „spiritul revoluţionar”, adică „*idealul* urmărit de către proletariat” şi „*cauza* pentru care luptă el şi masele care-l urmează”. Inerente „spiritului revoluţionar” erau „dăruirea, devotamentul şi angajarea totală, până la sacrificiu, faţă de cauza revoluţiei” (Zanc: 1975,18. subl. în orig.). Încă o dovadă în sprijinul tezei că pentru regimurile leniniste, invers decât în cazul marxismului, „conştiinţa socială” devine mai importantă decât „existenţa socială” – poate fi găsită în următorul citat: „Socialismul […] solicită din ce în ce mai mult o clară perspectivă a *ceea ce trebuie*, o

conştiinţă prospectivă, susţinută de cunoaşterea ştiinţifică a existenţei prezente şi viitoare şi de o justă raportate a intereselor individuale la cele sociale" (Zanc: 1975,38, subl. în orig; vezi şi Berceanu în Iordănescu: 1976,52 – 65). Sau, cu cuvintele lui E. Damian, „pe măsură ce sarcinile devin mai complexe, cerinţa întăririi caracterului revoluţionar al întregii munci de partid devine mai stringentă" (Damian:

1975,37). Leninismul romantic subordonează întotdeauna realul „idealului", spre care primul inevitabil tinde. Tocmai de aceea, în cadrul regimurilor leniniste revoluţionare, ne-„îmburghezite", socialul şi implicit economicul sunt permanent subsumate politicului ideologic determinat. Utilizând un argument contrafactualist, fertil din punct de vedere ştiinţific, în ciuda limitei metodologice care îi incumbă, putem afirma că Marx ar fi condamnat regimurile leniniste din secolul XX ca forme ale unui despotism de tip nou, legitimat în baza distorsionării ideilor emancipatoare şi moralmente vii extrase din lucrările sale şi ale lui Engels. Marx a declarat deseori că nu este „marxist", dând astfel de înţeles că nu era de acord cu numeroase interpretări şi reevaluări contemporane ale ale operelor sale. Cum să ne imaginăm deci că ar fi acceptat să fie etichetat drept marxist-leninist?

În plan internaţional, moralitatea şi „etica socialistă" constau nu în deschidere faţă de valori

sau norme de comportament general sau chiar universal împărtăşite, ci în alianţe strategice numai cu „forţele progresiste” şi partidele comuniste. Şi în acest caz, raporturile trebuiau să aibă loc exclusiv prin intermediul partidului, adică sub supravegherea directă a lui Ceauşescu însuşi, deoarece pericolul intruziunii ideologiei „burgheze” în RSR era considerat ubicuu, atât în plan extern cât şi în plan intern. Citatele de mai sus o dovedesc cu prisosinţă. Tocmai de aceea, neavând „conştiinţa socialistă” suficient de dezvoltată, nici majoritatea membrilor de partid nu era considerată aptă de a gestiona cu succes o atare sarcină (vezi *Politica internaţionalistă*… 1972). În termenii lui Kenneth Jowitt, PCR era cu adevărat o „fortăreaţă” ideologică, penetrată la rândul ei de idei şi orientări „contrarevoluţionare”, şi care făcea tot posibilul să se izoleze faţă de societatea pe care o guverna şi lumea exterioară, încercând în acelaşi timp, prin mijloace diferite, să le imprime propria amprentă ideologică.

Educaţia reprezintă o altă componentă majoră a proiectului romantic leninist. Concepută în aşa fel încât să structureze gândirea, atitudinile şi comportamentele copiilor în conformitate cu cerinţele ideologice ale PCR, educaţia se extindea de asemenea şi asupra adulţilor. Pentru ambiţiile „transformatoare” ale leninismului romantic, educaţia nu putea fi decât „permanentă”

(Dimitriu: 1978). Nu este vorba în acest caz de educaţia clasică, menită să dezvolte potenţialul cognitiv şi creator, ci de educaţie în sens leninist, obiectivul central al acesteia fiind tocmai îngustarea capacităţii de gândire şi dezvoltare liberă, confiscarea şi instrumentarea lor pentru împlinirea irealizabilului ideal revoluţionar. Deloc surprinzător, „funcţiile educaţiei trebuie redefinite pentru a corespunde proiectelor îndrăzneţe, dar realiste, de conectare a posibilităţilor actuale la alternativele viitorului". Procesul învăţării devine sinonim cu o „descătuşare a potenţialului uman, stimulare a forţelor intelectuale şi afective, *dezvoltare a capacităţii care nu are întemeiere în experienţa trecută sau prezentă* („burgheză", n.m.)", având ca şi caracteristici „cultivarea încrederii în sine", *re în noirea de sine*", „independenţa", „responsabilitatea", *spiritul transformator*" şi, poate cel mai important aspect, *simţul pentru viitor*" (Dimitriu: 1978,28; subl.m.). Învăţământul era integral ideologizat, atât disciplinele sociale, cât şi cele tehnice. De fapt, dacă ţinem cont de importanţa „producţiei" de ingineri necesari „construirii socialismului", putem înţelege de ce Ceauşescu nu dorea să facă nicio concesie la acest capitol, unde totuşi aptitudinile tehnice ar fi primat. „În societate noastră socialistă nu poate deveni inginer cineva care nu are temeinice cunoştinţe ideologice comuniste" (*Dezvoltarea şi perfecţio*narea

învăţământului: 1972,197), concluziona secretarul general al PCR.

Ca viitor purtător de stindard al proiectului romantic leninist, „tineretul" reprezenta o categorie socială aparte pentru activitatea propagandistică a PCR, a cărei înregimentare ideologică era considerată vitală pentru asigurarea continuităţii „construcţiei socialismului". La fel ca şi în cazul eticii şi „moralităţii socialiste", de care era inseparabilă, „educaţia permanentă" „a întregului popor" era centrată pe salvgardarea „patriei socialiste", pe al cărei „altar" nimic nu era prea preţios pentru a fi sacrificat. „Trebuie să creştem tineretul", scrie Dimitriu, „să formăm generaţiile de oameni ai muncii care să fie oricând gata de orice sacrificiu şi chiar să-şi dea viaţa pentru a apăra suveranitatea şi independenţa patriei socialiste" (Dimitriu: 1978,52; vezi şi Vaideanu, Neculau: 1985 şi Ceauşescu N., 1984,92 – 104). Pe măsură ce ambiţiile educative ale regimului faţă de tineret încercau decepţii tot mai mari, aceştia optând în marea lor majoritate pentru modelul cultural occidental ca profilaxie împotriva încercărilor de a îi transforma în „oameni noi" (vezi Barbu: 2006,15), propaganda PCR amplifica presupusa condiţie mizeră, înjositoare şi degradantă a emigranţilor, cei mai mulţi dintre ei tineri, în societăţile capitaliste. Aceştia nu ar fi avut parte decât de slujbe efemere, prost plătite, marcate de

cronica insecuritate socială şi economică pe care Occidentul ar fi experimentat-o (Nădăşan: 1989). Se spera astfel că nostalgia „patriei socialiste" îi va determina pe tineri să revină în ţară. La urma urmei, nu era necesar un efort atât de mare pentru articularea „conştiinţei socialiste", unde realitatea „burgheză" era înlocuită de realitatea fluidă ca mijloace dar determinată teleologic a leninismului romantic, şi unde Occidentul era în pragul colapsului, iar RSR înregistra progrese uluitoare pe toate planurile…

Reflectând asupra rolului educaţiei în „problemele lumii contemporane", Mircea Duţu argumenta că

Obiectivele şi dimensiunile unei noi ordini mondiale (conceptul va fi analizat la sfârşitul capitolului, n.m.), caracterul anacronic şi consecinţele plurivalente, deosebit de negative ale subdezvoltării, decalajele multiple şi profunde ce caacterizează lumea contemporană şi necesitatea înlăturării lor se reflectă, sub forme specifice, în disciplinele de învăţământ, în celelalte activităţi şcolare şi extraşcolare. Numeroase publicaţii, presa, emisiunile de radio şi televiziune acordă o atenţie deosebită prezentării noii ordini mondiale, acţiunilor întreprinse pe diferite meridiane în direcţia soluţionărilor sale corespunzătoare, iniţiativelor şi demersurilor României socialiste, ale preşedintelui Nicolae Ceauşescu în vederea rezolvării, în interesul popoarelor, a marilor

probleme cu care se confruntă, în prezent, întreaga omenire (Duţu: 1989,213).

În plan internaţional, „educaţia permanentă” ar fi trebuit să contribuie la înţelegerea, acceptarea şi promovarea obiectivelor regimului: „democratizarea relaţiilor internaţionale”, construirea „noii ordini mondiale” şi, mai ales în anii ’80, legitimarea secretarului general al PCR ca figură internaţională de prim rang.

„Democraţia muncitorească”, moralitatea şi „etica socialistă” şi „educaţia permanentă” erau orientate sinergie înspre crearea *„omului nou”*, complet ideologizat şi capabil, la cererea partidului, de absolut orice. Sintagma se întâlneşte şi în cazul regimurilor fasciste, având practic acelaşi sens. „Educat” şi „format” ca „parte integrantă a operei de edificare a societăţii socialiste multilateral dezvoltată şi de înaintare spre comunism”, „omul nou” constituia, în imaginarul leninismului romantic, eroul (nu Eroul – acela nu putea fi decât Ceauşescu) înarmat cu „vigilenţă revoluţionară” şi posedând „conştiinţă socialistă”, şi neezitând să se pună la dispoziţia partidului, implicit a lui Ceauşescu, oricând, oricum şi oriunde, atât în ţară cât şi în afara ei (vezi „Creşterea rolului ştiinţelor sociale...” în *Probleme ale materialismului dialectic*... 1977,368 – 375).

În accepţia lui Octavian Fodor, „Automodelarea” şi „zidirea interioară”

reprezentau principalele coordonate ale spiritualităţii „omului nou”. „Zidirea interioară” are rolul de a izola subiectul de ideile şi tentaţiile tipic „burgheze”, procesul desfăşurându-se în cadrul unui elan revoluţionar de proporţii. „Nimic nu exaltă dorinţa de mai bine, fervoarea, puterile spirituale ale omului decât afirmarea viguroasă a unei personalităţi limpezite prin intransigenţă”, continuă Fodor. „Omul nou” este, la fel ca în programul ideologic al Gărzii de Fier, un erou (Copilaş: 2009 f, 92 – 103) capabil de a îndura cele mai mari privaţiuni în numele idealului revoluţionar şi permanent dispus să recurgă la sacrificiul suprem în acest sens. Iar eroismul nu are nimic în comun cu un stil de viaţă calm, liniştit, raţional. Nu. Doar spiritul „burghez” se complace în „satisfacţii ieftine” şi urmăreşte obţinerea de „succese facile”, fiind astfel „pândit de riscul infatuării şi al moliciunii”. „Omul nou” reuşeşte să se autodisciplineze atunci când este cazul, manifestând de asemenea un entuziasm debordant faţă de directivele partidului (Fodor în Iordănescu: 1976,31 – 38). Dacă ar fi reuşit să creeze „oameni noi”, regimurile leniniste ar fi supravieţuit probabil în condiţii economice oricât de vitrege, deoarece aceştia din urmă ar fi fost complet imunizaţi la tentaţiile realităţii „burgheze”.

„*Patriotismul revoluţionar socialist*”, un concept asupra căruia am avut ocazia să ne oprim

pe scurt în capitolul precedent, exprimă o altă modalitate de îmbinare între leninism şi romantismul naţionalist în România de după 1965. Considerat „*reflectarea complexă, concret-istorică a patriei, însăşi conştiinţa patriotică obiectivată în gândirea, concepţia, atitudinea şi simţirea* omului (Răducu, Deliman: 1983,38; subl în orig.), varianta de patriotism specifică leninismului romantic însemna, împreună cu conceptele mai sus analizate, o altă formă de mobilizare socială pe coordonate ideologice „patriotismul revoluţionar socialist" îşi propunea să contribuie la dezvoltarea „conştiinţei socialiste" prin adăugarea unei dimensiuni patriotice acesteia. Două precizări se impun. În primul rând, „patriotismul revoluţionar socialist" nu ar fi trebuit confundat cu naţionalismul „burghez" pe care, dimpotrivă, îl combătea: exprimând interesele şi poziţia „clasei muncitoare", „patriotismul revoluţionar socialist" nu ar fi avut nimic în comun cu naţionalismul propriu societăţilor capitaliste, bazat pe deturnarea sentimentului naţional de către „burghezia" opresivă (Răducu, Deliman: 1983,47; Şerbănescu: 1973,79 – 80; Matei în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare*... 1980,114; Ceauşescu în *Apărarea patriei*... 1977,346 – 347).

În accepţia lui Dumitru Mazilu, „patriotismul socialist" trebuia disociat ferm de „naţionalismul burghez", expresie nocivă a luptei de clasă şi a

exploatării tipice relaţiilor sociale capitaliste. Corelativ, interese naţionale autentice nu puteau avea decât statele comuniste, unde clasele fuseseră abolite; în rest, nu putea prima decât interese de clasă, în special cele ale burgheziei aflate la putere (Rebedeu în Ceterchi: 1971,310). Ceea ce contează în definitiv este faptul că în interiorul statelor capitaliste se întrezărea posibilitatea unei revoluţii, de ce nu romantic leniniste, pornind de la „patriotismul forţelor progresiste ale naţiunii" care „intră în conflict cu naţionalismul burgheziei reacţionare", responsabil de poziţionarea „antagonistă" a naţiunilor. „Este cunoscut că naţionalismul burghez nu exclude relaţiile cu alte naţiuni, dar imprimă acestora – ca expresie a esenţei de clasă a orânduirii burgheze – tendinţa de dominare asupra naţiunilor mai mici şi mai slabe de către cele mai puternice, încercarea de amestec în treburile interne, încălcarea independenţei şi suveranităţii naţionale, promovarea inegalităţii, încălcarea demnităţii altor popoare" (Mazilu în Ceterchi:

1971,368 – 369). În ultimă instanţă, chiar şi Uniunea Sovietică putea fi acuzată de genul acesta de naţionalism, Ceauşescu neezitând în a condamna comportamentul de mare putere al Moscovei. Se observă deci gradul substanţial de independenţă ideologică al leninismului romantic în raport cu filiaţia sa moscovită.

În concluzie, era necesară „o demarcaţie

clară între naţionalism („burghez”, n.m.) şi lupta pentru apărarea intereselor naţionale ale fiecărui popor” (*Naţiunea socialistă*: 1972,179). În sens romantic leninist, naţionalism însemna „aţâţare naţionalistă, şovină” sau „politică de învrăjbire naţională” (*Naţiunea socialistă*:

1972,144). PCR nu avea nevoie de aşa ceva pentru a edifica utopia ideologică proprie – chiar dacă, până la urmă, tocmai aceste efecte ale naţionalismului le-a adus inevitabil în prim-plan[14] – ci de pace şi colaborare între minorităţile etnice, ambele traduse printr-un randament sporit în „construirea socialismului”. Iar „clasa muncitoare”, integrând forţat din punct de vedere al mijloacelor şi iluzoriu din punct de vedere al succesului obţinut toate grupurile etnice şi naţionale din RSR, era creditată ca putând pune acest deziderat în practică. Aşa cum declama Ceauşescu la Congresul Uniunii Sindicatelor din 1976.

Devenind clasă conducătoare în societate, clasa muncitoare are înalta datorie de a apăra libertatea patriei, independenţa şi suveranitatea

14 Este clar că leninismul romantic a încorporat nu numai un naţionalism aseptizat ideologic ci, poate chiar în mai mare măsură, un naţionalism „burghez”, moştenit din tradiţia naţionalistă românească, la rândul ei influenţată de romantismul şi naţionalismul german şamd. Leninismul a fost până la urmă un produs al „burgheziei” adică al modernităţii. Lenin însuşi recunoştea acest lucru când afirma că este imposibilă crearea comunismului fară a utiliza materia vechii societăţi, capitaliste (Lenin: 1954, 593). Astfel, adevăraţii

poporului, de a face totul pentru propăşirea şi bunăstarea naţiunii, de a asigura clădirea noii orânduiri sociale corespunzător condiţiilor istorice specifice şi voinţei propriului popor. Ignorarea salvgardării independenţei naţionale, acceptarea încălcării suveranităţii poporului căruia îi aparţine clasa muncitoare, partidul comunist, sunt sinonime, în ultimă instanţă, cu abdicarea de la principiile revoluţionare marxist-leniniste, de la misiunea încredinţată de istorie comuniştilor, cu alunecare pe panta cosmopolitismului şi nihilismului naţional.

comunişti urmau să se nască de abia peste câteva generaţii, atunci când lumea capitalistă, „burgheză”, ar fi dispărut sau ar fi urmat să dispară curând, gândirea şi înţelegerea ei nemaifiind posibilă prin contact direct, ci devenind apanajul exclusiv al partidului de tip leninist. Ceea ce nu s-a mai întâmplat, leninismul dezintegrându-se până la urmă în aceeaşi lume „burgheză” care i-a dat naştere. La fel, naţionalismul leninismului romantic nu putea fi articulat în absenţa unor categorii semantice „burgheze”. Cu timpul, conţinutul său „burghez” ar fi dispărut pe măsură ce RSR se izola de lumea exterioară iar PCR şi de lumea exterioară, şi de societate, cel puţin până la asaltul ideologic final. Revoluţia globală a leninismului clasic nu mai reprezenta o opţiune, cel puţin nu în această formă, pentru leninismul romantic. Dar, dacă leninismul sistemic şi, în mai

mare măsură, leninismul post-bolşevic, de exemplu, au sucombat în faţa „burgheziei” renunţând la ambiţia revoluţionară permanentă definitorie pentru leninismul „viu” şi „îmburghezindu-se” până la dispariţie – leninismul romantic a devenit tot mai revoluţionar pentru a face faţă fluxului ideologic burghez din anii ’70 şi 80. Problema a constat însă în faptul că militantismul revoluţionar al leninismului romantic nu a înseninat altceva decât o exacerbare a „patriotismului revoluţionar socialist”, a cărui dimensiune „burgheză” a fost amplificată în disperarea de a îndoctrina o populaţie mai străină ca oricând de regim. Naţionalismul romantic leninist a renunţat la mobilizare şi integrare în favoarea ostilităţii violente şi a „xenofobiei” (Shafir: 1989 a, 3) care, până la urmă au fost transferate de populaţie asupra sa, nu asupra altor naţiuni sau grupuri etnice, aşa cum spera regimul să se întâmple. S-ar putea afirma deci că leninismul romantic s-a „îmburghezit” inconştient, exacerbând fondul „burghez” rezidual din cadrul naţionalismului pe care îl profesa pentru a compensa insecuritatea datorată instabilităţi politice accelerate pe care o experimenta. Gestul i-a fost în cele din urmă fatal. Pe de altă parte, aşa cum vom vedea în următorul capitol, revoluţia din 1989 nu ar fi fost posibilă dacă Gorbaciov nu ar fi convins elitele politice şi populaţiile est-europene de sinceritatea cu care se angajase să retragă

sprijinul militar regimurilor comuniste din această regiune. Oricât s-ar fi crezut de independent, leninismul romantic depindea din multe puncte de vedere de centrul moscovit. Iar când leninismul post-bolşevic a distrus acest centru, a devenit vizibil cât de puţin consolidate ideologic şi politic erau, şi după aproape jumătate de secol de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, statele comuniste est-europene.

De aceea, în ciuda noilor teorii „burgheze" ale „mondializării" (Răducu, Deliman: 1983,54) care relativizau importanţa factorului naţional în procesele tot mai complexe şi interdependente derulate pe scena globală, „naţiunea, întărirea independenţei naţionale sunt factori determinanţi ai progresului, ai însuşi viitorului comunismului pe planeta noastră!" (Ceauşescu în *Apărarea patriei*…

1977,343 – 344), era de părere secretarul general al PCR.

În al doilea rând, „patriotismul revoluţionar socialist" era considerat ca fiind pe deplin „internaţionalist". Ceea ce înţelegea însă leninismul romantic prin internaţionalism nu avea aproape nimic în comun cu accepţia dată „internaţionalismului proletar" de către leninismul sistemic. Pentru Brejnev, „importanţa principială a internaţionalizării experienţei revoluţionare" rezida, invocându-l ritualic pe Lenin, în conştientizarea faptului că „flecare încercare

separată de construire a unei noi societăţi (socialiste, n.m.) poate suferi de o unilateralitate sau alta, de imperfecţiune, că «socialismul integral» se făureşte «pe baza colaborării internaţionale a proletariatului *din toate ţările*»" (Brejnev: 1978,207; subl. în orig.). Sub îndrumarea legitimă a Uniunii Sovietice, s-ar putea adăuga. „Internaţionalist", în vocabularul leninismului sistemic, are un sens aproape identic raportat la semantica generală a termenului.

Pentru leninismul romantic însă, „internaţionalismul" nu putea începe decât de la naţional. Astfel, „patriotismul revoluţionar socialist" reprezenta „chezăşia solidarităţii internaţionale, el neputând fi interpretat drept naţionalism îngust sau o politică de izolare naţională, după cum, desigur, şi *internaţionalismul rămâne incompatibil cu cosmopolitismul, hegemonismul şi şovinismul de mare putere*, cu negarea sau subaprecierea rolului naţiunii sau al statului naţional" (Răducu, Deliman: 1983,52; subl. m.). Accepţia sovietică a termenului era deci respinsă ca „şovinism de mare putere" sau „hegemonism". Simultan, globalizarea culturală şi economică a cărei premise se conturau tot mai clar în Occident era catalogată drept „cosmopolitism", un construct teoretic considerat artificial din cauza absenţei ancorării sale într-un sol naţional, singura unitate de măsură acceptată de către leninismul romantic la nivel internaţional.

Internaţionalismul presupune în mod necondiţionat existenţa liberă şi egală în drepturi a naţiunilor, dezvoltarea partidelor comuniste independente ca premisă fundamentală şi hotărâtoare a legăturilor lor de solidaritate frăţească. Îndatorirea comuniştilor constă înainte de toate în a se preocupa de organizarea luptei revoluţionare din propria ţară, iar acolo unde sunt partide de guvernământ de a asigura făurirea societăţii socialiste. În niciun caz grija pentru progresul şi prosperitatea ţării lor, pentru dezvoltarea ei economică şi culturală, care nu se realizează pe seama altor popoare, în detrimentul sau prin negarea intereselor altora, nu poate fi prezentată ca expresie a naţionalismului. Dimpotrivă, numai în acest fel comuniştii îşi îndeplinesc rolul de avangardă şi forţă conducătoare a propriului popor, contribuie la statornicirea unor relaţii de respect şi încredere între toate popoarele – temelia unei reale solidarităţi cu mişcările revoluţionare din toate ţările {*Naţiunea socialistă*: 1972,179 – 180).

Sau, pe un ton care se dorea a fi intelectual, afirma Ceauşescu, „originea cuvântului internaţionalism este latină, el se compune din particulele «inter» şi «naţio» şi etimologic înseamnă colaborare între naţiuni. Este firesc să concepem naţionalismul ca relaţii între naţiuni socialiste frăţeşti, libere, egale şi independente. Numai între naţiuni libere şi independente se

poate vorbi de o colaborare egală în drepturi, de adevăratul internaţionalism socialist" (*Naţiunea socialistă*: 1972,163). Internaţionalismul romantic leninist era inteligibil exclusiv prin prisma naţionalismului; de fapt, nu era altceva decât naţionalism romantic proiectat la scară internaţională. Invers, internaţionalismul sistemic leninist, chiar dacă, bineînţeles, sintetiza cel mai bine interesele externe ale Moscovei, avea totuşi un conţinut ideologic diferit, mult mai apropiat de cel al leninismului revoluţionar chiar dacă, aşa cum am mai amintit, substanţa sa revoluţionară se disipase.

Într-un articol publicat în 1970, Kenneth Jowitt demonstrează convingător cum a „redefinit" PCR internaţionalismul. Dacă în perioada leninismului post-revoluţionar sovietic internaţionalismul deriva din puterea Moscovei ca centru indisputabil şi chiar poate legitim al lumii comuniste, începând cu a doua jumătate a anilor '60, comuniştii români i-au inversat sensul, transformându-l într-o particularitate naţională: puterea colectivă ar fi avut de acum înainte la bază puterea unităţilor. Astfel, continuă Jowitt, preferând o abordare bazată pe „cooperare", unde protagoniştii interacţionează constructiv în ciuda diferenţelor care îi separă – unui „consens" bazat pe obedienţa voluntară şi necondiţionată faţă de centrul moscovit, PCR „a înlocuit noţiunea unităţii monolitice cu un concept foarte asemănător

«mâinii invizibile» a lui Adam Smith" (Jowitt: 1970,43). Ideea este fertilă, fiind probabil influenţată de funcţionalismului dominant în anii '60 în teoria relaţiilor internaţionale (RI). Dincolo de detaliile teoretice, concluzia este că leninismul romantic a modificat radical sensul sovietic al internaţionalismului, o nouă dovadă a independenţei sale ideologice în raport cu centrul moscovit.

Pe măsură ce, în anii '80, populaţia se îndepărta tot mai mult de regim iar acesta din urmă, în consecinţă, se radicaliza, „patriotismul revoluţionar socialist" va fi orientat preponderent înspre „apărarea cuceririlor revoluţionare ale poporului român", (extinderea lor începuse să devină tot mai improbabilă), a cărui „conştiinţă revoluţionară" se lăsa aşteptată. Tineretul, atât de apreciat în propaganda oficială, se transformase într-un cal troian al pernicioaselor idei „burgheze": „Însuşirea şi trăirea concepţiei revoluţionare despre lume şi viaţă, a politicii partidului nostru are un rol hotărâtor în învingerea presiunilor şi propagandei reacţionare burgheze, naţional-şovine, în eliminarea vechilor prejudecăţi şi obiceiuri ce pot atinge anumiţi membri ai societăţii noastre, dar mai ales pe unii tineri, la care pe lângă lipsa de experienţă se mai adaugă predispoziţi aprecierii superficiale eronate, neselective a unor realităţi" (Popa: 1987,153).

Toate conceptele mai sus discutate – „democraţia muncitorească revoluţionară”, moralitatea şi „etica socialistă”, „educaţia permanentă”, „omul nou”, „patriotismul revoluţionar socialist” – exprimă dezideratul maximizării puterii leninismului romantic, atât în plan intern cât şi internaţional. În cadrul lor naţionalismul predomină, dar nu se poate afirma că o face în detrimentul leninismului. Militantismul social, intransigenţa „revoluţionară”, marota industrializării, care va fi discutată mai jos – toate acestea sunt categorii intrinsec leniniste. Naţionalismul însuşi conţinut în leninismul romantic nu poate fi echivalat, din punct de vedere ideologic, cu naţionalismul „burghez”, deşi efectele lor sociale sunt aceleaşi. „Patriotismul revoluţionar socialist” este întotdeauna orientat, în virtutea leninismului care îl subîntinde, înspre viitor, iar atitudinea sa ideologică este mult mai totalizatoare şi mai intransigentă decât în cazul naţionalismelor obişnuite, din care, sigur, se inspiră. Dar o face pentru a le depăşi, pentru a putea crea, în timp, un naţionalism eliberat de încorsetările oricărei referinţe „burgheze”, într-o lume în mare măsură „burgheză”, în care chiar şi mare parte a regimurile leniniste băteau în retragere şi se „îmburghezeau” involuntar, încet şi sigur, dezideratul leninismului romantic de a crea un naţionalism sterilizat din punct de vedere

ideologic şi care i-ar fi confirmat suveranitatea internă şi mult dorita independenţă externă nu putea fi mai mult decât o utopie. Probabil tocmai (şi) din acest motiv a fost urmărit cu o înverşunare iraţională, până la sfârşit.

Nu în ultimul rând, PCR încerca, aşa cum o făceau de altfel toate partidele leniniste, să impună propria accepţie a naţionalului, respectiv internaţionalului, ca derivând din scrierile clasice ale lui Marx, Engels şi Lenin. Toţi trei sunt integraţi în categoria marxism-leninismului, în ciuda faptului că între primii doi şi ultimul există, din punct de vedere filosofic, o diferenţă de natură, iar de asemenea între Engels şi Marx există o diferenţă de grad, am putea spune, „Maurul" (porecla lui Marx) fiind mult mai intransigent şi totodată mai exigent decât „Generalul" (porecla lui Engels), care poseda însă un scris mult mai accesibil (vezi *Marx*, *Engels*, *Lenin*… 1987).

Un instrumentar teoretic util pentru înţelegerea întregului vocabular romantic leninist şi leninist în general este ceea ce cercetătoarea Françoise Thom a numit „limba de lemn" (2005). „Limba de lemn", propaganda permanentă prin care regimurile leniniste percep şi atacă realitatea „burgheză" are rolul nu de a extinde gândirea şi exprimarea, ca orice altă limbă, ci de a le reduce, estompând în acest fel referinţele la categoriile de gândire „burgheze", chiar dacă le instrumentează

terminologic. Treptat, chiar dacă populaţia este refractară la propaganda oficială, va prelua involuntar, se speră, termeni, idei şi atitudini cu conţinut leninist, imunitatea ei faţă de propagandă diminuându-se progresiv (vezi şi Betea: 2002, Copilaş: 2009 g, 82 – 93).

7.6. Cultul personalităţii ca dimensiune constitutivă a leninismului romantic

Programul ideologic al leninismului romantic nu poate fi abordat în absenţa înţelegerii cultului personalităţii care l-a învăluit pe Ceauşescu şi a cărui implicaţii au excedat cu mult individualitatea secretarului general al PCR. Ca un preambul al unei scurte analize a dimensiunii interne, respectiv externe a cultului, merită menţionate câteva trăsături psihologice ale personajului. Unele dintre cele mai sugestive analize ale lui Ceauşescu omul provin de la foşti oficiali comunişti care l-au cunoscut mai mult sau mai puţin bine. Să începem cu Alexandru Bârlădeanu. „Ceauşescu nu era vesel deloc”, se destăinuie acesta, părându-i-se „uscat ca o iască. Discordant este faptul că-i plăceau romanţele, care denotă sentimentalism (sic!)”. Mai departe, liderul român „Mai avea o caracteristică ciudată: nu putea suferi oamenii fericiţi. Îi făcea rău fizic starea de bine a altuia. Dacă voiai să-l indispui cu ceva, nu trebuia decât să-i povesteşti cât de bine te-ai simţit la o masă în ajun sau cât de plăcută este o anumită femeie. În viaţa de toate zilele, nu putea suferi

oamenii fericiţi. Doar la modul general vorbea continuu de fericirea poporului" (Betea: 1997,203). Exceptând inevitabilele resentimente pe care Bârlădeanu i le purta lui Ceauşescu deoarece fusese pensionat forţat în

1967, portretul pe care i-l schiţează contribuie la înţelegerea motivaţiilor fanatice, leniniste, aflate în subsidiarul gândirii şi a deciziilor politice a succesorului lui Gheorghiu-Dej. O altă trăsătură a lui Ceauşescu a fost impunerea unui „stil de lucru" extrem de auster. La şedinţele la care secretarul general al PCR participa fumatul era interzis. Nici chiar miniştrii, în propriile cabinete, nu ar fi avut voie să fumeze. „Se spune că aceştia fumează ca liceeni (sic!) în WC-urile propriilor birouri" („Despre stilul de muncă…": 1972,2).

Pentru a ne convinge de aceste trăsături, nu trebuie decât să îi dăm cuvântul lui Alexandru Budişteanu, arhitectul-şef al Bucureştiului între 1977 şi 1983, „perioadă în care dictatorul a fost cuprins de entuziasme urbanistice". Odată ajuns pe şantier, conform deja ritualicelor „vizite de lucru", Ceauşescu şi soţia sa începeau să debiteze enormităţi tehnice şi estetice, cerând supradimensionarea proiectelor aflate deja în lucru. „Nimeni nu avea curajul să-i contrazică, să le spună că vorbesc aiureli…". Ba, mai mult, „activiştii" care îl înconjurau pe Ceauşescu „începeau să-i mulţumească pentru fiecare

gogomănie, ba chiar îi spuneau că vorbele lui i-au iluminat brusc. Eu eram exasperat", mărturiseşte Budişteanu, „dar găsisem o tactică. Ziceam şi eu «da, da, da, foarte bine», dar completam: «Nu e bine să vă mai prezentăm o variantă?» El devenea curios şi mă întreba despre ce e vorba şi începeam un fel de jonglerie, din care să rezulte că ideea fezabilă tehnic pe care o aveam îi venise de fapt chiar lui. Trebuia să-i induc asta" deoarece secretarul general al PCR, devenit, începând cu 1974 şi preşedinte al RSR, nu putea accepta idei bune de la alte persoane. Era imperativă recunoaşterea faptului că el şi numai el reprezintă unica sursă de idei bune... Budişteanu continuă: „Dacă îi spuneai că e vorba despre sacrificii umane şi financiare inutile, că se demolează clădiri vechi, monumente, devenea brusc suspicios: «Tovarhăşi, cine are interhes să nu se demoleze clădirhea asta?»". Referitor la presupusa credinţă în Dumnezeu a lui Ceauşescu, derivând din superstiţiile rurale de care nu a reuşit să se debaraseze definitiv în ciuda „educaţiei" leniniste pe care şi-a însuşit-o, Budişteanu oferă o diagnoză nepretenţioasă, concisă şi în acelaşi timp extrem de judicioasă. „Unii pretind că ar fi crezut în Dumnezeu. Eu spun că se credea în rivalitate cu el" (Roman: 2008,46 – 47).

De asemenea, alcătuirea discursurilor publice ale liderului PCR reprezenta o întreagă aventură.

Acestea se structurau în jurul indicaţiilor lui Ceauşescu însuşi, respective a datelor furnizate de către ministerele de resort în funcţie de tema discursului. Dumitru Popescu, preşedinte al Consiliului Culturii, asistat de vicepreşedintele Ion Dodu Bălan şi de Ion Brad, erau responsabili pentru forma finală a discursului, cel puţin în anii 1970. Odată bătut la maşină, Ceauşescu citea manuscrisul de câteva ori, având uneori intervenţii de ultim moment care necesitau mobilizarea unei întregi armate de scribi. Aceştia din urmă, pentru a evita întreruperile, bâlbâielile şi gafele secretarului general al PCR, care antrenau repercusiuni grave asupra lor, căutau „să alcătuiască fraze care nu pun probleme prea mari de cetire şi pronunţie”. Nu în ultimul rând, pentru a nu fi nevoiţi să întâmpine reproşurile sale, cei care redactau discursurile „umflau” deliberat cifrele. Liderul PCR „este deci minţit cu ştiinţă şi se poate afirma că în multe rânduri el face de bună credinţă afirmaţii în discursurile sale” („Cum sunt pregătite…”: 22 martie 1973, 1 – 3). Nu încerc în niciun caz să acreditez teza unui Ceauşescu inocent, bine intenţionat şi manipulat de către subalterni, ci consecinţele unui comportament tipic regimurilor leniniste.

O imagine interesantă asupra intimităţii lui Ceauşescu ne este oferită de către fosta lui menajeră, Suzana Andreiaş. Aceasta îşi aminteşte că, în viaţa de familie, Ceauşescu era extrem de

ordonat, politicos când nu era îngândurat datorită problemelor politice şi, în general, grijuliu şi atent cu Nicu, Valentin şi Zoia, copiii cuplului dictatorial. Se pare că Ceauşescu nu renunţa la ambiţia independenţei nici în viaţa personală: „El îşi făcea toaleta singur, se îmbrăca singur, se dezbrăca singur, nu avea nevoie de nimeni. Lucrurile şi le punea într-o ordine desăvârşită, ne le arunca niciodată pe scaune sau în alte părţi. Niciodată" (Dobrescu: 2004,80). Chiar dacă fosta menajeră îi poartă o admiraţie aproape explicită lui Ceauşescu, exprimă concomitent şi oarecum paradoxal teamă nedisimulată indusă de aproape treizeci de ani de muncă în reşedinţele cuplului Ceauşescu. „Doamna Maria", se destăinuie ea intervievatoarei, „eu am fost mai mult forţată să rămân în casa Ceauşeştilor. Dacă plecam, nu mai avea voie să mă angajeze nimeni, nicăieri. N-am făcut nicio greşeală, pentru că ştiam ce mă aşteaptă dacă greşesc. A trebuit să stau totdeauna dreaptă ca o lumânare, să nu mă înclin în dreapta sau în stânga" (Dobrescu: 2004,170 – 171). Camil Roguski, un alt arhitect care a lucrat cu Ceauşescu, specializat în decoraţii interioare, afirmă că acesta şi nevasta sa erau adepţii unui stil baroc încărcat până la extrem: „tot ce era mai împopoţonat şi mai lucrat era mai frumos. Niciodată n-o să vedeţi la el în casă un lucru simplu (sic!). Munca însemna pentru el frumuseţe. Cu cât era mai sculptat, cu cât era mai pictat, cu

cât era mai intarsiat, cu cât erau mai mici florile dintr-un covor, cu atât obiectul acela de artă, de mobilier, de decor, era mai interesant”. În ceea ce priveşte reşedinţele construite pentru cuplul Ceauşescu, „lui îi plăcea tot ce era mai mare. Credea că era şi frumos” (Roguski, Chivu: 2005,112 – 113). Cu siguranţă, şi eroic. Apare aici încă o similitudine a leninismului cu romantismul clasic: prioritatea esteticului, în accepţie proprie, asupra moralităţii. Romanticilor, „dacă ceva li se părea frumos sau corespunzător sentimentelor lor, nu se mai întrebau dacă este sau nu şi moral” (Huch: 2011,541).

Din mărturiile celor care l-au cunoscut pe Ceauşescu personal se poate deduce că între viaţa privată şi gândirea sa politică, naţională sau internaţională, există un imbatabil raport de continuitate. Ceauşescu trăia la fel cum gândea: simplu, rigid, dogmatic, având pretenţia, justificabilă din punctul său de vedere, ca toată lumea să gândească şi să trăiască la fel. Deşi în intimitate ar fi fost „foarte natural” (Dobrescu: 2004,80), este vorba probabil de o atitudine atât calculată, cât şi, mai ales, provenind din stereotipiile rurale ale secretarului general al PCR. Culinar şi medical, acesta nu utiliza decât produse cu care se obişnuise în copilăria petrecută la Scorniceşti (Dobrescu: 2004; Roguski, Chivu: 2005). Probabil că tot de acolo a deprins un naţionalism atavic, funciar, prea puţin

înţeles sau abordat în cheie ideologică. Leninismul post-revoluţionar a constituit matricea ideologică, „structura structurantă” în termenii lui Anthony Giddens, care a circumscris şi ataşamentul naţionalist al lui Ceauşescu de-a lungul unui proces care a condus, în combinaţie cu numeroşi alţi factori cum ar fi naţionalismul tradiţional al societăţii şi mentalităţii româneşti sau capacitatea lui Ceauşescu de a îşi construi poziţia politică din timp, cu răbdare şi meticulozitate, şi de a numi în posturi administrative foarte importante persoane care îi datorau cariera şi care îi erau deci, de voie de nevoie, fidele, deoarece puterea şi privilegiile lor erau direct proporţionale cu puterea şi privilegiile lui Ceauşescu însuşi – la apariţia, dezvoltarea şi consolidarea leninismului romantic. După cum am mai menţionat, leninismul romantic nu poate fi redus la gândirea lui Ceauşescu, deşi îşi are în ea una dintre cele mai importante surse. Leninismul romantic a reprezentat o ideologie „de sus” care a încorporat însă masiv prejudecăţi, reflexe şi atitudini „de jos”. Nu se poate aprecia cu exactitate care dimensiune, cea leninistă, „de sus” sau dimensiunea romantic-naţionalistă, „de jos” (pe care o regăsim însă de asemenea şi „sus”, în convingerile lui Ceauşescu dar şi a unei părţi consistente a camarilei sale şi a aparatului propagandistic al partidului) este mai importantă pentru înţelegerea leninismului romantic. Un asemenea demers nici nu îşi are rostul, în definitiv,

deoarece leninismul romantic înseamnă până la urmă o osmoză atât de profundă între leninism şi naţionalism romantic şi deopotrivă fascizant încât orice încercare de a accentua importanţa uneia dintre dimensiuni în detrimentul celeilalte este sortită eşecului.

Revenind la cultul lui Ceauşescu, cele mai plastice descrieri ale psihologiei ceauşiste provin probabil de la fostul său secretar, Silviu Curticeanu. „Nu cred că cineva din anturajul lui l-a iubit cu adevărat”, scrie acesta. „Nici nu-l interesa! *El iubea numai imaginea lui eroică în perspectiva istoriei* pe care singur şi-a creat-o (nu chiar singur, n.m.), uitând că imaginea este trucată. De urât, l-au urât mulţi, dar nu-mi dau seama dacă ştia şi, mai ales, dacă îl interesa (subl. m.)”. „Romantismul revoluţionar” prin care însuşi secretarul general al PCR descria atitudinea mobilizatoare şi fidelitatea faţă de regim pe care dorea cu orice preţ să le inoculeze populaţiei îşi găseşte şi aici confirmarea. Pe Ceauşescu nu îl interesa cu adevărat, am putea adăuga, decât obţinerea controlului asupra „legităţilor istorice” şi imprimarea unei direcţii romantic leniniste acestora. În ceea ce priveşte „trăsătura dominantă a caracterului său”, opinează Curticeanu, aceasta era „viclenia; el apare mereu în imaginea mea cu o mie de feţe şi nu pot distinge, nici acum, masca – de chipul adevărat. Viclenia lui nu era aceea a ţăranului, fie el chiar şi oltean, ci una aproape

diabolică, ce întrecea, de multe ori, chiar şi imaginaţia lui Machiavelli; isteţ şi şiret în orice împrejurare, ajungea deseori să fie perfid, faţamic şi ipocrit" (Curticeanu: 2008,117). În ceea ce priveşte inteligenţa sa, Curticeanu nu are niciun dubiu. Pentru el, „Ceauşescu a fost dotat cu o inteligenţă nativă, afirmaţiile referitoare la «prostia» lui fiind gratuite. Am stat mult de vorbă cu el între patru ochi şi niciodată, indiferent de domeniul abordat, nu mi-a făcut impresia unui om lipsit de inteligenţă", aflăm din memoriile fostului său secretar. Fără a simţi nevoia să îl contrazic pe Curticeanu, cred totuşi că este vorba mai degrabă de o anumită confuzie. Ceauşescu era viclean, abil, perspicace, având un fler politic impresionant, sunt de acord, dar nu era capabil să vadă şi să înţeleagă dincolo de vălul romantic leninist care i-a limitat şi osificat gândirea. Din acest punct de vedere, inteligenţa sa era pusă în slujba fanatismului cu care îşi urma idealul romantic şi absurd deopotrivă al edificării propriei variante de comunism în România. Iar măsura în care un fanatic este sau poate fi inteligent reprezintă o cu totul altă discuţie. Tot referitor la acest aspect, merită să ne întrebăm dacă pragmatismul şi abilitatea lui Ceauşescu nu intrau în contradicţie cu romantismul său declarat. Aş răspunde negativ, deoarece pragmatismul nu exista independent de romantism, ci dimpotrivă era instrumentat pe filieră romantic leninistă, ca

de altfel toate energiile lui Ceauşescu.

O altă trăsătură dominantă a caracterului său a fost duritatea. Sever şi auster din fire, lipsit total de simţul umorului, Ceauşescu folosea duritatea ca mijloc de impunere a punctelor sale de vedere, ori de câte ori aprecia că principiile şi viclenia nu-i sunt suficiente. Duritatea lui nu era o simplă descărcare nervoasă, comună multor oameni, ci un mijloc, de multe ori mimat, pentru realizarea aceluiaşi ţel: asigurarea unei autorităţi personale absolute. Duritatea se manifesta în mod obişnuit prin «greutatea» cuvintelor folosite: „ai pus la pământ industria”, „ai vândut ţara străinilor”, „ai dezorganizat munca de partid”, „ai introdus harababura la cancelarie” etc. etc., nuanţele fiind determinate numai de răspunderile concrete ale victimei momentului.

Alteori, în cercuri mai restrânse, duritatea era însoţită de adevărate scene de isterie: atunci, faţa i se congestiona, bâlbâiala se accentua până la a-l face neinteligibil, ţipa ca din gură de şarpe, arunca dosare pe jos, rupea hârtii, bătea cu pumnul în masă, gata s-o spargă. Doamne! Am asistat la multe asemenea scene, dar n-aş putea să mă pronunţ câte au fost reale şi câte simulate, pentru că l-am auzit tunând şi fulgerând, pentru ca, în secunda următoare, să-l văd râzând şi bine dispus (Curticeanu: 2008,119 – 120).

Maximizarea propriei puteri nu era văzută neapărat ca un scop în sine, ci ca un vehicul

pentru „construirea socialismului”. Ceauşescu nu era, aşa cum observă şi Curticeanu (2008: 122) motivat doar de dorinţa de putere; logica realpolitik-ului este deci, după cum voi încerca să demonstrez în partea finală a lucrării, insuficientă pentru descifrarea comportamentului şi deciziilor sale politice, chiar dacă o stăpânea fără doar şi poate, făcând uz de ea oricând avea ocazia; obiectivul său suprem era, aşa cum am afirmat de atâtea ori, teleologic: construirea fundaţiei pentru comunismul de mâine.

În plan intern, cultul personalităţii lui Ceauşescu reflecta grandomania, ambiţiile nemăsurate şi dorinţa de putere totală a acestuia asupra trecutului, prezentului şi viitorului României. Componenta romantică a cultului iese în evidenţă: portretizarea lui Ceauşescu în erou aflat în continuitate cu legendari voievozi ai principatelor române, mulţimi întregi desfăşurându-se în spectacole coregrafice de proporţii cu ocazia evenimentelor principale sărbătorite de către regim: 23 august, 1 decembrie, 26 ianuarie, 7 ianuarie (zilele de naştere ale lui Ceauşescu, respectiv a soţiei sale) etc. Nu în ultimul rând, Ceauşescu era întâmpinat uneori, în oraşele cu o istorie plină de semnificaţii, dar recuperată din plin pe coordonate ideologice, de către propagandişti costumaţi în uniforme militare de epocă. Actualul lider preiau astfel simbolic ştafeta de la un Mircea cel Bătrân sau

Vlad Ţepeş, care îl salutau solemn (Georgescu: 2008, Orescu: 2006,122 – 127, Ute Gabanyi: 2003; Masson: 1987,53 – 59; Cioroianu: 2005 b). În interiorul graniţelor ţării, cultul lui Ceauşescu avea o funcţie mobilizatoare, atât la nivel social cât şi ideologic; treptat însă, aceasta se va estompa pe măsură ce amplitudinea cultului va fi exacerbată ca urmare a insecurităţii sporite a lui Ceauşescu în raport cu lumea exterioară, societatea română şi chiar propriul partid (vezi Fischer: 1989, Linden în Nelson: 1981,225). Confruntat cu „îmburghezirea" progresivă care cuprinsese „lagărul socialist" începând cu sfârşitul anilor '60, trecând prin anii '70 şi devenind tot mai vizibilă în a doua jumătate a anilor '80 – leninismul romantie şi-a îngustat eşafodajul, nu şi militantismul cu care asalta în continuare inamicul ideologic, restrângându-se în jurul gândirii lui Ceauşescu însuşi, originea şi concomitent dimensiunea sa cea mai importantă.

În plan extern, cultul personalităţii lui Ceauşescu avea acelaşi conţinut romantic, prezentându-se însă într-un ambalaj propagandistic mai puţin strident. Liderul PCR era prezentat ca o figură de o importanţă deosebită în ceea ce priveşte macro-problemele lumii contemporane, un partener ideal pentru conducătorii marilor puteri în gestionarea situaţiilor tensionate de pe glob. Se afirmă deseori că Occidentul naiv ar fi fost înşelat constant de

către un Ceauşescu duplicitar care îşi vindea imaginea de „comunist bun” cu deosebit succes. Natura raporturilor dintre RSR şi Occidentul căruia Ceauşescu s-a străduit cel mai mult pentru a îi capta bunăvoinţa financiară şi economică este însă puţin mai complicată. Liderii vestici l-au utilizat la rândul lor pe „geniul Carpaţilor” ca mijloc de presiune la adresa Uniunii Sovietice. În general, imaginea unui Occident credul şi naiv în relaţia sa cu dictatorul român este neverosimilă. Dar remarcile politicoase, protocolare făcute cu ocazia vizitelor diplomatice erau complilate cu grijă şi oferite publicului român ca dovezi irefutabile ale reputaţiei internaţionale a lui Ceauşescu (Gabanyi: 2003,63 – 66).

În dicţionarele politic, de economie politică şi diplomatic publicate în anii ’70 în RSR, lui Ceauşescu îi sunt dedicate cel puţin câteva pagini. Există însă diferenţe de nuanţă, interpretabile prin prisma evenimentelor aflate în curs de desfăşurare şi a radicalizării ideologice a regimului. Astfel, în *Dicţionarul de economie politică*, rubrica dedicată lui Ceauşescu începe cu fraza „eminent om politic, gânditor revoluţionar marxist-leninist român, militant de seamă al mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale, personalitate de mare prestigiu a vieţii politice internaţionale” (1974: 106). Nu sunt diferenţe mari comparativ cu prezentarea care i se face în *Dicţionarul Politic*: „eminent om politic român,

militant de seamă al mişcării comuniste şi muncitoreşti, prestigioasă personalitate a vieţii politice internaţionale" (1975,96). În schimb, *Dicţionarul diplomatic* publicat în 1979 începe cu enumerarea funcţiilor publice ale lui Ceauşescu: „secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintei Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forţelor armate". Abia apoi urmează formulele de mai sus, continuând encomiastic: „tovarăşul Nicolae Ceauşescu şi-a consacrat energia şi pasiunea revoluţionară slujirii intereselor fundamentale ale naţiunii române, viaţa sa împletindu-se organic cu istoria partidului şi a patriei, cu drumul eroic parcurs de poporul român în anii luptei împotriva nedreptăţilor sociale până în anii marilor victorii în construirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate"(*Dicţionar diplomatic*: 1979,176). De menţionat că în *Micul dicţionar diplomatic român*, publicat în 1967, numele secretarului general al PCR nici măcar nu apare (*Mic dicţionar diplomatic român*: 1967). Cultul personalităţii, cel puţin forma extremă cu care suntem obişnuiţi, nu intrase încă în scenă.

Pentru Nicu Ceauşescu, unul din fii dictatorului român, tatăl său lansase o adevărată teorie internaţională care îi purta numele: „doctrina Ceauşescu".

Imensul prestigiu pe care l-a dobândit politica externă a României, mai ales după Congresul al

IX-lea al Partidului Comunist Român (moment fondator al construirii legitimităţii politice a urmaşului lui Gheorghiu-Dej, n.m.), reprezintă o concretizare a activităţii neobosite a secretarului general al partidului nostru, preşedintele Republicii, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, activitate străbătută de spirit creator, de consecvenţă şi fermitate revoluţionară, de înţelepciune şi curaj. Eminent om politic, strălucită personalitate a vieţii internaţionale, preşedintele Nicolae Ceauşescu descifrează cu clarviziune ţelurile către care trebuie să se îndrepte omenirea, militează activ şi hotărât pentru înfăptuirea idealurilor nobile ale libertăţii, independenţei şi progresului social, ale păcii, prieteniei şi colaborării între naţiuni. Axul central al concepţiei sale privind problematica vieţii internaţionale, al întregii activităţi de politică externă a României socialiste îl constituie conştiinţa înaltei responsabilităţi faţă de apărarea suveranităţii şi a independenţei naţionale, faţă de instaurarea în lume a unui climat de pace şi de securitate, de bună înţelegere şi cooperare (*Mică enciclopedie*... 1984,56 – 57).

Concluzia? „«România – Ceauşescu – Pace»”, o firească şi strălucită îngemănare” (*Mică enciclopedie*... 1984,63). În vocabularul leninismului romantic Ceauşescu însemna România la nivel intern şi „pace” la nivel internaţional. Din păcate, nici „spiritul mic-burghez” al societăţii române, nici „burghezia”

occidentală nu au adoptat semantica romantic leninistă a imaginii despre sine în care Ceauşescu credea neabătut, aşa cum ne demonstrează memoriile lui Silviu Curticeanu, şi pe care a făcut eforturi permanente să o promoveze.

În final, înainte de a trece în revistă pe scurt orientarea economică a leninismului romantic, nu pot încheia fără a reda un citat emblematic pentru paroxismul la care ajunsese cultul personalităţii la sfârşitul anilor ’80. Autor: Ion Bodunescu.

Da, noi, românii, […] am avut mulţi bărbaţi străluciţi, ctitori de ţară şi de istorie, care ne-au dus pretutindeni în lume faima. Dar niciunul n-a ridicat la o asemenea strălucire numele neamului de la Dunăre şi Carpaţi. Pentru destinul acestui neam şi pentru refracţia lui în lume, preşedintele Nicolae Ceauşescu reprezintă – n-o spunem doar noi – ceea ce a reprezentat pentru americani un Lincoln, pentru ruşi un Lenin, pentru francezi un Napoleon, pentru chinezi un Mao Dze Dong, pentru italieni un Garibaldi, pentru turci un Atatürk, pentru indieni un Ghandi. Reprezintă, cu alte cuvinte, acel om provincienţial care, dând un nou curs istoriei neamuui său, s-a implicat, împreună cu neamul, în marele curs al umanităţii, determinându-i acestuia sporuri noi sau tipare noi (Bodunescu: 1988,23 – 24).

7.7. Aspecte ideologice ale „economiei socialiste”.

Înainte de a demara analiza economiei RSR şi

a factorilor ideologici din componenţa acesteia, să începem prin a evidenţia câteva caracteristici generale a economiilor existente în cadrul regimurilor leniniste, în special câteva aspecte tehnice legate de planificare, rolul birocraţiei în procesul economic sau banii şi formarea preţurilor. În primul rând, este important de reţinut faptul că planurile cincinale, despre care se va vorbi în paginile următoare, aveau mai degrabă un rol politic şi propagandistic decât economic. De fapt, „planul anual este instrumentul operaţional real pentru coordonarea economiei” (Komai: 1992,111). Planificarea include fiecare aspect al activităţii economice şi, deoarece o cantitate de informaţie atât de vastă nu poate fi deţinută integral şi operaţionalizată adecvat de către un singur centru, planul este defalcat pe „adrese”, adică împărţit şi negociat între ministere în funcţie de specificul activităţilor economice luate în calcul. Întreprinderile, aparţinând toate statului, sunt înfiinţate nu ca în lumea „burgheză”, în funcţie de raportul cerere-ofertă, ci ţinându-se cont cât de bine răspund necesităţilor politice ale momentului şi cu câtă elocinţă este negociată existenţa lor cu atotputernica birocraţie (Komai: 1992,115). În cazul leninismului romantic, de exemplu, economia avea în primul rând rolul de a dinamiza populaţia şi de a îi inocula principiul eroic al „măreţelor realizări” obsesiv repetate de către regim. Corelativ, politicul şi ideologicul fiind

inseparabile, se poate constata deci că fundamentele reale ale economiei romantic leniniste sunt de natură ideologică.

Eludarea logicii profitului a fost plătită prin crearea unei mentalităţi servile şi aservite. Nimeni nemaifâind interesat de eficienţă, ci de a se plasa într-o poziţie cât mai bună, cât mai corespunzătoare imperativelor centrului, falsificarea datelor devenind astfel un obicei curent, apariţia şi extinderea carenţelor economiilor comuniste devine din ce în ce mai inteligibilă. Comitetul de Stat al Planificării aloca arbitrar resursele, ţinând cont – pe lângă „indicaţiile" lui Ceauşescu, cel mai important aspect – mai degrabă de capacităţile retorice ale directorilor de întreprinderi decât de cerinţele economice reale. Salariile erau plătite strict în funcţie de specializare, orice potenţială competitivitate în acest sens fiind din start eradicată. Un director „competent" solicita planuri facile şi resurse cât mai multe şi cauta să nu îl îndeplinească în proporţie mai mare de 101 – 102% pentru a nu i se aloca sarcini suplimentare în anul următor; ministerele, familiarizate cu astfel de practici, supralicitau la rândul lor prin planuri foarte ambiţioase şi puţin sau deloc fezabile tocmai pentru a putea negocia. Pentru îndeplinirea planului producţia se centra aproape exclusiv pe cantitate, neglijându-se astfel calitatea sau diversitatea (Komai: 1992,116 – 127). „Fiecare

întreprindere se aranja", putem citi într-un raport confidenţial al Radio Europa Liberă, „conform unor metode bine cunoscute ca planul să fie realizat, chiar dacă realitatea era alta, jonglând cu importantul indice economic de producţie a mărfii, sau producţie globală. Acest indice de bază al economiei române, ca şi al economiei de tip socialist (sic!), arată ca (probabil ce, n.m.) producţie se obţine pe întreprinderea respectivă, indiferent care era soarta respectivei producţii, dacă se mai găsea în fabrică fără să fie vândută, dacă plecase spre destinaţia finală, dacă se găsea sub formă inutilizabilă (rebut), sau în alt stadiu greu de controlat" („în legătură cu reforma…": 18 iunie 1974, 1 – 2).

Dacă întreprinderile nu reuşeau să se încadreze în anumite constrângeri bugetare şi cheltuiau cu regularitate mai mult decât li se aloca, bugetul era pur şi simplu ajustat pentru a include această tendinţă; pe de altă parte, constrângerile bugetare se puteau întări, ceea ce înseamnă că li se solicita să fie mai eficiente, nu neapărat să producă profit. În sistemul paternalist socialist o firmă supravieţuia sau falimenta nu în funcţie de profit, ci în funcţie de negocierile pe care ştia să le poarte cu birocraţia, în timp ce câştigurile reale nu interesau pe nimeni deoarece firmele nu erau proprietate privată, ci a statului, iar motivaţia liderului suprem era politică şi, în cazul lui Ceauşescu, ideologică, nu

antreprenorială. (Komai: 1992,140 – 145).

Statul îşi asigura veniturile din impozitarea întreprinderilor, taxele cooperativelor, taxele ascunse (în preţuri), taxe individuale şi obligaţiuni vândute publicului prin campanii propagandistice agresive (în cazul RSR, aşa numitul principiul al „cointeresării" prin care se încerca responsabilizarea muncitorilor în raport cu eficienţa întreprinderii prin condiţionarea salariilor de productivitate şi eficienţă; se urmărea astfel combaterea dezinteresului faţă de bunurile statului, dar consecinţele acestei măsuri s-au concretizat în nemulţumiri şi chiar proteste ale muncitorilor, alienaţi în mai mare măsură în raport cu produsul muncii lor decât în statele capitaliste). Banii erau emişi de către banca centrală, care controla câteva alte ramuri bancare cum ar fi investiţiile, comerţul exterior sau economiile populaţiei. Sistemul bancar rigid nu permitea întreprinderilor să dispună independent de propriile resurse financiare, acestea fiind distribuite în conformitate cu planul anual. Nu exista nici convertibilitate monetară internă, ceea ce înseamnă că banii alocaţi învăţământului nu puteau fi redirecţionaţi către sănătate, de exemplu, investiţii sau pensii. Preţurile erau stabilite la rândul lor arbitrar, în funcţie de costurile medii de producţie; cum multe sectoare funcţionau în pierdere, interesate de îndeplinirea cifrelor din plan, nu de piaţa de desfacere pentru

produsele lor, statul ajungea deseori să subvenţioneze deficite considerabile. Adăugând la aceste aspecte marota inflaţionistă a statelor comuniste, grav afectate de exploziile preţurilor din perioada postbelică şi astfel axate pe limitarea cantităţii de bani introdusă în economie (Komai: 138 – 153), o politică monetară prin care ajustarea economică se face prin sacrificii impuse populaţiei şi aparţinând, paradoxal, gândirii conomice de dreapta, liberal-conservatoare – putem înţelege mai bine de ce sistemele economice create de regimurile leniniste au păşit de la început şi până la sfârşit cu stângul.

În ceea ce priveşte RSR, economia ocupa un loc aparte în proiectul romantic leninist de transformare a societăţii, analiza ei, măcar schiţată, fiind indispensabilă pentru înţelegerea plenară a variantei ceauşiste a leninismului. Pornind de la premise marxiste, Gheorghe Creţoiu şi Ioan Zahiu afirmă că factorul economic are ponderea principală în structurarea societăţii, chiar şi în raport cu cel politic. Dar, „La rândul său”, se grăbesc autorii să adauge, „politicul nu reflectă în mod pasiv economicul, interesele economice obiective, ci exercită o influenţă activă asupra vieţii economice, accelerând, sau, dimpotrivă, frânând, total sau parţial, pe o durată mai mare sau mai mică de timp, evoluţia ascendentă a acesteia”. Până aici, nimic deosebit. Se poate afirma chiar că nu se iese din tiparele

marxismului clasic. Dar, câteva pagini mai încolo, aflăm că, „în etapa actuală, concomitent cu afirmarea cu tot mai multă tărie a rolului determinant al economicului în dezvoltarea societăţii, reiese tot mai pregnant în evidenţă rolul hotărâtor al politicului în reglarea şi direcţionarea economicului”. Impasul este tranşat în fraza următoare: „Aceasta reclamă în mod obiectiv creşterea rolului conducător al partidului, perfecţionarea întregului sistem politic la toate nivelurile, adâncirea democraţiei socialiste” (Creţoiu, Zahiu: 1974,9,12 – 13). Am ajuns subtil pe teren leninist: politicul devine mai important decât economicul şi, la fel, decât socialul, prioritar pentru Marx. Iar politic, în RSR, însemna partid, patrie, popor şi, în vârful piramidei, cine altul decât Ceauşescu. Între „existenţa” şi „conştiinţa naţională” nu mai exista acelaşi raport de reciprocitate, în care metamorfozele primei generau schimbări în structura celei de a doua, aşa cum se întâmpla la Marx. Printr-o operaţie tipic leninistă, prezentată însă ca cel mai pur marxism, relaţia se inversează, „conştiinţa socialistă”, idealul normativ-leninist deci căpătând un ascendent faţă de „existenţă”, care se încăpăţâna să nu îndeplinească regulile leniniste care i se atribuiseră. Ceauşescu ne-o dovedeşte fără doar şi poate:

Adeseori, deficienţele existente în activitatea noastră ideologică, politică şi cultural-educativă,

fenomenele negative care apar în viaţa socială, în comportamentul unor oameni se încearcă a fi justificate prin teza despre rămânerea în urmă a conştiinţei faţă de dezvoltarea vieţii materiale. A accepta o asemenea justificare pentru lipsurile noastre înseamnă a încuraja o atitudine pasivă, defetistă, cu profunde repercusiuni negative asupra dezvoltării societăţii. Noi, comuniştii, studiem legile sociale obiective nu pentru a adopta o poziţie fatalistă faţă de acestea ci, dimpotrivă, pentru ca înţelegând sensul lor, să putem acţiona în interesul progresului social, în interesul oamenilor, al victoriei socialismului şi comunismului. Fără a nega câtuşi de puţin rolul esenţial al forţelor de producţie în dezvoltarea societăţii, noi pornim de la teza, de asemenea marxistă, că la rândul ei conştiinţa poate exercita o puternică înrâurire asupra mersului înainte al societăţii, că ideile înaintate, cucerind masele, devin o uriaşă forţă materială a progresului. Tocmai animaţi de această convingere dorim să intensificăm activitatea ideologică, politică şi cultural-educativă, eforturile pentru ridicarea conştiinţei socialiste a oamenilor muncii (*Rolul şi atribuţiile sindicatelor*: 1972,130 – 131).

Conform Congresului al XI-lea al PCR, România intrase deja în etapa „societăţii socialiste multilateral dezvoltate”, avansând înspre comunism. Aici rezidă „însemnătatea istorică epocală a acestui Congres”, afirma cu emfază

secretarul general al PCR (*Congresul al XI-lea*... 1975,15).

Programul (PCR, n.m.) fundamentează ştiinţific principiile de bază ale societăţii socialiste multilateral dezvoltate, ca fază superioară a socialismului, în procesul trecerii treptate spre comunism. [...] în această fază se asigură dezvoltarea multilaterală, armonioasă şi unitară a forţelor de producţie, a tuturor domeniilor vieţii economico-sociale, se realizează o concordanţă tot mai deplină între forţele şi relaţiile de producţie şi sociale. În societatea socialistă multilateral dezvoltată sunt create condiţiile materiale şi spirituale pentru înfăptuirea deplină a principiilor socialiste de proprietate şi repartiţie. Munca devine tot mai mult o necesitate şi o datorie de onoare. Pe această bază se asigură satisfacerea tot mai deplină a cerinţelor materiale şi spirituale – determinate în mod ştiinţific – ale întregului popor. În această fază se vor afirma cu putere principiile eticii şi echităţii socialiste, se va realiza întrepătrunderea în practică a acestora cu principiile socialismului.

Trecerea de la societatea socialistă multilateral dezvoltată spre comunism se va realiza în cadrul unui proces dialectic unitar, prin acţiunea conştientă a maselor populare pentru înlăturarea vechiului, a ceea ce nu mai corespunde noilor forţe de producţie, prin aplicarea cuceririlor ştiinţei şi tehnicii înaintate,

prin perfecţionarea noilor relaţii sociale, prin transformarea revoluţionară a societăţii. Rolul partidului comunist, ca forţă politică conducătoare, este acela de a conduce în mod conştient acest proces complex, de a acţiona în strânsă concordanţă cu legităţile obiective ale dezvoltării sociale, pentru a nu permite apariţia sau adâncirea unor contradicţii, pentru a promova spiritul revoluţionar, noul, asigurând triumful societăţii comuniste, îndeplinindu-şi astfel rolul său în societate (*Congresul XI*... 1975,81; vezi şi *Societatea socialistă*... 1972).

Înainte de „societatea socialistă multilateral dezvoltată", intrată în scenă odată cu „cincinalul" 1971 – 1975, România comunistă ar mai fi cunoscut două faze precedente: „prima, „inaugurată de înlăturarea monarhiei şi proclamarea republicii la 30 decembrie 1947 şi încheiată în cursul cincinalului 1961 – 1965" a avut ca scop central „*făurirea societăţii socialiste*", următorul „cincinal", 1966 – 1970, având rolul de a o consolida (Creţoiu, Zahiu: 1974,20 – 22; subl. în orig.). Leninismul romantic îşi formase deja perspectiva asupra istoriei recente a fenomenului comunist în România postbelică.

În interiorul ţării, planificarea strategiei economice de-a lungul celebrelor „cincinale" avea ca scop transformarea socială necesară implementării cu succes a principiilor romantic

leniniste. Dezvoltarea economică avea deci o componentă ideologică de netăgăduit. Numai „omul nou”, „debarasat de mentalitatea retrogradă, de egoism şi alte manifestări negative, rămăşiţe ale vechii orânduiri” şi „animat de spiritul prieteniei şi întrajutorării în muncă şi viaţă” putea construi „societatea socialistă multilateral dezvoltată”; din acest motiv, sublinia Ceauşescu, „munca politico-educativă în rândul maselor largi populare, ale tinerei generaţii” era extrem de importantă (*Congresul al XI-lea*.1975,77). Pentru Vlad Georgescu, politica economică a PCR se înscria în tradiţia istorică a iobăgiei promovate în Rusia ţaristă şi Europa de Est. Marx o numea „modelul prusac”. În antiteză cu „modelul englez”, sistemul economic est-european era bazat pe exploatarea ţăranilor prin impunerea unor norme de muncă împovărătoare şi îngrădirea „mobilităţii sociale” în regiunile rurale ca o consecinţă a acestui fapt. Aceeaşi orientare economică „antimodernă” era asumată şi de regimul Ceauşescu, care persecuta populaţia prin supravegherea constantă a „îndeplinirii planului cincinal” şi pedepsirea fără ezitare a abaterilor, indiferent de cauze (Georgescu: 1988,75 – 76). Numai că subsidiarul ideologic al economiei RSR era total diferit de „modelul prusac” mai sus menţionat.

Cum? Prusia a fost un simbol al absolutismului şi al naţionalismului deopotrivă, iar

Ceauşescu nu părea să facă altceva decât să o readucă, pe alte coordonate, la viaţă. În plus, accentul pus pe industrializare, tipic regimurilor leniniste, îşi are cu siguranţă rădăcinile în naţionalismul economic al marilor puteri europene din secolul XIX, animate la rândul lor de dezvoltarea accelerată a industriei grele. Aşa cum scrie Robert Gilpin, „naţionaliştii cred că industria are efecte secundare benefice (extemalităţi) asupra întregii economii şi duce la dezvoltarea generală". Apoi, „ei asociază deţinerea unei industrii cu autosuficienţa şi autonomia politică". În final, „industria se bucură de preţuire întrucât constituie baza puterii militare şi joacă în lumea modernă un rol central pentru securitatea naţională". Cel mai important aspect, naţionaliştii susţin că „activităţile economice sunt şi trebuie să fie subordonate ţelului construcţiei de stat şi intereselor acestuia" (Gilpin: 1999,50 – 52). Descrierea pare să fie făcută aproape special pentru gândirea economică a lui Ceauşescu. Unde mai putem vorbi aici de leninism, când naţionalismul este pur şi simplu debordant la toate nivelele, nu numai la cel economic?

Analizând meticulos fenomenul leninist, Alain Besançon afirmă că acesta se află la intersecţia dintre o imagine deformată asupra religiei, respectiv o imagine deformată asupra ştiinţei. Leninismul se aseamănă unei gnoze, deoarece crede că a descoperit conţinutul ultim a religiei,

inaccesibil de fapt credinciosului. De asemenea, leninismul se pretinde legitimat din punct de vedere ştiinţific, pretinzând că poate explica lumea trecută, prezentă şi mai ales viitoare în baza raporturilor dialectice existente între acestea. O teorie ştiinţifică are însă întotdeauna un scop limitat şi este circumscrisă unui domeniu relativ bine conturat; în plus, ea se configurează şi reconfigurează în funcţie de dinamica permanentă a fenomenului pe care îl analizează. Leninismul, aşa cum am văzut, asaltează permanent realitatea, neînţelegând, ba chiar condamnând reexaminarea ideilor sale fondatoare în lumina empiriei, iar ştiinţa pe care o propune este una exhaustivă, care poate explica absolut totul. Adică nimic, până la urmă (vezi Besançon: 1992).

Leninismul romantic, ca orice tip de leninism, îşi justifica dezideratul industrializării în termeni „ştiinţifici". „Societatea socialistă multilateral dezvoltată" ar fi apărut datorită progresului economic şi social, cuantificabil în termeni „ştiinţifici", fiind condusă la rândului ei „ştiinţific" (vezi Rădulescu în *Perfecţionarea organizării conducerii*... 1972,94 – 126; Moisuc, Tămaş: 1972). Iată ce diferenţiază ferm leninismul romantic de naţionalismul economic, la rândul său orientat după alte principii ideologice. Plus credinţa imbatabilă în teleologia comunistă: viitorul justifică imperfecţiunea prezentului. Aşa cum am observat în capitolul precedent,

naţionalismul ca ideologie este foarte flexibil, putând fi recuperat şi dinspre stânga, nu numai dinspre dreapta spectrului politic. Nu are deci o orientare proiectivă constitutivă, aşa cum se întâmplă în cazul leninismului.

La nivel internaţional, RSR reputase de-a lungul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 câteva victorii (pentru un stat comunist est-european): încheiase contracte comerciale cu Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială sau Comunitatea Europeană. În 1975 îi va fi acordată de către Washington clauza naţiunii celei mai favorizate, deschizându-i-se astfel piaţa americană (vezi Courtney, Harrington: 2002; Carp în Rusan: 2003,763 – 766). Totuşi, Ceauşescu nu era mulţumit. Deşi „ţările Pieţei Comune au acordat României, începând din 1974, preferinţe vamale generalizate” afirma secretarul general al PCR într-un interviu pentru jurnalul francez *Les Echos*, „se poate spune că ele nu sunt chiar complet generalizate, deoarece pentru o serie de produse continuă încă să se menţină vechile restricţii” (Ceauşescu: 1980,102). Sigur, nimeni nu poate acuza statele membre ale Comunităţii de faptul că îşi protejau proprii antreprenori, oricum prea puţin ameninţaţi de proasta calitate a produselor româneşti, şi că impuneau anumite restricţii comerciale statelor din exterior, în special celor mai puţin dezvoltate şi ideologic ostile. Se pare că Franţa a reprezentat cea mai vehementă voce în

neacordarea de tarife vamale preferenţiale pentru RSR, convingând chiar alţi membri mai conciliantţi ai Pieţei Comune, ca de exemplu Germania Federală, să îi urmeze exemplul. RSR, s-a argumentat, avea ambiţii economice care excedau cu mult posibilităţile sale reale de dezvoltare: avea o „birocraţie enormă”, transporturile şi telecomunicaţiile erau subdezvoltate, nemaivorbind de metalurgie şi industria alimentară, nu poseda activele necesare pentru a îşi duce la îndeplinire cincinalele iraţionale pentru care achiziţiona constant tehnologie din Occident, fapt care a cauzat la rândul său probleme majore deoarece pentru ca această tehnologie să fie implementată adecvat erau necesare noi transformări structurale. („După respingerea…”: 3 August 1972,2). Referitor la acest aspect.

Una din marile deficienţe ale economiei române o constituie lipsa pieselor de schimb necesare. La acest punct se resime (sic!) în mod deosebit lipsa de coordonare dintre diferitele organisme de comerţ exterior. Se importă din nenumărate ţări instalaţii şi utilaje de tot felul pentru zeci şi sute de activităţi industriale, dar ulterior nu se pot asigura pentru acestea piesele de schimb necesare. Situaţia se explică prin dorinţa normală a regimului de a asimila în ţară fabricarea pieselor de schimb. Este adevărat că statisticile oficiale arată că între 1968 şi 1972 planul de asimilare a crescut cu peste 400%, dar

pe lângă faptul că această proporţie este în realitate de parte de a fi atinsă nu s-a ţinut seama că necesităţile creşteau în progresie geometrică în timp ce aprovizionarea doar în progresie aritmetică. Progresul tehnologic la echipamentele occidentale explică şi el aceste diferenţe. Este o sarcină extrem de complexă şi de grea să se fabrice în ţară piese după tehnologii foarte complicate, executate de firme mari, cu posibilităţi şi tradiţii cu totul altele decât cele româneşti. Aci găsim una din principalele cauze care determină definitiv menţinerea enormului decalaj între industria română şi cea apuseană. Nu există în mod practic nicio soluţie de îndreptare în actuala conjunctură economico-politică din ţară. […] Se merge înainte căci nu există alternativă. Lucrul este ştiut dar nu este nimic prevăzut pentru o îndreptare reală a situaţiei („Din neajunsurile comerţului…”: 17 ianuarie 1972,4 – 5).

Revenind la relaţiile dintre RSR şi Comunitatea Europeană, aflăm că în 1974 s-a reuşit, parţial, obţinerea de tarife vamale preferenţiale, asta în urma unui episod penibil creat de propaganda internaţională română.

În momentul când România ceruse să profite de preerinţele vamale generalizate ea s-a izbit de un obstacol serios creiat (sic!) de propria sa propagandă. Aceasta nu înceta să proclame că economia ţării cunoştea succese extraordinare şi că România ocupă locul de frunte în domeniul

expansiunii anuale, astfel că venitul pe cap de locuitor crescuse foarte mult şi România intrase în rangul ţărilor industriale. Organismele Pieţei Comune au arătat în acel moment delegaţilor români că sistemul preferinţelor vamale fusese creiat mai cu seamă pentru ţările subdezvoltate ceea ce în mod oficial nu mai era cazul României. După o serie de discuţii, în cursul cărora delegaţii români stânjeniţi au arătat mai mult sau mai puţin că propaganda e una şi realitatea alta, România a sfârşit prin a obţine aceste preferinţe vamale la 1 ianuarie 1974, mai mult din motive politice. Aceste preferinţe se aplică la importul de produse finite şi semifinite române, însă cu o întreagă serie de excepţii care reduc valoarea măsurii mai ales că se aplică unor sectoare sensibile unde România avea tocmai posibilităţi mai mari de export: textile şi încălţăminte, produsele obţinute de Comunitatea de Cărbune şi Oţel precum şi o serie de alte mărfuri cărora li se aplică contingente tarifare (sic!) („România şi Piaţa Comună”: 22 octombrie 1974,4).

Alte probleme întâmpinate la capitolul relaţii economice externe, considerate secrete de stat („Economia română şi…”: 12 iulie 1974,7) au fost „Lipsa de legături directe ale proiectanţilor tehnologici cu firmele furnizoare apusene de echipament (sic!)”, dezinteresul economiştilor şi birocraţilor români, din motive mai sus menţionate, „Lipsa de documentare şi de

competenţă tehnologică la nivelul mondial actual şi necunoaşterea limbilor străine", neînţelegerile dintre ministerul comerţului şi cel al finanţelor, ultimul blocând frecvent iniţiativele în acest sens, nivelul profesional redus al „şefilor de proiecte însărcinaţi cu întocmirea ofertelor pentru proiecte destinate exportului, deoarece selecţionarea şefilor se face exclusiv pe motive politice şi pe relaţii" şi, cel puţin la fel de important, restrângerea accesului specialiştilor în afara ţării, unde ar fi putut „contacta firmele furnizoare străine, în vederea unei colaborări economice şi tehnice care să permită contracte bazate pe realităţi şi posibilităţi viabile" („Despre felul cum…": 23 februarie 1972,3 – 4). În plus, birocraţia RSR contribuia la creşterea preţului unor importuri, constribuind astfel la augmentarea, în anii '80, a unei impresionante datorii externe.

De exemplu, România a vrut să cumpere un anumit echipament pentru alierea oţelului din Germania federală (sic!). S-a ajuns în fine la un acord care trebuia să urce o întreagă scară ierarhică pentru aprobarea plăţii în funcţie de planul de devize etc (sic!). Până când acordul respectiv a urcat scara ierarhică pentru aprobarea plăţii şi a coborât aceiaşi scară pentru execuţia a trecut (sic!) 2 luni. În acest interval, din cauza inflaţiei mondiale şi a unei anumite conjuncturi în acea ramură (sic!), preţul se urcase cu 10%. Totul

a trebuit reluat de la început şi s-a plătit mai scump acel echipament („Economia română şi…”: 12 iulie 1974,5).

În plan intern, procesul economic haotic a condus la promisiuni ireale din partea fiecărui sector economic, directorii marilor firme de stat încercând să nu se lase devansaţi de colegii din alte ramuri de activitate pentru a evita admonestările şi posibila schimbare din funcţie – accentuând megalomania lui Ceauşescu şi potenţând degradarea economică a ţării. Dar, mai important, contactele RSR cu Piaţa Comună, „în acelaşi timp dorite şi temute” („Tendinţele economice…”: 9 august 1973,2) au eşuat în primul rând datorită „rigidităţii doctrinale de care face dovada guvernul român”, se poate citi într-un raport confidenţial al Radio Europa Liberă din august 1972.

Totul se petrece ca şi cum guvernul român ar dori să coopereze cât mai mult cu economia apuseană, dar în acelaşi timp se teme de pătrunderea anumitor curente aduse de această cooperare şi care ar permite populaţiei să compare cele două sisteme economice. El (guvernul, n.m.) încearcă deci să dezvolte (sic!) cooperarea economică în anumite limite ideologice care să o izoleze de societatea română. De aci enormele dificultăţi ce sunt create şi care nu sunt compatibile cu o cooperare comercială normală („După respingerea…”: 3 August 1972,2).

Ceauşescu proslăvea însă „comerţul liber” şi incrimina genul acesta de „grupări economice închise” (*Perfecţio*narea *relaţiilor de producţie*… 1972,255) deoarece urmărea să obţină un capital cât mai mare din exporturi pe care să îl investească aproape exclusiv în industria grea. Iraţionalitatea acestui program apare şi mai clar dacă menţionăm faptul că materiile prime, cărbunele şi petrolul necesare susţinerii combinatelor de genul celui de la Galaţi sau a subindustriei petrochimice patronată de către Elena Ceauşescu – trebuiau importate din China, India, Indonezia şi, în primul rând, din Uniunea Sovietică, asta fără a lua în calcul Lumea a Treia. „România importă toate materiile prime ale căror preţuri variază necontenit cu urcări masive şi brutale”, iar planificarea şi birocraţia inflexibilă obstrucţionează „o adaptare rapidă la fluctuaţiile pieţei mondiale” („Siderurgia română…”: 30 septembrie 1974,5). De fapt, în termeni romantic leninişti nu este vorba de iraţionalitate, ci de „construirea socialismului”: resorturile ideologice încadrau economia RSR sunt încă o dată confirmate (pledoarii în direcţia multiplicării accesului la resurse energetice globale a RSR se găsesc în Ecobescu: 1981).

Maximizarea exporturilor însemna diminuarea corelativă a importurilor: „Este necesar ca importurile să fie limitate la strictul necesar, valorificând la maximum posibilităţile

interne”, punându-se în practică în acelaşi timp „o valorificare mai bună a mărfurilor româneşti la export” (Ceauşescu: 1980,103; vezi şi Rusu: 1989). Negând că ar urmări crearea unei economii autarhice, izolate comercial de lumea exterioară, secretarul general al PCR atrăgea atenţia asupra faptului că priorităţile economice ale ţării impun „o dezvoltare pe baza unei colaborări egale” (Ceauşescu: 1982,15), atiutudine care rezumă practic marota independenţei absolute a leninismului romantic. Exista însă şi un motiv mai pragmatic pentru accelerarea exporturilor: evitarea fluctuaţiilor de pe pieţele internaţionale, afectate în acea perioadă de scumpirea masivă a produselor energetice. Nevoile de consum ale populaţiei vor fi cele mai afectate de ideile economice ale lui Ceauşescu, mai ales în anii ’80, când acesta s-a hotărât să achite integral uriaşa datorie externă a României de la acea dată. Pe de altă parte, susţinerea dezvoltării industriale a RSR era, pentru toţi cetăţenii, o „obligaţie patriotică”, în timp ce deplângerea unui consum normal nu puteau fi decât semne ale unei insuficient dezvoltate „conştiinţe socialiste”, chiar „manifestări contrarevoluţionare”. Pe cale de consecinţă, îndemna Ceauşescu, „trebuie să ţinem seama de posibilităţile actuale ale economiei, de înalta obligaţie patriotică – înţeleasă de poporul nostru cu un profund simţ de responsabilitate (maniera romantic leninistă de a sugera existenţa

nemulţumirilor sociale, n.m.) – de a asigura acumulările pe care le solicită dezvoltarea rapidă a economiei, de a aşeza astfel pe o bază solidă bunăstarea generaţiilor de astăzi şi de mâine" (*Perfecţio*narea *repartiţiei*... 1972,43).

Societăţile „mixte" reprezentau o altă încercare de a revigora economia românească prin mijloace externe. Ideea subiacentă, foarte ambiţioasă, era aceea de a avea acces la capital occidental în condiţiile impuse practic de către partenerul român, acesta pretinzând în primul rând „devize liber convertibile" care să potă fi utilizate pe piaţa mondială şi oferind în schimb o impozitare avantajoasă, limitată doar la „beneficiile" acestor societăţi, nu la capitalul de pornire („Despre creaţia societăţilor...": 5 decembrie 1973,4). „În realitate se urmăreşte să se oblige marile firme apusene să aducă tehnologia lor, să o aplice şi să se mai ocupe de vânzarea respectivei producţii pe pieţele apusene. Toate acestea în condiţiile vitrege ale birocraţiei şi planificării rigide de stat" („Câteva detalii privind...": 16 ianuarie 1975,6). Statul român a încercat să creeze parteneriate economice cu firme franceze ca Renault sau Pechinez, nerenunţând însă la pretenţia de a deţine cel puţin 51 % din capitalul acestora în caz că erau localizate pe teritoriul RSR. Societăţi „mixte" puteau fi înfiinţate şi în exteriorul ţării, dar aici

rolul principal îl deţineau companiile străine care ajutau România să plaseze diferite tipuri de mărfuri pe piaţa occidentală („Politica societăţior mixte…”: 9 decembrie 1974,2).

Conform celor delarate de partea română, participanţii străini pot aduce fie capitaluri, fie echipamente, fie numai licenţe şi procedeie (sic!) tehnice de fabricaţie; bineînţeles, cumulul acestor participări este autorizat. Aceste investiţii străine pot fi destinate numai realizării unor noi întreprinderi industriale, a modernizării sau sporirii unor întreprinderi deja existente, sau participării la exportul de produse româneşti. Fiecare contract va preciza dreptul de creanţă asupra întreprinderilor construite în cooperare în funcţie de aportul respectiv; de asemeni dreptul la amortizări. Capitaliştii străini vor avea posibilitatea să-şi retragă capitalurile înaintea expirării contractului, în acord însă cu partea română; ei vor avea de asemeni dreptul să-şi cedeze participarea unui alt capitalist străin sau chiar părţii române. Partenerii străini participă la beneficii nu numai în virtutea faptului că au adus capitaluri şi echipamente, dar de asemeni în funcţie de participarea sa efectivă la conducerea şi funcţionarea întreprinderii. Aceşti parteneri vor putea lua parte la hotărârile privind producţia întreprinderii, echipamentul ei, cercetările, politica vânzărilor etc. (sic!). În condiţii competitive, partenerul respectiv poate avea

prioritatea în ce priveşte cumpărarea produselor fabricate de respectiva întreprindere; acest drept poate fi menţinut chiar după expirarea contractului principal.

Pentru a asigura controlul şi buna funcţionare a acestor întreprinderi, partenerii străini vor putea folosi salariaţi străini în acest întreprinderi, iar o parte din salariul acestora va putea fi transferat în străinătate în devize liber convertibile, după un procentaj ce va fi determinat de la caz la caz. Impozitul pe beneficiile obţinute poate fi simţitor redus sau chiar suprimat dacă aceste beneficii sunt din nou investite în ţară sau depuse într-o bancă română. În fine, statul român dă toate garanţiile că respectivele instituţii nu vor fi naţionalizate. Dacă partenerul străin îşi cedează partea partenerului român, înainte de expirarea contractului, respectivul partener are dreptul la despăgubiri fixate în funcţie de importanţa participării şi evoluţia întreprinderii („Noi tentative de redresare…”: 1 februarie 1972,3 – 4).

Legea română care a făcut posibilă apariţia societăţilor „mixte” a intrat în vigoare în martie 1971 şi a fost completată în anul următor cu două decrete suplimentare menite să îi dea o aparenţă cât mai permisivă. A fost demarată de asemenea o amplă campanie propagandistică în jurul acestui eveniment care, se argumenta, ar fi fost unul *sui generis* pentru „o ţară socialistă”, probând „atât liberalismul conducerii actuale cât şi

determinarea sa de a deschide cât mai mult economia română în comerţul internaţional” („Despre creaţia societăţilor...”: 5 decembrie 1973,1). Dar, la o examinare mai atentă, presupusele avantaje ale unor astfel de societăţi pentru partenerii occidentali devin din ce în ce mai puţin atrăgătoare, principalul motiv reprezentându-l circumscrierea lor inflexibilă în proiectul economic romantic leninist.

La prima vedere textele legii şi ale decretelor de aplicare sunt foarte suple şi permit fiecărei societăţi să-şi creeze (sic!) un statut după dorinţă, cu excepţia participării financiare majoritate române. Numai că un paragraf menţionează mai departe că statutele sunt valabile dacă corespund orientării dezvoltării economice şi sociale ale României, şi bineînţeles aceste „orientări” sunt lăsate la aprecierea regimului. Deşi nu se interzice formal nicio activitate, totuşi în practică numai sectoarele industriale, agricole şi turistice sunt favorizate; în plus activitatea societăţilor mixte trebuie obligator (sic!) să fie îndreptată (sic!) spre dezvoltarea exporturilor, atât în apus, cât şi în ţările CAER. Deja apar o serie de limitări majore ce pot fi şi mai accentuate în numele „orientării economice şi sociale ale ţării”. Mai departe se precizează în mod clar că obiectivele acestor societăţi trebuie să corespundă planurilor cincinale româneşti iar societăţile mixte au obligaţia să stabilească programe de activitate

anuale şi cincinale (art. 8 din decretul Nr. 424) ceea ce implică sarcini suplimentare. Dacă toate aceste condiţii sunt respectate atunci societăţile mixte pot funcţiona liber după modalităţi de funcţionare aprobate de ambii parteneri („Despre creaţia societăţilor…”: 5 decembrie 1973,3 – 4).

Firmele occidentale au rămas în general reticente la genul acesta de propuneri, mai ales că experienţele precedente fuseseră „descurajatoare”, în primul rând datorită pretenţiei statului român de a deţine majoritatea capitalului acestor companii şi de a îl utiliza conform propriilor planuri economice, neacceptând dreptul părţii străine de a „obţine beneficii în funcţie de capitalul deţinut” („Problema societăţilor mixte…”: 18 noiembrie 1974,3) – şi a limitării progresive a relaţiilor „dintre tehnicienii occidentali şi cei autohtoni” („Noi tentative de redresare…”: 1 februarie 1972,4). Cu toate acestea, companii „mixte” au fost totuşi înfiinţate prin parteneriate cu, printre altele, Olanda, Liban, RFG, Israel, Grecia, Elveţia sau Italia („Noi societăţi comerciale…”: 4 septembrie 1971, 1 – 2), dar şi cu Franţa şi, un relativ succes, firma „Control Data”, cu Statele Unite, activând în domeniul electronicii şi automatizării. Pornind de la un capital iniţial de cinci milioane de dolari, deţinuţi în proporţie de 55% de RSR, „Control Data” urma să producă începând cu 1974 „echipamente periferice pentru

calculatoarele de tip FELIX – C 256”, şi anume „lectori, perforatori” sau „imprimante”. Nu trebuie uitat însă faptul că această firmă a fost înfiinţată din raţiuni în primul rând politice, la iniţiativa guvernului american; în ceea ce priveşte aspectele economice, „Control DATA are dificultăţi pe care speră să le învingă prin vânzarea unor aparate periferice la preţ inferior concurenţei” („Tendinţele economice...”: 9 august 1973,5 – 6). În final, relevant este faptul că în martie 1974, la trei ani după stabilirea cadrului legal pentru înfiinţarea de societăţi „mixte”, „niciunul din acordurile încheiate nu a intrat în faza practică de aplicare” („în legătură cu...”: 11 martie 1974,5; „Noua politică de împrumuturi...”: 16 septembrie 1974,1).

Dificultăţile întâmpinate în comerţul cu statele occidentale au condus la apropierea parţială a RSR faţă de economia sovietică şi CAER. „Comerţul cu ţările membre ale CAER-ului devine mai simplu căci el ţine de aceleaşi reguli birocratice de plan, iar mărfurile sunt mai uşor acceptate defectele fiind reciproce” („încadrare tot mai strânsă...”: 31 ianuarie 1975, 1 – 2). Industrializarea accentuată şi creşterea numărului autovehiculelor se traducea prin necesităţi energetice sporite, mai ales în ceea ce priveşte petrolul, rezervele proprii devenind de mult insuficiente, aşa cum Ceauşescu a recunoscut de altfel la o conferinţă ţinută imediat după

cutremurul din 1977 şi a cărei conţinut nu a fost diseminat mediatic (Nelson în Welsh: 1981,446).

Situaţia aceasta […] a dus România la o nouă politică petroliferă în ansamblul zonei CAER. Se ştie că până nu de mult România era singura ţară din CAER ce nu participa la o politică comună (sic!) petroliferă. Dar nevoile tot mai mari în petrol, faptul că importurile de pe piaţa mondială sunt tot mai oneroase iar celelalte acorduri de cooperare implică investiţii însemnate şi nu au dat încă rezultate pozitive, toate acestea au decis România (sic!) să coopereze şi ea cu URSS-ul în vederea dezvoltării zăcămintelor sovietice de petrol. Această cooperare se face pe baza aceloraşi principii care conduc şi pe ceilalţi parteneri din CAER: furnizarea de echipamente şi tehnicieni pentru găsirea şi exploatarea de noi zăcăminte de petrol în URSS, plata făcându-se ulterior în petrol brut. Aci România găseşte o serie de avantaje: siguranţă mult mai mare în exploatarea şi găsirea de noi zăcăminte, fără să se înfrunte concurenţa grupurilor petrolifere internaţionale, posibilitatea de a obţine petrolul la un preţ inferior celui mondial deşi URSS a sporit şi ea considerabil preţul pentru petrolul ce-l furnizează modificând contractele în curs ce existau cu Ungaria, Polonia etc. (sic!), posibilitatea de a livra mai uşor echipamente chiar dacă nu sunt ultima expresie a tehnicii („Aprovizionarea României…”: 9 mai 1975,4 – 5).

În continuare, se poate observa că anumite obiective politice internaţionale ale RSR devin inteligibile în raport cu interesele sale economice. Astfel, dezarmarea, nucleară şi nu numai, nu reflectă numai insecuritatea lui Ceauşescu şi resentimentul de a nu poseda arme de distrugere în masă, ci şi capital prost gestionat. „Cursa înarmărilor" consuma fonduri uriaşe asupra cărora „statele mici şi mijlocii", aflate „în curs de dezvoltare", emiteau pretenţii indirecte. „Numai transferul sumelor alocate pentru înarmarea (sic!) ţărilor mici şi mijlocii în curs de dezvoltare ar rezolva uriaşul decalaj (între statele dezvoltate şi cele aflate în curs de dezvoltare, n.m.) până la finele acestui veac" se pronunţă Titu Georgescu (1977,288; vezi şi Şuţa în *Problemele păcii şi ale războiului*... 1977,76 – 95; Bulgaru în *Concepţia preşedintelui*... 1976,266 – 277; Belii în *Concepţia preşedintelui*... 1976,278 – 289). La fel, beneficiile progresului ştiinţific şi tehnic global ar fi trebuit canalizate prioritar înspre aceleaşi state „mici şi mijlocii", în special înspre cele „care au fost pe nedrept vitregite de istorie", se autovictimiza regimul (Duculescu în Drăgănescu, Voiculescu: 1986,185). Dincolo de pertinenţa generală a acestor argumente se ascund interesele specifice leninismului romantic: crearea unei „noi ordini internaţionale", în cadrul căreia toţi actorii ar fi beneficiat de drepturi şi putere de decizie perfect egale. Un ideal desigur imposibil, dar util pentru

maşinăria propagandistică a regimului, căreia i se furnizau astfel noi şi noi motive pentru condamnarea imperialismului şi justificarea, de cele mai multe ori tacită, a lipsei de progres economic a ţării.

Pentru a finanţa industrializarea RSR, Ceauşescu a apelat masiv la credite externe. La începutul anilor ’80, datoria externă a ţării ajunsese la peste zece miliarde de dolari, o sumă colosală pentru posibilităţile bugetului României. Apogeul a fost atins în 1981, când RSR datora 10.546 milioane de dolari pe pieţele externe (Tătar: 2007,493). Creditorii erau în acelaşi timp blamaţi pentru presiunile financiare pe care le puneau asupra dezvotării industriale a ţării şi implicit a creşterii gradului ei de independenţă şi astfel a recunoaşterii ei globale. „Pentru acoperirea deficitelor, ţările în curs de dezvoltare trebuie să recurgă la credite şi împrumuturi externe, iar acestea se acordă în cea mai mare parte cu caracter oneros, cu dobânzi ridicate, pe termene insuficient de lungi. Aşa se ajunge la situaţia în care ritmul creşterii datoriei publice externe a ţărilor în curs de dezvoltare depăşeşte ritmul importurilor şi ritmul de creştere a producţiei”, scriu E. Dijmărescu, A. Ghibuţiu şi M. Isărescu (1977,31 – 32). Pe cale de consecinţă, „dobânzile excesive” nu puteau fi altceva decât o „formă de spoliere neocolonialistă a ţărilor în curs de dezvoltare”. Capitalismul contemporan ar fi

rămas deci la fel de „imperialist” ca şi pe vremea lui Lenin (Fântânaru în *Furtul creierelor*... 1982,125 – 129; vezi şi Apostol: 1973; Sava: 1978; Deteşan: 1975; Popescu: 1979). Pe de altă parte, nu se poate nega că fluctuaţiile preţurilor la hidrocarburi pe piaţa globală şi „înăsprirea condiţiilor impuse de marii creditori proveniţi din ţările dezvoltate” au contribuit din plin la agravarea stării economice şi aşa precare a RSR (Tătar: 2007,492). Numai că responsabilitatea principală pentru acest deznodământ aparţine factorilor de decizie interni, politicului, birocraţiei, aşa cum am observat, de-a dreptul kafkiene şi sistemului economic planificat, rigid şi lipsit de competitivitate şi motivaţie.

Ilie Şerbănescu, analizând succint politica economică externă a României comuniste, ajunge la concluzia că, după 1965, Ceauşescu a părăsit o piaţă energetică relativ avantajoasă, CAER, pentru a reveni în 1980 în geografia economică a „lagărului socialist”, când dezavantajele predominau. În primul deceniu după al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică reprezenta furnizorul de materii prime al statelor est-europene, importând de la acestea produse finite. Dar, pe măsură ce sateliţii făceau primii paşi înspre sporirea autonomiei economice, pretinzând astfel un nou statut economic – acela de parteneri comerciali, în loc de „fabrici pentru Uniunea Sovietică” – Moscova a sesizat deserviciile noilor

raporturi economice între centru şi periferie. Unul din principalele motive pentru care a propus Hruşciov „specializarea producţiei” în cadrul CAER, iar RPR s-a opus cu succes, aşa cum am constatat în capitolele precedente, a fost tocmai încercarea de a reduce din costurile aprovizionării cu hidrocarburi a statelor est-europene. În căutarea independenţei economice în raport cu un centru moscovit nemaidispus să îi finanţeze industrializarea, Ceauşescu a reorientat RSR spre CAER imediat după 1980, „când preţurile la materii prime pe plan mondial s-au prăbuşit”. În cadrul CAER, „preţurile la materiile prime trebuiau să fie media preţurilor de pe piaţa mondială din ultimii 5 ani”. Acestea aflându-se în ascensiune în anii ’60 şi 70, preţul la care Uniunea Sovietică vindea energie sateliţilor să-i est-europeni era, în consecinţă, mai scăzut decât cel de pe piaţa occidentală. Când tendinţa de creştere a preţului hidrocarburilor s-a inversat brusc, hidrocarburile sovietice au devenit mai scumpe, dezavantajând astfel „ţările frăţeşti”, printre care şi RSR, a cărui acces pe piaţa occidentală fusese îngrădit (din raţiuni calitative, dar şi umanitare) şi care urmărea acum asigurarea proviziilor energetice necesare galopantei sale industrii grele (Şerbănescu în Rusan: 2003,763 – 766; vezi şi Ceauşescu: 1982,32 – 33). O problemă în plus pentru economia românească, şi aşa solicitată la maximum.

Cu celelalte state membre ale „lagărului socialist”, dar şi cu regimurile leniniste din Asia, RSR desfăşură activităţi comerciale a căror cuantum şi diversitate fluctua în funcţie de relaţiile politice prevalente la un moment dat. Sigur, datele publicate în epocă, din punct de vedere statistic, nu sunt neapărat credibile. Cu alte cuvinte, nu sunt „ştiinţifice” în termeni intelectuali „burghezi”, doar romantic leninişti; pe de altă parte însă, tipul de mărfuri importate şi exportate nu putea fi atât de uşor falsificat, şi ne putem face o idee şi despre volumul general al comerţului desfăşurat cu fiecare stat comunist în parte. Anticipabil, relaţiile economice ale RSR cu Moscova şi cu statele comuniste est-europene erau mai dezvoltate decât cele cu regimurile comuniste asiatice. Chiar dacă RSR demarase o politică economică de reducere a importurilor şi accelerare a exporturilor – exacerbată în anii ’80 – furnizând statelor interesate produse provenite din prelucrarea petrolului, chimie industrială sau diferite tipuri de motoare, „maşini şi utilaje”, lemn, textile sau alimente, aceasta continua să cumpere de la statele vecine diferite tipuri de mărfuri, în special hidrocarburi şi materii prime. Uniunea Sovietică este menţionată ca unul dintre principalii exportatori de materii prime în RSR, Bulgaria ca exportatoare de „utilaje de transport, motoare electrice, produse agroalimentare concentrate de metale neferoase, produse de

marochinărie”, Iugoslavia ca exportatoare de „produse textile, medicamente, unele maşini, echipament energetic”, Cehoslovacia ca exportatoare de „utilaje şi instalaţii industriale, maşini-unelte, mijloace de transport, produse ceramice şi electrotehnice”, Polonia ca exportatoare de „cocs, produse electrotehnice, produse textile, unele maşini şi utilaje”. Din limbajul evaziv şi paragrafele extrem de reduse acordate comerţului cu RDG şi Albania în lucrarea *Geografia economică a ţărilor socialiste*, scrisă de C. Herbst şi I. Leţea, putem deduce că relaţiile politice cu aceste state nu se aflau la un nivel prea ridicat. La fel şi în ceea ce priveşte Ungaria (Herbst, Leţea: 1976,7 – 260), cu care RSR împărtăşea o graniţă destul de lungă, economiile celor două ţări fiind de asemenea potenţial complementare: Ungaria începuse să acorde o pondere economică tot mai mare consumului, în timp ce RSR se concentra tocmai pe limitarea lui în beneficiul „acumulărilor” ce urmau să fie investite în dezvoltarea industriei grele. Relaţiile Bucureştiului cu Budapesta erau însă tensionate, ajungând la conflicte deschise în următorul deceniu, datorită minorităţii maghiare de pe teritoriul RSR şi planurilor pe care le avea Ceauşescu pentru ea.

7.8. Despre „poporul muncitor unic” şi locul minorităţilor naţionale în cadrul „naţiunii socialiste”.

Minorităţile au reprezentat o permanentă problemă pentru idealul „naţiunii socialiste”, atât de drag leninismului romantic. Voi începe analiza cu grupul etnic cel mai numeros de pe teritoriul RSR, maghiarii, voi trece apoi la minoritatea evreiască şi voi încheia cu etnicii germani., acestea trei fiind minorităţile cele mai consistente şi totodată cele care au cauzat cele mai mari multe dileme orientării naţionale integrative şi mobilizatoare deopotrivă a leninismului romantic. Secretarul general al PCR nutrea o aversiune specială faţă de maghiari şi evreii maghiari, aflăm dintr-un interviu luat fostului general, actualmente pensionat, Stefan Kostyal. Încă din tinereţe, afirmă acesta, „Ceauşescu era foarte naţionalist, pot să spun chiar şovin. Nu avea boală atât pe evrei, cât pe unguri şi pe evreii unguri” (Roman: 2008,108). Urmează să vedem cum s-a reflectat „boala” asupra politicii PCR în ceea ce priveşte politica adoptată faţă de minorităţile naţionale.

Regiunea Autonomă Maghiară, înfiinţată în 1952, după o serie de reforme administrative care au presupus renunţarea la organizarea teritorială a ţării şi adoptarea, conform modelului sovietic, a formulei plase-raioane-regiuni, a reprezentat cel mai elaborat răspuns instituţional pe care Gheorghiu-Dej l-a dat sensibilei chestiuni a minorităţilor naţionale într-o România în care efectele devastatoare ale războiului erau încă prezente iar pasiunile naţionaliste antrenate de

război foarte vii. Decizia constituirii regiunii nu ar fi fost posibilă în absenţa aprobării prealabile din partea Moscovei, opinează Walker Connor. În acest fel, conducerea PCUS urmărea probabil să dezamorseze tensiunile naţionaliste româno-maghiare articulate începând cu încorporarea Transilvaniei în România în 1918 (Connor: 1984,237 – 238).

După opt ani au avut loc alte reorganizări teritoriale prin care două dintre raioanele Regiunii Autonome Maghiare au fost încorporate în Regiunea Braşov, rezultatul fiind denumit Regiunea Mureş Autonomă Maghiară. Aşa cum observă atent şi metodic Walker, reorganizările teritorial-administrative ale zonelor locuite de maghiari între 1960 şi 1968 au condus (şi intenţionat în prealabil) la disiparea populaţiei şi fragmentarea capacităţii organizatorice şi implicit politice a maghiarilor aflaţi pe teritoriul RPR-RSR (Connor: 1984,340 – 341). În

1968, Ceauşescu a reintrodus administrarea teritorială bazată pe judeţe, teritoriul locuit majoritar de etnici maghiari fiind transformat în două judeţe, Harghita şi Covasna. Iniţial, la nivelul elitei partidului, părerile au fost împărţite între cei care doreau păstrarea ţinuturilor cu populaţie maghiară într-un tot organizatoric, respectiv cei care pledau pentru divizarea lui, aşa cum s-a şi întâmplat. Alexandru Drăghici (a cărui soţie era evreică-maghiară), fostul ministru de Interne din

perioada lui Dej, făcea parte din prima categorie. Acesta argumenta de asemenea că „partidul a neglijat conştient dezvoltarea economică a acestei regiuni” izolând-o şi astfel accentuându-i particularităţile, în loc să o integreze economic şi social. Problema minorităţilor fusese abordată deci defectuos de către partid, iar Drăghici pretindea că, în raport cu celelalte regiuni ale ţării, ţinutul locuit de maghiari să fie industrializat prioritar. Ceauşescu şi susţinătorii săi au argumentat însă că subdezvoltarea nu se întâlneşte doar în zona maghiară şi că întreg teritoriul RSR ar trebui să beneficieze de investiţii în aceeaşi măsură. În final, Ceauşescu şi-a impus bineînţeles opinia (zilele lui Drăghici ca lider de partid erau deja pe sfârşite): Regiunea Mureş Autonomă Maghiară nu urma să fie privilegiată la capitolul industrializare comparativ cu restul ţării, fiind de asemenea împărţită în două judeţe care există şi în prezent, Harghita şi Covasna (Zoltán în Anton, Anghel, Popa: 2006,397 – 409).

Acesta nu însemna însă că volumul industrializărilor în cele două proaspăt înfiinţate judeţe nu va cunoaşte o creştere semnificativă; scopul nu era însă, aşa cum vom vedea, bunăstarea populaţiei locale, ci diluarea fondului etnic autohton prin dinamica socială antrenată în cadrul acestui proces. Nu este vorba aici despre libertatea migraţiei interne a forţei de muncă în RSR, deoarece aceasta pur şi simplu nu exista:

conducerea centrală decidea, pe baza „cincinalului" aflat în derulare, de ce fel de specialişti are nevoie în fiecare judeţ, iar acestora nu le rămânea altceva de făcut decât să îşi facă bagajele sau să rişte o slujbă mult mai proastă drept pedeapsă. Dinamica forţei de muncă era dirijată deci exclusiv de către partid, nefiind liberă, spontană şi, în termeni romantic leninişti „anarhică" şi implicit „contrarevoluţionară". Iar PCR, după ce desfiinţase Regiunea Mureş Autonomă Maghiară în încercarea de a diminua identitatea maghiarilor ca grup etnic, a utilizat retorica industrializării, a dezvoltării economice producătoare de progres social în sensul integrării tuturor cetăţenilor RSR, indiferent de naţionalitate, într-un „popor muncitor unic" care „va ridica pe o treaptă nouă unitatea oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate", pe măsură ce aceştia „se vor integra tot mai mult în procesul de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a comunismului"(*Programul PCR*... 1975,151; vezi şi Florea: 1975, pp. 81 – 83; Florea în *Probleme fundamentale ale făuririi*... 1972,420 – 444; Florea în *Culegere de teze*... 1982,220 – 232; Florea în Tănase, Marinescu:

1981,142 – 161; Boda în Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare... 1980,233 – 241).

După cum observă James Niessen,

„Recrutarea salariaţilor români pentru Transilvania s-a accelerat după 1975”, tocmai în vederea iniţierii unui proces de disoluţie a nucleului identitar maghiar concentrat în sud-estul Ardealului (Niessen în Sugar: 2002,243). Iar concluzia lui Connor referitoare la asaltul ideologic şi identitar al leninismului romantic la adresa minorităţii maghiare, pe care mi-o asum integral, merită fără doar şi poate citată pe larg:

Deşi maghiarii au fost [...] disipaţi („gerrymandered”) (între 1960 – 1970, n.m.) în două mici judeţe în care alcătuiau o majoritate, în şapte altele în care constituiau o importantă minoritate, şi încă în alte şapte în care erau prezenţi în număr considerabil, concentrarea lor teritorială a continuat să îngrijoreze autorităţile. De-a lungul următoarei decade au fost făcute tot mai multe plângeri de către liderii minorităţii maghiare referitoare la eforturile finanţate guvernamental de a relocaliza români în regiuni tradiţionale maghiare şi de a constrânge maghiari să se mute în districte româneşi şi germane (Connor: 1984,342).

Conceptul de „Popor muncitor unic” ne oferă ocazia de a pătrunde încă o dată dimensiunea fascizantă constitutivă a leninismului romantic. Am amintit deja aversiunea lui Ceauşescu faţă de maghiari. Să ne întoarcem puţin în timp la perioada interbelică, pentru a vedea ce înţelegea Nichifor Crainic prin „stat etnocratic”: „voinţa de

putere şi sporirea poporului român. Principalii să factori sunt: glia, sângele, sufletul şi credinţa”. Deşi leninismul romantic utiliza un vocabular relativ diferit, pentru a se disocia de fascismul pe care oficial îl va blama în permanenţă, mesajul său intim era în mare măsură acelaşi (vezi Niessen în Sugar: 2002,243). Diferă doar programul economic, centralizat, nu corporatist, aşa cum îl dorea Crainic, tipic regimurilor fasciste, şi sentimentul unei prezenţe internaţionale impunătoare, pe care fascismul românesc din perioada interbelică nu îl poseda, fiind mai degrabă centrat pe sine însuşi, în misticismul propriu şi autosuficient. Ce mai putem citi în „programul statului etnocratic” avansat de Crainic în 1938? „Pe pământul neamului românesc trăiesc astăzi şi oameni de alte rase şi credinţe. Aceştia au ajuns aici prin invazii (ca ungurii), prin colonizare (ca germanii) sau prin infiltrări meşteşugite (ca evreii). Iubindu-şi mai mult propriul popor decât pe al nostru, niciunul dintre ei nu prezintă garanţii de securitate pentru organismul oficial al statului” (Niessen în Sugar: 2002,227). Ceauşescu gândea cel puţin asemănător, exprimându-se însă la un alt nivel discursiv, romantic leninist. Aşa cum constată Michael Shafir, România lui Ceauşescu a readus în prim plan „viziunile Gărzii de Fier interbelice, expunându-le în documente de partid (care însă nu făceau trimitere la surse) şi oglindindu-le în

producţia istoriografică supravegheată de acesta" (Shafir: 2002,28). Cel mai bun exemplu în acest sens este articolul „Idealuri" publicat de Corneliu Vădim Tudor, nesemnat, în jurnalul *săptămâna* în toamna anului 1980. Partidul, scrie acesta, „«*ştie, bunăoară, că onorurile cele mai înalte trebuie să le primească cei ce săvârşesc faptele patrioticeşti, după cum spunea cronicarul, nu vizitatorii avizi de câştig, dascălii de tarantelă democratică, înveşmântaţi în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei naţii, cei care zornăie din pintenii trufiei şi-i ameţesc pe unii cu patriotismul lor gheşeftar*»". Avertismentul, lipsit de echivoc, reflectă de asemenea dimensiunea constitutiv fascizantă a leninismului romantic. „«*Noi nu avem nevoie de leneviţi profeţi, de* iulie *care nu au dimensiunea jertfei româneşti în sângele lor uşor de cumpărat*»" (Tudor apud Manea: 2005,205, subl. în orig.).

Pe cale de consecinţă, în interiorul „poporului muncitor unic" nu exista loc pentru minorităţi naţionale. „Orice limbă am vorbi", atrăgea atenţia Ceauşescu, „trebuie să vorbim însă într-un singur fel, şi anume: «Totul pentru socialism, totul pentru popor, totul pentru patria noastră socialistă – Republica Socialistă România!»„ (*Naţiunea socialistă*: 1972,141). „Poporului muncitor unic" nu îi putea fi propriu altceva decât „patriotismul revoluţionar socialist", iar aceasta din urmă nu putea fi exprimat în termeni plurali.

Analizând, în spiritul „Programului PCR de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate…” la care s-a făcut trimitere mai sus, Elena Florea ajungea la concluzia că

[…] în România socialistă s-a pus capăt pentru totdeauna relaţiilor de asuprire socială şi naţională, politicii de învrăjbire naţionalistă şi de exploatare. Politica marxist-leninistă a Partidului Comunist Român de repartizare raţională a forţelor de producţie pe întreg teritoriul ţării şi de lichidare a discrepanţelor şi inegalităţilor între nivelurile de dezvoltare ale diferitelor zone şi regiuni, inclusiv ale acelora în care convieţuiesc laolaltă români şi naţionalităţi conlocuitoare, a creat premisele şi condiţiile necesare înfăptuirii egalităţii între oamenii muncii, fără deosebire de naţionalitate, a determinat asigurarea bazei materiale trainice pentru toţi cetăţenii ţării, atragerea lor la munca comună de dezvoltare, progres şi civilizaţie a patriei. Muncind laolaltă, oameni ai muncii români, maghiari sau germani şi de alte naţionalităţi, în uzine şi fabrici, pe ogoare, în instituţiile culturale şi de învăţământ, se bucură deopotrivă de condiţiile pe care le oferă economia unitară organizată pe baze socialiste (Florea: 1975,46 – 47).

Pentru ameliorarea calităţii vieţii nu exista decât soluţia beneficiilor oferite de către industrializare; doar aceasta ar fi antrenat o veritabilă creştere a nivelului de trai pentru toţi

„oamenii muncii” din RSR, „fără deosebire de naţionalitate” (Florea: 1975,46 – 47). În ceea ce îi priveşte pe secui, pe care Ceauşescu probabil că îi subsuma direct maghiarilor, „dorinţa lor de veacuri de a avea o industrie dezvoltată în zonele în unde trăiesc s-a împlinit sau a început să fie împlinită de abia în cincinalul încheiat de curând (1966 – 1970, n.m.)” (*Naţiunea socialistă*: 1972,70). Norocoşii secui nu aveau deci decât motive pentru aprecierea grijii parentale pe care partidul le-o oferea, jubilând pe notele militante ale leninismului romantic în timp ce erau deposedaţi de identitatea lor ne-românească pentru a fi resorbiţi şi integraţi definitiv în interiorul „poporului muncitor unic”. Era singura perspectivă, pe termen lung, pe care o puteau aştepta de la Ceauşescu.

Trebuie să ne fie clar că dacă nu am industrializa în mod armonios întreaga ţară, dacă am menţine vechea stare de înapoiere a unor zone, oricât am vorbi de egalitate în drepturi, de faptul că în şcoală se învaţă mai mult sau mai puţin limba maghiară, germană sau română, inegalitatea, de fapt, tot ar rămâne! Nu vreau să se înţeleagă prin aceasta că folosirea limbii materne n-ar avea importanţa sa; dar trebuie să ne fie limpede tuturor că egalitatea adevărată – socială şi naţională – se poate realiza numai cu dispariţia claselor exploatatoare, cu trecerea mijloacelor de producţie în mâinile clasei

muncitoare, ţărănimii, maselor populare, cu dezvoltarea unitară a tuturor zonelor ţării, cu crearea bazei materiale necesare ridicării nivelului de trai, material şi cultural, al tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate" (*Naţiunea socialistă*: 1972,71 – 72).

În ceea ce priveşte limbile minorităţilor, maghiara cu precădere, Ceauşescu aprecia drept inadmisibil „să-i obligăm pe tineri în ce limbă să înveţe" (*Naţiunea socialistă*: 1972,136). Spiritul „democratic" în care PCR ar fi abordat problemele minorităţilor şi problemele sociale în general ar fi contravenit unei astfel de măsuri. Dar, aşa cum ştim deja, semantica romantic leninistă a democraţiei nu are nimic în comun cu accepţia „burgheză" a termenului în afară de denumire. „Democraţia muncitorească revoluţionară" a „poporului muncitor unic" pe cale de a se naşte i-ar fi condus mai devreme sau mai târziu pe tinerii minoritari la concluzia că limba română exprimă cel mai bine aspiraţiile „maselor populare" de a edifica „societatea socialistă multilateral dezvoltată". La fel de democratic, ei înşişi urmau să devină parte, după ezitările, dubiile şi pornirile rebele tipice tinereţii – a „poporului muncitor unic", ajungând deci să vorbească singura limbă pe care acesta o înţelegea, româna. De fapt, termenul „înţelegere" este impropriu, deoarece limba „poporului muncitor unic" nu exista în sensul dezvoltării şi potenţării cunoaşterii, a

accesului la realitatea trăită şi gândită a vieţii, ci în sensul îngustării cunoaşterii, a cărei diversitate şi pluralism erau *ab initio* „contrarevoluţionare”; formulele stereotipe, care se repetă obsesiv, vocabularul limitat, toate acestea urmăreau să creeze un cadru de gândire extrem de redus, ermetic şi tot mai limitat (vezi Thom: 2005); numai pornind de la o astfel de premisă, de la crearea „conştiinţei revoluţionare” în termeni leninişti – putea fi demarat asediul împotriva ideologiei şi realităţii „burgheze”. Înţelegem acum şi mai bine de ce tineretul reprezenta, la nivel ideologic, o preocupare atât de importantă a PCR.

Tinerii înşişi vor înţelege ce este în avantajul lor să înveţe în limba proprie şi ce este bine să studieze în limba română, pentru că accesul la întreaga activitate a societăţii, la cuceririle ştiinţei şi culturii nu este posibil fără cunoaşterea limbii ţării unde trăieşti. De altfel, nu se poate concepe astăzi un învăţământ superior fără studenţi care să cunoască 2 – 3 limbi de circulaţie internaţională. Nu putem forma intelectuali de înaltă pregătire fără a asigura condiţii ca tinerii să stăpânească, în afară de limba proprie, o serie de limbi străine cum sunt rusa, germana, franceza, engleza. Aceasta este o cerinţă obiectivă! Deci problema însuşirii limbii române nu trebuie privită în sensul obligativităţii de a învăţa o limbă în plus; ea este legată, până la urmă, de asigurarea în fapt a egalităţii. Dacă un tânăr, ieşind din localitatea

sau judeţul său, nu poate să se înţeleagă cu alţii, el nu se va simţi cu adevărat egal şi liber. Dacă, de pildă, el ar dori să urmeze facultatea de fizică, nu o va găsi în Sfântu Gheorghe şi, din păcate, nici chiar în Târgu Mureş, ci la Cluj, la Bucureşti sau la Iaşi. Este de înţeles că nu va fi posibil să creăm facultăţi de fizică în toate localităţile şi nici să editǎm toate lucrările de fizică atât în limba română, cât şi în limba maghiară şi ale altor naţionalităţi conlocuitoare (*Naţiunea socialistă*: 1972,136 – 137).

Într-adevăr, sistemul educaţional superior îi dezavantaja pe maghiarii din RSR, afirmă Mary Ellen Fischer. Specialităţile tehnice predominau – am văzut că şi Ceauşescu foloseşte în citatul de mai sus exemplul facultăţii de fizică

— Iar acestea asigurau cele mai multe locuri de muncă după absolvire. Candidaţii care doreau să îşi construiască o carieră erau constrânşi să urmeze o facultate cu profil tehnic şi să înveţe limba română, fapt care a sporit resentimentele minorităţii ungare faţă de conducerea de la Bucureşti şi societatea română, în general. Chiar dacă existau mai multe drepturi pentru maghiari în învăţământul preuniversitar, părinţii preferau să îşi înscrie copii la şcoli având limba de predare română, încercând astfel să amelioreze şansele de reuşită profesională şi socială ale tinerilor (Fischer în Nelson: 1983,198). Era vorba deci de o „lichidare treptată a problemei maghiare prin

asimilarea acestora şi împiedicarea incidentelor ce ar putea degenera în conflicte grave", iar „Cea mai simplă şi eficace măsură" adoptată de regim în acest sens a fost, aşa cum am constatat mai sus, „şcolarizarea" („Aspecte privind politica...": 17 mai 1974,2).

Pe scurt, Ceauşescu avea ca obiectiv central treptata românizare a maghiarilor şi a celorlalte minorităţi de pe teritoriul RSR: în acest sens, industrializarea şi dinamica forţei de muncă erau utilizate de PCR pentru diluarea „pungilor" de populaţie ungară prin aducerea de muncitori români în acele regiuni şi prin încercarea de a disipa forţa de muncă maghiară dispersând-o pe întreg teritoriul ţării. Strategia asimilaţionistă nu a înregistrat succese notabile, deşi a amplificat, deloc nejustificat, „anxietăţile ungare" (Fischer în Nelson: 1983,210; Gilberg: 1974 a, 455). Maghiarii rămâneau pentru Ceauşescu, ca şi celelalte minorităţi aflate pe teritoriul RSR, străini, având cel mult statutul de „musafiri"; integrarea lor în „poporul muncitor unic", imperativ necesară pentru viziunea leninist romantică asupra „patriei", era o chestiune de timp. Identitatea grupurilor etnice ne-române era ameninţată şi de lipsa drepturilor colective prin care acestea ar fi putut obţine şanse mai mari în raport cu populaţia majoritară de a avansa pe scara socială (Shafir: 1988 b, 3). Genul acesta de egalitarism nu era însă agreat de Ceauşescu, chiar

dacă cel ce devenise în 1974 preşedinte al RSR nu obosea să facă paradă de numeroasele avantaje pe care guvernul le acorda minorităţilor. Pentru el era suficient ca minorităţile să aibă „consilii” pentru a le reprezenta la nivel central. Nu conta că acestea erau dispreţuite sau ignorate pur şi simplu, fiind acuzate că, în loc să promoveze drepturile maghiarilor, germanilor sau evreilor, le încalcă acceptând compromisuri dezonorante cu puterea. În logica mobilizatoare şi omogenizatoare romantic leninistă, minorităţile echivalau cu un „rău necesar”, un duşman intern care nu prezenta încredere şi era destinat dispariţiei lente prin contopirea cu grupul etnic majoritar, românii.

Populaţia de rit iudaic din România a cunoscut, în timpul „epocii de aur”, un important neajuns experimentat şi de către maghiari sau germani: limitarea extremă a emigrării, fapt care s-a soldat cu proteste internaţionale de anvergură. Considerabil redusă de către genocidul din timpul Holocaustului, cea mai profundă catastrofa morală a secolului XX şi a omenirii aşa-zis civilizate în general, populaţia evreiască din România îşi va vedea posibilităţile de emigrare, începând cu 1948, drastic limitate; era nevoie acum de mână de lucru pentru „construirea socialismului”, iar plecare a sute de mii de evrei putea antrena, se temea elita PMR, disturbări economice grave. Pe de altă parte, s-a dovedit că ethosul comercial tradiţional al acestora nu era compatibil cu

colectivismul forţat şi centralizarea economică demarate în RPR. Majoritatea evreilor nu îşi mai găseau locul în noul peisaj economic românesc. În plus, deteriorarea relaţiilor sovieto-israeliene (din cauza orientării prooccidentale ferme a Israelului, aşteptările lui Stalin în privinţa atragerii acestui stat pe orbita sovietică fiind astfel înşelate) şi declanşarea de către Stalin a unei politici antisemite, circumscrise desigur vocabularului leninist post-revoluţionar, îngreuna de asemenea posibilităţile emigrării populaţiei române de rit iudaic în Israel (Rotman: 2004; pentru Holocaustul din România vezi Ioanid, Friling, Ionescu: 2005).

După 1965, Ceauşescu va facilita parţial, ca urmare a obţinerii clauzei celei mai favorizate naţiuni şi a amendamentului Jackson Vanick – emigrarea evreilor români în Israel deşi, ce-i drept, numărul acestora scăzuse considerabil. Majoritatea celor care doriseră să plece o făcuseră deja pe timpul lui Gheorghiu-Dej. Tot atunci, evreii români începuseră să emigreze cu ajutorul serviciilor de spionaj ale RPR, care încasau sume apreciabile pentru fiecare persoană ce alegea să ajungă în acest fel în Israel. Când i-a fost adusă la cunoştinţă afacerea, pentru că altfel nu se poate numi, Ceauşescu a fost scandalizat în primă fază, pentru ca apoi să o preia şi să o dezvolte, aplicând-o cu „succes” şi etnicilor germani care doreau să ajungă în RFG. Din raţiuni umanitare, dar şi, complementar, deoarece le lipsea mâna de

lucru necesară unor economii aflate în expansiune, guvernele israelian şi vest-german acceptaseră să devină parte a acestui joc cinic şi imoral (Ioanid: 2005). Nimic nu era mai important însă pentru Ceauşescu decât sporirea, prin orice mijloace, a puterii RSR. Bastionul leninismului romantic trebuia consolidat prin orice mijloace, oricât de scandaloase ar fi părut lumii şi moralităţii „burgheze". Aceasta nu era decât un partener temporar şi circumstanţial, colaborarea traducându-se printr-o subminare permanentă a duşmanului ideologic concomitent cu profitarea la maximum de pe urma slăbiciunilor de care dădea dovadă. Nu trebuie uitat aici nici rolul intelectualilor aserviţi regimului, care întreţineau antisemitismul şi un „profascism" uneori latent, alteori aproape manifest (Shafir: 1983 b, 223 – 243), contribuind astfel substanţial la consolidarea eşafodajului ideologic romantic leninist.

Germanii au reprezentat o altă minoritate importantă în România lui Ceauşescu. La fel ca şi în cazul evreilor, numărul lor a descrescut pe măsură ce părăseau RSR pentru a „reîntregi familiile" din ţările de origine. Cel puţin aceasta era maniera în care problema emigraţiei apărea în presa românească şi formulată de statele occidentale, doritoare să îi amintească lui Ceauşescu de angajamentul asumat la Helsinki în 1975 de a respecta principiile umanitare. Germanii însă, spre deosebire de evrei, nu ar fi

dorit să emigreze în masă, susţine Wolfgang Rehner. La sfârşitul anilor ’70, când cei care se stabiliseră deja în RFG vizitau satele săseşti din Transilvania în care se născuseră, „Faptul că veneau cu maşină şi aduceau cadouri impresiona oamenii simpli. Astfel s-a creat o adevărată febră de emigrare, un fel de psihoză. Se spunea: «Toţi vor să plece», chiar dacă de fapt numai o treime era decisă pentru plecare”. După vizita din 1978 a cancelarului Helmut Schmit în RSR, având ca obiectiv, printre altele, „uşurarea condiţiilor de emigrare”, ponderea etnicilor germani decişi să se stabilească în RFG s-a amplificat ajungând, în 1985, la „două treimi” (Rehner în Rusan: 2003,231 – 232).

Ceauşescu era cu siguranţă neliniştit de tendinţa etnicilor germani de a părăsi RSR, în mare măsură tocmai din cauza politicii PCR faţă de minorităţi. „Ctitorul României modeme” limita emigrarea, pe de o parte impunând sume de răscumpărare tot mai mari pentru guvernul de la Bonn, pe de altă parte accentuând propagandistic unicitatea RSR ca „patrie” pentru toţi locuitorii ei, indiferent de naţionalitate, subliniind totodată că nu are nimic împotrivă ca „reîntregirea familiilor” să se petreacă (şi) pe teritoriul statului român. Insistând asupra vechimii istorice a germanilor, şi a minorităţilor în general, pe teritoriile româneşti, Ceauşescu afirma că este imperativ necesar

[…] să arătăm cum au acţionat românii, saşii,

şvabii, maghiarii, secuii în diferite împrejurări istorice, cum au conlucrat, cum au luptat împreună. Astfel vom trage învăţămintele corespunzătoare şi vom putea răspunde la întrebarea: care este patria populaţiei de naţionalitate germană? NU spun de origine germană, pentru că originea nu e tot una cu naţionalitatea! Originea lor este România pentru că aici trăiesc de sute şi sute de ani, şi este greu ca cineva ai cărui strămoşi au venit de 800 de ani în România să spună: «Originea mea este în altă parte». Deci la întrebarea: care este patria germanilor ce locuiesc de sute de ani pe aceste meleaguri, cred că nu se poate da decât un singur răspuns. Aceasta este: patria cetăţenilor de naţionalitate germană din ţara noastră este una singură – Republica Socialistă România! Noi considerăm că numai pornind de la această realitate istorică vom ajunge la concluzii juste în toate privinţele (*Naţiunea socialistă*: 1972,99).

Fiind parte a „patriei socialiste”, germanii erau responsabili la rândul lor de bunăstarea „societăţii socialiste multilateral dezvoltate” şi de „avansul” înspre comunism. Emigrarea lor masivă ar fi rezonat, în optică romantic leninistă, cu facilitarea unui fenomen „contrarevoluţionar”. Astfel că, în ce priveşte problema reunirii familiilor, doresc să arăt că ea nu trebuie înţeleasă în mod unilateral. […] Sunt sau au fost şi anumite cazuri întemeiate, pe care le-am rezolvat pozitiv;

dar dacă am merge cu aşa-zisa „reunire a familiilor” în sensul de a accepta că fiecare care pleacă din ţară să ceară să-i vină şi familia – şi fiecare ar avea pe cineva de adus – arunci n-am mai termina niciodată! Noi nu considerăm că aceasta este o problemă reală, care merită prea mare atenţie. Fireşte, sunt cazuri izolate şi, cum am mai spus, va trebui, în spiritul umanismului care caracterizează societatea noastră (nu în spiritul umanismului „burghez”, n. m.), să le rezolvăm în continuare. Dar reunificarea familiilor – dacă această problemă există (bagatelizarea problemei reflectă importanţa ei reală, n.m.) – se poate realiza nu numai prin plecarea din România, ci şi prin aducerea în ţară a rudelor sau a membrilor de familie. Noi vom primi cu toată dragostea pe aceia care doresc să vină la familiile lor şi să se stabilească definitiv în România. Aceşti oameni se vor bucura de drepturile pe care Constituţia ţării le acordă tuturor cetăţenilor, fără deosebire de naţionalitate. În acest spirit trebuie să înţelegem poziţia partidului şi statului nostru în problema reunificării familiilor, poziţia noastră faţă de oamenii muncii de naţionalitate germană. Nu plecând din ţară, ci rămânând aici, muncind, luptând pentru a învinge greutăţile, pentru a dezvolta patria comună vom reuşi să facem din România un stat socialist înaintat. Eu am ferma convingere că marea majoritate a populaţiei de naţionalitate germană acţionează şi va acţiona în

acest fel… (.*Naţiunea socialistă*: 1972,101; vezi şi Ciorănescu: 1977, 1 – 7).

Discursurile lui Ceauşescu în ceea ce priveşte problematica naţională încearcă să acrediteze ideea unei identităţi omogene a „poporului muncitor unic”. Tot ceea ce s-a produs pe teritoriile româneşti de-a lungul istoriei nu ar fi aparţinut numai românilor, ci, în diferite dozaje, tuturor grupurilor etnice care le locuiau, românii nefiind decât unul dintre ele (*Naţiunea socialistă*… 1972,96; Florescu: 1973,212). Argumentul, de factură marxistă, este imbatabil până în acest punct. Devine leninist însă prin obligativitatea indiscutabilă pe care o impune tuturor grupurilor etnice, inclusiv românilor – deşi leninismul romantic nu ar fi putut exista în absenţa multitudinii de naţionalisme româneşti, atât populare, sociale, „de jos”, cât şi intelectuale, elitare, politice, „de sus”, românii fiind deci, oricât de paradoxal ar suna, şi vinovaţi de şi victime ale leninismului romantic – de a rămâne în ţară, a se înmulţi şi a „construi socialismul”. Abaterea de la sarcinile demografice şi „muncitoreşti” trasate de către PCR întregii populaţii, indiferent de apartenenţa naţională sau etnică, echivala cu manifestări „contrarevoluţionare”; oricum, după cum ştim de la Kenneth Jowitt (1993), societatea în general reprezenta un teren ideologic inamic pentru regimurile leniniste, impregnat fiind de spirit „burghez”. Ceauşescu însuşi, la al XII-lea

Congres al PCR, afirma cu intransigenţă nedisimulată că „partidul va combate cu tărie propaganda naţionalist-şovină a cercurilor reacţionare din afară, denaturarea realităţilor din ţara noastră, încercările de dezorientare a oamenilor muncii de alte naţionalităţi”. Pentru „marele cârmaci” era clar că „Interesele supreme ale celor ce muncesc, aspiraţiile lor de progres, bunăstare şi fericire se pot împlini numai printr-un efort unit pentru înălţarea patriei pe noi culmi de progres şi civilizaţie” (*Congresul al XII-lea al PCR*: 1981,58).

Robert King a observat faptul că PCR se pronunţa împotriva naţionalismului minorităţilor, încercând să le integreze, dar încuraja în acelaşi timp naţionalismul românesc. Un demers care cu siguranţă nu a încântat grupurile neromâne de pe teritoriul RSR. Pe de altă parte, pentru a putea integra, fie şi numai economic, minorităţile, partidul trebuia să le acorde drepturi educaţionale şi culturale. Temându-se pe bună dreptate că vor dispărea înghiţiţi într-o societate neatractivă ca nivel de dezvoltare şi cu un regim politic deosebit de opresiv, minorităţile au devenit tot mai îngrijorate, iar Ceauşescu era conştient că are numai de pierdut dacă nu estompează aceste nelinişti. La rândul său, regimul se temea că permiţând emigrarea pe scară mai largă, RSR va rămâne în scurt timp fără maghiari, germani sau evrei, deznodământ inconceptibil pentru

ambiţioasele planuri economice ale „geniului Carpaţilor”. Pe de altă parte, limitarea drastică a numărului de emigranţi însemna nemulţumirea guvernelor maghiar, vest-german şi israelian, fapt pe care de asemenea Ceauşescu făcea tot posibilul să îl evite (King: 1971, l-24). Emigrarea a rămas în final la un nivel foarte scăzut, crescând strategic atunci când regimul dorea să obţină diferite avantaje de la statele mai sus menţionate şi/sau de la Statelor Unite.

Mobilizator şi integrator deopotrivă, leninismul romantic nu admite să capituleze în faţa lumii „burgheze” nepermiţând abandonarea „patriei”, fie şi de către „elementele şovăitoare, nesănătoase” provenite din rândul minorităţilor naţionale, oricum suspecte de la bun început de atitudine „contrarevoluţionară”. În RFG-ul anilor ’70, acolo unde etnicii germani din RSR visau să ajungă, imaginea RSR era deteriorată datorită sistemului economic disfuncţional, respectiv a exacerbării patriotice, romantic leniniste, prin care regimul încerca din răsputeri să îndoctrineze populaţia. Propaganda PCR, putem citi într-un articol din cotidianul *Die Welt* publicat în 1976, „inoculează populaţiei patriotism şi mândrie naţională. Ţara este menţinută psihologic într-o stare de apărare, deşi nimeni nu spune oficial cine ar fi posibilul duşman – totuşi fiecare ştie contra cui se va îndrepta această apărare în caz de nevoie… (aluzie la Uniunea Sovietică, n.m.).

Ceauşescu este […] bănuitorul şi solitarul conducător, care luptă în aceeaşi măsură cu vechea lene şi apatie balcanică ca (sic!) şi cu noile concepţii de consum de import" (*Die Welt* apud. Kilzer în Rusan: 2003,756 – 757).

În anii '80 intransigenţa naţionalistă a regimului nu va cauza tulburări numai printre maghiari, aşa cum vom vedea în continuare, ci şi printre germani, mai ales şvabi. La Timişoara apărea, de fapt începuse să se manifeste tot mai pregnant, fiind înfiinţat încă din 1972 – *Aktionsgruppe Banat*, un forum al tinerilor inelectuali germani, poeţi şi prozatori în principal, preocupaţi de „idealism, un nonconformism naiv şi comun şi un stil modem infuzat uneori de gândire ermetică; toţi aceşti scriitori utilizau aceleaşi teme: locul poetului german în societatea română, statutul minorităţii germane, atitudinea acestei minorităţi faţă de problema imigraţiei şi contribuţia comunităţii germane la dezvoltarea societăţii române postbelice" („Pompei, Cojocaru: 1985,616). Trei membri au depus în 1985 şi 1986 cereri de emigrare – Herta Müller, Richard Wagner şi William Totok, fapt care s-a soldat cu amplificarea persecuţiilor regimului asupra grupului în general şi asupra lor personal (Ionescu: 1986,605 – 607).

*

În ultimul deceniu al existenţei RSR, relaţiile

Bucureştiului cu Budapesta s-au deteriorat în ritm alert. Motivul l-a reprezentat bineînţeles maniera în care era tratată minoritatea maghiară din Transilvania. Încă de la începutul anilor ’70, între cele două state existau relaţii mai mult formale. Tratatul de prietenie semnat între cele două părţi în 1948 nu a fost reînnoit în 1968, data la care acesta expira oficial, ci de abia în 1972 (King, Robinson: 1972, l-11; SR/România: 13 July 1971, 1 – 5). Tratatul cu Uniunea Sovietică fusese reînnoit în 1970, cu doi ani mai devreme, fapt care demonstrează nivelul politic foarte scăzut al relaţiilor româno-maghiare. Politica externă pe care o adoptase RSR deranja, aşa cum am constatat, „ţările frăţeşti”, motiv pentru care tratatele de prietenie nu au fost reînnoite la timp. Cum am arătat deja, acestea conţineau însă o clauză prin care se specifica prelungirea automată a duratei cu încă cinci ani după consumarea celor douăzeci, dacă părţile nu aveau nimic de obiectat. Iar RSR şi Ungaria, în ciuda divergenţelor, s-au încadrat până la urmă în acest interval.

Tensiunile şi-au făcut simţite prezenţa chiar şi la Congresul al XI-lea al PCR (1974), când delegaţia maghiară a fost singura care a adus în discuţie problema minorităţilor, declarând: „Un factor important în dezvoltarea ulterioară a prieteniei noastre este implementarea formei politicii leniniste a naţionalităţilor; această politică apreciază naţionalităţile ca pod viu între state”

(*apud* King: 1974 a, 8). Mesajul era clar. Transmiterea lui într-un astfel de context sugera faptul că i se atribuie o importanţă capitală, iar Ceauşescu a înţeles cu siguranţă acest lucru.

Disputa a cuprins teme istorice, statutul Transilvaniei în primul rând, fiind alimentată de intransigenţa lui Ceauşescu, total refractar la propunerile de discuţie ale omologului său János Kádár în problema minorităţii maghiare: „nu avem nevoie de lecţii şi nu primim lecţii de la nimeni" putem citi în „raport[ul] cu privire la participarea oamenilor muncii de naţionalitate maghiară la opera de dezvoltare şi înflorire multilaterală a patriei" publicat în 1987. „Avem un partid puternic – Partidul Comunist Român – care a demonstrat cu prisosită capacitatea de a soluţiona corespunzător toate problemele edificării societăţii socialiste, inclusiv problema naţională" (*Plenarele consiliilor*... 1987,44). Divergenţele dintre Budapesta şi Bucureşti au existat nu numai la nivel politic, ci şi cultural sau mediatic. În acest sens, anumite articole din presa maghiară lăudau politicile faţă de minorităţi ale lui Petru Groza, lăsând astfel să se înţeleagă lipsa de succes a lui Ceauşescu la acelaşi capitol (Pataki: 1984,15 – 21; SR/România: 11 May 1978,2 – 7; Reisch, Pataki: 1982, l-11).

Academia maghiară a publicat, în 1987, o istorie a Transilvaniei care a deranjat profund PCR deoarece se insista asupra aportului cultural al

populaţiei ungare la configurarea Transilvaniei. Sigur, lucrarea avea o tentă politică în măsura în care urmărea să sublinieze maniera nesatisfăcătoare în care erau trataţi în prezent etnicii maghiari din această regiune, alipită României de abia în 1918 şi un permanent motiv de frustrare naţională şi istorică pentru Ungaria (Ute Gabanyi: 1987 a, 3). „E greu să înţelegi reeditatea unor teze horthyste, fasciste, şoviniste, inclusiv rasiste. Cum se poate ca o Academie de ştiinţe să dea girul său unor texte şi lucrări care jignesc alte popoare?", acuza Ceauşescu. „Ce ştiinţă e aceasta? Cui serveşte o asemenea aşa-zisă ştiinţă decât celor mai reacţionare cercuri imperialiste? în niciun fel asemenea teze nu servesc cauzei prieteniei şi colaborării, cauzei *socialismului*!" (*Plenarele consiliilor... 1987,19*). *Genul acesta* de propagandă, se afirma, „lansează şi vehiculează ideea «dreptului de amestec» în treburile interne ale altor state, a «dreptului de a contribui» la rezolvarea problemei naţionale în alte ţări, de a fi mentori ai vieţii cultural-spirituale a naţionalităţii respective" (*Plenarele consiliilor*... 1987,43).

„Comunismul dinastic" (Georgescu: 1988,69 – 93) a lui Ceauşescu ajunsese, din naţionalist, „xenofobie". Pentru Michael Shafir, „comunismul xenofobie" este o exacerbare a conceptului clasic de comunism naţional, fiind considerat „comunism asediat în căutarea celui mai scăzut numitor

comun naţional”. Dezideratul suprem al „comunismului xenofobie” rezidă în dinamica mobilizatoare a societăţii „pe care se străduie să o obţină apelând la resentimentul naţional”. Trăsătura distinctivă a „comunismului xenofobie” este dată de faptul că „duşmanii săi ideologici sunt indistinctibili de duşmanii săi naţionali” (Shafir: 1989 a, 3). Iar unul dintre principalii duşmani era desigur Ungaria vecină şi populaţia maghiară de pe teritoriul RSR. Putem considera „comunismul xenofobie” în sensul unei contractări fascizante a leninismului romantic, percepută ca o ultimă formă de profilaxie în faţa invaziei de acum ubicue a realităţii „burgheze”.

Situaţia s-a deteriorat atât de puternic încât în vara anului 1989 Ungaria nu mai considera Occidentul drept principalul inamic, ci România (Devlin: 1989,1). Cu un an înainte, Gorbaciov primise o scrisoare de protest din partea unor cetăţeni sovietici de naţionalitate maghiară din Ucraina subcarpatică prin care erau denunţate abuzurile asupra conaţionalilor lor din RSR (Socor: 1988 b, 586588). Pluralismul politic limitat pe care Ungaria se pregătea să îl introducă în 1988 pentru a face faţă copleşitoarelor probleme sociale şi economice cauzate de către propriu sistem comunist a antrenat o vehementă reacţie de condamnare din partea secretarului general al PCR. „Dezvoltarea socialistă”, considera Ceauşescu, „nu putea fi lăsată «şansei» şi

«perfectarea» societăţii socialiste nu trebuie «în niciun caz să deschidă calea pentru reforme capitaliste, care nu pot decât să afecteze grav dezvoltarea viitoare, construirea socialismului, şi bunăstarea poporului şi independenţa»” (Shafir: 1988 c, 605). Tot în acelaşi an, la 15 noiembrie a fost planificată, în faţa ambasadei române din Budapesta, o manifestaţie amplă împotriva încălcării drepturilor omului în RSR. Urmau să participe diferite organizaţii civice maghiare, împreună cu „Grupul Eliberaţi România” alcătuit din „etnici români refugiaţi în Ungaria” datorită insuportabilei atmosfere ideologico-politice şi a penuriei economice acute de acasă. „Într-un apel distribuit înaintea demonstraţiei planificate”, organizatorii au subliniat „condiţiile inumane de muncă şi de trai” din România sub conducerea „fantomei lui Stalin”. Manifestaţia a fost centrată pe atragerea atenţiei asupra încălcării drepturilor omului în România, indiferent de apartenenţa etnică a prejudiciaţilor. „Popoarele noastre sunt reciproc dependente” se încheia apelul, *doleanţele minorităţii ungare din România au fost abia menţionate cu această ocazie*”. Manifestaţia a fost anulată de către autorităţi, şi cele aproximativ o mie de persoane care au ales să ignore interdicţia au fost dispersate brutal de forţele de ordine. Aproximativ cinci sute de oameni s-au reunit ulterior în incinta teatrului Jurtha „pentru o seară de discursuri, poezie şi cântece sub stindardele

care revendicau „drepturi ale omului în România”, „salvarea satelor româneşti” şi „libertate pentru minorităţile României”. „Într-un gest fără precedent care ar fi putut fi considerat de asemenea inconceptibil, spectatorii maghiari şi refugiaţii români prezenţi au cântat împreună «Deşteaptă-te române», imnul naţional al românilor transilvăneni” (Socor: 1988 c, 641 – 642, subl. m.).

La nivel social, Ceauşescu părea a fi de acum singurul disident din România, „pentru că preşedintele era acela a cărui viziuni erau opuse celor ale majorităţii” (Shafir: 1988 a, 3). La nivel european, incluzând aici Vestul şi Estul, s-ar fi putut afirma exact acelaşi lucru despre RSR. Când Imre Nagy, simbolul revoluţiei maghiare din 1956, a fost reînhumat, o manifestare simbolică împotriva opresiunii sovietice la care au participat sute de mii de oameni, „presa română a prezentat ceremonia ca o demonstraţie majoră de iredentism maghiar direcţionată împotriva României şi de asemenea ca un asalt asupra socialismului şi a Tratatului de la Varşovia” (Shafir: 1989 d, 2). Aşa cum vom vedea în următorul capitol, confruntată cu schimbări sociale şi politice care îi depăşeau puterea de înţelegere, RSR va pretinde intervenţii ale OTV în Polonia aflată în efervescenţă revoluţionară pentru restabilirea fermă a comunismului, după ce timp de mai bine de două decenii ridicase în slăvi

„independenţa popoarelor” şi dreptul lor de a „construi socialismul” în manieră autonomă, condamnând vehement intervenţiile centrului moscovit în problemele „lagărului”.

Uniunea Sovietică, în fruntea căreia se afla de acum Mihail Gorbaciov, a refuzat să se implice în dispută, „de abia încurajând cele două ţări să ajungă la o soluţie între ele însele”. Treptat însă, Moscova a înclinat spre soluţiile propuse de Budapesta: liberalizarea emigrării etnicilor maghiari, respectarea drepturilor omului şi respectarea drepturilor minorităţilor (Socor: 1988 d, 1 – 5). Ceauşescu se menţinea însă pe aceleaşi poziţii rigide, izolând România de restul lumii, PCR de societate şi, în mai mică, dar indiscutabilă măsură, pe el însuşi în raport cu partidul. Între timp, relaţiile româno-maghiare ajunseseră la un nivel extrem de tensionat: consulatul maghiar de la Cluj-Napoca fusese închis, iar în presa maghiară, ulterior cea română, problema unui potenţial conflict armat între cele două părţi, deşi foarte improbabil, era frecvent adusă în discuţie (Shafir: 1989 c, 5 – 6).

Rigiditatea şi intransigenţa lui Ceauşescu în problema minorităţilor naţionale au antrenat critici chiar şi din partea unor aliţi fideli ai RSR ca Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei, condusă de Yasser Arafat (Shafir: 1988 d, 1 – 4). Dar nimeni şi nimic nu l-a putut convinge pe secretarul general al PCR să manifeste mai multă înţelegere

faţă de temerile şi totodată drepturile populaţiilor ne-române de pe teritoriul RSR. Acesta se transformase şi încerca să transforme, fără prea mult succes, întreaga RSR în „fortăreaţa” prin care Jowitt descrie relaţia de izolare voluntară a partidelor leniniste cu realitatea exterioară. Iar „fortăreaţa” romantic leninistă nu îşi deschidea porţile de bunăvoie; trebuia asediată şi finalmente cucerită, aşa cum înţelegea la rândul ei să interacţioneze cu realitatea „burgheză”. Minorităţile nu puteau fi decât un fel de „cal troian” în interiorul a ceea ce am putea numi „fortăreaţa extinsă”, RSR, impunându-se deci o abordare a lor ca atare. La fel şi propaganda „burgheză” a unor posturi de radio ca Vocea Americii sau, cel mai important, Radio Europa Liberă.

7.9. Informaţii interne din surse externe: Vocea Americii şi Radio Europa Liberă în perioada comunistă, influenţa culturală a Occidentului asupra societăţilor est-europene a fost covârşitoare, fiind percepută de elitele politice ale sateliţilor sovietici drept un adevărat desant. Occidentul nu a rămas însă un ideal relativ inaccesibil, ci a ajuns la rândul său, în special pe calea undelor, în fieful sovietic. Posturi de radio ca Vocea Americii sau Radio Europa Liberă, cunoscute şi apreciate de către populaţiile din Europa de Est, aflate sub apăsătoarea teroare ideologică a regimurilor leniniste, au constituit

adevărate bule de oxigen prin accesul direct la informaţii de ultimă oră, interne sau externe, nedistorsionate propagandistic. Sigur, activitatea acestor posturi de radio, în special a Europei Libere, a cunoscut şi faze mai puţin lăudabile – ca atunci când a fost încurajată continuarea revoluţiei ungare din 1956 împotriva Moscovei de către unii angajaţi maghiari ai postului, care au acţionat însă pe cont propriu, neprimind dispoziţii de la conducerea centrală în acest sens – dar acestea au fost efemere în raport cu impactul pozitiv pe care l-au avut asupra erodării legitimităţii, şi aşa scăzute, a conducerilor comuniste.

În România, Vocea Americii începuse să emită „în 1942, oferind ascultătorilor informaţii din tabăra aliaţilor, în perioada în care România era condusă de regimul Antonescu şi se fu în mod oficial în război cu Statele Unite”. Postul, finanţat de guvernul american, a început să fie tot mai ascultat „La începutul Războiului Rece”, când „popularitatea posturilor de radio străine creştea pe măsură ce mass-media românească era monopolizată de regimul comunist, iar oamenii simţeau tot mai mult nevoia unor surse alternative de informare”. Principala dimensiune a mesajului transmis de către Vocea Americii, dincolo de diversitatea sa informaţională, era de natură ideologică şi reflecta astfel anticomunismul Washingtonului. În RPR, mulţi dintre cei care

încălcaseră legea în anii ’50 erau acuzaţi, pe lângă altele, şi de Răspândirea de zvonuri «reacţionare», precum acela că «vin americanii»”, fapt care „a făcut ca ascultarea radiourilor străine să fie tot mai atent monitorizată”. Pentru că acesta era unul din principalele mituri ale epocii: intervenţia americană în România şi Europa de Est în general şi eliberarea de sub tutela comunismului moscovit. Politic, Statele Unite nu au avut în vedere niciodată o astfel de iniţiativă, care ar fi implicat costuri imense şi ar fi adus beneficii incerte. Dar, pe de altă parte, postul de radio finanţat de către Washington întreţinea încrederea în mult aşteptata apariţie a armatelor americane prin simplul fapt „invita frecvent în studiourile sale pe liderii opoziţiei anticomuniste din exil. Mesajele acestora, criticând regimul comunist şi transmiţând încurajări celor din ţară, amplificau speranţele celor care aşteptau venirea americanilor” (Barbu: 2006,201 – 203).

Pe măsură ce „salvarea colectivă” a populaţiilor est-europene de opresiunea comunistă prin intermediul Americii devenea tot mai incertă, se recurgea tot mai des la soluţia „individuală” a emigrării în Statele Unite sau Europa de Vest. Acceptarea de către Statele Unite a „coexistenţei paşnice” iniţiată de liderul sovietic Nikita Hruşciov a rezonat pentru societatea română cu abandonarea aproape definitivă a ţării comunismului (Barbu: 2006,94 – 98,212). În

consecinţă, emigrarea părea acum cel mai la îndemână mijloc de a întoarce spatele RPR.

În anii ’60, în timpul liberalizării parţiale a comunismului românesc, pe măsură ce mass-media românească se arătat tot mai receptivă la cultura occidentală şi oferta posturilor de radio autohtone s-a diversificat, „impactul Vocii Americii s-a mai diminuat” în favoarea Radio Europa Liberă. Acesta din urmă, „cu statutul său declarat de post privat, a început să funcţioneze ca un fel de amplificator pentru agenda guvernului SUA, promovată în mod oficial de Vocea Americii”. Radio Europa Liberă a fost mai combativ din punct de vedere ideologic decât Vocea Americii, şi totodată mult mai divers ca program, având „secţiuni specializate de ştiinţă şi tehnologie, cultură, sport şi divertisment”. În plus, personalul postului, care a ajuns să concureze la un moment dat cu succes Vocea Americii, era alcătuit din emigranţi est-europeni, fapt care îi oferea „un plus de legitimitate şi dădea mai multă credibilitate comentariilor anticomuniste difuzate”. Dar, încă din 1950, când a început să emită în Europa de Est, „coordonarea activităţilor postului nu a fost uşoară”, scrie Bogdan Barbu. „Planificarea politică elaborată la New York era uneori greu de implementat, pentru că mulţi dintre expatriaţii ce lucrau pentru Europa Liberă erau dornici să îşi pună în aplicare propriile agende politice, nu întotdeauna identice cu cea a New York-ului.

Frank Altschul, preşedintele Comitetului Naţional pentru Europa Liberă, constata surprins că viziunile politice ale multor intelectuali est-europeni în exil erau diferite de liberalismul pe care Statele Unite doreau să îl propună ca alternativă politică în Europa de Est" (Barbu: 2006,213 – 215). Aşa se explică şi ardoarea angajaţilor maghiari ai postului de a încuraja revoluţia din 1956 în absenţa oricăror directive în acest sens de la Washington.

În ton cu ceea ce s-a numit „coexistenţa paşnică", şi ca o expresie de bunăvoinţă faţă de Occident, cu care colaborarea economică se afla în ascensiune, RPR a oprit „bruiajul" postului în 1963, „iar Radio Europa Liberă a început să fie perceput aproape ca un post de radio local". Oferta de programe s-a diversificat în continuare, insistându-se din ce în ce mai mult „pe problemele interne din România" (Barbu: 2006,218). Începând cu 1971, când PCR a oprit abrupt liberalizările timide şi leninismul romantic a devenit manifest, angajaţii provenind din România ai Radio Europa Liberă se vor confrunta cu tot mai multe şicane din partea autorităţilor de la Bucureşti, ajungându-se ocazional şi la asasinate. Însă genul acesta de comportament nu făcea decât să crească prestigiul şi gradul de ascultare al postului, care ajungea în casele a 80% dintre locuitorii oraşelor şi 90% din cei ai satelor sau comunelor („Ascultarea postului…":

20 august 1971,1; „Populaţia ţării şi postul…”: 10 aprilie 1973,1), având deci „o audienţă în ţară care este poate greu de imaginat peste hotare” („Impresii privind ascultarea…”: 4 mai 1972,1).

Programele RFE sunt atât de înrădăcinate în audienţa cetăţenilor ţării încât acest post este denumit curent „Bucureşti IV” şi este cu mult mai ascultat decât cele 3 posturi Bucureşti interne. Pentru a afirma autenticitatea unei ştiri este de ajuns să foloseşti expresia devenită curentă „Europa Liberă a spus-o”.

Această situaţie este bine cunoscută conducerii partidului care a încercat în mai multe rânduri să contracareze influenţa emisiunilor Europei Libere. Dar aceste încercări au avut un efect tocmai contrar căci ele au atras şi mai mult atenţia publicului asupra acestor emisiuni. De altfel, contra propaganda regimului făcută prin presă, radio şi televiziune este stângace, conform canoanelor partidului şi fără să ţină seama de situaţia reală. Astfel, se poate cita un sketch transmis la televiziune şi interpretat de actorul Toma CARAGIU de la teatrul „Lucian Bulandra”. În acest sketch se ironiza ascultătorul RFE ce este veşnic nemulţumit şi caută mereu nod în papură la orice, îndemnând şi pe alţii la critici fără noimă. Textul sketch-ului era însă lipsit de orice realitate, ca şi cum ar fi fost destinat unor spectatori de pe o altă planetă. După părerea sursei, şi a

cunoştinţelor sale, efectul acestui sketch a fost cu totul contrar intenţiilor scontate. Este de nediscutat că după un astfel de program s-a ascultat cu şi mai mult zel emisiunile RFE, chiar şi de cetăţeni care nu aveau obiceiul să le asculte. Ultimii reprezintă o categorie nouă de ascultători care, văzând astfel de program la televiziune, au fost tentaţi să vadă despre ce este vorba, mai ales că lumea este obişnuită să creadă automat tocmai contrariul celor afirmate de presa, radioul şi televiziunea regimului. Trebuie subliniat de asemeni că regimul din ţară nu este la îndemână când e vorba să critice acest post, deoarece pune în acest fel în evidenţă lucruri ce nu ar trebui să existe („Despre emisiunile postului…”: 6 ianuarie 1972,2 – 3; „Impresii privind ascultarea…”: 4 mai 1972,2).

Radio Europa Liberă sau Vocea Americii subminau permanent proiectul creării „conştiinţei socialiste”, indispensabil succesului ideologic al leninismului romantic, neputând fi considerate deci altceva decât „cai troieni” ai „burgheziei” care obstrucţionează afirmarea „societăţii socialiste multilateral dezvoltate”. Ceea ce s-a dovedit a fi perfect adevărat.

Se poate afirma că cel mai mare succes al acestui post de radio a constat tocmai în menţinerea unei conştiinţe libere a cetăţeanului român, el reuşind să înlocuiască complet postul oficial complet discreditat (sic!) şi care este

ascultat mai mult ca zgomot de fond. La aceasta a contribuit mult lipsa de bruiaj, varietatea şi numărul mare al emisiunilor care pot fi ascultate la aproape orice oră. O evoluţie poate fi totuşi notată în ultimii ani în ce priveşte atitudinea populaţiei faţă de acest post: mai toată lumea ştie că este un post subvenţionat de guvernul american dar unde lucrează numai cetăţeni originari din România. El este deci considerat postul cel mai bine informat despre situaţia din lumea comunistă în general şi cea din România în particular. Audienţa sa depăşeşte cu mult pe cea a celorlalte posturi apusene, chiar Vocea Americii şi Londra. Dacă se regretă lipsa sa de agresivitate de odinioară, se apreciază în schimb obiectivitatea sa actuală şi fiecare înţelege că acest post urmează politica oficială a Statelor Unite care în prezent tinde spre o cooperare cu URSS-ul şi o destindere cât mai completă a situaţiei mondiale. Fiecare îşi dă seama că nu mai există în mod practic nicio posibilitate ca România să iasă din sfera de influenţă sovietică şi să se debaraseze de regimul său actual. În acest sens a dispărut aproape complet rolul „Europei Libere” ca sprijinitor moral al populaţiei. Lumea nu mai ascultă acest post pentru a găsi un sentiment de speranţă sau semnele unei schimbări de regim mai mult sau mai puţin apropiate (sic!). Se ascultă acest post pentru a fi informat de tot ceea ce regimul actual ascunde, pentru a nu fi înăbuşit de propaganda

doctrinală, pentru satisfacţia de a vedea denunţate tarele regimului şi avantajele ce-şi acordă conducătorii şi alţi favorizaţi ai partidului („Influenţa postului «Europa Liberă»...”: 4 iunie 1973,2).

7.10. Ambiţii tiermondiste. Leninismul romantic şi lumea a treia

Prezentându-se pe sine, începând cu 1972, drept „ţară socialistă în curs de dezvoltare”, RSR urmărea să îşi afirme individualitatea faţă de celelalte state est-europene, doar socialiste, diversificându-şi astfel opţiunile comerciale globale. Vizate erau Comunitatea Economică Europeană şi, în primul rând, ţările lumii a treia. Ca „ţară socialistă în curs de dezvoltare”, RSR acorda o importanţă tot mai crescută conceptului de „nouă ordine internaţională”, analiza sa urmând să fie detaliată în următorul subcapitol, constând, pe scurt, în „democratizarea relaţiilor internaţionale”, amplificarea rolului „statelor mici şi mijlocii” pe scena globală, a forţelor sociale aflate în ascensiune şi, în definitiv, a, noului” (de extracţie leninistă), permanent opus vechiului („burghez”) (vezi Linden: 1987,58 – 59; King: 1978,879). În parametri geopolitici globali, cu o imagine tot mai deteriorată în Occidentul sfârşitului anilor ’70, RSR căuta să joace un rol activ în lumea a treia, cu care aprecia că împărtăşeşte şi anumite afinităţi ideologice.

Datorită relaxării climatului internaţional

survenită odată cu semnarea acordurilor de la Helsinki, politica externă disidentă a RSR nu mai prezenta importanţa de odinioară. Propensiunea colaborativă a Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice, ambele confruntate cu o gamă largă de probleme internaţionale, a diminuat utilitatea RSR ca instrument de presiune occidental la adresa Moscovei. Aici rezidă motivaţia principală a RSR de a intensifica relaţiile cu statele aflate în curs de dezvoltare. Declarându-se „ţară socialistă în curs de dezvoltare" şi urmărind asiduu să se integreze în „Grupul celor 77" (grupare internaţională formată din state membre ONU aflate în curs de dezvoltare) sau mişcarea ţărilor nealiniate (grupare internaţională formată din state care resping afilierea la sau împotriva unui bloc militar), RSR încerca de fapt să obţină, prin terţi, noi forme de acces la creditele şi pieţele dezvoltate. Cum? „în iulie 1971 Comunitatea Economică Europeană (CEE) a indicat dorinţa de a acorda tratament preferenţial importurilor din ţări aflate în curs de dezvoltare", iar România, alături de Bulgaria, s-au arătat receptive. Mai ales prima, care a început demersuri consistente în acest sens, având un succes parţial. De asemenea, au fost demarate la ONU procedurile necesare integrării RSR în „Grupul celor 77". Ceauşescu şi propagandiştii PCR s-au arătat deosebit de activi în promovarea imaginii RSR ca stat aflat în curs de dezvoltare, neuitând să menţioneze simultan

calitatea de socialist a acestuia, atât din convingere, cât şi pentru a evita indispunerea suplimentară a Moscovei, şi aşa iritată de aplombul politicii externe româneşti din a doua jumătate a anilor ’60. Corelativ, „noua ordine internaţională” era afirmată cu vigurozitate în cadrul ONU şi nu numai, ceea ce „a încetăţenit aparent credibilitatea pretenţiei României de a fi o ţară în curs de dezvoltare” (King: 1978,880 – 882).

Compatibilitatea economică dintre RSR şi statele lumii a treia consta în exporturile acesteia de „maşini, echipament şi instalaţii complete”, primind în schimb „materii prime, textile şi produse semiprocesate”. Pentru Robert King, „O astfel de structură comercială este tipică schimburilor economice dintre ţările industrializate şi cele aflate în curs de dezvoltare” (King: 1978,879). Ceauşescu nu era deloc străin de acest aspect. Dovada rezidă în faptul că el însuşi prezenta public RSR ca model de dezvoltare pentru lumea a treia, din care, totuşi, aceasta ar fi făcut parte.

În ceea ce priveşte drumul pe care trebuie să meargă ţările slab dezvoltate, acesta depinde în primul rând de hotărârile pe care le iau forţele naţionale revoluţionare din fiecare ţară. Experienţa României demonstrează însă că pentru orice popor care doreşte să lichideze rapid subdezvoltarea şi să-şi asigure progresul economico-social este necesară stăpânirea de

către el însuşi a bogăţiilor naţionale.

În al doilea rând, este necesar de a concentra mijloacele materiale şi financiare de care dispun în direcţiile principale, hotărâtoare ale dezvoltării ţării şi, în primul rând, în direcţia dezvoltării industriei şi agriculturii. Este de înţeles că pentru realizarea unui progres rapid se impune pregătirea cadrelor necesare, atât de specialişti cu studii superioare, cât şi de cadre de muncitori calificaţi pentru toate domeniile de activitate; fără aceasta nu este de conceput progresul.

Şi, în sfârşit, aş dori să menţionez că este o necesitate obiectivă pentru ţările care pornesc pe calea dezvoltării de a realiza o largă colaborare, atât între ele, cât şi cu ţările socialiste şi cu alte state din lume – pe baza respectului şi avantajului reciproc" (*Politica externă*... 1972,129 – 130).

Exact strategia de dezvoltare pe care secretarul general al PCR o schiţase şi pusese în practică în RSR. Referitor la specialiştii sau viitorii specialişti care să implementeze procesul de dezvoltare, Ceauşescu nu uita să menţioneze „asistenţa tehnică" pe care RSR o oferea ţărilor lumii a treia, constând la nivelul anului 1971, dacă ar fi să îi dăm crezare, în „642 de specialişti români, dintre care peste 500 în ţările africane. Din ţările în curs de dezvoltare studiază în România în diferite instituţii de învăţământ 665 de studenţi, dintre care 166 din ţările continentului african" (Politica externă... 1972,130 – 131)".

Pentru liderul de la Bucureşti, ţările subdezvoltate aveau nevoie de intensificarea raporturilor comerciale cu RSR, în primul rând, şi între ele însele, în al doilea rând, pentru a îşi putea depăşi condiţia, prosperând astfel împreună cu cea care se erija în tutorele lor benevolent, RSR, „modelul ţărilor în curs de dezvoltare", aşa cum se prezenta „la fiecare ocazie" în cadrul organizaţiilor internaţionale („România şi organizaţiile…": 8 iulie 1974,6): „calea cooperării în producţie reprezintă o soluţie – aş putea spune *singura soluţie* – care să permită ţărilor mici şi mijlocii să obţină un progres rapid pe calea dezvoltării economice şi sociale, deci şi pe calea întăririi independenţei naţionale" (*Politica externă*… 1972,130 – 131; subl. m.; vezi şi Frondizi în *Concepţia preşedintelui*… 1976,61 şi Botorán, Une: 1977,227).

Eforturile României comuniste de a se apropia de statele subdezvoltate şi de a deveni, în cadrul ONU, membră a „Grupului celor 77" nu au început în timpul „erei Ceauşescu", ci în ultimii ani ai conducerii de iste, când politica externă a Bucureştiului se distanţa pas cu pas de cea a Uniunii Sovietice şi a „lagărului socialist". RPR îşi depusese candidatura la Grupul celor 77 în 1964, anul maximei vizibilităţi a Bucureştiului pe scena internaţională în timpul lui Gheorghiu-Dej. „Dar grupul era organizat în secţiuni regionale, asiatică, africană şi latin-americană şi România nu

era acceptabilă pentru niciuna dintre aceste secţii. Dubii legate de primirea unor membri neregionali, despre motivele României, şi efectul pe care poziţia ei ca membru al CAER l-ar fi avut asupra posibilităţilor de negociere ale grupului, au condus la respingerea ei" (Lawson: 1983,365). Iugoslavia fusese însă primită în „Grupul celor 77" ca o recunoaştere a contribuţiei sale esenţiale la crearea mişcării non-aliniate în cadrul conferinţei de la

Bandung din 1955, fiind inclusă în secţiunea asiatică a grupului (Nicolae: 2000,171 – 172). Demersurile române nu au fost oprite în urma acestui eşec. După 1965, impulsionată de obţinerea a cât mai multe avantaje economice, RSR va relua insistenţele pentru a fi primită în „Grupul celor 77", acordând constant sprijin iniţiativelor grupului în cadrul ONU (Lawson: 1933,66).

Nicolae Nicolae, fost ambasador în Statele Unite în a doua jumătate a anilor '70 şi destituit de Ceauşescu în urma refugierii generalului Ion Mihai Pacepa în această ţară, de care a fost făcut, într-o anumită măsură, responsabil – îşi aminteşte cum a decurs în 1976, la ONU, procesul admiterii RSR în grup. Ca apartenenţă regională s-a optat pentru secţiunea latin-americană, acolo fiind cei mai mulţi oficiali de rang înalt dispuşi să susţină cauza RSR. „Delegaţiile braziliană şi argentiniană au fost de acord să susţină primirea în grupul lor,

dar condiţionau această susţinere de o declaraţie a părţii române prin care aceasta a renunţat la apartenenţa pe listele ţărilor cu o economie centralizată de la UNCTAD”. O cerere desigur imposibil de acceptat pentru partea română din cauza tensiunilor politice periculoase pe care le-ar fi antrenat în relaţia dintre Bucureşti şi Moscova. În final, secţiunea latino-americană a renunţat la această pretenţie, cerând doar ca „România să nu pretindă să participe la deciziile specifice ţărilor din această zonă”. Delegaţia română nu a avut nimic de obiectat, fiind mulţumită că a reuşit să îşi facă susţinută candidatura la grup de către una dintre secţiunile regionale.

RSR a trebuit să facă faţă unei redutabile opoziţii. „Primul, dar şi cel mai dificil adversar, îl reprezentau ţările arabe, prezente atât în grupul asiatic, cât şi în cel african. Arabii manifestau o anumită iritare deoarece, cu prilejul votării la ONU a unei rezoluţii, iniţiată de ei, prin care era stigmatizat sionismul, delegaţia României a lipsit de la vot. Al doilea adversar erau ţările africane, îndeosebi ale Africii negre”, prea puţin impresionate, se pare, de avansurile economice române. În plus, ministrul iugoslav al finanţelor s-a opus de asemenea, cel puţin într-o primă fază, plasându-se astfel în afara poziţiei oficiale a guvernului său, care sprijinea iniţiativa RSR, susţine Nicolae (2000,174). În final, mult dorita apartenenţă a RSR la „Grupul celor 77” a devenit

realitate, paradoxal, în ciuda opoziţiei a numeroase state arabe şi africane care alcătuiau însăşi lumea a treia în ceea ce priveşte politica economică externă a RSR (vezi Gafton and the Romanian Section: 23 May 1979,7 – 8).

În interiorul ţării, evenimentul a fost prezentat cu emfază ca o confirmare a statutului tot mai important al RSR şi a lui Ceauşescu personal în viaţa internaţională, fiind catalogat drept inevitabil (Lawson: 1983,366). Mai mult, integrarea RSR în „Grupul celor 77" valida „un principiu susţinut cu convingere de partidul nostru, de secretarul său general şi anume acela că nu există şi nu poate exista nicio raţiune valabilă ca o ţară socialistă care este în acelaşi timp ţară în curs de dezvoltare să nu acţioneze şi ca membru al «Grupului celor 77»„ (Ene, Bogdan în Éne: 1985,209). Sovieticii nu s-au arătat încântaţi de succesul RSR, manifestându-şi curând nemulţumirea cu ocazia unei întâlniri în cadrul CAER. Delegaţia care reprezenta RSR în CAER ar fi ripostat susţinând că „guvernul român nu are obligaţia de a cere acordul URSS pentru acţiunile sale internaţionale, iar acţiunea respectivă a avut ca obiectiv promovarea unor interese specifice ale economiei româneşti" (Nicolae: 2000,178). De menţionat faptul că statele africane rasiste, ca Africa de Sud, Rhodesia sau Namibia nu ocupau niciun loc pe agenda diplomatică a RSR, aceasta condamnând public în permanenţă „apartheidul şi

discriminarea rasială” (Gafton and the Romanian Section: 23 may 1979,6 – 7).

Dacă strategia prin care RSR şi-a asigurat calitatea de membru în „Grupul celor 77” a fost încununată de succes, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre eforturile ei repetate de a fi acceptată în mişcarea statelor nealiniate. Faptul că RSR era membră a Tratatului de la Varşovia a contat mai mult pentru mişcarea nealiniată decât apartenenţa ei la CAER în cazul „Grupului celor 77”. Ambiţia lui Ceauşescu de a reuşi să transforme RSR într-o ţară nealiniată nu s-a materializat, Bucureştiul neputând obţine decât statutul de observator la unele întruniri ale organizaţiei (King: 1978,882 – 885). Cu toate acestea, RSR curta mişcarea nealiniată chiar şi în 1989, accentuând colaborarea „largă” şi asistenţa tehnică pe care o acorda membrilor acesteia. În plus, „esenţialul”, conform lui Ceauşescu, „constă nu în apartenenţa sau neapartenenţa la diferite grupări politico-militare, ci în poziţiile şi modul de acţiune a statelor pentru afirmarea noilor relaţii internaţionale, în promovarea activă a principiilor coexistenţei paşnice, a obiectivelor esenţiale, ale cauzei păcii, independenţei, suveranităţii, destinderii şi colaborării internaţionale” (Sprinţeroiu în Popişteanu: 1989,30; vezi şi SR/ România: 19 August 1976,2 sau Ciorănescu: 1976, 1 – 8). Limitele toleranţei sovietice îşi spuneau cuvântul, fie şi numai din punct de vedere

instituţional, ca urmare a apartenenţei RSR la OTV – chiar şi în perioada în care leninismul sovietic intrase în perioada post-bolşevică, devenind extrem de tolerant, aproape chiar indiferent în raport cu politicile externe ale statelor est-europene.

Pretenţia RSR de a fi considerată „stat socialist în curs de dezvoltare" nu avea persuasivitatea pe care Ceauşescu şi-o dorea, aşa cum observă de altfel şi Colin Lawson: „Nimeni nu se îndoieşte că România a fost odată o ţară subdezvoltată. Nimeni nu crede că România este la fel de dezvoltată ca şi cele mai industrializate economii de piaţă. Dar există puţine dovezi convingătoare că România este în prezent o ţară subdezvoltată, în sensul general al termenului" (Lawson: 1983,369). Cu toate acestea, Ceauşescu nu avea de gând să renunţe. Preţul economic plătit de RSR pentru apartenenţa la „Grupul celor 77", constând în credite acordate statelor africane, arabe sau asiatice din interiorul organizaţiei, a fost unul extrem de costisitor pentru o economie care, paradoxal, se împrumuta la rândul ei de la statele occidentale pentru a îşi putea finanţa ambiţioasele proiecte de industrializare. Au existat ce-i drept şi câştiguri, dar nu suficient de mari pentru a justifica, în termeni palpabili, necesitatea integrării RSR în organizaţia mai sus menţionată, ceea ce conduce la concluzia că imaginea lui Ceauşescu de

politician de renume mondial a contat mai mult în luarea deciziei decât interesele economice reale ale statului român (Lawson: 1983,371). Romantismul politicii RSR, atât interne cât şi externe, îşi spunea încă o dată cuvântul. Iată câteva cifre reprezentând sumele cele mai importante livrate statelor aflate în curs de dezvoltare, înainte ca RSR să fi făcut parte din „Grupul celor 77”: Algeria şi Argentina, 100 milioane dolari în 1972; Brazilia, 180 milioane dolari în 1975; Egipt, 230 milioane de dolari între 1972 şi 1974; Iran, 135 milioane dolari între 1968 – 1969, Siria, aproximativ 170 milioane dolari între 1971 şi 1974, Guineea, 80 milioane de dolari în 1974 şi lista poate continua (SR/România: 22 December

1975, 1 – 8; „România şi schimburile…”: 2 aprilie 1975,7). Colaborarea RSR cu statele arabe a avut la bază necesitatea de a obţine petrol ieftin. Preţul plătit a fost unul de natură politică, Ceauşescu angajându-se să se poziţioneze cât mai puţin direct şi frecvent în relaţiile internaţionale de partea Israelului. Liderul român nu a ezitat să declare la începutul anului 1974 „că teritoriile ocupate de Israelieni trebuie evacuate integral”, insistând de asemenea „şi pentru revenirea Palestinienilor în Israel” („Politica economică română…”: 25 martie 1974,6). La conferinţa PCR din 1982 tonul liderului român referitor la acest subiect a cunoscut o intransigenţă sporită, fapt ce

proba nevoile crescânde de petrol ale unei ţări industrializate iraţional, aflate însă, trebuie să recunoaştem, într-un context internaţional nu prea raţional la rândul său (Ceauşescu: 1982,65).

Pe de altă parte, statele arabe au început să se îndrepte tot mai mult către „tehnica occidentală pentru furnizarea de echipament industrial modem, tehnică cu care (sic!) România nu poate concura. Cel mai elocvent exemplu de acest fel este cel al Iranului unde la început România a plasat câteva industrii, dar care acum se adresează numai apusului pentru astfel de echipamente, sistemul românesc nepermiţând o adaptare rapidă a industriilor la tehnicile ultra modeme" (România şi organizaţiile... 8 iulie 1974,2; „România pe pieţele arabe...": 22 iulie 1974,2; „Schimburile economice române...": 19 martie 1975,2). Singurul avantaj al RSR în relaţiile economice cu statele arabe era, exceptând posibilitatea, neîngrădită, de a recurge la troc (Andrei: 2011,84 – 85) acela al absenţei inflaţiei; preţurile occidentale se modificau permanent sub legile concurenţei şi a economiei de piaţă, în timp ce preţurile româneşti rămâneau fixe, fapt care se traducea prin pierderi suportate tacit de către regim şi mascate prin agresive campanii propagandistice („Schimburile economice române...": 19 martie 1975,3). Petrolul la preţuri preferenţiale a reprezentat de asemenea miza unor acorduri între RSR şi Venezuela şi Ecuador,

acestea concretizându-se în societăţi „mixte”. Anticipabil, genul acesta de contacte dintre RSR şi state ale Americii Latine erau de natură preponderent politică, nu economică, aceasta din urmă având chiar o pondere neglijabilă – reprezentând, printre altele, o iniţiativă a părţii române de a câştiga simpatie internaţională în vederea obţinerii statutului de membru al „Grupului celor 77” (Pătrunderea economică română...”: 8 martie 1974, 1 – 7; „România pe pieţele...”: 22 iulie 1974,4; „Din dificultăţile...”: 23 iulie 1974,3).

În general, RSR a exportat între 1965 şi 1977, „conform statisticilor oficiale româneşti”, de două ori mai mult decât a importat de la statele africane (arabe şi non-arabe) (Gafton and the Romanian Section: 23 may 1979,3,4). Între 1966 şi 1970, media creditelor oferite de RSR statelor lumii a treia se ridica la 40 milioane dolari. Între 1971 şi 1975 a explodat pur şi simplu, atingând 350 milioane de dolari, depăşind „de departe” orice alt stat est-european (Linden în Nelson: 1981,234) ceea ce probează perseverenţa cu care Ceauşescu dorea acceptarea statului pe care îl conducea în structurile organizaţionale ale lumii a treia. După 1976, ajutoarele, oferite cu dobânzi foarte mici în baza angajării de a cumpăra echipament şi tehnică industrială românească a beneficiarilor, ori contra materii prime, au crescut indiscutabil, afectând o economie care acumula la

rândul ei datorii în progresie geometrică.

Jucând pe mai multe tablouri, prezentându-se când ţară subdesvoltată, când în curs de dezvoltare, desfăşurând o intensă activitate de propagandă pe lângă ţările subdezvoltate din lumea întreagă, România nu urmăreşte în fond decât să obţină cât mai multe foloase de la aceste organisme (internaţionale, n.m.). Prezentându-se drept o ţară în curs de dezvoltare, ea caută să plătească cât (sic!) mai puţine cotizaţii la aceste organisme, dar să obţină cât mai multe ajutoare în baza cotizaţiilor plătite de ţările avansate, avantaje trecute sub tăcere pe plan interior. Rezultatele reale sunt până în prezent departe de a corespunde acestor eforturi, fie că cererile sale nu sunt adoptate, fie că asistenţa tehnică sau materială se pierde în meandrele birocraţiei româneşti, fie că liberalizarea comercială obţinută nu se traduce prin rezultatele concrete aşteptate în urma incuriei aparatului economic exterior român. În tot cazul activităţile multiple legate de prezenţa la aceste organisme permit favorizarea a numeroşi favoriţi ai regimului ce sunt trimişi cu devize să participe la diverse congrese, şedinţe etc. (sic!), tot mai numeroase, şi care se sfârşesc de cele mai multe ori prin adoptarea de măsuri fără prea mare consecinţă practică („România şi organizaţiile…”: 8 iulie

1974,11).

Ceauşescu se lansa în adevărate peripluri

diplomatice în Africa şi Asia. Stau mărturie în acest sens numeroase volume propagandistice care descriau în termeni cât mai elogioşi întâlnirile preşedintelui RSR cu omologi de ai săi din state situate pe cele două continente (*Sub auspiciile înţelegerii…* 1974; *Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii…* 1978; *Solidaritate militantă*: 1977; *Sub semnul solidarităţii româno-burundeze*: 1979; *Sub semnul solidarităţii româno-libiene*: 1979). Dar, cu siguranţă, cel mai important stat cu care RSR avea relaţii politico-economice şi care i-a influenţat considerabil strategia ideologică în abordarea lumii a treia a fost China. Acest stat va cunoaşte după 1976, anul morţii lui

Mao Tsedung, un profund proces de restructurare economică. „Socialismul de piaţă”, cum a mai fost numit, a asigurat o sinteză insolită pentru lumea comunistă între planificarea economică şi piaţa liberă, China reuşind astfel să devină atractivă pentru investitorii străini şi să îşi dezvolte la cote înalte infrastructura industrială. Tocmai această nouă orientare economică a îndepărtat-o de treptat de RSR, deloc dispusă la concesii în favoarea capitalismului. Sigur, cele două state menţineau colaborarea politică la un nivel important, aşa cum demonstrează vizitele lui Ceauşescu în China şi cea a liderului comunist chinez Hua Guofen în RSR, ambele consumate în 1978 (Moore: 1978 a, l-16; *Sub semnul prieteniei*

frăţeşti româno-chineze: 1978). De asemenea, Ceauşescu nu va uita creditul de aproximativ 25 milioane de dolari, „nerambursabil" şi „necondiţionat" pe care China l-a acordat RSR cu ocazia masivelor inundaţii din primăvara anului 1970 (Buzatu: 2004,118; *Politica internaţionalistă*... 1972,195 – 196). Dar, cu precădere după 1980, distanţa ideologică şi economică dintre cele două părţi se va amplifica substanţial.

În concluzie, leninismul romantic a intervenit în lumea a treia şi din motive pragmatice, dar şi ideologice. În definitiv, economia era la fel de ideologizată ca şi oricare alt câmp de activitate al acestui tip de leninism. Discursul prin care va justifica necesitatea colaborării cu statele subdezvoltate sau aflate în curs de dezvoltare era unul de factură maoista, ceea ce confirmă încă o dată influenţa enormă a leninismului asianizat asupra leninismului romantic. Să vedem însă în continuare cum se prezenta orientarea internaţională a leninismului romantic la finalul anilor '70 şi instrumentarul conceptual care le circumscria.

7.11. „Diplomaţia multilaterală" şi „noua ordine internaţională".

Desele vizite cu caracter diplomatic întreprinse de către Ceauşescu în această perioadă nu au vizat numai lumea a treia, deşi se poate afirma că aceasta a fost privilegiată;

Occidentul, mai exact Statele Unite sau Marea Britanie şi-au avut la rândul lor locul în agenda internaţională a secretarului general al PCR şi a soţiei sale, o prezenţă politică aflată în vizibilă ascensiune. De fapt, Ceauşescu ar fi întreprins cu siguranţă mai multe vizite în lumea capitalistă dacă nu ar fi intervenit relaxarea geopolitică şi ideologică de la jumătatea anilor ’70, fenomen care i-a diminuat RSR într-o anumită măsură însemnătatea strategică. Totuşi, cota de „comunist bun” a lui Ceauşescu era în continuare la nivel înalt, datorită inerţiei Războiului Rece în general, când orice conducător de stat putea fi util mai devreme sau mai târziu unei superputeri pentru constrângerea celeilalte, respectiv datorită amintirii gesturilor îndrăzneţe de politică externă ale RSR în primii ani după acapararea puterii de către urmaşul lui Gheorghiu-Dej.

Potenţialul economic al Marii Britanii nu a lăsat indiferentă RSR, aflată permanent în căutarea unor noi pieţe de desfacere sau a dezvoltării knowhowului tehnologic. Liderul PCR nutrea de asemenea speranţa că ar putea convinge guvernul de la Londra sau companii britanice independente să înfiinţeze, împreună cu statul român, companii cu capital mixt. În 1971, RSR fusese, aşa cum am constatat, prima ţară membră a CAER care, pentru a putea beneficia de facilităţile economice pe care Statele Unite se arătau dispuse să le facă, a adoptat o lege specială

prin care „putea înfiinţa asociaţii mixte împreună cu firmele străine”, denumită sugestiv Legea nr. 1. „Articolul 57 crea companiilor străine posibilitatea de a construi în România proiecte mixte, iar articolul 58 permitea României să facă acelaşi lucru în străinătate”. Mai mult, „Legea permitea firmelor să-şi deschidă filiale comerciale în România sau să fie reprezentate prin organizaţii româneşti speciale”; produsele pe care aceste firme urmau să le depoziteze pe teritoriul românesc în vederea exportului erau scutite de taxe vamale, iar cele destinate pieţei locale „suportau cele mai mici taxe”. Concesiile operate de către secretarul general al PCR „imperialismului” economic, neaduse desigur la cunoştinţa populaţiei, urmăreau strict consolidarea regimului, în niciun caz „îmburghezirea” lui. Dezvoltarea RSR necesita, în optică ceauşistă, „tehnologie străină, management şi experţi în marketing. Asocierile pe termen lung puteau satisface toate aceste necesităţi şi puteau asigura, totodată, o tehnologie modernă, în pas cu cerinţele pieţei mondiale” (Courtney, Harrington: 2002,296 – 297).

Companiile „mixte” nu au beneficiat însă de viitorul anticipat pentru ele de către Ceauşescu. Au fost puţine, cu o durată de viaţă aproape efemeră, şi nu au adus câştiguri substanţiale bugetului RSR (Courtney, Harrington, 2002). Revenind la Marea Britanie, iniţiativele lui

Ceauşescu în acest sens au rămas fără rezultat, guvernul britanic nefiind interesat de întreprinderi „mixte”. De asemenea, volumul comerţului dintre RSR şi Regatul Britanic cunoştea un declin pronunţat, diminuându-se cu aproape 40% între 1974 şi 1976. Vizita întreprinsă de Ceauşescu în 1978 avea ca obiectiv ameliorarea raporturilor comerciale dintre cele două ţări, precum şi a posibilităţilor de a dezvolta împreună noi forme de cooperare. Nu s-a ajuns însă la „rezultate concrete”, industria aeronautică rămânând „singura ramură în care cele două ţări cooperează strâns” (SR/România:

21 June 1978,6).

La fel, nici vizita efectuată în acelaşi an în Statele Unite nu s-a soldat cu reuşite palpabile; dimpotrivă, a confirmat pierderea statutului de partener privilegiat din cadrul lumii comuniste pe care RSR l-a deţinut la jumătatea deceniului opt în relaţia cu Washingtonul. Administraţia Carter, profond ataşată principiilor umanitare, cel puţin în comparaţie cu cele precedente, nu mai era dispusă să tolereze abaterile lui Ceauşescu de la implementarea drepturilor omului în forma convenită prin acordurile de la Helsinki. Ceea ce nu a periclitat însă, deocamdată, acordarea clauzei naţiunii celei mai favorizate. Dar, per ansamblu, la scurt timp după ce Carter a devenit, în 1977, preşedintele Statelor Unite, „componenta Ceauşescu în relaţiile româno-americane

reprezenta deja o istorie a trecutului" (Nicolae: 2000,80). Memoriile lui Zbigniew Brzeziński, consilierul în materie de securitate naţională al noului preşedinte american, probează verosimilitatea concluziei fostului diplomat român. Brzeziński susţine că, în cadrul strategiei de „curtare" a Europei de Est, Carter ar fi cochetat cu ideea unei vizite în RSR. Brzeziński i-a sugerat însă preşedintelui să se orienteze mai degrabă înspre Polonia; România, continua acesta, fusese vizitată deja de doi preşedinţi americani (Nixon în 1969 şi Ford în 1975) (Brzeziński: 1983,297). Dincolo de simpatiile personale ale lui Brzeziński pentru Polonia, acesta emigrând în anii '40 din această ţară în Statele Unite, putem decela din subsidiarul textului mesajul politic negativ transmis inflexibilei dictaturi ceauşiste. Totuşi, un reviriment al imaginii lui Ceauşescu la Casa Albă s-a înregistrat după ce a reuşit să medieze înţelegerea egipteano-israeliană care a condus la acordul de pace de la Camp David, semnat în 1978. Se pare că acesta a fost unul dintre principalele motive pentru care Carter l-a invitat pe Ceauşescu în Statele Unite (Nicolae: 2000,81).

Vizita lui Ceauşescu nu a fost lipsită de incidente sensibile pentru imaginea internaţională a RSR şi care au probat intransigenţa liderului român faţă de acordarea unor drepturi reale minorităţilor naţionale din interiorul graniţelor statului român. Astfel, un grup de emigranţi

maghiari a protestat în faţa hotelului Waldorf Astoria din New York, unde era cazată delegaţia română. Iată cum îşi aminteşte Nicolae Nicolae, ambasadorul de atunci al RSR la Washington, momentul:

16 aprilie 1978. Începe ultima etapă a vizitei în SUA, etapa New York. Printr-o notă transmisă printr-un mesager la Huston, unde se afla delegaţia, l-am informat pe N. Ceauşescu că maghiarii şi românii din diaspora intenţionează să organizeze o manifestaţie de protest, manifestaţie care va fi de amploare, deoarece sosirea delegaţiei a fost anunţată pentru duminică, zi nelucrătoare. Mi-am permis să sugerez ca sosirea la New York să se amâne pentru luni, când majoritatea potenţialilor participanţi la demonstraţie vor fi la serviciu şi deci, proporţiile acţiunii deveneau nesemnificative. Bineînţeles că Ceauşescu nu a ţinut seama de această avertizare. Ulterior, am fost informat că şi generalul Pacepa l-ar fi avertizat. La ora 17.00, avionul special, pus la dispoziţia şefului statului român de Casa Albă, aterizează pe aeroportul «J.F. Kennedy» din New York. De la aeroport, coloana oficială porneşte spre hotelul Waldorf Astoria, unde urma să stea delegaţia. Parcă, în pofida previziunilor mele, în jurul hotelului era linişte. Ceauşescu jubila. Aşteptam ca avertismentul nostru să fie luat în derâdere. Ceauşescu îşi exprimă dorinţa să viziteze sediul ambasadei noastre pe lângă ONU,

aflată pe bulevardul 38. Odată sosiţi la ambasadă, deci pe teritoriu românesc, atmosfera s-a destins foarte mult. Totul a durat aşa până în momentul când un ofiţer din garda personală a lui Ceauşescu, aflat de serviciu în apartamentul prezidenţial de la hotel, transmite că un număr mare de protestatari au în înconjurat hotelul. După lozincile pe care le strigau şi le afişau pe panouri, rezulta că marea majoritate erau unguri, deoarece demonstranţii din diaspora română manifestau numai împotriva lui Ceauşescu, pe când manifestanţii unguri proferau lozinci iredentiste (cât de durabile sunt efectele naţionalismului romantic leninist… n.m.). I-am transmis această informaţie lui Ceauşescu, care a dispus ca imediat să iau legătura cu Z. Brzeziński, consilierul cu problemele securităţii şi să solicit să dispună ca forţele poliţieneşti din New York să ia măsuri de dispersare a manifetanţilor din jurul hotelului. Departamentul de stat şi, apoi, Brzeziński mi-au comunicat că manifestaţia a fost autorizată de primăria oraşului, iar o acţiune în forţă ar fi contrară constituţiei americane. Poliţia va urmări să nu se producă acţiuni brutale (Nicolae: 2000,89 – 90).

Ceauşescu a perceput probabil manifestaţia ca un afront personal la care administraţia prezidenţială americană şi-a dat concursul prin simplul fapt că nu a împiedicat-o. La fel de probabilă este şi incapacitatea secretarului

general al PCR de a înţelege realmente mecanismele funcţionării democraţiei „burgheze”.

În convorbirile purtate cu preşedintele Carter, problemele umanitare au ocupat, pe lângă cele economice, un loc central. În toastul cu care l-a întâmpinat pe Ceauşescu, pe lângă clasicele formule de politeţe care făceau referire la rolul internaţional proeminent al liderului român, Carter nu a uitat să adauge că cei doi lideri şi cele două echipe guvernamentale au „capacitatea de a discuta căile prin care vom putea să înaintăm, probabil prin mijloace diferite şi cu diferite grade de progres, spre înfăptuirea [...] drepturi [lor] fundamentale ale omului de care popoarele noastre au nevoie atât de urgent – reunificară familiilor şi libertăţile fundamentale care sunt importante pentru noi” (*Vizita de stat a preşedintelui*... 1978,94). Ceauşescu a răspuns în stilul caracteristic, insistând asupra drepturilor sociale şi colective pe care le-ar fi asigurat „poporului român”. Cu altă ocazie, presat de chestiunea „reunificării familiilor”, în special în ceea ce priveşte minoritatea maghiară din Transilvania, Ceauşescu a adoptat o poziţie „oarecum defensivă în anumite momente”, pretinzând „că era «mândru» de recordul României în această sferă, acuzând «câţiva oameni rău-voitori» de încercarea de a afecta relaţiile bune ale Bucureştiului atât cu Budapesta cât şi cu Washingtonul, şi sugerând că părerile

părinţilor viitorilor tineri emigranţi ar trebui de asemenea luate în considerare" (SR/România: 25 April 1978,4). Ceauşescu s-a arătat la fel de intransigent ca întotdeauna în ceea ce priveşte drepturile omului, fapt care a marcat declinul continuu, de atunci încolo, al relaţiilor româno-americane.

În ceea ce priveşte raporturile dintre RSR ŞI URSS, acestea au rămas tensionate la începutul anilor '70, cunoscând o uşoară ameliorare în ultima perioadă a decadei. Tema principală asupra căreia planau divergenţe era „diplomaţia multilaterală" pusă în practică de comuniştii români şi impulsionată puternic de detensionarea internaţională Est-Vest, care submina ambiţia voalată, dar prezentă fără doar şi poate a Moscovei de a stopa tendinţele politice şi ideologice centrifugale ale „lagărului socialist". Per ansamblu, situaţia se prezenta însă mai bine decât cu un deceniu în urmă, când, din cauza motivelor deja cunoscute, relaţiile româno-sovietice atinseseră un minim istoric.

Deşi nu renunţa la cerinţa, propagandistică în primul rând, a desfiinţării simultane a NATO, respectiv OTV, Bucureştiul nu a întreprins niciodată acţiuni concrete în vederea părăsirii de către RSR a acestei ultime organizaţii. Mai mult, cooperarea Bucureştiului cu structura militară a „lagărului socialist" se amplificase la nivel de schimburi de informaţii şi exerciţii militare

comune, care nu implicau însă manevre concrete. Pe urmele lui Dej, nici Ceauşescu nu va permite acţiuni ale OTV pe teritoriul RSR şi nu va permite participarea armatei române la operaţii de acest gen pe teritoriile altor state membre; ceea ce interesa de fapt conducerea de la Bucureşti era posibilitatea ca organizaţia să nu ia decizii care să implice RSR într-o formă sau alta, fără consimţământul său (King: 1974 b, 3 – 5; Moore: 1978 b, l-13).

Conceptul de suveranitate reprezenta o altă notă disonantă în relaţiile dintre cele două părţi. Pe lângă politica propriu-zisă, ideologia juca în acest caz rolul principal. În timp cel leninismul romantic avea o perspectivă sacrosanctă asupra suveranităţii, în care individualitatea statului şi a „poporului" aflat în cauză se situau invariabil pe primul loc, viziunea leninismul sistemic pornea de la o cu totul altă premisă. Numai colectivitatea statelor socialiste putea asigura plenar suveranitatea tuturor membrilor săi, prin cooperare şi acţiuni sinergice în general, menite să crească forţa comunismului mondial. Măsura „internaţionalismului socialist" era dată de „asistenţa frăţească şi solidaritatea internaţională"; în absenţa sau în cazul refuzului acestor forme de colaborare specifice, suveranitatea unui stat socialist se transforma în „naţionalism mic-burghez" sau „egoism naţional" (SR/România: 23 September 1976,2 – 3; vezi şi

King: 1976 a, 1 – 7).

În 1976, liderul sovietic Leonid Brejnev a făcut chiar o vizită în RSR, prima după zece ani, ocazie cu care a declarat că „nu există probleme «importante» între cele două ţări”; Ceauşescu, la rândul său, a fost de acord că „«diferenţele de opinii asupra câtorva chestiuni neesenţiale»” nu ar trebui să influenţeze colaborarea RSR-uniunea Sovietică (King, Romanian Unit: 2 December

1976,3). Probabil că Ceauşescu s-a exprimat politic, pentru a îi face pe plac oaspetelui său; nu cred însă că problemele ideologice erau considerate de secretarul general al PCR „neesenţiale”; mai degrabă erau înţelese şi abordate prin intermediul faţetei lor politice, ceea ce nu schimbă cu nimic datele problemei. De asemenea, discursurile lui Brejnev au indicat dorinţa de apropiere a sovieticilor faţă de China post-maoistă (King, Romanian Unit: 2 December 1976,3,9). În general, finalul decadei aduce cu sine o reapropiere parţială între Bucureşti şi Moscova: Ceauşescu era în căutare de materii prime pentru a finanţa o industrie grea disproporţionat de extinsă în raport cu posibilităţile şi nevoile economice ale ţării, în timp ce Brejnev urmărea reintegrarea pe orbita sovietică, fie şi sub alte forme, mult mai laxe, a disidenţilor „lagărului socialist” şi, în acelaşi timp, reluarea relaţiilor cu China (Moore: 1977, 1 – 7; King: 1976 b, l-21; King: 1979,340 – 348; Socor:

1976,701 – 732). Mai persista însă între cele două state problema Basarabiei asupra căreia, cum era de altfel de aşteptat, nu s-a putut ajunge la un consens. Disputa se purta la nivel academic, dar avea în subsidiar orientarea politico-ideologică a celor două state: naţionalismul vociferant de factură romantic leninistă a lui Ceauşescu, respectiv păstrarea şi recunoaşterea necondiţionată a statutului de mare putere al Moscovei (King: 1976 c, l-17). Deşi Uniunea Sovietică obţinuse din partea „imperialismului" detensionarea relaţiilor internaţionale prin semnarea acordurilor de la Helsinki, efectele poate mai puţin anticipate ale acestui deznodământ au constat în amplificarea tendinţelor centrifugale ale sateliţilor.

„Noua ordine internaţională" sau „economică internaţională", concept amintit fugitiv de-a lungul acestui capitol, însumează viziunea de ansamblu a leninismului romantic asupra relaţiilor internaţionale şi a modului în care acestea pot fi influenţate în vederea reducerilor inechităţilor structurale existente la nivel global, a „egalizării" puterii tuturor statelor, a luării în calcul tot mai mult a „statelor mici şi mijlocii", cu o identitate naţională tot mai pronunţată şi aflate în ascensiune economică şi geopolitică, a „forţelor sociale" care se afirmă progresiv şi care vor revoluţiona lumea în cele din urmă, distrugând „imperialismul". „Noua ordine internaţională"

poate fi înţeleasă deci ca varianta romantic leninistă de revoluţie globală, un ideal la care Ceauşescu nu a renunţat niciodată, aşa cum s-ar putea crede, ci doar l-a adaptat la capacitatea politică a RSR şi la tendinţele şi procesele internaţionale din a doua jumătate a secolului XX.

Desigur, crearea unei noi ordini economice şi politice mondiale nu va duce – şi nici nu poate duce – în mod automat la schimbarea revoluţionară a structurilor sociale din ţările capitaliste. Noua ordine visează, evident, sfera relaţiilor dintre state, presupune aşezarea acestora pe baze noi. Este însă incontestabil faptul că – rod al luptei celor mai largi mase populare, al acţiunii energice a tuturor popoarelor lumii – noua ordine internaţională va exercita, la rândul său, odată transpusă în practică – prin loviturile puternice pe care le va da politicii imperialiste, vechilor relaţii de asuprire şi exploatare –, (sic!) o uriaşă înrâurire pozitivă asupra mersului istoriei, asupra dezvoltării întregii omeniri pe calea progresului social, va contribui la crearea unor condiţii mai favorabile luptei popoarelor pentru transformarea revoluţionară a societăţii, pentru trecerea de la capitalism la socialism (Caraciuc, Florea: 1975,69).

Să vedem în continuare un scurt istoric al conceptului, aşa cum apare în *Mica enciclopedie de relaţii internaţionale pentru tineret*:

Înfăţişat pentru prima dată în raportul

tovarăşului Nicolae Ceauşescu la cel de-al XI-lea Congres al partidului, conceptul românesc asupra unei noi ordini internaţionale situează manifestările negative ale actualei ordini în contextul determinărilor istorice, al dezvoltării unor state pe seama altora, cu profunde consecinţe asupra progresului în lume. În această optică, ţara noastră consideră noua ordine – având în vedere necesitatea depăşirii fenomenelor negative din viaţa internaţională – ca o continuare firească, nemijlocită a luptei împotriva politicii imperialiste şi colonialiste, pentru asigurarea unor relaţii noi, de egalitate şi echitate, într-o lume mai bună şi mai dreaptă. În concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu, aceste manifestări de instabilitate, inegalitate şi dezechilibru din relaţiile internaţionale nu sunt expresia actualei crize a sistemului mondial, ci a însuşi acestui sistem, a acestei ordini internaţionale. Perpetuarea decalajelor, a stării de subdezvoltare constituie astfel atât o nedreptate istorică, cât şi o permanentă sursă de încordare şi animozitate internaţională (*Mică enciclopedie*... 1984,297).

„Noua ordine internaţională" se înscria, în accepţie romantic leninistă, în procesul dialectic al legilor istorice care va aduce în final victoria „socialismului" asupra capitalismului. Pe scurt, „Este un proces cu evoluţie sinuoasă, cu dificultăţi inerente, dar obiectiv ascendent, care a şi fost declanşat devenind o realitate a zilelor noastre şi

are, aşa cum subliniază documentele partidului nostru, un caracter perfectibil" (*Dicţionar diplomatic*: 1979,600). În cadrul noului tip de ordine mondială, statele, în loc să renunţe gradual la suveranitatea şi identitatea naţională, o vor accentua, devenind în acelaşi timp tot mai egale care putere politică. Nu în ultimul rând, nicio decizie internaţională nu va mai putea fi luată fără consimţământul tuturor statelor asupra cărora respectiva decizie s-ar impacta într-o formă sau alta, ba chiar, în cazurile cele mai importante, fără acordul explicit al tuturor statelor lumii (Ceauşescu: 1988,275 – 307; Popescu în Mitran, Lotreanu: 1977; Şerbănescu: 1974 a, 2 – 3; Şerbănescu: 1975,7 – 8; vezi şi Maliţa: 1970,193 – 214; „România socialistă…" în *Lumea*, nr. 20:

1975,2 – 3; Şerbănescu: 1974 b, 2 – 5). Obsesia egalitară internaţională a leninismului romantic deriva din însăşi condiţia RSR ca stat de rangul doi în plan global, a cărei surmontare se încerca, pe lângă celelalte mijloace pe care le-am întâlnit până acum – diferite tipuri de mobilizare naţională în vederea creşterii puterii economice, demografice, politice şi geopolitice a RSR – şi prin afirmarea impetuoasă a necesităţii morale a „noii ordini internaţionale". Leninismul romantic lupta pentru o cauză puţin fezabilă, dacă nu chiar pierdută, fiind cu siguranţă conştient de acest aspect. Pe de altă parte, se complăcea în postura eroică a luptei pentru cauze cu sorţi de izbândă

puţini sau inexistenţi, blamând „imperialismul” în numele unor principii care păreau radical morale în termeni „burghezi”, încercând deci să speculeze sentimentul unor potenţiale remuşcări capitaliste; moralitatea internaţională a leninismului romantic era însă departe de a fi „burgheză”, chiar dacă utiliza termeni şi atitudini de acest gen ca un contradiscurs pe care îl opunea moralităţii „burgheze” pentru a o submina. Radicalismul ei militant dar lipsit de fezabilitate ne dă însăşi măsura tragediei imposibilităţii articulării „noii ordini internaţionale” de către tot mai frustratul şi izolatul pe plan global leninism romantic.

În viziune romantic leninistă, respectiv sistemic leninistă, conceptul de „nouă ordine internaţională” avea valenţe diferite, aşa cum observă Robert Weiner. Astfel, în primul caz, având tangenţe relativ crescute cu lumea a treia, la care îşi declara apartenenţa în speranţa extragerii de avantaje economice din Occident, RSR insista asupra necesităţii ONU de a se implica mai mult pentru ajutorarea statelor subdezvoltate sau aflate în curs de dezvoltare, contribuind astfel activ la realizarea „noii ordini internaţionale”. Uniunea Sovietică, pe de altă parte, ca mare putere şi stat dezvoltat, cel puţin din punct de vedere industrial, s-ar fi văzut constrânsă să finanţeze suplimentar dezvoltarea lumii a treia, pe care oricum încerca să o integreze pe orbita „socialistă”, ceea ce, desigur,

nu i-ar fi convenit (Weiner: 1984,107 – 121). În plus, aşa cum ştim deja, leninismul sistemic nu mai avea vâna revoluţionară care nu îi va lipsi niciodată leninismului romantic, abordând deci problemele cu care se confrunta în cheie preponderent politică şi mai puţin ideologică. Se poate observa deci că, şi în cazul regimurilor leniniste, puterea unui stat îi influenţează direct ideologia. Numai că, şi acesta este cel mai important aspect, în ceea ce priveşte regimurile leniniste, acumularea puterii are în subsidiar un imperativ ideologic ferm articulat, orientat înspre asedierea permanentă a realităţii „burgheze", nu înspre ameliorarea realităţilor economice, sociale sau politice, aşa cum încearcă regimurile democratice, având la bază deci o cu totul altă formă de ideologie: una care porneşte de la realitatea empirică şi are ca scop îmbunătăţirea ei, nu una care porneşte de la o metafizică ideocratică, total refractară la considerente de ordin empiric, şi care îşi propune depăşirea realităţii.

Am schiţat, în acest capitol, orientarea internaţională a leninismului romantic în anii '70, corelând-o cu economia sa ideologică în plan intern. Prezenţa internaţională a leninismului romantic a fost, în această perioadă, consistentă, deşi a intrat în declin spre sfârşitul decadei. Nu am menţionat până acum, deoarece nu sunt neapărat importante pentru obiectivul lucrării,

activităţile de spionaj internaţional ale RSR, deseori supradimensionate în literatura de specialitate. O voi face insistând asupra concluziei la care au ajuns unele cercetări recente: politicul a subordonat permanent serviciile de informaţii externe, fap care reiese şi din colaborarea scăzută a Direcţiei de Informaţie Externă a RSR cu serviciile de acest gen ale altor state „frăţeşti" (Olaru, Herbstritt: 53 – 54,201). Iar politicul aparţinea indiscutabil, în cazul leninismului romantic, ideologicului.

Sfârşitul. Leninismul romantic, un paria pentru ambele tabere ale Războiului Rece în ultimul deceniu de existenţă, RSR a intrat într-un con de umbră din punct de vedere al politicii internaţionale, în timp ce în politica internă PCR experimenta noi şi nebănuite etape de radicalizare. *A fortiori*, leninismul romantic, ideologia oficială a regimului, devenea tot mai revoluţionar pe măsură ce principiile comunismului se erodau în ritm alert în Europa de Est şi, începând cu a doua jumătate a anilor ’80, în Uniunea Sovietică înseşi.

În această perioadă, România socialistă se va vedea confruntată cu o suită numeroasă şi variată de dileme. În plan extern, criza poloneză, a cărei debut va avea loc în 1980 şi va culmina în decembrie 1981 cu declararea legii marţiale de către noul lider de la Varşovia, generalul Jaruzelski – va îngrijora Bucureştiul, acesta

sperând totuşi într-un deznodământ tipic pentru astfel de situaţii în regimurile leniniste: intervenţia brutală a conducerii, arestarea protagoniştilor şi intimidarea populaţiei în vederea prevenirii incidenţei unor astfel de gesturi pe viitor. Ceea ce s-a şi întâmplat, în primă fază; ulterior însă, situaţia va lua o turnură insolită, inconceptibilă pentru conducerea PCR: sindicatul Solidaritatea va submina gradual şi eficient pilonii legitimităţii leninismului polonez, ajungând să fie invitat, în câţiva ani, la discuţiile pentru formarea unui nou guvern. Ceauşescu era totalmente bulversat de evoluţia a ceea ce s-ar putea numi problema poloneză. Încălcând principiile de politică externă în baza cărora şi-a câştigat reputaţia internaţională, „căi diferite de construire a socialismului”, „neamestec în treburile interne, „renunţarea la forţă sau la ameninţarea cu forţa” etc. – liderul PCR i-a sugerat lui Gorbaciov să intervină armat în Polonia pentru eliminarea ameninţării îndepărtării de la putere a regimului comunist. La fel, i-a dat de înţeles lui Jaruzelski că este dispus să trimită contingente militare pentru stabilizarea situaţiei şi apărarea socialismului polonez. Ambii l-au refuzat, fapt care cu siguranţă a întărit convingerea liderului român că „lagărul socialist” cunoaşte un proces de metamorfozare care îi pune în discuţie însăşi existenţa. Pe cale de consecinţă, leninismul romantic va deveni tot mai intransigent,

concomitent cu disoluţia retrospectiv rapidă a leninismului mondial.

Cea mai mare ameninţare internaţională şi ideologică pentru leninismul romantic va veni însă din partea regimului Gorbaciov sau a leninismului post-bolşevic. În primul caz, liderul sovietic va adopta acelaşi gen de discurs pacifist în planul politicii externe dar, spre deosebire de omologul său român, îi va insufla un nou conţinut, „burghez", social-democrat mai degrabă decât leninist (vezi Brown: 1997,115 – 116,138). Ceea ce însemna că Gorbaciov avea de gând să se înţeleagă cu „imperialismul" *hic et nunc*, nu să îl condamne preemptoriu din raţiuni politice, propagandistice şi ideologice. În vocabularul tânărului şi energicului succesor al lui Konstantin Cemenko, „democraţie", „libertate" sau „drepturile omului" îşi pierdeau iremediabil sensul leninist, îmbrăţişându-l pe cel „burghez". Găsind posibilitatea unui numitor discursiv comun cu Ocidentul, Gorbaciov l-a eclipsat pe Ceauşescu, fidel până la sfârşit *Weltanschauung*-ului leninist. În plus, aşa cum vom vedea, faptul că noul lider sovietic a renunţat tacit la principiile revoluţiei globale, la „centralismul democratic" şi, nu în ultimul rând, la garantarea armată a stabilităţii regimurilor est-europene, elementul cel mai important în înţelegerea periplului revoluţionar consumat în 1989 – a potenţat profund temerile lui Ceauşescu.

În final, leninismul romantic se va transforma într-un paria atât pentru „lagărul imperialist”, datorită ostilităţii sale declarate faţă de democraţie şi principiile umanitare, cât şi pentru lumea comunistă, în care ideologia leninistă, recalibrată de-a lungul a şapte decenii în cazul Moscovei şi a unei jumătăţi de secol pentru regimurile satelit, se dezintegra în ritm alert. Filosofia „burgheză” câştigase, iar partidele „fortăreţe” (Jowitt: 1993) configurate după modelul bolşevic deveneau tot mai mult nişte simple grupuri împărtăşind simpatii doctrinare comune. Nu şi PCR. Într-o lume pe care nu o mai înţelegea (dacă a înţeles-o cu adevărat vreodată), leninismul romantic făcea eforturi disperate să se menţină pe baricade. Nu va reuşi; în schimb, impactul naţional şi internaţional pe care l-a antrenat căderea sa va oferi măsura unei inflexibilităţi şi a unui dogmatism realmente „multilateral dezvoltate”. Revoluţia română nu face obiectul prezentului capitol sau lucrări, oferind doar tangenţial confirmarea exacerbării ideologice a regimului şi frustrările acumulate de către populaţie de-a lungul deceniilor. Să vedem, în continuare, cum s-a destrămat leninismul în Polonia şi cum a reacţionat RSR la acest deznodământ.

8.1. Sindicatul Solidaritatea şi criza leninismului polonez în accepţie romantic leninistă

Cu o puternică societate civilă, conştiinţă

civică şi o istorie politică turbulentă, trasată şi retrasată mereu de imperiile care şi-au disputat şi i-au împărţit teritoriile, Polonia a fost, în timpul regimului comunist, satelitul est-european al Moscovei cu cea mai efervescentă activitate socială. Am discutat deja într-un capitol precedent revolta muncitorilor polonezi din a doua jumătate a anului 1956, unul dintre catalizatorii majori ai revoluţiei maghiare şi care l-a adus la conducerea PMUP pe Władisław Gomułka. Destituit în 1970 în urma unor alte proteste de amploare, acestuia îi va urma la conducerea PMUP Edward Gierek. Deceniul cuprins între 1970 şi 1980 va însemna o perioadă de relativă prosperitate pentru societatea poloneză, o prosperitate construită cu ajutor economic sovietic – Moscova avea tot interesul să contribuie la atenuarea puseurilor de rebeliune ale polonezilor pentru a îşi consolida dominaţia asupra regimului de la Varşovia – dar, în primul rând, în baza „uşor accesabile[lor] credite occidentale de la guverne şi bănci private deopotrivă, care se arătau încrezătoare în noul lider polonez”. (Taras: 1986,61). Raţionamentul conducerii PMUP era următorul: capitalul occidental ar fi impulsionat crearea infrastructurii tehnologice necesare unei economii funcţionale, creditele urmând a fi plătite din câştigurile rezultate din exporturi. Planurile economiştilor şi politicienilor polonezi nu ofereau rezultatele scontate, iar ţara se adâncea treptat într-o

profundă criză economică, în ciuda faptului că planificarea fusese relaxată şi descentralizată într-o anumită măsură prin intermediul a ceea ce s-a numit „conceptul planului deschis” (Brus în Brumberg: 1983,37 – 40). În paralel cu deteriorarea lentă a economiei, a cărei efecte se vor face simţite la finalul decadei, Gierek nu a reuşit să tempereze nici instituţionalizarea corupţiei politice, tipică pentru orice regim leninist. Dimpotrivă, pentru a face faţă interstiţiilor revoluţionare, succesorul lui Gomułka a reîntărit autoritatea PMUP, antrenând astfel o creştere a rolului nomenclaturii, fapt care a condus la rândul său la demoralizarea populaţiei şi la intensificarea ostilităţii faţă de regim (Smolar în Brumberg: 1983,42 – 53).

Revoltaţi de atitudinea guvernului, un grup de intelectuali a format Comitetul de Apărare al Muncitorilor, cunoscut sub acronimul KOR. Alcătuit din aproximativ treizeci de avocaţi, scriitori, oameni de ştiinţă, istorici, actori şi preoţi, KOR a devenit expresia intrasistemică a revendicărilor muncitoreşti. Cu toate acestea, avertizează Leszek Kołakowski, nu KOR a declanşat protestele sociale din vara anului 1980 care l-au îndepărtat pe Gierek PMUP şi au configurat sindicatul Solidaritatea, o mişcare populară fără echivalent în orice alt stat comunist, ci „dezastrele economice şi sociale pe care sistemul de putere le-a produs”. Dar, de la data

înfiinţării sale (1976), KOR şi-a adus aportul la înfiinţarea unei „reţele comunicaţionale” cu ajutorul căreia erau distribuite în regim *samizdat* pamflete şi chiar un jurnal intitulat „Muncitorul” – ceea ce înseamnă că, fără Comitetul de Apărare al Muncitorilor, proletariatul polonez nu ar fi atins probabil nivelul de organizare care i-a permis să înfiinţeze Solidaritatea (Kołakowski în Brumberg: 1983,63 – 66; Taras: 1986,63; Constantin: 2007,12).

Sindicatul care a înfruntat cu succes structurile administrative şi ideologice ale comunismului polonez a reprezentat opera sindicatelor muncitoreşti de pe întreg teritoriul ţării. Această regionalizare va constitui, aşa cum se va putea constata ulterior, pe lângă un avantaj „cantitativ”, unul dintre principalele puncte slabe ale Solidarităţii. Apoi, compoziţia socială a mişcării era diversă şi în acelaşi timp dialogic orientată: „muncitori, profesori universitari, doctori, învăţători”, care dezbăteau problemele curente şi propuneau o multitudine de planuri pentru rezolvarea lor (Duică: 2007,69).

Solidaritatea uneşte multe tendinţe sociale şi asociază persoane aderând la diferite ideologii, cu diferite convingeri politice şi religioase, indiferent de naţionalitatea lor. Ne-am unit în protest împotriva injustiţiei, abuzurilor puterii, şi împotriva dreptului monopolizat de a determina şi exprima aspiraţiile întregii naţiuni. Ne-am unit în

protest împotriva tratării de către stat a cetăţenilor ca şi cum ar fi proprietate de stat, împotriva deprivării oamenilor muncii de o autentică reprezentare în conflictele lor cu statul, împotriva benevolenţei celor de la putere care ştiu mai bine câtă libertate trebuie repartizată celor aflaţi sub conducerea lor, şi împotriva medaliilor pentru obedienţă absolută în loc de iniţiativă şi independenţă în acţiune. Ne-am unit în repudierea ipocriziei şi în obiectarea împotriva proastei gestionări a rezultatelor muncii grele şi răbdătoare îndeplinite de către popor („Solidarity's program" în Stokes: 1991,210).

Principiul fundamental al Solidarităţii, prin care aceasta căuta să îşi stabilească o identitate politică proprie şi să se disocieze de orice asemănare potenţială sau reală cu regimul consta în nerecurgerea, indiferent de împrejurări, la violenţă. Alte premise fundamentale ale organizaţiei, aşa cum apar ele statutate în programul Solidarităţii făcut public în octombrie 1981, sunt respectul pentru drepturile şi valoarea fiinţei umane, independenţa naţională şi democraţia autentică, în sensul „burghez" al termenului: „Democraţia nu trebuie să fie legea exercitată de către grupuri care se plasează deasupra societăţii şi pretind dreptul de a determina nevoile şi de a reprezenta interesele societăţii", ci distribuirea echitabilă a „câştigurilor materiale şi spirituale ale naţiunii", în principal

prin intermediul „socializării reale a sistemului de administrare şi gestiune” („Solidarity’s program” în Stokes: 1991,210).

Atmosfera socială fiind de-a dreptul explozivă, conducerea guvernului este preluată în februarie 1981, în urma unor dezbateri în forurile de conducere ale PMUP de către generalul Wojciech Jaruzelski. Solidaritatea urmărea în acest timp recunoaşterea oficială, adică înregistrarea juridică a organizaţiei, un deznodământ căruia autorităţile i se opuneau din motive mult prea evidente pentru a mai fi detaliate. Cu toate acestea, pentru a evita pierderea de sub control a tensiunilor sociale, Solidaritatea va fi legalizată în octombrie 1981, la câteva zile după ce Jaruzelski preluase şi funcţia de secretar general al PMUP, înlocuindu-l pe Stanisław Kania (Constantin: 2007,33 – 34; Holzer: 2005,141). Eterogenitatea sindicatului a fost utilizată de către PMUP ca premisă a dezmembrării sale: Lech Wałęsa, liderul Solidarităţii era nevoit să atenueze tendinţele unor facţiuni care promovau o abordare mai radicală a revendicărilor în raport cu regimul şi care, detaşându-se astfel de orientarea paşnică a sindicatului, ameninţau să îl dezintegreze.

Catolicismul militant, având o puternică tradiţie în Polonia, a constituit o dimensiune importantă a procesului revoluţionar care a culminat cu demantelarea structurilor comuniste şi organizarea de alegeri libere în 1989.

Ce a diferenţiat biserica poloneză de biserica din alte ţări romano-catolice din Europa de Est nu a fost numai imensa sa putere instituţională şi vigoarea etică. Tradiţia poloneză catolică a tins în general să abordeze individul nu ca fiind subordonat bisericii, ci ca fiind complementar ei. Începând cu perioada post-reformă, gândirea politică şi religioasă în Polonia a tins spre îmbinare, şi aceasta a avut un impact crucial asupra identităţii politice, în special începând cu emergenţa naţionalismului modern la începutul secolului XIX. Pe cale de consecinţă, religia şi un sens al naţiunii au fuzionat, cu rezultatul că valoarea religioasă a conştiinţei individuale a fost extrapolată în sistemul politico-valoric al polonezilor (Schöpflin în Brumberg: 1983,123 – 124; vezi şi Cviic în Brumberg: 1983,92 – 108).

De asemenea, vizitele papei Ioan Paul al II-lea, în 1979 şi 1983, au ridicat moralul societăţii şi determinarea acesteia de a rezista în raport cu presiunile unui regim tot mai puţin stăpân pe situaţie (Constantin: 2007,89 – 92). Jaruzelski, oricât de paradoxal ar părea, făcea tot posibilul să transforme acest *fait accompli* în beneficiul PMUP, subordonând capacităţile mobilizatoare şi civice ale catolicismului polonez intereselor politico-ideologice ale comunismului polonez. Îndemnând-o „să fie folositoare statului şi poporului”, Jaruzelski spera că,3 iserica va putea să armonizeze misiunea ei pastorală cu respectarea

intereselor interne şi internaţionale ale orânduirii noastre de stat". Nu ni se spune însă cum putea fi reconciliat ateismul declarat al PMUP cu credinţa catolică inflexibilă a enoriaşilor, o parte dintre ei membri de partid. Probabil printr-o conştiinţă schizoidă şi acceptarea fără rezerve a directivelor centrale, aşa cum reiese din următorul frament: „Cu cât mai mult Biserica va vedea în statul socialist întruchiparea intereselor superioare ale naţiunii, cu atât mai mari vor fi foloasele reciproce ale acestei colaborări" (Jaruzelski: 1987,94).

Cedând parţial presiunilor populare, guvernul va mări salariile muncitorilor; în cadrul disfuncţionalei economii poloneze, acţiunea s-a tradus printr-o creştere galopantă a inflaţiei şi a condus astfel la o deteriorare suplimentară a condiţiilor de viaţă (Holzer: 2005,137 – 139). Nereuşind să ajungă la un compromis cu Solidaritatea, puterea va declara, în decembrie 1981, legea marţială, desfiinţând sindicatul şi încarcerând marea majoritate a membrilor să-i Se înfiinţa, cu această ocazie, Consiliul Militar al Salvării Naţionale (WRON), aflat sub conducerea directă a noului lider pe linie de partid şi de stat. WRON va eclipsa ca pondere politică însuşi PMUP, ceea ce denotă gravitatea tensiunilor sociale existente (Constantin: 2007,69). „Ţara noastră a ajuns pe marginea prăpastiei" declara Jaruzelski la radio şi televiziune cu această ocazie. „Vom curăţa de deformări şi denaturări izvoarele veşnic

vii ale ideologiei noastre. Vom apăra valorile universale ale socialismului, îmbogăţindu-le mereu cu elemente şi tradiţii naţionale. Astfel idealurile socialismului vor fi mai apropiate majorităţii poporului, oamenilor muncii fără partid, tinerei generaţii, precum şi curentului sănătos, mai ales muncitoresc, al Solidarităţii, care, prin forţe proprii şi în propriul interes, îi va îndepărta pe adepţii confruntării şi contrarevoluţiei". Dar, nu uită să specifice generalul polonez, „Aşa cum nu vom renunţa la socialism, tot aşa nu vom permite o revenire la metodele şi practicile greşite existente înainte de august 1980" (Jaruzelski: 1987,22 – 23).

Generalul Jaruzelski nu a acţionat în acele împrejurări ca un comunist dogmatic, aşa cum se aşteptau mulţi observatori, ci ca un lider autoritar, interesat în primul rând de stabilizarea socio-politică a Poloniei. Normalizarea situaţiei ar fi avut loc desigur tot sub auspicii comuniste, ceea ce pentru o parte crescândă a populaţiei devenise inacceptabil. Jaruzelski poate fi comparat într-o anumită măsură, limitată, după cum vom vedea, cu Gorbaciov, care s-a şi inspirat parţial din programele sale (Constantin: 2007,110); în altă ordine de idei, polonezii aveau încredere în el, după cum demonstrează un studiu sociologic conform căruia, în noiembrie 1981, „nivelul încrederii sale publice" era de 87% (Taras: 1986,69). Nu avem de a face deci cu un dictator

comunist tipic, în ciuda faptului că generalul a recurs deseori la mijloace coercitive pentru păstrarea monopolului politic al PMUP, în special prin amplificarea rolului armatei „în toate domeniile vieţii ţării”. Arhivele sovietice demonstrează că Jaruzelski părea conştient de dificultatea misiunii în care se angajase, în pofida sprijinului necondiţionat al Moscovei. Treptat însă, încrederea Biroului Politic al PCUS în noua conducere poloneză se diminuează, pe măsură ce aceasta se dovedeşte incapabilă să soluţioneze problemele ţării în spirit „partinic”. Jaruzelski însuşi afirmase despre PMUP că „de facto el nu există”, fapt pentru care, în opinia liderilor sovietici, dovedea că „s-a transformat într-un om destul dedezechilibrat şi nesigur pe forţele sale”. Conştientizând pe deplin delicateţea momentului, nu numai pentru Polonia, ci pentru întreg „lagărul socialist”, ministrul de externe Gromîko făcea o declaraţie de-a dreptul profetică: „Dacă ei în lupta cu contrarevoluţia şi în continuare vor manifesta oscilaţii, atunci nu va rămâne nimic din Polonia socialistă” (Bukovsky: 2010,60 – 65).

Instaurarea legii marţiale a discreditat simultan Solidaritatea şi PMUP, desigur, în măsuri diferite. Nu trebuie uitat faptul că, din cei aproximativ trei milioane de membri ai PMUP la sfârşitul anului 1981, o treime făceau parte de asemenea şi din sindicatul condus de Wałęsa (Staar: 1984,164; Taras: 1986,64,69).

Militarizarea comunismului polonez a adus cu sine o scădere semnificativă a membrilor PMUP, chiar dacă, oficial, Solidaritatea îşi încetase existenţă (Taras: 1986,38). Pe de altă parte, importante segmente ale populaţiei (ţărani, intelectuali, chiar şi muncitori) preferaseră să susţină reformele economice drastice impuse de Jaruzelski „în speranţa că vor produce schimbări politice şi economice constructive" (Taras: 1986,70). Mişcarea Patriotică pentru Renaştere Naţională (PRON), instituită de către guvern, se dorea a fi o alternativă la recent desfiinţata Solidaritate. Deşi beneficia de sprijinul unor nume importante ale intelectualităţii polone (Taras: 1986,70), PRON nu a reuşit să se substituie cu succes Solidarităţii, mai ales pe măsură ce puterea recurgea la metode tot mai imorale şi de-a dreptul abjecte în încercarea disperată de a compromite opoziţia şi de a menţine monopolul politic al PMUP.

Astfel, încă din primele luni ale existenţei KOR, PMUP şi securitatea poloneză au marşat pe antisemitismul latent al populaţiei pentru a discredita intelectualitatea aliată cu muncitorii. Deseori, „poliţişti şi alţi oficiali avertiz[au] muncitorii" în privinţa KOR, care ar fi fost o „organizaţie de spionaj a cărui scop era să defăimeze Polonia", fiind „compusă din trădători şi evrei plătiţi de Israel şi revizionişti vest-germani"; în consecinţă, „protestele muncitorilor nu puteau servi decât interesele Radio Europa Liberă şi pe

cele ale „«evreilor»” (Szafar în Brumberg: 1983,115). Mai mult, diferite curente ale Solidarităţii, aflată acum în ilegalitate, erau instigate una împotriva celeilalte în baza concepţiilor diferite pe care le aveau referitor la natura şi nivelul revendicărilor politice şi economice. Au existat cazuri de accidente de muncă, soldate uneori chiar cu decese şi provocate deliberat de către autorităţi pentru inflamarea situaţiei şi amplificarea tendinţelor centrifugale ale eterogenei mişcări de opoziţie. Jerzy Popiełusko, preot deosebit de activ în organizarea eforturilor anticomuniste ale Solidarităţii şi în întreţinerea sentimentelor de revoltă neviolentă împotriva autorităţilor, a fost asasinat în 1984 de către securitatea poloneză (Constantin: 2007).

În ceea ce priveşte posibilitatea modificării regimului politic, a renunţării la comunism prin intermediul acceptării şi implementării reformelor tot mai îndrăzneţe ale opoziţiei, Jaruzelski nu făcea niciun fel de compromis:

nu vom permite o recidivare a anarhiei. Măsurile severe împotriva celor care îndrăznesc să acţioneze împotriva statului şi societăţii trebuie să constituie o măsură de protejare a democraţiei.

Nu este uşor să mergem pe acest drum. Adversarul lucrează. Cheamă la pasivitate, la boicot, la refuz. Sunt şi unii care privesc spre lumea veche şi caută să-i amăgească pe oameni cu

mirajul „democraţiei fără limită”, nereale şi inexistente. Alţii încearcă să încorseteze socialismul într-o schemă doctrinară, iar apoi să considere erezie orice creştere a spiritului civic activ care iese din această schemă. Îi sperie „necunoscutul”, ceea ce înseamnă lipsă de experienţă, o insuficientă cultură politică.

Partidul stimulează dezvoltarea democraţiei socialiste, creează condiţii şi îndeamnă la înfăptuirea ei. Dar democraţia nu poate fi numai opera avangardei, la ea nu poate participa numai avangarda. Aspiraţiile clasei muncitoare, ale majorităţii oamenilor trebuie să fie însoţite de participarea lor în masă la toate sistemele şi verigile democraţiei, la toate procesele de conducere a treburilor poporului (Jaruzelski: 1987,158).

Pe măsură ce eforturile autorităţilor de a readuce populaţia sub control politic îşi probau inutilitatea, tonul discursurilor oiciale devine din ce în ce mai radical. Deşi de extracţie leninistă, argumentul lui Jaruzelski indică pe de altă parte, prin condamnarea „schemelor doctrinare” prin care anumite facţiuni ale PMUP încercau să răspundă turbulenţelor sociale, şi o depăşire a leninismului. Mai mult, aşa cum am constat în capitolele precedente, Polonia acceptase după protestele din 1956 un pluralism politic limitat, subordonat „rolului conducător” al PMUP; gestul diferenţia substanţial comunismul polonez de

celelalte regimuri leniniste est-europene (exceptând Iugoslavia), în care partidul era unicul şi incontestabilul garant al „construirii socialismului”. În plus, concesiile pe care generalul va fi nevoit să le facă Solidarităţii, culminând cu invitarea acesteia de a lua parte la guvernare în 1989, conduc la concluzia că ceea ce a încercat Jaruzelski în Polonia anilor ’80 a fost un experiment unic în istoria comunismului, generalul fiind realmente interesat, sigur, până la o anumită limită, să ajungă la un rezultat împreună cu şi nu împotriva opoziţiei, cum se întâmplă de obicei în regimurile leniniste. Ceea ce s-a şi întâmplat, deznodământul rezidând în surmontarea paşnică a comunismului polonez prin renunţarea PMUP la monopolul instituit asupra vieţii politice şi reintroducerea unui autentic pluralism. Jaruzelsky a încercat, utilizând toate resursele de care dispunea, să împiedice reactivarea pluralismului social şi politic. La un moment dat, la începutul crizei, a pus chiar problema de fiinţării PMUP şi înlocuirea lui cu un alt partid, soluţie cu care sovieticii nu au fost însă de acord (Bukovsky: 2010,67).

De ce a ales Moscova să urmărească pasiv dezintegrarea comunismului polonez în loc să intervină armat, ca în Ungaria anului 1956 sau Cehoslovacia anului 1968, pentru reconsolidarea sa? Se ştie că Brejnev şi conducerea PCUS au urmărit cu îngrijorare apariţia şi dezvoltarea

Solidarităţii, împreună cu răspunsul considerat insuficient de dur la adresa acesteia de către PMUP. Au existat de asemenea manevre militare sub egida OTV atât pe teritoriul Poloniei, cât şi în Marea Baltică (Constantin: 2007), dar acestea au fost demarate cu scopul de a intimida societate civilă poloneză şi probabil şi elita politică, reticentă în a adopta modelul de acţiune sovietic în astfel de împrejurări – neajungându-se la o intervenţie directă. Se ştie de asemenea că liderul comunist care a insistat cel mai mult în acest sens nu a fost, aşa cum ne-am putea aştepta, Brejnev, ci Eric Honecker, secretarul general al PSUG. Într-o scrisoare adresată omologului său sovietic şi datată noiembrie 1980, Honecker aproape că îl imploră pe Brejnev să recurgă la procedeele comuniste standard şi să pună capăt ameninţării „contrarevoluţionare" din Polonia. „Conform informaţiilor pe care le-am primit pe diferite canale, forţele contrarevoluţionare din Republica Populară Poloneză sunt într-o ofensivă constantă, şi orice întârziere în a acţiona împotriva lor ar însemna moarte – moartea Poloniei socialiste. Ieri eforturile noastre colective au fost poate premature; astăzi ele sunt esenţiale; şi mâine ele vor fi deja tardive". Încheierea este ilustrativă pentru aprehensiunile liderului est-german: „Vă rugam, stimate Leonid Ilici, să înţelegeţi temerile noastre extraordinare legate de situaţia din Polonia. Ştim că şi dumneavoastră împărtăşiţi

aceste temeri" (Kramer: 1995,124). Aşa cum am menţionat în primul capitol, RDG a fost cel mai fragil stat comunist din Europa de Est. Fără o identitate naţională proprie, un construct politic datorat eminamente intervenţiei directe a lui Stalin, regimul comunist est-german era extrem de vulnerabil la fluctuaţiile revoluţionare est-europene care constituiau, pe lângă o populaţie ostilă, aflată, datorită proximităţii Berlinului de Vest, sub permanentă influenţă „burgheză", o ameninţare suplimentară la adresa fragilei sale securităţi.

Oricât ar fi fost Jaruzelski de dedicat soluţionării paşnice a protestelor membrilor Solidarităţii, deciziile fundamentale în privinţa gestionării crizei poloneze au fost luate la Moscova, inclusiv punerea în aplicare a legii marţiale. Au existat planuri detaliate pentru o invazie militară dar aceasta nu s-a materializat datorită faptului că, la fel ca în 1956, conducerea PMUP era fidelă Moscovei; nu în ultimul rând, cel puţin în primii ani de după impunerea legii marţiale, PMUP părea să fie capabil să atenueze elanul revoluţionar al populaţiei, ajungând, aşa cum s-a procedat de fiecare dată în situaţii similare experimentate de către alte state comuniste cum ar fi Ungaria sau Cehoslovacia – la un compromis tacit cu aceasta, în special prin concesii economice restrânse. Apoi, ca populaţie şi întindere teritorială, Polonia este semnificativ mai

mare comparativ cu Ungaria sau Cehoslovacia; o intervenţie a OTV ar fi fost deci mult mai riscantă luând în considerare numai aceşti factori, fără a ţine cont de situaţia internaţională delicată în care Uniunea Sovietică, prin declanşarea invaziei în Afghanistan în 1979, se afla în acel moment (vezi Kramer: 1995,118 – 123). Nu în ultimul rând, atenuarea animozităţilor Est-Vest prin semnarea protocolului de la Helsinki ameninţa să devină reversibilă, un deznodământ, datorită majorelor neajunsuri economice şi sociale, nefavorabil în primul rând comunismului internaţional. Stenograma unei şedinţe a Biroului Politic al PCUS din decembrie 1981 demonstrează clar că liderii sovietici nu agreau varianta intervenţiei armate, condamnând de asemenea pretenţiile Poloniei de ajutorare economică emise ca un fel de compensare anticipativă a costurilor intervenţiei:

Nu putem risca. Nu avem intenţia să introducem trupe în Polonia. Este o poziţie corectă şi trebuie să o menţinem până la capăt. Nu ştiu cum va fi situaţia

Poloniei, însă chiar dacă Polonia va fi sub stăpânirea „Solidarităţii”, atunci va fi o situaţie (sic!). Însă în cazul în care asupra Uniunii Sovietice vor tăbărî ţările capitaliste şi ele au deja o înţelegere corespunzătoare cu diverse sancţiuni economice şi politice, atunci pentru noi acest lucru va fi foarte greu. Trebuie să ne manifestăm grija faţă de ţara noastră, faţă de consolidarea

Uniunii Sovietice. Este principala noastră orientare.

În paranteză fie spus, avem de-a face aici cu încă o confirmare a raţiunilor strict politice de care era animat leninismul sistemic, lipsit acum de orice confirmare ideologică. Mai departe, Jaruzelski era acuzat, nici mai mult nici mai puţin, de „viclenie" şi „impertinenţă" atunci când solicita sprijinul economic al Moscovei. Aceasta, deşi conştientă că represiunile la adresa Solidarităţii se vor solda cu sancţiuni comerciale din partea Occidentului, pe care era nevoită să le acopere din fonduri proprii pentru a acorda un minimum de credibilitate demersului PMUP – îl condamna pe generalul polonez pentru că ar fi urmărit „să se apere cu rugăminţile pe care le adresează Uniunii Sovietice. Evident că nu avem posibilitatea fizică să îndeplinim aceste rugăminţi, iar Yaruzelski va spune mai târziu că iată m-am adresat Uniunii Sovietice, am cerut ajutor şi nu am primit acest ajutor" (Bukovsky: 2010,64 – 67).

Astfel, Moscova era captivă într-un cerc vicios: nu îşi permitea să nu ajute conducerea din Polonia, intensificând astfel tendinţele „contrarevoluţionare" din ţară, şi aşa deosebit de puternice, dar nici nu îşi permitea să se abţină de la orice fel de sprijin, lipsindu-l pe Jaruzelski de suport într-un demers pe care ea însăşi îl coordonase şi compromiţându-şi astfel imaginea de superputere la nivel global. La rândul său,

generalul era perfect conştient de delicateţea situaţiei şi, în ciuda indiscutabilor eforturi depuse pentru recâştigarea primatului politic în favoarea PMUP, se gândea probabil tot mai serios la argumentele pe care va fi nevoit să le invoce în cazul unui eşec.

* * *

În RSR, criza poloneză a antrenat efecte profunde la nivel politic. În primă fază, Ceauşescu s-a arătat precaut, preferând să urmărească evoluţia evenimentelor şi insistând asupra necesităţii gestionării crizei poloneze exclusiv prin intermediul forţelor interne, prin mijloacele proprii ale PMUP. Soluţionarea pe filieră militară a problemei poloneze prin intervenţia armată a OTV ar fi implicat, declară Ceauşescu la o întâlnire a organizaţiei în decembrie 1980, la puţin timp după conferirea de statut juridic Solidarităţii – riscuri substanţiale pentru prezenta conjunctură internaţională. Astfel încât, tot ce este necesar ar trebui făcut de către tovarăşii polonezi – care au o importantă datorie, atât naţională cât şi internaţională – să-şi rezolve problemele cu propriile forţe, asigurând dezvoltarea construcţiei socialiste. Nu trebuie să trecem cu vederea faptul că posibilitatea unei intervenţii din exterior ar fi un lucru foarte serios pentru socialism în general, şi cu atât mai mult pentru politica destinderii şi a păcii. De aceea trebuie să oferim tovarăşilor polonezi tot sprijinul nostru pentru a îi ajuta să-şi

rezolve problemele prin forţe proprii, pe căile pe care ei le consideră cele mai bune şi cele mai folositoare – şi au astfel de căi la dispoziţie – pentru a asigura dezvoltarea construcţiei socialiste („Speech…”: 1980, nepaginat; vezi şi Fischer: 1982,4 – 6; Andrei: 2011,138 – 139).

Pe de altă parte, secretarul general al PCR condamna dur, cu aceeaşi ocazie, decizia PMUP de a permite legalizarea sindicatului Solidaritatea („Speech…”:

1980, nepaginat). O astfel de măsură trăda incapacitate şi lipsă de voinţă politică deoarece contribuise substanţial la legitimarea forţelor „contrarevoluţionare”. Bineînţeles că, din perspectivă romantic leninistă, un astfel de gest era inconceptibil. Cum să legalizezi opoziţia, distrugând practic monopolul partidului asupra societăţii şi „construirii socialismului”? Regimul leninist din Polonia nu făcea altceva decât să contribuie, voluntar, la propria eroziune. Sigur, situaţia era tensionată, iar Polonia şi România socialiste incomparabile în multe privinţe, aşa cum urmează să vedem; eroarea majoră fusese comisă însă prin legitimarea existenţei inamicului, a spiritului „mic-burghez” cu alte cuvinte, şi PMUP nu ar fi ajuns în această situaţie, considera conducerea de la Bucureşti, dacă ar fi abordat revendicările populare conform clasicei reţete leniniste a „băţului şi morcovului” (vezi SR/România: 31 October 1980,3). Şi dacă ar fi

„combătut” mai energic influenţa socială a catolicismului.

Forţe anti-socialiste există de mult în Polonia, care s-au organizat, şi împotriva cărora partidul şi statul polonez nu au luat încă nicio măsură, ci le-au tolerat în schimb. Importante concesii au fost făcute Bisericii Catolice, care joacă un rol reacţionar clar. Prin alegerea unui Papă în persoana unui polonez, însăşi activitatea acestor elemente din rândurile bisericii catolice a fost stimulată. Conducerea poloneză a încurajat într-un anumit grad această măsură şi chiar a considerat că jumătate de Vatican îi aparţine când Papa a fost ales în persoana unui cetăţean polonez. În opinia noastră, această constelaţie de factori a declanşat evenimentele care au avut loc. Solidaritatea este de fapt rezultatul activităţii tuturor acestor factori şi, în primul rând, a Bisericii Catolice care a avut un rol decisiv şi sub a cărui patronaj s-a născut Solidaritatea Asta demonstrează că nu este o organizaţie a clasei muncitoare, ci o organizaţie catolică de clasă, combinată cu multe elemente anti-socialiste, care, datorită greşelilor făcute de partid, au fost capabile să influenţeze o anumită parte a clasei muncitoare în Polonia” („Shorthand…”: 1981, nepaginat).

De fapt, Solidaritatea reprezenta mai degrabă ceva în genul proletariatului descris de Marx, care, autoorganizându-se, contestă structurile de putere existente în numele opresivităţii şi a

incapacităţii cronice a acestora de a rezolva problemele economico-sociale, pe care de fapt le perpetuează prin faptul că regimul însuşi reprezintă o parte, chiar centrul problemelor, în niciun caz o sursă a soluţionării acestora. Apare aici deosebit de vizibilă discordanţa dintre marxism, pe de o parte, social şi moral, şi leninism, pe de cealaltă parte, ultrapolitic şi amoral, fundamentat pe o ideologie proiectivă, militantă şi total indiferentă la realităţile empirice. „Cu atât mai rău pentru fapte” obişnuia să afirme Lenin atunci când i se aduceau contra-argumente în privinţa inevitabilităţii revoluţiei globale. Dacă ar fi trăit în anii ’80, Marx s-ar fi poziţionat cu siguranţă de partea Solidarităţii şi împotriva PMUP. Să vedem în continuare ce alte erori a mai comis PMUP, impardonabile ideologic, de data aceasta, pentru leninismul romantic.

De-a lungul întregii perioade postbelice, partidul şi statul polonez au neglijat sentimentul naţional al polonezilor. Partidul şi statul polonez, în loc să fie reprezentanţii sentimentului naţional – înţeles corect, nu în sens naţionalist îngust, ci ca sentiment socialist şi democratic al poporului – au neglijat acest sentiment şi această imprudenţă a fost exploatată de către Biserica Catolică, de către forţele contrarevoluţionare din Polonia. Biserica şi-a asumat dreptul de a fi reprezentanta sentimentului naţional al polonezilor. Pe cale de consecinţă, este necesar pentru partid, pentru

statul polonez să acorde atenţie sentimentelor, problemelor de interes naţional, cultural şi istoric şi să se asigure că ele – partidul şi guvernul – devin reprezentanţii acestor probleme, a acestor sentimente şi să ia această *armă* din mâinile catolicilor şi a Solidarităţii („Shorthand…”:

1981, nepaginat; subl.m.).

Naţionalismul, sau, în termeni romantic leninişti, „patriotismul revoluţionar socialist” (Răducu, Deliman: 1983) însemna deci o „armă” pentru disciplinarea ideologică a societăţii, dar şi un cadru cognitiv al partidului „fortăreaţă” şi al secretarului său general, Ceauşescu. Analizând naţionalismul instituit de către Ceauşescu după 1965, William Crowther ajunge la concluzia că „Nimic de o intensitate similară nu a apărut în altă parte a Europei de Est, sau în România anterioară ajungerii la putere a lui Ceauşescu” (Crowther: 1988,93). Naţionalismul circumscris leninismului romantic era deci cu adevărat unic în cadrul regimurilor leniniste est-europene, fiind totodată, aşa cum am putut constata din capitolele precedente, un element central al identităţii sale ideologice.

Revenind la RSR şi criza poloneză de la începutul anilor ’80, aflăm dintr-o şedinţă a Biroului Politic al PCR tipul de ajutor pe care comuniştii români erau dispuşi să îl asigure omologilor lor polonezi. Este vorba în primul rând de alimente, came, cereale şi zahăr, totul în

schimbul furnizării de materii prime: cărbune, cocs şi sulf. Ceauşescu va critica cu această ocazie economia poloneză bazată pe importuri şi pe un nivel ridicat al consumului, concomitent cu neglijarea exporturilor la care RSR se pricepea atât de bine. Sentinţa o va da Elena Ceauşescu, de la înălţimea poziţiei sale de „academician doctor”: „Dacă ar fi muncit, nimic din toate astea nu s-ar fi întâmplat” („Meeting…”: 1981, nepaginat). Genul acesta de informaţii lapidare şi inexacte apăruseră şi în presă, grevele fiind „un subiect sensibil în România lui Ceauşescu” (SR/România: 23 September 1980). Inexacte deoarece societatea poloneză muncea fără doar şi poate. Problema majoră o constituia regimul politic, relativ fragil şi lipsit de legitimitate şi care, optând, ca orice sistem comunist, pentru o economie centralizată bazată pe industrializare, nu reuşea să asigure necesarul de bunuri de consum. Polonezii, cunoscuţi pentru civismul lor intransigent, se revoltau periodic datorită acestui fapt, combinat cu absenţa libertăţilor sociale şi politice; pentru a face faţă protestelor, guvernul accesa cu precădere fonduri de provenienţă capitalistă, îndatorându-se astfel peste limitele posibilităţilor economice (la declanşarea legii marţiale, Polonia avea o datorie externă de aproximativ 22 miliarde de dolari, dublă comparativ cu cea a României – vezi Taras: 1986,68). Se ajunsese astfel la un cerc vicios format din împrumuturi, greve şi noi

împrumuturi.

În bună tradiţie leninistă, alte critici care era aduse comunismului polonez constau în abordarea neadecvată de către PMUP a problemelor legate de agricultură. Nefiind naţionalizată – era permisă deţinerea de către ţărani a unor parcele proprii – agricultura producea, întocmai cum avertizase Lenin, capitalism. Datorită antagonismului dintre sectorul economic socialist (industria), respectiv cel privat (agricultura), „au apărut contradicţii în societatea poloneză", iar „forţele şi elementele antisocialiste au devenit active", fiind deci responsabile pentru recentele turbulenţe sociale (SR/România: 31 October 1980,2 – 3; Fischer:

1982,7). Indirect, Ceauşescu dădea Poloniei exemplul în care PCR organizase economia română pe baze politico-ideologice, ţinând astfel sub control cu succes societatea (Fischer: 1982,6 – 7). Cel puţin până atunci. La sfârşitul anilor '80, după ce susţinuse la început atât de ferm neintervenţia externă în afacerile interne poloneze, copleşit de îngrijorarea că exemplul mesei rotunde poloneze şi al cooptării Solidarităţii la guvernare ar putea avea repercusiuni asupra stabilităţii politice din RSR – Ceauşescu „declara că participarea la guvernare a reprezentanţilor Solidarităţii servea «celor mai reacţionare cercuri imperialiste» şi era «nu numai o problemă internă a Poloniei, ci se referă la toate ţările socialiste". De asemenea, secretarul general al PCR avertiza

conducerea de la Varşovia că „transformările care au loc în Polonia constituie o lovitură serioasă pentru Tratatul de la Varşovia”, fiind în schimb „un sprijin puternic pentru N.A.T.O”. (Constantin: 2005,125). Jaruzelski nu a fost de acord cu analiza lui Ceauşescu asupra situaţiei interne a Poloniei, amintindu-i mai mult sau mai puţin direct omologului său român, prin intermediul unei scrisori oficiale din partea PMUP, principiile pe care el însuşi le vehicula atât de energic în plan internaţional: autonomia fiecărui partid comunist în privinţa „construirii socialismului”, inexistenţa unui „model unic” în acest sens şi, nu în ultimul rând, „renunţarea la forţă sau la ameninţarea cu forţa” în relaţiile interstatale. Comuniştii maghiari s-au raliat la rândul lor poziţiei PMUP (Constantin: 2005,125 – 126). Dar leninismul romantic nu putea asista pasiv la destrămarea regimurilor leniniste est-europene şi la invadarea lor, conştientă sau nu, de filosofia politică „burgheză” – proces încurajat acum, aşa cum vom vedea, chiar de către noua conducere de la Moscova şi noul tip de leninism aferent acesteia, post-bolşevic. Substanţa revoluţionară a leninismului romantic, dublată de temeri politice profunde şi justificate, nu îi permitea acest lucru.

Primindu-l pe generalul Jaruzelski într-o vizită oficială în iunie 1982, Ceauşescu şi-a manifestat acordul faţă de impunerea legii marţiale în Polonia susţinând că gestul a reprezentat „cea mai bună

soluţie” pentru dificultăţile cu care se confrunta regimul comunist polonez. În acest fel, „ortodoxia a fost restaurată ferm, dar fără nicio intervenţie străină”, fapt care rezona cu abordarea romantic leninistă bazată pe cea mai strictă opresiune internă dublată de o mult dorită dar niciodată atinsă integral independenţă internaţională. Jaruzelski, în schimb, a lăsat să se înţeleagă fidelitatea PMUP faţă de Uniunea Sovietică afirmând că rezultatele conferinţelor de la Yalta şi Potsdam reprezintă garanţia fundamentală a securităţii europene. Chiar dacă în RSR nu se contesta oficial acest lucru, Yalta era responsabilă în accepţia lui Ceauşescu de divizare Europei şi de impulsionarea formării „blocurilor militare” NATO ŞI OTV, dezavuate după cum ştim de către conducerea de la Bucureşti datorită limitelor pe care le impunea apartenenţa la „lagărul socialist” politicii externe a RSR. De asemenea, generalul a făcut o menţiune voalată la adresa dificultăţilor prin care trecea economia românească, lăsând să se înţeleagă că Polonia nu este singurul stat socialist aflat într-o situaţie delicată şi, din acest motiv, „cooperarea româno-poloneză” ar trebui extinsă (SR/România: 15 iunie 1982,12 – 14).

Într-adevăr, Jaruzelski avea dreptate din acest punct de vedere. Între economia română şi cea poloneză existau, după cum afirmă Mary Ellen Fischer, „similarităţi structurale”: ambele aveau ca program central industrializarea, ambele se

bazaseră pe împrumuturi externe pentru atingerea acestui deziderat, ambele aveau un sistem agricol problematic, insuficient de productiv pentru a susţine industria în absenţa împrumuturilor externe şi, în final, atât Polonia cât şi RSR deţineau „importante rezerve energetice”. Pe de altă parte însă, existau şi diferenţe notabile între economiile celor două părţi: industrializarea poloneză primise aprobarea CAER, care fusese refuzată comuniştilor români; apoi, datoria externă a RSR era aproximativ la jumătatea celei contractate de către Polonia; în ceea ce priveşte agricultura, cea românească era naţionalizată în proporţie de 90% în timp ce majoritatea terenurilor agricole poloneze se aflau în proprietatea unor mici fermieri independenţi de stat; nu în ultimul rând, energia poloneză consta în primul rând din cărbune, în timp ce petrolul era principalul bun din această categorie exploatat în RSR (Fischer: 1982,11 – 15).

Oricâte compatibilităţi ar fi existat la nivel economic între cele două ţări, de care conducerea de la Bucureşti nu era deloc străină, temându-se de ele în consecinţă, o excelentă analiză contemporană cu evenimentele, insistând în principal asupra palierului social, relevă de asemenea diferenţe profunde între RSR şi Polonia. Comparând alienarea socială existentă în ambele state, Steven Sampson ajunge la concluzia că, în cazul Poloniei, aceasta a fost „canalizată” către

Biserica Catolică şi ulterior către Solidaritatea; în absenţa unor catalizatori sociali de asemenea amploare, ostilitatea societăţii române s-a manifestat prin „productivitate scăzută, proteste sporadice, plângeri continue […], apatie şi cinism răspândite pe scară largă” vizibilă în mod curent la populaţia urbană şi de asemenea în numărul considerabil de cereri de emigrare. Referitor la industrializare, Polonia avea în acest sens o tradiţie mai veche decât cea a României. În plus, fiind pusă în practică de câteva generaţii încoace, industrializarea în Polonia nu avea conotaţiile politice existente în cazul RSR, adică independenţă în raport cu Uniunea Sovietică, Moscova opunându-se, aşa cum am constatat, industrializării planificate la Bucureşti la începutul anilor ’60. Ceea ce i-a făcut pe români mai dispuşi să accepte privaţiunile „construirii socialismului” decât pe polonezi. Un alt aspect rezidă în faptul că „reţelele informale” existente pe piaţa neagră românească nu s-au putut constitui şi în Polonia. Motivul? Fiind „industrializată” de mai multe generaţii, populaţia urbană a Poloniei nu mai avea aceleaşi legături cu satul, nemaifiind deci capabilă să se aprovizioneze cu alimente şi să reziste austerităţii impuse de către regim, fapt care explică dintr-o nouă perspectivă, socio-economică, constituirea Solidarităţii. Aproximativ 30% dintre muncitorii români locuiau în mediu rural şi făceau naveta pentru a ajunge la serviciu, fiind deci mult

mai puţin expuşi penuriei alimentare decât muncitorii urbanizaţi. Proletariatul românesc era deci mult mai „fragmentat” decât cel polonez, lipsindu-i o identitate proprie care să poată fi mobilizată organizaţional în scopuri politice. Apoi, dolarul nu era ilegal în Polonia. Polonezii aflaţi la muncă în străinătate trimiteau regulat dolari acasă, ceea ce s-a tradus prin transformarea dolarului în mita uzuală a societăţii poloneze şi devalorizarea drastică a zlotului. Leul nu a cunoscut o astfel de evoluţie deoarece valuta era interzisă în RSR şi deci inutilizabilă. Articolele prin intermediul cărora cetăţenii români cumpărau şi vindeau favoruri erau „ţigări[le], whiskey[-ul]” şi „casetofoanele” (Sampson: 1983,139 – 141).

Nu în ultimul rând, PCR reuşise să confişte sentimentul naţional, resorbindu-l în ideologia romantic leninistă, în timp ce PMUP avea mari carenţe la acest capitol, fiind tocmai de aceea criticat, aşa cum se poate observa în citatele de mai sus, de către Ceauşescu. În RSR, între muncitori şi intelectuali exista în cel mai bun caz numai „invidie”, aceştia din urmă nefiind motivaţi să se alieze pentru a crea, ca în cazul Poloniei, un KOR şi să exprime astfel doleanţele muncitorilor: „Intelectualii sunt preocupaţi de menţinerea propriilor drepturi asupra expresiei creative; există o gelozie printre intelectuali faţă de salariile muncitorilor şi printre muncitori faţă de

privilegiile intelectualilor” scrie Sampson (1983,143; vezi şi Shafir: 1984,435 – 459). În final, conchide pertinent Sampson, datorită individualismului populaţiei române, dar şi a gradului său de pasivitate crescut, „o mişcare de tip Solidaritatea este improbabil să apară în România” (Sampson: 1983,144).

S-a dovedit că antropologul american a avut dreptate. Mult mai bine consolidat politic şi organizaţional decât PMUP, şi de asemenea mult mai stăpân pe nemulţumirile sociale, PCR nu s-a confruntat niciodată cu fenomenul disidenţei organizate. Iar în imaginarul romantic leninist nu exista loc pentru idei, influenţe sau „rămăşiţe mic-burgheze” decât în măsura în care aceste urmau să fie disciplinate şi transformate ideologic; în niciun caz nu s-ar fi pus problema unor concesii politice faţă de nemulţumirile sociale, aşa cum s-a procedat în Polonia. Această atitudine poate fi întâlnită şi în decembrie 1989, când Ceauşescu a refuzat orice dialog cu protestării de la Timişoara. Cu forţele contrarevoluţionare nu se discută, sau cel puţin nu în termenii lor, acesta este unul dintre principiile fundamentale ale leninismului romantic. În ceea ce priveşte posibilitatea unor condiţii de înţelegere autentice între leninismul romantic şi leninismul post-bolşevic, situaţia se complică. Să vedem în continuare din ce cauze.

8.2. Leninismul post-bolşevic. Reacţii romantic leniniste la „îmburghezirea” ideologică a

centrului moscovit

Leninismul post-bolşevic, despre care am discutat succint şi la începutul lucrării, se doreşte a fi o detaşare totală de leninismul sistemic sau de cel postrevoluţionar, revendicându-se în schimb de la leninismul revoluţionar, în ciuda faptului că se află cu acesta într-o flagrantă opoziţie ideologică – şi, în special, de la ceea ce considera a fi opera neterminată a leninismul europenizat. Reformele complexe iniţiate de către Mihail Gorbaciov şi echipa fidelă noului lider de la Kremlin nu s-au soldat cu un catharsis ideologico-politico-social, aşa cum îşi propusese succesorul lui Cemenko, ci cu dezmembrarea Uniunii Sovietice înseşi. Acest final nu poate fi interpretat simplist drept o confirmare a imposibilităţii reformării regimurilor leniniste: China, Vietnamul, chiar şi Coreea de Nord sunt conduse şi astăzi de către partide comuniste, prima începând să devină chiar mai eficientă economic decât regimurile capitaliste, confruntate cu o intensă criză economică, socială şi morală.

Aşa cum am menţionat deja, leninismul sistemic se „îmburghezise” parţial prin renunţarea la dimensiunea ideologică a conflictului cu lumea capitalistă, preferându-i în schimb stabilitatea politică şi geopoltică din care considera că putea extrage beneficii mult mai mari. Fără a dezaproba utilitatea practică a raţionamentului, se poate afirma că genul acesta de pragmatism este total

opus militantismului leninist; forţa motrică a oricărui tip de leninism constă în apetenţa sa revoluţionară, în utilizarea oricăror mijloace pentru realizarea, mai devreme sau mai târziu, revoluţiei globale. Nemaifiind animat de obiective revoluţionare şi de credinţa în posibilitatea distrugerii, pe toate planurile, a realităţii „burgheze”, preferând să coexiste cu aceasta fără a încerca să o concureze nici măcar în plan socio-economic, nu militar, aşa cum îşi propusese leninismul europenizat – leninismul sistemic va ceda *de facto* în raport cu lumea „burgheză”, la a cărei ofensivă umanitară de la finalul anilor ’70 nu a făcut altceva decât să reacţioneze formal, acceptând în cele din urmă conceptul occidental ai drepturilor omului. Măsura se va dovedi finalmente catastrofală pentru legimititatea tuturor regimurilor est-europene, oferind legal de acum posibilitatea coagulării unor grupuri disidente organizate.

Propunându-şi reelaborarea ideologică a leninismului, concomitent cu ampla reformare economică şi politică a Uniunii Sovietice, leninismul post-bolşevic va abandona centralismul democratic, inerent tuturor celorlalte forme de leninism, percepându-l drept o relicvă perimată pentru noile realităţi cu care avea de-a face. Însă tocmai centralismul democratic (absenţa criticilor şi opoziţiei după luarea unei decizii la nivel de partid, acestea fiind teoretic permise doar ca

parte a procesului de elaborare a deciziei) reprezenta trăsătura definitorie a leninismului, oferind măsura disciplinei stricte de care avea nevoie pentru a putea exista şi asalta realitatea „burgheză". Permiţând, în vederea câştigării adeziunii populaţiei, ca deciziile PCUS să fie criticate liber odată ce au fost adoptate, atât în interiorul partidului, cât şi, mai grav, de către societate – leninismul post-bolşevic a distrus imaginea monolitică a partidului „fortăreaţă" care a fost creată şi menţinută cu atâtea eforturi de către conducerile sovietice anterioare. A permis, cu alte cuvinte, moralităţii de tip „mic-burghez" să invadeze şi să erodeze din interior PCUS. Asta deoarece, Gorbaciov însuşi a recunoscut-o, „noua gândire", *glasnos*tul şi *perestroika*, toate au fost influenţate constitutiv de către doctrina social-democrată germană (Brown: 1997,115 – 117; vezi şi Grachev: 2008,75). De altfel, printre mentorii intelectuali ai lui Gorbaciov se numărau intelectuali şi oameni de ştiinţă „contrarevoluţionari" în accepţia liderilor sovietici anteriori lui: Bertrand Russel sau Albert Einstein, şi chiar disidenţi ca Andrei Saharov (Gorbachev: 2000,176). Cea mai convingătoare dovadă a simpatiilor social-democrate care îl animau pe Gorbaciov şi pe partenerii acestuia provine de la unul dintre cei mai importanţi colaboratori ai săi în elaborarea *perestroikăi*: „Marea tragedie a stângii", afirmă Alexandr Iakovlev, „a fost

scindarea ei în două curente: social-democraţia pe de o parte, comunismul pe de alta. În prezent, se luptă împotriva sectarismului, dogmatismului şi se resimte necesitate de a da formă unei noi mişcări de stânga" (Iakovlev: 1991,94). Urmărind această logică, scindarea, la iniţativa lui Lenin, a socialiştilor ruşi între bolşevici şi menşevici este regretabilă deoarece a condus la izolarea şi descreditatea ulterioară comunismului în sânul curentului mai larg de stânga din care totuşi ar fi făcut parte. Este inutil de menţionat că, doar cu câţiva ani înainte, o astfel de afirmaţie nu putea fi catalogată altfel decât contrarevoluţionară, chiar şi de către leninismul sistemic.

Perioada din istoria sovietică în care leninismul post-bolşevic s-a manifestat poate fi încadrată cu aproximaţie între 1985 şi 1989. Decizia lui Gorbaciov de a lăsa guvernele est-europene pe cont propriu, specificând cu claritate că Moscova nu va interveni armat pentru a salvgarda regimurile comuniste din regiune în cazul contestării lor de către populaţie sau forţe politice alternative echivalează cu renunţarea la idealul revoluţiei globale. De altfel, cu ocazia celui de-al XXVII-lea Congres al PCUS, derulat în 1986, secretarul general al partidului va afirma tranşant, făcându-şi cu siguranţă mulţi duşmani: „stimularea revoluţiilor din afară, cu atât mai mult cu mijloace militare, este inutilă şi inadmisibilă" (Gorbaciov: 1986,15; vezi şi Lorot: 2002,92;

Grachev: 2008,73 – 75). Ceea ce este paradoxal în cazul lui Gorbaciov este că el credea sincer în posibilitatea reactualizării leninismului pe baze democratice într-un sens tot mai „burghez" al termenului pe măsură ce insuccesele reformelor sale se amplificau. A început, cu alte cuvinte, ca un „credincios", terminând în schimb convins de necesitatea transformării radicale a sistemului politic şi economic al Uniunii Sovietice (vezi Brown: 1997). Gorbaciov nu a prevăzut însă intensitatea tendinţelor centrifugale din interiorul federaţiei sovietice, sperând până în ultimele luni în care a deţinut puterea că, într-o formă mai relaxată şi mai puţin constrângătoare pentru republicile unionale, statul federal sovietic putea şi trebuia şi menţinut ca principal garant al ireversibilităţii reformelor introduse (Gorbachev:

2000,83 – 170). Pe de altă parte, Gorbaciov a avut idei politice radicale în raport cu ideologia leninistă încă din 1985. „În cuvântările lui Gorbaciov din primul său an în funcţia de secretar general nu s-a putut recunoaşte măsura a ceea ce a adus el nou ca gândire în politica sovietică" scrie Gerd Ruge (1993,207). Pentru că nici nu îşi propusese acest lucru. Precaut, pentru a nu compromite viitorul reformelor pe care şi le imaginase, riscând acelaşi final de carieră ca şi Hruşciov, Gorbaciov s-a convins întâi pe sine însuşi şi apoi pe colegii săi cei mai dogmatici că vrea doar să reformeze sistemul, nu să îl

depăşească. Cu timpul, a ajuns probabil la concluzia că structura însăşi a gândirii şi practicii leniniste este perimată şi chiar eronată. Nu a dorit însă, şi nici nu şi-a pus problema până când a fost pus în faţa faptului împlinit – să renunţe la federaţia sovietică şi la statutul său de actor central în plan internaţional. Tragedia omului politic Gorbaciov a fost aceea că, prin intermediul perestroikăi şi a *glasnostului*, eliberase unele forţe socio-ideologico-politice extrem de complexe şi de puternice pentru care a ajuns, la un moment dat, un impediment (vezi Brown: 1997).

Pentru a ne convinge că după 1989, leninismul era deja de domeniul trecutului în Uniunea Sovietică, să-i dăm din nou cuvântul lui Iakovlev: „P.C.U.S.

nu mai poate fi considerat un partid leninist, format din membri disciplinaţi pătrunşi de morala comunistă şi de regula strictă a centralismului democratic” (Iakovlev: 1991,84). Fundamentul tehnic al leninismului este astfel distrus. Dar, deşi Gorbaciov permisese apariţia unui pluralism politic limitat, mai mult ca debuşeu pentru tensiunile sociale existente decât ca o veritabilă opoziţie politică, fapt care în sine contravenea flagrant principiilor leniniste – Iakovlev nu se mulţumea doar cu atât. „Sistemul nostru – al partidului unic – şi schimbarea puterii în cadrul aceluiaşi sistem sunt generatoare de inerţie. Trebuie neapărat instituită o opoziţie veritabilă, o

opoziţie demnă de acest nume, care să reprezinte o alternativă reală. Pentru moment suntem departe de aşa ceva, iar majoritatea partidelor care au fost create sunt de operetă" (Iakovlev: 1991,86). De altfel, Iakovlev va renunţa la colaborarea cu Gorbaciov, fondându-şi propriul partid politic.

În plan internaţional, leninismul post-bolşevic se va manifesta deosebit de tolerant în raport cu „imperialismul", dar nu neapărat din cauză că ar fi fost intimidat de poziţia belicoasă a noii administraţii republicane de la Casa Albă. Există opinii ale cercetătorilor relaţiilor internaţionale, preponderent realişti, care argumentează că Uniunea Sovietică a implodat în mare măsură deoarece nu a putut ţine pasul cu relansarea de către Washington a unei curse a înarmărilor care a presat enorm bugetul sovietic, şi aşa slab alimentat de o economie ineficientă, antrenând astfel dezintegrarea Uniunii Sovietice. Unii dintre aceştia mai susţin corelativ că reformele demarate după 1985 nu au reprezentat decât încercarea Moscovei de a rezista injoncţiunilor americane; în absenţa acestora, este puţin probabil ca ceva de genul leninismulu post-bolşevic să îşi fi făcut apariţia în Uniunea Sovietică (vezi Beschloss, Talbott: 1994). Dar, aşa cum îşi amintesc foşti consilieri ai lui Gorbaciov, transformările radicale puse în practică de către acesta au avut „o logică proprie" (Grachev: 2008,4 – 7): dorinţa de a

eficientiza Uniunea Sovietică şi de a o adapta, prin mijloace specifice experienţei leniniste la realităţile economice, politice şi sociale contemporane. Nu a reuşit, dar asta nu invalidează premisa de la care am pornit: nu teama de Occident a stat în subsidiarul „noii gândiri”, ci încrederea în posibilitatea edificării unei Uniuni Sovietice modeme.

În această direcţie se încadrau şi pledoariile morale dar şi acţiunile concrete întreprinse de către Gorbaciov în ceea ce priveşte dezarmarea globală. Întâlnirile pe care le-a avut cu omologul său american la Geneva şi Reykjavík în 1985, respectiv 1986, referitor la acest subiect au încheiat o lungă perioadă de răceală diplomatică între Moscova şi Washington, umbrită însă parţial de expulzarea, în 1986, a 55 de diplomaţi de la ambasada sovietică de la Washington, acuzaţi de spionaj, fapt care a condus la o ofensivă propagandistică împotriva Occidentului şi la concluzia, prematură, că „normalizarea relaţiilor sovieto-americane este o cauză a generaţiilor viitoare” (Bukovsky: 2010,99 – 102). Spre deosebire de predecesorii săi, Gorbaciov s-a arătat realmente hotărât să ia măsuri pentru reducerea armamantului nuclear şi convenţional care transformase Europa într-un potenţial teatru de război de-a lungul atâtor decenii. Semnarea în 1987 a „Tratatului sovieto-american cu privire la lichidarea rachetelor cu rază medie şi mai scurtă

de acţiune” confirmă această atitudine. În discursul ţinut cu această ocazie, la Casa Albă, locul semnării tratatului, Gorbaciov va afirma, printre altele:

În noiembrie 1985 declaram, împreună cu preşedintele Reagan, la întâlnirea noastră de la Geneva: într-un război nuclear nu pot exista învingători, el nu trebuie dezlănţuit niciodată. Declaram, de asemenea, că nici U.R.S.S., nici S.U.A. nu aspiră la superioritate nucleară.

Aceasta a permis urcarea pe prima treaptă a platformei căutărilor comune.

După Geneva a urmat Reykjavík. Acolo s-a realizat o breşă principală în pătrunderea tâlcului procesului de dezarmare nucleară. Datorită acestui lucru au devenit posibile şi actualul tratat, şi exminarea la obiect a altor probleme ale confruntării nucleare.

Noi recunoaştem meritele partenerilor americani. Împreună cu ei a fost acumulată o experienţă care va contribui la găsirea de soluţii pentru problemele şi mai dificile ale securităţii egale şi globale.

Esenţial este să devină cât mai curând posibil realitate înţelegerile referitoare la reducerea radicală a armamentelor strategice ofensive, în condiţiile menţinerii Tratatului cu privire la apărarea antirachetă, la lichidarea armelor chimice, la reducerea armamentelor clasice („U.R.S.S. – S.U.A…”: 1987,19 – 20).

Anul următor, când Tratatul INF (*Intermediary Nuclear Forces*, denumirea uzuală) a intrat în vigoare, a fost rândul lui Reagan să facă o vizită la Moscova, o ocazie pentru Gorbaciov să îşi exprime convingerile pacifiste. „În cartea lumii fără războaie, fără violenţă, fără arma nucleară, au fost şi scrise primele rânduri. Cred că acum nimeni nu va mai reuşi să închidă această carte şi s-o dea la o parte". Conştientizând importanţa momentului, secretarul general al PCUS va afirma patetic: „Cred că nu s-au născut încă istoricii care urmează să consemneze şi să aprecieze ceea ce se face azi" („întâlnire la nivel înalt…":

1988,63 – 64). Dincolo de tuşa mediatică a discursului se observă foarte clar că ideile lui Gorbaciov sunt cu adevărat sincere, excedând cadrul semantic al limbii de lemn în ciuda faptului că păstrează, inevitabil, reminiscenţe ale acesteia. O sinceritate „burgheză", deloc leninistă, care nu avea cum să nu îl îngrijoreze, aşa cum vom vedea, pe Ceauşescu.

Fermitatea deciziei lui Gorbaciov de a încheia Războiul Rece este reflectată deosebit de pregnant în capacitatea acestuia de a înţelege şi accepta reunificarea Germaniei pe coordonate occidentale. Discutând într-un cadru intim cu liderul sovietic în decembrie 1989, cu ocazia istoricei întâlniri de la Malta, noul preşedinte american George Bush se pronunţa cu empatie şi precauţie relativ la această spinoasă chestiune:

Ieri, când vorbeam faţă în faţă, am discutat problema reunificării Germaniei, deşi fără a intra în detalii. Sper că înţelegeţi că este imposibil să ne cereţi să dezaprobăm reunificare germană (inevitabilă de acum datorită căderii zidului Berlinului cu câteva săptămâni înainte, n.m.). În acelaşi timp, suntem conştienţi cât de delicată, sensibilă este această problemă. Încercăm să acţionăm cu o anumită reţinere. Voi formula acest gând cumva diferit: nici eu, nici reprezentanţii administraţiei mele nu vrem să fim într-o poziţie care ar putea fi percepută drept provocatoare. Subliniez acest punct.

„Nimic nu mă interesează mai mult decât cum vedeţi dumneavoastră posibilitatea de a depăşi *statu-quo*-uY\ continua Bush („At historie crossroads…”:

2001,237 – 238). Gorbaciov îi va răspunde insistând asupra „cooperării constante” pentru gestionarea adecvată a noii realităţi geopolitice aflată în curs de elaborare. „Altfel acest proces poate sucomba şi vom ajunge cu toţii într-o situaţie haotică care va da naştere multor probleme, opri schimbările, şi ne va arunca înapoi în vremea suspiciunii şi a neîncrederii”. Apoi, în ceea ce priveşte problema germană, Gorbaciov se va exprima în termeni care făcuseră şi vor face posibilă finalizarea Războiului Rece, dovedind că simţea pe deplin „pulsul” istoric al momentului.

Principala teză pe care am adoptat-o şi pe

care o urmăm în noua noastră gândire este dreptul fiecărei ţări la liberă alegere, inclusiv dreptul de a reexamina şi schimba alegerile lor iniţiale. Aceasta este foarte dureros, dar este un drept fundamental. Dreptul de a alege fără interferenţă exterioară. Statele Unite sunt devotate unui anumit sistem social şi economic pe care poporul american l-a ales. Să decidă şi alte popoare singure, figurativ vorbind, cărui Dumnezeu să se roage.

Este important pentru mine că tendinţa înspre reînnoire remarcată în Europa de Est şi de Vest avansează în direcţia apropierii. Rezultatul nu va fi o copie a modelului suedez, britanic sau sovietic. Nu. Va rezulta ceva care este compatibil cu nevoile prezentei etape de dezvoltare a civilizaţiei umane şi europene.

S-a observat acum că popoarele nu se tem să aleagă un sistem sau altul. Ele caută propria versiune unică care (sic!) le asigură cele mai bune condiţii de viaţă. Când această alegere este făcută liber, atunci nu se poate spune decât un singur lucru: mergeţi înainte" („At historic crossroads…": 2001,240 – 241).

Lui Gorbaciov îi este desigur greu să accepte că „modelul sovietic" nu reprezintă o opţiune pentru nicio societate est-europeană şi să admită adevărul dureros al victoriei depline a neoliberalismului american. Probabil că avea în vedere constituirea unei noi forme de social-

democraţie care să fie adoptată de către întreaga Europă şi a cărei paternitate să o revendice cel puţin parţial. Nu putem şti cu certitudine. Ce putem şti este că „libera alegere” a fiecărei naţiuni era un principiu în care a crezut realmente, chiar dacă nu includea în această categorie şi Uniunea Sovietică, pe care îşi dorea să o menţină chiar cu preţul desfiinţării PCUS după puciul din august 1991 şi chiar dacă opţiunea sa de a renunţa la regimurile satelit est-europene avea şi o pronunţată dimensiune pragmatică, acestea fiind de acum un balast insuportabil pentru o economie sovietică la rândul ei în cădere liberă – aşa cum o demonstrează declaraţia făcută la reunificarea Germaniei: „Vrem să credem în soliditatea unei democraţii care a tras învăţăminte din trecutul nazist al patriei sale. Vreţi să credeţi în viitorul unei democraţii care a întreprins cu vigoare şi hotărâre distrugerea unui vechi sistem de constrângere administrativă” (Gorbaciov: 1994,250).

*

*

În ultimul deceniu al existenţei sale, leninismul romantic a cunoscut un proces de radicalizare direct proporţional cu relaxarea ideologică de care se vedea înconjurat din toate părţile. De-ideologizarea fenomenului leninist atinsese cote îngrijorătoare în întreg lagărul socialist, cu precădere în Polonia. Procesul nu

poate fi atribuit integral influenţei exterioare a societăţilor „burgheze” şi guvernelor dominate insidios de viziunea „imperialistă”, ci reprezintă, cel puţin în aceeaşi măsură, speranţa populaţiilor est europene de a „umaniza” regimurile leniniste care le ordonau, apăsător, existenţa.

Din punct de vedere social, România a experimentat revolte considerabile împotriva propriei conduceri comuniste. Lupeni 1977 sau Braşov 1987 sunt momente cunoscute. Nu există necesitatea unei detalieri suplimentare în acest sens. Revoltele muncitorilor au fost psiho-socialmente puse în problemă în alte părţi (Cesereanu în Neculau: 2004,226 – 243). Nu s-a ajuns însă la proteste care să ameninţe efectiv PCR din motive complexe, amintite deja în lucrare. Pe lângă tradiţionala pasivitate politică a românilor, leninismul romantic şi-a impus diabolic de eficient, în termeni gramscieni, hegemonia politică, instituţională şi, poate cel mai important aspect – culturală asupra României. Adică a recuperat insidios naţionalismul funciar al românilor şi l-a resorbit în propria textură ideologică, făcând astfel aproape imposibil orice protest în termeni culturali: opunându-te regimului, te opuneai astfel însuşi sentimentului naţional încastrat atât de profund în „patriotismul revoluţionar socialist”. O adevărată viclenie a istoriei ar fi spus probabil Hegel dacă ar fi trăit în a doua jumătate a secolului XX. Şi ar fi avut

dreptate.

Anii ’80 nu au adus schimbări importante în ceea ce priveşte orientarea internaţională a leninismului romantic. Acestea au fost corelative metamorfozelor intrasistemice ale „lagărului socialist” şi, chiar dacă în sens reactiv, s-au pliat de asemenea şi pe transformările globale extrasistemice. Neoliberalismul neoconservator al administraţiei Reagan (1981 – 1988), o formă ideologizată a liberalismului clasic, a abordat agresiv fenomenul leninist, deja descompus din interior de consistente influenţe ideatice „burgheze”. Leninismul a răspuns la început în termeni sistemici, după care a pus în practică, din raţiuni de redefinire atât interne cât şi externe, o expresie post-bolşevică a situării sale într-o lume ostilă, esenţialmente „burgheză”, deşi desigur pe nivele concentric-ideologizate. Leninismul romantic a refuzat să se reimagineze în termeni post-bolşevici, sesizând pericolul auto-imolării ideologice şi politico-instituţionale subdiacent acestui demers. Putem spune că a pus în practică antespectiv mesajul care reiese din titlul memoriilor fostului legionar şi rezistent anticomunist Ion Gavrilă Ogoranu: „Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc”. O altă ironie a istoriei? Numai istoria ştie…

Anul 1980 s-a deschis din perspectivă externă pentru RSR cu vizita ministrului de externe sovietic Andrei Gromîko la Bucureşti. „Vizita a fost

evident conectată cu criza din Afghanistan", scrie Patrick Moore, „iar România a criticat inambiguu, chiar dacă implicit invazia sovietică a [acestei] ţări nealiniate, neopunându-se în acelaşi timp nominal Moscovei şi avertizând că tensiunilor afgane nu ar trebui să li se permită periclitarea *détente*-ului, în special în Europa" (Moore: 5 February 1980 a, 1). Poziţia Bucureştiului faţă de invazia sovietică a Afghanistanului, demarată în 1979, este elocvent analizată de către acelaşi analist al Radio Europa Liberă într-o analiză publicată în ziua precedentă:

Poziţia României a avut un ton mai moderat şi nu a atras prea multe critici directe, dar atitudinea sa autonomă asupra a ceea ce Moscova percepe drept un subiect capital nu poate să nu îi irite pe sovietici. Grija Bucureştiului în ceea ce priveşte invazia de către trupe sovietice a unei ţări nealiniate este evidentă, dar în timp ce manifesta acest sentiment, România a fost atentă să descurajeze orice inflamare inutilă a mediului politic internaţional, în special în Europa, deoarece practica şi expansiunea politicii sale externe a depins de relaxarea tensiunilor internaţionale. Ceauşescu este de asemenea perfect conştient de realităţile geografice şi militare.

Bucureştiul a adoptat deci abordarea etalării ferme a opiniilor sale asupra evenimentelor din Afghanistan şi a înţelegerii implicaţiilor lor pentru România, dar fără a critica explicit URSS sau a

încuraja o atmosferă confruntaţională (Moore: 4 February 1980 b, 3).

Am putea înţelege deci vizita ministrului sovietic de externe în RSR ca o încercare de a tempera, diplomatic, pornirile romantic leniniste ale „geniului Carpaţilor”. Nu avem dovezi indisputabile în acest sens, dar, dacă acordăm atenţie comunicatului oficial emis cu ocazia vizitei putem observa, pe urmele lui Patrick Moore, că acesta „Conţine fraze vagi şi interpretabile, şi de asemenea şi generoase puncte de convergenţă între cele două părţi. Diferendele nu sunt menţionate, nu se fac referiri explicite la Vest, şi cuvântul Afghanistan nu apare. Această abordare vagă, combinată cu insistenţa asupra pozitivului, este tipică documentelor comune româno-sovietice şi a sateliţilor Moscovei” (Moore: 5 February 1980 a, 2). Excelentele identificări a resorturilor politice a poziţiei RSR relativ la criza afghană fac orice alt comentariu de prisos.

Să trecem deci la reacţia conducerii de la Bucureşti cu ocazia agitaţiei datorată succesiunii lui Brejnev, decedat la sfârşitul lui 1982. Se conturează acum posibilitatea revaluării abilităţilor politice, în sens pragmatico-cinic, ale secretarului general al PCR. Ceauşescu l-a susţinut – direct sau indirect, nu ştim sigur – pe Konstantin Cemenko pentru funcţia de secretar general al PCUS. Aceasta va fi ocupată însă de Yuri Andropov, o figură importantă în cadrul KGB

încă din anii ’50 şi care gestionase activ dimensiunea informaţională a intervenţiei sovietice, camuflată sub egida OTV, în Ungaria „frăţească”. George Ciorănescu analizează problema corelând-o cu relaţiile româno-maghiare în ceea ce priveşte problema minorităţilor: „În actuala atmosferă de înstrăinare dintre România şi Ungaria în ceea ce priveşte poziţia României referitor la minoritatea maghiară, şansa lui Andropov pare să fie consolidată de faptul că, aşa cum fostul preşedinte Richard Nixon a indicat recent, Kádár a pariat pe Andropov ca viitor secretar general, în timp ce Ceauşescu a spus că Andropov nu are nicio şansă să fie ales, din moment ce, ca lider al KGB, şi-a făcut prea mulţi duşmani” (Ciorănescu: 8 December 1982,5).

Dacă la nivel politic leninismul romantic putea fi constrâns relativ uşor de către presiunile leninismului sistemic sau post-sistemic, chestiunea se complică în ceea ce priveşte palierul ideologic. Aici leninismul romantic se menţinea pe poziţii extrem de rigide, care ofereau fără doar şi poate însăşi măsura identităţii sale ideologice (Gheorghiu: 2008,239 – 241). Respingând internaţionalismul sovietic drept o formă de imixtiune în propriul perimetru socio-ideologico-politic, leninismul romantic se exprima pe sine în acest punct, prin intermediul lui Ceauşescu, în felul următor: „orice formă de construcţie socialistă pusă în practică este reală şi conformă

necesităţilor istorice”. Să analizăm în continuare de ce era respins în RSR conceptul de „societate socialistă dezvoltată” şi preferat cel de „societate socialistă multilateral dezvoltată”:

Unii tovarăşi din exteriorul ţării noastre şi chiar din interior pun întrebarea: de ce programul partidului nostru conţine teza asupra construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate, în timp ce alte ţări socialiste au formulat teza societăţii socialiste dezvoltate? Ceauşescu răspunde: „Pentru a nu crea orice fel de neînţelegeri, pentru a evita neglijarea oricărui aspect al activităţii, pentru *a nu se ajunge la concluzia că vorbind despre societatea socialistă dezvoltată, ne referim numai sau în special la dezvoltarea bazei materiale* (Maier: 8 February

1983,3; subl.m.).

Argumentul este extrem de important pentru descifrarea, fie şi parţială, a texturii ideologice a leninismului romantic. Importanţa pe care expresia sa politică *in nuce*, Ceauşescu, o acordă spectrului cultural hegemonie, pentru a folosi expresia lui Gramsci, este capitală. Ceea ce validează premisa fundamentală a prezentului studiu: leninismul romantic a fost, în primul rând, ideologicorientat. Politicul leninist romantic, inextricabil circumscris ideologicului, nu reprezintă decât expresia sa manifestă.

Cu ocazia Congresului al XIII-lea al PCR, Ceauşescu a dat de înţeles participanţilor fără

echivoc şi, corelativ, întregii lumi, că nu are de gând nici măcar să actualizeze leninismul romantic. Ideea depăşirii lui era desigur inconceptibilă, aşa cum se va vedea din ostilitatea şi chiar panica pe care o va afişa relativ la ameninţarea destabilizatoare, aflată deocamdată în proces de elaborare, a leninismului post-bolşevic. Să vedem deocamdată, pe urmele lui Ceauşescu, de ce „rolul statului" era indispensabil edificării socialismului. Desigur, în sens leninist. Marx susţinuse tocmai contrariul:

Viaţa, practica dezvoltării sociale pun în evidenţă lipsa de fundament ştiinţific şi caracterul *profund eronat* al tezelor potrivit cărora ar trebui să se limiteze sau să se renunţe la rolul şi funcţiile statului în conducerea activităţii economico-sociale. Trebuie spus că, dimpotrivă, complexitatea evoluţiei viitoare a societăţii şi aplicarea conştientă a legităţilor dezvoltării sociale impun perfecţionarea continuă a activităţilor de conducere în toate domeniile. Desigur, în concordanţă cu stadiul de dezvoltare al economiei şi vieţii sociale şi pe măsura adâncirii şi perfecţionării procesului de democratizare al statului, de participare tot mai largă a maselor populare la conducerea societăţii, *funcţiile cu caracter represiv ale statului* se vor diminua tot mai mult. *Tendinţa obiectivă* însă, *determinată de dezvoltarea societăţii, este aceea a întăririi şi perfecţionării rolului statului de organizator şi*

conducător al întregii activităţi economico-sociale. Funcţiile de organizare şi conducere conştientă a activităţii în societatea socialistă nu vor dispărea niciodată. Societatea va trebui să dispună întotdeauna de organisme centrale proprii care să asigure conducerea activităţii economico-sociale pe baza aplicării legităţilor sociale, evitând disproporţiile, soluţionând contradicţiile, asigurând dezvoltarea armonioasă a tuturor sectoarelor, ridicarea continuă a bunăstării materiale şi spirituale a poporului (Ceauşescu: 1984,44 – 45; subl. m.).

Reiese foarte clar din pasajul citat mai sus că Ceauşescu nu concepea comunismul în sensul marxist clasic, unde exortaţiile filosofice ale autorului Manifestului Comunist aveau rolul de a pune în mişcare tocmai depăşirea, nu întărirea statului. Marx prevede depăşirea a tot ce însemnă vechi, începând cu statul şi capitalul; noul romantic leninist recuperează vechiul într-o formă limitată şi osificată de nou, prinsă în capcana dintre necesitatea stabilităţii politice şi ambiţia ideologică revoluţionară, exportatoare prin ea însăşi a instabilităţii sociale în general, cu atât mai mult politice. Iată unul dintre paradoxurile majore ale leninismului romantic.

Tot în această direcţie, Ceauşescu insista asupra necesităţii limitării acceptării de noi membri de partid şi a verificării drastice a acestora din punct de vedere ideologic. Astfel că

pentru noii recruţi, „nivelul politic şi ideologic, combativitatea şi comportarea în muncă şi viaţă” căpătaseră acum o importanţă deosebită. Nu că până în acel moment nu fuseseră importante, dimpotrivă, numai că noua situaţie economico-socială, atât internă cât şi externă, cerea o „vigilenţă revoluţionară” sporită. „Organele şi organizaţiile de partid trebuie să se călăuzească permanent de concepţia revoluţionară (sic!), să acţioneze întotdeauna în spirit revoluţionar pentru înlăturarea a tot ce este vechi şi nu mai corespunde actualei etape de dezvoltare a societăţii noastre” şi să depună orice efort, desigur în sensul „afirmării tot mai puternice a rolului de forţă politică conducătoare a partidului nostru” (Ceauşescu: 1984,52 – 53). Ceauşescu credea şi se convingea singur că „socialismul ştiinţific – ştiinţa transformării lumii” va surmonta singur acutele probleme de natură economică a ţării. În acest punct, se dovedea a fi la fel de obscurantist ca şi propaganda „burgheză”, acuzată de subminarea „construirii socialismului în RSR”.

Activitatea politico-educativă trebuie să sublinieze în mod consecvent marile realizări obţinute de poporul nostru în construcţia socialismului, superioritatea modului de viaţă socialist, a principiilor de etică şi echitate socialistă, de egalitate în drepturi între toţi cetăţenii patriei noastre. Trebuie să luăm

atitudine hotărâtă împotriva diferitelor manifestări mistice şi obscurantiste, care împiedică înţelegerea raporturilor reale dintre om şi natură, a legilor care guvernează universul, a cerinţelor obiective ale dezvoltării sociale – şi care constituie o frână în lupta omului pentru făurirea conştientă a propriului său destin (Ceauşescu: 1984,59 – 60).

Începând cu conferinţa naţională a PCR din 1972 fusese introdus, aşa cum am putut constata din capitolele anterioare, „principiul rotirii cadrelor". Utilitatea lui la începutul anilor '70 era mai mult de natură pragmatică şi politică, în sens limitat al termenului. Acum însă, la jumătatea anilor '80, devine ideologico-politică: pentru Ceauşescu, era necesar ca „fiecare activist să lucreze în spirit revoluţionar, să manifest combativitate, răspundere în muncă şi intransigenţă, să pună totdeauna mai presus de orice interesele partidului, ale poporului, ale cauzei socialismului, întăririi continue a patriei, independenţei şi suveranităţii sale" (*Rezoluţia Congresului*... 1984,26). Merită citat în continuare un larg pasaj din rezoluţia acestui Congres, deoarece confirmă o direcţie de dezvoltare foarte interesantă a PCR.

Congresul cere organelor şi organizaţiilor de partid, tuturor instituţiilor şi lucrătorilor din domeniul activităţii ideologice, educative şi de propagandă să desfăşoare o luptă intransigentă

împotriva influenţelor burgheze în conştiinţa şi viaţa oamenilor, împotriva concepţiilor şi mentalităţilor retrograde, mistice, obscurantiste, pentru demascarea şi contracararea oricăror încercări de poluare spirituală făcute de cercurile din afară de cercurile reacţionare, anticomuniste. O atenţie sporită va fi acordată relevării faptelor şi aspectelor prin care întreaga evoluţie internă şi internaţională confirmă justeţea concepţiei materialist dialectice despre lume şi viaţă, superioritatea orânduirii socialiste – singura în măsură să înlăture inegalitatea şi inechitatea socială, exploatarea şi asuprirea maselor populare, să pună în slujba omului, a înfloririi personalităţii sale întreaga dezvoltare a forţelor de producţie. Totodată, se va acţiona pentru combaterea fermă, argumentată a tezelor propagandei burgheze, a oricăror încercări de denigrare a socialismului, şi se va lua atitudine hotărâtă împotriva oricăror manifestări de naţionalism, şovinism, rasism, antisemitism, la care apelează forţele reacţionare pentru a slăbi coeziunea şi unitatea forţelor progresiste, a maselor populare, în lupta împotriva imperialismului, a războiului, pentru o politică de pace şi independenţă naţională(*Rezoluţia Congresului*... 1984,29).

Pentru Kenneth Jowitt, regimurile leniniste urmează un traseu jalonat de „insulare”, „transformare” şi „incluziune” (vezi Jowitt: 1993).

Consider că este posibil ca autorul, ale cărui analize asupra ideologiei comuniste în sens larg sunt excelent puse în termeni filosofici, sociologici, antropologici, politologici, punctaţi pe alocuri cu teorie literară – să se fi înşelat în cazul leninismului romantic. Acesta, folosind parţial termenii profesorului Jowitt, pare să urmeze următorul traseu cultural-ontologic: *insulare integrativă*, *transformare insuficientă*, respectiv revenirea la un fel de *insulare represivă*.

Concluzia Congresului ar putea fi rezumată în felul următor. „Activitatea ideologică trebuie să dezvolte spiritul revoluţionar comunist, răspunderea faţă de cauza comunismului în patria noastră, precum şi spiritul solidarităţii internaţionale” (Ceauşescu: 1984,59). Leninismul romantic intra deci treptat în faza de insulare represivă: înţelegând (deşi nu putem fi deloc siguri în privinţa acestui aspect) limitele puterii sale transformatoare, atât ideologice, cât şi materiale (un exemplu în acest sens este cazul sistematizării satelor care nu a fi putut finalizat datorită protestelor occidentale – vezi Douglas-Home: 2001) – se va concentra de acum înainte pe izolarea agresivă faţă de populaţie şi chiar de majoritatea membrilor de partid, suspectaţi la rândul lor, mai mult sau mai puţin corect, de simpatii „mic-burgheze”. Avem de-a face deci cu patru stadii de isulare represivă: primul, în raport cu periferia partidului „îmburghezit”; al doilea, în

raport cu populaţia pe care o asalta ideologic, propagandistic şi poliţienesc; al treilea, în raport cu „lagărul socialist”, supus la rândul său unui proces de „îmburghezire” în progresie geometrică şi, în sfârşit, al patrulea, în raport cu eternul inamic, lumea non-leninistă.

Relaţiile româno-sovietice s-au schimbat considerabil odată cu intrarea în scenă a lui Mihail Gorbaciov. La început, retorica reformistă a noului lider sovietic nu părea considerabil diferită de cea unora dintre predecesorii săi.

Hruşciov în special. Conducerile est-europene, şi chiar nomenclatura sovietică, nu se aşteptau deci ca acesta să atace înseşi fundamentele ideologice ale leninismului, ci doar să îl recosmetizeze în raport cu noile provocări „burgheze” (vezi Brown: 1997). De aceea nici Ceauşescu nu a fost, la început, îngrijorat de prestaţia retorică a noului său omolog sovietic.

Relaţiile româno-sovietice nu au cunoscut evoluţii majore faţă de poziţiile clasice. În 1986 Ceauşescu critica în cadrul CAER varianta „multilaterală” de cooperare propusă de către Gorbaciov, insistând în schimb asupra necesităţii impulsionării contactelor „bilaterale”, fapt care ar fi oferit desigur un spaţiu de manevră economic mai larg pentru RSR. În definitiv, scrie Patrick Moore, RSR nu „cerea” Uniunii Sovietice şi CAER-ului nimic altceva decât „combustibil şi energie, materii prime, şi transferuri tehnologice, dar”,

amănunt extrem de important, „în proprii termeni”. Comerţul româno-sovietic începuse să crească uşor doar pentru că, afirmă Moore, era prea scăzut pentru a mai putea scădea, în timp ce relaţiile comerciale ale Bucureştiului cu Occidentul se deteriorau în ritm alert datorită faptului că RSR „a redus importurile în monedă forte pentru a-şi putea plăti deficitul comercial extern” (Moore: 26 May 1986,3 – 6; vezi şi Maier: 10 January 1986 b, 3 – 6; Ute Gabanyi: 6 March 1987 b, 3 – 7; Ute Gabanyi: 6 November 1987 c, 13 – 16). Corelativ, volumul schimburilor comerciale dintre RSR şi Comunitatea Europeană va scădea la rândul ei în această perioadă datorită deficitului de aproape un 1.750.000 de dolari înregistrat de către partenerul european datorat aceluiaşi motiv: reducerea extremă a importurilor de către Bucureşti (Sturdza: 6 November 1987,17 – 20).

În ceea ce priveşte politica internaţională, Ceauşescu se arăta precaut şi totodată circumspect faţă de Iniţiativa de Apărare Strategică lansată de către administraţia Reagan. Motivul principal al acestei atitudini consta în temerea secretarului general al PCR că un nou reflux al Războiului Rece ar re-polariza taberele Est-Vest sporind astfel dependenţa RSR de centrul moscovit. Ceauşescu a încerca să convingă „forţele influente” din Statele Unite că programul militar mai sus menţionat nu corespunde

intereselor americane. De asemenea, statele membre ale OTV erau sfătuite „să nu exagereze” în privinţa SDI (*Strategic Defense Iniţiative*), exprimându-şi încrederea în posibilitatea unui compromis rezonabil. Pe acelaşi ton, chiar dacă întâlnirea dintre Gorbaciov şi Reagan la Reykjavík nu avusese rezultate notabile (cum au avut, de exemplu, viitoarele contacte), Ceauşescu era înţelegător, neavând „iluzia că întâlnirea va contribui la rezolvarea fermă a complexelor probleme a vieţii internaţionale, inclusiv pe ce a armelor nucleare” (Maier: 6 November 1986 a, 3 – 4).

Cu ocazia Congresului XXVII al PCUS, unde Gorbaciov şi-a impus decisiv planurile de restructurare profundă a sistemului sovietic, Ceauşescu a ţinut să-şi informeze gazdele că genul acesta de reforme, ba chiar altele mai bune, fuseseră aplicate în RSR cu mult înaintea iniţiativei sovietice. Subliniind presupusa „experienţa românească” în domeniu, secretarul general al PCR le oferea condescendent sovieticilor lecţii în gestionarea propriei economii, discutând despre „intensificare” şi „un nou mecanism economico-financiar”, în timp ce economia RSR era în cădere liberă. Pe de altă parte, Ceauşescu şi-a exprimat sprijinul faţă de programele de dezarmare internaţională ale Moscovei (Maier: 20 March 1986 c, 3 – 6; vezi şi Shafir: 30 May 1988 e, 1 – 5).

În 1987 Gorbaciov va vizita RSR, ultima pe lista ţărilor socialiste est-europene, la fel cum şi Ceauşescu fusese ultimul lider de partid din blocul socialist care a mers în Uniunea Sovietică (Ute Gabanyi: 29 May 1987 d, 3). Deşi evenimentul a fost tratat pe larg şi pe un ton apreciativ în presa română, presa sovietică de abia l-a menţionat (Ute Gabanyi: 21 July 1987 e). Numai odată cu acest eveniment diplomatic a devenit clară distanţa enormă care separa „modelul românesc" de ambiţiile reformismului gorbaciovist. „Pozând drept apărătorul purităţii ideologice a blocului (socialist, n.m.), Ceauşescu respinge orice posibilitate de a reveni la ceea ce el numeşte «*elemente de capitalism*», fie şi numai ca măsură temporară" scrie Anneli Ute Gabanyi (29 May 1987 d, 5; subl.m.). Rezultă de aici că liderul PCR era conştient de şi condamna direct „îmburghezirea" ideologică a Uniunii Sovietice. Vizita lui Gorbaciov a inclus şi momente penibile pentru conducerea PCR, ca acela când succesorului lui Cemenko i-a fost imposibil să comunice direct cu „masele" adunate special pentru spectacolul propagandistic; după cum ştim, genul acesta de dialog real, care trecea dincolo de sloganele moarte care se intonau în astfel de împrejurări, i-a adus lui Gorbaciov o reală popularitate acasă. Dacă Ceauşescu a încercat pe cât posibil să-şi manifeste ospitalitatea şi să evidenţieze doar paralele dintre politica externă a

celor două ţări, Gorbaciov a avut un comportament glacial şi a vorbit tranşant, evitând până şi cele mai uzuale formule diplomatice.

În contrast cu primirea politicoasă şi flatantă pe care Ceauşescu i-a făcut-o lui Gorbaciov, liderul sovietic a fost tăios şi la obiect, evitând orice semn de efuziune. Intrând direct în problemele de importanţă majoră, Gorbaciov a oferit o extraordinară performanţă diplomatică replicând punctelor avansate de către Ceauşescu. Nu s-a referit direct la problema reformei, dar eşecul „modelului românesc" şi efectele negative ale reticenţei României de a se integra în mai mare măsură în CAER au fost clar atinse. În direcţia politicii sovietice faţă de celelalte ţări comuniste, Gorbaciov a adus în discuţie nevoia unei „schimbări calitative" în relaţiile româno-sovietice. „Mecanismul cooperării" trebuia „îmbunătăţit" şi „adus pe linie" cu cerinţele contemporane. El a respins clar politica lui Ceauşescu de a căuta cooperarea strict în conformitate cu interesele româneşti, rămânând total opac în ceea ce priveşte programul sovietic de ansamblu. Deşi s-a făcut un „progres considerabil" în câteva zone, el a spus că „sunt alte zone în care progresul a fost, să spun aşa, mediu sau chiar slab" (Gabanyi: 29 May 1987 d, 9).

Relaţiile dintre cele două state intraseră astfel într-o fază critică. Dar Ceauşescu nu avea de gând să se lase intimidat de către admonstările

„fratelui cel mare”. Politicile „de austeritate” economică şi represivitatea regimului faţă de populaţie nu au scăzut, ba dimpotrivă, s-au amplificat. Ceauşescu a admis că au fost comise unele erori în „construirea socialismului”, dar acestea erau integral imputate epocii predecesorului său, Gheorghiu-Dej. De asemenea, încercând să eludeze suportarea costurilor de către populaţie a catastrofalului management al economiei, Ceauşescu făcea apel, nu pentru prima oară, la „«spiritul de sacrificiu»” al cetăţenilor RSR. Acesta lipsea însă atât la nivelul societăţii cât, şi, mai grav, la nivelul partidului (Ute Gabanyi: 6 February 1987 f, 3 – 6; Gilberg: 1974 b, 39). Leninismul romantic încerca de acum să se izoleze şi faţă de periferia „îmburghezită” a fundamentului său tehnico-instituţional, PCR.

Situaţia economică a RSR se deteriora invers proporţional cu amplificarea represiunii asupra populaţiei, care nu trebuia să cunoască situaţia în ansamblu; chiar dacă o intuia, trebuia să se supună necondiţionat rolului atoateştiutorului partid, mai pronunţat acum ca niciodată, şi să manifeste „patriotism revoluţionar socialist”. Ceauşescu folosea clar metodele aplicate cu succes de către Stalin în astfel de situaţii, la care Hruşciov a renunţat plătind un preţ politic major. Orice liberalizare, chiar şi minimală, echivala în optica secretarului general al PCR cu invitarea situaţiei de a scăpa de sub control. Cât de

apăsătoare ajunseseră privaţiunile, teama şi supravegherea la sfârşitul anilor ’80 în RSR, dar şi limitarea drepturilor şi asedierea sistematică a identităţii minorităţii ungare de pe teritoriul românesc ne-o spun chiar şi presa sovietică, maghiară, protestele unor cetăţeni maghiari din Ucraina subcarpatică şi însăşi declaraţia făcută în 1989 de către un oficial maghiar conform căruia „duşmanul nu este Vestul, ci România” (Devlin: 16 June 1989, Socor: 9 November 1988 f; Socor: 19 June 1987).

În 1988, când Ceauşescu a vizitat la rândul său Uniunea Sovietică, conducerea PCUS l-a primit aproape călduros, oferindu-i-se cu această ocazie ordinul Lenin. Declaraţiile de presă au avut un ton moderat, atrăgând oarecum atenţia prin concesiile de ton făcute de către partea sovietică la adresa intransigenţei RSR de a „construi socialismul” autonom, respingând imixtiunile externe (Socor: 9 November 1988 f, 3 – 8; Socor: 6 October 1988 e, 570 – 572). Este posibil ca problemele politice cu care se confrunta Gorbaciov (ascensiunea opoziţiei „conservatoare”) să fi determinat din partea acestuia o abordare mai moderată a sateliţilor est-europeni în general, ale căror nemulţumiri putea fi uşor cuplate cu cele ale inamicilor să-i politici. La fel, industria românească avea tot mai multă nevoie de materiile prime sovietice, acum când posibilităţile de a le obţine din alte părţi scăzuseră

considerabil, şi pe care le plătea prin produse alimentare. Rezultă că şi Ceauşescu avea motive întemeiate pentru a intra, fie şi parţial, în graţiile lui Gorbaciov (Buga: 2003,106; Socor: 19 June 1987,16). Tot cu această ocazie însă, Gorbaciov a insistat în discuţiile personale purtate cu liderul român asupra necesităţii respectării acordurilor de la Helsinki în problemele umanitare. Comunicatul pe care cele două părţi l-au emis cu această ocazie stipula faptul că guvernele şi partidele celor două state vor interacţiona în continuare în baza „sincerităţii tovărăşeşti”. Genul acesta de exprimare era cel puţin insolit pentru jargonul relaţiilor sovieto-est-europene şi denotă clar diferenţe fundamentale între poziţiile protagoniştilor (*The Independent*: 7 October 1988, OSA). Interesant în acest context este discursul ţinut de către Ceauşescu, în care acesta prezenta, consonant cu ambiţiile sale independenţiste, progresul global al socialismului ca derivând din consolidarea individuală a fiecărui stat socialist, nu din impunerea unei anumite forme particulare de socialism ca model pentru toate statele est-europene – invitându-l totodată pe Gorbaciov să remarce progresele industriale şi sociale făcute în RSR:

Trebuie să ţinem constant cont de faptul că procesul revoluţionar se dezvoltă în fiecare ţară în condiţii diferite şi că partidele comuniste sunt confruntate cu sarcina crucială a asigurării unei

înţelegeri corecte a legilor naturale şi cerinţelor obiective în conformitate cu noile cuceriri ale revoluţiei ştiinţifice şi tehnice şi a cunoaşterii umane.

Aceasta presupune consolidarea colaborării şi solidarităţii partidelor şi popoarelor ţărilor socialiste. Cu cât mai mare este succesul fiecărei ţări socialiste în parte, cu atât contribuţia lor se va adăuga la consolidarea forţelor socialismului şi prestigiului şi influenţei socialismului în lume.

În timpul vizitei dumneavoastră în România, tovarăşe Gorbaciov, aţi avut oportunitatea să vă familiarizaţi cu profundele transformări care au avut loc în societatea română, în special începând cu Congresul al IX-lea al partidului care a deschis era unor înnoiri pe scară largă atât în planul organizării vieţii socioeconomice şi prin crearea unui sistem atotcuprinzător de organe de conducere ale democraţiei muncitoreşti revoluţionare. Toate acestea au emancipat energia creativă şi gândirea revoluţionară, au eliminat tot ce era învechit, şi dogmatismul şi conservatorismul, şi au asigurat participarea largă şi directă a întregului popor la conducerea tuturor sferelor de activitate („Ceauşescu’s October 5 lunch speech”: 1988, nepaginat).

Alte vizite diplomatice făcute de Ceauşescu în 1988 au inclus China şi Coreea de Nord. În primul caz, liderul român nu mai era în postura de improbabil mediator în cadrul conflictului sino-

sovietic, deoarece Gorbaciov făcuse eforturi majore şi reuşite până la un anumit punct de a surmonta tensiunile dintre Moscova şi Beijing. În plus, privatizarea unor largi sectoare ale economiei chineze – Mao, inspiratorul lui Ceauşescu din multe puncte de vedere, murise în 1976 – nu a trezit deloc receptivitatea părţii române. Relaţiile româno-chineze depăşiseră de mult etapa de vârf de la jumătatea anilor ’60 (Sturdza: 9 November 1988 a, 9 – 12). În ceea ce priveşte Coreea de Nord, relaţiile RSR cu acest stat fuseseră întotdeauna la cote foarte înalte. Influenţa ideologiei şi modelului nordcorean de societate amprentase puternic evoluţia politicilor sociale ale leninismului romantic, iar relaţiile personale dintre Ceauşescu şi Kim Ir Sen erau de asemenea foarte bune. „Cei doi Kim”, scrie Mihai Sturdza referindu-se la Kim Ir Sen şi fiul acestuia, actualul lider nord-coreean Kim Jong II, „sunt singurii lideri din lume pe care presa română îi portretizează de obicei în termeni rezervaţi pentru Nicolae şi Elena Ceauşescu, ca minţi enciclopedice şi creatori titanici ai unei noi civilizaţii” (Sturdza: 9 November 1988 b, 13 – 15).

Per ansamblu, „relaţiile externe ale lui Ceauşescu” se transformaseră „într-o fantomă a ceea ce fuseseră” apreciază Anneli Maier (11 September 1986 d, 3 – 10). Moscova şi o parte a statelor socialiste est-europene afişau în cel mai bun caz faţă de RPR o indiferenţă ostilă, în timp ce

protestele Occidentului la adresa încălcării drepturilor omului şi sistematizării atinseseră cel mai înalt nivel începând cu sfârşitul anilor ’70. În noiembrie 1989, cu ocazia celui de-al XIV-lea Congres al PCR, secretarul general al partidului îşi afirma intransigenţa „revoluţionară” şi practic incapacitatea de a înţelege schimbările drastice care aveau loc în întreaga Europă de Est. Era condamnat ritualic „imperialismul”, era lăudată revoluţia din octombrie 1917, dar se făceau referinţe clare la faptul că laudele nu trebuiau extinse şi asupra conducerii prezente a Uniunii Sovietice şi, foarte important, Ceauşescu dăduse de înţeles că graniţele postbelice trasate în 1945 la Yalta nu mai erau de actualitate, o aluzie clară la anexarea Basarabiei ca republică sovietică un an mai devreme (Ceauşescu: 1989,114; Shafir: 14 December 1989 b, 27 – 33; Iordache: 2004). Pe scurt, Ceauşescu „conţinu[ai să pună crezul ideologic al conducerii în practica de zi cu zi” (Shafir: 29 November 1988 c, 604), fapt care reiese fără echivoc şi din rolul fundamental pe care îl acorda în continuare partidului în procesul de „construire a socialismului”: „Partidul nu poate renunţa la răspunderea sa revoluţionară, nu poate să cedeze altei forţe politice misiunea sa istorică”, aşa cum proceda PCUS şi o serie de alte partide est-europene, sugera explicit secretarul general al PCR. „A face acest lucru înseamnă, de fapt, a renunţa de a mai fi un partid revoluţionar,

comunist, de a-şi îndeplini programul de făurire a socialismului şi comunismului" (Ceauşescu: 1989,97 – 98).

Atitudinea de frondă a lui Ceauşescu faţă de reformele sovietice se va păstra şi la ultima întâlnire a acestuia cu Gorbaciov, când liderul PCR răspundea agresiv şi iritat omologului său mult mai destins şi preocupat de relansarea comună a economiilor statelor est-europene (Vezi Betea: 2009 b, 82 – 88; Betea: 2009 c: 86 – 92). Încercând să contracareze influenţa dezintegratoare a reformelor gorbacioviste asupra unui „lagăr socialist" aflat în descompunere, Ceauşescu va încerca să pună în practică un proiect de „internaţionalism izolat" (Devlin: 1 December 1989, 1 – 5) împreună cu Germania de Est şi Albania, care aveau propriile motive de a respinge proiectul gorbaciovist. Au fost făcute avansuri şi în direcţia Bulgariei sau Cehoslovaciei, nemulţumite la rândul lor de transformările pe care Gorbaciov încerca să le exporte înspre sateliţi. Nu s-a ajuns însă nicăieri, deoarece fiecare dintre aceste state avea propriile probleme interne presante şi între ele erau separate de numeroase diferenţe (Shafir: 3 July 1989 e, 1 – 6). Exasperat de valul de schimbări politice est-europene şi încercând să păstreze acelaşi control ferm asupra populaţiei, comunismul românesc devenise „xenofobie" (Shafir: 27 June 1989 a, l-11). Insularea represivă a leninismului romantic

atinsese zenitul. Cu toate acestea, colapsul regimului nu a putut fi evitat.

8.3. Un ultim gest de frondă: Republica Socialistă România renunţă la clauza naţiunii celei mai favorizate între 1948 şi 1989, relaţiile româno-americane au cunoscut o ameliorare graduală, pe filieră economică în principal, timidă în anii ’50, notabilă în anii ’60 şi importantă în anii ’70 şi 80 – care a culminat în 1975 cu acordarea de către Washington a clauzei naţiunii celei mai favorizate statului român (Courtney, Harrington: 2002). România beneficiase de asemenea de clauză până în 1951, când administraţia Truman a decis retragerea ei pentru noile regimuri comuniste din estul Europei; peste două decenii, optica americană în această privinţă a început să se schimbe, pe măsură ce a fost sesizat potenţialul comercial şi nu în ultimul rând politic al unor state ca Polonia sau România (vezi Carp: 2003,918). În 1975 însă, reacordarea clauzei a inclus amendamenul Jackson-Vanick, iniţiat de către senatorii cu aceleaşi nume, care prevedea condiţionarea acordării cauzei de respectarea dreptului de a emigra a cetăţenior români sau din România. Treptat, pe măsură ce drepturile omului căpătau o pondere tot mai crescută în cadrul politicii externe americane, amendamentul ajunsese să se refere la respectarea acestora în general, emigrarea reprezentând acum doar o componentă a cadrului lărgit ai drepturilor

umanitare (Courtney, Harrington: 2000).

După 1980, relaţiile dintre Washington şi Bucureşti au intrat pe o pantă descendentă din aproape toate punctele de vedere. Lipsa de concesii a lui Ceauşescu în privinţa adoptării filosofiei „burgheze a drepturilor omului”, împreună cu ambiţia sa romantică de a reuşi să aducă RSR într-o poziţie de top pe scena internaţională neacceptând însă compromisuri majore la acest capitol – l-au izolat tot mai mult de actorii internaţionali importanţi. Odată cu instalarea la putere a lui Gorbaciov, izolarea RSR în politica internaţională s-a acutizat: noul lider sovietic discuta în mare măsură despre aceleaşi subiecte majore ca şi Ceauşescu, atribuindu-le însă un sens non-leninist. Fapt care l-a îngrijorat profund pe secretarul general al PCR: Gorbaciov se înţelegea cu lumea capitalistă în propriii ei termeni, renunţând definitiv la militantismul revoluţionar socialist şi asedierea prin orice mijloace şi sub orice formă a realităţii „burgheze”.

Comunismul internaţional era deci în pericol odată cu „îmburghezirea” centrului moscovit şi, oricât de disidentă ar fi fost RSR în raport cu propria tabără, nu se concepea pe sine în afara acesteia sau în absenţa ei, din raţiuni de stabilitate politică elementară.

Conducerea PCR a sperat că, odată cu sfârşitul administraţiei Carter şi instalarea la Casa Albă a lui Ronald Reagan, problematica

drepturilor omului va căpăta un rol marginal în politica externă americană. Ştim deja că relaţiile româno-americane cunoscuseră cea mai bună perioadă în timpul administraţiei Nixon. Ceauşescu spera deci că, odată cu revenirea la putere a Partidului Republican, să poată reconsolida relaţia Bucureşti-Washington, intrată într-un con de umbră între 1977 şi 1981. Liderul PCR avea să fie însă profund dezamăgit. Noul preşedinte diferea radical de predecesorul său Nixon în ceea ce priveşte atitudinea faţă de comunism şi importanţa acordată drepturilor omului. RSR era supusă an de an la presiuni din ce în ce mai mari în perioada reînnoirii clauzei, fiind nevoită să liberalizeze parţial emigrările în fiecare vară, în numele „reîntregirii familiilor”, pentru a putea beneficia de tarife reduse pentru mărfurile româneşti exportate către piaţa americană. Reagan oscila între repetatele şi tot mai gravele încălcări ale drepturilor omului, care scandalizau presa internaţională şi organizaţiile umanitare, pe de o parte, şi interesele oamenilor de afaceri prezenţi sau susţinuţi în Congresul american, care beneficiau de pe urma relaţiilor comerciale cu Bucureştiul. După 1983 însă, când Ceauşescu a decis abrupt să achite datoria externă a RSR de aproximativ 11 miliarde de dolari reducând drastic importurile, comercianţii americani au început să aibă tot mai puţin de câştigat de pe urma afacerilor cu RSR. Corelativ, şi suportul pentru

Ceauşescu a scăzut. Nu în ultimul rând, Reagan şi o parte dintre senatori considerau că, prin intermediul menţinerii clauzei, Ceauşescu putea fi constrâns să aprobe chiar şi un minimum de emigrări anual; dacă Congresul Statelor Unite ar fi votat pentru retragerea clauzei RSR, interdicţiile de emigrărare şi nerespectarea drepturilor omului s-ar fi putut extinde în absenţa unui instrument de presiune de acest fel (Courtney, Harrington: 2002; Kirk, Răceanu: 1995,140 – 141). Pe de altă parte, mulţi senatori americani se arătau deosebit de critici la adresa lui RSR, căreia îi reproşau limitarea emigraţiei evreieşti, persecutarea cultelor neoprotestante „cu care mulţi americani simt o adâncă afinitate religioasă, şi eroziunea facilităţilor culturale şi educaţionale pentru minoritatea maghiară" („Trade and the Human Rights issue…": 22 July 1982,3).

Comuniştii români deveniseră tot mai iritaţi de pretenţiile umanitare americane, pe care le considerau o imixtiune ilegitimă în politica internă a ţării. Când George Bush, viitorul preşedinte al Statelor Unite a vizitat în 1983 România, printre subiectele aflate în discuţie s-a aflat şi spinoasa chestiune a drepturilor omului. Bush a declarat, cu această ocazie, pentru a risipi probabil dubiile interlocutorului său, referindu-se la americani în general, că „Atunci când avem un principiu, ne ţinem de el, şi vom încerca să antrenăm (prin

intermediul său, n.m.) schimbări favorabile omenirii" (Ciorănescu: 10 October 1983,6). Frustrat de evoluţia economiei mondiale, care amplifica datoria externă a RSR, şi încercând în acelaşi timp să ofere o replică pe măsură acuzelor americane, Ceauşescu va incrimina oficial Statele Unite la al XIII-lea Congres al PCR că practică o politică agresivă şi de-a dreptul neocolonialistă la adresa „ţărilor în curs de dezvoltare" (Ceauşescu: 1984,79 – 80).

În acelaşi an, 1984, RSR a fost singurul stat socialist care a trimis sportivi la Jocurile Olimpice de la Los Angeles. „Lagărul socialist" decisese să boicoteze ediţia din acel an al jocurilor datorită abordării intransigente a noii administraţii Reagan faţă de lumea comunistă. Ceauşescu a decis însă participarea RSR pentru a îşi manifesta, încă o dată, „independenţa" internaţională. Atleţii români au reuşit să câştige impresionantul număr de 53 de medalii, dintre care 12 de aur, fiind avantajaţi desigur de absenţa sportivilor sovietici, est-germani, maghiari sau bulgari (Maier: 4 September 1984 b, 11 – 15).

Revenind la clauza naţiunii celei mai favorizate, Ceauşescu insista că aceasta fusese acordată „reciproc"(*Scânteia*: 10 September 1985), subliniind deci poziţia de egalitate de pe care cele două state ar interacţiona şi făcând de asemenea o aluzie indirectă la criticile americane referitoare la respectarea drepturilor omului în

RSR. În acelaşi timp, omologul său Reagan îi dădea de înţeles că limitarea importurilor de mărfuri americane are un impact negativ asupra raporturilor economice dintre cele două părţi. De la an la an, acordarea clauzei pentru RSR era pusă în practică tot mai greu, partea română rămânând total inflexibilă la cerinţele americane de îmbunătăţire a respectării drepturilor omului. Iată ce declara preşedintele Reagan în 1987 într-un raport despre respectarea prevederilor convenite la Helsinki 1975 referitor la RSR:

În timp ce Constituţia română conţine garanţii ale drepturilor omului şi ale libertăţilor fundamentale, respectarea de către România a drepturilor umane de bază continuă să fie slabă. Partidul Comunist Român şi guvernul nu tolerează o opoziţie semnificativă şi toate formele de mass-media sunt strâns controlate. Libertatea conştiinţei este serios inhibată de credinţa larg răspândită că critica publică (sic!) a conducerii sau a sistemului politic va fi raportată la poliţie şi pedepsită. Libertăţile de asociere şi întrunire sunt limitate de aceste temeri şi de politicile guvernului care permit întruniri numai pentru scopuri aprobate oficial.

Raportul mai menţiona de asemenea încălcarea libertăţilor religioase şi puţinele cazuri rezolvate pozitiv de către guvernul român în ceea ce priveşte drepturile omului („Helsinki report excerpts…”: 5 December 1987, f. 500 – 505).

Relaţiile româno-americane erau extrem de tensionate, iar Ceauşescu nu avea de gând să renunţe la politica sa intransigentă în raport cu chestiunile umanitare. Pe cale de consecinţă, „guvernul SUA a dat o declaraţie la data de 26 februarie a.c.

(1988, n.m.), în care anunţă că începând de la 3 iulie a.c. va înceta aplicarea clauzei şi va trece la majorarea taxelor şi tarifelor vamale şi se vor adopta şi alte măsuri economico-financiare în relaţiile cu România" („Declaraţie cu privire…": 27 February 1988,21). Clauza fiind oricum pierdută, Ceauşesu a renunţat sfidător la ea pentru a părea că are ultimul cuvânt în toată această chestiune. Se pare că până a se ajunge la acest deznodământ, secretarul general al PCR fusese dezinformat deliberat cu privire la înrăutăţirea relaţiilor româno-americane de către consilieri care se temeau de eventualele reacţii negative ale acestuia, sfătuindu-i şi pe invitaţii americani ai lui Ceauşescu să-şi edulcoreze retoric mesajele mai puţin plăcute pe care i le aduceau la cunoştinţă (Kirk, Răceanu: 1995,48 – 49). Cu toate acestea, şi dacă ar fi fost informat adecvat referitor la deteriorarea relaţiilor cu Statele Unite, Ceauşescu nu şi-ar fi schimbat probabil radical politicile sociale.

La o zi după declaraţia Washingtonului despre retragerea clauzei pentru RSR, Radiojurnalul transmitea următorul mesaj:

Prin acordul privind relaţiile comerciale dintre RSR ŞI SUA încheiat la 2 aprilie 1975, România şi SUA şi-au acordat reciproc clauza naţiunii celei mai favorizate. România şi-a îndeplinit în întregime obligaţiile decurgând din acest acord, a acţionat pentru dezvoltarea continuă a relaţiilor dintre cele două ţări. În schimb, SUA, invocând amendamentul „Jackson-Vanick" adoptat unilateral, au condiţionat, anual, acordarea clauzei de o serie de cerinţe politice care constituie un amestec inadmisibil în treburile interne ale României şi nu sunt în niciun (sic!) fel legate de relaţiile comerciale dintre România şi SUA.

Mai mult, unele cercuri ostile, potrivnice dezvoltării raporturilor româno-americane, au folosit procedura de reînnoire a clauzei, ca mijloc de ponegrire şi amestec în treburile interne ale României.

În acest mod, discuţiile în jurul promovării clauzei au devenit o piedică în calea promovării raporturilor bilaterale.

În repetate rânduri, guvernul român a atras atenţia guvernului SUA că România nu va mai admite o astfel de abordare a raporturilor dintre cele două ţări, care constituie o încălcare a principiilor şi normelor relaţiilor internaţionale, a acordului oficial şi vine în contradicţie cu regulile GATT la care ambele ţări sunt părţi contractante.

Având în vedere această situaţie, România a

informat guvernul SUA că nu mai acceptă prelungirea clauzei în condiţiile menţinerii amendamentului „Jackson Vanick” şi a cerut să se iniţieze discuţii pentru dezvoltarea relaţiilor economice în conformitate cu prevederile acordului comecial existent, renunţându-se la orice fel de condiţii („Declaraţie cu privire…”: 27 February 1988,20 – 21).

RSR a încercat totuşi să păstreze relaţiile comerciale cu Statele Unite şi chiar să le amplifice, sperând că-şi va putea urmări interesele economice poate chiar mai bine pe termen lung, acum că Washingtonul nu mai avea la dispoziţie un instrument de presiune atât de eficient. Partea americană a rămas însă, aşa cum era de aşteptat, total insensibilă la avansurile romane. RSR nu se aflase niciodată într-o postură internaţională mai puţin favorabilă ca acum.

8.4. Concluzii: contracţia şi dispariţia leninismului romantic

Aşa cum am putut constata în acest capitol, perioada finală a leninismului romantic a fost circumscrisă unei duble ameninţări: prima, cea „burgheză”, a cărei flux ideologic a deteriorat tot mai mult capitalul de imagine pe care RSR îl obţinuse în Occident prin politica sa externă disidentă, respectiv a doua, cea mai importantă, aceea a decredibilizării sale ideologice şi politice deopotrivă de către leninismul post-bolşevic (vezi şi Anton: 2003,935).

Cu toate că se afla într-o situaţie critică, regimul Ceauşescu continua să se cramponeze cu obstinaţie de obţinerea, până în miticul an 2000, a statutului de „ţară mediu dezvoltată” (Obreja: 1988). Tineretul, viitorii muncitori chemaţi să împlinească acest deziderat, erau însă reticenţi în faţa asaltului propagandistic-mobilizator al PCR. „Generaţia anului 2000” (Mahler: 1988) nu va reprezenta până la urmă decât una dintre multele faţete ale unei realităţi romantic leniniste a cărei fezabilitate era acum mai îndepărtată ca niciodată. Şi pentru marea majoritate a românilor, soarele răsărea „dinspre asfinţit” (Vlad: 1987), în ciuda eforturilor paroxistice de îndoctrinare a populaţiei, groteşti şi ridicole deopotrivă.

Referindu-se la vizita din 1987 a succesorului lui Cemenko la Bucureşti, Mihai Dorin afirmă că „Ceauşescu nu a înţeles nimic din mesajul lui Gorbaciov” (Dorin: 2008,37 – 53), iar acesta din urmă a fost nevoit să planifice debarcarea de la putere a liderului PCR, care făcea notă discordantă cu noile încercări ale Moscovei de a redefini comunismul. Dorin se înşală în cazul ambelor premise. Ceauşescu a înţeles foarte bine provocarea majoră antrenată de către ideile reformatoare ale lui Gorbaciov, combătându-le ardent şi uneori simulându-le, aşa cum s-a întâmplat în 1988 când secretarul general al PCR a fost invitat în Uniunea Sovietică. Apoi, revoluţiile est-europene nu au fost deloc rezultatul unor

acţiuni subversive ale KGB-ului; dimpotrivă, tranziţiile către pluralism politic au fost posibile în Europa de Est tocmai datorită retragerii protecţiei militare şi politice sovietice. Moscova a contribuit astfel la democratizarea Europei de Est indirect, făcându-şi publică opţiunea de a lăsa guvernele comuniste din regiune pe cont propriu; nu s-a implicat însă pe filieră informativă în acest proces, aşa cum sugerează numeroase teorii ale conspiraţiei apărute în ultimii douăzeci de ani (vezi Brown: 1997 sau Grachev: 2008). Revoluţia română a pornit spontan, din afara partidului, coagulându-se în jurul unor proteste care au luat amploare la Timişoara, nefiind în niciun caz orchestrată de către Uniunea Sovietică, la rândul ei confruntată cu o situaţie extrem de instabilă politic, economic şi social, şi unde miza era de acum supravieţuirea statului sovietic însuşi, cu atât mai puţin a regimurilor satelit.

Metamorfozele ideologice şi politice prin care treceau membrii „lagărului socialist" în ultimele luni ale anului 1989 l-au îngrijorat profund pe Ceauşescu, dar nu i-au subminat convingerea judiciozităţii sistemului politic pe care îl impusese în RSR. Ceauşescu a primit informaţii amănunţite despre căderea zidului Berlinului şi efervescenţa revoluţionară din Europa de Est, dar nu a reuşit, în ciuda flerului politic de care a dat deseori dovadă, să le înţeleagă la adevărata lor amploare (Preda: 2003,943). Ceauşescu, PCR, leninismul

romantic în definitiv, au dispărut într-o lume pe care nu au mai înţeles-o. Deznodământul este, retrospectiv, unul anticipabil. Realitatea „burgheză” nu putea şi nu trebuia înţeleasă în termeni romantic leninişti decât în măsura necesară distrugerii ei: „«procesul revoluţionar nu s-a încheiat şi nu se va încheia niciodată»”, obişnuia să afirme Ceauşescu (Ignat: 1987,17). Iar orientarea devenirii permanente este, dacă mai trebuie să se o spunem, inerentă romantismului, a cărui „«trăsătură esenţială»” „«va rămâne în mod constant absenţa încheierii, sugestia continuului, a înaintării»” (Huch: 2011,539).

În loc de concluzii: ce fel de construcţie socială? Evaluări teoretice

Teoretizarea nu este o activitate separată de analiza datelor empirice. Analizele pot fi făcute numai cu propoziţii şi scheme teoretice. Pe de altă parte, analizele unor evenimente şi procese trebuie să includă, ca punct de plecare, o serie întreagă de valori specifice ale unor variabile pe baza cărora se poate explica cum (sic!) s-a ajuns la rezultatele finale. Pentru a oferi explicaţia istorică în mod clar adesea trebuie să treci peste prezentarea interrelaţiilor formale dintre variabile, în consecinţă, este frecvent justificată revederea materialului în încheiere, succint şi la un nivel mai abstract. Fără îndoială că aceasta trebuie să fie folositoare cititorului. Dar ea este şi mai importantă pentru autor, căci impune o

anumită rigoare în analiză a cărei absenţă ar putea trece neobservată în mulţimea de detalii (Wallerstein: 1992, vol. II, 279).

Subscriu fără ezitate la modelul analitic propus de către Wallerstein. Politica internaţională a comunismului românesc, în sensul de succesiune evenimenţială, este preferabil să fie analizată separat din punct de vedere teoretic. Sigur, aşa cum subliniază sociologul mai sus citat, materialul empiric nu poate fi supus cercetării în absenţa prealabilă a unor criterii teoretice riguroase; acestea nu sunt însă întotdeauna explicite. Dimpotrivă, este indicat ca teoretizarea să fie considerată o parte autonomă, finală, a cercetării, în care sunt formulate concluziile centrale ale întregului demers, prezentate până atunci, de cele mai multe ori, sub formă de simple indicii.

Pe de altă parte, era imposibil de urmărit configurarea leninismului romantic şi dimensiunea sa internaţională, punctele principale ale acestui studiu, fără instrumentarea, *ad hoc*, a unor teorii aparţinând registrului istoric şi politologic. Menţionate deja în secţiunea metodologică a studiului, analiza istorică de tip comparat şi analiza ideologică alcătuiesc, pe lângă ocazionalele intervenţii sociologice, antropologice şi analitic discursive, instrumentare teoretice foarte importante în sensul imprimării unor direcţii şi obiective de cercetare specifice cu ajutorul cărora conceptul de leninism romantic a

putut fi individualizat ideologic în raport cu varietăţile principale ale fenomenului leninist de factură sovietică. Pe de altă parte însă, şi asta sper să demonstrez cu această ocazie, la conturarea mizei principale a parcursului istoric cercetat contribuie în primul rând teoriile internaţionale analizate succint la începutul lucrării. Sigur, teoriile RI şi ideologiile politice (în sens ştiinţific, nu partizan) sunt practic interdependente, fiind, în mare măsură, faţete diferite ale teoriei politice aplicate, în primul caz, în orientarea externă a statelor, respectiv, în al doilea caz, în cea internă. Pe cale de consecinţă, nu se poate trasa o distincţie fermă între cele două părţi. Ceea ce nu înseamnă însă că nu sunt autonome din punct de vedere metodologic şi obiectual, nefiind de asemenea nici perfect superpozabile, fapt care iese în evidenţă mai ales în cazul socio-constructivismului, teorie a RI care ar putea fi revendicată şi de social-democraţi, dar şi de liberalii egalitarieni care se plasează în tradiţia filosofiei politice rawlsiene.

Pentru a angaja modelul metodologic dominant în RI, acela al imaginilor sau nivelelor de analiză waltziene studiul de faţă se plasează între explicaţiile simpliste de tip psihologic, respectiv determinarea politicii externe a unui stat de către structura internaţională. Între nivelele unu şi trei de analiză (psihologia liderului, respectiv presiunile structurale ale mediului

internaţional), cu alte cuvinte. Leninismul romantic, atât în ceea ce priveşte politica sa internă, respectiv externă, a reprezentat o construcţie socială ideologizată care a impus o anumită structură politico-administrativă prin intermediul unor reguli şi norme cu ajutorul căror spera să instituie, cu timpul, asupra societăţii pe care o asalta în cele din urmă, un tip de socializare ermetic, militant şi eroic, modelat deci, pentru a folosi o expresie din Biblie, „după chipul şi asemănarea sa”. Nu poate fi redus la un singur individ – Ceauşescu, deşi acesta a constituit, într-un fel, sâmburele său „tare” – şi nici, mecanic, la presiunile sistemului internaţional. Leninismul romantic a dorit permanent transformarea RSR într-o putere „medie” şi în primul rând independentă. Chiar dacă nu a avut succes în măsura în care şi-a propus – pentru situaţia politică şi geopolitică a RSR, discutată pe larg în capitolele precedente, detaşarea efectivă de Moscova reprezenta un ideal imposibil de pus în practică – leninismul romantic a rezistat totuşi cu obstinaţie presiunilor internaţionale, mai ales în ultima decadă a existenţei sale, anii ’80. Ne amintim că Bucureştiul şi-a plătit integral datoria externă în 1988, a renunţat la clauza naţiunii celei mai favorizate (deşi indiscutabil ar fi pierdut-o), a condamnat agresiv reacţiile internaţionale împotriva discriminării minorităţilor naţionale şi a proiectelor de sistematizare a localităţilor rurale,

în special a acelora locuite de maghiari. La fel şi în deceniile precedente, odată cu ascensiunea politică a lui Ceauşescu, numai că, spre deosebire de anii ’80, când conducerea română respingea atât criticile umanitare ale Occidentului, cât şi cele ideologice şi administrative ale Uniunii Sovietice condusă acum de Mihail Gorbaciov – în anii ’60 şi 70 Moscova era considerată principalul pericol pentru stabilitatea internă a regimului de la Bucureşti. Leninismul romantic, revoluţionar în accepţia post-revoluţionar leninistă a termenului – nu dorea să accepte constrângerile în favoarea statu-quo-ului impuse de către leninismul sistemic, a cărui fler revoluţionar dispăruse în favoarea câştigurilor materiale care puteau fi sustrase lumii „burgheze”, toate fungibile în plan politic.

S-ar putea contra-argumenta, în acest punct, că, pe cea mai mare parte a perioadei Gheorghiu-Dej, politica internaţională a RPR a fost ferm aliniată directivelor centrului moscovit, şi deci că imaginea a treia, cea sistemică, este un instrument analitic mai util decât imaginea a doua pentru acest interval. Sunt de acord. Trebuie să ţinem cont însă de faptul că lucrarea de faţă insistă asupra genezei leninismului romantic şi a manifestărilor sale externe, cele care de altfel imprimă caracterul distinct politicii internaţionale a României în perioada comunistă. Adică asupra procesului desprinderii parţiale de Moscova a

politicii externe şi internaţionale a României comuniste, nu neapărat asupra întregii politici externe din această perioadă. Comunizarea României şi politica externă a anilor ’50 sunt discutate nu ca subiecte de sine stătătoare, ci pentru a oferi continuitate istorică şi ideologică demersului propus. Apoi, pe de altă parte, de-a lungul celei mai mari părţi a conducerii de iste, leninismul post-revoluţionar sovietic a fost adoptat fără rezerve de către noua elită politică, deja familiarizată cu noţiunile sale principale (intransigenţă, conspirativitate, spirit „partinic”, militantism, pragmatism, cinism) încă din timpul petrecut în perioada interbelică în închisorile „burghezo-moşiereşti”. În acei ani, „lumina venea de la răsărit”, pentru a îl parafraza pe Mihail Sadoveanu, nu numai ideologic, ci în aceeaşi măsură, poate chiar mai mare, politic şi economic. Moscova garanta stabilitatea noului regim şi îi furniza în acelaşi timp cunoaşterea şi resursele principale pentru implementarea industrializării şi a naţionalizărilor, în ciuda sovromurilor prin care a exploatat şi subordonat la rândul ei economia românească. Ar fi fost absurd deci ca noul regim de la Bucureşti să dezvolte în acea perioadă un comportament sfidător faţă de Uniunea Sovietică dominată ferm de către „generalissim”-ul Stalin. Pe cale de consecinţă, relevantă pentru întreaga politică externă şi gândire internaţională a comunismului românesc este, în primul rând, a

doua imagine waltziană.

Sigur, cele trei imagini sau nivele de analiză (în general, termenii sunt utilizaţi interşanjabil în literatura de specialitate, chiar dacă nu sunt identici, imaginile ocupându-se, aşa cum am menţionat, de cauzele războaielor, pe când nivelele de analiză reprezintă stadii diferite de la care se poate începe analiza tuturor fenomenelor internaţionale, nu numai a războaielor) sunt interdependente şi, aşa cum specifică Waltz, toate contribuie, în dozaje diferite, la explicarea fenomenelor internaţionale. Pentru autorul *Teoriei politicii internaţionale*, cea mai importantă rămâne însă a treia imagine, cea care i-a în calcul prioritar influenţele sistemice asupra comportamentului unităţilor (Waltz: 2001). Studiul de faţă încearcă să contrazică, pentru un stat şi o perioadă de timp limitată, această asumpţie, situându-se cu un nivel mai jos decât cel sistemic şi punând accent pe compoziţia politică, economică, socială şi culturală a României comuniste pentru explicarea comportamentului ei internaţional.

Consider însă că modelul analitic waltzian este depăşit atât conceptual, cât şi de evoluţiile internaţionale de după încheierea Războiului Rece. În ultimul caz, actorii şi procesele internaţionale au devenit mult mai complexe decât înainte de 1989; chiar dacă statele rămân indubitabil principalii actori internaţionali, se

dezvoltă tot mai mult mişcările politice, sociale, culturale sau economice transnaţionale, împreună cu instituţiile internaţionale. Scena internaţională nu mai este cea din 1945,1953, nici măcar cea din 1975. Chiar dacă statele cele mai puternice dau în continuare tonul în lume, ele o fac într-o lume mai puţin simplă şi schematică decât cea realistă, pentru că despre ea este vorba. Relaţiile interstatale sunt dublate tot mai des de relaţii între instituţii politice şi economice sau organizaţii neguvernamentale internaţionale cu profil social şi cultural. Raportul între cele două părţi rămâne asimetric, dar actorii internaţionali încep să aibă o voce tot mai distinctă şi tot mai puternică în plan global; nu şi-o pot impune, desigur, dar pot conta şi pot aplica presiuni asupra statelor, obligându-le să ţină cont de propriile deziderate şi, de ce nu, interese. Realiştii au monopolizat conceptul de interes (naţional), la fel cum au procedat cu întreg cadrul conceptual al RI şi implicit al analizei politicilor globale. O restructurare a practicii internaţionale este imposibilă fără reorganizarea sau cel puţin pluralizarea ideatică a RI ca disciplină.

Aşa cum am menţionat în capitolul teoretic, realismul, pluralismul, chiar şi marxismul într-o anumită măsură, reprezintă teorii ale RI grefate pe filosofia pozitivistă. Nu este deci de mirare că realismul, relativ seducător la nivel conceptual şi cea mai validabilă teorie în plan empiric, a ajuns

să domine disciplina şi comportamentul internaţional. În acest punct, aşa cum am argumentat şi în capitolul teoretic, socio-constructivismul se poate constitui într-o alternativă veritabilă. În loc de imagini şi nivele de analiză şi de abordarea problematicii în termenii teoriei separate, abstracte în raportul cu obiectul de cercetat, în cazul nostru realitatea internaţională, socio-constructivismul propune înrădăcinarea teoriei în însăşi procesele sociale supuse analizei, prin intermediul perechii conceptuale actori-structuri şi a regulilor şi normelor care asigură liantul funcţional dintre cele două părţi. Deşi demersul presupune la rândul său un anumit grad de abstractizare şi are dificultăţi majore în ceea ce priveşte nivelul empiric, putem considera că, spre deosebire de teoriile pozitiviste sau, în termenii lui Ruggie, „materialiste" ale RI – socio-constructivismul propune o abstractizare endogenă a fenomenelor sociale, nu una exogenă; în ceea ce priveşte lipsurile empirice, îmi propun să demonstrez mai jos că modelul constructivist onufian poate fi aplicat cu succes asupra orientării internaţionale a leninismului romantic. Să începem însă cu pluralismul, teoria RI cea mai puţin potrivită pentru abordarea leninismului romantic.

Evaluarea pluralistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic în plan internaţional, pluralismul, echivalentul ideologiei

politice liberale, afirmă valorile constitutive ale acesteia. Să le enumerăm pe cele mai importante: individualitatea, respectarea şi garantarea drepturilor omului, participarea la viaţa politică a comunităţii, toleranţa, interculturalitatea, piaţă economică autoreglementată, limitatea intervenţiilor statului, pe lângă câmpul economic, şi în cel social. Pe lângă acestea, pluralismul în plan extern insistă asupra comerţului ca factor pacificator şi creator de jocuri cu sumă pozitivă, idee enunţată încă de la începutul secolului XIX de către Benjamin Constant (2001) – cât şi asupra rolului educativ şi factual al instituţiilor internaţionale în prevenirea şi gestionarea conflictelor internaţionale.

La câte dintre aceste principii ar fi subscris leninismul romantic? Ideologia care îl articulează este total incompatibilă cu liberalismul „burghez”, ceea ce este uşor de demonstrat. În primul rând, importanţa individului este secundară pentru ingineria socială romantic leninistă. Dacă nu subscria la principiile partidului, individul era considerat, după cum am putut constata, „duşman de clasă”, „contrarevoluţionar”, „element declasat”, lipsit de „patriotism” şi manipulat de către forţele „duşmănoase” ale inamicului exterior, de obicei „imperialismul” sau „burghezia internaţională”, dar care puteau proveni, la nevoie, şi din interiorul „lagărului socialist”. Proiectul revoluţionar al leninismului romantic nu

făcea distincţie, la nivel extern, dar şi la nivel intern, se poate argumenta, între inamicii săi ideologici, respectiv naţionali. O atitudine, aşa cum observă Michael Shafir, „xenofobă” (Shafir: 1989 a, 1-12). Chiar şi atunci când individul era convins de corectitudinea principiilor romantic leniniste, dezvoltând deci „conştiinţă revoluţionară”, se găsea în acelaşi raport de inferioritate faţă de PCR. În cadrul regimurilor leniniste, ştim de la Robert Tucker (1987), dinamica socială articulată pe principii ideologice predomină: comunitatea, partidul în acest caz sau, mai bine zis, nucleul său intransigent, este mai important decât membrul de partid, comunistul devotat. Pe cale de consecinţă, şi întregul este mai important decât partea. Iată o perspectivă la care niciun teoretician liberal nu ar subscrie.

În ceea ce priveşte viziunea leninist romantică asupra drepturilor omului, lucrarea de faţă i-a acordat un subcapitol special, din care reiese clar poziţia antinomică în care se află cu varianta „burgheză” clasică a acestui corp de principii. Liberalismul, filosofia politică din care drepturile omului au luat naştere, insistă asupra caracterului individual, în primul rând, apoi civic, al acestora. În cadrul leninismului romantic individualitatea este, aşa cum am văzut, desconsiderată, cu excepţia unicului erou posibil, secretarul general al PCR, Nicolae Ceauşescu. Drepturile omului funcţionau aici ca un instrument

de disciplinare socială, nu ca garant al libertăţii şi demnităţii individuale. Dobândirea de către cetăţeni a „conştiinţei socialiste” ar fi relevat însă ceva şi mai important: varianta „burgheză” a drepturilor omului nu era decât o mascaradă, un surogat al autenticelor drepturi plenare ale omului, a căror individualitate era circumscrisă unui cadru colectiv; adevărata afirmare a personalităţii umane nu ar fi fost posibilă decât în lumea post-capitalistă, în care realitatea socială şi materială urma să fie restructurată pe cu totul alte coordonate ontologice.

Civismul şi participarea politică au un rol foarte important în dinamica regimurilor leniniste, dar semnificaţia lor diferă radical în raport cu accepţia liberală a acestor termeni. În primul rând, în societăţile liberale, civismul are ca forţă motrică iniţiative proprii ale membrilor comunităţilor înşişi, nu este impus „de sus”, de la nivel politic, în conformitate cu o ideologie totalitară. În al doilea rând, organizaţiile neguvernamentale care constituie coloana societăţilor civile se administrează după reguli proprii, independente de sfera politică. Regimurile leniniste, şi leninismul romantic în particular, percep societăţile pe care le guvernează ca un inamic ideologic, urmărind „convertirea” treptată a acestora. Bineînţeles că orice iniţiativă civică venită „de jos” este imediat catalogată drept „contrarevoluţionară” şi tratată ca atare.

Participarea politică este organizată, gestionată şi supravegheată direct şi permanent de către partidul-stat leninist. În Occident, genul acesta de implicare a societăţii în problematica politică este falacios şi ridicol: prin eliminarea unor poli de putere alternativi şi a unor mecanisme sociale corective, regimurile leniniste suprimă însăşi ideea de politic, fondată pe concurenţă, negociere, alegere. În ciuda corectitudinii percepţiei, se uită însă că miza profundă a regimurilor leniniste nu este una pur politică, ci ontologică: transformarea din temelii a omului şi a proceselor de socializarea în care acesta este irevocabil inclus. Aşa cum am menţionat de-a lungul lucrării, leninismul romantic se izolează în raport cu forţele şi tendinţele burgheze din exterior şi din interior, dar nu în manieră defensiv-pasivă, ci agresiv-activă: termeni de bază ai discursului politic „burghez” sunt recuperaţi şi inseraţi într-o structură discursivă radical diferită, fiind folosiţi pentru a ataca şi submina proiectele sociale occidentale în numele unei egalităţi mimate şi niciodată duse până la capăt şi în numele unei echitabilităţi internaţionale imposibil de atins. Modernităţii i se reproşează deci absenţa unor promisiuni de dezvoltare socială şi politică pe care nu le-a făcut niciodată, menţionându-le doar ca idealuri cu rol orientativ în viaţa de zi cu zi, nu ca realităţi a căror fezabilitate este dincolo de orice îndoială.

Toleranţa ca atitudine socială şi componentă a filosofiei politice plurale nu are nicio şansă de a fi reconciliată cu intransigenţa revoluţionară tipică regimurilor leniniste. Este esenţialmente „contrarevoluţionară” deoarece slăbeşte coeziunea „monolitică” a partidelor leniniste, unitatea lor de „granit”, şi permite astfel inamicului ideologic să câştige teren preţios, o eroare care va compromite în cele din urmă întreg proiectul leninist. Toleranţa nu poate fi echivalată decât cu slăbiciunea, nehotărârea sau „deviaţionismul mic-burghez”. Temporar, mişcările leniniste pot intra în diferite coaliţii şi alianţe, arătându-se astfel tolerante faţă de parteneri. Este însă o măsură interesată şi instrumentată politic, nu o valoare în sine; când costurile parteneriatului vor exceda beneficiile, partidul leninist va renunţa fără doar şi poate la el. Pe de altă parte, toleranţa poate fi şi este o atitudine des utilizată de către realişti în relaţiile internaţionale. Ea nu reprezintă însă, aşa cum se întâmplă la regimurile leniniste, un scop în sine, un ideal, ci pur şi simplu o stare temporară, provizorie, care se justifică prin câştigurile pe care le asigură. Spre deosebire însă de realism şi leninism, toleranţa este un crez, un scop în sine a filosofiei pluraliste a relaţiilor internaţionale şi, pe cale de consecinţă, este total incompatibilă cu orientările internaţionale leniniste.

Interculturalitatea şi deschiderea înspre

alteritate a leninismului romantic se află în flagrant contrast, din punct de vedere „burghez”, cu „internaţionalismul” său declarat. Atâta timp cât în lumea exterioară dominau forţe, tendinţe şi procese „contrarevoluţionare”, leninismul romantic se insula pentru a îşi păstra nealterată puritatea şi intransigenţa revoluţionară, încercând însă în acelaşi timp să imprime mişcărilor antioccidentale globale, în special celor din Lumea a Treia, un curs ideologic favorizat, în optica sa, de dezvoltarea inevitabilă a forţelor istorice. Să nu uităm că internaţionalismul este „proletar”: deschiderea se face către nuclee ideologice de aceeaşi factură şi are ca scop transformarea progresivă a lumii burgheze prin convingere şi înregimentare, nu prin renunţarea la militantism şi, în cele din urmă, „îmburghezire”. Am văzut că, pe măsură ce marea majoritate a celorlalte regimuri leniniste îşi pierdeau flerul revoluţionar, autodistrugându-se deci din punct de vedere ideologic, leninismul romantic devenea tot mai intransigent faţă de provocările ideologice „burgheze”, cunoscând o evoluţie inversă. Sigur, idealul unei lumi post-„burgheze” leninismul romantic îl plasa într-un viitor îndepărtat şi relativ nebulos; prezentul conta foarte mult în măsura în care RSR putea fi transformată într-o putere „medie”. Şi acest prezent era însă proiectiv orientat, deoarece acumularea de putere – internaţională, industrială, socială etc. – avea ca

rol consolidarea bazei de pe care asaltul asupra realităţii, ontologiei „burgheze”, să fie desfăşurat cu tot mai mult succes.

Economia liberală, sau autosuficienţa pieţei, reprezenta un sistem de producere şi distribuire al bunurilor extrem de rebarbativ pentru leninismul romantic. De fapt, leninismul în general este fondat pe un cadru ideatic opus pieţei libere. Dovada în acest sens o constituie naţionalizările masive, reducerea la minim a proprietăţii private şi gestionarea economiei prin împărţirea de resurse între diferitele sale sectoare; preţurile nu mai apar ca o consecinţă a raportului dintre cerere şi ofertă, aşa cum susţin liberalii, ci sunt impuse de către stat. Deşi permite controlul parţial al inflaţiei şi, mai important, formarea de monopoluri economice, asupra cărora Lenin avertizase încă de la începutul secolului XX, planificarea economică de acest tip este inerent defectuoasă tocmai datorită artificialităţii sale: orice economie sănătoasă trebuie să stimuleze competiţia şi investiţiile, fără a omite desigur securitatea socială, capitol la care regimurile leniniste putem spune că s-au achitat de sarcină, cu preţul unei eficiente modeste şi a unei atmosfere sociale generale apăsătoare şi sufocante. Nu degeaba scrie Vasile Emu că „A construi comunismul fără alcool e ca şi cum ai face capitalism fără reclamă” (Emu: 2006,85). În cele din urmă, comerţul cu statele capitaliste era

factorul care asigura în mare măsură continuitatea economică a regimurilor leniniste, nesustenabile din acest punct de vedere, ca şi din multe altele.

Aşa cum am observat în lucrare, statul şi partidul comunist devin indistincte în cadrul leninismului romantic. Împreună, ele acţionează în vederea articulării unei inginerii sociale prin intermediul căreia populaţia să devină parte activă a idealului revoluţionar: acceptarea resemnată a principiilor romantic leniniste nu este suficientă. Imperativul îl constituie asimilarea lor afectivă şi popularizarea lor efectivă prin militantism şi „spirit combativ". Politicul nu numai că intervine în câmpul social şi economic, ci îl structurează în conformitate cu principiile ideologice care îl animă. Un astfel de proces este inconceptibil în gândirea politică liberală, unde rolul statului este limitat în principal la palierul legislativ şi permanent ţinut în şah de forţe sociale şi economice independente, dar complementare. Statul leninist este, parafrazându-l pe Mussolini, total. Nimic nu există sau nu ar trebui să existe în afara sau împotriva sa. Societatea nu există decât ca o masă amorfa care urmează să fie modelată ideologic şi practic pentru a reproduce structura socio-economică la care leninismul romantic aspiră.

La nivel internaţional, comerţul liber este o iniţiativă care atrage regimurile leniniste datorită

avantajelor pe care le pot extrage din acest proces, nu ca principiu economic de sine stătător. Aşa cum am putut observa, RSR, dar şi, în diferite grade, celelalte state comuniste – nu reuşea să se integreze pe cât ar fi dorit în circuitul economic global din cauza necompetitivităţii produselor pe care le livra pe piaţă. De aici, o suită de resentimente care a amplificat animozitatea faţă de capitalism şi pledoariile pentru „noua ordine economică internaţională", discutată într-unul dintre capitolele anterioare. Însăşi ideea de comerţ bazată pe diviziunea productivităţii îi repugna leninismului romantic, deoarece se afla, aşa cum teoretizase Marx, la baza motricităţii fenomenului capitalist. Deşi a preluat de la Marx critica diviziunii muncii şi a capitalismului, mişcările şi regimurile leniniste au încercat depăşirea sa pe filieră politică, nu socială, aşa cum susţinuse Marx: „de sus", nu „de jos". Astfel, aşa cum am argumentat în capitolul teoretic introductiv şi cum voi încerca să demonstrez şi în continuare, evaluând leninismul romantic din perspectivă marxistă – leninismul reprezintă o distorsionare, politică şi ideologică deopotrivă, a gândirii lui Marx.

Nu în ultimul rând, instituţiile internaţionale, pe care pluraliştii le preţuiesc pentru capacităţile lor instituţionale de a reduce frecvenţa şi intensitatea conflictelor de pe mapamond, şi-au găsit locul şi în politica externă a RSR. Din punct

de vedere romantic leninist, organizaţii ca NATO – chiar şi OTV sau CAER, până la un anumit punct – erau inerent agresive ideologic, militar şi politic, o constatarea cât se poate de adevărată şi în ceea ce priveşte percepţia „burgheză” asupra Războiului Rece. Altele însă, cum ar fi ONU, ar fi putut fi recuperate, mai de vreme sau mai târziu, în beneficiul „forţelor progresiste” care s-ar fi afirmat tot mai mult la nivel global şi pentru care RSR avea ambiţia de a deveni, pe lângă Uniunea Sovietică şi China maoistă, un autentic model. Cauzele insuccesului economic şi ideologic al leninismului romantic în lumea a treia au fost discutate într-un subcapitol anterior, la fel şi pledoaria pentru restructurarea ONU în conformitate cu noile tendinţe internaţionale; „noi”, desigur, în sens leninist. Pentru a încheia, aş mai adăuga aici doar că raportarea leninismului romantic la instituţiile internaţionale era ambivalenţă, depinzând de flexibilitatea conjuncturilor geopolitice globale şi de avantajele care puteau fi derivate din ele.

Evaluarea marxistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic

Filiaţia dintre marxism şi leninism este de netăgăduit, aşa cum am putut constata în capitolul teoretic. Teme predilecte din teoriile lui Marx au fost reinterpretate astfel încât au căpătat tot mai distinct conturul unei ideologii, o evoluţie pe care gânditorul german cu siguranţă nu ar fi aprobat-o

dacă i-ar fi fost contemporan. Am văzut care sunt, pe scurt, principalele premise sociale, economice şi filosofice ale marxismului: emancipare, surmontarea modului de producţie capitalist, respectiv abolirea obiectualizării creaţiei umane şi anularea raportului dintre subiect şi obiect, specific etapei istorice capitaliste, unde ultimul devine autonom şi obţine chiar o poziţie superioară comparativ cu primul. Creaţia devine mai importantă decât creatorul, pe care îl subjugă. Revoluţia preconizată de Marx semnifică depăşirea acestui dualism şi reluarea în posesie a umanităţii pe sine însuşi ca întreg, inclusiv, sau mai ales, activitatea sa productivă în general, indiferent de domeniu.

Lenin, pe de altă parte, era mai puţin interesat de revoluţia socială şi conceptuală a lui Marx în favoarea celei politice. Bolşevismul s-a impus într-o ţară agrară, înapoiată şi subdezvoltată în raport cu standardele occidentale, pe când Marx se aşteptase ca tocmai societăţile cele mai avansate din punct de vedere economic să se transforme în pepiniere ale revoluţiei, deoarece trecuseră deja prin faza capitalistă, cea care oferă condiţiile materiale pentru efectuarea revoluţiei; ultimul ingredient îl reprezenta dezvoltarea conştiinţei proletariatului ca şi clasă transnaţională, de sine stătătoare. Predicţiile lui Marx nu s-au adeverit, dar au contribuit enorm la „umanizarea” capitalismului

occidental. În Rusia, pe de altă parte, ideile marxiste au fost transformate din instrumente de cercetare empirică având rol declarat emancipator în arme de luptă pentru care practica socială nu mai reprezenta reperul absolut, ci inamicul care trebuia modelat în numele unor principii pseudoreligioase şi pseudoştiinţifice, aşa cum a demonstrat Alain Besançon (1993). Materialismul istoric al lui Marx, originat din activitatea socială propriu-zisă, şi care confirma sau infirma evaluările teoretice ale autorului, acestea modificându-se în consecinţă – este abandonat în cazul leninismului, în special în cazul leninismului post-revoluţionar, în numele materialismului dialectic. Acesta nu mai reprezintă un produs al practicii şi experienţei, exercitând asupra lor un rol regulativ, ci este independent în raport cu realitatea empirică, pe care îşi propune să o constituie şi reconstituie în conformitate cu propriile aspiraţii ideologice (vezi Kubálková, Cruickshank: 1980). Sau, cum am argumentat în ultimele capitole ale acestui studiu, „conştiinţa socialistă" nu mai este, ca la Marx, o emanaţie a „existenţei sociale", ci se erijează într-un corectiv al ei. Marx şi Engels avertizau însă în *Ideologia germană*: „Pentru noi comunismul nu este o *stare* care trebuie creată, un *ideal* după care va trebui să se ghideze realitatea. Noi numim comunism mişcarea reală care suprimă starea actuală. Condiţiile acestei mişcări rezultă din premisele

existente” în cadrul structurii, nu al suprastructurii, am putea adăuga (Marx, Engels: 1956,32; subl. în orig.).

La nivel internaţional, marxismul nu s-a pronunţat atât de consistent şi de articulat pe cât a făcut-o leninismul, care a pretins de altfel că se exprimă în numele său. Marx analiza relaţiile internaţionale înglobându-le în procese sociale mai ample, corespunzătoare propriei scheme istorice. Unitatea de bază a analizei sale sociale era clasa. Conflictul dintre clase structura dialectic întreaga evoluţie a umanităţii, urmând să culmineze, prin revoluţia proletară, cu abolirea claselor înseşi şi încetarea conflictualităţii dintre om şi produsele muncii acestuia. O abordare „orizontală” a relaţiilor internaţionale, consideră Kubálková şi Cruickshank, diferită de cea „verticală”, clasică, bazată pe state. Leninismul, în schimb, afirmă statul, pe lângă clasă, ca fiind un element cel puţin la fel de important (Kubálková, Cruickshank: 1980,93 – 94; vezi şi Lenin: 1945). Cu timpul, pe măsură ce regimurile leniniste au început să se „îmburghezească”, statul a devenit chiar mai important decât clasa. Modelul leninist de analiză internaţională identificat de către Kubálková şi Cruickshank poate fi găsit şi într-una din puţinele lucrări de teorie internaţională apărute în România socialistă. Este vorba de *Dilecticapoliticii internaţionale*, publicată de Silviu Brucan în 1985, unde autorul prezintă un cadru

interpretativ al politicii internaţionale în care „presiunea tehnologiei”, creatoare de „interdependenţă” se reflectă asupra „politicii puterii” (hegemoniei statelor puternice) şi impulsionează „auto-afirmarea naţională” a statelor din lumea a doua şi a treia, care la rândul ei va declanşa, mai devreme sau mai târziu, „revoluţia socială” la nivel global (Brucan: 1985,183). Observăm deci că rolul naţiunii este mai important decât cel al clasei, iar revoluţia prevăzută de Brucan are loc mai întâi la nivel politic, naţional, în cadrul suprastructurii, de abia ulterior coborând în plan social, odată cu prezumtiva emancipare a proletariatului mondial. Exact inversul procesului teoretizat de Marx. Încă o confirmare deci, dacă mai era cazul, a distorsionării leniniste şi romantic leniniste a marxismului.

Dacă leninismul sovietic a distorsionat atât de mult marxismul, politizându-l şi ideologizându-l deopotrivă, leninismul romantic a făcut paşi mult mai mari în această direcţie. Asta deoarece, pe lângă reinterpretările leniniste ale marxismului, avem de-a face în acesta caz şi cu romantism, naţionalism şi fascism. Marx a cunoscut şi combătut primele două curente ideologice, considerându-le ideologii care menţin umanitatea captivă în spectrul „idealist”, pentru a folosi termenii săi, îngreunându-i în acelaşi timp şansele de progres. Ravagiile fascismului i-au rămas

necunoscute, dar le-ar fi denunţat cu siguranţă în stilu-i caracteristic: vehement şi caustic, pe de o parte, riguros ştiinţific, pe de cealaltă parte.

Postura eroică în care leninismul romantic se imagina pe sine în plan intern şi internaţional, făcând apel la mitologii istorice militante, ambalate într-un ambalaj propagandistic extrem de complex şi sofisticat, nu ar fi obţinut niciodată aprobarea lui Marx. Dimpotrivă, ar fi fost ridiculizate şi înfierate cu precizia caracteristică autorului *Capitalului*. Ierarhia rigidă în plan intern şi ambiţiile exacerbate în plan extern, combinate cu obiectivul perseverent urmărit de a integra PCR şi ideologia subsidiară partidului în cadrul societăţii, amintind, aşa cum am observat când am discutat structura ideologică a leninismului romantic, de „organicismul” şi „iubirea” pe care romanticii germani le valorizau şi le postulau ca fundament al relaţiei dintre monarhi, rege şi regină, ambii modele de virtute, şi cetăţeni, însufleţiţi de curajul, cumpătarea şi eroismul lor – pe lângă faptul că imprimă leninismului romantic o amprentă ideologică distinctă, ar fi în atras din nou oprobriul lui Marx, care a scris şi militat toată viaţa împotriva unor astfel de recrudescenţe ale medievalităţii, oriunde s-ar fi manifestat ele. Dacă filosoful german se prezenta destul de des ca nefiind „marxist”, cu predilecţie atunci când teoriile sale erau prost sau doar pe jumătate interpretate, nu putem decât să ne imaginăm cum

ar fi reacţionat la revendicarea, fie şi îndepărtată, de către leninismul romantic a teoriilor sale socio-politice. Scrie Marx, referindu-se la perioada premergătoare a loviturii de stat a lui Ludovic Bonaparte din Franţa anului 1852 când revoluţia din 1848 părea să-şi fi consolidat cuceririle politice: „Ca întotdeauna, slăbiciunea îşi găsise salvarea, crezând în minuni; ea credea că duşmanul este înfrânt, atunci când îl înlăturase în fantezia ei, şi pierdu orice capacitate de a înţelege prezentul, deoarece glorifica pasivă viitorul ce credea că o aşteaptă şi faptele pe care avea de gând să le săvârşească, dar pentru care pretindea că nu era încă momentul" (Marx: 1949,240 – 241). „Slăbiciunea", în cazul nostru, poartă numele de leninism romantic.

În ceea ce priveşte analiza leninismului romantic prin prisma curentelor marxiste contemporane, situaţia nu este deloc mai roză. Dimpotrivă. Immanuel

Wallerstein, cu care ne-am mai întâlnit în această lucrare, operează o delimitare clară între marxism şi leninism. Pentru a o identifica, să recapitulăm principala schemă teoretică pe care acesta o propune, „sistemul mondial modem", care nu semnifică altceva decât geneza şi specificul capitalismului global. „Sistemul mondial modem", susţine Wallerstein, a început să se contureze prin secolul XV, aproximativ odată cu descoperirea şi devastarea Americilor de către

conchistadorii spanioli. Specializarea producţiei şi flexibilitatea politică au evitat transformarea capitalismului într-un imperiu, aşa cum se întâmplase până atunci. Capitalismul a supravieţuit şi a prosperat tocmai datorită dinamismului economic şi inegalităţilor constitutive care alcătuiau, atunci ca şi acum, forţa sa motrică. Astfel, în sistem s-au departajat cu timpul un centru, o semiperiferie şi o periferie, cu conţinuturi deloc statice. Statele pot migra dinspre centru spre semiperiferie şi dinspre semiperiferie spre periferie, cum la fel pot migra şi în sensul periferie-semiperiferie-centru. Migraţiile uzuale au loc de obicei pe câte un singur nivel şi se desfăşoară de-a lungul a decenii, chiar secole întregi. Probleme politice şi culturale majore ale Occidentului, cum ar fi Revoluţia Franceză, de exemplu, devin neesenţiale pentru Wallerstein: sistemul mondial modem era deja consolidat la trecerea dintre secolele XVIII ŞI XIX, şi deci forma politică a modernităţii este în definitiv mai puţin importantă în raport cu structura ei economică. Până la urmă, tara inerentă sistemului, argumentează Wallerstein, este că centrul menţine voit semiperiferia în stare de dependenţă şi periferia în stare de subdezvoltare pentru a îşi menţine poziţia privilegiată în cadrul economiei mondiale (Wallerstein: 1989,1992).

Pentru Wallerstein, marxismul clasic urma să

fie pus în practică, aşa cum de altfel argumentaseră şi autorii săi, la nivelul centrului. Leninismul, în schimb, nu se putea naşte decât în cadrul semiperiferiei. Motivele sunt clare: în statele dezvoltate, proletariatul avea un nivel de viaţă mai ridicat şi opţiuni diverse şi atractive pentru petrecerea timpului liber, fapt care influenţa negativ dezvoltarea militantismului şi a conştiinţei de clasă; apoi, cu excepţia Germaniei şi a Italiei, care vor fi de altfel şi primele state fasciste, naţionalismul, un factor care a contribuit, deşi parţial şi camuflat sub forma „anti-imperialismului" la succesul leninismului în Rusia, purtând, împreună cu apelurile la luptă de clasă, promisiunea dezvoltării economice şi a prosperităţii sociale – nu era atât de dezvoltat în interiorul statelor din centru astfel încât să potă contribui cu succes la mobilizarea societăţilor în scopuri revoluţionare, singur apelul internaţionalist al luptei de clasă nefiind suficient în acest sens, aşa cum o demonstrează şi comportamentul partidelor socialiste europene în timpul Primului Război Mondial; nu în ultimul rând, ca mişcare anti-sistemică, leninismul ar fi fost mult mai greu de pus în practică în interiorul statelor din centru, unde „reacţiunea" era atotputernică. La fel în ceea ce priveşte lumea a treia, insuficient dezvoltată la nivelul infrastructurii şi al industriei pentru a gestiona anvergura revoluţionară necesară pentru un astfel

de demers. Unica soluţie era dată deci de semiperiferie, categorie în care Rusia ţaristă se încadra pe deplin (Wallerstein: 1991,88).

Atâta timp cât a existat, leninismul sovietic a constituit pentru lumea capitalistă „o justificare ideologică a şi cimentul hegemoniei sale în sistemul lume (sistemul mondial modem, n.m.) (Wallerstein: 1991,90). Eşecul regimurilor leniniste s-a datorat strategiilor de dezvoltare naţionale în esenţă, care nu au atacat capitalismul global la nivel sistemic, ci fragmentat, în funcţie de interesele fiecărui stat comunist în parte şi în ciuda retoricilor oficiale despre „frontul comun" împotriva „agresiunii imperialiste". Este exact ceea ce susţine şi Robert Tucker, pentru care comunismul ajuns la putere se transformă mai devreme sau mai târziu în naţional-comunism (Tucker: 1969), tocmai pentru că baza revoluţiei este limitată la spectrul naţional, nefiind deci sistemică, aşa cum prevăzuse Marx, condiţie necesară pentru un autentic internaţionalism. Scrie Wallerstein:

Construcţia socialismului în această lume, dacă este să aibă loc, se află încă în faţa noastră – ca opţiune, mai puţin ca certitudine. Experienţele aşa-numitului socialism real ne pot învăţa multe ca exemplu negativ şi puţine ca exemplu pozitiv. E bine să ne amintim că în final marxism-leninismul a funcţionat în realitate mai degrabă ca o ideologie a dezvoltării naţionale decât ca o

ideologie a construcţiei socialiste. Dezvoltarea naţională este însă un concept esenţialmente iluzoriu în cadrul unei economii globale capitaliste. Nu va fi niciodată atinsă, nici măcar parţial, de către majoritatea ţărilor. Motivul pentru care marxism-leninismul devine în prezent o ideologie defunctă (este avută în considerare perioada de la începutul anilor ’90, n.m.) este că toate ideologiile dezvoltaţioniste devin defuncte.

Marxismul, pe de altă parte, nu a început ca o ideologie a dezvoltării naţionale, şi nu este condamnat să fie înţeles numai în această manieră constrângătoare. Există şi alte interpretări posibile ale lui Marx. Şi în deceniile următoare poate avea loc, probabil va avea loc, o dezvoltare a gândirii şi practicii care ne-ar putea permite să ajungem la un nou consens ideologic, la o nouă epistemologie ştiinţifică, o nouă istoriografie care va încorpora previziunile şi valorile fundamentale ale lui Marx şi, în spirit marxist, le va depăşi înspre un nou Aufhebung care ar putea permite construcţia unei lumi mai democratice, mai egalitare (Wallerstein: 1991,96 – 97).

Iată deci adevărata dimensiune a prăpastiei dintre marxism şi leninism. Prăpastia este însă şi mai adâncă între leninismul romantic şi marxism, aşa cum a avut deja ocazia să constatăm. Aşadar, cum ar putea fi analizat leninismul romantic prin intermediul schemei wallersteiniene? Ca poziţie geopolitică se încadrează sigur, împreună cu

celelalte regimuri de tip leninist, în cadrul semiperiferiei. RSR nu încerca însă să migreze înspre centm ci, mai mult să transforme centrul însuşi în conformitate cu strategia de dezvoltare naţională sau mai degrabă ultranaţionalistă de care era animat. Pentru a obţine acest rezultat, se avea în vedere, exact ca în cazul leninismului asianizat, o alianţă cu periferia. În viziune romantic leninistă deci, semiperiferia, unde RSR ar fi ocupat un loc central, împreună cu tot mai multe state periferice care s-ar fi dezvoltat pentru a accede la acest nivel – urma să înlocuiască statele capitaliste dezvoltate pentru a se constitui în noul centru, din care influenţele „burgheze" urmau să fie complet eradicate.

Pe lângă acesta, perspectiva analitică a lui Wallerstein este deductivă, analizând influenţele sistemice ale „economiei lume" asupra actorilor internaţionali, în manieră similară cu modul de operare al neorealismului, care insistă asupra celui de al treilea nivel de analiză în RI, acela al structurii internaţionale, însă, aşa cum am menţionat deja, perspectiva pe care o dezvolt în cadrul acestui studiu porneşte de la nivelul al doilea de analiză teoretizat de Waltz, acela al structurii interne, politico-economice, a statelor. Asta din punctul de vedere al teoriilor pozitiviste, clasice, a RI, a căror carenţe le-am detaliat la începutul capitolului. Leninismul romantic se pretează însă cel mai bine la o abordare inductivă,

aşa cum propune socio-constructivismul.

Un alt cercetător contemporan de orientare marxistă, Eric Wolf, distinge, în cheie antropologică în primul rând, trei moduri de producţie: capitalist, „tributar" şi bazat pe „relaţii de rudenie". Acestea ar acoperi, în termeni uzuali, lumea întâi, apoi societăţie subdezvoltate, influenţate încă de anumite forme de feudalism sau de ceea ce Marx numit „modul asiatic de producţie" şi, în sfârşit, societăţile primitive, anistorice, unde relaţiile de rudenie intra şi inter-tribale alcătuiesc eşafodajul raporturilor sociale (Wolf: 2001,72 – 99). Leninismul romantic nu se încadrează nici în modul capitalist de producţie, al cărui duşman neîmpăcat se proclamă, nici în cel bazat pe relaţii de rudenie. Rămâne deci doar modul tributar unde, afirmă Wolf, există o distribuire a producţiei între factorii decizionali centrali, respectiv cei locali. În funcţie de raporturile care se stabilesc între cele două părţi, „Societăţile istorice întemeiate pe modul tributar pot astfel avea înclinaţie către centralizare ori fragmentare, sau pot oscila între aceşti doi poli" (Wolf: 2001,81). Putem deci considera leninismul romantic un mod de producţie tributar, în ciuda indiscutabilei sale modernităţi, în care tendinţele de centralizare au fost impuse de la început şi unde nu există abateri oricât de mici de la această regulă. Aici ne vine în ajutor şi „neotradiţionalismul" teoretizat de Kenneth Jowitt

(1993), exemplificând corupţia şi relaţiile personale care distribuie puterea în interiorul regimurilor leniniste târzii, într-un mod asemănător cu comportamentul economic, politic şi social al lorzilor feudali din evul mediu. Dar nici modelul teoretic al lui Wolf, fundamentat la rândul său pe o orientare deductivă, nu este satisfăcător pentru o cercetare în profunzime a leninismului romantic.

În sfârşit, Robert Cox, politolog de inspiraţie gramsciană, propune la rândul său un model de interpretare a funcţionării lumii contemporane, bazat, la fel, pe trei compartimente, dar, de această dată, sociale, nu politico-economice, aşa cum am întâlnit la Wallerstein şi Wolf.

Primul nivel îi include pe cei care sunt *integraţi* în economia globală. Acest strat începe cu managerii economiei globale în sectoarele public şi privat şi se termină cu muncitorii relativ privilegiaţi care servesc producţia şi finanţele globale, având slujbe destul de sigure. Un al doilea nivel îi include pe cei care servesc economia global într-o manieră subordonată şi mai *precară*. Aceştia sunt forţa de muncă potenţial disponibilizabilă, tărâmul „flexibilităţii”, „restructurării”, „reducerii” şi „externalizării”. (…) Utilizarea tipului periferal şi precar este în creştere în ţările dezvoltate pe măsură ce proporţia locurilor de muncă stabile este în scădere, şi caracterizează majoritatea slujbelor

industrial în ţările sărace. Nivelul de jos îi include pe cei care sunt *excluşi* din economia globală. Aici intră şomerii permanenţi, munca inutilă sau cei angajaţi în condiţii dezavantajoase şi mulţi dintre cei care trăiesc în ceea ce un fost comisar European a numit „ţările inutile”, i.e. acele ţări care au puţine şanse de a reuşi în economia globală (Cox: 2003,84, subl. în orig.).

Deşi perspectiva analitică este, spre deosebire de modelele propuse de Wallerstein şi Wolf, inductivă, accentul cade pe factorul social, nu pe cel politico-ideologic. Este tocmai ceea ce diferenţiază marxismul de regimurile leniniste, care funcţionează, după cum am văzut, „de sus în jos”, nu „de jos în sus”, trădând încă o dată distanţarea faţă de concepţiile originare ale lui Marx. Leninismului romantic nu i se poate aplica deci acest model decât printr-o extrapolare politică, în care caz ar ocupa nivelul al doilea al actorilor internaţionali având o funcţie provizorie, nesigură şi „precară” în economia globală capitalistă. În concluzie, regimurile leniniste în general şi leninismul romantic în particular nu pot fi cercetate decât parţial, cu atât mai puţin eficient cu ajutorul grilelor conceptuale marxiste, fie ele clasice sau contemporane.

Evaluarea realistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic

La prima vedere, realismul se potriveşte ca o mănuşă politicii internaţionale a leninismului

romantic. O afirmă atât cercetători contemporani (Ivan în Ivan: 2009,108 – 128; Miroiu: 2005), cât şi cercetători activi înainte de 1989. În ultimul caz însă, utilizarea termenului este deseori ambivalenţă, aşa cum urmează să ne convingem în continuare.

Astfel, pentru Ion Datcu, „Abordarea românească a problematicii modernizării organizaţiilor internaţionale, cristalizată în gândirea politică a tovarăşului Nicolae Ceauşescu, se distinge prin luciditate, *realism* şi spiritul unei înalte răspunderi" (Datcu în Caraciuc: 1980,109; subl. m.). Dar sensul în care realismul este utilizat în propaganda oficială ceauşistă diferă radical de semnificaţia care i se atribuie în RI. Referitor la problematica securităţii europene, Romulus Neagu scrie:

„Noi nu dorim – repet – sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu la 20 noiembrie 1972 – ca conferinţa europeană (sic!) să devină un fel de conferinţă abstractă despre pace, ci să fie o întâlnire care să dea încredere popoarelor în apărarea independenţei şi securităţii lor".

Această poziţie şi-a găsit exprimarea într-un document de lucru pe care România l-a depus la conferinţă şi care prevedea măsuri concrete de încredere, dezangajare militară şi dezarmare în Europa, într-o *abordare realistă*, de la simplu la complex, adică la început să se întreprindă acţiuni mai uşor de realizat, îndeosebi în direcţia creşterii

încrederii, după care, treptat să se treacă la reducerea forţelor armate şi armamentelor, în primul rând nucleare, a bugetelor militare până la eliberarea completă a continentului de coşmarul nuclear (Neagu în Ene: 1985,80; subl.m).

Tot referitor la securitatea europeană, aflăm de la Constantin Vlad că

Numai în măsura în care fiecare stat european va fi sigur că independenţa şi integritate să teritorială nu-i sunt ameninţate, numai în măsura în care fiecare popor va fi convins că-şi poate alege nestingherit calea de dezvoltare se va crea o bază trainică pentru securitatea întregului continent.

O asemenea *concepţie realistă*, expresie a unei înalte responsabilităţi faţă de pacea şi liniştea poporului român, de destinele păcii şi securităţii pe continent, a constituit şi constituie o notă definitorie pentru politica României în problemele europene (Vlad în Vlad: 1981,48; subl.m.).

În ceea ce priveşte schimbarea raportului de forţe în plan global, Ceauşescu afirma:

Desigur, nu suntem chiar atât de idealişti, înţelegem realităţile, ştim că dezvoltarea colaborării internaţionale, accentuarea cursului destinderii nu se înfăptuiesc de la sine, că mai sunt forţe care se opun acestui proces, că mai sunt popoare care se află încă sub asuprire străină, care luptă pentru eliberarea naţională, că politica imperialistă, colonialistă şi néocolonialiste

mai provoacă suferinţe popoarelor. De aceea considerăm că trebuie depuse eforturi susţinute din partea tuturor popoarelor pentru a pune cu desăvârşire capăt vechii politici şi România sprijină activ lupta tuturor popoarelor pentru independenţă naţională, colaborează activ cu toate statele care au trecut pe calea dezvoltării independente economico-sociale. Ştim că această colaborare este în folosul fiecărei ţări, dar este şi în folosul progresului general, al păcii în lume... (Ceauşescu: 1988,87).

Pe de altă parte, în ce măsură leninismul romantic s-a manifestat în plan extern realist în spirit, mai puţin în literă, este o chestiune pe care o vom dezbate imediat după ce va fi reliefat sensul romantic leninist al termenului realism, diferit de cel conservator prin orientarea proiectiv-militantă, dar asemănător acestuia datorită naţionalismului şi stato-centrismului tipic leninismului romantic.

Politica externă a României este bazată pe principiile marxist-leniniste. În abordarea problemelor dezvoltării vieţii contemporane internaţionale ne conducem după concepţia materialist dialectic şi istorică; *pornim întotdeauna de la realităţile în care trăim, dar, în acelaşi timp, privim înainte înspre ceea ce este nou, spre ceea ce se dezvoltă şi se afirmă în evoluţia lumii contemporane*. O analiză cât de succintă a evenimentelor internaţionale demonstrează cu putere că vechea politică

imperialistă de dominaţie şi de dictat şi-a trăit traiul, că ea este respinsă tot mai mult de popoare, care se ridică cu hotărâre la luptă împotriva acestei politici, pentru a-şi apăra libertatea şi independenţa naţională, dreptul de a-şi hotărî ele însele calea dezvoltării viitoare. Aceasta ne dă certitudinea să afirmăm că, dacă forţele înaintate ale societăţii se vor uni, vor acţiona împreună, ele vor putea pune capăt politicii imperialiste, colonialiste, vor putea preîntâmpina declanşarea unui nou război mondial, asigura pacea şi colaborarea între popoare(*Politica internaţionalistă*... 1972,116; subl.m.).

În sfârşit, într-o lucrare encomiastică la adresa concepţiilor internaţionale ale lui Ceauşescu, N.S. Stănescu atrăgea atenţia asupra unei trăsături fundamentale a gândirii preşedintelui ţării noastre, şi anume asupra abordării realiste a tuturor problemelor şi proceselor instaurării unei noi ordini economice şi politice internaţionale. Acest realism se referă atât la activitatea de negocieri şi tratative în cursul cărora statele îşi vor apropia între ele poziţiile şi, probabil, vor ajunge la puncte de vedere reciproc acceptabile, cât şi la abordarea realistă a problemelor noii ordini în domeniul cercetărilor ştiinţifice.

Această abordare realistă are la bază o estimare lucidă a realităţilor, aşa cum se prezintă

ele în practică, şi nu pornind de la imaginea asupra a ceea ce ne-am dori să înfăţişeze respectivele realităţi. În lumea contemporană există, de exemplu, puteri economice mari care exercită deseori un rol dominant în raport cu ţări mai mici sau mai puţin dezvoltate. A ignora această realitate în procesul instaurării unei noi ordini economice şi politice internaţionale ar echivala cu o subestimare a raporturilor de forţe existente şi a efectelor pe care le au aceste raporturi de putere, ceea ce ar duce la micşorarea eficienţei acţiunilor orientate spre modificarea relaţiilor internaţionale în sensul creării unor raporturi bazate pe egalitate şi avantaje pentru toţi partenerii.

Desigur, nu se poate spune că acceptăm pur şi simplu, în mod pasiv, această realitate, ci trebuie să acţionăm cu perseverenţă în direcţia modificării realităţilor existente. Evident, vom putea modifica realităţile numai dacă vom estima cu luciditate posibilităţile, direcţiile de acţiune şi mijloacele utilizate pentru realizarea ţelurilor pe care ni le-am propus.

Din această cauză, şi în ceea ce priveşte noua ordine economică şi politică internaţională trebuie să deosebim ceea ce este realizabil imediat sau în perspectivă de ceea ce este pur şi simplu nerealizabil. Aş cita în rândul acestor idei nerealizabile pe acelea care promovează o redistribuire mondială a veniturilor, a materiilor

prime sau a energiei globului de către un organism supranaţional sau ideile care afirmă că ţările în curs de dezvoltare ar trebui să se bazeze pe asistenţă externă şi să nu întreprindă nimic în direcţia modificării locului lor actul în diviziune mondială a muncii.

Realizabilul se deosebeşte de irealizabil în plan internaţional în funcţie de posibilitatea găsirii unor puncte de convergenţă a intereselor diferitelor state ale lumii. Suverane şi independente, statele vor accepta ca reglementare internaţională numai acele idee care nu intră în conflict cu propriile interese sau acele măsuri care presupun un echilibru de avantaje şi dezavantaje între parteneri. Interesele proprii sunt apărate de fiecare stat de pe glob, iar administraţia de stat care ar renunţa să apere respectivele interese nu ar face decât să apere interesele altor state (Stănescu în *Concepţia preşedintelui*... 1976,236 – 238; subl. m.).

Reiese, din toate aceste citate, dar şi din capitolele anterioare, că politica externă a României, atât în ultima perioadă a regimului Gheorghiu-Dej, cât şi de-a lungul „epocii Ceauşescu”, are caracteristici care o pot include cu uşurinţă în categoria realistă: strategii sistematice şi puţin riscante de a crea contacte şi posibile parteneriate cu state şi instituţii internaţionale vizate, cântărirea atentă a echilibrului de forţe existent în planurile regionale

unde îşi propunea să acţioneze, urmărirea şi declamarea asiduă a intereselor naţionale, a independenţei şi suveranităţii statului român, delimitarea clară a politicii interne de politica externă – deşi, aşa cum am constatat, politica internă şi cea externă se aflau în raport de continuitate la nivel ideologic; trebuiau să se exercite însă în medii diferite şi să adopte astfel posturi diferite pentru maximizarea avantajelor pe care RSR urmărea să le obţină – importanţa incomparabil mai marea acordată statului şi naţiunii în comparaţie cu clasele sociale, şi lista poate continua. De ce atunci realismul este insuficient pentru a analiza în profunzime „internaţionalismul" romantic leninist?

În primul şi cel mai important rând, deoarece nu surprinde – şi nici nu acordă o importanţă prea mare – subsidiarului ideologic al politicii externe a regimurilor leniniste. Chiar dacă, într-o lume „burgheză", acestea au împrumutat tot mai multe caracteristici realiste, şi-au păstrat totuşi o identitate ideologică distinctă (Lynch: 1989,31). Cu alte cuvinte, realismul omogenizează actorii internaţionali, luând în considerare doar comportamentul lor extern în anumite conjuncturi şi clasificându-l conform unor formule rigide şi lipsite de flexibilitate interpretativă.

Dacă celelalte regimuri leniniste se „îmburghezeau" lăsând garda ideologică jos în faţa vechiului „duşman de clasă", leninismul

romantic s-a „îmburghezit” la rândul său, dar din cu totul alte motive. Mai exact, cum am menţionat într-un capitol anterior, datorită naţionalismului constitutiv, a „patriotismului revoluţionar socialist” care îl structura. Deşi diferit conceptual de naţionalismul „burghez”, „şovin” şi „agresiv”, naţionalismul romantic leninist a antrenat tocmai genul acesta de atitudini şi practici, atât în cadrul PCR, cât şi la nivelul mai larg al societăţii. În virtutea romantismului care era exprimat la nivel ideologic şi politic printr-un naţionalism eroic, mistic şi virulent, cât şi datorită avansului ideologic al ontologiei „burgheze” în a doua jumătate a anilor ’70, leninismul romantic a devenit tot mai extrem naţionalist în încercarea de a se izola cât mai ermetic posibil în faţa acestei tendinţe ameninţătoare. S-a ajuns deci la exacerbarea componentei naţionale a leninismului romantic, insuficient maturizată din punct de vedere leninist: naţionalismul „burghez” a revenit în forţă pentru a lua locul „patriotismului revoluţionar socialist”; dincolo de deosebirile ideologice, în practica socială cele două părţi răspândeau aceleaşi tipuri de efecte. Iar cum regimurile realiste, conservatoare şi/sau liberale, sunt la rândul lor naţionaliste, chiar dacă într-o formă mai „blândă” sau mai elaborată, avem de-a face cu un numitor comun foarte puternic între leninismul romantic şi conservatorismul realist, insuficient însă pentru a proclama cele două părţi

ca fiind echivalente.

În al doilea rând, realismul este, în general, o filosofie a *statu-quo*-ului internaţional, fiind apreciat şi profesat în special de către marile puteri care dau tonul internaţional într-o epocă sau alta. Orientarea sa temporală se axează pe prezent, legitimându-se, în bună tradiţie conservatoare, din trecut. Leninismul romantic este departe de aceste caracteristici. RSR nu a legitimat statu-quo-ul internaţional, ci l-a contestat permanent şi vehement, dacă ne amintim doar mesajele care propuneau „desfiinţarea simultană a blocurilor militare”, identificabile în aproape fiecare discurs internaţional al oficialilor regimului. Sigur, aici s-ar putea aduce în discuţie ambiţia nemăsurată a lui Ceauşescu de a deveni liderul unei puteri europene apreciabile şi regretul său că nu se afla la conducerea uneia dintre superputerile zilei. Nu echivalează asta cu un realism mascat? Avem însă aici exemplul Uniunii Sovietice. Niciunul dintre leninismele sovietice nu poate fi considerat realist, nici chiar leninismul sistemic, pur şi simplu deoarece a acţiona şi a te conforma presiunilor mediului internaţional nu echivalează cu valorizarea acestuia în sine. Realismul şi leninismul exprimă două ideologii total incompatibile care, deşi s-au influenţat reciproc de-a lungul secolului XX, mai ales prima pe ultima, nu au ajuns niciodată să se confunde.

La nivel intern apoi, programele economice, sociale şi politice ale regimurilor leniniste sunt foarte diferite de cele conservatoare sau liberale. Naţionalizările, industrializările de anvergură, monopartidismul, cenzura, dinamica socială – toate acestea au la bază o orientare ideologică pretins ştiinţifică, legitimată de către istoria aflată în devenire revoluţionară, leninistă. Regimurile liberal-conservatoare, realiste în plan extern, urmăresc să-şi maximizeze puterea nu din raţiuni ştiinţifice, ci pur politice. S-ar putea afirma chiar că realismul este o filosofie care îmbracă instinctualitatea umană, agresivă, rapace şi amorală, pe când leninismul este o filosofie (pseudo) ştiinţifică şi (pseudo) religioasă, aşa cum a demonstrat Alain Besançon, care afirmă că duce modernitatea până la capăt, dar nu face decât să o submineze. Avem de-a face în primul caz cu regimuri modeme, pe când în al doilea cu regimuri post-anti-modeme, în sensul de originale din modernitate, dar paricidale, „mai catolice decât papa”, pentru a utiliza o formulare populară.

În concluzie, realismul este neîndestulător pentru a oferi o explicaţie pătrunzătoare a comportamentului internaţional al RSR şi ideologiei subiacente acestuia, leninismul romantic. Iar „realismul politic” al lui Morgentahu era cunoscut şi blamat de către cercetători români ai relaţiilor internaţionale ca reprezentant al „imperialismului” american. Scria Ovidiu Trăsnea:

După al Doilea Război Mondial S.U.A. au încercat să-şi impună hegemonia mondială, legitimată prin doctrina «secolului american» şi fundamentată de unii exponenţi ai «realismului politic». Practica folosită variază, desigur, după poziţii specifice de clasă (sau fracţiune de clasă), după raportul de forţe concret istoric care (sic!) o exprimă. Anticomunismul a fost nevoit să se «aclimatizeze» cu succesele comunismului. Această adaptare a şi condiţionat evoluţia acestuia, care prin esenţa sa este manifestarea temei imperialiştilor în faţa viitorului, viitor care îşi are originile în tendinţele reale ale dezvoltării istorice prezente (Trăsnea în Cazacu: 1984,52).

Evaluarea social-constructivistă a dimensiunii internaţionale a leninismului romantic

Dacă realismul, pluralismul şi marxismul sunt toate teorii pozitiviste, bazate pe distincţia dintre cercetător şi obiectul cercetat, respectiv fapte şi valori, socio-constructivismul propune o direcţie de analiză radical diferită, ceea ce îl transformă într-o nouă teorie socială, o nouă ontologie, acesta fiind deci mai mult decât o simplă teorie a relaţiilor internaţionale.

Un aspect important al socio-constructivismului, pe care am încercat să îl evidenţiez, indirect, de-a lungul întregii lucrări, este perspectiva inductivă a obiectului cercetat. Socio-constructivismul propune, atât la nivel practic, respectiv analitic, abordarea empatică a

actorilor internaţionali. Miza demersului este înţelegerea profundă a acestora şi, în primul rând, identificarea numitorilor comuni pentru identificarea posibilităţilor de acţiune comună şi integrarea funcţională a diferenţelor. Cu alte cuvinte, cunoscându-l pe celălalt, istoria, cultura şi obiceiurile, înţelegem mai bine resorturile motivaţionale care îi ghidează comportamentul internaţional şi astfel îi putem anticipa sau, în cel mai bun caz influenţa deciziile în sens constructiv, evitând situaţiile tensionate sau conflictele (Shafir: 2010 b, 396; vezi şi Docea: 2010,79 – 100).

Sigur, a fi empatie în raport cu principiile şi obiectivele leninismului romantic nu reprezintă o soluţie, nici pentru cercetător, nici pentru politician. Ideologia şi practica unei dictaturi care poate concura cu uşurinţă pentru o poziţie fruntaşă în cadrul celor mai opresive regimuri ale secolului XX nu pot şi nu trebuie acceptate ca atare. Problema este că nici nu au putut fi metamorfozate într-o variantă mai blândă, deoarece aceasta ar fi echivalat automat cu „deviaţionismul mic-burghez" şi reducerea „combativităţii revoluţionare", indispensabilă pentru perpetuarea utopiei ideocratice romantic leniniste. Ceea ce am încercat însă a fost să înţeleg şi să analizez leninismul romantic din interior, punând pe planul doi metodologiile ştiinţifice „burgheze": ce ontologie îşi propun regimurile leniniste, şi leninismul romantic în

particular, să articuleze, altfel spus. Rezultatul este impresionant nu prin complexitate, ci tocmai prin simplitatea mecanică de care dă dovadă: un sistem de contra-idei fundamentat prin preluarea pe jumătate şi denaturarea unor idei „burgheze”, utilizate acum ca arme de luptă pentru configurarea unei lumi post-„burgheze”. Sau, aşa cum afirmam în detalierea cadrului conceptual al lucrării, regimurile leniniste aspiră să creeze o lume post-politică prin exacerbarea însăşi a mijloacelor politice care le stau la dispoziţie în acest sens.

Ne putem întreba: cum funcţionează în cadrul regimurilor leniniste premisa socio-constructivistă conform căreia actorii internaţionali îşi creează şi recreează permanent identităţile prin intermediul interacţiunilor dintre ei înşişi, pe de o parte, respectiv a interacţiunilor dintre actori şi structurile internaţionale? Cum au apărut regimurile leniniste şi cum s-au dezvoltat în conformitate cu această viziune, pe care par să o contrazică? Pentru a răspunde, trebuie să începem cu originile ideologice ale leninismului. Imediat după 1917, tânărul stat sovietic nu a avut corespondenţi politici externi, ci doar ideologici. Leninismul a fost influenţat de marxism, pe care l-a distorsionat, marxismul a fost influenţat de hegelianism, pe care l-a rândul său l-a distorsionat, transferându-l din plan metafizic în plan material, Hegel s-a inspirat la rândul său din

idealismul clasic german, cu precădere Kant, pe care l-a reinterpretat, pornind de la sensul esenţialmente empiric al filosofiei sale pentru a îl extrapola în planul ideilor, Kant a fost influenţat de Hume şi de filosofia empirică, pe de o parte, respectiv de iluminismul lui Rousseau, pe de cealaltă parte; utilizând metoda arheologiei filosofice, am putea ajunge, pas, cu pas, până la filosofia greacă. Ca sistem de idei deci, leninismul nu s-a născut pe un teren gol; a avut rădăcini filosofice profunde, dar care nu pot fi respnsabilizate pentru apariţia sa. Majoritatea sistemelor intelectuale occidentale au produs versiuni inchizitoriale, dacă luăm numai exemplul iluminismului contrapus terorii iacobine; asta deoarece, aşa cum pertinent a observat Raymond Aron, filosofiilor li se pot imprima relativ facil sensuri „monstruoase”. Ca sistem politic şi armătură ideologică însă, regimul bolşevic a reprezentat o formă de stat *sui-generis*. Este important de insistat aici asupra dimensiunii ideologice a leninismului revoluţionar, care oferă în cea mai mare măsură măsura identităţii sale. Uniunea Sovietică s-a născut şi a intrat în arena internaţională datorită leninismului mai presus de orice altceva, iar ideologia proprie Moscovei constituia de fapt o nouă ontologie, ermetică, militantă şi total insensibilă în raport cu provocările ştiinţifice şi intelectuale ale lumii „burgheze”. Este posibil ca, în absenţa

leninismului, autocraţia rusă să fi fost înlăturată printr-o revoluţie sau alta şi înlocuită de o nouă formaţiune politică; aceasta însă ar fi putut fi foarte bine o putere *statu-quo*, realistă probabil, care ar fi încercat să îşi maximizeze interesele utilizând cadrul internaţional dat şi, mai mult, gândindu-se pe sine şi lumea înconjurătoare în termeni diferiţi probabil de raţionalismul european şi apropiaţi mai degrabă conservatorismului. Eurasianismul ar fi putut constitui probabil o nouă alternativă ideologică la această formă de stat post-ţaristă. Ideea este însă că atât raţionalismul european, cât şi conservatorismul (tot european), eurasianist sau nu, reprezentau, pentru leninism, filosofii „burgheze”, deoarece, din orice unghi ar fi privit realităţile politice, economice, sociale şi culturale existente, acestea nu încercau decât să le amelioreze, utilizând programe diferite în acest scop, nu să le schimbe radical, violent şi numai „de sus”, prin intermediul partidului de avangardă care punea la treabă forţele istoriei, inerent regimurilor leniniste.

Din acest punct de vedere, leninismul ca mişcare ideologică s-a născut „de jos”, în cadrul grupurilor care alcătuiau intelighenţia rusă din a doua jumătate a secolului XIX. Însă avem de-a face aici cu o formă de socializare aparte, izolată de marea masă a populaţiei şi persecutată politic, a cărei radicalizare este un proces treptat; grupările

socialiste se asemănau unor secte religioase fanatice, care îşi extrăgeau veracitatea şi puterea de a continua în manieră autoreferenţială: empiricul, realitatea observabilă, conta tot mai puţin din moment ce respingea sau se arăta indiferentă faţă de proiectul revoluţionar. Şi astfel, încă din preistoria sa, leninismul s-a constituit ca o formă de socializare aparte. Ulterior, după ce a devenit regim politic, extinzându-se după 1945 în Europa de Est şi Asia, leninismul (de acum post-revoluţionar) a influenţat enorm relaţiile internaţionale, rămânând însă la fel de autoreferenţial şi imun la ideile şi practicile „burgheze" ale lumii înconjurătoare. Pe de altă parte, şi lumea occidentală a influenţat la rândul ei leninismul sovietic, mai ales ultimele trei forme ale existenţei sale, europenizat, sistemic şi post-bolşevic, ultima putând fi considerată de asemenea o fază intermediară între leninism şi noua realitate „burgheză" pe cale de a îi luă locul.

Şi leninismul romantic a fost, prin naţionalismul structurant care se afla la baza sa, marcat de contactul cu această formă de ideologie, „burgheză" în esenţa ei, şi deci de idei occidentale, în ciuda intransigenţei cu care le admonesta şi se detaşa de ele. Implementată ca o formă de leninism post-revoluţionar, geneza leninismului romantic începe cu adevărat de abia la începutul anilor ’60, când politica externă a RPR se distanţează tot mai mult de Moscova, iar

regimul de ist este nevoit să îşi refundamenteze identitatea şi legitimitatea pe elemente endogene, renunţând la legitimarea exogenă dată de comunismul sovietic. Este adus astfel în prim-plan naţionalismul multisecular românesc, păstrându-se în acelaşi timp cadrul ideologic leninist. Cele două ideologii, leninistă şi naţionalistă, au fost integrate cu succes în textura ideatică romantic leninistă, ajungându-se astfel la un melanj ideologic specific spaţiului românesc.

În orice variantă a sa, leninismul a reprezentat o construcţie socială politică, adică o socializare „de sus”. Leninismul romantic nu face excepţie. Beneficiind de anterioritatea altor forme de leninism sovietic, a căror experienţă şi intervenţie directă (leninismul post-revoluţionar) au adus un aport constitutiv la gestaţia sa intelectuală şi politică, leninismul romantic este influenţat cel puţin la fel de mult, aşa cum am menţionat, de o altă ideologie, cea naţionalistă. Urmărind convertirea societăţii la propriul proiect revoluţionar, direcţia de acţiune a leninismului romantic a fost întotdeauna „de sus” în jos”. Acesta este un prim motiv, tipic tuturor regimurilor leniniste, pentru care leninismul romantic reprezintă o construcţie socială aparte: datorită izolării intelectuale şi a atmosferei radicale şi intransigente în care a luat naştere, ambele contribuind la osificarea sa ideologică şi la haşurarea singurei modalităţi de acţiune pe care a

cunoscut-o şi utilizat-o: cea politică, „de sus” în jos”.

Pentru a aplica leninismului romantic modelul constructivist onufian, trebuie să începem de la normele şi regulile în vigoare în RSR, atât la nivelul PCR cât şi al societăţii în ansamblu. Ştim de la Onuf că normele şi regulile se află între actori şi structuri, reprezentând mijloacele pe care actorii le utilizează pentru a îşi urmări interesele în sensul utilizării a cât mai multe resurse disponibile; acţionând, actorii reproduc, prin dispoziţiile lor comportamentale, structurile sociale din care fac parte (Onuf: 1989). Dar normele şi regulile lui Onuf nu înseamnă numai legi, acestea reprezentând numai învelişul lor exterior, superficial – ci mult mai mult, înglobând practici, habitusuri – conceptul îi aparţine sociologului francez Pierre Bourdieu şi semnifică „principiul generator şi unificator care retraduce caracteristicile intrinseci şi relaţionale ale unei poziţii (sociale, n.m.) într-un stil de viaţă unitar, adică un ansamblu unitar rezultat dintr-o selecţie de persoane, bunuri şi practici” (Bourdieu: 1999,15) – şi dispoziţii sociale care dau naştere unor forme de autoritate specifică. Leninismul romantic şi-a creat propriul sistem normativ-legislativ pe care l-a impus populaţiei, pe de o parte pentru a o înregimenta, pe de altă parte pentru a se reproduce. Se impune aici o distincţie. Unitatea de analiză a fenomenului leninist este

partidul. Pe cale de consecinţă, „paradigma operativă” leninistă constă în norme şi reguli (centralismul democratic) care instituie o formă unică de autoritate a cărei scop este asertivizarea partidului însuşi (acesta este de cele mai multe ori, aşa cum am constatat, penetrat de influenţe „burgheze” şi „mici-burgheze”), pe lângă crearea unei hegemonii bazată pe acte de vorbire, reguli şi autoritate de tip asertiv, menită a înregimenta ideologic societatea asupra căreia leninismul se exercită. Aşa cum ne amintim, în cadrul leninismului romantic, dar şi a leninismului postrevoluţionar care l-a precedat, diferenţa fiind dată în primul rând de intensitatea propagandei, avem de-a face cu acte de vorbire asertive, apoi directive şi, nu în ultimul rând, angajante. Nu are rost să intrăm, din raţiuni care ţin de dimensiunile acestei cărţi, în amănunte; cititorul se poate convinge din citatele prezente în text că, atât în perioada Gheorghiu-Dej, cât şi în timpul „epocii Ceauşescu”, principalele formule prin care regimul se adresa populaţiei erau în primul rând instructive, prezentând informaţiile ca şi cum nu ar fi existat alternative în ceea ce priveşte interpretarea lor: „oamenii muncii îşi exprimă convingerea…”, „trădătorii…”, „poporul nostru îşi exprimă profunda satisfacţie…”, „fracţioniştii au încălcat…”, „este dreptul exclusiv al fiecărui partid…”, „…vigilenţa revoluţionară nu constituie un act de conjunctură, ci o normă de conduită…”,

„Faptul că România este membră a Pactului de la Varşovia nu este de natură să limiteze în vreun fel politica sa externă independentă…”, „Orânduirea noastră este puternică, de neclintit, ea se bazează pe voinţa de fier a poporului…”, „…pactele privitoare la drepturile omului nu pot fi folosite în scopul amestecului în treburile interne ale altui stat pe motiv că acel stat nu respectă prevederile pactului…”, „Niciun abuz, nicio nedreptate, nicio încălcare a normelor sociale nu pot lăsa indiferent pe un membru de partid…”, „Internaţionalismul presupune în mod necondiţionat existenţa liberă şi egală în drepturi a naţiunilor…”, „…în România socialistă s-a pus capăt pentru totdeauna relaţiilor de asuprire socială şi naţională…”. Şi lista poate continua.

Respectarea absolută a deciziilor PCR şi a legilor RSR, şi adoptarea, din convingere, a Justeţii” şi infailibilităţii lor, evitarea pe cât posibil a contactelor cu străinii, denunţarea abaterii de la „morala socialistă”, „sabotarea proprietăţii socialiste”, remedierea insuficientei pregătiri ideologice şi insuflarea unui elan revoluţionar corespunzător, pentru a enumera doar câteva – reprezintă acte de vorbire directive pe care oficialii şi propagandiştii regimului le făceau cu ocazia fiecărei şedinţe de partid sau manifestări publice. Iar în particular, merită să amintim din nou aici poate cel mai important act de vorbire directiv pe care Ceauşescu l-a utilizat: „când mă

refer la indicaţii, numai de la secretarul general al partidului le primiţi. Nimeni nu poate să se adreseze şi să dea vreo indicaţie. Oricine ar încerca, să nu luaţi în seamă. Aceasta este disciplina de partid şi este lege pentru toţi comuniştii, oriunde sunt puşi să lucreze" (Pavelescu, Dumitru: 2007,314). Costurile nerespectării acestor norme şi reguli erau binecunoscute de către populaţie.

Pe de altă parte însă, existau şi acte de vorbire angajante, identificabile în primul rând în mesajele care promiteau, întotdeauna în viitor, bunăstare socială generală bazată pe o industrializarea adecvată şi un mod de producţie echitabil care să elimine diviziunea muncii, sursa de altfel, aşa cum postulase Marx, a fenomenului capitalist. Pentru a se ajunge acolo era nevoie însă de muncă, abnegaţie şi dăruirea eroică a tuturor cetăţenilor proiectului revoluţionar al partidului; „combativitate revoluţionară", fermitate, intransigenţă şi vigilenţă în vederea depistării („demascării") „duşmanilor de clasă" interni sau externi, a căror număr crescuse exponenţial cu inadecvarea leninismului romantic la o lume tot mai „burgheză". În termeni nepretenţioşi, se poate spune că PCR a folosit tactica „băţului şi a morcovului" pentru a conduce. Dar, pe măsură ce morcovul devenea tot mai mic şi mai sărăcăcios, băţul creştea proporţional. Represiunea se amplificase puternic, aşa cum am putut constata,

în ultimul deceniu al existenţei RSR, pe măsură ce resursele, atât interne, cât şi externe, se diminuau, iar populaţia, tot mai nemulţumită, se distanţa progresiv de obiectivele ideologice ale regimului, dacă fusese vreodată apropiată de ele. Confruntat cu planuri de acţiune tot mai ostile – proteste internaţionale, indiferenţa transformată gradual în nemulţumire a populaţiei – leninismul romantic s-a comprimat şi a adoptat o postură tot mai agresivă, care ar putea fi numită, am argumentat în capitolul anterior, insular-represivă.

Interesant de observat este că, în plan internaţional, leninismul romantic a adoptat aceleaşi acte de vorbire, chiar în aceeaşi ordine am putea spune – asertive, directive, respectiv angajante – insistând asupra necesităţii punerii în practică a „noii ordini internaţionale” prin restructurarea instituţiilor şi a comerţului internaţional şi, nu în ultimul rând, a dezarmării şi a eliminării armamentului nuclear, obiective care, odată aflate pe agenda internaţională de lucru, ar fi întrunit adeziunea nemijlocită a RSR. Trebuie menţionat faptul că, dacă la nivel intern leninismul romantic se afla, aşa cum voi argumenta în continuare, între o structură şi un agent, înclinând însă preponderent spre structură, în plan internaţional, aşa cum ştim de la la Harry Gould (1998,79 – 100), socio-constructivismul abordează statele ca agenţi în raport cu structura internaţională (instituţii, organizaţii, raporturi de

forţe etc.), în plan intern tratându-i însă ca structuri care se reproduc prin intermediul agenţilor sociali, cărora le pun la dispoziţie un sistem de reguli prin intermediul cărora aceştia îşi maximizează interesele cu un minimum de costuri. Deci, pentru a se putea adapta mediului internaţional extrăgând un maximum de beneficii, leninismul romantic a pus în scenă un tip de discurs mai apropiat ca ton moralizator discursurilor „burgheze". Dar leninist în esenţă şi naţionalist în strategie. Utilizând însă aceleaşi acte de vorbire, aparent cosmetizate şi impregnate de termeni „burghezi" pentru a fi servite drept contra-discurs în competiţia cu ideologia dominantă, „burgheză", leninismul romantic a demonstrat din plin continuitatea dintre politica sa internă şi cea internaţională, ambele fundamentate de o ideologie unitară, fascinantă la modul negativ prin simplitatea şi coerenţa cu care se încăpăţâna să îşi afirme identitatea distinctă.

Pentru că despre identitate este vorba până la urmă, despre modul în care se imagina şi se construia leninismul romantic, invitându-i şi pe ceilalţi să îl recepteze la fel. Constituit din îmbinarea a doua ideologii, leninism şi naţionalism romantic, leninismul romantic a fost animat şi a încercat să impună asupra societăţii române o *identitate paramodernă* (aşa cum am menţionat şi în capitolul teoretic, termenul „paramodernitate"

este împrumutat din Matei: 2007). Paramodernă deoarece se află cu un picior în trecut şi cu altul în viitor. Dimensiunea antimodernă a leninismului romantic rezidă în caracterul său elitar, arhaic, romantic, prin care prezentul era respins în numele unor mitologii eroice în care Feţi-Frumoşi distrugeau balaurii moderni ai imperialismului, făcând din România o putere respectabilă şi un lider de opinie la nivel global. Dimensiunea modernă a leninismului romantic are două componente: una materială şi una ideologică, ambele leniniste. Industrializarea masivă, construirea de infrastructuri şi lărgirea spaţiului locativ urban reprezintă componenta materială a dimensiunii modeme a leninismului romantic. Componenta ideologică este dată de principiile clasice ale leninismului, pe care nu mai are rost să le menţionăm aici. Sigur, caracterizarea ei drept modernă implică anumite riscuri deoarece, aşa cum am văzut, leninismul poate fi considerat mai degrabă o progenitură paricidală a modernităţii în sensul în care o distruge cu patos pretinzând că nu face altceva decât să o înfăptuiască în conformitate cu autentica ei menire, aceea de a asigura egalitate în măsura în care asigură libertate. Neputând şi nepropunându-şi de fapt să le garanteze perfect pe ambele, modernităţii i se reproşează deci ceva peste puterile şi peste obiectivele sale.

Pentru a duce analiza până la capăt, trebuie

luat în calcul rolul vital pe care Onuf îl atribuie asimetriei distributive a resurselor, inerentă, în diferite dozaje, tuturor societăţilor, şi invers proporţională cu bunăstarea şi, dacă se poate spune aşa, sănătatea socială. În termeni pur tehnici, asimetria existentă în RSR pare, în contextul actualei crize economice, mai redusă decât asimetria existentă în România actuală. Dar acest fel de a pune problema este fals şi periculos. Fals, deoarece penuria economică existentă în RSR în anii ’80 (şi nu numai) indică o gestionare defectuoasă a resurselor, pe care amplificarea izolării PCR în raport cu societatea o intensifica. Aşa cum resursele sunt multiple, economice, politice, culturale, sociale, asimetriile sunt multiple. Onuf subliniază foarte clar că asimetriile nu pot fi reduse la componenta materială, deşi îi atribuie acesteia un rol important în înţelegerea structurii şi funcţionalităţii unei societăţi. Asimetria economică şi implicit socială între elita politică română şi societate s-a amplificat pe măsură ce resursele agricole ale RSR erau exportate pentru a acoperi o uriaşă datorie externă contractată în baza unei industrializări defectuoase şi depăşite. Dacă această asimetrie este mai mare astăzi decât în acea perioadă este o întrebare la care nu pot răspunde, pe de o parte, din lipsa unei profunde documentări empirice în acest sens, pe care, de altfel, nici nu am avut-o în vedere, şi, pe de altă parte, deoarece ar însemna

să comparăm două Românii totalmente diferite, operaţie pentru care, probabil, ne lipsesc instrumentele de analiză adecvate. Ceea ce se poate stabili în schimb cu claritate este faptul că asimetriile de tip politic şi cultural erau de departe mai mari în perioada romantic leninistă decât în prezent. Regimul nu tolera, aşa cum am observat, nici cea mai limitată formă de pluralism politic, iar permanenta agresiune ideologică la care supunea populaţia se traducea prin tentativa de a inocula un nou vocabular al relaţiilor interumane, având în subsidiar o asertivitate totală care ar fi făcut gradual imposibilă orice gândire a unei alternative.

Apoi, o anumită nostalgie după securitatea socială existentă în timpul leninismului romantic, inteligibilă în tumultuosul context economic şi social al prezentului, este periculoasă deoarece preţul cu care această securitate se plătea era mult prea mare pentru a fi acceptat într-un prezent foarte divers din punct de vedere al posibilităţilor de informare şi de contestare, pentru a menţiona numai acest aspect – cel puţin pentru o perioadă de timp mai lungă. Iar dacă totuşi preţul ar fi acceptat, securitatea socială nu ar fi putut dura: o demonstrează clar eşecul economic al leninismului romantic, retradus aproape simultan în termeni sociali. Problema imposibilităţii existenţei separate a democraţiei sociale, economice şi politice a fost analizată de

către politologul italian Giovanni Sartori, care demonstrează concludent că democraţia socială (societatea civilă) şi cea economică (invertiţii private, antreprenoriat, care să conlucreze cu statul în menţinerea unui climat economic echilibrat şi corect) nu pot exista în absenţa democraţiei politice, adică în absenţa asigurărilor de libertate de asociere în scopuri civice sau pentru profit economic, a căror garanţie nu poate fi oferită decât de către un regim plural (vezi Sartori: 1999,36 – 37).

Ideologii PCR erau conştienţi de apatia şi pasivitatea populaţiei în raport cu ideologia oficială – tocmai de aici „tezele din iulie" şi atenţia specială acordată de Ceauşescu acestui capitol – dar sperau ca, în timp, populaţia să fie atrasă de principiile naţionaliste profesate de regim (o predicţie destul de reuşită) iar „limba de lemn", impregnată până la refuz de acte de vorbire asertive, să se integreze tot mai mult în limbajul popular, contribuind astfel la crearea „conştiinţei socialiste". Revin în acest punct la precizarea făcută în capitolul teoretic: în cazul leninismului romantic, normele şi regulile de care a făcut uz sunt mai importante dacă dorim să îl analizăm din punct de vedere ideologic şi politic decât practicile sociale pe care le-a pus în scenă, printre care duplicitatea ocupă cu siguranţă primul loc. Acestea ar fi fost de preferat în cazul unei analize sociologice, demers pe care lucrarea de faţă nu l-a

avut în vedere.

Respectarea necondiţionată a deciziilor partidului şi a sistemului legislativ în vigoare şi „creşterea rolului conducător al PCR”, împreună cu toate normele ideologice şi multiplele lor faţete politice, economice şi sociale, discutate de-a lungul lucrării – toate acestea circumscrise desigur „construcţiei socialismului” în variantă romantic leninistă – constituie sau ar fi trebuit să constituie liantul dintre regim şi societate. Actorii sociali urmau să utilizeze cadrul legic dat pentru a îşi atinge obiectivele, devenind, în acelaşi timp, treptat, parte a structurii romantic leniniste pe care acţiunile lor o confirmau şi o reproduceau în aceeaşi măsură. Problema pe care o întâmpinăm aici, şi care constituie, cred, drama majoră a leninismului romantic, este că acesta nu a devenit realmente o structură, cel puţin în sensul pe care îl atribuia termenului, continuând să se comporte în paralel ca un agent. Pentru a se constitui într-o structură, regimului îi trebuia legitimitatea socială pe care nu a avut-o niciodată, fiind impus din exterior şi, cum ne amintim, „de sus”; apoi, după cum ştim, regimurile leniniste consideră societăţile inamici ideologici structurate de spirit „burghez” şi „mic-burghez” care trebuie educate astfel încât să dezvolte „conştiinţa socialistă” indispensabilă „construirii socialismului”. Paradoxul este deci că leninismul romantic a fost şi structură, dar şi agent în raport cu structura

socială care se încăpăţâna să nu se lase înregimentată, nedezvoltând „conştiinţa socialistă” de care regimul avea nevoie pentru a-şi duce la bun sfârşit planurile. O structură ideologico-politică insuficient de structurantă în raport cu structura socială asupra căreia se exercita, pentru a îl parafraza pe Giddens.

Leninismul romantic a sfârşit aşa cum a existat: într-o lume pe care nu a înţeles-o, sau pe care a înţeles-o doar în măsura în care a avut nevoie pentru a o asedia. Proiectul său hegemonie bazat pe asertivitate absolută s-a erodat progresiv devenind, în ciuda agresivităţii ideologice manifestate, din ce în ce mai fragil. Iar în decembrie 1989, societatea s-a ridicat împotriva regimului, într-un puseu revoluţionar pe care Marx, înclin să cred, l-ar fi salutat, mai ales că părea o aplicare a unui principiu pe care l-a atribuit în *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte* „burgheziei revoluţionare”: „*Mai bine un sfârşit groaznic, decât o groază fără de sfârşit*!” (Marx: 1949,317; subl. în orig.).

Bibliografie

Documente inedite

„Aprovizionarea României în produse energetice” (1975), I.D., Q-381, R., 9 mai, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Ascultarea postului de radio Europa Liberă” (1971), I.D., D. 128, V.R., 20 august, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Aspecte privind politica în problema minorităţilor” (1974), I.D., Q-325, R., 17 mai, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Background Report. România” (1959), *Radio Free Europe Research*, 24 December, Arhiva 1989.

„Background Report. România” (1961), *Radio Free Europe Research*, 19 April, Arhiva 1989.

„Background Report. România” (1963), *Radio Free Europe Research*, 24 September, Arhiva 1989.

„Câteva detalii privind exporturile româneşti la sfârşitul anului 1974” (1975), I.D., Q-362, V.R., 16 ianuarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Cum sunt pregătite discursurile lui Ceauşescu” (1973), I.B., Q-124, 22 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Despre creaţia societăţilor mixte în România” (1973), I.D., Q-190, V.R., 5 decembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Despre emisiunile postului «Europa Liberă» şi ascultarea lor” (1972), I.D., Q-101, V.R., 6 ianuarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Despre felul cum se concep afacerile comerciale cu ţările străine” (1972), I.D., Q-119, R., 23 februarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Despre gărzile patriotice” (1971), I.D., D. 149, R., 28 septembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Despre stilul de muncă al preşedinţilor RSR – de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu”, raport confidenţial, nedatat al Radio Europa Liberă, probabil 1972, Open Society Archives.

„Din dificultăţile industrializării române” (1974), I.D., Q-341, R., 23 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Din neajunsurile comerţului exterior român” (1972), I.D., Q-107 R., 17 ianuarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„După respingerea cererii române adresată Pieţii Comune” (1972), V.R., Q-170,3

August, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Eastern Europe’s treaties with Moscow: points the Rumanians will be looking for”. (1970), *Situation Report*. *România*, no. 12,1 July, Arhiva 1989.

„Economia română şi conjunctura monetară actuală” (1974), I.D., Q-336, V.R., 12 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Hungarian-Românian relations: more than a polemic among writers” (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 12,11 May, Arhiva 1989.

„Impresii privind ascultarea postului «Europa Liberă»„ (1972), I.D., Q-147, V.R., 4 mai, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Influenţa postului «Europa Liberă» în populaţia română” (1973), I.D., Q-152, V.R., 4 iunie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„În legătură cu reforma economică română” (1974), I.D., Q-329, V.R., 18 iunie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„În legătură cu societăţile mixte din România” (1974), I.D., Q-309, V.R., 11 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Încadrare tot mai strânsă a economiei romane în CAER” (1975), I.D., Q-365, V.R., 31 ianuarie, raport confidenţial al Radio Europa

Liberă, Open Society Archives.

„Noi societăţi comerciale mixte române” (1972), I.D., D. 137, R., raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Noi tentative de redresare a economiei române” (1972), I.D., O. 110, V.R., 1 februarie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Noua politică de împrumuturi a României” (1974), I.D., Q-343, V.R., 16 septembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Pătrunderea economică română în America Latină” (1974), I.D., Q-308, V.R., 8 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Politica economică română în ţările arabe” (1974), I.D., Q-312, V.R., 25 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Politica societăţilor mixte în România” (1974), I.D., Q-357, R., 9 decembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Populaţia ţării şi postul de radio «Europa Liberă»„ (1973), I.D., Q-133, V.R., 10 aprilie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Problema societăţilor mixte şi deficitul balanţei comerciale române” (1974), I.D., Q-354,

V.R., 18 noiembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Report on Rumania: background and current situation" (1959), *Radio Free Europe Research*, 24 December, Arhiva 1989.

„România pe pieţele arabe din Orientul Mijlociu" (1974), I.D., Q-339, V.R., 22 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„România pe pieţele din ţările Americii Latine" (1974), I.D., Q-340, V.R., 22 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„România şi organizaţiile economice internaţionale" (1974), I.D., Q-334, R., 8 iulie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„România şi Piaţa Comună" (1974), I.D., Q-350, V.R., 22 octombrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„România şi schimburile comerciale Est-Vest" (1975), I.D., Q-376, R., 2 aprilie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Rumania and her allies: August 21 and after" (1968), *Situaţi on Report*. *România*, no. 12,6 September, Arhiva 1989.

„Rumania's foreign policy «debate» – an assertion of emancipation but no political sensations" (1967), *Situ*ation *Report*. *România*, 8

July, Arhiva 1989.

„Rumania - Israel's first East European partner” (1968), *Situation Report. România*, no. 3,14 February, Arhiva 1989.

„Rumanian credits to other countries” (1975), *Situation Report. România*, no. 180,22 December, Arhiva 1989.

„Schimburile economice române cu ţările arabe” (1975), I.D., Q-373, V.R., 19 martie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Siderurgia română în ansamblul siderurgiei mondiale” (1974), I.D., Q-346, V.R., 30 septembrie, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„Situation Report. România” (1971), *Radio Free Europe Research*, no. 26,13 July, Arhiva 1989.

„Situation Report. România” (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 33,23 September, Arhiva 1989.

„Situation Report. România” (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 28,19 August, Arhiva 1989.

„Situation Report. România” (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 23,14 July, Arhiva 1989.

„Situation Report. România” (1976), *Radio Free Europe Research*, no. 33,23 September, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1977), *Radio Free Europe Research*, no. 8,11 March, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1977), *Radio Free Europe Research*, no. 22,8 July, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 16,21 June, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 10,25 April, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1978), *Radio Free Europe Research*, no. 16,21 June, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1980), *Radio Free Europe Research*, no. 12,23 September, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1980), *Radio Free Europe Research*, no 15,31 October, Arhiva 1989.

„Situation Report. România" (1982), *Radio Free Europe Research*, no. 11,15 June, Arhiva 1989.

„Situation Report. Rumania" (1968), *Radio Free Europe Research*, no. 42,22 May, Arhiva 1989.

„Situation Report. Rumania" (1968), *Radio Free Europe Research*, no. 45,29 May, Arhiva 1989.

„Situation Report. Rumania" (1969), *Radio*

Free Europe Research, no. 53,10 June, Arhiva 1989.

„Situation Report. Rumania" (1971), *Radio Free Europe Research*, no. 23,18 June, Arhiva 1989.

„Situation Report. Rumania" (1971), *Radio Free Europe Research*, no. 24,22 June, Arhiva 1989.

„Speculations about Rumania" (1968), *Radio Free Europe Research*, no. 16,6 November, Arhiva 1989.

„Tendinţele economice din România" (1973), I.D., Q-161, V.R., 9 august, raport confidenţial al Radio Europa Liberă, Open Society Archives.

„The new Soviet-Rumanian friendship treaty" (1970), *Situaţi on Report*. *România*, 9 July, Arhiva 1989.

„Trade and the Human Rights issue în Romanian-American Negotiation" (1982), *Situation Report*. *România*, no. 7,22 July, Arhiva 1989.

Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC), fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 24/1963, vol. I.

ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, Dosar 27/1953.

ANIC, fond CC al PCR, secţia Relaţii Externe, dosar 2/1957.

Ciorănescu, George (1976), „Rumania and the nonaligned countries", *Background Report*.

România, no. 170,4 August, Arhiva 1989.

Ciorănescu, George (1977), „Romanian campaign against emigration of ethnic germans continues", *Background Report*. *România*, no. 94,9 May, Arhiva 1989.

Ciorănescu, George (1982), „Romanian reactions to the political changes in the Kremlin", *Situation Report*. *România*, no. 21,8 December, Arhiva 1989.

Ciorănescu, George (1983), „US vice president George Bush visits România", *Situation Report*. *România*, no. 17,10 October, Arhiva 1989.

Devlin, Kevin (1989), „Ceauşescu's isolated internationalism", *Background Report*. *România*, no. 212,27 June, Arhiva 1989.

Devlin, Kevin (1989), „Hungary's new defense doctrine: «Enemy not the West but România»", *Situ*ation *Report*. *Hungary*, no. 101,16 June, Arhiva 1989.

Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Timiş (DITAN), fond Comitetul Regional PCR Banat, Dosar 20/1956.

DITAN, fond Comitetul Judeţean al PMR Timiş Torontal, dosar 59/1949.

DITAN, fond Comitetul Judeţean PCR Timiş, Dosar 34/1968.

DITAN, fond Comitetul Regional al PCR Banat, dosar 9/1964.

DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 25/1950.

DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, dosar 41/1968

DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 48/1952.

DITAN, fond Comitetul Regional PMR Timişoara, Dosar 90/1953.

Fischer, Mary Ellen (1982), „Poland's crisis: a different perspective", lucrare prezentată la conferinţa anuală a Asociaţiei de Stat de Ştiinţe Politice din New York, 2 – 3 aprilie, pp. l-23.

Gafton, Paul and the Romanian Section (1979), „România's presence in Black Africa", *Background Report*. *România*, no. 118,23 May 1979, Arhiva 1989.

Ionescu, Dan (1986), „New developments in the harassment of ethnic Germans writers în România", *Radio Free Europe Research*, 16 April 1986, Open Society Archives.

Johnson, Arthur (1970), „Rumanian-Soviet polemics: an escalation of pressures on Bucharest?", *Situation Report*. *România*, no. 9,22 April, Arhiva 1989.

King, Robert (1970), „Rumania and the Balkans", *Background Report*. *România*, no.

20,10 November, Arhiva 1989.

King, Robert (1971), „Rumanian concern for national minorities", *Background Report*.

România, no. 19,23 July, Arhiva 1989.

King, Robert (1972), „Rumania and European security", *Background Report*, *România*, no. 13,20

July, Arhiva 1989.

King, Robert (1974 a), „Foreign policy aspects of the llth Rumanian Party Congress", *Background Report*, *România*, no. 20, 9 December, Arhiva 1989.

King, Robert (1974 b), „Rumania and the Soviet Union: disharmony in a low key", *Background Report*, *România*, no. 12,31 July, Arhiva 1989.

King, Robert (1976 a), „Ceauşescu reasserts position on national independence and sovereignity", *Background Report*. *România*, no. 94,28 April, Arhiva 1989.

King, Robert (1976 b), „România and the Soviet Union: assessing the balance", *Background Report*. *România*, no. 226,3 November, Arhiva 1989.

King, Robert (1976 c), „The escalation of Rumanian-Soviet historical polemics over Bessarabia", *Background Report*. *România*, no. 38,12 February, Arhiva 1989.

King, Robert and the Romanian Unit (1976), „Soviet Party leader Brezhnev pays first «friendship» visit to România", *Background Report*. *România*, no. 247,2 December, Arhiva 1989.

King, Robert; Robinson, William (1972), „Rumanian-Hungarian relations: friendship with rezervations?", *Background Report*, *Eastern Europe*, no. 5,10 March, Arhiva 1989.

Maier, Anneli (1983), „The Romanian-Soviet ideological dispute", *Background Report*.

România, no. 27,8 February, Arhiva 1989.

Maier, Anelli (1984 a), „The international dimension of human rights", *Situation Report*.

România, no. 6,4 April, Arhiva 1989.

Maier, Anneli (1984 b), „România în Los Angeles: medals for the maverick", *Situation Report*. *România*, no. 12,11 September, Arhiva 1989.

Maier, Anneli (1986 a), „Major speech by Ceauşescu to Warsaw Pact foreign minister", *Situation Report*. *România*, no. 12,6 November 1986, Arhiva 1989.

Maier, Anneli (1986 b), „Ceauşescu criticizes CMEA cooperation", *Situation Report*.

România, no. 6,10 January, Arhiva 1989.

Maier, Anneli (1986 c), „Ceauşescu at the 27 COSU Congress", *Situation Report*.

România, no. 4,20 March, Arhiva 1989.

Maier, Anneli (1986 d), „Ceauşescu's foreign relations". A shadow of what they were", *Situation Report*. *România*, no. 10,27 June, Arhiva 1989.

Moore Patrick (1980 b), „România and the Afghanistan crisis", *Background Report*.

România, no. 23,4 February, Arhiva 1989.

Moore, Patrick (1977), „Soviet-Românian relations: the balance for 1977", Background Report. România, no. 216,10 November, Arhiva 1989.

Moore, Patrick (1978 a), „Hua Kuo-Feng în România”, *Background Report. România*, no. 187,24 August, Arhiva 1989.

Moore, Patrick (1978 b), „The Ceauşescu saga”, *Background Report. România*, no. 275,20 December, Arhiva 1989.

Moore, Patrick (1980 a), „Gromyko în România”, *Background Report. România*, no. 27,5 February, Arhiva 1989.

Moore, Patrick (1987), „Ceauşescu’s visit to Moscow”, *Situaţi on Report. România*, no.

43,26 May, Arhiva 1989.

Pataki, Judith (1984), „Growing official impatience with Hungarian naţional minority în România”, *Situ*ation *Report. Hungary*, no. 16,29 December, Arhiva 1989.

Pompei, Cojocaru (1985), „Harrasment of ethnic German writers în România”, *Background Report. România, 4* October 1985, Open Society Archives.

Reisch, Alfred; Pataki, Judith (1982), „Hungarian-Românian polemics over Transylvania continue”, *Background Report. Hungary*, no. 238,15 November, Arhiva 1989.

Schöpflin, George (1987), „Gorbachev, România and «Leninist naţionalities policy»”, *Background Report. Eastern Europe*, no. 96,12 June, Arhiva 1989.

Shafir, Michael (1988 a), „The Mazilu riddle: Romanian official fails to appear befor UN body”,

Situation Report. *România*, no. 10,23 August, Arhiva 1989.

Shafir, Michael (1988 b), „Official and popular Romanian perceptions of the conflict over Transilvanya", *Situation Report*. *România*, no. 201,6 October, Open Society Archives.

Shafir, Michael (1988 c), „Ceauşescu's speech at the RCP CC plenum", *Situation Report*. *România*, no. 129,29 November, Open Society Archives.

Shafir, Michael (1988 d), „PLO's second în command denounces România's treatment of Hungaryan Transylvanians", *Background Report*. *Eastern Europe*, no. 168,25 August, Open Society Archives.

Shafir, Michael (1988 e), „Ceauşescuism against Gorbachevism", *Background Report*.

România, no. 95,30 May, Open Society Archives.

Shafir, Michael (1989 a), „Xenophobic communism: the case of Bulgaria and România", *Background Report*. *România*, no. 112,27 June, Arhiva 1989.

Shafir, Michael (1989 b), „Highlits of the 14th Party Congress", *Situation Report*.

România, no. 9,14 December, Arhiva 1989.

Shafir, Michael (1989 c), „Mátyás Szuros's interview with RFE's Romanian service", *Background Report*. *Eastern Europe*, no. 127,20 July, Open Society Archives. Shafir, Michael (1989

d), „România and the reburial of Imre Nagy”, *Background Report*.

România, no. 117,30 June, pp. 2 – 7, Open Society Archives.

Shafir, Michael (1989 e), „Eastern Europe’s «rejecţionists»”, *Background Report*.

România, no. 121,3 July, Arhiva 1989.

Socor, Vladimir (1985), „The Budapest cultural forum ends without agreement”, *Background Report*. *East-West Relations*, no. 14,27 November, Open Society Archives. Socor, Vladimir (1987), „Soviet media depict hardships în România”, *Situation Report*.

România, no. 5,19 June 1987, Arhiva 1989.

Socor, Vladimir (1988 a), „Isolated România resisting movement on human rights al CSCE”, *Situation Report*. *România*, no. 8,11 August, Arhiva 1989.

Socor, Vladimir (1988 b), „Soviet citizens criticize repression în România”, *Situation Report*. *România*, no. 112,19 October, Open Society Archives.

Socor, Vladimir (1988 c), „«România action day» în Eastern Europe”, *Situation Report*. *România*, no. 120,18 November 1988, Open Society Archives.

Socor, Vladimir (1988 d), „Soviet reactions to the Hungarian-Românian dispute”, *RFE* research paper, no. 162,18 August, Arhiva 1989.

Socor, Vladimir (1988 e), „A preliminary

assesement of Nicolae Ceauşescu's visit to Moscow", *Situation Report. România*, no. 10,6 Octomber, Open Society Archives.

Socor, Vladimir (1988 f), „Nicolae and Elena Ceauşescu visit the USSR", *Situation Report. România*, no. 13,9 November, Arhiva 1989.

Socor, Vladimir (1989), „România rejects human rights clauzes of final document adopted by CSCE", *Situ*ation *Report. România*, no. 1,2 February, Arhiva 1989.

Sturdza, Mihai (1987), „România's un confortable position between the EEC and the CMEA", *Situation Report. România*, no. 12,6 November 1987, Arhiva 1989.

Sturdza, Mihai (1988 a), „Nicolae and Elena Ceauşescu visit China", *Situation Report. România*, no. 13,9 November 1988, Arhiva 1989.

Sturdza, Mihai (1988 b), „Nicolae and Elena Ceauşescu visit North Korea", *Situation Report. România*, no. 13,9 November 1988, Arhiva 1989.

Ute Gabanyi, Anneli (1987 a), „Ceauşescu rejects Hungarian «interference» în minority policy", *Situ*ation *Report. România*, no. 3,22 April, Arhiva 1989.

Ute Gabanyi, Anneli (1987 b), „Ceauşescu rejects dogmatic imitation of foreign practice", *Situation Report. România*, no. 2,6 March, Arhiva 1989.

Ute Gabanyi, Anneli (1987 c), „România's străined relations with the CMEA", *Situation*

Report. *România*, no. 12,6 November 1987, Arhiva 1989.

Ute Gabanyi, Anneli (1987 d), „Relations with the USSR in the wake of Gorbachev's visit", *Situation Report*. *România*, no. 7,21 July, Arhiva 1989.

Ute Gabanyi, Anneli (1987 e), „Gorbachev goes to România: a prologue", *Situation Report*. *România*, no. 4,29 May, Arhiva 1989.

Ute Gabanyi, Anneli (1987 f), „Ceauşescu rejects Soviet-style reform, enforces austerity policy", *Situation Report*. *România*, no. 1,6 February, Arhiva 1989.

Documente édité

Activitatea ideologică şipolitică-educativă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

„At historic crossroads: documents on the December 1989 Malta summit" (2001), în *Cold War inter*naţional *history project*, nr. 12 – 13, pp. 229 – 242.

„Ceauşescu's Oct. 5 lunch speech" (1988), nepaginat, Open Society Archives.

„Centralismul democratic – principiul fundamental al structurii organizatorice şi a activităţii partidului" (1977), în *Probleme fundamentale ale activităţii de partid şi de stat*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 65 – 73.

„Creşterea rolului ştiinţelor sociale în procesul de educare şi formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al socialismului şi

comunismului în România" (1977), în *Probleme ale materialismului dialectic şi istoric şi ale rolului ştiinţei şi tehnicii în progresul economico-social al ţării*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 368 – 375.

„Declaraţia partidelor comuniste şi muncitoreşti din unele ţări socialiste" (Bratislava, 3.08.1968) (1998), în Pătroiu, Ion (coord.), *îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 82 – 86.

„Declaraţie cu privire la relaţiile economice ale R.S.R. Şi S.U.A". (1988), 27 February, Open Society Archives.

„Discursul integral al lui Alexander Dubcek, prim-secretar al Partidului Comunist din Cehoslovacia, rostit la 27 august 1968, la întoarcerea de la Moscova" (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *îngheţ în plină vară-Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 123 – 128.

„Dragă Saşa, e ultima şansă de a salva situaţia" (1998), în *Dosarele Istoriei*, nr. 8, pp. 14 – 16.

„Excerpts from the Action Programm of the Communist Party of Czechoslovakia", http://personal, ashland.edu/jmoser 1 /acţionprogram.htm.

„Helsinki report excerpts concerning România" (1987), 5 December, Open Society Archives.

„Meeting of the Romanian Executive Bureau of the CC RCP, regarding the situation în Poland"

(1981), *Cold War internaţional history project*, colecţia „România in the Cold War”, nepaginat.

„Niciodată nu voi fi un duşman al României şi cred că întotdeauna voi fi prietenul

României” (2004), în *Dosarele istoriei*, nr. 11, p. 34.

„Notă. Convorbirile dintre tovarăşul Nicolae Ceauşescu, preşedintele Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, şi Richard M. Nixon, Preşedintele Statelor Unite ale Americii” (2004), în *Dosarele Istoriei*, nr. 11, pp. 27 – 47.

„Notă de convorbiri (nr. 1)” (Bucureşti, 25.11.1968) (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 141 – 145.

„Note de convorbire între delegaţiile română şi sovietică, conduse de N. Ceauşescu şi Leonid Brejnev, (Moscova, 19 mai 1970) (2001), în Niculescu-Mizil, Paul, *De la Comintern la comunism naţional Despre consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti, Moscova, 1969*, Bucureşti, Evenimentul Românesc, pp. 518 – 552.

„Politica Partidului Muncitoresc Român de industrializare socialistă a ţării” (1961), *însă ne cunoaştem patria socialistă*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 189 – 232.

„Programul P.C.R. despre criza democraţiei în capitalismul contemporan, combaterea teoriilor burgheze despre democraţie” (1977), în *Socialismul ştiinţific şi problemele dezvoltării*

economico-sociale a României, Bucureşti, Editura Politică, pp. 117 – 125.

„Răspunsul conducerii Partidului Comunist din Cehoslovacia la scrisoarea celor cinci partide comuniste întrunite la Varşovia" (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, 71 – 81.

„Report of the Crimeea Conference (Yalta)" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 13 – 18.

„Resolution concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia" (1979), în Jacobs, Dan, *From Marx to Mao and Marchais. Documents on the development of communist variations*, New York, Longman, pp. 133 – 144.

„Rolul maselor şi al personalităţii în istorie. Creşterea rolului maselor populare în epoca contemporană" (1977), în *Probleme ale materialismului istoric şi ale rolului ştiinţei şi tehnicii în progresul economico-social al ţării, Bucureşti, Editura Politică, pp. 137 – 145.*

„Scrisoare adresată Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia de către participanţii la întâlnirea de la Varşovia, din iulie 1968" (1998), în Pătroiu, Ion, (coord.), *îngheţ în plină vară – Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 63 – 70.

„Sesiunea consiliului economic româno-

american. Mesajul preşedintelui Nicolae Ceauşescu" (1985), *Scânteia*, 10 Septembrie, Open Society Archives.

„Shorthand Record of the Meeting of the Executive Political Committee of the CC of the RCP" (1981), *Cold War internaţional history project*, colecţia „România in the Cold War", nepaginat.

„Solidarity's program" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford, Oxford University Press, pp. 209 – 213.

„Speech of comrade Nicolae Ceauşescu at the meeting of the party and state leaders of the states participating in the Warsaw Treaty" (1980), *Cold War internaţional history project*, colecţia „România in the Cold War", nepaginat.

„Stalin's Plan to Assassinate Tito" (1998), în *Cold War International History Project*, nr. 10, p. 137.

„Stenograma discuţiilor din Consiliul de Securitate Naţională al SUA, convocat în şedinţă de urgenţă" (Washington, 20.08) (1998), în Pătroiu, Ion (coord.), *îngheţ în plină vară-Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 89 – 93.

„The Helsinki Acords" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 160 – 162.

„The Soviet-Yugoslav Dispute" (1967), în

McNeal, Robert (ed.), *International Relations Among Communists*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc., pp. 58 – 60.

„Togliatti's speech on «polycentrism» to the CC of the Italian Communist Party, June 24,1956" (1967), în McNeal, Robert (ed.), *International relations among communists*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

„Umanismul şi problematica omului contemporan" (1977), în Probleme ale materialismului istoric şi ale rolului ştiinţei şi tehnicii în progresul economico-social al ţării, Bucureşti, Editura Politică, pp. 385 – 393.

„The Tito-Stalin Correspondence. March-June 1948" (1991), în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 58 – 65.

Anton, Mioara; Chiper, Ioan (2003), *Instaurarea regimului Ceauşescu. Continuitate şi ruptură în relaţiile româno-sovietice*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaţionale „Nicolae Titulescu".

Arsene, Mihai (1980), „Concepţia P.C.R., a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, despre democraţie, libertate şi drepturile omului. Necesitatea unei atitudini ferme, combative împotriva oricăror activităţi denigratoare ale cercurilor reacţionare de peste

hotare privind libertăţile şi drepturile omului în ţara noastră”, în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare, patriotice, socialiste a maselor, ale activităţii politico-ideologice a P.C.R.*, Bucureşti, Secţia Propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 251 – 259.

Baciu, Nicolae (1991), „Din arhivele diplomatice româneşti: Convenţia de armistiţiu din 12 septembrie 1944”, în Buzatu, Gheorghe (coord.), *România cu şifară Antonescu*, Iaşi, Moldova, pp. 274 – 279.

Banu, Florian; Ţăranu, Liviu (2004), Aprilie 1964. „Primăvara de la Bucureşti”. Cum s-a adoptat „Declaraţia de independenţă” a României? Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Băbuţ, Manea (1985), „Rolul şi funcţiile statului nostru socialist – stat al democraţiei muncitoreşti, revoluţionare” în *Tematici şi bibliografii pentru cercurile politicoeducative*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 68 – 80.

Betea, Lavinia (2009 b), „Ultima vizită a lui Nicolae Ceauşescu la Moscova. Stenograma discuţiei dintre Nicolae Ceauşescu şi M.S. Gorbaciov din 4 decembrie 1989 (I)”, în *Sfera Politicii*, nr. 142, pp. 82 – 88.

Betea, Lavinia (2009 c), „Ultima vizită a lui Nicolae Ceauşescu la Moscova. Stenograma discuţiei dintre Nicolae Ceauşescu şi M.S. Gorbaciov din 4 decembrie 1989 (II)”, în *Sfera Politicii*, nr. 143, pp. 86 – 92.

Boda, Iosif (1980), „Politica P.C.R. de rezolvare a problemei naţionale în ţara noastră. Egalitatea deplină a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate. Sarcinile organelor şi organizaţiilor de partid privind întărirea unităţii şi prieteniei dintre oamenii muncii români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi, în lupta pentru înflorirea României socialiste", în *Probleme fundamentale ale educaţiei revoluţionare, patriotice, socialiste a maselor, ale activităţii politico-ideologice a P.C.R.*, Bucureşti, Secţia de propagandă a CC al PCR, pp. 233 – 241.

Bohlen, Charles (1991), „The Yalta Negotiations", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 19 – 27.

Brejnev, Leonid (1978), *Scopul nostru este pacea şi socialismul*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Bukovsky, Vladimir (2010), *Arhiva sovietică. 64 de documente din perioada restructurării (perestroika)*, traducere de Elena Cojocaru, Cluj-Napoca, Dokia.

Cătănuş, Dan (2004 a), *între Beijing şi Moscova. România şi conflictul sovieto-chinez*, vol. I (1957 – 1965), Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Cătănuş, Dan; Chiper, Ioan (1999), Cazul

Ştefan Foriş. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceauşescu, Bucureşti, Editura Vremea.

Ceauşescu, Nicolae (1970), „România şi securitatea europeană”, în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 39 – 56.

Ceauşescu, Nicolae (1977), „Cuvântare la Congresul uniunii generale a sindicatelor din România, (26 aprilie 1976)”, în *Apărarea patriei, a independenţei şi suveranităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 340 – 345.

Ceauşescu, Nicolae (1977), „Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică şi cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi al comunismului în România”, în *Apărarea patriei, a independenţei şi suveranităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 345 – 347.

Ceauşescu, Nicolae (1977), Raport la conferinţa naţională a Partidului Comunist Român, 7 – 9 decembrie 1977, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1979 a), *Democraţia socialistă în România*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1979 b), *Umanismul socialist*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1980), *Finanţe – preţuri – monedă*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae, (1982), Raport la

conferinţa naţională a Partidului Comunist Român, 16 – 18 decembrie 1982, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1984), Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1988), Rolul hotărâtor al popoarelor în determinarea unui curs nou în viaţa internaţională, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1989), Raport la cel de-al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român, Bucureşti, Editura Politică.

Churchill, Winston (1991), „The Percentages Agreement", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 31 – 32.

Ciuceanu, Radu (ed.) (1997), *Misiunile lui A.I.* Vîşinski *în România. Documente secrete*, traducere de Alexandru Bârlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratic, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Ciuceanu, Radu; Lungu, Corneliu Mihail (ed.) (2003), *Stenogramele şedinţelor conducerii P.C.R., 23 septembrie 1944 – 26 martie 1945*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Arhivele Naţionale ale României.

Comwell, Rupert (1988), „Gorbachov wams Ceauşescu over failure to reform", în *The Independent*, 7 October, Open Society Archives.

Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român (1956), Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Congresul al III-lea al Partidului Muncitoresc Român (1960), Bucureşti, Editura Politică.

Congresul al XXII-lea al P.C.U.S. (1962), Bucureşti: Editura Politică, 1962.

Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român (1965), Bucureşti, Editura Politică.

Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român (1969), Bucureşti, Editura Politică.

Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român (1975), Bucureşti, Editura Politică.

Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român (1981), Bucureşti, Editura Politică.

Constantiniu, Florin (2003), *Diplomaţii români şi devierea de dreapta*, Bucureşti, Tritonic, 2003.

Constantiniu, Florin; Pop, Adrian (2007), *Schisma roşie. România şi declanşarea conflictului sovieto-iugoslav*, Bucureşti, Editura Compania.

Constituţia Republicii Socialiste România (1969), Bucureşti, Editura Politică.

Dezvoltarea şi perfecţionarea învăţământului (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii Partidului Comunist Român cu partidele comuniste şi muncitoreşti, cu partidele socialiste şi social-democrate, cu alte partide şi organizaţii democratice, progresiste, cu partide de

guvernământ, cu toate forţele antiimperialiste de pretutindeni (1978), Bucureşti, Editura Politică.

Documente şi materiale. Raportul prezentat de Mihail Gorbaciov, secretar general al C.C. al P.C.U.S. Şi cuvântul său de încheiere. Rezoluţiile (1988), Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Documente ale Partidului Comunist din Spania. A doua conferinţă naţională a partidului comunist din Spania. Septembrie 1975 (1976), traducere de Hortensia Roman, Bucureşti, Editura Politică.

Ecobescu, Nicolae, (coord.) (1983), Drepturile omului în lumea contemporană. Culegere selectivă de documente, Bucureşti, Editura Politică.

Etică şi echitate socialistă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Fântânaru, Ion (1982), „Dobânzile excesive – formă de spoliere néocolonialiste a ţărilor în curs de dezvoltare”, în *Furtul creierelor*. *Dobânzi de tip neocolonialist*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 125 – 129.

Florea, Elena (1972), „Dezvoltarea naţiunii în condiţiile făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Frăţia oamenilor muncii români cu cei aparţinând naţionalităţilor conlocuitoare”, în *Probleme fundamentale ale făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 420 – 421.

Florea, Elena (1981), „Controverse privind

rolul şi perspectivele naţiunii şi naţionalităţilor conlocuitoare”, în Tănase, Al; Marinescu, Gh., (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iaşi, Editura Junimea, pp. 142 – 161.

Florea, Elena (1982), „Concepţia P.C.R., a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu privire la dezvoltarea naţiunii socialiste. Rezolvarea justă, marxist-leninistă a problemei naţionale în România. Întărirea unităţii de nezdruncinat a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, în slujba înfloririi României socialiste”, în *Culegere de teze pentru toate formele şi cursurile învăţământului politico-ideologic*, Bucureşti, Secţia de propagandă a CC A PCR, pp. 220 – 232.

Gheorghiu, Simion (2008), „Agonia regimului comunist din România: schimbul de mesaje dintre N. Ceauşescu şi M. Gorbaciov, noiembrie 1989”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr, 3 – 4, pp. 228 – 241.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956), „Raportul politic al Comitetului Central la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român”, în *Articole şi cuvântări*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 5 – 84.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Alianţa Frăţească cu U.R.S.S. – chezăşia dezvoltării spre socialism a ţărilor de democraţie populară”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 585 – 591.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Clica lui

Tito – duşman de moarte al socialismului”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 329 – 336.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Forţele păcii şi socialismului vor învinge” în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 507 – 514.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Lupta pentru pace, sarcina centrală a partidului nostru”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 419 – 438.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie a arătat oamenilor muncii din lumea întreagă căile de eliberare de sub jugul imperialist”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 381 – 398.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică, pp. 399 – 418.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Poziţia Partidului Comunist Român faţă de curentele şovine şi revizioniste”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, pp. 84 – 98.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Raport cu prilejul adunării festive în cinstea zilei eliberării”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 346 – 366.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Raportul Politic al Comitetului Central la Congresul P.M.R”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Politică, pp. 122 – 169.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Statul de democraţie populară – instrumentul construirii vieţii noi”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, pp. 668 – 679.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1952), „Vigilenţa revoluţionară a popoarelor în lupta pentru socialism”, în *Articole şi Cuvântări*, Bucureşti, Editura pentru literatură politică, pp. 572 – 583.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956), „Cuvântare rostită la adunarea festivă pentru sărbătorirea celei de-a 11-a aniversări a eliberării României”, în *Articole şi cuvântări*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 831 – 861.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1956), „Partidul Comunist Român în lupta pentru democratizarea ţării”, în *Articole şi cuvântări*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 100 – 118.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Cuvântare rostită la conferinţa de partid a regiunii autonome maghiare”, în *Articole şi cuvântări*, *1955 – 1959*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 193 – 205.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Pentru înflorirea patriei, pentru bunăstarea poporului, pentru pace şi socialism”, în *Articole şi cuvântări*, *1955 – 1959*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 242 – 274.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Raport prezentat la plenara C.C. al P.M.R. din 27 – 29 decembrie 1956”, în *Articole şi cuvântări, 1955 – 1959*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 206 – 241.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1960), „Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al Partidului”, în *Articole şi cuvântări (1955 – 1959)*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 5150.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1961), „Cuvântare rostită la cea de-a 15 sesiune a Adunării Generale în problema reprezentării Chinei în ONU”, în *Articole şi cuvântări, 1959 – 1961*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 263 – 267.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1962), „Cuvântare rostită la adunarea festivă consacrată zilei de 23 august”, în *Articole şi cuvântări (1961 – 1962)*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 103 – 124.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1962), „Cuvântare rostită la marele miting al oamenilor muncii din capitală închinat prieteniei româno-sovietice”, în *Articole şi cuvântări, 1961 – 1962*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 368 – 377.

Gibianskii, Leonid (1998), „Soviet-Iugoslav relations and the Hungarian revolution of 1956”, în *Cold War International History Project*, nr. 10, pp. 139 – 148.

Giurescu, Dinu (1999), Imposibila încercare. Greva regală, 1945. Documente diplomatice, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Giurescu, Dinu (2002), *Cade Cortina de Fier. România 1947*, Bucureşti, Curtea Veche.

Gluchowschi, L.W. (1998), „Khrushehev's second secret speech", în *Cold War International History Project*, nr. 10, pp. 44 – 61.

Głuchowski, L.W. (1995), „Khrushehev, Gomułka and the «Polish October»", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 38 – 49.

Gorbaciov, Mihail (1986), Raportul politic al Comitetului Central al P.C.U.S. la Congresul XXVII al partidului, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Gorbaciov, Mihail (1987 a), *Cu privire la restructurare şi politica de cadre a partidului*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Gorbaciov, Mihail (1987 b), *Scrieri alese*, traducere de către redacţia Editurii Police, Bucureşti, Editura Politică.

Gorbaciov, Mihail (1988 a), *Restructurări revoluţionare – o ideologie a înnoirilor*, Moscova: Editura agenţiei de presă Novosti.

Gorbaciov, Mihail (1988 b), *Prin democratizare – spre un nou profil al socialismului*, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Gorbaciov, Mihail (1988 c), Cu privire la realizarea hotărârilor celui de-al XXVII-lea Congres al P.C.U.S. Şi sarcinile de adâncire a restructurării, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Granville, Johanna (1995 a), „Imre Nagy, hesitant revolutionary", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 23,27 – 34.

Granville, Johanna (1995 b), „Imre Nagy, aka «Volodya» – a dent in the martyr's halo?", în *Cold War* International *History Project*, nr. 5, pp. 28,34 – 47.

Groza, Petru (1973), *Texte alese*. *Articole*, *cuvântări*, *interviuri*, Bucureşti, Editura Politică.

Hruşciov, Nikita (1961), „The new programm of the Communist Party of the Soviet Union", în Mendel, Arthur (ed.), *Essential works of Marxism*, New York, Bantam Books, pp. 371 – 486.

Iacob, Dumitru (1979), „Democraţia socialistă. Adâncirea democraţiei – legitate a făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate, a înaintării României spre comunism", în *Curs de socialism ştiinţific*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 406 – 426.

Iovan, Gheorghe (1980), „Centralismul democratic – principiul fundamental al structurii organizatorice şi al activităţii partidului. Principalele direcţii ale dezvoltării centralismului democratic în etapa actuală", în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii şi vieţii comuniştilor*, Bucureşti, Secţia de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 56 – 64.

Întâlnire la nivel înalt. Moscova, 29 mai – 2 iunie 1988, Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Jaruzelski, Vojtech (1987), *Cuvântări şi articole*, traducere de Nicolae Mareş, Vasile Matei, Bucureşti, Editura Politică.

Khrushcev, Nikita (1979), „Secret Speech", în Jacobs, Dan (ed.), *From Marx to Mao and Marchais. Documents of the development of communist variations*, New York, Longman, pp. 160 – 230.

Kramer, Mark (1995), „Khruschev's COSU CC Presidium meeting on East European crises, 24 October 1956", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 50 – 56.

Lukács, György (1991), „Contemporary problems of marxist philosophy", în Stokes, Gale (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 88 – 93.

Lungu, Corneliu Mihai, Retegan, Mihai (1996), 1956. Explozia. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Matei, Eftimie (1980), „Conceptul de patriotism în viziunea Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. Caracteristicile de bază ale patriotismului revoluţionar al comuniştilor. Sarcinile organelor şi organizaţiilor de partid privind educarea maselor în spiritul patriotismului", în *Probleme fundamentale ale*

educaţiei revoluţionare, patriotice, socialiste a maselor, ale activităţii politico-ideologice a P.C.R., Bucureşti, Secţia de propagandă a CC al PCR, pp. 113 – 120.

Mironov, Alexandru-Murad (2006), „în vâltoarea «contrarevoluţiei»: mărturia unui membru de partid român", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 471 – 509.

Mocanu, Marin Radu (1995), *România şi armistiţiul cu Naţiunile Unite. Documente*, vol. II, Bucureşti, Arhivele Statului din România.

Mocanu, Marin Radu (1996), *România în anticamera Conferinţei de Pace de la Paris. Documente*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moisuc, Constantin; Tămaş, Sergiu, (coord.) (1972), *Probleme fundamentale ale jauririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică.

Molotov, V.M. (1951), Probleme de politică externă. Discursuri şi declaraţii, aprilie 1945-iunie 1948, Bucureşti, Editura de Stat.

Moraru, Camelia el, al (2002), Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, vol. I, 1948, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Moraru, Camelia el, al (2003), Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale
Secretariatului Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, vol. II, 1949, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.
Moraru, Camelia el, al (2004), Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale
Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. III, 1950 – 1951, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.
Moraru, Camelia el, al (2006), Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. IV, 1950 – 1952, (partea I), Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.
Moraru, Camelia el, al (2007), Stenogramele Şedinţelor Biroului Politic şi ale
Secretariatului Comitetului Central al P.M.R., vol. IV, 1950 – 1952, (partea II).
Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.
Moraru, Constantin (2006), „Iunie 1956 – Tito la Bucureşti”, în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 186 – 200.
Nagy, Imre (1991) „Reform communism”, în Stokes, Gale (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 82 –

87.

Nagy, Imre (2004), *însemnări de la Snagov. Corespondenţă, rapoarte, convorbiri*, traducere de Ileana Ioanid, Iaşi, Editura Polirom.

Naţiunea socialistă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Neagoe-Pleşa, Elis, Pleşa, Liviu (2006), *Dosarul Ana Pauker*, vol. I, Bucureşti, Editura Nemira.

Neagoe-Pleşa, Elis, Pleşa, Liviu (2006), *Dosarul Ana Pauker*, vol. II, Bucureşti, Editura Nemira.

Nichita, Vasile (1985), „Democraţia muncitorească, revoluţionară – cucerire istorică a poporului român condus de Partidul Comunist Român, expresie a superiorităţii orânduirii noastre socialiste”, în *Tematici şi bibliografii pentru cercurile politico-educative*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 81 – 91.

O nouă viziune, viziuni cu caracter novator. Ce a dezbătut şi decis forumul comuniştilor sovietici (1988), Moscova, Editura agenţiei de presă Novosti.

Pavelescu, Alina; Dumitru, Laura (2007), *P.C.R. Şi intelectualii în primii ani ai regimului Ceauşescu (1965 – 1972)*, Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României.

Perfecţionarea organizării şi conducerii vieţii sociale. Rolul statului socialist (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Perfecţionarea relaţiilor de producţie, a organizării şi conducerii economiei, (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Perfecţionarea repartiţiei şi respectarea echităţii socialiste. Utilizarea fondurilor sociale de consum (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 3 – 5 noiembrie 1971 (1971), Bucureşti, Editura Politică.

Plenarele Consiliilor oamenilor muncii de naţionalitate maghiară şi germană din Republica Socialistă România, 26 – 27 februarie 1987 (1987), Bucureşti, Editura Politică.

Pokivailova, Tatiana, Chiper, Ioan; Constantiniu, Florin (1994) „Instaurarea regimului comunist în România. Documente din arhivele sovietice", în Arhivele Totalitarismului, nr. 4, pp. 42 – 48.

Plopeanu, Nicolae (1982), „Gustul amar şi preţul dureros al pâinii câştigate «mai uşor»", în *Practici imperialiste de jaf şi exploatare. Furtul creierelor. Dobânzi de tip neocolonialist*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 19 – 24.

Politica externă a României socialiste (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Politica internaţionalistă a Partidului Comunist Român (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Preda, Gavriil, Opriş, Petre (2008), *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia, 1954 –*

1968, vol. I, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism (1975), Bucureşti, Editura Politică.

Retegan, Mihai; Duţu, Alexandru (2004), *Război politic în blocul comunist. Relaţii româno-sovietice*, vol. II, Bucureşti, Editura Tritonic.

Rezoluţia Congresului al XIII-lea al Partidului Comunist Român (1984), Bucureşti, Editura Politică.

Scânteia (1985), 10 September, Open Society Archives.

Scurtu, Ioan (1994 a), *România. Viaţa politică în documente, 1945*, Bucureşti, Arhivele Statului din România.

Scurtu, Ioan (1994 b), *România. Viaţa politică în documente, 1947*, Bucureşti, Arhivele Statului din România.

Scurtu, Ioan (1996 a), *România. Viaţa politică în documente, 1946*, Bucureşti, Arhivele Statului din România.

Scurtu, Ioan, (coord.) (1996 b), *România. Retragerea trupelor sovietice, 1958*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Societatea socialistă multilateral dezvoltată (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Stalin, I.V. (1952 a), *Problemele leninismului*, traducere de către redacţia Editurii pentru

Literatură Politică, Bucureşti, Editura pentru Literatură Politică.

Stalin, I.V. (1952 b), Opere, vol. 13, traducere de către o comisie specială a CC al PMR, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român.

Stănescu, Florin; Zamfirescu, Dragoş (1998), *Ocupaţia Sovietică în România*. *Documente*, *1944 – 1946*, Bucureşti, Editura Vremea.

Tudor, Alina, Cătănuş, Dan (2000), *Amurgul ilegaliştilor*. *Plenara PMR din 9 – 13 iunie 1958*, Bucureşti, Editura Vremea.

Tudor, Alina, Cătănuş, Dan (2001), O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi, 1956 – 1961, Bucureşti, Editura Elion.

U.R.S.S. – S.U.A: să justificăm speranţele popoarelor lumii (1987), Bucureşti, Buletin de presă al ambasadei U.R.S.S. În România.

Vizita de stat a preşedintelui Nicolae Ceauşescu în S.U.A., 12 – 17 aprilie 1978, Bucureşti, Editura Politică.

Zhdanov, Andrei (1991), „Two Camp Policy”, în Stokes, Gale (ed.), (1991), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 38 – 42.

Zinner, Paul (1956), Naţional communism and popular revolt în Eastern Europe. A selection of documents on events în Poland and Hungary, New York, Columbia University Press.

Discursuri, rapoarte, propaganda

Betea, Lavinia (2009 a), *21 august 1968. Apoteoza lui Ceauşescu*, Iaşi, Editura Polirom.

Bold, Ion Al. (1980), „Formele de integrare organică a partidului în viaţa şi activitatea socială. Legătura directă a partidului cu masele populare. Împletirea activităţii de partid cu cea de stat şi obştească; organismele cu dublu caracter, de partid şi de stat, rolul şi atribuţiile acestora" în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii şi vieţii comuniştilor*, Bucureşti, Secţia de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 24 – 36.

Brezhnev, Leonid (1991), „The Brezhnev doctrine", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford, Oxford University Press, pp. 132 – 134.

Cătănuş, Dan (2008), Pe urmele misteriosului discurs de la San Antonio", în Niculescu-Mizil, Paul, *România şi războiul americano-vietnamez*, Bucureşti, Roza Vânturilor, 308 – 317.

Ceauşescu, Nicolae (1967), Expunere cu privire la politica externă a partidului şi guvernului, 24 iulie 1967, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1969), „Conferinţa de presă organizată la Praga. Cu prilejul vizitei delegaţiei de partid şi de stat a Republicii Socialiste România în Republica Socialistă Cehoslovacia", în *România pe drumul desăvârşirii*

construcţiei socialiste, Bucureşti, Editura Politică, pp. 396 – 402.

Ceauşescu, Nicolae (1969), „Cuvânt la adunarea populaţiei din capitală în piaţa palatului republicii”, în *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 415 – 424.

Ceauşescu, Nicolae (1969), „Cuvântare la solemnitatea semnării tratatului de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală între Republica Socialistă România şi Republica Socialistă Cehoslovacă”, în *România pe drumul desăvârşirii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 391 – 395.

Ceauşescu, Nicolae (1970), „Cuvântare la consfătuirea internaţională a partidelor comuniste şi muncitoreşti”, în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceauşescu, Nicolae (1970), „Toast oferit în onoarea preşedintelui Statelor Unite ale Americii, Richard Nixon şi a soţiei sale. Cu prilejul vizitei în Republica Socialistă România”, în *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, Bucureşti, Editura Politică.

Conferinţa naţională a Partidului Comunist Român, 19 – 21 iulie 1972, (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Dezvoltarea colaborării şi solidarităţii Partidului Comunist Român cu partidele

comuniste şi muncitoreşti, cu partidele socialiste şi social-democrate, cu alte partide şi organizaţii democratice, progresiste, cu partide de guvernământ, cu toate forţele antiimperialiste de pretutindeni (1978), Bucureşti, Editura Politică.

Florea, Ion (1982), „Concepţia P.C.R., a secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu privire la corelaţia dialectică dintre dezvoltarea de ansamblu a societăţii socialiste şi exigenţele făuririi conştiinţei socialiste, revoluţionare a maselor”, în *Culegere de teze pentru toate formele şi cursurile învăţământului politico-ideologic*, Bucureşti, Editura Politică.

Hendrich, Jiří (1998), „Cu privire la întărirea unităţii societăţii noastre socialiste, ţinând seama în special de problemele tinerei generaţii”, în Pătroiu, Ion, (coord.), *îngheţ în plină vară-Praga, august 1968*, Bucureşti, Paideia, pp. 27 – 42.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cu privire la unele probleme ale situaţiei internaţionale. Cuvântare rostită la consfătuirea fruntaşilor în agricultură din R.S.S. Bielorusă. 22 ianuarie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 28 – 69.

Hruşciov, N.S. (1959), „Convorbire cu Axel Springer, editor vest-german, şi Hans Zehrer, redactor-şef al ziarului «Die Welt», 29 ianuarie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 70 – 88.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la Congresul al V-lea al Partidului Socialist Unit din Germania. 11 iulie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 591 – 632.
Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la Congresul al V-lea al Partidului Socialist Unit din Germania. 11 iulie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 591 – 632.
Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la mitingul care a avut loc în oraşul Halle cu prilejul vizitei făcute în R.D.G. de către delegaţia Partidului Comunist al Uniunii Sovietice la Congresul al V-lea al P.S.U.G. 8 iulie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 564 – 569.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la mitingul care a avut loc la Palatul cultural al Combinatului electrochimic din Bitterfâeld cu prilejul vizitei în R.D. Germană a Delegaţiei Partidului Comunist al Uniunii Sovietice la Congresul al V-lea al P.S.U.G. 9 iulie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 570 – 590.

Hruşciov, N.S. (1959), „Cuvântare rostită la mitingul închinat prieteniei dintre popoarele Uniunii Sovietice şi Republicii Populare Polone. 10

noiembrie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 791 – 812.

Hruşciov, N.S. (1959), „Propunerile guvernului sovietic în problema Berlinului. Conferinţa de presă de la Kremlin a lui N.S. Hruşciov, preşedintele Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. 27 noiembrie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 826 – 840.

Hruşciov, N.S. (1959), „Răspunsuri la întrebările lui A.E. Johann, scriitor şi ziarist vest-german. 20 septembrie 1958”, *în Spre victorie paşnică în întrecerea cu capitalismul*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 708 – 719.

Hruşciov, N.S. (1961), „Dezarmarea – calea spre consolidarea păcii şi asigurarea prieteniei între popoare. Raport prezentat la a IV-a sesiune a Sovietului Suprem al U, R.S.S. 14 ianuarie 1960”, în cu *privire la politica externă a Uniunii Sovietice. Cuvântări alese – 1960*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 3 – 61.

Ilie, Gheorghe (1980), „Seminţicaţia morală a patriotismului şi solidarităţii internaţionale. Patriotismul maselor populare. Clasa muncitoare – purtătoare a năzuinţelor fundamentale ale poporului. Sarcinile comuniştilor în educarea patriotică şi internaţionalistă a maselor”, în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii şi vieţii comuniştilor*, Bucureşti,

Secţia de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 374 – 385.

Istrăţescu, Elena (2001), „Premise ale elaborării «tezelor din iulie». Revoluţia culturală chineză în dezbaterea şedinţei Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R. – 25 iunie 1971”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 835 – 855.

Literatura şi arta în societatea noastră socialistă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Mironov, Alexandru Murad (2004), „Iluzia principiului «conducerii colective». Schimbări în conducerea P.C.R., 1965 – 1967”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 224 – 235.

Mironov, Alexandru-Murad (2005), „Putere şi politică în România lui Nicolae Ceauşescu. Reabilitările din aprilie 1968”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 169 – 190.

Moraru, Constantin (2009), „Discuţia dintre Nicolae Ceauşescu şi delegaţia organizaţiilor evreieşti din SUA”, în *Istorie şi civilizaţie*, nr. 2, pp. 34 – 37.

P.C.R.

— Continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, a tradiţiilor înaintate ale mişcării muncitoreşti şi socialiste (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Pavelescu, Alina (2005), „Charles de Gaulle şi

«marile ambiţii» ale comuniştilor români, mai 1968", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 191 – 208.

Pentru colaborare şi înţelegere internaţională. Întâlniri şi convorbiri ale preşedintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceauşescu, cu şefii de stat ai Greciei, Kuweitului, Turciei, Belgiei şi Luxemburgului în perioada martie-octombrie 1976 (1977), Bucureşti, Editura Politică.

Pentru prietenie, înţelegere şi colaborare. Vizita oficială a preşedintelui Nicolae Ceauşescu şi a tovarăşei Elena Ceauşescu în Japonia, Filipine, Pakistan, Iordania şi Tunisia. Vizita de prietenie a preşedintelui Nicolae Ceauşescu în Republica Arabă Siriană şi Republica Arabă Egipt (1975), Bucureşti, Editura Politică.

Politica externă a României socialiste (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Politica internaţionalistă a Partidului Comunist Român (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Preda, Gavriil; Opriş, Petre (2009), *România în Organizaţia Tratatului de la Varşovia, 1954 – 1968*, vol. II, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Rolul forţelor contrarevoluţionare în evenimentele din Ungaria din luna octombrie (1958), vol. IV, Bucureşti, Editura de stat pentru literatură politică.

Rolul şi atribuţiile sindicatelor (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Romanescu, Petru (1980), „Democraţia internă de partid. Drepturile şi îndatoririle statutare ale membrilor de partid. Necesitatea ca fiecare comunist să participe activ la dezbaterea şi aplicarea în viaţă a hotărârilor de partid”, în *Probleme fundamentale ale statutului P.C.R., ale normelor muncii şi vieţii comuniştilor*, Bucureşti, Secţia de propagandă a C.C. al P.C.R., pp. 65 – 73.

Socialismul ştiinţific şi problemele dezvoltării economico-sociale a României (1977), Bucureşti, Editura Politică.

Solidaritate militantă. Întâlniri şi convorbiri ale preşedintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceauşescu, cu şefii de stat ai Guineii-Bissau, Senegalului, Siriei, R.P. Benin şi cu preşedintele Comitetului Executiv al Organizaţiei pentru Eliberarea Palestinei, în perioada aprilie 1976-februarie 1977 (1977), Bucureşti, Editura Politică.

Sub auspiciile înţelegerii şi cooperării internaţionale. Vizita tovarăşului Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România, în Libia, Liban, Siria şi Irak (1914), Bucureşti, Editura Politică.

Sub semnul prieteniei frăţeşti româno-chineze (1978), Bucureşti, Editura Politică.

Sub semnul solidarităţii româno-burundeze

(1979), Bucureşti, Editura Politică.

Sub semnul solidarităţii româno-libiene. Vizita oficială de prietenie a preşedintelui Nicolae Ceauşescu, împreună cu tovarăşa Elena Ceauşescu, în Jamahiria Arabă Libiana Populară Socialistă (1979), Bucureşti, Editura Politică.

Sub steagul internaţionalismului socialist. Vizita delegaţiei de partid şi guvernamentale a Republicii Socialiste România, condusă de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, în Republica Populară Chineză, Republica Populară Democrată Coreeană, Republica

Democrată Vietnam şi Republica Populară Mongolă (1972), Bucureşti, Editura Politică.

Toma, George el, al (1974), *Manual de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei*, Bucureşti, Editura Militară.

Tsetung, Mao (1971), *Selected readings from the works of Mao Tsetung*, Peking, Foreign Language Press.

Vaculík, Ludvík (1991), „Two thousand words to workers, farmers, scientists, artists and everyone”, în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, pp. 126 – 130.

Interviuri, memorialistică, jurnale

Acheson, Dean (1987), *Present at the creation. My years in the state departament*, New York, London: Norton & Company.

Andrei, Ştefan (2011), Stăpânul secretelor lui Ceauşescu. I se spunea Machiavelli. Ştefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea, Bucureşti, Adevărul Holding.

Apostol, Gheorghe (1998), *Eu şi Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Ediţie de Casă, Regie proprie.

Betea, Lavinia (1997), *Alexandru Bârlădeanu* despre *Dej*, *Ceauşescu şi Iliescu*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc.

Betea, Lavinia (200 la), Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea, Iaşi, Editura Polirom.

Betea, Lavinia (200 lb), Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Bittner, Stephen (ed.) (2007), *Dmitrii Shepilov*. *The Kremlin's scholar*. *A memoir of Soviet politics under Stalin and Khrushehev*, traducere de Anthony Austin, New Haven & London, Yale University Press.

Brătescu, Gheorghe (2003), *Ce-a fost să fie*. *Notaţii autobiografice*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Brucan, Silviu (1992), *Generaţia irosită*. *Memorii*, Bucureşti, Univers, Calistrat Hogaş.

Brzeziński, Zbigniew (1983), Power and principle. Memoirs of the national security adviser, 1977 – 1981, New York, Farrar, Straus, Giroux.

Burger, Ulrich (2000), *Misiunea Ethridge în*

România, traducere de Florica Mateiaş şi Raluca Schiau, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.

Buzilă, Boris (1999), în prezenţa stăpânilor. Treizeci de ani de jurnal secret la România Liberă, Bucureşti, Editura Compania.

Calafeteanu, Ion (2005), *Scrisori către tovarăşa Ana*, Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Carp, Mircea (1997), *„Vocea Americii" în România*, (*1969 – 1978*), Iaşi, Editura Polirom.

Chelaru, Rodica (2001), *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Chuev, Felix (1993), Molotov remembers. Inside Kremlin politics, Cicago, Ivan R. Dee.

Ciobanu, Mircea (1991), *Convorbiri cu Mihai I al României*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Convorbire personală cu doamna conferenţiar Gabriela Colţescu, 2009.

Cosma, Neagu (1994), Cupola. Securitatea văzută din interior. Pagini de memorii, Bucureşti, Editura Globus.

Crankshaw, Edward (1971), *Khrushehev remembers*, traducere de Strobe Talbott, London, André Deutsch Limited.

Curticeanu, Silviu (2008), *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, Bucureşti, Editura Historia.

Dobrescu, Maria (2004), La curtea lui Ceauşescu. Dezvăluirile Suzanei Andreiaş despre viaţa de familie a cuplului prezidenţial, Bucureşti,

Editura Amaltea.

Dobrynin, Anatoly (1995), *în confidence. Moscow's ambassador to six Cold War presidents*, Seattle, London, University of Washington Press.

Douglas-Home, Jessica (2001), *A fost odată, în alte vremuri. Aventuri în spatele cortinei de fier*, traducere de Delia Răzdolescu, Bucureşti, Humanitas.

Emu, Vasile (2006), *Născut în URSS*, Iaşi, Editura Polirom.

Gaston Marin, Gheorghe (2003), *Consemnări*, Bucureşti, Editura Semne 94.

Gorbaciov, Mihail (1994), *Memorii*, traducere de Radu Pontbriant, Bucureşti, Nemira.

Iakovlev, Alexandr (1991), *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică* (convorbire cu Lily Marcou), traducere de Sanda Grigoroiu, Bucureşti, Humanitas.

Iliescu, Ion; Tismăneanu, Vladimir (2004), Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu. Despre comunism, postcomunism, democraţie, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Ionniţiu, Mircea (1993), *Amintiri şi reflecţiuni*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Jianu, Ion (2008), *Gheorghe Apostol şi scrisoarea celor şase*, Bucureşti, Curtea Veche.

Kissinger, Henry (1979), *White House years*, Boston, Toronto, Little, Brown and Company.

Kissinger, Henry (2000), *Years of renewal*,

New York, Touchstone.

Maliţa, Mircea (2007), Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român, Bucureşti, C.H. Beck.

Markham, Reuben (1996), *România sub jugul sovietic*, traducere de George Achim, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.

Nicolae, Nicolae (2000), O lume aşa cum am cunoscut-o. Amintirile unui fost ambasador al României, Bucureşti, Pro Domo.

Niculescu-Mizil, Paul (1997), *O istorie trăită*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Niculescu-Mizil, Paul (2001), De la Comintern la comunism naţional. Despre consfătuirea partidelor comuniste şi muncitoreşti, Moscova, 1969, Bucureşti, Evenimentul Românesc.

Niculescu-Mizil, Paul (2003), *O istorie trăită*. *Memorii*. *Bucureşti*, *Moscova*, *Praga*, *Bologna*, vol. II, Bucureşti, Democraţia.

Niculescu-Mizil, Paul (2008), *România şi războiul americano-vietnamez*, Bucureşti, Roza Vânturilor.

Niţescu, Marin (1995), Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii, Bucureşti, Humanitas.

Pacepa, Ion Mihai (1993), *Moştenirea Kremlinului*, Bucureşti, Venus.

Popescu, Dumitru (1994), *Am fost şi cioplitor de himere*, Bucureşti, Expres.

Roguski, Camil; Chivu, Florentina (2005),

Ceauşescu: *adevăruri interzise*, Bucureşti, Editura Lucman.

Roman, Toma, Jr. (2008), *Ceauşescu văzut de aproape*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Sănătescu, Constantin (1993), *Jurnal*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Schuyler, Cortland van (1997), *Misiune dificilă*. *Jurnal* (*28 ianuarie 1945 – 20 septembrie 1946*), traducere de Sorana Georgescu-Goijan, Alina Petricel, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Sfetcu, Paul (2008), *13 ani în anticamera lui Dej*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Sitariu, Mihaela (2004), *Oaza de libertate*. *Timişoara, 30 octombrie 1956*, Iaşi, Editura Polirom.

Stan, Apostol (2010), *Istorie şi politică în România comunistă*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Stănescu, Ion (2009), Mărturisiri din anii unor entuziaste angajări şi a unor înalte răspunderi, Bucureşti, Biblioteca Socialistă.

Stolojan, Sanda (1994), *Cu de Gaulle în România*, Bucureşti, Editura Albatros.

Şerbulescu, Andrei (1991), Monarhia de drept dialectic. A doua versiune a memoriilor lui Belu Zilber, Bucureşti, Editura Humanitas.

Ştefan Andrei (2008), „în 1965, Ceauşescu a fost mai cunoscut în partid decât Apostol”, în Jianu, Ion, *Gheorghe Apostol şi scrisoarea celor şase*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 95 –

105.

Toma, Sorin (2004), Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist, Bucureşti, Editura Compania.

Periodice

„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»„ (1974), în *Lumea*, nr. 42, pp. 6 – 8.

Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»„ (1974), în *Lumea*, nr. 43, pp. 4 – 8.

„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»„ (1974), în *Lumea*, nr. 45, pp. 2 – 5.

Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»„ (1974), în *Lumea*, nr. 51, pp. 4 – 7.

„Anchetă internaţională «România în conştiinţa lumii»„ (1975), în *Lumea*, nr. 2, pp. 4 – 6.

„Clica lui Tito, agentură a imperialismului anglo-american" (1949), în *Probleme externe*, nr. 9, pp. 11 – 20.

„Clica lui Tito-Rancovici transformă Iugoslavia într-un cap de pod al agresiunii" (1951), în *Probleme externe*, nr. 5, pp. 76 – 81.

„România socialistă – militantă activă pentru întărirea solidarităţii şi colaborării internaţionale" (1975), în *Lumea*, nr. 20,15 mai, pp. 2 – 3.

Bărbulescu, Petre (1983), „Ce se înţelege prin

drepturile omului în lumea contemporană?”, în *Era socialistă*, 10 mai, pp. 20 – 23.

Biberi, Ion (1968), „De vorbă cu Lucreţiu Pătrăşcanu”, în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 29 – 34.

Bodea, Cornelia (1968), „Itinerare paşoptiste”, în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 2 – 9.

Bruscov, V. (1951), „Clica fascistă Tito Rancovici în slujba aţâţătorilor la război”, în *Probleme externe*, nr. 9, pp. 31 – 33.

Calinin, A. (1950), „Poporul iugoslav luptă împotriva jugului imperialist”, în *Probleme externe*, nr. 2, pp. 17 – 19.

Calinin, A. (1951), „Clica lui Tito – agentură a aţâţătorilor la război”, în *Probleme externe*, nr. 3, pp. 39 – 44.

Carasev, V. (1952), „Imperialiştii americani, duşmani de moarte ai popoarelor Iugoslaviei”, în *Probleme externe*, nr. 4, pp. 57 – 62.

Cătănuş, Dan (2001), „Criza din Marea Caraibelor şi «desatelitizarea» României”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 2, pp. 42 – 45.

Cătănuş, Dan (2004 c), „Reacţii moscovite la «Declaraţia» din aprilie 1964”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 42 – 47.

Cheresteşiu, Victor (1968), „Adunarea naţională de la Blaj”, în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 16 – 20.

Chirsanov, V. (1952), „Jugoslavia de astăzi – o

colonie a imperialiştilor americani”, în *Probleme externe*, nr. 5, pp. 33 – 38.

Constantin, Ion (20 oba), „1956: Scânteie poloneză, incendiu maghiar”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 19 – 25.

Corbu, C. (1968), „Islaz 48 adunarea de pe câmpul regenerării”, în *Magazin istoric*, nr. 5 (14), pp. 21 – 25.

Duică, Felician Gelu (2006), „După revoluţia maghiară: reacţii şi «măsuri de avarie» în RPR”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 36 – 41.

Fay, Sidney (1948), „The Cominform”, în *Current History*, nr. 77, vol. 14, pp. 1 – 5.

Fedotov, I. (1949), „Formarea Republicii Democrate Germane, o cotitură în istoria Europei”, în *Probleme Externe*, nr. 11, pp. 25 – 34.

Ghişa, Alexandru (2006), „50 de ani de la neuitata «toamnă ungară»”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 25 – 29.

Giurescu, Dinu (2004), „«Declaraţia» din aprilie 1964”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 14 – 17.

Golubovschi, R. (1949), „Clica lui Tito a făcut din Partidul Comunist Iugoslav un aparat poliţienesc”, în *Luptătorul bănăţean*, 5 septembrie, p. 2.

Ignat, Petru (1987), „Permanenţa spiritului revoluţionar. Normă de viaţă, de gândire, de acţiune”, *Almanah Pentru Patrie*, pp. 15 – 17.

Iordache, Monica (2004), „Ceauşescu – raport

la al XIV-lea Congres al PCR”, *Jurnalul naţional*, 17 noiembrie, ediţia online.

Kirsanov, N. (1950), „Clica titofascistă în slujba spionajului americano-englez”, în *Probleme externe*, nr. 12, pp. 41 – 42.

Lostun, Mihai (2006), „«Contrarevoluţia» maghiară: reacţia Moscovei şi a «partidelor frăţeşti»”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 29 – 35.

Magazin Istoric (1974), nr. 8 (89), august.

Martelli, Roger (2006), „Râsul lui Nasser, lacrimile Budapestei”, în *Le Monde Diplomatique*, nr. 7, an I, pp. 26 – 27.

Medvedev, I. (1952), „Clica fascistă a lui Tito – duşman înrăit al păcii”, în *Probleme externe*, nr. 10, pp. 109 – 111.

Medvedev, I. (1950), „Clica lui Tito în slujba aţâţătorilor la un nou război”, în *Probleme externe*, nr. 8, pp. 27 – 32.

Minaiev, V. (1952), „Guvernanţii iugoslavi în slujba spionajului imperialiştilor”, în *Probleme externe*, nr. 10, pp. 32 – 37.

Moraru, Constantin (2004), „«Principalul lucru este că noi mergem împreună»” în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 48 – 51.

Otu, Petre (2004), „Aprilie 1964: relaţiile militare româno-sovietice în dezbaterea Plenarei CC al (sic!) PMR”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 4, pp. 38 – 41.

Piradov, A. (1949), „Vocea patrioţilor

iugoslavi”, în *Probleme externe*, nr. 8, pp. 18 – 22.

Popişteanu, Cristian (1968), „Praga: actualitate politică”, în *Lumea*, nr. 39, pp. 6 – 7.

Pozolotin, M. (1951), „Titoiştii fără mască”, în *Probleme externe*, nr. 8, pp. 28 – 32.

Rubinstein, N.L. (1952), „Marxism-leninismul, baza ştiinţifică a politicii externe sovietice”, în *Probleme Externe*, nr. 7, pp. 13 – 24.

Scânteia (1967), 23 martie, nr. 7289.

Scânteia (1956), 5 noiembrie, nr. 3745.

Sitariu, Mihaela (2006), „Revoltă, supunere, reprimare: starea de spirit din vestul României, în toamna lui 1956”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 48 – 54.

Slánský, Rudolf (1949), „Titoişti, slugi ale imperialismului”, în *Luptătorul bănăţean*, 7 septembrie, p. 4.

Stoica, Adrian Claudiu (2006), „Regimul de la Bucureşti faţă în faţă cu revoluţia din Ungaria”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 10 (122), an XI, pp. 42 – 47.

Şebănescu Ilie (1974 a), „Noua ordine internaţională – alternativă necesară şi posibilă”, în *Lumea*, nr. 51,12 decembrie, pp. 2 – 3.

Şerbănescu, Ilie (1974 b), „Necesitatea reorganizării pe baze noi a relaţiilor financiarvalutare internaţionale”, în *Lumea*, nr. 42,10 octombrie, pp. 2 – 5.

Şerbănescu, Ilie (1975), „Noua ordine economică internaţională – obiective şi structuri”, în *Lumea*, nr. 2,9 ianuarie, pp. 7 – 8.

Tănase, Stelian (2004), „Partidul îşi devorează fii. Cazul Constantin Doncea”, în *Magazin istoric*, nr. 12, pp. 66 – 70.

Ţăranu, Liviu (2006), „Industrializată sau «cucuruzată»? România – CAER (1949 – 1965)”, în *Dosarele Istoriei*, nr. 9 (121), pp. 30 – 61.

Vucinich, Wayne (1951), „Yugoslavia: ally for defense”, în *Current History*, nr. 113, pp. 28 – 34.

Zincă, Haralamb (1970), „Şi a fost ora H”, în *Magazin Istoric*, nr. 8 (41), august, pp. 2 – 16.

Lucrări şi articole ştiinţifice

Aczel, Tamas (1969), „Budapest – 1956, Prague – 1968. II. Spokeman of revolution”, în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 60 – 66.

Adjubei, A. el, al (1960), Faţă în faţă cu America. Relatare despre vizita lui N.S. Hruşciov în S.U.A., 15 – 27 septembrie 1959, Bucureşti, Editura Politică.

Adler, Emmanuel (1997), „Seizing the Middle Ground: Constructivism în World Politics”, în *European Journal of International Studies*, nr. 3, pp. 319 – 363.

Adler, Emmanuel (2005), *Communitarian internaţional relations*, Routledge, New York.

Alexandrescu, Andrei (2001), „Discursul despre pace al României (1965 – 1971): între «eliberarea naţională şi socială» şi interesele geopolitice ale blocului comunist”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea*

stagnării, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 563 – 583.

Alexiev, Alex (1981), „România and the Warsaw Pact: the defense policy of a reluctant ally", în *Strategic Studies*, no. 1, pp. 5 – 18.

Alexiev, Alex (1982), „Party-military relations în Eastern Europe: the case of România", în Kolkowicz, Roman; Korbonski, Andrzej (ed.), *Soldiers, peasants and bureaucrats*: *civil-military relations în communist and modernizing societies*, London, George Allen & Unwin, pp. 199 – 227.

Alter, Peter (2004), *Problema Germană şi Europa*, traducere de Irina Cristea, Bucureşti, Editura Corint.

Andrew, Cristopher, Gordievski, Oleg (1994), *KGB. Istoria secretă a operaţiunilor sale de la Lenin la Gorbaciov*, traducerea de Doina Mihalcea-Ştiucă, Bucureşti, ALL.

Anton, Mioara (2001), „Trădarea partidului frate", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *Ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 146 – 153.

Anton, Mioara (2003), „România anilor '80. Repere de politică externă", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 929 – 935.

Anton, Mioara (2006), „«Cetatea sub asediu». PMR şi redefinirea vigilenţei politice şi

revoluţionare (septembrie 1953)”, în *Arhivele Securităţii*, vol. II, Bucureşti, Nemira, pp. 342 – 361.

Anton, Mioara (2007), *Ieşirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Apostol, Gheorghe P. (coord.), (1973), *Capitalismul contemporan*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Apostol, Gheorghe (1962), „Continuarea în ritm susţinut a industrializării socialiste şi înfăptuirea progresului tehnic în Republica Populară România”, în *Probleme ale desăvârşirii construcţiei socialiste în R.P.R.*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 43 – 89.

Arendt, Hannah (1994), *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur şi Mircea Ivănescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1994.

Aron, Raymond (1974), The imperial republic. The United States and the world, 1945 – 1973, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc.

Aron, Raymond (2007), *Opiul intelectualilor*, traducere de Adina Diniţoiu, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Arsântescu, Mihai; Găinuşe, Gheorghe; Lustig, Oliver (1985), *Componente ale doctrinei militare naţionale. Reflecţii*, Bucureşti, Editura Militară.

Asparturian, Vernon (1980), „Conceptualizing

Eurocommunism: some preliminary observations", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 3 – 23.

Baciu, Nicolae (1990 a), Agonia României. Dosarele secrete acuză, 1944 – 1948, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Baciu, Nicolae (1990 b), *Yalta şi crucificarea României*, Lugoj, Fundaţia Europeană Drăgan.

Badale, Theodor; Coţău, Gheorghe (1962), „Unele probleme privind desfăşurarea revoluţiei culturale în ţara noastră", în *Probleme ale desăvârşirii construcţiei socialiste în R.P.R.*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 266 – 298.

Baeva, Iskra (2006), „1956 în Bulgaria – a year of reforms and adjustment", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate*. *Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 64 – 85.

Balík, Stanislav, Holzer, Jan (2006), „Czechoslovakia in the year 1956: the roots of the silence and the distance" în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate*. *Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 86 – 108.

Ball, Terrence, Dagger, Richard (2000), *Ideologii politice şi idealul democratic*, traducere de Monica Marchiş, Romană Careja, Olivia Rusu-

Toderean, Iaşi, Polirom.

Banu, Florian, (2004) Asalt asupra economiei României. De la Solagra sa SOVROM, (1936 – 1956), Bucureşti, Editura Nemira.

Banu, Florian, Ţăranu, Liviu (2006), „Securitatea şi Miliţia la frontiera cu Iugoslavia (1949)”, în *Arhivele Securităţii*, vol. II, Bucureşti, Editura Nemira, pp. 287 – 315.

Barbu, Bogdan (2006), Vin americanii! Prezenţa simbolică a Statelor Unite în România Războiului Rece, 1945 – 1971, Bucureşti, Editura Humanitas.

Baylis, John, Smith, Steve, Owens, Patricia (2008), *The globalization of world politics*. *An introduction to internaţional relations*, New York, Oxford University Press.

Bălcescu, Nicolae (1977 a), „Drepturile românilor către înalta Poartă”, în *Apărarea patriei, a independenţei şi suveranităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 85 – 91.

Bălcescu, Nicolae (1977 b), „Dorinţele partidei naţionale în Moldova”, în *Apărarea patriei, a independenţei şi suveranităţii naţionale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 91 – 95.

Bărbulescu, Petre, el, al (1983), *Relaţiile internaţionale postbelice*, Bucureşti, Editura Politică.

Bârlădeanu, Alexandru (1995), „Tezaurul român de la Moscova. Un litigiu vechi de 80 de ani”, în *Arhivele totalitarismului*, nr. 3, pp. 181 –

199.

Behr, Edward (1999), *„Sărută mâna pe care n-o poţi muşca”: românii şi Ceauşeştii: investigaţia unui blestem al istoriei*, traducere de Doina Jela-Despois, Brânduşa Palade, Bucureşti, Editura Humanitas.

Békés, Csaba (2006), „Could the Hungarian Revolution have succeeded în 1956? Myths, legends and illusions”, în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 317 – 339.

Belli, Nicolae (1976), „Corelaţia dintre noua ordine economică internaţională şi creşterea economică a ţărilor în curs de dezvoltare”, în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 278 – 289.

Benea, Ciprian-Beniamin (2009), *Dunărea. Geopolitică şi negociere*, Iaşi, Institutul European.

Beniuc, Mihai (1976), „Patria”, în Iliescu, Constanţa (ed.), *Poezii patriotice*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, pp. 192 – 193.

Berceanu, Ion (1976), „Spiritul revoluţionar”, în Iordănescu, Mihai (ed.), *A trăi şi a munci în chip comunist*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 52 – 65.

Berdiaev, Nikolai (1994), *Originile şi sensul comunismului rus*, traducere de Ioan Muşlea, Cluj-

Napoca, Editura Dacia.

Berend, Ivan (1998), Central and Eastern Europe, 1944 – 1993. Detour from the periphery to the periphery, New York, Cambridge University Press.

Berescu, Gheorghe (1974), „Responsabilitate şi competenţă în exercitarea activităţii profesionale; idealurile sociale şi etice ale casei muncitoare", în Surpat, Gheorghe, (coord.), *Clasa muncitoare – forţa socială conducătoare în România socialistă*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 193 – 201.

Berger, Peter, Luckmann, Thomas (1991), The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge, New York, Penguin Books.

Berlin, Isaiah (2001), *Adevăratul studiu al omenirii. Antologie de eseuri*, traducere de Radu Lupan, Bucureşti, Editura Meridiane.

Bernard, Noel (1990), *Aici e Radio Europa Liberă*, Bucureşti, Editura Observator.

Berton, Peter (1980), „Japan: Euro-Nippo-Communism", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 326 – 362.

Besançon, Alain (1993), *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreţia Văcar, Bucureşti, Editura Humanitas.

Beschloss, Michael, Talbott, Strobe (1994), *La cele mai înalte nivele. Relatare din culisele*

puterii referitoare la sfârşitul Războiului Rece, traducere de Anca Irina Ionescu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, Editura Elit.

Betea, Lavinia (2002), Psihologie politica. Individ, lider, mulţime în regimul comunist, Iaşi, Polirom.

Betea, Lavinia (2006), *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Bielasiak, Jack (1983), „The party: permanent crisis", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a Revolution*, New York, Vintage Books, pp. 10 – 25.

Bâtfoi, Dorin-Liviu (2004), *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Bucureşti, Editura Compania.

Boca, Ioana (2001), 1956-un an de ruptură. România între internaţionalismul proletar şi stalinismul antisovietic, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.

Boca, Ioana (2006), „1956 în România", în Jela, Doina; Tismăneanu Vladimir, (coord.), *Ungaria 1956*: *revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 169 – 195.

Boca, Ioana; Ţentea Almira (2003), „Liga pentru apărarea drepturilor omului în România de la Paris (L.D.H.R.)", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 161 –

172.

Bodunescu, Ion (1988), *Diplomaţia românească în slujba independenţei*, vol. I şi II, Iaşi, Editura Junimea.

Bogdan, Radu (1988), *România şi procesul securităţii europene*, Bucureşti, Editura Politică.

Boia, Lucian (2002), *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2002.

Bonis, I. (1972), *Morala socialistă*, Bucureşti, Editura Politică.

Botez, Angela (1986), „Revoluţia – concept integrativ al gândirii contemporane", în Drăgănescu, Mihai; Voiculescu, Marin, (coord.), *Revoluţia ştiinţifico-tehnică şi aplicaţiile ei în dezvoltarea socială a României. Unitatea şi interacţiunea ştiinţelor naturii, tehnice şi sociale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 78 – 90.

Botorán, Constantin; Une, Gheorghe (1977), Tradiţii de solidaritate ale mişcării muncitoreşti şi democratice din România cu lupta de emancipare naţională şi socială a popoarelor din Asia, Africa şi America Latină, Bucureşti, Editura Politică.

Bottoni, Stefano (2006), „De la répression politique à la purge ethnique? L'impact de la révolution de 1956 sur le modele comuniste roumain", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 362 – 399.

Bourdieu, Pierre (1999), *Raţiuni practice. O teorie a acţiunii*, Bucureşti, Meridiane.

Braham, Randolph (1964), „Rumania: onto the separate path", în *Problems of communism*, nr. 13, pp. 14 – 24.

Braun, Aurel (1978), Romanian foreign policy since 1965. The political and military limits of autonomy, New York, Praeger.

Brătianu, Maria (2002), *Acordul Churchill-Stalin din 1944*, Bucureşti, Editura Corint.

Breazu, Florentin (2001), „Ecouri ale plenarei P.M.R. din iunie-iulie 1957", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 147 – 155.

Brent, Jonathan; Naumov, Vladimir (2004), *Stalin's last crime. The doctors plot*, Londra, John Murray.

Brezinski, Zbigniew (1971), *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, New York, Columbia University Press.

Brzeziński, Zbigniew, (2000), *Marea tablă de şah. Supremaţia americană şi imperativele sale geostrategice*, traducere de Aureliana Ionescu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Brigoleuix, Bernard (2005), *Zidul Berlinului, 1961 – 1989*, traducere de Nicolae Baltă, Bucureşti, Lucman.

Brogan, Patrick (1990), Eastern Europe, 1939 – 1989. The fifty years war, London, Bloomsbury.

Bromke, Adam (1966), „Poland's role in the loosening of the communist bloc", în London, Kurt

(ed.), *Eastern Europe în tranzition*, Baltimore, John Hopkins Press, pp. 67 – 92.

Brown, Archie (1997), *The Gorbachev Factor*, Oxford, New York, Oxford University Press.

Brown, Bernard (1981), „French Communism", în Schwab, George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 83 – 130.

Brown, J.F. (1969 a), „Rumania today. Î: towards «integration»", în *Problems of Communism*, nr. 17, pp. 8 – 17.

Brown, J.F. (1969 b), „Rumania today. II. The strategy of defiance", în Problems of Communism, nr. 18, pp. 32 – 38.

Brown, J.F. (1991), Surge to Freedom. The End of Communist Rule în Eastern Europe, Durham, Duke University Press.

Brucan, Silviu (1985), *Dialectica politicii internaţionale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Brus, Włodzimierz (1983), „Economics and politics: the fatal link", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 26 – 41.

Buga, Vasile (2002), „Convorbirile româno-sovietice din ianuarie-februarie 1954", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 140 – 147.

Buga, Vasile (2003), „Relaţiile româno-sovietice în anii '80", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist*, Anuarul Institutului Român

de Istorie Recentă, vol. II, Iaşi, Editura Polirom, pp. 101 – 128.

Buga, Vasile (2004), „Relaţiile politice româno-sovietice, 1953 – 1958,!”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 95 – 116.

Buga, Vasile (2005), „Politica PCdR faţă de Uniunea Sovietică în etapa finală a celui de al Doilea Război Mondial”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 12 – 23.

Bulgaru, Mircea (1976), „Populaţia şi dezvoltarea economică”, în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 266 – 277.

Burakovski, Adam (2006), „The events of 1956 în Poland as a movement of the whole nation”, în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 218 – 256.

Burakowski, Adam (2011), *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu, 1965 – 1989. Geniul Carpaţilor*, traducere de Vasile Moga, Iaşi, Editura Polirom, 2011.

Burger, Ulrich (2001), „Conflicte profunde şi serioase divergenţe de păreri. Ulbricht şi România în anul 1965”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 667 – 684.

Burks, R.V. (1966), „The Rumanian naţional deviation: an accounting”, în London, Kurt (ed.), *Eastern Europe* în *tranzition*, Baltimore, The John Hopkins Press, pp. 93 – 113.

Burke, Edmund (2000), *Reflecţii asupra revoluţiei din Franţa*, traducere de Mihaela Czobor-Lupp, Bucureşti, Nemira.

Burks, R.V. (1981), „Titoism and eurocommunism”, în Schwab, George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 33 – 54.

Butaru, Gheorghe (1987), Organizaţiile de masă şi obşteşti în viaţa social-politică a României, Bucureşti, Editura Politică.

Buzan, Barry (2000), Popoarele, statele şi teama. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după Războiul Rece, traducere de Vivia Săndulescu, Chişinău, Editura Cartier.

Buzatu, Ion (2004), Istoria relaţiilor României cu China din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, Bucureşti, Editura Meteor Press.

Buzatu, Stana (1975), Frontul unităţii socialiste, expresie a unităţii întregului popor, Bucureşti, Editura Politică.

Calafeteanu, Ion (2003), *Istoria politicii externe româneşti*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Callinicos, Alex (1995), *The revolutionary*

ideas of Karl Marx, London, Chicago, Melbourne: Bookmarks Publications.

Calvocoressi, Peter (2000 a), *Politica Mondială după 1945*, Bucureşti, traducere de Simona Ceauşu, ALLFA.

Calvocoressi, Peter (2000 b), *Rupeţi Rândurile*! *Al Doilea Război Mondial şi configurarea Europei postbelice*, traducere de Liliana Anghel, Iaşi, Editura Polirom.

Canja, Gheorghe *et* al (1959), *Mic glosar de probleme internaţionale*, Bucureşti, Editura Politică.

Caraciuc, Traian, (1979) Confruntări sociale în capitalismul contemporan. Situaţia maselor, mişcarea revendicativă, dimensiunea alianţelor antimonopoliste, Bucureşti, Editura Politică.

Caraciuc, Traian (ed.) (1980), *Probleme internaţionale*. *Agendă*, Bucureşti, Editura Politică.

Caraciuc, Traian; Florea, Constantin, (1975), *Epoca contemporană – epoca trecerii omenirii de la capitalism la socialism*, Bucureşti, Editura Politică.

Carillo, Santiago (1978), *Eurocommunism and the state*, London, Lawrence and Wishart.

Carp, Mircea (2003), „«Clauza naţiunii celei mai favorizate» şi relaţiile româno-americane”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 918 – 921.

Carr, Edward (1947), International relations between the two World Wars: (1919 – 1939), London: MacMillan.

Câmpeanu, Pavel (2002), *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, Editura Polirom.

Cătănuş, Ana-Maria (2005), *Sfârşitul perioadei liberale a regimului Ceauşescu: minirevoluţia culturală din 1971*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Cătănuş, Ana-Maria (2006), „Tensiuni în relaţiile româno-sovietice în anul «Primăverii de la Praga»", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 227 – 237.

Cătănuş, Dan (2002 a), „The Romanian communists under the impact of destalinization 1956 – 1951", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 174 – 191.

Cătănuş, Dan (2002 b), „România şi schisma sovieto-chineză, VI. Concluzii după ultima vizită la Bucureşti a lui N.S. Hruşciov, 1963", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 72 – 205.

Cătănuş, Dan (2003), „PMR şi evoluţiile ideologice din lagărul comunist. De la revoluţia ungară din 1956 la consfătuirea de la Moscova din noiembrie 1957", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist* (Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă), vol. II, Iaşi, Polirom, pp. 170 – 201.

Cătănuş, Dan (2004 b), „Reluarea relaţiilor româno-iugoslave. Vizita lui Tito la Bucureşti", în

Arhivele Totalitarismului, nr. 3 – 4, pp. 72 – 86.

Cătănuş, Dan (2005 a), „Divergenţele româno-sovietice din CAER şi consecinţele lor asupra politicii externe a României, 1962 – 1963 (I)”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 68 – 80.

Cătănuş, Dan (2005 b), „Divergenţele româno-sovietice din CAER şi consecinţele lor asupra politicii externe a României, 1962 – 1963 (II)”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 77 – 98.

Cătănuş, Dan (2006), „Divergenţele româno-sovietice din CAER şi consecinţele lor asupra politicii externe a României, 1962 – 1963 (III)”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 115 – 130.

Cătănuş, Dan (2006), „Impactul raportului «secret» asupra conducerii P.M.R. Destalinizarea în România”, în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate*. *Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 109 – 151.

Cătănuş, Dan (ed.) (2005), *România şi „primăvara de la Praga”*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Ceauşescu, Ilie (1986), Independenţa poporului român – obiectiv fundamental al politicii Partidului Comunist Român, Bucureşti, Editura Militară.

Ceauşescu, Ilie, Tucă, Florian, Ionescu,

Mihail, Duţu, Alesandru (1985), România şi Marea Victorie. O contribuţie de seamă la înfrângerea fascismului, 23 august 194412 mai 1945, Bucureşti, Editura Militară.

Cesereanu, Ruxandra (2004), „Mici defecţiuni: 1977,1987”, în Neculau, Adrian, (coord.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Iaşi, Editura Polirom, pp. 226 – 243.

Ceterchi, I; Bolintineanu, A.; Androne, N. (1980), *Drepturile omului în lumea contemporană*, Bucureşti, Editura Politică.

Ceterchi, Ioan (1976), „Participarea maselor la conducerea societăţii – esenţă a democraţiei socialiste”, în *Statul socialist român în etapa actuală*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 102 – 124.

Chaplin, Ari (1983), „The «popular war» doctrine în Romanian defense policy”, în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 267 – 280.

Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin (1995), „Modelul stalinist de sovietizare a României II”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3, pp. 28 – 42.

Chiriţoiu, Mircea (2005), între David şi Goliath. România şi Iugoslavia în balanţa Războiului Rece, Iaşi, Demiurg.

Ciachir, Nicolae (1996), *Marile Puteri şi România, 1856 – 1947*, Bucureşti, Albatros.

Cioabă, Aristide (1988), Funcţia ideologică a partidelor politice din societatea capitalistă actuală, Bucureşti, Editura Politică.

Ciobanu, Nicolae; Olteanu, Ionel (2001),

„Declaraţia P.M.R. din aprilie 1964 – o adiere de primăvară înaintea îngheţului”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *Ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 511 – 517.

Cioroianu, Adrian (2002), Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi contemporane, Iaşi, Polirom.

Cioroianu, Adrian (2005 a), Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Cioroianu, Adrian (2005 b), Ce Ceauşescu qui hante les Roumains. Le mythe, les représentations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Cohen, Stephen F. (1977), „Bolshevism and Stalinism”, în Tucker, Robert (ed.), *Stalinism. Essays în historical interpretation*, New York, Norton & Company, pp. 3 – 29.

Comănescu, Ion; Mihuţă, Ioan; Petrescu, Răul (1989), *Ocrotirea familiei în dreptul socialist român*, Bucureşti, Eitura Politică.

Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională (1976), Bucureşti, Editura Politică.

Connor, Walker (1984), The national question în marxist-leninist theory and strategy, Princeton University Press.

Constant, Benjamin (2001), *Scrieri politice*,

traducere de Cristian Preda, Miruna Tătaru-Cazaban, Bucureşti, Editura Nemira.

Constantin, Ion (2005), „Aspecte privind relaţiile româno-polone în perioada anilor ’80”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 123 – 128.

Constantin, Ion (20 obb), „Octombrie polonez şi consecinţele sale”, în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate*. *Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 257 – 281.

Constantin, Ion (2007), *Polonia în epoca „Solidarităţii”, 1980 – 1989*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studierea Arhivelor Totalitarismului.

Constantiniu, Florin (2001), *P.C.R., Pătrăşcanu şi Transilvania, (1945 – 1946)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Constantiniu, Florin (2002), *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Constantiniu, Florin, Chiper, Ioan (1995), „Modelul stalinist de sovietizare a României!”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 2, pp. 8 – 28.

Copilaş, Emanuel (2009 a), „Revising realism: from scientism to a more empirical approach”, în *Romanian Review of International Politics*, nr. 1, pp. 25 – 48.

Copilaş, Emanuel (2009 b), „Dincolo de teoria critică. O posibilă înserare a filosofiei politice

habermasiene în teoria relaţiilor internaţionale”, în *Sfera Politicii*, nr. 138, pp. 96 – 113.

Copilaş, Emanuel (2009 c), „Implozia leninismului. O reevaluare a conflictului sino-sovietic din perspectivă ideologică”, în *Sfera Politicii*, nr. 141, pp. 89 – 111.

Copilaş, Emanuel (2009 d), „The «Moscow centre» and its peripheries: an ideological overview of the Soviet’s Union difficulties as a multinaţional state”, în *Political Studies Forum*, nr. 1, pp. 113 – 146.

Copilaş, Emanuel (2009 e), „The «German Problem» then and now: from the threat of a German Europe to the edification of an European Germany”, în *Romanian Review of International Politics*, nr. 2, pp. 23 – 62.

Copilaş, Emanuel (2009 f), „Confiscarea lui Dumnezeu şi mecanismul inevitabilităţii istorice. O comparaţie între mitologia legionară şi cea a comunismului românesc.

(I)”, în *Sfera Politicii*, nr. 135, pp. 92 – 103.

Copilaş, Emanuel (2009 g), „Confiscarea lui Dumnezeu şi mecanismul inevitabilităţii istorice. O comparaţie între mitologia legionară şi cea a comunismului românesc

(II)”, în *Sfera Politicii*, nr. 39, pp. 82 – 93.

Copilaş, Emanuel (2010 a), „A crack in the geography of socialism? Poland at the hour of de Stalinization”, în *Romanian Review of Political Geography*, nr. 2, pp. 267 – 284.

Copilaş, Emanuel (2010 b), „Politica externă a României comuniste: anatomia unei insolite autonomii”, în *Sfera Politicii*, nr. 152, pp. 75 – 90.

Cosma, Neagu (1996), Dominaţia comunistă, 1944 – 1989. Contribuţia unor minorităţi naţionale la bolşevizarea României, Bucureşti, Editura Bravo Press.

Cosma, Neagu; Stănescu, Ion (1991), *în anul 1968 a fost programată şi invadarea României*, Bucureşti, Editura Paco.

Cox, Michael (2003), The political economy of a plural world. Critical reflections on power, morals and civilization, London and New York, Routledge.

Crampton, R.J. (2002), *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea... şi după*, traducere de Cornelia Bucur, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Creţoiu, Gheorghe; Zahiu, Ioan (1974), *Principiile politicii economice a Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura Politică.

Crowther, William (1988), *The political economy of Romanian socialism*, New York, Praeger Publishers.

Cuciuc, Constantin (1986), *Sistemul democraţiei socialiste*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Cviic, Cristopher (1983), „The Church”, în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 92 – 108.

Damian, E. (1975), *Stil şi metodă în munca de*

partid, Bucureşti, Editura Politică.

Datcu, Ion (1980), „Organizaţia Naţiunilor Unite în sistemul relaţiilor internaţionale contemporane”, în Caraciuc, Traian, (coord.) *Probleme internaţionale. Agendă*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 96 – 116.

Deighton, Anne (1999), „The Cold War în Europe, 1945 – 1947: Three Approaches”, în Woods, Ngaire (ed.), *Explaining International Relations Since 1945*, New York, Oxford University Press.

Deletant, Denis (1991), *Studies în Romanian History*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Deletant, Denis (2001), *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948 – 1965*, traducere de Lucian Leuştean, Iaşi, Editura Polirom.

Deletant, Denis (2006), *România sub regimul comunist*, traducere de Delia Răzdolescu, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică.

Deletant, Dennis (1998), *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965 – 1989*, traducere de Georgeta Ciocâltea, Bucureşti, Humanitas.

Deletant, Dennis (2000), „Impactul revoltei maghiare în România”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 598 – 602.

Deletant, Dennis; Pearton, Maurice (1998),

România *observând*. *Studies în contemporary Romanian history*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Delmas, Claude (2003), *Crizele din Cuba (1961 – 1962)*, traducere de Narcisa Şerbănescu, Bucureşti, Editura Corint.

Demetrescu, Camil (1991), „Greva regală", în Buzatu, Gheorghe (coord.), *România cu şi fără Antonescu*, Iaşi, Editura Moldova.

Denize, Curgen (2009), *Propaganda comunistă în România, (1948 – 1953)*, Târgovişte, Cetatea de Scaun.

Deteşan, Al. (coord.) (1975), *Cooperarea economică internaţională*, Bucureşti, Revista Economică.

Devlin, Kevin (1977), „Communism în Europe. The challenge of eurocommunism", în *Problems of communism*, nr. 27, pp. l-20.

Dicţionar de economie politică (1974), Bucureşti, Editura Politică.

Dicţionar diplomatic (1979), Bucureşti, Editura Politică.

Dicţionar politic (1975), Bucureşti, Editura Politică.

Dima, Nicholas (1982), Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Românian territorial dispute, New York, Columbia University Press.

Dimitriu, E. (1978), *Educaţia permanentă – educaţie a întregului popor*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

Dimprescu, E.; Ghibuţiu, A.; Isărescu, M. (1977), *Datoria externă a ţărilor în curs de dezvoltare şi lichidarea subdezvoltării*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Dinerstein, Herbert (1980), „Communism în Europe, 1944 – 1999: the historical antecedents of Eurocommunism", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 24 – 55.

Djilas, Milován (1957), *The New Class. An analysis of the communist system*, London, Thames and Hudson.

Djilas, Milován (1991), *întâlniri cu Stalin*, traducere de Dorin Gămulescu, Craiova, Editura Europa.

Dobre, Mihail (2011), *România la sfârşitul Războiului Rece*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Dobrinescu, Valeriu Florin (1988), *România şi Organizarea Postbelică a Lumii (1945 – 1947)*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Docea, Vasile (2010), „Aliatul inamic. Despre controlul ideologic al construcţiei imaginilor asupra războiului", în *Colloquium Politicum*, nr. 1, pp. 79 – 100.

Dorin, Mihai (2008), „Relaţiile româno-sovietice târzii", în *Echidistanţe*, număr special intitulat *Rusia postcomunistă în politica internaţională*, nr. 3 – 4, pp. 37 – 54.

Dougherty, James; Pfaltzgraff, Robert (1997), *Contending theories of internaţional relations. A comprehensive survey*, New York, Addison-Wesley Educaţionall Publishers.

Dragoş, Nicolae (1983), *Pentru eterna vatră românească*, Bucureşti, Editura Militară.

Drăguşanu, Adrian (1998), „Nicolae Bălcescu în propaganda comunistă", în Boia, Lucian (ed.), *Miturile comunismului românesc*, Bucureşti, Editura Nemira, pp. 98 – 132.

Du Bois, Pierre (2008), *Ceauşescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, traducere de Ioana Ilie, Bucureşti, Editura Humanitas.

Duculescu, Victor (1981), drepturile omului în confruntarea ideologică contemporană. Adevărate şi false valori ale demnităţii umane", în Tănase, AL; Marinescu Gh. (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iaşi, Editura Junimea.

Duculescu, Victor (1986), „Rolul revoluţiei ştiinţifice şi tehnice în mecanismul relaţiilor internaţionale", în Drăgănescu, Mihai; Voiculescu, Marin (coord.), *Revoluţia ştiinţificotehnică şi aplicaţiile ei în dezvoltarea socială a României. Unitatea şi interacţiunea ştiinţelor naturii, tehnice şi sociale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 183 – 192.

Dufour, Jean-Louis (2002), *Crizele Internaţionale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999)*, traducere de Şerban Dragomirescu, Bucureşti, Editura Corint.

Duică, Constantin (ed.) (2007), *„Solidaritatea”. Revanşa poloneză*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Duică, Ivan Camelia (2004), „Comuniştii români şi lupta împotriva «clicii fasciste a lui Tito»”, în *Arhivele Securităţii*, vol. I, Bucureşti, Editura Nemira, pp. 455 – 461.

Dumitriu, Petru (1961), „The Hungarian revolution of 1956 an the Roumanians”, în *The Review*, nr. 4, vol. III, pp. 15 – 25.

Dunne, Tim, Kurki, Milja, Smith, Steve (2010), *International relations theories*. *Discipline and diversity*, New York, Oxford University Press.

Durandin, Catherine (1992), *Nicolae Ceauşescu*. *Adevăruri şi minciuni despre un rege comunist*, traducere de Simona Modreanu, Iaşi, Editura Nemo.

Durschmied, Erik (2003), Unsung heores. The twentieth century’s forgotten history makers, London, Hodder & Stoughton.

Duţu, Mircea (1989), *Educaţia şi problemele lumii contemporane*, Bucureşti, Editura Albatros.

Ecobescu, Nicolae (1980), *Dezarmarea*. *Cronologie*, *1945 – 1978*, Bucureşti, Editura Politică.

Ecobescu, Nicolae, (coord.) (1981), *Resursele şi noua ordine internaţională*, Bucureşti, Editura Politică.

Ecobescu, Nicolae; Celac, Sergiu (1975), *Politica externă a României socialiste*, Bucureşti,

Editura Politică.

Ecobescu, Nicolae; Duculescu, Victor (1976), *Drepturile şi obligaţiile fundamentale ale statelor*, Bucureşti, Editura Politică.

Ene, Constantin (coord.) (1985), *România. Douăzeci de ani de diplomaţie multilaterală*, Bucureşti, Editura Politică.

Ene, Constantin; Bogdan, Radu (1985), „Instituirea unei noi ordini economice internaţionale şi lichidarea subdezvoltării", în Ene, Constantin (coord.), *România. Douăzeci de ani de diplomaţie multilaterală*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 191 – 228.

Enescu, Ion (1979), *Politica externă a României în perioada 1944 – 1947*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Engels, Friedrich (1954), *Dialectica naturii*, traducere de către redacţia Editurii de Stat pentru Literatură Politică, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Engels, Friedrich (1966), *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluţionează ştiinţa*, traducere de către redacţia Editurii Politice, Bucureşti, Editura Politică.

Falls, Donald (1993), „Soviet decision-making and the withdrawal of Soviet troops from România", în *East European Quarterly*, vol. 27, nr. 4, pp. 489 – 502.

Farlow, Robert (1971), „Romanian foreign policy: a case of parţial alignment", în *Problems of*

Communism, nr. 20, pp. 54 – 63.

Fejtő, François (1979), *Histoire des democracies populaires*, vol. I (L'ere de Staline), Paris, Éditions du Seuil.

Fejtő, François (1979), Histoire des démocraties populaires. Après Staline (1953 – 1979), vol. II, Paris, Éditions de Seuil.

Figes, Orlando (1998), A peoples tragedy: The Russian Revolution, 1891 – 1924, New York, Penguin Books.

Filip, Corneliu (2007), Tratatul de la Varşovia în relaţiile internaţionale ale epocii sale, 1955 – 1991, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Fischer, Mary Ellen (1989), *Nicolae Ceauşescu. A study în political leadership*, Boulder & London, Lynne Riener Publishers.

Fischer, Man Ellen (1983), „The politics of naţional inequality în România", în Nelson, Daniel (ed.). *Communism and the politics of inequalities*, Toronto, Lexington Books, pp. 189 – 220.

Fischer-Galaţi, Stephen (1966), „Rumania and the Sino-Soviet conflict", în London, Kurt (ed.), *Eastern Europe în tranzition*, Baltimore, The John Hopkins Press, pp. 261 – 276.

Fischer-Galaţi, Stephen (1967), The New România. From People's Democracy to Socialist Republic, Cambridge, M.I.T. Press.

Fischer-Galaţi, Stephen (1971), „Nicolae Ceauşescu. România's conservative naţionalist", în Swearingen, Robert (ed.), *Leaders of the*

communist world, London, MacMillan, pp. 355 – 364.

Fischer-Galaţi, Stephen (1975), „The Communist Takeover of Rumania: A Function of Soviet Power", în Hammond, Thomas, *The Anatomy of Communist Takeovers*, New Haven, Yale University Press, pp. 310 – 320.

Fischer-Galaţi, Stephen (1996), *Europa de Est şi Războiul Rece*, traducere de Luiza Pârvu, Dan Popescu şi Florin Tecuceanu, Iaşi, Editura Institutul European.

Fischer-Galaţi, Stephen (1998), *România în secolul al XX-lea*, traducere de Manuela Macarie, Iaşi, Editura Institutul European.

Florea, Elena (1975), *Principiile P.C.R. În problema naţională*, Bucureşti, Editura Politică.

Florescu, Radu (1973), „Ceauşeschism: România's road to communism", în *Current history*, nr. 381, pp. 212 – 215,230.

Florian, Claudiu Mihail (2006), „Preliminariile stabilirii relaţiilor diplomatice între România şi RFG", în Anton, Mioara; Anghel, Florin, Popa, Cosmin, (coord.), *Hegemoniile trecutului. Evoluţii româneşti şi europene*, Bucureşti, Curtea Veche, pp. 383 – 396.

Floyd, David (1965), *Rumania*: *Russia's Dissent Ally*, London, Pall Mall Press.

Fodor, Octavian (1976), „«Autozidirea» conştientă", în Iordănescu, Mihai (ed.), *A trăi şi a munci în chip comunist*, Bucureşti, Editura

Politică, pp. 24 – 38.

Fontain, André (1992), Istoria Războiului Rece. De la Revoluţia din Octombrie la

Războiul din Coreea, 1917 – 1950, vol. II, Bucureşti, Editura Militară.

Fontaine, André (1993), Istoria Războiului Rece. De la războiul din Coreea la criza *alianţelor*, *1950 – 1967*, vol. III, Bucureşti, Editura Militară

Franck, Nicoleta (1992), O înfrângere în victorie. Cum a devenit România, din Regat, Republică Populară (1944 – 1947), Bucureşti, Editura Humanitas.

Frankel, Max (2004), High noon in the Cold War. Kennedy, Khruschev, and the Cuban missile crisis, New York, Ballantine Books.

Frei, Norbert (2007), *Statul Führerului. Regimul naţional-socialist, 1933 – 1945*, traducere de Irina Cristea, Bucureşti, Editura Runa.

Friedrich, Carl, Brzeziński, Zbigniew (1956), *Totalitarian dictatorship an autocracy*, Cambridge, Harvard University Press.

Frondizi, Arturo (1976), „Noua ordine economică internaţională. Experienţa României”, în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 39 – 48.

Frunză, Victor (1990), *Istoria Stalinismului în România*, Bucureşti, Humanitas.

Fursenko, Alexandr; Naftali, Timothy (2007), *Khrushehev's Cold War. The inside story of an*

American *adversary*, New York, London, Norton & Company.

Gaddis, John Lewis (1972), The United States and the Origins of the Cold War, 1941 – 1947, New York, Oxford University Press.

Gaddis, John Lewis (1989), *The Long Peace. Inquiries Into the History of the Cold War*, New York, Oxford University Press.

Gaddis, John Lewis (2009), *Războiul Rece*, Bucureşti, traducere de Diana Puşcaşuţuţuianu, RAO International Publishing Company.

Gellately, Robert (2008), Lenin, Stalin and Hitler: the age of social catastrophe, New York, Vintage Books.

Georgescu, Titu (1977), *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internaţională*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Georgescu, Titu (1993), *România între Yalta şi Malta*, Bucureşti, Casa de editură şi presă ŞANSA S.R.L.

Georgescu, Vlad (1988), „România in the 80 s: the legacy of dynastic socialism", în *East European Politics and Societies*, nr. 2, pp. 69 – 93.

Georgescu, Vlad (2008), Politică şi cultură. Cazul comuniştilor români, 1944 – 1977, Bucureşti, Editura Humanitas.

Gheorghe Dolgu (1976), „Independenţă şi interdependenţă, obietive şi căi ale edificării unei noi ordini economice internaţionale", în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua*

ordine economică internaţională, Bucureşti, Editura Politică, pp. 70 – 106.

Ghibianski, Leonid (2006), „N.S. Hruşciov, I.B. Tito şi criza ungară din anul 1956”, în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 400 – 441.

Giddens, Anthony (1984), *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press.

Gilberg, Trond (1972), „Ceauşescus «kleine Kulturrevolution» în Rumänien”, în *Osteuropa*, nr. 10, pp. 717 – 728.

Gilberg, Trond (1974 a), „Ethnic minorities în România under socialism”, în *East European Quarterly*, nr. 4, pp. 435 – 464.

Gilberg, Trond (1974 b), „Ceauşescu’s România”, în *Problems of Communism*, nr. 24, pp. 29 – 43.

Gilberg, Trond (1980), „Eurocommunism and România”, în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 181 – 201.

Gilberg, Trond (1990), Naţionalism and communism în România. The rise and fall of Ceauşescu’s personal dictatorship, Boulder, San Francisco, Oxford, Westriew Press.

Gilpin, Robert (1981), *War and change în world politics*, New York, Cambridge University Press.

Gilpin, Robert (1999), *Economia politică a relaţiilor internaţionale*, traducere de Aurelia Batali, Bucureşti, DU Style.

Girardet, Raoul (2003), *Naţionalism şi naţiune*, traducere de Patricia Enea, Iaşi, Editura Institutul European.

Giurescu, Dinu (1996), *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, ALL.

Glaser, Edwin (1982), Dreptul statelor de a participa la viaţa internaţională, Bucureşti, Editura Politică.

Glenny, Misha (1999), The Balkans, 1804 – 1999. Naţionalism, war and the great powers, London, Granta Books.

Golan, Galia (1971), The Czechoslovak reform movement. Communism în crisis, 19621968 London, Cambridge University Press.

Golan, Galia (1973), *Reform rule în Czechoslovakia*. *The Dubcek era*, *1968 – 1969*, London, New York, Cambridge University Press.

Gonzalez-Aldea, Patricia (2008), Helsinki 1975. Începutul sfârşitului. Degradarea regimului din România şi singularitatea lui în blocul de Est, 1975 – 1990, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Gorbachev, Mikhail (2000), *On my country and the world*, New York, Columbia University Press.

Gotovich, José; Delwit, Pascal; De Waele, Jean-Michel (2003), *Europa comuniştilor*, Iaşi, Editura Institutul European.

Gould, Harry (1998), „What is al stake in the agent-structure debate?", în Kubálková, Vendulka; Onuf, Nicholas; Kovert, Paul, *International relations în a constructed world*, Armonk, M.E. Sharpe, pp. 79 – 100.

Grachev, Andrei (2008), Gorbachev's gamble. Soviet foreign policy and the end of the Cold War, Cambridge, Malden, Polity Press.

Gramsci, Antonio (1969), *Opere alese*, traducere de Eugen Costescu, Bucureşti, Editura Politică.

Granville, Johanna (2002), „From the archives of Warsaw and Budapest: a comparison of the events of 1956", în *East European Politics and Society*, nr. 2 (16), pp. 521 – 563.

Granville, Johanna (2004), The first domino. International decision making during the Hungarian crisis of 1956, Collège Station, TX: A & M University Press.

Gregor, James (1997), *Interpretations of fascism*, New Brunswick, London, Transaction Publishers.

Gregor, James (2002), *Feţele lui Ianus. Marxism şi fascism în secolul XX*, traducere de Liviu Bleoca, Bucureşti, Editura Univers.

Gregor, James (2009), Marxism, fascism and totalitarianism. Chapters in the intellectual history

of radicalism, Stanford University Press.

Grigoraş, Ioan (1974), *Principii de etică socialistă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Grigorescu, Aurelian (2000), „Reflectarea revoltei din Ungaria (în «Scânteia» – octombrie/noiembrie 1956)”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960*: *fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 612 – 616.

Grigorov, Dimitar (2005), „«For Fatherland and Leader!» Letters expressing popular support în România under the Russian threat, 1968”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 88 – 97.

Gross, George (1966), „Rumania: the fruits of autonomy”, în *Problems of Communism*, nr. 15, pp. 16 – 26.

Grosser, Alfred (1999), *Occidentalii. Ţările Europei şi Statele Unite după război*, traducere de Dragoş Stoenescu, Bucureşti, DU Style.

Guzzini, Stefano (2000), Realism şi relaţii internaţionale: povestea fără sfârşit a unei morţi anunţate: realismul în relaţiile internaţionale şi în economia politica internaţională, traducere de Diana Istrăţescu, Iaşi, Editura Institutul European.

Habermas, Jürgen (1983), *Cunoaştere şi comunicare*, traducere de Iosif Wolf, Bucureşti, Editura Politică.

Halliday, Fred (1994), *Rethinking inter*naţional *relations*, London, MacMillan.

Haloşa, B.M. (1963), *NATO. Blocul agresiv al*

Atlanticului de Nord, Bucureşti, Editura Militară.

Hamelet, Michel (1971), *Nicolae Ceauşescu. Biografie şi texte selectate*, Bucureşti, Editura Politică.

Hanak, Harry (1987), „Foreign Policy", în McCauley, Martin, *Khrushehev and Khrushehevism*, London, MacMillan Press, pp. 180 – 193.

Harding, Neil (1996), *Leninism*, Durham, Duke University Press.

Harkness, David (1974), *The Post-War World*, Hong Kong, MacMillan Educaţionall LTD.

Harrington, Joseph; Courtney, Bruce (2002), *Relaţii româno-americane, 1940 – 1990*, traducere de Mihaela Sadovschi, Iaşi, Editura Institutul European.

Haupt, Georges (1968), „La genèse du conflict soviéto-roumain", în *Revue Française de Science Politique*, nr. 4, vol. XVIII, pp. 669 – 683.

Hegedűs, András; Somlai, Katalin (2000), „Documente româneşti despre revoluţia din Ungaria din 1956 şi despre urmările ei în România", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 603 – 611.

Heilbronner, Robert (2005), Filosofii lucrurilor pământeşti. Vieţile, epocile şi doctrinele marilor economişti, traducere de Dorin Stanciu, Bucureşti, Humanitas.

Herbst, C.; Leţea, I. (1976), *Geografia economică a ţărilor socialiste*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Herz, Martin (1967), *Beginings of the Cold War*, Bloomington, Indiana University Press.

Heywood, Andrew 1993, *Political ideologies. An introduction*, London: MacMillan.

Hobsbawm, Eric (1999), *Secolul extremelor*, traducere de Anca Irina Ionescu, Bucureşti, Editura Lider.

Hoffmann, Stanley (1957), „Sisyphus and the Avalanche: The United Nations, Egypt and Hungary", în *International Organization*, vol. 11, nr. 3, pp. 446 – 469.

Hoffmann, Stanley (1999), *Ianus şi Minerva. Eseuri asupra teoriei şi practicii politicii internaţionale*, traducere de Robert Butaru, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Holloway, David (1998), *Stalin şi bomba atomică*, traducere de Mihaela Andreiovici, Agop Bezerian, Iaşi, Editura Institutul European.

Holzer, Jerzy (2005), „«Solidaritatea» polonează şi marea prefacere de la sfârşitul secolului XX", în *Arhivele totalitarismului*, nr. 3 – 4,2005, pp. 129 – 143.

Hopf, Ted (2002), Social construction of internaţional politics. Identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999, New York, Cornell University Press.

Hoppe, Jiří (2001), „România şi «Primăvara

de la Praga» din 1968”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 735 – 739.

Hoppe, Jiří (2003), „Interpretative models of the Prague Spring (1968) (I)”, în Zub, Alexandru; Solomon, Flavius (ed.), *Sovietization în România and Czechoslovakia*. *History, analogies, consequences*, Iaşi, Editura Polirom, pp. 112 – 117.

Horváth, Andor (2006), „Budapesta, 1956”, în Jela, Doina; Tismăneanu Vladimir, (coord.), *Ungaria 1956*: *revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 120 – 142.

Hruşciov, Nikita (1966), „On Peaceful Coexistence”, în Hum Kim, Young (ed.), *Patterns of competitive coexistence*: *USA vs. URSS*, New York, Capricorn Books.

Huch, Ricarda (2011), *Romantismul german. Eroziune, expansiune şi decădere*, traducere de Viorica Nişcov, Bucureşti, Editura Humanitas.

Huizinga, J.H. (1969), „The end of an illusion?”, în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 43 – 51.

Hunter Madsen, Mark (1982), „The uses of Beijingpolitik: China în Romanian foreign policy since 1953”, în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 277 – 309.

Ioanid, Radu (2005), Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România şi Israel, Iaşi, Polirom.

Ioanid, Radu; Friling, Tuvia; Ionescu, Mihail, (coord.) (2004), *Comisia internaţională pentru studierea Holocaustului în România* – raport final, Iaşi, Editura Polirom.

Ionescu, Ghiţă (1965), „Rumania and nonalignment (April 1964 – March 1965)", în *Slavic Review*, nr. 2, pp. 241 – 257.

Ionescu, Ghiţă (1994), *Comunismul în România*, traducere de Ion Stanciu, Bucureşti, Editura Litera.

Ionescu, Ghiţă (1999), *Politica şi căutarea fericiirii*, traducere de Simona Ceauşu, Bucureşti, BIC ALL.

Ionescu, Toader (1999), *Istoria gândirii economice universale şi româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Sarmis.

Ionescu-Gură, Nicoleta (2005), Stalinizarea României. Republica Populară România: 1948 – 1950. Transformări instituţionale, Bucureşti, BIC ALL.

Ionescu-Gură, Nicoleta (2006), „Tentativele de aderare a României la ONU. Blocajul ONU", în *Arhivele Securităţii*, vol. II, Bucureşti, Editura Nemira, pp. 69 – 80.

Ionnitziu, Mircea (1956), „Foreign relations", în Alexandru Cretzianu (ed.), *Captive Rumania. A decade of Soviet rule*, New York, Praeger, 1956.

Ivan, Ruxandra (2009), „între internaţionalismul proletar şi naţional-comunismul autarhic. Politica externă sub regimul comunist", în Ivan, Ruxandra, (coord.), „*Transformarea socialistă*". *Politici ale regimului comunist între ideologie şi administraţie*, Iaşi, Editura Polirom.

În sprijinul activităţii politico-educative din cadrul gărzilor patriotice (1986), Bucureşti, Secţia de asigurare tehnico-economică a presei şi publicaţiilor Ministerului Apărării Naţionale.

Jacobini, H.B. (1987), „International law, defense and aspects of Romanian military doctrine", în International *Journal of Romanian Studies*, nr. 1, pp. 85 – 103.

Johnson, Chalmers (1970), „Comparing Communist Nations", în Johnson, Chalmers (ed.), *Change în Communist Systems*, Palo Alto, Stanford University Press, pp. l-32.

Jones, Cristopher (1981), Soviet influence în Eastern Europe. Politicau autonomy and the Warsaw Pact, New York, Praeger Publishers.

Jowitt, Kenneth (1970), „The Romanian Communist Party and the world socialist system: a redefinition of unity", document al *Institute of International Studies*, Berkeley, University of California, pp. 38 – 59.

Jowitt, Kenneth (1971), Revolutionary Breaktroughs and Naţional Development. The case of România, 1944 – 1965, Berkeley şi Los Angeles, University of California Press.

Jowitt, Kenneth (1993), *New world disorder. The Leninist extinction*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.

Judt, Tony (2008), *Europa postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, traducere de Georgiana Perlea, Iaşi, Editura Polirom.

Kamiński, Łukasz (2006), „Poland în 1956", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 201 – 217.

Kamoouh, Claude (2011), *Inventarea poporului-naţiune. Cronici din România şi Europa Orientală 1973 – 2007*, traducere de Teodora Dumitru, Cluj, Ideea Design & Print.

Karpiński, Jakub (1993), *Istoria comunismului polonez şi mondial – din „victorie" în „victorie" până la catastrofa finală*, traducere de Tinu Pârvulescu, Ioana Ploeşteanu, Sorin Tomuţa, Timişoara, Editura de Vest.

Kilzer, Katharina (2003), „Imaginea României în presa germană (1972 – 1982)", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973 – 1989: cronica unui sfârşit de sistem*, *Bucureşti*, *Fundaţia Academia Civică*, pp. 752 – 762.

King, Robert (1978), „România and the third world", în *Orbis*, nr. 4, pp. 875 – 892.

King, Robert (1980), *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, Hoover Institution Press.

King, Robert (1979), „România's struggle for an autonomous foreign policy", în *The World Today*, nr. 8, pp. 340 – 348.

Király, Bela (1969), „Budapest – 1956, Prague – 1968. I. Paralels and contrasts", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 52 – 60.

Kirk, Roger; Răceanu, Mircea (1995), *România împotriva Statelor Unite. Diplomaţia absurdului, 1985 – 1989*, traducere de Melania Stela-Rădulescu, Bucureşti, Silex.

Kissinger, Henry (2003), *Diplomaţia*, traducere de Mircea Ştefancu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, BIC ALL.

Kligman, Gail (1992), „The politics of reproduction în Ceauşescu's România: a case study în political culture", în *East European Politics and Societies*, nr. 3,364 – 418.

Kołakowski, Leszek (1983), „The intelligentsia", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 54 – 67.

Kołakowski, Leszek (2007), *Modernitatea sub un neobosit colimator*, traducere de Mihnea Gafiţa, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Kołakowski, Leszek (2009), *Principalele curente ale marxismului*, vol. I, („Fondatorii"), traducere de S.G. Drăgan, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Kołakowski, Leszek (2010 a), *Principalele curente ale marxismului*, vol. II, („Vârsta de aur"),

traducere de S.G. Drăgan, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Kołakowski, Leszek (2010 b), *Principalele curente ale marxismului*, vol. III, („Prăbuşirea"), traducere de S.G. Drăgan, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Korda, Michael (2006), Journey to a revolution. A personal memoir and history of the Hungarian Revolution of 1956, New York, Harperlollins Publishers.

Komai, János (1992), The socialist system. The political economy of communism, New York, Oxford University Press.

Kramer, Mark (1995), „Poland, 1980 – 81. Soviet policy during the Polish crisis", în *Cold War International History Project*, nr. 5, pp. 116 – 126.

Kriegel, Annie (1981), „Eurocommunism, French version", în Schwab George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 131 – 156.

Kubálková, V.; Cruickshank, A. (1980), *Marxism-Leninism and theory of internaţional relations*, London, Boston and Henley, Routledge & Kegan Paul.

Kukla, Andre (2002), *Constructivism and the philosophy of science*, New York, Taylor & Francis.

Kunze, Thomas (2002), *Nicolae Ceauşescu. O biografie*, traducere de Alexandru Teodorescu, Bucureşti, Editura Vremea.

Laclau, Ernesto; Mouffe, Chantai (2001), Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics, London, New York, Verso.

Lalaj, Ana (2006), „The Party conference of Tirana, an abortive spring for the left în Albania", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 34 – 63.

Lawson, Colin (1983), „Naţional independence and reciprocal advantages: the political economy of Romanian-South relations", în *Soviet Studies*, nr. 3, pp. 362 – 375.

Lăcustă, Ioan (2005), *1948 – 1952. Republica Populară şi România*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Lecţii în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R. (1960), Bucureşti, Editura Politică.

Lefort, Claude (2002), *Complicaţia. Recurs asupra comunismului*, traducere de Dan Radu Stănescu, Bucureşti, Editura Univers.

Lendvai, Paul (1970), Eagles în cobwebs. Naţionalism and communism in the Balkans, London, MacDonald and Company.

Lenin, V.I. (1954 a), „Stângismul – boala copilăriei comunismului", în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 571 – 646.

Lenin, V.I. (1954 b), „Statul şi revoluţia.

Învăţătura marxismului despre stat şi sarcinile proletariatului în revoluţie", în *Opere alese*, vol. II, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică, pp. 132 – 214.

Lenin, V. I (1945), *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, Bucureşti: Editura Partidului Comunist din România.

Lenin, V. I (1946), *Ce-i de făcut*? Bucureşti, Editura Partidului Comunist Român.

Lenin, V.I. (1958), *Despre problema naţională şi naţional-colonială*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Lenin, V.l. (1948), Materialism şi empirocriticism – note critice despre o filosofie reacţionară, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român.

Lenin, V.l. (1961), *Despre construcţia de partid*, Bucureşti, Editura Politică.

Leonhard, Wolfgang (1979), *Eurocommunism. Challenge for East and West*, New York, Hold, Rinehart and Winston.

Levy, Robert (1995), „Did Ana Pauker Prevent a «Rajk Trial» în România?", în *East European Politics and Societies*, nr. 1, pp. 143 – 178.

Levy, Robert (2002), *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea, Iaşi, Polirom.

Lichtheim, George (1970), *A short history of socialism*, London, Praeger Publishers.

Light, Margot (1988), *The Soviet Theory of*

International Relations, New York, St. Martin's Press.

Linden, Ronald (1979), Bear and foxes. The international relations of the East European states, 1965 – 1969, Boulder, Columbia University Press.

Linden, Ronald (1981), „Romanian foreign policy in the 1980 s", în Nelson, Daniel (ed.), *România in the 80 s*, *Boulder*, Westriew Press, pp. 219 – 253.

Linden, Ronald (1983), „Romanian foreign policy in the 80 s: domestic-foreign policy linkages", în Sodaro, Michael; Wolchik, Sharon (ed.), *Foreign and domestic policy în Eastern Europe in the 80 s. Trends and prospects*, London, Basingstoke, MacMillan Press, pp. 47 – 80.

Linden, Ronald (1987), Communist states and internaţional change. România and Yugoslavia în comparative perspective, London, Sydney, Wellington, Allen & Unwin.

Lipatti, Valentin (1985), *Conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa*, Bucureşti, Editura Politică.

Lobell, Steven; Ripsman, Norrin; Taliaferro, Jeffrey (2009) (ed.), *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, New York, Cambridge University Press.

Loghin, Leonida; Petricean, Alexandru (1974), *Gărzile patriotice din România*, Bucureşti, Editura Militară.

Lorot, Pascal (2002), *Perestroika*, traducere de Cristina Jinga, Bucureşti, Editura Corint.

Loth, Wilfried (1997), *împărţirea lumii. Istoria Războiului Rece, 1941 – 1955*, traducere de Ana Maria Iosup, Bucureşti, SAECULUM.

Lovell, David W. (1986), From Marx to Lenin. An evolution of Marxs's responsability for Soviet authoritarianism, New York, Cambridge University Press.

Ludz, Peter (1969), „The «new socialism». I. Philosophy în search of reality", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 33 – 42.

Ludz, Peter (1981), „Eurocommunism and its influence on the Social-Democratic Party în West Germany", în Schwab, George (ed.), *Eurocommunism. The ideological and political-theoretical foundations*, Westport, Greenwood Press, pp. 55 – 82.

Lungu, Al. (1972), „Adaptarea temporală a omului. Timp particular şi timp universal. Particularităţile timpului biologic", în Milcu, Şt. (ed.), *Omul în lumea contemporană*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 95 – 110.

Lynch, Allen (1989), *The Soviet study of intr*naţional *relations*, New York, Cambridge University Press.

Macovescu, George (coord.), *Balcanii, zonă a păcii, cooperării şi bunei vecinătăţi*, Bucureşti, Editura Politică.

Mahler, Fred (1988), Generaţia anului 2000.

Scenarii de juventologie prospectivă, Bucureşti, Editura Politică.

Maliţa, Mircea (1970), *La diplomaţie roumaine. Aperçu historique*, Bucureşti, Editura Meridiane.

Mamina, Alexandru (2002), Dimensiunea religioasă a gândirii contrarevoluţionare franceze, Bucureşti, Editura Corint.

Mamina, Alexandru (2007), Structurile intelectuale ale romantismului revoluţionar şi contrarevoluţionar. Cazurile istoricilor francezi, germani, români, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Manea, Norman (2005), *Despre colvni*: *dictatorul şi artistul*, Iaşi, Editura Polirom.

Marga, Andrei (2006), *Filosofia lui Habermas*, Iaşi, Editura Polirom.

Marinescu, Gh. (1981), „Problematica democraţiei în cadrul confruntărilor ideologice contemporane”, în Marinescu, Gh; Tănase Al., (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iaşi, Editura Junimea, pp. 162 – 199.

Marshall, Gordon (2003), *Dicţionar de sociologie* (*Oxford*), traducere de Sergiu Bălţătescu, Florin Iacob, Liviu Şerbănescu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Marx, Engels, Lenin (1987), Dialectica raportului naţional-internaţional în dezvoltarea istorică, Bucureşti, Editura Politică.

Marx, Karl (1949), „Optsprezece Brumar al

lui Ludovic Bonaparte”, în Marx, Karl; Engels, Friedrich, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, pp. 231 – 339.

Marx, Karl (1949), „Rezultatele viitoarei guvernări britanice în Indii”, în Marx, K.; Engels, F., *Opere alese în două volume*, vol. I, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român, pp. 348 – 355.

Marx, Karl (1954), *Contribuţii la critica economiei politice*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Marx, Karl (1957), *Capitalul Critica economiei politice*, vol I. („Procesul de producţie al capitalului”), Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Marx, Karl (1964), *însemnări despre români Manuscrise inedite*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare România.

Marx, Karl (1987), *Manuscrise economico-filozofice din 1844*, Bucureşti, Editura Politică.

Marx, Karl; Engels, Friedrich (1949), *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Partidului Muncitoresc Român.

Marx, Karl; Engels, Friedrich (1956), Ideologia germană. Critica filosofiei germane moderne în persoana reprezentanţilor ei Feuerbach, B. Bauer şi Stirner şi a socialismului german în persoana diferiţilor lui profeţi, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Politică.

Masson, Daniele (1987), „La Roumanie et l'époque Ceauşescu: edification d'un culte", în *International Journal of Romanian Studies*, nr. 1, pp. 53 – 59.

Mastný, Vojtech (1998), *The Cold War and Soviet insecurity. The Stalin years*, New York, Oxford University Press.

Matei, Adam Sorin (2007), Boierii minţii Intelectualii români între grupurile de prestigiu şi piaţa liberă a ideilor, Bucureşti, Editura Compania.

Matei, Alexandru (2011), Mormântul comunismului românesc. „Romantismul revoluţionar" înainte şi după 1989, Bucureşti, IBU Publishing.

Mayakovski, Vladimir (1972), „Order no. 2 to the army of arts", în *Poems*, pp. 44 – 46.

Mazilu, Dumitru (1971), „Elemente de continuitate în dezvoltarea socialistă a naţiunii române", în Ceterchi, Ioan, (coord.), *Naţiunea şi contemporaneitatea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 359 – 371.

McCauley, Brian (1981), „Hungary and Suez, 1956: the limits of Soviet and American power", în *Journal of contemporary history*, vol. 16, nr. 4, pp. 777 – 800.

McCauley, Martin (1999), *Rusia, America şi Războiul Rece, 1949 – 1991*, traducere de Mihaela Barbă, Iaşi, Editura Polirom.

Mearsheimer, John (2003), *Tragedia politicii*

de forţă. Realismul ofensiv şi lupta pentru putere, traducere de Andreea Năstase, Bucureşti, Editura Antet.

Medvedev, Roy (1983), *All Stalin's Men*, Oxford, Basil Blackwell Publishers.

Meisner, Maurice (2008), *Mao Zedong. Profil politic şi intelectual*, traducere de Nicu Apostolescu, Bucureşti, Editura Historia, 2008.

Mendel, Arthur (ed.), (1961), *Essential works of Marxism*, New York, Bantam Books.

Méray, Tibor (2000), *Budapesta 1956. Atunci şi după 44 de ani*, traducere de Marilena Alexandrescu, Vlad Ranetescu, Tibor Szabó Zoltán, Bucureşti, Editura Compania.

Mic dicţionar diplomatic român (1967), Bucureşti, Editura Politică.

Mică enciclopedie de relaţii internaţionale pentru tineret (1984), Bucureşti, Editura Politică.

Miroiu, Andrei (2005), Balanţă şi hegemonie. România în politica mondială, 19131989, Bucureşti, Editura Tritonic.

Miroiu, Andrei, Ungureanu, Radu-sebastian (ed.) (2006), *Manual de relaţii internaţionale*, Iaşi, Editura Polirom.

Montias, Michael (1964), „Background and origins of the Rumanian dispute with Comecon", în *Soviet Studies*, nr. 2, vol. 16, pp. 125 – 151.

Montias, Michael (1967), *Economic development* în *communist Rumania*, Cambridge, The M.I.T. Press.

Moraru, Constantin (2001), „1970 – relaţiile româno-sovietice între «elemente pozitive şi divergenţe»”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 695 – 705.

Moraru, Constantin (2008), *Politica externă a României, 1958 – 1964*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Morar-Vulcu, Călin (2007), Republica îşi făureşte oamenii. Construcţia identităţilor politice în discursul oficial în România, 1948 – 1965, Cluj-Napoca, Editura Eikon.

Morgenthau, Hans (2007), Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace, Iaşi, Editura Polirom.

Munteanu, Ioan (2000), „Manifestaţia anticomunistă a studenţilor de la Timişoara din octombrie 1956. Semnificaţia politică naţională”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 635 – 655.

Muraşko, Galina (1998), „Represiunile politice în ţările Europei de Est la sfârşitul anilor ’40: conducerea sovietică şi nomenclatura naţională de partid şi de stat”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anul 1948 – Instituţionalizarea Comunismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 339 – 349.

Muravchik, Joshua (2004), *Raiul pe pământ*.

Mărirea şi decăderea socialismului, traducere de Dorian Branea şi Cristina Chevereşan, Timişoara, Editura Brumar.

Muţiu, Caius; Stanca, Teodor; Baghiu, Aurel (2000), „Mişcările studenţeşti anticomuniste din octombrie 1956 din Timişoara, văzute şi prezentate de iniţiatorii şi principalii organizatori”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960: fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 667 – 690.

Nagee, Joseph; Donaldson, Robert (1988), *Soviet foreign policy since World War* II, New York, Pergamon Press.

Nădăşan, Romeo (ed.) (1982), *Occident 80. Destinul dramatic al tinerei generaţii*, Bucureşti, Editura Politică.

Neagu, Romulus (1980), (coord.), *Dezangajarea militară şi dezarmarea în Europa*, Bucureşti, Editura Politică.

Neagu, Romulus (1983), *ONU Adaptare la cerinţele lumii contemporane*, Bucureşti, Editura Politică.

Neagu, Romulus (1985), „Edificarea securităţii şi dezvoltarea cooperării în Europa”, în Ene, Constantin, (coord.), *România. Douăzeci de ani de diplomaţie multilaterală*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 46 – 129.

Neagu, Romulus (1976), Conferinţa pentru securitate şi cooperare în Europa, Bucureşti,

Editura Politică.

Negreanu, Marcel (1981), „Democraţia burgheză – între apareţe şi realităţi”, în *Capitalismul, orânduirea exploatării şi asupririi umane*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 92 – 97.

Nelson, Daniel (1981), „România”, în Welsh, William (ed.), *Survey research and public attitudes în Eastern Europe and the Soviet Union*, New York, Pergamon Press, pp. 436 – 481.

Nelson, Daniel (1988), *Romanian politis* in the *Ceauşescu era*, New York, Gordon and Breach.

Niebuhr, Reinhold (1977), *Christian Realism and Political Problems*, Fairfield, Augustul M. Kelley Publishers.

Niessen, James (2002), „Naţionalismul românesc: o ideologie a integrării şi a mobilizării”, în Sugar, Peter (ed.), *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, traducere de Radu Paraschivescu, Bucureşti, Curtea veche, pp. 226 – 250.

Nistor, Paul (2006), înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej şi politica americană de îngrădire a comunismului, Bucureşti, Vremea.

Novalis, (2008) *între veghe şi vis*. *Fragmente romantice*, traducere de Viorica Nişcov, Bucureşti, Editura Humanitas.

Nugent, Neil (2006), *The government and politics of the European Union*, New York, Palgrave MacMillan.

Nye, Joseph Jr. (2005), *Descifrarea*

conflictelor internaţionale. *Teorie şi istorie*, traducere de Ion Vlădoiu, Bucureşti, Editura Antet.

Nye, Joseph (2009), *Puterea blândă*. *Cale către succes în politica mondială*, traducere de Daniela Oana Ioan, Iaşi, Editura Institutul European.

Nye, Joseph, Keohane, Robert (2009), *Putere şi interdependenţă*, traducere de Adriana Ştraub, Iaşi, Editura Polirom.

Obreja, Gheorghe (1988), România în procesul trecerii la stadiul de ţară mediu dezvoltată, Bucureşti, Editura Politică.

Olaru, Stejărel; Herbstritt, Georg (2005), *STASI* şi *Securitatea*, traducere de Viorel Buta şi Mihai Alecu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Olteanu, Ion (1987), *Valorile politice şi acţiunea socială în socialism*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Onişoru, Gheorghe (2008), *Operaţiunea Tămădău*: *desfiinţarea Partidului Naţional Ţărănesc (1947)*, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului.

Onuf, Nicholas (1989), World of our making. Rules and rule în social theory and internaţional relations, Columbia, University of South Carolina Press.

Onuf, Nicholas (1998), „Constructivism, A user’s manual”, în Kubálková, Vendulka; Onuf, Nicholas; Kovert, Paul, *International relations în a*

constructed world, Armonk, M.E. Sharpe, pp. 58 – 78.

Orescu, Şerban (2006), *Ceauşismul. România între anii 1965 şi 1989*, Bucureşti, Albatros Corporation.

Orwell, George (1991), *1984*, traducere de Mihnea Gafiţa, Bucureşti, Editura Univers.

Pantazi, Radu (1975), *Activitatea ideologică a Partidului Comunist Român*, Bucureşti, Editura Politică.

Paul, David W. (1968), „Ceauşescu and Rumanian independence", în *SAIS review*, nr. 13, pp. 17 – 26.

Paul, Dawid W. (1973), „România's special diplomatic position: a case study of China's role", în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 311 – 329.

Păiuşan, Cristina (2004), „Războiul de Yom Kippur şi implicarea României. Percepţii diplomatice", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 87 – 97.

Pânzaru, Petru (1984), „Condiţia umană şi drepturile omului între adevăr ştiinţific şi mistificare ideologică", în Cazacu, Alin, (coord.), *Curente de idei şi confruntări de opinii în lumea contemporană*, Bucureşti, Secţia de Propagandă a Uniunii Tineretului Comunist, pp. 79 – 98.

Păun, Nicolae (2009), Viaţa economică a României, 1918 – 1948. Dezvoltare, modernizare, europenizare, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.

Petcu, Ion (1994), Ceauşescu, un fanatic al puterii. Biografie neretuşată, Bucureşti, Editura Românul.

Petre, C. (1968), „Rolul maselor şi al personalităţii în istorie”, în Borgeanu, C., el, al, *Materialism istoric*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 118 – 134.

Petre, C.; Achim, I. (1968), „Conştiinţa socială şi formele ei”, în Borgeanu, C., el, al, *Materialism istoric*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 238 – 278.

Petrie, Aron el, al (1981), *Istoria României între anii 1918 – 1981*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Plehanov, G.V. (1961), *Opere filosofice alese*, vol II, traducere de către redacţia Editurii Politice, Bucureşti, Editura Politică.

Pomper, Philip (1993), *The Russian revolu*tionary *intelligentsia*, Arlington Heights, Harlan Davidson, 1993.

Pop, Adrian (2002), Tentaţia tranziţiei. O istorie a prăbuşirii comunismului în Europa de Est, Bucureşti, Editura Corint.

Popa, Dumitru (1987), Apărarea cuceririlor revoluţionare ale poporului român, Bucureşti, Editura Politică.

Popescu, Alexandru (2002), România şi cele trei războaie mondiale (în arhive diplomatice germane şi autriece), Iaşi, Editura Institutul European.

Popescu, Dumitra (1979), (coord.), *Principii şi*

jorme juridice ale cooperării economice internaţionale, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Popescu, Maria (1977), „Statele naţionale şi noua ordine economică şi politică internaţională”, în Mitran, Ion; Lotreanu, Nicolae, (coord.), *Naţiune*, *suveranitate*, *independenţă*. *Studii şi comunicări*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 43 – 52.

Popescu-Neveanu, Paul (1968), *Amăgire şi adevăr în morală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Popovici, Constantin (1974), „Centralismul democratic – principiu fundamental de organizare şi de conducere a vieţii social-politice”, în Constantinescu, Miron (coord.), *Introducere în ştiinţa conducerii societăţii socialiste*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 47 – 58.

Popper, Karl (2005), *Societatea deschisă şi duşmanii săi*, vol. II, *Epoca marilor profeţi*: *Hegel şi Marx*, traducere de D. Stoianovici, Bucureşti, Humanitas.

Preda, Gavril (2001), „Reacţia oficialităţilor româneşti la «Planul Valev»”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *Ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 500 – 510.

Preda, Oana (2003), „Prăbuşirea regimului comunist în ţările satelite Moscovei. Percepţii româneşti”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973* –

1989: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 936 – 941.

Prisca, Nistor (1978), Drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor în Republica Socialistă România, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Provazník, Jan (1969), „The politics of retrenchment", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 2 – 16.

Puddington, Arch (2000), Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty, Lexington, The University Press of Kentucky.

Purcăruş, Alexandru (2009), *În vâltoarea Războiului Rece*. *Revoluţia maghiară din 1956*, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Rainer, János (2006), „A progress of ideas: the Hungarian revolution from 1956", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate*. *Lagărul comunist sub impactul destalinizării 1956*, Bucureşti, Institutul naţional pentru studiul totalitarismului, pp. 317 – 339.

Raţiu, Ion (1990), *România de astăzi*. *Comunism sau independenţă*? Bucureşti, Editura Condor.

Răducu, Constantin; Deliman, Ecaterina (1983), *Dimensiunea contemporană a patriotismului revoluţionar socialist*, Bucureşti, Editura Politică.

Rădulescu, Ilie (1972), „Societatea socialistă

şi cerinţele conducerii sale ştiinţifice”, în *Perfecţio*narea *organizării conducerii vieţii economice, de stat şi sociale*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 94 – 126.

Râmbu, Nicolae (2001), *Romantismul filosofic german*, Iaşi, Editura Polirom.

Rebedeu, Ion (1971), „Cu privire la fizionomia spirituală a naţiunii”, în Ceterchi, Ioan, (coord.), *Naţiunea şi contemporaneitatea*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, pp. 273 – 320.

Rehner, Wolfgang (2003), „Problemele populaţiei de etnie germană în România. Tendinţele ei de emigrare”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 228 – 234.

Remington, Robin Alison (1971), The Warsaw Pact. Case studies în communist conflict resolution, Cambridge, The M.I.T. Press.

Remington, Robin Alison (1980), „Eurocommunism and Yugoslavia”, în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 202 – 222.

Retegan, Mihai (1995 a), „Starea de spirit în România la sfârşitul anului 1956. Date din arhiva C.C. al P.C.R”, în *Arhivele Totalitarismului*, an. III, nr. 2, pp. 111 – 128.

Retegan, Mihai (1995 b), „Conducerea P.M.R.

Şi evenimentele din Polonia şi Ungaria, 1956”, în *Arhivele Totalitarismului*, an. III, nr. 1, pp. 137 – 162.

Retegan, Mihai (1998), *1968 – din primăvară până în toamnă*, Bucureşti, RAO.

Revel, Jean François (2002), *Marea Paradă. Eseu despre supravieţuirea utopiei socialiste*, traducere de Vlad Russo, Bucureşti, Editura Humanitas.

Roberts, Henry (1969), Rumania. Political Problems of an Agrarian State, Hamden, Archon Books.

Roşu Hamzescu, Ioan (1988), *Lumea între realităţi şi speranţe*, Bucureşti, Editura Albatros.

Rotman, Liviu (2004), *Evreii din România în perioada comunistă*, 1944 – 1965, Iaşi, Editura Polirom.

Ruge, Gerd (1993), *Mihail Gorbaciov. Biografie*, traducere de Honoria Pohrib, Magdalena Georgescu, Bucureşti, Editura Doina.

Ruggie, John Gerard (2002), Constructing the world polity. Essays on internaţional instituţionalization, New York, Routledge.

Rusan, Romulus (2001), „«Tezele» şi reversul lor”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972: ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 856 – 858.

Rusan, Romulus (2003), „O fotografie neretuşată. «Raportul Voyame», un studiu ONU

despre violarea drepturilor omului în România”, în Rusan, Romulus (ed), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academica Civică, pp. 173 – 185.

Rusu, Gheorghe (1989), Promovarea exportului românesc. Tehnici de marketing industrial, Craiova, Editura Scrisul românesc.

Sampson, Steven (1983), „Is România the next Poland?”, în *Critique*, nr. 16, pp. 139 – 144.

Sartori, Giovanni (1999), *Teoria democraţiei reinterpretată*, Iaşi, Editura Polirom.

Sava, Sorica, (1978), (coord.), *Restructurarea relaţiilor economice internaţionale*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Schöpflin, George (1983), „Poland and Eastern Europe”, în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland*. *Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 123 – 136.

Schöpflin, George (1993), *Politics în Eastern Europe*, *1945 – 1992*, Oxford, Cambridge, Blackwell Publishers.

Scurtu, Ioan (1991), *Monarhia în România*, *1866 – 1947*, Bucureşti, Editura Danubius.

Searle, John (1999), Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts, New York, Cambridge University Press.

Searle, John (2000), *Realitatea ca proiect social*, Iaşi, Editura Polirom.

Shafir, Michael (1978), „Who is Paul Goma?”,

în *Index on Censhorship*, nr. 1, pp. 29 – 39.

Shafir, Michael (1981), The Intellectual and the Party: The Romanian Communist Party and the Creative Intelligentsia in the Ceauşescu Period, teză doctorală, Hebrew University of Jerusalem.

Shafir, Michael (1983 a), „Political culture, intellectual dissent, and intelectual consent: the case or România", în *Orbis*, nr. 2, pp. 393 – 420.

Shafir, Michael (1983 b), „The Men of the Archangel Revisited: Anti-Semitic Formations among Communist România's intellectuals", *Studies în Comparative Communism*, no. 3, vol. IV, pp. 223 – 243.

Shafir, Michael (1984), „Political stagnation and Marxist critique: 1968 and beyond în comparative East European perspective", în *British journal of political science*, nr. 4, pp. 435 – 459.

Shafir, Michael (1985), România. Politics, economics and society. Political stagnation and simulated change, London, Francess Pinter.

Shafir, Michael (1986), „Romanian foreign policy under Dej and Ceauşescu", în Schöpflin, George (ed.), *The Soviet Union and Eastern Europe*, London, Müller, Blond & White, pp. 364 – 377.

Shafir, Michael (1987), „Eastern Europe", în McCauley, Martin, *Khrushehev and khrushehevism*, London, MacMillan, pp. 156 – 179.

Shafir, Michael (2002), între negare şi trivializare prin comparaţie. Negarea Holocaustului în ţările postcomuniste din Europa Centrală şi de Est, Iaşi, Polirom.

Shafir, Michael (2007), „Constantin Dobrogeanu-Gherea: wrong time, wrong face, wrong place", în *Studia Europaea*, nr. 2, pp. 5 – 48.

Shafir, Michael (2010 a), „Intelectualii? Publici?", în Adam Matei, Sorin; Momescu Mona (coord.), *Idolii forului. De ce o clasă de mijloc spiritului este de preferat „elitei „intelectualilor publici*, Bucureşti, Editura Corint, pp. 17 – 21.

Shafir, Michael (2010 b), Radiografii şi alte fobii. Studii contemporane, publicistică şi pubelistică, Iaşi, Editura Institutul European.

Sik, Ota (1971), „The economic impact of Stalinism", în *Problems of Communism*, nr. 20, pp. l-10.

Schilling, Gordon (1964), Communism, naţional and internaţional. Eastern Europe after Stalin, Toronto, University of Toronto Press.

Smolar, Aleksander (1983), „The rich and the powerful", în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 42 – 53.

Smultea, Ilie (1972), „Ideology and political community în Eastern Europe: the case of România", în *East European Quarterly*, nr. 4, pp. 505 – 536.

Soare, Corneliu (coord.), (1988), *Tipologia conflictelor armate contemporane*, Bucureşti, Editura Militară.

Socialism ştiinţific (1962), Bucureşti, Editura Politică.

Socor, Vladimir (1976), „The limits of naţional independence in the Soviet bloc: Rumania's foreign policy reconsidered", în *Orbis*, nr. 3 – 4, pp. 701 – 732.

Someşan, Maria; Iosifescu, Mircea (2000), „Ecourile şi consecinţele revoluţiei maghiare din 1956 în universităţile din România", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960*: *fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 617 – 634.

Soulet, Jean François (1998), *Istoria comparată a statelor comuniste (din 1945 până în zilele noastre)*, traducere de Silvia Abişteanu şi Ana Zbarcea, Iaşi, Editura Polirom.

Soulet, Jean-François (2008), *Istoria Europei de Est de la al Doilea Război Mondial până în prezent*, traducere de Marius Roman, Iaşi, Editura Polirom.

Sprinţeroiu, George (1989), „România şi mişcarea de nealiniere", în Popişteanu, Cristian (coord.), Independenţă, nealiniere, pace. Momente şi semnificaţii ale unei mişcări istorice a secolului XX, Bucureşti, Editura Politică, pp. 15 – 48.

Staar, Richard (1966), „De-Stalinization în Eastern Europe: The Polish model", în György,

Andrew (ed.), *Issues of world communism. New perspectives în political science*, New York, D. Van Nostrand Company, pp. 66 – 85.

Staar, Richard (1984), *Communist regimes în Eastern Europe*, Stanford, The Hoover Institution on War, Revolution and Peace.

Stan, Valeriu (1978), *Nicolae Bălcescu*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Stanca, Teodor (2000), Acţiunile P.C.R. de reprimare a mişcărilor studenţeşti anticomuniste. Timişoara – octombrie 1956", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1954 – 1960*: *fluxurile şi refluxurie stalinismului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 691 – 703.

Stanciu, Cezar (2004), „În the shadow of Moscow: România and the Suez crisis", în *Valahian Journal of Historical Studies*, nr. 1, pp. 84 – 89.

Stanciu, Cezar (2005), „Aspecte privind relaţiile economice ale RPR în anii '50", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4,77 – 98

Stanciu, Cezar (2008), Devotaţi Kremlinului. Alinierea politicii externe româneşti la cea sovietică în anii '50, Târgovişte, Cetatea de Scaun.

Stanciu, Cezar (2009), Frăţia socialistă. Politica RPR faţă de ţările lagărului socialist, 1948 – 1964, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Stanciu, Cezar (2010), Traversând infernul. Scurtă istorie a comunismului românesc (1948 – 1989), Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun.

Stanciu, Cezar (2011), Războiul nervilor. Dispute Ceauşescu-Brejnev, 1965 – 1971, Târgovişte, Cetatea de Scaun.

Stanomir, Ioan (2006), „De la Regatul României la Republica Populară România: tranziţia către totalitarism şi semnificaţia ei", în Cesereanu, Ruxandra (coord.), *Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional*, Iaşi, Editura Polirom.

Stănescu, Ion (1977), *Democraţia internă de partid*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 57 – 82.

Stănescu, N.S. (1976), „Realism şi convergenţă de interese în crearea noii ordini economice", în *Concepţia preşedintelui Nicolae Ceauşescu despre noua ordine economică internaţională*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 235 – 249.

Steans, Jean; Pettiford, Lloyd (2008), *Introducere în relaţii internaţionale. Perspective şi teme*, traducere de Mihnea Columbeanu, Bucureşti, Editura Antet.

Stâkalin, Alexandr (2003), „Mişcările neoficiale din Uniunea Sovietică. Sfârşitul anilor 1970 – 1985", în Rusan, Romulus, (ed), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academica Civică, pp. 877 – 881.

Stâkalin, Alexandr (2006), „Raportul «secret» al lui Hruşciov şi culisele elaborării sale", în Cătănuş, Dan, Buga Vasile (coord.), *Putere şi societate. Lagărul comunist sub impactul*

destalinizării 1956, Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, pp. 11 – 33.

Stykalin, A.S. (2006), „URSS şi Iugoslavia: zigzagurile relaţiilor bilaterale (a doua jumătate a anilor ’50, începutul anilor ’60”, în Anton, Mioara, Anghel, Florin, Popa, Cosmin, *Hegemoniile trecutului. Evoluţii româneşti şi europene*, Bucureşti, Editura Curtea Veche.

Stykalin, Alexandr (2002), „The Romanian leadership and the tale of Imre Nagy”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4,2002, pp. 69 – 76.

Stykalin, Alexandr (2005), „Relaţiile sovieto-iugoslave şi afacerea Imre Nagy”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3 – 4, pp. 50 – 76.

Šustrova, Petruška (2001), „Apeluri ale «Chartei 77» pentru România”, în Rusan, Romulus (ed), *Anii 1961 – 1972*: *ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academic Civică, pp. 826 – 830.

Szafar, Tadeusz (1983), „Anti-semitism: a trusty weapon”, în Brumberg, Abraham (ed.), *Poland. Genesis of a revolution*, New York, Vintage Books, pp. 109 – 122.

Szajkowski, Bogdan (1981), „Albania, Bulgaria, România: political inovations and the Party”, în Holmes, Leslie (ed.), *The whitering away of the state*? *Party and state under communism*, London and Beverly Hills, SAGE, pp. 33 – 50.

Şandru, Dumitru (2007), *Comunizarea societăţii româneşti în anii 1944 – 1947*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Şerbănescu, Ilie (2003), „între C.A.E.R. Şi clauza naţiunii celei mai favorizate”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1973 – 1989*: *cronica unui sfârşit de sistem*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 763 – 766.

Şerbănescu, Ion (1973), General şi particular, naţional şi internaţional în politica P.C.R., Bucureşti, Editura Politică.

Şuţa, Ion, (1977) „Cursa înarmărilor nucleare şi implicaţiile ei politice şi sociale”, în *Problemele păcii şi ale războiului în condiţiile revoluţiei ştiinţifice şi tehnice*. *Necesitatea istorică a dezarmării*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 76 – 95.

Şuţa, Ion (1991), *România la cumpăna istoriei*. *August 44*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Taras, Ray (1986), *Poland*. *Socialist State*, *Rebellious Nation*, Boulder, Westriew Press.

Taubman, William (2005), *Khrushehev*. *The man*. *His era*, London: Free Press.

Taylor, Trevor (1980), *Approaches and theory* în *International Relations*, London and New York, Longman.

Tănase, Stelian (2006), Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948 – 1965, Bucureşti, Editura Humanitas.

Tătar, Viorel-Mihai (2007), Doctrine politice şi

realităţi economice în România între anii 1920 – 1989, Cluj-Napoca, Editura Risoprint.

Thom, Françoise (2005), *Limba de lemn*, traducere de Mona Antohi, Bucureşti, Editura Humanitas.

Tinu, Dumitru (1981), „Conceptul românesc despre securitatea europeană şi problema drepturilor omului", în Vlad, Constantin (coord.), *România şi securitatea europeană*, Bucureşti, Editura Politică, pp. 151 – 164.

Tismăneanu, Vladimir (1984), „The ambiguity of Romanian naţional communism", în *Telos*, nr. 60, pp. 65 – 79.

Tismăneanu, Vladimir, (1985), „Ceauşescu's socialism", în *Problems of communism*, nr. 34, pp. 50 – 66.

Tismăneanu, Vladimir (1989), „The tragicomedy of Romanian communism", în *East European Politics and Societies*, nr. 2, pp. 329 – 376.

Tismăneanu, Vladimir (1998), *Arheologia terorii*, Bucureşti, ALLFA.

Tismăneanu, Vladimir (1999), *Reinventarea politicului. Europa răsăriteană de la Stalin la Havel*, traducere de Alexandru Vlad, Iaşi, Editura Polirom.

Tismăneanu, Vladimir (2005), *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu şi Dragoş Petrescu, Iaşi, Editura Polirom.

Tismăneanu, Vladimir (2006), „Libertatea recucerită: Imre Nagy şi revoluţia ungară”, în Jela, Doina, Tismăneanu Vladimir (coord.), *Ungaria 1956*: *revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 143 – 158.

Tismăneanu, Vladimir (2008), *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, traducere de Mircea Mihăieş, Alina Ghimpu, Ioana Ploeşteanu, Bucureşti, Editura Humanitas.

Tismăneanu, Vladimir; Vasile, Cristian (2008), *Perfectul acrobat*. *Leonte Rautu*, *măştile răului*, Bucureşti, Editura Humanitas.

Trăsnea, Ovidiu (1984), „Anticomunismul în ideologia şi practica imperialismului contemporan”, în Cazacu, Aculin, (coord.), *Curente de idei şi confruntări de opinii în lumea contemporană*, Bucureşti, Comitetul Central al Uniunii Tineretului Comunist, pp. 49 – 64.

Treptow, Kurt (2001), „Iama deznădejdii: Jan Palach şi eşecul «Primăverii de la Praga»”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *ţările Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 760 – 776.

Triska, Jan (1980), „Eurocommunism and the decline of proletarian internaţionalism”, în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 72 – 99.

Troncotă, Tiberiu (2006), *România comunistă. Propaganda şi cenzură*, Bucureşti, Editura Tritonic.

Tucker, Robert (1969), *The Marxian revolu*tionary *ideea*, London, George Allen & Unwin LTD.

Tucker, Robert (1971), The Soviet political mind. Stalinism and post-Stalin change, London: George Allen & Unwin, LTD.

Tucker, Robert (1987), *Political culture and leadership în Soviet Russia*, New York, London, Norton & Company.

Tucker, Robert (2011), *Filosofie şi mit la Karl Marx*, Bucureşti, Curtea Veche.

Tudor-Pavelescu, Alina (2004), „Succesiunea lui Gheorghiu-Dej: tehnicile de transfer al puterii, 1965 – 1969”, în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1-2, pp. 117 – 128.

Ţăranu, Liviu (2001), „România şi proiectele de întreprinderi comune din cadrul CAER (1963)”, în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 133 – 145.

Ţăranu, Liviu (2007), România în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949 – 1965, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Ţârău, Virgiliu (2005), Alegeri fără opţiune. Primele scrutine parlamentare din centrul şi estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial,

Cluj-Napoca, Editura Eikon.

Ţârău, Liviu (2005), *între Washington şi Moscova*: *România, 1945 – 1965*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna.

Ulam, Adam (1968), Expansion and coexistence. The history of Soviet foreign policy, 1917 – 1967, New York, Praeger Publishers.

Ale, Otto (1969), „The vagaries of law", în *Problems of Communism*, nr. 18, pp. 17 – 32.

Ute Gabanyi, Anneli (2003), *Cultul lui Ceauşescu*, Iaşi, Editura Polirom.

Váli, Ferenc (1966), „Hungary since 1956: the Hungarian road to communism", în György, Andrew (ed.), *Issues of world communism. New perspectives în political science*, New York, D. Van Nostrand Company, pp. 86 – 107.

Vasile, Cristian (2006), „PMR şi «domesticirea» tinerilor scriitori la sfârşitul anului 1956", în Jela, Doina, Tismăneanu Vladimir (coord.), *Ungaria 1956*: *revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Curtea Veche, pp. 222 – 229.

Văideanu, George; Neculau, Adrian (coord.) (1985), *Tineretul şi lumea contemporană*, Iaşi, Editura Junimea.

Verona, Sergiu (1990), „Historical note: explaining the 1958 Soviet troop withdrawal from România", în *SAIS Review*, vol. 10, nr. 2, pp. 231 – 246.

Verona, Sergiu (1992), Military occupation

and diplomacy. Soviet troops în România, 1944 – 1958, Durham & London, Duke University Press.

Vesalon, Lucian (2010), „Populism şi neoliberalism în discursul «modernizării statului»”, în Gherghina, Sergiu; Mişcoiu, Sergiu (ed.), *Partide şi personalităţi populiste în România postcomunistă*, Iaşi, Editura Institutul European, pp. 191 – 232.

Vincent, R.J. (1995), *Human rights and inter*naţional *relations*, New York, Melbourne, Cambridge University Press.

Viotti, Paul, Kauppi, Mark (1999), International relations theory. Realism, pluralism, globalism and beyond, London, Allyn and Bacon.

Vlad, Constantin (1981), „Conceptul românesc cu privire la securitatea europeană”, în Vlad, Constantin, (coord.), *România şi securitatea europeană*, Bucureşti, Editura Politică.

Vlad, Corneliu (1987), *Pentru ca soarele să nu răsară dinspre asfinţit*, Bucureşti, Editura Politică.

Volokitina, T.V. (2006), „Convorbirile sovieto-române de la Moscova. Ianuarie-februarie 1954”, în Anton, Mioara, Anghel, Florin, Popa, Cosmin, *Hegemoniile trecutului. Evoluţii româneşti şi europene*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 359 – 374.

Wallerstein, Immanuel (1989), *The modern* world *system*, vol III, („The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730 –

1840”), New York, Academic Press.

Wallerstein, Immanuel (1991), *Geopolitics and geoculture. Essays on the changing world-system*, New York. Cambridge University Press.

Wallerstein, Immanuel (1992), *Sistemul mondial modem*, vol. I, („Agricultura capitalistă şi originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea”), traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu. Marcel Ghibemea, Bucureşti, Editura Meridiane.

Wallerstein, Immanuel (1992), *Sistemul mondial modern*, vol. H, („Agricultura capitalistă şi originile economiei mondiale europene în secolul al XVI-lea”), traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Marcel Ghibemea, Bucureşti, Editura Meridiane.

Wallerstein, Immanuel (1992), *Sistemul mondial modern*, vol. III, („Mercantilism şi consolidarea economiei mondiale europene, 1600 – 1750”), traducere de Dorel Abraham, Ilie Bădescu, Marcel Ghibemea, Bucureşti, Editura Meridiane.

Waltz, Kenneth (2001), *Omul, statul şi războiul. O analiză teoretică*, traducere de Mihaela Sadovschi, Iaşi, Editura Institutul European.

Waltz, Kenneth (2007), *Teoria politicii internaţionale*, traducere de Nicoleta Mihăilescu, Iaşi, Editura Polirom.

Watts, Larry (2011), Fereşte-mă doamne de

prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România, traducere de Camelia Diaconescu, Bucureşti, Editura RAO.

Weiner, Robert (1973), „Albanian and Romanian deviance in the United Nations", în *East European Quarterly*, nr. 1, pp. 65 – 90.

Weiner, Robert (1984), *Romanian foreign policy and the United Nations*, New York, Praeger Publishers.

Weiss, Peter Ulrich (2001), „Anul 1967 – punctul minim al relaţiilor politice externe dintre România şi Republica Democrată Germană", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *ţările Europei de Est, între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 685 – 694.

Wendt, Alexander (1999), *Social theory of internaţional politics*, New York, Cambridge University Press.

Werth, Nicolas (2004), *Istoria Uniunii Sovietice de la Hruşciov la Gorbaciov*, traducere de Florin Constantiniu, Bucureşti, Corint.

Werth, Nicolas (2006), „Revelaţii despre raportul Hruşciov", în Jela, Doina, Tismăneanu Vladimir, (coord.), *Ungaria 1956*: *revolta minţilor şi sfârşitul mitului comunist*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 83 – 98.

Willem Bos, Jan (2001), „Momentul 1968. România şi Nicolae Ceauşescu în presa olandeză", în Rusan, Romulus (ed.), *Anii 1961 – 1972*: *ţările*

Europei de Est între speranţele reformei şi realitatea stagnării, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, pp. 802 – 815.

Willenz, Eric (1980), „Eurocommunist perceptions of Eastern Europe: ally or adversary?", în Asparturian, Vernon; Valenta, Jiří; Burke, David (ed.), *Eurocommunism between East and West*, Bloomington, Indiana University Press, pp. 254 – 270.

Wolf, Eric (2001), *Europa şi populaţiile fără istorie*, traducere de Radu Săndulescu, Chişinău, Arc.

Yong, Liu (2003), „Factorii care au influenţat relaţiile sino-române în anii '60", în *Politică externă comunistă şi exil anticomunist* (Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă), vol. II, Iaşi, Editura Polirom, pp. 148 – 169.

Yong, Liu (2006), *Sino-Românian relations: 1950 s – 1960 s*, Bucureşti, Institutul Naţional Pentru Studiul Totalitarismului.

Yutaka, Akino (1983), „Soviet Policy în Eastern Europe, 1943 – 1948. A Geopolitical Analysis", în *East European Quarterly*, nr. 3, pp. 257 – 266.

Zamfirescu, Dragoş (1995), „Sovietizarea României. O perspectivă geopolitică", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 1, pp. 16 – 24.

Zanc, Grigore (1975), *Etica spiritului revoluţionar*, Bucureşti, Editura Politică.

Zimmerman William, (1984), „Soviet relations

with Yugoslavia and România”, în Meiklejohn Terry, Sarah (ed.), *Soviet policy în Eastern Europe*, New Haven, London, Yale University Press, pp. 125 – 154.

Zoltán, Novák Csaba (2006), „Pregătirea reformei administrative din 1968 şi problema naţională în România”, în Anton, Mioara; Anghel, Florin; Popa, Cosmin (coord.), *Hegemoniile trecutului. Evoluţii româneşti şi europene*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, pp. 397 – 409.

Indice

A

Acheson, Dean / 91,595 Achim, I. / 622 Aczel, Tamas / 332,599 Adjubei, A. / 256,259 Adler, Emmanuel / 32,599 Alexandrescu, Andrei / 309,599 Alexiev, Alex / 361 – 363,365,600 Alter, Peter / 93,600 Andrew, Cristopher / 600 Androne, N. / 415 – 416,606 Anghel, Florin / 319,477,611,627,629,631

Anton, Mioara / 92,105,140,211,231,242,251,258,265,272,274,319,369,370,372,373,374,477,545,583,600,611,627,629,631 Apostol, Gheorghe / 124,134,141,203

204,235 – 237,311 – 312,315,595,600 Apostol, Gheorghe P. / 474,600 Arendt, Hannah / 297,600 Arhivele Naţionale Istorice Centrale (ANIC) / 137,260,262,264 – 265,578 Aron, Raymond / 25,28,379,567,600 Arsene, Mihai / 417,583 Arsântescu, Mihai / 361 – 362,600 Asparturian, Vernon /

428,431,436,600,602,609,612,624,628,630
B
Baciu, Nicolae / 81,84,87 – 88,584,600
Badale, Theodor / 269,600 Baeva, Iskra / 157,601 Baghiu, Aurel / 220 – 221,621 Balík, Stanislav / 157,601 Ball, Terrence / 20,601
Banu, Florian / 79,85,100,275 – 276,584,601
Barbu, Bogdan / 191,448,491 – 492,601 Baylis, John / 20,601 Băbuţ, Manea / 438,584 Bălcescu, Nicolae / 284 – 287,309,358,601,609,626 Bărbulescu, Petre / 219,417,597,601 Bârlădeanu, Alexandru / 208,261,315,350,369,396,455,585,595,601 Behr, Edward / 313,601 Békés, Csaba / 190,192,601 Belli, Nicolae / 474,601 Benea, Ciprian-Beniamin / 229,233,601 Beniuc, Mihai / 399,601 Berceanu, Ion / 446,601 Berdiaev, Nikolai / 46,602 Berend, Ivan / 72,158,602 Berescu, Gheorghe / 446,602 Berger, Peter / 602 Berlin, Isaiah / 413,602 Bernard, Noel / 296,320 – 321,380,407,427,602 Berton, Peter / 428,602 Besançon, Alain / 46,466 – 467,556,566,602 Beschloss, Michael / 62,527,602 Betea, Lavinia /118 – 119,121,204.
208,233,237,241,251,258,261.
269,311 – 313,315,323 – 324,349
352,354 – 355,396,454 – 455,540.
584,591,595,602 Biberi, Ion/314,597 Bielasiak, Jack /169,602 Bittner, Stephen / 238,595 Boca, Ioana / 211,218,221,224,418,602
Boda, Iosif/478,584 Bodea, Cornelia / 286,597

Bodunescu, Ion / 294,325,407,425,461,602 Bogdan, Radu / 407,602,610 Bohlen, Charles / 68,584 Bois, Pierre, du / 310 – 311,313,349,609 Bold, Ion Al./291,591 Bolintineanu, A. / 415 – 416,606 Bonis, I. /443,602 Borgeanu, C. / 290,294,622 Botez, Angela / 289,603 Botorán, Constantin / 495,603 Bottoni, Stefano / 212,603 Bourdieu, Pierre / 569,603 Braham, Randolph / 277,279,602,603 Brătescu, Gheorghe / 135,595 Brătianu, Maria / 68,603 Braun, Aurel / 251,363 – 365,380,386

387,398,603 Breazu, Florentin / 152,239,603 Brejnev, Leonid / 59,218,252,328,331 – 333,335 – 336,338 – 340,342 – 346,352,366 – 368,370 – 374,376 – 378,403,426,435 – 436,452,504,516,632,582,584 Brent, Jonathan / 134,603 Brezhnev, Leonid / 345,579,591 Brigoleuix, Bernard / 253,603 Brogan, Patrick / 67,69 – 73,96 – 97,100,105,139,156,158 – 159,166,177,603 Bromke, Adam / 169,603 Brown, Archie / 62 – 63,331,510,525

526,536,545,603 Brown, Bernard / 427,432,603 Brown, J.F. / 70,295,314,354,603 Brucan, Silviu / 231,251,273,556557,595,603 Brumberg, Abraham/169,511,513,515,602,604,608,616,624,625,627 Bruscov, V. / 103,597 Brzeziński, Zbigniew / 74,137 – 139.

143,150,150,153,158 – 161,163

164,167 – 168,177,180 – 181,276.

298,384,406,428,502 – 503,595.
603,611
Buga Vasile / 118,122,140,150,157.
169,187,205,212,225 – 226,229,538,589,601,603,604,606,607,612,616,617,623,627 Bukovsky, Vladimir / 428,514,516,518,527,584 Bulgaru, Mircea / 474,604 Burakovski, Adam / 162 – 164,604 Burger, Ulrich / 126,319,595,604 Burke, David / 428 – 429,431,436,600,602,609,612,624,628,630 Burke, Edmund / 415,604 Burks, R.V. / 251,279,428,604 Butaru, Gheorghe / 441,604 Buzan, Barry / 20 – 21,23,604 Buzatu, Gheorghe / 80,584,608 Buzatu, Ion / 386,500,604 Buzatu, Stana / 296,441,604 Buzilă, Boris / 349,595
C
Calafeteanu, Ion / 134,210,595,604 Calinin, A./103 – 104,597 Callinicos, Alex / 46,284,604 Calvocoressi, Peter / 90,94,605 Câmpeanu, Pavel / 313,314,605 Canja, Gheorghe / 96,230,605 Caraciuc, Traian / 325,414,442,505.
561,605,608 Carasev, V. / 103,598 Carillo, Santiago / 432 – 434,436,605 Carp, Mircea / 329,467,541,595,605 Carr, Edward / 20,22,605 Cătănuş, Dan, 114 – 115,136,149 – 150,157,169,187,201,205 – 207,209,212,225 – 226,229,231 – 232,234238,240 – 241,243,259 – 262,265,267 – 268,271,278,350,352,355356,584,589,591 – 592,598,601,603 – 607,612,616 – 617,623,627

Cazacu, Aculin/ 420,566,622,628 Ceauşescu, Ilie / 75,286,606
Ceauşescu, Nicolae / 16,42,115,135.
207,210,216,235 – 236,240,248,281 – 282,285 – 286,287,290 – 291,294 – 296,299,301 – 328,324,330.
333 – 334,348 – 3358,360 – 361,365391,393 – 398,401 – 402,406 – 408,410 – 413,416,418 – 419,421 – 426.
432,434 – 436,438,441 – 442,445.
447.453,455 – 464,466 – 467,469 – 470,473 – 489,494 – 506,509 – 510,518,520 – 524,528,531 – 546,548,551.
561 – 565,570,573,575,578 – 586,589 – 598,601,604 – 612,614,617.
622,626,629 – 630 Cesereanu, Ruxandra / 530,606,626 Ceterchi, Ioan / 415 – 416,441,450.
606,620,624 Chaplin, Ari / 359,363,606 Chelaru, Rodica / 237,272,595 Cheresteşiu, Victor / 226,598 Chiper, Ioan /75,88,115,258,369,370,372 – 374,383,584,590,606,607 Chiriţoiu, Mircea / 67,216,606 Chirsanov, V. / 103,598 Chivu, Florentina / 204,312,314,457,596
Chuev, Felix / 59,63,84,332,595 Churchill, Winston / 66 – 67,68,80,90.
100,334,585 Ciachir, Nicolae / 80,606 Cioabă, Aristide / 414,427 – 432,437.
439,606 Ciobanu, Mircea / 74,595 Ciobanu, Nicolae / 276,606 Ciorănescu, George /

485,497,532,543,578
Cioroianu, Adrian / 75 – 76,80 – 81,112,142,242,260,314,335,343,378,380,459,606 Ciuceanu, Radu / 78 – 79,80,119,124129,585 Cohen, Stephen F. / 55,606 Comănescu, Ion / 306,607 Comwell, Rupert / 585 Connor, Walker / 477 – 478.607
Constant, Benjamin, 607 Constantin, Ion / 161 – 162,164,511
516,521 – 522,598,607 Constantiniu, Florin / 75,88,97 – 99,104 – 106,108,111,115 – 116,120.
124,129,212,217,231,251,348,379,585,590,606 – 607 Copilaş, Emanuel / 20,25,49,53,5758,254,266 – 267,271,278,438,449.
607,608 Corbu, C./289,598 Cosma, Neagu / 116,352,595,608 Coţău, Gheorghe / 269,600 Courtney, Bruce / 141,219,274,328.
330,467,501,541 – 542,614 Cox, Michael/25,561,608 Crampton, R.J. / 186 – 188,190,608 Crankshaw, Edward / 56,151,217,241 – 243,596 Cretzianu, Alexandru /143,615 Creţoiu, Gheorghe / 464 – 465,608 Crowther, William / 520,608 Cruickshank, A. / 46 – 47,556,617 Cuciuc, Constantin / 297,438,440441,608
Curticeanu, Silviu / 458 – 459,461,596 Cviic, Cristopher / 511,608
D
Dagger, Richard / 20,601 Damian, E. / 446,608 Datcu, Ion/442,561,608 Deighton, Anne / 89,608 Deletant, Denis / 68,75,84 –

85,105,115,118,123,134,-
135,203,205,210,217,219,230 –
232,237,277,279,281,314,608 Deliman, Ecaterina / 299,449 – 450,452,520,623 Delmas, Claude / 256,608 Demetrescu, Camil / 80,608 Denize, Curgen / 87,608 Deteşan, Al. / 474,608 Devlin, Kevin / 296,319,427,432
433,488,538,540,578,609
Dima, Nicholas / 274,609 Dimitriu, E. / 447 – 448,609 Dimprescu, E. / 609 Dinerstein, Herbert, 609 Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Timiş (DITAN) / 86 – 87,101,103,109 – 110,221 – 223,230 – 232,246,269270,276 – 277,359,578 Djilas, Milován / 56,67,100,105,146147,175,341,609 Dobre, Mihail / 143,609 Dobrescu, Maria /, 456 – 457,596 Dobrinescu, Valeriu Florin / 75,86 – 87,609
Dobrynin, Anatoly / 353,403 – 404,596 Docea, Vasile / 566,609 Dolgu, Gheorghe / 442,612 Donaldson, Robert / 167,200,620 Dorin, Mihai / 545,609 Dougherty, James / 20,609 Dragoş, Nicolae / 295,306,609 Drăgănescu, Mihai / 289,474,603,609 Drăguşanu, Adrian / 309,609 Duculescu, Victor / 416,474,609,610 Duică, Constantin /512,609 Duică, Felician Gelu / 211,598 Duică, Ivan Camelia / 108,610 Dumitriu, Petru / 208 – 209,211,610 Dumitru, Laura/351,390391,570,590 Dunne, Tim / 20,610 Durandin, Catherine / 325,610 Durschmied, Erik / 180,187,610 Duţu, Alesandru / 75,606 Duţu,

Alexandru / 262 – 263,590 Duţu, Mircea / 448,610

E

Ecobescu, Nicolae / 318,325,413 – 414,416,470,586,610 Ene, Constantin / 325,407,424,497,610,621 Enescu, Ion / 75,610 Engels, Friedrich / 25,46 – 47,283 – 284,425,447,454,556,610,619 Emu, Vasile / 554,596

F

Falls, Donald / 242,610 Farlow, Robert / 278,610 Fay, Sidney / 93,598 Fedotov, I. / 94 – 95,253,598 Fejtő, François / 105,166,168,180,182,279,610 Filip, Corneliu / 218,364,610 Fântânaru, Ion / 474,586 Fischer, Mary Ellen / 205,282,301303,306,310,315,370,402,459.

481482,519,521 – 522,578,610 – 611 Fischer-Galaţi, Stephen / 12,116 – 117.

125,141 – 142,202 – 205,231,237.

251.265.305.611

Florea, Elena / 290,478 – 480,505,586,611

Florea, Ion / 290,478,592 Florescu, Radu / 485,611 Florian, Claudiu Mihail / 319,611 Floyd, David / 117,134,219,278,611 Fodor, Octavian / 449,611 Fontain, André/91,161 – 162,166,180.

187.611

Franck, Nicoleta / 75,611 Frankel, Max/256,611 Frei, Norbert/297,611 Friedrich, Carl / 74,153,298,384,611 Friling, Tuvia / 483,615 Frondizi, Arturo / 495,611 Frunză, Victor / 81,208

– 209,611 Fursenko, Alexandr / 253,611

G

Gaddis, John Lewis /68,90 – 91,612 Gafton, Paul / 496 – 497,499,578 Găinuşe, Gheorghe / 361 – 362,600 Gaston Marin, Gheorghe / 240,245,596 Gellately, Robert / 45,612 Georgescu, Titu / 87,117,203,474,612 Georgescu, Vlad / 306,459,466,488,612

Gheorghiu, Simion / 532,586 Gherghina, Sergiu / 37,629 Ghibuţiu, A./474,609

Ghişa, Alexandru / 212,598 Gibianskii, Leonid / 225 – 226,588 Giddens, Anthony / 33,457,612 Gilberg, Trond / 301,303,391,419,436,482,538,612 Gilpin, Robert / 19 – 22,466,612 Girardet, Raoul / 308,612 Giurescu, Dinu / 75 – 78,80,84,89.

588,598,612 Glaser, Edwin / 325,407,424,612 Glenny, Mish / 217,613 Głuchowski, L.W. / 156,165 – 167,588 Golan, Galia / 59 – 60,334 – 335,337338,613 Golubovschi, R. / 102,598 Gorbachev, Mikhail / 525 – 526,580,613 Gorbaciov, Mihail / 17,45,56,61 – 63,317,331 – 332,342,410,451,488489,509 – 510,514,524 – 530,535541,545,548,584,586,588,596 Gordievski, Oleg / 69,187,600 Gotovich, José / 153,613 Gould, Harry/33,571,613 Grachev, Andrei / 56 – 57,526 – 527,545,613

Gramsci, Antonio / 25,28 – 30,50,533.

Granville, Johanna / 167,184,186,190,192,198 – 200,225,588,613 Gregor, James / 291 –

293,297,613 Grigoraş, Ioan / 443,445,613 Grigorescu, Aurelian / 219,613 Grigorov, Dimitar / 349,613 Gross, George / 278 – 279,613 Grosser, Alfred /192,613 Groza, Petru / 76,78,80,83,487,588 Guzzini, Stefano / 20,145,613 György, Andrew / 159,164,181,201,218,589,626,629

H

Habermas, Jürgen / 25,30,305,614 Halliday, Fred/20,614 Haloşa, B.M./91,614 Hamelet, Michel / 303,311,315,614

Hammond, Thomas / 117,611 Hanak, Harry / 257,614 Harding, Neil /47,49,51,614 Harkness, David / 91,614 Harrington, Joseph / 141,219,274.

328,330,467,501,541542,614 Haupt, Georges / 205,209,237 – 238.

Heilbronner, Robert / 25,614 Hendrich, Jiří / 338,592 Herbst, C. / 476,614 Herbstritt, Georg / 507,622 Herz, Martin / 67,614 Heywood, Andrew / 297,301,614 Hobsbawm, Eric / 57,614 Hoffmann, Stanley / 66 – 67,90,192,614 Holloway, David / 89,614 Holmes, Leslie / 314,627 Holzer, Jan / 157,601 Holzer, Jerzy/ 512 – 513,614 Hopf, Ted/41 – 42,614 Hoppe, Jiři / 341,348,614 Horváth, Andor/175,212,615 Hruşciov, Nikita / 16,42,56 – 57,63,69,93,113 – 114,136 – 139,142,146 – 147.

150158,161,163,166,178 – 179,184,192,197,200 – 201,203 – 206,208 – 210,217 – 218,224 – 225,228 – 229,233 – 234,237 – 239,241 – 245,247 – 248,252 – 261,265 –

266,268,271,274,279,303,315.
331,332,345,370,372,428,435,475,491,526,536,538,588,615 Huch, Ricarda / 288 – 289,291,457,546,615
Huizinga, J.H. / 338,341 – 342,615 Hum Kim, Young / 257,615 Hunter Madsen, Mark / 319,615
I
Iacob, Dumitru / 441,588 Iakovlev, Alexandr / 525 – 527,596 Ignat, Petru / 546,598 Ilie, Gheorghe / 300,593 Iliescu, Ion / 385,596 Ioanid, Radu/322,483,615
Ionel Ciobanu / 606,621 Ionescu, Dan / 486,578 Ionescu, Ghiţă / 74,77 – 78,81 – 83,115,202 – 204,219,245,258,273,276,615
Ionescu, Mihail / 483,615 Ionescu, Toader / 25,615 Ionnitziu, Mircea / 143,615 Iordache, Monica / 540,598 Iordănescu, Mihai / 446,449,601,611 Iosifescu, Mircea / 220 – 221,626 Iovan, Gheorghe / 440,588 Isărescu, M. / 474,609 Istrăţescu, Elena / 387 – 389,593 Ivan, Ruxandra / 561,615
J
Jacobini, H.B. / 356,363,615 Jacobs, Dan / 101 – 102,152,154,582,588
Jela, Doina / 175 – 176,211 – 212,216,602,615,628 – 629,630 Jianu, Ion/311,596 – 597 Johnson, Arthur / 355,377,579 Johnson, Chalmers / 52,88 – 89,247,615
Jones, Cristopher / 356,361,364 – 365.
Jowitt, Kenneth / 51 – 52,65,134,145

146,202,208,231,246 – 247,251,293,295,298,302,308,333,342,410,447,452,485,490,510,535.
560,615,616 Judt, Tony / 63,94,616
K
Kamiński, Łukasz / 159,161 – 162,164.
Kamoouh, Claude / 363,616 Karpiński, Jakub / 159,162,616 Kauppi, Mark / 20,629 Keohane, Robert / 20,23,622 Khrushcev, Nikita / 588,595 – 596,611,614,625,627 Kilzer, Katharina / 486,616
King, Robert / 77,88,135,233,251,278,408,424 – 425,485 – 487,494,504,579,616 Király, Bela/332,616 Kirk, Roger/542,544,616 Kirsanov, N. / 103,598 Kissinger, Henry / 191 – 192,328 – 329.
403406,596,616 Kligman, Gail / 306,616 Kolkowicz, Roman / 361,600 Korbonski, Andrzej / 361,600 Korda, Michael / 181,184,187,191
192.616
Komai, János / 462 – 463,616 Kovert, Paul / 33,35,38,42,613,622 Kramer, Mark / 165 – 166,517,589,616 Kriegel, Annie / 428 – 429,617 Kubálková, Vendulka / 33,35,38,42,46 – 47,49,556,613,617,622 Kukla, Andre/35,617 Kunze, Thomas / 313 – 314,319,322.
Kurki, Milja / 20,610 L
Laclau, Ernesto / 37,617 Lalaj, Ana / 158,617 Lawson, Colin / 495 – 498,617 Lăcustă, Ioan /112,146,617 Lefort, Claude / 46,53,56,617 Lendvai, Paul / 97,104,265,617 Lenin, V.I. / 28,45 –

54,57 – 58,61,63,93,102,107,144,146,149,153,175,181 – 182,206,238,256,270.
275,290,297,300,306,324,346.
369,373 – 374,395,398,404,438.
440,450,452,454,461,474,520
521,525,538,553,555 – 556,600.
612,617 – 619 Leonhard, Wolfgang / 428 – 429,432
433.617 Leţea, I./476,614
Levy, Robert / 119,122 – 123,126,128.
134.617
Lichtheim, George / 46,617
Light, Margot / 25,618 Linden, Ronald / 364,368,459,493.
499,618 Lipatti, Valentin / 408 – 410,618 Lobell, Steven / 20,22,618 Loghin, Leonida / 356 – 357,359,361.
London, Kurt / 169,202,251,279,306,603 – 604,611 Lorot, Pascal / 526,618 Lostun, Mihai / 168,598 Loth, Wilfried/89,253,618 Lotreanu, Nicolae / 506,623 Lovell, David W./46,618 Luckmann, Thomas / 602 Ludz, Peter/340,432,618 Lukács, György / 181,218,589 Lungu, Al./284,618 Lungu, Corneliu Mihail / 119,124 – 129,172 – 174,210 – 211,213,216,225228,585 Lustig, Oliver / 361 – 362,600 Lynch, Allen/60,564,618
M
Macovescu, George / 424,618 Mahler, Fred / 545,618 Maier, Anelli / 416,420,532,536,

537,540,543,579,618 Maliţa, Mircea/271 – 272,506,596,619 Mamina, Alexandru / 284 – 285,619 Manea, Norman / 479,584,619 Marga, Andrei / 305,619 Marinescu, Gh. / 416,439,478,586,609,619 Markham, Reuben / 74,83,596 Marshall, Gordon / 91,176,619 Martelli, Roger / 192,598 Marx, Karl / 25 – 27,29 – 30,45 – 50,52,175,214,273,284,305,308,340,372,395,423, 425,447,454,464.

466,519 – 520,533,554 – 557,559 – 561,571,574,582,588,604,606,619 Masson, Daniele / 459,619 Mastný, Vojtech / 66,619

Matei, Adam Sorin / 42,285,419,572.

Matei, Alexandru / 309,619 Matei, Eftimie / 450,589 Maiakovski, Vladimir / 399,619 Mazilu, Dumitru / 450,580,620 McCauley, Brian / 192,620 McCauley, Martin / 57,89,152,257,614,620,625 Mearsheimer, John / 19 – 22,620 Medvedev, I. / 102,103,598 Medvedev, Roy / 136,138,620 Meiklejohn Terry, Sarah / 365,631 Meisner, Maurice / 299,620 Mendel, Arthur / 248,256,588,620 Méray, Tibor / 176,182,184,191,212.

Mihuţă, Ioan / 306,607 Minaiev, V. / 103,598 Miroiu, Andrei / 20,561,620 Mişcoiu, Sergiu / 37,629 Mitran, Ion / 506,623 Mocanu, Marin Radu / 77 – 80,84 – 85,589 Moisuc, Constantin / 467,589 Molotov, V.M. / 59,63,77 – 79,81,84

85,91,112,123,134,139,142,155,208,247 – 248,258,332 – 333,342,402,589

Montias, Michael / 259 – 261,265,275,278,620
Moore, Patrick / 500,504 – 505,531 – 532.
536,579 – 580 Moraru, Camelia / 79,83,106,109,111,124 – 127,129 – 133,229,589 Moraru, Constantin / 245,251,260,266,271,278,321,374,589,594.
598599,620 Morgenthau, Hans /19 – 21,620 Mouffe, Chantai / 37,617 Munteanu, Ioan / 220,224,620 Muraşko, Galina / 72,99,620 Muravchik, Joshua / 167,200,620 Muţiu, Caius / 220 – 221,620
N
Nădăşan, Romeo / 448,621 Naftali, Timothy / 253,256,612 Nagee, Joseph / 167,200,621 Nagy, Imre / 71,138,163,169,176 – 178,180 – 182,184 – 191,193 – 200,221,224228,341,489,580,588,590,627 – 628 Naumov, Vladimir / 134,604 Neagu, Romulus / 116,325,407,411413,442,562,621 Neculau, Adrian / 448,530,607,629 Negreanu, Marcel / 439,621 Nelson, Daniel / 482,499,612,618,621 Nichita, Vasile / 440,590 Nicolae, Nicolae / 319,328,496 – 497.
502503,596 Niebuhr, Reinhold/20,621 Niessen, James / 478 – 479,621 Nistor, Paul / 143,203,417,621 Novalis/289,291,394,621 Nugent, Neil / 325,621 Nye, Joseph/20,23,89,621
O
Obreja, Gheorghe / 545,621 Olaru, Stejărel /

507,621 Olteanu, Ionel / 276,606 Olteanu, Nicolae / 276,621 Onişoru, Gheorghe / 83,622 Onuf, Nicholas / 33 – 42,569,572,613.

Opriş, Petre / 239,303 – 304,364,366.

371,590,594 Orwell, George / 290,622 Otu, Petre/271,599 Owens, Patricia / 20,601

P

Pacepa, Ion Mihai / 350,401,496,502.596

Păiuşan, Cristina / 322,622 Pantazi, Radu / 423,622 Pânzaru, Petru /420,622 Pataki, Judith/487,580 Paul, David W. / 353,388,622 – 623

Păun, Nicolae / 84,622 Pavelescu, Alina / 125,326,351,390391,570,590,594,628 Pearton, Maurice / 68,75,105,118,123,230,232,237,608 Petcu, Ion / 312,321,328,377,622 Petre, C. / 290,294,622 Petrescu, Răul / 306,607 Petrie, Aron / 75,622 Petricean, Alexandru / 356 – 357,359.

361,618 Pettiford, Lloyd / 20,626 Pfaltzgraff, Robert / 20,609 Piradov, A. / 104,599 Plehanov, G.V. / 293 – 294,622 Pleşa, Liviu / 111,113,117,123 – 125,135,142,207,237,267,590 Plopeanu, Nicolae / 420,590 Pompei, Cojocaru / 486,580 Pomper, Philip / 46,623 Pop, Adrian / 97 – 99,104 – 106,108,111.

151152,161,164,176,181 – 182,184,186,189 – 191,234,585,623 Popa, Cosmin / 319,477,611,627,629,631

Popa, Dumitru / 290,453,622 Popescu, Alexandru / 318 – 319,622 Popescu, Dumitra / 474,623 Popescu, Dumitru / 245,395,456,596

Popescu, Maria / 506,623 Popişteanu, Cristian / 355,497,599,626 Popovici, Constantin / 440,623 Popper, Karl / 25,45 – 46,623 Pozolotin, M. / 103,599 Preda, Gavriil / 239,303 – 304,364,366,371,590,594 Preda, Gavril / 275,623 Preda, Oana / 546,623 Prisca, Nistor/414 – 415,417,623 Provaznik, Jan / 347 – 348,623 Puddington, Arch /191,623 Purcăruş, Alexandru / 212,623

R

Rainer, János / 117,179,181,623

Raţiu, Ion / 125,623 Răceanu, Mircea / 542,544,616 Răducu, Constantin / 299,449 – 450,452,520,623 Rădulescu, Ilie / 84,467,623 Râmbu, Nicolae / 285,287 – 291,308,624

Rebedeu, Ion / 450,623 Rehner, Wolfgang / 483,623 Reisch, Alfred / 487,580 Remington, Robin Alison / 166,269,278,347,364,428,623 – 624 Retegan, Mihai / 172 – 174,210 – 211,213,215 – 216,225 – 228,262 – 264,343,350.

589,590,624 Revel, Jean François / 96,624 Ripsman, Norrin / 20,618 Roberts, Henry / 81,84,624 Robinson, William / 579 Roguski, Camil / 457,596 Roman, Toma, Jr. / 456,476,596 Romanescu, Petru / 315,594 Roşu Hamzescu, Ioan / 420,624 Rotman, Liviu / 118,135,483,624 Rubinstein, N.L. / 257,599 Ruge, Gerd/526,624 Ruggie, John Gerard / 41,550,624 Rusan, Romulus / 72,193 – 196,217,219 – 221,224,275,309,319,337,348,355,374,387 –

389,399,404,418,420,467,475,483,486,593.
599600,602,604 – 606,608,613614,616,620 – 621,623 – 628,630 Rusu, Gheorghe / 470,624
S
Sampson, Steven / 523 – 524,624 Sănătescu, Constantin / 75,80,82,88,596
Sartori, Giovanni / 46,573,624 Sava, Sorica / 325,474,624 Schöpflin, George / 73,150,202,251.
438,513,580,624,625 Schuyler, Cortland van / 79,597
Schwab, George / 427 – 429,432,603
604,617 – 618 Scurtu, Ioan / 77 – 78,82 – 83,120,125.
170,242 – 245,591,624 Searle, John / 37 – 41,624 Sfetcu, Paul / 113,233 – 234,279,597 Shafir, Michael / 57,74,83,118,134135,146,152,155 – 156,197,202,218,231,238 – 239,248,251,265.
276,278,281,295,301 – 302,307,310,314,316,335,371,378,381,396,418 – 419,422,451,479,482483,488 – 489,524,537,540 – 541.
551,566,580,624 – 625 Sik, Ota / 335,337,625 Sitariu, Mihaela / 220 – 221,223,597,599
Schilling, Gordon / 220,276,625 Slánský, Rudolf/ 104,107,157,599 Smith, Steve / 20,601,610 Smolar, Aleksander / 511,625 Smultea, Ilie / 306,625 Soare, Corneliu / 362 – 363,625 Socor, Vladimir / 420 – 421,488,505,538,580 – 581,625 Sodaro, Michael / 364,618 Solomon,

Flavius / 341,614 Someşan, Maria / 220 – 221,625 Somlai, Katalin / 193 – 196,614 Soulet, Jean François / 65 – 66,69,73,88,114,138,153,162,170,267,626 Sprinţeroiu, George / 497,626 Staar, Richard /159,164,514,626 Stalin, I.V. / 16,28,30,49,52 – 56,65
69,71 – 74,80,82,86 – 92,94 – 107,112
113,116 – 117,122 – 123,127,129,131,133 – 13137,140,147,149 – 159,161.
165,176,179,181 – 182,186,195 – 197.
201202,205 – 209,229,237,239,242,248,252 – 253,256,258,275,283,290,298 – 300,316,332,334,370 – 371,396,482 – 483,488,517,538,549,583,591 Stan, Apostol / 273,597 Stan, Valeriu / 286,626
Stanca, Teodor / 40,220 – 221,620,626 Stanciu, Cezar/99,118,129,134,140,145,152,192,205,210 – 211,230,258,260,265 – 266,268,277,337,626 Stanomir, Ioan / 82,626 Stănescu, Florin / 86,591 Stănescu, Ion / 116,353,439 – 440,597,601,626 Stănescu, N.S. / 563 – 564,626 Steans, Jean / 20,626 Stâkalin, Alexandr / 150,404,626 Stoica, Adrian Claudiu / 212,599 Stokes, Gale / 67 – 68,78,92,100,178,340,345,404,512,582 – 583,584.
585,589 – 591,595 Stolojan, Sanda / 325 – 327,597 Sturdza, Mihai / 536,540,581 Sugar, Peter/478 – 479,621 Surpat, Gheorghe / 439,446,602 Šustrova, Petruška / 420,627

Swearingen, Robert / 305,611 Szafar, Tadeusz / 515,627 Szajkowski, Bogdan / 314,627

Ş

Şandru, Dumitru / 76,81,120,627 Şerbănescu, Ilie / 475,506,599,627 Şerbănescu, Ion / 281,300,450,627 Şerbulescu, Andrei / 122,597 Ştefan, Andrei / 311,351,498,519,595,597 Şuţa, Ion/ 85,87,474,627

T

Talbott, Strobe / 62,527,596,602 Taliaferro, Jeffrey / 20,22,618 Taras, Ray / 69,170,511,514,-515,521,627

Taubman, William / 57,62,137,248,254,627 Taylor, Trevor / 20,617,627 Tămaş, Sergiu / 467,589 Tănase, Al. / 416,439,478,586,609.

Tănase, Stelian / 111,202,208,240,599,627 Thom, Françoise / 454,481,627 Tinu, Dumitru / 410 – 412,628 Tismăneanu Vladimir / 114 – 115,118119,175 – 176,204,211 – 212,216

218,237,277,282,302,306,308,310,315,378,3 81,385,407,596.

602,615,627 – 630 Toma, George / 360,595 Toma, Sorin / 118,233,277,597 Trăsnea, Ovidiu / 566,628 Treptow, Kurt / 337,628 Triska, Jan/428,431,628 Troncotă, Tiberiu / 203,628 Tsetung, Mao / 292,299 – 300,595 Tucă, Florian / 75,606 Tucker, Robert / 25,27,46,50,52,5556,59,73,246,266,283 – 284,308.

551,606,628 Tudor, Alina / 206 – 207,209,234

– 238,240 – 241,243,591 Tudor-Pavelescu, Alina/314 – 315,628

T

Ţăranu, Liviu / 100,258 – 259,261,275 – 276,584,599,601,628 Ţârău, Virgiliu / 82,629 fentea Almira / 418,602 Ţârău, Liviu / 118,139,204,208,231.

277,629

U

Ulam, Adam / 136 – 137,151,154,629 Ale, Otto/336,629 Une, Gheorghe / 495,603 Ungureanu, Radu-sebastian / 20,620 Ute Gabanyi, Anneli / 459 – 460,487,536 – 538,581,629

V

Vaculík, Ludvík / 340,595 Valenta, Jiří / 428,431,436,600,602,609,612,624,628,630 Váli, Ferenc/448,629

Vasile, Cristian / 118,216,623,629 Văideanu, George / 448,629 Verona, Sergiu / 217,231,241 – 245,629

Vesalon, Lucian / 37,629

Vincent, R.J. / 60,403,629

Viotti, Paul / 20,629

Vlad, Constantin / 411 – 412,562,627.

Vlad, Corneliu / 545,629 Voiculescu, Marin / 289,474,603,609 Volokitina, T.V. / 140,629 Vucinich, Wayne / 104,599

W

Wallerstein, Immanuel / 25,27,30 – 31.

547,558 – 561,629,630 Waltz, Kenneth / 19 –

20,22,549,560.
Watts, Larry / 352,630 Weiner, Robert /143,203,272,320 – 321.
323,507,630 Weiss, Peter Ulrich / 319,630 Welsh, William/473,621
Ţări, partide, organizaţii A
Albania / 66 – 67,73,98 – 99,104,107,156,158,248,276,319,364,386,425,476,540,617,627 America Latina / 576,603 ARLUS (Asociaţia Română pentru strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică) / 76
B
Bulgaria / 67 – 68,71,98 – 99,104,122,139,156 – 157,217,242,259,274,326.
364,425,476,494,580,601,627
Wendt, Alexander / 20 – 21,33 – 35,4042,630
Werth, Nicolas / 151,153,155,630 Willem Bos, Jan / 355,630 Willenz, Eric/428,630 Wolchik, Sharon/364,618 Wolf, Eric/81,560 – 561,630 Woods, Ngaire / 89,608
Y
Yong, Liu/267 – 269,630 Yutaka, Akino/91,630
Z
Zahiu, Ioan / 464 – 465,608 Zamfirescu, Dragoş / 84,86,591,630 Zanc, Grigore / 309,446,631 Zhdanov, Andrei / 92,591 Zimmerman William / 365,631 Zincă, Haralamb / 75,599 Zinner, Paul / 159,161,166 – 168,170
171,176,179 – 180,182 – 186,188190,196,210,227,591 Zoltán, Novák Csaba

/ 477,62,631 Zub, Alexandru / 341,614
e
Cehoslovacia, 16,66,70 – 71,82,91,104,134,139 – 140,147,156 – 157,196,218,258 – 261,296,326,328.
332,334,337,340 – 342,344 – 346,348 – 349,351 – 352,356 – 357,364 – 365.
374,403,405,418 – 420,476,516
517,582 – 583,592 China / 52,238,248,259,261,266
270,276 – 277,300,303,323,328.
330,381,385,387 – 389,39 – 391,401,442,470,499,504,524,539,555.
581,604,615,622 Cominform, 69,73,81,92 – 93,97,100
101,105 – 107,110 – 112,165,186,371,598
Comintern / 56,72,93,98,105,114,117,122 – 123,134,177,179,275,302 – 303,369 – 371,373,582,596 Comitetul de Apărare al Muncitorilor (KOR) /511,515,523 Comunitatea Economică Europeană (CEE) / 493 – 494 Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) / 59,402 – 404,407411,421,580 – 581,618,621 Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) / 16,113,169,202,231,245,251 – 252,257 – 265,268,270,278 – 279,318,329,337,377,472473,475,495,497,501,522,536
537,555,576,599,605 – 606,628 Consiliul Militar al Salvării Naţionale (WRON) /513 Coreea

de Nord / 248,381,385,386.
388,391,524,539
F
Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste (FDUS) V 297 Frontul Naţional Democrat (FND) / 7677,81,83
Frontul Unităţii Socialiste (FUS) / 296297,440,604
G
Germania de Est (RDG) / 62,70,94.
166,138,140,253,255,259 – 262.
269,319 – 320,337,346,348,407,476,517,540 Germania Federală (RFG) / 94,253,318 – 320,322,345,368,404,407.
467,469,472,483,486,611 Grupul celor 77 / 494,495,496,497,498
I
Israel / 191,321 – 322,367 – 368,472.
482 – 483,498,515,615 Iugoslavia, 52,66 – 67,73,75,96 – 99,100 – 108,110,112 – 114,139,142,156.
162,182,196,199,210,224 – 225.
228229,232,242,248,261,277,319,326,329,354,365,408,476,495,516,587,597,601,606,627
M
Mişcarea nealiniată / 497 Mişcarea Patriotică pentru Renaştere Naţională (PRON) /515
O
ONU / 143 – 144,162,169,176,192,203,228,256,268,271 –

272,321 – 323,325,368,442,494 – 496,502,507,555.
587,615,621,624 Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO) / 203,252,255,276,403,407,424,433,504,522,555,614 Organizaţia Tratatului de la Varşovia (OTV) / 113,169,176,198,203 – 204,209 – 210,217,245,271,276,278,296,309,327,329,335,337,339,343,346,348,350 – 351,355,361,363 – 367,403,407,424,489,497,504,516 – 518,522,532,536,555,590,594 Orientul Mijlociu / 321 – 322,406,576
P
Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) / 16,53,61 – 63,99,101,111,135 – 137,143,149,151 – 157,161,166
167,178 – 179,181,184,202 – 203,205
208,227,229,231,233,236 – 238,241,243 – 245,247 – 248,252,256,258 – 259,266,274,283,298,315 – 316,332,336,344,356,368 – 369,371,376,387 – 388,396,403,45,410,428,433,477,514,516 – 517,525 – 526,528,530,532,536.
538,540
Partidul Comunist Cehoslovac (PCC) /
70,107,334 – 335,337 – 340,343 – 344,346 – 348,350 Partidul Comunist din România (PCdR) / 74 – 77,83,114 – 115,123,202,281,302,369 – 371,604
Partidul Comunist Francez (PCF) / 296,426 –

429,433 – 434,436,438 Partidul Comunist Italian (PCIT) / 427430,433 – 434,436 Partidul Comunist Iugoslav (PCI) / 98,100 – 102,106,110 – 111,578 Partidul Comunist Român (PCR) / 78 – 79,81,83,85,114 – 118,121,124,137.
202,221 – 223,260,262,264 – 265,269
270,276 – 277,281,294 – 296,299,301,303,310 – 311,313 – 315,320,322,328329,333,343,349 – 350,352,354 – 357,359,361 – 363,366 – 371,374 – 377,381,383,385 – 398,408,413,418 – 420,422426,434 – 436,439 – 441,443,445,447458,460,465 – 467,470,476,478 – 482,484 – 489,492,494 – 495,498,500 – 501.
503504,509 – 510,519 – 521,523 – 524,530,532 – 534,536 – 538,540 – 546,551,557,565,569 – 573,578,584,586,589,598,621
Partidul Comunist Spaniol (PCS) / 427429,432 – 434,436 Partidul Muncitoresc Maghiar (PMM) /
168,176 – 186,189 – 190,195 – 196,198199,213 – 215 Partidul Muncitoresc Român (PMR) / 16,83,86 – 87,92,101,103,105,109
114,117,121 – 129,132 – 135,141 – 142.
144,147,151,165,171 – 172,174,194.
202212,215 – 216,218,220 – 221,226.
229242,244,246,249,251,258,261,263 – 265,268,270 – 273,275 – 279,31.
324,482,578,591,599 – 600,605,629 Partidul

Muncitoresc Unit Polonez (PMUP) /69,155,159 – 170,172 – 173,180 – 181,199 – 200,511 – 524 Partidul Naţional-Liberal (PNL) / 74 – 75,77,81,83,118,121 Partidul Naţional-Ţărănesc (PNŢ) / 7475,77,81,83,1Í8,121 Partidul Social-Democrat (PSD) / 7475,83,128 Partidul Socialist Unit German (PSUG) / 70,94,320,516

Partidul Socialist Unit Maghiar (PSUM) / 190,201,212,225 Polonia/16,68,71 – 72,75,81,91,114,139 – 140,147,149,156,158,162,165 – 168,170 – 172,174,176,180,192,195 – 196,199 – 201,210,237,239,241,247 – 248,259,272,326,337,365.

372,419,473,476,489,502,509 – 510,513 – 524,530,541,589,607,624

R

Republica Populară România (RPR) /16.

86,88,104 – 105,107 – 108,112,114,129.

140144,146,151,171 – 172,202 – 203.

205,207 – 208,210,215 – 218,225,229,231,234 – 235,242 – 245,247 – 249,251252,257,259 – 260,263,267,269 – 271,274 – 275,278 – 279,310,318 – 319,381,475,477,482 – 483,490 – 492,495,540,549,569,598,626

Republica Socialistă România (RSR) / 16 – 17,131,281,286,294,297,300301,304,308,310,317 – 324,327 – 330,348,350 – 352,354 – 356,360 – 372,374,376 – 377,379 – 383,385 – 388,391,397398,401 – 402,406 – 417,420 –

426,434436,439,442 – 443,446 – 448,451,455,460,462 – 464,466 – 471,473 – 490,493507,509 – 510,518,520 – 523,531 – 534,536 – 539,541 – 546,548,553 – 555,559560,564 – 566,569 – 572,575,590,592.

S

Sindicatul Solidaritatea, 509 – 511 Statele Unite / 65,66,91,92,93,94.

97,112,119,141,143,190,191,245.

252,253,271,273,326,327,328.

329,330,402,403,406,407,408.

424,473,490,491,496,500,501.

529,536,543,544,613

U

Ungaria / 16,59,67,71 – 72,82,84 – 85.

98,103,107,114,122,134,138,147.

149,156,158,162,167 – 169,171,173178,181 – 185,187,189,190,192 – 201.

203204,209 – 212,214 – 215,217,219221,224 – 228,231,237,239,241 – 244,247,302,323,332,355,365,419,425,473,476,487 – 488,516 – 517,532,589,594,599,602,613 – 615,624,628 – 630 Uniunea Comuniştilor din Iugoslavia (UCI) / 113,229 – 230,232 Uniunea Sovietică /15 – 17,52,54,56,58,60,65 – 68,70 – 72,76,82,84 – 85,8891,95,97,99 – 101,103 – 105,107 – 108,110,112 – 113,118,124,126 – 128,134,136 – 137,139 – 142,145 – 146.

151,155 – 156,158,163,167,173.

Concepte

D
Diplomaţie de prestigiu / 316 – 317,619 Disidenţă calculată / 271,278 – 279,316 – 317,401 – 402,424,436
L
Leninism asianizat / 15,56,58,279,292,294,298 – 300,306 – 307,333.
375,378,381,384,389,391,393,415,426,500,560 Leninism europenizat / 15,56 – 61,136.
147,149150,152,201,249,255,316,330 – 331,365,380,524 – 525,568 Leninism post-bolşevic / 15,60 – 63.
331,342,386,451,497,510,522,524 – 527,533,545,568 Leninism post-revoluţionar / 15,39,52 – 53,55 – 56,59 – 6 o 65,67,74,93.
99,134,136,146 – 147,149,155,195,201,248,255,257,279,281 – 283,291,296,299,303,307,310,313,316,324,332,334,342,357 – 358,377,379 – 381,386,396,399,434,438,453,457 – 459,556,568 – 569 Leninism preeuropenizat / 136,202
203,209,239,249.180,182,187,195,203,207 – 208.
219,225,227 – 228,231 – 232,241,244,247,251,255,257,259 – 262,265 – 266,268 – 270,272,274,278,286,302,317,326,329,331,337,342,344,351 – 353,364 – 365,368.
370,376 – 377,381,387,401,403,405,407 – 408,418,429,433 – 443,450,470,475 – 476,486 –

487,489,504,507,509,517,522 – 523,526
527,530,537 – 538,545,549,555,568,596,604,626
V
Vietnam / 317,328,330,376,595
Leninism revoluţionar / 52 – 53,58 – 59,63,283,293,306,338,380,399,445,453,568
Leninism romantic / 16,19,39,49,281 – 284,289 – 291,295 – 296,298 – 302,306 – 309,311,316,324,326 – 327.
333,354,358 – 359,361 – 362,363.
365,370,377 – 383,386,390 – 393,397 – 399,401 – 402,406 – 408,412,414 – 417,419 – 420,422,426,436438,440 – 441,443 – 444,446,450454,457 – 458,465,467,478,485486,492 – 493,500,504,506,509510,520,522,524,530 – 5333,535.
538,546,548,551 – 554,557,559562,564 – 569,571 – 572,574
Leninism sistemic /59 – 61,330 – 333,339,340 – 342,345,379,386,402.
404405,409,433 – 434,437,451452,504,507,518,524 – 526,532.
548,565
P
Post-stalinism / 136,138,143
Mulţumiri

Prezenta carte nu ar fi existat fără bunăvoinţă, răbdarea şi angajamentul câtorva

persoane speciale, faţă de care doresc să îmi exprim cu această ocazie, fie şi tardiv, gratitudinea. Ţin neapărat să îmi manifest recunoştinţa faţă de profesorul Michael Shafir, fără a cărui sfaturi, înţelegere, disponibilitate şi ocazionale mustrări nu aş fi reuşit să mă angajez adecvat din punct de vedere ştiinţific şi interpretativ într-un proiect atât de cuprinzător. Am beneficiat de asemenea şi de imensa bibliotecă a domniei sale. Nu am să uit niciodată impresia copleşitoare, de încântare şi timorare deopotrivă, pe care mi-a creat-o prima întâlnire cu numărul impresionant de cărţi dispuse tematic – „asemeni unor soldaţi gata oricând să ia lupta de la capăt”, pentru a îl cita pe regretatul profesor Viorel Colţescu.

Studenţii, cu care am avut la seminarii conversaţii stimulante şi de la care am învăţat mai multe decât cred ei, au contribuit la rândul lor, chiar dacă indirect, la conceperea acestei cărţi. Profit de ocazie pentru a le mulţumi.

Familia mi-a stat alături pe întreaga durată a proiectului, oferindu-mi, printre multe altele, momentele de relaxare atât de necesare pentru a redescoperi capacitatea de a o lua de la capăt atunci când pur şi simplu nu mai identificam resursele necesare în acest sens. Îi mulţumesc în mod special tatălui meu, a cărui efort de a procura bibliografia greu sau imposibil de găsit în România a contribuit enorm la îmbogăţirea conţinutului

empiric şi teoretic al cărţii.

Sunt recunoscător de asemenea Universităţii Babeş-Bolyai pentru bursa acordată în cadrul proiectului „Studiile doctorale factor major de dezvoltare al cercetărilor socio-economice şi umaniste”, derulat prin intermediul Programului Operaţional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013 şi finanţat de către Fondul Social European. Bursa mi-a permis, pe lângă o documentare adecvată, un stagiu de cercetare la Open Society Archives din Budapesta, unde am avut acces la impresionantul fond arhivistic al Radio Europa Liberă.

Promptitudinea Editurii Institutul European în ceea ce priveşte acceptarea manuscrisului spre publicare m-a impresionat în mod plăcut. Mulţumirile mele se îndreaptă către doamnele Anca Untu Dumitrescu şi Elena Uzier, care mi-au stat la dispoziţie pentru toate întrebările şi nelămuririle legate de aspectele procedurale inerente unui astfel de demers.

Abstract

The stake of the present paper consists in the ideological analysis and the teoretical assessment of Romanian communism’s internaţional politics during the period it held power, 1948 – 1989. To begin with, the teoretical framework of the book – composed of four major internaţional relations theories, realism, pluralism, Marxism and social-constructivism – is underlined, with emphasis on

the basic ideas and analytical tools of cach. My hypothesis is that social-constructivism is the most appropriate theory for understanding the international orientation of Romanian communism. Of course, internaţional and foreign policy cannot be treated isolated with reference to internal politics and, in the case of Leninist regimes, to ideology, maybe the most important component of these political regimes. Therefore, these two aspects benefit from a great deal of attention în this work.

Next comes the conceptual context, based on an ideological analysis of the different types of Leninism which I took into account during the Soviet Union's existence: revolutionary Leninism, post-revolutionary Leninism, Europeanized Leninism, Asianized Leninism, systemic Leninism and post-Bolshevik Leninism. These concepts are used în regard with the periods analyzed and taking into account their importance in the configuration of romantic Leninism, the idea that, în my opinion, most adecvately expresses Romanian communism's ideology, both internally and externally.

The Sovietization of Eastern Europe is the following topic of the book, with special reference on the Romanian case. The analysis is centered on the international level, but the internal political metamorphoses are not left out of sight and, correlated with the Soviet Union's arbitrary

interventions, allow Romanian communists to gradually take power by brutally crushing the opposition. În January 1948, România becomes a popular republic, but internal political tensions are far from being over. It took almost a decade for Gheorghiu-Dej, the leader of the Romanian Workers Party (RWP), to consolidate its power.

The next chapter focuses on the impact of de Stalinization over the communist world and the political turmoil from Poland and Hungary. I concentrate especially on the manner în which the Romanian Popular Republic (RPR) managed to slow down the impact of de Stalinization and win the trust of the new Soviet leader, Nikita Khrusvehev, to the point that the Red Army was redrawn from Romanian territory.

The last period of Gheorghiu-Dej's leadership encountered two major internaţional events. The first was the conflict between the RPR and the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA). Duc to the fact that the socialist camp's most advanced countries – Czechoslovakia, the German Democratic Republic and the Soviet Union – pushed for a specialization of production în two main directions, industrial and agricultural, RPR being included in the last category, the Bucharest leaders protestând and argued în ideological, political and economic terms the need for continuai industrialization. As a consequence, the Soviet Union renounced the integration and

supranaţional coordination of the economies of East European states. The second major internaţional event was the Sino-Soviet split, an opportunity from which Gheorghiu-Dej and his accomplices gained, through diplomatic acrobatics, important political and economic benefits, thus RPR distancing itself further away from Moscow.

The Ceauşescu era is also presented along tree main chapters. The first problematizes the concept of romantic Leninism, an ideological construct underlining Romanian politics, both external and internal, during that period, focusing on the rise of Ceauşescu and the spectacular foreign policy iniţiatives of the Romanian Socialist Republic (RSR) in the second half of the 1960 s, iniţiatives that irritatea Moscow but, in the same time, attracted Western sympathy and capital. The 1971 ideological flux, which I have called the manifest moment of romantic Leninism, also comes into attention.

The 1970 s de not bring major changes in the foreign policy of RSR. The most important events which occurred în this decade are the opening of Romanian economy towards the international financial institutions of the West along with the high mediated Helsinki conference, where European security was the main topic and where the imperialist camp imposed a new structural concept for internaţional relations, that of human

rights. Communist regimes obtained no gains from the recognition of the human rights principle; on the contrary, human rights condiţioned more and more their foreign policies and, internally, it entailed dissidence. Another central point of this chapter consists in the ideological connections between the foreign and internal policy of romantic Leninism.

Finally, in the last period of Ceauşescu's leadership, the accent falls on the progressively stronger totalitarian driftages of romantic Leninism, an evolution which will isolate it furthermore on the international sânge. After 1985, the year when Michael Gorbachev came to power in the Soviet Union, the RSR will be repudiated even by the socialist camp, thus becoming a pariah for the international communist movement, which's embourgeoisement it perceived as ideologically disintegrative and ideologically coercive

After presenting the empirical corpus of the work, the teoretical analysis of the material is applied, using the four internaţional relations theories above menţioned. I display, in the last chapter, the motives for which socialconstructivism is the most adecvate theory for approaching the international orientation of Romanian communism and its ideological foundation – and why pluralism, Marxism and realism are not suficient for grasping the

complexity of the topic.

Keywords: Romantic Leninism, post-revolutionary Leninism, Europeanized Leninism, systemic Leninism, post-Bolshevik Leninism

Zusammenfassung

Das Ziel der vorliegenden Arbeit bestent darin, die internationalen Politiken des rumänischen Kommunismus zwishen 1948 – 1989, als diese Regierungsform die Macht verkörperte, ideologisch zu analysieren und theoretisch einzuschätzen. Im theoretischen Rahmen dieses Buches (bestehend aus vier Großtheorien der internationalen Beziehungen: Realismus, Pluralismus.

Marxismus und Sozialkonstruktivismus) der Schwerpunkt liegt auf den Grundideen und analytischen Instrumente der jeweiligen theoretischen Dimension. Ich gehe davon aus dass, der Sozialkonstruktivismus am besten geeignet ist am die internaţionale Ausrichtung des rumänischen Kommunismus zu verstehen. Selbstrerständlich, die Sphäre der internaţionalenund Außenpolitik kann nicht separat betrachtet werden, besonders im Zusammenhang mit der internen Politik und, im Fall der leninistischen Regime, mit der Ideologie, vielleicht der wichtigste Bestandteil dieser Herrschaftsformen. Diese zwei Aspekte werden demzufolge vorwiegend în Betracht gezogen.

Die Begriffserklärung gent von der

ideologischen Analyse verschiedener Leninismustypen in der Sowjetunion aus: der revoluţionare Leninismus, der post-revoluţionare Leninismus, der europäisierte Leninismus, der asiatisierte Leninismus, der systemische Leninismus und der post-bolschewistische Leninismus. Diese Begriffe werden im Zusammenhang mit den analysierten Zeitspannen betrachtet und unter Berücksichtigung ihrer Relevanz in der Konfiguration des romantischen Leninismus dargestellt. Dieses konzeptionelle Gebilde ermöglicht cine optimale Darstellung der rumänischen kommunistischen Ideologie sowohl innenpolitisch als auch in der Außenpolitik.

Der nächste Teil dieser Arbeit behandelt das Thema der Sowjetisierung Osteuropas und die Auswirkungen dieses Phänomens în Rumänien. Die Analyse untersucht vorwiegend die strukturellen Gegebenheiten auf internaţionaler Ebene ohne dass die internen politischen Umwandlungen vernachlässigt werden. Diese Faktoren spielten im Kontext der sowjetischen willkürlichen Einmischung in die inneren angelegenheiten Rumäniens cine entscheidende Rolle wenn man bedenkt dass die rumänischen Kommunisten durch die brutale Niederschlagung der Opposition, die Macht eroberten. În Januar 1948 Rumänien wird Volksrepublik aber die innenpolitischen Spannungen sind noch lange nicht vorbei. Als Führer der Rumänischen Arbeiter

Partei (R.A.P) brauchte Gheorghe Gheorghiu-Dej fast 10 Jahre am die Parteimacht zu konsolidieren.

Das nächste Kapitel befasst sich mit den Auswirkungen der Entstalinisierung in der kommunistischen Welt und mit den politischen Unruhen aus Polen und Ungam. Die Art und Weise wie der Volksrepublik Rumänien gelungen ist, den Auswirkungen der Entstalinisierung entgegenzuwirken und somit das Vertrauen der neuen sowjetischen Führer Nikita Khrusvehev zu gewinnen (bis zu dem Punkt, dass die Rote Armee vom rumänischen Territorium zurückgezogen war) wird în diesem Kapitel ebenfalls hervorgehoben. În der letzten Perioade der Gheorghiu-Dej Führung zwei große internationale Ereignisse wurden begegnet. Als Erstes war der Konflikt zwischen Volksrepublik Rumänien und dem Rat für gegenseitige Wirtschaftshilfe (RGW). Aufgrund der Tatsache, dass die am weitesten fortgeschrittenen Länder des „sozialistischen Lagers" – Tschechoslowakei, die Deutsche Demokratische Republik und die Sowjetunion – sich für cine Spezialisierung der Produktion în zwei Hauptrichtungen (Industrie und Landwirtschaft) einsetzten und Volksrepublik Rumänien in der letzten Kategorie eingestuft war, protestierte die Bukarester politische Führung und argumentierte în ideologischer, politischer und wirtschaftlicher Hinsicht die Notwendigkeit der kontinuierlichen Industrialisierung. În Folge

dessen, verzichtete die Sowjetunion auf die Integration und supranaţionale Koordination der Volkswirtschaften în den osteuropäischen Staaten. Das zweite große internationale Ereignis war die chinesisch-sowjetische Zäsur. Diese Gelegenheit wurde von Gheorghiu-Dej und seine Komplizen ausgenutzt am, durch cine Art diplomatische Akrobatik wichtige politische und wirtschaftliche Vorteile zu erzielen, während Volksrepublik Rumänien sich weiterhin von Moskau distanzierte.

Die „Ceauşescu Ära" wird auch în drei verschiedenen Hauptkapitel präsentiert. Das erste Kapitel problematisiert das Konzept der romantischen Leninismus, ein ideologisches Konstrukt, welches im Kontext der Machtergreifung Ceauşescus und der spektakulären außenpolitischen Inițiativen der Sozialistischen Republik Rumänien in der zweiten Hälfte der 1960 er Jahren, sowohl die internen als auch die externen Politiken Rumäniens wiederspiegelt. Das Verhalten der rumänischen politischen Elite verursachte zunehmende Unzufriedenheit în Moskau und hatte zugleich das Potenţial, die Finanzmittel und die Sympathie des Westens anzuziehen. Betrachtet als manifester Zeitpunkt des romantischen Leninismus, die ideologischen Geschehnisse von 1971, werden auch în Betracht gezogen.

În den 1970 er Jahren gab es keine große Veränderungen in der Außenpolitik der

Sozialistischen Republik Rumänien. Die wichtigsten Ereignisse în diesem Jahrzehnt waren die Öffnung der rumänischen Wirtschaft gegenüber den internationalen Finanzinstituţionen des Westens, zusammen mit der stark mediatisierten Helsinki-Konferenz, în welcher die europäische Sicherheit als Haupthema behandelt wurde und der „imperialistische" Block, die Idee der Menschenrechte als neues Strukturkonzept für internaţionale Beziehungen eingeführt hat. Die kommunistischen Regime erhielten keine Gewinne aus der Anerkennung des Menschenrechte-Prinzips; im Gegenteil, die Menschenrechte beeinflussten zunehmend ihre Außenpolitik und verursachten innenpolitische Dissidenzerscheinungen. Ein weiterer zentraler Aspekt dieses Kapitels bestent aus den ideologischen Verbindungen zwischen der Außenund Innenpolitik des romantischen Leninismus. Schließlich, in der letzten Perioade der Ceauşescu-Führung, fällt den Akzent auf den immer stärkeren totalitären Abweichungen des romantischen Leninismus. Diese Entwicklung verursachte weiterhin cine Isolierung dieses Regimes auf der internationalen Bühne. Nach 1985, als Michael Gorbatschow in der Sowjetunion an die Macht kam, wurde die Sozialistische Republik Rumänien sogar von dem „sozialistischen Lager" zurückgewiesen.

Betrachtet als Paria von der internationalen kommunistischen Bewegung, Rumänien verachtete die ideologisch einschränkendeund auseinanderfallende „Verbürgerlichung" der tradiţionellen Lagerpartner. Nach der Präsentation des empirischen Korpus dieser Arbeit, erfolgt die theoretische Analyse des Materials durch die Anwendung der vier obenerwähnten Theorien der internationalen Beziehungen.

Im letzten Kapitel, die Gründe für die Anwendbarkeit des Sozialkonstruktivismus als geeignete Theorie, für die Annäherung der internationalen Ausrichtung des rumänischen Kommunismus und seiner ideologischen Grundiage (und damit die Uneinheitlichkeit des Pluralismus, Marxismus und Realismus als optimale analytische Instrumente zum Erfassen der Komplexität dieses Themas), werden hervorgehoben.

Stichworte: romantischen Leninismus, post-revoluţionare Leninismus, europäisierte Leninismus, systemische Leninismus, post-bolschewistische Leninismus în aceeaşi serie au mai apărut (selectiv):

Abordarea ştiinţei politice, Michel Hastings

Capital social şi valori democratice în România, Dragoş Dragoman

Comparaţii şi explicaţii în ştiinţa politică şi în sociologie, Mattéi Dogan

Constituţia libertăţii, Friedrich A. Hayek

Curs de ştiinţă politică, Gianfranco Pasquino

Democraţia şi criticii ei, Robert A. Dahl

Deschidere şi sens în gândirea politică, Anton Carpinschi

Despre democraţie, Robert A. Dahl

Despre libertate la antici şi la moderni, Benjamin Constant

Discurs asupra inegalităţii. Contractul social, Jean-Jacques Rousseau

Europa comuniştilor, Pascal Delwit, Jos Gotovitch, Jean-Michel De Waele

Europa democraţiei creştine, Jean-Dominique Durand

Europa extremei drepte, Anne-Marie Duranton-Crabol

Europa liberalilor, Nicholas Roussellier

Europa socialiştilor, Michel Dreyfus

Fascismul şi nazismul, Jean-Claude Lescure

Ingineria constituţională comparată, Giovanni Sartori

Learning Democracy and Market Economy în Post-Communist România, Claudiu D. Tufiş Limitele libertăţii, James Buchanan

Marile curente ale filosofiei politice, Michel Terestchenko

Măştile puterii, Machiavelli, Frederic II, Mussolini

Mitul statului, Ernst Cassirer

Mituri şi mitologii politice, Raoul Girardet

Naţionalismele europene, Paul Sabourin

Naţionalism şi naţiune, Raoul Girardet

O teorie economică a democraţiei, Anthony Downs

Omul şi statul, Jacques Maritain

Partidele politice din Europa, Daniel L. Seiler

Poliarhiile. Participare şi opoziţie, Robert A. Dahl

Politica între proporţionalism şi majoritarism, Radu Alexandru

Politica şi statele, Raffaella Gherardi

Politicile publice: succes sau eşec? Un ghid al modelelor de evaluare, Mirela Cerkez Poporul contra democraţiei, Guy Hermet

Populismul contemporan. Un concept controversat şi formele sale diverse, Sergiu Gherghina, Sergiu Mişcoiu, Sorina Soare (ed.)

Reinventarea ideologie, Daniel Şandru

Sinteze de ştiinţă politică. Studii tematice pentru examenul de licenţă, Cristian Bocancea, Daniel Şandru (coord.)

Simbolistica politică, Lucien Sfez Stalin şi bomba atomică, David Holloway Statul criminal, Yves Temon

Bun de tipar: 2012 Apărut: 2012 Format 16,50 x 23,50 cm

Iaşi, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13 cod 700469 INSTITUTUL Tel. Difuzare: 0788.319462; Fax: 0232/230197 european editura ieyahoo.com; www.euroinst.ro

5 Leninismul nu este totalmente potrivnic faţă de realitatea imediată: tacticile schimbătoare ale „luptei revoluţionare” sau Noua Economie Planificată stau mărturie în acest sens. Dar leninismul distorsionează realitatea pentru a o adapta la propriile tipare ideologice, în timp ce marxismul procedează exact invers: îşi reformează structura teoretică pentru a înţelege, cât mai adecvat, natura schimbătoare a realităţii sociale. În concluzie leninismul este ideocratic şi opac în raport cu cercetarea empirică.

16 Comuniştii britanici renunţaseră încă din 1951 la sintagma – dictatura proletariatului”, deşi nu au considerat-o „oficial” inadecvată decât în 1976 (Cioabă: 1988.181).